

ऋक्संहिताव्याख्यातुस्सायणाचार्यात्प्राग्भवेन

श्रीवेङ्कटार्यतनूद्वेन माधवेन

विरचिता

अप्रकाशितपूर्वा, ऋग्वेदसंहिताठ्याख्या

ऋगर्थदीपिका

पञ्चनदीये विश्वविद्यालये संस्कृताचार्ये संस्कृतविभागाध्यक्षेऽथ

लक्ष्मणस्वरूप, एम० ए० (पञ्जाब), डी० फिल० (ऑक्सफोर्ड),

भाक्सर एकेडिमी (फ्रान्स) इत्येतैः

मत्स्यलिपिलिखितानि प्राचीनतालपत्रादशपुस्तकानि पर्यालोच्य

पूर्वापरव्याख्यानोद्धतः सन्भेदचालङ्कृत्य

सम्पादिता

एकमात्र विवरक—

श्रीमन्वा मन्त्र ग । ज आफिम

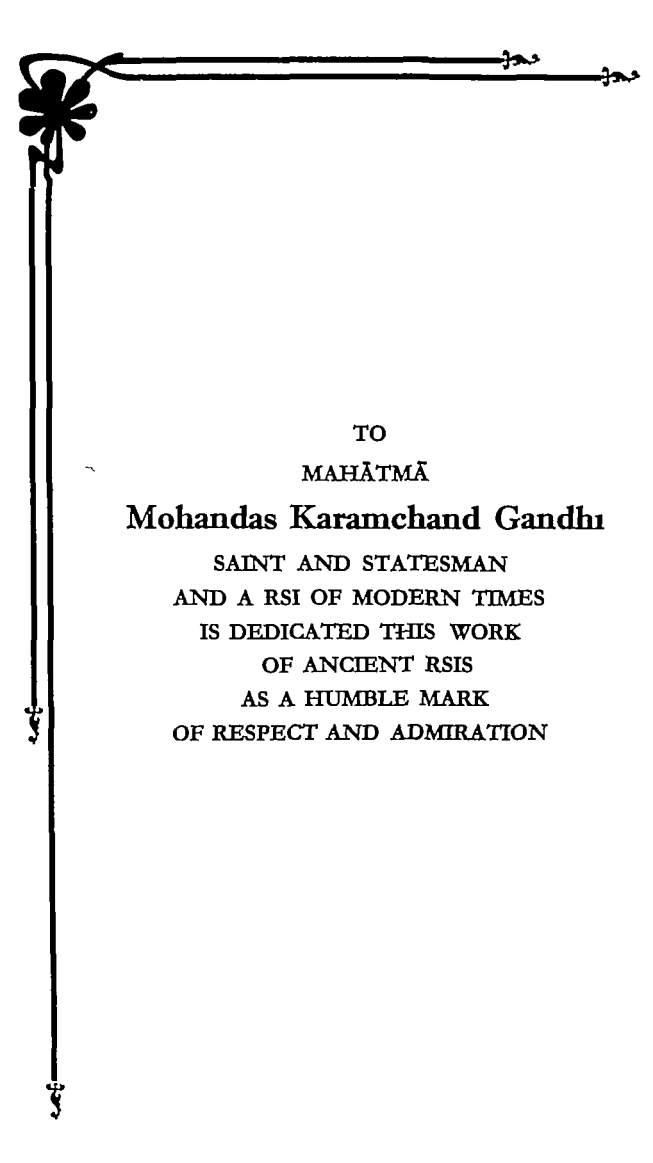
प ० वा० ० ० ०, वागणनी - १

सा च

लक्षपुरीयपञ्चाससंस्कृतपुस्तकालयाध्यक्षैः

मोतीलाल बनारसीदास इत्येतैः

प्रकाशिता

TO
MAHĀTMĀ
Mohandas Karamchand Gandhi

SAINT AND STATESMAN
AND A RSI OF MODERN TIMES
IS DEDICATED THIS WORK
OF ANCIENT RSIS
AS A HUMBLE MARK
OF RESPECT AND ADMIRATION

समर्पणम्

विश्वस्यार्तिमवेक्ष्य दारुणतरामुद्ययाद्रात्मने-
ऽहिसासाधनराजनीतिकृतिने दीनोद्भृति तन्वते ।
श्रीमन्मोहनदासगान्धिनृवरायैदंयुगीनर्पये
सैषा सादरमर्प्यते परदृशां प्राचामृषीणां कृति ॥

TABLE OF CONTENTS

	PAGE
1 A list of Abbreviations	13—14
2 Preface	15—52

TEXT OF THE COMMENTARY

3 Introductory remarks of the Commentator to the First Chapter of the First <i>Aṣṭaka</i>	1—4
4 The First Hymn	5—8
5 The Second Hymn	9—13
6 The Third Hymn	14—18
7 The Fourth Hymn	19—22
8 The Fifth Hymn	23—26
9 The Sixth Hymn	27—31
10 The Seventh Hymn	32—34
11 The Eighth Hymn	35—38
12 The Ninth Hymn	39—42
13 The Tenth Hymn	43—47
14 The Eleventh Hymn	48—51
15 The Twelfth Hymn	51—54
16 The Thirteenth Hymn	54—57
17 The Fourteenth Hymn	58—60
18 The Fifteenth Hymn	61—64
19 The Sixteenth Hymn	65—67
20 The Seventeenth Hymn	68—69
21 The Eighteenth Hymn	70—72
22 The Nineteenth Hymn	73—74
23 Introductory remarks to the Second Chapter	75—76
24 The Twentieth Hymn	77—79
25 The Twenty-first Hymn	80—81
26 The Twenty-second Hymn	82—89
27 The Twenty-third Hymn	90—97
28 The Twenty-fourth Hymn	98—104
29 The Twenty-fifth Hymn	105—110
30 The Twenty-sixth Hymn	111—113
31 The Twenty-seventh Hymn	114—117

70	The Sixty-third Hymn	312—317
71	The Sixty-fourth Hymn	318—326
72	The Sixty-fifth Hymn	327—330
73	The Sixty-sixth Hymn	331—335
74	The Sixty-seventh Hymn	336—338
75	The Sixty-eighth Hymn	339—341
76	The Sixty-ninth Hymn	342—345
77	The Seventieth Hymn	346—348
78	The Seventy-first Hymn	349—356
79	The Seventy-second Hymn	357—363
80	The Seventy-third Hymn	364—369
81	The Seventy-fourth Hymn	370—372
82	The Seventy-fifth Hymn	373—374
83	The Seventy-sixth Hymn	375—376
84	The Seventy-seventh Hymn	377—379
85	The Seventy-eighth Hymn	380
86	The Seventy-ninth Hymn	381—385
87	The Eightieth Hymn	386—393
88	Introductory remarks to the Sixth Chapter	394—395
89	The Eighty-first Hymn	396—399
90	The Eighty-second Hymn	400—403
91	The Eighty-third Hymn	404—407
92	The Eighty-fourth Hymn	408—417
93	The Eighty-fifth Hymn	418—423
94	The Eighty-sixth Hymn	424—426
95	The Eighty-seventh Hymn	427—431
96	The Eighty-eighth Hymn	432—435
97	The Eighty-ninth Hymn	436—440
98	The Ninetieth Hymn	441—443
99	The Ninety-first Hymn	444—452
100	The Ninety-second Hymn	453—462
101	The Ninety-third Hymn	463—467
102	The Ninety-fourth Hymn	468—476
103	Introductory remarks to the Seventh Chapter	477
104	The Ninety-fifth Hymn	478—486
105	The Ninety-sixth Hymn	487—489
106	The Ninety-seventh Hymn	490—492
107	The Ninety-eighth Hymn	493—494

108.	The Ninety-ninth Hymn	495
109.	The Hundredth Hymn	496—505
110	The One hundred and first Hymn .	506—510
111	The One hundred and second Hymn ..	511—517
112	The One hundred and third Hymn .	518—521
113	The One hundred and fourth Hymn	522—527
114.	The One hundred and fifth Hymn	528—540
115	The One hundred and sixth Hymn .	541—543
116	The One hundred and seventh Hymn .	544—545
117.	The One hundred and eighth Hymn ..	546—550
118	The One hundred and ninth Hymn .	551—555
119	The One hundred and tenth Hymn .	556—561
120.	The One hundred and eleventh Hymn	562—563
121.	The One hundred and twelfth Hymn .	564—577
122.	Introductory remarks to the Eighth Chapter ..	578—579
123.	The One hundred and thirteenth Hymn .	580—593
124.	The One hundred and fourteenth Hymn	594—599
125.	The One hundred and fifteenth Hymn .	600—603
126.	The One hundred and sixteenth Hymn .	604—619
127	The One hundred and seventeenth Hymn	620—634
128	The One hundred and eighteenth Hymn ..	635—639
129	The One hundred and nineteenth Hymn ..	640—645
130	The One hundred and twentieth Hymn ..	646—650
131	The One hundred and twenty-first Hymn	651—661
132.	Corrections	663—665
133.	Additions	665
134	Supplement, containing the text of the Pada- pātha, on the First <i>Astaka</i>	1—112

LIST OF ABBREVIATIONS

abl.	ablative case
acc.	accusative case
Anu	Anuvākānukramaṇī
At	Ātmanepada
BD	Bṛhaddevatā
Brh u	Bṛhadāranyakopaniṣad
D	A palm-leaf Malyalam ms , at the Lal Chand Library of the D A V College, Lahore
dat.	datrive case
Ed	Editor
F	A fragment of a Devanāgarī ms
gen	genitive case
inst.	instrumental case
Kau Br	KauṣītakiBrāhmana
KSA.	Kātyāyana's Sarvānukramaṇī
loc.	locative case
M.	A Devanāgarī transcript of a Madras ms
N	Nirukta of Yāska
Ng	Nighaṇṭu
nom.	nominative case
NS	Nidānasūtras
P	A palm-leaf Malyalam ms , at the Punjab University Library
Pa	Pāṇini's Aṣṭādhyāyī
pl	plural number
PP	Padapāṭha
R.	The Rgvedānukramaṇī of Mādhavabhaṭṭa, edited by C Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, no 2
RPr	Rgvedaprātiśākhya
RV	R̥gveda
S	K. Sāmbaśīva Sāstri's edition of the R̥ksamhitā with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the commentary of Venkaṭamādhavārya, Trivandrum Sanskrit Series, no 96
Sān. Br	SāṅkhāyanaBrāhmana
Sāt.	SātyāyanaBrāhmaṇa

SB.	ŚatapathaBrāhmana
sing.	Singular number
Sk	Skandasvāmin's commentary on the Ṛgveda
Skr.	Skandasvāmin's Rgvedabhāṣya, edited by C. Kunhan Raja, Madras University Sanskrit Series, no. 8.
Skt.	Skandasvāmin's Bhāṣya on the Ṛgveda, Trivandrum edition
Sr. Sū	ŚrautaSūtra
SSS.	ŚāṅkhāyanaŚrautaSūtra
Sy	Sāyanācārya's commentary on the Ṛgveda, Poona edition
Tāndya.	TāndyaMahāBrāhmana
TS.	TaittirīyaSamhitā
VM.	Mādhava, son of ŚrīVenkatārya
VNS.	Vararuci's NiruktaSamuccaya
YPr	YajurvedaPrātisākhya
YV	Yajurveda

PREFACE

The discovery of Mādhava's commentary on the Ṛgveda is an important event in the history of Ṛgvedic exegesis. Mādhava is earlier than Sāyanācārya. In his commentary on the Ṛgveda, Sāyanācārya mentions¹ one Mādhavabhāṭṭa and quotes² a passage from the latter's commentary. This Mādhavabhāṭṭa is to be identified with Mādhava, son of SriVeṅkatārya, and author of the commentary, *Rgārbhadīpikā*. As the passage quoted by Sāyanācārya occurs in the former's commentary³, where it is not a quotation and is the commentator's own statement, there can be no doubt about the identity of Mādhavabhāṭṭa with Mādhava, son of SriVeṅkatārya. Sāyanācārya is indebted to Mādhava, as the former has utilised the latter's commentary, in writing his celebrated *bhāṣya* on the RV.

The text of the Rgveda presents, on account of its remote antiquity, numerous difficulties of interpretation, which is therefore a serious problem. Sāyanācārya's was the only available commentary on the RV, uptill now. Several scholars have emphasised the untrustworthy character of Sāyana's commentary on the following grounds —(1) he was far removed from the time of the composition of the hymns of the Rgveda and therefore unable to enter thoroughly into the spirit and thought of that bygone age, (2) he was destitute of a historical sense and not well equipped with present day means, and methods of research, e.g.⁴, comparative philology etc, (3) no Vedic commentator flourished between Yāska, the earliest commentator (c.700B.C.)

¹ RV X. 86 1, Max Müller's 2nd ed p IV 265

² माधवमहास्तु वि हि सोतोस्त्रियेपगिन्द्राप्या वाक्यमिति मन्यन्ते । तथा च तद्वचनम्—
दन्द्राप्यै कल्पितं हविः कश्चिन्मुगोऽब्रुवत् etc. See *Indices and Appendices To The Nirukta*, Introduction pp 31, 32

³ RV X. 86 1

⁴ A detailed comparative study of the two commentators will follow later on

and Sāyana, the latest commentator (c 1400 A.D.), and (4) Sāyana's commentary is his own individual interpretation, as he did not inherit a continuous, unbroken, and a uniform tradition of Vedic interpretation.

Mādhava's commentary is on the RV. *in toto*. He mentions several predecessors and Skandasvāmin among them. Skandasvāmin's commentary on the first *Astaka* of the Ṛgveda is published. Skandasvāmin also mentions several predecessors. This shows several commentators flourished between Yāska and Sāyana. As Sāyana is indebted to Mādhava, son of ŚrīVenkaṭārya, Mādhava himself is indebted to his predecessors, particularly to Skandasvāmin, who in his turn has utilized the work of earlier commentators. It will thus be clear that in the history of Indian Vedic exegesis, Sāyana's is not an isolated figure, and that there existed in India long before Sāyana, a definite tradition of Vedic interpretation which went back directly to the times of the earliest known commentator of the Veda, i e., Yāska.¹ The view that Sāyana's commentary embodies his individual interpretation and that he did not inherit any tradition of Vedic interpretation is no longer tenable.

As Mādhava's commentary is the only complete pre-Sāyana commentary hitherto discovered and as it supplies links in the chain of literary tradition of Rgvedic exegesis, its importance is self-evident. A critical edition of Mādhava's commentary on the Rgveda is therefore a desideratum.

In a Foreword to my edition of the commentary of Skandasvāmin and Maheśvara on the Nirukta², the late Dr. A C Woolner, M A, D.Litt, F.A.S.B., C.I.E., Officier d' Academie Française, ex-Vice-Chancellor of the University of the Punjab, made the following remark, "This Volume completes the series which Dr. Lakshman Sarup has devoted to the elucidation of Yāska's Nirukta, during the last thirteen years. In this connection, Mādhava, son of Venkata was introduced to the public for the first time—and intimation was given of the fact . . . that

¹ See *Indices and Appendices To the Nirukta*, Introduction, pp 75,76

² Vols. III and IV., Published by the University of the Punjab, Lahore, 1934.

Sāyana was not the first commentator on the Ṛgveda after Yāska, as used to be supposed” Dr Otto Stein, Professor of Sanskrit at the German University of Prague also remarked, “It was Dr Sarup himself who besides Pandit Bhagavaddatta of the Anglo-Vedic Research Institute first threw light on the personage of the commentator Veṅkaṭa Mādhava” These statements were based on my Introduction to *Indices And Appendices to the Nirukta* ¹ Therein, I discussed the date of Mādhava, ² son of Veṅkata, pages 30-34, and gave detailed description of his commentary on the Ṛgveda, pages 39-71 It may, however, be pointed out that Dr C. Kumhan Raja, independently read a paper entitled ‘The Commentaries on Rgveda and Nirukta’, at the Fifth Indian Oriental Conference, held at Lahore in November 1928 This paper was published in 1930 It contains a discussion on Veṅkaṭamādhava, pp 236-247, and 263-272 ³ P Bhagavaddatta also wrote about Veṅkaṭamādhava in his *History of Vedic Literature* in Hindi.⁴

Previous Editions

In 1929, Paṇḍita K. Sāmbaśivaśāstrī published, in the Trivandrum Sanskrit Series, his edition of the *bbāṣya* of Skandasvāmin and the commentary of Venkatamādhava, on the first *Adhyāya* of the first *Aṣṭaka* of the Ṛgveda The second part, containing the commentaries mentioned above on the second *Adhyāya* of the first *Aṣṭaka* was published in the year 1935 P Śāstrī describes, on the title page, the commentary of Veṅkaṭamādhava as simply a *vyākhyāna*—वेङ्कटमाधवार्यविरचिते ऋग्वेदसंहिताव्याख्यानेन च सहिता । It is repeated on p 133—

इति श्रीवेङ्कटमाधवार्यविरचिते ऋग्वेदसंहिताव्याख्याने प्रथमे प्रथमोऽध्यायः ।

He does not give any particular name to the commentary, although the author VeṅkaṭaMādhava himself gives a definite name to his commentary, and calls it ऋग्वेदीयिका as shown by the following colophons —

¹ Published by the University of the Punjab, 1929

² V M. may be assigned to a period earlier than Sāyana and later than Skandasvāmin e.g., about the 10th century A.D

³ Proceedings And Transactions of The Fifth Indian Oriental Conference, Vol I., 1930

⁴ Published at Lahore in the year 1931

ऋगर्थदीपिका सेय प्रथमश्चायमष्टक ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वय ॥
 ऋगर्थदीपिका सेय द्वितीयश्चायमष्टक ।
 चक्रे श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वय ॥
 ऋगर्थदीपिका सेय पञ्चमश्चायमष्टक ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वय ॥
 ऋगर्थदीपिका सेय तथा षष्ठोऽयमष्टक ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वय ॥
 ऋगर्थदीपिका सेय सप्तमश्चायमष्टक ।
 कर्ता श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वय ॥

At the end of each *Astaka*, VenkātāMādhava himself entitles his commentary as *R̥garthadīpikā*. There is no reason as to why this name of the commentary should be suppressed. P. Sāstrī is therefore not justified in calling the commentary of Venkātā-Mādhava as simply a *vyākhyāna*. It should be described by its proper name, i.e., *R̥garthadīpikā*

P Sāstrī has the priority of publishing the commentary of VenkātāMādhava, although he has so far published the first two chapters of the first *Astaka* only

Even these are not free from misprints and grammatical errors. I give below a list of misprints which should have been corrected, but unfortunately no *Errata* has been added

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१	३	० घ्रुव०	० भ्रुव०
२	४	तमेव	तेमव
२	६	० मात्रेण	० मात्रणे
२	१५	मन्त्रस्य	मन्त्र य
३	१८	० रादौ	० रादा
३	२३	ब्रूम	ब्रूम
७	८	परिग्रही	रिग्रही
७	९	देवास्त०	दे स्त०
१४	२४	चेन्द्रश्च	चद्रश्च
२२	४	दीषष्व	दीषष्व
२७	२०	०मेति	०मे
२७	२१	इन्द्र ।	इ द्र ।
३२	३	स्कन्द०	स्न्दक०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
४५	१०	० प्रत्यागमनस्य	० प्रत्यागमनस्यं
४५	१३	बीळुचित्	बीळुचित्
४६	७	पाथिवाल्लोकात्	पाथिवाल्लोकात्
५१	१७	सहस्रप्रघना	सह स्रप्रघना
५५	११	वाक्यस्य	वाक्यस्य
५५	१६	आह्वयाम	आह्वयाम
५८	१५	पुनर्वय०	पुनर्वय०
६१	५	कृत्स्नमग्नि०	कृत्स्नमग्नि०
६२	५	० नाधिकरप्याच्छन्दो०	नााधिकरप्याच्छिन्दो०
७६	२	ह्वानं	ह्वानं
७६	१४	स्तोत्रसहस्रा०	स्तोत्रसह सहस्रा०
७६	१७	योद्धणाम्	योद्धणाम्
७७	५	गाथी	गाथी
७७	७	"	"
७७	१४	० मस्माकं	० मस्माक
७८	२०	यदुत्तमं	यदुत्तमं
७९	१७	प्रकर्षेण	प्रकर्षणे
८२	१५	सम्भक्त !	सम्भक्त !
१०३	२	ईडेन्या	डेन्या
१०५	६	बडवा	बडवा
१११	११	विलम्बध्वमि०	विलम्बध्वमि०
११४	२३	सामभ्यत्	प्तामभ्यत्
११७	१७	मदाय	मदाय
११९	२०	रायो	रायो
१२२	२३	धीप्वा	धीप्वा
१२३	१४	पुन	मुन
१३१	२३	तद्वितेन	तानद्वि तेन
१३१	२३	कृत्स्न०	सकृत्स्न०
१३१	२३	भवन्ती०	भवती०
१३३	१५	मर्तृघ्नव०	मर्तृघ्नव०

This is by no means an exhaustive list. There are many other cases as well. It is perhaps not quite possible to be entirely free from printer's devils. The following list represents cases which are not merely misprints. Grammatical consideration has probably been ignored.

Page	Line	Read (शुद्धम्)	Fo1 (अशुद्धम्)
८	१५	० सन्नर्थो	० सनर्थो
९	१	तच्छुक्	तच्छुक्ल
१३	२१	० ऽप्यन्ननाम	ऽन्नमप्यन्ननाम
२७	२६	सुष्टुतीनि	सुस्तुतीनि
३०	६	उपक्षपयित	उपक्षयित
३५	१९	स्वभूते	स्वभूती
३८	४	सम्भजनीय ।	सम्भजनीय
४०	७	० मङ्गानि	० मङ्गेभ्य
४१	३	न	न
४१	८	सूर्यप्रभवश्च	सूर्यस्य प्रभावश्च
४२	३	० न्यभत्वेऽपि	० न्यहत्वेऽपि
४४	२४	च तादृ	चातादृ
५१	२०	सोऽवे०	स अवै०
५२	२	उद्गूर्णं उद्गूर्णो	उद्गीर्णं उद्गुर्णं
५७	४	० वृत्तान् निवा०	० वृत्तानिवा०
५७	६	० मर्थं मन्यन्ते	० मर्थण्यन्ते
६२	४	माच्छन्द	मच्छन्दे
६२	२२	यथाहमस्याशसि०	यथा मह्यस्य शसि०
६८	१०	वसुपतिमि०	वसुपती०
७९	२०	विभीयाम	विभेम
८२	२०-२१	० त्रिमन्द्रा०	० त्रिमन्द्रा०
८२	२१	लब्धानीति	लब्धानीदिति
८४	१६	सन्देशेन गन्तारम्	सन्देशे अनुगन्तारम्
८६	९	० च्चेतय	० च्चेक्षया
९७	३	० च्छोवै	० च्छोचै
९७	४	० वैस्तत्	चैतत्
१०५	२	रोचतेर्वा रशतेर्वाङ्	चतेर्वोचते वाञ्
१०५	५	हरितवर्णा	हरिवर्णा
११४	७	० भिघारणैर्घृ०	० भिघारणघृ०
११८	१५	सम्राजो	सराजो

THE RGVEDĀNUKRAMANĪ OF MĀDHAVABHAṬṬA

Dr Raja has edited this work as no 2 in the Madras University Sanskrit Series. On the title page, he calls it Rgvedānukramanī. The word *anukramanī* means either 'a table or chapter of contents', or 'index to a collection of Vedic hymns (giving the first word of each hymn, the number of verses, name and family of poets, name of deities and metres)'¹. Dr Raja's title is, in my opinion, a misnomer. VenkaṭaMādhava gives neither a table of contents of, nor an index to, the RV. He merely discusses several points, connected with the grammar and interpretation of the RV. As this discussion is concise and in verse, the name *Kārikā*, which means 'a concise statement in verse of (esp philosophy and grammar)'² is more appropriate. Probably, Dr Raja was conscious of the inaccurate use of the word *anukramanī* in this connection and used the word *kārikā* on p. XIII of Preface, 'The *Kārikās* that I now publish MādhavaBhaṭṭa gives a few *kārikās*'. I should also like to point out that these *Kārikās* are not few as stated by Dr Raja. In Dr Raja's own edition, they cover 93 pages in print.

Even the word *kārikā* does not quite suitably describe these remarks of VenkaṭaMādhava. These remarks are put *in the beginning* of each chapter of all the *Aṣṭakas*, as stated by VenkaṭaMādhava himself —

तत्रामन्त्रितशब्दानामादौ वृत्तिः प्रदृश्यते (प्रदृश्यते) (I.2)

समाप्तानां स्वरावृत्तिरादौ तत्र प्रदृश्यते (प्रदृश्यते) (I.3)

अवग्रहविहीनानामादावर्षं प्रदर्शयन् (I.5)

सर्वानुदात्तशब्दानामादावर्षं प्रदर्शयन् (I.6) etc.

I think, to call them introductory remarks or वृत्तिः, as stated by the author himself, would be the most appropriate designation.

¹ Monier Williams' Sanskrit English Dictionary p. 31

² Op. cit., p. 274.

In Dr. Raja's edition, the first verse is not numbered. No reason is given for leaving the first verse without any number. As the first verse is, everywhere, left without a number, the number assigned to each and every verse is wrong. The greater part of the second hemistich of stanza no 25, which should really be no 26, is missing. But a few words of the third *pāda* are read by mss. Dr. Raja has omitted even these few words in his edition on p. 3. After the 25th stanza, there are four more stanzas, which are omitted by Dr. Raja, without giving any reason for the omission. Wrong references and other errors of omission and commission are pointed out in my footnotes. Various readings are given in Appendix I and Notes in Appendix II. The separation of the text itself from these Appendices makes the distribution rather inconvenient from the practical point of view. Dr. Raja does not mark accent on Vedic passages, quoted by VenkataMādhava in his introductory remarks.

I have used Dr. Raja's edition of the *Rgvedabhāṣya* of Skandasvāmin to compare VenkataMādhava's exegesis of Vedic words with that of the former. Dr. Raja deserves all credit for publishing the Editio Princeps of the *bhāṣya* of Skandasvāmin on the whole of the first *Astaka*. His edition must however be used with caution as the number of misprints is unusually large. The list of corrections at the end covers 22 pages in print. This long list however corrects a few misprints only. There are numerous misprints which have been left uncorrected. I give below a list of misprints of a few pages only. These are ignored in the *Errata*.

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
2	11-12.	निहित आहव०	निहितमाहव०	9	17	तर्पयिमारो	तर्पमितारो
"	14	किन्तार्हि	किन्तार्हि	"	19	अगच्छत	आगच्छत
"	18	रत्न इति	रत्नमिति	"	23	उदकं अन्त०	उदकमन्त०
"	24	प्रकृतोऽग्नि	प्रकृतोऽग्नि	"	"	०तरययो	०तरणयो
3	Top note	स्कन्दस्वामि०	स्कन्दस्वामि०	"	25	रसानां आ०	रसानामा०
"	15	प्राप्नुवन्त्यु०	प्राप्नुवन्त्यु०	"	26	ताना आ०	तानामा०
"	26	श्रव	श्रव	"	"	सोमं आग०	सोममाग०
4	3-4	स्तुत्यं उत्कृ०	स्तुत्यमुत्कृ०	10	8	० मग्निं अप्नु	० मग्निमप्नु
"	9	सत्रं प्रप्रजा०	सत्र प्रजा०	"	"	प्रविष्टं एहि	प्रविष्टमेहि
"	25	त्वां उप	त्वामुप	"	11	पावाका	पावका
5	4	राजान्त	राजन्त	"	14	अनै०	अत्रै०
"	6	अत्मीये	आत्मीये	"	15	०लक्षणान्नं अस्या	०लक्षणान्नमस्या
"	9	त्वं अस्माकं	त्वमस्माकं	"	16	यज्ञं इच्छतु	यज्ञमिच्छतु
6	5	द्वितीयाश्चतुर्थ्या	द्वितीयाश्चतुर्थ्या	11	1	मेघस्थं उदकम्	मेघस्थमुदकम्
"	6	षेष्टायो अ०	षेष्टायाम०	"	2.	०दुदकं अस्मिन्	०दुदकमस्मिन्
"	7	० नभ्वनि	० नभ्वनि	"	5	विविधं ईष्टे	विविधमीष्टे
"	14	वयं इन्द्र०	वयमिन्द्र०	"	9	कर्तारं इंद्र	कर्तारमिन्द्रं
"	19	विशेषं इत्य०	विशेषमित्य०	"	10	तद्रत्	तद्रत्
"	20	अघ्नं	अघ्नम्	"	18	जनीयाम	जानीयाम
"	22	क्षिप्र उप	क्षिप्रमुप	"	20	त्वां अपि	त्वामपि
"	"	समीपं आ०	समीपमा०	"	"	पट्टी	पट्टी
"	"	०यातं आगच्छतम्	०यातमागच्छतम्	12.	4	अस्तुतं अ०	अस्तुतम०
"	24	० विद्रश्च	० विन्द्रश्च	"	"	० दितं अ०	० दितम०
"	26	प्रदेशं उपा०	प्रदेशमुपा०	"	"	कं इंद्रम्	कमिन्द्रम्
"	27	क्षिप्रं इत्या	क्षिप्रमित्या	"	6	इदं	इन्द्रं
7	7	विफक्त	विमक्त	"	13	०चरितुं इ०	०चरितुमि०
"	21	वलं	वलं	"	21	०दिन्द्रा०	०दिन्द्रा०
"	25	अश्विनै	अश्विनौ	"	"	घानिन	घानिन
8	3	शवीरया	शवीरया	13	1	ईएनम्	ईमनम्
"	11	० स्तुती	०त्स्तुती	"	4	गच्छतं इदं	गच्छन्तमिन्द्र
"	15-16	शत्रूणां उप०	शत्रूणामुप०	"	9	सोमं अत्य	सोममत्य
"	16	दर्शनीयै	दर्शनीयौ	"	10	शत्रूणां असु०	शत्रूणामसु०
"	19	आयातं एतत्	आयातमेतत्	"	21	इन्द्रोऽपि	इन्द्रोऽपि
"	25	कारणं अभि०	कारणमभि०	14.	8	वह्वमि	वह्वमि
9	13	०लक्षण अघ्नम्	०लक्षणमघ्नम्	"	9	वार्याणां उ०	वार्याणामु०
"	14	०सञ्च०	०सञ्च०	"	20	०स्परं अवन्ति	० स्परमवन्ति
"	"	धृतो	धृतो	"	"	० णां अप्राप्ति	० णामप्राप्ति

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
15	11	भवन्तु	भवन्तु	19	7.	अस्मिन्	अस्मिन्
"	15	त्वा अस्म०	त्वामस्म०	"	12	अस्मभ्य इद्र	अस्मभ्यमिन्द्र
"	22	सग्राम इद्र	सग्राममिन्द्र	"	14	०द्गाधिनो	०द्गाथिनो
"	"	० युक्त ।	०युक्तम् ।	"	16	द्वितीया	द्वितीया
"	23	वाज अन्न	वाजमन्न	"	17	अर्कं ऋग्ल०	अर्कमृग्ल०
"	"	लक्षण अ०	लक्षणम०	"	22	युज्येथा इति	युज्येथामिति
16.	4	त्व अप०	त्वमप०	"	24	दीर्घायु	दीर्घायु
"	7	महान्त इद्रम्	महान्तमिन्द्रम्	20.	5.	सूर्य आ०	सूर्यमा०
"	9	आरुश आरो०	आरुशमारो०	"	14	वय इद्र आ०	वयमिन्द्रमा०
"	"	ह्रस्वत्व अरुष	ह्रस्वत्वमरुष	"	15	० युध इद्र	० युधमिन्द्र
"	12	महान्त इद्र	महान्तमिन्द्र	"	"	सहाय आ	सहायमा०
"	13	इद इद	इदमिद	"	18	० वर्षण अपि	वर्षणमपि
"	17	सुषुम्न.	सुषुम्ण.	"	"	० दोऽर्थ एव	० दोऽर्थमेव
"	"	"	"	"	19	मेघ	मेघम्
"	21	इद्ग	इन्द्र	"	20	आप्रवण आ	आप्रवणमा०
"	22	इय आ०	इयमा०	"	21	त्वा अन्य	त्वामन्य
"	"	एवं	एव	"	"	यस्त्व अप्रति०	यस्त्वमप्रति०
"	23	०मरुष इत्या०	०मरुषमित्या०	"	21-22	चरु अपा०	चरुमपा०
"	27	परस्या ऋचि	परस्यामृचि	21	10	पचाना	पञ्चाना
"	"	शब्देन	शब्देन	"	11	एषा ईष्टे	एषामीष्टे
17	3.	युजन्ति	युञ्जन्ति	"	14	० र्थं इद्र	० र्थमिन्द्र
"	5	०कारेद्र	० कारेन्द्र	"	15	केवलाना अस्तु	केवलानामस्तु
"	8	पष्ठचर्थे	पष्ठचर्थे	"	19	सहभूताना अपि	सहभूतानामपि
"	16	स्वधा उदक अनु	स्वधामुदकमनु	"	20	वृद्धतम अत्यन्त०	वृद्धतममत्यन्त०
"	"	पञ्चात्	पश्चात्	22	3.	नि इि०	नि इ०
"	"	"	"	"	21	कर्तु इच्छत	कर्तुमिच्छत.
"	17	०र्गभत्व आपा०	०र्गभत्वमापा०	23	1	उपमयाम्	उपमायाम्
"	22	अनन्तर एव	अनन्तरमेव	"	2	विस्तीर्णं इत्यर्थ	विस्तीर्णमित्यर्थ
"	23	उदक आदि०	उदकमादि०	"	10	तेषा इति	तेषामिति
"	28	०र्गभत्व ईर०	०र्गभत्वमीर०	"	11	यथास्व अभि०	यथास्वमभि०
18	2	उस्त्रिया	उस्त्रिया	"	20	सामर्थ्यान्	सामर्थ्यात्
"	5	मरुद्भि	मरुद्भि	"	22	तद्वत्	तद्वत्
"	7	त्व अलब्धा	त्वमलब्धा	"	23	काकुद अत्र	काकुदमत्र
"	10-11	० स्तुत्य इद्र	० स्तुत्यमिन्द्र	"	"	उपमान इत्याहु	उपमानमित्याहु
"	11	तद्वत्	तद्वत्	"	24	अपा अधि०	अपामधि०
"	16	इन्द्रेण	इन्द्रेण	24	1	एव इत्यस्य	एवमित्यस्य
"	"	दृश्यते	दृश्यसे	"	16	यजमानस्य	यजमानस्य

Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्	Page	Line	अशुद्धम्	शुद्धम्
24	18	सामर्थात्	सामर्थात्	28	17	वंशं ह्य	वंशमिध
25	1	अत्मीय	आत्मीय	"	23	समुच्छ्रित०	समुच्छ्रित०
"	2	कथं अय०	कथमय०	"	"	० दुच्च०	० दुच्च०
"	3	० वमर्थं इ०	० वमर्थमि०	"	24	० वधने	० वन्धने
"	4	विश्वोभि	विश्वेभि	"	25	० धार्यं इद्रो	० धार्यमिन्द्रो
"	8	त्ववर्थं अभि०	त्ववर्थमभि०	"	26	नश्वरं इति	नश्वरमिति
"	11	कारणं	कारणम्	29	5	० कं इद्र	० कमिन्द्र
"	16	सूते	सूते	"	12	परं आध्वे	परमाध्वे
"	19	सोमं आसु०	सोममासु०	"	16	वर्धनं	वर्धनं
"	21	सोमं अस्मिन्	सोममस्मिन्	"	24	० गुण इद्रम्	० गुणमिन्द्रम्
26	6	सवनं इति	सवनमिति	"	25	अस्मभ्यं अदात्	अस्मभ्यमदात्
"	11	त्वां उद०	त्वामुद०	"	26	अस्मभ्य एत०	अस्मभ्यमेत०
"	12	त्वां उद०	त्वामुद०	30	3	गोष्ठ	गोष्ठम्
"	17	वरणीयं अत्य०	वरणीयमत्य०	"	5	वर्पायम्	वर्पायम्
"	"	कारण	कारणम्	"	7	ऋधाय०	ऋधाय०
"	18	पंचमो	पञ्चमो	"	20	० स्त्वां अति०	० स्त्वामति०
"	23	सुष्ठ	सुष्ठु	"	21	० सहस्त्र०	० सहस्र०
"	"	सामर्थात्	सामर्थात्	31	10	स्तुत्यं अन्न	स्तुत्यमन्नं
"	24	क्षिप्रं इत्यर्थ	क्षिप्रमित्यर्थ	"	11	० भक्तारं ऋषिम्	० भक्तारस्मुषिम्
27	3	सं इत्यु०	समित्यु०	"	13	जुष्टा	जुष्टा
"	7	अक्षितं अहि०	अक्षितमहि०	32	3	श नां	शत्रूणां
"	11	० संस्थानां अति०	० संस्थानामति०	"	7	रातय	रातय
"	12	० संस्थाकं इत्य०	० संस्थाकमित्य०	"	18	त्वं उदक०	त्वमुदक०
"	13	तच्छब्द०	तच्छब्द०	"	"	विलं	विलम्
"	15	वसोरिन्द्रं	वसोरिन्द्रं	"	19	० द्वारं	द्वारम्
"	19	० योग्यं इत्यर्थ	० योग्यमित्यर्थ	"	20	नवाभि०	नवभि०
"	22	वीणायां	वीणायाम्	33	1	० ह् अन्वे	० ह्मन्वे
"	23	"	"	"	3	० स्त्वं एव०	स्त्वमेव०
"	24	० मात्रं आह	० मात्रमाह	"	12	व हु	वहु
"	"	वीणायां एव	वीणायामेव	"	17	अग्नि	अग्नि
"	"	स्वामिनं इद्र	० स्वामिनमिन्द्र	"	18	गन्तारं अर्थ०	गन्तारमर्थ०
		आह्व०	माह्व०	"	19	देवानां आह्वा०	देवानामाह्वा०
28	3	० स्थानं एतत्	स्थानमेतत्	"	23	आह्वयन्ति	आह्वयन्ति
"	4	पष्टघर्षे	पष्टघर्षे	34	13	० संवन्धि	० सन्वन्धि
"	"	चतुर्थी	चतुर्थी	"	26	अग्नि उप०	अग्निमुप०
"	9	इन्द्रार्थं अभि०	इन्द्रार्थमभि०	35	16	अस्माभि स्तूय०	अस्माभि स्तूय०
"	15	ऋत्विक्	ऋत्विक्	"	16-17	० वन्तं अन्नं	० वन्तमन्नं

Thus it will be clear that if a list of misprints of the whole book were to be prepared, it will cover a large number of pages in print.

The following list does not represent merely misprints :—

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१४	२०	महायुद्धे	महद्युद्धे
१६	१६	सूर्यप्रभावश्च	सूर्यप्रभावश्च
१७	१२	जन्मत	जन्वत.
१७	२२	निष्पाद्य	निष्पद्य
२७	२०	वसुपतिमि०	वसुपती०
३३	२	० पातिष्ठन्त	० पातिष्ठन्
३४	८	शस आमो वात्र लुकि	डस' शसो वात्र यदिति लुकि
४१	२	योजय हरितवर्णा	योज्य हरिवर्णा
४२	१८	व्याप्नुथ	व्याप्नुवत
६१	१५	गोपायिता	गोपयिता
६७	२२	अद्रोग्घव्याय	अद्रोग्घव्यं
६८	२-३	ताद्भाव्य०	तद्भाव्य०
६८	१३	प्रजायूषी०	प्रजायुप इ०
७०	४	अभियाचामहे	अभियाचध्वे
७०	२७	प्रापु	प्राप्यु
७२	२५	सुषुम्णाख्य	सुषुम्नाख्य.
७५	४	नैषी	नेषी
७५	१५	० कर्म कुर्म	० कर्म करोमि
७८	२	प्राणिन	प्राणिना
८०	२६	अयाक्षी	अयक्षि
८२	२५	युष्मदस्मच्छब्दयो.	युष्मदस्मच्छब्देषु
८३	७	स्वकर्णे	स्वकरणे
८३	८	जननात्	जननत्वात्
८३	२६	मुक्ता	मुक्त.
८४	२५	तात्स्थ्यात्	तत्स्थ्यात्
८६	६	आख्यातजत्वात्	आख्यातत्वात्
८७	१६	माच्छैत्त	मा छैत्त
८८	२०	दधिमन्थान	दधिमन्थानेन
९०	४	० प्रस्थातृनेष्ट्राग्नीध्रै	० प्रस्थतृनेष्ट्राग्निध्रैः
९२	१६	० रनुग्रह उचित एव	० रनुग्रह उचितमेव
९३	६	० चित्तमेवम्	० चित्त एवम्

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
६४	१७	बहुप्रज्ञ या	बहुप्रत्ववा
६४	१८	अस्मद्धि०	मद्धि०
६५	२५	हनूमता	हनूवता
६७	१२	० लक्षणटात्वात्	० लक्षणटात्वात्
१०७	२४	भोजयति	भोजयसि
१०७	२५	यक्षिय०	याशीय०
१०६	८	० मस्ताविष्म	० मस्तौष्म
१०६	२७	० कामयन्त	० कमयन्
१११	२७	तदेव	तमेव
११२	१	० एवभाग	० एवभागम्
११२	१	एष इन्द्रस्य	एतदिन्द्रस्य
११२	६	सूतवान्	स्रोतवान्
११४	८	निजिगमिपन्तीपु	निजिगमन्तीपु
११५	२	नदी	नधी
११६	७	तद्वन्ति नक्षत्राणि	तद्वन्तो नक्षत्रा
११६	८	अपठितोऽपि	अपठितमपि
१२२	१३	गन्ता	गन्ता
१२३	६	० ध्याहार्यम्	० ध्याहाय
१२३	२६	घात्पा	बात्पा
१२४	२७	ह्य	ह्य
१२५	५	फुरथ	फुथ
१२५	२४	इच्छाम इत्थर्ष	इच्छामेत्थर्ष
१२८	२७	गच्छथ	गच्छत
१२६	२	० पीनस्कत्याद्	० पीनस्कत्या
१३१	१६	अन्याम्यो	अन्येम्यो
१३५	१६	घातव्या	हितव्या
१३८	२	बलवत	बलवन्त
१४०	२४	दाहकत्वा०	दाहत्वा०
१४४	१६	गृहीता	गुहिता
१४६	४	मनुष्यो	मनुष्या
१४६	१५	युष्मद्	युष्मन्म
१४६	२८	युष्मदज्जेषु	युष्मन्मज्जेषु
१४६	६	० मदकरणसमर्ष	० मदकरसमर्ष
१४६	१६	तद्	त
१४६	१६	कथप्रिया	कथप्रिया
१५२	२५	विभ्यति	विभ्यन्ति

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१५३	२१	स्तुवान	स्तवान
१५४	१६	क्षिप्यमाण०	क्षिप्यमान०
१५५	१३	वीळू	विळूशब्द
१५५	१८	पर्येष्य	पर्येष्यम्
१५५	१६	सम्बन्धयितव्यम्	सबन्धयितव्य
१५५	२२	मायावत ।	। मायावत
१५५	२२	स्तुती	स्तुता.
१५७	६	न्ययुग्ध्वम्	नियुग्ध्वम्
१५७	२०	० श्चान्यत्र	० श्चान्यान्यत्र
१५७	२१	विभ्यत्य०	विभ्यन्त्य०
१६०	२६	प्रतुर्व्यन्ते	प्रतुर्वन्ते
१६०	२७	घ्नन्ति	हन्ति
१६१	२१	व्याप्तु	व्याप्नोतु
१६१	२६	आहुतिभि	आहुतीभि.
१६१	२६	सम्बद्ध.	सम्बद्धा
१६१	२६	गृहीताहुतिरि०	गृहीताहुतय इ०
१६१	२७	गच्छती०	गच्छन्ती०
१६४	८	ससाधयामहे	ससाधयेमहे
१६४	२१	चतुरोऽक्षान्	चतुरोऽक्षा
१६५	२२	पदपूरण	पदपूरणम्
१६७	१२	समानाधिकरणा	समानाधिकरण
१६६	१३	स्तुयाम	स्तीम
१७२	५	० ध्याहर्तव्यम्	० ध्याहर्तव्य
१७७	११	० शील कर्णो	० शील कर्ण
१७७	१४	० मिष्यते	० मिष्यन्ते
१७६	२५	युवाभ्याम०	युवाम०
१८७	२२	ददती	ददन्ती
१६०	१८	० वानागच्छेत	० वानागच्छेत
१६२	१६	० त्यध्याहार्यम्	० त्यध्याहार्य
१६३	२२	० मस्ताविष्म	० मस्तोष्म
१६७	१३	स्वशब्दो०	स्वशब्दो०
१६७	२७	स्तुतीश्च	स्तुतीश्च
१६६	३	शुन्ध्युव	शुन्ध्यव
२००	११	० चटका	० कटिका
२००	१२	लङ्	लङ्
२००	१२	निधेयास्मे०	निधेयामे०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२०१	१७	० दुपचार	० दुपाचर
२०१	१९	दीप्तिमुक्तानि	दीप्तिमुक्त्तानि
२०२	१४	उद्घाटि०	उद्घारि०
२०३	२१	नूप मनो यस्य	हे नू मनः यस्य
२०५	६	कामये	कामयते
२०५	६	प्रार्थय इ०	प्रार्थयते इ०
२०५	१७, १९	उपचयान्	उपचयात्
२०६	१२	सद्निरमणं	सं निरमणं
२०८	६	श्रुजुनि	श्रुजुन्
२१०	३	मरुलक्षणम्	मरुलम्भणम्
२१२	२२	भुवत्	भवत्
२१३	७	सर्वं परिगृह्य	सर्वस्य परिगृहीत्वा
२१४	४	० लक्षणाद्विती०	० लक्षणाद्विती०
२१५	२३	यावत्	यान्
२१६	१६	गोभिरदवै०	गौरदवै०
२१६	१९	अपगतजनद्वेषा	अपगतजनद्वेष्यत्वात्
२१७	२२	अप्रतिबन्धम्	अप्रतिबन्ध्यम्
२१९	११	० धार०	० धारि०
२२२	१३	योधितवान्	योधिवान्
२२२	१४	सहायुध्यथा	सहामुध्यत
२२२	२७	० ध्याहार्यम्	० ध्याहार्यं
२२४	२५	० मेताना०	० मेतान्या०
२२५	१२	वर्षं	वष्यं
२३१	२३	पुत्रस्य पौत्रस्य	पुत्रपौत्रस्य
२३२	१४	क्रुवत्यो	क्रुवन्त्यः
२३३	८	० लक्षणास्तृतीया	० लक्षणा तृतीया
२३५	१९	० मनुगते	० मनुगता
२३६	४	अहाती०	अहामी०
२३६	४	व्याख्यातव्यम्	व्याख्यातव्य
२३६	१७	कीर्तयन्त्यः	कीर्तयन्त्यः
२३७	२१	० माचारवन्	० माचारवत्
२३८	२७	हिंसीत्यर्थः	हिंसीत्यर्थः
२३९	१७	० कारिभित्यर्थः	० कारीत्यर्थः
२४०	१८	भवन्ति०	भवन्ति०
२४१	८	० दीयायां	० दीयां
२४१	१३	अकारिपत्	अकारिपन्त्

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२४२	२५	० धृता अव्यव०	० धृता व्यव०
२४४	३	० दश्व	० दश्व०
२४४	२२	आस्णी	अरुणि
२४६	२४	कर्तितार	कर्तार.
२४६	२५	करोतेरेवैत०	कृन्ततेरेवैत०
२४८	२३	विभ्यद्	विभ्यन्
२४८	२३	अप्सवीष०	अप्सौष०
२४८	२५	नियुयुजिरे	नियुयुञ्जे
२५०	३	तृट्०	त्रुट्०
२५०	२७	उदीचि हि	उदीची हि
२५३	१६	द्योषधि	द्योषधी
२५३	१६	० प्रभवा हुतिर०	० प्रभवा . हुतीर०
२५३	१६	वसतिरिति	वसतीति
२५६	४	गवामवयव०	गवामय अवयव०
२५६	१०	स्वार्थ एव	स्वार्थ एव
२५६	१०	सुखस्त०	सुखा त०
२६०	१६	गच्छन्त	गच्छन्
२६८	४	प्रमार्जी	प्रमार्जि
२६६	११	० न्विष्यते०	० न्वेषते०
२६६	२४	असूदयन्त	असूदयन्त
२७०	२०, २१	रक्षमाणा	रक्ष्यमाणा
२७१	२०	अप	आप
२७२	१६	देवगवी०	देवगवि०
२७३	१०	उदपीपदन्	उदपीपदत्
२७४	७	० त्यस्मादय	० त्यस्याय
२७४	१६	सङ्ग्रामजय०	सग्रामयज्ञ०
२७५	२७	अन्विष्यन्त	अन्वेषमाणा
२७७	२४	ददत्	ददत्
२८०	६	० मभिगच्छती०	० मभिगच्छन्ती०
२८२	१	० पगम्यमा०	० पगन्तव्यमा०
२८४	८	साधु	साधु
२८४	२२	गमयन्ति । उच्चारयन्ती०	गमयति । उच्चारयती०
२८४	२३	इषयन्त	इषयन्ते
२८६	१८	हविल्लक्षणेन धनेन	हविल्लक्षणेन
२८६	१६	० निर्वेशा०	० निर्वेशा०
२८७	२७	सुपर्णशब्देन	सुपर्णशब्दो

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२८८	२४	वेही०	दवत्वि०
२९०	६	एषेदम्	एवामं
२९२	२४	हृन्तीत्य०	हृतेत्य०
२९३	२२	सम्मविनी	संमवी
२९३	२२-२३	समवत ता०	संमवयस्ता०
२९५	३	सहस्राभि	सहस्राश्री
२९६	८	कश्चिदि०	कश्चिदि०
२९८	३	प्रेरयन्ति उच्चारयन्ति	प्रेरयति उच्चारयति
२९८	७	उच्चारयन्त इ०	उच्चारयन्ति०
३०३	१९	शोमनं प्राविता	शोमनप्राविता
३०४	४	० त्यनुपकृतव्यम्	० त्यनुपकृतव्य
३०४	१८	न्यदधात्	न्मदधात्
३०४	१८	तृतीयं छदि	तृतीयपद्धदि
३१०	१२	दुहान्ते	मुहान्ते
३१०	१४	वृद्धपर्यं	वृध्यर्थं
३११	७	० त्तराण्य०	० त्तरान्य०
३११	२७	० लक्षणाया वाच	० लक्षणा वाच
३१५	१८	तर्पयति	तर्पयिष्यति
३२१	१०	कोश इत्सु०	कोशमित्सु०
३२१	१९	विधुरेव	विधुरेव
३२१	२१	अश्ववा	अश्वान्
३२२	४	पपद्वर्णबद्धव	पुपद्वर्णो बद्धव
३२२	१५	० वेतान्	० वेतत्
३२४	४	रथतुमि	रथतुमि
३२७	२१	षेष्टने	षेष्टने
३४१	४	मूष्	मुष्
३४१	५	० मूष् इ०	० मूषरि०
३४१	१६	० वत्वादुपा	० वत्वादुपो
३४२	१	० गिरति०	० गंरति०
३४२	१५	निमिमीहि	निमिमीमहि
३४२	२०	समर्षा	समर्ष
३४३	७	० व्यापिनी०	० व्यापी०
३४४	२५	स्वाधिको	स्वार्थको
३४७	८	अनुजहृतु०	अनुजहृतु०
३४९	४	० दुत्पित्सु०	० दुत्चित्सु०
३५०	४	दीव्यतम्	दीव्येयाम्

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
३६१	२३	सन्नहति	सन्नहति
३६१	२७	उभावपि	उभे अपि
३६३	१४	समिन्ध	समिन्वति
३६४	२७	उत्पद्यमान०	उत्पाद्यमान०
३६६	३	अस्ताविष्म	अस्तोष्म
३७०	२२	उत्पन्न०	उपपन्न०
३७३	१२, १४	० निर्वृत्ति	० निवृत्ति
३७४	१	भर्त्सन०	भक्षण०
३७७	१२	० च्छयावेत्यादीनि	० च्छयावेत्यादि
३७८	७	० नुपक्षपयि०	० नुपक्षयि०
३७८	८	० निरताश्च	० नितराश्च
३८२	६	बलवति	बलवती
३८२	२४	० भक्षणाय	० लक्षणाय
३८५	८	भङ्घि	भङ्घ
३८५	२४	० कर्मा	० कर्मो
३८६	२१	ते देव०	तदेव
३८६	२४	० धातु	० घातु
३८८	१६	समना	समन
३८९	३	० जन्तूना भर्ता	० जन्तूना
३९२	३	योक्त्रेभ्य	योक्तृभ्य
३९२	१८	उपक्षपयि०	उपक्षयि०
३९३	२७	गमयन्त्य	गमयन्ती
३९४	१८	ददद्	ददन्
३९५	५	श्रद्धघाते०	श्रद्धते०
३९५	१५	मया दीयत इति	मदीया अदीयेतेति
३९५	२०	प्रापयेति	प्रापिम इति
३९६	१८	० गमनपथेन	० गमनपथा
३९६	१८	० मतिक्रामेमे०	० मतिक्रामे०
४०१	१	ताद्भाव्यप्रतिपत्त्य०	ताद्भाव्यप्रतिपत्त्य०
४१०	२६	० योगान्नाना०	० योग्यान्नाना०
४१४	१३	मा कार्ष्ण	मा कार्ष्णम्
४१४	१३	० यागाद् वय	० यागादह
४१४	१३	कुर्यामि इ०	कुर्यामि०
४१४	२०	० मुपकुरुता	० मुपकुरुत
४२०	१७	उदपादयन्ते०	उत्पादयन्त इ०
४३५	१५	ददथु०	ददतु०

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
४४२	२०	० नुग्रहमाणे	० नुग्रहमाणे
४४२	२१	तमसो	तमसा
४४२	२१	० यदानेनानु०	० यदानेन नानु०
४४४	१६	विसदृशान्	विसदृशानि
४४४	१६	जीवान्	जीवानि
४४५	१२	व्यवृणो	विवृणो
४४६	१०	अस्मादयो	अस्मादयो
४४६	२७	धारयन्ती	धारयती
४४६	२७	भुज्यती०	भृष्यन्ती०
४४७	५	प्रसादात्	प्रसादत्वात्
४४८	२०	अध्वर्या०	अध्यर्या०
४५१	१२	० दृत्पित्सुभि०	० दृत्पित्सुभि०
४५१	१५	प्रणीतय	प्रणितय
४६५	२४	अमवणी	अनवणि
४६८	२५	धेनुषी	धेनुती
४७०	१४	आत्मम एव	आत्मानमेव
४८०	१८	अभिघ्नन्ती	अभिघ्नन्त
४८०	२६	अथर्वण	आथवण
४८१	८	सृय इ०	सूर्य इ०
४८१	२७	अन्यायत्वात्	अन्यायत्वात्
४८१	२८	न्यायत्वात्	न्यायत्वात्
४८३	२४	स्वरितार	स्वरितारी
४८३	२४	स्वरयितार	स्वारयितारी
४८५	१४	घोर्यावलेपा०	घोर्यावरुपा०
४९१	१	अवतिरितीति	अयतिरितीति
४९३	१३	० मुपक्षयय	० मुपक्षयया
४९३	२५	० पहारिपते०	० पहरिपते०
४९४	२३	० समुद्धपा	० समुध्या
४९५	६	निःसत्त	निःसत्ता
४९५	८	भोजनापक्ति	भोजनपक्ति
४९६	१३	मेघात्	मेघान्
४९६	२१	जनित्री	जनयित्री
४९७	२७	वर्षती०	वर्षती०
४९८	१४	वदत्पविज	वदत्पविज
४९९	१५	० सोऽज्वित्	सोऽज्वित्
४९९	१८	स्वरमाणस्य	स्वरणस्य

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
५००	३	रभसयित्र्यो	रभयित्र्यो
५००	३	महान् कृत	महत्कृत
५००	२७	नापागच्छति	नापागच्छति
५०१	८	० राहत्य	० राहतस्य
५०२	२५	दुर्हणाया	दुर्हणाया.
५०३	६	सम्भजन्ते	सम्भजन्त

THE PRESENT EDITION

The present edition of the *R̥gathadīpikā*, the commentary of Mādhava, son of ŚrīVenkatārya is based on the following original mss and a Devanāgarī transcript of a Madras ms.

D. A palm-leaf Malayalam ms. It is about 150 years old. Numbering is given in figures and not in letters. No. of leaves. 294

1st Astaka.

1st Adhyāya ends on	F 7th verso.
2nd " "	F. 15th recto.
3rd " "	F. 23rd recto.
4th " "	F. 31st recto.
5th " "	F. 38th verso.
6th " "	F. 45th recto.
7th " "	F 53rd verso
8th " "	F 61st recto.

2nd Astaka.

1st Adhyāya ends on	F 70th recto
2nd " "	F 77th verso.
3rd " "	F 86th verso
4th " "	F 93rd verso
5th " "	F 99th recto
6th " "	F 106th recto
7th " "	F 112th recto
8th " "	F 117th verso.

3rd Adhyāya ends on	F. 237th	recto.
4th " "	F. 241st	recto.
5th " "	F. 245th	verso.
6th " "	F. 250th	verso.
7th " "	F. 256th	recto.
8th " "	F. 261st	recto.

8th *Astaka*:

1st Adhyāya ends on	F. 267th	verso.
2nd " "	F. 271st	recto.
3rd " "	F. 278th	verso.
4th " "	F. 284th	verso.
5th " "	F. 291st	recto.
6th " "	F. 294th	recto.

F. 294th verso. is left blank. There is just a short passage:—

(Sic.) चतुष्पद चतुष्कपद. चतु शिखण्ड युवति समुद्रसुरूप — जद्रुतावयवा प्रजानानि
वेदीभूता भूमि तस्या यस्या स एव मा भागवेयमिति एक सुपत्तन नूर्य स समुद्रमावियति
अन्तरिक्षम् स इद विश्व भुवनमभिपश्यति पक्वप्रज्ञेन मनसा पज्यन्ति तस्मान् माता रेक्रिह
माध्यमिका वाक् स च मा

Size.—17 $\frac{3}{4}$ " × 2"

No of lines per page :—11.

Total No. of granthas —16,000 (32 syllables make one grantha = 16,000 ślokas.)

After F. 212, the number of leaves is continuous. The folio immediately following F. 212 is numbered 213 although the commentary on the whole of the fifth *Astaka* and the first six chapters of the 6th *Astaka* is missing. The scribe did not seem to be conscious of the missing part of the commentary. The continuous number of leaves is rather misleading as it does not give any indication that a part of the commentary is missing.

P A palm-leaf Malayalam ms at the Punjab University Library, Lahore

Size —24 $\frac{1}{4}$ " × 2" Pagination is marked not by figures but by letters.

Number of lines per page:—10 to 14 Writing is old. It cannot be later than 200 years at the least.

1st Aṣṭaka

1st Adhyāya ends on	F	4th verso
2nd „ „	F	8th verso
3rd „ „	F	13th recto
4th „ „	F	17th recto
5th „ „	F	20th verso
6th „ „	F	23rd verso
7th „ „	F	27th verso
8th „ „	F	31st verso

2nd Aṣṭaka

1st Adhyāya ends on	F	37th recto
2nd „ „	F	41st recto
3rd „ „	F	46th recto
4th „ „	F	51st recto
5th „ „	F	54th verso
6th „ „	F	59th recto
7th „ „	F	63rd recto
8th „ „	F	67th verso

3rd Aṣṭaka

1st Adhyāya ends on	F	71st recto
2nd „ „	F	76th recto
3rd „ „	F	81st recto
4th „ „	F	86th recto
5th „ „	F	90th recto
6th „ „	F	94th recto
7th „ „	F	97th verso
8th „ „	F	101st verso

4th Aṣṭaka

1st Adhyāya ends on	F	106th recto
2nd „ „	F	110th verso
3rd „ „	F	115th verso
4th „ „	F	119th verso
5th „ „	F	122nd verso
6th „ „	F	126th verso
7th „ „	F	129th recto
8th „ „	F	123rd recto

5th Aṣṭaka missing

6th Aṣṭaka adhyāyas 1-6th missing

6th Astaka:

7th Adhyāya ends on F 136th verso.
 8th „ „ F 139th verso.

7th Astaka:

1st Adhyāya ends on F 142nd verso.
 2nd „ „ F 146th recto.
 3rd „ „ F. 149th verso.
 4th „ „ F. 153rd verso.
 5th „ „ F 158th recto.
 6th „ „ F. 161st verso.
 7th „ „ F. 166th recto.
 8th „ „ F. 171st recto.

8th Astaka:

1st Adhyāya ends on F 176th recto.
 2nd „ „ F. 180th recto.
 3rd „ „ F 185th recto.
 4th „ „ F. 190th recto.
 5th „ „ F 194th verso.
 6th „ „ F. 196th

F. 196th is partially broken.

On F. 67 verso, the following passage occurs—

शाकल्यदृष्टमृगवेदे द्वितीयस्याष्टकस्य यत् ।

भाष्य तन्माघवीयाख्य लिखित दैवशर्मिणा ॥

On F 126th verso, there is the following passage:—

व्याकरोत् त्रिंशमध्याय माधवो नाम कश्चन ।

तीरमाश्रित्य निवसन् कावेर्या दक्षिणे सुखम् ॥

On F 196th last line is the following —

(Sic.) एक सुपर्ण एकस्सुपतन सूर्ये स समुद्रमाविशत्यंतरिक्ष स इद विश्व भुवन
 अभिपश्यति । त पक्वप्रज्ञेन मनसा... वाक् स च मा .. .

One peculiarity of this ms. is that the number of pages is not given in numerical figures but letters of alphabet. The value assigned to each letter is arbitrary and artificial. I mean it does not depend on the order of a letter in the alphabet. No principle seems to form a basis of the value, assigned to a letter or a group of letters. But having assigned a value to a particular letter, in an arbitrary manner, that value is followed with consistency throughout. I give below a list of letters together with the value assigned to each of them.

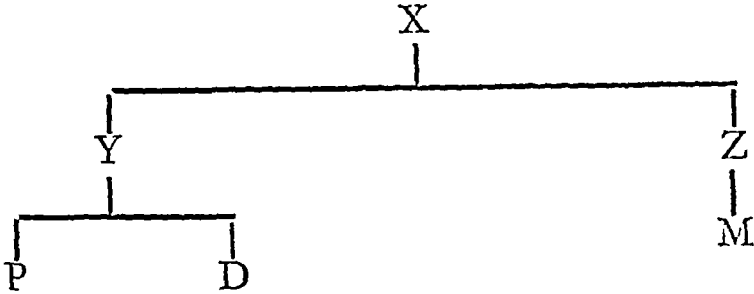
न	=	1	यहा	=	26	वन	=	51	बुहा	=	76
न	=	2	यप्र	=	27	वप्र	=	52	बुप्र	=	77
न्य	=	3	यप्र	=	28	वन्य	=	53	बुप्र	=	78
व्क	=	4	यद्रे	=	29	वव्क	=	54	बुद्रे	=	79
क	=	5	ल	=	30	वक	=	55	ख	=	80
हा	=	6	लन	=	31	वहा	=	56	खन	=	81
प्र	=	7	लप्र	=	32	वप्र	=	57	खप्र	=	82
ब्रे	=	8	लन्य	=	33	वप्र	=	58	खन्य	=	83
म	=	9	लव्क	=	34	वद्रे	=	59	खव्क	=	84
मन	=	10	लक	=	35	व	=	60	खक	=	85
मप्र	=	11	लहा	=	36	वन	=	61	खहा	=	86
मन्य	=	12	लप्र	=	37	वप्र	=	62	खप्र	=	87
मव्क	=	13	लप्र	=	38	वन्य	=	63	खप्र	=	88
मक	=	14	लद्रे	=	39	वव्क	=	64	खद्रे	=	89
महा	=	15	ल	=	40	वक	=	65	ग	=	90
मप्र	=	16	लन	=	41	वहा	=	66	गन	=	91
मप्र	=	17	लप्र	=	42	वप्र	=	67	गप्र	=	92
मद्रे	=	18	लन्य	=	43	वप्र	=	68	गन्य	=	93
व	=	19	लव्क	=	44	वद्रे	=	69	गव्क	=	94
वन	=	20	लक	=	45	वु	=	70	गक	=	95
वप्र	=	21	लहा	=	46	वुन	=	71	गहा	=	96
वन्य	=	22	लप्र	=	47	वुप्र	=	72	गप्र	=	97
वव्क	=	23	लन्य	=	48	वुन्य	=	73	गप्र	=	98
वक	=	24	लद्रे	=	49	वुव्क	=	74	गद्रे	=	99
वक	=	25	व	=	50	वुक	=	75	ग	=	100
									गप्र	=	200

M. It is a Devanāgarī transcript of a ms of the Government Library of Oriental Mss, Madras. It is described on pp 39-40 of my Introduction to *Indices and Appendices to the Nirukta*. It is unnecessary to repeat the description here.

Mss D and P begin and end at an identical place. An identical part of the commentary, i.e., the fifth *Aṣṭaka* and the first six *Adhyāyas* of the sixth *Aṣṭaka* are missing in each of them. It may therefore be assumed that one of them is probably a copy of the other. As P is older of the two, D may be supposed to be a copy. But D is not a copy of P. At the end of each

and every *Sūkta*, D. puts a figure to indicate that such a such *Sūkta* has come to an end, whereas no such indication is given in P. As footnotes show, D. does not always agree with P. Although D. does not seem to be a copy of P, both must be derived from a common ms.

M. also is an incomplete ms. A part of the commentary, i.e., the end of the eighth chapter of the third *Astaka* and the whole of the fourth *Astaka* are missing. In several places M. has preserved better readings. Part of the commentary, missing in P. and D. is found in M. And the missing part of the commentary in M. is preserved by P. and D. They thus supplement each other. All the three mss. represent a single recension only. Their mutual relationship may be shown by the following chart—

The commentary of VenkaṭaMādhava is very brief in character. All grammatical or etymological explanation is generally eschewed. Quotations are rare. But a large number of passages from the *SātyāyanaBrāhmaṇa* is preserved. As the *SātyāyanaBrāhmaṇa* is lost, this commentary has become an important source of our knowledge of the lost *Brāhmaṇa*. VenkaṭaMādhava contents himself with paraphrasing the words of the original text. Almost every word of a Vedic stanza is explained. If it is not explained, it is repeated in the commentary. Words, particles, expletives etc., of a Vedic stanza which are neither explained, nor repeated in the commentary are noted down in the footnotes and suitable explanation of words, thus ignored, is, whenever necessary, provided from other available commentary or commentaries.

VenkaṭaMādhava paraphrases the words of a Ṛgvedic stanza in practically the same order in which they occur in the stanza itself. By following this method, the commentator concen-

trates on the first word first, which he immediately explains. Then he explains the second, then the third, and so on. He does not revise his paraphrase of the first word in the light of the paraphrase of the second or third word or vice versa, with the result that numbers, genders, and cases sometimes do not harmonise with one another, in the paraphrase. There are several instances in which *padas*, i e, *parasmaipada* or *atmanepada* are also confused. Probably VenkṭaMādhava's method is responsible for this confusion. A few cases of this kind are the following —

On p 291, he first explains बहुतीर्ष्व as महती इव and then रोदसी by छायापृथिव्यौ. As far as the explanation of individual words is concerned, it is correct. There can be no valid criticism. But in the text of the commentary, each word of explanation cannot be taken in an isolated form. महती becomes an epithet of छायापृथिव्यौ and does not harmonise with the latter. It should have been महती as it qualifies छायापृथिव्यौ. Similarly, on p 381, नवेदा is explained by अजानन् and यज्ञस्वती by अन्नस्वती. Here अजानन् does not go well with अन्नस्वती. I should like to read अजानत्य. अन्नस्वत्य. The following are a few instances of the confusion of परस्मैपद with आत्मनेपद. On p 533 line 5, भोक्ष्ये should be read for भोक्ष्यामि. On p 535 line 5, the reading should be निवर्तन्ताम् for निवर्तन्तु. I have proposed several emendations, see footnote 7 on p 25, footnote 16 on p 270, footnotes 4, 19, and 20, on p 282, footnotes 16, and 20 on p 284, footnotes 10, 12, and 19 on p 291, footnotes 13, and 20 on p 300, footnote 18 on p 302 etc.

But I think, the text of the commentary is capable of further improvement. I propose therefore the following further emendations to the text of VenkṭaMādhava's commentary —

Page	Line	Read	For
२८	१	सम्प्रसारण०	प्रसारण०
४१	८	परिवृढमु०	परिवृढ उ०
४२	३	०सम्मन्त्रव्यम्	०सम्मन्त्रु
८३	८	अग्ने ! is used twice in the voc. One of them is unnecessary	
९७	१	०मन्त्रोद्भव्यान् पित्रादीन्	०मन्त्रोद्भव्येभ्यः पित्रादिभ्यः
९७	७	स्थित इति	स्थितेति

Page	Line	Read	For
१०४	५	अवगच्छ त्वमिति	अवगच्छत्विति
१०८	३	दिवमध्या०	दिव्यध्या०
११०	६	वरुणम्	वरुण !
१२२	१२	बुध्यन्ताम्	बुध्यन्तु
१३४	१	०रविच्छिन्ना०	०रवच्छिन्ना०
१६२	५	उपद्रवान् । अधरान् ।	उपद्रवाणि । अधराणि ।
१६४	६	रात्री.	रात्रि.
१६४	७	दुग्धम्	दोग्धम्
१६५	५	पिन्वतम्	पिवतम्
१६७	३	अस्माकम्	अस्मान्
१६७	४	त्रिघातु is unnecessary.	
१६६	२	यज्ञम्	वज्रम्
१८३	४	अस्मभ्य	अस्मान्
१८५	२	क्रीळन्तम्	क्रीळमानम्
१८६	५	क्रीळत्	क्रीळमानम्
१८८	७	शब्दायमाना	शब्दायन्त.
१९०	३	माद्यत	मद्यत
२०५	७	अर्हिसित	र्हिसित
२०८	१	०न्यूनानिति	०न्यूनानीति
२२५	६	उपतिष्ठते	उपतिष्ठति
२३८	१	तिरस्कुर्वती	तिरस्कुर्वन्ती
२४०	७	पूर्वापरे	पूर्वापरी
२४६	८	उद्गततरा	उद्गततर
२५२	४	अनुशासत्	अनुशास
२६०	६	अग्रही	अग्रहीत्
२६५	१०	परिहीण कार्षी	कार्षी.
२७२	५	शत्रूणा is unnecessary	
२८४	४	स्तोतुभ्य.	स्तोतृणाम्
२८४	४	वेग	वेगात्
२९०	६	अयच्छ	अयच्छयाः
२९१	८	महत्याविव	महती इव
२९७	१२	महान्तम्	महत्
३०८	२	अधुक्षद्	अदुहद्
३३५	३	त्वाम्	यूयम्
३४३	१	पूरयिता द्यावापृथिव्यो	पूरयिता । द्यावापृथिवी
३४६	१	पूजयन्ति	पूरयन्ति

Page	Line	Read	For
३५०	२	The first चित्रम् is unnecessary	
३५५	५	The first च is unnecessary	
३५८	१	०मन्विष्यन्त	०मन्वेपमाणा
३५९	५	द्यावापृथिव्यौ । महत्यौ ।	द्यावापृथिवी । महती ।
३७२	९	अलज्जमान	अरुज्जन्
३७२	१०	०प्रतिष्ठत उच्छ्रि०	प्रतिष्ठत्युच्छ्रि०
३७५	५	वदाम	वदाम
३७८	५	गच्छति	
३७८	९	गन्त्र	गत्य (?)
३८१	७	Taking क्षुचिभ्राजा as an epithet of उपस, I should like to read निर्मलदीप्तय उपसोऽज्ञानस्यो अन्नवत्य ।	निर्मलदीप्ति । उपस । अज्ञानम् । अन्नवती ।
३९०	१	०पश्यन्तम्	०पश्यन् (?) तम्
४११	५	य	यत्
४१५	२	कृतमि०	कृत इ०
४१९	१	द्यावापृथिव्यौ	द्यावापृथिव्यो
४१९	१२	गच्छन्ति	गच्छति
४२०	८	मस्त !	मस्त
४२३	१	क is unnecessary	
४३०	१	अनया पृथिव्येषितव्येषान	अनया । ईशितव्य पृथिव्येषितव्ये (?)
४४०	६	हिंस्तेत्या०	हिंसिष्वमित्या०
४६३	५	इमम् as referring to आह्वानम् should be इदम्	
४६८	५	सहावस्थाने	सह वसाने
४६९	९	पर्वणी	पर्वणि
४७२	३	देवा ।	देवा
४८५	९	सर्वे taken as an epithet of स्वकीतिभि should be सर्वाभि	
५०४	६	इत्यादीनि	इति
५०८	३	Delete the sign ?	
५१२	५	द्यावामूम्यौ	द्यावामूम्यो
५१५	१०	भवति	भवसि

Page	Line	Read	For
५३०	४	प्रयच्छत	प्रयच्छत
५४८	१	सौमनस्य	सौमनस
५५०	३	माद्यथ	मद्यथ
५५६	६	सञ्चरत्	सञ्चरमाणम्
५६१	१२	भवद्भिः 1s unnecessary	
५६२	१	सहित	सहितम्
५६५	१	याभि as qualifying परिरक्षणै should be यै	
५६६	४	प्रचक्रथु	प्रचक्रतु
५६६	७	As सिन्धुम् 1s fem therefore the reading should be उदकवतीम् for उदकवन्तम्	
५६६	७	पीतोदका	पीतोदक
५६६	७	चक्रथु	चक्रतु
५७०	४	युध्यमाना	युध्यन्ती
५७३	५	ररक्षथु	ररक्षतु
५७५	६	युध्यमान	युध्यन्त
५८२	१	समानयुजौ	समान य (?)
५८४	७	मनुष्यचक्षुः	? मनुचक्षुः
५८४	७	समर्पयन्ती	समर्पयन्ति
५८६	६	उष ।	उषा
५९६	६	अस्मान्	अस्मभ्यम्
६०१	६	स्तुत्या अनुमादनीया	स्तुत्याम् । अनुमोदनीया
६०४	७	तदीयाम्	ताम्
६१०	५	ताञ्जराम् 1s unnecessary	
६११	१६	पति 1s unnecessary	
६२२	८	शयान 1s unnecessary	
६३१	१	एव	इदम्
६४०	५	The first अहम् 1s unnecessary	
६४३	१	गमयत	गच्छत
६४६	५	यत	यदि
६४६	५	कुरुथ	कुरुत
६४६	१०	गमन्	अगमन्
६४२	१०	स्तनैर्व०	स्तन व०
६५४	३	०कुशला	०कुशल
६५७	५	योषयन्	योषमान
६६१	६	सवृण्वन्तु	सवृणन्तु

INCLUSION OF THE TEXT OF THE ṚGVEDA AND THE PADAPĀṬHA

My own idea was simply to print VenkataMādhava's commentary only. The text of the Ṛgveda is well known. Several good editions of the text of the Ṛgveda are available in the market. Printing of an accented text like that of the RV involves a good deal of time and labour. By excluding the text of the RV, considerable space would have been saved. And the cost of production would have been proportionately low. In these days of financial stringency, a low price of the edition would have suited scholars. But the Indian literary tradition does not favour the publication of a commentary alone, without its original text, particularly the Ṛgveda. Orthodox Paṇḍits would not have even looked at it. The Publishers did not like to alienate the sympathy of the orthodox scholars, so the text of the Ṛgveda had to be added.

The addition of *padapāṭha* along with the text of the RV would have very much increased the bulk of the present edition. As I wanted to save as much space as possible, I edited the commentary in a manner so that the *padapāṭha* could be dispensed with. I devised the plan of putting a *daṇḍa* after VenkataMādhava's explanation of each word of a Vedic stanza. Thus his explanation of each word is separately shown. The commentator generally uses a single word to explain a word of the original text. His treatment therefore facilitates the use of the *daṇḍa*, in the way mentioned above. If he uses more than one word to explain a single word, then all such additional words are also put together, the *daṇḍa* being placed at the end only. Thus a reader can see at a glance as to how a particular word of a stanza of the Ṛgveda is explained by VenkataMādhava.

The idea to exclude the *padapāṭha* should not be construed as to minimise its importance. The *Padapāṭha* is virtually equivalent to another commentary¹. In several instances, *Padapāṭha* differs from the *Sambhā* text. A preposition in a subordinate clause is not accented but the *padapāṭha* accents the preposition *vi* in RV III 36 8^b. Any light which the *padapāṭha* throws on the analysis

¹ Roth, 'Was ist dann der Pada anders als eine Erklärung?' ?

of the text of the RV., or any help which it affords for the exegesis of the RV cannot be ignored. Its evidence is invaluable and has therefore been utilised in the present work, particularly on any point where doubts arise or where interpretations differ. But such cases are not many. The extent of additional information, in cases of doubt or different interpretations, derived from the *padapātha* is quite inconsiderable and its inclusion does not add substantially to the bulk of the present edition. It was therefore duly made available in footnotes. But the opinion of several European and almost all Indian scholars is against the exclusion of even the *padapātha*. Professor Sten Konow says in his letter, 'I am very much in doubt about the *padapātha*. It seems to me that it is a serious drawback that it is not printed. Even if you can usually see how it must have been, it will often be necessary to consult other editions. And it would be an advantage to the student if he could be able to work at the hand of this edition without consulting other ones.' Mahāmahopādhyāya Dr Ganga Natha Jha, M.A., D Litt., ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad, makes the following remarks in his letter, 'some misgivings have already been entertained in regard to the omitting of the *padapātha*. I am sorry that the reasons given in the letters do not quite satisfy me regarding the advisability of the omission. . . . It seems to me, therefore, false economy to omit this accompaniment to the text, because monumental works like this are published only once in a generation and as the R̥gveda is the earliest literary monument of the Aryan race and is not easy to understand, it does not appear to be wise to omit the slightest aid to the comprehension of the meaning of the text.

I suppose, however, it is too late now to make amends, but perhaps if you agree with my view you might add an appendix at the end of each volume giving the *padapātha*.'

In accordance with M.M. Dr. Ganga Natha Jha's suggestion, the Publishers have decided to add an appendix, giving the *padapātha*. Thus the intended saving of space, time, and labour has not been practicable.

DIVISIONS OF THE TEXT OF RV

In notes, added on the top of a page, I have shown both the

divisions of the text of the R̥gveda. Three figures refer to the *Maṇḍala*, the *Sūkta* and the *Mantra*. Four figures represent the *Aṣṭaka*, the *Adhyāya*, the *Varga*, and the *Mantra*. Of these two, the division of the text into *Maṇḍalas*, *Sūktas*, and *Mantras* is the more ancient. The ten *Maṇḍalas* of the R̥gveda are clearly referred to in the following passages —

दाशतयीभ्या षपट्कुर्यादिति ह्येक आहुः Sān Br 8 7

न दाशतय्येकपदा काचिदस्तीति वै यास्क ।

RPr 17 25 Max Muller's ed and 17.42 Maṅgaladeva's ed
आग्नावैष्णवं हविर्न स्वक्संस्तविकी दशतयीषु विद्यते । N 7 8

तदेतदेकमेव जातवेदसं गायत्रं तृषं दशतयीषु विद्यते । N 7 20

तदेतदृभोश्च बहुवचनेन षमसस्य च संस्तवेन बहूनि दशतयीषु सूक्तानि भवन्ति ।

N 11 16

तदेतदेकमेव वैश्वदेवं गायत्रं तृषं दशतयीषु विद्यते । N 12 40

सप्तचत्वारिंशन्मैत्रावरुण्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासां मन्त्रावरुणः । SSS 12 2 16

पट्चत्वारिंशदैन्राग्न्यो गायत्र्यो दाशतयीषु तासामञ्छावाकः । SSS 12 2 22

पुर उष्णिक तृतीया दाशतयेनाध्यायेन तां बहुवृचा अधीयते । NS 2 11

नाराशंसीरित्युषस्ता प्रतीयाद् यामि स्तुतिर्दाशतयीषु राज्ञाम् । BD 3 154.

विस्पष्टं जातवेदस्यं प्रेति दाशतयीषु तु । BD 8 88

पञ्चाक्षीतिर्दाशतयेऽनुवाका दृष्टा पुराणर्द्धेपिमिर्महात्मनि ।

Anuvākānukramaṇī 37

The word दशतयी or दाशतयी means 'having ten limbs'. The suffix तयप् is added to a word signifying number, in the sense of a 'limb'. Pāṇini has the following *Sātra* for this purpose संख्याया अवयवे तयप् 5 2 42. The reference is evidently to the R̥gveda, described in the above quoted passages as 'ten-limbed,' i.e., having ten *Maṇḍalas*. Śaḍguruśiṣya has the following remark, in his commentary on the *Anuvākānukramaṇī* — दाशतये दशमण्डलरुयोगिनि वेदे । 38

The word *Maṇḍala* itself is used in the sense of a division of the R̥gveda in BD III. 28, 116, V 103, VI 39, 130, 145, Kātyāyana's *Sarvānukramaṇī*, *Anuvākānukramaṇī* and *Caranavyūha*.

The word *Aṣṭaka* is used in the BD III 90, VII 118, but not in the sense of a division of the R̥gveda. Similarly the word *varga* is used in the BD 15, 11 85, 86, 87, VII 116 but not in the sense of a subdivision of the R̥gveda. But the word *Adhyāya* in the sense of a chapter of the R̥gveda is used both by *Anuvākānukramaṇī* and *Caranavyūha* अध्यायानां षतुपष्टिमण्डलानि षडैव तु । Anu 38

अध्यायाश्चतु षष्टि अय देवायेत्यादि ६४ चतु षष्टिरध्याया इत्यर्थे । *Carananyāṣṭha*.

Mention of sixtyfour chapters implies the division of the text of the RV into *Astakas* although the actual use of that word, in that sense, is not seen in ancient Sanskrit Literature

The word *varga* however in the sense of a sub-division of the RV is used by *Anuvākānukramanī*:— वर्गा षड्विकट्टिसहस्रमित्यर्थः । ३८

Although there is no direct reference to the division of the RV into *Astakas* etc in ancient Sanskrit literature like the *Brāhmanās*, *Āranyakas* etc, this division seems to have become popular in later times It is based on symmetry. It divides the Rgveda into almost equal and uniform divisions The *varga* constitutes a convenient daily lesson for a student.

In addition to the two divisions mentioned above, there is a third division also It divides each *Mandala* into *Anuvākas*, *Sūktas*, and *Mantras*. It is described by Saunaka, in his *Anuvākānukramanī* .—

अनुवाकानुक्रमणीरूप किञ्चित्प्रवर्ण्यते । २ ।

दृष्टानामनुवाकानामृजु वक्ष्याम्यतन्द्रित । ४ ।

सूक्तसंख्यानुवाकाना सूक्तानामृक्समाहिता । ५ ।

ऋग्वेदे शैशिरीयाया सहिताया यथाक्रमम् ।

प्रमाणमनुवाकाना सूक्तै शृणुत शाकला ॥ ९ ॥

The total number of *Anuvākās* in each *Mandala* is also given:—

आद्ये चतुर्विंशतिर्हानुवाका । ३२ ।

The total number of *Sūktas* in each *Anuvāka* is given in १५-२० This information is also given by Sāyanācārya in his commentary on the RV and is collected here for facility of reference. The following statement shows the total number of *Sūktas* in each *Anuvāka*:

1st Anuvāka contains १-३ Sūktas.

2nd „ ४,५,६,७

3rd „ ८,९,१०,११

4th „ १२,१३,१४,१५,१६,१७

5th „ १८,१९,२०,२१,२२,२३

6th „ २४,२५,२६,२७,२८,२९,३०

7th „ ३१,३२,३३,३४,३५

8th „ ३६,३७,३८,३९,४०,४१,४२,४३

9th „ ४४,४५,४६,४७,४८,४९,५०

„ प्रथमे मण्डले द्वितीयानुवाके चत्वारि सूक्तानि

„ तृतीयेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि

„ चतुर्थानुवाके षट् सूक्तानि

„ पञ्चमेऽनुवाके षट् सूक्तानि

„ प्रथममण्डलस्य षष्ठेऽनुवाके सप्त सूक्तानि

„ सप्तमेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि

„ अष्टमेऽनुवाकेऽष्टौ सूक्तानि

„ नवमेऽनुवाके सप्त सूक्तानि

Anuvāka contains	Sūktas
10th ,, 51,52,53,54,55,56,57	,, दशमेऽनुवाके सप्त सूक्तानि
11th ,, 58,59,60,61,62,63,64	,, एकादशानुवाके सप्त सूक्तानि
12th ,, 65,66,67,68,69,70,71,72,73	,, द्वादशेऽनुवाके नव सूक्तानि
13th ,, 74,75,76,77,78,79,80,81,82, 83,84	,, त्रयोदशानुवाके एकादश सूक्तानि
14th ,, 85,86,87,88,89,90,91,92,93	,, चतुर्दशेऽनुवाके नव सूक्तानि
15th ,, 94,95,96,97,98 99,100,101, 102,103,104,105	,, पञ्चदशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि
16th ,, 106,107,108,109,110,111, 112,113,114,115	,, षोडशेऽनुवाके दश सूक्तानि
17th ,, 116,117,118,119,120	,, सप्तदशेऽनुवाके पञ्च सूक्तानि
18th ,, 121,122,123,124,125,126	,, अष्टादशेऽनुवाके षट् सूक्तानि
19th ,, 127,128,129,130,131,132, 133	,, एकोनविंशेऽनुवाके सप्त सूक्तानि
20th ,, 134,135,136,137,138,139	,, विंशेऽनुवाके षट् सूक्तानि
21st ,, 140,141,142,143,144,145, 146,147,148,149,150 151, 152,153,154,155,156	,, एकविंशेऽनुवाके सप्तदश सूक्तानि
22nd ,, 157,158,159,160,161,162, 163,164	,, द्वाविंशेऽनुवाकेऽष्टौ सूक्तानि
23rd ,, 165,166,167,168,169,170, 171,172,173,174,175,176, 177,178,179	,, त्रयोविंशेऽनुवाके पञ्चदश सूक्तानि
24th ,, 180,181,182,183,184,185, 186,187,188,189,190,191	,, अथ चतुर्विंशेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि ,, अतश्चिनामाद्ये मण्डले चतुर्विंशत्यनुवाकाः

Thus there are twentyfour *Anuvākas* altogether in the first *Maṇḍala*. This division into *Anuvākas* totally ignores the division into *Aṣṭakas* and *Adhyāyas* etc. The first *Adhyāya* ends with the nineteenth *Sūkta* but the fifth *Anuvāka* consists of 18-23 *Sūktas*, both inclusive. Similarly the first *Aṣṭaka* comes to an end with the 121st *Sūkta* but the eighteenth *Anuvāka* consists of 121-126 *Sūktas*, both inclusive. In this manner, the division into *Anuvākas* does not coincide with the division into *Aṣṭakas* and *Adhyāyas*.

The following chart gives the number of *Adhyāyas* of the first *Aṣṭaka*, together with the number of *Vargas* of each *Adhyāya*, along with the corresponding number of *Sūktas* for facility of comparison.—

1st Astaka

Total No of *Sūktas*

1st अध्याय = <i>Sūktas</i>	1-19	contains <i>Vargas</i>	37	19
2nd „ = „	20-32	„	38	13
3rd „ = „	33-46	„	35	14
4th „ = „	47-61	„	29	15
5th „ = „	62-80	„	31	19
6th „ = „	81-94	„	32	14
7th „ = „	95-112	„	37	18
8th „ = „	113-121	„	26	9

CHARACTER OF FOOTNOTES

Footnotes are of two kinds: (1) critical and (2) comparative. Critical notes are based on a collation of mss., and record even their minutest differences. With their help, the text of the commentary *in toto* can be reconstructed as transmitted by each individual ms. Therefrom a reader can get an impression of the true state of the text as represented by each ms., without actually taking the trouble of examining the ms itself.

Comparative notes are derived from a utilization of the commentaries of Sāyanācārya, Skandasvāmin, Yāska, and *Brāhmanās* etc. The commentaries of Sāyanācārya and Skandasvāmin constitute an extensive and elaborate explanation. Their exegesis is often identical with that of VenkataMādhava. The addition of an identical explanation, even in different phraseology, would not have served any useful purpose. It would not have extended the bounds of our intellectual horizon of the knowledge of the RV. Such identical explanation is, therefore, excluded from footnotes. But all cases, in which either Sy. or Sk. or both differ from VM or give additional meaning, are registered therein, together with the different or the additional meaning, as the case may be. In this manner, all the different interpretations of a Rgvedic word, available from Indian sources, are brought together in one place. The late Professor A. A. Macdonnell, with whom I had the honour to work at Oxford, used to say that the acid test of a scholarly work was that its treatment of any particular subject should save the time and labour of those who may have to study that particular subject afterwards. The

present edition is an endeavour in this direction. By bringing together all or most of the different interpretations of the Ṛgveda in one place, an effort has been made to save the time and labour of the students of the Ṛgveda. It may be stated without hesitation or fear of contradiction that a comparison of different commentaries with a view to extract different or additional meanings is a rather laborious process. But time and labour involved have been spent without any grudge and quite cheerfully. If the present work satisfies the conditions laid down in the acid test and if it actually saves the time and labour of those who may study the Ṛgveda hereafter, I shall feel amply repaid.

ACKNOWLEDGMENT OF HELP

It is my pleasant duty to put on record my sincere thanks to the following scholars for useful suggestions—Dr A. Berridale Keith, M.A., D.C.L., D.Litt., Professor of Sanskrit and Comparative Philology at the University of Edinburgh; Dr E. J. Johnston, M.A., D.Litt., Boden Professor of Sanskrit at the University of Oxford, Dr Sten Konow, Ph.D., Professor of Sanskrit at the University of Oslo, Dr Otto Stein, M.A., D.Litt., Professor of Sanskrit at the German University of Prague, Drs L. Renou and Jules Bloch, Professors at the University of Paris, Dr W. Wüst, Ph.D., Professor of Sanskrit at the University of Munich, Mahāmahopādhyāya Dr Ganga Natha Jha, M.A., D.Litt., ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad, Drs S. K. Chatterjee, M.A., D.Litt., and V. Bhattacharya, M.A., Ph.D., Professors at the University of Calcutta, Dr S. K. De, M.A., D.Litt., Professor at the University of Dacca, Professor Siddheśvara Varma, M.A., D.Litt., of the Prince of Wales College, Jammu, Dr Franklin Edgerton, Professor of Sanskrit at the Yale University, New Haven, Conn. U.S.A., V. V. Mirashi Esq., M.A., Professor of Sanskrit at the University of Nagpur; Dr Manilal Patel, Ph.D., Professor of Sanskrit and German at the Viśvabhāratī University, Sāntiniketan, Bengal, Mahāmahopādhyāya P. Lachhmi Dhar, M.A., Head of the Sanskrit Department of the University of Delhi, and R.B. Dr S. K. Belvalkar, M.A., Ph.D., I.E.S. (Retd.) Paṇḍit Ramchandra Kushal, Sāstrī, B.A., Lecturer in Sanskrit Literature and Poetics at

the Oriental College, Pandit Parmeshwaranand, Śāstrī, Principal, S D. Sanskrit College, Lahore and my old pupil Pandit Jagdish, Śāstrī, M.A., M.O.L., Mcleod Kashmir Research Student of the Punjab University, have helped me in correcting proofs. My old pupils, present colleagues, and friends, Mr Jagan Natha, M.A., Lecturer in Epigraphy at the University of the Punjab; Mr Saran Das Bhanot, M A., Professor of Sanskrit at the F. C. College, and Mr. Raghunandan, Śāstrī, M.A., M.O L., Lecturer in Veda and Nirukta at the Oriental College, Lahore, have read the Preface in the ms. and have given me the benefit of their criticism and suggestions.

निष्कामभावेनारम्भा सकला. सप्रवर्तिता ।
 ससिद्धिं यान्ति किन्त्वत्र नाल पुरुषपीरुषम् ॥
 परब्रह्मकृपैवैका परमेतन्निवन्धनम् ।
 यस्या कणलवेनापि ब्रह्माण्डाना च सस्थिति ॥
 तस्मादणोरणीयोऽपि दोषयुक्त च यत्कृतम् ।
 जानताऽजानता वैतत्परब्रह्मार्पण भवेत् ॥

ORIENTAL COLLEGE, LAHORE
 DECEMBER, 1938

} LAKSHMAN SARUP

श्रीवेङ्कटार्यतनुद्धवेन माधवेन विरचिता
ऋग्वेदसंहिताध्याख्या
ऋगर्थदीपिका

अथ ऋग्वेदे प्रथमाष्टके प्रथमोऽध्यायः ।

श्रीवेङ्कटार्यतनयो व्याचिकीर्षति माघव ।
 ऋक्सहितामस्य देव प्रसीद्वु विनायक ॥ १ ॥
 लोकसिद्ध विमत्तार्यमनुके तत्र न त्यजेत् ।
 निरुक्तमप्रत कुर्याद् याक्त्रप्राणं तथा स्वरम् ॥ २ ॥
 पदानि पूर्वं जानीयात् पदस्वरमनन्तरम् ।
 उपसर्गान् क्रियाशब्दै स्योन्यार्थं प्रदर्शयेत् ॥ ३ ॥
 निघाततिरूपदस्यार्थं वाक्यार्थं पर्यवस्यति ।
 अनिघातोऽपि पादादौ विशेषस्तत्र वक्ष्यते ॥ ४ ॥
 निघाततिरूपदस्यार्थं वाक्यान्ते दर्शयेच्छनै ।
 उदात्ततिरूपदस्यार्थमुच्चैरादौ प्रदर्शयेत् ॥ ५ ॥

१ The rhythm of the last four syllables in A and C should be, and is not, iambic. म followed by स्व in C is long Thus rhythm in C becomes trochaic. It is a metrical fault although this kind of śloka is allowed by Piṅgala. १ 14 औ नौ च ०मघ R.

२ वेह P

३ Cf N 2 1 यथार्थं विमक्ती सन्तमयेत, BD II 99—101

प्रधानमर्थं शब्दो हि तद्गुणापत्त इष्यते
 लिङ्गं धातुं विभक्तिं च संतमेत्तत्र
 तत्र च । Cf VM 1st. अष्ट ५th
 ch. 8th v अर्थे स्पष्टे स्वरं ज्ञात्वात्
 and also VIIIth अष्ट 7th ch.
 3rd. v अत्र सूतो लोकासिद्ध-परायणो-
 ज्ञय एव च । तथार्थस्य क्त्वा

४ Cf Yāska अयापीवमन्तरेण
 मन्त्रेष्वर्थप्रत्ययो न विद्यते N 1 15,
 VNS, नातिस्मृतार्थवित्कश्चिन्मन्त्रं
 निर्वक्तुमर्हति ।

५ यावदर्थं R ६ ०र्थं उच्यते P

७ ०रावा S

यद्यदीत्यादिभिर्युक्तं तिडर्थं च स्फुटं वदेत् ।
 अवान्तराणां वाक्यानामन्तेऽर्थं तं च दर्शयेत् ॥६॥
 अथात्र कारणं ब्रूहि वाक्यादौ तिडुदात्तवत् ।
 सर्वानुदात्तमन्यत्र नार्थभेदस्तु वश्चन ॥७॥
 अर्थभेदादिति ब्रूमः श्रोतादिमिह तिडुपदम् ।
 उदात्तवत्समाहन्ति स यथाभिमुखो भवेत् ॥८॥
 उदात्तकारकपदैस्तत्र पूर्वं समाहंत ।
 पदं सर्वानुदात्तं स्यान्मध्येऽन्तं वाय यद् भवेत् ॥९॥
 अनुपादं विरम्यार्थमृषयः कथयन्त्यतः ।
 पुनश्चोद्बोधनं कर्तुं पादादौ तिडुदात्तवत् ॥१०॥
 अनुदात्ते पदे यत्र तत्र संस्थापयेद् द्विधा ।
 'वायविन्द्रश्च चेतयस्' 'तावा यातमुप द्रवन्' ॥११॥
 भगवान् पाणिनिर्वृत्ति वाक्यवृत्तीः समञ्जसम् ।
 प्रतिषेधो निघातस्य वोद्धव्यो विहितरतः ॥१२॥

१. उद्य० S. २. तिडन्त R.
 ३. Raja's reading तं च does not harmonise with तिडन्त । तस्य would have been better. But तं च suits quite well तिडर्थं
 ४. Cf. पादादि, भाषिकपरिशिष्टसूत्रम् २. ३
 ५. श्रोतारभि० D, R and S. श्रोतारम् can be construed as an object of ब्रूमः, but it really does not convey any sense. I think the author wants to mention श्रोत as an illustration The meaning in my opinion is that श्रोत

etc are accented although they are verbs. As far as श्रोत is concerned, it is accented as a verb, see RV. I. 22. II, V. 87. 8, 9; VII. 39.3
 ६. ० मासान्ति P. ७. ०न्त्यया P.
 ८. ०त्वोवन P. ०त्वोवनं D.
 ९. ०पये P. D. १०. ते तयस् P.
 ११. RV I. 2. 5^a. Unaccented in S. and R
 १२. RV. I. 2. 5^c. Unaccented in S and R.
 १३. वाक्यं वृत्तिः P.

तत्र सवोधनपदैर्नर सवोधितोऽपि स्मृ ।

वाक्यार्थोद्बोधन कर्तुं पुनराहन्यते तिङ् ॥ १३ ॥

ननुदात्त पद दृष्ट वाक्यमध्येऽपि तद् यया ।

‘मा न शंसो अररुष’ ‘इन्द्र सोम पिबे’ति च ॥ १४ ॥

तत्र वृमोऽर्थसस्यानमिह यस्मिन् भवेत् तिङ् ।

तत्र सर्वानुदात्त स्यादसस्थित उदात्तक्त् ॥ १५ ॥

मा प्राप्नोतु कर्त्तर्यस्य शसोऽस्मान् ब्रह्मणस्पते ।

रक्षैवमिति मन्त्रार्थ पाने चावेशनं फलम् ॥ १६ ॥

लुब्धे ननु वाक्यार्थ स्पष्टं सतिष्ठते त्व ।

स्त्यमाह भवानेत्त् काकुस्तत्र तु कियते ॥ १७ ॥

यया तिङ्ङु हियुक्तेषु ह्यर्थे वाक्यस्य सस्थिति ।

एवं लुब्धपि सस्यान तस्मिन् काकाविति स्थिति ॥ १८ ॥

‘परा हि मे विमन्यस्व’ ‘आ हि ष्मा सुनवे पिता’ ।

‘नहि वामस्ति दूरके’ ‘आयजी वाजसातमा’ ॥ १९ ॥

आश्चर्य एषु मन्त्रेषु तिङ्ङर्थ पर्यक्त्यति ।

हेतौ ‘स यन्मदाये’ति तेष्वास्तिङ्ङुदात्तक्त् ॥ २० ॥

- १ ०बोधनं D
 २ अनुदात्तपदं S
 ३ ०रक्षा D
 ४ RV L 18 3a.
 unaccented in S and R.
 ५ RV L 15 1a.
 unaccented in S and R.
 ६ अत्र R, तत्र Omitted by P
 ७ तसु R ८ ०र्षेण न D cf
 Pa. 8 I 29 न सुद्
 ९ न P १० सुगपि P D
 ११ RV I 25 4a Unaccented

- in S and R.
 १२ पितं P
 १३ RV I 26 3a Unaccented
 in S and R.
 १४ RV I 22. 4a. Unaccented
 in S and R.
 १५ तम D
 १६ RV I 28 7a. Unaccented
 in S and R.
 १७ सु P
 १८ RV I 30 3a Unaccented
 in S and R. ०भावेति R

एवं येनेह युक्तं सत् तिडन्तं न निहन्यते ।
तदर्थं तत्र संस्थानं न तिडर्थं इति स्थितिः ॥२१॥
एवं पदे समासे च यत्रोदात्तो व्यवस्थितः ।
वर्णो पदे वा तत्रापि काकुरस्तीति निश्चयः ॥२२॥
तत्रैकस्मिन् पदे काकुर्देवैरेवावगम्यते ।
सूक्ष्मविद्धिः समासस्यः प्राकृतैरपि तिड्स्वरः ॥२३॥
म्लेच्छेन हर्तृषु ।
वाक्यवृत्तिप्रकारोऽयं सदृशो लौकिकेष्वपि ॥२४॥
मन्यन्ते पण्डितास्त्वन्ये ययाव्याकरणं स्वरम् ।
व्यवस्थितो व्यवस्थायां हेतुः कश्चिन्न विद्यते ॥२५॥
माधवस्य त्वयं पक्षः स्वरोणैव व्यवस्थितिः ।
अर्थमभीप्सत् ॥२६॥

अग्निमीळे—

अर्थज्ञानमृषिज्ञानं भूयिष्ठमुपकारकम् ।
वदन्त ऋषयस्तस्मात् स्वरूपस्यास्तु देवताः ॥२७॥

१. येन वियुक्त P. २. यत् R
३. Cf YPr 6 11—6 23. Pa.
8 1 29—8 1 66
४. संस्थान P. ५. Omitted by P.
६. तत्रैतस्मिन् R. ७. ०स्वरं P D
८. S reads म्लेच्छेनव्यवहर्तृषु as
the final part of the first
hemistich. R omits it
altogether. ९. स्त्वमन्ये P
१०. तत्र न R. ११. अन्यमर्थमभीप्स
S. R. omits it altogether
१२. ०ज्ञानमृषी नूनं P. In Ms D the

reading is ०ज्ञान ऋषि० Pro-
bably the correct reading
seems to be अर्थज्ञान ऋषि० 1 e.
knowledge of seers helps to
understand the meaning of
the stanza C/o माधवानुक्रमणी
Appendix IV ऋषिनामार्थविज्ञाना-
दृक्षामर्थविनिश्चयः। p cix. Raja's
ed तत्रार्षदेवतयोरर्थविबोध उपयुज्य-
मानत्वात् ते दर्शयिष्येते Skanda on
RV. I 1. 1.
१३. ०स्थानस्तु P.

पादाक्सानक्षितान छन्दोज्ञानेन सिध्यति ।

पादुच्छेपादिषु ज्ञेयमतरछन्दश्च यत्नत ॥२८॥

विनियोगपरिज्ञानाद्यजुषामर्थनिश्चय ।

इतिहासैर्ऋग्यानां बहुब्राह्मणदर्शितै ॥२९॥

उपक्रमेषु सूक्तानामुद्युक्त इव दृश्यते ।

सहरश्चि चान्तेषु सूक्तं ज्ञेयमतो बुधै ॥३०॥

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥१॥

मधुच्छन्वा वैश्वामित्र ऋषिः ।

अग्निम् । स्तोमि । पुरो निहितमुत्तरवेद्याम् । यज्ञस्य । युस्यानम् । स्वे स्वे काले देवानां यष्टारम् । ह्यतारं देवानाम् । रमणीयानां धनानां दातृत्वम् ।

- १ ०षदिषु D २ यत्नतु P
- ३ ०द्युषा० P D ४ ०हासै
- ऋगत्या० D ०हसं गत्यां P
- ५ उप P ६ Verses 27—30 both inclusive are not read by R.
- ७. Cf BD 2 126 आग्नेयं प्रथमं सूक्तं मधुच्छन्वस आर्यकम् । KSA I आग्नें नव मधुच्छन्वा वैश्वामित्रः ।
- ८. स्तोति D
- ९ कीदृशमग्नि यज्ञस्य पुरोहितम् । यथा राज्ञः पुरोहितस्तदानीष्टं सम्पादयति तथाग्निरपि यज्ञस्यापेक्षितं होमं सम्पादयति । यद्वा यज्ञस्य सम्बन्धिनि पूर्वभाग आहवनीयरूपेणायस्थितम् Sy शास्तिकपौष्टिकैः कर्मभिर्यो राजान मापव्युत्स्रापते स पुरोहित उच्यते आपराजमपहन्तारमित्यर्थः । मयवा पुरोहितशब्दः क्रियाशब्दः । पूर्वस्यां विशि मिहितमाहवनीयात्मना स्थापितम् । Skt.
- १० बेबं वानादिगुणयुक्तम् । Sy देवम्-दीप्यतिवर्तानार्थं दीप्यर्थे वा । दातारं दीप्तं वा.. यज्ञस्य दातारं दीपयितारं वा । यज्ञ हि देवेभ्यो मनु

- ध्येभ्यश्चाग्निर्बवाति । तदायत्त्वाद् दीपयति च । Skt.
- ११ होतारं D होतारमृत्विजं देवानां यज्ञेषु होतृनामकं ऋत्विगग्निरेव । तथाच श्रूयते अग्निर्वै देवानां होतेति । Sy अग्निर्वै देवानां होतेति श्रूतेः । अग्निर्वैभ्यो होता तदधिष्ठस्तु (तदधिष्ठितस्तु R) मानुषो होता हीत्रं कर्म (कर्म om R) करोति । अथवा ऋत्विगघोतृशब्दावपि क्रिया शब्दावैव । ऋतावृतौ यष्टारम् ऋत्विजम् (यष्टा ऋत्विक् R) यो यो यागका सस्तत्र तत्र यष्टारमित्यर्थः (यागस्य काले काले यष्टारं R.) होतारमाहोतारम् । कत्य । सामभ्यां देवानाम् । Skt.
- १२ Ratna is a synonym of wealth Ng 2 10
- १३ Cf N 7 15 अग्निमीळेऽग्नि याचामि । ईळिरभ्येषणाकर्मा पूजाकर्मा वा देवो वानादा दीपनादा घोतनादा युस्यामो भवतीति वा होतारं ह्यतारं जुहोतेहोतिस्पर्षवाचम् । रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृत्वम् ।

अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत । स देवाँ एह वक्षति ॥२॥

अग्नि पूर्वेभिः । अग्नि । पूर्वे । ऋषिभि । स्मोनव्य । अम्माभिश्च ।
नवतरै । स । देवान् । इह । आवहतु ।

अग्निना रयिमश्वत्पोपमेव दिवेदिवे । यशसं वीरवत्तमम् ॥३॥

अग्निना रयिम् । अग्निना स्तुतेन । पशून् । प्राप्नोति । पोपम् । न प्रजाना पशूनाञ्च ।
अन्वहम् । यशश्च । अतिशयेन वीरपुरुषयुक्तम् । यशमशब्दो यश शब्दपर्यायो मन्त्रोदान ।

१. पूर्वेभि. P. पूर्वेभि ऋत्विग्भिः
पूर्वेरस्मत्तः पूर्वकालैर्भृग्वङ्गिर प्रभृ-
तिभिः । Skt.

२. उतशब्दो यद्यपि विकल्पार्थे प्रसिद्धस्त-
थापि निपातत्वेनानेकार्थत्वादीचित्येनात्र
समुच्चयार्थो द्रष्टव्यः । Sy
उतशब्दोऽप्यर्थे समुच्चये । Skt.

३. नूतनैरुत । नूतनमिति नवनाम
नवैश्च . . . । यावान् कश्चिदृषिस्तेन
सर्वेण यतः स्तोतव्यः, अतोऽह स्तौमि . . ।
एवमस्यार्धर्चस्य पूर्वयर्चकवाक्यता ।
अपरः पादो भिन्न वाक्यम् । Skt.

. . अथवा अस्या ऋच एकवाक्यता
स्यात् । यः पूर्वैर्नवैश्च स्तुत्यस्स देवानिह
जगत्यावहति । अथवा इह प्रकृते कर्मण्या-
वक्षति । लोट्थे लेट् । इह कर्मणि
देवानावहतु । Skt. चा P

४. इह यज्ञे Sy. इहेति कृत्स्ने
जगति . . . अथवा इहेति प्रकृतस्य
कर्मणः प्रतिनिर्देश . . . इह कर्मणि Skt.

५. ०हति S
वहतिधातोर्लोडर्थे छान्दसो लृट् . . . यद्वा
लेटि 'सिन्वहुलम्' इति सिप् प्रत्ययः Sy.
लडर्थे लेट् आवहति
वक्षतीति लोट्थे लट् आवहतु Skt.
स एव देवानावहति यज्ञेषु । नान्यः

कश्चित् । Skr

६ Cf N. 7 16 अग्नियं. पूर्वेभिर्ऋषि-
भिरीडितव्यो (वन्दितव्यो) ऽस्मा-
भिश्च नवतरं । स देवानिहावहत्विति ।

७. अग्निना निमित्तभूतेन Sy.
अग्निनेति तृतीयानिर्देशाद् दत्तमिति
वाक्यशेष । पञ्चम्यर्थे वा तृतीया ।
अग्निना दत्तम् अग्नेर्वा सकाशात् । Skt.
अग्निना दत्तमग्नेस्सकाशाद्वा । पञ्चम्यर्थे
तृतीया । Skr ८. रयि घनम् । Sk
९ प्रजाश्च is added before
आप्नोति S.

क ? सामर्थ्यात्स्तोता । Sk.

१० पोपमेव प्रतिदिन पुण्यमाणतया वर्धमान-
मेव न तु कदाचिदपि क्षीयमाणम् Sy.
एवशब्दोऽवधारणार्थासम्भवाच्चार्थे Skt.

११. यशस दानादिना यशोयुक्तम् . . यशो-
ऽस्यास्तीति विग्रहे सति 'अशंआदिभ्यो-
ऽच्' इत्यच्प्रत्यय । चित्त्वर व्यत्ययेन
वाधित्वा मध्योदात्तत्वम् Sy.

यशसं यशः । यश शब्दः कीर्तिपर्यायः ।
छान्दसत्वाच्चामो न लुक् । यशश्च
कीर्तिञ्चेत्यर्थः । Skt.

१२ वीराः पुत्रास्ते यस्मिन् सन्ति तद् वीर-
वद् । अतिशयेन वीरवद् वीरवत्तमम् ।
बहुभिः पुत्रैः सहितमित्यर्थः । Skt.

अग्ने॑ यं य॒ज्ञम॑ध्व॒रं वि॒श्वतः॑ परि॒भूर॑सि । स इ॒द्वेषु॑ गच्छति ॥४॥

अग्ने । यम् । यज्ञम् । हिंसारहितमहिंसितं त्वत्सन्निधानाद्दसुरैः । सर्वतः । परिभवसि
गार्हपत्यादिभ्युहेन अरानिव नेमि । स । एव । देवेषु । गच्छति ।

अग्नि॑र्होता॑ क॒विक्र॑तुः स॒त्यश्चि॒त्रश्र॑वस्तमः । दे॒वो दे॒वेभिरा॑ गमत् ॥५॥

अग्निः । होताः । कान्तप्रज्ञः । सत्यकर्मा । अतिशयेनाश्वर्यश्रवणः । देवः । देवैः सह ।
आगच्छतु ।

यद॒ङ्ग दा॒शुपे॑ त्वम॒ग्ने भ॒द्रं करि॑ष्यसि । तवे॒त्तत्स॒त्यम॑ङ्गिरः ॥६॥

यदङ्ग । यत् । त्वम् । क्षिप्रम् । अग्ने । हविः प्रयच्छतेऽनन्तरमेव । कल्याणम् ।

- १ ० बसुमरे P
अध्वरशब्दोऽयं यज्ञमित्यनेन पौन-
स्क्यान्त यज्ञनाम । किन्तहि? तद्वि
शेषणम् । ध्वरति हिंसाकर्मा ।
ध्वरणं ध्वरो हिंसा यस्मिन् नास्ति
सोऽध्वरः । यज्ञे हि सर्वस्मानुग्रहः, न
हिंसा अथवा पण्ड्यर्थं बहुव्रीहिः ।
अविद्यमानो ध्वरो यस्य सोऽध्वरः ।
रक्षोभिरहिंसितस्वगुणमित्यर्थः । सर्वत्र
पण्ड्यर्थं द्वितीया । यस्य यज्ञस्य
हिंसावञ्जितस्य Skt २ सर्वासु विश्वे
Sy ३ परितः प्राप्तवानसि । Sy
परिभूः । परिपूर्वो भवति सर्वत्र परिग्रहे ।
परिग्रही भवसि Skt.
- ४ देवास्तमेव परिगृह्णन्ति माग्यमित्यर्थः ।
Skt
- ५ होता होमनिष्पादक । Sy
होता देवानाम् Skt
- ६ कान्तः S कविशब्दोऽत्र कान्तिवचनो
मत्तु मेधाविनाम । ऋतुः प्रज्ञानस्य कर्मणो
वा नाम । ततः कान्तप्रज्ञः कान्तकर्मा
वा Sy
कविशब्दोऽत्र कान्तवचनः न मेधा
विनाम । ऋतुशब्दः प्रज्ञानात् कर्मनाम
वा । कान्तं गतं सर्वत्राप्रतिहृतं प्रज्ञातं
कर्म वा यस्य स कविः ऋतुः Skt

- Cf N 12 13 कविः कान्तवर्जितः ।
Cf Ng 2 1, 3 9
- ७ सत्यः अनुतरहितः फलमवाप्त्यं प्रयच्छ-
तीत्यर्थः सत्सु साधु सत्यः Sy
सत्यः अभिसम्पादकः । यथाभिसूचित
फलव इत्यर्थः Skt.
- ८ भूयत इति श्वः कीर्तिः अतिशयेन
विश्रकीर्तियुक्तः Sy
चित्रं पूजनीयम् । विशित्रपर्यायो वा
चित्रशब्दः । श्व इत्यन्तनाम वा धमनाम
वा कीर्तिपर्यायो वा । अतिशयेन पूष्यं
विशित्रं वा अन्नाधीनामन्यतमं यस्य
स विश्रभवस्तमः । Skt.
- ९ देवः दाता वीप्तश्वः । Skt
- १० य P D
- ११ अङ्गैरेयभिमुक्तीकरणार्थो निपातः ।
अङ्गाग्ने हे अग्ने Sy
अङ्गति निपातोऽत्र पादपूरणः क्षिप्रार्थो
वा Skt
- १२ आमन्त्रितस्याग्निशब्दस्य पदात्परत्वे
नाष्टनिकानुवात्तत्वं न शङ्कनीयम्,
अपादादौ इति पद्व्यस्तत्वात् । ततः
वाङ्मिक्रमाद्युवात्तत्वेव Sy
- १३ भद्रं वित्तगृहप्रजापशुर्ष्यं कल्याणम् Sy
भद्रं भजनीयं स्तुत्यम् उत्कृष्टम् इष्ट
मित्यर्थः । धनमर्गं वा Skt.

करिष्यसि^१। तव^२। एव^३। तत्^४। सत्यम्^५। अङ्गिरसामेक^६। अन्यस्तु^७ कृत^८ विरमरत्यापि।

उप^१ त्वाग्ने^२ दिवेदिवे^३ दोषावस्तर्धिया^४ वयम्^५। नमो^६ भरन्त^७ एमसि^८ ॥७॥

उप त्वाग्ने। उपगच्छाम। त्वाम्। अग्ने। वयम्। अन्वहम्। नायञ्च प्रातश्च।
अग्निहोत्रकर्मणा। अन्नम्। भरन्त।

१. इह करोतिः क्रियासामान्यवचनो दाने वर्तते। दास्यसीत्यर्थः। Skt.

२. यज्ञान्तरे हविः कृत्वा तुभ्यमेव प्रदास्यत इत्यर्थः। Skt. ३. त्यम् P. एतच्च सत्यं नत्वत्र विसंवादोऽस्ति। यजमानस्य वित्तादिसम्पत्ती सत्यामुत्तरक्रत्वनुष्ठानेनाग्नेरेव सुखं भवति Sy. नैतदनृतं मयोच्यत इत्यर्थः। अथवा... यद् यजमानाय भद्रं धनमन्न वा चिकीर्षसि तवैव तत्सत्यं नान्यस्य कस्यचित्। यथा चिकीर्षितदानकरणसमर्थो नान्यः कश्चिदित्यर्थः Skt

४. अङ्गिरसामेव P.

अङ्गिरस्त्वमेकः S. ऐतरेयिणोऽपि प्रजापतिदुहितृध्यानोपाख्याने समामनन्ति-येऽङ्गारा आसस्तेऽङ्गिरसोऽभवन्निति तस्मादाङ्गिरोनामकमुनिकारणत्वाद्ङ्गाररूपस्याग्नेरङ्गिरस्त्वम् Sy.

हे अङ्गिरः! अङ्गिरा ऋषिः। तस्योत्पत्तिकारणमग्निः। नाग्निरङ्गिरा।

एवं ह्यैतिहासिकाः स्मरन्ति।

त्रिसावत्सरिकं सत्र प्रजाकामः प्रजापतिः। आहरत् सहितः साध्यैर्विश्वेदेवैस्तथा सह ॥ तत्र वाग् दीक्षणीयायामाजगाम शरीरिणी। रेतश्चस्कन्द ता दृष्ट्वा तस्याथ वरुणस्य च ॥ तच्छुक्रं प्रवहन् वायुरग्नौ प्रास्यद् यदृच्छया। ततो ऽर्चषु भृगुर्जज्ञे अङ्गारेष्वङ्गिरा ऋषिः ॥ इति।

तेनाङ्गिरसः कारणमग्निर्नाग्निरङ्गिरा...

अङ्गिरसः कारणभूतेत्यर्थः। अथवा

गुणतोऽग्नेरिदमभिधानम्। अङ्गानि शरीरावयवाः। तद्वदङ्गि शरीर तस्य स्थितिहेतुः अशितपीतरसोऽङ्गिरग तं करोति अङ्गिरसयति। 'तत्करोति तदाचष्टे' इति णिच्। ष्यन्तात् वित्रप्। हे अङ्गिरः शरीरस्वितिहेतोरशितपीतरसस्य कर्तृरित्यर्थः। जाठरोऽप्यग्निरन्न रसीकरोति रसो लोहितमासस्नाय्वस्विमज्जाशुक्रभावेन परिणममानः शरीरस्थितिहेतुर्भवति Skt.

Cf. N. 3. 17. अङ्गारेष्वङ्गिरा। अङ्गारा अङ्गना. [अञ्चला]

५. Omitted by P. ६. विसुम ० P

७. रात्रावहनि च... दोषाशब्दो रात्रिवाची वस्त्र इत्यहर्वाची द्वन्द्वसमासे फार्तकौजपादित्वादाद्युदात्तः Sy. दोषेति रात्रिनाम...रात्रौ। स्वेन ज्योतिषा तमसा-माच्छादयितः। Skt.

८. धिया बुद्ध्या Sy. धिया यादृश्यस्माक प्रज्ञा तादृश्या Sk. Cf. Ng. 2. 1; 3.9. Cf. N. 12. 30. धीभिः कर्मभिः।

९. नमः S. नमो भरन्तो नमस्कार सम्पादयन्तः Sy. नमः स्तुतिम् Sk

Cf. Ng. 2. 7 १०. भरन्त P. भरन्तः। 'हृञ् हरणे' इत्येतस्यैवैतत् भवत् 'हृप्रहोर्भश्छन्दसि' इति हस्य भः। हरन्तः प्रापयन्तः स्तुतिं कुर्वन्त इत्यर्थः Sk.

११. Mādhava ignores आ।

आडत्र धात्वर्थानुवादी Sk। उप समीपे त्वा एमसि त्वामागच्छामः। Sy.

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानस्वे दमे ॥८॥

राजन्तमध्वराणाम् । दीप्यमानम् । यज्ञानाम् । स्वे । दमे आहवनीये । समिष्यमानमुपेम ।
गोपायितारम् । सत्यस्य । दीप्तम् ।

स नः पितेव सूनवेऽग्रे सूपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्तये ॥९॥

स न । स स्वम् । अस्मभ्यम् । यथा पिता । पुत्राय । सूपचर एवं सूपचरः । भव । सेवस्व
च । अस्मान् । अधिनाधाय ।

I 2

वायवा याहि दर्शतेमे सोमा अरकृताः । तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥१॥

वायवा याहि । पूर्वं सूक्तं प्रातरनुवाके संसनीयम् । अथ सूक्ताभ्यां प्रातःसवनदेवता
स्तीति ।

१ राजन्तम्—राजतिरंश्वयकर्म । ईशा
नम् Sk.

२ राजसकृत्संहिसारहितानां यज्ञानाम् । Sy

३ स्वे दमे स्वकीयगृहे यज्ञशालायाम् । Sy
दम इति गृहनाम यज्ञगृहे । Sk

४ ऋतस्य सत्यस्यावश्यंभाविनः कर्म
फलस्य । Sy

ऋतस्य यत्सर्वथ । ऋतशब्दो ह्यपठितो
ऽपि भूमिष्ठं यज्ञनाम ब्रूयते Sk

५ दीप्तः P D पौनःपुन्येन भृशं
वा द्योतकम् । Sy दीदिविम् अत्यर्थं
दीप्तम् । Sk.

६ अस्माकम् । Sk

७. धनुरित्यपत्यनाम । पण्डपर्थं चात्र
वतुर्षा । यथा पिता पुत्रस्य । Sk.

८. शोभनप्राप्तियुक्त Sy
सूपायनः सूपगमः सुकोपसर्व । Sk.

९. Cf. N.

स्वस्तीत्यधिनाशनानाम । अस्तिरभि-
पूजितः । सु अस्तीति ।

१० Ms D puts the figure ॥१॥
here to indicate the end of
the first hymn. No such
number is given in P

११ पूर्वसूक्तं S

१२ Cf BD शेषाः सर्वेऽन्यदेवत्यास्तुषा-
सप्तात् उत्तराः । II 126

वायव्यः प्रथमस्त्वेवामेन्द्रवायव उत्तरः ।
मैत्रावरुणोऽथाश्विनोऽप्येन्द्रोऽतो वैश्व
देवकः । II 127

सारस्वतस्तु सप्तम एताः प्रजगदेवताः ।
II 135

Cf KSA वायो वायव्येन्द्रवायव
मैत्रावरुणास्तुषाः । अश्विना
द्वावशाश्विनैर्नैन्द्रवैश्वदेवसारस्वतास्तुषाः ।

वायो । आयाहि । दर्शनीय^१ । इमे । सोमा । पवमानाभिपवाभ्यामलङ्कृता^२ । तान्^३ । पिव । शृणु
च न । ह्वानम् ।

चादिलोपे विभाषेति यस्तिङ् नेह निहन्यते ।
स्फुटमर्थं वदेत् तस्य निहतश्चेदथास्फुटम् ॥
निहन्यमाने पूर्वस्मिन् द्वि सस्थापनमिष्यते ।
पिव सोमानिमाश्च त्व गृणु ह्वानमिद च न ॥
इति ।

वाय॑ उ॒क्थेभि॑र्जरन्ते॒ त्वामच्छा॑ जरितारः । सु॒तसो॑मा अ॒हर्वि॑दः ॥२॥

वाय उक्थेभिः । वायो । त्वाम् । प्रति । शस्त्रैः । स्तुवन्ति । स्तोतार ।
अभिपुतसोमा । लब्धाहर्मुखा ।

वायो॑ तव॑ प्रपृञ्चती॒ धेना॑ जिगाति॒ दाशु॑पे । उ॒रूची॑ सोमपीतये ॥३॥

वायो तव । वायो । धनेन स्तोतन् प्रपृञ्चती सयोजयन्ती । शत धुष्मभ्य सहस्र

१. दर्शनीय ! दर्शनार्ह ! यो हि वृष्टो दर्शन-
फल साधयति स दर्शनार्हः नेतरः । Skt.
२. कृतः P. पर्याप्ताः कृताः भूषिता वा
बहवः कृताः । श्रयणादिभिर्वा सस्कारैः
सस्कृता इत्यर्थः । Skt.
३. तेषा तान् सोमान् । यद्वा तेषामेकदेश-
मित्यध्याहारः । Sy
तेषा द्वितीयार्थे षष्ठी एषा । षष्ठीनिर्दे-
शादेव वा एकदेशमिति शेषः । तान्
वैकदेशं स्वाश्लक्षणम् Skt.
तेषामेकदेश स्वीय वा Skr
४. 'चादिलोपे विभाषा' Pa 8. 1. 63
५. पूर्वस्मिन् S ६. संस्थान P.
७. cf N. 10 2 वायवायाहि दर्श-
नीयेमे सोमा अरङ्कृता (अलङ्कृता)
तेषा पिव शृणु नो ह्वानमिति ।
८. उक्थेभिराज्यप्रउगादिशस्त्रैः । Sy.
उक्थशब्दः स्तोत्रवचनः स्तोत्रैः । Skt.
९. लब्धं विमुखान् P.
अहर्विदः लब्धाहर्मुखाः S.
अहर्विदः अह शब्द एकेनाह्ना निष्पाद्ये-

ग्निष्टोमादिक्रतो वैदिकव्यवहारेण
प्रसिद्धः ऋत्वभिज्ञा इत्यर्थः । Sy.
अहर्विदः । अहःशब्दोऽत्राहना य
समाप्यते ज्योतिष्टोमादिः सोमयाग
तस्य वाचकः, न दिवसस्य । प्रक्रान्तस्य
ज्योतिष्टोमादेरहःपरिमितस्य सोमया
गस्य ज्ञातार इत्यर्थः । Skt.

१०. प्रपृञ्चती P. D.

११. प्रपृञ्चती प्रकर्षेण सोमसम्पर्कं कुर्वन्तं
सोमगुण वर्णयन्तीत्यर्थः । Sy
प्रपृञ्चती । पृची सम्पर्कः । सामर्थ्याच्च
सोमसम्पर्कं वर्तते नच, यत्र क्वचित्
सम्पर्केण चात्र स्वहेतुरभिलाषो लक्ष्यते
अभिलाषार्थ एव वा पृञ्चतिः । प्रव
र्षेण सोममभिलषन्तीत्यर्थः । अथ
पृक्षा मह्यतीत्यर्चतिकर्मसु पाठा
पृञ्चतिः स्तुत्यर्थोऽपि न सम्पर्कार्थं
एवेति गम्यते । व्यत्ययेन वा शप्प्रत्यय
कर्मणि । प्रपृञ्चती प्रकर्षेण स्तुयमानं
त्यर्थः । Skt.

पृची सपर्कं स्तुतो वा Skr.

युष्मभ्यमित्येवं बह्वृचन्ती । तव । वाक् । दास्यांसमुद्दिश्य । सोमपानार्थम् । निष्क्रमति ।

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोमिरा गतम् । इन्द्रो वासुशन्ति हि ॥४॥

इन्द्रवायू इमे । इन्द्रवायू । इम सोमा । सुता । अस्माकं प्रदिस्सिस्वरत्नं सह । उपागच्छ-
त्तम् । एते सोमा । वा । कामयन्ते । हि ।

वायुविन्द्रश्च चेतथः सुतानां वाजिनीवसू । तावा यांतसुप द्रुवत् ॥५॥

वायुविन्द्रः । वायो । त्वम् । अयञ्च । इन्द्रो दूरस्थावेव । सुतान् सोमान् । जानीय । ती ।
क्षिप्रम् । उपागच्छत्तम् । अन्नेन घासयितागे वाजिनीवसू इति ।

१ सहस्रं युष्मभ्यम् Omitted by D

२ युष्मभ्याम् P

३ उरुषी उरुन् बहून् यजमानान् गच्छन्ती
ये ये सोमयाजिनस्तान् सर्षान् ऋणं
यन्तीत्यर्थः । Sy उरुषी उरुशब्दो
बहुनाम् । अञ्चतिर्गस्यर्थः । बहून्
यजमानान् प्रति गत्री । Skt

४ वा D या P Cf Ng 1 11
धेना जिह्वा । Sk

५ Cf Ng 2 14. जिगति गति
कर्मायं गच्छति । Skt

६ प्रयशब्दो यातेर्षातोर्गन्तुवचनः ।
प्रकर्षेण गन्तुभिरत्यन्तशीघ्रैरश्व
। प्रयशब्दोऽपठितोऽप्यधनाम् ।

सहयोगलक्षणा घात्र तृतीया । इमे
अभिपुता सोमा मष केवसा ।
किन्तहि ? सवनीयपुरोडाशाभिभिरत्नै-
सह । एतद्भ्रातृवोपागच्छत्तमिति ।
अथवा—उपागच्छत्तमित्येतद्वेक्ष एव सह
योगः । अन्ने सहोपागच्छत्तम् । मह्यं
यानि शतभ्यान्वन्तानि तानि गृहीत्वोपा
गच्छत्तमित्यर्थः । Skt.

७ सुहावागं D ८. हि यस्मात् । Sy

हिशब्दो यस्मात्पर्यं । Skt

यस्मात् । Sk

९ S reads घद्वश्च for अयं च इन्द्रो ।
१० सुतानामभिपुतान् सोमान्— यद्वा अभिपु-
तानां सोमानां विशेषमित्यप्याहारः Sy
सुतानां द्वितीयायं पठ्ठी । अथवा
पठ्ठीश्रुतिसामम्पदिव वा शेषमिति
वाच्यशेषः । सुतान् सोमान् सुतानां
सोमानां वा शेषं स्वांशम् । Skt

११ Cf Ng 2 15

१२ वाजिन वसू D वाजिनीवसू । वाजिनी
शब्दो यद्यप्युपोनामसु पठितस्तथाप्य
त्रासंभवान् गृह्यते । वाजोऽन्नम् ।
तद्यस्यां हविः सन्ततावस्ति सा वाजिनी ।
तस्यां यसत इति सो वाजिनीवसू Sy
वाजिनीवसू । वाजिनीत्येतद्विहासम्भवा-
न्नोपोनाम् । किन्तहि ? भौगिकम् ।
वाजो हविर्लक्षणमन्नं तद् यस्या अस्ति
सा वाजिनी यागसन्ततिः, सद्रन्ती ।
हविष्मद्यागसन्ततिधनावित्यर्थः । अथवा
वाजो वेगो बलं वा सद्रती वाजिनी सेना
सद्रन्ती वेगबलयोरप्यतरेण युक्तया
सेनयोपेतावित्यर्थः । Skt.

सुतसोमपरिज्ञान नत्वागमनकारणम् ।

नचोदात्तमिहाख्यात वक्ष्यते तत्र कारणम् ॥

ऋचामभिहितार्थाना यथा पश्चात् समन्वय ।

हेतुत्वहेतुमद्भावौ तथैवात्रापि सङ्गतौ ॥

वायुविन्द्रश्च सुन्वत आ यातमुप निष्कृतम् । मक्षिवत्स्था धिया नरा ॥६॥

वायुविन्द्रः । वायो । इन्द्र । च । सुन्वत । सस्कृत सोमम् । उपागच्छतम् । शीघ्रम् । इत्यम् । क्रियमाण कर्मोद्दिश्य । नेतारौ ।

मित्रं हुवे पूतदक्षं वरुणं च रिशादसम् । धियं घृताचीं साधन्ता ॥७॥

मित्र हुवे । मित्रम् । ह्वयामि । शुद्धबलम् । वरुणम् । च । रिशता हिंसितृणा क्षेप्तारम् । उदकाभिमुखम् । कर्म । साधयन्तौ वृष्टेरीश्वरी । “अहोरात्रे वै मित्रावरुणौ” “अहोरात्राभ्या खलु वै पर्जन्यो वर्षति” इति च ब्राह्मणम् ।

१. वागमन० S.

२. S. adds इति after सङ्गतौ ।

३. संस्तुत P. Cf. N. 12. 7 निरित्येष समित्येतस्य स्थाने ।

४. निष्कृत सस्कृतरं सोमम्. . . . आदिकर्मणि कर्तरि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थं निष्करोतीति निष्कृदिति क्विवन्तव्याख्याने तु गतिकारकोपपदात्कृदिति ऋकार उदात्तः स्यात् । Sy. सस्कृत वेद्याख्यं प्रदेशम् । Skt.

५. Cf. Ng 2 15

६. इत्या सत्यम् । Sy.

इत्याशब्दोऽमुत इत्यस्यार्थः । अमुतोन्तरिक्षात् स्वस्मात् स्थानात् अथवा इत्या इति सत्यनाम धियश्च विशेषणम् । सत्येन भवतोरविसवादिना

सर्वदेव युष्मत्सम्बद्धेन कर्मणा हेतुनास्मदीययागकर्म परिसमापयितुमित्यर्थः । Skt.

७. नेतारौ D. देवाना च मनुष्यत्वासम्भवात् सर्वत्र तदाकारत्वान्मनुष्यनामभिर्व्यपदेशः । मनुष्याकारौ । Skt.

८. दक्ष इति सकारान्त बलनाम पठितम् । अकारान्तमपि तु तस्यैव पर्यायान्तरं द्रष्टव्यम् । पूतं शुद्धम् अपगतदोषं बलं यस्य स पूतदक्षः । Skt.

९. वरणं P

१०. चरितारं P.

११. घृताचीम्-घृतमित्युदकनाम । अञ्चति-गत्यर्थः. उदकं पृथिवीं प्रति या गमयति सा घृताची ताम् । Skt.

१२. Omitted by P and S

ऋतेन^१ मित्रावरुणा^२ ष्टा^३ ष्टा^४ ष्टा^५ तस्य^६ शा^७ये ॥८॥

ऋतेन मित्रावरुणो । सत्येनैव । मित्रावरुणौ ॥ सत्यस्य वर्षमितारौ । सत्यस्य स्पष्टारौ ।

यज्ञम् । महान्तम् । आनशाये ।

कवी नो^१ मित्रावरुणा^२ तुविजाता^३ उरु^४ क्षया^५ । दक्ष^६ दधाते अपसम् ॥९॥

कवी न । कान्तदर्शनी । मित्रावरुणौ । अस्मभ्यम् । अहोरात्रयो प्रादुर्भावादानेक-
जन्मानी । बहुनिदासावनेक्यज्ञौ । बलम् । प्रयच्छत । वेगं च । प्रउगतृचानां मध्ये सूक्तच्छेदो

१ ऋतेनेति हेतौ तृतीया, यज्ञेन हेतुना ।
यस्मान्मनुष्यैरिष्येये तस्मात् अथवा
ऋतेनेत्ययमृतशब्द उबकनाम । करणे च
तृतीया । उबकेन Skt. ऋतं यज्ञं
यज्ञेन हेतुना अथवा यज्ञस्य
उबकस्य वा सत्यस्य वा । Skt

२ यज्ञेन धधितारौ । यज्ञे हि यद् हविस्त
दुपमुञ्जानां स्तूयमानाश्च देवता
वीर्येण वर्षन्ते अथवा वृधिर
त्रास्तर्णितश्चर्य । ऋतशब्दोऽपि यज्ञना
मैव, उबकनाम वा । यज्ञस्योबकस्य वा
वर्षयितारवित्यर्थः । अथवा ऋतमिति
सत्यनाम । सत्यस्य स्तोत्रयज्ञमानस्य वा
वर्षयितारवित्यर्थः । Skt.

३ यज्ञस्योपमोगकाले स्पष्टारौ । यज्ञे
हविषां प्रतिप्रहीतारवित्यर्थः । अथवा
ऋतस्य सत्यस्य स्तोत्रस्य स्पष्टारौ
भोतारवित्यर्थः । अथवा ऋतस्योब-
कस्य वृष्टिकाले स्पष्टारौ धधितारा
वित्यर्थः । Skt. ४ स्पारौ P

५ ऋतुं कर्म यज्ञाभ्यम् Skt. ऋतुं कर्म
बुद्ध्यादि Skt]

६ आशाये S आशाये व्याप्नुषः कुक्ष
इत्यर्थः यत्र यज्ञस्तस्मिन् विषये
वर्षय इत्यर्थः । Skt.

७ कान्तदर्शनी S कवी मेधाविनो Skt
८ तावभ्यं एवा चतुर्थी । अस्माकम
र्थम् । अथवा सम्प्रदाने
चतुर्थी अस्मभ्यम् Skt.

९ बहूनामर्थाय धातो सवैषां प्राणि
नामुपकर्तुमुत्पन्नावित्यर्थः । जननं जातं
जन्तोभ्यते । बहूनि जन्मानि ययोस्तौ
तुविजातौ । मञ्जानयो कर्मत्पना पुन
पुनर्जन्म तत्रपेक्षया जन्मबहुत्वम् । Skt

१० बहुमिवासौ, विस्तीर्णनिवातौ वा । Skt.
लोकोपकारार्थं तत्र तत्र जातौ च निव
सन्तौ च । Skt

११ S adds वा before वलं । वलं
वलं सेनालक्षणम् । Skt.

१२ दधाते धारयत- अस्मदर्थं स्वसेनां
पुष्णीतः, तथा च बुद्ध्यादिकर्मं कुरुत-
दधातिरपि धानार्थः । अस्मभ्यं
वत इत्यर्थः । Skt.

१३ वेदां S अपसम् इति हि कर्मनाम
यागादिकर्म Skt.

१४ Ms D puts the] figure ॥२॥
here to indicate the end of
the second hymn. No such
[number is given in P

१५ सूक्तमसोवेवा P सूक्तविच्छेदो S

१ दक्ष दधाते २ अपसमिति अभिमताशासनादित्याहु (?) । अर्थमिच्छन्तो हि गतां स्तुवन्ति देवता इति ।

I. 3

अश्वि॑ना यज्व॑रीरिपो॒ द्रव॑त्पाणी शुभ॑स्पती । पुरु॑भुजा चन॒स्यत॑म् ॥१॥

अश्विनो॑ । यजमानस्य यष्टिणि॑ । अन्नादीनि॑ । क्षिप्र॑न्तो । उरग्न्य॑ । उरग्नो॑ । बहु॑भोजनो । चनस्यत॑ चनोऽन्न तदिच्छतम् । इह॑ वृत्तस्थस्य॑ कर्मण॑ पदान्तर॑ण पृथा॑ यता॑ निर्दे॒श गमान-
शब्दैरनेकत्र॑ भवति । "गवा गोपति॑" "मोम॑ सोमपातमा॑" "त्रि॑णांश॒ त्रि॑शत॑" र्जा । गृह॑
तु समानार्थेनेपश्चनस्यतमिति ।

अश्वि॑ना पुरु॑दंससा॒ नरा॑ शवी॑रया धि॒या । धि॒ष्या॒ वन॑तं गिरः॑ ॥२॥

अश्विना॑ पुरुदंससा । अश्विनो॑ । आ॒च्यंभू॑तत्रिवि॒कर्मा॑णो । नेना॑गो । क्षिप्र॑गता॒ प्रति-
गमन॑ यस्यास्तथा ।

१. मक्षन् P. २. अवसम् P
३. अश्विना S. ४. यष्ट्यन्नादि S. अन्नादि P.
- यज्वरीः—इज्यते याभिस्ता यज्वरी । इषः हविलक्षणान्यन्नानि । Skt.
५. यागनिष्पादिका Sy.
६. हविलक्षणान्यन्नानि Sy.
७. हविर्ग्रहणाय द्रवद्भ्या धावद्भ्या पाणिभ्यामुपेतौ । द्रवन्तौ धावन्तौ पाणी ययोस्तयोः सम्बोधन द्रवत्पाणी इति । Sy
८. शोभनस्य कर्मणः पालकी । Sy. शुभमित्युदकनाम । Skt. उदकाधिपती । Skt.
९. विस्तीर्णभुजौ पुरु विस्तीर्णो भुजौ ययोस्तौ । Sy. बहूना हविषा भोक्तारौ । Sk.
१०. इच्छतं भुञ्जायामित्यर्थः Sy.
११. प्रत्तस्थस्य S.
१२. कर्म S. १३. वक्तुं S.
१४. RV. I. 101. 4. १५. R V I. 21. 1. १६. द्रविणदसः

- D. RV. 1 15. 7 १७ इच्छया चात्र तत्पूर्वकं भक्षण लक्ष्यते । अस्मदीयानि हवीषि भक्षयतमित्यर्थः । Sk
१८. वुरुं P.
१९. विविध Omitted by P. दस इति कर्मनाम । बहुकर्माणावित्यर्थः । Skt
२०. नरा मनुष्याकृती । Skt
२१. गतियुक्तया । अप्रतिहतप्रसरयेत्यर्थः । Sy.
- शवीरया । शु इति क्षिप्रनाम । ईर गती क्षिप्रमीरण गमन शवीरम् । अथवा शव इति बलनाम । परवलस्य प्रेरणमपनोद शवीरः । तेन यो यातः गच्छतः तौ । शीघ्रगामिनौ परवलापनोदगामिनौ . . . अथवा अनवग्रहत्वात् पदस्य याशब्दो विभक्तेरादेशो न याते रूपम् । शवीरशब्दस्तु पूर्ववत् कर्तृसाधनः । शीघ्रगामिनौ परवलस्य प्रेरयितारावित्यर्थः । शक्तेर्वा गत्यर्थस्य शवीरशब्दः । यज्ञान् शत्रून् वा प्रतिगन्तारावित्यर्थः । Skt.

धिमा कर्मणा । धिष्या धिपणाह—धिपणा याक्—स्तोतव्यो । भजेयाम् । स्तुती ।

दस्रा युवाकवः सुता नासत्या धृक्तवर्हिपः । आ यात रुद्रवर्तनी ॥३॥

दस्रा युवाकवः । दर्शनीयी ! । युष्मत्पानकामा । सोमा । "सत्यावेव नासत्यावित्योर्णं वाम" । सत्यस्य प्रणेता रावित्याप्रायण । वृक्तवर्हिपः सोमा स्तरणार्थं छिन्नवर्हिप । आगच्छ-
त्तम् । युद्धे योरगमनमार्गो ।

इन्द्रा याहि चित्रमानो सुता इमे त्वायवः । अण्वीभिस्तना पूतासः ॥४॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र ! । आगच्छ । चित्रदीप्ते ! । सुता । इमे सोमा । स्वत्कामा
भवन्ति । अण्वीभिः । दशापविश्रेण । पूताः ।

- १ आबरमुक्तया युद्धया । Sy धिया प्रथमा धिस्तेन महताबरेणेत्यर्थः । Skt
२ घाष्टघयुक्ती धृद्धिमन्ती वा । Sy धियणेति वाङ्नाम । तस्याः पुत्रो धिष्यो । अपत्ये यत्प्रत्ययो घ्रष्टव्यः । अथवा पीरिति प्रसानाम । ष्ये घ्रष्टने । पी घ्रष्टयित्री सर्वार्यग्रहणसमर्था यपोस्ती धिष्णो । धिष्णावेव धिष्यो, अत्यन्तप्रज्ञावित्यर्थः । Skt
३ वाकं P ४ स्वीकृतम् । Sy वनतम्—वन पण सम्भक्तो—सम्भक्तम् । Skt
५ स्तुतिः P ६ शत्रूणां देवर्षद्यत्वेन रोगाणां शोषक्षयितारो । Sy इति दर्शनदर्शनयोरित्येतस्य वा इक्षो । उपक्षयितारो शत्रूणां दर्शनीयो वेत्यर्थः । Skt
७ वसतीवरीभिरैकयमाभिश्चबाभिमिभिता इत्यर्थः । Sy दर्शनीयी युष्मत्पानकामा Omitted by P युवा कामयन्त इति युवाकवः । अथवा यु मिश्रणे इत्यस्य युवाकवः । मिथिता वसतीवयैकयनाभिभिरभिमिभयपर्या । Skt वसतीवयैकयनाभिभिरभयणो वा Skt
८ सोबयेव P ९ ऽवित्योणयाव P
१० N 6 13

- ११ पुक्तं P D
युक्तानि—मूलवर्जितानि, यहीधि-
आस्तरणरूपानि येषां सोमानां ते युक्त
वर्हिपः, अस्त्विभिरभिपुता वा । Sy
भवद्रुपवेशनार्थं वर्हिषेणा स्तीर्ण-
मित्यर्थः । Skt
१२ युवे P
१३ शत्रूणां-शत्रुरोचनकारिणां शूरभटानां,
वर्तमिः—मार्गो घाटीरूपो यपोस्ती
श्रवर्तनी । यथा शूरा घाटीमुखेन शत्रून्
रोचयन्ति सद्युवेतावित्यर्थः । Sy
एवे रौतेर्वा शूरा शम्भयस्ती वर्तनी गमन
मार्गो यपोस्ती श्रवर्तनी । यतो यतः
शत्रुशम्भस्ततस्ततो गन्तारो । स्वयंपपि
गच्छन्तो शम्भस्य कर्तारवित्यर्थः । Skt.
सशम्भगामिनो वा । Skr
१४ उपागच्छ S १५ ऽवीप्त P S
adds कर्मणा before चित्रदीप्ते ।
विचित्रदीप्ते । पूजनीयदीप्ते । Skt.
१६ P reads मेत्मभ्यामहं देहि शोमात्-
with the result that the
passage beginning with इमे
सोमा etc. and ending with
सोमे (RV I 3 6) is
omitted
१७ अस्त्वियाम् । Sy
१८. S adds च before पूता ।

इन्द्रा याहि धियेषितो विप्रजूतः सुतावतः । उप ब्रह्माणि वाघतः ॥५॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र । उपागच्छ । कर्मणा । प्रेषित । मेधाविभिराकृष्ट । यजमानस्य ।
यो होता तस्य । स्तोत्राणि ।

इन्द्रा याहि तूतुजान् उप ब्रह्माणि हरिवः । सुते दधिष्व नश्चनः ॥६॥

इन्द्रा याहि । इन्द्र । उपागच्छ । त्वरमाण । स्तोत्राणि । गमनमाधनभूताग्यवन् ।
आगत्य । अस्मिन् सुते सोमे । अस्मभ्यम् । अन्नम् । देहि ।

ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आ गत । दाश्वांसो दाशुपः सुतम् ॥७॥

ओमासः । अवितार । मनुष्यधृत । सर्व । देवा । इहागच्छत । दानशीला । दाशुप । सुतम् ।

१. आगच्छ S.	२. अस्मदीयया प्रज्ञया । Sy and Skt.	वचन... या स्तुतयस्तत्समीपे । Skt.
३. प्रषितः D. प्राप्तः प्रेरित इत्यर्थः । Sy. अभ्यर्थित. Skt	४. यथा यजमानभक्त्या प्रेरितस्तथान्यैरपि विप्रै-
मेधाविभिर्ऋत्विग्भिः प्रेरितः । Sy.
अभिगतः...अभिष्टुत इत्यर्थः । Skt.
मेधाविभिः ऋत्विग्भिरभिगतः ।
मया ऋत्विग्भिश्च स्तुतः । Skt.	७. S adds च before अस्मिन् ।
८. सोमाभिषवयुक्ते कर्मणि । Sy
द्वितीयार्थे सप्तभ्येषा । सुतमभि-
पुतम् । Skt.
५. सुतावतः-अभिषुतसोमयुक्तस्य । वाघतः-
ऋत्विजः । Sy. वाघत.—
ऋत्विङनामैतत् । इह तु सुतावतो
यजमानस्य विशेषणत्वाद्दन्तर्णीतमत्वर्थः ।
ऋत्विग्वतो यजमानस्येति । अथवा
वाघत इत्येतस्यैव सुतावत इत्येतद्
विशेषणम् ।...ऋत्विजः । Skt अथवा
कृतसोमाभिषवस्य ऋत्विजः । Skt.	५. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	९. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt
६. ब्रह्माणि—ब्रह्मेत्यन्ननाम । यजमानस्य
स्वभूतानामन्नाना हविल्क्षणानामन्नाना
समीप इत्यर्थः । . . . ब्रह्मशब्दश्च स्तुति-	७. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	१०. चन. सोमलक्षणमन्नम् । Skt
	११. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	११. धारय स्वीकुर्वित्यर्थः । Sy.
दधिष्व धारय स्वीदरे पिबेत्यर्थः । Skt
	१२. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	१२. आमासः D १३. अवितारो वा ।
अवनीया वा । मनुष्यधृतः सर्वे च देवा
इहागच्छत । दत्तवन्तः दत्तवतः सुतमिति ।
N 12. 40.
अवतेरयं पालनार्थस्य तर्पणार्थस्य वा
..... अवितारः, रक्षितारः, तर्प-
यितारो वा । Skt.
	१४. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	१४. चर्षणयो मनुष्याः, तेषां तैस्तरुपरकारै-
र्धारयितारः । Skt
	१५. अस्मदीय (अत्माक्) Sy
न; अस्माक् Skt	१५. विश्वे देवास.—एतन्नामका देवविशेषाः ।
Sy. १६. फलस्य दातारः । Sy.

विश्वे देवासो अप्तुरः सुतमा गन्तुं तुरीयः । उज्ञा इव स्वसंराशि ॥८॥

विश्वे देवास । विश्वे । देवा । मेघस्थानामपामुद्गमयितार । सुतम् । आगच्छत । सर्वं यैतरन्ति । रश्मय इव । अहानि । यद्वा गोष्ठानीव । गाव ।

विश्वे देवासो अस्त्रिध एहिमायासो अद्गुहः । मेघं जुपन्त वह्यः ॥९॥

विश्वे देवास । विश्वे । देवास । अयरहिता । स्तोतारम् 'एहि मायासी' इति पवन्त । द्रोहरहिता । यज्ञम् । असेवन्त । बोधार ।

पावका नः सरस्वती वाजैमिर्वाजिनीवती । यज्ञं वष्टु धियावंसुः ॥१०॥

पावका नः । शोषयित्री । अस्माकम् । सरस्वती । अन्नी । अन्नवती । यज्ञम् । वह्यु

१ अप्तुरः—अप्ताब्ज उबकवचन । अन्तर्णीतव्यर्थस्य सरतेरप्तुर । अपां सारयितारः, आबित्यं प्रति गमयितार । रश्मयो हि नैरुक्तानां विश्वे देवा । ते च रसानामावातारः । अथवा आप्नु व्याप्तावित्येतस्य तुजस्तस्य पच्छोक-वचन एतद् रूपम् आप्नुयंजमानस्य अप्तुरः । यूपम् Skt. अप् उबक-मन्तरिकं वा । त् प्लवनतरणयो । Skt

२ S adds क्षिप्रः before सुतम्

३ गच्छतं P ४ चेतारन्ति P तुरीय—स्वरायुक्ता, यजमानमनुग्रहीतु मालस्यरहिता इत्यर्थः । Sy तुरीयः क्षिप्रः । Skt.

५ स्वसंराश्यानि भवन्ति । स्वयं सारीप्यपिवा । स्वराबित्यो भवति । स एमानि सारयति । N 5 4.

६ गोष्ठानिव P ७ गा P

८. देवा S

९ अत्रिध क्षयार्थं शोषणार्थं वा । अक्षया अशोषयितारो वा Skt.

१० एहिमायास—सवतो व्याप्तप्रज्ञा । यद्वा सौबीकमग्निमप्यु प्रविष्टम् एहि

मा यासी' इति यद्वचोचनु, तदनु करणहेतुकोष्यं विश्वेयो देवानां व्यप-वेश एहिमायास इति । Sy अथवा अहीनमाया एहिमायास । अस्यून प्रतिज्ञाना इत्यर्थः । Skt.

११ बहतः P D

१२ द्रोहरहितं P द्रोहरता D

१३ हविषजसंबद्धम् । Sy

१४ सेवन्ताम् । Sy

१५ धनानां वातार इत्यर्थः । Skt.

बोधारः प्रापयितार धनावातारः । Skt.

१६ अंहसां पापानामपनेत्री । अथवा पवति क्षारणार्थं । ध्यन्तइचात्र द्रष्टव्यः । क्षारयिभ्युबकामात् । Skt

१७ सरस्वती मध्यमस्थाना वाक् । Skt

सरस्वती प्रथमस्थानवाक् । Skt.

१८ हविरुत्तमैरस्मिन्निमित्तभूतैर्यजमानेभ्यो वा तद्व्यैरस्नेनिमित्तभूतैर्वा । Sy

हविरुत्तमैरस्ने । Skt.

१९ अन्नवत्क्रियावती । Sy

वाजो बलं वेगो वा तद्वती वाजिनीवती । स्वभूता सेना तद्वती अथवा वाजो हविरुत्तममर्गं तद् यस्या अस्ति सा मायसन्तति । Skt.

कामयता वा । प्रज्ञया सर्वेषा वासयित्री ।

चोदयित्री सूनृतानां चेतन्ती सुमतीनाम् । यज्ञं दधे सरस्वती ॥११॥

चोदयित्री । चोदयित्री । सत्यानाम् । प्रजापयन्ती । उदारणा सुमतीनाम् । यज्ञम् ।
धारयति । सरस्वती मन्त्रपूता ।

महो अर्णः सरस्वती प्र चेतयति केतुना । धियो विश्वा वि राजति ॥१२॥

महो अर्णः । महत् । उदकम् । सरस्वती मध्यमस्थाना । प्रजापयति । कर्मणा । सर्वाणि च ।
कर्माणि । राजयति ।

१. कामया P. कामनेनात्रागसनं सभजन च लक्ष्यते । यो हि य कामयते स तमागच्छति सम्भजति च । आगच्छतु सभजता चेत्यर्थः । Skt.

२. धियावसुः कर्मप्राप्यधननिमित्तभूता । Sy. प्रज्ञाघना । अथवा वसेराच्छादनार्थस्य वसुशब्दः । प्रज्ञया छादयित्री सर्वार्थानाम् । Skt

३. पावका न सरस्वती । अन्नैरन्नवती ।

यज्ञ वष्टु धियावसुः कर्मवसुः । N.11.26

४. मध्यमस्थाना हि सरस्वती । सा च गर्जितलक्षणा वाचं चोदयित्री । Skt. प्रेरयित्री । Skt.

५. सूनृतानाम् । अपठितमपि वाङ्नामैतत् । Skt. पथ्यसत्यवतीना वाचाम् । Skt

६. जानन्ती । Sk ७. ० दराणां P

८. सुमतिर्यज्ञ P सुमतीं र्यज्ञम् D द्वितीयार्थे षष्ठीयम् । सुमतीन् भक्तिपरान् यजमानान् । Skt

९. धारयन्ती D धारयित्री S धारितवती । Sy । भूयिष्ठस्य यज्ञस्य मन्त्रलक्षणा वाक् सरस्वत्यायत्ता ततः । Skt भूयिष्ठस्य यज्ञस्य मन्त्रलक्षणवागायत्त-

त्वात् तस्याश्च सरस्वत्यायत्तत्वात् । Skt

१०. सरस्वति P ११. भूता S.

१२. अण D

महदणं. सरस्वती प्रचेतयति प्रज्ञापयति केतुना कर्मणा प्रज्ञया वा । इमानि च सर्वाणि प्रज्ञानान्यभिविराजति ।

N. 11 27.

१३. मेघस्थमुदकम् । Skt.

१४. नदीरूपा सरस्वती । Sy

१५. कर्मणा गर्जनाख्येन । गम्भीर हि गर्जितं श्रुत्वा महदत्र मेघ उदकमित्यवगम्यते । Skt

१६. सर्वाण्यनुष्ठातृप्रज्ञानानि । Sy.

कर्माणि प्रज्ञा वा । Skt.

१७. भाजयति D. विविध दीपयति । वाग्धि सरस्वती । सा च यागकर्माणि प्रज्ञा वा दीपयति वृष्टिद्वारेण । अथवा. कर्मणां प्रज्ञानां वा सर्वासां विविधमीष्ट इत्यर्थः । Skt.

१८. MS D puts the figure ॥ ३ ॥ here to indicate the end of the third hymn No such number is given in P

I.4.

सुरूपकृत्सुमृतये सुदुधामिव गोबुहे । जुहुमसि धर्विधवि ॥१॥

सुरूपकृत्सुमृतये । सुरूपाणां कर्मणा कर्तारम् । रक्षणाय । सुदुधामिव घेनुम् । तस्या एव दोहार्यम् । आह्वयाम । अन्वहम् ।

उप नः सवना गहि सोमस्य सोमपाः पिव । गोदा इद्रेवतो मदः ॥२॥

उप नः । उपागच्छ । अस्माकम् । सवनानि । सोमं च । सोमपातः । । पिव । अथ परीक्ष-
गोदा । एव भवत्याश्रितस्य । आढपस्य । मदः । तृप्त आढप प्रयच्छति पशुनिति ।

अथा ते अन्तमाना विद्याम सुमतीनाम् । मा नो अति ख्य आ गहि ॥३॥

अथा ते । सप्रति । तव । सन्निकृष्टास्त्वयि विद्यमाना । सुमती । त्वयं लभेमहि । सर्वेणा-

१ उक्तये सोमेन तवणाय पालनाय वा Skt.

२ यथा क्वचिद् सुबोहां गां तस्या एव गोबोहायाह्वयेत् तद्वत् । Skt

यथा क्वचिद् शोभनबोहनां गां गोबो हाय आह्वयति .तद्वत् । Skt.

३ उपागच्छ D

४ यज्ञनाम वा सन्ननशब्दः । यज्ञान् Skt.

५ सोमस्य द्वितीयार्थे षष्ठी । षष्ठीश्रुते वैकवेशमिति शेषः । सोमं सोमस्य वैकवेशं स्वांशलक्षणं वा । Skt.

६ ०पातं D

७. परीक्षो D परे तत्र (?) S

८ इन्द्रस्य परपूरणः । यस्मादर्थे वा । Skt.

९ ०भाङ्गः S

१० मद्-हृषः । Sy

रेवतः—घनवतस्तव । Sy

यस्माद् रेवतो घनवतस्तव मद् ।

यस्मात् त्वं सोमेन मत्तो मा बवा सीत्यर्थः । Skt.

११ अथातो P अपेत्यान्तर्ये । Skt. अथ सोमपानान्तरम् । Sy and Skt.

१२ प्रति P

अन्तमानं द्वितीयार्थे षष्ठीयम् । अन्तमानं सन्निकृष्टाम् । अथवा अन्तमानां सुमतीनामिति निर्धारणे षष्ठी । तत्र सन्निकृष्टानां सुमतीनां मध्ये अथवा यात्रि सन्निकृष्टानि सुमतीनि मतिः स्तुतिर्मत्यतेरर्चनिकर्मत्वात् सुस्तुतीनि सुपूजितानि अत्यन्तोत्कृष्टानि यनानि तानि तेषां वैकवेशम् । Skt

१३ सन्निकृष्टं P

१४ सुतामती P

सुमतीनां शोभनमतिपुक्तानां शोभन प्रज्ञानां पुरुषाणां मध्ये स्थित्वा विद् याम-धर्वं त्वां जानीयाम । यद्वा सुम तीनां शोभनबुद्धीनां कर्मान्णान विद्ययाणां साभार्यम् । बुद्धिसामाय त्वां स्मरेमेत्यर्थः । Sy

१५ विद्याम । विद् ज्ञाने जानीयाम

विद् सत्तायाम् । त्वयमपि भवेत् अथवा विबिर्लभि इत्येतस्यैतद् रूपम् लभेमहि । Skt.

भ्युदयेनाय युक्तोऽस्त्विति मति सुमति । मा^१ । अस्मान्^२ । अपहाय^३ । अन्यान्^४ द्राक्षी^५ । इहागच्छ ।

परेहि^१ विग्रमस्तृतमिन्द्रं^२ पृच्छा^३ विपश्चितम्^४ । यस्ते^५ सखिभ्य^६ आ वरम्^७ ॥४॥

परेहि । स्तोत^१ । इतस्त्वमुपगच्छ^२ । गत्वा च मेधाविनम्^३ । अस्तृतमर्हिसितं^४ शत्रुभि^५ । इन्द्रम्^६ ।
 पृच्छ^{११} कीदृश^{१२} क्व स वर्तत इति ? कञ्चन^{१३} विपश्चितं^{१४} पृच्छ । य इन्द्र । तव । पुत्रादिभ्य^{१५} ।
 वरणीयं^{१६} घनम् । आप्रयच्छति ।

उत^१ ब्रुवन्तु^२ नो निदो^३ निरन्यतश्चिदारत । दधाना^४ इन्द्र^५ इद्दुवः^६ ॥५॥

उत^{१६} ब्रुवन्तु । अपिच^{१७} काममग्रत^{१८} स्थित्वा । अस्मान्^{१९} । निन्दितार^{२०} । ब्रुवन्तु^{२१} । निर्गच्छन्तु^{२२}

१. ०स्तीति P. २. For the passage beginning from मा अस्मान् and ending with द्राक्षीः P reads स्मानवहा नान्यान्द्राक्षीः
३. अस्मानतिक्रम्यान्वेषां तत्स्वरूपं मा प्रकथय । कित्वागह्यस्मानेवागच्छ । Sy.
४. अतिपूर्वोऽत्र ख्यातिः सामर्थ्यात् परित्यागेऽतिक्रमे वा. . . मास्मान् कदाचिदपि परित्याक्षीः, अतिक्रमीर्वा अथवा ख्यातिः प्रथनार्थ एव . . . मास्मान्-तिख्यः, अन्येभ्यः प्रकाशीभूः । Skt. अतेर्योग्यक्रियाध्याहारश्च । मा अस्मान् अतिख्यः अन्यसकाशं मा गमः । अस्मत्समीपमेव आगच्छ । Skt.
५. ०गच्छतं P ६. ०रितत्व० D. हे यजमान ! त्वम् इन्द्रं परेहि—इन्द्रस्य समीपे गच्छ । Sy आत्मन एवान्तरात्मनः प्रेषः । हे अन्तरात्मन् । Skt.
७. मेधाविम् P. D.
८. अस्तृतं omitted by S स्तृञ् छादने हिंसायां वा । अनाच्छादित. . . अर्हिसितं वा । Skt. ९. ०सित D. १०. इदं S
११. इन्द्रसकाशं गच्छेत्यर्थः । गत्वा च पृच्छ कं विपश्चितं . . . मेधाविनं स्तोतारम् ।

- कतमोऽसौ पुमान् अत्यन्तमेधावी स्तोता यस्य त्व सम्यक् स्तुतिं शृणोषि इत्येतद् गत्वा इन्द्रं पृच्छ । Skt १२. वर्त P.
१३. विपश्चित—मेधाविनं मा होतारं पृच्छ । असौ होता सम्यक् स्तुतवान् वेत्येवं प्रश्नं कुरु । Sy १४. सखिभ्य.—ऋत्विग्भ्यः । Sy. सखिस्त्यानीयेभ्यः पुत्रपौत्रादिभ्यो वा । Skt. सखायः ऋत्विजः पुत्रपौत्रादयो वा । चतुर्यो भ्यस् । Skt.
१५. आवरम्—आ इत्युपसर्गाद् वरं सखिभ्य इति च कर्मसम्प्रदानश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः । आदत्ते वरं ददाति । अभिलषितं ददातीत्यर्थः । Skt.
१६. उतशब्द. पदपूरणः । अप्यर्थे समुच्चये . . . अपि ब्रुवन्तु उच्चारयन्तु . इन्द्रस्य स्तुतीः । इन्द्रं नित्यं स्तुवतामित्यर्थः । Skt.
१७. प्रत्यक्षमेव is added after कामं and before अग्रतः by S
१८. स्थितत्वास्मान् P. स्थितास्मान् D.
- १९ नः अस्माकं स्वभूता ऋत्विजः पुत्रपौत्रादयो वा । Skt.
२०. हे निदः—निन्दितारः Sy. २१. इन्द्रं स्तुवन्तु । Sy २२ निर्गच्छतो P. D. इतो देशान्निर्गच्छत । Sy

वा । अन्यत् । बयं त्विन्द्रे । परिचर्याम् । वषाणा न विभिम । इदिति पूरणमिति । अस्वोत्तरा
भूयसे निर्वचनाय 'उत न' इति ।

उत नः सुमगौ अरिवोचियुर्दस्म कृष्टयः । स्यामेदिन्द्रस्य शर्मणि ॥६॥

अरि कृष्टय इत्येकवचनवत्त्वचनयोर्मिन्नपादस्ययोर्मिन्नमन्त्रस्ययोरिव विरम्याभिधानात्
सामानाधिकरण्य सिध्यति । अपिच । अस्मान् । इन्द्रसमाश्रयणात् सुमगानर्हिसितधनान् ।
अरि । विद्रवीतु । विद्रुवन्तु चारयो मनुष्या । वशीनीय । अथापि वयम् । इन्द्रस्य स्वभूते
सुखे । स्याम । एव ।

एमाशुमाश्वे मर यज्ञश्रियं नृमादनम् । पतयन्मन्दयत्सस्वम् ॥७॥

एमाशुम् । आभर । एनम् । क्षिप्रव्यापिनं सोमम् । क्षिप्रव्यापिन इन्द्राय । य सोमो यज्ञ

- १ अस्तरन्मतो P
अम्यस्मादपि वेषात् । Sy निव
ये त्वस्माकं निन्दितार अन्येभ्य पथा
प्रयास्तु । मा इन्द्रं कदाचिदपि तत्त्वतो
ज्ञासितुः । मा च स्ताविपुर्दित्यर्थः । Skt
२ वषाणा—कुर्वाणा । Sy
इन्द्रं परिचरितुमिच्छस्त इत्यर्थः । Skt.
३ वविभेम P न विभेम D
न विभीम S सर्वथा परिचर्या
कुर्वन्त एव तिष्ठन्तु । Sy
४ इच्छन्बोध्यधारणे । Sy
५ "उत न" is taken as the Pratika
of the next stanza and added
in the beginning of 1 4-
6 by S But the word इति in
both of our MSS indicates
that its right place is here.
६ उत S ७ र omitted by D
८ समा० P ९ ०हितान् S
स्वदनुग्रहात् क्षत्रवोऽपि अस्मान्
सुभगान्—शोभनयतोपेतान्, बोधेषु
उच्यन्तुः, कृष्टय—मनुष्या अस्म

- मिन्नभूता वदन्तीति किमु वक्त
व्यमिति शेषः । Sy
१० ०सनात् P चन is omitted by S
११ वा० S
१२ तावुक्त घनमस्मन्म्यं बेहि येन क्षत्रवोऽ-
पि ईश्वरा अपिवा अस्मान् सुषमान्
बुवन्ति । Skt.
क्षत्रव किमुत अन्ये मनुष्या Skr
१३ क्षत्रुणामुपक्षयितरिग्र । Sy
उपक्षयितक्षत्रूणां वशीनीय वा Skt
वसु उपक्षये वशीने च । क्षत्रुहन् बुद्धय
वा । Skr
१४ इन्द्रप्रसादात्सुखे सुखे स्यामेत्—
भवेमैव । Sy त्वेन्द्रस्य सम्बन्धिनि
शर्मणि सुखे त्वया इत्तेन यनेन
सुखितदध भवेमेत्यर्थः । अथवा शर्मति
गृह्णाम । मरपोत्तरकालं त्वेन्द्रस्य गृहे
भवेम इन्द्रस्योक्तं गच्छेमेत्यर्थः । Skt.
१५ सामं D क्षिप्रव्यापिनं सोमं omitted
by P सन्नमत्रयव्याप्तम् Sy
१६ इस्तेनसोमयागव्याप्ताय—इन्द्राय । Sy
१७ यज्ञस्य संपन्नम् । Sy

श्रयति । म॑दयति च म॒नुष्यान् । तम् । प॒तयन्त॑ पा॒तयति॑ हि॒ सोम । पा॒तार॑ म॒दयति॑ च सखाय॑
पा॒तैव॑ सखेति ।

अस्य॑ पी॒त्वा श॑तक्र॒तो घ॒नो वृ॒त्राणा॑मभवः । प्रा॒वो वा॒जेषु॑ वा॒जिन॑म् ॥८॥

अस्य॑ पी॒त्वा । अ॒मु सोम॑म् । पी॒त्वा । श॑तप्र॒ज्ञ । ह॒न्ता । श॒त्रूणा॑म् । अ॒भव । प्रा॒पय॑ञ्च ।
यु॒द्धेषु॑ । यु॒द्धव॑न्त॒ स्तो॒तार॑म् ।

तं त्वा॑ वा॒जेषु॑ वा॒जिनं॑ वा॒जया॑मः श॒तक्र॒तो । घ॒नाना॑मिन्द्र॒ सा॒तये॑ ॥९॥

त त्वा॑ वा॒जेषु॑ । तम् । त्वा॑ । यु॒द्धेषु॑ । व॒लिन॑म् । स्तु॒तिभि॑र्ब॒लिन॑ कु॒र्म । श॑तप्र॒ज्ञ । घ॒नाना॑म् ।
इन्द्र॑ । ला॒भाय॑ ।

१. नृमादनम्—नृणामृत्विग्यजमानाना हर्ष-
हेतुम् । Sy

२ मनुष्यन्त D नरो मनुष्या ऋत्विज-
स्तदाकारा वा देवास्तेषा मदकरम् Skt

३. पतयत्—पतयन्त—कर्माणि प्राप्नु-
वन्तम् । Sy.

पतयन्तं गच्छन्तमिन्द्रं प्रति गन्तारमि-
त्यर्थ । Skt

४. Omitted by P

५ मन्दयति यजमानान् हर्षयति तस्मि-
न्निन्द्रे सखिभूतोऽय सोमः । Sy

मन्दयतिरर्चतिकर्मा । तानि तान्य-
भिप्रेतानि स्तोतु सम्पादयन् य
आत्मनः स्तुतिं कारयति, इन्द्रस्य
सखीभूतः । Skt

६. अमु पीत्वा सोम S.

अस्य सोमस्यैकदेश स्वाश्लक्षणं पीत्वा S
अस्य सोमस्य सम्बन्धिनमशं पीत्वा । Sy

७. बहुकर्मयुक्तेन्द्र ! Sy

ऋतु. कर्म प्रज्ञा वा । बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ
वा । Skt.

८ वृत्रनामकासुरप्रमुखाणा शत्रूणाम् । Sy

वृत्राणामसुराणामन्येषां वा । Skt.

वृत्राणा शत्रूणाम् असुराणाम् वा । Skt.

९. अथवा अभव प्राव इति लोड्ये लङ् ।
हन्तास्मदीयाना शत्रूणां भव । Skt.

१०. प्रावयञ्च D. पालय च S

प्राव —प्रकर्षेण रक्षितवानसि । Sy.

११. वाजिन सग्रामवन्त हविर्लक्षणेनान्तेना-
न्ववन्तम्. . . आत्मत्राणे ससर्गे वा
ब्राह्मणवैश्ययोरपि शस्त्रादानस्मरणात्
सम्भवत्यृषीणानपि सग्रामो विशेषेण
तु मधुच्छन्दसः क्षत्रियप्रसूतत्वात् । तत्रेद
शत्रुहननमात्मरक्षा चाशास्यते । Skt

१२ तं प्रकृतम् । Sk

१३. त्वा—पूर्वमन्त्रोक्तगुणयुक्त त्वाम् । Sy.

१४. अन्नवन्तं कुर्म । Sy

वाजयतिरर्चतिकर्मा, स्तुमः । Skt

१५. बहुकर्मयुक्त यद्वा बहुप्रज्ञानयुक्त । Sy.

बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ (बहुकर्म R.) वा । Skt.

१६ सग्रामे जिगीषिताना घनानाम् । Skt.

१७. संभजनार्थम् । Sy.

षणु दाने । दानाय । अथवा वन षण
सम्भक्तौ संभजनाय लाभायेत्यर्थः । Skt.

यो रायोऽवनिर्महान्तसुपारः सुन्वतः सखा । तस्मा इन्द्राय गायत ॥१०॥

यो राय । य । स्तोतुर्षनस्य । रक्षक । महान् । शोभनपरण । सुन्वत । सखा । तस्मी ।
इन्द्राय गायतेति ।

I 5

आ त्वेता नि पीदतेन्द्रमभि प्र गायत । सखायः स्तोमवाहसः ॥१॥

आ त्वेता । पूर्वेण सूक्तेनाहृतमिन्द्र स्तोतुमुपक्रमते । आगच्छत । किप्रमुद्गातार । उपसर्गा
प्रयुक्ता अपि प्रागाख्यातात् पुन प्रयुज्यन्ते—वक्ष्यते तत्र कारणम् । आगत्य । ष । निपीवत
गानार्थम् । अयेन्द्रम् । अभिप्रगायत । सखाय । प्रस्तावात् प्रतिहारादुपगानाञ्च स्तोमस्य नेताः ।

— पुरुतम' पुरुषामीशानं वार्याणाम् । इन्द्र सोमे सखा सुते ॥२॥

पुरुतमम् । बहूनाम् । उपसर्पयितारम् । गवामसि गोपतिरित्यनेन समानो निर्देश ।

१ अवनि पृथिवीनामेतत् । आश्रयत्व
सामान्यात् इन्द्रे प्रयुज्यते । यथा
पृथिवी सर्षापीनामाश्रयस्तवृषवा
भय इत्यर्थ । अपवा अवते स्वान्य
भस्य वा अवाप्त्यर्थस्य वा धनस्ये
शिता अवाप्ता धेत्यर्थः । Skt.

२ ंवरण P ंपूरण S
सुष्टु कर्मण पुरयिता । Sy
सुष्टु ष पालयिता । Skt.

३ सुन्वतोऽभिषर्ब कुर्षत सोमया-
जिनः । Skt.

४ सखा—सखिवत् प्रिय । Sy

५ तस्येन्द्रस्यापि । तमिन्द्रं स्तोतु
मित्यर्थः । गायत सामगा । उद्गातार
स्तुतिमुच्चारयत । यूयम्
त्वितो मत्पुत्रपौत्रा वा । Skt.

६ MS D puts the figure ॥४॥
here to indicate the end of
the fourth hymn. No such
number is given in P

७ अत्वेत । D

८. क्षिप्रमवश्यम् । Skt.

९ सर्वतः प्रकर्षणं स्तुत । Sy
प्रकर्षणाभिष्टुत । Skt.
अभिप्रगायत ष । Skt.

१० सखाय ऋत्विजः । Sy Skt.

११ प्रस्तावान् P

For the passage beginning
with प्रस्तावात् and ending with
स्तोमस्य S reads प्रस्तावप्रतिहारे-
पगानोपनिघ्नन्स्तोमस्य S

१२ त्रिबृत्पञ्चवक्त्राविस्तोमानस्मिन् कर्मणि
बहून्ति प्रापयन्ति । Sy

स्तोमानामिन्द्रं प्रति प्रापयितारः स्तो
तार इत्यर्थः । Skt.

१३ पुरः D

१४ ंक्षयितारं D पुरुषाब्धो बहूनाम् ।
समशाब्धोऽपि नातिशयप्रत्ययः । अर्था
सम्भवाद्बुद्धात्तत्वाच्च । किन्तहि ?
तम् अभिकाङ्क्षायाम् इत्यस्य
क्यम् । बहुभियोऽभिकाङ्क्षयते प्राच्यते
याच्यते स पुरुतमस्तं पुरुतमम् Skt

१ घनानाम् । ईश्वरम् । २ इन्द्रम् । ३ सहाभिप्रगायत । ४ अभिषुते । सोमे ।

स घा नो योग आ भुवत्स राये स पुरध्याम् । गमद्राजेभिरा स नः ॥३॥

स घा नः । स । एव । अस्माकम् । अप्राप्तप्राप्त्यर्थम् । आवहतु । स । घनाय । पुरन्वि-
बहुधीर्योषा तस्यै च । ५ अन्नैश्च । ६ अस्मान् । ७ आगच्छतु । ८ सः ।

यस्य संस्थे न वृण्वते हरीं समत्सु शत्रवः । तस्मा इन्द्राय गायत ॥४॥

यस्य संस्थे । यस्मिन् । ९ अवस्थिते । न । वारयन्ति । १० तस्य स्वभूतावञ्चो । ११ संग्रामेषु ।
शत्रव । तस्मै । १२ इन्द्राय । १३ गायत ।

- १ उत्कृष्टाना घनानाम् Sk.
- २ इदि परमैश्वर्ये अत्यन्तेश्वरम् Sk.
३. अभिप्रगायत सहाभिषुते S
सर्वैर्ऋत्विग्भिः सह Skt.
- ४ कालोपलक्षणं चेदम् । अभिषवोत्तर-
कालम् Sk.
- ५ सहवास्माक P
६. प्राप्त० P. S. adds योगं
after ०प्राप्त्यर्थं and before
आवहतु ।
योग उद्योगः, उत्साहः, अलब्धलाभो
वा Skt
पूर्वमप्राप्तस्य पुरुषार्थस्य सम्बन्धे Sy
७. आभवतु पुरुषार्थं साधयतु Sy
आभिमुख्येन भवतु । योगमस्माकं
करोत्वित्यर्थः Skt
८. पुरन्धि बहुययोपो P. पुरन्धि बहु-
धिर्घ्योषा D.
पुरध्या-योषिति आभुवत्, यद्वा बहु-
विधायां बुद्धौ आभुवत् Sy.
बह्व्या प्रज्ञायाम् Skt
९. तरस्यै P

- १० हविलंक्षणैरन्नैर्हेतुभूतैः हविरुपभोगार्थ-
मित्यर्थः Skt.
अस्मद्देशैः अन्नैः हविरुपभोगार्थं
वा Skt.
११. ०गच्छता P
१२. रये Sy.
संग्रामे Sk.
१३. न संभजन्ते । रथमञ्चो च दृष्ट्वा
पलायन्त इत्यर्थः Sy.
प्राप्नुवन्ति Sk.
१४. D adds तेन before तस्य ।
१५. क्रियाशब्दोऽयं न सङ्ग्रामनाम । अद
भक्षणे । सम्भक्षयत्सु परस्परं योद्-
घृषु महति युद्धे प्रवृत्त इत्यर्थः Skt.
समत्सु संभक्षयत्सु । महायुद्धे परस्परं
अदन्ति योद्धारः Skt.
यः संग्रामे महति युद्धे प्रवृत्ते दूरस्थानेव
रथप्राप्तान् शत्रून् निहन्ति Skt.
यस्मात् शत्रूणामप्राप्तिः । दूरस्थानपि
सरथो गत्वा निहन्ति Skt
१६. सामान्युच्चारयत वा स्तुतीः Skt.

सु॒तपा॒न्ने सु॒ता इ॒मे शु॒चयो॑ यन्ति॒ वी॒तये॑ । सोमा॑सो॒ दध्या॑शिर ॥५॥

सु॒तपा॒न्ने । सु॒तं य॑ पिबति॒ तस्मै॑ । सु॒ता । इ॒मे । सोमा॑ । पू॒ता । पा॒नाय॑ । गच्छ॑न्ति ।
दधि॑मिश्रयणा ।

त्व सु॒तस्य॑ पी॒तये॑ स॒द्यो वृ॒द्धो अ॒जाय॑थाः । इन्द्र॑ ज्यैष्ठ्याय सु॒क्रतो॑ ॥६॥

त्वं सु॒तस्य॑ । त्वम् । सु॒तस्य॑ । पा॒नार्थम्॑ । सद्यः॑ । वृ॒द्ध । भव॑सि प्रवृद्धशरीरः ।
इन्द्र॑ । ज्यैष्ठ्यं॑ कर्म॒ क्तुम् । शत्रु॑षु सु॒प्रज्ञ॑ ।

आ त्वा॑ विशन्त्वा॒शवः॑ सोमा॑स इन्द्र॑ गिर्व॒णः । शं॑ ते॒ सन्तु॑ प्रचे॒तसे॑ ॥७॥

आ त्वा॑ विशन्तु । आविशन्तु । त्वाम् । क्षि॒प्रा । सोमा॑ । इन्द्र॑ । गी॒भिर्व॑-
ननीय॑ । शं॑ च । तुभ्यम् । भवन्तु । सु॒मतये॑ ।

- १ सु॒तपा॒न्ने सु॒तपा॒न्ने P
सु॒तानां॑ सो॒मानां॑ पा॒त्रे Skt.
२ S adds सोमं after सु॒तं and
before य॑ । ३ सो॒मान P
४ पू॒ P ५ भक्ष॑णार्थम् Sy
६ न चाप्र॒वीय॑मानानां गमनं सम्भवतीति
प्रवानमनेन सञ्चयते । सम्प्रवानघतुर्था
श्रुतेः शानार्थ एव वा एति । प्रवीयन्त
इत्यर्थं Skt.
७ ०मिश्रयणा॑ is doubtful ०मि॒श्रा
seems to be grammatically
correct and proper reading
अवनीयमानं दधि आशीर्षोपघातकं येषां
सोमानां ते दध्याशिरः Sy
दध्याशिरः दधि॑मि॒श्रा । सोम॑मि॒श्रं हि
दध्याशी॑रुच्यते Skt.
८ त्वं सु॒तस्य॑ omitted by D S
९ अप॒या पी॒तय॑ इति॒ तृतीया॑र्ये चतु॒र्थी । त्वं
सु॒तस्य॑ सोम॑स्य पा॒नेन॑ सद्य॑ एव॒ समान॑
एवा॒ह्नि पा॒नान॑न्तरमेव शरी॒रेण॑
च वी॒र्येण॑ च परिवृ॒द्धो भव॑सि Skt.
१० मु॒द्धो P
अभि॑वृद्धयोस्ताहेन यु॒क्तोऽभू॑ Sy

- ११ वे॒धेषु॑ ज्येष्ठ॒वार्थम्॑ Sy
वृ॒त्रव॑धादिकाय Skt.
अति॑शयेन प्रशस्य प्रवृद्धो वा ज्येष्ठः ।
तत्कर्म॑ ज्येष्ठ्यम् । तस्मै च वृ॒त्रव॑-
धादिकाय Skt
१२ सु॒प्रज्ञ॑ ! S Both the MSS D
and P add visarga after
सु॒प्रज्ञ॑ but it should be in the
vocative as सु॒प्रज्ञो॑ in the
Vedic stanza is in the voca
tive.
शो॒भन॑कर्मन् शो॒भन॑प्रज्ञ वा Sy
हे सु॒क्रमन्॑ सु॒प्रज्ञ॑ वा Skt.
१३ आ॒त्वावि॑शन्त्वां P
त्वया॑ पी॒यन्ताम्॑ Sk.
१४ स॒वन॑प्रये प्रकृति॒विहृ॑त्स्योर्वा ब्याप्ति-
मन्ता॑ Sy
स्वकार्य॑करणे क्षि॒प्रा Skt.
मा॒वने॑ क्षि॒प्रा Skt
१५ स्तु॒तिभिः॑ सम्भ॒जनीय॑ । स्तु॒तीनां॑ वा
सम्भ॑क्त Skt.
१६ शम्-सु॒लक्ष्म्या॑ सोमा॑ सन्तु Sy
१७ भव॑तु S

त्वां स्तोमां अवीवृधन्त्वामुक्था शतक्रतो । त्वां वर्धन्तु नो गिरः ॥८॥

त्वा स्तोमाः । त्वाम् । त्रिवृदादयः स्तोमाः । अवीवृधन् । त्वाम् । शम्नाणि च । शतकर्मन् । त्वामेव । वर्धयन्तु । अस्माकमपि । गिरः ।

अक्षितोतिः सनेदिमं वाजमिन्द्रः सहस्रिणम् । यस्मिन्विश्वानि पौंस्या ॥९॥

अक्षितोति । अक्षीणरक्षणोऽपि । भजेत् । अनेकपुण्ययुक्तम् । उगम् । नग्रामम् । यस्मिन् । सर्वाणि । वलानि । शत्रूणां । प्रादुर्भवन्ति ।

१. A Trivrt hymn is composed of three stanzas and is of three kinds—(1) Udyatī, (2) Parivartinī, and (3) kulāyini. Each of these is further subdivided into three kinds :—
— Tricabhāga, (2) Āvāpa, and (3) Paricarā. तिसृभ्यो हिङ्करोति स प्रथमया, तिसृभ्यो हिङ्करोति स मध्यमया, तिसृभ्यो हिङ्करोति स उत्तमयोद्यतीत्रिवृतो विष्टुतिः. Tāndya 2 1 1. तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः परिवर्तिनीत्रिवृतो विष्टुतिः. Tāndya 2 2. 1. तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिङ्करोति या मध्यमा सा प्रथमा योत्तमा सा मध्यमा या प्रथमा सोत्तमा, तिसृभ्यो हिङ्करोति योत्तमा सा प्रथमा या प्रथमा सा मध्यमा या मध्यमा सोत्तमा, कुलायिनीत्रिवृतो विष्टुतिः. Tāndya 2 3 1.

२. सामगानां स्तोत्राणि Sy अस्मदीयोद्गातृप्रयुक्तानि स्तोत्राणि Skr.

३. वर्धितवन्तः Skt. वर्धयन्ति Skr.

४. उक्थं तृतीयसवने होतुः शस्त्रविशेष-

वचन शस्त्रमात्रवचनं वा । आज्यप्रउगे प्रातःसवने मरुत्त्रतीयनिष्के-
वत्ये माध्यदिने वैश्वदेवाग्निमारु-
तोक्थयोऽश्वशिचनानि परस्मिन् Skr.

५. हे बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वा Skr.

६. स्तुतयः Sk.

७. अक्षिताअन्येनाहिसिता अक्षीणा वा ऊतिः पालन यस्य सोऽक्षितोति Skt.

८. भजेतमनेक० P, सम्भजतु.
सोमलक्षणमन्न सन्भजेत् पिवेत् . . वाजः पीतः सर्वसामर्थ्यानि जनयतीत्यर्थं Skt.
अस्मिन् संग्रामे अस्मद्रक्षार्थं सन्निहितो-
ऽस्तु Skr

९. प्रकृतो विकृतिषु च प्रवर्तमानत्वेन सह-
लसत्यायुक्तम् Sy योद्धृसहस्रयुक्त . .
. स्तुतिसहस्रयुक्तम् Skt

१०. पुस्त्वानि वलानि वर्तन्ते Sy. पौंस्या बलनामैतत् । हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणानि वलानि . . . यस्मिन् वलानि सर्वाणि सामर्थ्यलक्षणानि . . . अथवा यस्मिन् विश्वानि पौंस्येति इन्द्रविशेषणम् । यस्मिन्निन्द्रे सर्वाणि वलानि यः सर्वैर्बलैर्बलवान् यो महाबल इत्यर्थः Skt.

११. Omitted by S

१२. Mādhava ignores the word इन्द्रः

मा नो मर्ता अभि दृहन्तन्नामिन्द्र गिर्विणः । ईशानो यवया वधम् ॥१०॥

मा नो मर्ता । मा । अभिद्रुहन्तु । इन्द्र ! । अस्माकमङ्गेभ्यः । यवैव । गीमिर्वन-
नीय ! । ईश्वरस्त्वम् । पूर्वकं कुरु । यत्रूणामायुधम् । इति ।

I 6'

युञ्जन्ति ब्रह्मरूपं चरन्तु परि तस्युषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥१॥

युञ्जन्ति ब्रह्मम् । युञ्जन्ति । महान्तम् । आरोचमानम् । दिवि । चरन्तम् ।
परितस्त्रिंशो देवा वा लोका वा । रोचन्ते च । रोचनानि मक्षाप्राणीन्द्रतेजसा संयुक्तानि ।

१ मभि० P

२ अस्मदीयानां शरीराणाम् अभितो ब्रह्मं
मा कुरुं Sy३ अस्माकं मनुष्या अभिब्रह्मं मा कर्तुं
Skr

४ ंनीयंश्चरस्त्वं D

५ प्रयक D

६ यथं धरिभि संपाद्यमानम् Sy
यथं हिसां हन्तारं वा Skt.७ MS D puts the figure ॥ ५ ॥
here to indicate the end of
the fifth hymn. No such
number is given in P

८ यच्छन्ति P

९ प्रह्नं P

आभिस्यरूपेणावस्थितम् Sy

१० स्तुतिभि हृदिभिर्धा । तत्कर्तारि-
संबन्धयस्ति Skr११ इक्षु बीप्सो इक्षु च । आरुक्षम आरोचनं
वा । अरुक्षं बीप्सम् । गन्तारं
वा । अरुक्ष गतो । अपि च । क्षत्रुम
यस्मान् वा प्रति गन्तारम् Skr

१२ हिसकरहित्वाग्निरूपेणावस्थितम् Sy

१३ वायुरूपेण सवतः प्रसरन्तम् Sy

१४ परितः तस्यि० S

परि सर्वतः यत्र यत्र इन्द्रो गच्छति तत्र
तत्रनं स्तोतारो यष्टारश्च स्तुवन्ति
यजन्ति च । अथवा एते स्वापसिद्धये
महान्तम् इन्द्रं दीप्तं सवतो गच्छन्तं
नियुञ्जते इति वा । यत्र यत्र इन्द्र
स्तत्र तत्र मनुष्या इवम् इवं च न कुरु
इति याचन्ते । अथवा मातल्यावय
इन्द्ररथं युञ्जन्ति ब्रह्माविगुणम् Skr१५ किंच तस्युषः स्थितस्य ध्याप्रियमा
णस्य इन्द्रस्य प्रभावेन बीप्सन्ते मक्ष
प्राणि द्युलोके । स्रुयप्रभवश्च
सुपुष्ण । सुपुष्णः सूर्यरश्मिः । तस्य
म्बधात् चन्द्रमा नक्षत्राणि च बीप्सन्ते ।
अथवा युजि उत्यूषं अन्तर्णातप्य
यंश्च । उद्योजयन्ति वृष्टिकर्माणि
महान्तं बीप्सम् इन्द्रं परितस्त्रुय परि-
भ्रमन्तम् । रक्षणार्थं परि । सोम
पानासुरवधश्चन्द्रया स्थावरजङ्गमा
त्मकं इत्सं जगत् परिभ्रमन्तम् । के
इन्द्रम् उद्योजयन्ति इति । सूर्यरश्मयः
अष्टभि मासं आत् रसं प्रावृषा
रन्ते अर्पयन्त उद्योजयन्ति इन्द्रं वृष्टी
Skr

अभृत्वेऽपि प्रसारणमन्यत्रापि दृष्टम् ।

युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्ण नृवाहसा ॥२॥

युञ्जन्त्यस्य । युञ्जन्ति । अस्य । रथे । कमनीयी । अश्वी । सव्यदक्षिणयो-
पार्श्वयोर्युज्यमानौ । शोणवर्णौ । शत्रूणा घर्षकी । नेतुरस्य वोढारी देवा ।

केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुपद्भिरजायथाः ॥३॥

केतुं कृण्वन् । रात्री स्वपतो गतप्रजस्य प्रज्ञोदित इन्द्रे भवति । तमसा तिरो-
हितरूपाणा गवादीना रूप च ज्ञायते ।

केतुम् । कृण्वन् । प्रज्ञानरहिताय । पेशश्च । अपेशसे । समजायथास्त्वम् ।

१. अविभृत्वेऽपि D. अहृत्वेऽपि S.
२. तस्थुषः 1s acc. pl. But V. Mādhava construes it as nom pl He remarks that Samprasāraṇa has taken place although it is not *bha* *Bha* is a technical term and is applied in declension to forms of acc. pl, inst dat. and abl sing, gen all the numbers, and loc. sing. and dual. He also explains अविभृत्वेऽपि RV I 115 similarly But V. Mādhava is evidently wrong The forms in both the places are acc pl. and not nom pl.
३. कामयितव्यौ Sy कामयितव्यावृत्कृष्टौ कामसंवादिनौ वा Skt
४. हरी-एतन्नामानौ द्वावश्वौ Sy.
५. प्रगल्भौ Sy प्रगल्भौ, अभिभवितारौ शत्रूणाम् Skt
६. नृणामिन्द्रतत्सारथिप्रमुखाणा वोढारी Sy मनुष्यान् प्रति मनुष्याकारस्य वेन्द्रस्य वोढारी Skt

७. रात्री निद्राभिभूतत्वेन प्रज्ञानरहिताय प्राणिने प्रात प्रज्ञान कुर्वन् Sy.
८. जन्द्रे P. D
९. S reads प्रज्ञोदयं कुर्वन् for प्रज्ञोदित इन्द्रे भवति ।
१०. तमसो P. रात्री अन्धकारवृत्तत्वेन अनभिव्यक्तत्वाद् रूपरहिताय पदार्थाय प्रातरन्धकारनिवारणेन पेशः-रूपमभिव्यज्यमानम् Sy
११. प्रज्ञाम् Sk.
१२. षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । प्रज्ञारहितस्य Sk.
१३. पेशस्वापेशसे P पेशः रूप च Sk अपेशसे रूपवर्जितस्य । यस्य यद्यदभिलषितं तस्य तत्तत् सपादयन् Skt.
१४. उदपद्यत Sy. सह कान्तिभिस्त्वमजायथा । जन्मन एव प्रभृति त्व सर्वस्य सर्वाभिलषितसम्पादी कान्तश्चासीरित्यर्थः । अथवा माध्यमिका. स्तनयित्नुलक्षणा वाच उषसस्ताभि. सह त्वमजायथा. जन्मनः प्रभृति गर्जितेत्यर्थः Skt सह कान्तिभि । वश कान्ती. आजन्मनः कान्त. असि इष्टप्रदानेन च । माध्यमिकाभिः स्तनयित्नुलक्षणाभिः वाग्भिः उषआख्यै. सह अजायथाः । जन्वत गर्जिता Skr

उपोमि^१ सह। तमिममाश्चर्यं मनुष्याणां निवैदयितुं तां सम्बोधयन्ति मर्मा । इति ।

आदह^१ स्वधामनु पुनर्गर्मत्वमेरिरे । दधाना नाम यज्ञिर्यम् ॥४॥

आदह स्वधाम् । अनन्तरमेव वृष्टेर्मस्त । अन्नार्थम् । पुनरपि । गर्मत्वम् । प्राप्नुवन्ति । अष्टौ मासान् तिरोभूता वर्तन्ते वर्षाम्योजन्तरम् । आश्चर्येऽशब्द । दधाना । नाम । यज्ञार्हमीदृकं धान्यादृकं चंतादृकं चेत्यादिकम् ।

- १ बाहूके रक्षिमि, प्रतिबिनमुपःकालैर्वा संभूय Sy
- २ आश्चर्याणां D
- ३ Omitted by D
- ४ ऽवयत् P
- ५ स्त्वां S
- ६ मर्त्या S मय्या D
अथवा सूर्यस्यैवास्तमये मरणमुपचर्यं, ष्यत्ययेन बहुवचनं कृत्वा सम्बोधनं क्रियते 'हि मर्य' इति Sy
ष्यत्ययेनात्रैकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । मय । मर्त्याकार ! इन्द्र ! Skt
७. ०तो मास्यं P तोम्नाकं (?) D
स्वधाम् उदकं
स्वधा अन्नं वा । सत्यसक्षणं धाम्ना न्नम् Skt.
- ८ इत परं जनिष्यमाणमन्नमुदकं वा अनुसक्त्य Sy
- ९ प्रतिसंघत्सरमेवं कुर्वन्तीति दर्शयितुं पुनःशब्द प्रयुक्तः ।
पुन अतीताश्ववृष्टयनन्तरम् Skt
- १० एरिरे-अन्तर्माहितभ्यर्षादीर गतावित्य स्मात् Sy
वेवा मेघमध्ये अस्त्वय गर्माकारं प्रेरितवन्तः । अस्तस्य कर्तारं पर्जन्यं प्रेरितवन्तः Sy
वृष्टे पश्चात् एव उदकं पुनर्गर्मत्वम् आपादयन्ति मस्त वा

- सस्यान् निष्याद्य अनन्तरम् एव पुनर्ग-
र्मत्वं गमयन्ति मस्तः Skt
एवं वा अथवा अस्या ऋद्ध-
अर्थयोजना । वृष्टेरनन्तरमेव सत्यसक्षण
मन्नं पुनर्गर्मत्वम् ईरयन्ति । ईर
गतौ । Skt
- ११ मासा S
 - १२ ०भूना P
 - १३ अहेत्यवधारणार्थं Sy
अहेति विनिग्रहार्थीय एवशाब्दार्थे Skt
 - १४ ह्यशब्दो P D
 - १५ उदकम् आवित्यमण्डले अन्तरिक्षे वा
धामना Skt
 - १६ नामेति ह्युदकनामपठितम् अथवा
नामशब्द संज्ञावचन Skt
 - १७ यज्ञानाम् S
 - १८ चातावृक् S
Cf Sy ईदृक् धान्यादृक् चेत्या
दीनि । S reads ईवृ (इ?क)
चातावृ(इ?क्) (धा?चे) स्यादिकम् ।
 - १९ वर्षास्वोपधीर्जनयित्वा न सायत्येव
कृतार्थनिवन्ति मस्तः । किन्ताहि?
ता एव पुनर्गर्मयन्ति उदकदाने
नेति Skt.
वर्षासु ओषधीर्जनयित्वा न सायत्येव
कृतार्थनिवन्ति ता एव पुनर्गर्मयन्ति
उदकदानेन Skt

वीळु चिंदा^१रुजत्नुभिर्गुहा^१ चिदिन्द्र^१ वह्निभिः। अविन्द्र^१ उस्त्रिया^१ अनु^१ ॥५॥

वीळु चित् । दृढम् । अपि । पर्वतसान्वाभिमुख्येन भञ्जद्भिः । पर्वतस्य गुहायाम् ।
अपि । इन्द्र । त्वा वोढृभिर्मरुद्भिः । त्वं पणिभिरपहृता गा । अन्वविन्द्र ।

देवयन्तो^१ यथा^१ मतिमच्छा^१ विदद्वसुं^१ गिरः^१ । महामनूषत^१ श्रुतम्^१ ॥६॥

देवयन्त । देवानिच्छन्त । यथा । पूजनीयमिन्द्रम् । अभिष्टुवन्ति तथाऽभिष्टुवन्ति ।
विदद्वसु वेदयद्वसुम् । उदारम् । गिर स्तोतार । महान्त मरुद्गणमिति ।

इन्द्रेण^१ सं हि^१ दक्षसे^१ संजग्मानो^१ अविभ्युपा^१ । मन्दू^१ समानवर्चसा^१ ॥७॥

इन्द्रेण । इन्द्रेण । हि । सन्दृश्यसे । सङ्गच्छमान । अविभ्युपा मरुद्गण । ती युवाम्

१. भञ्जवभिः P भञ्जवभिः D.
आरुजत्नुभिर्मञ्जद्भिः Sy.
दुर्गमस्थानं भञ्जद्भिः Sy.
आरुजत्नुभिः । रुजो भङ्गो । सहयोग-
लक्षणा चयं तृतीया भञ्जद्भि-
मरुद्भिः सह Skt.
२. गुहा चा मक्षीन्द्रन्त्वां P.
३. मरुद्भिः P.
४. त्वापणिभिः P. D
५. गाः गुहाया निहिताः सरमाप्रत्यागमन-
कालोत्तर मरुद्भिः सह त्वमल-
ब्धाः Skt.
६. अन्विष्य लब्धवानसि Sy
अविन्द्रः, लब्धवानसि Skt.
७. मरुत्संज्ञकान्देवान् ।
देवशब्दोऽत्र प्रकृतान् मरुत एवाह Skt.
८. मन्यतिरर्चतिकर्मा । मन्यते स्तूयते-
ऽसाविति मतिरिन्द्रः । ज्ञाता वा मति-
विद्वान् ब्राह्मणः Skt.
यथा मतिम् । स्तुतौ ज्ञाने वा । सर्व-
स्तुत्यम् इन्द्र विद्वान् विप्रं वातदत् । Skt.
९. कथा D.

१०. ऽषुवति P.
तथाऽभिष्टुवन्ति is omitted by S.
११. स्वमहिमप्रख्यापकैर्धनैर्युक्तम् ।
अच्छ, निपातोऽयमाप्तुमित्यस्यार्थे ।
आप्तुम् विन्दतेर्लाभार्थस्य
विदच्छब्दः कर्मसाधनश्च द्रष्टव्यः ।
गणाभिप्राय चैतदेकवचनम्, । लब्ध-
धनं मरुद्गणम् Skt.
१२. विख्यातम् ।
१३. तृतीयार्थे प्रथमेयम् । गीर्भिः स्तुतिभिः
. अनूषत-नु स्तवने । स्तुवन्ति
स्तुवन्तु वा ऋत्विजो मत्पुत्रपौत्रा-
दयो वा . . . श्रुत ख्यातम् Skt.
१४. महान्त P. प्रौढम् Sy.
१५. कर्मगणमिति P.
१६. S. adds सं हि after इन्द्रेण ।
१७. हिशब्दः पदपूरणः Skt.
१८. ऽश्यते स S.
अवश्यमस्माभिर्द्रष्टव्यः Sy.
१९. विभ्युषा P D. भयवर्जितेन Sk.
२०. मरुद्गण. D. मरुद्गणं S.
२१. कौ युवा D P. युद्धार्यं S

इन्द्रमच्छृणो। मदिष्णु भवथ संयुक्तौ। समानवचसो। यदा मन्दुना समानवचसेन्द्रेणेति।

अनवद्यैरमिद्युमिर्मख सहस्वदर्चति। गणैरिन्द्रस्य काम्यैः ॥८॥

अनवद्य। अवद्यरहितं। अभिद्योतमान। सह। स्तोता। सहस्वन्तामन्द्रम्। अर्चति।
गणैः। इन्द्रस्य। प्रियैः। गणशब्द एकवचनबहुवचने पर्यायण भवतः।

अतः परिज्मन्ना गंहि दिवो वा रोचनादधि। समस्मिन्नृञ्जते गिरः ॥९॥

अतः परिज्मन्। अतोऽन्तरिक्षात्। परितो गन्तमरद्गण!। आगच्छ। आदित्यस्य।
वा। रोचनास्लोपात्। अधिपरी सप्तमीपञ्चम्योरप्य स्फुटीभुक्त। अस्मिन् मरद्गणे।
सम्प्रसाधयति। स्तुती मयुच्छन्दाः।

- १ मदिष्णु P नित्यप्रमुदितो Sy
२ भवथ () S
३ तुल्यबीप्ती च इन्द्रमरद्गणो Sk
४ मन्दुनुना P मन्वतेमोदनापस्पतद्
रूपम्। निरयप्रमुदितो Sk
५ ०सेन्द्रे नेमि P
६ Cf Nirukta 4. 12.
इद्रेण हि सन्वश्यते सगच्छमानोऽधि
भ्युया गणेन। मन्व मदिष्णु। युवां
स्य। अधिवा मन्दुना सेनेति स्यात्।
समानवचसेत्येतेन ध्यास्यातम्।
७ अभिद्योतमानं D
द्युलोकमभिगतं Sy सर्वादिवाच
द्वितीयाद्यैः तृतीयाः। अनवद्याम् अगह्यान्।
द्युशब्दो बीप्तिवचनः। अभिगतबीप्तीन्
अत्यन्तबीप्तान् Sk.
८ यज्ञ Sy मन्त्रो यज्ञः-
स्तौति। यद् यज्ञ ऋत्विजः स्तुवन्ति
तद्विद् यज्ञ एव स्तौतीत्युच्यते
अथवा यज्ञ यज्ञकारी संस्तौति Sk.
९ सहस्वद् ब्रह्मवत् सुष्टिवस्यथः। Sk
१० मरदसि D ११ गणान् सप्तसप्तकान्।

- इन्द्रस्य काम्यः काम्यान् प्रियान् Sk
१२ इन्द्रस्य इन्द्रं ब्रह्मोपेतं यथा भयति
तथा पूजयति Sy
१३ फलप्रदत्येन कामयितव्यगणः सहितः Sy
१४ The passage beginning with
अवद्यरहितं and ending with
स्फुटीभुक्तः in 1 6 9 is omitted
by P
१५ परितो व्यापिन् मरद्गण! Sy
हे परिज्मन्! अज गतिक्षेपणयोरि-
त्यस्पतद् रूपम्। सर्वतो गामिन् Sk.
१६ द्युलोकाद् Sy
दिवो वा द्युलोकाद् वा Sk.
१७ Omitted by S
१८ बीप्यमानादादित्यमण्डलाद्वा समागच्छ
Sy
१९ ०परि D अधिपरी अनर्थकाविति।
अथवा अधिशब्दः सामर्थाद्वाप्ये Sk
२० ०रर्षः D २१ अस्मिन् कर्मणि Sy
२२ सन्० P सत्० D
ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मा Sk.
२३ ०छवः P

इतो वा सातिमीमहे दिवो वा पार्थिवाधि । इन्द्रं महो वा रजसः ॥१०॥

इतो वा । अत उत्तरमिन्द्र एव देवता । कुत इन्द्र आगच्छतीति न वय जानीम-
स्तमिन्द्रम् । अस्या । भूमेरागच्छन्तम् । देय धनम् । याचामहे । अपिवा । दीप्तात् ।
पार्थिवालोकात् पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम । इन्द्रम् । मह । वा । रजसं स्वर्गादिति ।

I 7.

इन्द्रमिन्द्राथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरकिराः । इन्द्रं वाणीरनूपत ॥११॥

इन्द्रमित् । इन्द्रम् । एव । उद्गातार । बृहता साम्ना स्तुवन्ति । इन्द्रम् । शस्त्रैः ।
होतार । इन्द्रमेव । सर्वा गिर । स्तुवन्ति ।

इन्द्र इद्ध्योः सचा संमिह्र आ वचोयुजा । इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥१२॥

इन्द्र इत् । एकाकी चरन्निन्द्र । एव । स्वाश्वयो । सहायभूत । स एव च सयोज-

१. अव P.

२. कुतः S.

३. ०रागच्छन् P. D.

४. दे यद् P.

सातिर्दानं लाभो वा Skt.

५. द्युलोकाद् वा Sy.

P. reads दीप्ता गच्छादित्यस्य वा
रोचनाल्लोकादधिपदी सप्तमीपञ्च-
म्योमर्त्यं स्फुटी इन्द्र यत् । for the
passage beginning with
दीप्तात् etc. and ending
with स्वर्गादिति । रजसशब्दो लोक-
वचनः । महतो लोकाद्वा Skt

द्युलोकाद् वा Sk.

६. ०वाँल्लो० S.

७. इति is omitted by S

८. पक्ष्यादीनां रञ्जकादन्तरिक्षलोकाद्
वा Sy.

९. एवाद्गातारो D.

गीयन्ते इति गाया. सामानि । तद्वन्तो
गाथिनः उद्गातारः Skt.

१०. तृतीयार्थे द्वितीयेयं बृहत् । . . . महता
साम्ना Skt.

११. ऋग्रूपमन्त्रैः Sy.

मन्त्रैः ऋग्लक्षणैः Skt.

१२. Omitted by P.

ये त्ववशिष्टा अध्वर्यवस्ते वाग्भिर्यजू-
रूपाभिरिन्द्रमेवाऽनूपत Sy.

तृतीयार्थे चात्र द्वितीया । यजुर्लक्षणैः
अध्वर्यवः Skt.

१३. स्वाश्वयो D. स्वाश्वयः S.

हर्योः—हरिनामकयोरश्वयोः Sy.

१४. असहायभूतः S.

सह, युगपत् Sy

१५. Omitted by S.

यति। उक्तिमात्रेण युज्यमानो। इन्द्रः। वज्रवान्। हिरण्मयसर्वशरीरः।

इन्द्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्य रोहयद्वि। वि गोमिरद्रिमैरयत् ॥३॥

इन्द्रो दीर्घाय। इन्द्रः। मनुष्याणां धिराय। दधानाय। दिवि। सूर्यम्। आरौ-
हयत्। तेजोमिदम्। विविधं वपभिन्म्। मेघम्। प्ररयति।

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च। उग्र उग्रामिभूतिभिः ॥४॥

इन्द्र वाजेषु। इन्द्रः। वृक्षेषु सङ्ग्रामेषु। अस्मान्। रक्षां महत्सु। च।
उद्गुणः। उद्गुणः। पारुर्न। अत्योत्तरा भूयसे निर्धननाय। इन्द्रं वयमिति।

१ यज्यन् P P adds पास्त्विल्लो
कान् पुथिषीत्यन्तरिक्षनामेन्द्रं महो वा
रजस स्वर्गाविति।
इन्द्रस्य वधनमात्रेण रथे युज्यमानयो-
मुशिक्षितयोरित्यर्थः Sy

२ वज्री S

३ ०मय D

सर्वभरणभूयितः Sy

४ इन्द्रः। वज्रवान्। हिरण्मयसर्वशरीरः।
is omitted by P

५ दीर्घकायः D

६ आप्रलयभाषिणे Skt

७ ०शरोः P

आरोपितवान्। Skt

८. स च सूर्यो गोमिः स्वकीयरश्मिभिरद्रि
पथतप्रमुखं सर्वं भगद् ध्यैरयत्।
विशेषेण दर्शनार्थं प्रेरितवान्। प्रका-
शितवानित्यर्थः। अथवा इन्द्र एव
गोभिर्जैर्निमित्तभूतैरद्रि मेघं ध्यैरयत्।
विशेषेण प्रेरितवान् Sy
पोशब्दोऽत्र वज्रवचनः। वज्रं
ध्यैरयत् प्राणेभ्यो विगमितवाम्

हृतवान् Skt.

गो वज्रः-

वज्रं मेघं

प्राणेभ्यः अयगमितवान् हृतवान् वा।

इर वमे।

गो उदकं

वा। उदकहेतो मेघं हन्ति हृतवान्

Skt

अथवा गोशब्द उदकयचनः। हेतो

च तृतीया

उदकार्यं मेघं हृत-

वान् Skt

९ S reads रक्ष च। महत्सु उग्र उद्गुणं
उद्गुणः।

१० प्रधनशब्दोऽत्र न संप्रामनाम उत्कृष्ट-
वचनः। प्रकृष्टानि धनानि प्रधनानि
निमित्तभूतानि येषां ते सहस्रप्रधना
बह्वत्यन्तधना धेत्यर्थः Skt.

११ शत्रुभिरप्रभूष्यः Sy

उग्र अन्येन धाऽप्रसह्यः। क्रूर इत्यर्थः।

उग्रामिः

अन्येना

प्रसह्यामि Skt

१२ अप्रभूष्यामि Sy

१३ Cf note no १ on p 21
इति is given as a variant
by S

इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे । युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥५॥

इन्द्रम् । वयम् । महति सग्रामे । हवामहे । इन्द्रम् । अत्पे च । महायम् । उपद्रवेपु । आयुधवन्तम् ।

स नो वृषन्नमुं चरुं सत्रादावन्नपां वृधि । अस्मभ्यमप्रतिष्कृतः ॥६॥

स न । स । न । वर्षित । अमुम् । मेघम् । महतो दात । । तेजोभिरगावृधि । शत्रुभिरप्रतिशब्दितोऽप्रतिकृतो वा । नोऽस्मभ्यमित्यनयो पूरणमेकम् ।

तुञ्जेतुञ्जे य उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणः । न विन्धे अस्य सुष्टुतिम् ॥७॥

तुञ्जेतुञ्जे । दाने दाने । उत्तरोत्तरम् । ऋषय एन स्तुवन्ति । तेषु स्तो-
मेषु । न । अस्याहम् । दानानुगुणा सुष्टुतिम् । विन्दामि ।

१. प्रभूतधननिमित्तम् Sy

२. अत्पे P

स्वल्पेऽपि धने निमित्तभूते सति । Sy.

३. सहकारिण समाहित वा Sy

४. शत्रुषु धनलाभविरोधिषु प्राप्तेषु त-
न्निवारणाय वज्रोपेतम् Sy.

सग्रामव्यतिरिक्तेष्वपि च शत्रुषु Skt.

५. न इति तादर्थ्यं चतुर्थीय वृषन्नित्यनेन
सम्बध्यते । अस्मदर्थं Skt.

६. वर्षितारम् S.

७. उहतो P सत्रा इति सत्यनाम सतत-
पर्यायो वा । सत्यसततयोर्दातः । Skt.

८. ०रपावृ. P.

९. शत्रुरप्र० P

तथैवास्मभ्य... प्रतिशब्दरहितः । यद्यत्
अस्माभिर्याच्यते तत्र सर्वत्र नेति प्रति-
शब्द नोच्चारयति Sy. स्कुञ् आप्रवणे ।
आप्रवणमागमनं प्रवतेर्गत्यर्थत्वादन्येना-
प्रतिगतः अप्रतिष्कृतः । युद्धेऽभियुञ्जानः
अन्धेनाप्रत्यभियुक्तपूर्वं इत्यर्थः Skt.
अप्रतिष्कृतः । अप्रतिष्कृतः । अप्रति-
स्खलितो वा । N. 6. 16

१०. दाहे दाहे D.

तस्मिस्तस्मिन् फलदातरि देवान्तरे Sy.

तुञ्ज इति न यज्ञनाम । किन्तर्हि ?

तुञ्जतेर्दानकर्मणस्तुञ्जो दानम् ।

वृष्टेर्धानाना वा Skt.

११. उत्कृष्टा. Sy.

पूर्वेभ्यः अकृष्टतमा मदीया. स्तोमाः Skt.

१२. एव S

१३. तै. स्तोमैः सर्वैरपि Sy

१४. ०हन्नानु० D

तैरपि न विन्धे अहमस्येन्द्रस्य.

. स्तुतिम् अशेषगुणप्रकाशनरूपां

तैरपि नाशेषानिन्द्रगुणान् प्रकाशयितु

शक्नोमीत्यर्थ । अथवा. विन्ध

इति स्पर्शनार्थो वा । न विन्धे

न स्पृशामि Skt.

१५. तुञ्जस्तुञ्जतेर्दानकर्मणः । दाने दाने य

उत्तरे स्तोमा इन्द्रस्य वज्रिणो नास्य तैर्वि-

न्दामि समाप्ति स्तुतेः । N 6 17, 18.

१६. Mādhava does not paraph-

rase the clause इन्द्रस्य वज्रिणः ।

वृषा युधेव वंसंगः कृष्टीरियत्योजसा । ईशानो अप्रतिष्कृतः ॥८॥

वृषा युधेव । वपिता^१ । गोयूषानीव । धननीयगमन ऋषभ इन्द्रो वीर । युयु-
त्सून् मनुष्यान् । बलेन^२ । अग्निगच्छति । सर्वस्येषान् । अप्रतिष्कृत^३ ।

य एकंअर्पणीनां वसूनामिरज्यति । इन्द्रः पञ्च चितीनाम् ॥९॥

य एक । इन्द्र^४ । मनुष्याणाम् । पञ्चानां क्षितीनां निवसता गन्धर्वा पितरो दना
असुरा रक्षांसीति पञ्चत्वम्^५ । तेषां प्रदेयानां धनानाम् । ईष्टे^६ । पूर्वस्यामृषि वाक्यपरिसमाप्ति^७ ।

इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः ॥१०॥

इन्द्रं व । व इति पञ्चमी । व । जनेभ्यः । सर्वेभ्य एव वयम् । इन्द्रम् । हवामहे ।
सोऽस्माकम् । अस्तु । असाधारण^८ ।

I 8

एन्द्रं सानसि रयिं सजित्वानं सदासहम् । वपिष्ठमूतये भर ॥१॥

एन्द्रं सानसि रयिम् । आह्वर । इन्द्र ! । भजनीयम् । रयिम् । जयक्षीलपुरुषयुक्तरम् ।
सदा धात्रूणामभिभवितारम् । वृद्धतमम् । रक्षणायास्मभ्यम् ।

- १ कामानां वपिता Sy
- २ ०षानिव P
- ३ ०गमनं P D
धननीयगतिर्वृषभो गोयूषानि यथा
प्राप्नोति तद्वत् Sy वंसंगो वृषभ
उच्यते । धननीयगमनत्वात् । स यथा
गोयूषानि प्रति तद्वत् Skt.
- ४ इन्द्र P ५ बलेभिः P
- ६ प्रतिशब्दरहितः । याव्यमानं न परि
हरतीत्यर्थः Sy
अभ्रत्यागतो युद्धे नियुञ्जानः । अन्ये
भास्वनिपुणतपूर्वं इत्यर्थः Skt.
- ७ S adds य before इन्द्र
- ८ निषादपञ्चमानां क्षितीनां निवासा
हृषीणां वर्णानामनुग्रहीतेति शेषः Sy
- ९ वेवा D
- १० Cf. N 3 8 गन्धर्वाः पितरो वेवा

- असुरा रक्षांसीत्येके । षत्वारो वर्णा
निषाद पञ्चम इत्यौपमन्यवः ।
- ११ स इन्द्र एवामीष्टे Skt
- १२ वाक्यस्य समाप्ति S
- १३ युष्मदर्थं हवामहे Sy व इति
सावर्ष्यं षतुर्षी । यजमानप्रतिनिर्देशश्च ।
हे यजमाना ! इन्द्रं युष्मदर्थं Skt.
- १४ पञ्चम्यं प्रथमेषा । अस्माकं केवला
नामस्तु । अन्येषां मा भूत् । क ?
सामर्थ्यात् स्तुत्यो यष्टव्यश्च Skt.
- १५ Ms D puts the figure ॥७॥
here to indicate the end of
the seventh hymn. No such
number is given in P
- १६ आनय । वेहीत्यर्थः Skt.
- १७ सहभूतानामपि धात्रूणां जेतारम् Skt
- १८ तर्पणाय Skt.

नि येन मुष्टिहृत्या नि वृत्रा रुणधामहै । त्वोतासो न्यर्वता ॥२॥

कीदृशमित्याह—नि येनेति । येन घनेन । मुष्टिहननेन दारिद्र्याणि । वय निरुद्धम् । पदान्तरे पुनर्नि प्रयुज्यते । त्वया रक्षिता । शत्रुञ्च येन । निरुणधामहै । तमाहरेति । अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय । इन्द्र त्वोताम इति ।

इन्द्र त्वोतास आ वयं वज्रं घना ददीमहि । जयेम सं युधि स्पृधः ॥३॥

इन्द्र । त्वया रक्षिता । वयम् । हन्तु । आयुधम् । आददीमहि । नजयेम । युद्धे । स्पृधयितुं शत्रूनि ।

१. हन्तिर्गत्यर्थः । मुष्टे गमनेन उपाशु-
परादानेनेत्यर्थः Skr.

२. दारिद्र्याणि D.

वृत्रा-शत्रून् Sy

३. निरुद्धम् P. D

अपकर्तुं प्रवृत्तान् निवारयाम Skr
Both Mss read निरुद्धम्. but
it is grammatically wrong
The correct form from the
point of view of grammar is
निरुद्धम् ।

४. ०रेषु. . . . नर्नि P

५. येनाश्ववता S.

अश्ववता read by S is probably the paraphrase of अर्वता. If so, it is wrong अर्वता is inst. sing. of अर्वन् and would mean अश्वेन. Evidently the commentator analyses अर्वता as अर् + वत् and construes the form as inst. sing. But अर् does not mean अश्व. My mss do not read अश्ववता. But as

wealth was counted in heads of cattle, cows and horses would be regarded as wealth. In my opinion, the commentator paraphrases अर्वता by घनेन । Skanda explains अर्वता in the following manner अश्वनामत्त् . . . अर्वता अश्वससक्तेन । अथवा अर्वतेर्गतिकर्मण एतद् रूपम् । आत्मनि गतेन स्वायत्तेनेत्यर्थः

६. नि इत्युपसर्गश्रुते. योग्यक्रियापदा-
ध्याहारः । नियतेन येन घनेन । अथवा
न्युपसर्गभ्यासात् तत्सम्बन्धिनो
'रुणधामहै' इत्याख्यातस्याभ्यासः । . .
. . . . सुष्ठु निवारयाम
इत्यर्थः Skr.

७. शत्रुप्रहरणायत्यन्तदृढम् Sy.

घन सुवीर हन्तार वा शत्रूणाम् Skr

८. आदधीमहि P

९. सजेम P.

१०. अथवा स्पृध इति संग्रामनाम तं करोति
स्पृधयति स्पृध. संग्रामकारिण
इत्यर्थः Skt

वयं शूरेभिरस्तृभिरिन्द्र त्वया युजा वयम् । सासह्याम पृतन्यतः ॥४॥

वयं शूरेभिः । वयम् । शूरे । आयुधानां क्षेप्तृभिः । त्वया च । सहायेन । अभि-
भवेम । सङ्ग्रामं कर्तुमिच्छतः । पुनर्वयमिति पूरणम् ।

महौ इन्द्रः परश्च नु महित्वमस्तु वज्रियो । द्यौर्न प्रथिना श्वः ॥५॥

महौ इन्द्र । महनीयः । इन्द्रः । तारकश्च क्षत्रूणाम् । तस्मिन् । सदा । महि-
त्वम् । अस्तिवति स्वयम्वाशास्ते । द्यौः । इव । विस्तीर्णतया । बलमस्य भवति ।

समोहे वा य आशत नरस्तोकस्य सनितौ । विप्रासो वा धियायवः ॥६॥

समोहे वा । सङ्ग्रामजिगीषया य एनं युद्धे । आप्नुवन्ति । मनुष्याः । अपत्यस्य ।
वा । भजनाभम् । ये वा प्राज्ञाः । कमकामाः । उत्तरत्र सबः ।

- १ वयं सहयोगलक्षणतृतीयायं व्यत्ययेन प्रथमेया पृतन्यत इत्यनेन संबध्यते Skr
- २ अस्तृभिः—स्तृणातिः सामर्थ्याद् हिंसार्थं । अहिंसिते Skt.
- ३ सासह्याम—अत्यर्थं पुनः पुनर्बाभिभवेम Skt.
- ४ महौ P महं D
- ५ महनीयः P महान् शरीरेण प्रोष्ठः Sy महान् शरीरेण Skt
- ६ कारकश्च D
परद्वय गुणस्कृष्टोऽपि Sy
परद्वय उत्कृष्टद्वय सार्धतो गुणे Skt.
- ७ There is no corresponding word for तस्मिन् in the Vedic stanza.
- ८ किञ्च Sy
It appears to be the meaning of नु Skanda interprets नु as an expletive.
- ९ अस्ति D
- १० Skanda explains it as (वयं) इन्द्रायाशास्महे
- ११ बलं सेनासज्जनम् । यथा द्यौर्विस्तीर्णा तद्बद् विस्तीर्णमित्यर्थः Skt
- १२ न भवति । P
- १३ Mādhava ignores वज्रियो ।

- १४ ङीय० P
- १५ ये संप्रामेयु च व्याप्नुवन्ति । कं प्रकरणादिन्द्रम् । केन सामर्थ्यात्स्तुतिभिः । इन्द्रं स्तुवन्तीत्यर्थः Skr
- १६ भाज० D
Skanda explains it as सम्भक्तौ कामे । सनितौ वा कामे वा Sy
- १७ प्रसां P
१८. प्रसाकामाः Sy
कर्म रेभिर्वयं शूररामुधानां कामा P
Skanda explains it as प्रसाकामाः । द्यौः is a synonym of action, see Ngh 2 1
वा धियायवः । वाशब्धः परस्ताद् इच्छेत्पर्यः । किं तेषामिति साकाङ्क्षत्वाद् वाक्यस्य निराकाङ्क्षीकरणार्थं ते यथास्वमभिलषितं सभन्त इति वाक्यशेषः । अथवा समोहे वा य इत्यत्रैव यच्छ्लेषोऽप्येवार्थक्या व्याहारस्तच्छब्दाव्याहारश्च । संप्रामेये इन्द्रं स्तुवन्ति ते आदात व्याप्नुवन्ति मनुष्याः । किं सामर्थ्याद् ? यज्ञम् । कुत्र तोकस्य सनितौ विप्राः धियायवश्च प्रसाकामाश्च Skr

यः कुक्षिः सोमपातमः समुद्र इव पिन्वते । उर्वीरापो न काकुदः ॥७॥

यः कुक्षिः। तेभ्य सर्वेभ्यस्तास्तान् कामान्^१। यः। अस्य कुक्षिः। अनिगयेन सोमस्य पाता^२। समुद्र^३ इव सदाक्षीणः। उद्गमयति स कुक्षिः। वह्निः^४। उदकानि पिबन्। तालु^५। इव भवति तद्धि निष्ठीवनेऽपि न शुष्यतीति^६।

एवा ह्यस्य सूनृता विरप्शी गोमती मही । पक्वा शाखा न दाशुषे ॥८॥

एवा ह्यस्य। एवम्^७। हि^८। अस्य। वाक्^९। त्रिविधरवणा^{१०}। पयुमती^{११}। मही। पक्वफलशाखा। इव। यजमानाय भवति।

१. The whole phrase seems to be quite irrelevant

२. पातमः S. ३. समुद्रा D.

समुद्र इव वर्धते Sy. यच्छब्द-श्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः। स समुद्र इव पिन्वते। पिन्विरिह सेचने कर्मणि चाय व्यत्ययेन। यथा नदीभिः समुद्रस्तद्वत् पिन्वते सिच्यतेऽस्माभिः Skr.

४. बन्धुद० P

तृतीयार्थे चात्र प्रथमा। वह्नीभिरद्भिरिव च। काकुदः काकुदं तालु इत्याचक्षते। व्यत्ययेन चात्र पुल्लिङ्गता। यथा तृपितस्य कस्यचित् वह्नीभिरद्भिस्तालु सिच्यते तद्वत् चत्यर्थः। केचित्तु वारुण काकुदमत्र उपमानमित्याहुः। तद्धि अतिशयेन वह्नीभिरद्भिः सिच्यते। वरुणस्य अपामधिदैवतत्वात् Skr.

५. काकुदो मुखसम्बन्धिन्य उर्वीर्वह्व्य आपो न जलानीव। जिह्वासम्बद्धमास्योदकं यथा कदाचिदपि न शुष्यति तथेन्द्रस्य कुक्षिः सोमपूरितो न शुष्यतीत्यर्थः Sy.

न in the sense of comparison is used immediately after that which it compares, see N 1 4 It cannot therefore be construed with काकुदः। It can be construed with आपः only and it can only mean 'like waters.' उर्वीः is

an attribute of waters.

६. V M. does not seem to understand the correct meaning of the third verse. The stanza is explained by skanda in the following manner:—य इन्द्रस्य कुक्षिः अतिशयेन सोमानां पाता स समुद्र इव पिन्वते . . . यथा नदीभिः समुद्रस्तद्वत् पिन्वते सिच्यते-ऽस्माभिः वह्नीभिरद्भिरिव च काकुदः यथा तृपितस्य कस्यचित् वह्नीभिरद्भिस्तालु सिच्यते तद्वच्चेत्यर्थः।

७. हिशब्दस्तु पदपूरणः Skr.

८. घेनुः सूनृतात्रोच्यते Skt

अस्येन्द्रस्य सूनृता सर्वकामधुक्। इन्द्रस्य स्वभूता घेनुः सूनृता अत्रोच्यते. . अथवा सूनृता गजितलक्षणा वाक्। गोमती माध्यमिका आपोऽत्र गाव उच्यन्ते। यथा तद्वती। सा च पक्वा इव शाखा क्षरति। किं साम-थ्यात् पयो दधते Skr

९. ०रणता S

१०. पयोऽत्र गोशब्देनोच्यते. . . . पय-स्वती Skt

११. पकः फल० P.

यथा पक्वा शाखा रसविन्दु क्षरति। किम्? सामथ्यात् पयः सर्वकामान्। पयस्वती हि सा सर्वकामधुक्। कस्मै क्षरति? दाशुषे Skt

एवा हि ते विभूतय ऊतय इन्द्र मावते । सद्यश्चित्सन्ति दाशुषे ॥६॥

एवा हि ते । एवम् । हि । ते । विभूतय । रक्षणानि च । मत्सदुशाय । यजमानाय ।
सदानीम् । एव । भवन्ति ।

एवा ह्यस्य काम्या स्तोम उक्थ च शस्या । इन्द्राय सोमपीतये ॥१०॥

एवा ह्यस्य । यथाहमस्याक्षिपमेवम् । अस्य । कर्मणीये । स्तोत्रशस्त्रे । क्षसनीये ।
सोमपानार्थम् । इन्द्राय । विरम्याभिधानात् षष्ठीचतुर्थ्यां सङ्गच्छते । अर्पामेदावित्परमिति ।

I 9

इन्द्रेहि मत्स्यन्धसो विश्वेमि सोमपर्वमि । मह्यं अमिष्टिरोजसा ॥१॥

इन्द्रेहि । इन्द्र ! । आगच्छ । माघ च । अन्नेन । विश्वैः । सोमस्तापर्वमिरमिपुतेन ।
महान् । बलेन । शत्रूणामभ्येगणक्षील ।

१ हि इति पदपूरणः *Skr

२ यदैव मत्सदुशो यजमानः स्वार्पायार्थं
यते तदैव तदर्था भवन्ति । मासद्योऽत्र
मासम् प्रमासम् (ते सं १४ ७ १)
इति छन्दःशब्दसामाधिकारभ्यात्
छन्दोविशेषवचनः । सदात् । मत्सदुशो
वा । मावते वाशुषे इति च उभयत्र
तावर्थ्यं चतुर्थी । छन्दोविशेषवचनो
मत्सदुशस्य वा यजमानस्य अर्थाय Skr
३ Mādhava ignores the word
इन्द्र ।

४ यथा महस्य शं० P D
यथा मंहस्य शं० S The Ms क
of S reads यथाहमस्यामक्षिपम्
but अस्या is not quite
proper The correct reading
is अस्य I have adopted the
amended reading of क ।

५ कामयित्थ्ये Sy

६ सोमाप्युत्तरकाक्षं कथमयमिन्द्र सोमं

विभेत् इत्येवमर्थमित्यर्थः Skr

७ उपरिमति P D

८ Ms D puts the figure ॥८॥
here to indicate the end
of the eighth hymn. No
such number is given in P

९ इन्द्रा य गच्छ P

१० मन्धस्व तुप्य Skt तुप्यस्व Sk

११ सोमरसर्षरन्धस—अन्धोमि—अस्य ।
अप्ययेन ('अप्यस इत्यत्र) तृतीया-
बहुवचनं कर्तव्यम् Sy Skanda
gives an alternative mean-
ing—अथवा सोममयानि पर्वणि
येषां ते सोमपर्वणिो देवाः-

सोमाहारादथ देवाः तुप्य
सोमलक्षणान्नेन सर्वे सोमाहारेणै-
सहेत्यर्थः । Skt

१२ ०शीलं P D ०ममिभवनशीलं S
Skanda explains ममिष्टि-
also as ममियष्ट्यो वा ।

ए॒नेन॑ सृ॒जता॑ सु॒ते अ॒न्दि॒सिन्द्रा॑य॒ म॒न्दि॒ने । च॒क्रि॒ वि॒श्वानि॒ च॒क्रये॑ ॥२॥

ए॒नेन॑म् । आसृ॒जत॑ । ए॒न सोम॑म् । सु॒ते । गि॒ति प॒दपू॒रणम् । तर्प॑यितारम् । इन्द्राय॑ । तर्प॑यित्रे । विश्व॑स्य कर्मण॑ कर्तारम् । विश्वानि॑ कर्माणि । चा॒ये "न॑ लोका॒व्यय॑" इति प्रतिषिद्धा॑ षष्ठी ।

स॒त्स्वा॑ सु॒शिप्र॑ म॒न्दि॒भिः स्तो॒त्रेभिर्वि॑श्व॒र्षणे॑ । स॒चै॒षु स॒वने॒ष्ववा॑ ॥३॥

स॒त्स्वा॑ सु॒शिप्र॑ । म॒न्दस्व॑ । सु॒हो॑ । मा॒दवि॒तृभि॑ । स्तो॒त्रे । स॒व॑स्य द्रष्ट॑ । सहा॑स्माभिः । ए॒षु । स॒वने॒षु । आ॒कार॑ मन्मथ्यं रू॒ढीक॑रोति ।

अ॒सृ॒ग्रमिन्द्र॑ ते॒ गिरः॑ प्र॒ति त्वा॒मुद॑हासत । अ॒जो॒षा वृ॒षभं॑ पतिम् ॥४॥

अ॒सृ॒ग्रमिन्द्र॑ । अ॒सृ॒जम् । इन्द्र॑ । ते । स्तु॒ती । नृ॒प्यान् ता॒न्त्वा॑म् । प्र॒त्युद॑गच्छन् । त्वञ्च॑ सेवितवानसि । स्तु॒तीना॑ व॒षि॒तार॑ माम् । स्तो॒माना॑मो॒ज्वर॑म् ।

१. आसृजतं सुते । N. 1. 10.

२. पाद० P. पद is omitted by S.

३. हर्षयुक्ताय Sy. तर्पयितव्याय वा Skt.

४. कर्तारः S. साधुकरणशीलम् Sy. स्वकार्यकरणशीलम् Skt.

५. च ये D. सर्ववृष्ट्यादिकर्मकरणशीलाय Skt.

६. ऽप्याय P. पा. 2. 3. 69.

७. षष्ठी प्रतिषिद्धा S.

८. मय् स्वाशिप्ता D

९. मोदस्व स्तुयस्व वेत्यर्थः Skt.

१०. सु (वा?ह) नो S.

शोभनहनो ! शोभननासिक ! वा Sy. सुहनो सुनस वा Skt.

११. स्तावकैर्वा Sk.

१२. दृष्टः P. D.

सर्वमनुष्ययुक्त ! सर्वैर्यजमानैः पूज्य इत्यर्थः । Sy.

१३. देवैरन्यैः सह आगच्छेति शेषः Sy. भरुद्भिः Skt.

१४. सवनमिति यज्ञनाम । एतेषु यज्ञेषु प्रातः-सवनमाध्यदिनतृतीयसवनेषु वा Sk.

१५. आकारः पदपूरण Sk

१६. असृग्रम् P. १७. स्तुतिः P.

१८. प्रत्युदगच्छ (तु?न्तु) S.

Skanda's explanation of उदहासत is the following :— ओहाड् गतो । स्वव्यवस्थित त्वां प्रतीतो लोकादूर्ध्वं गताः ।

१९. कामाना वषितारं त्वाम् Sy.

२०. सोमस्य पातारं यजमानस्य पालयितारं वा Sy.

Skanda construes वृषभ पतिम् as epithets of त्वाम् i. e., Indra: कीदृशं त्वामुदहासत, वृषभं वषितारं पतिं स्वामिनं सर्वस्य ।

सं चोदय चित्रमूर्वाग्राध इन्द्र वरेण्यम् । असदित्ते विष्णु प्रभु ॥५॥

सं चोदय । सह । प्रेरय । पूजनीयम् । घनम् । अस्मदभिमुखम् । इन्द्र ।
वरेण्यम् । अस्ति । हि । ते । विष्णु च । प्रभु च घनम् ।

अस्मान्तु तत्र चोदयेन्द्र राये रमस्वतः । तुविद्युम्न यशस्वतः ॥६॥

अस्मान्तु । अस्मान् । सुष्टु । तत्र । चोदय यत्र घनं लभ्यते । इन्द्र । घनाधम् ।
वेगवत् स्तुतिप्रवृत्तानपिवा यदोद्युक्तान् । बह्वन् । हविष्मतः ।

स गोमदिन्द्र वाजवदस्मे पृथु श्रवो घृहत् । विश्वायुधैश्चितम् ॥७॥

सं गोमत् । गोमत् । बलवच्च । अस्मात् । विस्तीर्णम् । परिबृहत् उच्छिद्यम् ।
अन्नम् । घेहि । सर्वान्स्त्वम् । अक्षीणम् ।

१ सम्यक् Sy

२ चित्रं मणिमुक्ताविरूपेण बहुविधम्
Sy

३ अस्मभ्यमभिमुखम् P

४ परोणियम् P अत्यस्तोत्कृष्टम् Sk.

५ एव Sy इच्छन्मोक्षं यस्मादर्थं Sk.

६ Skanda explains विष्णु प्रभु as
विभूतं च प्रभूतं च घनम् । यावता
कार्यं साध्यते तद् ।

७. अस्मात्सु P अस्मात्सु D अस्मान् S

८ उद्योगवतः Sy रमस्वत क्षिप्र
नित्यम् Sk.

९ Omitted by S

१० प्रभूतघनं ! Sy घुम्नं घनं वा यशो
वा जन्मं वा । बहुघनं । बहुयशः ।
बह्वन् । वा Sk.

११ कीर्तिमतः Sy यश इत्यन्तनाम । हवि
संशयेनाग्नेनाग्नेवतो यष्टनित्यर्थः Sk.

१२ गावो यस्मिन् सस्ति तत् गोमत् ।
गोमि सहितम् Sk.

१३ प्रभूतेनान्नेनोपेतम् Sy

वाजवद् अन्नेन च सहितम् Sk.

१४ अस्मभ्यं सम्यक् प्रयच्छ Sy

१५ परिबृहत् P D

परिबृह (स्तम्?व्) S

बृहत् महत् सारयत् Sk

१६ घनम् । Sy

अवः—घननामतत्—घनम् Skt.

१७ समित्युपसर्गो घेहीत्याश्वातेन सम्भ्रम
पितव्य संघेहि सम्यगेहि Sk

१८ सर्वायुः S

कृस्नायुष्यकारणम् Sy

विश्वायुः—आयुर्जीवितम्, तेन च सर्वेण
सहितम् Sk

१९ अक्षिण च P

अक्षितम् अहिंसितं केनचिदपि हिसिद्ध-
मसन्नम् Skt

२० Mādharma does not para-
phrase the words सम् and इन्द्र ।

अस्मे धेहि श्रवो बृहद्बृहन् संहस्रसातमम् । इन्द्र ता रथिनीरिपः ॥८॥

अस्मे धेहि। अस्मासु। धेहि। बृहत्। अन्नम्। द्योतमानम्। अनेकपुरुष-
सभक्तृ। दत्तानि च तानि। अन्नानि कुरु। रथयुक्तानि।

वसोरिन्द्रं वसुपतिं गीर्भिर्गृणन्त ऋग्मियम् । होम गन्तारमृतये ॥९॥

वसोरिन्द्रम्। वसो। वसुपतिम्। इन्द्रम्। स्तुतिभिः। स्तुवन्त। ऋगर्हम्। आह्वयामो
वयम्। गन्तारम्। रक्षणाय।

सुतेसुते न्योकसे बृहद्बृहत एदरिः । इन्द्राय शुपमर्चति ॥१०॥

सुतेसुते। सर्वेषु सुतेषु। न्योकसे आत्मीयगृहवृद्धि कुर्वते। महत्। बलम्। महते।
इन्द्राय। एव। स्तोमाना प्रेरयिता स्तोता। वदति।

१. अस्मासु धेहि omitted by P.
अस्मभ्य प्रयच्छ Sy.

२. महतीं कीर्तिम् Sy.
श्रवोऽत्र कीर्तिरुच्यते। कीर्तिं मह-
तीम् Sk

३. धनम् Sy.
द्युम्न धननामात्र। द्युम्न धन च Sk

४. ०संभक्तृदत्तानि S
अतिशयेन सहस्रसंख्यादानोपेतम् Sy.

५. Omitted by S

६. धनस्यार्थाय Skt.

७. अथवा वसोरिति वसुपतीत्येतदपेक्ष-
यैव। वसुपतिशब्दस्तु यद्यपि वसूना
पति वसुपतिरित्येव व्युत्पद्यते तथा-
प्यत्र स्वामिनमाह। वसो-
वसुपतिं धनस्य स्वामिनमिन्द्रम् आह्व-
याम। ऊतये पालनाय आत्मनः Sk

८. ऋहम् P. ऋचा मातारम् Sy.

स्तुतियोग्यमित्यर्थः Skt

ऋच स्तुतौ। अर्चना ऋक्.

. . . तद्वन्तम्। स्तुतियोग्यमित्यर्थः Sk.

९. ऊतये सोमेन तर्पणाय Skt.

१०. इन्द्रार्थमभिषुते तत्तत्सोमे Sy

११. न्योकसे ओको नियतवासस्थानम्।

एतन्नियत यस्य सोम एव नान्यत् स
न्योक. . . . पृष्ठ्यर्थे चतुर्थी। न्योकसो
नियतसोमाख्यस्थाननिवासस्य Skt.

१२. नियतस्थानाय Sy

१३. प्रौढम् Sy १४. प्रौढाय। Sy.
महतः शरीरेण वीर्येण वा Sk.

१५. इन्द्रस्य Skr.

१६. आ इदिति पदपूरणी Skt.

१७. प्रेरिता P यजमान. Sy. अरि. ईश्वरः।
स्तुत्युच्चारणे समर्थ इत्यर्थः Skt.

१८. स्तौति Sy, Skt

स्तोता आत्मानमेव परोक्षरूपेण प्रथम-
पुरुषेण प्रतिनिदिशति। अहं स्तौमी-
त्यर्थः। अथवा न्योकसे बृहते इन्द्राय
इति स्वार्थे एव तादर्थ्ये चतुर्थी। सुते-
सुते इत्यनेन च सबध्यते। इन्द्रार्थ-
मभिषुते सोमे महत् बल स्तौति।
कस्य. . . . इन्द्रस्य Skt.

१९. Mādhava does not para-
phrase the word आ
Ms D puts the figure ॥९॥
here to indicate the end
of the ninth hymn No such
number is given in P.

गायन्ति त्वा गायत्रिणोऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
 ब्रह्मार्णस्त्वा शतक्रत उद्वशमिव येमिरे ॥१॥

गायन्ति त्वा । गायन्ति । त्वाम् । उद्गातारः । अर्चन्ति । अर्चनीयम् । होतारः ॥
 इत्यमुनये ब्राह्मणा । त्वाम् । शतक्रतो । बंशमिव बहुमि स्तोत्रशस्त्रे । उद्वच्छन्ति ।

यत्सानो सानुमारुहवृभूर्यस्पष्ट कर्त्वीम् ।
 तदिन्द्रो अर्थं चेतति युथेन वृष्णिरेजति ॥२॥

यत्सानो । यदार्थलिप्सु स्तोता सन् मनुष्यः । गिरेः । गिरिम् । आरोहति । यदा
 वा मूरि । कृप्यादिकं कर्म । स्पृशति । तदानीम् । तस्याभिलषितमर्थम् । इन्द्रः । जानाति ।
 ज्ञात्वा च वसुधमूहेन मरुद्गणेन वा सह । वर्षशीलः । तत्समीपमागच्छति ।

युक्त्वा हि केशिना हरी वृषणा कक्ष्यप्रा ।
 अर्था न इन्द्र सोमपा गिरामृषंश्रुतिं चर ॥३॥

युक्त्वा हि । योजय । प्रशस्तकेशी । अर्षी । तरुणी । मेदुरतया कक्ष्यामा

- १ गायत्रिर्चतिकर्मा । स्तुवन्ति Skr
- २ वेधं त्वाम् Skr
- ३ मन्त्रोप्राक्तं उच्यते तद्वस्तो होता
 रोऽपि Skr
- ४ ब्रह्म एक ऋत्विक् । तत्पुरुषांस्तु ब्राह्म
 ऋत्विक्स्यावीम् अपेक्ष्येवं बहुवचनम् Skr
- ५ त्वम् P
- ६ शतक्रतो । बहुकर्मम् । बहुप्रज्ञः वा । Skt.
- ७ बाहुमि P
- ८ उन्नतिं प्रापयन्ति Sy उद्वच्छन्ति
 उत्क्षिपन्ति उद्वच्छयस्तीत्यर्थः Skt.
 यथा कश्चिद् बंशमुद्वच्छेत् एवमुद्वच्छन्ति
 उत्क्षिपन्ति उद्वच्छयस्तीत्यर्थः । वीर्यवृद्धिषु
 उद्वच्छयोऽभिप्रेतः । स्तुयमाना देवता वीर्येण
 वर्धन्ते । सर्वे ऋत्विक् स्वैः स्वैः स्तो
 त्रैस्त्वा स्तुवन्ति इति समस्तार्थः Skr
- ९ Cf N 5 5 गायन्ति त्वा गायत्रिणः ।
 प्राचन्ति तेषुर्कमर्किणः । ब्रह्माणस्त्वा
 शतक्रत उद्वेमिरे बंशमिव ।

- १० यदधम् Sk
- ११ यावा P
- १२ कर्त्वं कर्म । वृष्टिर्हि अन्ननिष्ठा ।
 तत्रायसानि सर्वकर्माणि Skr
- १३ स्पृश बन्धने । शृद्धोऽपि च सोप-
 सर्गार्थं वृष्टव्यः । प्रतिबध्नाति Skt
 तानि बहु प्रतिबध्नाति । तद्वच्यार्थं
 मिन्द्रो ज्ञात्वा मरुद्गुः सह क्षपिता
 गच्छति Skr
- १४ ंशील P
 क्षामामां क्षपिता सन् Sy
- १५ कम्पते, स्वस्थानाद् यज्ञभूमिमागस्तु-
 मुन्मुद्रकते इत्यर्थः Sy
 एजातिगंसितकर्मायम् । यथार्थं गच्छति ।
 अथवा एजयति कम्पयति । उच-
 कशोभनार्थं धनपतीत्यर्थः Skt
- १६ प्रशस्त omitted by M
 स्कन्धप्रवेशे लम्बमानकेशायुक्तौ Sy
 प्रसम्बकेशरी Skt.
- १७ रेतस्तेष्वनसमर्षी Skt.

पूरयितारी। अथ। अस्माकम्। उन्द्र।। मोमन्य पात।। म्नुनीनाम्। उपश्रवणम्।
चर।

एहि स्तोमो अभि स्वराभि गृणीया स्व ।
ब्रह्म च नो वरो सचेन्द्रं यज्ञं च वर्धय ॥४॥

एहि स्तोमान्। आगच्छ। स्तोमानम्दीयान्। नमन्तेन गणेन पुन पुन प्रोन्नाह्य
“ओयामो देव” इत्यभिनृणीहि। आप? (न ल्) प्रोन्नाह्यम्। उन्द्र। स्तोमम्। च।
सह। वर्धय। वासयित।

उक्थमिन्द्राय जंस्यं वर्धनं पुरुनिषिधे ।
शक्रो यथा मुतेपु णो सरणत्सख्येपु च ॥५॥

उक्थमिन्द्राय। उक्थम्। उन्द्राय। पगनीयम्। वरुण्य यानम्। अनेकेषा

१. पुष्पाङ्गावित्यर्थः Sy.
मासपूर्णशरीरावित्यर्थः Skt.
कक्ष्या रज्जुयंया अश्वोरसि पर्याण
वध्यते। तत्पूरयितारी Skr.
२. अथ P. D.
३. ०वणः P. ०श्रुतिं S.
यत्रास्मदीयाः स्तुती. शृणोषि तत्रा-
गच्छेत्यर्थः Skt.
४. Mādhava ignores हि ।
५. आख्यातबहुत्वे पूर्वं पूर्वं क्त्वार्थे प्रायो
बहुत्र Skr.
६. स्तु गतावत्र, न शब्दोपतापयोः।
आगत्य अस्मत्स्तुतीरभिगच्छ। अथवा
अस्मत्स्तुतीरेत्य अस्मान् अभिशब्दय।
आगच्छत स्तोतार। आगतोऽहम्।
स्तुत। किमतः परमाध्वे इति Skr.
७. ०देव० D. ओयामो देव० P. ओघा-
मोदेव० M. ओयामो देवेत्यभि० S
आश्वलायनश्रौतसूत्रे 5. 9. 4.

८. आप श्लोकम् आग्यास्माकम् P.
अप श्लोकपूरवोस्माकम् D. आप
श्लोत नु नोस्माकम् M. प्रतिगुणन्त-
मध्वयुं शान्त मा च नियुङ्क्ष्व।
अस्माकम् S The text of S.
is almost identical with the
commentary of Skanda.
९. अभिस्वृत्य च। अभि प्रती। प्रतिगिर
कारय। अध्वर्युणा शस्त्र शब्दय Skr.
१०. अन्नम् Sy
११. अनुष्ठीयमानं कर्म Sy.
१२. सह यज्ञ समापय। स्तुतियज्ञयोर्हि
समाप्तिरेव वृद्धि. Skr.
१३. वासयिकः M. वसुशब्दः प्रशस्यनाम।
प्रशस्य। अथवा वस्विति धननाम ..
..... धनवन् Skt.
धनवन्..... अथवा वसो वसिष्ठ
प्रशस्य Skr.
१४. Mādhava ignores यज्ञं and च।

शत्रूणां निष्यिषे। यया। शक्र शक्त स। अस्माकम्। यज्ञेषु। सन्ध्येषु। च। अत्यन्तं रमेत्।

तमित्सखित्व ईमहे तं राये त सुवीर्ये ।

स शक्र उत नः शक्रदिन्द्रो वसु दयमानः ॥६॥

तमित्सखित्वे। तम्। एव। सखित्वेऽपेक्षिते 'सखा भव' इति। याचामहे। समव। धनार्थम्। समेव। शोभनबलार्थम्। स। शक्त। इन्द्र। धनम्। प्रयच्छन्। अस्मान्। शक्तान् करोतु।

सुविष्टत सुनिरजमिन्द्र त्वादातमिद्यशः ।

गवामप व्रजं वृधि कृणुष्व राधो अद्रिवः ॥७॥

सुविष्टतम्। सुष्टवपावृतं दिग्नेषु महतया। सुष्टु च निर्गच्छत्। इन्द्र। त्वया वत्तम्। एव। अन्नम्। स त्वं दानाय गोग्रजद्वारम्। अपावृधि। कृष। धनमस्मभ्यम्। अद्रिवः। अद्रिरावृणात्पमित्रानिति वच्।

१ शत्रूनिष्ये P शत्रूणां निष्ये S
पुत्रनिष्ये निरित्येय नीत्येतस्य स्थाने।
शत्रूणां शत्रूणां निष्ये निवारकाय।
निष्कृत्य वा साधयित्रे स्वबशीकर्त्रे Skt.

२ यषु P पुत्रेषु Sy

३ संध्येषु M

४ अतिशयेन शब्दं कृपात्। अस्मदीयेन
शस्त्रेण परिसुष्ट इन्द्रोऽस्माकं पुत्रान् अस्म
त्सख्यानि च बहुधा प्रसंसत्स्वित्यर्थः Sy
रारणत्-रनेरिबं छान्दसं गत्वम्।
रणिर्वा रनेरर्थे। अत्यन्तं रमेत् Skt

५ प्राप्तुम् Sy

६ अर्थाविभागकर्ता स्तोत्रम्यो धनं
विभजन्। यथा स्तोत्रम्यो धनविभागस्तथा
तस्मादस्मभ्यमेतद् ब्रवातीत्यर्थः Skt.

७ अस्मभ्यं धनं प्रयच्छन् Sy

८ अस्मदीयरक्षणे शक्तोऽभूत् Sy
शक्तु-शक्ति धनम्। शक्तिर्वा
कर्मा पठित्। अयं तु कुर्वोऽपि सामभ्यां
वागकर्मा। ब्रवात्स्वित्यर्थः। अथवा शक्ति

स्वाय एव। स शक्रो यस्मादस्मभ्यं
शक्तोति वातुम् Skt

९ सुष्टु धावृतं D सुष्टु लोके प्रकाशम् Skt.

१० सुष्टेन निष्कृत्यं प्राप्तुं शक्यम् Sy

सुनिक्षेपम्। यत्र यत्र विनियोक्तुमिष्यते
तत्र तत्र प्रभूतत्वात् सुविनियोजमि-
त्यर्थः Skt

११ त्वया शोभितश्च सम्पन्नमिति शेषः Sy

१२ इत् परं क्षीराविरसलामार्थम्। Sy

१३ गोग्रजद्वारम् M.

गवां निवासस्थानम्। Sy

आत्मीयाद् गोष्ठाद् गा आनीयास्मभ्यं
बेहीत्यर्थः। अथवा आपोऽत्र गाव उच्यन्ते।
व्रजशब्दोऽपि मेघनाम। वृष्टिसदृशा-
मानया सम्बन्धिनं मेघमुद्गादय
वर्धयेत्यर्थः Skt

१४ अद्रिव D हवीव P

१५ अद्रिरा० D P अद्रिरा० 18
missing in M

१६ S adds तद्म् । after वच्।

नहि त्वा रोदसी उभे ऋघायमाणमिन्वतः ।

जेषः स्वर्वतीरपः सं गा अस्मभ्यं धनुहि ॥८॥

नहि त्वा । नहि । त्वाम् । द्यावापृथिव्यौ । उभे अपि । घ्नन्त मेघ महत्तया । व्याप्नुत ।
तथा सति स त्व जय । दिवि स्थिता । अप । जित्वा चास्मभ्यम् ॥ ता अप । सधूनुहि ।

आश्रुत्कर्णं श्रुधी ह्वं नू चिदधिष्व से गिरः ।

इन्द्र स्तोममिमं मम कृष्वा युजश्चिदन्तरम् ॥९॥

आश्रुत्कर्णं । आभिमुख्येन निवेदितस्य श्रवणपरकर्णं । गृणु । ह्वानम् । क्षिप्रम् ।
एव । च । हृदये धारय । मदीया । गिर । इन्द्र । स्तोम च । इमम् । मदीयम् । सहायात् ।
अपि । तव सन्निकृष्ट । कुरु ।

विद्या हि त्वा वृषन्तमं वाजेषु हवनश्रुतम् ।

वृषन्तमस्य हूमह ऊतिं सहस्रसातमाम् ॥१०॥

विद्या हि । जानीमहि । त्वाम् । अतिशयेन वर्षितारम् । सङ्ग्रामेषु च । योद्धृणा-
माह्वानस्य श्रोतारम् । अत । तवातिशयेन सहस्रस्य दात्रीम् । ऊतिम् । ह्वामहे 'अस्मा-
कमियमस्तु' इति ।

१. त्वा S. २. उभौ M.

३. अविघ्नं D अविघ्न P. घ्नन्तं IS omitted by M. Cf. ऋघायमाणं शत्रुवधं कुर्वाणम् Sy ऋघायतिर्वधार्थः । घ्नन्तं शत्रून् Sk.

४. एनयोः सकाशात् तन्वा वीर्येण वा त्वं महत्तरोऽसि Sk

५. अथवा स्वशब्दः सर्वपर्यायः । सर्वं साध्यं यासामस्ति ता. स्वर्वत्यः । ताः स्वर्वतीः आदित्यरश्म्याहृताः सर्वस्य वा साधिका इत्यर्थः Sk.

६. चास्मन्त अप. P. चास्मन्ता आपः M वृष्टिलक्षणा अपः Sk

७. धनुनुहि P. ऽनुभिः M सम्यक् पातय Sk.

८. अश्रुत्कर्णः M.

९. दिनिवे० P.

१०. चिच्छब्दः पदपूरणः Skt.

११. रः P.

याज्यापुरोनुवाक्यादिगिरो वा Skt.

१२. शस्त्रलक्षणम् Sk.

१३. अतिरयन P.

कामानामतिशयेन वर्षितारम् Sy.

१४. अस्मदीयाह्वानस्य श्रोतारम् Sy.

आर्त्तानाम् Skt.

१५. स्तोतारम् P.

१६. ऽस्यादातीम् D. ऽस्य दातीम् P. M.

ऽस्य दातिम् S

Cf Sāyana सहस्रसातमामतिशयेन धनसहस्राणां दात्रीम् ।

१७. ऊतीम् D.

१८. Mādhava ignores वृषन्तमस्य ।

आ तू न इन्द्र कौशिक मन्दसानः सुतं पिब ।
नव्यमायुः प्र स्र तिर कृषी सहस्रसामृषिम् ॥११॥

आ तू न इन्द्र । "पुत्रमिन्द्रतममिच्छन् कृशिको ग्रहधर्मं धधार । तस्येन्द्र स्वयमेव पुत्रो
ऽभूत् । सास्य कौशिकता" "स सुवर्णरजताभ्यां कृषीभ्यां परिगृहीत आसीत् । सास्य कौशिकता"
इति वा ब्राह्मणम् ।

आभिमुख्येन । क्षिप्रम् । पिब । इन्द्र ।। कौशिक ।। अस्माकम् । प्रहृष्यन् ।
सोमम् । नवतमम् । आयुषः । सुष्टु । प्रवर्धय । क्रुह च । सहस्रघनस्य संभक्तारम् । मधुच्छ-
न्वसमृषिम् ।

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः ।
वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः ॥१२॥

परि त्वा गिर्वण । सुस्पृहन्तुमूष्य इत्याद्या गिर । त्वाम् । गीर्भिवननीय । सर्वत ।
परिमवन्तु परितो भवन्तु । तथा वृद्धितान्नं त्वाम् । अन्वस्माकम् । वृद्धयो । भवन्तु ।

१ कू D नू P २ ०समिच्छ० D

३ मिच्छन् is missing in P

४ कृशिभ्यां P अथवा कृशिमिर्बद्धस्य प्रष्टा
बोग्या वा कौशिक । तथाहि चरका
ध्वर्यव.-

पुहनेस्तबास्याषत्वार

सा देवेभ्यो बृह प्रिमि ।

एकोऽनुबद्ध कृशिमि-

स्तं वृष्टवा कुशवान् हरि ॥

इति वा कौशिक Skt.

५ व P.D.M. ६ ब्राह्मण P

७ वासि० P आ इत्युपसर्ग विधेत्या
ख्यातेन सम्बन्धयितव्य Skt.

८ तु इति पदपूरण । क्षिप्रार्थो वा Skt.

९ अस्मान् प्रति आगच्छेति शेषः Sy

१० प्रहृष्य P मन्वति स्तुत्यर्थो वा
मोक्षार्थो वा । स्तूयमानो मोक्षमानो
वा Skt.

११ नवतमम् M सर्वदेवे स्तुत्यं कर्मानु

ष्ठानपरम् Sy नव्यं स्तुत्यमत्रो

कृष्टम् Skt ऋष्य स्तुत्यम् अन्नं वेहि ।

अथवा नवं जीवितं सुष्टु प्रवर्धय Skt

१२ आयुरन्नम् Skt.

१३ सहस्रसंख्याकलामोपेतम् Sy

१४ ०न्वसाम्० P अतीन्द्रियप्रष्टारम् Sy

१५ RV I 4. I

१६ अस्मन्नीयस्तुतिभाक् Sy स्तुतिभि-
सम्बन्धीय Skt.

१७ सर्वत प्राप्नुवन्तु Sy परिपूर्वो भवति
सर्वत्र परिग्रहे । परिगृह्यन्तु Skt.

१८ वधितम् त्वाम् S वधितान्नं
त्वाम् M अनुप्रवृद्धेनायुष्ये

शोपेतम् Sy वृद्धान् शत्रून् Skt.

१९ अनु omitted by M and P
अनु इत्येव पदपूरण । सुशब्दस्य वार्थो ।
सुष्टु वृद्धा Skt.

२० Missing in M वर्धयान्ताः Sy

२१ भवन्तु M

पर्याप्ताश्च । भवन्तु । अस्माक पर्याप्ता थ्रिय ।

I. 11

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्त्समुद्रव्यचसं गिरः ।

रथीतमं रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिम् ॥१॥

इन्द्र विश्वाः । जेता मधुच्छन्दसः । इन्द्रम् । विश्वा । स्तोतृणा गिरः । अवर्धयन् ।
अन्तरिक्षस्येव यस्य व्याप्तिः । अतिगयेन रथिनम् । रथिनाम् । अन्नानाम् । सतां च । पतिम् ।

सख्ये तं इन्द्र वाजिनो गा भेम शत्रुसस्पते ।

त्वामभि प्र शोनुमो जेतारमपराजितम् ॥२॥

सख्ये ते । त्वया । सख्ये सति । बलिनो वयम् । न कुतश्चित् । विभेम ।
बलस्य पते । त्वाञ्च । प्रकर्षेण । अभिष्टुम् । जेतारम् । अपराजितम् ।

१. एता गिरस्त्वया सेविताः सत्यः Sy.
जुष्टाः प्रिया भवन्तु Skt.

२. ०प्त M प्ता P. D. Omitted
by S.

३. अस्माकं प्रीतिहेतवः Sy.
जुष्टयः प्रीणयिन्व्यः Skt.

४. Ms D. puts the figure ॥१०॥
here to indicate the end of
the tenth hymn. No such
number is given in P.
and M

५. The passage beginning with
गिरः and ending with यस्य
is missing in M.
अस्मदीयाः स्तुतयः Sy.

६. वर्धितवत्यः । वर्धयन्तु वा Skt

७. ०क्षेव P. समुद्रवद् व्याप्तवन्तम् Sy.
समुद्रस्येव व्याप्तिर्यस्य स समुद्र-

व्यचाः, तं समुद्रव्यचसं सर्वव्यापित-
मित्यर्थः Skt.

८. Omitted by S.

रथ यो नयति तत्रस्यो वा युध्यते स
रथी Skt.

९. Omitted by D. P. and M.

१०. सतां च पालयितारम् Skt

११. The Passage beginning
with सख्ये and ending with
कुतश्चित् is missing in M.

१२. अन्नवन्तः Sy. वाजिनः—हविलक्षणै-
नात्नेन स्तुवन्तस्त्वा हविषा यजन्त
इत्यर्थः Skt.

१३. Mss. and S. read विभेम but
the grammatically correct
form is विभिसः ।

१४. पौनःपुन्ये चात्र यडो लुक् । पुनः
पुनरभिष्टुमः Skt.

पूर्वीरिन्द्रस्य रातयो न वि देस्यन्त्युतयः ।

यदी वाजस्य गोमंतः स्तोत्रम्यो मंहते मघम् ॥३॥

पूर्वीरिन्द्रस्य । बहूनि । इन्द्रस्य । दानानि । रक्षणानि च । न । शुष्यन्त्युपर्युपरि वर्मन्ते ।
यद्यम् । अन्नस्य । गोयुक्तस्य । स्तोत्रम्यम् । मंहनीयं सङ्घम् । प्रयच्छति । तदानीं तेन दत्तानि
घनानि तन्मुखाणि रक्षणानि च न शुष्यन्ति बहुत्वादिति ।

पुरां मिन्दुर्युवां क्विरमितौजा अजायत ।

इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो घर्ता वज्री पुरुष्टुतः ॥४॥

पुरां मिन्दुः । पुरम् । मेता । युवाः । कान्तकर्माः । अमितबलः । आसीत् । इन्द्रः ।
विश्वस्य । कर्मणः । घर्ताः । वज्री । बहुभिः स्तुतः ।

त्व वलस्य गोमतोऽपावरद्विवो विलम् ।

त्वां देवा अविम्युपस्तुज्यमानास आविपुः ॥५॥

त्वं वलस्य । त्वम् । बलासुरस्य । गृहीतपदो । अपावृतवानसि । वज्रिन् । ।

१ The passage beginning with
पूर्वी and ending with इन्द्रस्य
is missing in M which
reads प्र only

२ अनाविकालसिद्धा प्रभूता वा Sy
चिरन्तम्य Skt.

३ omitted by D

४ मंहनीयम् S वक्षिणाख्येण
ब्रह्मतीत्यर्थः Sy

५ मंहनीयम् । सङ्घम् are missing
in M

६ Omitted by D

७ भोपक्षीयन्ते Sy

८ यद्यप्यन्वेष्योऽपि स्तोत्रम्योऽन्नं वा घनं
वेन्द्रो ब्रह्मति तपापि प्रभूतघनत्वान्नी
वास्य पूर्वब्रह्मति पालमानि च

क्षीयन्ते Skt.

९ मिषः M १० असुरपुराणां Skt.

११ युव M

१२ कान्तः S M मेधावी Sy
कविर्मेधावी Skt

१३ अजायत अन्नम एव प्रभूतीदृश इत्यर्थः
Skt.

१४ इन्द्रियः परमेश्वर्यद्वा वा Skt.

१५ सर्वस्य कर्मणो धारयिता यावद्वि
किञ्चित् कर्मास्य वृष्टिपायसं वृष्टि
शब्देनायत्ता । अतो वृष्टिद्वारेण सर्वस्य
कर्मणो धारयितेन्द्रः Skt

१६ स्ततः M बहुविधे तत्तत्कर्मणिस्तुतः Sy

१७ बलस्य M S १८ बलाः M S
बल इति मेघनाम । त्वं मेघस्य गोमतः
उदकपतः Skt.

विलम् । “इन्द्रो वलस्ये विलमपौर्णोत् स य उर्त्तम पशुरासीत्” इति ब्राह्मणम् । त्वामग्रे गच्छन्तम् । देवा । अविभिवासस्त्वत्सन्निधानात् । पणिभिर्हिस्यमाना । तव जयार्थमागता ।

तवाहं शूर रातिभिः प्रत्यायं सिन्धुमावदन् ।

उपातिष्ठन्त गिर्वणो विदुष्टे तस्य कारवः ॥६॥

तवाहम् । तवाह शूर रातिभि । त्वत्त । अहम् । शूर । घनानि गृहीत्वा । प्रतिगतवानस्मि । कुनस्त्वयेमानि घनानि लब्धानीति गृह्यस्तव घनाना स्यन्दनम् । आभिमुख्येन वदन्निन्द्रादिमानि लब्धानीति । मामुपातिष्ठन्ताच्च्रगा । गीर्भिर्वननीय । तव । तत् कर्म । प्राज्ञा । जानन्ति । नेपामस्माक वर्धयान्नानीति ।

१. वलम् P M

विलम्—उदकनिर्गमनच्छिद्रम् Skt

विलम् उदकविनिर्गमनद्वारम् Skr

२. ०पौर्णोत् S

३. Omitted by S P, या M.

४. ०वासः M

The grammatically correct form is अविभीवासः ।

वृत्रश्वासादभीता Skt

५. ०भिरर्हिस्य० P

वलेन हिंस्यमाना Sy तुज्यमानास—क्षिप्रनामैतत् । त्वरमाणा Skt त्वरमाणा । तुज त्वरणे Skr

६. तजवार्थं (?) D. तजवार्थम् P

इति is added after आगता by S त्वा प्राप्तवन्त Sy

वृत्र जिघासन्त त्वा मरुतोऽभीता. क्षिप्रमन्वगच्छन् Skt

७. रातिभि—हेताविय तृतीया । स्तो-तृभ्यो यानि महान्ति दानानि तैर्हेतुभूतै । तैरुत्साहित इत्यर्थः । अथवा प्रयोजनस्यात्र हेतुत्वेन विवक्षा । तव सोमदानैर्हेतु-भूतैस्तुभ्य सोम दातुमित्यर्थः Skt

८. Omitted by P and D

९. निवद्धादीति M

१०. प्रगृह्य. S. M

११. स्यन्दितारम् । सोमयज्ञोत्तरसमाप्तौ यद् गमन्तु तदपेक्षोऽत्र प्रत्यागमनव्यपदेशः Skt स्यन्दितार . स्यन्दू आस्रवणे । हे इन्द्र त्व स्तोतृभ्यः प्रभूत ददासि । तस्मादहं च स्तोमं स्तुतीश्चावदन् त्वा प्रत्यागच्छामि स्म Skt

१२ वदन्निन्द्रादिमानि S वदन्नि-मान्द्राभिमानि M

१३. लब्धानीदिति S लब्धाधीति M

१४. ०ष्ठता० M. ऋत्विग्यजमाना पुरा घनलाभार्थं त्वामुपस्थितवन्तः Sy.

नच केवलोऽहमन्ये ऋत्विज ऋषयो वा स्तुतिभिरुपातिष्ठन् Skt

१५. स्तुतिसभन्तः Skr

१६. ते S

१७ तस्य S. रत्तत् M

१८. प्रज्ञा. D. कर्तार ऋत्विग्यजमानो. Sy कारवः स्तोतृनामैतत् । अन्येऽपि स्तोतार. Sk

१९. किञ्च विदुः ते तस्य त्वा तम् । अमि इत् । अन्येऽपि स्तोतारस्त त्वा विदुः । यस्त्वमेवमुक्तगुण. Skt

२०. ०ज्ञानिति P

मायामिरिन्द्र मायिनं-त्वे शुष्णमर्वातिरः । ९ ।

विद्युष्टे तस्य मेधिरास्तेषां श्रवांस्युत्तिर ॥७॥

मायामिरिन्द्र । मायामिरेव । इन्द्र । त्वम् । मायायिनम् । शुष्णासुरम् ।
व्यनाशय । तव । तत् । प्रसं । प्राज्ञा । जानन्ति । श्रेष्ठासुरम् । वर्धय । अन्नानि ।

इन्द्रमीशानमोजसामिः स्तोमां अनूपत ।

सहस्र यस्य रातर्य उत वा सन्ति भूर्यसीः ॥८॥

। इन्द्रमीशानम् । - इन्द्रम् । ईश्वरम् । -त्रलेन सर्वस्य ॥ असुरदीया स्तोमां । अम्य-
स्तुवन् । सहस्रसंख्यायुक्तानि । यस्य दानानि । अपि । वा । विद्यन्ते । भूयासीति ।

I 12

अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुकृतम् ॥१॥

अग्निं दूतम् । मेधातिथिं फण्डं । अग्निम् । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् । सर्वधनिम् ।
अस्य । यज्ञस्य । सुकृतम् ।

- १ ०मिरिव M मायामिस्तत्प्रतिबन्धे कपट
विशेषे । यद्वा तद्व्योपायगोचरप्रज्ञामिः Sy
मायेति प्रज्ञानाम प्रज्ञामि Skt
- २ Omitted by P
- ३ मायिनम् अतिसन्धानप्रज्ञायुक्तम् Skt
अतिसन्धानप्रज्ञायुक्तम् Sk
- ४ शुष्णासुरं M
- ५ अवतिरतिबधकर्मा । हतवाम् Skt -
हतवाम् । अवतिरतिबधे Skt -
- ६ मेधिरा यज्ञवन्तो यज्ञकारिणः अस्म
दीया ऋत्विजं पुत्रपौत्रादिका वा Skt.
यज्ञवन्तः - अस्मदीया ऋत्विज
पुत्रादयो वा Skt
- ७ वाजसामनुष्ठातृणाम् Sy
- ८ उत्तिर, तिरतिर्वृद्धयर्थं । ऊर्ध्वं वर्धय
उत्तरोत्तरवृद्धया वर्धयेत्यर्थं Skt.
- ९ Cf Ng 2 7
- १० जगतो नियामकम् - Sy सर्वस्य
प्रमुबन्तम् - Skt - ११, स्तवीया P
- १२ स्तोमाः स्तोतार ऋत्विजः Sy
- १३ सहस्रावपि बहुतरा वा । यः स्तो

- तुभ्योऽसह्यवा Skt
- १४ Omitted by S
- १५ Ms D puts the figure ॥११॥
here to indicate the end of
the eleventh hymn. No such
number is given in P and M
- १६ कण्वः P
- १७ सन्वेशेन यः प्रेष्यते स दूत उच्यते
वेदान् प्रति; सन्वेशे अनुगन्तारम् Skt.
सन्वेशफारी दूतः । अग्निं वेदान् प्रति
सन्वेशेन अनुगन्तारम् Skt
- १८ प्रणीमहे D अभ्यर्षयामहे Skt.
अर्षयामहे Skt
- १९ अग्निनाविष्टितो मर्त्यो होता ह्यत्र कर्तुं
शक्नोति । एतदर्थं च वेदानामाह्वारं
वा Skt २० P adds विश्ववेदसं
before सर्वधनिम् । वेद इति
धनताम् । सर्वधनं सब्रह्मं वा Skt
विश्ववेदसं सर्वधनं सर्वभ्रह्मं वा Skt
- २१ शोभनकर्माणं शोभनप्रभं वा Sy अस्य
प्रकृतस्य यज्ञस्य सुकर्माणं सुप्रभं वा Skt

अग्निमग्निं हवीमभिः सदा हवन्त विश्वपतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥२॥

अग्निमग्निम् । अग्निमेव^१ । ह्वानं^२ । सदा । आह्वयन्ति नरा^३ । विद्या^४ पतिम् । हविषा
बोढारम् । बहूना प्रियम् ।

अग्रं देवाँ इहा वह जज्ञानो वृक्तवर्हिषे । असि होता न ईद्व्यः ॥३॥

अग्ने देवान्^५ । अग्ने । देवान् । इह । आवह । जानन् । यजमानाय । अग्नि हि ।
अस्माकम्^{१०} । होता । स्तोतव्य^{११} ।

ताँ उशतो वि बोधय यदग्रे यासि दृत्यम् । देवैरा संत्सि बर्हिषि ॥४॥

ताँ उशतः^{१२} । तान् देवान् । कामयमानान्^{१३} । त्व विबोधय । यदा । त्वमग्ने । गच्छसि ।
दृत्यम् । त्वमपि तै सह । आसीद । बर्हिषि^{१६} ।

घृताहवन दीदिवः प्रतिं ष्म रिपतो दह । अग्रे त्वं रक्षस्विनः ॥५॥

घृताहवन^{१७} । घृत यस्मिन्नाहूयते प्रियतम स घृताहवन^{१८} । दीप्यमान^{२०} । प्रतिदह^{२१} ।
हिंसकान्^{२२} राक्षसान् । अग्ने । त्वम् । वलवत^{२३ २४} ।

१. ०मेवा M २. आह्वानकरणमन्त्रैः Sy.
३. नरं D. यष्टार. Sk
४. प्रजाना होत्रादीना पालकम् Sy
५. देवा S ६. यज्ञे Sk.
७. अरण्योस्त्यन्न. Sy. जनेर्जानातेर्वा रूप-
मेतत् । जायमानः जन्मान्तर एवेत्यर्थः ।
जानानः सामर्थ्यादस्मद्भक्तताम् Skt.
जायमानः अस्मद्भक्ति जानन् वा Skt.
८. वृक्तमास्तीर्णं बर्हिषेण यजमानेन तस्या-
र्थाय Skt. सद्य एव यजमानस्या-
र्थाय । आस्तीर्णं बर्हिषेण स वृक्त-
बर्हिः Skt. ९. सि D. १०. अस्मदर्थं
देवानामाह्वाता Sy. ११. स्तोतव्यं D.
१२. ता P. तं D. ता M.
१३. कामयमानः P. यज्ञगमनम् Sk.
१४. अमुष्य यजमानस्य यज्ञे गन्तव्यमिति

- चेतय Skr.
१५. यथावत् M. यस्मात्कारणात् Sy.
येषां दूतकर्म प्रतिपद्यसे तान् विबोधय ।
इत्त. शसो वात्र यदिति लुकि यान् येषा
यत् Skt. १६. अस्मिन् यज्ञे Skt.
१७. ०वन D. ०वनः M.
१८. घृतेनाहूयमान ! Sy.
१९. वनं D. आहुतिलक्षणं घृतमाहूयते
यस्मिन् स त्वं दीप्तिमन् Skt.
२०. ०मानः S. दिव्यमानः M.
२१. प्रतिद M. २२. रक्षोयुक्तान् हिं-
सकान् शत्रून् Sy. मा हिंसतः Skt.
२३. रक्षोयुक्तान् Sy. रक्ष.शब्देनात्र
रक्षःसम्बन्धि क्रौर्यं लक्ष्यते । तद्वतः
रक्षोभवान् अत्यन्तक्रूरानित्यर्थः Skt.
२४. Mādhava ignores स्म ।

अग्निनाभिः समिध्यते क्वविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद् जुह्वास्यः ॥६॥

अग्निनाभिः । निर्मथ्येनाग्निना । आहवनीमाग्निः । समिध्यते । कविः । गृहपतिः । युवा । हविषा षोढा । जुह्वस्यस्यास्यस्थानीया ।

क्वमिष्टुप स्तुहि सत्यधर्माणमध्वरे । देवममीवचार्तनम् ॥७॥

क्वमिष्टुम् । कविम् । अग्निम् । उपस्तुहि । सत्यधर्माणम् । यज्ञे । पुस्थानम् । रक्षसां श्रावयितारम् ।

यस्त्वामग्ने हविष्पतिर्दत्त देव सपर्यति । तस्य स्म प्राविता मव ॥८॥

यस्त्वामग्ने । यः । त्वाम् । अग्ने । यजमानः । दूतम् । देवः । परिधरति । तस्य स्वम् । प्रकथेण रक्षकः । भवः । स्मेति पूरणम् ।

यो अग्निं देववीतये हविष्मां आविधासति । तस्मै पावक मृच्छय ॥९॥

यो अग्निम् । यः । अग्निम् । यज्ञार्थम् । हविष्मान् । परिधरति । तस्मै । पावकः । सुखमुत्पादय ।

१ निर्मथ्याग्निना S मन्थ्यनाग्निना P
निर्मथ्यानाग्निना M.

२ हवनीया M' ३ मेधावी Sk

४ यजमानस्य यज्ञगृहस्य वा स्वामी Skt

५ युवा तद्वजः । अग्निव्यशान्तोऽग्नीधनं प्राप्य पुनस्तदग्नीधरति । तेनास्योपपन्नं सदा तद्वजस्वम् Skt.

६ अहु० P जुहु० D M.

७ ०मीया D M. ०स्यग्यन्मनीया P
जुह्वास्यः यथा हि मनुष्या आस्ये माम्ममवति तद्वद् जुह्वा अग्निः Skt.

जुह्वस्यं जुह्वरास्यस्थानीया यस्य । यथा वा मुसेन अति तद्वज्जुह्वा अग्निः Skr ८. क्वमिष्टु P

९ हे अन्तरात्मन् मेधाविर्न कान्तं वा Skr

१० सत्यधर्माणम् Skt. ११ यज्ञेषु P

पक्षे स्यात् M द्योतमानम् Sy
घातारं वीप्तं वा Skr

१२ धारयितारं P घान्तर्हितारं D

शत्रूणां रोगार्था वा घातकम् Sy
हितितृणां नाशयितारमित्यर्थः Skt.

१३ यजामग्ने P १४ अस्मदावि Sk.

१५ देवं D घातः वीप्तं वा Sk.

१६ भवान् न भिपुरणं P

१७ यो अग्निम् omitted by P M

१८ देववीतये वीतिर्गल्प्यः अशानार्थं वा ।

देवान् प्रति गमनाय देवानां वो हविर्भक्षणाय Skt. १९ भविष्मान् P
हविर्भुङ्क्तो यजमानः Skr

२० पावत P शोषयितः Sk. २१ Cf

N II 23 विधासति परिधर्यायाम् ।
'हविष्मां आविधासति' इत्याशास्तेर्वा ।

स नः पावक दीदिवोऽग्रं देवाँ इहा वह । उप यज्ञं हविर्च नः ॥१०॥

१ स नः पावक । स । अस्माकम् ।-पावक । दीप्त । अग्ने । देवान् । उह । आवह ।
२ हवि । च । अस्माक शृतम् । यज्ञम् । उपप्राप्तम् ।

स नः स्तवान् आ भर गायत्रेण नवीयसा । रयिं वीरवतीमिषम् ॥११॥

३ स नः रत्तवान् । स । अस्मभ्यम् । स्तूयमान । गायत्रेण नाम्ना । नवतरेण ।
४ रयिम् । वीरयुक्तम् । अन्न च । आहर ।

अग्ने शुक्रेण शोचिषा विश्वाभिर्देवहूतिभिः । इमं स्तोमं जुपस्य नः ॥१२॥

५ अग्ने शुक्रेण । अग्ने । ज्वलता । तेजसा । सर्वेश्च । देवाह्वानैर्युक्तम् । उमम् ।
६ स्तोमम् । सेवस्व । न ।

I 13

सुसमिद्धो न आ वह द्वाँ अग्ने हविष्मते । होतः पावक यज्ञि च ॥१३॥

७ सुसमिद्धो नः । आप्रीणामन्यादयो देवता । समिदादीना यजाह्वानामुक्तिमात्रमिति ।
८ सुसमिद्धस्त्वम् । अग्ने । अस्माकम् । अस्मै यजमानाय । देवान् । आवह । होत । गोचयित् ।
९ तान् यज च ।

- १ सनकः M
- २ नोस्माक D. अस्मदर्याय Skr
- ३ देवान् नो यज्ञहविषो समीपे इहानय Skr.
- ४ विश्वास्माकं P हविर्वास्माक D
- ५ गूकं (?) D गू (उर इ) तम् । P
- ६ Omitted by P.
- ७ अस्माभि Sk1 द. ०माना P D
- ८ स्तवनेन नवतरेण अन्यैरकृतपूर्वेण Skr.
१०. वीरयुक्त D पुत्रवन्तम् Skr.
११. त्वदीयश्चेतवर्णदीप्त्या Sy
आत्मना शुक्लवर्णेन ज्वलतात्मना Skr
१२. त्वत्कृतसर्वदेवताह्वानसाधनस्तोत्रैः Sy
१३. ०क्त स्तुतिमिति P.

- १४ त श्रुत्वा सर्वान् देवान् श्रावयित्वा
आह्वय इत्यर्थं Skr १५. न P M
१६. Ms D. puts the figure ॥१२॥
here to indicate the end of
twelfth hymn No such
number is given in P and M.
१७. समिद्धो D. १८. आत्रणामन्यादयो P
- १९ Cf Ng 5 2; N 8 4
- २० इध्यतेऽसावित्तीध्म समिन्धनसम्बद्धो-
ऽग्निरुच्यते । सुसमिद्ध. सुण्डु दीप्त Skt
- २१ Omitted by S
- २२ होता D M २३. शोतयित. M.
- २४ हौत्र कुर्वित्यर्थं Skr

मधुमन्तं तनूनपाद्यञ्च देवेषु नः कवे । अद्या कृणुहि वीतये ॥२॥ १

मधुमन्तम् । आज्यवन्तम् । तनूनपात् । यज्ञ हवि । देवेषु । अस्माकम् । कवे ।
अद्य । कृणु अशनाय ।

नराशंसमिह प्रियमस्मिन्युञ्च उप ह्वये । मधुजिह्व हविष्कृतम् ॥३॥

नराशंसम् । नरे शंसनीममग्निम् । प्रियम् । इह । उपह्वये । अस्मिन् । यज्ञ इति ।
विशदवचनं मावयितुं जिह्वम् । हविषां कर्तारम् ।

अग्ने सुखतमे रथे देवा ईक्षित आ वह । असि होता मनुहितः ॥४॥

अग्ने सुखतमे । अग्ने । सुखतमे । रथे स्यापयित्वा । देवान् । स्तुतस्त्वम् । आवह ।
असि त्वम् । होता । मनुष्ये पुरो निहित ।

१ मधुमन्त D २ आज्यवन्त D

रसवन्तम् Sy

मधुस्वादेभ्योर्हविर्मिस्तद्वन्तम् Skt.

३ आपोऽयं तन्व उच्यन्ते अन्तरिक्षे तत

स्वात् । तासां नपात् पौत्र

अग्निः । कथम् ? अयस्य ओषधिवन

स्वतमो आपुतो ओषधिवनस्यतिम्य एय

जायत इति, Skt.

४ सो-यज्ञ-देवसमीपं नय Skr

५ मेधावित् Skr. ६ कृव नय Skr

७ कामाय भक्षणाय वा । यज्ञं देवा

कथं कामयेरन् हवींषि वा भक्षणयेयु

रित्यर्थः Skr

८ एतन्नामक्रममित्त्वं Sy

९ प्रयमिहोपस्यनयमित्त्वं P

१० नृसोके Sk.

११ मवयि० P मधुरमापि जिह्वोपेत

माधुर्यरसास्वादकजिह्वोपेतं वा Sy

मधुस्वादेषु हविष्यु जिह्वा यस्य स

मधुजिह्वः । नित्यमुष्टानां हविषां भक्ष

यितेत्यर्थः । अथवा जिह्वेति वाङ्मनाम् ।

मध्वो जिह्वा यस्य स मधुजिह्वः ।

होतृस्वाद् देवतानां स्तावकत्वा

वस्ति मधुवाक्त्वम् । सुभगवचनमित्यर्थः

Skt

१२ तृतीयायं सप्तम्येषा सुख-

तमेन रथेन Skt.

१३ ऽपिस्या P १४ सि P

१५ मनुष्यो D P मनुना मन्त्रेण

मनुष्येण वा यज्ञमानादिव्येण

स्थापितः Sy

मनुना प्रजापतिना निहितः स्थापितः ।

मनुष्यपर्यायो वा मनुशब्दः ।

मनुष्येषु निहित उपकारक इत्यर्थः

Skt

१६ पुनरानिहिका P पुनरानिहिता D

स्तृणीत ब॒र्हिरानु॒षघृ॒तपृ॒ष्ठं मनी॒षिणः । यत्रा॒मृत॑स्य चक्ष॒णम् ॥५॥

स्तृणीत ब॒र्हिः । स्तृणीत । ब॒र्हिः । अनु॒पक्त॑म् । उपरिस्थितघृतम् । प्राज्ञा ! । यत्र ।
अमृत॑ हविः । दृश्यते ब॒र्हिषि॑ ।

वि श्रयन्तामृतावृधो द्वारो देवीरसश्चतः । अद्या नूनं च यष्टवे ॥६॥

वि श्रयन्ता॑म् । यज्ञगृहद्वार । विवृता भवन्तु । यज्ञस्य वर्धयिष्ये । असक्ता । अद्य च ।
इव । च । यागाय । नूनमित्यनेकार्थम् ।

नक्तोषासा सुपेशसास्मिन्यज्ञ उप ह्वये । इदं नो ब॒र्हिरा॒सदे॑ ॥७॥

नक्तोषासा । अहोरात्रे । सुरुषे । अस्मिन् । यज्ञे । उपह्वये । तयोरामनाय । इदम् ।
अस्माकम् । ब॒र्हि स्तीर्ण॑म् ।

१. स्त्रिणीत D.

२. भूते काले व्यत्ययेनायं लोट् । स्तृतवन्तः
स्य Skt. ३. ब॒र्हिः D.

४. अनुक्तं M. आनुष P. आनुषगिति
नामानुपूर्वस्य । आनुषव्येण Skt.

५. घृतं P. उपरिस्थितं घृतं D. घृत
पृष्ठे यस्य स घृतपृष्ठः । ब॒र्हिषो
ह्युपरि हविलक्षणं घृतं साद्यते । अथवा
घृतमित्युदकनाम । तेन स्पृष्टं घृतपृष्ठं
प्रोक्षणोभिः प्रोक्षितमित्यर्थः Skt.

६. प्राज्ञ P. मेघाविनोऽष्वर्यवः Sk.

७. मृता P. अम्यतं M.

अमृतसमानस्य घृतस्य दर्शनं भवति Sy
अमृतस्य अमृतसदृशस्यात्यन्तमृष्टस्य
हविषश्च क्षणं दर्शनं यत्र सादितं
हविर्दृश्यत इत्यर्थः । अग्निर्वा अमरण-
धर्मत्वादमृतस्तस्य यत्र दर्शनम् Skt.

८. विश्रयन्तात् D.

९. ०द्वारोपि D ज्वाला वाग्नेः । ता हि
तस्य द्वारभूताः Skt.

१०. विशेषेण सेवन्तां वा Sy.

११. ०यित्र्ये अन्यासक्ताः अद्य च M.

०यित्र्ये न्यासभाद्या P.

०यित्रेस्यास. च D.

सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयिष्ये Sy.

सञ्चतिः सङ्गार्थः । असज्यमानाः Skt.

नूनं चार्थे । समुच्चयद्वित्वाद् अद्य इत्यस्य

सहचारित्वाच्च पुराशब्दः अध्याहार्यः ।

इदानीं च पूर्वस्मिंश्च काले यष्टुम् Skt.

१२. असञ्चन्त्य उदघाटनेन प्रवेष्टृपुरसङ्घ-
रहिताः । यद्वा द्वाराभिमानिन्य एतत्स-
ज्ञिका अग्निविशेषमूर्तयः Sy.

१३. योगाय M. १४. नक्तो सा P.

नक्ता इति रात्रिनाम । उपा अपररात्रिकं
ज्योतिः । नक्ता चोषाश्च Skt.

१५. नक्तशब्द उपःशब्दश्च लोके कालविशेष-
वाचिनौ । इह तु तत्कालाभिमानिवह्नि-
मूर्तिद्वये प्रयुज्येते । नक्तोषोनामिके
बह्निमूर्ती Sy

१६. तयोरामनायेतयोरामनाय D. इदं
दर्भमासत्तुं प्राप्तमित्यर्थः Sy.

१७. अस्त्वस्माकम् P

१८. षष्ठ्यर्थे द्वितीया. . . ब॒र्हिषः . . . आसद-
नाय । अत्र ब॒र्हिष्युपवेष्टुमित्यर्थः Skt.

ता सुजिह्वा उप ह्ये होतारो देव्या कवी । यज्ञ नो यत्ततामिमम् ॥८॥

ता सुजिह्वा । अयञ्वाग्निरसौ च मध्यमस्तौ । शोभनवाची । उपह्वये । देव्यो । होतारो । कवी । यज्ञम् । न । यत्तताम् । इमम् ।

इला सरस्वती महती तिस्रो देवीर्मयोद्धवः । बृहिः सीदन्त्वस्त्रियः ॥९॥

इळा । सरस्वती । महती च भारतीति । तिस्रः । देव्यः । सुह्रस्व भावयिन्यः । बृहिः सीदन्तु । अक्षयाः ।

इह त्वष्टारमग्रिय विश्वरूपमुप ह्ये । अस्माकमस्तु केवलः ॥१०॥

इह त्वष्टारम् । इह । त्वष्टारम् । मुख्यम् । येन विश्वानि रूपाणि क्रियन्ते तम् । उपह्वये । सोऽस्माकम् । अस्तु । केवलः । "भावच्छो वै रेतसः सिकतस्य त्वष्टा रूपाणि विश्वरोति तावच्छो वै तत् प्रजायते" इति ब्राह्मणम् ।

अव सृजा वनस्पते देव देवेभ्यो हविः । अ दातुरस्तु चेतनम् ॥११॥

अव सृज । अवसृज । वनस्पते । प्रयच्छ । देव । देवेभ्यः । हविः । प्रकर्षेण । अस्तु । दातुर्यजमानस्य । प्रज्ञापनं देवेषु स्वया निवेदितस्य ।

१ ०ह्वा S M

२ ०ञ्वाङ्गिरसो M

तच्छब्दोऽत्र सर्वनामत्वात्प्रसिद्धार्थवाची ।
तौ याज्ञिकानां प्रसिद्धौ द्वावग्नी Sy

३ शोभनजिह्वोपेती, प्रियवचनी शोभन
व्वाकी देत्यर्थः Sy यो सर्वमनुष्यं
निस्त्यमाह्वयेते तौ सुजिह्वी मुवाचौ
शोभनजिह्वाख्यायवौ वा Skt

४ देव्यो M D

५ S adds इळा सरस्वती before
इळा It should be there as
a *pratika*

६ इति omitted by S

७ बृहिः M

८ शोषेण शयेन वा रहिताः Sy

९ त्वष्टार M त्वष्टा नाम देवानां
तप्ता । अग्निर्वा Skt.

१० मुख्य M, प्रधानभूतम् Sk

११ बहुविधरूपोपेतम् Sy

१२ विक्रियन्ते S बहुरूपम् । अतिशयमहा
भाग्ययोगावस्ति देवानां बहुरूपत्वम् ।
Sk

१३ केवलं D स्तुत्यो यष्टव्यश्च Sk.

१४ यावच्छोचै S M D यावच्छोचे P

१५ रेतः D

१६ तावच्छा D

१७ चेतत् S D चैत P

१८ ०सृजा P

१९ वनान्युवकानि वृक्षा वा तेषां पाता
वनस्पतिरग्निः Sk.

२० यच्छ S अबपूर्वं सृजतिर्वाते Sk.

२१ ०पन P

परलोकविवरणं विशानं स्वल्पसाहात् Sy

२२ निवेदितस्य M

स्वाहा यज्ञं कृणोतनेन्द्राय यज्वनो गृहे । तत्र देवाँ उप ह्वये ॥१२॥

स्वाहा यज्ञम् । स्वाहा^१ । कृणुत^२ । हवि^३ । इन्द्राय । यजमानस्य^४ । गृहे । तत्राहम् ।
देवान् । उपह्वये इन्द्रपुरोगमानिति ।

I 14.

ऐभिरग्ने दुवो गिरो विश्वेभिः सोमपीतये । देवेभिर्याहि यक्षि च ॥१॥

ऐभिरग्ने । आयाहि । एभि । सवं । देवै । अन्माक परिचर्याम् । न्तुनीञ्च ।
सोमपानाय । यज । च तान् देवान् ।

आ त्वा कण्वा अहूपत गृणन्ति विप्र ते धियः । देवेभिर्य आ गहि ॥२॥

आ त्वा कण्वाः । आहूतवन्त । त्वाम् । कण्वा । उच्चारयन्ति च । मेधाविन् । तव ।
कर्माणि । देवै । अग्ने । आगच्छ ।

इन्द्रवायू बृहस्पतिं मित्राग्निं पूषणं भगम् । आदित्यान्मारुतं गणम् ॥३॥

इन्द्रवायू । एतान् देवान् अग्न आवह । अपिवा कण्वा एतानप्याहपतेति । मित्रेति
मित्रावरुणयोर्ग्रहणम् । अपिवा मित्रस्यैवेति ।

१ स्वाहाकारसम्बन्धादुत्तमप्रयाजदेवता
स्वाहाकृतय उच्यन्ते । याश्च यत्र यक्ष्यन्ते
तास्तत्रोक्तप्रयाजस्य देवता । स्वाहा-
शब्दो होमप्रदाने वर्तते । सुहुतशब्दपर्यायो
वा Skt २ स्वाहाशब्दो हवि-
ष्प्रदानवाची सन् एतन्नामकमग्निविशेषं
लक्षयति । तदग्निस्पदितं यज्ञम् Sy.
यज्ञमिति सप्तम्यर्थे द्वितीया । यक्ष्यमा-
णाभ्यो देवताभ्यो हवि प्रदानं सुहुत वा
हविरुत्तमप्रयाजाख्ये यज्ञे Skt

३. यज्ञगृहे Skt

४. Ms. D puts the figure ॥१३॥
here to indicate the end of
thirteenth hymn No such
number is given in P and M.

५. एभि० M ६ परिचास्मां P

७ सोमपानोपेतयागार्थम् Sy

८ Mādharma ignores अग्ने ।

९. आह्वयन्ति Sk

१०. कण्व इति मेधाविनाम । मेधाविन

ऋत्विज । अथवा कण्वा इति मेधातिथि-
रात्मान प्रति सम्बन्धेनाह । एतस्मिन्नेव
चात्मनीद बहुवचन पुत्रपौत्रापेक्षया वा
मत्प्रभृतय. कण्वपुत्रा इत्यर्थे Skt

११. Omitted by M.

१२ मेधाविन. M १३ प्रज्ञा वा Skt.

१४. इन्द्रवायू । आचि रूपम् । मित्रा इति
आचत्वात् वरुणश्च गृह्यते । मित्रावरुणौ
इत्यर्थे । अनया ऋचा उक्तान् देवान्
सोमपानार्थमाह्वयामि स्तौमि वा Skt.

१५ द्वितीयानिर्देशाच्च सोमपानार्थमाह्व-
यामि स्तौमि चेति वाक्यशेष । इन्द्रवायू
सोमपानार्थायाह्वयामि स्तौमि वा...
अथवा तृतीयार्थेऽत्र द्वितीया ..देवेभि-
रग्ने आगहि इन्द्रवाय्वाद्यैरिति Skt.

१६. इन्द्र D इन्द्रादिदेवान् वायवो
सम्बन्धिन गणञ्च हे अग्ने यक्षि इति
पदद्वयमनुवर्तते Sy

१७ ०प्याभूषतेति P. हूषतेति is missing
in M

प्र वो भ्रियन्तु इन्द्रवो मत्सरा मादयिष्णवः । द्रुप्ता मध्वश्चमुपदः ॥४॥

प्र १ । हविर्घानाद् युष्मभ्यम् । प्रभ्रियन्ते इन्द्रादिभ्यः । इन्द्रव इन्दुरिन्धतवीप्तिकर्मण
इत्युक्तम् । मत्सरा सोमा भवन्ति मन्दतेस्तुप्तिकर्मणस्तेषां विशेषणं मादयिष्णव इति ।
द्रुप्ता । मधुन । चमससादिन इत्योपमिकमिति ।

ईळते त्वामवस्यवः कण्वांसो वृक्तर्वाहिपः । हविष्मन्तो अरुंकृतः ॥५॥

ईळते । स्तुवन्ति । त्वामने । । पालनमिच्छन्तः । कण्वा । स्तीर्णर्वाहिपः । हविष्मन्तः ।
पर्याप्तकारिणः ।

घृतपृष्ठा मनोयुजो ये त्वा वहन्ति वह्नयः । आ देवान्तसोमपीतये ॥६॥

घृतपृष्ठा । अग्ने पानायादवपृष्ठे घृतमास्ते । मनसा युज्यमाना । ये । त्वाम् ।
वहन्ति । अरवास्तैः । आवह । देवान् । सोमपानाम् ।

१ व M २ हविर्घाना S
हविर्घान M हविर्घानाद् D

३ युष्मभ्यं प्रभ्रियन्ते is missing
in M प्रत्येष समित्येतस्य^१ स्थाने ।
संभ्रियन्ते उपकल्पन्त इत्यर्थः । अथवा
प्रशम्भ स्वार्थ एव । भ्रियन्त इति
हरतेर्मत्वं प्राप्यन्त इत्यर्थः । Skt.

४ Cf N 10 41 इन्दुरिग्भे । उनेत्तेर्वा ।
सोमा Sy

५ उत्सारा P - उत्सारा D

६ Cf उत्सरा; सोम । मन्वतेस्तुप्तिकर्मण ।
N 2 5 तुप्तिकराः मवी^२
हृष्यन्नेपमयो । हृष्यमितारः Skt.

७ रसोऽत्र द्रुप्ता उच्यते । रसक्या ।
रसवन्त इत्यर्थः । अथवा यन्नयं
नातिकठिनं तद् द्रुप्त उच्यते । नात्य
बुद्धा बहुला इत्यर्थः Skt.

८ मधुरा Sy मधुत्वाद्वा^३ मूढा Skt.

९ चमसादिपात्रेष्ववस्थिता Sy
चर्म घमूदच्यते^४ तत्साविनः Skt.

१० अवम^५मात्मनः, तपणं वा Skt.

११ मेधाविनः श्रुत्यिजः कण्वापुत्रा वा Skt.

१२ तीर्थं M आस्तरणार्थं छिन्नर्वाभिः Sy

१३ अरुंकृतैः S^६

१४ घृ अरणवीप्योः । घृतं वीप्सं पृष्ठं
येषां ते घृतपृष्ठा । बलवतो ह्यश्वस्य
वीप्तिमत् पृष्ठं भवति Skt.

१५ व्याश्च M पुष्टाङ्गत्वेन वीप्सपृष्ठा
Sy १६ नसा P

मनसकल्पमात्रेण रथे युज्यमानाः Sy
मनसा ध्यातमात्रा ये स्वयमेव युज्यन्ते
ते मनोयुजः Skt. १७ यज्यं P

M adds स्तो after युज्यमानाः ।

१८ आश्वानं P घोडारः Sy

वह्निरित्यश्वनाम Skt

१९ सोमपानहेतुयागार्थम् Sy

१ प्र समि । स्वार्थं घेतु प्रह्रियन्ते आहवनीयं प्रति प्राप्यन्ते Skt

२ मवि तुप्तो हृष्यलपनयोश्च । तुप्तिकरा हृष्यमितारः Skt

३ द्रुप्ता रसक्या रसवन्तो वा । यद् द्रुप्तं नातिकठिनं तादृशा वा Skt

४ स्वार्था Skt

५ अपियद्वयचर्मणि साविनः Skt

६ सोमेनात्मपालनतर्पणकामाः । अग्नेर्वा Skt

तान्यजत्राँ ऋतावृधोऽग्ने पत्नीवतस्कृधि । मध्वः सुजिह पायय ॥७॥

तान्यजत्रान्^१ । तान् । यष्टव्यान् । यज्ञस्य वर्धयितॄन्^२ । अग्ने^३ । पत्नीवतश्च । कु^४
कृत्वा च । सोमम्^५ । सुज्वाल^६ । पायय ।

ये यजत्रा य ईड्यास्ते ते पिवन्तु जिह्वया । मधोरग्ने वषट्कृति ॥८॥

ये यजत्राः । ये । यष्टव्या । ये च । ईड्या^७ । “मनुष्या वा ईडेन्या^८ पितरौ^९ नमस्या
देवा यज्ञिया” इति ब्राह्मणम् । ते । तव । जिह्वया^{१०} । सोमस्य^{११} । वषट्कृतं^{१२} हुतम्^{१३} । पिवन्तु^{१४} ।

आकीं सूर्यस्य रोचनाद्विश्वान्देवाँ उपवृधः । विप्रो होतेह वंचति ॥९॥

आकीं^{१५} सूर्यस्य^{१६} । दिव^{१७} । आवहत्वग्नि^{१८} । सर्वान्^{१९} । देवान्^{२०} । प्रातः प्रवुद्रान्^{२१} । मेधावी^{२२} । अत्र ।

विश्वेभिः सोम्यं मध्वम् इन्द्रेण वायुना । पिवा मित्रस्य धामभिः ॥१०॥

विश्वेभिः^{२३} । सोम्यम्^{२४} । अग्ने । विश्वेदेवे सह । सोममयम्^{२५} । मधु । मित्र । इन्द्रवायुभ्याम् ।
मित्रस्य च^{२६} । सर्वेस्तेजोभिः^{२७} । देवाना वहूनि नामानि भवन्ति यैस्तत्र सन्निधानं कुर्वन्तीति वक्ष्याम ।

१. यजत्राँ S

२. सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धकान् Sy.
यज्ञस्योदकस्य सत्यस्य वा Sk.

३. ०त्तर्ग्ने D. P.

४. पनी० P. एषा पत्नीरपि आवह Skr

५. स्वादं सोमम् Sk.

६. शोभनजिह्वोपेत ! Sy. सुजिह्व !
सुवाक् ! शोभनजिह्वाख्यावयवो वा Sk

७. येतिचेड्याः M. येचेस्थाः P.

८. डेन्याः S Reading doubtful
ईड्याः suggested Ed.

९. पितर P

१०. वाङ्नाम वा जिह्वाशब्दः । हेतौ च
तृतीया । तव वाचा हेतुना त्वयोच्यमाना
इत्यर्थः Sk.

११. सोमस्यैकदेश स्वांशलक्षणं मधु वा
सोम वा Sk.

१२. वषट्कृत P. वषट्कारकाले वषट्कार-
युक्ते यागे वा Sy.

१३. अग्निमुखा हि देवाः । तेऽग्नेरेव जिह्वया
पिबन्ति न स्वया Sk.

१४. Mādhava ignores अग्ने ।

१५. आकी M. P. आकीमिति निपात
आड्ये वक्षतीत्येतेनाख्यातेन सम्बन्ध-
यितव्यः Sk

१६. सूर्या M सूर्य D.

१७. आदित्यमण्डलाद् वा Sk

१८. अव० M. आवहत्वग्नि. P. आवह
अग्नि. D.

१९. उप काले यागगमनायं ये बुध्यन्ते त
उपवृधस्तान् Sk.

२०. विप्रो मेधावी होता वा Sk.

२१. Mādhava ignores होता ।

२२. विश्वेभि M २३. सोमसम्बन्धि Sy.

२४. मधुर भागम् Sy

रसोऽत्र द्रवत्वसामान्यान्मृष्टत्वसामा-
न्याच्च मधुच्यते Sk.

२५. इन्द्रवायुमित्रैः Sk

२६. धामशब्दस्तेजोवचनो वा । अथवा
धामानि त्रीणि भवन्ति स्थानानि नामानि
जन्मानीति Skt.

२७. धामानि S. M.

त्वं होता मनुर्हितोऽग्ने यज्ञेषु सीदसि । सेम नो अघ्नुर यज ॥११॥

त्वं होता । त्वम् । होता । मनुर्व्येनिहित । अग्ने । यज्ञेषु । सीदसि । स त्वम् ।
अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् । यज ।

युक्त्वा क्षरुपी रथे हरितो देव रोहितः । तामिर्देवां इहा वह ॥१२॥

युक्त्वा हि । योजय । आरोचमाना । रोहितवर्णा । अश्वी । स्वरथे योजयित्वा च ।
तामिः । इहा । देवान् । आवह । आग्नेयं सूक्तमन्य निपातमाज इतीति वैश्वदेवं भवति ।

I 15

इन्द्र सोम पिबं ऋतुना त्वा विशन्त्विन्दवः । मत्सुरासस्तदोक्तस ॥१॥

इन्द्र सोमम् । ऋतव्यं सूक्तम् । इन्द्र । त्वम् । ऋतुना सह । पिब । सोमम् ।
आस्यातानुदासत्वे कारणमुक्तम् । आविधान्तु । त्वाम् । दीप्ता । सोमा । तदकनिलयास्त-
स्मिन्नेवेन्द्रे तिष्ठन्त ।

- १ होत्रादिरूपेण मनुष्येण सम्पादितः Sy
मनुना प्रजापतिना निहितः । मनुष्येषु वा
निहितः । मनुष्येभ्यो वा निहितः Skt.
२ येषु P ३ योजय P
४ रोचमाना S गतिमती Sy
अश्वी । हरितः । रोहितः are in
the acc., being an object of
युक्त्वा but V M paraphrases
them by the Nom
एषा बीप्ता एव च । तयोरेकतरस्य आङ्-
पूर्वस्य अश्वी अग्नेर्वहवा रोहिन्नाम्यः ।
बलबीप्ता गम्भीर्वा । अवपति एमपतीति ।
स्वरथे योजय हरितवर्णा Skt.
५ रोहिण्यग्निमेषोस्तास्वबीपा बहवा Sy
६ Cf Ng I 15 हरित आदित्यस्य ।
हर्तुं रथाङ्गान् पुस्वाम् नेतुं समर्था Sy
७ इति S = Cf BD 3 33
आग्नेयं सूक्तमेनिर्यम् वैश्वदेवमिहोच्यते ।

- सद्विश्वलिङ्गं गायत्रं वैश्वदेवेषु क्षस्यते ॥
६ Ms D puts the figure ॥१५॥
here to indicate the end of the
fourteenth hymn No such
number is given in P and M
१० Cf BD 3 34 इन्द्र सोमं पिबेतीवं
यद् द्वावशकमार्तवम् । तस्मिन् सहर्तुना
सप्त प्रत्युचं स्तोति वेवता ॥
ऋतुवेवता चक्ष्यमाणा ऋतुसहिता
वेवता वेवता न केवला । तत्राद्या
तावदन्त्री Skt.
११ यना M १२ सहसे M
१३ See P 10 L 3-6
१४ अवि० P स्वबुवरं प्रविशान्तिवत्यर्थं Skt.
१५ मत्सुरासस्तृप्तिकरा Sy, Skt
१६ मा P १७ तवोक्तसस्तन्निवासा सर्ववा
स्वबुवरस्यायिन इत्यर्थः Sy, Skt
१८ ०म् । S

मरुतः पिवत ऋतुना पोत्राद्यज्ञं पुनीतन । यूयं हि घ्रा सुदानवः ॥२॥

मरुतः पिवत । मरुत । पिवत । ऋतुना सह । पोत्रुः प्रतीयमान सोमम् । यजन्त । शोधयत । यूयम् । हि । भवथ । सुदाना ।

अभि यज्ञं गृणीहि नो श्रावो नेष्टः पिव ऋतुना । त्वं हि रन्वा अग्निं ॥३॥

अभि यज्ञम् । कुर्वित्यनुजाभिगरणम् अनुमन्यस्व । अस्माकम् । यजम् । देवान्नी-
वन् । नेष्ट । पिव च सोमम् । ऋतुना । त्वम् । अग्नि । रन्वा ना । न्याटा
नेष्टोक्त इति ।

अग्ने देवाँ इहा वह सादया योनिषु त्रिषु । परि भृष पिव ऋतुना ॥४॥

अग्ने देवान् । अग्ने । देवान् । इहा । आवह । सादय च । नवना यत्र त्रिषु । न्यानेषु ।
अलङ्कुरु च यज्ञम् । पिव च सोमम् । ऋतुना ।

१. मरुतः पिवत omitted by P and M

२. चोतु M. वोतु P.

पोत्रुनामकस्य ऋत्विज पात्रात् Sy
स्वभूतात् पात्रात् Skt

३. Omitted by S.

४ पुनीतन.....व्यपगतदोष कुरुते-
त्यर्थः Skt.

५. शोभनदातारो मरुतः Sy.
सुदानुशब्दो दातवचनो दातृवचनो
वा । शोभनदानाः शोभना वा
दातारः । . . . सोमस्य पातारो
यज्ञस्य पवितार इति वाक्यशेषः ।
यस्माद् यूय सोमस्य पातारो यज्ञस्य
पवितारः स्य हे सुदानवः ! तस्मात्
पिवत सोमं यज्ञं च पुनीतनेति Skt.

६. तृतीया ऋक् त्वष्ट्रदेवता Skt.

७. अभिगिरणम् S.

८. अभितो देवाना समीपे स्तुहि Sy.
अहो शोभन इत्येवमभिष्टुहि Sk.

९. अथवा डाँ अम् । यज्ञे अस्माकं होतृ-
कर्तृत्वेन अभिष्टुहि इति स्तुवतोऽ
स्मान् यज्ञे प्रष्टुश्च Skr

१०. देव ! पत्नीवन् ! S.

ग्नाशब्द स्त्रीवाची ग्ना अत्य
सन्तीति ग्नावान् . पत्नीयुक्त Sy
ग्ना इति स्त्रीनाम । पत्नीभिः स्त्री-
भिस्तद्वन् Sk

११. नेष्टं D. १२ ष्टोत P.

नेष्टशब्दोऽत्र त्वष्टार देवमाह । कस्मि-
श्चिद् देवसत्रे नेष्टत्वेन त्वष्टुर्वृत्त-
त्वात् Sy

देवसत्रे किल त्वष्टा नेष्टासीत् Sk

१३. Mādhava ignores हि

१४. देवाँ S

१५. दातृन् दीप्तान् वा Skr

१६. परिपूर्वो भवति. परिग्रहे । यथा यागार्थं
परिग्रहीतव्यं तथा परिगृहाण यजेत्यर्थः ।
अथवा परिभूष स्वमण्डलदेवान्
Skt

ब्राह्मणादिन्द्र राघंसु पिवा सोममृत्वरनु । तवेळि सुर्यमस्तृतम् ॥५॥

ब्राह्मणादिन्द्र । ब्राह्मणाच्छंसिन । सोमम् । इन्द्र ! । पिवा । तह । ऋतुभिः । तव ।
हि । सप्यम् । ऋतुभिर्न विच्छिजत ।

युवं दत्तं धृतव्रत मित्रावरुण धूळमेम् । ऋतुना यज्ञमाशाये ॥६॥

युवं दत्तम् । युवांम् । प्रवृद्धम् । धृतव्रताणो । मित्रावरुणो ! । ऋतुभिर्हिमिनुमगम्यम् ।
यज्ञम् । ऋतुना सह । आनशाय ।

द्रविणोदा द्रविणसो प्राचहस्तासो अध्वरे । यज्ञेषु देवमीळते ॥७॥

द्रविणोदा^{११} । द्रविणा^{११} । द्रविणमो^{११} धनस्य^{११} गता^{११} नरति^{११} तम् । प्राचहस्तास^{११} ।
यज्ञेषु । देवम् । स्तुवन्ति । यज्ञेष्वध्वरे^{११} द्रव्यधेधमदात्^{११} सद्गति^{११} । यास्तुप्राभृत्साह—

- १ ब्राह्मणाद्वेनात्र ब्राह्मणो द्वितीयो ब्राह्म
णाच्छंसि कथ्यते ब्राह्मणाच्छंसि
सबद्धात् Sy २ स्तो म् P
३ इन्द्र M ४ धनभूतात्प्रात् Sy
राघंसो घनात् पायास्यात् पिवा Skt
५ ऋतुवेदाननुसृत्य Sy ऋतुना पदषाव्
ऋतुभिः पीत इत्यथ Skt. ६ यस्मात्
तव सस्यमस्तुतमहितसम् । न कश्चिद्
हित्तुं शक्नोति । स्थिररसस्योऽसि Sk
७ Mādhava ignores राघस and
इत् । ८ पठ्यथ प्रथमा । युवयो. S
९ बर्षं यत्नम् Sk १०, स्वीकृतकर्माणो Sy
प्रतमिति कर्मनाम् । घृतानि सर्वकर्मणि
स्वकर्मणि वा याम्यां स्त्री घृतप्रती
सर्वकर्मणां हेतुमती स्वकर्मणां वा
नित्यमनुप्रधातारो Sk
११ दशशुभिरहित्तुं - P, ।
दशशुभिरहित्तुं शक्यं M, बृहत्तं कुर्वं
शशुभिर्यं विनाशयितुमशक्यम् Sy
बृहत्तम् । बध्नोतेर्वधकर्मण एतन्नपम् ।
कुर्वंम् । युवयोर्वर्षं न कश्चिदपि जेतुं
शक्नोति Sk. १२ आशाये ध्याप्नुष
- अशु ध्याप्सो Sy ध्याप्नुत. Sk.
१३ द्रविणोदा कस्मात् । धनं द्रविणमुच्यते ।
यदेनमभिभवन्ति । बर्षं वा द्रविणम् ।
यदेनानभिभवन्ति । तस्य वाता द्रवि

- णोदा द्रविणोदा यस्त्वम् । द्रविणस
इति द्रविणसादिन इति वा । द्रविणसानिन
इति वा । द्रविणसस्तस्मात्पिवास्त्विति वा ।
यज्ञेषु देवमीळते । याचन्ति स्तुवन्ति यर्षं
यन्ति प्रायन्तीति वा । तत्को द्रविणोदा ?
इत्र इति षोडशिकि । स यत्नघनयोर्वीत्
तम् । तस्य च सर्वा यत्नकृति । N 8 2
१४ Omitted by D M धनप्रवं
यद्वा धनप्रदोऽग्निः सोमं पिबत्विति
शेषः Sy द्वितीयायं प्रथमा ।
द्रविणोदयज्ञम् Sk १५ यत्रापिन Sy
१६ Omitted by P D
१७ अमिषयसायत्पायाणवारिण Sy
गृहीताभिवषायाण ऋत्विजः Sk
१८ अध्वरेऽग्निष्टोमे प्ररुत्तिरूपे यज्ञेषु
धिकृतिरूपेषु ब्रह्म्यावियु च Sy
अध्वरदाद्योऽत्र ध्वरतेहिताकर्मणः क्रिया
शब्दो न यतनाम् । ध्वरयपेन धैकबचनम् ।
सावगुण्याव रसआविभिरहित्तितेषु धतेषु ।
अथवा अध्वरदाद्य समस्तक्यातिष्टो
माभिवचन । यज्ञशब्दस्तवययवभूताभ्या
सविशेषवचन । ष्योतिष्टोमादायध्वरे
येऽभ्यासविशेषाख्या यज्ञा Sk
१९ S adds अनयो between इति
and अर्धधे २० ०नेवास्त P
२१ यास्तुत्साह S M

“द्रविणोदा यस्त्वम् । द्रविणसादिन इति वा द्रविणसस्तस्मात् पिवत्विति वा । यज्ञेषु देव-
मीळते याचन्ति स्तुवन्ति वर्धयन्ति पूजयन्ति वेति ।”

द्रविणोदा ददातु नो वसूनि यानि ऋषिर्वरे । देवेषु ता वनामहे ॥८॥

द्रविणोदाः । द्रविणोदा । ददातु । अस्मभ्यम् । वसूनि धनानि गवादीनि । यानि ।
विश्रुतानि । तानि वयम् । देवेषु स्थितानि द्रविणोदसम् । याचामहे । स तत आदाय नो ददातु ।

द्रविणोदाः पिपीषति जुहोत प्र च तिष्ठत । नेष्ट्राहृतुभिरिष्यत ॥९॥

द्रविणोदाः । द्रविणोदा । सोम पातुमिच्छति तत । जुहोताध्वर्यव । हविर्वानात्
प्रतिष्ठत च । नेष्टु स्वभूताच्चमसात् । ऋतुभि सह । यष्टुमिच्छत ।

यत्त्वा तुरीयमृतुभिर्द्रविणोदो यजामहे । अथ स्मा नो ददिर्भेव ॥१०॥

यत्त्वा तुरीयम् । यदा । त्वाम् । चतुर्थम् । अपृतुभि सह । द्रविणोद । यजामहे ।
अथ त्वम् । अस्माकम् । भव । दाता । स्मेति स्फुटीकरणार्थं ।

१. Omitted by P

२. द्रविणस इति, द्रविणसानिन इति वा and इति of the Nirukta are missing in V M.'s quotation. See note no. 13, on p. 63.

३. Omitted by M and S.

४. हविरुपयुक्तत्वेन श्रूयन्ते Sy. लडर्थेऽयं लिट् कर्मणि च । श्रूयन्ते । उत्कृष्टत्वात् प्रभूतत्वाच्च सर्वलोक-प्रकाशानि भवन्तीत्यर्थः Sk.

५. तानि हवीरूपाणि कृत्वा Sk.

६. तानि च सर्वाणि धनानि देवेषु निमित्त-भूतेषु वनामहे संभजामः । धनैर्देवान्यष्टुं तानि स्वीकुर्म इत्यर्थः Sy. वनतिरत्र सामर्थ्याद् दानार्थः... दद्या इत्यर्थः । अथवा वनिर्हि संभक्त्यर्थ एव... देवार्थं संभजामहे देवान् यष्टुं परिगृह्णीम इत्यर्थः Sk.

७. Omitted by P. and D.

८. ०दा D. ९. ०र्यवौ M

१०. च नेष्टवः P. वचनेषु M नेष्टुसवन्धि-पात्रात् Sy नेष्टु. स्वभूतात् पात्रात् Sk.

११. ०तः S. होमस्थाने गच्छत । गत्वा च जुहोत होमं कुरुत । हुत्वा प्रतिष्ठत च । होमस्थानात्स्थानान्तरं प्रति प्रस्थान-मपि कुरुत Sy. इष्यत । इषु गतौ । गच्छत मा विलम्बध्वमित्यर्थः Sk

१२. यत्त्वा D. M. यत्त्वा P.

१३. यस्मात्कारणात् Sy. १४. क्रियाविशेषणं तुरीयमिति । पूर्वास्तिस्रोऽपि द्रविणोदसः । तुरीयया च द्रविणोदस्त्वा यजामहे Sk.

१५. ऋचृतुभिः P. अव्युभिः M.

१६. द्रविणोदोः M. १७. अथ S. अथ छान्दसो धकारः... अथेत्ययं निपातस्त-च्छब्दार्थः Sy. तस्मादर्थे अथ इति Sk.

१८. तु M. १९. स्म अवश्यम् Sy.

२०. ०कारार्थः P. ०कारार्थः D.

अश्विना पिबतु मधु दीर्घमी शुचित्रता । ऋतुना यज्ञवाहसा ॥११॥

अश्विना पिबतम् । अश्विनो । पिबतम् । सोमम् । अरण्योर्दीप्तस्याग्नेर्जनयितारो ।
शुचिकर्माणौ । ऋतुना सह । यज्ञस्य बोद्धारो ।

गार्हपत्येन सन्त्य ऋतुना यज्ञनीरसि । देवान्देवयते यज ॥१२॥

गाहपर्येन । कथमहं गृहपतिं स्यामिति । सन्त्य । सतोनेर्दानवमणः, सतां वा हितः ।
ऋतुना सह । यज्ञस्य नेता । असि । स देवान् । यज । यजमानाय ।

I 16

आ त्वा वहन्तु हरयो घृष्यं सोमपीतये । इन्द्रं त्वा सूरचक्षसः ॥१॥

आ त्वा वहन्तु । आवहन्तु । त्वाम् । अश्वाः । धर्पितारम् । सोमपानाय । इन्द्र ! । त्वां ।
सवीयदर्शना दूरेऽपि पश्यन्त । त्वाशब्दावृत्तिरघर्षमेदात् ।

- १ मधु माधुर्योपेतं सोमम् Sy
२ अरण्यो रिप्त० P अयन्नो वीप्त० M
अरण्यो वीप्त० S वीघानी द्योत्तमा
नाहवनीयाद्यग्निपुक्ता Sy
अत्यर्षवीप्ताग्निसंबन्धिनौ वीप्तस्य
अग्नेर्जनयितारो Skr
३ यज्ञस्य निर्वाहको Sy प्रापयितारो
समर्पयितारावित्यर्थः Skt. हे यज्ञस्य
अन्तं प्रापयितारो Skr ४ ऽत्येनं S
५ गार्हपत्येन गृहपतिसंबन्धना रूपेण युक्तः
सन् Sy गृहपतित्वेन हेतुना Skr
६ सन्त्य P D M
It is a vocative both in the
Sāpitiā and also in the pad
apāṭha. हे सन्त्य फलप्रवाग्निवेव Sy
७ हितः P D M
८ यज्ञनेकासि P यज्ञस्य देवान् प्रति
प्रापयितासि Skr ९ सदेवान् S
१० Omitted by P D M
११ देवविषयकामनायुक्ताय यजमानाय Sy

- देवयते देवान् कामयमानस्य ममार्थाय
Sk
१२ Ms D puts the figure ॥१५॥
here to indicate the end of
the fifteenth hymn No such
number is given in P
and M
१३ आ त्वा वहन्तु M
१४ P repeats आवहन्तु त्वामश्वा
आवहन्तु त्वामश्वा
१५ कामानां धर्पितारम् Sy
१६ पच्छघर्षे द्वितीया । तव Skt
१७ सुवीर० S सुवीर्यदर्शनाय M
सूर्यसमानप्रकाशयुक्ता अश्विजस्त्या
मन्त्रं प्रकाशयन्त्विति शेषः Sy
सूर आदित्यः । अश्वो दर्शनम् । सूरस्येव
अश्वो येषां ते सूरचक्षसः । अश्वत्वावा
वित्यवद् वीप्तिमन्त इत्यर्थः । सूर्यदर्शिनो
वा Skt. १८ वि P
१९ पश्यतः D M पश्यत P

इ॒मा धा॒ना घृ॒त॒स्नुवो॑ ह॒री इ॒होप॑ व॒क्षतः॑ । इन्द्रं॑ सु॒ख॒त॒मे रथे॑ ॥२॥

इमा धानाः । इन्द्राश्वयोभिर्गधेयभूता इमा^१ । धाना^१ । उपस्तरणाभिघारणान्या^२
घृतस्त्राविण्य^३ । तदर्थमश्वी^४ । इन्द्रम्^५ । इह^५ । सुखतमे^६ । रथे^७ स्थापयित्वा । उपवक्षत^८ ।

इन्द्रं॑ प्रा॒तर्ह॑वामह॒ इन्द्रं॑ प्र॒य॒त्यध्व॑रे । इन्द्रं॑ सोम॑स्य पी॒तये॑ ॥३॥

इन्द्र प्रातः । इन्द्रम् । प्रात^९ । वर्तमाने च^{१०} । यज्ञे । सोमपानार्थम्^{११} । हवामहे^{१२} । पुनरिन्द्रमिति^{१३}
पूरणम् ।

उत्तरा निगदसिद्धा ।

उप॑ नः सु॒त॒मा ग॑हि॒ हरि॑भिरिन्द्र॒ केशि॑भिः । सु॒ते हि॒ त्वा॒ हवाम॑हे ॥४॥
सेमं॑ नः॒ स्तोम॑मा गृह्य॒पेदं॑ सर्व॒नं सु॒तम् । गौर॑रो न तृ॒पितः॑ पि॒व ॥५॥

सेम न । स त्वम्^{१४} । इमम् । अस्माकम्^{१५} । स्तोमम्^{१६} । आगच्छागत्य च । उगम् । मुनम् ।
सोमम्^{१७} । तृपित^{१८} । गौरमृग^{१९} । इवोदकम्^{२०} । उपपिव ।

१. धनाः D. धीयन्त इति धानाः. भ्रष्ट-
यवतण्डुलान् Sy. यज्ञे हि हर्षो ऋजीप
भागो धानाश्च Sk. २. षरणा P.
३. घृतस्नुवोऽलङ्कारणोपस्तरणाभिघारणेन
घृतस्त्राविणी. घृत स्नुवन्तीति
घृतस्नुवः Sy. णु प्रलवणे Skt.
४. तदर्थमश्वी M
५. इन्द्रम् इह omitted by P. and D.
६. सुखतमे रथे Sy. सप्तमीनिर्देशात्
स्थितमिति वाक्यशेषः । तृतीयार्थे वा
सप्तमी । सुखतमेन रथेन Skt.
७. वेदिसमीपे वहताम् Sy
८. प्रात M प्रातःकर्मारम्भे प्रातःसवने Sy
९. प्रयति प्रगच्छति प्रारभ्य वर्तमाने सति
माध्यन्दिने सवने Sy प्रयति प्रवृत्ते Sk.
१०. Omitted by S. ११. भवामहे M.
१२. तथा यज्ञसमाप्त्यवसरे तृतीयसवने
सोमस्य पीतये सोमपानार्थं हवामहे Sy
पुनरिन्द्रशब्दश्रुतिसामर्थ्यात् समाप्यमान
इति वाक्यशेषः । इन्द्रमेव समाप्यमाने
यज्ञे Skt समाप्यमाने च इति इन्द्र-
शब्दत्रित्वात् । यज्ञादिमध्यान्तेषु इन्द्र

- हवामहे सोमपानार्थम् Skr.
१३. ऽसिद्धा. M. P. हे इन्द्र । केशिभिः
केशरयुक्तं हरिभिरश्वस्त्वं नोऽस्मदीय सुत-
मभिषुत सोम प्रत्युप समीप आ गहि आग-
च्छ । सुतेऽभिषुते सोमे निमित्तभूते सति
यस्मात्कारणात् त्वा हवामहे त्वामाह्व-
याम । तस्मादागच्छेति पूर्वप्रान्वय. Sy.
नः अस्माक स्वभूतं सुत सोमम् उपागहि
उपागच्छ हरिभिः । हे इन्द्र । केशिभिः
केशवद्भि प्रलम्बकेशरैः । कस्मात् ? सुते
हि यस्माद् अभिषुते सोमे त्वा वय हवामहे
यन्तारमाह्वयामः Skt १४. इन्द्रम् M.
१५. P. reads काममापूरयत कर्मस्त-
वामत्वा सुकर्मण. before स्तोमम् ।
१६. सुतमभिषुतसोमयुक्तमिदमिदानीमनुष्ठी-
यमान सवन प्रातःसवनादिरूप कर्म Sy.
सवनमिति यज्ञनाम । इम च यज्ञम् ।
अथवेद सवनमिति सप्तम्यर्थे प्रयमा ।
अस्मिन् यज्ञे Skt.
१७. गौरमृग इव Sy. यथा गौरः खर. Skt.
१८. उदक omitted by M
१९. उप देवयजनसमीपे Sy.

इ॒मे सोमा॑स इ॒न्द॒वः सु॒तासो॑ अ॒धि ब॒र्हिषि॑ । तौ इ॒न्द्र॒ सह॑से पि॒व ॥६॥

इ॒मे सोमा॑स । इ॒मे । सोमा॑ । दी॒प्तौ । सु॒ता । ब॒र्हिषि॑ । अध्या॑सते । ता॒न् । इन्द्र॑ ।
बला॑य । पि॒व ।

अ॒यं ते॑ स्तोमो॑ अ॒ग्रियो॑ हृदि॒स्पृग्स्तु॑ श॒तमः॑ । अथा सोम॑ सु॒त पि॑व ॥७॥

अ॒यं ते॑ । अ॒यम् । त॒व । स्तोम॑ । मु॒क्ष्य । हृदि॑स्पृक् । अस्तु॑ । सु॒तम॑ । अ॒य । सोम॑म् ।
सु॒तम् । पि॒व ।

वि॒श्वमि॑त्स॒र्वेन॑ सु॒तमि॒न्द्रो म॑दा॒य ग॑च्छति । वृ॒त्रहा॑ सोम॑पी॒तये ॥८॥

वि॒श्वमि॑त् । वि॒श्वम् । ए॒व । सु॒तम् । सोम॑म् । इन्द्र॑ । म॑दा॒यम् । ग॑च्छति । वृ॒त्रहा॑ । सोम॑-
पा॒ना॒र्षम्—पा॒नेन॑ म॒दो भ॑वति ।

से॒म नः॑ का॒म॒मा पृ॑णु गोमि॒रश्वैः॑ श॒तक्र॑तो । स्त॒वाम॑ त्वा स्वा॒र्घ्यः ॥९॥

से॒म नः॑ । स॒ त्वम् । ग॒वादि॑भि । इ॒मम् । अ॒स्माक॑म् । का॒म॒मा । आ॒पूर॑य । श॒तक॑र्मन् ।
स्त॒वाम॑ । त्वा । सु॒कर्मा॑ण ।

१ सोम M

२ इन्द्रशब्द उन्दी क्लेबन् इति घातोदत्तप्र ।

इन्वव क्लेबनयुक्ता Sy

३ सह P

४ बर्हिषि S वेद्याम् तत्सत्यात्रगता

बर्हिषि यज्ञे Sy

५ त्वाम् M ताम् P D

६ Omitted by M

अस्माभिः ऋषिभाणः Sy

७ नः M न श्रेष्ठः सन्

८ ते तव हृदिस्पृग् मनस्मङ्गीकृत । हृदि

स्पृशतीति हृदिस्पृक् Sy त्वद्वचमस्य

स्पृष्टा । लोके हि यत्रोचते तद्बर्षं

स्पृशति इति न्यायः । तव रोचताम् ।

त्वर्षितोनावधार्यतामिति वा Skr.

१० Omitted by P

११ विश्वम् । अम् ङी । सर्वस्मिन् यज्ञे Skr

१२ अपि Sy

१३ प्रातःसवनादिभ्यः कर्म Sy

सुतं सोमं प्रतीन्द्रो गच्छति ।

१४ तत्पानजम्पृषयि Sy मवाय

मवार्षमभिपुतं प्रति गच्छतीति

वा Skr

१५ शान्तकर्मन् M शतकर्मा D

तकर्म P बहुकर्मन् ! बहुप्रज्ञ ! Skt.

१६ सुसकर्माणः S सुकर्माणः P

सुष्टु सर्वतो ध्यानयुक्ताः सन्तः Sy

स्वार्घ्यः, आध्यानम् आभी प्रार्थना,

शोभनप्रार्थना Skt

१७ Ms D puts the figure

॥१६॥ here to indicate the

end of the sixteenth hymn.

No such number is given

in P and M

इन्द्रावरुणयोरहं सम्राजोरव आ वृणे । ता नो मृळात ईदृशे ॥१॥

इन्द्रावरुणयोः । इन्द्रावरुणयो । अहम् । सर्वोपामीश्वरयो । पालनम् । आवृणे । तां ।
मृळयेताम् । अस्मान् । ईदृशे स्तोत्र ईदृगेनावसेति ।

गन्तारा हि स्थोऽवसे हव विप्रस्य मावतः । धर्तारा चर्षणीनाम् ॥२॥

गन्तारा हि । गन्तारौ । हि । भवथ । रक्षणार्थम् । आह्वानम् । मेधाविन । मत्नदृगस्य ।
धारकौ । मनुष्याणाम् । ती मयि चागच्छतम् ।

अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण राय आ । ता वां नेदिष्टमीसहे ॥३॥

अनुकामम् । कामानन्तरमस्मान् । धनेन । आतर्पयेथाम् । इन्द्रावत्पत्नी । तां । वाम्
वयम् । युवयोरन्तिकतम धनम् । याचामहे ।

युवाकु हि शचीनां युवाकुं सुसतीनाम् । भूयाम वाज्रदाब्जानाम् ॥४॥

युवाकु हि । युष्मत्काम । हि पुरुष । प्रजाना भाजन भवति । युवाकु ।

१. समीचीनराज्योपेतयोः सम्यग्दीप्यमान-
योर्वा Sy सम्यग्दीप्तयोः Sk.
२. प्रार्थये Sk ३. ईदृशे प्रार्थनाविशेषाद्
वर्तमानान् Skr ४. S adds यद्वा
before ईदृशेन० एवविधेऽस्मदीयवरणे
निमित्तभूते सति Sy ५. भवौ M.
६. धर्तारौ योगक्षेमसपादनेन धारयितारौ
Sy धारयितारौ Sk.
तैस्तरूपकरणैः Skr. ७. वाग० M.
८. अस्मदीयाभिलाषमनु . . वय यदा
यदा धन कामयामहे तदा तदा प्रयच्छत-
मित्यर्थः । . . कामस्य पश्चादनुकामम् ।
अथवा कामे कामेऽनुकामम् Sy.
अन्विति पश्चादर्थे । सोमस्य च पश्चादनु-
काम कामयित्वा तत्पानानन्तरमित्यर्थः ।
अथवानुशब्दो वीप्साया कर्मप्रवचनीयः ।
काम काममनु अनुकामं, यदा यदा वय
कामयामहे तदा तदेत्यर्थः Sk.
९. तर्पयेथाम् S. P. ०येथा M. सर्वतो-
ऽस्मांस्तृप्तान् कुरुतम् Sy
१०. तौ वाम् missing in M.

११. धनेन तस्यैकदेशेन वा । इस् टार्थः ।
युष्मद्वनतर्पणप्रार्थनावन्तो वयम् Skr.
१२. युवाकु वसतीवयैकधनात्मकैरुदकै पयः-
सक्त्वादिद्रव्यान्तरैश्च मिश्रितम् । . . . यु
मिश्रणे Sy. युवा कामयत इति
युवाकु, युष्मत्पानकाममित्यर्थः । अथवा
'यु मिश्रणे' मिश्रित वसतीवयैकधनाभि-
रद्भिः श्रयणैर्वा . . . सोमलक्षण हविः . .
युवाकु युष्मत्काम युष्मद्गुणमिश्रं वा
युष्मत्सर्वगुणसङ्घीर्तनरूपमित्यर्थः । . . .
स्तुतिलक्षण वचनम् . . . अथवा द्वावपि
युवाकुशब्दौ सोमविषयावेव । मिश्रणार्थ
एकः, युष्मत्पानकाममित्येवमर्थोऽपरः ।
अथवा . . . युवाद्विति बहुवचनस्य
स्थान एकवचनम् . युष्मत्कामा. Sk.
१३. प्रजाना P. यजाना S लजानां M.
अस्मदीयकर्मणा सवन्धि सोमरूप हविः
. . . कर्मनामसु शची शमीति पठितम् Sy
शचीति कर्मनाम . . . यागकर्मवताम-
स्माकम् । . . तृतीयार्थे पठ्ठी । . . .
कर्मभिः Sk. १४. भाजन भाजन P.

सुमतीनां च । ययं च युवाकवा युवयोरग्रस्य दातृणां वर्मणां भाजनम् । भवाम भूयास्म धति ।

इन्द्रः सहस्रदाव्नां वरुणः शस्यानाम् । क्रतुर्मवत्युक्थ्यः ॥५॥

इन्द्रः सहस्रदाव्नाम् । इन्द्रः सहस्रस्य दातृणामपि पमणाम् । कर्ता । भवति । धरणदध ।

प्रदांसनीयानाम् । प्रदास्य । अपि वा स्तोतृन् सहस्रस्यैव प्रदास्यादेष परोति ।

तयोरिदवसा त्रय सनेम नि च धीमहि । स्यादुत प्ररेचनम् ॥६॥

तयोरित । इन्द्रावरणया । एव । रक्षणेन । ययं धनम् । भजमहि । निधीमहि । च ।

उपयुक्तादनिरिक्तं निहितानिष्काम् । अपि । अस्तु ।

इन्द्रावरुण वामह हुवे चित्राय राधसे । अस्मान्तु जिग्युषंस्कृतम् ॥७॥

इन्द्रावरुणा । इन्द्रावरुणो । । वाम् । अहम् । हुवे । चित्राय । घनाय । तापम्मान् । यद्रून्

जिनवन । मुष्टु । पुष्टम् ।

इन्द्रावरुण नू नु वा सिपांसन्तीषु धीष्या । अस्मभ्यं शर्म यच्छतम् ॥८॥

इन्द्रावरुण नू । इन्द्रावरुणो । । शिप्रम् । वाम् । सम्भक्तुमिच्छन्तु । ध्यातुषु स्नातुषु ।

अस्मभ्यम् । सुश्रम् । प्रयच्छतम् । एको नु पूरणः ।

- १ शोभनयुद्धियुक्तानामुत्पिजां स्तोत्रद्वयं वचनमपि युवाहु नानाविधैः स्तुत्यगण मिश्रितम् Sy मतिः स्तुतिः, मन्यतेरर्थतिकमस्वात्, सुस्तुतीनामस्माकं शोभनाभिश्च स्तुतिभिः Sk
- २ युवाकवयो M Omitted by S
- ३ युवयो प्रसादाद् वयं वाजदाव्नामप्र प्रदानां पुष्ट्याणां मध्ये मुष्ट्या भवेम Sy
- ४ सहस्रदातृणामपि D सहस्रसंख्याकघन प्रदानां मध्ये क्रतुर्घनबामस्य कर्ता भवति प्रभूतं ददातीत्यर्थः Sy सहस्रसंख्याक वानामाम् Sk ५ स्तुत्यानां मध्ये उक्थ्यः स्तुत्यो भवति । अतिशयेन स्तुत्य इत्यर्थः Sy स्तुत्यानामत्यन्तोक्तृष्टानाम् Sk ६ ०स्थाश्च P स्तोतृभ्यः प्रभूतानि घमानि ददातीत्यर्थः Skt.
- ७ तपणेन पालनेन वा हेतुना ताभ्यां तर्प्यमाणा पात्यमाता वेत्यर्थः Skt
- ८ प्राप्ते घने यावदपेक्षितं तावद् भुक्त्या ततोऽपशिष्टं घनं स्वचिन्तिमिरूपेण

- स्थापयामः Sy उपभोगातिरिक्तं च निष्ठाया स्थापयमेत्यर्थः । प्रवर्षेण यवतिरिच्यते तत् प्ररेचनम् । उपभोगादि घानान्चातिरिक्तमपि स्थापयत्यर्थः Sk
- ६ हिता० M भुक्तानिहिताश्च प्रकर्षेणा धिकं घनं स्यात् Sy १० कचि P
- ११ Omitted by D १२ मणिमुक्ता बिहरेण विविधाय राधसे घनाय Sy पूजनीयस्य घनस्वार्थाय । पूजनीयं राय मह्यं दत्तम् Skr १३ तयास्मान् P
- १४ अस्मच्छयूनिपि अस्माभिरापोषयतम् Skr
- १५ इन्द्रावरुणा S इन्द्रावरुणो M
- १६ सनितुं संभवतुं सम्यक सेवितुमिच्छन्तीषु Sy १७ अस्मदीययुद्धियु Sy कर्मसु Sk. १८ गृहं सुखं वा Sk
- १९ नु M P क्षिप्रनामसु नु मक्षिजति पठितम् (Ngh 2 15) । तस्य द्विरावृत्तिबलावतिशयो लभ्यते Sy
- २० Mādhava ignores आ । आ समन्तात् Sy

प्र वामश्नोतु सुष्टुतिरिन्द्रावरुणं यां हुवे । यामृधार्थे सधस्तुतिम् ॥६॥

प्र वामश्नोतु । प्राश्नोतु^१ । वाम् । सुष्टुति^२ । इन्द्रावरुणी^३ । यां^४ स्तुतिं^५ प्रति वामहम् । हुवे । या च युवाम् । वर्धयथ^६ । सहृताम्^७ ।

I.18.

सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिजः ॥१॥

सोमानं स्वरणम् । सोतारम्^८ । प्रकाशनवन्तम्^९ । कुरु माम् । ब्रह्मणस्पते^{१०} । कक्षीवन्तं^{११} । यस्तथा कृतवानसि । य कक्षीवानुशिकप्रसूत^{१२} । स्वरति शब्दकर्मति^{१३} ।

यो रेवान्यो अमीवहा वंसुवित्पुष्टिवर्धनः । स नः सिपक्तु यस्तुरः ॥२॥

यो रेवान् । य । धनवान् । यश्च । रक्षसा हन्ता । धन लम्भयति । पुष्टेर्वर्धयिता । स । भजताम्^{१४} । अस्मान् । य । सर्वदा त्वरते कर्मस्विति^{१५} ।

१. प्राप्नोतु S.

२. त्वाम् M. ३. सुष्ठु M.

४. तृतीयार्थे वा द्वितीया । यां प्रति यया वा युवामाह्वयामि । या च ऋधार्थे वर्धयथः । यो हि निजस्तुतेः फलं साधयति स तां पुनः पुनः कारयति Skt.

५. ०यतः D युवा वर्धार्थे Sy.

६. सहभूताम् D. M शोभनस्तुतिं...किं च सधस्तुतिं युवयोरुभयो. साहित्येन क्रियमाणायाः स्तवक्रियायाः Sy. सधस्तुतिं सहहृतयोर्युवयो स्तुतिम् । अथवा सधस्तुतिमिति तृतीयार्थे द्वितीया । यया सहस्तुत्या वर्धये इत्यर्थः । स्तूयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते Skt.

७ Ms D puts the figure ॥१७॥ here to indicate the end of the seventeenth hymn No such number is given in P and M.

८ सोमानम् S. अभिषवस्य कर्तारं Sy षुञ् अभिषवे । अभिषोतारम् Sk.

९. प्रकाशनवन्तम् S. प्रकाशनवन्तम् Sy. स्व् शब्दोपतापयोः । शब्दधितारम् अर्चयितारं च... यष्टार स्तोतार

चेत्यर्थः । ... अथवा सर्वत्र य शब्द्यते स स्वरणः प्रकाश इत्यर्थः । अभिषोतार मा स्वरण देवमनुष्येषु प्रकाश कुरु Skt.

१०. इवशब्दोऽत्राध्याहृतव्यः Sy.

लुप्तोपममेतद् द्रष्टव्यं, कक्षीवन्तमिव ऋषिम् Sk. ११. ०प्रसूत M.

१२ Cf. सोमानां सोतार प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते कक्षीवन्तमिव य औशिजः । ... औशिज उशिजः पुत्रः । N 6 10

१३. रोगाणाम् Sy. हिसितृणाम् Sk.

१४. लभयति P. D. धनलब्धा Sy. अपूर्वाणामपि धनानां लब्धा । अथवा विन्दतिरत्र सामर्थ्यादन्तर्णीतण्यर्थः । धनानां लम्भयिता स्तोतृभ्यो दातेत्यर्थः Sk.

१५. सेवता परिगृह्यानुगृह्णात्वित्यर्थः Sy. सिषक्तु इति सेवमानस्य ... स न. सेवतां यस्तुरः । N 3. 21.

१६ अथवा यो रेवानित्यादिभिः पुत्र प्रति निर्दिश्यते । ब्रह्मणस्पतिप्रसादाद् धनवत्त्वादिगुण. पुत्रोऽस्मान् सचताम् अस्माक जायतामित्यर्थः Skt.

१७. तत्वरते M शीघ्रफलद. Sy.

मा नः शंसो अररूपो धृतिः प्रणह्मर्त्यस्य । रचा गो ब्रह्मणस्पते ॥३॥

मा नः शंस^१ । मा^१ । अस्मान्^१ । अदातु^१ । मर्त्यस्य^१ कदर्यस्य^१ । शंसो न दातु युष्मभ्यमिच्छा
मीति वादः । हिंसक^१ । प्राप्नोतु^१ घनाभावात् । तथाऽस्मान्^१ । त्वं रक्ष^१ ।

स घा वीरो न रिप्यति यमिन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः । सोमो हिनोति मर्त्यम् ॥४॥

स घा^१ वीर^१ । यम्^१ । ण्ते युद्धे^१ । प्रेरयन्ति । स^१ । खलु^१ । न । विनश्यति । वीर^१ ।

त्व त ब्रह्मणस्पते सोम इन्द्रश्च मर्त्यम् । दक्षिणा पात्वंहंसः ॥५॥

त्वं तम्^१ । त्वम्^१ । तम्^१ । ब्रह्मणस्पते । सोम । इन्द्र^१ । च । मर्त्यम्^१ । यज्ञस्य पत्नी दक्षिणा
च । रक्षतु^१ । दाद्विधादाहन्तुर्वा रक्षस^१ ।

सदसस्पतिमद्भुत प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सुनि मेधामयासिपम् ॥६॥

सदसस्पतिम्^{१०} । सदसस्पतिम्^{११} । महान्तम्^{१२} । ससायम्^{१३} । इन्द्रस्य । कमनीयम्^{१४} । घनम् । प्रज्ञां च ।
अयाचिपम्^{१५} ।

- १ माशब्धः प्रणगित्येतेन सम्बन्धयितव्यः
Sk. २ आदातुं D अदातु P
३ मन्तस्य M अररूपः—देवेभ्यो हृदियाम
बाहुरयष्टु यो हि न यजते स
यष्टुं विनश्यन्स्वित्येवमाक्षसति । सोऽस्य
क्षंस^१ Sk.
४ शंस शंसनम् अधिकोप इत्यर्थः । साबुशो
पाण्डिभ्योः—शात्रुणा प्रयुक्तोऽधिकोप Sy
५ धृतिर्हिंसकः—धुर्बा हिंसार्थः Sy
धुर्बतेर्वयकर्मणः धृतिर्हिंसा हिंसिता
वा Sk. ६ प्रयकः, पृषी
संपर्कं मा संपुणक्तु प्राप्नोतु Sy
प्रयकः—प्रयुक्तस्य मशोभ्याप्तिकर्मण
एतन्नूपम । मा प्रणशत्, मा प्रापदि
त्यर्थः । अथवा नवप्रहृकपत्वात् पृषो
सम्पर्कार्थस्येवं क्वं न प्रपूर्वस्य नशो Sk.
७ अस्मान् omitted by P and D
८ रक्ष M ९ Mādhave
ignores ब्रह्मण and पते ।
१० ससा M घ इति पबपूरणः । एवार्थं
वा Sk.
११ इन्द्रो ब्रह्मणस्पतिः सोमश्च Ed.

- १२ हि गतो वृद्धो च प्राप्नोति वर्धयति
वा Sy हि गतो वृद्धो च । गच्छति
वर्धयति वा मर्त्यं मनुष्यम् Sk.
१३ हिंस्यते Skr १४ Mādhave
ignores मर्त्यम् । १५ तं त्वम् M.
१६ तं त्वं M यः स्तौति यजते च Sk.
१७ मर्त्यं P १८ दक्षिणाख्या देवता च
वसु वृद्धो Sy १९ अंहस पापा
त्याहीति शेषः Sy अंहस पापात् Sk.
२० Omitted by M
२१ सव प्रसिद्धं यज्ञगृहं तस्याधिपतिः सव
सस्पतिः । कोऽज्ञो ? अग्निः । कृत एतत् ?
अग्ने सर्वयज्ञाधिपतित्वात् Sk.
२२ आश्चर्यकरम् Sy अवृमुतम्—महन्ता
मैतत् । महान्तम् Sk २३ सहायम्
M सोमपानार्थिन इन्द्रस्य तत्सम्पा
दनात् प्रियम् Sk २४ सोमपाने
सहचारित्वात् काम्यं कमनीयम् Sy
प्रार्थयितव्यं च सर्वस्तोत्राणाम् Sk
२५ अयाचिर्मं M या प्रापणे प्राप्तवा
नस्मि Sy ईमहे यामीति याच्छाकर्मसु
पाठाद् यातिर्याच्छाकर्मा—याचे Sk

यस्माद्दृते न सिध्यति यज्ञो विपश्चितश्चन । स धीनां योगमिन्वति ॥७॥

यस्माद्दृते । यम्^१ । विना । न । सिध्यति । यज्ञ । विदुषु^२ । अपि । स । कर्मणाम्^३ । योगम् ।
व्याप्नोति^४ ।

आदृध्नोति हविष्कृतिं प्राञ्च^५ कृणोत्यध्वरम् । होत्रा देवेषु गच्छति ॥८॥

आदृध्नोति । गमनानन्तरमेव । समर्धयति । हविष्करणम् । प्राञ्चम्^६ । कृणोति । यज्ञम् ।
वाचा च । देवेषु । गच्छति ।

नराशंसं सुधृष्टममपश्यं सप्रथंस्तमम् । दिवो न सन्नमखरसम् ॥९॥

नराशंसम् । नरैः शसनीयम् । अतिशयेन धृष्टम् । पश्यामि । गर्वत पृथुनम्^{१४} । युक्तोक्तस्य^{१५}
सम्बन्धिनम्^{१६} । इव सूर्यम् । महनीयसदनमिति ।

१. यस्मात् सदसस्पतिना अग्निना विना Skt.
२. मेधाविनोऽपि यजमानस्य Skt
३. मनोऽनुष्ठानविषयाणामस्मद्बुद्धीनामनुष्ठेयकर्मणा वा Sy.
४. प्राप्नोति P. D
यजमानमनुगृह्य तदीयं यज्ञं निष्पादयतीत्यर्थः Sy
इन्वति व्याप्तिकर्मायं प्राप्नोति
करोतीत्यर्थः Skt
व्याप्नोति । इ व्याप्तौ । सर्वयागकर्माणि करोतीत्यर्थः Skt.
५. आदिति निपातोऽथशब्दपर्याय आनन्तर्ये । कर्मभिः संयुज्यानन्तरम् Skt
६. हविर्दानानन्तरमेव फलं प्रयच्छतीत्यर्थः Sy
७. हवींषि सारतो वृद्धानि करोति Skt
८. हवि सपादनयुक्तं यजमानम् Sy
९. प्राञ्ज D प्राञ्च प्रकर्षेण गच्छन्तमविधनेन परिसमाप्तियुक्तम् Sy
प्रकर्षगामिन देवान् प्रति Sk
१०. यज्ञां M
११. होत्रा ह्यमाना देवता तुष्टा सती यजमानं प्रख्यापयितुं देवेषु गच्छति । यद्वा होत्रा अस्मदीयस्तुतिरूपा वाक् देवान् परितोषयितुं देवेषु गच्छति ।

- वाङ्नामसु होत्रा गोरिति पठितम् Sy होत्रेति वाङ्नाम । तृतीयार्थे चात्र प्रथमा । होत्रया च स्तुतिलक्षणया च वाचा Skt.
१२. देवाश्च स्तोतीत्यर्थः Skt
 १३. नारा० D एतन्नामक देवविशेषं, यद् वा अवयवार्थव्युत्पत्त्या सदसस्पतिदेवतापरोक्ष्य शब्द Sy.
 १४. पृथुनन्द्यु० M. पृथुतमन्पुञ्चाकस्य P पृथुमन्द्यु० D. अतिशयेन प्रख्यात. . . प्रथं प्रख्याने Sy
 १५. सम्बन्धिनम् M.
 १६. सद्ममखसं प्राप्ततेजस्कम् . . . स्तोदतीति सद्म . . . सद्म महो यस्येति बहुव्रीहौ हकारस्य व्यत्ययेन खकार. Sy
सद्म सदनमादित्यमण्डलं, तन्मखो महद् यस्य स सद्ममखा आदित्यः । मखशब्दो हि . . . अपठितमपि महन्नाम । सकारस्तु तस्यैव छान्दस उपजनः । पर्यायान्तरं वा सकारान्तम् । त सद्ममखसमादित्यमिवेत्यर्थः Skt.
 १७. Ms D puts the figure ॥१८॥ here to indicate the end of the eighteenth hymn. No such number is given in P and M

प्रति त्व चारुमध्वर गौपीथाय प्र हूयसे । मरुद्धिरम् आ गहि ॥१॥

प्रति त्वम् । प्रति । चारुम् । अध्वरम् । सोमपानाय । आहूयसे । सोजने ! । मरुद्भि सह ।

आगच्छ ।

नहि देवो न मर्त्यो महस्तव क्रतुं परः । मरुद्धिरम् आ गहि ॥२॥

नहि देव । नहि । देव । मर्त्यो या । महत् । तव । कर्म । तरति ।

ये महो रजसो विदुर्विश्वे देवासो अद्रुहः । मरुद्धिरम् आ गहि ॥३॥

ये महः । ये मरुता । महान्तम् । लोकमन्तरिक्षम् । जानन्ति । व्याप्ता । दवा । द्राहरहिता ।

य उग्रा अर्कमानृचुरनाधृष्टासु ओजसा । मरुद्धिरम् आ गहि ॥४॥

य उग्रा । ये । उद्गुर्णा । अर्चनीयमिन्द्रम् । अस्तुधन् । दलेन । अन्यरनभिभूता ।

१ प्रतीत्यं D त्यच्छब्दस्तच्छब्दपर्याय
Skt. त्यत् तवर्षे । योज्यमस्माभि प्रक
स्मितस्त महं प्रति Skr

२ अङ्गुर्वकल्यरहितस्यम् Sy

३ सोमोऽप्र गौरुष्यते । सोमपानाय Sk

४ व्याप्ते P प्रहूयसे प्रकर्वेणाहूयसे Sk

५ गच्छ P

६ Madhava ignores त्यम् ।

त्यच्छब्द सर्वनाम तच्छब्दपर्याय Sy
Cf तं प्रति चारुमध्वरं सोमपानाय
प्रहूयसे । सोजने मरुद्भि सहागच्छेति
N 10 36

७ न मर्त्यो यस्तव P

८ महो महत् तव सकाशात् । टाव्येऽम् ।
कर्मणा प्रत्या वाक्कृष्टः । त्वत् श्रेष्ठो
देवमनुष्येष्वपि न कश्चित् Sk

९ कर्मविशेषमुत्सृज्य परो नष्टुकृष्टो
न भवति ये मनुष्यास्त्वर्षीयं
कृतुमनुतिष्ठन्ति ये च देवास्त्वर्षीये
भ्रातृभ्यग्नेः एवोक्तृष्टा इत्यर्थः Sy

१० Madhava ignores मरुद्धि ।
अग्ने । आ । गहि ।

११ यमहः D १२ महास्तं P

१३ महो रजसो महत् उदकस्य वर्षणप्रकारम्

Sy रजःशब्धो लोकवचनं, उदकवचनो
या । महो रजस इति चोभयत्र द्विती
यायै पठ्यी । ये महद् रजसो लोक
मन्तरिक्षाभ्यम्, उदकं वा मेघं विदु
र्जानन्ति Skt. १४ S adds च
before जानन्ति । आति M

१४ सर्वे सप्तविधगणोपेता Sy

१५ वृषोत्तमाना Sy वीप्ता बतारो वा Sk.

१७ द्राहरहिता वर्षणेन सर्वभूतोपकारित्वात् ।
Sy अद्रोग्धव्या अद्रोग्धारो वा
स्तोत्रुणां मष्टुणां च Sk

१८ Mādhava ignores मरुद्धि ।
अग्ने । आ । गहि ।

१९ उपोद्गुर्णा D तीव्रा Sy
अन्वेनाप्रसह्या कूरा Sk.

२० ०मिन्द्र P अर्कमुदकम् Sy

२१ स्तुवन् P अर्चितवन्तो वर्षणेन
संपादितवन्तः Sy

अर्धते स्तुतिकर्मण एतद्रूपम् Skt.

२२ अतिरक्तता सर्वभ्योऽपि प्रबला Sy

२३ Mādhava ignores मरुद्भि ।
अग्ने । आ । गहि ।

ये शुभ्रा घोरवर्षसः सुक्षत्रासो रिशादसः । मरुद्धिरग्र आ गहि ॥५॥

ये शुभ्राः । येऽलङ्करणं गोभमाना । घोररूपा । सुक्षत्रा । रिशतामनितान् ।

ये नाकस्याधि रोचने दिवि देवासु आसते । मरुद्धिरग्र आ गहि ॥६॥

ये नाकस्य । ये । आदित्यस्य । रोचने । दिवि । देवा । वमन्ति ।

य ईङ्खयन्ति पर्वतान् तिरः समुद्रमर्णवम् । मरुद्धिरग्र आ गहि ॥७॥

य ईङ्खयन्ति । ये । चालयन्ति । पर्वतान् । तिरस्कुर्वन्ति च । उदकवन्तम् । नमूद्रम् ।

आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः समुद्रमोजसा । मरुद्धिरग्र आ गहि ॥८॥

आ ये । ये । रश्मिसदृशे प्रत्यक्षमारुतैरुदकम् । वनेन । नमूद्रम् । तिरः । आतन्वन्ति ।

१. उग्ररूपधरा Sy वर्ष इति रूपनाम ।
.. .शोभना' क्रीडाकाले । घोररूपा.
सङ्ग्रामकाले Sk.

२. सुक्षत्रास. शोभनधनोपेता .. . धन-
नामसु क्षत्रं भग इति पठितम् (Ngh.
2 10.) Sy. सुक्षत्रास' सुधन्वान.
सुबला वा Sk

३. हिंसकाना भक्षकाः Sy. रिशादसः
क्षेप्तारो हिंसितृणा प्रतिहिंसितार
इत्यर्थः Skt

४. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

५. दुःखरहितस्य सूर्यस्योपरि दिवि.....क
सुख तद् यस्मिन्नास्त्यसौ अक इति बहु-
व्रीहि कृत्वा पश्चान्तञ् । न अको नाक
इति नञ्त्तत्पुरुषः Sy.

नाक इत्यादित्यनाम Skt ये आदित्य-
स्योपरि Skr

६. Omitted by M

७ दिव एकदेशे स्थाने सप्तमे वायुस्कन्धे
Skt.

८. स्वयमपि दीप्यमानाः Sy

९. Mādhava ignores अधि ।
मरुद्धिः । अग्ने । आ । गहि । १०. ये S.

११. ईङ्खयन्ति P. D. ईङ्खयतिर्गतिकर्मा गम-
यन्ति क्षिपन्तीत्यर्थः Skt

१२. मेघान् Sy. अथवा पर्वतशब्दो मेघ-
नाम । . . . गमयन्ति मेघान् वर्षाय
पृथिवीं वर्षयन्तीत्यर्थः Skt.

१३. तिर सत इति प्राप्तस्य नामनी । प्रा-
प्ता. सन्त. Skt. तिरः सत इति
प्राप्तनामनी । ये महाबलत्वात् समुद्रे
पर्वतक्षेपणसमर्था Skr.

१४. उदकन्त P D उदक त M.

१५. पार्थिव समुद्र प्रति....पार्थिवेन च
समुद्रेण पृथिव्येव लक्ष्यते Sk.

१६. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

१७. रश्मिभिस्सदृशे. P. सूर्यकिरणैः Sy.
स्वतेजोभिः Sk.

१८. समुद्रशब्दो ह्यन्तरिक्षनामापि Skt.
अन्तरिक्षं पार्थिव वा Skr

१९. तिरस्कुर्वन्ति.. . निश्चलस्य जलस्य
तरङ्गाद्युत्पत्तये चालनं तिरस्कारः । Sy.

२०. आप्नुवन्ति Sy. आतन्वन्ति व्याप्नु-
वन्ति Sk

२१. Mādhava ignores मरुद्भिः ।
अग्ने । आ । गहि ।

अभि त्वां पूर्वपीतये सृजामि सोम्यं मधु । मरुद्भिर्गन् आ गहि ॥६॥

अभि त्वां । अभिसृजामि । त्वां । पूर्वपानाय । सोममयम् । मधु । सोजने । मरुद्भिः सह ।

आगच्छेति ।

ऋक्संहितायां प्रथममध्यायं व्याकरोदिति ।
कुशिकानां कुले जातो माघव सुन्दरीसुत ॥

I 20

“अथ देवाय जन्मने” माघवो व्याचिकीर्षति ।

तत्रामन्त्रितसाब्दानामादौ वृत्ति प्रदर्शयति ॥ १॥

आमन्त्रिताद्युदात्तत्वमुच्चैरामन्त्रणे भवेत् ।

नीचैरामन्त्रणे कार्यं पद सर्वं निहन्यते ॥ २॥

अर्षस्त्वभावाद् वाक्यस्य मध्यस्य तस्मिन्हन्यते ।

“ऋतेन मित्राकरुणा” “कृती नो मित्राकरुणा” ॥ ३॥

१ अभिसृजामि त्वां पूर्वपीतये पूर्वपानाय ।
सोम्यं मधु सोममयम् । सोजने मरुद्भिः
सहागच्छेति । N 10 37

२ सर्वतः सम्पादयामि Sy शुद्धोऽप्यत्र
सृजति सोपसर्गाच्च इच्छेत् । उत्सु
जामि । अनादिकालप्रवृत्तं यत्पानं तदर्थं
तुभ्यं वदामीत्यर्थः Skt. त्वां प्रति
पूर्वकालप्रवृत्तयः सोमपानाय उत्सुजामि
वदामि । अनादिकालप्रवृत्तं यत्पानं
तदर्थम् Skr

३ त्वां D

४ पूर्वकाले प्रवृत्तयः पानाय Sy

५ सोमसम्बन्धिनं मधुररसम् Sy
इत्यसामान्यान्मुष्यत्वसामान्याञ्च सोम
रसोऽत्र मधुव्यते Skt.

६ सहान्ने M

७ आगच्छति D गच्छेति M

८ Ms D puts the figure ॥१६॥
here to indicate the end of
the nineteenth hymn. No
such number is given in
P and M

९ तायां D

१० ०रोति यः M

११ RV I 20. 1

१२ व्याचिख्यासति माघव R.

१३ प्रवृत्तयते P D M

१४ ०ताप्युदा० P

१५ तत् omitted by P

१६ न P १७ RV I 2 8

१८ ना M Omitted by P

१९ RV I 2 9

अर्थस्वभावादुच्चैस्त्वं कचिन्मध्येऽपि दृश्यते ।

तथैव नीचैस्त्वमपि तत्रोदाहरणं शृणु ॥ ४ ॥

“अह्वयच्छुनमन्धाय सा वृकीः” इति वज्यति ।

“नरेति” तत्राद्युदात्तमेवं हि परिदेवनम् ॥ ५ ॥

“इन्द्राग्नी द्यावापृथिवी” यजुष्यस्मिन्निहन्यते ।

बहुष्वामन्त्रितेष्वन्तरोपधीरिति यत् पठ्य ॥ ६ ॥

“अग्ने पावक रोचिपा” “घृताहवन दीदिवः” ।

“ग्नावो नेष्टः पिव ऋतुना” “सखायः स्तामत्राहमः” ॥ ७ ॥

“विश्वे देवासो मनुषो” “विश्वे यजत्राः” “त आदित्याः” ।

सर्वत्रार्थस्वभावोऽयमूह्यः प्राज्ञैरिति स्थितिः ॥ ८ ॥

१. ०हरणं R. २. आह्वयत् D M.

३. ०मन्धारय M

४. चुकी० P RV I 117 18^b
V. M. has changed the order of words of the Vedic quotation and has omitted the word भरम् without giving any indication of the omission The Vedic passage is the following

शुनमन्धाय भरमह्वयत्सा वृकी etc

५. Fragment of RV I. 117 18^b “अश्विना वृषणा नरेति” परिदेवनासूक्तम् । आमन्त्रितमुच्चैर्लौकिका वदन्ति तत्कृतो निपात इत्युक्तम् ॥

V. M. on RV I 117. 18

हे अश्विनो. . . हे वृषणो. . . इत्येव सम्बोध्य नरा नेतारावश्विना अह्वयत् Sy

६. तत्रानुदात्तम् M तत्राद्युत्तम् P

७. TS I 2 I 2

८. ०त्वंन्त ओ० D ०त्वंन्त ओ० P. M.

९ पावरो० P १० RV. V 26 1^a

११. घृता० M १२ दिदिव P दीदिव M.

१३. RV I 12. 5^a १४. नावो D.

श्वानो M १५. पिवर्तुना R

I have given the quotation as it is in the RV As the rules of euphonic combination are not applied, the third pāda comes to acquire an extra syllable, according to the reading, adopted by me.

१६. RV. I 15. 3^b

१७. ०वाहस P RV I. 5 1^c

१८. देवा सोममस्तो P मस्तो D. M. RV X 63 6^b

१९. यजत्र P RV X 63. 11^a

२० RV X 63 7^c
There is one extra syllable in b

नामन्त्रितं कारकवद् वाक्यार्पणान्क्तिं भवत् ।

“युव वरो सुपान्मो” “वेशो मर्या अपेशसे” ॥६॥

य इमे तत्रोदाहरणे स्पष्टे सर्वे च तादृशम् ।

अविद्यमानवक्त्ये च एष हेतुरिति स्थिति ॥१०॥ ॥ इति ॥

अय देवाय जन्मने स्तोमो विभ्रेभिरासुया । अकारि रत्नधातम ॥१॥

अयं देवाय । मेधातिथिः । अयम् । स्तोम । मनुष्यत्वमपहाय देवभूताय ऋमुष्णां गणाय ।

मेधाधिभिरस्माभि । आस्येन । अतिशयन रत्नप्रदाता । त्रियत् ।

१ कारणकवद् P

२ वाक्येयं नाधिकं M

३ Cf Pa. 2 I 2 VPr 2 18

४ युवं वरो सुपान्मे M. RV VIII

26 2 Rāja reads “युवं मरा

स्तुवते” । RV I 116 7, 117 7

The third pāda is short by one syllable

५ वेशो P ६ अपेशसे P

७. RV I. 6 3^b

८ एतु M

९ इति is omitted by R. Accent is not marked in all the Vedic quotations in these verses by R and S

१० मेधातिथिः D

११ ऋभवो हि मनुष्याः सन्तस्तपसा देवत्वं प्राप्ताः । तत्संयो जायमानवा धिना अन्मशाब्देनैकवचनास्तेमात्र निविश्यते । जन्मने जायमानाय ऋभु संघख्याय देवाय Sy

आर्भवं प्रथमं सूक्तम् । ऋभुविन्वा च वाजश्च प्रयः पुत्राः सुपन्वमः । ते

रथकारा धभूवुः । अतिशयवद्भिः

कमनिर्वेधत्वमीयुः । देवेभ्यो जातेभ्यो

ये ऋभवो मनुष्याः सन्तः कमनीशलाद्

देवा जातास्तेभ्यः Skr

Cf BD

सुधन्य आङ्गिरसत्यासन्

पुत्रास्त्रयः पुरा ।

ऋभुविन्वा च वाजश्च

शिष्यास्त्वष्टुश्च तेऽभवन् ॥

3 83

तेषां स्तुतिरिवं सूक्त

त्वयमित्यष्टकं परम् । 3 90

Cf KSA अयमष्टावार्धम् II

१२ ऋत्विग्भिः Sy

१३ आस्येन P ऋत्नक्षणया वाचा

आसा उपासना वा Skr

१४ रक्तप्रवा P

रत्नानि बधासीति रत्नधाः

अतिशयेन रमणीयमणिमुक्ताविधनप्रबः ।

स्तोत्रेण सुष्टा ऋभवो धनं प्रयच्छ-

न्तीत्यर्थः Sy

ये नो धनानि शास्वस्ति आसातुष्टाः Skr

१५ ति यते P निष्पासितः Sy

स्तुतिपरिचर्योर्हृत्बोरकारि Skr

य इन्द्राय वचोयुजां तत्क्षुर्मनसा हरीं । शमीभिर्यज्ञमाशत ॥२॥

य इन्द्राय । ये^१ इन्द्रार्थम्^२ । वचनमात्रेण रथे युज्यमानौ । कृतवन्ती । बुद्धिमहत्तया^३ अश्वी ।
ते^४ शिल्पकर्मभिर्देवप्रीणनै^५ । यज्ञिय भागम् । प्राप्तवन्त^६ ।

तक्षन्नासत्याभ्यां परिज्मानं सुखं रथम् । तक्षन्धेनुं संवर्दुधाम् ॥३॥

तक्षन्नासत्याभ्याम्^{१०} । अकुर्वन्^{११} । अश्विभ्याम्^{१२} । परितो गन्तारम्^{१३} । गोभनाक्षद्वारम्^{१४} । रथम् ।
तक्षन्^{१५} । धेनु च । बृहस्पतयेऽमृतस्य दोग्धीम्^{१६} ।

युवाना पितरा पुनः सत्यमन्त्रा ऋजूयवः । ऋभवो विष्ट्यक्रत ॥४॥

युवाना पितरा । वद्धावात्मीयी पितरौ^{१८} । पुन । तरुणौ । अकुर्वन्^{१९} । मन्त्रैरुच्यमान सर्वमेव
सत्य येषा न भाक्तम्^{२०} । ऋभव । ऋजूकामा^{२१} । विष्टयस्तक्षणकर्मा विष्टि^{२२} ।

१. Omitted by D. २. इन्द्रायार्थं P
३. ताडनादिक विना वाङ्मात्रेण रथे युज्यमानौ सुशिक्षितौ Sy.
४. बुद्धिमहत्तया M मनसा. . . ऋभूणा सत्यसंकल्पत्वात्तत्संकल्पमात्रेणैन्द्रस्याश्वी संपन्नावित्यर्थः Sy. ५. के D.
६. शिल्पि० D. शमीभिः—शमयन्ति पापानीति शम्यः कर्माणि. . . ग्रहचमसादिनिष्पादनरूपैः कर्मभिः . . . अपोज्ज (Ngh 2 I.) इत्यादिषु षड्विंशतिसंख्याकेषु कर्मनामसु शमी शमीति पठितम् Sy.
७. ० प्राणनै P.
८. प्राप्तवन्तं P. प्राप्तवन्त D. व्याप्तवन्तः Sy. एकचमसेन चतुरश्चमसान् कृत्वा शमिनस्तैर्यज्ञमाप्नुवन् । यज्ञियत्वं प्राप्ता इत्यर्थः Skr.
९. Cf. BD इन्द्राय च हरी देवप्रहिते-नाग्निनाऽपि यत् 3. 86.
१०. तक्षना० D ११. इश्विभ्याम् P M. अश्विदेवप्रीत्यर्थं रथ तक्षन् । . . . तक्षतिरत्र संपादनवाची Sy.
१२. परिज्मानम्—अजेः परिपूर्वस्य . . . परितो गन्तारम् Sy. १३. शोभनार्थद्वार P. उपर्युपवेशने सुखकरम् Sy. सुखम् Sk.
१४. Omitted by P. १५. तक्षं D.

१६. म्यतस्य M Cf. BD. 3. 85 अमृतं सवरुच्यते । १७. दो P. सवरिति रेफान्त प्रातिपदिकं क्षीरवाचीति सप्रदायविद । . . . सवर्दुघा सबः पयो दोग्धीति सवर्दुघा . . . क्षीरस्य दोग्धीम् Sy धेनुं सवर्दुघा चक्रुः . . . BD. 3. 85. बृहस्पतेरथाश्विभ्या रथं दिव्य त्रिवन्धुरम् BD 3. 86.
- १८ युवानाः D. १९. पितरा P.
२०. अकुर्वं P. २१. भाक्त M. भक्ताम् P I propose to read असत्यं for भाक्तम् अवितथमन्त्रसामर्थ्योपिताः। पुरश्चरणाद्यनुष्ठानेन सिद्धमन्त्रत्वाद् यद्यत्फलमुद्दिश्य मन्त्राः प्रयुज्यन्ते तत्तत्फल तथैव सपद्यते । तस्माज्जीर्णयोः पित्रोर्युवत्वं सपादयितु समर्था इत्यर्थः । . . . अत एवैतेषामनुष्ठिता मन्त्राः सिध्यन्ति Sy
२२. म्यभव. M. ऋभवः P
२३. ऋजूकामकामा. P छलरहिता इत्यर्थः Sy. २४. विष P विषः D. विष्टी विष्टयो व्याप्ति-युक्ताः । सर्वेषु कार्येष्वेतदीयस्य मन्त्र-सामर्थ्यस्याप्रतिघातोऽत्र व्याप्तिरुच्यते Sy. कर्म विष्ट्वी इति वकारलोपः छान्दसः । टार्थे सुः Skr.

स वो मदासो अग्मुतेन्द्रेण च मरुत्वता । आदित्येमिंश्च राजमि ॥५॥

सं वो मदासः । सगताः । युष्माकम् । सोमास्तृतीयं सवने । मरुत्वता । इन्द्रेण । आदित्यैः ।

राजमिः ।

उत त्यं चमसं नव त्वष्टुर्देवस्य निष्कृतम् । अकर्त चतुर पुनः ॥६॥

उत त्वम् । अपि च । तम् । नवम् । चमसम् । त्वष्ट्रा । देवेन । संस्कृतमेकं सन्तम् । पुनः ।

चतुरक्षमसान् । कृतवन्तः ।

ते नो रत्नानि घत्तन् विरा साप्तानि सुन्वते । एकमेक सुशस्तिभिः ॥७॥

ते नो रत्नानि । ते । अस्माकम् । रत्नानि । आघत्तन् । त्रिः । आवृत्तानि ।

- १ माद्यन्त्येभिरिति मदा सोमा मदा
सो मद्देतव सोमा ऋभूणामि
आदित्ये सह सोमपानं तृतीयसवने
ऽस्ति Sy
सोममत्ता पूय संगच्छव्यमित्यर्थः Skr
२ तृतीयं P
३ दस्यते M मरुतोऽस्य सस्तीति मरु-
त्वान् मरुत्वमियुक्तेन Sy
मरुत्सहितेन Skr
४ अन्येष्व M
५ बीष्यमाने Sy
६ Mādhava ignores both चs
Cf BD तृतीयसवने तेषां तैस्तु
भागः प्रकल्पितः ३ ८९ अपिचत्
सोममिन्द्रश्च तैस्तत्र सवने सह
३ ९०
७ अजीगम् Skr
८ D adds च after चमसम् ।
सोमधारणसमं काष्ठपात्रविशेषम् Sy
९ त्वष्टा P D
तक्षणव्यापारकृशस्य त्वष्टुः शिष्या
ऋभवस्तेन निर्मितं निःशेषेण
सपावितम् Sy

- एतन्नामकस्य वेद्यस्य सम्बन्धी लक्षण
व्यापारः Sy त्वष्टुर्देवस्य Skr
१० मिः समि । परिमिच्छितं सन्तमित्यर्थः
Skr.
११ चकृतः P "एकं चमसं चतुरः कृणोतम
ऋ० वे० १ १०१ २" इति वेदसन्देशेन
अग्नेर्वाधा कृतवन्तः स्य । चतुरक्षमसान्
पुनः Skr
१२ कृतवन्तः P D adds स्य after
कृतवन्तः । The passage begin-
ning with तम् । नवम् । and
ending with कृतवन्तः is omit-
ted by M
१३ Cf BD एकं चमसमित्युक्ते
ष्येष्ठ आहेत्यथो विधिः । उक्तवा
सतक्षुद्रचमसान् यथोक्त तेन हर्षिताः ॥
३ ८७
१४ The passage beginning with
ते मो etc and ending with
विवशितम् सुख is omitted by M
१५ मतिः P D
Cf उक्तमानि मध्यमाग्यममानि श्वेत्येवं
रत्नानां विरावृत्तिः Sy

सप्तसख्यान्येकविंशतिम् । सुन्वते यजमानाय । एकमेवम् । मनुर्निम । "चतुर्दशोपमय मत्त
ग्राम्यास्तान्येकविंशति" इत्याहुः ।

अधारयन्त वह्नयोऽभजन्त सुकृत्यया । भागं देवेषु यजियम् ॥८॥

अधारयन्त वह्नयोः । अधारयन्त । मनुष्यत्वेन बोद्धार । तथैतन्नमननुष्यत्वेन प्राणादिकया
शोभनया क्रियया । देवेषु । यजियम् । भागम् । अभजन्त ।

I.21.

इहेन्द्राग्नी उप ह्वये तयोरिस्तोमं मुञ्चमसि । ता सोमं सोमपातमा ॥१॥

इहेन्द्राग्नी । उह । इन्द्राग्नी । उप ह्वये । तयोः । एव । न्नाम न । तामयामहे । नो हि ।
सोमम् । अतिगयेन पातारी । विरम्याभिधानादेव च न वहुवननयो न गति ।

१ किंच साप्तानि सप्तसत्यानिपन्नवर्ग-
रूपाणि कर्माणि च धत्तन . अग्न्या-
धेयदर्शपूर्णमासादीना सप्ताना हृदियं-
ज्ञानामेको वर्ग । औपासनहोमो वैश्व-
देवमित्यादीना सप्ताना पाकयज्ञाना
वर्गो द्वितीय । अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम
इत्यादीना सप्ताना सोमसख्याना
वर्गस्तृतीयः Sy साप्तानि रत्नानि
दत्त । सा सकृदेव . .

"छन्न रथो मणिर्भार्या निधिरश्वो
गजस्तथा ।

एतानि सप्तरत्नानि पूर्वेषा चरुवर्ति-
नाम् ॥"

अथवा रत्न धनम् । सुवर्णरजतमाणिक्य-
मौक्तिकादीनि त्रिरावृत्तानि । एकविंशति-
सुवर्णादिधनप्रकार दत्त इत्यर्थः Sk1.

२. ०शति P ३. ते M

४ The passage beginning with
यजमानाय etc and ending with
आहुः is omitted by P and D.

५. येषामेकमेक प्रशसादिभिर्युक्तम् । निर्धा-
रणषष्ठीमानयति एकमेकमिति ।
अत्यन्तोत्कृष्टमित्यर्थः Skr

६. M reads अधारयन्त मनुष्यत्वेपि न
माता बोद्धारः P and D begin
from यजियं etc

७. कालान्तरेऽप्यात्मनः स्थिरीकुर्वन्त Skr

८. चमसादिसाधननिष्पादनेन यज्ञस्य

बोद्धार पूर्वं मनुष्यत्वेन मरणदोग्या
अप्यमृतत्वलाभेन प्राणान् धारितवन्त Sy

६ नर्वक्रमेणाम् Sk1

१०. ०काया M यजन्नायनद्रव्यमम्पादन-
रूपेण शोभनव्यापारेण देवेषु मध्ये स्थिताः
Sy इदानीं लक्ष्यन्त कालान्तरे च
स्थिरीकृतवन्त एकचमनचतुष्परणादि-
कया क्रियया शोभनया Skr

११ हविलंक्षणम् Sy

१२. देवाना मध्ये हविर्भागम् । वह्नयो
हविर्वोद्धार ऋत्विजो वा । आ प्रदानाद्
आधारयन्त । शोभन सस्कृत हविर्भागम्
ऋभूणा देवाना यज्ञार्हम् । आमि
सुप् Skr

१३ Ms D puts the figure ॥२०॥
here to indicate the end of
the twentieth hymn No
such number is given in P
and M.

Cf. BD. त्वष्टा च सविता चैव देवदेवः
प्रजापति ।

सर्वान् देवान् समामन्त्र्य अमृतत्व
ददुश्च ते ॥ ३ ॥ ४४

१४ Omitted by M. १५ यज्ञे Sk

१६. इत् यस्मात् Skr १७ पि P

१८. अतिशयेन सोमं पातुं क्षमो तौ द्वौ देवौ
सोम पिबतामिति शेषः Sy

१९. विरम्या प्रधानादेकं D.

ता यज्ञेषु प्र प्रशस्तेन्द्राग्नी शुम्भता नरः । ता गायत्रेषु गायत ॥२॥

ता यज्ञेषु । तौ । यज्ञेषु । प्रशंसते । इन्द्राग्नी । अलङ्कारस्त च स्तोत्रे । ताभ्येव । गायत्रसामसु च । गायत । नराः ।

ता मित्रस्य प्रशस्तय इन्द्राग्नी ता हवामहे । सोमपा सोमपीतये ॥३॥

ता मित्रस्य । तौ । मित्रस्य । प्रशस्तय तयोस्तिरस्तरयिषयां मंत्री स्तातुम् । इन्द्राग्नी । वेन्द्रे ? हवामहे । सोमपानशीलः । सोमपानाय च ।

उग्रा सन्ता हवामहु उपेद सर्वन सुतम् । इन्द्राग्नी एह गच्छताम् ॥४॥

उग्रा सन्ता । उग्रौ । भवन्ती । हवामहे । इमम् । सुतम् । सोमम् । उपे प्रति समीपे । ताविन्द्राग्नी । इह । आगच्छताम् ।

१ ता P D

२ प्रश्नैषेण ऋग्लक्षणानि शास्त्रस्तुतिभिस्तुतौ Skr

३ इन्द्राग्नी P

४ सोमपदम् । सोमन्ते न सुष्णीमासीना । "शाता राधासि द्युमसि । ऋ० वे० ११२८" इत्यत्र शानार्थत्वात् अत्राप्येवं वा । इत्त च साम्या सोमम् Skr

५ ऽगामसु M गायत्रीच्छन्दस्त्रेषु मन्त्रेषु Sy ताभ्येव गायत्रेषु गीयन्ते । शसि वा सुप्त । गायत्राणि सामानि गायत । निसि वा सुप्त । सामभिः स्तोत्रसंज्ञा स्तुत Skr

६. गायसु M गायता P

७ नरः M P

८ ता P D

९ मित्रस्य स्नेहविषयस्य ममानुष्ठातु प्रशस्तये ता पूर्वोच्यते देवो संपद्येता मिति शेषः । यद्वा मित्रस्य मम सबन्धिनो ताविन्द्राग्नी प्रशस्तये प्रशंसितुमिच्छाम इति शेषः Sy

१० मित्रो देयतामात्रोपलक्षणाच्च । तौ देवानो प्रशस्तये । होतृस्यादग्निराहूतो देवान् स्तोष्यतीत्येवमर्थम् Skr

११ Reading doubtful ताभ्येव suggested Ed

१२ ऽशीलो Ed सोमपानसमो Sy

१३ Omitted by P

१४ उग्रा M यरियथाविद्युः क्रूरो Sy शत्रूणामुपरि सन्तो Sk.

१५ तदिति प्रशंसायाम् । प्रशस्तौ Skr

१६ इमो D सुतमभिषयोपेतमिदमनुष्ठीयमानं सयनं प्रातःसपनादिरूपं ऋम Sy

१७ उपे ऋमप्रवचनीय प्रती । इमं यज्ञम् अभिपुतं सोमं प्रति च । सुपते तदिति सोमलक्षणं हृदि । तत्प्रतीति या । कस्मात् । अतीतपवचतुष्टयं पुनरपि पठ्यते । अर्थभेदात् । स्वार्थं एवोपस्तत्र । अत्र पुनः प्रत्यये । इह सवनमिति च सप्तम्यर्थे तत्र । द्वितीयाप्ये अत्र । इह पुनः इन्द्राग्नी एह गच्छता मिति क्त्वापदस्य व्यबहितत्वाच्च । पवकाराभिप्रायः पर्येष्यः Skr

ता महान्ता सदस्पती इन्द्राग्नी रक्ष उब्जतम् । अप्रजाः सन्त्वत्रिणः ॥५॥

ता महान्ता^१ । तौ महान्तावित्येतावान्^२ परोक्षम् । सदसस्पती^३ । इन्द्राग्नी^४ । रक्ष^५ ।
हृतम्^६ । अप्रादुर्भूता^७ । भवन्तु^८ । अदनशीला^९ राक्षसा^{१०} । अप्रजाता^{११} वा ।

तेन सत्येन जागृतमधि प्रचेतुने पदे । इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् ॥६॥

तेन सत्येन । यत् पदम् । ज्योतिषा मनुष्यान् प्रजापयति^{१०} तस्मिन् त्वदीये^{११} । आधिपत्ये^{१२}
यथापूर्वम् । तेन । सत्येन । जागरण^{१३} कुरुतम् । इन्द्राग्नी^{१४} ! ! मुख^{१५} च यच्छतम् ।

I 22.

प्रातर्युजा वि विवोधयाश्विनावेह गच्छताम् । अस्य सोमस्य पीतये ॥१॥

प्रातर्युजा^{१६} । प्रातर्गमनायोद्युक्ती^{१७} । अश्विनी स्तोत^{१८} । विवोधय^{१९} ती । इह । आगच्छताम् ।
अमुम्^{२०} । सोमम्^{२१} । पातुम् ।

१. ता महान्ता omitted by M
२. ंत्येवा P गुणैरधिकौ Sy
३. सदसती M सभापालकौ Sy
४. रक्षो राक्षसजातिमुब्जतम् ऋजु कुरुतम् शौर्यं परित्याजयतमित्यर्थः Sy
५. अस्मन्ध्यगभूतानि कुरुतमिति वा । उब्ज न्यग्भावे हनने च Skr
६. अप्रदाभूता. M
७. अदनशीलाः P D भक्षकाः Sy
८. अप्रजा अनुत्पन्नाः. . . . प्रजायन्त इति प्रजा । न प्रजा अप्रजा. Sy प्रजावर्जिताः । अस्माद्धिसितारः सन्ततिविच्छिन्ना सन्तु Skr.
९. वाम P D M
१०. M adds प्रजा before प्रजापयति । प्रचेतुने प्रकर्षेण फलभोगज्ञापके पदे स्वर्गलोकादिस्थाने Sy.
११. सर्वस्य अधि उपरि । प्रकर्षज्ञापनत्वादादित्यमण्डलाख्ये स्वर्गाख्ये वा स्थाने Skr
१२. कुतम् P अधिजागृतम् आधिक्येन सावधानी भवतम् Sy. येनान्येषामपि स्तोत्राणा यष्टूणा जागृत्यस्तेनाविसवादिना स्तोत्रेण स्वसामर्थ्येन वा ममापि जागृतम् । सर्वार्थेष्वप्रमत्तौ

- भवतम् Skr
१३. शर्म. . सुख गृह वा. . . . गय कृदर (Ngh 3 4) इत्यादिषु द्वाविंशतिसत्याकेषु गृहनामसु शर्म वर्मत्युद्धतम् । . . . शृणाति हिनस्ति दु खमिति शर्म । शू हिसायाम् Sy स्थान गृह वा Skr
१४. दत्तम् । मम प्रजापनपदप्रापणायामप्रमत्तौ भवतमिति वा Skr.
१५. Ms. D. puts the figure ॥२१॥ here to indicate the end of the twenty-first hymn No such number is given in P and D
१६. प्रातर्योगिनौ विवोधयाश्विनाविहागच्छतामस्य सोमस्य पानाय । N. 12. 4.
१७. प्रातःसवनग्रहेण सयुक्तौ Sy प्रातः यावश्विनौ गृहयागेन युज्येते तौ विवोधयेत्यन्तरात्मान प्रेष्यति । अग्नि वा होतृत्वात् । अस्य यजमानस्य यज्ञे गन्तव्यमिति ज्ञापय Skr.
१८. Omitted by P. अस्याभिषवसंस्कारयुक्तस्य सोमस्य Sy.
१९. अस्याश्विनग्रहाख्यस्य सोमस्य पानाय Skr

या सुरथा रथीतमोमा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥२॥

या सुरथा । यो । सुरथो । अतिशयेन रथस्य नेतारी भवत । उभो । युस्थानो । अश्विनी ।
तो । हवामहे ।

या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञ मिमिचतम् ॥३॥

या वां कशा । या । युवयो । अश्वजनि । मधु सरन्ती । दम्बती । तयाऽऽमाकम् ।
यज्ञम् । सिञ्चतम् ।

नहि वामस्ति दूरके यत्रा रथेन गच्छथः । अश्विना सोमिनो गृहम् ॥४॥

नहि वामस्ति । नहि । युवयो । अस्ति । दूरे किञ्चिद् गृहम् । यत्र युवाम् । रथेन । गच्छथः ।
अश्विनो । यजमानस्य । गृहं रथेन द्वाघ्नं गच्छतोर्न दूरे भवतीति ।

१ या M
२ शोभनरथयुक्ती Sy
३ रथिना मध्येऽतिशयेन रथिनी Sy
अतिशयेन सारथी Skr
४ स्थानौ P
द्युलोकनिवासिनौ Sy
दिवि गन्तारी Skr
५ V M ignores देवा
६ युवयो M
७ ०जनि P ०जनि र् D
कशादवताडनी यद्वा
वाङ्मनामसु कशा भियणेति पठितम् ।
अश्विनोर्या वाक मधुमती माधुयोपेता
पारुष्यरहिता सूनृता कशा गति
शातमयो Sy अश्वजनी कशा घोव
इति तोत्रनाम कशा वाग्वा
वाग् गजितस्रजणा जलवती अन्नवती
च । सूनृता अन्नमस्मिन् पक्षे न वाक ।
सस्थानो अन्नयित्री । सूनृतं प्रियं वा ।
भवणमुखा Skr
क्षती M उवकनामसु मधु पुरीषमिति
पठितम् । तस्माद्बुधकपतीत्युक्तं भवति ।
अश्वस्य क्षीप्रगत्या यत्स्वेदोबकं क्षवति
तेनेयं कशा किलन्तेत्यर्थः Sy
उवकवती क्षवकारिणी च गजित्री च
Skr.

८ सूनृतावती—प्रियसत्यवाग्युक्ता । तीक्ष्ण
कशाताडनेन यो ध्वनिनिष्पद्यते ताडन
वेलायामशवास्त्रेण च य आक्रोशः क्रियते
तद्बुभयं क्षीप्रगमनहेतुत्वेन यजमानस्य
प्रियम् । सूनृतावती प्रियत्वसत्यत्वो
पेता । फलप्रदानविधयेत्यर्थः
सूनृतावती । अन्न परिहाणे
सपाधिषमृतं सत्यं यस्यां वाचि सा
सूनृता सा यस्या अस्ति सा कशा
सूनृतावतीति कशायाम् संज्ञा Sy
१० संचितं M यज्ञम् । सिञ्चतम् 19
omitted by P
सोमरसेन सेक्तुमिच्छतम् । कशयाश्वान्बुधं
साडयित्वा सहसा समागत्य भवद्विषयां
सोमरसाहुति निष्पादयितुमुद्युक्तो भवत
मित्यर्थः Sy
गच्छतम् । म्यक्ष गतो । यत्नं
सिञ्चतम् । मिह सेचने । वर्षतम् Skr
११ V M ignores अश्विना
१२ स भागो वां युवयोर्दूरके दूरवेशे नह्यस्ति
न वर्तते क्षम् । यद्वा यत्र गृहं गच्छथस्तच्च
गृहं दूरे न भवति Sy
१३ युवा P १४ गच्छन्तो M
१५ सोमवती षट् Skr
१६ गच्छतो न P
१७ दूतो D

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप ह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ॥५॥

हिरण्यपाणिम्^१ । प्राशिन्न सवितु^२ पाणी^३ प्रचिच्छेद^४ तस्मै देवा^५ हिरण्मयी पाणी प्रत्यदधुरिति
शाङ्खायनब्राह्मणम् । सवितारम् । ऊतये^६ । उपह्वये^७ । स । देवता प्रकाश कुर्वन् । पद^८ प्रातरेव ।
चेतयति^{१०} पदनिधानयोग्यदेश प्रकाशयति ।^{११}

अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि । तस्य व्रतान्युश्मसि ॥६॥

अपा^{१२} नपातम् । योऽद्भ्य^{१४} प्रातरेवोदेति तम् । सवितारम् । उपस्तुहि^{१६} । तस्य । कर्माणि^{१७} ।
श्रोतुम् । कामयामहे ।^{१८}

विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधंसः । सवितारं नृचक्षसम् ॥७॥

विभक्तारम् । वासयितु^{१९} । पूज्यस्य^{२०} । धनस्य । दातारम्^{२१} । हवामहे । सवितारम् ।
मनुष्याणा^{२२} द्रष्टारम् ।

१. ०पाणी M. पाणिः D.
२. सवित्य D. ३ पाणि P.
४. प्राचिच्छेदे M.
५. हिरण्यपाणिं यजमानाय दातुं हस्ते सुवर्णधारिणम् Sy.
६. शाखा० P Cf. Kan. Br. quoted by Sy.
७. तर्पणाय पालनाय वा Skr
८. सन् P.
९. पद यजमानेन प्राप्यं स्थानम् Sy.
१०. चेत्ता ज्ञापयिता भवति. . . . चिती सज्ञाने Sy. तस्मात् स चेत्ता । चिती संज्ञाने । देवताना स्थानम् । आमि सुः । अथवा स एव चेत्ता च देवता च स्थानं चाश्रयो यष्टणाम् Skr.
११. पद नि० P. १२. आपा M.
१३. जलस्य न पालकम् । सतापेन शोषकमित्यर्थः. . . . पा रक्षणे. . . . तस्य नञा समासे. . . . नलोपप्रतिषेध इति वृत्तिकारः । अग्निर्ह्यपो न पाति तच्छोषकत्वात् । . . . अथवा न पातयतीति नपात् । पत्लृ गताविति धातोर्णन्तात्त्विकम् । अग्न्यादित्यौ ह्यपां न प्रापकौ प्रत्युत तच्छोषकौ Sy. पुत्रम् । सवितुरुदयो हि जन्म । तच्च

- साक्षादद्भ्यः । अथवा अद्भ्यो वैदद्युतोऽग्निः । अग्नेर्वा आदित्यो जायते इति पौत्रम् । अथवा आपो वा इदमग्र आसन् । अद्भ्यः प्रजापतिरजायत प्रजापते. सवित्ता । तेन वा अपां पौत्रम् Skr.
१४. भ्य. P अद्भ्यः omitted by D.
१५. एव omitted by M. P.
१६. इत्यात्मा अन्तरात्मानं प्रेष्यति Skr.
१७. कवाणि M सोमयागादिरूपाणि Sy. यागाख्यानि कर्माणि Skr.
१८. कर्तुम् Skr
१९. वासयित्य P D. वसोनिवासहेतोः. . . वस निवासे Sy. धनस्य भजनीयस्य सिद्धिकरस्य Skr.
२०. सुवर्णरजतादिरूपेण बहुविधस्य Sy.
२१. अस्य यजमानस्यैतावद्धनदानमुचितमिति विभागकारिणम् Sy. विभक्तारं यस्य यावद्योग्यं तावत्तस्य प्रदातारम् Skr
२२. मनुष्याणा प्रकाशकारिणं. . . नृचक्षसं नृचक्ष इति नृचक्षाः । त नृचक्षसम् Sy. शुभाशुभाना कर्मणा प्रत्यवेक्षितारम् Skr

सखायं आ नि षीदत सविता स्तोम्यो नु नः । दातु राधासि शुम्भति ॥८॥

सखायं । प्रस्तोतुप्रभृतयः । आगत्य । उपविशत । सविता । अस्माकम् । स्तोतव्यः ।

क्षिप्रम् । अन्नानाम् । दाता । मज्जमान एनं स्तुतिभिरलङ्करोति हविर्भवेति ।

अग्ने पत्नीरिहा वह देवानामुशतीरुप । त्वष्टार सोमपीतये ॥९॥

अग्ने पत्नी । अग्ने । देवपत्नी । इह । उपावह । कामयमाना । स्वष्टारं च ।

सोमपानार्थम् ।

आ मा अन्न इहावसे होत्रा यविष्टु मारतीम् । वस्त्री धिपणा वह ॥१०॥

आ मा । अग्ने । आवह । इहाग्ने । देवपत्नी । रक्षणाय । होत्राम् । युवतम् ।

आवित्यस्य पत्नीम् । वरणीयाम् । सरस्वतीं च ।

अमि नो देवीरवसा महः शर्मणा नृपत्नीः । अच्छिन्नपत्राः सचन्ताम् ॥११॥

अमि न । अमिसचन्ताम् । अस्मान् । देव्यः । रक्षणेन । महता च । सुखेन सह । देवानां

१ सखिमूता हे अस्विज् समाना
सन्तः ख्यान्ति प्रकाशन्त इति सखायः ।
ख्या प्रकथने Sy

२ अध्वर्यवः Skr ३ सर्वत्र Sy आ
अर्वागर्थः । मत्समीपे दानार्थं निपीबत
Skr ४ स्तोतव्य P

५ दाता प्रबालुमुद्युक्तः । एष सविता
शुम्भति क्षोभते Sy

यस्मान् दाता सविता धनानि ददाति ।
अपवा दाता यजमानः सोमलक्षणानि
धनानि संस्कारैः क्षोभितवान् । अमिषव
पाविनि संस्कृतवान् । अन्तर्भक्तिप्यर्थवच
मूते ऋत् Sk. ६ आग्ने M

७ कर्मणुपावह । देवान् यज्ञागमनं वा Skr
८ उपाव P ९ मान P

१० बोधुरगनेरेवात्र प्राधान्यं न देवपत्नीनां
स्वष्टुश्च । तस्मादाग्नेयत्वमुच Sk

११ V M ignores देवाताम् ।

१२ अन्ना P D M

१३ स्त्रियः Sk. १४ इह कर्मणि Sk.

१५ तर्पणपालनार्थम् Skr

१६ होमनिष्यादकाग्निपत्नीम् Sy
हृयतेऽसाविति होत्रा अग्नेर्वीक्षितः पत्नी
वा । तां च Skr १७ यवतम् M

१८ पत्नी P भरतनामकस्यावित्यस्य पत्नीं
भरत आवित्यः (N 8 13) Sy
तस्य मा पत्नी वा भारती Skr

१९ धिपणां वाग्धेवीं वाग्धे धिपणेति
धानसनेयकम् Sy वाचम् Skr

२० अन्ता० M आमिमुख्येन सेवन्ताम् Sy

२१ तस्माद् M

२२ तर्पणपालनार्थम् Skr

२३ गृहेण सुखेन वा । तार्थे ह्यस् Sk

२४ नरो देवास्तदाकारत्वात् Sk

१ पत्न्य । अच्छिन्नपतना ।
उत्तरा निगदसिद्धेति ।

इहेन्द्राणीमुप ह्वये वरुणाणीं स्वस्तये । अग्रायीं सोमपीतये ॥१२॥

(इहेन्द्राणीमुप)

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं भिमिच्छताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥१३॥

मही द्यौः । महत्यौ । द्यावापृथिव्यौ । अस्माकम् । इमम् । यज्ञम् । आगच्छेताम् ।
पारयेता । च । अस्मान् । भरणै ।

तयोरिद्धृतवत्पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभिः । गन्धर्वस्य ध्रुवे पदे ॥१४॥

तयोरित् । तयो । एव । क्षरणवत् । पयस्सारम् । मेधाविन । विहन्ति । कर्मभि ।

१. नृपत्नीर्ननुष्याणा पालयित्र्यः Sy
अग्न्यादित्ययज्ञाना पत्नी. होत्राभारती-
वाचः Skr
२. अच्छिन्नपक्षा. । नहि पक्षिरूपाणा
देवपत्नीना पक्षाः केनचिच्छिद्यन्ते.....
न छिन्नान्यच्छिन्नानि.....अच्छिन्नानि
पत्राणि यासा ताः Sy.
छिन्न श्रान्तम् । पतत्यनेनेति पत्रं वाहनम् ।
अश्रान्तवाहना अभिसेवन्ताम् । अवश्च
महच्छर्म चास्माक कुर्वन्तु । पत्र
सेवाया गतौ च । अवसा च महता
शर्मणा चाभिगच्छन्त्वस्मान् Skr.
३. इहास्मिन्कर्मणि स्वस्तयेऽस्माकमविना-
शाय सोमपीतये सोमपानाय चेन्द्रवरु-
णाग्नीना पत्नीराह्वयामि । इन्द्राणीम् ।
वरुणाणीम् । अग्रायीम् Sy
इह कर्मणोन्द्रवरुणाग्नीना पत्नीरुह्वये,
अविनाशाय आत्मन सोमपानाय च ।
आगता अस्मान् रक्षिष्यन्ति सोमञ्च
पास्यन्तीत्येवमर्थम् Sk.
अग्न्यायनेः पत्नी । तस्या एषा भवति

-इति सा निगदव्याख्याता ।
N. 9 34
४. द्या D द्यौ. P द्यौ M
५. आगच्छताम् P गच्छेताम् Skr.
६. पिपृता. . . . पूरयताम् Sy.
पूरयता तर्पयताम् Skr.
७. अस्मा M
स्वकीयसारभूतेन रसेन..... सेक्तु-
मिच्छताम् । . . . मिह सेचने Sy.
८. भरणे. D
भरणसमर्थैरन्तै रसैश्च Skr
९. द्यावापृथिव्योः Sy.
१०. घृतवद् घृतसदृशं.....यद्वा घृत-
वद् घृतं सारं तेनोपेतम् Sy
११. पयस्सरं M. जलम् Sy.
उदकम् Sk.
१२. सर्वत्र विविधं प्राप्ता मेधाविनो वा
आदित्यरश्मयो वा Skr.
१३. लिहन्ति Ed.
स्वादयन्ति . .रिह आस्वादने Skr.
१४. गमनाख्यैः Skr.

आदित्यस्य । ध्रुवे । स्थानेऽवस्थितम् ।

स्थोना पृथिवि भवानृचरा निवेशनी । सच्छा नः शर्म सप्रथः ॥१५॥

स्थोना पृथिवि । सुखा । पृथिवि । भव । कष्टकवर्जिता । निवेशनी । “शृक्षर कष्टक
शृच्छते । यच्छ च । अस्मभ्यम् । सर्वतः पूषु । गृहम् ।

अतो देवा अवनतु नो यतो विष्णुर्वि चक्रमे । पृथिव्याः सप्त धाममि ॥१६॥

अतो देवा । अस्मात् स्थानात् । अस्मान् । दवा । रक्षन्तु ततो योज्यं उत्पद्यते तस्या
वनम् । यत् । विष्णु । विचक्रमे । यत्र विक्रमकृतपृथिव्या । सप्तमि । छन्दोमि । पृथिवीमुपक्रम्य
त्रीन् लोकान् विचक्रमे त्रिम्योऽपि लोकेभ्यो नास्मान् भयमुपगच्छत्विति ।

१ गन्धर्वस्य ध्रुवं पद्ममन्तरिक्षम् यत्र
गन्धर्वाप्सरोगणसेवितमन्तरिक्षम् (नृसिंह
साप० I 2.) । तेनान्तरिक्षेणोपलक्षित
आकाशे पतमानयो Sy गत्वा
चन्द्रमसो मित्ये स्थाने । सुपुण्या
सूर्यरश्मिः । सात्र गौ । तां धारयतीति
गन्धर्वश्चन्द्रमा । चन्द्रमण्डलाख्ये
गत्वा समावयन्ति । या ह्येताः पूर्वपक्षे
कसास्याश्चान्द्रमस्य आगामिन्य आपो
भवन्ति रश्मयस्ता अपरपक्षे पिबन्ति ।
सोमोत्पस्थाम । अथवा वा योजनता ।
तपोऽपस्तरणाभिघरण्ययुतेम । तद्द्विर्ल-
क्षणं पयः । स एव मेधाविन श्रुत्विज-
स्तुवन्ति स्तुतिकममिः । इह स्तुतौ । सुपि
वा भिस् । यागकमसु यतस्य वेद्याम् ।
यतो गन्धर्वः । गीर्वाकः । तस्या धारयिता ।
तस्य ध्रुवं पदं वेदिः । तत्र Skr

२ पृथिवी P D M सुखा नः पृथिवि
मय । अनुक्षरः निवेशनी । शृक्षर
कष्टक शृच्छते । कष्टकः कन्तपो वा ।
कन्ततेर्वा । कष्टतेर्वा स्याद् गतिकमण्य ।
उद्गततमो भवति । यच्छ नः धाम ।
[यच्छन्तु] शरणं सर्वतः पूषु । N 9 32

३ स्थोनाशब्दो विस्तीर्णवाची यद्वा

स्थानशब्दः सुखवाची पियु
तन्सुस्ताने Sy

४ पृथिवी P M ५ कर्णकवर्जिता P

६ शन्यनुक्षर M. निवेशनयोग्या
च Skr

७ N 9 32 ८ यत्र M

९ सप्रथः प्रथ प्रख्याने प्रयत्ना सह वर्तत
इति Sy १० शृंग M. शरणम् Sy
सुखं गृहं वा Skr ११ अस्मान् P
अतोऽस्मात्पृथिवीप्रवेशात् Sy

१२ यः omitted by P

१३ यस्माद् भूप्रवेशात् Sy

१४ विविधं पावकमर्णं कृतवान् Sy

१५ भूम्या अद्ययवभूतेभ्यः सप्तम्यः स्थाने
भ्यो द्वीपाभ्येभ्यः । पञ्चम्यां जसु
भित्तौ । धाम स्थानम् । सर्वतः उपजा-
यमाना अस्मवापबोऽपनयन्तु इत्यर्थः ।
केचित्तु इतो पृथिव्या इति व्याचक्षते ।
भित्ति जसु इति च । यस्याः पृथिव्या
विचक्रमे सप्तमि छन्दोभिर्वायुस्कन्धैर्वा,
अतोऽवनतुः । पञ्चम्यास्तसित् । धाम
छन्दः Skr १६ Cf Ts 5

2 I I 'विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दो
भिरिमात्सोऽकाननपञ्चम्यमभ्यजयन्'

इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा नि दधे पदम् । समूळहमस्य पांसुरे ॥१७॥

इदं विष्णुः^१ । इदं त्रैलोक्यम्^२ । विष्णुः^३ । विचक्रमे^४ विक्रममाणश्च । त्रेधा^५ । निहितवान्^६ ।

पदम् । तत्र यास्क —“पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवीति शाकपूणि । समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसी-
त्यौर्णवाभ^७” । इति । सङ्गतम्^८ । अस्य । पासुले^९ पदे त्रैलोक्यम् ।

त्रीणि पदा वि चक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि धारयन् ॥१८॥

त्रीणि पदा । त्रीणि । पदानि । विचक्रमे । विष्णु । गोपायिता । अर्हिस्य^{१०} । पृथिवीमारभ्य^{११}

मनुष्याणा^{१२} । कर्माणि । धारयन् ।

१. विष्णुम् M.

अथ यद्विषितो भवति तद्विष्णुर्भवति ।
विष्णुर्विशतेर्वा । व्यश्नोतेर्वा... यदिद
किं च तद्विक्रमते विष्णुः । त्रिधा निधत्ते
पदम् । [त्रेधाभावाय ।] पृथिव्यामन्तरिक्षे
दिवीति शाकपूणिः । समारोहणे विष्णुपदे
गयशिरसीत्यौर्णवाभः । समूळहमस्य
[पासुरे] प्यायनेऽन्तरिक्षे पदं न दृश्यते ।
अपिबोपमार्थे स्यात् । समूळहमस्य पांसुल
इव पदं न दृश्यत इति । पांसवः पादैः
सूयन्ते इति वा । पन्नाः शेरत इति वा ।
पंसनीया भवन्तीति वा । N. 12 19

२. त्र्यं० P

३. विष्णुस्तु भगवानस्मद्भर्ता वासुदेवः ।
स वामनः छद्मना महाबलिं बबन्ध Skt.

४. त्रेधा त्रिभिः प्रकारैः Sy

५. तत्काले प्रपञ्चं विक्रान्तस्त्रिस्थानभेदेन
निहितवान् पदमात्मीयं पदं त्रिषु स्थानेषु
कृतवान् । भुवि खे दिवि चेत्येके ।
समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्यन्ये ।
निर्गुणस्य परब्रह्मणो गुणवर्णने विभ्रमन्ति
लोकाः । न तच्चित्रम् । तच्च त्रिविधम् ।
Skt ६. ०पूरिणिः P

७ N 12 19 ८. सम्यगन्तर्भूतम् Sy

९. सम्यग् गूढ सम्यक् प्रतिष्ठापितमस्य

विष्णोः पदं पासुमतीव । पांसवो यस्मिन्
सन्तीति मतुपि रप्रत्ययः । लुप्तोपमं च ।
यथा पांसुमति देशे सुप्रतिष्ठापितं तद्वत् ।
अस्य स्वीयं वा पांसु । पृथिवी वा समा-
रोहणं वा । तत्र यत्पदं विष्णोरस्मद्भर्तु-
स्तत्समूढम् । विष्णुरादित्यो वा । इदं सर्व-
महरर्हविचक्रमे । त्रेधा उदयगिरौ नभो-
मध्ये चास्तगिरौ च त्रिविधं सम्यक् प्रति-
ष्ठापितमस्य पदं पांसुरूपदेशे । इति ।
केचित्तु सम्पूर्वस्य मुहे रूपमिति । समूढ
छन्नम् । न दृश्यते । विष्णुरेवादित्यरूपेण
लोकान् प्रकाशयति । तस्य त्रैविध्यमन्यथा
वा । अग्निवैद्युतादित्यात्मना भुवि खे
दिवि । एकमेवेदं ज्योतिस्त्रेधा विभक्त-
मिति मूर्धन्वान् वक्ष्यति तत् ।
तत्र यत् खे वैद्युतस्य पदं तच्छन्नं नित्य
न दृश्यते Skt

१०. सर्वस्य जगतो रक्षकः Sy

गोपयिता कृत्स्नस्य जगतः Skt.

११. केनापि हिंसितुमशक्यः Sy.

१२. अग्निहोत्रादीनि धारयन् पोषयन् Sy
अतः पार्थिवालोकात् कर्माणि । सर्वाणि
धारयितव्यानीति वा । आत्मानि धारयन् ।
धर्मकर्मणी धारयितव्ये च । सर्वाश्रयो
हि भगवानस्मद्भर्ता श्रीविष्णुः Skt.

विष्णोः कर्माणि पश्यतु यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्युः सर्वा ॥१६॥

विष्णोः कर्माणि^१। विष्णोः^२। कर्माणि^३। पश्यतु^४। यैर्मनुष्याणाम्^५। कर्माणि^६। वञ्चति^७।
इन्द्रस्य^८। नियोज्य^९। सर्वा^{१०}।

तद्विष्णोः परम पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥२०॥

तद्विष्णोः^१। तत्^२। विष्णोः^३। उत्तमम्^४। स्थानम्^५। सदा^६। पश्यन्ति^७। प्राप्ता^८। अन्तरिक्षे^९।
विततमिव^{१०}। तेज^{११}। यद्वाञ्छन्तरिक्षे विततं यथा चक्षु^{१२} पश्यन्ति तद्वत्^{१३}।

तद्विप्रांसो विपुन्यवो जागृवांसुः समिन्धते । विष्णोर्यत्परम पदम् ॥२१॥

तद्विप्रांसुः^१। तत्^२। उत्तमम्^३। पदम्^४। मेधाविन^५। विविधं^६। स्तुवन्त^७। स्वप्नवर्जिता^८
कर्मणि^९। सन्दीपयन्ति यज्ञात्म्यम्^{१०}।

१ विष्णोः कर्माणि omitted by D and M

२ Omitted by P

३ पुण्यमुत्विज ष्टपयो वा Skt.

४ यैः कर्मभिर्द्रतात्म्यगिनहोत्रादीनि पस्पशे सर्वो यजमानः Sy यत इति आद्या बिष्वात् तत् मिति। यैर्व्रतानि प्रवर्त्यन्ते तानीति हृषिर्लक्षणाभ्यम्मानि। कर्माणि वा यागाभ्यामिति। तानि वा तानि प्रतिबद्धवान्। आत्मवेवस्यानि कृतवान्। अथवा कर्मप्रभृतीनां वानवानां प्रतानि प्रतिबद्धवानित्यर्थः Skt

५ अन्धति P स्पृष्टवान् विष्णोरनुग्रहा वृत्तिष्वतीत्यर्थः। स्पश बाधत स्पर्शनयो Sy

६ अनुकूल Sy योग्य Skt

७ तत् विष्णोः omitted by M

८ तच्छ्रमत्रप्रसिद्धं स्वर्गस्थानम् Sy

९ शास्त्रबुद्ध्या सर्वथा पश्यन्ति Sy ध्यायन्ति Skt

१० ष्टस्विगावयः Sy विद्वांसुः स्तोत्रारो वा Sk.

११ आकाशे यथाऽऽततं सर्वतः प्रसृतं चक्षुर्निरोधामावेन विशासं पश्यति तद्वत् Sy

आबिस्त्यमण्डलं यथाऽऽततं तद्वत्। विष्णुरेव

याऽऽबिस्त्य^१। विस्तृते विवि यथावित्य मण्डलाख्यं विष्णोः परमं पदं पश्यन्तीत्यर्थः। अथवा चक्षुष इन्द्रियत्वाद् एवं योज्यम्। विष्णोःस्फुटं पदं सर्वा पश्यन्ति सूरयः। यथा च विष्णोर्वं विष्णावपि सर्वमनुष्याणां चक्षुराततम्। विविष्टः सूर्य एको अस्तेऽस्तस्तादृशेकं सन्तपि प्रपञ्चेणानेक इव Skt

१२ अद्यस्ति D

१३ Omitted by P and M

१४ विशेषेण स्तोत्रारं स्तुत्यर्थस्य पते Sy विविधस्तुतिकामा^१। विस्तृतिमन्त इति वा Skt

१५ प्रमावराहित्येन जागृक्का^१ जागृ निद्राक्षये Sy अप्रमाद्यन्त^२ स्तुतिभिः Skt

१६ सम्यक् वीपयन्ति Sy

१७ The passage beginning with विविधं etc. and ending with यज्ञात्म्यं is omitted by P

१८ Ms D puts the figure ॥२२॥ here to indicate the end of the twenty-second hymn. No such number is given in P and M

V M ignores विष्णोः and अत्

I.23.

तीव्राः सोमांसु आ गन्धाशीर्वन्तः सुता इमे । वायो तान्प्रस्थितान्पिव ॥१॥

तीव्राः सोमांसुः^१ । मदोत्पादनसमर्था^२ । सोमा । आगच्छ^३ । आशीरेण युक्ता । इमे । सुता
सोमा । वायो । तान् प्रस्थितान्^४ । पिव ।

उभा देवा दिविस्पृशेन्द्रवायू हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥२॥

उभा देवा । उभौ । देवौ । द्युस्थौ^५ । इमौ । हवामहे । सोमपानायति^६ ।

इन्द्रवायू मनोजुवा विप्रा हवन्त ऊतये । सहस्राक्षा धियस्पती ॥३॥

इन्द्रवायू । इन्द्रवायू^७ । मनोवेगौ^८ । मेधाविन^९ । हवन्ते । रक्षणाय । अनेकदर्शनी^{१०} ।
कर्मपती^{११} ।

मित्रं वयं हवामहे वरुणं सोमपीतये । जज्ञाना पूतदक्षसा ॥४॥

मित्रम् । वयम् । मित्रावरुणौ । प्राज्ञौ^{१२} । शुद्धवली । सोमपानाय । हवामहे इति ।

१. तीव्रास्सोमः तीव्रास्सोमांसुः D.

२. तदोत्पा० M.

प्रभूतत्वात् तर्पयितुं समर्थाः Sy.

तीव्रं तिक्तरसं कटुरसं वा ।

कटुरसा. तिक्तरसा वा सोमा । सोम-
मिश्रणं दध्याशीस्तद्वन्तः Skr

३. आगच्छत S.

४. आशीरेण M. आशीर्युक्ताः Sy.

५. उत्तरवेदिं प्रत्यानीतान् Sy

प्रस्थितसंज्ञकान् Skr.

६. The passage beginning
with आशीरेण and ending
with पिव is omitted by P

७. देवाः M. ८. दीप्तौ दातारौ वा Skr.

९. द्युलोकं गन्तारौ Skr.

१०. Omitted by P

११. V M ignores अस्य ।

१२. Omitted by M.

१३. मग्नो० M मन इव वेगवत्तरौ Sy.
मनोवच्छीघ्रगामिनौ Skr

१४. मेधाविनी D The passage
beginning with इन्द्रवायू and
ending with मेधाविनः is omitted
by P ऋत्विग्यजमानाः Sy.
यष्टारः स्तोतारश्च Skr.

१५. सोमेन तर्पणाय पालनाय वा Skr.

१६. सहस्रनयनयुक्तौ Sy. इन्द्र एव सह-
स्राक्षः नासत्यदत्ताविव साहचर्यात् तौ
सहस्राक्षौ Skr

१७. कर्मणो बुद्धेर्वा पालकौ Sy.

कर्मण. प्रज्ञाया वा पालयितारौ स्वा-
मिनौ वा Skr.

१८. प्राज्ञा M कर्मप्रदेशे प्रादुर्भवन्तौ Sy.
जायमानावेव Skr

ऋतेन यावृतावृधावृतस्य ज्योतिषस्पती । ता मित्रावरुण्या हुवे ॥५॥

ऋतेन । सत्येन । यो । सत्यस्य वर्धयितारी । सत्यस्य । ज्योतिष । पती । सी । मित्रा
वरुणी । हुवे ।

वरुणः प्राविता भुवन्मित्रो विश्वामिरूतिभिः । करतां नः सुरार्धसः ॥६॥

वरुणः प्राविता । वरुण । प्रकरणेण रक्षकः । भवतु । मित्रद्वय । विश्वे । पावनस्ती ।
अस्मान् । कुस्तां च । स्वप्ती ।

मरुत्वन्त हवामह इन्द्रमा सोमपीतये । सज्वर्गणेन तृम्पतु ॥७॥

मरुत्वन्तम् । मरुद्भिः सहितम् । इन्द्रम् । आहवामह । सोमपानाय सं । मरुद्गणन ।
सहितः । सोमेन तृप्यतु ।

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासुः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥८॥

इन्द्रज्येष्ठा । इन्द्रेनेतुकाः । पूषरातिकाः । मरुतः । देवाः । ते । सर्वे । मम । श्रुता ।
ह्वानम् ।

१ सत्यवचनेन यज्ञमानानुपहकारिणा Sy
ऋतेनोक्तेन यज्ञेन वा Sk

२ वृद्धिः D ऋतमवश्यमावितया सत्यं
कमफलं तस्य वर्धयती Sy चदकस्य
यज्ञस्य वा वर्धयितारी Sk

३ ऋ गतो । सर्वत्र गतस्य रश्म्यास्यस्य
Sk

४ ज्योतिष्यती M
प्रशास्तस्य प्रकाशस्य
पासकौ । मृत्यन्तरे मित्रावरुणयोरविति
पुत्रत्वेन श्रुतत्वाद् द्वावशास्त्रियेष्वन्त
भूतत्वेन ज्योतिष्यासकत्वं युक्तम् Sy

५ रक्षकौ D

६ सर्वाभिः रक्षामि Sy

७ पावनं Sk.

८ स्वप्नान् S प्रभूतघनयुक्तान् । 'राय

साध संसिद्धौ ।' राष्ट्रोत्पन्नेनेति
रायो घनम् । शोभनं रायो येषां ते
सुरापसः Sy

सुयनान् Sk

९ आ अर्वाधि वा । अर्वाक Sk.

१० Omitted by M

११ सह Sy

१२ ०तुका M.

इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषु ते तयाविधाः Sy
इन्द्रप्रधानाः Sk

१३ पूषरातिकाः D पूषास्यो
वेषो रातिर्वाता येषामिन्द्रमस्तां ते
पूषरातयः Sy

I propose to read पूषरातिकाः
Ed

१४ सप्तसप्तका देवाः Sk.

हृत वृत्रं सुदानव इन्द्रेण सहसा युजा । मा नो दुःशंसं ईशत ॥६॥

हृत वृत्रम् । हृत । वृत्रासुरम् । सुदाना । इन्द्रेण । महायेन । बलवता मह । मा । अस्माकम् ।
दुर्वचनो वृत्र । ईशिष्ट ।

विश्वान्देवान्हवामहे मरुतः सोमपीतये । उग्रा हि पृथिमातरः ॥१०॥

विश्वान् देवान् । वैश्वदेवस्तृच उक्तो मरुत्सु च विष्वगद्वो दृश्यते । विश्वान् । देवान् ।
मरुत्सुच । सोमपानाय । हवामहे । उद्गूर्णा । हि । पृथिमातरः "पृथिन्ये वै पयसो मरुतो जाता"
इति ब्राह्मणम् ।

जयतामिव तन्यतुर्मरुतामिति धृष्णुया । यच्छुभं याथना नरः ॥११॥

जयतामिव । सैनिकानामिव । शब्द । मरुता शब्द । गच्छति । धृष्णु । यथा यूयम् ।
कल्याणम् । गच्छथ । नेतार ।

१. असुरं मेघमस्मच्छत्रुं वा Sk.
२. शोभनदाना मरुतः Sk.
३. योग्येन Sy
४. वह P. D. M.
५. अस्मान् प्रति Sy
६. दुर्वचने P. दुष्टेन शसनेन कीर्तनेन युक्तो वृत्रः Sy. युष्मत्प्रसादेन क्रूराभिप्रायः . . . सहोऽन्तर्णीतमतुप् । युक् सहायः । दुराशंसस्तद्वान् पुरुषो मास्मदीशो भवेत् Sk.
७. ईशिष्टः M. समर्थो मा भूत् Sy.
८. उको M. अत्र चाद्यः पादो विश्वलिङ्गः । शिष्ट मारुतम् Sk.
९. दृश्ये M.
१०. मरुत्संज्ञकान् सर्वान् देवान् Sy विश्वान् देवान् हवामहे । एतावदेकवाक्यम् । परन्तु वाक्यान्तरम् । मरुतां विश्वेषा च विशेषणविशेष्यत्वं न विद्यते । न समुच्चय च । तस्मात् साकाङ्क्षत्वात् पूर्वस्माद् वाक्याद्ध्याहार्यं मरुतो हवामहे

- इति वक्तव्यम् Sk.
११. शत्रुभिरत्तह्यवला. Sy. यस्माच्छत्रूणामप्रसह्या Sk. १२. हिशब्द. प्रसिद्धार्थं Sy.
१३. पृश्ने.—नानावर्णयुक्ताया भूमेः पुत्राः । पृश्निमाता येषां ते Sy. दिव. पुत्रा मरुतः । पृश्निर्घो । सा माता येषां ते पृश्निमातरो मरुतः Sk.
१४. पृश्निर्वै पयः । पयसो S.
१५. विजययुक्तानां शूराणा भटानामिव Sy. सग्राम जयता राज्ञाम् Sk.
१६. गर्जितशब्द इव Sk. १७ गर्जितशब्दः Sk.
१८. धृष्णुयुः M. धाष्टंचयुक्तः Sy अभिभविता महान् गम्भीरश्च Sk.
१९. यथा P D यदा S यदा Sy. यदा मेघस्थमुदक प्रतिगच्छथ Sk.
२०. तदा तन्यतुः शुभ शोभनं वा । यदा शोभन गच्छथ Sk २१. प्राप्नुथ Sy.
२२. हे मनुष्याकाराः Sk.

हस्काराद्बिद्युत्स्पर्यतो जाता अवनु नः । मरुतो मृळयन्तु नः ॥१२॥

हस्कारात् । अस्मादन्तरिक्षात् । जाता । मरुतः । विद्योतनानन्तरं वृष्टपमायजनिता-
दस्कारात् । अस्मान् । रक्षन्तु मरुतः । सुपयन्तु । अस्मानिति ।

आ पूषञ्चित्रवर्हिपमाघृणो घृण्यं दिवः । आजा नष्ट यथा पशुम् ॥१३॥

आ पूषन् । आनय । पूषन् । सोमं पणिभिरपहतम् । आगतदीप्ते । पारकम् ।
द्युनोपस्य । यथा । नष्टम् । पशुम् । त्वमानयति ।

पूषा राजानमाघृणिरपंगूळह गुहां हितम् । अविन्दश्चित्रवर्हिपम् ॥१४॥

पूषा राजानम् । पूषा । सोमम् । आपृणि । अमुररपगूळहम् । गुहायां । निहितम् ।
अविन्दत् । यस्मै चिरं यहि स्मीयत ।

१ हस्कारात् P वीक्षितरात् । 'हो हसने' । अत्र तु प्रशामात्रे यतेते Sy यदा बुभिक्षातस्य पुंस आतिप्रतिपत्यय ह्वाशब्धोन्वारणम् । स हस्कार Sk.

२ अन्तर P D विद्युतः-विणयेण वीष्यमानावतोऽन्तरिक्षात् परिजाता सवत उत्पन्ना मरुतः Sy तदा विद्युतः परि विद्युतो जाता । जन्मात्र ध्यवस्थाने । विद्युतमपिच्छाय वृष्टि प्रदानेन बुभिक्षान् ब्रूरोहृत्यास्मानयन्तु । यथा घ घर्ष हस्कारं त्यक्त्वा प्रमोदलक्षण हन्ताप्यमुच्चारयामस्तथा वृषन्तु Sk.

३ अस्कारात् P ४ मरुन्तु M.

५ आज आज । आद्यो द्वित्यात्तत्तन्म्यद्ध क्रियाया अपि द्वित्वम् । अजिर धान्तर्भातप्यय Sk. ६ अरुपं M

७ आहृतवीप्ते M वीप्ते D

क्षरिता घृणि । बध्ना पूर्णो वृत्ति ।

सा कक्षे रथे वा यस्य स आघृणि ।

तस्य सम्बोधनम् । वीप्तिर्वा घृणि, साऽऽज्ञाता यस्य स वा उपजातवीप्ति Sk.

८ यागस्य पारकम् Sy

९ यस्मोकाद् आहुर इति शेषः Sy

दिवः । मरुद्या प्रोङ्गन्तीय तस्यान् एवाह । द्युनिवासिनां देवानां पार पितारम् । परणमुरसं वा । चित्रवर्हिष घ सोममुदकञ्च द्युलो कात् पुन पुन अस्मदर्थमागमय Sk.

१० Omitted by M

११ अत्र गां वा त्यमेयागमयति पशुनां रक्षितु स्यात् । लीषितः पशुपालो वा तद्वत् Sk

१२ यथा सोमं मष्टं पशुं महारण्यादायन्वी क्य वश्चिचवाहरति तद्वत् Sy

१३ V M ignores चित्रवर्हिषम् and अज ।

१४ अत्रेतिहास-अमुरा सोमं राजानं वीष- मानमग्नेहस्तावपदस्य गुहायां ध्यवधु । तं पर्येयमाणा अन्ये देवा नाविन्दन् । पूषा त्यविन्दत् । स तं गुहीत्या विवमानयत् । इत्यस्यामुष्यते Sk.

१५ सो M १६ णि M

१७ अत्यन्तगूळम् Sy आच्छादितं गुहायां निहितमसुरे Sk

१८ गुहासवृद्धो दुर्गमे द्युलोके स्थितम् Sy

१९ अविन्दत्यस्म M २० रमिषं M

चित्रयं S २१ बहि M

उतो स मह्यमिन्दुभिः पञ्चुक्ताँ अनुसेपिंधत् । गोभिर्यवं न चकृपत् ॥१५॥

उतो^१ स मह्यम्^२ । अपि च । स पूषा । मह्यम् । पणिभ्य आहृतीन्दिभिः^३ । पञ्चुक्ताँ^४ ऋतून्^५ यथापूर्वम् । युक्तान् । अनुक्रमेण^६ रुन्धन् । यथा । यवान्^७ भूम्यामुप्तान्^८ प्रगेह्यथम् । पञ्चुक्ताँ^९ हलेन । कृपन्ति तद्वदनक्रमेण पुन पुनर्नतून् प्रवर्तयत्यमरणायेति ।

अम्बयो यन्त्यध्वभिर्जामियो अध्वरीयताम् । पृञ्चतीर्मधुना पयः ॥१६॥

अम्बयो यन्ति । अत्र शाटचायनकम् । तन्वीप ङ्योत् —

“न ता अन्य प्रतरति नैना विष्णातुमर्हन्ति ।

वहन्ति अस्मै सर्वतो मधु क्षीर घृत दधि ” ॥१८

पट्सहस्राण्यम्बय इति । इमा ह वै ता अम्बयो नामेत्यादि । ता अम्बय । मार्गं गच्छन्ति ।

यज्ञमिच्छताम् । जामिस्थानीया । मधुरेण रमेन । प्रत्यक्षमुदकम् । गम्भृञ्चन्त्य ।

१. उतशब्दस्योच्चा सहकादेशः । उत उ । उ इति उञ्द्वयम् । नानावत् सह कृतैकादेशः । सर्व पाद-पूरणः । अपृथगर्थत्वाच्च कृतैकादेशः । उञ् पदकारणैकीकृत्यैव पठित इति करणोपादानात् प्रगृह्यता दर्शयता दर्शितो बोद्धव्यः Sk

२. उतोऽसह्यम् M

३. आहृतैः M.

यागहेतुभिः सोमैर्युक्तान् Sy.

४. युक्तम् M

सोमान् षड्रतून् युक्तान् सवत्सरगमने नियुक्तान् । तस्य गमयितृन् । अथवा युक्तान् यान् यान् यो यादृशः साधयितव्यस्तं तादृशमेवानुपूर्व्येण साधयत् Sk

५. अनुक्रमेण M अनुक्रमेण पुनः पुनर्नयन् वर्तत इति शेषः Sy

६. नशब्द उपमार्थः । यथा यवमुद्दिश्य (कश्चित्) भूमिं प्रतिसवत्सर पुनः पुनः कृषति तद्वत् Sy.

७. यावान् D युवान् P.

८. भूम्यामुप्तान् P.

९. पद ग० M

१०. Śāt. 1. 23 13

११. ०सहस्रा P. D for ०सहस्राणि

१२. मातृस्थानीया आप. Sy. अम्बिरम्बा मातृभूता आप. Sk.

१३. देवयजनमार्गं. Sy. नियतैर्मार्गं. Sk

१४. छामि० P.

१५. ०स्थानीयाना D. हितकारिण्यो वन्धव Sy.

भगिनीस्थानीयाश्च Sk.

१६. वसतीवर्षेकघनाख्येन मधुनोदकेन सोमलक्षणमुदकम् Sk.

१७. संवृञ्चन्त्यः P.

संप्रमुञ्चन्त्यः D.

माधुर्यरसेन युक्त पयः पृञ्चन्तीः गवा-दिषु योजयन्त्य. Sy

पंचयन्त्य. Sk.

अमूर्या उप सूर्ये यामिर्वा सूर्यः सह । ता नो हिन्वन्त्वध्वरम् ॥१७॥

अमूर्या । अम् । या । उप भवन्ति । सूर्ये । यामि । वा । सूर्यः । सह भवति । ता
अस्माकम् । यज्ञम् । गच्छन्तु ।

अपो देवीरुपं ह्ये यत्र गावः पिबन्ति नः । सिन्धुम्यः कर्त्वं हविः ॥१८॥

अपो देवी । अपः । देवी । उपह्वये । यासु । गावः । पिबन्ति । अस्माकम् । ताम्यो हि ।
कर्त्तव्यमस्मामि । हविः ।

अप्स्वः न्तरमृतमप्सु मेपजमपामुत प्रशस्तये । देवा भवत वाजिनः ॥१९॥

अप्स्वन्तः । अपाम् । अन्तः । अमृतम् । “अमृतं वा आपस्तस्मादङ्गिरवतान्तमभिपिबन्ति”
इति ब्राह्मणम् । अप्स्वेव । मेपजं विविधौषधिषु प्राकुर्मृतम् । अपाम् । स्तोत्राय । इन्द्रियाणि । वल्-
युक्तानि । भवन्ति ।

१ Omitted by P and D

२ उद् M सूर्ये उप समीपेनाद्य
स्थिता । ‘आपः सूर्ये समाहिता’ (तै०
भा०) इति Sy

३ Omitted by P and D

४ भवन्ति P

५ सूर्येणैकस्याना आबिस्थमण्डलस्या
स्ता Sk.

६ गच्छन्तु D प्रीणयन्तु Sy
वर्धयन्तु वा Sk.

७ या गावः पिबन्ति नः । या आपः । इति
ब्रह्म Sk.

८ स्यन्वन्तीम्योश्म्यः तासा
मर्षाय । कृत्वाये । पञ्चमीभ्यसु वा ।
स्यन्वन्तीम्यः Sk.

९ ह P

१० वसतीवर्षेकवनाम्य एकदेवानावाय
कर्त्तव्यं सोमलक्षणं हविः Sk.

११ स्या अन्तः P

१२ अलेषु मध्ये पीयूषं वर्तते Sy

१३ अन्तः । अमृतम् । अमृतम् is missing
in M

१४ अस्माद् D

१५ क्षुद्रोगनिवर्तकस्यान्तस्याप्यकार्यत्वात् ।
Sy अप्स्वेव मेपजं व्याध्यपनायकं
सुखम् Sk.

१६ ष्वपीषु D M

१७ प्रशस्तार्थम् Sy तज्जात्वा तासाम
पामेव प्रशस्तनाय Sk.

१८ इन्द्राणि M ऐन्द्राणि P
ऋत्विजावयो ब्राह्मणा Sy
हे देवा मूर्धं हविल्लक्षणान्तेन तद्वन्तो
भवत । अपः स्तोतुं हविर्यकल्पयत Sk.

१९ वेगवन्तो भवत वीध्रं स्तुतिं कुर्वन्तेत्यर्थः
Sy

२० भवतः P D M

अप्सु मे सोमो अन्नवीदन्तर्विश्वानि भेषजा ।

अग्निं च विश्वशंभुवर्मापश्च विश्वभेषजीः ॥२०॥

अप्सु^१ मे । ओपधीश^२ सोम । अपाम्^३ । अन्तः । विश्वानि । भेषजानि गन्तीति । मम ।
अन्नवीत् । अग्निम्^४ । च । सर्वस्य सुखस्य^५ भावयितारमप्सु स्थितम् । स्वर्ण्येण^६ चोदकानि । विश्वभेष-
जान्युवाच ।

आपः पृणीत भेषजं वरुथं तन्वे ३ मम । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥२१॥

आपः पृणीत^७ । आप । प्रयच्छत^८ । भेषजम्^९ । उपद्रवाणा वा रक्षाभृतम् । मम । शरीरस्य ।
चिरम् । च । सूर्यं^{१०} माम् । द्रष्टुम्^{११} । कुरुत ।

इदमापः प्र वहत यत्किं च दुरितं मयि ।

यद्वाहमभिदुद्रोह यद्वा शेष उतानृतम् ॥२२॥

इदमाप । इदम् । पापम् । आप । अपनयन । यत् । किम् । च । मय्यन्ति ।

१. Omitted by P. अप्स D.
२. सोमोवाम् M.
३. वैद्युताख्यमग्निम् Sk.
४. सर्वस्य जगत. सुखकरमेतन्नामकञ्चा-
ग्निम् । तथाच तैत्तिरीया.—‘अग्नेस्त्रयो
ज्यायासः’ इत्यनुवाके ‘सोऽप. प्राविशत्’
इत्यग्नेरप्सु प्रवेशामानन्ति Sy.
५. लतागुल्मवृक्षमूलादीनामौषधाना वृष्टि-
जन्यत्वेन जलवर्तित्वे प्रसिद्धम् Sy.
स्वयमप्यापः सर्वस्य भेषजभूताः Sk.
६. ०जास्युवाच P.
७. वृणीत P.
८. पूरयत । ‘पृ पालनपूरणयोः’ Sy.
पालयत । पृ पालनपूरणयोः ।
पृण दाने । हे आप. ! मम तन्वे वरणीय
भेषजं दत्तेति वा Sk.
९. आत्मान्तर्गतं भेषजम् Sk.
१०. रक्ष० P. M.

- रोगनिवारकम् Sy.
११. शरीरार्थम् Sy. वरणीयं शरीरार्था
मच्छरीर भेषजयितुम् Sk
 १२. सूर्यं D सूर्यं द्रष्टुं नीरोगा व
शयनुवाम Sy. सूर्यं . द्रष्टुं चक्षुर्वत्त
तुमर्थे. . . . चक्षुर्लाभात्सूर्यंश्चिरं दृश्यते
चिरं द्रष्टुं सूर्यं पृणीत इति वा । चक्षु-
कारणं सूर्यं । तल्लाभाच्चक्षुषोऽपि लाभ
एतदुक्तं भवति । शरीरभेषजं च मे दत्तं
अविकलेन्द्रियता चिरं सूर्यस्य सददर्शनाये
ति Sk.
 १३. मा P. ता D
 १४. कुरुतः M कुरुत P.
 १५. दुरितम् M दुरितमज्ञानान्निष्पन्नम्
Sy.
 १६. अपहृत्य D. मत्तोऽपनीय प्रवाहेणान्यतो
नयत Sy
 १७. यत् किञ्च कायिकं दुरितम् Sk.

यत् । वा । अहमद्रोग्यव्येभ्यः पित्रादिभ्यः । अभिकुद्रोहः । यत् । वा । शप्तवानस्मि । अनृतमानृतेभ्यो
 शपथं कृतवानित्यर्थः ।

आपो अद्यान्वचारिपुं रसेन समंगस्महि ।

पर्यस्वानम आ गहि त मा स सृज वर्चसा ॥२३॥

आपो अद्य । उदकानि । अद्य । अन्वचारिपुं । अपा रसेन वा । सृजता उक्तेक-
 वचनबहुवचनया सृजति । रसवान् । अग्ने ! मत्समीपम् । आगच्छ । तम् । मां त्वम् ।
 वर्चसा । संसृजाप्सु स्थितेति ।

स माग्ने वर्चसा सृज स प्रजया समायुषा ।

विद्युर्मे अस्य देवा इन्द्रो विधात्सुह ऋषिभिः ॥२४॥

सं माग्ने । संसृज । माम् । अग्ने ! । वर्चःप्रभृतिभिः । तम् । माम् । देवादमश्च । जानीयुः ।

- १ याद्याहमन्त्रोग्यव्येभ्यः M.
अहं यजमीनं सर्वतो बुद्धिपूर्वकं
द्रोहं कृतवानस्मि Sy
यच्चाहमद्रोग्यव्यं मनसा दुग्धयाम्
तस्मानसं पापं च Sk.
- २ ह्यिदुः P
- ३ अमृतममृते० M अनृतमनृते० S
अपि धानृतमुक्तवान् इति Sy
यच्चाहमृष्टवान् वाचिकमप्यनृतमपन
यत् । आपो मदीयमनृतवचनजनितं च
Sk
- ४ V M ignores उत
- ५ च M.
- ६ अपोऽद्याहमागतवान् । यद्यपि माहात्म्यं
तत्प्रकाशितम् Sk.
- ७ अस्मान्यमुप्रविष्टोऽस्मि Sy
८. Omitted by P and D
अतो 'यो यो देवतां निराह तस्यास्तस्या
साङ्गाभ्यमनुभवति' (N 13 13)
इति स्मरणात् । साङ्गाभ्यप्रतिपत्तेरपि
रसेन सृजता वयम् Sk.
९. Omitted by P
- १० अयसाम् P अले वर्तमानत्वेन पयो
युक्तं Sy पयस्याम् हृविष्माम् ।
मया उपकल्पितहृविष्कं सम् इति वा ।

मह्यं वातुमिति वा Sk.

- ११ अस्मिन्कर्मण्यागच्छ Sy
- १२ योऽहं हृविर्वाता स्तोता वा तं मां वीप्याऽऽ
स्नेन वा सम्बन्धय । वर्चो मह्यं वेही
त्यर्थं Sk.
- १३ P reads म्मात्वं for तम् । मां त्वम् ।
- १४ ०चताप्सु P मां तेजसा संयोजय Sy
- १५ P reads अग्ने for माम् । अग्ने ।
- १६ वर्चसः प्र० M समो बहुत्वात्
सुन्दरेषु । वीप्याऽऽस्नेन वा सम्बन्धय ।
पुत्रेण च सम्बन्धय वीषितेन च सम्बन्धय ।
त्वत्प्रसादाङ्गीवाम च Sk.
१७. M. reads संमा for तम् माम् ।
अस्य मे यजमानस्य अनुष्ठानं
जानीयुः Sy १८ सोमपातारः Sy
१९. जानीय P एतं कामम् ।
' ज्ञानेन चात्र करणं लक्ष्यते ।
कुर्याम्मम वर्चं प्रजायुष इत्यर्थः ।
सोके हि यः प्रार्थनया कारयितुमिष्यते
स उच्यते इवं जानीहीति Sk
- २० Ms D puts the figure
॥२३॥ here to indicate the
end of the twenty-third
hymn. No such number
18 given in P and M.

I 24.

कस्य नूनं कतमस्यामृतानां मनामहे चारुं देवस्य नाम ।

को नो मृधा अदितये पुनर्दात्पितरं च दृशेयं मातरं च ॥१॥

कस्य नूनम् । अथ शोभनम् । कः कतम इति प्रजापतिं पृच्छति । उदानीं देवाना मध्ये ।
 कस्य । शोभनम् । नाम । वयमुच्चारयाम । सः प्रजापति । मुमूर्षुर्नरमान् । पुनर्गपि । महर्ष्ये ।
 पृथिव्यै । ददातु ततोऽहम् । मातापितरौ पश्येयम् ।
 अनया गतोत्तरेति ।

अग्नेर्वयं प्रथमस्यामृतानां मनामहे चारुं देवस्य नाम ।

स नो मृधा अदितये पुनर्दात्पितरं च दृशेयं मातरं च ॥२॥

अभि त्वा देव सवितरीशानं वार्याणाम् । सदावन्भागमीमहे ॥३॥

अभि त्वा देव । अभियाचामहे । देव ! सवित ! त्वाम् । धनानाम् । ऽश्वम् । नराणो-
 रास्मीय भागम् । सदा । रक्षित ।

१. तस्य D.
२. शुन.शेष M.
३. Omitted by P.
४. प्र प्रजा० P.
५. पृच्छन्ति D
६. तदानो P.
७. तस्य M.
 कः प्रजापतिः . . . कस्य प्रजापतेः
 सर्वप्राणिनां सुखतमस्य Sk
८. उच्चार च म. P. स्तुमः Sk.
९. स्व P.
१०. को देवो मां मुमूर्षुमपि महर्ष्यं पृथिव्यै
 . . . दद्यात् Sy
११. स्तुतः सः अस्मभ्यं महतेऽदीनत्वाय पुन-
 रायुर्ददातु । महददीनत्वमिति । अभि
 वा डे । येनाहमेषा वशवर्तितामतीतः
 सन् पुनरपि महददीनत्वं गच्छामीति
 वा । अदितिर्वाग्वा । महतीं वाच

- पुनर्ददातु यथाऽन्या देवता अपि
 स्तुम Sk.
१२. कुतो D. इतो P.
१३. ०पित्तोरा D.
 तेन दानेनाहममृत. सन् पितर मातरञ्च
 पश्येयम् Sy.
१४. अनया यमनया P.
१५. देव D
१६. वरणीयाना धनानाम् Sy.
 वरणीयानामीश्वरमायुरादीनाम् Sk.
१७. ०रास्मीय P.
१८. भजनीय धनम् Sy आयुषो भागम् ।
 तद्धि सर्वप्राणिनो भजन्त इति । आयुर्वा
 तदश वा ईमहे । योऽन्यतमो भाग
 उच्यते Sk
१९. क्षित P. क्षिता (?) D.
 मरणादिभ्यः सर्वदा प्राणिना रक्षितः
 Sk.

यश्चिद्धि तं हृत्या भगः शशमानः पुरा निदः । अद्वेषो हस्तयोर्द्वेषे ॥४॥

यश्चिद्धि । यं एवविष । भगः । सर्वैरेव स्तुयमानः । द्वेषैवजित । निन्दितुर्मनुष्यात् ।
पूर्वमेव । स्तोतुर्हस्तयोः । इत्यम् । निदेषे । उत्तरत्र सम्बन्धः ।

भगमक्तस्य ते व्यमुदशेम् तवावसा । मूर्धानं राय आरभे ॥५॥

भगमक्तस्य । तेन भाग्येन समक्तस्य । तव । वयम् । रक्षणेन । उदघाप्युम् । धनस्य ।
परमं पदम् । आरब्धुम् ।

१ यश्चिद्धि P D

२ यं D

३ भाग D

भजनीय Sk

४ ०रपि D

५ द्वेष० P

निन्दायाः पूर्वं स्वकीयत्वेन व्यवस्थिते
सति तवानीं द्वेषरहित Sy

नहि कस्यचित्प्राणिन आयुस्तवंशं वा
द्वेषि । कदा पुनरायुर्भाग्यामुरेव
वाभियाचक्ष्वे Sk.

६ निन्दितुं M

अत्यन्तनिन्दितात् तिर्यक्पशुसबुद्ध्या
स्मरणात् पुरा । यावत् तिर्यकपशुवद
त्यस्तक्रुस्तितं विशस्यमाना क्रियामहे ।
निन्दतिविशसनात् एव वा । पुरा
विशसनात् । विशसितुर्वा । यावन्न
विशस्यामहे इत्यर्थः Sk

७ तानुर्हं P

तव हस्तयोः Sy

हे सवित यस्तव हस्तयोर्निहित Sk

c. P reads हस्तयोस्तित and D
reads हस्तयोरित for हस्तयोः ।
इत्यम् ।

स इत्यम् । इत्या सत्ये । अवि
संवा । एवमन्यथा वात्या

अययोचना पूर्वानपेक्षया । इत्याऽ-
मुशार्थे । भगो धनम् । यत्तवानुत्र
स्वर्गे धनं सत् स्तुबन्तर्हं मन्निन्दितुं
पूर्वं द्वेषवन्तित आत्मनो हस्तयो
पारयेयम् । मह्यं तव दद्या । यदुत्तं
नासम्बन्धात् छाम्बसत्वान्निघाताभावं
इति व्याख्येयम् Sk.

६ निबध्वात् P

१० V M ignores चित् । हि । ते ।

११ धनेन संयुक्तस्य Sy

भगो देवस्तेनापि सेवितस्य । भजनीयेन
हविषा स्तुत्या वा नृभिश्च सेवितस्येति
वा Sk.

१२ कव D

१३ चयं P D M

१४ उदघाप्युम् M

उदघाप्युं मः D

त्वकीया धनमतोऽनुपूर्वमायुः प्राप्नु
याम । तव पालनहेतुना । त्वयाज्ज्ञो
भरण्याद्विस्ता सन्त इत्यर्थः Sk

१५ उत्कथंम् Sy मूर्धानं च प्राप्नुयाम ।
उत्कथं च धनमुपभोगान् धागान् वा
आरब्धुमुपभोक्तु यद्धं वा Sk.

१६ आरब्धाः P

आरब्धान् M D

१७ V M ignores ते ।

नहि ते चत्रं न सहो न मन्युं वर्यश्चुनामी पतयन्त आपुः ।

नेमा आपो अनिमिपं चरन्तीर्न ये वातस्य प्रमिनन्त्यभ्रम् ॥६॥

नहि ते । नहि । तव वरुण^१ । बलम्^२ अभिभवसामर्थ्यम्^३ । अनूणामभिमनन च । महता^४
वेगेन पतयन्त । श्येनादय । अपि । आपु । न च । इमा । आप । सततम् । चरन्त्य । न च । ये^५
पर्वतादय । वातस्यापि । महत्ताम् । प्रहिसन्ति ।

अबुध्ने राजा वरुणो वनस्योर्ध्वं स्तूपं ददते पतदक्षः ।

नीचीनाः स्थुरूपरिं बुध्न एषामस्मे अन्तनिहिताः कृतवः स्युः ॥७॥

अबुध्ने राजा । अमूलेऽनालम्बनेऽन्तरिक्षे^{११} । वरुण । राजा । तेजस उदकम्य वा । सङ्घातम्^{१४} ।
ऊर्ध्वम्^{१५} । धारयति । शुद्धवल^{१६} । ते च रश्मयो नीचीनाग्रा^{१७} । तिष्ठन्ति । तेषामेषाम्^{२०} । मूलम् । उपरि

१. वरुणश्चात्रोक्तस्थान आदित्य Sk.
२. बलमिवभवसामर्थ्य P. त्वदीय शरीरबलम् । त्वदीय पराक्रमं तव सामर्थ्यम् Sy. धनबल वा सेनालक्षणम् । सेनापतिः .. सहः शारीर बलमपि Sk.
३. त्वदीयं कोपमपि । त्वयि क्रुद्धे सति सोढुमशक्ता इत्यर्थः Sy. नापि क्रोधम् Sk.
४. वतयन्तः P. पक्षिणोऽप्यमी गच्छन्तो न प्राप्नुवन्ति ... अतिमहत्त्वात्तवैतानि न प्राप्युः Sk.
५. P. and D. read व्यापुः for अपि । आपुः ।
६. वायोर्गतिविशेषाः Sy
७. पर्वत पर्वानिव भावयो P.
८. ये वायोर्हिसन्ति गतेर्महत्त्वात्तेऽपि न । मरुतो मनआदयो वा । वयांस्या-पोऽतिवेगवन्तोऽन्येऽपि त्वत्क्षत्रसहो मन्यूनामन्तं न प्रापुः । Sk.
९. वेगम् Sy.
१०. ०सति P. अतिक्रम कर्तुं न शक्ता

इत्यर्थः Sy

११. नवलेनान्त० P. बुध्नमधोभागः । स इतरयोर्भागयोरा-श्रय । बुध्नत्वाश्रयत्वयोः सवन्धाद् बुध्नशब्देनाश्रयो लक्ष्यते । अबुध्नेऽ-नालम्बनेऽन्तरिक्षे Sk.
१२. ईश्वरो दीप्तो वा Sk.
१३. आभि इस् । रश्मीनाम् Sk
१४. सयातम् P. D. M.
१५. ऊर्ध्वम् D ऊर्ध्वम् P.
१६. धारयति D.
१७. शुद्धञ्चलः P.
१८. रमयो P.
१९. नीचीनाग्राः । M. अधोमुखाः Sk.
२०. P. reads तिष्ठन्तेषामेषा for तिष्ठन्ति । तेषामेषान् । D. reads तेषामेषा for तेषामेषाम् । एषा वनाना स्तूपमबुध्ने ख आदित्य-मण्डलस्योर्ध्वं नीचीनाश्च भुवि रश्मीन् धारयति । परः पादोऽन्यार्थः । तत्स-म्बन्धार्थं यत्तदौ स्तः Sk.

भवति । अस्माकम् । अन्तरभूतानाम् । निहितानि । भवन्तु । प्रज्ञानानि ।

उरु हि राजा वरुणश्चकार सूर्यश्च पन्थामन्वेतुवा उं ।

अपदे पादा प्रतिघातवेष्करुतापवृक्ता हृदयाविष्विचि ॥८॥

उरं हि । विस्तीर्णम् । हि । राजा । वरुण । चकार । सूर्यस्य । गमनार्थम् । पन्थानं ततोऽ-
यम् । अनालम्बनेऽन्तरिक्षे । कृतवान् । सूर्यस्य । पदानि । प्रतिघातुं पन्थानं सोऽयम् । हृदयाविष्व-
घात्रोरपवृक्ताऽस्तु पराभवत्वमिति षदत्तु ।

१ सभा सति प्रज्ञापका प्राप्ता
अस्मासु स्थापिता स्युः, मरणं न
भविष्यतीत्यर्थः Sy

२ M reads भवतास्माकं for भवति ।
अस्माकम् ।

३ P reads अदुतानान्निहितानि M
reads अस्याकानानिहितानि for
अमृतानाम् । निहितानि ।

य इवं करोति तस्य प्रज्ञादेनास्माकं
मनसि निहितानि प्रज्ञा स्युः । अमि
क्षे । धीमताशेमम् । धीवत एवा
न्तःप्रज्ञा स्युर्न मृतस्य । अथवा
'विशदश्चक्षुष केतवः' इति रश्मी ।
ते प्रज्ञानात्मका । ते चक्षुर्विज्ञान्त
मनसि भवेयुः । चक्षुषा रश्मीन् पश्येमे
ति प्राप्येति । मुमुक्षुर्णा हि चन्द्रमा
इव आदित्यो वृष्येते । न रश्मिप्राप्तु
र्नाथः । आदित्यरश्मिदर्शनद्वारेण
चिरजीवित्वमाशास्यते Sk.

४ तस्यानुपूर्वेण गन्तुम् । सूर्योऽन्वे
तीत्येवमर्थं क्षे उरं पन्थानं इत
वाग्नित्यर्थः Sk.

५ वास्पर्शनम् P

६ अनालम्बन्तः P

पादरहिते Sy यत्र पदं निघातुं न
शाक्यतेऽप्रतिष्ठितत्वात् सवपवन्तरिक्षम् ।

तत्रात्मीयो पादो निघातुं करोति ।
अप्रतिष्ठितेऽप्यन्तरिक्षे पादो
निघत्ते Sk.

७ पादो प्रक्षेप्तुम् Sy न प्रतिघातुं D

८ पन्था P पूर्वत्र रथस्य मार्गः, अत्र
पादयोरिति शेषः Sy यद्वा-अपदे
यूपे बद्धेन मया गन्तुमशक्ये मूप्रवेशे
पादो प्रक्षेप्तुमुपायं वन्धविमोचनरूपं
करोतिवत्यर्थः Sy

१० धर्मः P

११ 'धुषियो हृदयाविष्वि' इति क्षत्री ।

पुरुषवचनायोग्यव्यवहारसमाचरणविभि-
र्यो हृदयं विष्पति तस्य । अपेत्य वक्ता
वा अपवक्ता । यस्तु समर्थस्य
पुण्यस्य एक एव वक्ता यावत् क्रिञ्चिद्
दुर्बलस्तस्य सर्वस्य । हृदयाविष्वि ।
चिबपी इतो निर्वेशात् सकाशादिति
ष्व । यो हृदयं विष्पति । विष्व सम्यग्
ज्ञाने । हृदयेन वा । तस्यापि सका-
शात् । हृदयनस्यापि सकाशादपेत्य
दुर्बलनीयस्य वक्तेति या Sk

१२ ०यत्तास्तं D ०वक्तास्त्व P

क्षत्रोरप्यपवक्ता, अपवविता, निराकर्ता
भवतु Sy १३ पर भावत्वमिति P
परावत्वमिति M.

१४ वरुणस्य P

१५ V M ignores उ । उत । चित् ।

शतं ते राजन्भिषजः सहस्रमुर्वी गम्भीरा सुमतिष्टं अस्तु ।

वाधस्व दूरे निऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्र सुमुग्ध्यस्मत् ॥६॥

शत ते । शतम् । ते । राजन् । भैषज्यानि । सहस्र च । विस्तीर्णा । गम्भीरा मद्विषया ।
सुमति । तव । अस्तु । सत्वम् । अस्मत् । कृच्छ्रम् । दूरे । पराङ्मुखम् । वाधस्व । कृतम् । च
पापम् । प्रमोचयति ।

अमी य ऋक्षा निहिंतास उच्चा नक्तं ददृश्रे कुहं चिद्वियुः ।

अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि विचाकशच्चन्द्रमा नक्तमेति ॥१०॥

अमी य ऋक्षा । नक्षत्राणि । रात्रौ । दृश्यन्ते । क्व तानि । दिवा । गच्छन्ति तथा ।
दीप्यमान । चन्द्र । रात्रौ । गच्छति । भवति च दिवा तिरोहितस्तानीमानि । शत्रुभिरहि-
सितानि । वरुणस्य । व्रतानीति ।

१. शत ते omitted by M.

२. सहस्रमपि Sk

३. भैषज्यानि M P. adds भैषज्यानि
सहस्र च before भैषज्यानि ।
बन्धनिवारकाणि शतसख्याकान्यौषधानि
वैद्या वा सन्ति Sy

अस्मदादीनामार्ताना जीवनोपाया
एतद्वन्तो वैद्या वा Sk

४. तवास्मदनुग्रहबुद्धिर्गम्भीर्योपेता स्थिरा-
स्तु Sy अन्यैर्दुरवगाहा च शोभ-
नानुग्रहात्मिका बुद्धिस्तवास्मास्वस्तु ।
अस्मदनुग्राहको भव Sk

५. गम्भीरा मद् is missing in M

६. अस्मदनिष्टकारिणीं पापदेवताम् Sy.
मृत्युदेवता निऋतिम् Sk

७. दूरमपराङ्मुख P and D
अस्मत्तो व्यवहिते देशे स्थापयित्वा Sy.

८. दूर गमय Sk

९. प्रकर्षेण मुक्त नष्टं कुरु Sy
अपनय Sk

१०. ऋक्षाः स्तृभिरिति नक्षत्राणाम् । नक्ष-
त्राणि नक्षतेर्गतिकर्मण । . . . ऋक्षा
उदीर्णानीव ख्यायन्ते । N 3 20

११. सप्त ऋषयः । यद्वा ऋक्षाः सर्वेऽपि
नक्षत्रविशेषाः Sy

१२. क्वापि गच्छेयुः, न दृश्यन्त इत्यर्थः Sy
दिवा नैतानि दृश्यन्ते । अतो न जानीमः

क्वापि गच्छन्तीति । . . चिदपी । कुहचिद्
दिवा इति समानाधिकरणे वा । आङ्म-
ध्याहरतीयुश्च । क्वचिदह्न्यागच्छन्ति ।
क्वचिदेवाहनि दृश्यन्ते । न सर्वेष्वहस्तु ।
यदा सूर्यस्य समस्तग्रहण भवति तदैव
नक्षत्राणि दृश्यन्तेऽहनि Sk.

१३. M reads यदि वा for च दिवा ।

१४. इति omitted by P

कर्माणि । वरुणः । तान्येतानि
नक्षत्ररूपाणि करोति । कथम् । वरुणो
हि दिवा स्वभासा नक्षत्राणा भासः
छादयति । न रात्रौ । ततो रात्रौ दर्श-
नमहन्यदर्शन तेषाम् । नैषामेव ।
चन्द्रमसोऽपि दीप्तिर्वरुणकर्मणा ।
काश दीप्तौ । शतृ च । विविधं दीप्य-
मानश्चन्द्रमा रात्रावागच्छति ।
एषोऽपि वरुणकर्मणा । कथम् । तदीयो
ह्येको रश्मि सुषुष्णाख्यः । स चन्द्रमसं
दीप्यते । तेन । अथवा य इति व्यत्ययेन
बहुवचनं पुल्लिङ्गता च । ददृश्रे,
ईयु, एति, इति क्रियाभिरेव सम्ब-
ध्यते । न ऋक्षैर्यदिमानि नक्षत्रे दृश्यन्ते
यच्च दिवा क्वापि गच्छन्ति यच्च चन्द्र
एति दीप्त एतानि त्रीण्यपि वरुणस्या-
हिसितानि कर्माणि Sk

१५. V M ignores अमी । ये । निहि-
तास । उच्चा । चित् ।

तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शस्त्रे यजमानो हविर्भिः ।

अहैळमानो वरुणो ह वोध्युरुंशस मा न आयुः प्र मोपीः ॥११॥

तत्त्वां यामि । तत् । त्वाम् । अहम् । यायामि । स्तोत्रेण । वन्दमानं । तदेव च । आशास्ते-

ष्य च हरिरूपेन्द्र । यजमानः । हविर्भिस्तत् त्वम् । अनुध्यन् । वरुणः । इह । वोध्युस्त्व तदाह । बहु-
स्तोत्रः । मा । अस्माकम् । आयुः । प्रमोपीरिति ।

तदिभक्त तद्विवा मर्हमाहुस्तदयं केतो हृद आ वि चष्टे ।

शुनःशेषो यमह्वदगृभीत सो अस्मात्राजा वरुणो मुमोक्तु ॥१२॥

तदिभक्तम् । तद् । एव । नक्तं । तद् । दिवा । मर्हं । सर्वे कथयन्ति—वरुणस्त्वां मोक्तु

मीष्ट इति । तद् । एव । हृदयस्य । च । प्रज्ञा । मर्हं विचष्टे—ममापि तथा बुद्धिर्भवति । यूपे वदं
शुनःशेषः । यं देवम् । आहूतवान् । स । राजा । वरुणः । अस्मान् । मुमोक्तुः ।

शुनःशेषो ह्वदगृभीतस्त्रिष्वदित्य द्रुपदेपु वदः ।

अवैन राजा वरुणः सत्स्रज्याद्विद्वौ अदन्धो वि मुमोक्तु पाशान् ॥१३॥

शुनःशेषः । शुनःशेषः । ह्वयम् । आहूतवान् । गृहीतः । त्रिपु । यूपस्य स्थानेषु । वदः ।

१ P and D read तत्त्वा for तत् त्वा

२ P and D read तत्त्वाम् for तत् ।
त्वाम् । ३ वन्दमानास्तु

वेव P D M तवायुरेव Sk.

४ अनावरमकुर्वन् । हिष्ठ अनावरे Sy
प्रार्थयते Sk. ५ P D and M.

read तत्त्वम् for तत् त्वम् । स त्वम् S

६ इह कर्मव्यवस्थायां वा वतमानयो
रावयो Sk.

७ बहुभिः स्तुष्य । Sy

८ P reads बहुस्तोत्रास्माकं and M
बहुस्तोत्रमस्माकं for बहुस्तोत्रः । मा ।
अस्माकम् ।

९ तद्विषये वरुणविययं स्तोत्रम् Sy

१० मह्यं शुनःशेषाय Sy ११ सर्वे M

कर्तव्यत्वेनाभिज्ञाः Sy मह्यमाहुःशेषयो

माहृणा वास्वद्विव प्राणाधिनेयताया Sk.

१२ तदेव कतव्यत्वेनाविचष्टे । सर्वतो विशेषेण

प्रकाशयति Sy अभिमुख्येन कथयति ।

शुनयेनाप्यहं तदेव जानामीत्यर्थः । किं

पुनस्तद् वरुण आर्तानामार्तिहर इत्ये-
तल्लोकतः स्वतश्च जाने Sk

१३ अथ M १४ अयं M.

१५ अस्मान् शुनःशेषान् Sy

१६ अन्थान्मुक्तं करोतु Sy

१७. ०शोफं D ०शेष M १८ ०शोफः D

शेषे M १९ ह्यसम् P २० अन्धताय

गृहीतः Sy २१ पशोस्त्रिषु अन्धत्वं न

युज्यते । तत् पुरुषपशुत्वात् । न चेद् विशा

सने निदृशन्तो न स्यादिति पावयो कर्त्या

च अर्प्यते Sk २२ त्रौ काष्ठस्य यूपस्य

पवेषु प्रवेसविशेषयु Sy २३ अथ P

अदिते^१ पुत्रम् । तम् । वरुण^२ । अवसृजतु^३ । विद्वान् । अहिंसित^४ । पाशान् । विमुमोऽनु^५ पाशविमोचन
फलमवसर्गस्य ।

अथ ते हेळो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हृविभिः ।

क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥१४॥

अव ते हेळः । अवगच्छत्विति । याचामहे । विनाशयाम । तव । वरुण । नमन्कारे ।

क्रोधम् । अव । यज्ञे । हृविभिश्च । निवसन् । अस्मदर्थम् । बलवन् । प्राज्ञ । राजन् । कृतानि ।

पापानि । विनाशय ।

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधिमं वि मध्यमं श्रथाय ।

अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥१५॥

उदुत्तमम् । उत्तमम् । वरुण । पाशम् । उच्छ्लयय । अस्मत्त । मध्यमम् । विश्लयय ।

१. भीतो D. अदितो P.

२. वरुण D.

हीति यच्छब्दात् तच्छब्दश्च ।
तस्मादातानुकम्पत्वादेनं शुन.शेष राजा
वरुणोवसृज्यात् । अवसर्गोऽभ्यनुज्ञा ।
जीवत्वर्थं मैनं मारयतेत्येवमनुजानीया-
दित्यर्थः Sk.

३. अनुज्ञायास्मदातता वा जानन् Sk.

४. ०सिता P.

५. पाशात् P D.

६. विमोक्तु D.

७. ०विमुमोघनं P.

८. V M ignores राजा

९. हेला D.

१०. ०तीति P.

११. वरुण परितोष्य क्रोधमपनयामः Sy.

अपनयामः Sk.

१२. ०शयामासः M.

१३. अस्मिन् 'कर्मणि निवसन् Sy.

नमस्कारस्तुतिसोमयागपुरोडाशादिभिर-

पनीतहेळस्त्वम् । क्षि निवामगत्यो ।

निवसन् इहागच्छन् वा Sk

१४. अस्मदृक्ष M

१५. बलवत् P D. M.

अनिष्टक्षेपणशील Sy.

असव प्राणा. । मतुपि र । प्राणव-
लवन् ! Sk.

१६. प्राज्ञा M.

१७. दीप्त ईश्वरो वा Sk

१८. पापानि श्लथय । अस्माभि कृतानि

मन्दविपाकानि कुरु । पूर्वकृतपापै-

रेवाह वन्धनमरणे प्रापित । तान्य-

तोऽपि तावत् शिथिलय येन पुनरीदृशं

दुःखं न प्राप्नुयाम् । एनासीति पाशा

एव चाऽभिप्रेता. । अस्मत्पित्रा कृतान्

पाशान् शिश्लयो मुञ्च Sk

१९. ०शयः M. शिथिलानि कुरु Sy.

२०. ग्रीवाया बद्धमूर्ध्वम् Sk

२१. अश्वथय P. उच्छ्वयय M.

२२. कट्या बद्धमपि Sk. २३. विश्लयय P.

अवश्लयम् । अवमम् । अत ऊर्ध्वम् । अदिते पुत्र । त्वत्स्वामिके । सप्तध्यावन्दनादिके व्रते ।
प्रमादरहिता । अस्यै पृथिव्यै । स्वामामृता सन्त ।

I 25

यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि घविद्यवि ॥१॥

यच्चिद्धि । यत् । वयम् । तव । अन्यमनुष्यवत् । असत्यस्तेयादिकरणाद् व्रतम् ।
अन्वहम् । हिंसामस्तवस्त्वा स्तुम इति सूक्तोपक्रमेषु क्रियापदमनेकत्र न दृष्टमिति ।

मा नो वधाय हृत्नवे जिहीळानस्य रीरघः । मा हृणानस्य मन्यवे ॥२॥

मा नो वधाय । मा । अस्मान् । आयुधाय । हृन्त्रे । क्रुद्धस्य स्वमृताय । वशं नय ।

१ M. reads अव मम् for अवश्लयम् ।
अवमम् । पावयोर्बद्धम् Sk.

२ अतमूर्धम् P

अथ पादात्रयविमोक्षानन्तरमेव Sk.

३ अनितो D अदित्ये P ४ पुत्र P

५ त्वं स्वामिके P

६ सप्तध्यावन्दनादिके P

त्वदीये कर्मणि Sy तव यागकर्मणि
त्वहेवत्येऽस्मिन् यागे Sk व्रतमिति
कर्मनाम् । निवृत्तिकर्म धारयतीति सत् ।
इवमपीतरद् व्रतमेतस्मादेव वृणोतीति
सत् । अन्नमपि व्रतमुच्यते यत्रावृणोति
शरीरम् । N 2 13

७ अपराधरहिता Sy अपगतपापा Sk.

८ सप्तध्यावन्दनादिके Sy वागर्धम् Sk.

९ M reads पृथिव्यस्या माता for
पृथिव्यै । स्वामामृता । १० सन्ता P

११ Ms D puts the figure ॥२४॥
here to indicate the end of
the twenty fourth hymn.
No such number is given
in P and M

१२ अयं P D

१३ हे वरुण यथा लोके विशा प्रजा कदा
चित्प्रनारं कुवन्ति तथा वयमपि ते तव
सन्त्यग्य यच्चिद्धि यदेव किञ्चिद् व्रतं
कर्म घविद्यवि प्रतिदिनं प्रमिनीमसि
प्रमादेन हिंसितवन्तस्तवपि व्रतं प्रमाद-
परिहारेण साङ्गं कुर्वति शोय Sy

१४ यागकर्म Sk

१५ ० मंस्तत D प्रमादेन करणमस्य
यागत्य हिंसा यद्यप्यन्यमनुष्यवद्
अहन्यहमि प्रमादेन यागं कुर्मस्तथापि
माऽस्माकं तापाय हननाय च पूर्वक्रुद्धस्य
वशं मीयीरिति वा Sk

१६ ०पनेषु P १७ Omitted by M

१८ V Mādhava ignores चित् ।
हि । प्र । देव । वरुण ।

१९ आभाय M. त्वत्कर्तुंकाय वधाय Sy
तापाय Sk

२० हन्तु पापिहननशीलस्य तव सम्ब
न्धिने Sy हननाय Sk

२१ अमादरं हृतवत् Sy

२२ संसिद्धान् विषयभूतान् मा क्रुद्ध Sy
योऽस्मान् ताडयति मारयति च तस्य
पूर्वक्रुद्धस्य मा वश्यान् कार्याः Sk.

मा च। हृणानस्य। मन्यवे। हिंसापरो हृणान।

वि मृळीकायं ते मनो रथीरश्वं न सन्दिंतम् । गीर्भिर्वरुण गीमहि ॥३॥

वि मृळीकाय। सुखार्थम्। सारथि। वद्धम्। उव। अश्वम्। तत्र क्रुद्धम्। मन।
स्तुतिभि। विमोचयाम इति।

परा हि मे विमन्यवः पतन्ति वस्येइष्टये । वयो न वंसतीरुपं ॥४॥

परा हि मे। मम। विविधा इच्छावुद्भय। श्रेयश्च्छार्थं वरण गगान प्रति।
परापतन्ति। यथा। पक्षिण। आवासस्थानान्यनुभूतानि। उपगच्छन्ति।

कदा क्षत्रश्रियं नरमा वरुणं करामहे । मृळीकायोरुचक्षंसम् ॥५॥

कदा क्षत्रश्रियम्। बल यत्र यत्र। कदा तम्। नेताम्। वरणम्। अभिगुण कुर्म।
सुखार्थम्। बहूना द्रष्टारम्।

१. भणानस्य M. क्रुद्धस्य Sy इदानीं
क्रुध्यत। यः साम्प्रतमेव क्रोद्धु-
मिच्छति तस्यापि क्रोधार्थं मास्मान्
वश्यान् कार्षीः Sk.

२. मन्यवेर्हिंस्वामिके सन्ध्यावन्दनादिके व्रते
प्रमादरहिता अस्यै पृथिव्यै स्यामामृता-
स्तन्तः यच्चिद्धि यद्यन्तवान्यमनुष्यवत्
असत्यस्तेयादिकरणाद्व्रततमन्वह हिंसा-
मस्ततस्त्वां स्तुम इति सूक्तोपक्रमेषु
क्रियापदमनेकत्र दृष्टमिति मा नो वधाय
मास्मानायुधाय हन्त्रे क्रुद्धस्य स्वभूताय
वशन्नयो मा च हृणानस्य मन्यवे P.

३. आत्मनो जीवितलक्षणाय सुखाय Sk.

४. रथस्वामी Sy रथे सम्यग् बद्धमश्वं
रथीर्यथा विमोक्षयति तद्वत् Sk

५. सम्यक् खण्डित दूरगमनेन श्रान्तम्।

यथा स्वानी श्रान्तमश्व घासप्रदानादिना
प्रसादयति तद्वत् Sy. ६. क्रुद्ध P

७. विशेषेण बध्नीमः, प्रसादयाम इत्यर्थः Sy.
विगतान्तकर्मा करोमि। वेः स्यतिविमो-

चने। विमुञ्चाम। पोऽन्तकर्मणोति
शयनि। पिञ् वचने इत्यस्यैव वा।
विगतवचन कुर्मस्त्वन्मन Sk

८. V Mādhava ignores वरण

९. भि P १०. क्रोधरहिता बुद्धय Sy.

११ विधा P. D १२ बुद्धय P. फामाः
Sk १३. श्रेयस M अतिशयेन
वसुमतो जीवनस्य प्राप्तये Sy वसुनः।
प्राप्तये। इप् गती। धनस्याधिगत्यै Sk.

१४. विविध त्वा प्रति प्राप्नुवन्ति Sk

१५. S.omits अनुभूतानि.

१६. V. Mādhava ignores हि

१७. Omitted by M S. adds श्री.
after यत्र यत्र। बलसेविनम् Sy
क्षत्र बलधनयोः। तद्यत्र श्रयति तम्।
बलवन्त धनवन्त वा Sk.

१८. कद P १९. नराकारम् Sk.

२०. अस्मिन्कर्मण्यागतं करवाम Sy.

२१. मज्जीवनसुखाय Sk. २२. बहुदर्शनं वा
विमोचनविलम्बनात् परिदेवनैषा Sk.

तदित्समानमांशाते वेनन्त्वा न प्र युच्छतः । धृतव्रताय दाशुपे ॥६॥

तदित्समानम् । तदानीम् । एव । सह । आगच्छतो मित्रावरुणो । कामयमानो । नच । प्रमाद्यत । धृतकर्मणे । यजमानाय कमपीप्स्यार्षमिति ।

वेदा यो वीनां पदमुन्तरिक्षेण पतताम् । वेदे नावः संमुद्रियः ॥७॥

वेदा यः । प्रजानाति । यः । अन्तरिक्षेण । गच्छताम् । पक्षिणाम् । आवासस्थानं यत्र सायं वसन्ति । वेद च । नावः । समुद्रेण गच्छन्तीमनुप्यास्तु पततः पश्यन्ति विसृज्यमानाश्च नावो नतु सेपामानासं नच विसर्गस्थानमिति ।

वेदं मासो धृतव्रतो द्वादश प्रजावतः । वेदा य उपजायते ॥८॥

वेद मासः । वेदः । द्वादश । मासान् । धृतसंभ्यावन्दनादिकर्मा । स्वे स्वे काले प्रजायमानानुत्प्लिङ्गैः । त्रयोदशमुपजायमानमधिमास च । वेत्ति ।

१ तत्र अमार्गं P

२ तदित्-अस्माभिर्दत्तं तदेव हविः Sy
यजमानो यद्विब्रवाति तत् Sk

३ साधारणम् Sy
साधारणं मित्रावरुणयोः Sk

४ आगच्छती D M आगच्छत P
तो भ्याप्नुतो नक्षपतो वा । अशू भ्याप्सो ।
अश भक्षणे Sk

५ यजमानः केवलाय वरुणायैव ब्रवाति
षेवयस्यमुभावप्याशाते न प्रमाद्यत ।
अथवा आशाते इति छोटि
सद आवां हरिश्चन्द्रधनुःशोपी
तत्साधारणमायुररदनवावह कामयमानो
न प्रमाद्यावः । अत्रापि तत् वसि । यागे
स्तुतो । यतः स्वकर्मणां परित्यक्त्रे
स्तोतुभ्यः कामानां वात्रे च वदनाय यो
यागः स्तुतिर्वा तत्र यतो न प्रमाद्यावस्तत
आयुररदनवावहै Sk.

६ अपरित्यक्तकर्मणोयजमानायोपकर्तुम् Sk

७ अर्षमिति is missing in M S
reads ०पीष्कलार्षमिति

८ वेदा यः missing in M

९ S omits यः

१० P D and M read प्रजानामि
त्यन्तरि० for प्रजानाति । यः ।
अन्तरि० । ११ ० रिखे M.

१२ पांसुवजित्वाद् हुत्वेमपि वीनां चाम्येषां
च परं जानाति Sk.

१३ वदन्ति M.

१४ गच्छन्तीं M गच्छन्त्यद् P
समुद्रे भवाया अपि नावः परं च यो
षेव Sk

१५ मनुष्यस्तु P १६ पततः P

१७ पश्यन्ती M.

१८ M reads न इत्येषां for नतु तेषां ।

१९ मास M २० द्वेव M

२१ मासाद् P मासश्चन्द्रमाः । 'धृको मासः'
इति चन्द्रे । द्वादशमासा एवात्र Sk

२२ ०कर्म P M स्वीकृतकर्मविशेषः Sy
अपरित्यक्तकर्मः Sk.

२३ ० सुतु० M. ततोत्पद्यमानप्रजायुक्ताम्
Sy प्रजासहिताम् Sk

वेद वातस्य वर्तनिमुरोऋष्वस्य बृहतः । वेदा ये अध्यासते ॥६॥

वेद वातस्य । वेद । वायो । आवासस्थानम् । विस्तीर्णस्य । दर्शनीयस्य । महत् । वेद
च । नक्षत्राणि यानि दिव्यध्यासते ।

नि षसाद् धृतव्रतो वरुणः पुस्त्याश्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥१०॥

नि षसाद् । निषीदति । धृतकर्मा । वरुण । गृहभूतासु नदीषु । साम्राज्य कुर्वन् । सुप्रज ।

अतो विश्वान्यद्भुता चिकित्वा अभि पश्यति । कृतानि या च कर्त्वा ॥११॥

अतो विश्वानि । अस्माद् वरुणादेवजातीयकानि । विश्वानि । आश्चर्याणि । प्राज ।
अभिपश्यति यान्यनेन । कृतानि । यानि । च । कर्त्व्यानि ।

स नो विश्वाहा सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत् । प्र ण आयूपि तारिपत् ॥१२॥

स नो विश्वाहा । स । अस्मान् । सर्वदा । सुक्रतु । आदित्य । शोभनेन पथा । कृणोतु ।
अस्माकम् । आयूपि च । प्रतारयतु ।

१. मार्गम् Sy, Sk.

२. गुणरधिकस्य Sy. महतो बलवतो
महतो वेगेन शीघ्रस्य । ऋष्वबृहती
महति व्याप्तौ बले वेगे चेमे ।
व्याप्तस्य महाबलवतो महावेगवत्
इत्यर्थः Sk ३. देव P

४. ये देवा. Sy य उपर्यासते देवादय-
स्ताश्च यो वेद तस्मै वरुणाय न
प्रयुच्छत । तदद्यागान् स्तुतीश्च कुर्व
एव Sk. ५. सनि P.

६. P and D. add स before
निषीदति । निषण्णवान् । य एतानि
वेद स निषसादेति वा Sk

७. सर्वेषा वा यज्ञस्य वा लोकपालत्वात् Sk.

८. दैवीषु प्रजासु Sy. गृहेषु Sk.

९. कुर्वत् P. D. प्रजाना साम्राज्य-
सिद्धयर्थम् Sy. सर्वयज्ञस्याधि-
पत्याय निषीदति Sk

१०. शोभनकर्मा Sy. सुकर्मा सुप्रज्ञश्च Sk.

११. V. Mādhava ignores आ

१२. लोकाना शुभाशुभकर्माणि Sk.

१३. ज्ञाता Sk

१४. ० पश्यन्ति P

१५. लोकपालत्वाद् वरुणः...

यस्य प्राणिनो यानि शुभाशुभानि तस्य
तत्फलदानार्थं प्रतिपाल्यते Sk

१६. विश्वाह P.

१७. य इद करोति स. Sk.

१८. सर्वता M.

१९. सुप्रज्ञः सुकर्मा वा Sk.

२०. शोभने P. अस्मान्... शोभनमार्गेण
सहितान् करोतु Sy.

नयतु । सर्वदाऽभिप्रेतेषु त त पन्थानमुप-
दिशतु येन प्रवृत्ता वयमभिप्रेतानि
प्राप्नुमः Sk.

२१. प्रवर्धयतु Sy, Sk

विभ्रवद्रापिं हिरण्यय वरुणो वस्त निरिजम् । परि स्पशो नि पैदिरे ॥१३॥

विभ्रवद्रापिम् । विभ्रत् । कवचम् । हिरण्यम् । वरुण । आच्छादयति । रूप दीप्तम् ।
परितरुणम् । निपीडन्ति । प्रापका रश्मयः ।

न य दिप्सन्ति दिप्सवो न द्रुह्याणो जनानाम् । न देवमभिमातयः ॥१४॥

न यं दिप्सन्ति । यं वरुणम् । हिंसायिनः । न । हिंसितुमिच्छन्ति । जनानामन्येषाम् ।
द्रोघारश्च यस्मै । न द्रुह्यन्ति । न यं चाभिमन्यन्ते । अभिमातयश्चोत्तरत्र सम्बन्धः ।

उत यो मानुषेष्व्वा यशश्चक्रे असाभ्या । अस्माकमुदरेष्व्वा ॥१५॥

उत यः । अपिच । यः । मनुष्येषु । अन्नम् । असाधारणम् । चक्रे सः । अस्माकमपि । उदरेषु ।
आकरोतु । प्रथम आकारः सप्तम्यर्थं स्फुटीकरोति ।

परां मे यन्ति घीतयो गावो न गर्व्यतीरनु । इच्छन्तीरुचर्चसम् ॥१६॥

परा मे । परागच्छन्ति । मे । बुधयो वरुणं राजानं प्रति । यथा । गावो । गोमार्गान् प्रति
गच्छन्ति । इच्छन्त्याः । वहूनां द्रष्टारं द्रष्टुम् ।

१ विभ्रवद्रापिं M. विभ्रवद्रापिं D

बभ्रवद्रापिं P २ पुष्टं स्वशरीरम् Sy

३ परतः P ४ सर्वतो मियण्णा Sy

हृताहृतप्रत्यवेक्षणार्थं प्राणिनां परितो
निपीडन्ति । अथवा निर्भिग्ं घटावि
द्रव्यरूपमनात्मरूपम् । उदयोत्तरकाल
माबद्धहिरण्ययकवधो वरुणो रश्मिभि
राच्छादयति घटाविद्रव्यरूपम् । रश्मि
मिस्तमोऽपनीय यावत्किञ्चिद्रूपं तत्सर्वं
प्रकाशयतीत्यर्थः । तत्तद्दृष्टरिताश्च
वेवानां स्पशाः प्राणिकर्मज्ञानार्थं सर्वतो
निपीडन्तीति पुराणेषु प्रतिष्ठम् Sk.

५ हिरण्यस्पर्शिनो रश्मयः Sy

६ M reads द्रौग्या रश्मयः स्नेनव् for
द्रोघारश्च यस्मै न । ७ पाप्मानः Sy
तद्विसकाश्चोरावयस्तेऽपि तं न हिंसन्ति ।
मसुरंश्चोराविभिर्वा प्रभुव्यमाना हिंसाश्च
न हिंसन्ति । देव वरुणं मनु वा Sk.

८ V Mādhava ignores देवम्

९ मानुषेषु च धीवेषु च Sk.

१० सम्पूर्णं चक्रे मनु स्पूनं हृतवान् Sy

प्राभीक्ष्ण्येन Sk. ११ सकलमस्माकं
च तिर्यक्तवृशामां मृणामुदरेषु च ।
आहस्त्रितयाद् आवधन्त्यो चार्थे Sk.

१२ आ चक्रे सर्वतः हृतवान् Sy

१३ सम्पगर्थं M.

१४ V Mādhava ignores आ

१५ P D and M. read परागच्छन्ति

१६ बुधयो M. प्रहाः कर्माणि वा । धीरेव
धीतिः । मद्बुद्धयो मस्तुतिकर्माणीति
वा Sk १७. विरुणं P

१८ यस्मिन्मूत्रवेधे गावश्चरन्ति स गर्व्यति ।
गाव इव स्वचरणमनुवः प्रति Sk.

१९. गोमार्गमनु P मे मार्गम् M

गोष्ठाम्यनुलक्ष्य गच्छन्ति तद्वत् Sy

२० च्छन्त्याः P २१ बहुभिर्द्रष्टव्यम् Sy

सं नु वोचावहै पुनर्यतो मे मध्वाभृतम् । होतेव क्षदसे प्रियम् ॥१७॥

स नु^१ वोचावहै^२ । त्व^३ चाह^४ च वरुण^५ । अधुना^६ । सवाद पुन^७ पुन^८ कुर्व^९ । यत^{१०} । मे । मधुस-
दृश^{११} स्तोत्रम् । सभृत^{१२} त्व^{१३} च । होतेव^{१४} । प्रियम्^{१५} । क्षदसे^{१६} । क्षदि^{१७} शकलीभावकर्मा^{१८} यथा^{१९} होताऽधिगु
वदन्^{२०} वाचा^{२१} पशु^{२२} शकलीकरोत्येवमिद^{२३} तुभ्य^{२४} दत्तमिद^{२५} तुभ्य^{२६} दत्तमिति^{२७} वदसि ।

दर्शं नु विश्वदर्शतं दर्शं रथमधि क्षमि । एता जुपत म गिरः ॥१८॥

दर्शं^{११} नु । दृष्टवानस्म्यहम्^{१२} । इदानीम्^{१३} । सर्वस्य^{१४} दर्शनीय^{१५} वरुण^{१६} । दर्शञ्चास्य^{१७} । रथम्^{१८} ।
भूमे^{१९} । उपरि^{२०} । मम^{२१} । स्तुती^{२२} । एता^{२३} । सेवताम्^{२४} ।

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळ्य । त्वामवस्युरा चके ॥१९॥

इम^१ मे । इमम्^२ । मे । वरुण^३ । शृणु^४ । हव^५ श्रुत्वा । च । अद्य^६ माम्^७ । सुखय^८ । त्वाम्^९ । रक्षणे-
च्छुरहम्^{१०} । कामये^{११} यद्वाऽभिगच्छामि ।

त्वं विश्वस्य मेधिर दिवश्च ग्मश्च राजसि । स यामनि प्रति श्रुधि ॥२०॥

त्वं^१ विश्वस्य^२ । त्वम्^३ । विश्वस्य^४ । दिव^५ । च । पृथिव्या^६ । च । राजसि^७ । प्राज^८ । स ।

१. सन्न D २. ० वहे M. D

३. आवा हरिश्चन्द्रशुन.शेषी । नौ मुञ्चेति ।

पुनः सम्भूती । मा मुञ्चेति हरिश्चन्द्र

वा । त्व चाह च पुन. सवोचावहै । मा

विमुच्य मया संभाषस्व । अहमपि भवन्त

मुच्यमान इति हि तदाशास इत्यर्थः Sk.

४. सभूय प्रियवार्ता करवावहै Sy

५. यतो यदर्थं येनोपस्तीर्याभिघार्य चाह

जुहुषितस्तदाज्यलक्षणं मध्वाहृतमृत्वि-

ग्भिः । यत आज्यं गृहीत्वा मां स्तोतु-

मुपस्थिता ऋत्विजः Sk.

६. मधुरं हविः Sy ७. संभृत P.

८. होत्रा M यथा होता अधिगुप्रैषदानेनैवं

त्वमपि निर्मोक्षणेन विशससीष्टं

मच्छरीरम् । यत्र यज्ञे मदर्थं

मध्वाहृत यत्र च होतेव विशससि प्रियं

मत्तनुं तत्र क्षिप्र सवोचावहै पुनः Sk.

९. अश्नासि Sy. १०. सकलिभाव० P.

११. दस्म्यवान० P महता प्रयत्नेन Sk.

१२. खलु Sy. क्षिप्रम् Sk. १३. सर्वे. Sy.

१४. दर्शनीय M. द्रष्टारं वा वरुणम् Sk.

१५. Omitted by M. S. reads वरुण

१६. दशञ्चास्य P. दर्शन चास्य S.

१७. सम P. D. M १८. सेवितवान् Sy.

१९. इमम् । मे । वरुणः । Omitted by M.

२०. अत ऊर्ध्वं च Sk.

२१. सुख य D. M. सुखाय P.

२२. आत्मपालनतर्पणकामः Sk.

२३. शब्दयामि, स्तोमीत्यर्थः Sy. आयाचे ।

चक कान्ती । त्वं मां पालय तर्पय चेति

कामये Sk. २४. S. adds जीवनम्

after विश्वस्य । सर्वस्यार्थनीयस्य Sk.

२५. राजन् सि P. राजन् वि M.

राजासि S. ईशिवेSk. २६ यज्ञवन्Sk.

गमने^१प्रभिरुपितमस्माकम् । प्रतिश्रु^२धि ।

उदु^३त्तमं मुमु^४ग्धि नो वि पाशं मध्य^५म चृत । अवा^६धमानि जीवसे ॥२१॥

उदुत्तमम् । उत्तमस्य पाशस्य । उमोचनम् । मध्यमस्य । विचर्तनम् । अवमोचनम् ।
अवमानां वन्धनानाम् । जीवनायेति ।

I 26

वसि^७ध्वा हि मिये^८ध्व्य वस्त्रा^९ण्यूर्जा^{१०} पते । सेम नो अच्व^{११}र यज ॥१॥

वसिध्व । आच्छादय । यशिम । ज्वाला । अन्नानाम् । पते । अथ । अस्माकम् ।
यज्ञम । इमम् । यज ।

नि नो होता वरे^{१२}ण्यः सदा यविष्टु मन्म^{१३}भिः । अग्ने^{१४} दिवि^{१५}र्मता वचः ॥२॥

नि नो होता । निकामय । अस्मान् । होता । वरणीय । सदा । युवतम । पूजनीय^{१६} ।
स्तुतिभिः । अग्ने । दीप्तिमता स्तोत्रेण ।

१ क्षेमप्रापणेऽस्मदीये Sy
भरणकाले । मृत्युं प्रतिगम्यते यस्मिन् स
कालो याना तत्र Sk.

२ ०भिरुक्षितं M ३ ०भ्रुति M.
भवमरथं प्रतिजानीहि । त्वां मुञ्चामीति
प्रतिज्ञां कुरु । न त्वं स्त्रियसे Sk

४ विवर्तनं D मध्यमं पाशं तत्रैवावस्थितं
विश्लेषय अथमानि अधोमुखं मुञ्च
जीवनाय Sk. ५ अपमोचनम् S

६ अथमानां S अधमानि मदीयान
पाशगतान् पाशान् Sy

७ Ms D puts the figure
॥२५॥ here to indicate the
end of the twenty-fifth
hymn. No such number
is given in P and M.
V Mādhava ignores n-

८ वसिध्वा M. ९ ० वयेय D

परिषत्स्व Sk. १० यज्ञस्य योग्य Sy
यज्ञार्हं Sk ११ ज्वालां P आच्छा
दकानि तेजांसि Sy वस्त्राणि Sk.

१२ हविरक्षणात्मानानां स्वामिन् ! Sk
१३ ये M. यस्त्वमत्प्रेषामयक्षि स त्वं
वस्त्राणि परिषायेमस्माकं यज्ञं यज
होतृत्वेन निषवथ Sk.

१४ V Mādhava ignores हि । स-

१५ निषीव Sk. १६ अस्मान D

अस्माकं होता Sy अस्माकम् Sk.

१७ ऋषिकेस्तेजोभिर्युक्त इति शेषः Sy
मदतिशयज्ञाने अग्नेर्यौवनं ब्रह्मिन्धन
त्वात् Sk. पूजनीय a masculine
form is qualifying a feminine
स्तुतिभिः । It should have been
पूजनीयानि ।

१८ वक्षसा स्तुममानं सन् निषीवेति शेषः
Sy एतैर्युक्तस्त्वं मे होत्रं कुरु Sk

आ हि ष्मा^१ सुनवे^२ पितापिर्यजत्यापये^३ । सखा^४ सख्ये^५ वरेण्यः^६ ॥३॥

आ हि ष्मा^१ । कश्चिदग्ने^२ स्तोता पुत्रस्थाने^३ भवति तस्मा^४ अय^५ पिता भूत्वा यजति ।
ज्ञाति^६ । ज्ञातये । मित्राय । मित्रम् । वरणीय । हिशब्दो विस्मये ।

आ नो^१ बर्हि^२ रिशादंसो^३ वरुणो^४ मित्रो^५ अर्यमा^६ । सीदन्तु^७ मनुषो^८ यथा ॥४॥

आ नो बर्हि^१ । आसीदन्तु^२ । बर्हि^३ । अस्माकम्^४ । इमे देवा^५ । मनोरिव^६ प्रजापते । रिशता-
मसितार ।

पूर्व्यं^१ होतरस्य^२ नो^३ मन्दस्व^४ सख्यस्य^५ च । इमा^६ उ^७ पु^८ श्रुधी^९ गिरः^{१०} ॥५॥

पूर्व्यं होत^१ । पूर्वेषु^२ भव । होत । अस्माकम्^३ । इमम्^४ । सख्यम्^५ । अनुपालय । स्तुतीः ।
च । इमा । सुष्टु । शृणु ।

यच्चिद्धि^१ शश्वता^२ तना^३ देवदैवं^४ यजामहे^५ । त्वे^६ इद्धूयते^७ हविः^८ ॥६॥

यच्चिद्धि^१ । यदि^२ । हि^३ । वयम^४ । बहुना^५ । धनेन^६ । सर्वान् देवान्^७ । यजामहे^८ । त्वयि^९ । एव तेभ्यो-
ऽपि^{१०} । हूयते^{११} । हवि^{१२} ।

१. आङ् मर्यादार्ये Sk. २. आहिषु M. आहिष्व P. ३. पितृस्थानीयस्त्वं पुत्रस्थानीयाय मह्यमभीष्टं देहीति शेषः Sy त्वमेव मे पिताऽऽपिश्च सखा च Sk ४. तस्माद् M. ५. भुत्वा P ६. ज्ञानि P. ज्ञाति D.M. ते यस्मान्मर्यादिया पुत्रार्यं ज्ञात्यर्थं सख्यर्थं च यजन्ति Sk. ७. वरणीयाः Sk. ८. हिः यस्मादर्थे Sk ९. V. Mādhava ignores स्म १०. अ M. ११. आसीदन्तु । बर्हिः omitted by M. १२. यथा मनुषः प्रजापतेर्यज्ञमासीदन्ति तद्वत् Sy. मनुष्या इव हिंसितुक्षेप्तारः । सर्वे देवा इत्यर्थः Sk १३. ० मशतारः M हिंसकानदन्तः Sy. १४. अस्मदादेः पूर्वमुत्पन्न Sy. चिरन्तन Sk. १५. सख्य M. अस्मदीयस्यास्य प्रवर्त-

- मानस्य यज्ञस्य सख्यस्य चास्मदनुग्रहस्य च सिद्धचर्थम् Sy. इस् अमि । स्तुत्यस्तोतृत्वलक्षणं देवैर्नृणां सख्यम् । ... डी वा इस् । अस्मिश्च सख्ये मोदस्व Sk. १६. ० लयं D. त्वं हृष्टो भव Sy तत् स्तुहि Sk. १७. शोभनः शुन.शेषो देवानां स्तोता इत्येतच्च प्रकाशय । इमाः शृणु च स्तुतीरित्यर्थः Sk. १८. V. Mādhava ignores उ १९. यद्यपि Sy; Sk. २०. ह D. २१. शाश्वतेन नित्येन Sy. २२. विस्तृतेन हविषा Sy. हविलक्षणेन धनेन Sk. २३. अन्यमन्यं वरुणेन्द्रादिरूपं नानाविध देव-ताविशेषम् Sy. अन्यमन्यमपि देवम् Sk. २४. त्वेय्येव P. त्वयि वै M. २५. हूतये P. २६. V. Mādhava ignores चित्

प्रियो नो अस्तु विश्वपतिर्होता मुन्द्रो वरेण्यः । प्रियाः स्वप्नयो वयम् ॥७॥

प्रियो नः । प्रियाः नः । अस्तु । विश्वपतिः । होता । मादयिता । वरणीयः । वयं चास्मै स्वग्नयः । प्रियाः स्वामः ।

स्वप्नयो हि वार्य देवासो दधिरे च नः । स्वप्नयो मनामहे ॥८॥

स्वग्नयो हि । स्वग्नयः । हि । वरणीयं घनम् । अस्मभ्यम् । देवाः । धारयन्ति । ततो वयम् । स्वग्नयो हविर्वहनायाग्निम् । स्तुमः ।

अथा न उभयेषाममृतं मर्त्यानाम् । मिथः संन्तु प्रशस्तयः ॥९॥

अथा नः । अमृत ! अग्ने ! तव च । अस्माकं च । मर्त्यानाम् । उभयेषाम् । परस्परम् । प्रशस्तयः । संन्तु सुष्टुतमिति त्वं ब्रूहि सुदत्तमिति वयमिति ।

१ ना P २ प्रियाः नः । Omitted by M यथाऽस्माकं प्रियो भवति तयोपकरोस्वित्यर्थः Sk. ३ विशो नरास्तत्पतिरग्निः Sk. ४ मद्रयिता D हृष्टः Sy स्तुत्यः स्तोता वा Sk.

५ शोमनेराहवनीयाबिभ्र्युक्ता वयम् Sk.

६ प्रिया P D M ७ स्वामः M

८ स्वग्नयो हि omitted by D

९ शोमनाहवनीयाबिभ्र्युक्ता Sk

१० हिर्यस्मादर्थे वा Sk. ११ अस्मदीयं

वरणीयं हविः Sy सोमलक्षणं हविः

Sk. १२ बीप्यमामा ऋत्विजः Sy

वय देवा देवो वा वाता । हविर्वा

मादत्र ऋत्विजः । अन्नम्ब्रवास्मात्परो

दृष्टव्यः । देवाश्च धारयन्ति । ऋत्विजश्च

विश्वामित्रावयः । वरणीयमग्ने स्तोत्रं

देवा ऋत्विजश्च कुर्वन्ति Sk

१३ वृतवन्तः Sy १४ स्वग्नः P

नोऽस्मत्सम्बन्धिनो वयं च तैराहव

नीयाबिभिः स्वग्नयः स्तुमः । दधिरे

धेति अन्नम्बाद् योम्यद्वितीयसमुच्चया-

प्याहारः । मन याच्छनायाम् । एवमेक-

वाक्यता । यस्मात् स्वग्नयः ऋत्विजोऽस्मत्तो वरणीयतरं सोमलक्षणं हविर्धारयन्ति वात्यन्ति चान्मये तस्मात् स्वग्नयो वयमात्मविमोक्षं याचामहे Sk.

१५ त्वां याचामहे Sy १६ अम्यत M.

१७ युष्मवस्मच्छम्बयोरस्मच्छम्ब एष शिष्यते

न इति Sk. १८ मनुष्याकाराणाम्

अग्निः पुरुषविद्यः । अन्यो मनुष्य एव Sk.

१९ सुष्टुतः P D M सम्पगनुष्ठितमिति

यजमानविषया प्रशस्ता, सम्पगनुगृहीत

मित्यग्निविषया Sy त्वमस्मान् प्रशंस

नेदुशा अन्ये स्तोतार इति । वयमपि

प्रशंसामो नेदुशोऽग्नो देव इति । मिथः

सहृत्वे । तव चास्माकं च सह सन्तु

प्रशंसा । नहि स्तुत्यस्य स्तोत्रा विना

प्रशंसाऽस्ति । न स्तोतुः स्तुत्येन । तत्र

तव स्तुत्यस्यास्माभिरेव सहास्माकं च

स्तोतृणां स्वयं सह प्रशंसाऽस्तु मान्येन

केनचिद्विषयाशास्महे Sk.

२० त्वं च M २१ सुदत्तमिति D

२२ Omitted by M

२३ V Mādhava ignores अथ

विश्वेभिरग्ने अग्निभिरिमं यज्ञमिदं वचः । चर्त्तो धाः महतो यदो ॥१०॥

विश्वेभिरग्ने । नर्वे नहायभुने । अग्निभिः । अग्ने । अग्नेभ्यः । अग्ने । अग्ने ।
इदं च । अतोऽम् । अन्नं चान्नमग्नेम् । अग्ने । अग्ने । अग्ने ।

I 27

अश्वं न त्वा वारवन्तं वृन्दध्या अग्निं नमोभिः । सुग्राजन्तमध्वगर्गाम् ॥१॥

अश्वं न त्वा । अन्नम् । अग्ने । अग्ने । अग्ने । अग्ने । अग्ने । अग्ने । अग्ने ।
नामुपक्रम उति ।

स धानः मृतुः गर्वसा पृथुग्रगामा सुशेवः । मीद्वो अग्नाकं वभूयान् ॥२॥

स धान । न । मृतुः । अग्नात् । वीर्यं । मीद्वो । अग्ने । अग्ने ।
कामाना मेता । अग्ने । अग्ने ।

१. त्वद्भ्रातृभि Sk

२. Omitted by P

३. M. reads यज्ञमिमं for इमम् ।
यज्ञम् ४ अन्नं धा अम्मभ्य धेहि Sy
चरुपुरोडाशादिलक्षण हविश्चन
स्थापय स्थापयितव्येषु । यज्ञ देवेषु
स्तुतिं स्वर्गं चन स्वोदरे । मा तु
मुञ्च Sk ५ चारु त्व P.

६. बलेन मय्यमानारणिभ्या जननात् Sk

७. Ms D puts the figure ॥२६॥
here to indicate the end
of the twenty-sixth hymn
No such number is given in
P. and M.

८. अश्वमिव त्वा बालवन्तम् । बाला दश-
वारणार्था भवन्ति । दशो दशते
N. 1 20. ९. बलवन्त P. D
वारशब्दस्य कपिलादित्वाद् रत्वम् Sk

१०. वन्दितुमिच्छाम. प्रारभामहे वा Sk.

११. यज्ञाना सम्यगीशान सदीप्यमान वा ।

गुणि वा आम् । आम्भूतो मर्त्ये ।

अश्वोपमानाभिप्राय पर्याय Sk

१२. V Mīdhava ignores अग्निम्

१३. मय्यस्मात् M १८. दाम्य Sy

१५. पुत्र Sy. आत्स्यो मृतुः । अरणी-
मयनजातत्वाद् हविश्चन्द्रस्य । तन्नाह-
चर्त्वात् सामान्याद् उभयोरपि पुत्रत्व-
मग्ने Sk

१६. स्वतेजोवलेन विन्तोणंगामी । बलेनारणि-
मयनजात इति पूर्ववाक्यमन्वन्धी वा
Sk १७ सुसुखे D सुसेव सुसुखो
वा Sk. १८ धनवान् हविर्नयनद्वारेण ।
वृष्टिप्रदत्वात् सेप्ता वा Sk

१९. अस्माकन्त्यर्थं भोक्ता भूयाद् बलेन
भूयादिति वा सुशेवो भूयादिति वा पुत्रो
भूयादिति वा आशस्ता । अस्मान्मुक्ता-
स्त्वा यष्टुमाज्ञास्मह इत्यर्थं । योऽस्माक
सुसुखो विमोक्तृत्वात् स न. सूनुर्भूयादि-
त्यत्र च सन्वध्यते Sk

२०. V Mīdhava ignores अस्माकम्

स नो दूराच्चासाञ्च नि मर्त्यादघायोः । पाहि सदमिद्विश्वायुः ॥३॥

स नो दूरात् । स^१ । अस्मान् । दूरात् । अन्तिकात् । च । पापमिच्छत् । मर्त्यात् । सदा ।
एव । निपाहि । सर्वोपामभिगन्ता ।

इमम् पु त्वमस्माकं सुनि गायत्र नव्यासम् । अग्ने देवेषु प्र वीचः ॥४॥

इमम् पु^२ । अस्माकम् । इदम् । हविषो दानम् । गायत्रं च साम । नवतरम् । अग्ने ।
देवेषु । प्रवृहि ।

आ नो भज परमेष्वा वाजेषु मध्यमेपु । शिच्चा वस्त्रो अन्तमस्य ॥५॥

आ नो भज । प्रापय । अस्मान् । दूरस्थेषु^{१०} । अन्तेपु । आमज च । मध्यमपु तथा ।
प्रयच्छ । अन्तिकतमम् । घनमिति ।

विमुक्तासि चित्रमानो सिन्धोरुर्मा उपाक आ । सुद्यो दाशुपे चरसि ॥६॥

विभक्तासि । दाता । भवसि । चित्रवीप्ते । स्पन्दमानस्य गोपनस्य । सङ्घर्षे । अन्ति-
कस्थे सति । सुद्य एव त्वम् । यजमानाय घनम् । क्षरसि ।

- १ Omitted by P
य उक्तगुणोऽसि स त्वम् Sk.
२ अस्माकम् P D ३ दूरस्थात् Sk
४ अन्तिकस्थाच्च Sk
५ मर्त्यान् P ६ नियमेन Sk
७ व्याप्तगमनं Sy
सर्वैः सर्वत्रगामी सर्वाग्निो वा Sk.
८ V Madhava ignores च
९ इममपुः D १० इमम् D
११ दान M मद्भ्यतिरिक्तसोमादि
हविर्दानम् Sk १२ गोत्रं M.
स्तुतिर्भ्यं वक्षोऽपि Sy स्तोत्रं च Sk
१३ अग्नैरहृतपूबम् Sk १४ देवान्
प्राप्य Sk १५ घृहि P S १६ V
Madhava ignores उ । सु । त्वम् ।
१७ प्रापक P आमजास्मान् परमेपुप
कस्थितेषु हविर्स्त्रेणेष्वग्नेषु मध्यमेध्वयि ।
आमि वा न इति । क्षति वा
पुपु । परमात्मप्राप्त्यामजास्माकं मध्य
मानि च । मां सु मुच्य Sk.
१८ दूरस्थं M दूरस्थेषु D

- उत्कृष्टेषु वपुलोकवसिषु Sy
१९ अतिक० M अन्तिकतमस्य मूलोकस्य
संबन्धीनि वसुनि Sy
२० विशिष्टस्य घनस्य प्रापयिता Sy
विभक्ता Sk
२१ चित्रप्रवीपिते पूज्यवीप्ते वा Sk
२२ स्य P यथा सिघोर्नवधा समीपे
ऊमि तरङ्गोपलक्षितं कुस्यादिप्रवाहं
विभजन्ति तद्वत् Sy
२३ स्पन्दनात् सिद्यु सोम । इति इ ।
सोमस्त्रोमे सान्निहृष्टे यागकाले प्राप्ते
स्वं देवानां सोमस्य विभक्ता । ऊर्मर-
पाकस्थेति वा समानाधिकरणत्वात्
तास्व्यात् । आत्मान्तिकस्थस्य सोमस्यो-
र्मेविभक्ता Sk तस्मिन्नेवाहमि Sk
२४ S omits घनम् । यजमानाय
कर्मफलमृतां वृष्टिं करोयि Sy वातस्य
घनमायुर्वो Sk
२५ रक्षसि P D दवासि Sk
२६ V Madhava ignores आ
भाकार उपमार्थं Sy

यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यं जुनाः । स यन्ता शश्वतीरिपः ॥७॥

यमग्ने । य^१ त्वम् । अग्ने । सङ्ग्रामेषु । मर्त्यम् । रक्षसि । य^२ वा । तत्र । प्रहिणोपि ।
स । नियच्छति । बहूनि । अन्नानि ।

नकिरस्य सहन्त्य पर्येता कयस्य चित् । वाजो अस्ति श्रवाय्यः ॥८॥

नकिरस्य । य^३ त्व सङ्ग्रामेषु सहनशील । रक्षस्यहिंसार्यम् । अस्य । परितो गन्ता । न
कश्चिदस्ति । यकार उपजन कस्य । चिदपि ससेनमसेन वा न कश्चिदभिववति । श्रवणीयम् ।
अन्न च तस्य । अस्ति शत्रुभ्यो जितम् ।

स वाजं विश्वचर्षणिरर्वाङ्गिरस्तु तरुता । विप्रैभिरस्तु सनिता ॥९॥

स वाजम् । स । सङ्ग्रामम् । विश्वस्य द्रष्टा । अश्वै । अस्तु । तरुता तारक । मेधावि-
भिरश्वैः । अस्तु । सङ्ग्राम सभक्ता ।

जराबोध तद्विविद्धि विशेविशे यज्ञियाय । स्तोमं रुद्राय दृशीकम् ॥१०॥

जराबोध । स्तुत्या देवाना बोधयित । स्तोत । तत् । जानीहि ।

१. यत् D यः M.
२. हविर्निमित्त यं च गच्छसि Sk
३. निमित्तात् कर्मसयोग इति वाजेष्विति सुप् । ... भिसि वा सुप् । ... वाजैश्च यम् ... वाजो वचं इत्यन्ने Sk.
४. प्रेरयसि Sy. प्रीणयसि । जुन गतौ प्रीणने च Sk.
५. हि यच्छति M. नियन्तुं समर्थो भवति Sy. यमु दाने वन्धने च । यमवा जुनाः च स दाताऽन्येभ्यः Sk.
६. नित्यानि Sy आत्मनि लब्धा वा ध्रुवाण्यन्नानि । बहूनीति वा Sk.
७. त्वा P. न. शत्रूणामभिववनशील ! Sy. हे सहस्वन् अभिववितः वा Sk.
८. रक्षस्व हि सोऽर्थम् M.
१०. मर्त्यस्य Sk ११. अनिष्टः ... नचैनं कश्चिदनिष्टः प्राप्नोतीत्यर्थः । परे इण् वधे वा । नचास्य कश्चिद् हन्ता Sk.
१२. सर्वस्य त्वत्सेवकस्य Sk. १३. M. adds तं after न । १४. श्रवणीयम् M.
१५. बलविशेषोऽस्ति Sy. बलं वा Sk.

१६. श्रवणीयं प्रख्यातम् Sk १७. प्रकृतोऽग्नि. Sk. १८ सर्वमनुष्यैरुपेत. Sy.
१९. अस्मदर्थं गन्ताऽस्तु । तृ प्लवनतरणयो । गतौ च । स सग्रामं गत्वाऽस्माक नित्यं साहाय्य करोतु । वाजमिति डौ वा अम् । तात्स्थ्याद्वा तच्छब्द । सग्रामस्थमस्मच्छत्रुं हिनस्तु Sk २०. अस्तुतन्दातार को P २१. ऋत्विग्भि Sy. मेधाविभिरस्माभि. स्तूयमान. Sk.
२२. फलस्य दाता Sy. अस्मत्स्तुतीना सभक्ताऽस्तु । अस्माकमेव च Sk.
२३. बाधयित. P स्तुत्या बोधमान ! Sy. जरा स्तुति यो बुध्यते बोधयति देवान् होतृत्वात् सः Sk
२४. स्तोताः P. जराबोध अग्ने ! यन्मामवोचस्तत्त्वमेव वेत्सि Sk.
२५. विष्णु व्याप्तौ । अय च वेष इति कर्मनामसु पाठात्, नाम्ना चाख्यातजत्वात्, कर्मणि च करोत्यर्थस्य सम्भवात् करोत्यर्थोऽपि विष्णु । तत् कुरु Sk
२६. जनिहि P. प्रविश Sy.

मनुष्यस्य । यज्ञियाय । स्तोमम् । रुद्राय । दर्शनीयम् । अत्र यास्क — “अग्निरपि यत्र उच्यते” ।
 “अत्र स्तुतिर्जरेते स्तुतिकर्मणस्तां बोध तया बोधमितरिति वा । तद्विद्विद्भिः तत् कुरु मनुष्यस्य
 मनुष्यस्य यजनाय स्तोमं रुद्राय दर्शनीयम्” इति ।

स नो महान् अनिमानो घूमकेतुः पुरुश्चन्द्रः । धिये वाजाय हिन्वतु ॥११॥

स नो महान् । स । अस्मान् । महान् । निमानवर्जित । घूमकेतुः । बहूनां कमनीयः ।
 कर्मणे । अन्नाय च । प्रहिणोतु ।

स रेवाँइव विश्वपतिर्देव्यः फ़ेतुः शृणोतु नः । उक्थैरुग्निर्वृहद्भानुः ॥१२॥

स रेवाँइव । स । घनवानिव । मनुष्यराजा । देवानाम् । प्रज्ञानभूत । शृणोतु । अस्मान् ।
 क्रियमाणे स्तोत्रे । अग्निर्महादेवा ।

- १ तत्सद्यनमानरूपप्रमानुप्रहायम् Sy
 २ यज्ञिया P यज्ञियं य M.
 यज्ञसम्बन्धमृच्छानसिद्धपर्यं तद्देवयजनम्
 Sy यो वा कविषन्मनुष्यो यज्ञार्होऽर्ह
 वाज्यो वा तस्य सर्वस्याययि ।
 यज्ञायेलि वा विशो इति आदि डे ।
 सर्वमनुष्याणां यज्ञार्हयि Sk.
 ३ स्तोमम् S M. reads स्तोत्रम् for
 स्तोमम् । रुद्राय ।
 ४ दर्शनीयम् । अत्र यास्क is missing
 in M.
 ५ N 10 7
 ६ अरतो M
 ७ तद्विप M.
 ८ Omitted by M
 ९ स्तोमान् P
 १० N 10 8
 ११ नोस्मान् D अस्मान् is missing
 in M. S adds अग्नि after
 अस्मान् । अस्माकम् Sk

- १२ S omits महान् । नि ।
 अनियतपरिमाण Sk
 १३ केतुः पताका । घूमः पताकास्यानीयो
 यस्य स । केतुर्तानं वा घूमेन यो ज्ञायते
 स इति वा Sk
 १४ बहुवीक्षिः Sy
 १५ प्रज्ञाय यागाख्याय कर्मणे वाज्ञाय च Sk
 १६ प्रीणयतु Sy, Sk.
 १७ स रेवान् P D and M
 १८ ०राजः S
 प्रनापालकः Sy
 सर्वाधिनामेवमभिप्रेतानि सम्पादयन् Sk
 १९. देवो देवमवो वा प्रज्ञानसत्त्वः सर्वकर्म
 कर्ता वा Sk.
 २० भूतवद् ज्ञापकः Sy
 २१ अस्माकं शस्त्राणि उक्थैरिति
 अस्ति भित् । तृतीयसवमभवशस्त्रमुक्थम् ।
 एतामि श्रुत्वाऽस्माकमभिप्रायं सम्पाद
 येत् Sk
 २२ प्रौढरश्मिः Sy

नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यो नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः ।

यजाम देवान्यदि शक्रवाम मा ज्यायसः शंसुमा वृद्धि देवाः ॥१३॥

नमो महद्भ्यः । नम । महाशरीरेभ्य । नम । अल्पशरीरेभ्यश्च । नम । युवभ्य ।
वृद्धेभ्यश्च । शक्ता । चेद् वयम् । देवानेव । यजाम । अभ्युदयस्य । अभिलापम् । हे देवा ।
माऽहम् । वृक्षि वृश्चितश्छेदनकर्माऽऽशाच्छेदादह निराशो मा भूवमिति ।

I 28.

यत्र ग्रावा पृथुवुध ऊर्ध्वो भवति सोतवे ।

उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जलगुलः ॥१॥

यत्र ग्रावा । यस्मिन् यज्ञे । अभिपवग्रावा । पृथुमूल । आहननप्रकार ऊर्ध्वमुख । भवति ।
सोमाभिपवाय तत्र । उलूखलसुतान् । सोमान् । इन्द्र । त्वम् । अवजलगुलोऽवाशिर पिब ।

१. गुणैरधिकास्तेभ्य. Sy तपस्तेजोधन-
विद्यायुर्भिर्वर्धितेभ्यो युष्मद्भ्यः Sk.
२. गुणैर्न्यूना (तेभ्यः) Sy वालेभ्यः Sk.
दभ्रमर्भकमित्यल्पस्य ... अर्भकमवहृतं
भवति N 3 20.
३. अस्त्वशरीरेभ्यश्च D
४. व्याप्तृभ्य पलितेभ्यो वा तारुण्यवृद्धत्व-
लक्षणयोर्द्वयोरपि वयसो । आसन्नपलि-
तेभ्यो मध्यमवयस्केभ्यः । द्वयोरधिकाराद-
स्य च वयसः परिशिष्टत्वाच्चैदम् Sk
५. M reads यद्यय for चेद् वयम् ।
६. अवगुणयागस्य दुष्करत्वाद् यदि शक्नवा-
मेति Sk
७. ज्येष्ठस्य देवताविशेषस्य Sy.
वृद्धतरायुषो दीर्घतरस्याऽऽयुषो वा Sk.
८. अभिलाषाय S. स्तोत्रम् Sy.
आशसाम् Sk ६ महं P.
१०. प्रक्षि P अहं विच्छिन्न मा कार्षम् Sy.
मा ... आवृश्चत हे देवाः । मा छेत्त ।
मा म आयुषः प्रार्थनामपहाष्टं । दत्त मे
दीर्घायुः । स्वार्थ एव वा मिप् । माह-
मात्मनो दीर्घायु प्रार्थना विच्छिस्तम् ।
अविच्छेदेन सततमायु प्रार्थये । भवन्तश्च

- यथाप्रार्थितमेव मे देयासु. Sk
११. पृच्छति छेन्न० P. १२. ०श्छेदा०
M S omits आशाच्छेदात्.
१३. Omitted by P.
- १४ V Mādhava ignores नम ।
Ms D puts the figure ॥२७॥
hereto indicate the end of
the twenty-seventh hymn.
No such number is given in
P. and M.
१५. ग्रावाः D त्रावा P.
१६. अञ्ज सवे कर्मणि Sy
१७. विस्तीर्णाधोभाग. Sk
१८. हस्तेनोद्धृष्यमाण ऊर्ध्वो भवति Sk.
१९. उलूखकसुतान् D
उलूखलेनाभिषुताना रसम् Sy.
- २० अवजगुललो वा शिरो पिब इति M
अवमवजगुलो वा गिरो पिब इति P.
अवजद्गुलो वा गिरो पिब इति D.
स्वकीयत्वेनावगत्यैव ... भक्षय ... 'गल
अदने' Sy उलूखलसुतं सोममत्यर्थं
पिब । पुन पुनः पिबेति वा । गृ निग-
रणे । तत्प्रतिकूलार्थोऽवपूर्वत्वात् Sk

यत्र द्वाविं व जघनाधिपवण्या कृता । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥२॥

यत्र द्वाविं । यत्र द्वा । इव । जघनी । अधिपवणफलके । विस्तीर्णो (अ) ध्वर्युमि-
कृते । प्रतिमुखे पुरस्तात् । समापिकर्त्त पश्चादित्वधिपवणफलकं वा सूत्रमिति (?)

यत्र नार्यपच्यवमुपच्यव च शिञ्जते । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥३॥

यत्र नारी । यत्रामिपवप्रवृत्तं प्रावारणं दृष्टवा । स्त्री भर्तरि । प्रवेशकीशलम् ।
निर्गमनकीशलम् । च । शिञ्जते ।

यत्र मन्था विवधते रश्मीन्यमित्वाइव । उल्लखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्युलः ॥४॥

यत्र मन्थाम् । यस्मिन् यज्ञे सोमामिपवाय । प्रावारणम् । धारयन्ति । रश्मीनिवापवा-
नाम् । ममनाय । तत्रोल्लखलसुतानामिति ।

यच्चिद्धि त्व गृहेगृह उल्लखलक युज्यसे ।

इह धुमचम वदु जयतामिष कुन्दुभिः ॥५॥

यच्चिद्धि त्वम् । यदि । अपि । हि । त्वम् । उल्लखल । सर्वेषु गृहेषु । युज्यसे । इहापि ।

१ जघना 15 added after ०विं व
by M. २ यस्मिन् कर्मणि Sy
यत्र यज्ञे Sk ३ अद्यापि वा M
४ जघनाधिपवण० M.

यथा संयुनक्काले स्त्रीपुंसजघने ।
एवमभियवकाले परस्परसम्पर्काधि-
पवणफलकप्रावारणो कृतो Sk

५ सम्पादिते Sy ६ पश्चादित्व० M

७ ० स्वमिपववच P ८ वा M.

या D ९ यत्र यस्मिन् कर्मणि नारी
पत्नी अपभ्यर्त्तं शाखाया निर्गमनमुपभ्यर्त्तं
वा शाखाप्राप्ति च Sy १० यज्ञे संयुन-
क्काले स्वजघने नारीव पुरुषाद्येकोऽभिपव
प्रावा इतरस्मिं प्राग्नेऽपगमनमुपगमनं
च अपगच्छत्युपगच्छति चेत्यर्थः । तत्र
सोमं पिब Sk. ११ मन्थासं करोति Sy
ववाति Sk. १२ S omits सोम

११ आशिरमघनहेतुं मन्थानम् Sy
सोमस्य मधितुत्वाद् प्रावा मन्था ।
इमिमन्थनरश्मूर्वा । टामिसोरमृशसौ ।
यथा इमिमन्थानेन नियन्तु रञ्जुभिर्बन्धी
युस्तृषत् । तत्रोल्लखलसुत पिब Sk.

१४ धारयन्ति P विबधन्ति Sy
विबधन्त्यङ्गुलीभिः Sk.

१५ अदधरश्मीन् नियन्तुमश्वानिव Sk

१६ यमनात् P

१७ उल्लखलमुक्करं वा । ऊर्ध्वलं वा । उक्करं
वा तद्गुल्लखलमभवत् इति सा
निगदभ्याख्याता N 9 20, 21

१८ यद्यपि Sy, Sk. १९ Omitted
by P and D २० उल्लखलसुताना-

मिति P २१ वीहाद्यवधत्तार्थम् Sk.

२२ स इहापि S तथापीह मया सोमामिष
वाय युक्तस्त्वम् Sk.

दीप्ततमम्^१ । वद^२ मुसलेनाभिहत । यथा । जयताम् । दुन्दुभि^३ ।

उत स्म^४ ते वनस्पते^५ वातो^६ वि वात्यग्रमित् ।

अथो^७ इन्द्राय^८ पातवे^९ सुनु^{१०} सोममुलूखल^{११} ॥६॥

उत स्म ते । वृक्षविकारस्य वृक्षवत् स्तुति । अपिच । ते । वनस्पते । वात । अग्रम् । एव । चलयतीन्द्रप्रसादात् । तथा सति । इन्द्रस्य । पानार्थम् । सुनु सोमम् । उलूखल^{१२} ।

आयजी^{१३} वाजसातमा^{१४} ता ह्यु^{१५}च्चा विजर्भृतः^{१६} । हरी^{१७}इवान्धांसि^{१८} बप्सता^{१९} ॥७॥

आयजी^{१३} । उलूखलमुसलयोर्द्वे^{१०} भवत आयष्टव्ये^{११} । अन्नाना^{१२} समाभक्तृतमे^{१३} । ते । हि । उच्चै^{१४} । विह्लियेते^{१५} । अश्वाविव^{१६} धान्यानामवहननकाले^{१७} । अन्नानि । भक्षयन्तौ ।

१. प्रभूतध्वनियुक्त शब्दम् Sy.

२. शब्दं कुरु Sk.

३. राज्ञां दुन्दुभिराघाटिः Sk

४. हे वनस्पतिविकार उलूखल Sk.

५. यस्मात्त्वाग्रं वृक्षावस्थायाम् Sk

६. चलयसि इन्द्र० M. चलती० S.
विविधमकम्पयत् Sk

७. सु M. सोमाभिषव कुरु Sy.

८. उलूखल P. हे अधिषवणफलक ।
ग्रावाणो वा । वा गतिगन्धनयोः । कम्पने
च । ... वाति स्म । उलूखले सोमाभिष-
वस्याभिधानात् तत्र तत्रोलूखलकश्रुतेश्च
तदाकारतत्कार्यकरत्वाच्चैवम् । फल-
कास्यचर्मणि ग्रावभिश्चतुर्भिरध्वर्युप्रति-
प्रस्थातृनेष्ट्राग्नीध्रैः स्यूयते सोमः । वात
इन्द्रः । स यस्माद् वृक्षावस्थायामग्रकम्प-
नेनाचलत्वदुःखमपनीतवान् तस्मात्
त्वमपि प्रत्युपकारार्थं सोम सुनु । यस्माद्
वातेन चाल्यमानमग्रं न क्वचिदप्यन्यत्र
नियुक्तं निष्प्रयोजनमासीदिति वा ।
इदानीं तु महति प्रयोजन इन्द्रपानार्थं
सोमाभिषवणे विनियुक्तमस्ति । तस्मात्
सुनु सोमम् । इन्द्र. पास्यतीति वा Sk

९. आयजि M. आयजी मर्यादया यष्टृणी
अवघातद्वारेण यागस्य कर्तृणी Sk.

आयष्टव्ये अन्नानां संभक्तृतमे ते ह्युच्चै-
र्विह्लियेते हरी इवान्धानि भुञ्जाने
N. 9 36

१०. ०यो द्वे P. S. omits भवतः
after द्वे

११. आष्टव्ये P. D. सर्वतो यज्ञसा-
धने Sy.

१२. ०भर्तृतमे M. ०भक्तृतदे P.
अतिशयेनान्नप्रदे Sy. अवघातवेला-
यामन्नस्य संभक्तृतमे Sk.

१३. उच्चैः P.

१४. विह्लियेते P. विह्लियेते M.
विशेषेण पुनः पुनर्विहारं कुरुतः Sy.
पुनः पुनर्विह्लियेते । हिः यस्मादर्थं वा
यस्मात्ते तत्रोच्चैर्विह्लियेते तस्मान्मर्या-
दया यष्टृणी हविः पुरोडाशावघातेना-
न्नस्य संभक्तृतमे च Sk.

१५. इन्द्राश्वाविव । तौ यथा धाना ऋजुषं
च स्वभागं भक्षयतस्तद्वदवघातकाले
चरुपुरोडाशानि बप्सतः Sk.

१६. धान्याना० M. १७. ०मपहनन० P.

ता नो अद्य वनस्पती ऋष्वावृष्वेमिः सोरुमिः । इन्द्राय मधुमत्सुतम् ॥८॥

ता नो अद्य । ली । न । अद्य । वनस्पती । महान्ती । महद्मि । सोरुभिर्वाविभिः सह ।
इन्द्रायम् । मधुमदं च । सुतम् । परोक्षोपक्रमाः प्रत्यक्षापवर्गाश्च मन्त्रा भवन्ति विपरीतार्थेति ।

उच्छिष्ट चर्मोर्मर सोमं पवित्र आ सृज । नि घेहि गोरधि त्वचि ॥९॥

उच्छिष्टम् । चर्माधिपवणीयं वा सोमं वान्त्या प्रशंसतीत्युक्तम् । प्रजापतेर्हरिश्चन्द्रस्या-
न्त्या चर्मप्रशंसा वेति फास्यायन ।

हरिश्चन्द्र ! अधिपवणफलकयोः उपरि । अवशिष्टं सोमम् । भर । सुतं च सोमम् ।
वशापवित्रे । आसृज तदर्थम् । निघेहाधिपवणफलकयोरुपरि । गो । स्वचीति ।

I. 29

यच्चिद्धि सत्य सोमपा अनाशस्ताइव स्मसिं ।

आ तू न इन्द्र शसयु गोष्वशेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥१॥

यच्चिद्धि । यत् । सत्यं ! सोमस्य पात । वयम् । आशंसारहिता दखिरेप्रापिता इव ।

१ मस्य P २ वनस्पतिविकारभूते Sk

३ वर्शनीयो Sy ४ वर्शनीयः Sy

५ अधिपवहेतुभिः Sy

अध्वयुप्रतिप्रस्थातृनेष्ट्रानोश्च सह Sk

६ ०मदयः P माधुर्योपेतं सोम-

इध्यम् Sy ७ ०कमः P

८ बि 18 omitted by P ०वर्षति M

९ BD III 101 प्रजापति हरिश्चन्द्रं

चर्मं वान्त्या प्रशंसति । कर्म वान्त्येति

केचित् । याम्यस्यामध्युभरणासर्जननि

भनाधिकर्माणि तानीति । एतद्द्वारेण

यागकर्मस्तुतिर्वा । चर्मण इतरस्य चो

भयोर्वास्यां प्रशंसासभवाद् यथोक्तं तत्

पर्येष्यम् Sk १० KSA 2

११ अनुपयुक्तं शिष्टं सोममधिपवणफल-

काम्यामुद्धर । अधिपवणफलके अत्र

चर्मो । भ्यामि भोस् । भोसि चेतकाशा

बित्याहार्यं । उदघार्थं वा । चम्यतेऽस्मिन्

सोम इति चमू । चमसम् । सुपि भोस् ।

हृञ् आङ्मघ्याहरति । अवशिष्टं सोमं

चमूयु चमसेष्वाहर Sk.

१२ आहत्य वशापवित्राभ्यपवन्वस्त्रे Sk.

१३ प्रक्षिप Sk. १४ वर्त्थ P

१५ प्रक्षिप्य स्थापय ऋणकलशे Sk

१६ गोस्त्वध्वुपरि गोचर्मणि स्थिते

ऋणकलशोऽप्यनय Sk.

१७ यच्चिद्धि यद्यपि Sy यस्मात् Sk.

१८ सत्यं M अवितंवाबिन् Sk.

१९ वयमनाशस्ता इव स्मसि अग्रशस्ता इव

भवामः Sy तवात्यन्तस्तुतिपरा

भवामः । ईषवर्षे आद्य । ईषस्तुतिपरा

अनाशस्ता । अविद्यमानेष्वस्तुतयोऽनाश

स्ता । इव एव Sk.

२० रहिता दखिरेप्रापिता is missing

in M दखिरेपि प्रा० S

भवामस्तत । अस्मान् । बहुधन । दरिद्रै । क्षिप्रम् । आशसय । गवादिषु त्वया दत्तेषु । शुभ्रिण
शोभायुक्ता इति । यद्वा^३ स्तुतिरहितानाशसय गवादिप्रदानेनेति ।

शिप्रिन्वाजानां पते शचीवस्तवं दंसना ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥२॥

शिप्रिन्वाजानाम् । हनूमन् । अन्नपते^४ । प्रज्ञावन्^५ । तव विद्यते । कल्याण^६ कर्मेति ।

नि ष्वापया मिथुदृशा सुस्तामवुध्यमाने ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥३॥

नि ष्वापय । सुमूर्षु^८ प्राणहरणार्थं यमादागते मिथुनीभूत्वा दृश्यमाने द्वे स्त्रियौ पश्यति ।
ते त्वमिन्द्र । निष्वापय^९ त्वया निष्वापिते^{१०} ते मया । अवुध्यमाने । सस्ता^{११} स्वपिताम्^{१२} ।

ससन्तु त्या अरातयो बोधन्तु शूर रातयः ।

आ तू न इन्द्र शंसय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥४॥

ससन्तु त्या । स्वपन्तु । त्या । अज्ञातय^{१३} । बुध्यन्तु च । शूर । ज्ञातय^{१४} ।

१. प्रार्थयमानान् प्रार्थितसम्पादनेन प्रायु-
ङ्क्ष्व Sk. २. अश्वेषु Sy
तद्देहि । गा अश्वान् शोभावत.
सहस्रसंख्यान् Sk. ३ यदा M.
४. V. Mādhava ignores चित् हि ।
इन्द्र । सहस्रेषु । ५. धनानामन्नाना
वा स्वामिन् Sk ६. प्रज्ञा व(न)D
प्रज्ञावन् S शक्तिमन् Sy
कर्मवन् प्रज्ञावन् वा Sk
७. कर्मविशेषोऽनुग्रहरूप. Sy.
दसना वाक् स्तुतिर्वा । दसिर्दशन-
दसनयोः । टाप्वात् वाक् । यत् एव-
मत आशसयता देहीत्युक्तम् Sk.
८. निष्वावय P निष्ठापय M.
९. ममूषुः P. सुमूर्षुः किल विकृतरूपाणि
प्रेतपिशाचादिमिथुनानि पश्यति ।
तदभावमत्र शुन.शेष आशास्ते Sk
१०. प्राणसहरणार्थं M.

११. ०भूते S. परस्पर सगतत्वेन दृश्यमाने
यमद्वयौ Sy. मिथुनीभूय ये दृश्यते
ते मिथुदृशे । प्रेत. पिशाचो वा पुमान्
स्त्री च Sk १२. निष्ठापय M.
अस्मद्दर्शनपरिहारार्थं नियमेन स्वापयSk.
१३. निष्ठापिते M S omits ते after
निष्ठापिते १४. स्वप्न कुरुताम् Sk.
१५. सुप्ता P D. स्वप्तान् M. स्वप्ताम् S.
१६. स्ववतु M
१७. चा S शिश्नदेवा अरातय इति शत्रौ ।
त्या इति टाप् । व्यत्ययेन पुंविशेषण-
त्वम् । . . . रातिर्दाता । तत्प्रातिकूल्ये
नाशकरा अरातयः । स्त्रिया वा । हे शूर !
मन्मुक्तीच्छावन्तो ज्ञातयो बोधयन्तु ।
श्यनि शप् । सदायुर्दानानि बुध्यन्ताम् ।
म आयुर्देहीत्यर्थः । किं चाशसयास्मान्
Sk १८ आज्ञातय. M
अदानशीलाः Sy १९. दानशीलाः Sy.

समिन्द्र गर्दमं मृण नुवन्ती पापयामुया ।

आ तू न इन्द्र असय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥५॥

समिन्द्र गर्दमम् । संमृण । इन्द्र । गर्दमम् । शाब्दायमानम् । पापया । अनया वाचा ।

पताति कुण्डृणाच्या दूरं वातो वनादधि ।

आ तू न इन्द्र असय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥६॥

पताति । कुण्डृणाची नाम पत्नी तेन सह । अरण्यात् । दूरं मत्समीपम् । आपतति ।

वायुः ।

सर्वं परिक्रोश जहि जन्मया कृकदाश्वम् ।

आ तू न इन्द्र असय गोष्वश्वेषु शुभ्रिषु सहस्रेषु तुवीमघ ॥७॥

सर्वं परिक्रोशम् । अयमपि सय परिक्रोष्टार वृकादिकम् । नाशय । जन्मयोश्च कुश ।

१ समृण P संयज M. S omits
संमृण इन्द्र गर्दमम्

२ स्तुवन्तम् । अपकीर्तिं प्रकटयन्तमित्यर्थः
Sy अपशब्दं कुवन्तम् ।
विस्वरमारटन् गर्भमोऽनिष्टसूचको हि ।
तेन तद्विसामाशास्ते । किचाशं-
तयास्मान् Sk.

३ पापया P D

४ M. reads पापयमानं या for
पापया । अनया । S omits अनया

५ कुण्डृणाची P कुण्डृणाची D
कुण्डृनाची M कुण्डृणाच्या Sy
कुण्डृणाकारा भूत्वाऽऽचतीति कुण्डृ-
णाची वात्या । सा यथाऽधिपताति
उपरि गच्छति Sk. ६ तन M

७ अरण्यादप्यधिकं दूरं बेदात् Sy

८ अरभ्यं M.

यथा वातोऽपि वनाद्दूरं पतरपरण्यात्
तिर्यगाच्छति । यथैतयोरेतदुचितमेव

स्यात् तद्वसयापि स्तोत्रमुग्रह उचित-
एव । तस्मान्नामनुग्रहाण । इत्योचित्यात्
योग्यम् । कुण्डयमश्चतीति वा कुण्ड-
णाची । कुण्डयघारी गरकोसिका । याऽऽ-
सृष्ट चक्रन्म्यत इत्यर्थः । तस्या हि
कुण्ड्याया दर्शनमनिष्टसूचकम् ।
तदनेन प्रतिपाद्यते । वातोऽपि स्वप्ने
मामावाय दूरं गच्छति वनात् ।
तच्च नमूयोरभिरमरणसूचकमिति
श्रुतिश्च । आशु वायुरेनं प्रहरतीति ।
एताभ्यां द्वाभ्यां लिङ्गाभ्यामासन्नमरण-
तया मां शास्वाऽनुग्राहकस्वभावेनाऽऽ-
युर्वेहि गवाहोश्च Sk ६ पततु Sy

१० V Mādharma ignores अथि

११ पवरिक्रोशं M. अस्मद्भियमे सर्वत
आक्रोशकर्तारं सर्वं पुरुषम् Sy

१२ अनिष्टं यत् सूचयति तत्सर्वं घृगारुवाय-
साधिकम् Sk.

१३ जन्मयाऽनु S जन्मय मारय Sy

कुकलासम् । आ तू न इन्द्रेति ।

I 30.

आ व इन्द्रं क्रिविं यथा वाजयन्तः शतक्रतुम् । मंहिष्टं सिञ्च इन्द्रभिः ॥१॥

आ व इन्द्रम् । यथा । अन्नमिच्छन्तः^४ । कूपमुत्सिञ्चन्ति नम्यं नेत्रायमेवम् । युष्मदयं-
महम् । दातृतमम् । इन्द्रम् । सोमैर्हुते^६ । 'आसिञ्चे' इति कामानुक्तिमञ्चामीति ।

शतं वा यः शुचीनां सहस्रं वा समाशिराम् । एदुं निम्नं न रीयते ॥२॥

शतं वा । शतम् । वा । पूताना सोमानाम् । सहस्रम् । वा । नम्यगाशिरेण मिश्रितानाम् ।
एवम् । इच्छति । निम्नम् । इवोदकम् ।

सं यन्मदाय शुष्मिणां एना हस्योदरे । समुद्रो न व्यचो दधे ॥३॥

सं यन्मदाय । यत् सोमपात्रगतमस्य । वलिन इन्द्रस्य । मदाय भवति सहस्रं वा । अनेन

१. अस्मद् विषये हिंसाप्रदं शत्रुम् Sy.
तद्दर्शनमप्यनिष्टम् । . . . अनिष्टान्
सर्वान् अनुक्ताश्च नाशय । इष्टान्
कुरु च Sk. २. कू D.

३. Ms D. puts the figure ॥२६॥
here to indicate the end
of the twenty-ninth hymn.
No such number is given
in P. and M

४. अन्नशतमस्यमिच्छन्तः M.
अन्नमिच्छन्तो वयं शुनःशेषाः Sy.
हे इन्द्र त्वां बहुकर्मप्रज्ञं दातृतम सोमै-
रन्नकामाः स्तुवन्तो वा सिञ्चाम इत्या-
शास्महे सोमै. Sk.

५. येन प्रकारेण क्रिविमवट जलेन पूरयन्ति
तद्वत् Sy. महत्या कूपोदकमाहृत्य
सिञ्चेत् । तत्समीपस्थमाहाव वा Sk.

६. हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्माकं सम्ब-
न्धिनमिममिन्द्रम् Sy. व इत्यमि शस् ।
भक्त्या परवशचित्त एवम् Sk.

७. अतिशयेन प्रवृद्धम् Sy. न. ०हुते P.

८. आमिञ्चेति P. D M.

१०. तामनुसि० P. ११ तर्पयामः Sy.

१२. V Mādhava ignores शतक्रतुम्

१३. द्वावपि वाशब्दौ चार्थे Sk.

१४. सोममिश्रितदध्ना समाशिराम्...शुद्धांश्च
दधिमिश्राश्चात्यन्तवहून् सोमान् Sk.

१५. आगच्छत्येव । सोऽस्माननुगृह्णात्विति
शेष. Sy.

१६. उदकं निम्न प्रदेशं यथा शीघ्रं गच्छति
तद्वत् । . . . यस्त्वं सोमपानार्थं
शीघ्रमागच्छसि त त्वा वयं वाजयन्तः
सोमैरासिञ्चाम इति समस्तार्थः Sk.

१७. V Mādhava ignores यः ।
आ । उ

१८. वलार्थम् Sk. १९. मदाया P.

२०. एना इति सौ टा । . . . प्रथमाया
व्यत्ययेनेदम् । यदिदं सोमाना शत
सहस्रं च मदार्थं बलार्थं चास्येन्द्रस्योदरे
व्याप्तं सम्यक् धारयति Sk.

अस्य । उदरे । अन्तरिक्षम् । इव । व्याप्तिः । सन्धये मथान्तरिक्षं विततं तद्वद् व्याप्तमिति तस्मा
दागच्छतीति ।

अयमुं ते समतसि कृपोर्द्विव गर्मधिम् । वचुस्तच्चिबन्ध ओहसे ॥४॥

अयमुं ते । अयं सोम । त्वदीयस्तं त्वम् । कृपोर्त् । कृपोतीमिव गर्भनिधानीं पिपासुः ।
सङ्गच्छसि । स्तुविम् । च । ताम् । अस्मदीयामात्मानम् । प्रापयसि ।

स्तोत्रं राधानां पते गिर्वाहो वीर यस्य ते । विभूतिरस्तु सूनुता ॥५॥

स्तोत्रम् । गीर्भिरुह्यमान । अन्नानाम् । पते । यस्य । तव । स्तोत्रमिदमनेन
क्रियते स्तोत्रा तस्मै । सत्या । श्री । अस्तु ।

१ समुद्र इव । यथा समुद्रमध्ये जल
व्याप्तं तद्वत् Sy

यथा समुद्रो व्याप्नुयात् । एवं त्वद्बुद्धं
प्राप्यावतिष्ठते व्यसो व्याप्तिः । तं त्वां
वाजयन्त आसिञ्चन्वेम सोमैः । ते त्वद्बुद्धे
व्याप्ता भवन्तु Sk

२ यतद् M.

३ व्याप्तिमिति P

४ V Mādhava ignores हि

५ अय ते समतसि N x 10

६ त्वदीयस्तं M

७ यथा कृपोत्ताड्यः पक्षी गर्भधारिणीं
कृपोर्त् प्राप्नोति तद्वत् Sy

८ धानि P धानी S

गर्भो धीयतेऽस्यामिति गर्भयिस्ताम् Sk.

९ पिपासु P

१० सहगच्छसि D सततं गच्छसि Sk.

११ परिवन्तुस्तमस्माकं तद्वहस्वात्मानं प्रति
प्रापय । भवद्भव भुत्वा सोमपानसुप्तो
मो मोक्षय Sk.

१२ अस्मदीयमा० M

१३ प्राप्नोति Sy

१४ V Mādhava ignores च

१५. ०मानं S गिरां वाहक Sk.

१६ पते M

स्तुत्याध्ययनानां स्वामिन् स्तोत्र
स्तुतिवाहक विष्णान्त Sk.

१७ यस्य तव यावत्किञ्चित् स्तोत्रं तत्त
वम् । यत्त्वं सर्वं स्तोत्रैः स्तुयसे तस्य
तव विभूतिर्वागस्तु Sk.

१८ यस्य ते तव स्तोत्रमीदृशं भयति तस्य
तव सङ्घी प्रियसत्यरुपास्तु Sy
विभवतीति विभूतिः । संप्रामस्तुति
करणसमर्थास्तु Sk

१९. स्तोत्र P D

२० Omitted by P and D

२१ P reads सत्याभिवस्तु । M. reads
सत्याक्षीरस्तु for सत्या । श्री ।
अस्तु ।

२२ V Mādhava ignores वीर

ऊर्ध्वस्तिष्ठा न ऊतयेऽस्मिन्वाजे शतक्रतो । समन्येषु ब्रवावहे ॥६॥

ऊर्ध्व^१स्तिष्ठ^२ । ऊर्ध्वं^३ । तिष्ठ^४ । अस्माकम्^५ । रक्षणाय^६ । अग्निम्^७ । सग्रामे^८ । जनकर्मन्^९ ।

शत्रुपु^५ त्व^६ चाह^७ च^८ । सम्भूय^९ । ब्रवावहे^{१०} ।

योगेयोगे त्वस्तरं वाजेवाजे हवामहे । सखाय इन्द्रमतर्ये ॥७॥

योगेयोगे^१ । प्रवेशे^२ प्रवेशे^३ । अतिगयेन^४ बलयुक्तम्^५ । उन्द्रम्^६ । युद्धे^७ युद्धे^८ । हवामहे^९ । सखाय^{१०} सन्त । रक्षणाय ।

आ घा गमद्यदि श्रवत्सहस्रिणीभिरूतिभिः । वाजेभिरुप नो हवम् ॥८॥

आ^{१२} घा^{१३} गमत्^{१४} । उपागच्छेदिन्द्र^{१५} । यदि^{१६} । गृणुयात्^{१७} । आह्वानम्^{१८} । सहस्रगर्भं^{१९} । पालनं^{२०} ।
अन्नैश्च^{२१} ।

अनु प्रत्नस्यौकंसो हुवे तुविप्रति नरम् । यं ते पूर्वं पिता हुवे ॥९॥

अनु^{२६} प्रत्नस्य^{२७} । यमिन्द्रम्^{२८} । तव^{२९} । पिता^{३०} । आहूतवान्^{३१} तमह^{३२} त्वदर्थम्^{३३} । पुराणस्यास्य^{३४} ।

१. ऊर्ध्वं तिष्ठ D
२. ऊर्ध्वं D. ऊर्ध्वतः S
उत्तिष्ठ य ब्रवीमि तत्र प्रवर्तस्व Sk.
३. आत्मभरणफलत्वाद् यज्ञ एव सग्रामःSk
४. शतकर्म D. कर्म M
बहुप्रज्ञ वा Sk.
५. शत्रु P. D. अन्येषु कार्यान्तरेषु Sy.
६. अह च is omitted by P.
७. ब्रवामहे D
सभूयान्यान् देवान् सद्विमोचनार्थ-
मभ्यर्थयावहे । एतदर्थमुत्तिष्ठ । अन्ये-
ष्विति शसि सुप् Sk.
८. Omitted by M
'अपूर्वस्यागमो योगः' इत्यत्रेच्छा-
प्राप्तिः । तत्र तत्रेच्छाप्राप्तौ Sk.
९. बलयुक्तम् Sk
१०. Omitted by M. तत्र तत्र

- सग्रामे Sk
११. सखिवत्प्रिया Sy.
हे सखाय इदमिद ददातीतीन्द्र तत्र
तत्र पालनाय Sk.
१२. ह्वा M.
१३. उपा is missing in M.
१४. सम्बद्धपालनसहस्रैरस्मान् पालयन्
अन्नानि च ददद् इत्यर्थः Sk
१५. V Mādhava ignores घ
१६. प्रश्नस्य M
१७. यं नवसोममिति वा Sk.
१८. त्वाम् Sy; Sk
१९. अस्मदीयो जनकः Sy. मम पिता
Sk.
२०. P. reads हूताहूतवन्तमहः for
पिता । आहूतवान् । तमहम् ।

निवासस्थानात् । अनुक्रमेण । हुवे । अनेकेषु गच्छन्तम् । नेतारम् ।

तं त्वा वय विश्ववारा शास्महे पुरुहूत । सर्वे वसो जरितृम्यः ॥१०॥

तं त्वा वयन् । तम् । त्वा । वयम् । सर्वेषां वरणीय ! प्रार्थयाम । सखे ! वासयित् ।
स्तोत्राणाम् ।

अस्माकं शिप्रिणीनां सोमपाः सोमपाञ्चाम् । सर्वे वञ्चिन्तसखानाम् ॥११॥

अस्माकम् । अस्माकं सोमपातस्य साधनभूतम् । शिप्रायुक्तानाम् । सोमस्य पात !
सोमपातृणाम् । सखे । वञ्चिन् । सखीनामुत्तरत्र सम्बध ।

तथा तदस्तु सोमपाः सर्वे वञ्चिन्तथा कृणु । यथा त उश्मसीष्टये ॥१२॥

तथा तदस्तु । यथा वयम् । स्वत्त । कामयामहे । तथाऽस्माकम् । तत् अस्तु । सखे !
वञ्चिन् । स्वम् । तथा । कृणु । इष्टयजमिलपितसिद्धयर्थमिति ।

रेवतीर्नः सधुमाद् इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । चुभन्तो यामिर्भदेम ॥१३॥

रेवतीन् । योऽस्माभि सह सोमेन माद्यतीन्द्रस्तस्मिन् । इन्द्रे । वद्धन्ता । आप । अस्मा

१ त्वां पुराणनिवासस्थानं सोमाक्यं प्रति Sk.

२ बहून् यजमानान्प्रतिगन्तारम् Sy
बहूनां प्रत्यवस्थाता सुधिप्रति इतानेक-

पुत्र Sk ३ Missing in M
पुत्र्यमित्यम् Sy नराकारम् Sk

४ V Mādhava ignores पूषम्
५ तं त्वा वयम् । तम् । त्वा is missing
in M ६ वरणीयं D M

७ आत्मबीवितम् Sk.

८ प्रशस्य धनवन् वा Sk.

९ स्तोत्रार्थम् । आत्मार्यमन्यार्थं वाऽऽ-
शास्महे Sk.

१० V Madhava ignores पुरुहूत
११ ०भूतः P M पानसाधनभूतशि ० S

१२ बीर्षास्यो ह्युम्यां नासिकास्यां वा

युक्तानां गवां समूहस्त्वत्प्रसादावस्त्विति
शेषः Sy हनूमतां नासिकावतां वा Sk

१३ Missing in M १४ मिदस्तु P

१५ चिरं जीवेमेति कामयामहे Sk

१६ तव यागार्थं तत्तथा कृणु Sk.

१७ V Mādhava ignores सोमपा-

१८ सहभूर्तयो माद्यते स्तूपते तुप्यते
वा तस्य Sk

१९ मबन्ती० P D and M

२० तम् M २१ इन्द्रस्य Sk.

२२ प्रभूतबलाश्च Sy धनसाधका बद्ध
प्राश्च बद्धन्साधकाश्च Sk

२३ क्षीराग्याविषमवस्था Sy

२४ अस्माकं ता गावः Sy अस्माकं स्तुतयो
रेवती सन्तु । धमवत्यो मवन्तु ।
तत्साधका नवस्त्वित्यर्थः Sk

कम् । सन्तु । क्षुधिता वयम् । याभि । मदेम । शब्दवन्तो विख्याता वेति ।

आ घ त्वावान्मनाप्तः स्तोतृभ्यो धृष्णवियानः । ऋणोरक्षं न चक्रयोः ॥१४॥

आ घ त्वावान् । त्वत्सदृश । स्तोतृकार्यार्थम् । शत्रूणा धर्षयित । स्वयमेव । गच्छन्
भवति बन्धुस्तथा त्व च स्वयमेव । आगत सन् स्तोतृणा कामान् । ऋणो प्राक्षिप । यथा । अक्षम् ।
चक्रयो । प्रक्षिपन्ति ।

आ यद्दुवः शतक्रतुवा कामं जरितृणाम् । ऋणोरक्षं न शर्चीभिः ॥१५॥

आ यद् दुवः । स्तोतृणाम् । परिचरणम् । शतकर्मन् । काम च । अक्षम् । इव चक्रयो-
यंदा त्वम् । प्रज्ञाभि । प्राक्षिपस्तदा स्वयमेवागच्छसीति ।

शश्वदिन्द्रः प्रोप्रुथद्भिर्जिगाय नानदद्भिः शाश्वसद्भिर्धनानि ।

स नो हिरण्यरथं दंसनावान्त्स नः सनिता सनये स नोऽदात् ॥१६॥

शश्वदिन्द्रः । इन्द्रेण दत्त हिरण्यरथ प्रतिगृह्णस्त स्तीति—ओष्ठव्यापार कुर्वद्भिः ।

१. अन्नवन्तो वयम् Sy.
क्षु शब्दे । कीर्त्यामत्र । कीर्तिमत्यः । वयं
याभिर्नित्यमिन्द्र स्तुम इति वा Sk.
२. मदेम P. ३. तत्सदृश. M.
४. स्तोत्र S. आत्मना स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा
व्याप्तः स्तुतः सन् स्तोतृभ्यः Sk.
५. धर्षयित M. घाष्ट्ययुक्त Sy.
हे प्रगल्भाभिभवितः Sk.
६. अस्माभिर्षाच्यमानः Sy.
याच्यमानः Sk.
७. काकामान् P.
८. नृणोः M. ऋणु गतो । अन्तर्णिच्च ।
तिपि सिप् । आऋणोत् । स्तोतृभ्यः
कामान् गमयति वदातीत्यर्थः Sk.
९. आनीय प्रक्षिपतु Sy.
१०. प्र omitted by M. यथाऽक्षं चक्रेषु
प्रक्षिपेद् एवं स्तोतृषु कामान् Sk.

११. V. Mādhava ignores आ घ
१२. आयद्दुवः P. आयद्दुव M
यावती काचित् परिचर्या तथा सर्वया
स्तोतृभिरात्मानं परिचारयसि Sk.
१३. कर्म P. D. M.
१४. स्तोतृणां कामानप्यागमयसि तद्ददासि
Sk.
१५. कर्मभिः—शकटोचितव्यापारविशेषः ...
यथाऽक्षं प्रक्षिपन्ति तद्वत् Sy.
कर्मभिर्वा Sk. १६. ंतीति P. D
१७. V Mādhava ignores आ यत् आ
१८. शश्वदिन्द्र. D.
१९. M. reads तस्तौतोष्ठ for तं स्तीति ।
ओष्ठ० । D. reads आष्ठ for ओष्ठ ।
घासभक्षणानन्तरभाविनमोष्ठशब्दम् Sy.
प्रोप्रुथद्भिः प्रोथु पर्याप्तौ ... पर्याप्तः
समर्थः । समर्थः Sk

अत्यन्तं स्वसद्भिः । अत्यन्तं हेपद्भिरेतेरसवैः । इन्द्रः । घावत् । जिगाम । शत्रुघनानि । सः । अस्म-
म्यम् । कर्मवान् ददातु । हिरण्यरथम् । स हि । अस्माकम् । घनस्य । दाता । स एव । नः ।
ददात्विति ।

आश्विनावभ्रावत्येषा यातु शवीरया । गोमंइस्रा हिरण्यवत् ॥१७॥

आश्विनी । आयातम् । अश्विनी ! अश्वयुक्तेन । अन्नेन । क्षिप्रप्रेरणेन । गोयुक्तम् ।
पर्शनीयी । हिरण्ययुक्तं च ।

समानयोजनो हि वौ रथो दस्रावर्मत्यः । समुद्रे अश्विनेयते ॥१८॥

समानयोजनं । युवयोः । हि । रथः । द्वयोरप्येकमूतः । दर्शनीयी ! अमरणं । अन्तरि-
क्षमध्ये । गच्छति तत आयातमिति ।

न्युञ्ज्यस्य मूर्धनि चक्रं रथस्य येमधुः । परि घामुन्यदीयते ॥१९॥

न्युञ्ज्यस्य । अश्विनावेकम् । चक्रम् । रथस्य । पर्वतमूर्धनि । स्थापयामासतु ।
अन्यत् चक्रम् । परितः । दिवम् । गच्छति ।

- १ अत्यन्तं स्वसद्भिः is omitted by P
शीघ्रगतिस्त्वावत्यर्थं पुनः पुनर्वा इवात्
कुर्वद्भिः Sk. २ भेषद्भिः M.
अत्यर्थं पुनः पुनर्वा हेपद्भिः Sk.
- ३ इवं P ४ असुरघनानि Sk
- ५ इति वंशवर्शनयोः । 'वंसना सुधितं
कर' इति कर्मणि वशनीयत्वाद् वंसना
वाकः रूपं वा । कर्मवान् वा वाग्मी
वा रूपवान् वा Sk
- ६ स एवास्माकं सर्वविधुरेषु संमक्ता जी
वितलामाय च । स एवास्माकं
सनिता । पशुं दाते । सन्धे Sk
- ७ हे अश्विनी अश्ववताऽन्नेनाऽऽयातम् ।
इत्यंभूतसम्भवात्वात् (?) तत्सम्बद्धौ ।
अश्वयुक्तौ Sk.
- ८ आश्वयुक्तानन्वेति P
- ९ वेगवत्या इया Sk.

- १० वेगायुक्तं P गोमत् । क्रियाविशेषणम्...
गा हिरण्यं च गृहीत्वाऽऽगच्छतम् Sk.
- ११ अश्विनी Sy १२ योजनं D
- १३ युवतया P १४ युवयोर्द्वयोरकरणा
रुद्धत्वाद् उभयाप्य सङ्ख्येव युज्यते Sy
साधारणं युज्यत एष उभयोरपि Sk
- १५ अरेण P अमरण M.
अप्रतिहतगतिरित्यथ Sy
- १६ अन्तरिक्षे मध्ये M अनासम्बन्धे Sk
- १७ त P
- १८ V Mādhava ignores अश्विना
- १९ न्युञ्ज्यस्यम् P न्यास्य M.
- २० मूर्धनं M मूर्धनि D मूर्धनि P
अन्यः अहन्तव्यः । प्रजापति-
राश्विण्यो वा । तस्य मूर्धनि Sk.
- २१ नियमितवन्तौ Sk २२ अन्यन्तु P
- २३ कर्मप्रवचनीयप्रती परि । विवं प्रति Sk.

कस्त उषः कथप्रिये भुजे मर्तो अमर्त्ये । कं नक्षसे विभावरि ॥२०॥

कस्त उषः । क । ते । उष ! कथनप्रिये ! थकारधकारी समानी । भोगाय भवति ।
मर्तः । मरणवर्जिते ! कीदृश च त्वम् । व्याप्नोषि । दीप्तिमति !

वयं हि ते अमन्मह्यान्तादा पराकात् । अश्वे न चित्रे अरुपि ॥२१॥

वयं हि ते । वयम् । हि । त्वाम् । अज्ञासिष्म । आस्तात् । आ च पराकात्, पराकशब्दो
दूरवचनो मूलादुपक्रम्याऽऽन्तादित्यर्थः । अश्वे ! गमनशीले । पूज्ये । आरोचन इति । नकारः
सम्प्रत्यर्थीय ।

त्वं त्येभिरा गहि वाजेभिर्दुहितर्दिवः । अस्मे रयि नि धारय ॥२२॥

त्वं त्येभिः । त्वम् । एतैः प्रदित्सितैः । अन्नैः । आगच्छ । दिव । दुहित । अस्मासु ।
रयिम् । नियच्छेति ।

१. कथनये P. स्तुतिप्रिये ! Sy.
'पुरीषं कम्' इत्युदके । रश्म्याहत
तद् यो दधाति धारयति वा सः कथः ।
.. कं प्रजापतिर्वा । केन विधीयते प्रका-
शनरसाद्याहरणार्थं स्थाप्यत इति वा ।
कथ आदित्यः । तस्य प्रिया । सः प्रियो
यस्या इति वा । अत्यन्तसाहचर्याच्च
तत्प्रियत्वं साध्यते । एवंभूते Sk.
२. अथकारथकारौ M. ३. पालनाय Sk
४. मत्तः M. कं मर्तमापुरादिप्रदानेन
व्याप्नोषि । . . . स भुजेऽलम् ।
. . . कं पालयितुं गच्छसीति वा ।
कथयैतत्सुखं ज्ञात्वा वयमपि तादृशा
एव भवेम Sk ५. ०वर्जितो D
६. कीकीदृशं M कीदृश D
७. Omitted by D. and P
८. Omitted by D
९. विशेषप्रभावयुक्ते ! Sy.
भा दीप्तौ । विविधा भा विभाः । . . .
विभायुक्ता विभावरि Sk.
१०. त्वोम् M. ११. अज्ञासिष्ठ P.
अज्ञासिष्टाम् M. न बोद्धु समर्थाः Sy.

- आजीवितं याचामहे Sk.
१२. अन्तात् D तात् M. मदायुष
आ अवसानात् Sk
१३. राकात् P. आवर्षशताद्दूरात् । . . आड
मर्षादायामभिविधौ वा । यावद्वर्षशतं
पूर्वम् Sk. १४. वराक० P
१५. ०र्थे P १६. व्यापनशीले Sy.
अश्वे न चित्रे । यथा बद्धवडवा रूपेण
विचित्रा पूज्या वा तद्वत् । अश्वे वडवास-
दृशि व्याप्ते वा । विचित्ररूपे पूज्ये वा Sk.
१७. चायनीये Sy १८. त्येद्भिः D.
त्वेभिः M. १९. प्रसिद्धैः D.
त्वं यानि वयमर्थयामहे तैः सम्बद्धाऽन्नैः ।
यान्यस्मद्देयान्यन्नानि तानि गृहीत्वाऽऽ-
गच्छ Sk. २०. दिवो जातत्वाद् उषा
दिवो दुहिता Sk २१. रयम् P.
अस्मभ्य धनं नियमेन धारय Sk
२२. निरश्चेति P.
२३. Ms.D. puts the figure ॥३०॥
here to indicate the end of
the thirtieth hymn. No such
number is given in P. and M.

त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा ऋषिर्देवो देवानामभवः शिवः सखा ।
तव व्रते कवयो विप्रनापुसोऽजायन्त मरुतो अर्जदृष्टयः ॥१॥

त्वमग्ने । हिरण्यस्तूप आङ्गिरस । त्वम् । अग्ने ! मुख्य^१ । अङ्गिरसां च । एक सर्वस्य
व्रष्टा । देव । देवानाम् । अमव^२ । कल्याण^३ । सखा । तव । कर्मणि स्वया प्रेरिता । कवय^४ । लब्ध
वेगा रुग्णव्याप्तयो वा । प्रादुर्भवन्ति । मरुत^५ । शीप्तस्वायुषा^६ ।

त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरस्तमः कृषिर्देवाना परि भूपसि व्रतम् ।
विभुर्विश्वस्मै भुवनाय मेधिरो द्विमाता श्युः कृतिघा चिदायवै ॥२॥

त्वम् । अग्ने ! मुख्य^१ । अङ्गिरसां च वरिष्ठ^२ । कृषि^३ । यज्ञम् । अलङ्करोपि^४ ।
सर्वस्मै । भुवनाय^५ । अनेकधारीरो भवन् । प्राज्ञ^६ । द्वयोर्लोकयोर्निर्माता । पुरुरवस^७

- १ सर्वत उत्कृष्टः Sk
- २ क्षरीरस्थितिहेतोरशितपीतरसकर्ता च ।
अङ्गं क्षरीरावयवम् । अङ्गिन^१
स्थित्यै अशितपीतरसस्तबङ्गिरस ।
इत्यङ्गिरा । जाठरो ह्यग्निरन्तं
रसीकरोति । रसो लोहितमासस्ना
व्यस्मिन्मन्त्राशुक्लभावेन परिणममान^२
क्षरीरस्थितिहेतुर्भवति Sk
- ३ मनसैव । अपवा योऽयं प्रथमोऽङ्गिरा
ऋषि^३ स स्वमेव Sk.
- ४ हविर्नयनाद्युपकारेण देवोऽभव । तेषामपि
घाता Sk.
- ५ वा M.
- ६ त M.
- ७ परिषर्पायामवस्थिता मेधाधिन^४ Sk
- ८ ज्ञानेन ध्यायन्वैश्वानरा ज्ञातकर्माणो वा Sy
विहितयागादिकर्माणो वेदितव्यकर्माणो
वा Sk.
- ९ उत्कृष्टवेष्टिता अजायन्त ।
केचित् मरुत इति ऋत्विङ्नामाधकते ।
अत्र च ऋत्विक्त्वेव तद्वत्सु यजमानेषु वा ।

- त्वत्कर्मण्यवस्थिता ऋत्विजो यजमाना
वेदितव्यकर्माणोऽजायन्तेति योजना Sk.
- १० ऽत्वायुषा P
 - ११ अग्ने P
 - १२ प्रत्न M सर्वेषामुत्कृष्टः Sk
 - १३ अतिशयेनाङ्गिरा भूत्वा Sy
क्षरीरस्थितिहेतोरशितपीतरसस्यातिशयेन
कर्ता Sk
 - १४ मेधाधी Sk
 - १५ कर्म Sy
 - १६ ऽरोति P
परिगृह्णाति । परिभू परिग्रहे Sk
 - १७ किं श्रेयवरद्वय विद्वन्भुवनार्थम् Sk.
 - १८ नेकशमिर P बहुविय । आहवनी
याद्यनेकरूपधारीत्यर्थः Sy
 - १९ प्राप्ते P
यज्ञस्य सम्पादयिता । नित्यं
यज्ञयुक्तस्तस्मात्सम्पादयिता Sk.
 - २० द्वयोररण्योऽयन् । यज्ञा द्वयोर्लोकयो
र्निर्माता Sy द्यावापृथिव्यावरणी वा
मातृस्थानीये यस्य स द्विमाता Sk

पुत्राययवे । गार्हपत्यादिव्यूहेनानेकधा । शयान ।

त्वमग्ने प्रथमो मातरिश्वन आविर्भव सुकृतया विवस्वते ।
अरेजेतां रोदसी होतृवूर्येऽसंघोर्भरमयजो महो वसो ॥३॥

त्वमग्ने । त्वम् । अग्ने । प्रथम । मातरिश्वने । आविर्भव । आवि । अभव । शोभन-
कर्मच्छया । विवस्वते । यद्वा तस्मै मातरिश्वा त्वामाजभार । त्वयि होतरि देवैर्वृते । महान्त
त्वादृष्ट्वा द्यावापृथिव्यौ । अकम्पेताम् । त्व देवाना हविर्वहनभारम् । सोढवान् । अयजश्च ।
महतस्तान् । वासयित ।

त्वमग्ने मनव द्यामवाशयः पुरुरवसे सुकृते सुकृतरः ।
श्वात्रेण यत्पित्रोर्मुच्यंस पर्या त्वा पूर्वमनयन्नापरं पुनः ॥४॥

त्वमग्ने मनवे । त्वम् । अग्ने । अकथय । मनुरभ्युदयेन युक्त स्यादिति । तस्मै स्वर्ग-

१. पुत्राययवे P. मनुज्यार्थम् Sy. कतिप्रकारैर्मनुष्यार्थं पुनर्व्यवस्थाता । और्वशेयो वा पुरुरवसः पुत्र आयुः । तदर्थाय । कतिधात्वमग्निहोत्रदर्शपूर्ण-मासादिषु तावदाहवनीयत्वात् त्रिधा । पिण्डपितृत्यज्ञचातुर्मास्येषु चतुर्धा । प्रणी-तातिरेकात् पशौ पञ्चधा । शामित्राति-रेकात् सोमाग्नीध्रधिण्यातिरेकाद् यावत्तावत्संख्यात्वम् ... आमाशयो जलाशय इव Sk
२. ०हेनेकन्धा P. D कतिभिः प्रकारैः Sy.
३. V Mādhava ignores चित्
४. पुरणवो वा च व P पुरणं वोताय वः D. पुररणवो वो यव M प्रथमो मातरिश्वन आविर्भव is the Editor's emendation. प्रकटो भव Sy.
५. प्रथमो मुख्यो भूत्वा वर्तसे । अग्निर्वायु-रादित्य इति वाय्वपेक्षया सर्वत्र मुख्य-त्वावगमात् Sy.

६. विवस्वते परिचरते यजमानाय Sy.
७. यदा P. D. द. कस्मै P.
८. ०र्च्यते M. होतृवूर्ये होतृवरणयुक्ते कर्मणि Sy.
१०. ०ता P. अविभीता भयाद्वा Sk.
११. युन् P.
१२. हविर्वगभानं देवानयुजश्च P. हविर्वहन० M. भारं भरणम् Sy.
१३. महः पूज्यान् Sy. १४. ०यिता P. हे प्रशस्य धनवन् वा Sk.
१५. अनेकमयं D १६. कथमयान् P. हे अग्ने त्वं मनवे मनोरनुग्रहार्थं द्यां द्युलोकमवाशयः शब्दितवानसि । पुण्य-कर्मभिः साध्यो द्युलोक इति प्रकटि-तवानसि Sy.
- हे अग्ने त्वं मनुना राज्ञा द्यां द्युलोकं कामितवान् । मनुं राजान दिवं कामय-मानं तत्प्रापणेन प्रयुक्तवान् Sk.
१७. दयन्मह्यौ युक्तस्यादिति ०दयेन युक्त-यादिति M.

कामाय । यथा पुंरुवरवते च त्वम् । क्षामनकर्मण कर्त्रे । सुकृतम् । क्षिप्रम् । यद् । अरण्योत्सवम् ।
परिमुष्यसे । तदानीमेव । त्वाम् । पूर्वम् । अनयन् । यत्पुनश्च । अपवृत्ते कर्मण्यपरं च कुर्वन्ति ।
अयं ते योनिः ऋत्विग इति ।

त्वमग्ने वृषमः पुष्टिवर्धन उद्यतस्रुचे भवसि श्रुवाय्यः ।

य आहुतिं परि वेदा वपट्कृतिभेकाधुरग्र विशं श्राविवांससि ॥५॥

त्वमाने वृषमः । त्वम् । अग्ने । कामानां वपिता । पुष्टेर्वर्धकः । यजमानाय । भवसि ।
श्रवणीयः । योर्ग्रन् । स्वाहाकारुतम् । वपट्कारुतं च । परितः । लभते मनुष्येभ्य इति परोक्षः ।

- १ स्वर्गकामयथा P स्वर्गमकामया M
- २ Omitted by P and M
- ३ सुकृते तव परिवरणं कुर्वन्ते Sy
पुंरुवरवता सुकृता क्षामनकर्माणि कृत
वता Sk
- ४ द्वात्रेण क्षिप्रमयनेन Sy
द्वात्रेण 'क्षिप्रं मक्षु तृषु द्वात्रम्'
इति क्षिप्रार्थत्वात्मातरिद्वा निब्रूते ।
तस्य वायोरत्यन्तक्षिप्रत्वात् स एव
द्वात्रः । तेन Sk
- ५ यद् यथा Sy यथा Sk
- ६ त्वां M
पित्रोर्मुष्यसे परि । पितरो द्यावा
पृथिव्यौ परिरुपरो । द्यावा
पृथिव्योः स्वर्गमुष्यथा Sk
- ७ ऽमुष्यसे M उत्पद्यत इत्यर्थः Sy
- ८ ऽनीमतः P
- ९ त्वयन् M
अरण्योरुत्पन्नं त्वां पूर्वं वेदे पूर्ववेश
भाषयन् । आहवनीयत्वेन स्थापित
वन्तः Sy यथा पृथिव्या मुस्तवान्
ततः प्रभृति मर्यादया त्वां पूर्वमाहव
नीयात्मना निहितदस्तो यजमाना Sk.
- १० यत् omitted by P and D

- मर्यादमवापरं गार्हपत्यात्मना पुनः पुनः
स्तत्र कर्मणि Sk
- ११ अववृत्ते M
- १२ कुवञ्च यन्ते P
पुनः पश्चादपरं पश्चिमवेशमानयन् ।
गार्हपत्यरूपेण प्रापितवन्तः । आह
वनीयकर्मनिष्ठानाङ्घ्र्यं गार्हपत्यरूपेण
भारितवन्त इत्यर्थः Sy
- १३ योनि M
- १४ इष्टार्थः । हविषयनद्वारेण वृष्टेः कर्ता
वा Sk.
- १५ वृष्टेर्वर्धकः P वृष्टेर्वर्धकः D
वृष्टेर्वधतः M
- १६ धन्ममागाय P
यागार्थं नित्यं यः स्रुचमुद्यमयति तस्य
वृष्टेर्वर्धयिता वृष्टेर्वर्धयिता च
भवति Sk
- १७ अत्यस्तोत्कृष्टगुणः Sk
- १८ योनि P D
- १९ वपट्क० P
वपटकारं च कर्म Sk
- २० परितो जानाति, समर्पयतीत्यर्थः Sy
परि विजानाति Sk
- २१ परोक्ष P

१ त्वमग्ने ! एकायुरवच्छिन्नायुरमृत । अग्ने स्थित्वा मनुष्यान् । परिचरसि यद्वा बहूना प्रकाश
२ कुर्वाण एकगमनस्त्व प्रचरसीति ।

त्वमग्ने वृजिनवर्तनिं नरं सक्मन्पिपिर्षि विदथे विचर्षणे ।

यः शूरसाता परितक्म्ये धने दुभ्रेभिश्चित्समृता हंसि भूयसः ॥६॥

त्वमग्ने वृजिनवर्तनिम् । त्वम् । अग्ने ! युद्धे । शोभनमार्गम् । नरम् । पारयसि । गृहे च ।
१० विद्रष्ट । यस्त्वम् । युद्धे । परिगन्तव्ये सति । धने । क्षुद्धे । अपि । सङ्गतान् । महतोऽपि स्तोतु
१६ शत्रून् । हंसि ।

त्वं तमग्ने अमृतत्व उत्तमे मर्त दधासि श्रवसे दिवेदिवे ।

यस्तावृषाण उभयाय जन्मन् मयः कृणोषि प्रय आ चं सूरये ॥७॥

१० त्व तमग्ने । त्वम् । तम् । अग्ने ! अमृतत्वे । उत्कृष्टे । मनुष्यम् । निदधासि । दिवे दिवे ।

१. स्व P.

२. एवकायु० P मुल्यान्ः Sy.
तस्योद्यतस्रुचः । डसि डे...अत्रापीति-
हासः । और्वशेय आयुर्गन्धर्वलोका-
दग्निमाहृत्यायत्तसोम्यः प्रथमं देवविशः
पर्यचरत् । ततोऽज्यान् । इत्येतदुच्यते ।
एक आयुः । प्रथममाहर्ता इत्यस्यैका-
युस्त्वम् । अग्ने प्रथमं देवविशः पर्यचरद्
इत्यर्थः Sk

३. प्रथमं त यजमानं विशस्तदनुकूलाः
प्रजाः ... सर्वतः प्रकाशयसि Sy

४ कुर्वन्नेक० P कुर्वाणिक० D.
कुर्वणेक० M

५. ०नीं P. ०नि D ६. कर्मणि Sy
षच सेवायाम् । ... देवानां सेवित्.
सेव्यो वा । ... सेवनशील Sk.

७. विप्लुतमार्गं सदाचाररहितम् Sy.
कुटिलमार्गम् Sk

८. वारयसि P D. M

पालयसि पूरयसि, वा सत्कर्मनिष्ठानयोग्यं
करोषीत्यर्थः Sy. पालयसि Sk.

९. सचनीये समवेतुं योग्ये Sy यज्ञ-
गृहे Sk

१०. विष्वगः D. विशिष्टज्ञानयुक्त Sy.

११. ०गन्ते P. १२. घने M.

संग्रामे यत्प्राप्यं घन तन्निमित्तम् Sk.

१३. अल्पसंख्यैः शत्रुभिः Sk.

१४. सम्यग्घोद्धं प्राप्ते सति तदनुग्रहार्थं भूय-
सः प्रौढान् प्रतिपक्षिणः शत्रून् Sy.

संगतौ । भयादसंगतान् दूरस्थानप्य-
न्यांश्च गत्वा बहून् हंसि Sk.

१५. स्तोतु P.

१६. हंसि D

१७ तम् omitted by P D M.

१८. यस्त्वां परिचरसि Sk.

१९. अम्यतत्वे M देवत्वे Sk

२०. ०ति M.

२१. सर्वकालमित्यर्थः Sk.

अन्नायं। यस्त्वम्। सूरैः स्तोतु। उभयविधाय जन्मने। तृप्यन्नुभयम्। करोषि। सुखं चास्य
भूयात्। अन्नं चास्त्वित्युभयोस्तृप्तिमिच्छन्नुभयं करोषीति।

त्वं नो अग्ने सनये घनाना यशसं कारं कृणुहि स्तवानः।

ऋध्याम् कर्मापसा नवेन देवैर्घावापृथिवी प्रावतं नः ॥८॥

त्वं नो अग्ने। त्वम्। अग्ने! अस्माकम्। लाभायं। घनानाम्। यशस्विनम्। स्तोतारं
पुत्रम्। कुरु। स्तूयमानं। प्राप्नुयाम। वयम्। कर्म यज्ञम्। नवेन स्तुतिलक्षणनानेन। कर्मणा।
तानस्मान् स्तुतिप्रवृत्तान्। देवैः सह। घावापृथिवी। रक्षतम्।

त्वं नो अग्ने पित्रोरुपस्य आ देवो देवेष्वनवद्य जागृविः।

तनुकृद्धोषि प्रमंतिश्च कारवे त्वं कल्याण वसु विश्वमोषिपे ॥९॥

त्वं नो अग्ने पित्रोः। त्वम्। अस्माकम्। अनवद्य। अग्ने! घावापृथिव्यो।

१ यो यजमान उभयाय जन्मने द्विविध
अन्मार्थं द्विपदां चतुष्पदां च लाभार्थेत्यर्थं
Sy कीर्त्यं अन्नाय वा। यस्त्वां
पूजयति तमिह लोकेज्जनावीनि दत्त्वा
धारयति। परलोकं देवत्वं च। अथवा
अथ कीर्तिः। यस्त्वां स्तोति तं
देवत्वं प्रापयति अन्नावीम्यपीह।
तव वा तस्य वा यशसे सर्वकाल
मिति हे ङी। उभयाय जन्मने
इति। इह च परत्र च Sk

२ सु० M अमिताय यजमानाय Sy
स्तोत्रे Sk ३ तृप्य उ० M
कृष्य० D यस्त्वं स्तुतिहृदियोस्तृष्णया
भाष्यमानः Sk

४ मयः प्रयश्च मर्यादया विदुषे ववाति Sk

५ अनवद्यास्त्वि० P

६ ०१पुभयोदभयो० M

७ V Mādhava ignores आ

८ Omitted by D ९ ०क P

१० मेहाय P.M सहाय D दानायम् Sy

११ हे अग्ने त्वं मां घनानां सनये यशस्वस्तं
कारं कुरु स्तूयमानं हृदिकं-
क्षणान्मुक्तम्। न इति अग्नि आम्
वा। यशः कीर्तिः। अस्माकमन्त
रास्मानं यजमानं वा स्तोतारं घनसामार्थं
यशस्विनं कुरु स्तूयमानः Sk.

१२ कर्मणां कर्तारं पुत्रम् Sy
स्तोतारं यष्टारं च कुवित्यर्थः Sk.

१३ सूय० P स्तूयमा M

१४ यर्षयाम Sy त्वत्प्रसादेन वृद्धि
प्राप्नुयाम Sk १५ नूतनेन Sy
अथरहृतपूर्वैर्गान्धरपि देवैः Sk

१६ प्राप्तेन त्वद्वृत्तेन पुत्रेण Sy
पालनाध्यकर्मणा अपसा Sk.

१७ अग्निप्रसादात्स्मत्कर्म। हे अग्ने! घन
सामार्थं मां यशस्विनं स्तोतारं च कृत्वा
मस्तुत्स्या प्रसन्नस्तत्कर्म देवैर्घावापृ-
थिवीभ्यां मुक्तं पाहीत्यर्थः Sk.

१८ रक्षतं P १९ V Mādhava
ignores प्र २० अग्ने M.

उपस्थे वेद्याम्^१ । आसीद^२ । देवो देवाना मध्ये^३ । जागरणशील स^४ । त्वम् । स्तोत्रे । अङ्गाना कर्ता^५
भवामीति । बुध्यस्व भव । च तस्मै^६ । प्रमति^७ । त्व हि । विश्वम् । घन कारवे । आवपसीति^८ ।

त्वमग्ने प्रमतिस्त्वं पितासिं नस्त्वं वयस्कृत्तवं जामयो वयम् ।

सं त्वा रायः शतिनः सं सहस्रिणः सुवीरं यन्ति त्रतपामदाभ्य ॥१०॥

त्वमग्ने प्रमतिः । त्वम् । अग्ने ! प्रकृष्टमति । त्वम् । पितेव च । भवसि । अस्माकम् ।
त्वम् । अन्नस्य कर्ता । तव । बन्धव । वयम् । सङ्गच्छन्ते । त्वाम् । शतसहस्रसख्या । राय । शोभ-
नवीरम् । कर्मणा रक्षितारम् । अदाभ्य !

त्वामग्ने प्रथममायुमायवे देवा अकृण्वन्नहुंपस्य विश्पतिम् ।

इळामकृण्वन्मनुषस्य शासनीं पितुर्यत्पुत्रो ममकस्य जायते ॥११॥

त्वामग्ने । त्वाम् । अग्ने ! पूर्वम् । आयुम् । अकृण्वन् । आयवे मनुष्याय पुरुरवसे । पुरु-

१. ऋत्विग्यजमानास्तिष्ठन्त्यस्मिन् उपस्थी-
यन्ते वा देवा इत्युपस्थो यज्ञः । . . द्यावा-
पृथिव्योर्यज्ञे ताभ्यां यजनीयाना देवाना
यज्ञे त्वं देवाना मध्ये दाता Sk.
२. उपस्थे वेद्याम् missing in M.
समीपस्थाने वर्तमानः Sy
३. आसिदव. P. ४. देवानाध्यो P
५. सर्वकार्येष्वप्रमादी । देवेष्वप्रमत्तः, देवांश्च
यष्टुमुत्साहीति वा Sk
६. स्त्रोत्रंगानां D. पुत्ररूपशरीरकारी
भूत्वा Sy. अशितपीतरसानां
भावापादानेन शरीराणा कर्ता च Sk
७. चस्तस्मै D चनस्तस्मै P.
८. प्रकृष्टज्ञानस्त्वं द्युस्थाना देवानामर्थाया-
स्मत्कृतयज्ञे याः स्तुतयस्ताः श्रुत्वा
बुध्यस्व । स्तोत्राणामुपर्युपरि भद्र सानुग्रह
कमनीय वा स्तोत्रे बहुघनं ददासि यत्
तदस्माक च देहि Sk ९. V.
Mādhava ignores कल्याण
१०. प्रमतिः । त्वम् । अग्ने is missing
in M ११. अस्मदनुग्रहरूपप्रकृष्ट-

- मतियुक्तोऽसि Sy. प्रकृष्टज्ञानः Sk.
१२. त्वं पितृकार्यं करत्वात्तः पितासि ।
पितेव पितामहः । त्वत्पुत्रोऽङ्गिरा ।
तत्पुत्रोऽहमिति Sk. १३. अस्मान् M.
१४. आयुष्यप्रदोऽसि Sy. तण्डुलादि
पचसीत्यर्थः । कृञ् दाने । स्तोत्राणां
दाताऽन्नानां वा Sk.
१५. बन्धवः P. बान्धवा. S तव सजातयो
वयं पौत्रत्वात् Sk. १६. सम्यक्
प्राप्नुवन्ति Sy. १७. अत्यर्थं बहव. Sk.
१८. शोभनं वीरम् S शोभनपुरुषयुक्तम् Sy.
सुष्ठु वीरो विक्रान्तः । शोभना वा वीरा
यस्य सम्बन्धिनः । केन सम्बन्धेन ? साम-
र्थ्यात् स्तोत्रत्वेन । स सुवीरस्तम् Sk.
१९. अदाह्य P. अदाभ्य. D M.
अहिंस्य ! Sk २०. त्वम० P.
२१. अग्ने इति वा क्रियाविशेषणम् Sk.
२२. असुरान् प्रति गन्तारं त्वां देवाः Sk.
२३. ०वन्न. . . M. २४. Missing
in M. आयोर्मनुष्यरूपस्य नहुषस्यै-
तन्नासकराजविशेषस्य Sy.

रवसः पुत्र आयुस्तथा । देवा अकृष्वन् । नहुपस्य च राज्ञः । विदपति नाम पुत्रं तथा । मनोश्च त्वाम् ।
इली नाम दुहितरमकृष्वन् । या जाता सती पितरं मनुम् । अन्वशास्त यज्ञप्रयाजानुयाजयोर्मध्ये
मामवकल्पय मया सवनेव कामान् प्राप्स्यसीति । यदा । ममकस्य पितुरङ्गिरसः । पुत्र । जायते
सदानीं तं च त्वामकृष्वन्ङ्गिरसामेकमिति ।

त्व नो अग्ने तव देव पायुर्मिर्मघोनो रच तन्वश्च वन्द्य ।

ब्राता तोकस्य तनये गवामस्यनिमेपु रक्षमाणस्तव व्रते ॥१२॥

त्व नो अग्ने । त्वम् । अस्मान् । अग्ने । तव । देव । रक्षणी । हविष्मत् । रक्ष । पुत्रान् ।
च । वन्द्य त्वं हि । पुत्रस्य । पुत्रेर्जपि । गवाम् । रक्षक । भवसि । स्वदीये । कर्मणि प्रवृत्तं मनुम् ।
अनवरतम् । रक्षमाण ।

त्वमग्ने यज्यवे पायुरन्तरोऽनिपङ्गाय चतुरुच इध्वसे ।

यो रातह्व्योऽवृकाय धार्यसे कीरेभिन्मन्त्र मनसा वनोपि तम् ॥१३॥

त्वमग्ने यज्यवे । त्वम् । अग्ने । यजमानार्यम् । कर्मणोत्तरम् । गोरक्षक । रक्षोभि-

- १ सेनापतिम् Sy इति छे । आयोर्नहुपस्य
च सेनापति चक्रुः Sk
२ ०तिर्नामपुत्रस्तथा D ०स्तथा M
३ त्वम् D ४ Omitted by P
५ ०शात् P D M
धर्मोपवेशकर्त्रीम् Sy
मनुष्यस्य वशवर्तिनीम् Sk
६ यज्ञे० M ७ ०स्पयामा P
८ ०कस्यापि हृतं गिरस P
पितुर्यथा पुत्रं पुकरवा नाम भवोयस्याग्ने
रिच्छामा जायते । इच्छारूपिणो
प्रनेरेव पुत्रं पुकरवा । अग्निहिरण्यस्तूप
पितामहः । पितृकारकत्वात् पिता
वेति व्याख्यातम् । अत उपपन्नमेतत् ।
ममकस्य पितुरग्नेरिच्छारूपिणो यथा पुत्रं
पुकरवा नामाज्जायत Sk
९ तवाम् च M तवानीकञ्च P
तवानी हे अग्ने ! त्वमेव पुत्रक्य आसी

- रिति शेषः Sy १० अस्माकम् Sk.
११ ०णं P १२ धनयुक्तान् Sy
हृत्सिद्धिणेन धनेन धनयत् Sk
१३ यज्ञवतोऽस्मत्पुत्रप्रोत्रावीश्च Sk
१४ Omitted by M
१५ अस्मदीयस्य Sy
तोकस्य तनयस्य । इति हि ।
पुत्रस्य पौत्रस्य चेत्यर्थः Sk
१६ पुत्रापि P
१७ तव यागकर्मणि व्यवस्थितानां च यजतां
पुत्रपौत्राणां गवां च रक्षिताऽसि Sk.
१८ ममनुपरत P अनुमननपरतं M.
निमेघवर्षितं घत्नेन परिरक्षन् Sk.
१९ M. adds रक्ष before रक्षमाण
२० यज्यावे D
२१ यजमानस्य Sy
२२ ०न्तरङ्गो S पालकः Sy
स्तोतृयजमानानां च पालयिता Sk

रनिषङ्गाय । सर्वतो^२ ज्वालाभि^३ पश्यन् रक्षसामनन्ववचाराय । समिध्यमे । य । दत्तहविष्क^४ । रक्षो-
वजिताय तस्मै^६ प्रीणनाय^८ सोमम् । पिवसि^९ यश्च तस्य^{१०} । स्तोतु^{११} । मन्त्र^{१२} । त च । मनमा । कामयसे^{१३} ।

त्वमग्र उरुशंसाय वाघते^१ स्पार्ह^२ यद्रेकणः परमं वनोपि तत् ।

आभ्रस्य^३ चित्प्रमंतिरुच्यसे^४ पिता प्र पाकं^५ शास्ति^६ प्र दिशो^७ विदुष्टरः॥१४॥

त्वमग्न उरुशंसाय । त्वम् । अग्ने । बहुस्तुतये । यजमानाय । स्पृहणीयम् । यत् ।
१४ धनम् । उत्तमम् । तत् । प्रयच्छसि तथा । दानावारभूतस्य दरिद्रस्य । प्रमनि । पिता ।
२० उच्यसे । प्रशास्ति न्यच । विद्वत्तरस्त्वम् । पक्तव्यप्रजमज्ञम् । प्र । दिग्दत्तमो दिग् ।

१ ऽभिरभिष० P.

अन्यदेवतापरिचरणाय न निष्यज्यते
कामभोगेषु वेत्यनिषङ्गस्तस्मै । त्वत्स्तु-
तियागपरायाभोगप्रधानाय वा Sk.

२. सर्वत्वो P

३. ज्वाति P.

दिक्चतुष्टयेऽपीन्द्रियस्थानीयज्वालायुक्त
Sy. दिक्चतुष्टयाभिमुखो दीप्यसे ।
अक्षणा मुख लक्ष्यते । समन्ताद् यज्ञे
दीप्यसे इत्यर्थः Sk

४. रक्षसमन्वचा० P रक्षसीति नन्ववचा०
D ५. दहविष्ण. P

यो यज्युः शतहव्यः पूर्वमपि दत्तहविष्क.
Sk. ६. अहिंसकाय Sy

अहिंसाय तुभ्यम् । वृको हिंस्रप्राणिः ।
तत्स्वभावरहिताय । अथवा कुक वृक
आदाने इत्यस्माद्वा । आज्यसोमपयः-
प्रभृतीनामादात्रे इति Sk

७. धायसे पोषकाय तुभ्यम् Sy

८. सोमः P

९. अच्छिन्नपानभोगार्थं दत्तहविष्क इत्यर्थः
Sk १०. तस्या D M

स्तोतुरेव सतस्तस्य सम्बन्धिनं मन्त्रं
त्वदीयस्तोत्ररूपं त्वदीयेन चित्तेन याचसि
Sy ११. क M.

यो दारिद्र्यान्न यजते स्तोत्रेव तस्यापि
मन्त्रलक्षणा स्तुति मनसा हृदयेन सया-
चसे । वन याच्छायाम् । संभजसि वा
सादर एव । तच्छब्दाद्यच्छब्दश्च ।
यस्तमिति । तं प्रार्थयसे संभजसे वा
Sk

१२ V Mādhava ignores चित्

१३ बहुभि स्तोत्रव्याय Sy. बहुस्तु-
ताय Sk.

१४ ऽणीययेद्वनम् M.

१५. तत्.. अनुष्ठाता लभतामिति कामयसे Sy.

१६. कथा D तदा M अनुग्रहपर. Sk.

१७ सर्वतो धारणीयस्य पोषणीयस्य दुर्बलस्य
यजमानस्यापि Sy १८. ऽति P.

१९. पितृसदृश इति च Sk

२०. प्रशास्त P प्रशासि M.

अविषक्वप्रज्ञ परिपक्तव्यप्रज्ञं वा प्रक-
र्षेणानुशास्य प्रज्ञामस्य जनयसीत्यर्थः
Sk

२१. च S

२२. वक्तव्यप्र० P वक्तव्यप्र० D.

वक्तव्यप्र० M शिशुम् Sy.

२३. दिक्षु निवसितानि सर्वभूतान्यपि प्रानु-
शास्ति विद्वत्तर Sk

२४. V Mādhava ignores चित्

त्वमग्ने प्रयतदक्षिणं नरु वर्मेव स्यूतं परिं पासि विश्वतः ।

स्वादुचक्षा यो वंसुतौ स्योनकृज्जीवयाजं यजते सोपमा दिव ॥१५॥

त्वमग्ने प्रयतदक्षिणम् । त्वम् । अग्ने ! दक्षिणेभ्यः । प्रदत्तधनम् । मनुष्यम् । क्वचमिव ।
उरसि बद्धमिषुभ्यः । सर्वेभ्यो दुरितेभ्यः । परिरक्षसि । स्वाद्वन् । यः । गृहे वरिद्राणाम् । मुख
कृत् । जीवानामन्तप्रदानाद् यज्ञम् । करोति । सः । स्वर्गस्य । उपमाञ्जितके वर्तते ।

इमामग्ने शुरणिं मीमृषो न इमघ्वान् यमगाम दूरात् ।

आपिः पिता प्रमतिः सोम्यानां भूमिरस्यृषिकृन्मर्त्यानाम् ॥१६॥

इमामग्ने । अरण्ये तपोर्ज्यं गतोर्जनिमादास्ते—इमाम् । अग्ने ! तपोर्जनिता हिसां फलप्रदा
नेन । अस्मान् । यथा सहामहे तथा कुरु । तथा इमम् । अध्वानं च । यं वयं त्वां द्रष्टुकामाः । दूरात् ।

१ येन यजमानेन ऋत्विग्न्यो दक्षिणा वृत्ता
तावृश मरम् Sy

२ रिद्रे P D इन्द्रेभ्यः M

३ इत्त० D M यत्त० P

यमु बाने धन्यने वा । त्वं वत्तवक्षिणं
प्रबद्धवक्षिणं सन्ततवानम् Sk

४ ऽप्य M ऽप्ये D

५ क्वचानुस्यूतं योद्धारं त्ववीय पासि
यथा तद्वत् Sk ६ यच० M

निदिच्छत्वेन सूचीमिः सस्यक निष्या
वितम् Sy ७ सर्वतः Sk

८. स्वाद्वन् P स्वाद्वन् M

९ स्वगृहे Sy यः स्वगृहे प्रतिधि स्वाद्वन्
भोजयति Sk १० वरिणां P

अतिपीनाम् Sy ११ सुक्कं D
सुक्कन् शय्यायो शाययति Sk

१२ जीवयन्नसहितं यज्ञं, यद्वा जीवनि
ष्याद्यम् Sy

जीवो जन्तुमतीयपशुना यषेष्टं यजते
च वेवान् वा त्वां वा Sk

१३ दृष्टान्तः यथा स्वर्गोऽनुष्ठातुम् सुक्क-
यति तथा त्वमपि ऋत्विगाबीनित्यर्थः Sy

स त्वत्प्रसादात्स्वर्गस्य एव । अथवा दिव-
स्वगत्योपमानभूतः । सर्वे प्राणिनि
मृष्टाहारसन्तुष्टे स्वर्गोऽप्यमिति स्तूयते
इति वाच्यः Sk

१४ गताग्नि० M हिरण्यस्तूपो यागा
यार्णिं विद्वत्यानिष्ट्वा रक्षोभयाद् दूरं
जगाम । तेषु गतेषु प्रत्यागत्य कृताप
रायत्वामिप्रायेणाग्निमाह Sk

१५ अस्मत्साम्बन्धिनीम् Sy
हे अग्ने आत्मन इमां हिसां क्षमस्वा
स्माकम् Sk.

१६ ऽवानां P व्रतलोपक्याम् Sy

१७ स्वान् P

१८ सहामग्ने P क्षमस्व Sy

१९ तथा त्ववीयसेवामग्निहोत्राविरुपां
परित्यज्य दूरवेशं यमिममध्वानं
वय गतवन्तस्तमपि क्षमस्वेति क्षेपः Sy
यद्वय त्वां विद्वत्यानिष्ट्वा रक्षो
भयाविममत्यस्तं दूरमार्गं यमगाम
तवस्मदपरायं त्वद्विस्तां मृपस्व । यस्मा
त्वं ज्ञातिः पितृत्यानीयवच Sk.

२० ममध्वानं M २१ वयं वयं D

अगाम^१ । ज्ञाति^२ । पालयिता^३ । प्रमतिश्च^४ । सोमार्हाणाम्^५ । भ्रमणशीलस्त्वमन्वयतारापनयनात् ।
मनुष्याणाम्^६ । दर्शनकृत् ।

मनुष्वदग्ने अङ्गिरस्वदङ्गिरो ययातिवत्सदग्ने पूर्ववच्छुचे ।

अच्छं याहा वह्वा देव्यं जनमा सादय ब्रह्मिणि यज्ञि च प्रियम् ॥१७॥

मनुष्वदग्ने । अङ्गिरसामेक । मन्वादीनामिव गमापि । गृह्णन्तु । अभिभूयाम् ।
याहि । आवह च । देव्यम् । जनम् । आसादय च । ब्रह्मिणि यज्ञि च । प्रियं देवगणम् ।

एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्व शक्तीं वा यज्ञे चकृमा विदा वा ।

उत प्र शेष्यभि वस्यो अस्मान्त्सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या ॥१८॥

एतेनाग्ने । एतेन । अग्ने । स्तोत्रेण । वृद्धो भव । यथा तस्मिच्छाया मरुता प्रयत्नेन

१. प्रापणीय Sy.

२. प्रकृष्टमतिरनुग्रहपरश्च Sk.

३. सोमसम्पादिना सर्वयजमानानाम् Sk

४. भूमिभ्राम्यते. N. 6. 20.

५. कर्मनिर्वाहक इत्यर्थं Sy.

६. अथवा मुपत्यर्थः । हे अग्ने इमा ससृति
मार्जय, अस्माक जननमरणादीन्यति-
दुःखदानि शोधयापनय । द्वारात् सृष्ट्या-
दिमय ससाराध्वान गता स्म ।
यस्मात्त्व बन्धुः पितृकार्यकरश्चानुग्रह-
मतिश्च सोमार्हाणा सता दर्शन-
कृत् सम्यक्ज्ञानकरोऽसता भ्रम-
यिताऽसि मोहकर । तस्मादस्माक-
मृषिकृद् भवेत्यर्थः । एतदुक्त भवति ।
क्रान्ते सम्यक् ज्ञानस्य च त्व कर्ता ।
त्वदायत्तौ ससारमोक्षौ । त्व च पितृ-
वत् सर्वजमानामनुग्रहपरश्च । अतो-
ऽस्मान् सम्यग्ज्ञानोत्पादनेन मोचया-
स्मात्साराद् इति Sk.

७. मनुष्यवद० M मनुष्यवद० P

८. ०रसोमेक P

अङ्गनशील हविरादानाय तत्र तत्र

गमनशील Sy ६ ०दिना० P.

यया मनुष्यवददेशे गच्छति, ... यया
चाङ्गिरा गच्छति, यया ... ययातिर्नाम
राजा गच्छति । पूर्ववद् अन्ये च पूर्व-
पुरषा यया गच्छन्ति । यया मन्वाद्यो
यज्ञे गच्छन्ति तद्वत् । अथवा मन्वादी-
ना यज्ञे यया त्व गच्छामि तद्वत् Sy.
ययैतेषा मन्वङ्गिरोययातिपूर्वर्षीणा
होतृत्वेन नियथायज । हे अशितपीत-
रसस्य कर्त तद्वन्ममापीत्यर्थं Sk.

१०. ममा P ११. देवयजनदेशे Sy

१२. अभिगत्य Sk.

१३. देवलोकं सर्वदेवान् वा Sk

१४. देव्यज्ञम् P १५. आवह M.

१६. अस्मदीये Sk. १७. देहि Sy.

१८. अभीष्टं हविः Sy.

इष्टं तव कामं वा Sk.

१९ V Mādhava ignores अग्ने
शुचे । २०. अग्ने M.

२१. अत्यर्थं वर्धस्व । स्तूयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते Sk

२२. अस्मदीयशक्त्या च Sy

स्तोत्रं करोति तया । यत् । ते । चक्रम् । विद्या । वा ज्ञानेन वा यद् ब्रह्म वयम् चक्रम् । अपिच ।
अस्मान् । श्रेयश्च अभिप्रणय । अन्नवत्या त्वदीयया । सुमत्या च । अस्मान् । संसृजेति ।^{१०}

I 32

इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्र वीच यानि चकारं प्रथमानि वृज्जी ।

अह्वन्नहिमन्वपस्तर्दु प्र वृक्षणा अभिनुत्पर्वतानाम् ॥१॥

इन्द्रस्य नु । अयेन्द्रस्याहम् । क्षिप्रम् । वीर्याणि । प्रवक्ष्यामि । यानि । चकार । पुरातनानि ।
वधी तान्याह—^{११} अहिमसुरम् । अहन् । हत्वा च तेन रुद्रा । अप- सूच्येव रश्मिभि^{१२} । ततर्दु ।
प्रामिनञ्च । क्षिलोच्चयानाम् । नवी^{१८} पृथिव्यां पातयितुम् ।^{२० २१}

१ Missing in M

२ चक्रम् P चक्रम् M

३ पिबाव P ४ शोज्जेन M.

यद् ब्रह्म यथाशक्ति यथाज्ञानं करयाम
Sk ५ चक्रम् P

६ अस्मान्ज्येयश्च M

७ प्रकर्वेय प्रायय Sy

स्तुतिकरणैरस्मान् प्रवतयसि । वस्यो
वसीयोऽसि । अस्मिभि^{११} स्तुतिं कार
यसीत्यर्थः । एतदुक्तमत्र । त्वस्तु
त्यर्थं क्रुतोऽस्माकं शक्ति- क्षामञ्च ।
त्वदनुग्रहादेव त्वामस्तौष्म । न त्व
महिम्नेति । एतेन ब्रह्मणाऽ-
भिप्रणय । अपिच वसुनि वर्धयस्व च ।
अस्मभ्यं वेहीत्यर्थं Sk.

८. ०णयमात्र० M.

९ ज्ञानमन्त्रं च नो जनयेत्यर्थः Sk

१० Ms D puts the figure ॥१॥
here to indicate the end of
the thirty first hymn No
such number is given in P
and M. ११ अयेसाह्वतपूर्वाणि Sk.१२ त मानि P पूर्वसिद्धानि Sy
अत्यन्तप्रकृष्टानि मेघहननापस्तर्बन-

वीप्रमेवनावीनि । ता-यवोषमित्यर्थः Sk.

१३ तान्याहि P १४ निमसुरम् P

मेघम् Sy १५ Omitted by P

भूपातनमपां हितनम् Sk. १६ पूर्वं मेघ
हत्वा तदनन्तरं मेघस्या अप- पातित
वान् Sk. १७ सूर्यपरश्मिभि^{१२} M.

१८ ०यान् M

१९ पर्वतसम्बन्धिनीर्नदीर्बहुदफल्वाद् भित्त्वा
स्वकूलानि सवत- प्रहितवान् इत्यर्थः । तत्र
विस्तारे वा । पृथिव्यामपो वितस्तार ।
पातितानि विस्तृतानिर्वा नवीकूलमेव ।
अथवा वक्षणा- पक्ष- पर्वता मेघा-
तेयामेकं हत्वाऽज्येयामपि पशुन्
भिन्नवानित्यर्थः । अथवा पशुवचनेन
वक्षणाशब्देन तस्तामीप्यात् पक्षा अथ
प्रतिपद्यन्ते । पर्वतोऽपि महीधर-
पर्वतानां पक्षान् प्राभिनुत् छिन्नवान् ।
एवं हि धरकाध्यर्षूणां ब्राह्मणे इतिहासः
श्रूयते । प्रजापतेर्वा हुतं ज्येष्ठं लोकं
यत्पर्वता- । ते पक्षिण आसन् । ते यत्र
यत्राकामयन् तत्तत् परापातम् आसत ।
अथ घेयं तर्हि क्षिप्रिमासीत् । तेषामिन्द्र-
पक्षानिच्छितम् । तैरिमाभर्षुहत् । इति Sk.
२० पातयितु P २१ Cf N 7 2.

अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रं स्वयं ततत् ।

वाश्राइव धेनवः स्यन्दमाना अञ्जः समुद्रमव जग्मुरापः ॥२॥

अहन्नहिम् । अहन्^१ । अहिम् । महीवरे लीयमानम्^२ । त्वष्टा । अस्मै । वज्रम् । स्वकरण-
शीलम्^३ । अकरोत् तीक्ष्णधारम्^४ । शब्दकारिण्योऽतिनवप्रसूता इव । धेनवो वत्सान् प्रति स्यन्दमाना ।
अञ्जसा । अन्तरिक्ष प्रति । अवगता । आप । यद्वोदधि प्रति गता इति ।

वृषायमाणोऽवृणीत सोमं त्रिकद्रुकेष्वपिवत्सुतस्य ।

आ सायकं मघवादत्त वज्रमहंनेनं प्रथमजामहीनाम् ॥३॥

वृषायमाणः । वृषभ इवाचरन्^{११} । अवृणीत^{१२} । सोमम् । आभिप्लविकस्य पूर्वम्व्यहस्त्रिकद्रुक-
स्तस्मिन् । सुतम्^{१३} । अपिवत्^{१४} । सोमम् । आदत्त^{१५} । अन्तकरम्^{१६} । आयुवम्^{१७} । मघवा तेन । एन मेघशिर-
महिमसुरम्^{१८} । मेघानाम् । मुख्यम्^{१९} । अहन् ।

१. M adds त before अहन् ।

२. ०मानः D आश्रितम् Sy
मेघा हि स्वभावेन पर्वतेषु लीयन्ते ।
योग्यत्वसन्निधानाभ्यां वा वज्रत्वकरण-
प्रतीतिः । प्रहर शीघ्रमयं दण्ड इति-
वत् Sk

३. ०करेणशीः D ०शिलम् P
मुष्टु प्रेरणीयं, यद्वा शब्दनीयं स्तुत्यम् Sy
प्रहारवेलायां शब्दकरमुपतापयित्वा
वा Sk.

४. तेनाहन्नित्यर्थः Sk

५. ०भिनव० P

६. वत्स P.

७. हते चाहौ आपः स्यन्दमानाः स्रवन्त्यः
समुद्रादन्तरिक्षात् Sk

८. अञ्ज ऋजुना मार्गेणावजग्मुः ।
अघोभूमिं जग्मुः...अञ्जः क्रिया-
विशेषणं वा । टार्थेऽयं सुः...अञ्जः
क्षीरं वाऽमि । यथा वाश्रा धेनवोऽञ्जः
क्षीरं स्रवन्ति तद्वत् समुद्रमवजग्मुरापः
Sk. ९. समुद्रम् Sy.

पार्थिवमेव समुद्रं स्वार्थे । अन्तं जग्मु-
रिति वा Sk.

१०. ०दधि P.

११. ऋषभ P. D

वृष अशने ।...अशनन् ।... वृषा
वर्षम् । तदात्मन इच्छतीत्यर्थे सुप
आत्मन क्यच्...वृषमिच्छन् वा Sk.

१२. वाचा अन् P

१३. न वृणीत M. प्रार्थितवान् Sk.

१४. ०प्लविकस्य P. आभिविकस्य M.
अभिप्लवत्र्यहं पूर्वं त्रिकद्रुका इत्याचक्षते ।
अभिप्लवत्र्यहेषु पीतवान् अभिषुतं
तस्यैकदेशं वा Sk.

१५. ०स्त्रियह० P. ०स्त्रिवह० D. M.

१६. ०द्रुतुस्त० P ०स्त्रितद्रुतुं त० M.
त्रिकद्रुकेषु ज्योतिः, गौः, आयुः,
इत्येतन्नामकास्त्रयो यागास्त्रिकद्रुका
उच्यन्ते Sy १७. आ० M.

१८. आदन्तात्तकर्मकरम् M बन्धकम् Sy.

१९. एवं M. २०. ०शिरसमसुरं S

२१. प्रथमोत्पन्नम् Sy.

यदिन्द्राहंन्प्रथमजामहीनामान्मायिनामभिनाः प्रोत माया ।

आत्स्र्यं जनयन्धामुपासं तादीन्ना शत्रु न किला विवित्से ॥४॥

यदिन्द्र । यदा । इन्द्र । हतवानसि । प्रथमजातम् । अहीना यदा च । तदनन्तरं तत्सहायानाम्
मायावताम् । माया । प्रकपेण । हिसितवानसि । तदनन्तरमहिना तिरोभूतम् । सूर्यम् । चाम् ।
उपसं च । प्रादुर्भावयन् स्वम् । तदानीं जगति । न कंचन शत्रुं हतांशिष्टम् ।
अन्वविन्द ।

अहंन्वृत्रं वृत्रतरं व्यंसमिन्द्रो वज्रेण महता वधेन ।

स्कन्धासीव कुलिशेना विवृक्णाहिः शयत उपपृक्वृथिव्याः ॥५॥

अहन् वृत्रम् । हतवान् । वृत्रम् । अतिशयेन निवेष्टयितारम् । व्यंसं चापरमसुरम् । इन्द्र ।
महता । आयुधेन । हन्ना । यथा वृक्षस्य स्कन्धासि । कुठारेण । विविधं छिन्नानि शेरत एषम् । अहिः ।
शेते छिन्नपादहस्त । पृथिव्या । उपपर्वन ।

१ यद्विन्द्रा P

२ प्रथमं S

३ अहिम्ना P

४ न्तरा P

५ तत्सहाया तामावता P

६. मेघहनेन तत्सहायानां मायायुक्तानां
बलं प्रतो घातिसत्घो प्राभिना इत्यर्थः ।
यदा मेघहानिस्तदैव सर्वजनवृष्टि
भूक्तवात् Sk.

७ वां M.

८ तावन्तं महापरिमाणं मेघमिति वा
तावीत्यर्थः Sk.

९ अगच्छि M

१० तावुशं मायावत्समितमन्वं मेघशत्रुं
घातयितव्यं वैरिणं वा Sk.

११ गतं M.

१२ V Mādhava ignores उत

१३ वृत्रम् M.

आवरणशीलत्वाद् वृत्रं मेघम् Sk.

१४ विवेष्टं D वेष्टं P

अतिशयेन सोफानामावरकमन्घ
काररूपम् । यद्वा वृत्रैरावरणैः सर्वान्
शत्रून् तरति तं वृत्रम् Sy
गन्तुतरमत्यर्थं नश्वरं विच्छिन्नासि
मिति वा Sk

१५ व्यसतश्च वरम० P

१६ महायुधेन P D

१७ नित्यहन्त्रा प्रहारकेणेति वा वधार्थं Sk.

१८ कुलिश इति अश्वनाम । कूशशातनो
भवति स्कन्धो वृक्षस्य समा
स्कन्नो भवति । अयमपीतरस्काय
एतस्मादेव । आस्कन्नं काये । अहिः
शयत उपपर्वनः पृथिव्या N 6 17

१९ विज्ञेयतः Sy

२० शास्त्रा पृथिव्या उपपृक् पृथिवीसंघ
र्जिता Sk.

२१ उच्यतेऽप्येन मूढो पतित इति मेघ
इत्येत् । असुरस्येत्स्वशरीरेण Sk

२२ ०वर्चनं P M.

सामीप्येन संपृक्तः Sy

अयोद्धेव दुर्मदु आ हि जुह्वे महावीरं तुविवाधमृजीषम् ।

नातारीदस्य समृतिं वधानां सं रुजानाः पिपिषु इन्द्रशत्रुः ॥६॥

अयोद्धेव । युद्धासमर्थं । मानी यथा समर्थमाह्वयत्येवम् । आहूतवान् इन्द्रम् । महावीरम् ।
बहूना बाधितारम् । ऋजीषिणम् । नच । अतारीत् । इन्द्रस्य । आयुधानाम् । सङ्गतिमथ पृथिव्या
निपातितोऽवश सन् । नदी । सपिष्टवान् । इन्द्रो यस्य शातयितासीदिति ।

अपादहस्तो अपृतन्यदिन्द्रमास्य वज्रमधि सानौ जघान ।

वृष्णो वध्रिः प्रतिमानं बुभूषन्पुरुत्रा वृत्रो अशयद्वयस्तः ॥७॥

अपात् । हस्तपादवर्जितोऽपि । इन्द्रम् । अपृतन्यत् । आजघान । अस्य । उच्छ्रिते देशे ।
वज्रमिन्द्र । वर्षितुर्वृषभस्य । छिन्नवृषण । प्रतिद्वन्द्वीभवितुमिच्छन्नित्यौपमिकम् । अनेकेषु

१. योद्धरहित इव Sy. योद्धुमसमर्थोऽपि
सुरापानमत्तो य आह्वयति स अयोद्धा ।
स इव Sk.

२. दुष्टमदोपेतो दर्पयुक्तः Sy.
आत्मबलं त्वद्वीर्यं चाजानन् कुत्सि-
तमदः Sk. ३. भूतवान् P.

४. महावीरं P. D. महाविक्रान्तम् Sk.

५. शत्रूणाम् Sk

६. षिण P. D. जीषणं M.

शत्रूणामपार्जकम् Sy.

यत्सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते तद्वृ-
जीषम् । माध्यन्दिनाभिषुतनिरसीकृत-
मृजीषम् । तदेव तृतीयसवने हारियो-
जने चाभिषुणोति । तदिन्द्राश्वभागो
घानाश्च विप्रुषः । एष इन्द्रस्य च ऋजी-
षस्य च सम्बन्धः Sk. ७. तारीत् P.
तद्वन्तमिन्द्रमाह्वय युद्धे इन्द्रस्य वधानां
प्रहाराणां संगतिं नातारीत् नाशक्नोत् ।
प्रहारान् नासहत सोढुमित्यर्थः Sk.

८. ईदृशस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनो ये शत्रुवधाः
सन्ति तेषां वधानाम् Sy.

९. S. omits सं before गतिम् ।

१०. नदीषु पतितः Sy. ११. संरुजाना

आत्मग्रीवास्ताः सपिष्टवान् चूर्णीकृत-
वान् । इन्द्रप्रहारचूर्णीभूतग्रीव इत्यसुर-
पक्षे । मेघपक्षे तु नद्यो रुजानाः । नदी-
कूलानि संपिष्य स्रोतवान् । . . . उदक-
रूपेण नदीः प्रति जगामेति वा Sk.

रुजाना नद्यो भवन्ति । रुजन्ति कूलानि
N. 6. 4. १२. संवि० M.

१३. अहस्तपाद० P. अपात् । अत्रोपमा
लुप्ता । अपादिवाहस्त इवेत्यर्थः Sk.

१४. म् P. १५. अपून्याद् M.

यथा पादहस्तवर्जितः पुरुषश्चेष्टितुम-
शक्तस्तद्वदशक्तोऽप्यपृतन्यद् इन्द्रं प्रति
किञ्चिदसंग्रामयत् Sk.

१६. पर्वतस्थमेघक्षिप्तवान् वर्षितुमित्यर्थः Sk.

१७. पर्वतसानुसदृशे प्रौढस्कन्धे Sy.

१८. रेतःसेचनसमर्थस्य Sy. इन्द्रस्य Sk.

१९. छिन्नमुष्कः पुरुषः Sy.

वध्योऽपि . . . यथा प्रजननसमर्थस्य बल-
वद्वृषभस्य प्रतिद्वन्द्वेच्छया दुर्बलो वध्रि-
र्विक्षिप्तस्तिष्ठेद् एवं वृत्र इन्द्रस्येति Sk.

२०. ऽद्वन्द्वि P. सादृश्यम् Sy. प्रतिमानं
सादृश्यं बुभूषन् प्राप्तुमिच्छन् Sy.

२१. बहुत्रासकृत् Sk.

वेद्येषु। वृत्रं। अक्षयत्। शकलीकृतं।

नद न भिन्नममुया शयान् मनो रुहोणा अति युन्त्यापः।
याश्चिद्वृत्रो मंदिना पर्यतिष्ठत्तासामहिं पत्सुतुःशीर्षभूव ॥८॥

नदं न। यया। भिन्नम्। सेसुम्। आपोऽप्रतियन्त्येवम्। अनया पृथिव्या सह। शयानं
मनुष्याणाम्। मनः। आरोहन्त्यो ह्लादयन्त्यः। अतीत्य। गच्छन्ति। याः। विदपः। वृत्रः।
शरीरमहतया। परिवृत्तातिष्ठत्। तासाम्। अहिरसुरः। पतं शायी। बभूव।

नीचावया अमवद्वृत्रपुत्रेन्द्रो अस्या अवु वर्धर्जमार।
उचरा सरधर पुत्र आसीदानुः शये सहवत्सा न घेनुः ॥९॥

नीचावया^{१३}। नीचीनबाहुशाखा। अमवत्^{१३}। वृत्रो यस्या^{१३} पुत्रो वृत्रे हन्यमाने^{१३} तन्माता^{१३}
तद्वपपरिररक्षिपया^{१३} तस्योपरि^{१३} वाहू प्रसार्थातिष्ठवपः। इन्द्रः^{१३}। अस्या^{१३}। अवस्ताव^{१३} वृत्रशरीर एव।
वप्यम्^{१३}। प्रहतवान्^{१३} तदानीं^{१३} वृत्रस्य। उपरि^{१३}। आसीत्^{१३}। तमाता^{१३}। पुत्रश्च^{१३}। अमस्तवानीम्^{१३}। दानु-
वृत्रमाता^{१३}। वत्ससहिता^{१३}। घेनुः^{१३}। इव^{१३}। शये^{१३}।

- १ पुत्र M २ रयत् D
अतिष्ठत् Sk. ३ विधिर्धं क्षिप्तस्ता
दित Sy विक्षप्य विक्षप्य भूमौ
क्षिप्त आसीत्। मेघपक्षे मवीतटाकादि
पुत्रकक्ष्येय बहुष्वतिष्ठत् विक्षिप्तः Sk.
४ V Mādhava ignores अघि
५ सि भुनिव। यथा वृष्टिकाले प्रभूता
आपो नद्या कूर्सं मिस्वातिष्मन् गच्छन्ति
तदत् Sy यथा महान्तं नभं
निम्नकूर्समतीत्य गच्छेयुस्तादत् ।
सर्वस्योपकारिण्य आपो मेघनिरोधादि
ष्मन्ना आयुः। तथा इन्द्रो मेघं हतवान्।
तथा सन्नुष्टा वयं सर्वमाह्लादयाम इति
विचिन्त्यावर्षयन् इत्यर्थः Sk.
६ अमुष्यां पृथिव्याम् Sy
अथवा महत्या बुद्ध्या सम्बध्य तिष्ठ-
न्तम् Sk. ७ स्वकीयेन महिम्ना Sy
सेनया वा Sk. ८ या। परिवृत्ताति

- missing in M ९ वृत्रो मेघः Sy
१० पादस्याय शयानः Sy
पादसमीपशायी Sk ११ पतं शायी P
पतत् शायी D पतनशायी S
१२ नीचान० P म्यग्मार्व प्राप्ता हता Sy
नीचीनबाहु Sk. १३ आस्रवद् M.
१४ वृत्रो M. १५ ०रिरक्षयिषया S
१६ पुत्रं प्रहाराद् रक्षितुं पुत्रवेहृत्योपरि तिर-
श्ची पतितवतीत्यर्थः Sy १७ इन्द्रो
अस्यामस्तत् M. तयावप्यभ्योऽपि Sk.
१८ बभूवाम् P क्षिप्तवान् इत्यर्थः।
तया भ्यवस्थिताया अपीन्द्रोऽस्या वधम-
कृत्वा वृत्रमेव हतवान् Sk १९. तत्
omitted by P २० वृत्रश्च S
२१ ०ब्धत्र० M कुटिस्तनोः प्रलम्बबाहोः
स्वमानुर्बाहुमद्धान्तरस्यायी पुत्र आसीत्
Sk २२ वत्सहिता P
वत्सनहिता M. २३ शरीरेय M.

अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् ।
वृत्रस्य निण्यं व चरन्त्यापो दीर्घं तम् आशयदिन्द्रशत्रुः ॥१०॥

अतिष्ठन्तीनाम् । अतिष्ठन्तीनाम् । अस्थानानाम् । अपाम् । मध्ये । वृत्रस्य । शरीर
अन्तर्हितम् । प्रतिगच्छन्ति । आप इन्द्रस्य वृत्रं निलीनं दर्शयितुं तत इन्द्रेण हत । वृत्र । दीर्घं
तमः । आशयन् ममारेति ।

१. तत्र काष्ठा इत्येतदनेकस्यापि सत्त्वस्य
(नाम) भवति । काष्ठा दिशो भवन्ति
क्रान्त्वा स्थिता भवन्ति । काष्ठा उप-
दिशो भवन्ति । इतरेतरं क्रान्त्वा स्थिता
भवन्ति । आदित्योऽपि काष्ठोच्यते ।
क्रान्त्वा स्थितो भवति । आ-
ज्यन्तोऽपि काष्ठोच्यते क्रान्त्वा
स्थितो भवति । आपोऽपि काष्ठा
उच्यन्ते क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति
स्थावराणाम्... अतिष्ठन्तीनामनिवेश-
मानानामित्यस्थावराणां काष्ठानां मध्ये
निहितं शरीरं मेघः । शरीरं
शृणातेः शम्नातेर्वा वृत्रस्य (निण्यं)
निर्णामं विचरन्ति विजानन्त्याप
इति । दीर्घं द्राघतेः । तमस्तनोतेः ।
आशयदाशेतेः । इन्द्रशत्रुरिन्द्रोऽस्य
शमयिता वा शातयिता वा ।
तस्मादिन्द्रशत्रुः । तत्को वृत्रः ?
मेघ इति नैखताः । (त्वाष्ट्रोऽसुर
इत्यैतिहासिकाः ।) अपां च ज्योति-
षश्च मिथ्रीभावकर्मणो वर्षकर्म जायते ।
तत्रोपमार्थेन युद्धवर्णा भवन्ति । अहि-
वत्तु खलु मन्त्रवर्णा ब्राह्मणवादाश्च ।
विवृद्ध्या शरीरस्य स्रोतांसि निवारया-
ञ्चकार । तस्मिन् हते प्रसस्यन्दिर आपः ।
तदभिवादिन्येषर्भवति N. 2. 10.

२. अवस्था० M.

उपवेशनरहितानां, प्रवहणस्वभावत्वा-
देतासां मनुष्यवन्न क्वापि स्थितिः

सम्भवति Sy

अपां बहुत्वाद् अनवस्यायित्वम
वेशित्वं च युज्यत एव । स्थाननिवे
रहितानामपा मध्ये Sk.

३. अपा P.

४. ध्ये P.

५. पुत्रस्य M.

६. ०हित

निक्षिप्तम् Sy.

७. विशेषेणोपर्याक्रम्य प्रवहन्ति Sy.

विज्ञापयन्तीन्द्रायाप Sk.

८. निर्णामधेयम् । अप्सु मग्नत्वेन गूढत्वाद्

तदीयं नाम न केनापि ज्ञायते Sy.

वृत्रस्य शरीरं निण्यं तिरस्कृतम्...

वृत्रशरीरं मरणभयादपां मध्येऽन्त-
हितमप्यापः प्रकाशयन्तीत्यर्थः Sk.

९. ग्म P.

तदेन्द्रशत्रुर्वृत्रो मरणलक्षणं दीर्घं

तम आस्थितवान् । दीर्घनिद्रा प्रवे-

शित इव । मेघे तु । मेघमध्ये ह्यापो

निहिता । तस्मादन्यथा योजना । मध्येऽ-

वस्थिता आपो बहुभिर्निहितमेघशरीरा-

न्निर्गमनद्वारं निण्यं विजानन्ति । नीचै-

र्नमतीति निण्यं निर्गमनविलम् । अप्सु

निण्येन निर्जिगमिषन्तीषु तदवरोद्ध-

मिच्छया दीर्घं तमः समस्तनभोमण्डल-

व्यापितमोरूपेणातिष्ठत् । नभसि सर्वत्र

व्यातिष्ठदित्यर्थः Sk.

१०. आशयं M. सर्वतः पतितवान् Sy.

११. V. Mādhava ignores निण्यम्

दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठुभिर्द्वु आपः पशिनैव गावः ।

अपां बिलमपिहितं यदासीद्वृत्रं जघन्वा अप तद्ववार ॥११॥

बासपत्नीः । दासाधिपत्न्यः । अहिना गुप्ताः । अतिष्ठन् । निरुद्धा । आपः । असुरैरिव ।
गावस्तत्र । अपाम् । बिलम् । अपिहितम् । मत् । आसीत् । वृत्रम् । जघ्नवान् । अपववारः । तदिति ।

अश्व्यो वारो अमवस्तदिन्द्र सुके यत्त्वा प्रत्यहन्देव एकः ।

अजयो गा अजयः शूर सोममवांसृजः सर्तवे सप्त सिन्धून् ॥१२॥

अश्व्यो वारः । यदा तव प्रतिबोधनाथमसुरैः पीड्यमानः । कश्चित् । देवः । त्वां स्वदीये ।
वजे । निहन्ति । तदा त्वम् । अश्वपृष्ठस्यः । दक्षानां वारको वाल इव । मवसि सन्ननुमयतो हंसि

- १ ०पत्नी M. बासपत्नीर्बासाधि
पत्न्यः । बासो बस्यते । उपबासयति
कर्माधि । अहिगोपा अतिष्ठन् । अहिना
गुप्ताः । अहिरयनात् । एत्यस्तरिको ।
अयमपीतरोऽहिरेतस्मादेव । निर्हसितो
पसर्गः । आहन्तीति । निरुद्धा आप-
पयिमेव गावः । पशिनैव गवसि ।
पशि पशनात् । वगिकः पश्यं
नेनेति । अपां बिलमपिहितं
यदासीत् । बिलं भ्रं भवति बिलतः ।
वृत्रं अजिनवान् । अपववार तत् । वृत्रो
वृणोतेर्वा वर्ततेर्वा वर्ततेर्वा N 2 17
- २ बासो विश्वोपक्षपणहेतुवृत्रं पति-
स्वामी यासां ता आपः Sy
बासः कर्मकरः । अमादिभिर्बास्य
पेन वा क्षीयशक्तिः । पीतमात्रा एव
मं पाप्तीति तस्य पाप्मिभ्य आपो
बासपत्न्यः Sk.
- ३ मेघेन गुप्तास्तद्ब्रह्मस्था आपः Sk.
- ४ तेन बासुरेण वा तिष्ठन्ति Sk.
- ५ पशिनामकोऽसुरो गा अपहृत्य बिले
स्यापयित्वा बिलद्वारमाच्छाद्य यथा
निरुद्धबास्तमेत्यर्थः Sy
पशिनैविगुच्यते । यथा विश्वार्थं वगिजा
निरुद्धा गावस्तिष्ठन्त्युत्सवस्तिष्ठन्त्याप-
Sk.
- ६ तत्रावां M. निरुद्धानाम् Sk.

- ७ निर्गमनबिलम् Sk.
- ८ अभिहिं M. घटितम् Sk ९. आ P
- १० मेघं तत्रक्षितारमसुरं वा Sk.
- ११ अजिनयत् P
- १२ भाववार P अपवार D
मेघे मवसि व्याप्तेषां निर्गमनार्थं
तद्द्वारमुद्घाटितवान् Sk.
- १३ तावत् M. Omitted by P
- १४ बीप्यमानः सर्वायुमकुसलः Sy
- १५ त्वां प्रतिकूलत्वेन प्रहृतवान् Sy
- १६ तवानीं त्वम् अश्वसम्बन्धी बासोऽजयः ।
यथाश्वस्य वालोऽजायासेन मक्षिका
बीमिनवारयति तद्ब्रु वृत्रमगमयित्वा
निराकृतवानित्यर्थः Sy
अश्व्यः अश्वपृष्ठे साधु स्थिरयामः Sk.
- १७ बास D पाव P
बाहिता वारः । अश्ववारः शश्रुणा वारो
वा । युद्धे वाज्यदितः । हे इन्द्र
यथा त्वं वज्रं गृहीतवान् वृत्रमुद्घार्थं यथा
व वेद्येक एव वेद्यो मद्वृगणस्त्वां प्रति
गतवांसवः । तथा त्वश्व्यो वारोऽसुरिति
वाऽर्थः । त्वया यथा वज्रे गृहीते युद्धे
प्रवृत्ते वा मस्त एव त्वां प्रति जग्मुः ।
अथवा सुकेनेति । दार्णे हि ।
वृत्रायुधबधनं आयुधसामान्यत्वात् ।
यदा सुकेणायुधेन त्वां प्रहृतवान् वृत्रस्तथा
त्वमेक एव बासादिगुणयुक्तः Sk.

स त्वमसुरेभ्य । अजय^१ । गा । अजयश्च^२ । सोमम् । अवासृज^३ । सरणाय । सप्त । सिन्धून्^४ गङ्गाद्याः^५
सप्त^६ देवनद्य^७ ।

नास्मै^१ विद्युन्न^२ तन्यतुः^३ सिपेधु^४ न यां मिहमकिरद्ग्रादुनि^५ च ।

इन्द्रश्च^६ युयुधाते^७ अहिश्चोतापरीभ्यो^८ मघवा^९ वि जिग्ये ॥१३॥

नास्मै विद्युत् । अहिर्मघरूप धारयन्निन्द्रस्य वधार्थं विद्युदादीनकरोत् सर्वानेव तानिन्द्रो
जिगाय । न । अस्मा इन्द्राय । वारणार्थमभवत् । विद्युत् । नच । गर्जितगद्द^{१०} । नच । याम् । वृष्टिम् ।
अकरोत् । अशनिम् । च । यदा । इन्द्र । च । अहि । च । युयुधाते । तदानीम् । विद्युदादिव्यति-
रिक्ताभ्योऽपि मायाभ्य^{११} । विजिग्येऽहिम्^{१२} । इन्द्र ।

अहेर्यातारु^१ कमपश्य इन्द्र^२ हृदि यत्ते^३ जघ्नुषो^४ भीरगच्छत् ।

नव^५ च यन्नवतिं^६ च स्रवन्तीः^७ श्येनो^८ न भीतो^९ अतरो^{१०} रजांसि ॥१४॥

अहेर्यातारम् । इन्द्रो वै वृत्र हत्वा नातिमन्यमान^{११} परा^{१२} परावतो जगाम तत्राह अहेरसुरस्य ।
हन्तार त्वत्तोऽन्यम् । कम् । अपश्य । इन्द्र । आयातिर्वधकर्मा^{१३} हृदये । यत् । तव भयम् । आगतं
वृत्रम्^{१४} । जघ्नुष । यदा त्वम् । नव । च । नवती । च । नदी । उदकानि । अतर । श्येन । इव शीघ्रम् ।
भीतस्त्वमिति ।

१. तमजयः Sk. २. जयश्च M.
३. तदेव गा. सोमं च तदैवानुज्ञातवान्
गमनाय । अवसर्गो ह्यभ्यनुज्ञा Sk.
४. सिन्धू M. ५. गः गाद्याः M.
सप्तसंख्याका नदी । गङ्गा हि सप्तधा
स्रोतोवती । ता वाऽन्या वा प्रधानभूता
नदीः Sk.
६. देव omitted by P. देवनदीः S.
७. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
शूर ८. इन्द्रस्वभृता इति वा Sk.
९. यदेन्द्रश्चाहिश्च परस्परं युयुधाते तदैते
न सिषिधुः Sk.
१०. स्तनयित्तुः Sk. ११. मायामेभ्यः P.
अपरेभ्योऽपि मघवैव विजिग्ये । . .
इन्द्रो यां वृष्टिं वितस्तार तत्प्रत्युप-

- कारार्थम् । सापि ह्यादुनिर्हत्कारः
हनहनशब्दः . . . नासाधयन् । इन्द्रजय-
महेरपनयं च Sk.
१२. ऽग्योहिम् D. १३. Omitted
by M. १४. ऽन्यनाम. P.
१५. तत्र ह D. तद्राह M. तदाह S.
१६. आयातिर्व० P. आयतिर्व० M.
याति० S. १७. यस्मात् Sk.
१८. भवम् M. एनमन्यो हनिष्यतीतीदृशं
भयं हृदये यस्मादुत्पन्नमित्यर्थः Sk.
१९. Omitted by M. २०. नवनी-
तिश्च M. २१. अद० M.
२२. अतिर P. अतर M. यद् भीतस्त्वं
नवनवतिर्नदीलोकत्रयं च तीर्त्वाऽहं हन्तुं
त्वरया गत. Sk. २३. भित० P.

इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शर्मस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः ।

सेदु राजा क्षयति चर्षणीनामुराक्ष नेमिः परि ता बभूव ॥१५॥

इन्द्रो यात । इन्द्र । जङ्गमस्य । स्यावरस्य च । राजा । शान्तस्य हरिणादे । शृङ्गिणो महिषादेश्च । वज्रबाहुः । स । एष । मनुष्याणाम् । राजा भूत्वा । निवसति । परिभवति च । तानि भूतानि । अरान् । इव । नेमिः ।

इत्थं द्वितीयमध्यायं व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

गाधिनिर्मधवो नाम संगह्यार्थं प्रकाशयन् ॥

[अथ तृतीयोऽध्यायः]

‘एतायामोषे ग्व्यन्त’ व्याचिख्यासति माधव ।

समासानां स्वराद्वृत्तिरादौ तत्र प्रदर्शयति ॥१॥

मुख्यस्तत्पुत्र्य प्रोक्तो द्वन्द्वश्च तदनन्तरं ।

तृतीयस्तु बहुव्रीहिरव्ययीभाव उत्तर ॥२॥

१ अरावरेश्वर इत्यर्थः Sk.

२ शान्तस्य P शाप्यस्य M. शम-
शान्तः ऋषिसोकः Sk.

३ शृङ्गराहित्येन प्रहरणादावप्रवृत्तस्या
इवगर्भभावे Sy

४ माहि० M. शृङ्गं बीप्तम् । तद्वन्तो
महात्राणि चेश्वरः शान्तानां बीप्तानां
च Sk. x ०बाहु M

५ Omitted by M.

७. वेव P D M.

८. बीप्तः Sk. e इष्टे Sk

१० तवानी M

११ अरानियेमि P रथचक्रपुष्पं हि
नेमिः । स यथाऽरान् परिगृह्णाति
तद्वत्ता सर्वास्तान् मनुष्यान् सर्वाणि
तानि जङ्गमानि Sk.

१२ V Mādhava ignores उ

१३ गाधिनिर्म० M

१४ प्रदर्शयन् M १५ ०मेव M.

१६ ०तो M RV I. 33 1^a

१७ माधवो व्याचिक्वीर्यति M.

१८ प्रवक्ष्यते P १९ ०मन्तरम् M.

२० Cf BD II. 105, 106 Six
compounds are enumerated.

तत्रोत्तरपदार्थस्य प्राधान्यं यत्र वर्तते ।

उदात्तस्तत्र भवति सुरूपकृत्वमूतये ॥३॥

“द्रविणोदा द्रविणसो” “हव्यवाहं पुरुप्रियम्” ।

“त्रिष्वदित्यं द्रुपदेषु” “नो हिरण्यरथं दंसं” ॥४॥

यदि स्वरः पूर्वपदे तदर्थः प्रस्फुटो भवेत् ।

“भगभक्तस्य ते वयम्” “विप्रजतः सुतावतः” ॥५॥

“तवेद्धि सुख्यमस्तृतम्” “अनाधृष्टास ओजसा” ।

“अच्छिन्नपत्राः सचन्ताम्” “अप्रजाः सन्तत्रिणाः” ॥६॥

अनुदात्तश्च दृष्टो नञ् “अयोद्धेव दुर्मदः” ।

तादृशेषूत्तरपदे प्राधान्यमिति निर्णयः ॥७॥

कार्ययोगो यदि द्वन्द्व उभयोरपि दृश्यते ।

स्थिते पूर्वपदस्यार्थे द्वितीयस्यापि संग्रहः ॥८॥

१. पदार्थस्य D.

२. उदात्तं D.

३. सुरूपं D.

४. RV. I. 4. 1^a.

५. RV. I. 15. 7. ^a

६. RV. I. 12. 2. ^c

७. RV. I. 24. 13.

८. सदात् P. D. सदा M. RV. I. 30. 16 दंसं is incomplete. The complete word is दंसनावान् । ६ स्वरं P.

१०. ंत्यं P. D.

११. भगवभक्त P. D. भटभं M

१२. RV. I 24 5. १३. विप्रजतः D.

१४. सुतपतः M. RV. I. 3 5. ^b

१५. ंमसूतम् M. RV. I. 15. 5. ^c

१६. ंष्ट स P.

१७. RV. I. 19. 4. ^b १८. अछिं P.

१९. RV. I. 22. 11. ^c २०. प्रजाः M.

२१. सन्तु चात्रिणः P. D. सन्त चात्रिणः

M. RV. I. 21. 5. ^c २२. न P.

२३. आयोद्धा इव P. अयोद्धा इव D.

तयोर्धा इव M. नञ्जयो० R.

२४. दुर्मद M. RV. I. 32. 6. ^a

२५. दृत्ताद्० M.

२६. द्वन्द्व (उदात्त उभयोरपि द्यावापृथिवी) P.

२७. Omitted by P.

अन्तोदात्तस्ततो द्वन्द्व "इन्द्रवायू वृहस्पतिम्" ।

"अमुक्तामाम्यामभिहितौ" "इहेन्द्रानी उप ह्वये" ॥६॥

समप्रधानयोर्द्वन्द्व उदात्त उमयोरपि ।

"घावापृथिवी मूर्त्तौ" "ह्वयामि मित्रावरुणौ" ॥१०॥

प्रधान इन्द्र पूर्वोऽत्र प्रधान क्वचिदुत्तर ।

स सोमाद्धयोर्द्वन्द्वो "मा सहती" निर्दर्शनम् ॥११॥

बहुव्रीहिषु तात्पर्ये विशेषणविशेष्ययोः ।

"अग्निर्होता कविक्रतु" "अग्ने सपायनो भव" ॥१२॥

"मित्र ह्वये पतद्व" "श नो विष्णुरूक्रम" ।

"पञ्चपाद" "सुसचक" "त्रिचक्रेण" "त्रिनामि" च ॥१३॥

उदात्तरचोमयोर्द्वन्द्वे पृथस्मिन्नपि चोत्तरे ।

उदात्तानुगुणरघार्षो दर्शनीय इति स्थितिः ॥१४॥

अन्तोदात्तोऽव्ययीमाव स "अनुकाम तपयिषाम्" ।

"प्रतिदोष गृणान्" च तादृशा सन्ति धापरे ॥१५॥

- १ ०ति M. RV I. 14. 3^a
 २ ०मम्या० M. R.
 ३ RV X. 85 11^a
 ४ RV I. 21 1^a
 ५ समप्रधानयो D ६. द्वन्द्व D
 ७. RV X. 63 9^d
 ८ RV I. 35 1^b
 ९. RV II. 33 4^b
 १० ०हृति नि० P ०मृतीति ४० M.
 ०हृतीति ४० R.
 ११ अहृमिहित्वावय P १२ ०शोष्यो D
 १३ RV I. 1 5

- १४ RV I. 1 9^b
 १५ RV I. 2 7
 १६ RV I. 90 9^d
 १७ RV I. 164 12^b
 १८ RV I. 164 3^b
 १९ RV I. 118 2. ०कण P
 २० RV I. 164 2. ०पामि R.
 २१ ०बुष्टः P २२ P reads च इति
 for इति स्थितिः २३ अतो० M.
 २४ ०कामान् २५ RV I. 17 3^d
 २६ RV I. 35 10^d

अनुकामं विभक्त्यर्थे नानोरर्थोऽस्ति कश्चन ।
 पश्चात्कामस्य यद्वास्तु तथाप्यन्ते स्वरो भवेत् ॥१६॥
 प्रतिदोषं गृणानोऽत्र वीप्सां द्योतयति प्रति ।
 दोषाशब्दो वाचकश्च ततस्तस्मिन् स्वरः स्थितः ॥१७॥
 अथ विग्रहवाक्यानि विस्पष्टप्रतिपत्तये ।
 सुरूपकर्मणां कर्ता पुरूणां च तथा प्रियः ॥१८॥
 भाग्येनायं तु संभक्तो विप्रैराकृष्यते तथा ।
 तव सख्यं न हिंसितमयोद्धेत्यस्य विग्रहः ॥१९॥
 न यः समर्थो युद्ध इति युद्धासामर्थ्यदर्शनम् ।
 प्रधान इन्द्रो वायुश्च मित्रश्च वरुणोऽपि च ॥२०॥
 अग्नेः क्रतुः कविः कान्तो बहुव्रीहेस्तु विग्रहः ।
 उरुरस्ति क्रमो यस्य त्रीणि चक्राणि सन्ति च ॥२१॥
 कामेषु तर्पयेथां नः पश्चात् कामस्य वा पुनः ।
 रात्रौ रात्रौ प्रतिदोषमिति विग्रहदर्शनम् ॥२२॥
 सर्वेष्वेषु समासेषु यत्र यत्र स्वरो भवेत् ।
 काशं कुशं वावलम्ब्य स्वरं तं स्यापयेदिति ॥२३॥

१. नानोरक्षस्ति P.

२. विप्सां P.

३. प्रतिः R.

४. दोषशं P. द्वदोषाशं M.

५. वाचतर्प P

६. ंत्तये P.

७. स्वरुं P.

८. कृत्ता M.

९. पुरुं P.

१०. प्रिया P. D.

११. ताग्ये० P. भगेना० R.

१२. विलैरा० P.

१३. ंयेद्धे० P. ंयोध्येत्यन्य वि० M.

१४. प्रधान R.

१५. कान्तो M. R

१६. उत्ररस्मिन्तमो यस्य M.

विस्तीर्णो विक्रमो यस्य R.

L.33

एतायामोपं गव्यन्त इन्द्रमस्माकं सु प्रमतिं वावृधाति ।

अनामृगः कविदादस्य रायो गवां केतु परमावर्जते नः ॥१॥

एतायाम् । हिरण्यस्तूपः । सः । अस्माकम् । अनेकार्याभिलाषिणीं मतिम् । सुष्टुः । वर्धयति ।
 हिसकवर्जितः । उपगमनानन्तरम् । अस्य । धनस्य । बहु । आवर्जयति तदेवाह । गवाम् । सद्धर्ष
 कृषिदावर्जयतीति ।

उपेदह धनदामप्रतीत जुष्टां न श्येनो वसतिं पतामि ।

इन्द्रं नमस्यन्नुपमेभिरुर्कैर्यः स्तोतृभ्यो हव्यो अस्ति यामन् ॥२॥

उपेदहम् । उपः । एव । पतामि । अहम् । धनस्य दातारम् । शत्रुभिरप्रतिगतम् । इन्द्रम् ।
 अर्चयन् । उपमानमूर्तः । य इन्द्रः । स्तोतृभ्यः । हव्यः । भवति । यज्ञेऽह्नि चेतः ।

- १ ०यामो M
 २ ०स्तु M
 ३ गोसामेन हर्षयित्वा प्रकृष्टां घृष्टिम् Sy
 सुष्टु प्रकृष्टां याञ्जाम् Sk.
 ४ पुनः पुनरपि पूमक् यद्यथा याचितं तत्तथा
 बसवानित्यर्थः Sk.
 ५ विहि० M.
 शत्रुभिर्हितितुमशक्यः Sk.
 ६ ०वर्जितक P D M.
 ७ ०गन्तरस्य P
 ८ सनस्य P D M
 ९ अत्यन्तबहु । यस्मावत्यन्तं बहुधन
 त्वाद्दानसमर्थ इत्यर्थः Sk.
 १० वृधाति Sk.
 ११ वेवाह P
 १२ गवामपां वा । यस्मादिबानीमस्मभ्यं
 गां वृष्टिं वा वृधात्येवेत्यर्थः । अथवा
 क्तिन् ज्ञाने इत्यस्य केतुशब्दो श्रेय
 बन्धनः । गवां मध्ये यत्केन
 श्रेयमत्यन्तोत्कृष्टं गोजातं तत्परन्त
 वर्जते Sk.
 १३ गोकुपस्य सम्बन्धि उत्कृष्टं ज्ञानम्

Sy

- १४ V Mādhava ignores आ ।
 इतः । अयाम् । उपः । गव्यन्तः । इन्द्रम् ।
 परमम् । न
 १५ उपवेहं M
 १६ उपशब्दः पतामीत्याख्यातेन सम्बन्ध-
 यित्वा Sk.
 १७ इच्छन्वः पदपूरणः Sk.
 १८ वसा० P D
 उपगच्छामि Sk.
 १९ अप्रतिगतं, बलिभिरतिरस्कृतम् Sy
 अप्रत्यभिभूतमित्यर्थः Sk.
 २० सेत्रं P D M.
 २१ अप० P
 सन्निवृष्टैरिन्द्रस्येत्यर्थः Sk.
 २२ वष्ट्यर्थे चतुष्पेधा । स्तोतृणां हव्य
 आह्वानात् Sk.
 २३ तबीयशत्रुभिः सह प्रवृत्ते युद्धे Sy
 अधिकरणे इयं प्रथमा वृष्टय्या । यन्ति
 वेवता अस्मिन् इति याम यत् Sk.
 २४ V Mādhava ignores जुष्टाम् ।
 न । श्येनः । वसतिम् । अर्कः

नि सर्वसेन इषुधीरसक्त समर्थो गा अजति यस्य वष्टिं ।

चोष्क्यमाण इन्द्र भूरि वामं मा पणिर्भूरस्मदधिं प्रवृद्ध ॥३॥

नि सर्वसेनः । निषजति । समग्रया सेनयोपेत इषुधीनात्मपृष्ठेऽय । समजति । ईश्वरः ।
पशून् तस्मै शत्रुभ्य । यस्य शत्रुभिरपहतानाहर्तुम् । इच्छति । ददत् । इन्द्र । बहु । वननीय घनम् ।
मा । पणि । भू । अस्मासु । प्रवृद्ध । पणि पणनात् । कारणमनपेक्ष्य देहीति ।

वधीहिं दस्युं धनिनं घनेनं एकश्चरन्नुपशाकेभिरिन्द्र ।

धनोरधिं विषुणक्ते व्यायन्नयज्वानः सनकाः प्रेतिमीयुः ॥४॥

वधीहिः । वधी । हि त्वम् । वज्रेण । उपक्षपयितारम् । घनवन्त वृत्रम् । एक एव । चरन् ।

१. आत्मनः पृष्ठे रथे वा निवध्नातीत्यर्थः
Sk.

२. ०चेतः P.

३. सम्यक् क्षिपति । स्वराष्ट्रं प्रति प्रेरयत्य-
पहरतीत्यर्थः Sk.

४. इन्द्रः Sk.

५. शत्रूणा स्वभूता गाः Sk.

६. स्य P.

यस्य वष्टचपहतुं कामयते तस्य
सर्वस्यापहरति । न केनचित् प्रतिबन्धुं
शक्यत इत्यर्थः । स्वाश्रितेभ्यो दान-
काले यदर्पणं तदत्र क्षेपणमभिप्रेतम् ।
स्वाश्रितेभ्यो दानकाले समजति सम्यक्
क्षिपत्यर्पयति । यस्य वष्टि क्षेप्तुं
कामयते । यस्मै अभिप्रेतं स्वाश्रिताय
दातुमिच्छति तस्मै ददातीत्यर्थः । अथ-
वा गावोऽत्रापोऽभिप्रेताः । निषज्ये-
षुधीन् मेघ घनन् अपः सम्यक् क्षिपति ।
यस्य राज्ञो यजमानस्य वा क्षेप्तुं काम-
यते इत्यर्थः Sk.

७. ०नाभक्तुम् M

८. ईशति P.

९. अत्यर्थं पुनः पुनर्वा ददत् Sk.

दददिन्द्र बहुवननीयम् N. 6. 22.

१०. अत्यन्तोत्कृष्टम् Sk.

११. पणिर्वणिगुच्यते । तेन चात्र...
अल्पदत्वञ्च लक्ष्यते । नाल्पदोऽभूरि-
त्यर्थः Sk.

१२. अस्मभ्य माल्य दा इत्यर्थः Sk.

१३. सुप्र० P. D. प्रवृद्धसेनालक्षणेन बलेन
शारीरेण वा Sk.

१४. वाणि P. पाणिः D.

१५. वणनां P.

१६. करण० P.

१७. ०मपे० P. मनवे० D.

१८. V. Mādhava ignores अधि

१९. Omitted by M. वधिहि P.

२०. वधी P. M.

२१. हिशब्दः पदपूरण. . . पर्यटन् Sk.

२२. त्व P. घनेन कठिनेन वज्रेण Sy.
निष्ठुरेण वज्रेण Sk.

२३. दस्युं दस्यून् शत्रून् Sk.

२४. घनघनवन्तं P.

घनवतः Sk.

२५. पुत्रम् M.

२६. चोरम् M.

सहायमूर्ते मरुदमि सह तत्र तव । धनुषं । सकाशात् । विष्वक् । ते वृत्रसहाया । विविधम् ।
गता । अयजमाना । ते । मरणम् । गता ।

परां चिच्छीर्षां वधुजुस्त इन्द्रायज्वानो यज्वभिः स्पर्धमानाः ।

प्र यद्विवो हरिवः स्यातरुम्र निरंजतां अघमो रोदस्योः ॥५॥

परां चिच्छीर्षां । पराववृजुं । शीर्षाणि । ते । इन्द्र ! आसन् पराध्मुसां युद्धात् । अयज्वानः ।
यज्वभिः । स्पर्धमानाः । यवा त्वम् । दिवः । स्यापयित् । हरिवः । उवूर्णम् । प्रातिष्ठथां शत्रून्
प्रति तदानीम् । अयजमानान् तान् । घावापुधिष्यो । निरधमः ।

१ समीपवर्तिभिः शक्तियुक्तमरुद्विः सहितः
Sy शक्यन्ते यर्बस्यवो हन्तुं ते शाका-
शक्तयः । उपशब्दस्तु धात्वर्पानुवावी ।
शक्तिमिश्र । अथवा अङ्गि-
रसोऽत्रोपशाका अभिप्रेता । चरन्ति
स्येतदपेक्ष्य च सहयोगलक्षणे
तृतीया । एक एवावधीरङ्गिरोमि-
सह पयटन्तित्यर्थः । अङ्गिरसो हि
घोररत्नादिबर्षानाद् इन्द्राद् किञ्चि-
न्यूनशक्तयः । अत एषां तत्सवुधा
शक्तित्वादिभ्रंशपेक्ष उपशाकव्यपदेशः ।
इन्द्रस्य च सक्तापोऽङ्गिरसः । सति
मिश्र सह पयटनमप्युपपन्नम् Sk.

२ धनुःशब्दोऽपठितोऽप्यन्तरिक्षनाम ।
अन्तरिक्षस्योपरि Sk

३ विविधं नाशमुद्दिश्य । यद्वा विष्वक्
सर्वतः Sy
इतदन्वेषण Sk.

४ विगता नष्टा अपि सन्तः Sk.

५ सनकाशब्दस्य पुराणवचनस्यैव रूपम् ।
धिरस्ताम्र अयष्टारः । जन्मन एव
प्रभृति यागवसिता इत्यर्थः Sk.

६ प्रकृतास्ते P D M सूक्तास्ते F
सकृतास्ते Ed. सनका एतन्नामका
वृत्रानुचराः Sy

७ नष्टा अपि सन्तस्त्वया मारिता एते

त्यर्थः Sk

८ V Mādhava ignores इन्द्र

९ विच्छी० M. पराचि F

१० ०वृज P परावृजुं D M.
भूमो पर्यस्तवस्त इत्यर्थः Sk.

११ F adds परावृत्तानि before
शीर्षाणि । स्वानि शीर्षांसि स्वया
छिन्नामि Sk.

१२ Omitted by F

१३ ०क्षानि F

१४ स्वदाभितैः Sk.

१५ ०यव M

अथवा प्रयद्विव इति यच्छब्द इन्द्र-
प्रतिनिर्देशः । अथम इत्यपि सोऽर्थे
सह । यस्त्वमव्रतानयच्छम् मनुष्यान्
इयोरपि निर्धमसि । स घधीर्बस्युम् Sk.

१६ ०धितारं F

धुमोकस्याभिष्ठातः ! Sk.

१७ धन F

१८ ०र्णा P उवूर्णम् F शौर्य-
युक्तेन्द्र ! Sy

१९ ०ष्ठाथा P प्रतिष्ठथा D ष्ठाथा F

२० तदानीयमयाजमानास्ताम् P
तदानीयमयजमानास्तां D

२१ सकाशात् । लोकइयावपीत्यर्थः Sk.

२२ V Mādhava ignores चित्

अयुयुत्सन्नवद्यस्य सेनामयातयन्त क्षितयो नवग्वाः ।

वृषायुधो न वध्रयो निरष्टाः प्रवद्भिरिन्द्राच्चितयन्त आयन् ॥६॥

अयुयुत्सन् । अयुयुत्सन् । अवधरहिताम् । सेनामक्रतामथैनमिन्द्रम् । नवग्वा । क्षितयो युद्धार्थम् । निरगमयन् अथ ते । वृषायुध । छिन्नवृषणा । इव वार्धक्यात् । उत्सृष्टा । साण्डेन युध्य-
माना । प्रकर्षगमनवद्भिरश्वै । बलवानयमिन्द्र इति जानन्तो युद्धात् । प्रतिगता ।

१. अयुयुत्सन् । अयुयुत्सावन्तः ये असुराः योधयितुमिच्छावन्तः । अनवद्यस्य दोष-रहितस्य इन्द्रस्य सेनामाश्रिताः नवस्वा क्षितयः तानयातयन्त हतवन्तः । नवभि-र्मासैः सिद्धिं गताः नवग्वाः प्रजननसमर्थो वृषभः तेन ताडिता वध्रयो यथा न युध्येयुः । तद्वत्प्रजननासमर्थबलीवर्द-वद्धरनिष्ठा अत्यन्तवृद्धाः अथो एनमिन्द्र नववा क्षितयो युद्धार्थं निगमयन्वने वृषा आयुधच्छिन्नवृषणा इव वर्धस्यादु-ष्टस्साण्डा न युध्यमानाः प्रकर्षगमन-वद्भिरश्वैर्वलवानयमिन्द्र इति जानतो युद्धात् प्रतिगताः F. सेनां प्रति... वृत्रस्यानुचरा योद्धुमैच्छन्... नवनीय-गतयः स्तोतव्यचरित्राः । यद्वाऽङ्गिरसा सन्नमासीनानां मध्ये ये नवभिर्मासैरवा-प्तफला उत्थितास्तेषां नवग्वा इति संज्ञा Sy.

एकवाक्यताप्रसिद्धचर्थं यत्तच्छब्दावध्या-हृतं व्यौ । येऽसुरा... योधयितुमिष्ट-वन्तः Sk २. अनवद्य० P

गर्हणीयदोषरहितस्येन्द्रस्य सेनाम् Sy. अनवद्यस्य प्रशस्यस्येन्द्रस्य सेनाम् Sk

३. अङ्गिरसो नवग्वा इत्युच्यन्ते । ते किल तपस्यन्तो नवभिर्मासैः सिद्धिं गताः । ते काश्चिदयातयन्त Sk

४. मनुष्याः Sk

५. युद्धार्थमिन्द्रं नानाविधैर्मन्त्रैः प्रोत्सा-हितवन्तः Sy हतवन्तः । णिच्छ्रुति-सामर्थ्याद्वेन्द्रेण घातितवन्तः Sk.

६. वृषायुध P

प्रजननसमर्थो बलवान् वृषस्तेन सह ये

युध्यन्ते ते वृषायुधः Sk.

७. नपुसका इव Sy. वध्रयः प्रजननसमर्थो बलीवर्दाः । निर्गता अष्टाभ्यो निरष्टाः । पतितदशना अत्यन्तवृद्धा अवलीवर्दाः । ये वध्रयो निरष्टाश्च वृषेण सह युयुत्सन्ते । ते यथा ताडिता अत्यन्तपराङ्मुखा नश्येयुस्तद्वत्. Sk द. ०ष्टः D.

M. ष्ट P तेनेन्द्रेण निराकृताः Sy.

८. साण्डेन P सन्धेन M. १०. यध्य-माना P. स्वकीयामशक्तिं ज्ञापयन्तः Sy.

११. ०द्भिः रथैः M प्रवणैः पलायितुं सुशकैर्माणैः Sy. प्लवमानैरत्यन्त-शीघ्रगतिभिरश्वै रथैर्वा Sk

१२. ०वानमि० M ०वानयामि० P. इन्द्राच्चितयन्त... इन्द्रस्य पराक्रमम् । अथवा चित सञ्चोदने इत्यस्य चितयन्त इति रूपम् । चोदयन्तोऽश्वान् Sk.

१३. ०गताम. P D. M दूरे गतवन्तः Sy आगमन् । नष्टा इत्यर्थः । अथवा निरष्टा इत्येतदशू व्याप्तौ इत्येतस्य रूपम् । प्रवद्भिरित्येतेन च सम्बध्यते । प्रवद्भिरित्येतच्चाङ्गिरोविषयम् । यथा वृषेण सह युयुत्समाला वध्रयस्तेन व्याप्ता नश्येयुरेवं निरष्टा निश्चयेन व्याप्ताः प्रवद्भिः प्लवमानैरत्यन्तशीघ्रगतिभिर-ङ्गिरोभि । यस्यानुचराणामृषीणामीदृशः पराक्रमः सस्वयमसह्यपराक्रम इत्यङ्गिरः-पराक्रमादेवेन्द्रस्य पराक्रमं जानन्तश्चोद-यन्तो वाऽश्वान् अप्राप्तादेवेन्द्राद् आयन् गता नष्टाः । ये इन्द्रस्य सेनामयुयुत्सन् ते केचिद्धताः केचिन्नष्टा इति समस्तार्थः. Sk.

१४ V Mādhava ignores इन्द्रात्

त्वमेतान्नुदतो जचतश्चायोधयो रजस इन्द्र पारे ।

अवाद्दहो दिव आ दस्युमुच्चा प्र सुन्वतः स्तुवतः शसमावः ॥७॥

त्वमेतान् । त्वम् । एतान् । अवतान् । वचत । हसत । च । पृथिव्या । पारे । योधितवानसि ।
इन्द्र । तवानीम् । उच्छ्रितात् । दिव । असुरम् । अध । नीतवानसि । सुन्वत । स्तुवतश्च ।
प्रार्थनाम् । प्रकषेण । अरक्ष ।

चक्राणासः परीणहं पृथिव्या हिरण्येन मणिना शुम्ममानाः ।

न हिन्वानासस्तिविक्रस्त इन्द्रं परि स्पशौ अदधात्सूर्येण ॥८॥

चक्राणासः । कुर्वाणाः । आच्छादनं महतया । पृथिव्या । हिरण्येन । अलङ्कारेण ।
शोभमानाः । ते । इन्द्रं प्रति । गच्छन्तः । न । तीर्णवन्तः सौर्यम् । सूर्येण सह । परितः । रक्षन् ।
-निहितवान् ।

१ असुरान् वा Sk.

२ अवतान P D वृतान् F

३ सर्वास्ववस्थासु वतमानानित्यर्थः Sk.

४ अन्तरिक्षस्य परमाणे Sy

अन्तरिक्षलोकास्य द्यूलोकास्य वा Sk.

५ पारे अन्ते अवस्थितान् F

अन्ते Sk. ६ योधयितवानिह F

७ Omitted by F

८. उच्छ्रिता P D

उत्कषेण Sy उच्चेरप्यवस्थितम् Sk.

९ अवस्थितवान् मयावन्तरिक्षस्य विषो वा
ज्ज्ञातप्रष्टानपि सत इत्यर्थः Sk.

१० उपस्यितारम् Sy

११ अमो P D M.

१२ नित० F द्यूलोकावानीय,
उत्कषेण अवाद्दहो इग्मवानसि Sy
बहतिरप्यत्र सामर्थ्याग्निघमनार्थः ।
अधो निरपम । निघमसि Sk.

१३ ०ना F कामम् Sk.

१४ तपितवान् वासि Sk.

१५ V Mādhava ignores आ

१६ ०णासहं F १७ ०ण P

१८ सर्वतो व्यप्यते येन पृथिवी स पृथिव्या
परिभाह । ज्ञातप्राकाराविकं कुर्वाणि
कुर्वन्त इत्यर्थः Sk.

१९ मणिना Sk. २० शोभमाना P

२१ ते इत्यसुराणां प्रतिनिवेशः Sk.

२२ वर्धमानाः सन्तः Sy

हिमोतिर्वदधर्षः Sk.

२३ तितिर्यवन्तः F

जेतुं न समर्था आसन् Sy

तरति शक्नोत्यथ । शक्नोतेश्च कर्म
भूतधात्वन्तरानुपङ्गस्य नित्यत्वात् प्रति
योद्धमिति वाक्यशेषः Sk.

२४ तान् F २५ रक्षन् D रक्षिमि F

बाधकान् वृत्रानुचरान् आबिस्त्येव
परिहितान् व्यबहितानकरोत् Sy
स्पशौ बाधकान् न केवलम् । किं तर्हि ?

सूर्येणान्यैरपि देवैः सह सम्भङ्ग्ये-
त्यर्थः । यस्माच्चारजमुग्रशक्तिपुस्त-
श्चेत्यर्थः Sk.

२६ विहि० M निह० F

परि यदिन्द्र रोदसी उभे अबुभोजीर्महिना विश्वतः सीम् ।

अमन्यमानाँ अभि मन्यमानैर्निर्ब्रह्मभिरधमो दस्युमिन्द्र ॥६॥

परि यदिन्द्र । इन्द्र । त्वम् । माहात्म्येनाद्याञ्छत्रून् हत्वा । द्यावापृथिव्यौ । उभे अपि ।
सर्वत । पर्यबुभोजीर्नि सपत्नमभुङ्क्था । तदानीमङ्गिरोभि प्रयुज्यमानैरमन्यमानानन्नतान् ।
अभिमन्यमानै । मन्त्रैर्दिव । शत्रून् । निरधम ।

न ये दिवः पृथिव्या अन्तमापुर्न मायाभिर्धनदां पर्यभूवन् ।

युजं वज्रं वृषभश्चक्र इन्द्रो निज्योतिषा तमसो गा अदुक्षत् ॥१०॥

न ये दिवः । या आप । दिव । पृथिव्या । अन्तम् । न । आपु । न । कर्मभि । घनस्य
दातारमिन्द्रम् । परितोऽभवन् तेषा जयार्थम् । सहायम् । वज्रम् । वर्षिता । इन्द्र । चक्रे ततः ।

१. इन्द्र is omitted by F.
यदिति प्रथमान्तः । व्यत्ययेन तु नपुंसकता । यस्मादर्थे वा । यस्त्वं यस्माद्वा Sk. २. त्व P.
३. त्वदीयेन महिम्ना विश्वतः सीं सर्वतः परिगृह्य Sy.
मन्त्रार्थमनुध्यातुमशक्तानपि केवलपाठकान् यजमानान् Sy.
४. ०नान्यान्० F महता वीर्येण Sk.
५. उभावपि F.
६. ०जिर्निः० P.
परिपालयसि भुङ्क्षे वा Sk.
७. ०मभुङ्क्थाः P. ०मभुङ्क्ताः D
मभुंजथाः F.
८. P. adds नां प्रकर्षेणारक्षः before तदानीम् । स तस्माद् वा Sk.
९. तदानीं गिरोभि F.
१०. ०मानारमन्य० P. ०मानानमन्य० F.
११. अस्तुवतः Sk.
१२. ०नन्नतान् M. ०ननाश्रितान् F.
१३. अभिष्टुवद्भिः Sk.
१४. ऋग्यजुःसामलक्षणैः Sk.

१५. दिवा P. D.
१६. चोरं वृत्रादिरूपमसुरम् Sy.
दस्युम् । अमन्यमानानिति बहुवचनसामानाधिकरण्याद् बहुवचनस्थाने इदमेकवचनम् । अनभिष्टुवतः शत्रून् Sk.
- १७ F. adds दस्यः शत्रुः तं before निरधमः ।
धमतिरत्र . . . कलयतेरर्थे वर्तते ।
स्वस्मात् स्थानाद् अवकलयसीत्यर्थः Sk.
- १८ V. Mādhava ignores यत् ।
सीम् । इन्द्र
१९. येऽप्यसुराः Sk.
२०. अन्तर्न P. D. M.
२१. न प्राप्नुवन्ति । द्यावापृथिव्योरेकदेशवर्तिन इत्यर्थः Sk.
२२. ता F.
२३. प्रज्ञाभिः Sk
२४. घनप्रदां भूमिम् Sy.
२५. परिभवन्ति । इन्द्रान्यूनप्रज्ञा इत्यर्थः ।
Sk. २६. स्वहस्तयुक्तम् Sy.
सम्बद्धम् Sk.
२७. तानपि वज्रेण हतवानित्यर्थः Sk.

ज्योतिषा । गा अप । तमसो मेधात् । निरधुसद् दस्युं हृत्वेति ।

अनुं स्वधामं चरुनापो अस्यावर्धतु मध्यं आ नान्यानाम् ।

सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन हन्मनाहन्मि धून् ॥११॥

अनु स्वधाम् । धूने हते । इन्द्रस्य । आप स्वसारम् । अक्षरन् अयञ्चेन्द्रो नावां तार्याणामपां मध्ये । अवर्धत । सहायभूतेनानुगुणेन । घृष्टेन । मनसा । धरुवत्तमेन । हननसाधनेन । हतवान् । असुरम् । दिवसेषु तेज्यति ।

१ सौरेण वंघृतेन च Sk.

२ आप M स्वभूता गा Sk

३ मेधात् F

४ निःशोषेण कुण्ठयान् । मेघं मित्वा अलं वृष्टवानित्यर्थः । बुह प्रपूरणे संहितायां मग्भावाभावशछाम्बस Sy यत्र गृहावौ तमोरूपेण स्थापितास्ततस्ततस्तेषामसुराणां स्वभूता गा निरधुसन्निर्बन्धवान् निष्कासितवानित्यर्थः । यथा ये इति मेधानां प्रतिनिवेशः । मेधा द्यावापृथिव्योरेकदेशवर्तिन इन्द्राञ्च मूमप्रशाः । तानपि यज्ञेण हतवान् । हृत्वा च वंघृतेन ज्योतिषा तबीयात्तमस आपो निरधुसद् कारितवान् Sk.

५ अनुशब्दो रुद्राणे कर्मप्रवचनीयः Sk

६ अलं श्रीह्यादिरूपमनुस्त्वय Sy स्वधेत्सुबकनाम । यत् पूर्वपतितमुबकं तत् प्रति । अन्विति पदभाव्भावे । स्वधेत्यप्यन्ननाम । अस्येत्येतन्व स्वधामित्ये तेन सम्बध्यते । अस्येन्द्रस्य स्वभूता हृदि र्कक्षणां स्वधामत्वेतबीयस्य हृदिष्य पदभात् । यथास्मै हृदिर्बीयते तदमन्तर मित्यर्थः । किमक्षरन् ? आपो वृष्टिसक्षणाः । कथं पुनर्मैत्रेण निष्ठा सत्योऽक्षरन् ? Sk. ७. अस्येन्द्रस्य स्वभूताः प्रसाधेन वा । अनुपक्षीणायामेव पूर्ववृष्टी पुनरप्यवर्धन् Sk.

८ तबानीमयं वृत्रो नावा तरणयोग्यानां बह्वीनामपां मध्ये समन्ताद् वृद्धि प्राप्ता । प्रभूतजले वर्तमानोऽपि न ममार किन्त्वभियुद्ध एव Sy

९ स्वसारमद्रक्षरनञ्चेन्द्रो M
० अस्येञ्चेन्द्रो P धुषो हत इन्द्रस्य स्वभूता आप वृष्टिसक्षणा आप स्वधां वृष्टिसक्षणा अन्वक्षरम् । अयञ्चेन्द्रा F

१० धावा M. ११ तार्यमपां F तमिति तच्छब्दावपच्छब्दोऽप्यार्हयः । यो मेधो वृष्टिनिरोधाभिप्रायेणावर्धत मध्येऽवस्थितानामपामेवापः । कियती नाम् ? नावा तार्याणामत्यन्तबह्वीना मित्यर्थः Sk. १२ सहगच्छता Sy

१३ घृष्टेन F सहाञ्घृति गच्छतीति । सध्रीचीनेन सहगामिना यज्ञेण । केन सहगामिना ? मनसा । यत्रैव मनो गच्छति तत्रैव गन्ता । यत्र मनसेष्यते तत्र निपत तेत्यर्थः । तं मेघमिन्द्रः Sk

१४ F adds तथा सहानुगामिना मनसा यत्र मनोनुगच्छति तत्र गन्ता तेन यज्ञेण after बलवत्तमेन ।

१५ हन्ना मेधानाम् Sk

१६ F adds वार्षिकेषु before तेज्यति । येव वार्षिकेष्वहन्तु हन्तुं योग्यस्तेष्वित्यर्थः Sk. १७ V Mādhava ignores मा । अभि

न्याविध्यदिलीविशस्य दृढहा वि शृङ्गिणमभिनच्छुष्णमिन्द्रः ।
यावत्तरो मघवन्यावदोजो वज्रेण शत्रुमवधीः पृतन्युम् ॥१२॥

न्याविध्यत् । निरविध्यत् । उदकस्य निर्गमनद्वारमावृत्य शयानस्य । दृढानि द्वाराणि
मेघस्य । तेजस्विनम् । शुष्णासुरञ्च । व्यभिनत् । इन्द्र । यावत् । वेग । यावच्च । बलम् ।
मघवन् । तत् सर्वमादाय । पृतनाकामम् । शत्रु शुष्णम् । अवधी ।

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रुन्वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।
सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः प्र स्वां मृतिमतिरुच्छ्राशदानः ॥१३॥

अभि सिध्मः । साधयिता कर्मणामिन्द्र । अस्य शुष्णस्य । शातयितव्यान् सहायान् । अभ्य-

१. निरविध्यदिलाविलशयस्य दृढानि ।
व्यभिनच्छृङ्गिणं शुष्णमिन्द्रः N. 6.
19.

२. भूमेर्बिले शयानस्य वृत्रस्य सम्बन्धीनि
Sy. इलीविशो मेघः ।... इळेत्य-
क्षनाम... बीजरूपमन्नमुद्भिनत्ति वर्धय-
त्युदकरूपो वा गच्छतीती-
ळाविसः । इळाविसः सन्निळीविश
उच्यते ।... अथवा इळाशब्दोऽत्रा-
न्नहेतुत्वादुदके वर्तते । विशशब्दोऽप्ये-
कदेशलोपेन बिलशयशब्दस्यार्थः । अन्न-
हेतोरुदकस्य बिलेषु शेते तान्यपावृत्य
तिष्ठतीतीळाविशो मेघः Sk.

३. दृंहितान्यसुरेण निरुद्धानि प्रभूतान्यु-
दकानीन्द्रो... नितरां विद्धवान् । यद्वा
दृढहानि प्रबलानि सैन्यानि नितरां
विद्धवान् Sy. निदुर्व्यथानि...
उदकनिर्गमनबिलानि Sk

४. मेघस्य F.

५. F. adds इल निविशतोसुरस्य
दृढानि पुराणि निर्भद्य ताडितवान्
हतवानित्यर्थः before तेजस्विनम् ।
गोमहिषादिशृङ्गसमानैरायुधैरुपेतम् Sy.
दीप्तम् Sk.

६. जगतः शोषक वृत्रम् Sy. बलवन्तम् ।
... कस्यचिन्मेघस्य विलान्युद्धाटि-
तवान् । कञ्चित्तु शतशतशर्करं भग्नवा-
नित्यर्थः । अथवा... शुष्णो नामासुरः
... तं विविधं भिन्नवान् विदारितवानि-
त्यर्थः । शुष्णसम्बन्धाच्चेळाविशोऽप्यसुर
एव । तस्य स्वभूतानि दृढानि पुराणि
निरविध्यत् ।... निभूत ताडितवान्
हतवानित्यर्थः Sk

७. विदारितवानित्यर्थः Sk

८. अत्रो P.

९. वेगा P शरीरसामर्थ्यलक्षणं
बलम् Sk

१०. सेनालक्षणं बलम् । यावदित्युद्देशात्
तावदित्यध्याहार्यम् Sk.

११. संग्रामकामम् Sk.

१२. अस्मदीय वा Sk.

१३. V. Mādhava ignores वज्रेण

१४. सिध्मोध्यः F.

१५. साधको वज्रः Sy. अथवा सिध्म इति
वज्र उच्यते । साधयिता वज्रः Sk.

१६. इन्द्रस्य Sy ; Sk.

१७. शासयि F.

इन्द्रवैरिणः Sy. शत्रून् Sk.

जिगात् । व्यभिनन्व । वष्येण । कामानां वपित्रा । पुराणि । वष्येण । वृत्रम् । समयोजयत् । इन्द्र ।
अवर्षयत् । स्वाम् । मतिम् । शत्रुपुराणि शातयन् ।

आवः कुत्समिन्द्र यस्मिञ्चाकन्त्रावो युध्यन्त वृषमं दशद्युम् ।

शुफच्युतो रेणुर्नचत् घाम्बुच्छर्वेत्रेयो नृपाक्षाय तस्यौ ॥१४॥

आवः कुत्सम् । रक्षितवानसि । कुत्सम् । इन्द्र ! यस्मिन् कुत्से स्तुती । कामितवानसि ।
प्रावश्च । युध्यन्तम् । स्तुतीनां वपितारम् । दशद्यु नाम युद्धे । धर्षयन्त्युत् । रेणुः । अन्तरिक्षम् ।
नक्षत् वृद्धमासीद्युद्धम् । अथ । शिवत्रायाः पुत्रो दशद्युस्त्वयोपबन्धितः । शत्रूणांमभिभवाय कस्मिदिच-
युद्धे भयात् प्रविष्टस्ततः । उक्तस्यौ । अस्पोत्तरा भूयसे निर्वचनाय । आवः शममिति ।

१ विनाशितवानित्यर्थः Sk.

२ श्येष्टेनामुषेन Sy अभिगतेन वष्येण
तिष्णेन सीक्येन Sk. ३ वपेता F

४ वृत्रस्य पुराणि Sy तेषां शत्रूणां
स्वभूताः पुरो मगराणि Sk.

५ वृत्रेण वृत्रं च P D M

६ ऽवद्यत् M.

७ वर्षयन् P F वृद्धयन् D वर्जयत् M

८. शातयन् F

वृत्रं हिसम् Sy पुनः पुनर्युरान् तत्पु-
राणि च य ईवृशां कर्म पुनः पुनः
करोति स तत्कमसम्बन्धाद् आत्मीयस्तुति
वर्षयति । अथवा मतिरिति प्रज्ञेवोष्यते ।
स्वप्रज्ञामवर्षयति । यो यस्मिन् करोति
तस्य तत्र प्रज्ञाकौशलं वर्धते Sk.
शाश्वतान् शाश्वतमानान् N 6 16

९ Omitted by F

१० कुत्सं नाम ऋषिम् । यस्मिन्कुत्से
यागं कुर्वति Sk.

११ स्तुति P स्तुति F

१२ प्रवृत् P प्रापवृत् D M प्रकर्षेणा
रक्षः Sk.

१३ F adds राजानं after वर्षितारम् ।
भूयसनामानं राजानम् Sk.

१४ बहुवीप्तिम् Sk

१५ ऽद्युष्मामा P दशं नाम M दशद्युमा-
मानम् F

१६ युधे P

१७ शर्कं च्युतः P शर्वे० M
त्ववीयाश्वस्य दाफात् पतितः Sy

१८ नक्षत् P D तक्षत् M. गतवाप्रक्षत् F
नक्षतिर्गतिकर्मा वा भ्याप्तिकर्मा वा ।
गतवान् भ्याप्तवान् वा Sk.

१९ प्रयु F

२० ऽसीत् वृद्धम् M.

२१ अथदिचत्रायाः P अथ शिवत्रायाः M.
अत् शिव० F शिवत्रास्याया योषितः
पुत्रः पुरा शत्रुमयाग्नेसे मग्नः सन् Sy
द्यु इति क्षिप्रनाम । इ गतो । द्यु इति
शिवत्रा, आद्युगामिनी जगतः प्रकृतिः,
तस्यापत्यं शर्वेत्रेयो घाम् Sk.

२२ शत्रुमनुष्याभिमवनाय Sk.

२३ ऽदिवृष्टे P कस्मिन् इन्द्रे F

२४ क्षयात् F

२५ अलाद्युत्पितवान् Sy शत्रुष्वभिमवनाय
युद्धवेलायां महास्तं रेणुं वात्यां चा-
करोदित्यर्थः Sk.

२६ वा P

आवः शमं वृषभं तुग्नासु क्षेत्रज्ञेपे मघवञ्छिवत्र्यं गाम् ।

ज्योक् चिदत्रं तस्थिवांसौ अक्रञ्छत्र्यूतामधरा वेदनाकः ॥१५॥

१ वलाभावाच्छान्तम् । २ वृषभम् । उदकेषु भयाद् । गतम् । पृथिवीजयायम् । ३ श्वित्राया अपत्य
४ दशद्युम् । आव । चिरम् । तस्मिन् । स्थिता । शत्रव । कृतवन्तो युद्धमथ तेषाम् । ५ अयुत्वमिच्छताम् ।
६ ११ १२ ११ १३ १४३
उपद्रवाणि । अधराणि । चकारेति ।

I.34.

त्रिश्चिन्नो अद्या भवतं नवेदसा विभुर्वा याम उत रातिरश्विना ।

युवोर्हि युन्त्रं हिम्येव वासंसोऽभ्यायंसेन्या भवतं मनीषिभिः ॥१॥

१५ त्रिश्चिन्नः । १६ त्रि । १७ चित् । १८ अस्माकम् । १९ अद्य । २० भवतम् । प्राज्ञी । विभवति । युवयो ।

१. वलागावात् M. त्वदीयपरिपालनेन चित्तव्याकुलता परित्यज्य शान्तम् Sy. शान्तात्मकम् Sk.

२. F. adds नाम राजानम् after वृषभम् । तुभ्या वुर्वुरमित्युदकनामसु पठितत्वात् ... तुप्रशब्दोऽन्तरिक्षवचनः । तत्रभवास्तुप्रिया... इकारलोपश्छान्दसः Sy. वृषभ नाम राजानम्... अप्सु स्थितमद्भ्य उत्तारितवानसीत्यर्थः Sk.

३. शत्रुभिः सह युद्धवेलाया क्षेत्रप्राप्त्यर्थम् Sy. क्षेत्रशब्देनात्रैकदेशवचनेन समस्ता पृथिवी लक्ष्यते । पृथिवीजयाय । अद्भ्य उत्तारितां पृथिवीं जेष्यतीत्येवमर्थम् Sk.

४. मित्राया P ५. गां जलेषु गतं मग्नमित्यर्थः Sy. गा गन्तार देवान् शत्रून् वा प्रति Sk. ६. आप. P

७. चिरान् P F. adds गा गन्तारं शत्रुं देवाव after चिरम् ।

ज्योक् चित् चिरकालमपि Sy.

ज्योगिति निपातश्चिरवचनः । चिच्छब्दपदपूरणः Sk. ८. एकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यच्छब्दोऽत्राध्याहार्यः । य वृषभं चिरमत्र पृथिव्यां तस्थिवासः स्थिताः प्रतिष्ठितास्तच्छत्रवोऽमुरा वा अक्रन् । करोतिरिह क्रियासामान्यवचनः सामर्थ्यात् प्रक्षेपे वर्तते । अप्सु क्षिप्तवन्तः । यं पृथिव्यां चिरप्रतिष्ठितमपि सन्तं शत्रवोऽमुरा वा राज्योच्छेदादप्सु प्रक्षिप्तवन्त इत्यर्थः Sk.

९. शत्रुत्वम् Sy.

१०. युद्धमत्युक्षिप्तवन्त उपतार्यं च तेषाम् F.

११. निकृष्टानि दुःखानि Sy.

यानि स्वभूतानि वेदनानि । अपठितमपि धननामैतत् । धनानि तान्यधराणि तस्याधोवर्तोन्यक. कृतवानमि । शत्रुधनानि तस्यायत्तान्यकरोदित्यर्थः Sk.

१२. उपावाणि F. १३. चकारेति F.

१४. V. Mādhava ignores मघवन् । चित् । Ms. D. puts the figure ॥३३॥ here to indicate the end of the thirtythird hymn. No such number is given in P. M and F. १५. त्रिश्चिन्नः । D. M. न is omitted by F. त्रिश्चित् त्रिवारम्... अत्र त्रिरिति वचनं सवनत्रयापेक्षम् । आदरातिशयद्योतनार्थं वा Sy. त्रिशब्दोऽत्र सर्वत्र त्रिशब्दस्य बहुत्वमात्रप्रतिपत्त्यर्थत्वाद् बहुकृत्व इत्यस्यार्थः । बहुकृत्व Sk.

१६. चिच्छब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१७. अस्मान् Sk १८. त्रिशब्दश्च P.

त्रिश्चिदद्य D. त्रिश्चिदस्माकमद्य M.

१९. भवन्त D. भवनं M. भवतिरिह प्राप्त्यर्थः । प्राप्नुतम् । ... बहुकृत्वोऽप्यस्मत्समीपमागच्छतमित्यर्थः Sk

२०. ह भवति P. प्राज्ञी त्रिः कृत्वः बद्ध प्रामुतं वांधामनुधः राति. देवमपि विक्षुर्गमनसमर्थयदागत्याभवतोऽस्मभ्यः धन दास्यत तदपि प्रभूतमित्यर्थः । भवति F व्याप्तः Sy.

गमनमनेकेयु । दानम् । च । युवयो । हि । युगलम् । राज्येव । अह । सुक्लिष्टं तौ युवामस्मान्
प्रति । गन्तारी । भवतम् । देवैः ।

त्रयः पवयो मधुवाहान् रथे सोमस्य वेनामनु विश्व इद्विदुः ।

त्रयः स्कम्मासः स्कमितासं आरमे त्रिर्नक्तं याथस्त्रिर्वेधिना दिवा ॥२॥

त्रयः पवयः । श्रीणि । मधुपात्राणि । मधुवाहने भवत । रथं तं रथम् । सोमस्य । कान्तां

- १ गमनसाधनभूतो रथः Sy
यास्येतेनेति यानो रथ इहोष्यते Sk
- २ हे अश्विनो यवागत्यात्मन्म्यं धनं वास्यथ
स्तवपि प्रभूतमित्यर्थः Sk.
- ३ हिशब्दो यस्मात्पर्यं Sk.
- ४ युगलरात्र्येहस्तु शिष्टन्तो P युगल-
रात्र्येवाहस्तु शिष्टन्तो D युगलं रात्र्ये
वाहस्तु त्विपं तौ F परस्परनियमरूप-
सम्बन्धविशेषोऽस्ति अलु Sy
यस्माच्च युवयो स्वभूतं यन्त्रमपि विनु ।
येन यन्त्रेण युवामपि शत्रून् हन् । तवपि
सर्वं गमनप्रतिबन्धकम् Sk.
- ५ हिमयुक्तया रात्र्येव Sy
हिमेति रात्रिनाम । तत्रभवत् हिम्या
उषा । अथवा हिम्येव वासस
इत्येतदुपमानम् । युवयोर्हि यन्त्रमित्येतेन
च सम्बन्धते । अयं च पादो मिश्रमेव
वाक्यं पूर्वस्मात्पर्यं चार्त् । युवयोरिति
षष्ठीनिर्देशाभ्योतिरिति वाक्यशेषः ।
युवयोर्भ्योतिर्यन्त्रम् वासःशब्देन रा-
त्रिर्लक्ष्यते । रात्र्यापि स्वसम्बन्धि तनो
लक्ष्यते । यथोवा- शार्वरस्य तमसस्तद्
वदित्यर्थः Sk.
- ६ धूर्परस्य्याञ्जमनयुक्तस्य वासरस्य ।
यथा रात्र्या सह विवसस्य सम्बन्ध-
क्यापि नापैति तद्वत् Sy

- घास इत्यपठितमप्यहर्नाम Sk.
- ७ यथोवा नियमेनाहस्तस्याप्रभिमुखं करो-
त्येवं युवां नियमेन रथमस्मदभिमुखं
शुक्तं । येनासावस्मत्समीपमागच्छती
त्यर्थः Sk
- ८ युवामुभो मेधाविभिर्द्वित्यभि-
अमितो नियन्तव्यावमुग्रहवशात् तबधीनो
भवतम् Sy अम्यायशब्दः क्विबन्तः ।
सेनाया अम्यायगन्तारी । स्वसेनयाऽ-
स्मानामभिमुख्येन गन्तारी भवतमि-
त्यर्थः Sk.
- ९ मेधाविभिः सह । कैः ? प्रयत्नश्रिता देवैः
Sk.
- १० यमः M. मधुपूर्णास्त्रयः पवयः Sk.
- ११ यत्रसमाना वृडाश्चक्रविशेषाः Sy
- १२ मधुरद्रव्याणां नानाविधस्वाद्यादीनां बहु
नेन युक्ते Sy आगच्छतोऽपिपासित-
योर्बुधपोरस्ति रथे येयं मण्डित्यर्थः Sk.
- १३ तनुर्धं P
- १४ सोमस्य घन्त्रस्य सेनां कमनीयां नार्यानि-
मिलक्ष्य यवा सोमस्य सेनया सह
विवाहस्तवानीं नानाविधस्वाद्ययुक्तं
चक्रयोपेतं प्रौढं रथमाहृष्टाश्विनो
गच्छत इति सर्वे देवा जामन्तीत्यर्थः Sy
सोमस्य चोपरि सेनां कान्ति युवयो-
रिच्छामेत्यर्थः Sk.

सूर्याम्^१। अनु तस्या^२ स्वयवरे। सर्वे^३। एव देवास्त रथ प्रत्यक्षेण^४। अजानन् तस्मिन्^५। तिस्र^६। स्थूणा^७।
अवष्टम्भनार्थम्^८। स्थापिता^९। तौ युवाम्^{१०}। रात्रेस्मान्^{११}। त्रि^{१२}। आगच्छतम्^{१३}। अह्न्^{१४}। च^{१५}।

समाने अहन्त्रिरवद्यगोहना त्रिरद्य यज्ञं मधुना मिमिक्षतम् ।

त्रिर्वाजवतीरिषो अश्विना युवं दोषा अस्मभ्यमुपसंश्च पिन्वतम् ॥३॥

समाने अहन्^{१०}। एकस्मिन्^{११}। अहनि^{१२}। त्रिरागती हे^{१३} अवद्यानि^{१४} विनाशयन्ती^{१५}। त्रि^{१६}।
अद्यास्माकम्^{१७}। यज्ञम्^{१८}। मधुना^{१९}। सिञ्चतम्^{२०}। तथा रात्रि^{२१}। उपस^{२२}। च^{२३}। वलयुक्तानि^{२४}। अन्नानि^{२५}।
युवाम्^{२६}। अस्मभ्यम्^{२७}। त्रि^{२८}। दोग्धम्^{२९}।

१. सूर्यम् P. २. तस्य P.

३. सर्व एव यजमाना जानन्त्यागच्छतोः। आगताभ्यां युवाभ्या सोमाभिलषितं जानन्तः सर्व एव यजमानाः सोमं दास्यन्तीत्यर्थः Sk. अवष्टम्भनाया- गच्छतोरागतयोर्वा श्रान्तयो रथे सदसि वाऽवष्टम्भनस्तम्भा अपि विद्यन्त एवेत्यर्थः Sk

४. प्रत्यक्षो P.

५. The passage beginning with रथ and ending with अजानन् is missing in M

६. ऽपितवाः P. आरभे आरब्धुमचल- म्बितुम्... यदा रथस्त्वरया याति तदानीं पतनभीतिनिवृत्त्यर्थं हस्तालम्बन- भूताः स्तम्भा इत्यर्थः Sy. स्फभितासः प्रतिबद्धाः।... रथे सदसि वा Sk.

७. युवां तादृशेन रथेन... रात्रौ... त्रिवारं गच्छथः। तथा... दिवसेऽपि त्रिर्याथः। रात्रावहनि च रथमारुह्य पुनः पुनः क्रीडथ इत्यर्थः Sy. त्रिर्बहुकृत्वो नक्तं रात्रौ... यातमस्मत्समीपम्... बहुकृत्व एवाश्विनौ दिवा Sk.

८. युवा M.

९. त्रीः M. बहुकृत्वः Sk.

१०. अहन् त्रिरित्यनयो. कारकक्रियाविशे- षणयो रवद्यगोहना इत्यनयाऽऽमन्त्रि- तस्थया क्रियया सम्बन्धः Sk.

११. त्रिवारमनुष्ठानगतानां दोषाणां संवरण- कारिणी भवतम् Sy. अवद्यगोहनौ गह्रांस्य तमसो गोहितारौ। स्वेन ज्योतिषापहन्तारावित्यर्थः Sk.

१२. बहुकृत्वः Sk.

१३. उदकेन Sk.

१४. ऽन्त P.

१५. कथा P.

१६. रात्रिषु दिवसेषु च नैरन्तर्येण Sy.

आभ्या ददतु। उपःशब्देनात्र साहचर्या- दहर्लक्ष्यते। सप्तम्येकवचनस्य स्थान- उभयत्र प्रथमावबहुवचनम्। रात्रौ चाहनि च पिन्वतम्। सततं दत्तमित्यर्थः Sk.

१७. उषश्चञ्चलयुक्तानि P. उषसश्चञ्च (ब) लयुक्तानि D.

१८. बहुकृत्वः Sk.

१९. तिर्दोहं P. The passage beginning with यज्ञम् and ending with दोग्धम् is omitted by M. सिञ्चतं, प्रयच्छतमित्यर्थः Sy.

सिञ्चतं क्षालयतम्। बलकराण्यन्तान्य- स्मभ्यं दत्तमित्यर्थः Sk.]

त्रिर्वर्तियीतुं त्रिरनुव्रते जन त्रिः सुप्राप्ये त्रेषेवं शिञ्चतम् ।

त्रिर्नान्द्यं वहतमग्निना युव त्रिः पृषो अस्मो अचरेव पिन्वतम् ॥४॥

त्रिर्वर्तिः । त्रिः । मार्गम् । गच्छतम् । त्रिः । अनुकूलकर्मणि । जन आगच्छतम् । त्रिः ।

सुष्ठु परिरक्षणीये तथा । त्रेषां च । दत्तम् । इवेति पूरणम् । त्रिरस्माकम् । हर्षजननं धनम् । वहतम् ।

त्रिः । अन्नम् । अस्मासु । उदकानीयं पजन्यं । पिषतम् ।

त्रिनो रयिं वहतमग्निना युवं त्रिदेवतां त्रिकृतावतुं धियः ।

त्रिः सौमगुत्व त्रिकृत श्रवोसि नखिष्ठ वां सरे बुद्धिता रुद्रथम् ॥५॥

त्रिनो रयिम् । त्रिः । अस्मभ्यम् । धनम् । वहतम् । त्रिः । यज्ञे । दत्तम् । अपिच । कर्मणि ।

- १ त्रिर्वर्तिः P
 २ अस्मदीयवर्तनसाधनं गृहम् Sy
 वर्ति, वर्तय्या प्रसिद्धेन मार्गेण यातम् Sk.
 ३ गच्छत P D
 ४ अन्यक० P
 अस्मदनुकूलभ्यापारयुक्ते Sy
 अनुव्रते जने । अनुव्रतशब्द आपन्नभक्त
 बचनं प्रसिद्धो लोके । बहुकृत्वो भक्ते
 आपन्ने माबुद्धे जने । मित्यं भक्तस्य
 माबुद्ध्यस्य मनुष्यस्य सामीपं गच्छतमि
 त्यर्थः Sk.
 ५ ०त् P D
 ६ तिः P बहुकृत्वः Sk.
 ७ सुष्ठु प्राबयति प्रतर्पयति यो देवताः स
 सुप्राची यष्टा तस्मै Sk
 ८ त्रिधासम्बन्धिप्रशास्यस्य बहुत्वमात्र
 प्रतिपत्त्यर्थत्वाद् बहुधासम्बन्धित्वात् Sk.
 ९ पुन पुनरनुष्ठानमुपबोध्यम् Sy
 बहुप्रकारं दत्तम् । किं सामर्थ्य-
 यनम् Sk.
 १० ०रण P
 ११ ति० P
 १२ बहुकृत्वः Sk.
 १३ The passage beginning

- with त्रिर्वर्ति and ending with
 त्रिरस्माकम् is omitted by M.
 १४ नन्वनीय सन्तोषकरं फलम् Sy पुत्रादि
 समुद्धिम् । हे अदिवनी । युवां
 पुत्रादिसमुद्धिमपि वस्तमित्यर्थः Sk.
 १५ वहत P वहतः M.
 १६ बहुवचनान्तसामानाधिकरण्यावसानाद्
 बहुवचनान्तं प्रोच्यम् अस्माि Sk.
 १७. अस्मभ्यम् ।
 १८ उदकानि च P D उदकानिच M
 यथा मेधोज्यो वा कश्चित् प्रभूतास्यु
 दकानि तथा बहुकृत्वोऽस्मभ्यं वस्त
 मित्यर्थः Sk.
 १९ ०न्या P D
 २० प्रयच्छतम् Sy
 २१ V Mādhava ignores अदिवना ।
 युवम्
 २२ बहुकृत्वः Sk.
 २३ वहत P वहतः M. दत्तम् Sk.
 २४ देवैर्युक्ते कर्मणि Sy आगच्छत-
 मिति शेषः Sy त्रिरावृत्ते यागे ।
 पुन पुनर्यज्ञाभ्योऽस्मभ्यमित्यर्थः Sk.
 २५ अस्मद् बुद्धी Sy प्रज्ञा वाऽस्मदीया
 बहुकृत्वो रसातमित्यर्थः Sk.

रक्षतम् । त्रि । सीभाग्यम् । त्रि । उत । अन्नानि । त्रिभिश्चक्रैर्यंस्तिष्ठति तम् । युवयो । रथम् ।
सूर्ये स्वयवरार्थं गतयोस्तस्य । दुहिता । आरुरोह ।

त्रिर्नो अश्विना दिव्यानि भेषजा त्रिः पार्थिवानि त्रिरु दत्तमृद्भ्यः ।

ओमानं शंयोर्ममकाय सूनवे त्रिधातु शर्म वहतं शुभस्पती ॥६॥

त्रिर्नो अश्विना । त्रि । अस्मभ्यम् । अश्विनो । दिवि भवानि । भेषजानि । दत्तम् । त्रि ।
पार्थिवानि । त्रि । च । आन्तरिक्षाणि । शयोर्वाहिस्पत्यस्य यज्जगत । रक्षकम् । सुप्त तत् । त्रिगुणम्
उदकपती । सूनवे । मदीयाय । आवहतम् ।

१. रक्षत M. २ बहुकृत्वः Sk.
३. ०भाग्यम् D सुधनताम् । किम् ? साकाङ्क्षत्वाद्योग्यत्वाच्च व्यवहितस्यापि वहतमित्यस्यानुषङ्गः । वहत दत्तम् Sk.
४. उद्धानानि P उतानानि D. कीर्ति वा बहुकृत्वो वहतम् Sk.
५. दभिश्चक्रे य० P ०श्चक्रे य० D. M. अश्विनोस्त्रिचक्रो रथः । स त्रिषु चक्रेषु स्थितत्वाल्लोकत्रयव्यवस्थितत्वाच्च त्रिष्ठः । त त्रिष्ठम् Sk.
६. रथ M
७. षष्ठ्यर्थे सप्तमी Sk.
८. सूर्यस्य पुत्री Sy.
९. तत्प्रभवत्वाच्चोषसो दुहितृव्यपदेशः । सूर्यस्य दुहिता उषाः Sk.
१०. ०रोहा P ०रोद M.
११. V. Mādhava ignores अश्विना । युवम् । नः । १२. बहुकृत्वः Sk.
१३. त्रिप्रकाराण्योषधानि Sk.
१४. दन्तिरपाक्षिवानि P. ०रपार्थिवानि D.
१५. अन्तरिक्षात् । . . लोकत्रयभेषजानि तान्यस्मभ्यं बहुकृत्वो दत्तमित्यर्थः । Sk.
१६. चतुर्थ्यर्थे षष्ठी । शंयोः सुखकामाय ममकाय मामकीनाय . पुत्राय Sk.
१७. यज्जगतः P. D.

१८. ओमानं सुखविशेषम् Sy सर्वोपस्करपालनसमर्थम् Sk.
१९. शर्म । गूहनामृतम् Sk.
२०. तत्रि P. वातपित्तश्लेष्मघातुत्रयशमनविषयं सुखम् Sy. घीयन्ते प्राणिना देहेष्विति घातव शरीरस्थितिहेतवोऽन्नरसा । देवपितृमनुष्योपभोग्यैरन्नरसैस्त्रिभिरभ्युपेतम् Sk २१. ०कवति P. शोभनस्योषधजातस्य पालको Sy.
२२. मदीया च वहतं P. प्रापयतम् । दत्तम् । . . अथवा शयोरिति सुखेच्छापादानत्वादिष्यमाणस्य याचितत्वात् शं च दत्तमित्यर्थः । न गूहम् । ओमानमित्यवतेस्तृप्तिकर्मणः । अवन पालन वा । त्रिधात्वित्यपि त्रयाणां घातूनां समूहः । अवनपालनयोरन्यतरदेवपितृमनुष्योपभोग्यान्यतररसत्रयसमूहं सुखं च दत्तमित्यर्थः । अथवा त्रिधात्विति शर्मण एव विशेषणं नार्थान्तरप्रतिनिर्देशः । धातुशब्देन तु शीतोष्णवर्षकालास्त्रय उच्यन्ते । त्रिषु कालेषु भवत् त्रिधातु शर्म । कालत्रयेऽपि सुखं दत्तमित्यर्थः । Sk.
२३. M. ignores this stanza.

त्रिनो अश्विना यजता दिवेदिधे परि त्रिधातु पृथिवीमशायतम् ।

त्रिस्रो नासत्या रथ्या परावर्त आत्मेव वातुः स्वसंराणि गच्छतम् ॥७॥

त्रिनो अश्विना । अश्विनो । यजनीयो । अह्ना । त्रि । अस्मान् । वेदिभूतां पृथिवीम् ।
बहिष्या त्रिधातुना । पर्यशायतं परितस्तारितवन्ती त्रिधातु । तिस्रो वेदी । नासत्या । रथ्या ।
दूरात् । आगच्छतम् । व्याप्त इव । वायुः । अहानि यथा वायुदिवसेषु संचरति ।

१ Omitted by M

२ यत्तच्छब्दावध्याहृत्यकवाक्यता मेवा । यो
यजता यष्टभ्यो यागाहो Sk.

३ अह M.

प्रतिदिनम् Sy अहन्यहनि Sk.

४ अस्मन्दीपां वेदिक्यां भूमिम् Sy

५ कक्ष्यात्रयमुक्ते आस्तीर्णे बहिषि

त्रिवारं शयनं क्रुतम् Sy

त्रिधास्थिति पृथिवीसामानाधिकरण्या
इभ्यत्ययेन नपुंसकता । पृथिवीशब्देनापि
समस्तभूमिष्वलवधनेनैकदेशोऽत्र लक्ष्यते ।
त्रिभिरपि रसंस्थेतां निवासभूमिम् Sk.

६ ०भुष्वा P

७. अस्माकं स्वभूतां वेदिकशानां पृथिवीं
पर्यशायतमनुवायाम् । सर्वतो व्याप्तुत
मित्यर्थः । अथवा अशायतमिति दो-
ष्यम् । शोतिश्च स्थानार्थः । पर्यं
शायतम् । परिप्रापयतम् । वस्तमस्मभ्य
मित्यर्थः । अथवा न इति घटी । पृथि-
वीमिशेषकार्या । पृथिवी च वेदिरभिप्रेता ।
अशायतमित्यपि प्रकृत्यन्तरस्यैवाश्रिते
ष्यम् । अस्माकं स्वभूतां वेदि-
कशानां पृथिवीम् । अथवा वातुशब्द-
कारण्यम् । ततः क्रियाविशेषणम् ।
त्रिषु पूर्वाह्नमध्यमिनापराह्णक-
षेपु कालेषु भवत् त्रिधातु । अशायतम् ।
सर्वासु यागवेत्तास्वशायतमित्यर्थः Sk.

८ ०न्तो M.

९ ०धाकु F D

१० किञ्च तिस्रोऽप्यस्मदीया ऐष्टकपाशुक्-
सौमीकवेदिकशाना Sk.

११ तिल्लेवेवि P

१२ यद्यपि चाश्विनोरन्यतरस्येवं नामवेर्यं
तथापि साहचर्याङ्गुमयोर्गपदेशः Sk.

१३ रथ्यो D

रथस्य वोढारौ रथे वा साधु Sk.

१४ दूरस्पोऽपि Sk.

१५ आत्मशब्देनात्रात्मसम्बन्धान्न उच्यते ।
वातशब्दोऽपि सुप्तेवशब्दम् उपमानमेव ।
द्वितीयं मन इति इव च । वात इव ।
यथा वायुमनसी क्षीघ्रं गच्छतस्तद्वत् ।

आत्मेति वातस्यैव विशेषणम् । न
पृथगुपमा । वातो हि सर्वस्यात्मा
सर्वशरीराणां पाञ्चभौतिकत्वात् । यथा
सर्वस्यात्मा वातः क्षीघ्रं गच्छति तद्वच्छीघ्रं
गच्छतमिति । अनयोश्चार्थसंयोगो पूर्व-
ण निवासभूमिप्राप्तिराशास्यते परेण याग-
कालेषु वेदिकगमनमित्यस्यां तावत् कल्पना
यामयौनस्कल्पमेव । यथा तु पूर्वण वेदि-
व्याप्तित्वात् तत्र परेण वेदिकगमन-
मुच्यते । गमनोत्तरकालं व्याप्ति-
पूर्वण । इत्येवमयौनस्कल्पाद् वाक्यमे-
वाद् वाऽर्थसंयोगोस्तुस्मार्यत्वेऽप्ययौनस्कल्प-
मेव Sk.

१६. यथा प्राणिनामात्ममूत । प्राणवायु
स्तवीयानि शरीराणि गच्छति तद्वत् Sy
सप्तन्यर्थे चात्र प्रथमा । यजनीयेष्वहस्सु
क्षीघ्रं गच्छतः Sk.

त्रिरश्विना सिन्धुभिः सप्तमातृभिस्त्रयं आहावस्त्रेधा हविष्कृतम् ।
तिस्रः पृथिवीरूपरिं प्रवा दिवो नाकं रक्षेथे द्युभिरक्तुभिर्हितम् ॥८॥

त्रिरश्विना । सप्तादित्यरश्मयो मातरो यासा नदीना ताभि । अश्विनी । त्रि कृतमेत-
द्विशदमाह त्रय इति । कूपस्य समीप प्रभूतोदक निपानमाहावस्त्रय । आहावा कृता एतदेव स्पष्टमाह
त्रेवेति द्रोणकलश आघवनीय पूतभृदिति त्रय आहावास्तेषु त्रेधा । सोम । कृत एव कृते । तिस्र ।
वेदी । अभि । प्रवलेन । दिव आगच्छत युवाम् । अहोरात्रे । निहितम् । आदित्यम् । रक्षेथे ।

कश्त्री चक्रा त्रिवृतो रथस्य कश्त्रयो बन्धुरो ये सनीडाः ।
कदा योगो वाजिनो रासभस्य येन यज्ञं नासत्योपयाथः ॥९॥

क्व त्री चक्रा । क्व । त्रीणि । चक्राणि । त्रिभिश्चक्रैर्वर्तमानस्य युवयो । रथस्य । क्व वा ।
त्रय । फलका सङ्घाटा प्रउगाकारस्य कोणेषु त्रय फलका सङ्घाटा भवन्ति । ये । सनीडाः ।

१. सप्तसंख्याका गङ्गादद्या नदयो मातर उत्पादिका येषां जलविशेषाणां ते सप्तमातरः Sy. सप्तच्छन्दासि मातृभूतान्यभिषवद्वारेण येषां ते सप्तमातरः सोमाः । ... छन्दोभिरभिषुतैः सोमैः सम्बद्धाः Sk. २. ०रौ P. D.
३. स्यन्दनात् सिन्धवः सोमा उच्यन्ते Sk.
४. बहुकृत्वः Sk ५. त्रयमिति D
६. ०न आ० P.

यथोक्तजलयुक्तस्य सोमस्याधारभूताः कूपसदृशास्त्रयस्त्रिसंख्याका द्रोणकलशा-
घवनीयपूतभृदाख्या निष्पन्ना इति शेषः Sy. ७. तूयः M.

८. युष्मदर्थं कृताः । सामर्थ्यादिस्माभिः Sk.
९. द्रोणकलश द्रोणकलशः P.

बहुकृत्वोऽस्माभिर्युष्मदर्थं सर्वैः छन्दो-
भिरभिषुताना सोमाना पूर्णा आहावस्था-
नीयाः पूतभृद्धवनीयद्रोणकलशास्त्रयो-
ऽप्युपकल्पिता इत्यर्थः Sk.

१०. पुत्रभू० M.

११. पुरोडाशादिविभागेन त्रेधा हविष्कृतम्

- Sk. १२. देवी दी. P.
त्रिभ्यः पृथिव्यादिलोकेभ्य ऊर्ध्वं गच्छन्ती Sy. पृथिवीशब्देनात्र साहचर्यात् सर्वे लोका उच्यन्ते । उपरीत्येतद्विव इत्येतेन सम्बध्यते Sk.
१३. दिवो नाकं द्युलोकसम्बन्धिनमादित्यम् Sy. यौ युवां त्रीनपि लोकानुपरि द्युलोकस्य प्रवा गन्तारौ तौ नाक स्वर्गं स्वव्यापारेण रक्षेथे Sk

१४. ०रात्रे P.

१५. हितमुपकारकं सर्वप्रजानाम् Sk.

१६. त्रि P. १७. ०श्चते वर्त० M.
त्रिसंख्याकरश्रिभिरुपेतस्य Sy

१८. ०का P. सारथिस्थान बन्धुर उच्यते Sk. १९. ०टः M.

२०. सनीठ P. नीडं गृहसदृशं रथस्यो-
पर्युपवेशस्थानम् । तेन सह वर्तन्त इति सनीडाः । ते काष्ठविशेषा बन्धुरो नीड-
बन्धनाधारभूताः Sy. समानस्थानाः । एकस्मिन्नेव प्रदेशे स्थिताः । मनुष्यस्य शकटस्येव भिन्नप्रदेशवर्तिन इत्यर्थः Sk.

एकस्मिन् रये फलका सङ्घटिता कदा च । योगो रये युवयो । बलवत् । रासभस्य । येन रास-
भेन । नासत्यो । वञ्चम् । उपगच्छथ ।

आ नासत्या गच्छत ह्यते ह्यविर्मध्वः पिबत मधुपेमिरासभिः ।

युवोर्हि पूर्वं सवितोपसो रथमृताय चित्रं घृतवन्तुमिष्यति ॥१०॥

आ नासत्या । आगच्छतम् । नासत्यो ! ह्यते । ह्यविर्मध्वम् । सोमम् । पिबतम् । सोमम् ।

आस्यैर्बहुवचने न तात्पर्यमस्ति यथा बहूनि भवन्ति देवशरीराणि । युवयो । हि । रथम् । उच्य-
वन्तम् । उपस । पूर्वमपररात्र एव । सविता । दिवसकरणाय । इच्छति । चित्रम् । प्रेरयति चेति ।

- १ फलके M. २ योगे M
३ ०पो D
४ बेगवत Sk.
५ युष्मदीयाश्चत्य । कदा युष्मदीयो-
श्चो रये नियोज्यत इत्यर्थः Sk.
६ येन चक्रत्रयनीडकाष्ठत्रयरासभयोगेन
सहितेन रयेन प्राप्नुय Sy
७ यज्ञमस्मदीयं यागस्थानम् Sy
यज्ञम् Sk.
८ किमसन्निहितानि चानि गमनसाधनानि
येन आगच्छथ इत्येवमागमनविलम्बना
दुपासन्मोक्ष्यम् Sk.
९ आस P
१० सोमसङ्गणम् व्यत्ययेनेर्ब बहुवच
नम् । मधुपाम्यामास्याभ्याम् Sk.
११ मधुखण्ड्यानि हवीनि Sy
आगत्य मध्वो मधुस्वादिर्ब मधुस्वादिभ्य
वाऽप्यकदेशं स्वादिभ्यस्तप्यम् Sk.
१२ (प्रेरयति चेति) सोमबै P
मधुखण्ड्यानि युक्ता Sy
१३ हिशाब्धो यस्माद्ध्वे Sk.
१४ उच्यते तमुच्यते P
उच्यते उच्यते D
उच्यते तम् M
अक्षाञ्जनसाधनेन घृतेनोपेतम् ।

- उच्यन्नासात्पुरा Sy
१५ उपसद्य स्वभूतं रथम् Sk.
१६ क्रियाविशेषणमेतद् । अन्याभ्यो देवताभ्य-
प्रथमम् Sk
१७ यजमाननामधेयमेतच्छाकपूणिना पठि-
तम् । सर्वस्य यज्ञस्य प्रसविताऽभ्यमु-
क्षाता यजमानः Sk.
१८ अस्मद्व्यतापम् Sy
ऋताय यज्ञं प्रति गमनाय Sk.
१९ ०षते करयोच्छति P सवितर्विचसेकर०
D सवितेव दि० M
यजमानो यस्माद्बुष्मदीयमौषसं च रथं
पूर्वमिच्छति तस्मादागच्छतमित्यर्थः ।
अथवा सविता प्रकाशद्वारेण सर्वस्य
प्रसुवम् सूर्यं उच्यते । उच्यते इत्येतच्च
ऋतायेत्येतेन सम्बन्ध्यते । इष्यतीत्यपि
भूतकाले सट्भ्यत्ययेन द्रष्टव्यः । यस्माद्
युवयो स्वभूतं रथं पूर्वमतीते काले
सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्यो बुहितुष्यस
ऋताय गमनायेष्यतीष्टवान् प्राषित
वान् । तत्रेत् Sk.
२० मित्रं D
विचित्रं पूजनीयं वा Sk.
२१ प्र० P
२२ वेति M.

आ नासत्या त्रिभिरेकादशैरिह देवेभिर्यातं मधुपेयमश्विना ।

प्रायुस्तारिष्टं नी रपांसि मृत्तं सेधतं द्वेषो भवतं सचाभुवा ॥११॥

आ नासत्या । आयातम् । नासत्यौ^१ । त्रयस्त्रिंशद्भिः^२ । देवैः^३ । इह । पातव्य सोमम् ।
आयुश्च । प्रवर्धयतम्^४ । पापानि च । विनाशयतम्^५ । द्वेषश्च^६ । निषेधतम्^७ । भवत च । सहभूताव-
स्माभिः^८ ।

आ नो अश्विना त्रिवृता रथेनार्वाञ्च रयिं वंहतं सुवीरम् ।

शृण्वन्ता वामवसे जोहवीमि वृधे च नो भवतं वाजसातौ ॥१२॥

आ नो अश्विना । आवहत्^{१०} । अश्विनौ ! त्रिवृता । रथेन । अस्मभ्यम्^{११} । इतोमुखम् ।
सुवीरम्^{१२} । रयिम्^{१३} । शृण्वन्तौ^{१४} । वामहम्^{१५} । रक्षणार्थम् । भृशमाह्वयामि । वृद्धचर्थम् । च । अस्माकम्^{१६} ।
भवतम्^{१७} । युद्धे ।

१. त्रयस्त्रि P.

२. अस्मिन् देवयजनदेशे Sy.
यज्ञे Sk.

३. यातव्यं D.

मधुस्वादं च पानाहं च सोमलक्षणं
हविस्तत् प्रत्यायातम् Sk.

४. ०यत M.

५. नि.शेषेण शोधयतम् Sy.

नि शोधयतम् । सर्वाण्यपनयतमित्यर्थः ।
Sk.

६. द्वेषश्च D

द्वेष्यं वाऽस्माकम् Sk.

७. सेधतिरत्र सामर्थ्याद् वधार्थः । हतम् ।...

अथवा सेधतिर्गतिकर्मा । ... शुद्धोऽपि च
सोपसर्गार्थो द्रष्टव्यः । यत्किञ्च द्वेष्टु द्वेष्यं
वास्माकं तत्सर्वमपगमयतमित्यर्थः Sk.

८. सहभुवावेकस्थानवर्तिनौ नित्यमस्मदीयेषु
यज्ञेष्ववागच्छतमित्यर्थः Sk.

९. The passage beginning with
देवैः and ending with सहभूता-
वस्माभिः is omitted by P.

१०. ०ना D.

११. अस्मदभिमुखम् Sk.

१२. शोभनेर्वीररूपेतम् Sk.

१३. रयीं D

१४. शृण्वन्तौ D

नित्यमस्मदीयमाह्वानम् Sk

१५. तर्पणाय पालनाय वा Sk

१६. नित्यं चास्मान् सङ्ग्रामेषु जयलक्षणया
वृद्ध्या वर्धयतमित्यर्थः Sk.

१७. This stanza is omitted by P.

Ms D puts the figure
॥३४॥ here to indicate the
end of the thirtyfourth
hymn No such number is
given in P and D.

ह्याम्युषिं प्रथमं स्वस्तये ह्यामि मित्रावरुणाविहावसे ।

ह्यामि रात्रीं जगतो निवेशनीं ह्यामि देवं सवितारमृतये ॥१॥

ह्याम्यग्निम् । ह्यामि । अग्निम् । मुख्यम् । अविनाशाय । ह्यामि । मित्रावरुणा ।
इह । रक्षणाय । ह्यामि । रात्रिम् । जङ्गमस्य । निवेशयित्रीम् । ह्यामि । देवम् । सवितारम् ।
रक्षणाय ।

आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृत मर्त्यं च ।

हिरण्ययेन सविता रयेना देवो याति स्र्वनानि पश्यन् ॥२॥

आ कृष्णेन । कृष्णवर्णेन । रजसा शुलोकेन । वर्तमानः । निवेशयन् । देवान् । मर्त्यान् ।
च । हिरण्ययेन । सविता । रयेन । देवः । आयाति । सर्वाणि भवनानि । पश्यन् ।

१ अग्नि P M

२ आवो Sy

क्रियाविशेषणं वा प्रथमशब्दः । अग्न्याम्यो
वेवताम्यः प्रथममग्रम् Sk.

३ ०माशाना P

४ ०ष्वविहार० P D ०ष्वविहार० M.

५ ह्यामि ह्यामि P

६ रात्रीं D

७ जगमस्य D

८ वैशयिषीं P स्वापकरीम् Sk.

९ तमसा वा रात्र्या वा व्याप्ते जगति Sk.

१० ०माननो P

वतत इति गतिकर्मा । हेतौ
शानच् । आगमेनात्मीयेन हेतुना Sk

११ ०शय P

शुद्धोऽप्ययं निश्चिदिरभिपूर्वाभिः ऋष्यः ।
व्यापारेष्वभिनिवेशाद् यत्नेन व्यापार
यन्नित्यर्थः Sk.

१२ देवं मनुष्यञ्च यद्वा । अमृतं मरण-
रहितं प्राणं, मर्त्यं मरणसहितं शरीरञ्च
निवेशयम् Sy

उचिते हि सवितरि सवः स्वध्यापारे
प्रवर्तते । अत एवमुच्यते—आवर्तमानो
निवेशयन्नमृतं मर्त्यं चेति Sk.

१३ मनुष्मान् M.

१४ आयति D

१५ सतानि P

१६ भूतानि Sk.

१७ कृताकृतप्रत्यवेक्षणार्थं पश्यन् । अथवा
निवेशयन्निति निवेशः स्वाप एवामिप्रेतः ।
कृष्णेन रजसा इत्येतच्च निवेशयन्निति
त्येतेन सम्बध्यते । सप्तम्यर्थे चात्र तुतीया ।
आवर्तमानो निवेशयन्निति तु हेतुमद्भावे ।
एवं योजना । कृष्णायां रात्रौ निवेशयन्
स्वापयन् अमृतं मर्त्यं आवर्तमानश्च ।
कदा सामर्थ्याद्बहूनि । हिरण्ययेन सवि-
ता रयेन आ देवो याति । क्व याति ?
सामर्थ्याद् रात्रौ । निवेशयन्नमृतं
मर्त्यं चोदयतिरिति प्रत्यायाति । उत्तर-
कृत्स्वानि भूतानि पश्यन् बहूनि ।
पृथिवीं प्रत्यायाति तत्रस्थानि भूतानि
पश्यन् Sk

याति देवः प्रवता यात्युद्रता याति शुभ्राभ्यां यजतो हरिभ्याम् ।
आ देवो याति सविता परावतोऽपु विश्वा दुरिता बाधमानः ॥३॥

याति देवः । याति । देव । प्रवणेन मार्गेण प्रात । यात्यनन्तरम् । उन्नतेन । याति । शोभनाभ्याम् । अश्वभ्याम् । यष्टव्य । आयाति । देव । सविता । द्वारात् । अपबाधमान । विश्वानि । दुरितानि ।

अभिवृतं कृशनेर्विश्वरूपं हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम् ।
आस्थाद्रथं सविता चित्रभानुः कृष्णा रजांसि तविषीं दधानः ॥४॥

अभिवृतम् । परिवृतम् । हिरण्यं । नानारूपम् । हिरण्यशम्यम् । यष्टव्य । महान्तम् रथम् । आस्थित । सविता । चित्रदीप्ति । कृष्णानि । तेजांसि । बल च । दधानः ।

वि जनाञ्छ्यावाः शितिपादो अख्यत्रथं हिरण्यप्रउगं वहन्तः ।
शश्वद्विशः सवितुदैव्यस्योपस्थे विश्वा भुवनानि तस्थुः ॥५॥

वि जनान् । व्यख्यन् । जनान् । श्यामवर्णा । श्वेतपादा । हिरण्यप्रउगम् । रथम् ।

१. देवाः D. २. याति देवः omitted by P and D. ३. शीघ्रयाधिना ... रथेन Sk. ४. यत्य० P
५. ऊर्ध्वंगामिना । केन ? रथेनैव Sk
६. श्वेताभ्याम् Sy. ७. ऽव्या P
८. यत्र यथा गन्तव्यं शीघ्रं वोर्ध्वं वा रथेन वाश्वैर्वा तत्र तथा गच्छतीत्यर्थः Sk
९. उदयगिरेः Sk १०. अवबा० D अपञ्चाधमानः M सविता बाधते । रश्मिसंस्पृशस्य शुचिकरत्वाद्बहनि च पापनिवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तानुष्ठानम् Sk
११. अभिवृतं P अभिवृतं D.
१२. पर० M परिवृत P. अभितो वर्तमानम् Sy. सुवर्णखचितमित्यर्थः Sk
१३. ऽण्ये D.
१४. सर्वरूपम् Sk १५. हिरण्यशम्यम् । अश्वाना स्कन्धेषु रथयोजनवेलाया नियन्तु प्रक्षेप्यमाणा. शङ्खुवः शम्यास्ताः सुवर्णमय्यो रथे वर्तन्ते Sy. वोढुरश्वस्थानडुहो वानपगमार्थं या निधीयते सा शम्येति प्रसिद्धा । सा

- हिरण्यमयी यस्य तं हिरण्यशम्यम् Sk.
१६. यागार्हम् Sk.
१७. विचित्रदीप्तिर्वा पूजनीयदीप्तिर्वा Sk.
१८. अन्धकारयुक्ततया कृष्णवर्णान् लोकानुद्दिश्य .. तविषीं बलं स्वकीयं प्रकाशरूपम् Sy.
१९. ते तेषांसि P. ते तेजांसि D.
२०. तृतीयार्थे चात्र द्वितीया । स्वेन तेजोबलेन दधानो धारयन्निरुन्धन् इत्यर्थः Sk.
२१. बल द्वा दधाना P. २२. विजानन् P.
२३. व्यन् D व्यख्यं M विशेषेण प्रकाशितवन्त इत्यर्थः Sy. विविधं प्रकाशयन्ति Sk २४. जनां P.
२५. ऽर्णा P. D M. श्यावा एतन्नामकाः सूर्याश्वाः Sy. २६. शितिपादः श्वेतैः पादैरुपेताः ... शितयः श्वेतवर्णाः पादायेषां ते शितिपादाः Sy. २७. रथस्य मुखम् ईषयोरग्रं युगबन्धनस्थानं प्रउगमित्युच्यते । तच्चात्र सुवर्णमयम् Sy. यत्र रथो निबध्यते स प्रदेशः प्रउग उच्यते । स हिरण्यमयी यस्य तम् Sk.

बहन्तोऽश्वाः । सवा । सवितु । दिवि भवस्य । उपस्थे । विषो व्याप्ता विक्ष । तिष्ठन्ति । सर्वाणि च ।
भुवनानि ।

तिस्रो धावः सवितुर्धा उपस्थाँ एका यमस्य भुवने विरापाद् ।

आयिं न रथ्यममृताधिं तस्थुरिह ब्रवीतु य उ तच्चिकेतत् ॥६॥

तिस्रो धावः । तिस्रः । धावः सन्ति तत्र । द्वे सवितुः । उपस्थे भवत उत्सङ्गेऽप्य ।
अपरा । यमस्याग्नेः । भुवने । विराजते बध्युतस्य । अक्रनिर्गमननिरोधार्यमार्गि रथाक्षान्ते निहितम् ।
रथाक्षानि च । अमृतानि । कञ्चन । अधितिष्ठन्ति । यः । तत् । जानाति सः । इह तत् । ब्रवीतु ।

१ बहन्तो ष्वा P बहन्तो ष्वा M

२ बहवो नित्यं वा Sk.

३ पितु M. प्रेरकस्य सूर्यस्य Sy

४ समीपस्थाने Sy उपस्थाने Sk.

५ प्रजा Sy ६ विशि M

७ सर्वे च लोकाः प्रकाशाय सूर्यसमीपे तस्युः
Sy बहवो मनुष्याः सर्वाणि च
भूतमातानि सवितारमुपतिष्ठन्ते इत्यर्थः
Sk. = सवाणि D

८ तिस्रः । धावः omitted by M
स्वर्गोपलक्षिता प्रकाशमाना लोकाः Sy
बधुशब्दोऽत्र दिवोऽवयवेषु रेवस्थानेषु
वर्तते । प्रीणि दिवोऽवयवभूतानि
स्थानानि सवितुः । अथवा स्वत एव
वर्षानां दिवा बहुत्वं प्रतिपत्तव्यम् ।
तिस्रो दिवः सवितुः स्वभूता Sk.

१० उपना M. समीपस्थाने वर्तते द्युलोक
भूमोक्तयोः सूर्येण प्रकाशितत्वात् Sy
समीपे Sk.

११ ०म्ने D एका मध्यमा भूमिरन्तरिक्ष
लोकः पितृपतेर्गृहे Sy

१२ पिरजते P विरामं गस्तुन् सहते । प्रेता
पुरथा अन्तरिक्षमार्गेण यमलोके गच्छन्ती
त्यर्थः Sy अथवा विरापादिति विपूर्वस्य
राजतेर्वाप्यस्येवं रूपम् । विविधं
योप्ता । अथवा बधुसाहचर्यात् त्रयो

ल्लोका अत्र तिस्रो दिव इष्यन्ते । तासो
द्वे समीपे बधोरन्तरिक्षं च । एका तु
पृथिवी यमस्य भुवने । अग्निरत्र यम
उच्यते । तस्य स्वभूते पार्थिवे लोके
विरापाद् विविधं स्वदीप्ता बीप्ता Sk.

१३ ०मनोनिरो P रथाद्वहिरक्षच्छिद्रे
प्रक्षिप्तः कीलविशेष आग्निरित्युच्यते ।
रथसम्बन्धिममार्गिमभिगम्य यथा रथ
स्तिष्ठति Sy अक्रस्याक्रान्निर्गमननि
रोधार्यः कील आग्निरुच्यते । रथे भजे
रथ्यः । यथा रथ्यमार्गि सर्वाणि रथाक्षान्-
स्याभितानि Sk.

१४ अमृतानि अन्ननक्षत्रादीनि ज्योतीनि
जलानि वा सवितारमभिगम्य
स्थितानि Sy
एवं सवितारम् अमृता । अमृतमित्युक्त-
नाम । रथ्याहूताग्युक्तानि । अथवाऽ-
मृतशब्दो रेववचनः । प्रथमावद्वय
चनस्यापमाकारः । अमृता रेवा Sk.

१५ The passage beginning with
भवत and ending with कञ्चन
is omitted by M.

१६ अधितिष्ठसवस्तः । आभिता इत्यर्थः Sk.

१७ यस्तन्नोनाति P

१८ ह P केनापि बधुमहावयव सवितु-
र्महिमेत्यथः Sy लोके Sk.

अग्निना सवित्रा चोभयत्^१ स्थिताभ्यामाणिभ्यामिव तिस्रो चावो^२ ध्रियन्ते^३ विनष्टा^४ इति यद्वा
सर्वेषाममरणानि सवितरि^५ तिष्ठन्तीति तत् सविता वोऽमृतत्वमागुवदिति मन्त्र^६ ।

वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यद्गभीरवेपा अमुरः सुनीथः ।

क्वेदानीं सूर्यः कश्चिकेत कतमां द्यां रश्मिरस्या तनान ॥७॥

वि सुपर्णः । व्यस्यत् । शोभनपतन । अन्तरिक्षाणि भीणि । गम्भीरवेगः । प्राज्ञः । प्रगम्य
सः । इदानीम् । सविता सुवीर्यं । क्व भवति रात्री । कर्त्तव्यम् । जानाति । ताना न । चाम् । अग्य ।
रश्मि । आततानेति रात्री पृच्छति ।

अष्टौ व्यख्यत्कुम्भः पृथिव्यास्त्री धन्व योजना सुप्त सिन्धून् ।

हिरण्याक्षः सविता देव आगाद्दधुद्रत्ना दाशुपे वार्याणि ॥८॥

अष्टौ व्यख्यत् । अष्टौ । दिशः । व्यस्यत् । अन्तरिक्षाण्यख्यत् । भीणि न । अन्तरिक्षाणि ।

१. चोभयताभ्यां आणि० P.
२. प्यापो M. ३. विष्टा P.
४. सवितुरिति M ५. वोस्यतत्व० M
६. V. Mādharma ignores उ
७. विशेषेण ख्यापितवान् Sy. विविध
प्रकाशितवान् Sk.
८. सूर्यस्य रश्मि । 'सुपर्णा इति पञ्चदश
रश्मिनामानि' इति तन्नामसु पठितत्वात्
Sy. सुगमनः सविता । अथवा सुपर्ण इति
रश्मिनाम । . . . सुपर्णवान् रश्मिमान्
Sk. ९. अन्तरिक्षोपलक्षितानि
लोकत्रयस्थानानि Sy. अन्तरिक्षावयवा
अत्रान्तरिक्षशब्देनोच्यन्ते । बहून्वेव
वाऽन्तरिक्षाणि । अन्तरिक्षसाहचर्याद्वा
त्रयोऽपि लोका अन्तरिक्षाण्युच्यन्ते Sk.
१०. ०वेशः P. गम्भीरकम्पनः । रश्मेः प्रकम्पनं
चलनं केनापि द्रष्टुमशक्यमित्यर्थः Sy.
गभीरकर्मा Sk. ११. असुरः सर्वेषां
प्राणदः . . . अस्यति शत्रून् इत्यसुरः . . .
यद्वा असून् प्राणान् राति ददातीत्यसुरः

- Sy. १२. सुनयन शोभनप्रापण । मार्ग-
प्रकाशनेनाभीष्टदेशं प्रापयतीत्यर्थं. Sy.
१३. प्रदास्य P. अनयोरेर्ध्वंयोरेकवाक्यता-
प्रसिद्धार्थं यत्तच्छब्दावध्याहार्यो । इवा-
नोमिति च रात्र्यभिप्रायमेतत् । यो दिवा-
न्तरिक्षाणि व्यस्यत् स क्व इदानीं रात्री
Sk. १४. इनीं P. १५. सुवीरः P.
१६. कमा P. १७. दिवोऽवयवं दधुलोकमेव
वा Sk. १८. प्रकाशयति । अथवा
दद्यामिति द्वितीयानिर्देशात् कर्मप्रवचनी-
यशब्दाध्याहारः । कतमा दद्यां प्रति
रश्मिरस्य. . . आत्मानं विस्तारयति Sk.
१९. चतस्रो दिशः । चतस्रोऽवान्तरदिशः ।
ता एता. Sk.
२०. ०न्विनी M. धन्वेत्यन्तरिक्षनाम ।
अत एव च दर्शनादन्तरिक्षाणा त्रित्वं
प्रतिवक्तव्यम् । तदवयवेषु वाऽऽद्यम-
ध्यान्तेषु धन्वशब्दो वर्तते । साहचर्याद्वा
त्रयो लोकास्त्रीणि धन्वान्युच्यन्ते Sk.
२१. श्री च M.

कार्येष्ववकाशप्रदानेन योजकानि । सप्त च । सिन्धून् । हिरण्यमाका^१ । सविता । देव । आगात् ।
प्रयच्छन् । रत्नानि । धरणीयानि । यजमानाय ।

हिरण्यपाणिः सविता विचर्षणिरु मे धावांशुथिवी अन्तरीयते ।

अपामीवां धाघते वेति सूर्यममि कृष्णेन रजसा धामृणोति ॥६॥

हिरण्यपाणि । हिरण्यपाणि । सविता जगत । विद्वष्टा । धावापुषिभ्यो । उभयो^{१०} ।
मध्येन । गच्छति । अपवाघते च । रसा^{११} । सूर्यं च । प्राप्नोति । कृष्णेन । तेजसा सूर्यं च । शुलोकम् ।
विध्यति ।

हिरण्यहस्तो असुरः सुनीथः सुमृळीकः स्वर्वा यात्वर्वाह ।

अपसेधत्रचसो यातृधानानस्वाद्देवः प्रतिदोषं गृणानः ॥१०॥

हिरण्यहस्त । हिरण्यहस्त । मली । प्रशस्य । सुस्रयिता । घनवान् सविता । अभिमुञ्च-

१ काव्येवका० P प्राणिन स्वस्वभोगेन
योजयित्नुं Sy

२ योजना सप्त सिन्धून् । महीगामेतत् ।
शोभाद्यान्महत प्रभुताम्नवान् । अपवा
सप्तसंख्यायोगात् सिम्बबोड्र रसमय
उच्यन्ते । तृतीयार्धे द्वितीया । सप्तमी
रश्मिभिर्ष्वस्यवित्यर्थ Sk.

३ परोर्धर्षो भिन्नमेव वाक्यं यत्तच्छब्दा
बध्नाहृत्स्यैकवाक्यतां नेयं । यो
व्यस्यत् ककुम स हिरण्याको हिरण्यमये
एव हिरण्यसमुद्यो वाजसिप्ती यस्य स
हिरण्याक Sk

४ उचित इत्यर्थः Sk.

५ उत्कृष्टानि Sk.

६ हिरण्यपाणि P Omitted
by M. सुवर्षमयहस्तयुक्त । यद्वा
यजमानेभ्यो वातु हिरण्यं हस्ते घृत
वान् Sy हिरण्यमयो पाणि
यस्य स हिरण्यपाणि Sk.

७ समता P

८ कृताकृतस्य Sk.

९ विद्वष्टो वा P D अपि द्रष्टो M.
विधियदर्शनयुक्तः Sy

१० Omitted by D उभयेनाम् M.
मध्ये स्थित उभे अपि धावापुषिभ्यो
भ्योतिषा व्याप्नोतीत्यर्थः Sk.

११ अवका० M.

१२ रोगादिबाधाम् Sy

अमीवा हिसिता शत्रुर्वजमानस्य । समो वा
प्रकाशस्य हिसितुत्वात् । तमपवाघते Sk.

१३ प्रथमार्धे द्वितीया । सूर्यं सती सविता ।
कं प्रति ? सामर्थ्यावस्तपर्यतम् । अथवा
सतस्यत्वात् सुयसम्बन्धाय । सुयोऽस्त-
पर्यत इहोच्यते । तं प्रति । अस्तं च
गच्छतीत्यर्थः Sk.

१४ वेतिर्गतिकर्माज्यम् । गच्छति च Sk.

१५ तमसा Sk.

१६ सर्वतो व्याप्नोति Sy अभिगमयति
व्यापयतीत्यर्थः Sk.

१७ प्राणवाता Sy प्रज्ञावान् Sk.

१८ तनावान् M.

१९ भुवभिमुञ्च P अस्मभिममुञ्चम् Sk.

इह । आयातु । रक्षस । हिंसानिधानान्^१ । निषेधन्^२ । उदस्थात्^३ । देवः । प्रतिरात्रम्^४ । अस्माभिः^५
स्तूयमान ।

ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासोऽरेणवः सुकृता अन्तरिक्षे ।

तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगमे रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥११॥

ये ते पन्थाः । ये । तव । मार्गा । चिरन्तना^६ । रेणुवर्जिता । सुष्टु^७ कृता । अन्तरिक्षे ।
तैः^८ । अस्मान्^९ । पथिभिः । सुगमै^९ । रक्ष^९ । अपिच^{१०} । अस्मान्^{११} । अधिब्रूहि^{११} । पुनर्न इति
पूरणम्^{१२} ।

I.36.

प्र वो यद्द्वं पुरूणां विशां देवयतीनाम् ।

अग्निं सुक्तेभिर्वचोभिरोमहे यं सीमिदन्य ईळते ॥१॥

प्र वो यद्द्वम् । कण्वो^{१३} घोर । प्रयाचामहे । बह्वीनाम्^{१४} । व । देवानिच्छन्तीनाम् ।
विशाम्^{१६} । महान्तम् । अग्निम्^{१७} वयम् । शोभनवचनै^{१७} । वचोभिः । यमग्निं सर्वे । अपि ।

१. ०निधाना P हिंसानिषेधान् M.
असुरान् Sy. रक्षसां रक्ष.शब्देनैवो-
क्तत्वाद्द्विशेषणार्थः क्रियाशब्दोऽयम् ।
यातुर्हिंसा । तस्या घातव्याः स्थापयि-
तव्या यातुधानाः । तान् यातुधानान्
हिंसार्हानित्यर्थः Sk.
२. निषेधन् D. निषेधन् M. सेषतिरत्र
सामर्थ्याद् वधार्थो गत्यर्थो वा ण्यर्थश्च ।
अपघ्नन् अपगमयन् वा Sk.
३. लोडर्थे लुड् । तिष्ठत्वस्मदीयायां वेद्याम्
Sk. ४. अत्र च साहचर्याद्दहनि
वर्तते Sk.
५. प्रतिरात्रवस्मा० P
६. ०न्तन M. पूर्वसिद्धाः Sy.
७. P. adds सुखाः before सुष्टु ।
८. न इति तादर्थ्ये चतुर्थी । तृतीयानि-
देशाच्च योग्यक्रियाध्याहारः । तैर-

स्मदर्थमागत्य Sk.

९. अन्यरक्ष M. १०. अस्माकम् M.
११. अधि is omitted by M. अधि-
वचनमाज्ञापनम् । आज्ञापय च यदा-
ज्ञापयितव्यम् Sk.
१२. V. Mādhava ignores सवितः ।
अद्य । देव ।
Ms. D puts the figure ॥३५॥
here to indicate the end of
the thirtyfifth hymn. No
such number is given in
P. and M.
१३. कण्वो D. १४. बह्वीनां P.
१५. व इति द्वितीयैकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् Sk.
१६. वशा P. मनुष्यजातीनाम् Sk.
१७. सूक्तरूपैर्वाक्यैः Sy. सूक्तैः Sk.

अन्येऽभिलपितम् । याचन्ते ।

जनासो अग्निं दधिरे सहोवृधं हविष्मन्तो विधेम ते ।

स त्वं नो अद्य सुमना इहाविता मवा वाजेषु सन्त्य ॥२॥

जनासो अग्निम् । अग्ने । यं स्वामन्येऽपि । जना । असारयन् । मलस्य वर्धयितारं सं
वयमपि । हविष्मन्तः । परिवचरामः । सः । त्वम् । नः । अद्य । शोभनमना । इह । रक्षकः । मवा ।
पुत्रेषु । मजनीयः ।

प्र त्वा द्रुतं प्रवृणीमह होतारं विश्ववेदसम् ।

महस्ते सतो वि चरन्त्यर्चयो दिवि स्पृशन्ति भानवः ॥३॥

प्र त्वा द्रुतम् । प्रवृणीमहे । त्वाम् । द्रुतम् । होतारम् । सर्वधनम् । महत् । भवतः ।
तव । विचरन्ति । अर्चयः । दिवि च । स्पृशन्ति । भासमानाः ।

देवासस्त्वा वरुणो मित्रो अर्युमा सं द्रुतं भ्रुत्नमिन्धते ।

विश्व सो अग्ने जयति त्वया धन यस्ते दुदाश्रु मर्त्यः ॥४॥

देवासस्त्वा । वरुणादयः । देवाः । त्वाम् । द्रुतम् । पुराणम् । समिन्धते तया । यः । तुभ्यं
हविः । प्रयच्छति । मनुष्यः । सः । त्वया । विश्वम् । धनम् । जयति ।

- १ अथवा सुक्तानां वचसां स्तुतिकारण
त्वाभीमहे ईळते इत्येतावुभावपि स्तुत्य
र्थः । बह्वीनां मनुष्यजातीनां मध्ये वयं
स्तुमः । यमध्येऽपि स्तुवन्तीत्यर्थः Sk.
२ यः D ३ धृतवन्तः Sy
परिचर्यया धारवन्ति । परिचरन्ती
त्यर्थः Sk ४ भविष्मन्तः M
५ स त्वं न इति तच्छब्दभूतेर्यच्छब्दो
ऽप्याहार्यः Sk. ६ अनुग्रहपरः Sk.
७ मजनीयः D अन्वेषु . शानशीलः Sy
८ शतः Sk. ९ त्वा P
१० द्रुतः M. ११ सर्वधनम् Sy
१२ सुवीप्यस्य सतः Sk.

- १३ मित्यं वतमानस्य Sy
१४ विधीति द्वितीयार्थे सप्तमी । वीप्यये-
ऽपि विधं स्पृशन्ति Sk.
१५ ऽमा M त्ववीया रक्षयः Sy
१६ देवासत्वा D
१७ त्वन्वतं P
१८ तेजसा वीपितवन्तः । देवा अपि त्वां
परिचरितवन्तः । न केवला मनुष्या
इत्यर्थः Sk. १९ मसह्यः P
२० त्वा P अनुग्रहमाणः Sk.
२१ बह्वु Sk.
२२ स्ववशो करोति । समन्ते इत्यर्थः Sk.
२३ V Mādhava ignores अग्ने

मन्द्रो होता गृहपतिरग्ने दूतो विशामसि ।

त्वे विश्वा संगतानि व्रता ध्रुवा यानि देवा अकृण्वत ॥५॥

मन्द्रो होता । मादयिता^१ । होता^२ । गृहपति । अग्ने । दूत । मनुष्याणाम्^३ । भवसि । त्वयि^४ । विश्वानि । कर्माणि । ध्रुवाणि । सङ्गतानि । यानि । देवा पृथक् पृथक् । कुर्वन्ति । वर्षणनियमनोत्क्षेपणादीनि यानि प्रत्येक^५ देवा कृण्वन्ति तानि सर्वाणि त्वयि सङ्गतानीति ।

त्वे इदग्ने सुभगे यविष्ठ्य विश्वमा हूयते हविः ।

स त्वं नो अद्य सुमना उतापरं यच्चि देवान्तसुवीर्या ॥६॥

त्वे इदग्ने । त्वयि^६ । एव^{१०} । अग्ने । शोभनघने । युवतम् । सर्वदेवार्थम्^{११} । हवि । आहूयते । स । त्वम् । न । अद्य^{१२} । सुमना^{१३} । अपिच^{१४} । अपराश्च । यज । देवान् । शोभनेन वीर्येण ।

तं घेमिथ्या नमस्विन् उप स्वराजमासते ।

होत्राभिरग्निं मनुषः समिन्धते तितिर्वासो अति सिधः ॥७॥

१५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३
तं घेम् । तम् । ह । एनम् । इत्यम् । हविष्मन्त । उपासते । स्वराजम् । वाग्भि । अग्निम् ।

१. स्तोता Sk.

२. Omitted by M.

३. यजमानरूपाणां प्रजानाम् Sy.

४. तव Sk. ५. स्तोतृभिर्यष्टुभिश्च सह सख्यानि Sk.

६. वर्षन्निनियमनो० P. ०नियमनो० M. हविर्वहनादीनि । अग्नेः कर्माणि देवैः कृतानि Sk.

७. प्रत्यकं P. ८. पिबन्ति P.

९. स त्वं न इति तच्छब्दाद् यच्छब्दा-
ध्याहारः । यस्मिन् त्वयि Sk.

१०. इदिति पदपूरणः Sk.

११. बहु सर्वं वा Sk.

१२. अनुग्रहपरः Sk.

१३. अवि D. १४. ०राश्च P. D. M.

अपरमिति च सप्तम्यर्थे द्वितीया ।
अपरस्मिन्नपि काले । अद्य चागामिति च
काले इत्यर्थः Sk.

१५. त M १६. घे P. घेत् D.

१७. तम् missing in M.

१८. घ ईमिति पदपूरणौ Sk.

१९. सत्यनामैतत् । सत्यम् Sk.

२०. अन्नयुक्ता नमस्कारयुक्ता वा Sy.

स्तुतिमन्तः Sk. २१. स्तुतिभिः

परिचरन्ति । स्तुवन्तीत्यर्थः Sk.

२२. स्वदीप्तम् Sk.

२३. वाभिः P D. सप्तभिर्वषट्कर्तृभिः

Sy. होत्राभिः । यज्वनामैतत् । स

ह्याहुतिलक्षणेषु यागेषु वर्तत आहुति-

भिश्च Sk.

मनुष्याः । प्रज्वलयन्ति । अतितरन्तः । दानून् ।

घ्नन्तो वृत्रमंतरुत्रोदसी अप उरु चयाय चक्रिरे ।

स्रुवत्कण्ठे घृषा घुम्न्याहुतः क्रन्दुदश्वो गविष्टिषु ॥८॥

घ्नन्तो घृषम् । घ्नन्तः । उपद्रवम् । अतरन् । घावापुथिव्यो । अन्तरिक्षं च । विस्तीर्णम् ।
निवासाय स्थानम् । कुवन्ति स्तोतारोजने सोऽग्निरघुना । कण्ठे मयि । वर्षिता । भवतु । अन्नवान् ।
आहुतः । गवामन्वेपणेपु । क्रन्दत् । अश्वो यथा घान्वायमानोऽश्वो गाः साययति सद्भत्
साययिता ।

स सीदस्व महान् असि शोचस्व देववीतमः ।

वि घूममग्ने अरूप मियेच्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥९॥

सं सीदस्व । संसीदस्व । महान् । असि ज्वालातिघायेन । देवान् प्रति गन्ता । विमुञ्ज ।
घूमम् । अग्ने । आरोचमानम् । यशिय । प्रशस्त । दर्शनीयम् ।

- १ अभितरस्तः P अभितरन्तः D
अग्निप्रसादादेव निस्तोणवन्तः । अथ
घा हृतवन्तः Sk.
२ क्षेपयितॄन् क्षेपयितॄन् वा । अन्नवतः
शत्रून्तित्यर्थः Sk. ३ घ्नन्तम् M
४ उपद्रवतरं P D म पलायमानं घृषम्
Sk. ५ निस्तीर्णाः अग्ने-
स्तोतारो यद्वारद्वच Sk ६ कुवन्ती M
अग्निप्रसादात् त्रिव्यपि लोकेषु यथाकाम
न्यवसन्तित्यर्थः Sk ७ ऽग्निः P
८. पठ्यर्थे सप्तम्येया । समापि कण्ठस्य Sk
९ कामानां वर्षिता । शतित्यर्थः Sk.
१० भवन्त्वन्नामावान् P भवन् त्वं भवान्
M यशस्वी अन्नवान् भनवान्
वेत्यर्थः Sk ११ अहुतः P
आहुतः D सवतो होमयुक्तश्च Sy
आह्वमर्यादायचनः । मर्यादायाहृतः सन् Sk.
१२ गोविषयेऽष्टापुस्तोपु संक्रामेषु Sy
गावः सोमाः । ते यत्रोष्यन्ते देवताभिः ।

- गावो या याभिरिष्यन्ते यजमानैस्ता
गविष्टयः । तामु । यतोऽप्यित्यर्थः Sk
१३ कण्ठेनाह्वयन् देवान् । अथवा
कण्ठे इत्यास्पातम् । कण्ठत् कण्ठतु ।
हृषयतु च वेधता यतोऽप्यित्यर्थः Sk.
१४ न्वेदश्वो P सुप्तोपमेतद् द्रष्टव्यम् ।
अश्व इव महता शब्देनेत्यर्थः । अथवा
ऽश्वशब्दोऽत्र क्रियाशब्दः । अष्टा व्याप्ता
उच्यन्ते Sk. १५ या M
१६ अस्मत्क्षेपाम् Sk. १७ महान्ति P
१८ वीष्यत्व Sk १९ गरवान् P
२० अतिशयेन देवान् कामयमानः Sy
अतिशयेन देवान् प्रति गन्ता कामयिता
वा देवानाम् Sk. २१ विमुञ्च Sk.
२२ ऽमानाय D गमनशीलम् Sy
स्ववीप्त्या वीप्तम् । बहुलमित्यर्थः ।
अथवा अस्यो गन्ता । विव
प्रति गन्तारम् । विवस्पृशमित्यर्थः Sk.
२३ मेघाहं Sy

यं त्वा देवासो मनवे दधुरिह यजिष्ठं हव्यवाहन ।

यं कण्वो मेध्यातिथिर्धनस्पृतं यं वृषा यमुंपस्तुतः ॥१०॥

यं त्वा देवासः । यम् । त्वा । देवा^१ । मनवे । निदधु^२ । अस्मिन् लोके । यष्टृतमम् । हविषा^३ वोढ^४ । य च । कण्वपुत्र । मेध्यातिथि^५ । धनस्य स्पृष्टार^६ निदधे^७ । य च । वृषा^८ । य च । उपस्तुत^९ ।

यमग्निं मेध्यातिथिः कण्वं ईध ऋतादधि ।

तस्य प्रेषो दीदियुस्तमिमा ऋचस्तमग्निं वर्धयामसि ॥११॥

यमग्निम् । यम् । अग्निम् । कण्वपुत्र । मेध्यातिथि^{१२} । यज्ञात्^{१३} । जनयित्वा^{१४} । समिन्वे^{१५} । तदर्थमेतानि । अन्नानि । प्रदीप्यन्ते^{१६} तथा । तम् । इमा । ऋचो वर्धयन्ति । त वय च । वर्धयाम^{१७} ।

१. देवासः P.

२. अथवा मनुशब्दो मनुष्यपर्यायः । ता-
दर्थ्यं चतुर्थी । . . . यं त्वा . . . मनुष्या-
णामर्थयि Sk.

३. दधुरित्यपि दातिनिधानार्थः । . . .
विनिहितवन्त इत्यर्थः Sk.

४. देवयजनदेशे Sy.

५. यष्टृतमं D.

अतिशयेन पूज्यं यष्टृतमं वा Sy.

६. वोढार् P.

७. ०घाति० M.

अथवा कण्वश्च मेध्यातिथिश्च Sk.

८. स्पृष्टारं D. स्पृष्टार P.

धनेन प्रीणयितारं कृत्वा दधे Sy.

धनस्य पालयितारं धनेन वा प्रीणयि-
तारं यजमानानाम् । दानार्थं वा . . .

धनस्य दातारमित्यर्थः Sk.

९. सीदधे P.

१०. वृषेन्द्रः Sy. वृषा नाम ऋषिः Sk.

११. ०स्तुतं P. अन्योऽपिस्तोता Sy.

उपस्तुतो नाम ऋषिः Sk.

१२. अथवा कण्वो मेघातिथिश्च Sk.

१३. आदित्यादध्याहृत्य Sy.

आदित्यादधिगम्य लब्ध्वा । आदित्या-
दानीयेत्यर्थः Sk.

१४. यज्ञानयित्वा M.

१५. समिधे P D M. दीपितवान् Sk.

१६. तस्य सम्बन्धिन्य इषः । अन्नानि Sk.

१७. अन्यानि P. D. M.

गमनस्वभावा रश्मय Sy.

१८. प्रदिव्यन्ते P. सम्बन्धेन सम्बन्धीन्य-
न्नानि दीप्यन्ते । तद्दत्तया । तेन यानि
यष्टृभ्योऽन्नानि दत्तानि तानि न कुत-
श्चिन्न्यूनानि भवन्तीत्यर्थः Sk.

१९. वयं च तमेवाग्निमन्याभिरपि स्तुति-
भिर्वर्धयामसि । स्तूयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते । अत एवमुच्यते । त-
मिमा ऋचो वयं चान्याभिरपि स्तुति-
भिर्वर्धयाम इति Sk.

२०. P. adds यत्त्वा देवासः यत्त्वा देवासो
मनवे दधुरस्मि after वर्धयामः ।

२१. V. Mādhava ignores अग्निम्

रायस्पूर्धि स्वधावोजस्ति हि तेज्जे देवेष्वाप्यम् ।

त्वं वाजस्य श्रुत्यस्य राजसि स नो मृळ म्हाँ अंसि ॥१२॥

रायस्पूर्धि। घनेन। पूरय। अन्नवन्। अस्ति। हि। ते। अग्ने। देवेषु घनेस्वरेषु।
शातेयम्। त्वम्। अन्नस्य। श्रोतव्यस्य। ईश्वरो भवसि। स। अस्मान्। सुखय। महान्।
भवसि।

ऊर्ध्व ऊ पु णं ऊतये तिष्ठा देवो न संविता ।

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिमिर्वाधिद्विर्विह्वयामहे ॥१३॥

ऊर्ध्व ऊ पु णं । यथा। सविता सर्वरदार्यमूर्ध्वस्तिष्ठरेवम्। अस्मद्रदार्यम्। ऊर्ध्वं।
तिष्ठ। तथा ऋ सन् भव। अन्नस्य। दाता। यदा वयमान्येन त्वाम्। अञ्जद्विभिः। अश्विभिः।
विधिषं ह्वामहे ।

१ रायः स्पूर्धि M रायस्पूर्द्धि D

२ घनानि Sy

घनस्य। अथवा राय इति द्वितीया
बहुवचनम्। पूर्धि इत्यपि याञ्जाकर्म।
याञ्जया घात्र दानं लक्ष्यते। घनानि
वेहीत्यर्थः Sk

३ अन्नायन् P

४ ए M

हिशब्दो यस्मावर्थे Sk.

५ प्रापणीयं सख्यम् Sy

देवानां मध्ये आप्यं प्राप्तव्यम्। यस्मा
दस्माभिरर्षिभिर्मनुष्यबैवेभ्य आप्तव्यं
तद् देवानां मध्ये सर्ववास्ति नान्यस्य
कस्यचिदित्यर्थः। अथवा आप्यमिति
आपिशब्दस्य शातित्वजनस्य भावप्रत्य
यान्तस्य ष्यम्। यस्मादस्ति तव देवे
ष्वापित्वं शातित्वम्। यस्मात्तव देवा
शातय। शातित्वाञ्च तदीयानि घनानि
त्वां ददतमनुमन्यन्ते इत्यर्थः Sk.

६ त्वां P D

स नो मृळ इति तच्छब्दाद् यच्छब्दो

ऽप्याहार्यः। यस्त्वम् Sk.

७ अत्यन्तोत्कृष्टस्य। अथवा श्रुतस्य
प्रख्यातस्य Sk.

८. यस्मा महानसि प्रभावत। महाप्रभावा
दद्याञ्जितानां सुखकरा भवन्ति Sk.

९ उपूण P ऊपण D M

१० सर्वदाऽस्माकमृतये पालनायोत्तिष्ठति
तद्वत् Sk

११ ऊर्ध्वं M. १२ ०र्धः P

१३ ऊर्ध्वं M D Omitted by P

१४ अप्याप्रियस्वेत्यर्थः Sk.

१५ समित्वाभिः। चतुर्भ्यश्चायं दारवेक्ष।
अन्तस्यापि लामायोर्ध्वस्तिष्ठ Sk.

१६ यस्मात् Sk.

१७ ०र्ध्वि D छन्वात्स्यत्राञ्जय
उच्यन्ते। तै Sk.

१८ अश्विद्विभिः P

१९ जवामहे P मत्तेषु मित्यं विधिषं
ह्वाम। यस्मान्मित्यं यत्तेषु त्वामाह्वय
यजामहे इत्यर्थः Sk.

२० V Mādhyava ignores उ। सु

ऊर्ध्वो नः पाह्यंसो नि केतुना विश्वं समत्रिणं दह ।

कृधी न ऊर्ध्वाञ्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥१४॥

ऊर्ध्वो नः । ऊर्ध्वं । अस्मान् । रक्षस । निपाहि । तेजसा । विश्वम् । रक्षः ।
सन्दह । कुरु च । अस्मान् । ऊर्ध्वान् । चरणाय । जीवनाय च । वेदय । देवेषु । अस्माकम् ।
परिचर्याम् ।

पाहि नो अग्ने रक्षसः पाहि धूर्तेरराव्याः ।

पाहि रीषत उत वा जिघांसतो बृहद्भानो यविष्ठ्य ॥१५॥

पाहि नो अग्ने । पाहि । अस्मान् । अग्ने । रक्षस । पाहि । हिंसितु । अदातुश्च । पाहि ।
न्यूनीकर्तु । अपि । च । ताडयितु । महादीप्ते । युवतम् ।

१. ऊर्ध्वतयात्र यत्नो लक्ष्यते । ऊर्ध्वो यत्नवान् Sk. २. पापात् Sy.; Sk.
३. निवाहि P. M. निपाहि D. नियमेन रक्ष Sk.
४. ज्ञानेन Sy. केतुरिति प्रज्ञानाम् । इह तु प्रज्ञानात्मत्वाद् दाहकत्वाद्दाहकरण-त्वोपपत्तेश्च ज्योतिषि वर्तते । स्वेन ज्योतिषा Sk
५. अत्रिशब्दो रक्षोवचनः । अत्तारं राक्षसम् Sk
६. ऊर्ध्वतयात्र व्यापारसामर्थ्यमविकल-शरीरता च लक्ष्यते । अविकलशरी-रान् सर्वव्यापारसमर्थान् Sk.
७. अस्मादुर्ध्वाञ्चरक्षणाय P. अस्माकं दूर्ध्वा च० D. अस्मादूर्ध्वं च० M. गमनाय Sk.
८. लम्भय Sy. जानीहि । ज्ञानेन चात्र करणं प्रतिपाद्यते । कुरु Sk.
९. षष्ठ्यर्थे सप्तम्येषा । देवानाम् Sk.

१०. नः । तादर्थ्ये एषा चतुर्थी । अस्माकम-र्थाय Sk.
११. धनं हविस्वरूपम् Sy. परिचर्याः । अस्मदर्थं देवान् परिचरेत्यर्थः । अथवा न इति षष्ठी । अस्माकं या देवानां परिचर्या ता जानीहि । यद्वयं देवान् परिचरामस्तज्जानीहि । ज्ञात्वा चानुरूपं फलं देहीत्यर्थः Sk.
१२. हिंसित्युदातुश्च P. D. हिंसिदा-तुश्च M. अदातुर्हविषाम् । अयाग-शीलादित्यर्थः Sk.
१३. न्यूदिकर्तुः P. न्यूतीकर्तुः D. न्यू-दूकर्तुः M. हिंसकाद् व्याघ्रादेः सकाशात् Sy. रेषणं हिंसा ताडनलक्षणाऽत्राभि-प्रेता । प्रहारंस्ताडयन्तः Sk.
१४. ताडयतुः P. ताडयतु D. M. हन्तुमिच्छतः शत्रोः सकाशात् Sy. जिघांसतो हन्तुमिच्छतः Sk.

घनेव विष्वग्नि जह्वराव्युस्तर्पुर्जम् यो अस्मद्भुक् ।

यो मर्त्यः शिशीते अत्युक्तुमिर्मा नुः स रिपुरीशत ॥१६॥

घनेव । यथा तप्तं लोहपिण्डं कर्मारो घनेन विष्वग्ं धनत्पेवम् । अदातुन् । सर्वत । अधिकं अहि । सापयितुर्वदु । यो या । अस्मान् द्रोण्या । यो वाज्मान् । मर्त्यः । आयुधं । अत्यन्तम् । तनुकरोति । स । मा । अस्माकम् । रिपुः । शिशिष्ट ।

अग्निर्वन्ने सुवीर्यमग्निः कण्वायु सौमगम् ।

अग्निः प्रावन्मित्रो मेघ्यातिथिमग्निः साता उपस्तुतम् ॥१७॥

अग्निर्वन्ने । अग्निः । प्रायश्छत् । सुवीर्य घनम् । अग्निः । कण्वायु । सुभगत्वम् । अग्निः । प्रावत् । मित्राणि । अपिच । मेघ्यातिथिम् । अग्निः । सङ्ग्रामे । उपस्तुतं चावत् ।

अग्निना तुर्वशं यधुं परावत उग्रादेवं हवामहे ।

अग्निर्नीयुश्वंवास्त्वं बृहद्रथ तुर्वीति दस्यवे सहः ॥१८॥

अग्निना तुर्वशम् । अग्निना सह । दूरात् । तुर्वशम् । यदुम् । उग्रदेवञ्च राजर्षीन् । आह्व-

१ सत्स्यं P

२ यथा कठिनेन बण्डपायाणादिना भाण्डा विमङ्गं करोति सद्रत् Sy

३ कर्मारो M

४ तप्तं लोहं येन हन्यते स घन उच्यते । तृतीयकवचनस्य चायमाकारः Sk

५ एवं विष्वक् नानामूलापि विमहि Sk

६ विष्वन्त्ये० P विष्वन्त्ये० M विष्व न्त्येवम् D

७ अयदुन् इत्यर्थः Sk.

८ ऽतोविकं D M

९ ऽतोविककण्डहि P १० ऽभ्यु P सप्यमानरक्षियुक्तान्ने । Sy तीक्ष्णवदु । इत्यर्थः Sk.

११ अथवा योज्स्मद्भुगिति परेण सम्बध्यते । योज्स्मद्भुक् यश्च मर्त्यो मनुष्यः शिशीते Sk.

१२ कर्शयति । येज्स्माकं सहायास्तामायुधश्चिह्नस्तीत्यर्थः । अथवा अक्षुभिरिति द्वितीयार्थे तृतीया । यद्वाक्षुत्तन्यायुधान्यतिशिशीते सुष्टु निश्चयतीत्यर्थः Sk.

१३ मा सस्य वशवर्तितां गमामेत्यर्थः Sk.

१४ व्ने is missing in M

१५ याधितः Sy १६ सुवीर्यं P

१७ सुधनतां घत्तवान् Sk. १८ प्राव M

१९ मेघ्याति० D मेघाति० M

२० संप्र उमे P

सग्यन्ते संभज्यन्ते यत्र धामानि योदुभिः सा सातिः सङ्ग्रामोऽत्रामिप्रेतः Sk.

२१ उपस्तुतमामानम् Sk.

२२ चावत् P चापत् M

२३ कुर्वन् D

२४ परिष्वयातिशयेन तदनुष्णरतामापन्नम् Sk २५ राजानम् Sk.

याम । अग्नि । नववास्त्वादीस्त्रीन् । अनयत् । उपक्षपयितु । अभिभविता ।

नि त्वामग्ने मनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते ।
दीदेश्च कण्वं ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥१६॥

नि त्वामग्ने । निदधे । त्वाम् । अग्ने । मनु । अनेकस्मै । जनाय । ज्योतिर्भूतम् । सन्दी-
प्यस्व । कण्वे मयि । यज्ञाज्जातो हविर्भि । उक्षित । य त्वाम् । नमस्यन्ति । मनुष्या ।

त्वेपासो अग्रेरमवन्तो अर्चयो भीमासो न प्रतीतये ।
रक्षस्विन्ः सदामिघातुमावतो विश्वं समत्रिणं दह ॥२०॥

त्वेपास । दीप्ता । अग्ने । बलवन्त । अर्चय । भयङ्करा । न । प्रतिगमनाय । रक्षोभि-
रभिभवितुभिर्युक्तान् । सदा । एव । यातुमावतो यो मत्सदृशस्त्वामुपगच्छति तस्माद् । विश्वम् ।
रक्ष । सन्दहेति ।

१. नवाचास्त्वा० M. नववास्त्व नामासु-
रम् । . . . तुर्वीतिम् । तुर्वि शुर्वि दुर्वि
हिंसार्थाः । नववास्त्वं हिंसितवानित्यर्थः ।
अथवा तुर्वीतिरित्यसुरान्तरस्य नामधेयम्
Sk. २. इहानयतु Sy. अग्निर्नयदिति
तु नयतिस्सामर्थ्याद्विधार्थः । नववास्त्वं च
तुर्वीति चाग्निर्हतवानित्यर्थः Sk.
३. द्वितीयार्थे चतुर्थेषा । दस्युं शत्रुम् Sk.
४. ०यित्याभि० P. D. ०यित्याभिभवता
M. सहस्वन्त बलवन्तम् । अथवा सहेति
तृतीयार्थे द्वितीया । सहसा स्वबलेन
नीतवानित्यर्थः Sk ५. पृथिव्यां
निहितवान् Sk. ६. अहेकन्यै P.
बहूनां मनुष्याणामर्थाय Sk. ७. ज्यो-
तिष्मन्तम् Sk. ८. सदी० M.
९. इयं सप्तमी. . . यजति Sk. १०. यज्ञा-
ज्ञातो D. अथवा ऋत आदित्यस्ततो
जातः । आदित्यादाहत इत्यर्थः Sk.
११. आहुत्याज्येन सिक्तः Sk.
१२. कर्मार्थं परिचरन्ति Sk.

- १३ अग्ने M. १४. आत्मपर्यायमशब्दं
व्याचक्षते । आत्मवन्तः । यत्नवन्त
इत्यर्थः । अथवा गत्यादिषु । गमनवन्तः ।
अम रोगे । तमसो रोगवन्तः । तमसो
भगवन्त इत्यर्थः Sk.
१५ ०फरो ह P. १६. अस्माभिः प्रत्येतु
न शक्या इति शेषः Sy.
केनचित्प्रत्यभिभवितुमशक्या इत्यर्थः Sk.
१७. बलवन्तः Sy. रक्षोजातिमतः । राक्षसा-
नित्यर्थः Sk १८. ०युक्तार्थः P.
१९. यतु० P. मत्सदृशस्याप्युपरि रक्षोरूपा-
नेवेत्यर्थः । अथवा यातुधानैर्निर्मयमान-
त्वाद्यातुमा हिंसा । तद्वतो यातुमावतः Sk.
२० भक्षकमस्मद्बाधक शत्रुम् Sy.
अत्तारम् । . . . व्याघ्रादिकं संदह Sk.
२१. Ms. D. puts the figure ॥३६॥
here to indicate the end of
the thirtysixth hymn. No
such number is given in P.
and M.

क्रोळं वुः शर्धो भारुतमनुर्वाणं रथेशुर्मम् । कण्वा अमि प्र गायत ॥१॥

कीळं व' शर्ध' । क्रीळमानम् । युयम् । मस्ताम् । वेगम् । अप्रत्युत्तमन्यस्मिन् । रथे य-
क्षोमते तम् । कण्वा ! अमिप्रगायत ।

ये पृपतीमिश्चट्टिमिः साक वाशीमिरुञ्जिमिः । अजायन्तु स्वमानवः ॥२॥

ये पृपतीमिः । ये । पृपद्वर्णरखे । ष्टट्टिमिश्चासत्ये । साकम् । वाशीमिश्च फटा-
हारारयामुधे । आमरणेश्वाञ्जनसाधने सह । प्राकुर्वन्ति । स्वदीप्तयस्तेषां शर्ध इति ।

इहेव शृष्व एपां कशा हस्तेषु यद्दान् । नि यामश्चित्रमृञ्जते ॥३॥

इहेव शृष्वे । यदामी गमनप्रारम्भे । हस्तस्या । वादयन्ति । अश्वाजनीस्तदानीम् । समी-
पस्थितानामिव कशानामाहननाद्यर्थं श्रूयते किञ्चैते । गमनप्रारम्भे । प्रसाधनमात्मनः । चित्रम् ।
कुर्वन्ति ।

- १ कीळं व' शर्ध' omitted by P
२ कीलमानम् D M कीलनस्वभावकम्
Sk. ३ मस्तसमूहस्यं बसम् Sy
मस्तां स्वमूर्तं मस्तसमूहस्यं वा Sk.
४ अप्रत्युत्तमं M. आतुष्यरहितम् Sy
ष्ट गतो । अन्यप्राधिततया गन्ताज्वाञ्ज-
भित इत्यर्थः । ततोऽप्योऽनर्वा । तमनर्वा-
णम् । अन्यत्रानाधितमित्यर्थः Sk.
५ मम कण्वस्य पुत्रा पौत्राश्च Sk.
६ प्रकपेणामिष्टुत Sk ७ Cf N 7 2
८. पुवत्यो विन्मुयुक्ता मृग्यो मखाहनमूता
Sy ९. ष्टट्टिमिः P D
ष्टट्टिश्चासत्ये M 'असिषु वा
ष्टट्टय' इत्यसत्स्ववर्षानासत्त्वना
शाक्तयो वा ष्टट्टय उच्यन्ते । तामिश्च
Sk १० ०मिश्चकीकट्टहा० P
०मिश्चकीकटा० D ०मिश्च
कट्टहा० M. वादय' शब्दविशेषा-
परकीयसेनामीतिहेतवः Sy
११ स्वामी० P अपराभयविभूतयः ।
सर्षोपकरणंस्तर्हव ये आता इत्यर्थः । तेषां

- शर्धोऽमिप्रगायतेत्येव यच्छब्दश्रुते
पूर्वपक्षकवाक्यता परया वा Sk.
१२ इवशब्द परपुरणः । एवशब्दार्थे
वा Sk. १३ एपां मस्तां हस्तेषु स्थिता
कशाः स्वस्ववाहनताजनहेतवो यद्दान्
यद्भवन्ति यं ध्वमि कुर्वन्ति तं ध्वनिमि
हेवामेव स्थित्वा शृगोमि Sy
१४ धवन्ति । हस्तैर्गृहीता कशा अश्वा-
नाघ्नस्य शब्दं यदा कुर्वन्तीत्यर्थः Sk
१५ अश्वाजनी० P अश्वाजनी० D
१६ ये पृपत्यादिभिः सहैवाजायन्त तेषामेपा-
मिहेव पृषियामेव शृष्वे । ऋद्धर्थे च
सिद्ध श्रूयते । किम् ? सामर्थाच्छब्दम्
Sk. १७ शब्दं P १८ प्रगमनं M
सकप्रामे Sy यदा च यामन् रथम् Sk.
१९ ष्टट्टजतिः प्रसाधनकर्मान्यत्र । इह
तु सामर्थाद् गत्यर्थः, अस्तर्थात्स्यर्थः ।
निगमयन्ति नियतेन मार्गेण गमयन्ति ।
यदादर्थे रथेन वा गच्छन्तीत्यर्थः Sk.
२० च M विचित्रं पुण्यं वा Sk
२१ V Mādhava ignores नि

प्र वः शर्धाय घृष्वये त्वेषद्युम्नाय शुष्मिणौ । देवत्तं ब्रह्मं गायत ॥४॥

प्र वः शर्धाय । प्रगायत । यूयम् । वेगवते । वृक्षादीना घर्षणं कुर्वते । दीप्तयशसे । बलवते
मारुताय । देवदत्तं भाग्यलब्धं देवदत्तम् । ब्रह्म ।

प्र शंसो गोष्वचन्यं क्रीळं यच्छर्धो मारुतम् । जम्भे रसस्य वावृधे ॥५॥

प्र शंस । प्रस्तुहि । गोषु स्थितम् । अहन्त्व्यम् । क्रीळमानम् । यत् । शर्ध । मारुत तत् ।
रसस्य पयस । अन्त । वावृधे । जम्भशब्द उदरवचन । “पृश्नियै वै पयसो मरुतो जाता ” इति
ब्राह्मणम् ।

को वो वर्षिष्ठ आ नरो दिवश्च ग्मश्च धूतयः । यत्सीमन्तं न धूनुथ ॥६॥

को वो वर्षिष्ठः । यदा । समीपम् । इव । सर्वमेव परिगृह्य । कम्पयथ तदानीम् । मरुत ।
युष्माकम् । क । वर्षितृत्तम् । दिव । च । पृथिव्या । च । कम्पयितार । आकार पूरण ।

१. प्रशब्दयत । प्रकर्षेणोच्चारयतेत्यर्थः Sk.

२. यूयमस्मत्पुत्रादय ऋत्विजो वा Sk

३. प्रसहनशीलाय Sy.

बलाय मारुताय Sk.

४. घषणं M.

शत्रुघर्षणयुक्ताय Sy. महते Sk.

५. भगवते P. बलवते बलवते M.

६. देवेभ्यो मरुद्भ्यो दत्तं रक्षितम् । अस्मा-
भिर्मरुदर्थमुपकल्पितमित्यर्थः । अथवा
देवदत्तमिति दाते रूपम् । अथवा
देवेनेन्द्रेण दत्तमिति । . . . देवेनेन्द्रेण
दत्तं देवदत्तं ब्रह्म स्तुतिलक्षणम् Sk.

७. गार्ग्याल्लब्धं M.

८. शंसः M

९. क्रीळं यदिति यच्छब्दश्चुतेस्तच्छब्दो-
ऽत्राध्याहार्यः । तत्प्रशंस । . . . आत्मन
एवायमन्तरात्मन. प्रैषः । प्रकर्षेण स्तुहि
हे अन्तरात्मन् Sk.

१०. गोष्विति निमित्ते एषा सप्तमी । प्रयो-
जनस्य निमित्तत्वेन विवक्षा । गोषु

निमित्तभूतासु । गवार्थमित्यर्थः Sk.

११. शत्रुभिर्हन्तुमशक्यम् Sk.

१२. क्रीळमानं D. M.

१३. शर्ध M.

१४. जम्भतिरत्र सामर्थ्यात् पानार्थः । तृती-
यार्थे च सप्तमी । जम्भेन पानेन रसस्य
सोमरसस्य वावृधे वीर्येण वर्धते Sk.

१५. ०चन D. १६. पो P. वा M.

१७. यद् यस्मात्कारणात् सीं सर्वतोऽन्तं न
वृक्षाप्रमिव Sy.

१८. ०मेवं M

सीमिति परिग्रहार्थीयः । सर्वं जगत् ।
अन्तं न अन्तमिव । यथा कश्चिच्छा-
याया वंशस्य वाऽन्तं धुनुयाद् एवं
धूनुथ । भयेन कम्पयथेत्यर्थः Sk.

१९. तस्मात्कारणात् कम्पयितृणां युष्माकं
मध्ये कः प्रबल इति प्रश्नः Sy.

२०. वृद्धतमः कः ? Sy.

वृद्धतमः । न कश्चिदपि वृद्धतमः ।
सर्वे सवयस्का इत्यर्थः Sk.

नि वो यामाय मानुषो दध उग्राय मन्यवे । जिहीतु पर्वतो गिरिः ॥७॥

नि वो यामाय । निदध्रे । स्पूणादिकम् । युष्माकम् । गमनाय । उद्गुणाय । अभिमन्त्रे स्थिरं स्पूणादिकं वृढं निहन्ति । मानुषः । पर्वतान् । गिरिरश्च । कम्पते ।

येषामज्मेषु पृथिवी जुजुर्वीहिव विश्रुतिः । मिया यामेषु रेजते ॥८॥

येषामज्मेषु । येषाम् । उत्क्षेपकेषु । गमनेषु । पृथिव्योपधिवनस्पतियुक्ताः । जीर्णः । राजेव परबलागमने । कम्पते । मिया पूर्वत्र सम्बन्धः ।

१ नि वायो मायां M

२ नियमेन स्वयन्ते धारयति Sk.

३ Omitted by P and D

४ द्वितीयार्थे चतुर्थी यामं रथं मानुषो मनुष्यो निदध्रे । अथवा यामशब्दो यागवचनः । स्वार्थं एव च तावर्थ्यं चतुर्थी । युष्माकं यागाय । युयं यज्ञे यास्यपेत्येवं तु मनुष्यो नियमेन धारयति । किम् ? सामर्थ्यात् सोमलक्षणात् हिर्वीपि Sk. ५ उद्गुणाय M तीव्राय Sy ६ अभिमन्त्रे P मन्यवे चात्तनार्थमभिमन्त्रयमानाय Sy मनुष्यमन्यतेर्षीप्तिकर्मणः । वीप्तिरिहा मिश्रता । उग्राय वीप्ये । प्रकृष्ट्यायवर्धयित्यर्थः Sk ७ स्थितं P

८ ०था P ९ पर्वतः P D

बहुवचनयुक्तः । महानपि सन्नित्यर्थः Sk १० मेघो महीधरो वा । अथवा पर्वतो गिरिरिति समुच्चयमानार्थो । एतेन परस्परविशेषणविशेष्यभूतो । गिरिरश्च पर्वतश्च । मेघश्च महीधरश्चेत्यर्थः । अथर्षवमन्यथास्या ऋचोऽर्षयोऽजना । व इति द्वितीयाबहुवचनम् । यस्स्यस्मिन् वेवा इति यामो यत् । युष्मान् यज्ञाय मनुष्यो नियमेन धारयति । किञ्चो प्राय मन्यवे जिहीत । मन्युरिति क्रोधनाम । पञ्चम्यर्थे च चतुर्थी । उग्रात् क्रोधाद् गच्छति । उग्रेभ्यः क्रुद्धेभ्यो

युष्मद् भिम्यन्नश्यतीत्यर्थः । कः ? पर्वतो गिरिरपि । महान् गिरिः । किमुतान्य इत्यर्थः Sk. ११ गच्छेत् Sy अम्यत्र गच्छति । युष्मद्भूयान्नश्यतीत्यर्थः Sk.

१२ ०मज्मेषं P ०मज्मेषु D ०मज्मेषु M.

१३ युष्माकम् Sk १४ गमनेषु Sk

१५ यामेष्वित्येतेषु अज्मेष्वित्येतेन सम्बन्धयितव्यः । तृतीयार्थे चात्र सप्तमी । यामं रचेरज्मेष्विति । येषु युष्मासु रथेर्गच्छत्सु कम्प्येते हन्तुं गच्छन्तीत्यन्तनी पृथिव्यपि भयेन कम्पते । किमुतान्य इत्यर्थः । अथवा येषामित्येतेद्भियेत्येतेन सम्बन्धयितव्यः । तत्सम्बन्धे च पञ्चम्यर्थे पठ्ठी । अज्मेष्वित्यप्यज्मेष्वो गृहनाम । अज्मेष्विति यामेष्विति च समुच्चयमानार्थे एते । सप्तमीनिर्वेशाच्च योग्यक्रियाध्याहारः । येभ्यो युष्मदज्मेषु यामेषु गृहेषु च रथेषु भवस्मितेभ्यो मिया भयेन पृथिवी रेजते इति । येभ्य स्वत्येभ्यश्चासीतेभ्यो मुद्धा भिमुक्षेभ्यश्च भयेन पृथिवी कम्पत इत्यर्थः । तेषाम् । ये मानुष इत्येवं लच्छब्दभ्युतेः पूर्ववर्षकवाचयता परया वा Sk

१६ ०युक्तं P १७ जीर्णः M

१८ पुत्रपौत्रादीनां मनुष्याणां पतिर्विश्रुतिः । कुलज्येष्ठोऽत्रामिश्रितो न राजा । यथा जीर्णोऽयस्तं वृद्धो मिया भयेन रेजते कम्पते Sk.

स्थिरं हि जानमेषां वयो मातुर्निरैतवे । यत्सीमनुं द्विता शवः ॥६॥

स्थिरं हि । स्थिरम् । हि । जन्म । मरुताम् । वयश्च । मातु । निर्गमनाय न पुनर्जन्नाय
मातर प्रविशन्ति । यन्वेषाम् । सर्वं जगत् । अनुप्रविशति तत् । बलम् । द्विधा भवति दिवि च पृथिव्या
चेति ।

उदु त्ये सूनवो गिरः काष्ठा अज्मेष्वत्नत । वाश्रा अभिज्ञ यातवे ॥१०॥

उदु त्ये । उदत्तत—उत्तता अकुर्वन् विस्तीर्णोपधीरकुर्वन् । अमी । प्रेरयितार ।
शब्दायन्त । दिशः । गमनेषु यदि गच्छन्त्योपधिभिर्विस्तारयन्ति दिश इति तथा । घेनूश्च ।
अभिगतजानुकम् । यातुमकुर्वन्नोपधिसद्भावादुत्क्षिप्तपादाश्चरन्ति घेनव इति ।

१. हिशब्दः पदपूरण. Sk.

२. येषामज्मेषु येभ्यो वा भिया पृथिवी
रेजते तेषामेषां मरुताम् Sk.

३. पयश्च P. सयश्च M. यौवनलक्षणम् ।
यथा मनुष्यजाताः शीघ्रमेव म्रियन्ते वृद्धी-
भवन्ति च न तद्वदेते मरुत इत्यर्थः Sk.

४. मातुरुदरे पुनर्गर्भवासमननुभवितु-
मित्यर्थः । यो हि म्रियते वृद्धीभवति च
तेनावश्यं मातुरुदरे पुनर्गर्भवासोऽ-
नुभवितव्यः Sk.

५. ०जन्मनाय P. ६. प्रवशन्ति P.

७. यत् । षष्ठ्या अत्र लुक् । येषा सीमनु
... अन्विति लक्षणे कर्मप्रवचनीयः
प्रतिशब्देन समानार्थः । सर्वं प्रति द्विता
द्विधा द्विविधमपि सांयोगिकं च हस्त्य-
श्वादि शरीर च । शवः बलम् । ये
द्विविधेनापि बलेन न कुतश्चिद्रूपना
इत्यर्थः Sk द. उदुत्तत P.

अतनिषत् विस्तारितवन्तः Sy.

ऊर्ध्वं विस्तारयन्ति । मेघं प्रति गर्जयन्ति
तदीयाश्चापो विक्षिपन्तीत्यर्थः Sk.

८. उक्तता M. १०. पूर्वप्रकृताः Sy

य उक्तगुणाः ... ते मरुतः Sk.

११. तार P. M. वाच उत्पादका मरुतः ।

वायवो हि ताल्वोष्ठादिवु सञ्चरन्तो
वाचमुत्पादयन्ति Sy.

सूनव. पुत्राः... पृश्नेर्वा रुद्रस्य वा Sk.

१२. शब्दोऽयन्तः M.

१३. दिशे D. अप. Sy.

आपोऽत्र काष्ठा उच्यन्ते । गर्जितलक्षणा
वाचः Sk. १४. गमेषु M.

तृतीयार्थे सप्तमी । अज्मेरजनैः
स्वगमनैः Sk.

१५. न्त्यौषधी० P. ०षधी० M.

१६. उदकं विस्तार्य तत्पानार्थं वाश्रा
हम्भारवोपेता गा अभिज्ञु जान्वाभिमुख्यं
यथा भवति तथा यातवे गन्तुं
प्रेरितवन्त इति शेषः Sy.

वाश्रा वाशनशीलाः शब्दकारिणीः ।
वह्नौरित्यर्थः Sk.

१७ ०गतघेनुकं M

अभिज्ञु । क्रियाविशेषणमेतत् । अभिगतं
जानु यस्मिन् उत्तानने तदभिज्ञु । निपात्य
जानुम् । महता यत्नेनेत्यर्थः Sk.

१८. यातवे पृथिवीं गन्तुम् । पृथिव्यां पातना-
येत्यर्थः Sk.

१९. ०षधी० P. M. २०. प्ता. पादा० P.

२१. V. Mādhava ignores उ

त्यं चिद्वा दीर्घं पृथु मिहो नपातुममृध्रम् । प्र च्यावयन्ति याममिः ॥११॥

त्यं चिद्वा । त्वम् । चित् । खलु । दीर्घम् । विस्तीर्णम् । मेघस्य । पुत्रम् । अमृध्रम् । गमने ।

प्रच्यावयन्ति मरुत इति शिलोच्चयामिप्रायमिति ।

मरुतो यद् वो बलं जनां अच्युच्यवीतन । गिरोरच्युच्यवीतन ॥१२॥

मरुतः । मरुतः । यत् । वः । बलं तत् । जनान् । च्यावयति तत् । शिलोच्चयानिपि ।

च्यावयति ।

यद् यान्ति मरुतः स हं ब्रुवतेऽञ्चभा । शृणोति कश्चिदेयाम् ॥१३॥

यद् यान्ति । यदा । खलु । यान्ति । मरुतस्तदानीम् । मार्गेशी । सह । शब्दं कुर्वन्ति

तं शब्दम् । एयाम् । क । चिदपि । शृणोति सर्वो जन आगोपालं शृणोति ।

१ घ D २ तच्छब्दश्रुतेश्च

योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहृतम् ।

योऽयं वैश्वसुतो नामाग्निस्तदपि Sk

३ चिदित्यप्यर्थे Sk ४ घेति पवपूरणः Sk.

५ वीप्ति M. ६ मेघं स्तीर्णस्य P

स्तीर्ण मे० M सेचनीयस्य जसस्य न

पातयितारं, वृष्टिमकुबन्तमित्यर्थः Sy

७. म् M मेघाद्भि वैश्वसुतोऽग्निर्जायते ।

अथवा नपाविति पौत्रस्यैव नाम न

पुत्रस्य । तत्रावित्यो मिश्रुष्यते ।

सोऽपि हि रश्म्याहृताभिरवृष्टिर्मध्यमं

सिञ्चति । ताम्यदवा-द्रुषो मेघो

जायते । मेघाद् वैश्वसुत इत्येवमावित्य-

पौत्रत्वमस्य Sk

८ अमृतं P अम्यवं M

केनाप्यहित्यम् Sy

अहित्यमहित्यसितारं वा साधूनाम् । अथवा

मृध्रशब्दो मृध्रपर्यायः । अमृध्रममृध्रं

तीक्ष्णम् । अथवा मृध्रशब्दो निर्वीर्यव

चन । एवं हि छागलेयिनां श्रुतौ प्रयोगः ।

“बलिभेन हस्तेन बेवान् असृजत् ।

सभ्येन मरान् । ते बेवा वीर्यवन्तोऽभवन्

मृध्रा असुरा” इति । अत्र च

वीर्यवत्प्रतियोगित्वेनोपादानाम्मृध्रशब्दो

निर्वीर्यवचन इति गम्यते । अमृध्रं

वीर्यवन्तम् Sk ९. विश्वसुतमपि

स्वगमनेरेव कुर्वन्तीत्यर्थः Sk

१० वा M ११ ०यन्ति P D

स्वस्वभ्यापारेषु प्रेरयत Sy

स्वराष्ट्रेभ्यश्चावितवन्तः Sk

१२ ०यानिति P मेघान् Sy

मेघान् पर्वतान् वा Sk

१३ ०यन्ति D Omitted by P

१४ V Mādhava ignores ह

१५ मार्गेशी M १६ यान्तश्च सम्भ्रुयते

परस्वरेण सम्भायन्ते Sk

१७ तत्रा शृणोति कश्चिदेयानं मरुतां सम्भायणं

न सर्वं । यस्वीदंते मरुतः प्रसादवन्तः

स एवेतान् गच्छतोऽञ्चनि भाषमाणान्

शृणोति नापरः Sk

१८ आ लो (गो) पालं M

१९ V Mādhava ignores ह । आ

प्र यात शीभमाशुभिः सन्ति कण्वेषु वो दुवः । तत्रो पु मादयाध्वै ॥१४॥

प्र यात । उद्युक्ता भवत । क्षिप्रम् । शीघ्रैरश्वै । सन्ति । कण्वेषु । व । परिचर्या । तत्र ।
सुष्ठु । मदत ।

अस्ति हिष्मा मदाय वः स्मसि ष्मा वयमेषाम् । विश्वं चिदायुर्जीवसे ॥१५॥

अस्ति हि ष्म । अस्ति । हि । मदाय । वोऽस्मासु स्तोत्र तथा । एषा भवता स्तोतार । वयम् ।
परिपूर्णम् । आयु । जीवितुम् । भवाम ।

I.38.

कद्धं नूनं कधप्रियः पिता पुत्रं न हस्तयोः । दधिध्वे वृक्तवर्हिपः ॥१॥

कद्धं नूनम् । सुखम् । पुरा । स्तोत्रप्रीता । पिता । पुत्रम् । इव । हस्तयोरस्मान् ।

१. उपयातास्मान् Sk. २. ०र्या D.
यस्मादागतान् युष्मान् वयं परिचरि-
ष्याम इत्यर्थः Sk.
३. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽत्राध्याहार्यः । योऽस्मदीयो यज्ञो वेदिर्वा
तत्र सुष्ठु मादयध्वै । . . . तर्पयतात्मान-
नम् Sk. ४. सुख P.
५. मेदत P. मदतः M. तृप्ता भवत Sy.
६. V Mādhava ignores उ
७. अस्माभिः प्रयुज्यमानं हविर्वो विदधते
Sy. हिशब्दो यस्मादर्थे . . . विदधामहे
वयमपि Sk.
८. मादा M. सोमः । . . . यस्माद्युष्मन्मद-
करणसमर्थः सोमोऽस्तीत्यर्थः Sk.
९. वो is missing in M.
१०. स्तोतासे M. भृत्यभूता वयम् Sy.
यस्माद् वयमपि युष्माकं परिचारकाः
सोमस्वार्पयितारः स्तुतिभाजश्च विदध्या-
मह इत्यर्थः Sk. ११. विश्वमिति
बहुनाम Sk. १२ आयुरित्येतच्चा-
त्रान्ननाम । अन्नमपि बह्वस्तीत्यर्थः Sk.
१३. अस्मज्जीवनार्थम् । यत्सोमेनात्मानं
तर्पयित्वा जीवनायास्मभ्यमन्नं दास्यते
तदपि बह्वस्तीत्यर्थः Sk.
१४. विदधामहे खलु Sy.
१५. V Mādhava ignores स्म । स्म ।
चित् । Ms. D. puts the figure
॥३७॥ here to indicate the
end of the thirtyseventh
hymn. No such number is
given in P. and M.
१६. कदा खलु Sy. कच्छब्द. कदेत्यस्य
पर्यायः । ह नूनमिति पदपूरणो Sk.
१७. युरा M. अवश्यम् Sy.
१८. कमुदकं तद् दधाति धारयतीति कधो
मेघः । स प्रियो येषां ते कधप्रियाः ।
व्यत्ययेनैकवचनं द्रष्टव्यम् । अथवा कध
आदित्य उदकस्य धारयितृत्वात् ।
प्रजापतिना वा प्रकाशादचर्यं निहित-
त्वात् । प्रीञ्, तर्पणे । प्रियस्तर्पयिता
येषां ते कधप्रियाः । मरुतो हि वर्षासु
रश्म्याहृतैरुदकैरादित्येन तर्प्यन्ते ।
तेषां सम्बोधनं हे कधप्रियाः Sk.
१९. यथा पिता बालकं पुत्रं लालयन् हस्तयो-
र्धारयत्येवं . धारयन्ते धारयिष्यथ ।
. . . कदाऽस्मान् लालयिष्यथेत्यर्थः Sk.

वधिष्वे । यज्ञार्थं छिन्नर्वाहपो मस्तः ।

कं नूनं कद्धो अर्थं गन्तां दिवो न पृथिव्याः । कं वो गावो न रण्यन्ति ॥२॥

कव नूनम् । क्व । सम्प्रति यूयं स्य । क्व । व । गमनं भवति । गच्छत । सुलोकात् । इहा
गतामव न गच्छत । पृथिव्या । क्व । युष्मान् । पयून् । इव । रमयन्ति ।

कं वः सुम्ना नव्यासि मरुतः कं सुविता । को ३ विश्वानि सौमगा ॥३॥

कव वः सुम्ना । क्व । वः । सु०वानि । नवतराणि । मरुतः । क्व वा । शोभनगमनानि
कल्याणानि । अत्र यास्क —“सुविते सु इते सूते सुगते । प्रजामामिति वा” इति । क्व वा । वः ।
सर्वोष्येव । सौमगानि ।

यद्युयं पृथिमातरौ मर्तासुः स्यातन । स्तोता वो अमृतः स्यात् ॥४॥

यद्युयम् । यद्यपि । यूयम् । पृथिमातरः । मर्ताः । भवथ तथापि । युष्माकम् । स्तोता ।

१ रधिष्वे M

२ सर्वमेनुष्यवृक्तमास्तीर्षं बर्हिर्वेदांते वृक्त
बर्हिषः । सर्वमनुष्यैः कृतयागा इत्यर्थः
Sk. ३ V Mādhava

ignores नूनम् ४ कवा Sy
युष्माकं गमनं क्व कवा वा । यूय गन्तारः
स्येस्यथ Sk ५ गच्छति M.

६ द्वितीयायं षष्ठ्येया ।... बहुलोकात् पृथि
वीम् । एतदुक्तं भवति । स्वस्मिन् स्थाने
नूनमसन्निहिता एव स्य । येनाह्वयमाना
अपि नागच्छयेति Sk

७ यूयमिष्टान् M.

८ अथवा अत्र गाव उच्यन्ते । क्व वो युष्माकं
स्वभूता गन्तारोऽथवा न रमन्ते । एत
दुक्तं भवति सर्वत्रैव रमन्ते । अतोऽ-
स्मत्समीपं किं नागच्छयेति Sk.

९ शय्ययन्ति Sy १० सुजा P
प्रजापशुक्याणि धमानि Sy
परिचर्यासुक्तानि Sk. ११ शोभनानि

प्राप्यापि मणिमुक्ताबीनि भवबीमानि
Sy सुगतानि स्यान्तानि । यत्र च पुनः
पुनर्गम्यते तत्सुगतं भवति । अतोऽनेन
गमनीचित्यं प्रतिपादयते । क्वाग्यत्र
भवतामुचितं गमनमित्यर्थः Sk.

१२ N.417 १३ विद्वदिति बहु
नाम Sk. १४ सौभागिणि P

सौभाग्यरूप्याणि गजाशवाबीनि Sy
भग इति धननाम । शोभनानि धनानि
सुभगानि । सुभगान्येव सौभगानि ।

क्व वाऽग्यत्र बहूनि शोभनानि
हृदिसंज्ञकानि धनानि । क्वाग्यत्र
परिचर्यातिरेके सुक्तं वीचित्यं वा हृदि
रतिरेको वा येनास्मत्समीपं नागच्छयेति
समस्तार्थः Sk. १५ यदि Sk.

१६ पृथिव्यां गोः पृथिव्याः । सा माता येषां
ते पृथिमातरः अथवा पृथिव्यां-
स्युमे अपि बहुनामनी । धीर्माता येषां ते
पृथिमातरः Sk. १७. मत्ता M.

भवति । अमृत इति ।

मा वो मृगो न यवसे जरिता भूदजोष्यः । पथा यमस्य गादुष ॥५॥

मा वो मृगः । मा । भूत् । युष्माकम् । मृग । इव । यवसे । स्तोता । अनेव्यो मा वो गमद्
यमस्य पथा न । उपगच्छतु मृत । वैवस्वतस्य । पथेति ।

मो षु णः परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणा वधीत् । पदीष्ट तृष्ण्या सह ॥६॥

मो षु णः । मा । एव । अस्मान् । अधोऽव । दु खेन हन्तव्यम् । दारिद्र्यम् । वधीत् सा
निर्ऋतिर्मदीयया । तृष्ण्या । सह । पततु धनसद्भावे हि तृष्णा विनश्यति ।

१. अम्यत M.

देवः स्यात् । ततः सर्वकामान् युष्माकं
समर्धयेदिति वाक्यशेषः । . . . अथवा
यदिति वचनात्तत इत्येतत्तृतीय एव
पादेऽध्याहर्तव्यः । यदि यूयं मर्तासो
मनुष्याः स्यातन ततो युष्माकं प्रसादेन
स्तोता वोऽमृतो मरणवर्जितः स्यादिति ।
एतदुक्तं भवति । यूयं चेन्मनुष्या अभ-
विष्यत, अवश्यमीदृशीभिः स्तुतिभिः
प्रासत्स्यत, फलेन (च) स्तोतार समयो-
जयिष्यत । देवास्तु भवन्तः । अतो न
जानीम. किं यूयं न प्रासत्स्यथ । फलेन
वा स्तोतारं न संयोजयिष्यथेति Sk

२. यथा तृणे भक्षणीये मृगः कदाचिदप्य-
सेव्यो न भवति किन्तु सर्वदा तृणं भक्षयति
तद्वत् Sy. ३. यवसशब्दः सस्यवचनः ।
सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीतमत्वर्थः । यथा
सस्यवतो देशात् सर्वस्य विनाशकरत्वान्-
मृगः सर्वस्य प्रिय एवं वो जरिता Sk.

४ युष्माकं स्तोता माभूदजोष्योऽप्रियः ।
कस्य सामर्थ्यात् ? सर्वस्य । सर्वस्यैव
प्रियोऽस्त्वित्यर्थः । एतत्तावज्जीवतः
स्तोतुराशास्यते Sk. ५. वमद् M.
यमलोकसम्बन्धिसागर्णेण मा . . . गच्छतु ।
तस्य मरणं मा भूदित्यर्थः Sy.

मरणोत्तरकालमपि पथा यमस्य । यम
आदित्यस्तस्य यः पन्था देवयानस्तेन . . .
उपगच्छतु । देवयानेन पथा स्वर्गलोकमुप-
गच्छत्वित्यर्थः । अथवा व इत्येतदजोष्य
इत्येतेन सम्बध्यते । पथा यमस्येत्यपि
यमशब्दो यज्ञवचनः । गादित्यपि
मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने प्रथम-
पुरुषकवचनम् । मा कदाचिदपि स्तोता
युष्माकमप्रियोऽभूत् । किं तर्हि ? सर्वदेव
यज्ञस्य यो नियतः पन्थास्तेनोपगच्छत
स्तोतारमित्यर्थः Sk. ६. म्यत M.

७. षू M. ८. मो इति निपातसमाहारो
निपातान्तरं वा मेल्यस्यार्थे वर्तते Sk.

९. अद्धो P. मा नोऽस्मान् परापराऽत्यन्त-
परा युष्मत्प्रसादादेव दूरवर्तिनीत्यर्थः Sk.

१०. परापरा उत्कृष्टादप्युत्कृष्टा, अतिबले-
त्यर्थः Sy. ११ केनापि हन्तुं दुःशक्या
Sy. दुःखं हन्तीति दुर्हणा Sk.

१२. ० व्यान् P. १३. रक्षोजातिदेवता Sy.
निर्ऋतिर्मृत्युदेवता Sk. १४. अवधीत् M.

१५. तृष्णा नाम निर्ऋतेर्दुर्हिता । तथा सह Sk.

१६. अस्मत्तोऽवगच्छतु । अथवा परापरेत्येतत्
पदीष्टेत्येतेन सम्बध्यते । परापरा
गच्छतु । दूरं गच्छत्वित्यर्थः Sk.

१७. V. Mādhava ignores सु

सत्यं त्वेषा अमवन्तो धन्वाञ्चिदा रुद्रियांसः । मिहं कृष्वन्त्यवाताम् ॥७॥

सत्यं त्वेषा^१ । सत्यम् । दीप्ता । बलवन्तः^२ । निरुदके^३ । अपि देसे । रुद्रपुत्रा^४ । वृष्टिम् ।
कुर्वन्ति । निरन्तराम् ।

वाश्रेवं विद्युन्मिमाति वत्स न माता सिपक्ति । यदेषा वृष्टिरसर्जि ॥८॥

वाश्रेव^५ । प्रसूता धेनुर्वि^६ । विद्युत् । गजितशब्धं करोति । वत्सम् । इव । माता । सचते
लोकम् । यत् । एभिर्मरुद्भिः^७ । वृष्टिः^८ । सृज्यते ।

दिवा चित्तमः कृष्वन्ति पुर्जन्येनोदवाहेन । यत्पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥९॥

दिवा चित्^९ । अहनि । अपि । अघकारम् । कुर्वन्ति । पर्जन्येन । उदकवाहेन । यदा ।
पृथिवीम् । क्लेदयन्ति ।

अघं स्वनान्मरुतां विश्वमा सञ्च पार्थिवम् । अरैजन्तु प्र मानुषाः ॥१०॥

अघं स्वनात् । अनन्तरम् । मरुताम् । स्वनात् । पार्थिवम् । विश्वम् । सद्म ।

१ ० पा P D M

० अमशब्द आत्मपर्यायः । आत्मवन्तः ।
यत्नवन्त इत्यर्थः । अथवा गत्यावियु
गमवन्तः । अथवा अम रोगे । शत्रूणां
रोगवन्तः Sk.

१ अन्तरिक्षेऽप्यपि । मिरासम्बन्धनस्यान्त
रिक्षस्याप्युपरीत्यर्थः Sk.

४ छत्रेण पाक्षितत्वात्तवीया मरुतः Sy

५ वातवर्जितां यातेमानुपहार्याम् । निरा
सम्बन्धेऽप्यन्तरिक्षे स्थिता मिवातं वर्षं
न्तीत्यर्थः । अथवा धन्वेति मरुदेश उच्यते ।
सस्याप्युपरि वृष्टिं कुर्वन्ति । अत्यन्त
निरुदकानपि देशान् वृष्ट्या उदकवत्
कुर्वन्तीत्यर्थः Sk. ६ V Mādhava
ignóres अवाताम् ७ वश्रेव M

८ शब्दयुक्ता प्रस्तुतस्तनवती Sy वाशन
शीकाजभिनवप्रसूता Sk. ९ ०रिति P

१० मेघान् स्फोटयति Sk. ११ वद्विब M

१३

१२ ते ते P मरुतः सेवते । सिपक्ति-
सेवतार्थः Sy यथा च माता वत्सं
तद्वत् सिपक्ति सेवते उपगच्छतीत्यर्थः ।
कम् ? सामर्थ्याग्नेयं वा मरुतो वा Sk.

१३ ऐभिः० M. एभिर्सर्वीकृत्यताम्वद्वि P
एषां मरुतां सम्बन्धित्वेन Sy

१४ वृष्टिः M.

१५ अप्यस्यन्ध० M. १६ मरुतः Sk.

१७ उदकवाहेन P D

१८ उदकधारिणा मेघेन सूर्यमाच्छाद्य Sy
उदकवता मेघेनादित्यं छाद्यस्तो विद्यापि
तमः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk

१९ ०वी P २० यदा वर्षन्तीत्यर्थः Sk.

२१ अघः M २२ अनन्तं M
अघशब्दः पवपूरणोऽपिधेत्यस्य धार्यं Sk.

२३ मरुततां P २४ स्वनान् M

२५ पृथिव्यां भवम् Sk. २६ सर्वम् Sk.

२७ सत्सु D M सद्मं स्थानम् Sk

अरेजताकम्पत^१ सीदन्त्यस्मिन्निति^२ सद्म गृहम् । प्रकर्षेण । मानुपाश्चारेजन्त^३ ।
^४ ^५

मरुतो वीळुपाणिभिश्चित्रा रोधस्वतीरनु । यातेमखिद्रयामभिः ॥११॥

मरुतो वीळुपाणिभि । मरुत । दृढे पाणिभि सह । चित्रा । नदी । लक्ष्मीकृत्य ता
 पूरयितुम् । यात । अच्छिद्रैर्गमनैः ।
^६ ^{१०} ^{११}

स्थिरा वः सन्तु नेमयो रथा अश्वास एषाम् । सुसंस्कृता अभीशवः ॥१२॥

स्थिरा व. सन्तु । आगच्छता भवता रथनेमय । स्थिरा । सन्तु । अय परोक्ष-रथा ।
 अश्वाश्च । एषा स्थिरा सन्तु । सुसंस्कृताश्च । अश्वप्रग्रहा भवन्तु ।
^{१२} ^{१३} ^{१४} ^{१५}

अच्छा वदा तना गिरा जरायु ब्रह्मणस्पतिम् । अग्नि मित्रं न दर्शतम् ॥१३॥

अच्छा वद । अभिवदत । तथा । गिरा । स्तोतुम् । ब्रह्मण । पतिम् । अग्निम् ।
^{१६} ^{१६} ^{१०} ^{१८} ^{१९}

१. भयेन कम्पन्ते Sk. २. सत्त D.

सत्प्र M ३. मनुषा० P.

मनुष्यग्रहण चात्र जङ्गममात्रोपलक्षणार्थम् । शब्दादपि मरुतां सर्वं स्थावर जङ्गम च प्रकर्षेण विभेति भयेन कम्पत इत्यर्थः Sk. ४. ँन्तः M

५. V. Mādhava ignores आ

६. पाणिशब्दोऽप्यत्राश्वानामग्रपादे खुरेषु वा वर्तते । दृढाग्रपादैर्दृढखुरैर्वा Sk.

७. चित्र P. कूलयुक्ताः Sy. रोधस्वत्य इति नदीनाम् । ... विचित्रा नदीः प्रति यात गच्छत Sk.

८. अनुशब्दोऽपि लक्षणे कर्मप्रवचनीयः प्रतिशब्देन समानार्थः Sk.

९. अच्छिद्रै० P. D. M.

अच्छिन्नगमनैः Sy. अखिन्नगामिभि-
 रश्वैः । सर्वदाऽश्वान्तैरश्वैरित्यर्थः । यज्ञे-
 ष्वागच्छन्तः क्रीडार्थम् Sk. १०. नै M.

११. V. Mādhava ignores ईम्

१२. रथानां सम्बन्धिनः Sk.

१३. संस्कृता संस्कृताश्च D.

१४. अङ्गुलय. Sy.

१५. भवतामागच्छता सर्वाण्यागमनसाधनानि सुदृढानि भवन्तिवत्यर्थः Sk.

१६. आभिमुद्येन... ब्रूहि Sy.

अच्छाशब्द आप्तुमित्यस्यार्थे Sk.

१७. वदेत्यन्तरात्मन प्रैप. । हे अन्तरात्मन् आप्तुं वद । प्रकरणान्मरुत. Sk.

१८. देवतास्वरूपं प्रकाशयन्त्या । ... मित्र-
 मपि Sy. तना धननामैतत् ।
 हविलक्षणेन धनेन Sk.

१९. ँतु D तृतीयायाश्च स्याने
 चतुर्थी । वाचा स्तुतिलक्षणया युष्मानहं
 हविषा स्तुत्या चाऽऽप्तवानित्येत-
 न्मरुतो वदेत्यर्थः । अथवा अच्छा
 वदेत्यच्छाऽभे. स्याने । अभिवद ।
 स्तुहीत्यर्थः । तना हेतावियं तृतीया ।
 धनेन हेतुना । धनलाभार्थमित्यर्थः ।
 केन स्तवान उच्यते । गिरा जरायुं
 वाचा स्तुतिलक्षणया Sk.

मित्रम् । इव च । दर्शनीयं मास्तं गणम् ।

मिमीहि श्लोकमास्थे पञ्जन्यइव ततनः । गायं गायत्रमुक्थ्यम् ॥१४॥

मिमीहि श्लोकम् । निर्मिमीहि पूर्वम् । श्लोकम् । आस्थेऽप्ये तम् । पञ्जन्य इव वृष्टिम् ।
विस्तारय । गायत्रं च साम । उक्थ्याहम् । स्तोत्रम् ।

वन्दस्व मारुतं गृण त्वेष पनुस्युमुक्तिणाम् । अस्मे वृद्धा असन्निह ॥१५॥

वन्दस्व मास्तम् । स्तुहि । मास्तम् । गणम् । दीप्तम् । स्तुतिफामम् । घस्त्रवन्तम् ।
अस्मासु । भवन्तु । प्रवृद्धा । इह मस्तम् ।

१ नदाद्य उपनार्योमस्त्रिभिरप्येते सम्बन्ध
यित्थ्य । ब्रह्मणस्पतिमिव आग्निमिव
च मित्रमिव च । फीवृद्धं मित्रं धर्मं
तं दर्शनीयम् । अथवा दर्शतमिति मरुतां
गणाभिधानं न मित्रस्य । गणाभिप्राय
धक्यचनम् । अष्टा यवा दर्शनीयं
मरुतां गणमिति Sk.

२ मिमि० M
मिमीहीत्यात्मन एवायमन्तरात्मन
प्रेष । निर्मिमीष्य क्रुद्ध हे अन्तरात्मन्
श्लोकम् स्तुतिलक्षणं दास्यम् Sk.

३ पूर्वं पूव M

४ निर्मिमीहि पूर्वम् । श्लोकम् omitted
by P

५ तृतीयार्थे सप्तम्येषा । आस्थेमास्मीयेन
भवनेन Sk

६ यथा पञ्जन्यं शब्दं विस्तारयति तद्व
द्विस्तारय Sk.

७ वृष्टं P

८ गाय स्तुहि Sk.

९ स्तुत्यम् Sk.

१० उक्थ्या M.

प्रसस्यम् Sk.

११ तमस्तुष्ट स्तुहि वा Sy

१२ गण M

१३ दीप्त P

१४ स्तुतियोग्यम् Sy अथवा स्तुत्य
मित्यर्थः Sk

१५ अर्चनोपेतम् Sy

अर्किणं स्तोत्रप्रयुक्तं गुणमन्त्रवन्तमभवन्तं
वा Sk.

१६ अस्माकं सु P

अस्माकमिहास्मिन्कर्मणि Sy

यस्माद् अस्मे अस्माकं स्वभूते वृद्धा
धीर्षेण परिवृद्धा मरुतोऽस्तमित्यं

भवन्तीह कर्मणि । यस्मावस्मदीये कर्मणि

नित्यं मरुताः सन्निहिता भवन्ति

तस्माद् धन्दस्व मास्तं गणमिति तत्र

स्तार्थः । अथवा धन्दस्व मास्तं गण

मित्यर्थं एव समाप्तं वाक्यम् । तृतीयस्तु

पाद आशीर्भिक्षमेव वाक्यम् । मरुतां

प्रसाधेनास्माकं परिवृद्धा असन् भवन्तु ।
का ? सामर्थ्यात् सम्बन्धः Sk.

१७ Ms D puts the figure ॥३८॥
here to indicate the end
of the thirtyeighth hymn.
No such number is given
in P and M.

प्र यदित्था परावतः शोचिर्न मानमस्यथ ।

कस्य क्रत्वा मरुतः कस्य वर्षसा कं याथ कं ह धृतयः ॥१॥

प्र यदित्था । प्रास्यथ^१ । इत्थ^२ मरुत । दूरात् । यत् । तेज^३ । इवात्मीयम् । शब्दम् । तत्^४ कस्य । कर्मणा^५ । मरुत । केन वा । वेष्टिता । क^६ च देश यूयम् । याथ । क वा तत्र पुरुषम् । हे^७ कम्पयितार ।^८

स्थिरा वः सन्त्वायुं धा पराणुदे वीळू उत प्रतिष्कभे ।

युष्माकमस्तु तविंषी पनीयसी मा मर्त्यस्य मायिनः ॥२॥

— स्थिरा^{१०} । स्थिराणि । युष्माकम् । सन्तु । आयुधानि । शत्रूणा प्रेरणाय । अपिच^{१२} । दृढ^{१३} च ।^{१४}

१. ०स्यत P.

प्रकर्षेण क्षिपथ Sk.

२. अस्मादन्तरिक्षात् Sy.

सत्यमेव Sk.

३. यथा सूर्यस्य तेजोऽन्तरिक्षाद् भूमौ प्रक्षिप्यते तद्वत् Sy.

यथाऽग्निरादित्यो वा सर्वत्र स्वदीप्ति प्रास्यत्येवं मानं वृष्टिद्वारेण सर्वस्य निर्मातारं मेघं प्रास्यथ... अथवा मानो गर्वं उच्यते । शोचिरित्यपि प्रथमान्तम् । क्षेप्तृवचनं क्षिप्यमाणवचनम् । यथाऽग्नेरादित्यस्य वा शोचिर्दीप्तिर्दूरात्तमासि प्रास्यत्येवं यूयं शत्रूणां मानं गर्वं दूरात् प्रास्यथ क्षिपथ नाशं गमय-थेत्यर्थः Sk.

४. यजमानस्य Sk.

५. कर्मन्ना P.

कस्य यजमानस्य क्रतुना संगच्छध्व इति शेषः Sy. कर्मणा हेतुना Sk

६. कस्य वा वर्षसा रूपेण Sk

७. कं यजमानमुद्दिश्य... देवयजनदेशे गच्छथ Sy. कं वा यजमानं प्रति... कं सुखनामेतत् । क्रियाविशेषणं चैतद् द्रष्टव्यम् । सुखम् । अक्लेशेनेत्यर्थः । निपातो वा कंशब्दः पदपूरणः । ... शत्रूणां यत्कर्म कुर्वन्तं यद्रूप वा यं वा यजमानं प्रति यूयमक्लेशेन गच्छथ तं मह्य कथयत । सुखमहमपि तत्कर्मा तद्रूपः स एव च भवामि । इत्यागमन-विलम्बनादुपालम्भोऽयम् Sk.

८. अनुगृह्णीथेति शेषः Sy.

९. V Mādhava ignores ह

१०. स्थिराः P M.

११. अविचलानि नित्यसन्निहितानि Sk.

१२. अपनोदनाय Sy

स्वस्थानादपकालनाय Sk.

१३. Omitted by M.

१४. विळू दृढमभेद्यमेकचित्तमत्रोच्यते । एक-चित्तं चास्त्वित्यर्थः । किं तत् ? साम-र्थ्यात्सेनालक्षणं बलम् Sk

प्रतिष्कम्भितुम् । युष्माकम् । अस्तु । बलम् । अतिशयेन स्तौतव्यम् । मा । मायावत् । मर्त्यस्याय
जमानस्य ।

परा ह यत्स्थिर दृढ नरो वर्तयथा गुरु ।

वि याथन वनिनः पृथिव्या व्याशाः पर्वतानाम् ॥३॥

परा ह । पराहयं । यदा । स्थिरं पर्वतादिकं यदा वा । नरो ! गुरुभारमपि शिलादिकं
तृणमिव । चरयय तदा । पृथिव्या । वृक्षात् । मध्येन । गच्छय तपोपरि च । पर्वतानाम् ।
दिशः । मध्येन । गच्छय विविच्यन्तः ।

१ प्रतिबन्धायापि शत्रूनाम् । एतदुक्त
भवति । सवस्यव द्विविधा शत्रयः ।
उच्छेद्या उच्छेदका वा । तत्र येऽस्माक-
मुच्छेद्याः शत्रवस्तेषां स्थानावपकालनाय ।
ये सूच्छेदकास्तेषां प्रतिबन्धाय युष्माक
मायुधानि नित्यं सन्निहितानि सन्तु । से
नालक्षणं चाभेद्यमस्त्विति । अथवा षोड्
इति दोषत्यवधानावायुधानां च प्रकृत
त्वात्समानाधिकरणप्रयमाबहुवचनान्तो
विद्वशाब्ध इति ध्यास्यातव्यम् । स्थिराणि
चायुधानि विद्वानि चेति । अस्मच्छत्रूणा
मपकालनाय प्रतिबन्धाय च नित्यं
सन्निहितानि वृडानि च युष्माकमायुधानि
भवन्स्वित्यर्थः । अथवा विद्वद्द्वयकारस्य
प्रगृह्यत्ववर्शनाद्विद्वशाब्धो द्विवचनान्तः ।
स्थिराणि च आयुधानि सन्त्वस्मच्छत्रूणां
पराधोबाय । किञ्च षोड् उक्त षोड् च
स्तः । को ? द्विवचननिर्देशाद् मुटोप
करणाच्चेपुधी वा रयाद्वी वा । किम
र्थम् ? प्रतिष्कम्भे प्रतिबन्धायापनयनाय ।
धारणाय चेत्यर्थः । कस्य ? सामर्थ्या
द्विपूषां वा युष्माकं वा रपत्पानाम् Sk.

२ अस्थिरयेतन्मोक्षेतेन सम्बन्धयितव्यम् ।
युष्माकं स्वभूतं बलमतिशयेन स्तो
तव्यं मास्तु मामुत् । कस्य ? मर्त्यस्य
मायिनो मायावत् । युष्मद्बलमतिशयेन

वातिशयेन स्तुतो प्रतिपद्यतां मा शठ-
स्येत्पर्यः Sk. ३ ०यमा० P
मनुष्यस्य शत्रोर्मा धर्त्तं मा भवतु Sy
४ ०हाय P ५ यथा M. यत् Sk.
६ स्वस्मात्प्रवेशाच्चाकृत्यितुमशक्यम् Sk.
७ ननः P ८ बुध्यन्तोपमपीत्यर्थः Sk.
९ गमयय । प्रसोपययेत्ययः Sk.
१० वृक्षाणां P वृक्षान् विपुण्य मध्ये
गच्छय । अरुण्यगतानां निविडानां वृक्षाणां
मध्ये यस्य कस्यापि वृक्षस्य भग्नत्वादि-
तरवृक्षाणां परस्परवियोगेन प्रोढो मार्गो
भवति Sy ११ विगच्छय ।
सङ्घययेत्यर्थः । उद्द्वीय वृक्षानपि
सङ्घययेत्यर्थः Sk. १२ ०तानोन् P
किं पुनः पर्वतानां विगिम् सम्बन्धः । विक्षु
पर्वता भवतिष्ठन्ते । अथवा पर्वतानामिति
द्वितीयायं पठ्यते । विशः पर्वताश्च विगच्छ-
येति । ऊर्ध्वं तिर्यक् च सङ्घनसमर्पा-
स्येत्यर्थः । अथवा धाचनेति यातिरत्रान्त
र्णीतव्यर्थो ब्रूयः । विगमयय वनिन-
पृथिव्या भूमितो वि आशाः पर्वतानाम् ।
आशाशाब्ध इच्छावचनः । पर्वत इत्यपि मेघ-
नामा । अस्माभिर्विद्वितव्यमित्येवंक्या आशा
मेधानामपि गमयय ताशययेत्यर्थः Sk.
१३ पाश्वर्दिशः Sy १४ विद्वन्तः M.
१५ V Madhava ignores ह

नहि वः शत्रुर्विदिदे अधि धवि न भूम्यां रिशादसः ।
युष्माकमस्तु तविंषी तना युजा रुद्रासो नू चिदाधृषे ॥४॥

नहि वः शत्रुः^१ । नहि । व । शत्रु^२ । ज्ञायते स्वर्ग^३ । नन । भूम्याम् । रिशतामसितार^४ ।
युष्माकम् । अस्तु^५ । बलम् । हविलक्षणेन घनेन सहायेन^६ । रुद्रपुत्रा^७ । क्षिप्रम्^८ । मद्रूणामावर्षणाय^९ ।

प्र वैपयन्ति पर्वतान्नि विश्वन्ति वनस्पतीन् ।
प्रो आरत मस्तो दुर्मदाइव देवासः सर्वया विशा ॥५॥

प्रवेपयन्ति^{१२} । प्रकम्पयन्ति । गिलोच्चयान् । पृथक् कुर्वन्ति^{१३} । वनस्पतीन् उत्त्यम्^{१४} । मधुमत्ता
इव^{१५} । प्रगच्छथ । देवा । मस्त^{१६} । सर्वे । अनुचरे^{१७} मह ।

उपो रथेषु पृषतीरयुग्ध्वं प्रष्टिर्वहति रोहितः ।
आ वो यामाय पृथिवी चिदश्रोदवीभयन्त मानुषाः ॥६॥

उपो रथेषु । यूय रथेषु^{१८} । पृषद्वर्णा अश्वा । उपायुद्ग्वम्^{१९} । प्रष्टिर्भूत्वा । वहति ।

१. शत्रून् D. २. शातयिता Sk
३. जज्ञायते P. ज्ञायथे M.
नच बभूव ... विद सत्तायाम् Sy
विद्यते Sk ४. द्युलोक इत्यर्थः Sk
५. शत्रुर्हिंसका मस्तः... रिश हिंसायाम् ।
रिशन्ति हिंसन्तीति रिशाः । ... तान्
अदन्तीति रिशादसः Sy.
रिशतोऽस्यन्तीति रिशादसः । हिंसितृणा
प्रतिहिंसितार इत्यर्थः Sk.
६. रुद्रपुत्रा मस्तो युष्माकमेकोनपञ्चाशत्सं-
स्थानां भवताम् ... तना अस्तु विस्तृता
भवतु Sy ७. हविलक्ष० P. D
युष्मदीयहविलक्षणेन घनेन युक्ता
अस्मदीयं हविरुपभुङ्क्तामित्यर्थः Sk
८. ०यने P युजा योगेन परस्परं कर्मत्वेन Sy.
९. अथवा नू चिदाधृष इत्येतत् पूर्वानपेक्ष
भिन्नमेव वाक्यम् । नूचिच्छब्दश्चात्र
नशब्दस्यार्थः । . . नाधृषे नाभिभवनाय ।
कः ? सामर्थ्याद् यूयम् । प्रकृतत्वाद्वा
तविष्यो युष्मदीयाः । बल न कुत-

- श्चिदभिभव प्राप्नोतीत्यर्थं Sk.
१०. शूद्राणामावर्षणाय P वंरिणा सर्वतो
घर्षणाय Sy. ११. V Mādhava
ignores अधि । तना । चित्
१२. प्र is omitted by P.
१३. उत्खनन्तीत्यर्थं Sk.
१४. यया दुर्मत्ताः सन्तः प्रकर्षेण हृङ्कारयन्त
आगच्छन्ति तद्वत् Sk. १५. प्राग० P.
१६. सर्वया ... प्रजया सहिता. Sy. सर्वया
स्वपरिचारकमनुष्यजात्या सह Sk.
१७. V. Mādhava ignores उ
१८. P. adds अश्वेषु after रथेषु
१९. विन्दुयुक्ता मृगी. Sy. २०. उपयुद्ग्वम् P.
०ड्ग्वं D. M अस्मद्यज्ञागमनार्थम् Sk.
२१. वृष्टिर्भू० P. प्रष्टिर्भू० D. प्रष्टिर्भूत्वा M.
चतुर्गवस्य रथस्यैकस्यामेव धुरि यः
पार्श्वे द्वितीयो नियुज्यते स प्रष्टिरित्यु-
च्यते । एकवाक्यताप्रसिद्धचर्थं यत्तच्छ-
ब्दावध्याहार्यौ । यः प्रष्टिर्वहति रोहितो
लोहितवर्णस्तं च Sk

रोहितवर्णोऽवस्तं घोपायुद्धम् । आशृणोति । भयताम् । गमताम् । पृथिवी किं मरुत आगच्छन्तीति भयेन । बिभ्यति च मानुषा ।

आ वो मृच्छ तनाय कं रुद्रा अर्वो वृणीमहे ।

गन्तां नून नोऽर्वसा यथा पुरेत्या कण्वाय विभ्युपे ॥७॥

आ वो मक्षु । आवृणीमहे । युष्माकम् । रुद्रपुत्रा ! रक्षणम् । पुत्राय तथा सति गच्छतं । सम्प्रति । अस्मान् । रक्षणेन । यथा । पुराज्येपामाह्वान एषम् । विभ्युपे कण्वाय गच्छतेति ।

युष्मेपितो मरुतो मर्त्येपित आ यो नो अश्व ईपते ।

वि त युंथोत शर्वसा व्योजसा वि युष्माकाभिरूतिभिः ॥८॥

युष्मेपित । युष्मानि प्रेषित । मरुत ! मर्त्येर्वा प्रेषित । य । महान् । अस्मान् ।

१ ०षणो D

मृगावात्तरजातिर्लोहितवर्णः Sy

२ ०युक्त्वं P ०युक्त्वं D ०युक्त्वं M

३ अनुजानातीत्यर्थः Sy मर्यादया शृणोति ।

अतस्तं वयमपि द्वाधूमह इत्यर्थः Sk

४ यामशाब्दो रषवचनः पठ्यते चतुर्थी । तच्छब्दभूतेश्च दाब्यमिति वाक्यशेषः । युष्माकं स्वभूतस्य गच्छतो रपस्य दाब्यं पृथिवी । आ वो यामायेति व इति संप्रदानत्वात् संप्रदाने चतुर्थी । यान्त्य स्मिन् शेषा इति यामो यत् । द्वितीया षेड्र चतुर्थी । युष्मभ्य यत् सप्तस्ता पृथिवी... आशृणोति प्रतिज्ञायते । युष्मान् यक्ष्यामीत्येतन्न कश्चिन्नान्भ्युपगच्छतीत्यर्थः । अतश्चान्यत्र व्यापृता मरुतः कदाचिदस्मच्छतं नागच्छेपुरपीत्येवमाशङ्कितं युष्मदागमनादधीभयस्त बिभ्यत्यस्मद्भविष्या मानुषा । यस्मादन्यथा पुत्रानां युष्माकं स्वयमेजागमनाद् बिभेति तस्माच्छलेन द्रवीनि । न्ययुद्धर्षं पुवतीर्षद्वा प्रष्टि च रोहितमिति सप्तस्ता स्युर्मन्त्रार्था Sk

५ अस्तरिक्षम् Sy ६ युष्मत्तो यागमकृवन्तोऽस्मद्भविष्या मानुषा Sk

७ V Mādhava ignores च । चित् ८ पो M

९ प्रार्थयामहे । युष्माभिः पाल्यमानाः पुत्राविसन्तानं धनं वा प्राप्तयाम इत्येव मर्यं युष्मदीयं पालनं क्षिप्रं प्रार्थयामहे इत्यर्थः Sk १० ०ण D

११ अथवा तनेति धननाम । धनार्थम् Sk

१२ गच्छति P गच्छय M

१३ मूनमिति पदपूरणः Sk

१४ पूर्वस्मिन्काले फर्मान्तरेषु अस्मदीयरक्षणेन निमित्तेन मूर्धं यथा प्राप्तवन्तः Sy कर्मणि चतुर्थी । एकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । मह्यम् Sk

१५ यथैव पुरा तद्विद्वानीमपि पालनहस्ता मां कृष्यमाशङ्कितं युष्मदागमननीतं प्रत्यमुतोऽन्तरिक्षाबागच्छयेत्यर्थः Sk

१६ ०यां मां वात् P १७ एव P D

१८ V Mādhava ignores कम्

१९ मरुतवा D मारुकर्यर्था प्रेषितः Sy

२० शत्रुः Sy

आ^१हिनस्ति । त^२ यूयम् । शवसा^३ऽस्मत् । पृथक्^४ कुरुत । ओजसा^५ च तथा । यौष्माकीणै^६
परिरक्षणैश्चास्मान्^७ अवतेति ।

असामि हि प्रयज्यवः कण्वं दृढ प्रचेतसः ।

असामिभिर्मरुत् आ न ऊतिभिर्गन्ता वृष्टिं न विद्युतः ॥६॥

असामि हि । प्रकर्षेण यष्टव्या । प्रकृष्टज्ञाना । कण्वम् । हिं माम् । असाधारणम् । मनु-
ष्येभ्य पति हि । दत्त । असाधारणैश्च । पालनै । अस्मान् । आगच्छत । वृष्टिम् । इव । विद्युत
शीघ्रम् ।

असाम्योजौ विभृथा सुदानवोऽसामि धूतयः शवः ।

ऋषिद्विषे मरुतः परिमन्यव इपुं न सृजत द्विषम् ॥१०॥

असाम्योजः । असाधारणम् । बलम् । विभृथ । शोभनदाना । असाधारणम् । वेग च ।

१. आभिमुख्येन प्राप्नोति Sy
आगच्छति। कः ? सामर्थ्याद् हिंसिता Sk
२. सेनालक्षणेन Sk.
३. ० स्मत् D. ०स्मत् M.
- ४ अक्षेन ... विभक्त कुरुत Sy
तमस्मत्तोऽपनयतेत्यर्थ. Sk.
५. कुरुतैजसा M.
६. यौष्माणीकै. P.
युष्मत्सम्बन्धिभी रक्षणैश्च वि
युयोत Sy. किञ्चित्सेनालक्षणेन
बलेन किञ्चित्स्वशरीरबलेन किञ्चि-
त्यालनमात्रेणैवेत्यर्थः Sk.
७. ० इचास्थानव० M
८. कण्वा P. यजमानमेतन्नामकमृषिम् Sy.
चतुर्थ्यर्थे द्वितीयैषा । मह्यं कण्वाय Sk.
- ९ Omitted by M.
१०. सम्पूर्णमेव यथा भवति तथा Sy.
साम्यर्थम् । न सामि असामि समग्रम् ।
किं तत् ? सामर्थ्याद् धनम् Sk
- ११ ० रणमनु० M

१२. धारयत Sy.
१३. दत्ताः साधा० M.
सम्पूर्णैः Sy. समग्राभि Sk
१४. समग्रपालनहस्ता अस्मान्प्रत्यागच्छते-
त्यर्थः Sk.
१५. यथा वृष्टि मरुतो व्याप्नुवन्तो विद्युत
आगच्छन्ति तद्वत् Sk.
१६. The passage beginning with
मनुष्येभ्यः and ending with
शीघ्रम् is omitted by P.
- १७ V Mādhava ignores मरुतः
१८. असामिसामिप्रतिषिद्धम् । सामि स्यतेः ...
असुसमाप्तं बलं विभृत कल्याणदानाः
N. 6 23.
१९. सम्पूर्णम् Sy.
२०. शारीर बलम् Sk.
२१. विभृत D. विभ्रथ M.
२२. शोभनदातारः शोभनदाना वा Sk.
२३. बलम् Sy. सेनालक्षणमपि बलम् ।
द्विविधेनावि . . उपेता. स्थेत्यर्थ. Sk

कम्पयितारः । कण्वं मां यो द्वेषति तस्मै । परितो मन्यमानाय । शरम् । इव । द्वेषम् । विसृजतेति ।

L.40

उचिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ।

उप प्र यन्तु मरुतः सुदानव इन्द्रं प्राशूर्भवा सचा ॥१॥

उचिष्ठ ब्रह्मणस्पते । उचिष्ठ । ब्रह्मण । पते ! देवानिच्छन्तः । त्वाम् । याचामहे
स्वत्सहायां मरुतश्च । उपगच्छन्तु । सुदाना । इन्द्र ! त्वं च । क्षिप्रकारि । भव । सहाय ।

त्वामिद्धि सहसस्पुत्र मर्त्यं उपव्रूते घने हिते ।

सुवीर्यं मरुत आ स्वश्व्य दधीत यो वं आचुके ॥२॥

त्वामिद्धि । त्वाम् । एव । सहस । सूनो ! मर्त्यं । उपस्तीति । निहिते । घने सत्रक्षार्यं

१ शत्रूणाम् Sk.

२ श्वीणां द्वेषं कुर्वते शत्रवे तद्विना
शायंम् Sy मरुप्रभृतीनामृषीणां द्वेष्ये Sk

३ परीतो M कोपपरिवृताय Sy
परिगतो मग्नुयें स परिमग्नुः । तस्मै
परिमन्यवे । क्रुद्धापेत्यर्थः । अपवा
मग्नुमन्यतेर्बीप्तिकर्मणो बीप्तिरत्रोच्यते ।
परिगतबीप्तये । स्ववीर्या ऐश्वर्यादिक्रिया
बीप्तायापोत्यर्थः Sk

४ यथा कश्चित् कस्मैचिदियं क्रुद्धं सृजेत्
तद्वत् सृजत विसृजत क्षिपत Sk.

५ द्वेषकारिणं हस्तारम् Sy
द्विषं सर्वलोकाद्वेष्यारं तमृषीणां द्वेष्यारं
नित्यक्रुद्धम् । ऐश्वर्यादिक्रिया वा बीप्त
मपि सर्वलोकाद्वेष्यं क्रुद्धेत्यर्थः Sk

६ V Mādharma ignores मरुतः ।
Ms D puts the figure ॥३१॥
here to indicate the end of
the thirtyninth hymn. No
such number is given in
P and M

७ ब्राह्मण M.

८ अस्मद्ब्रह्मणस्पतुम् Sk.

९ ० स्त P १० ० हायया M

११ ० तं च M

१२ शोभनवातारः शोभनवाना वा Sk.

१३ सोमस्य प्राशकः । यद् वा घृत्रस्य
हितको भव Sy

१४ यं M सह Sy सह ब्रह्मणस्पतिना Sk.

१५ V Mādharma ignores प्र

१६ स्वमि० D

१७ त्वम् D

१८ यत्तस्य ब्रह्मणस्पतुम् Sy

१९ आत्मानमेव कण्वं परोक्षरूपेण प्रतिमिद्धि
शक्तिः । अयं कण्वनामा मनुष्य उपगम्य
भूते । अस्मदीयं यज्ञं ब्रह्मणस्पतिना
सहागच्छेऽप्येतदभ्यर्थयते इत्यर्थः Sk.

२० ० स्वीति P

२१ शत्रुपु प्रक्षिपे घने Sy

वेदघां हविनिघायत्यर्थः Sk

२२ हविराभ्ये घने हिते इति निमित्त
एवा सप्तमी । प्रयोजनस्य च निमित्तत्वेन
विवक्षा । घने हिते निमित्तभूते ।
हितं घनं सम्भुमित्यर्थः Sk.

मरुतः ! च । य । युष्मान् । आकामयते मर्त्यः स । सुवीर्यम् । स्वश्व्य च । धारयेत् ।

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देच्येतु सूनृता ।

अच्छा वीरं नयं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥३॥

प्रेतु ब्रह्मणस्पतिः । प्रगच्छतु । ब्रह्मण । पति । प्रेतु । देवी । वाक् । अभिनयन्तु । अस्मा-
कम् । बलयुक्तम् । नृभ्यो हितम् । हविष्पङ्क्त्यादिभिर्ब्राह्मणविहिताभि पङ्क्तिभि समृद्धम् ।
यज्ञम् । देवा ।

यो वाघते ददाति सूनरं वसु स धत्ते अक्षिति श्रवः ।

तस्मा इळीं सुवीरामा यजामहे सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥४॥

यो वाघते । य । ऋत्विजे । ददाति । शोभननरोपेत शोभनयान वा । धनम् । स । धारयति ।

<p>१. योऽस्मदादिर्युष्मान् प्रार्थयत इत्यर्थः Sk.
२. ममर्त्यः M.
३. शोभनवीर्ययुक्तं च धनम् Sy.
४. ० इवं P. D.
५. दधातिर्दानार्थः । लोट् मध्यमपुरुषे बहुवचनं चैतद् द्रष्टव्यम् । दत्त । ... अथवा दधीतेति दधातिर्धारण एव । ... सुवीर्यं स्वश्व्यं च धनं दधीत धारयेत यो व आचक इति । नचादत्तस्य धारणं सम्भवतीत्यर्थः Sk.
६. V. Mādhava ignores हि
७. च्छत M अस्मान् प्राप्नोतु Sy.
८. पति M. पति P
९. देहि P.
१०. प्रियसत्यरूपा वाक् Sy
११. अभिगमयन्तु M अस्माक स्वभूतमन्वे-
जपि यज्ञमाप्नुवन्तीत्यर्थः Sk
१२. अमस्माक P.</p> | <p>१३. ब्रह्मणस्पत्यादयो देवता वीरं शत्रुं निःशेषेण हरे प्रेरयन्तु Sy.
ऋत्विक्कर्तृत्वाद् वीरपुत्रफलत्वाद् वा वीरोऽत्र यज्ञ उच्यते । वीरकर्तृकं वीरपुत्रफलार्थं वाऽस्मद्यज्ञम् Sk.
१४. ०भि वा० D. हविष्पज्यादिभिर्ब्रा० M.
१५. सम्यद्धं M.
पङ्क्तिभिः संसाध्यत इति पङ्क्तिराधाः सोमयागः । स हि चतसृभिः पङ्क्तिभिः संसाध्यते । ... तं पङ्क्तिराघसं ब्रह्मणस्पतिप्रसादात् Sk.
१६. यज्ञम्...अस्मान्...आभिमुख्येन नयन्तु Sy.
१७. ऋत्विग्वते यजमानाय Sk.
१८. सुष्ठु नैतव्यम् ..सुखेन नीयते इति सूनरम् Sy.
१९. ० नयन M
२०. Omitted by P.</p> |
|---|--|

अक्षीणम् । अन्नं वयं च । तस्मै मानवीम् । इलाम् । सुपुत्राम् । आयजामहे । शोमनप्रतरणाम् ।
उपद्रवरहिताम् ।

प्र नून ब्रह्मण्यस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।
यस्मिन्भिन्द्रो वरुणो मित्रो अर्थमा देवा ओकींसि चक्रिरे ॥५॥

प्र नूनम् । प्रवर्षति । इदानीम् । ब्रह्मण । पतिः । मन्त्रम् । प्रशस्तम् । यस्मिन् मन्त्रे ।
इन्द्रावयः । स्थानानि । चक्रिरे श्रवणार्थं यं मन्त्रमुपासत इति ।

तमिद्वोचेमा विदथेषु शंसुवं मन्त्रं देवा अनेहसम् ।
इमां च धाचं प्रतिहर्यथा नरो विश्वेद्वामा वो अश्ववत् ॥६॥

तमिद्वोचेम । तम् । एव । वोचेम । यज्ञेषु । सुखस्य भावयितारम् । मन्त्रम् । देवा ।
अपापं ताम् । च । इमाम् । वाचं देवा । नरो । यूयं कामयध्वमय च स्तोत । युष्माकं स्वभूतानि

१ अक्ष- कीर्तिम् । कीर्तिमान् भवती
त्यर्थः Sk.

२ इच्छामेतन्नामधेयां मनो पुत्रीम् Sy
हृदिलक्षणमन्नम् Sk.

३ शोमनैर्बीरैर्मर्देयुक्ताम् Sy
शोमना बीराः कर्तारो यस्यास्तां
सुबीराम् । शोमनैर्भृत्विग्मिद्वयकल्पिता-
मित्यर्थः Sk

४ सुष्टु प्रकथेण हिंसाकारिणीम् Sy
तुर्वतिहिंसार्थः । सुष्टु प्रतुर्बन्ते शत्रवो
यया तां सुप्रतूर्तिम् । देवा हि हृदिलय
भोगादीर्यमान्नुवन्ति । तेन च धीर्येण शत्रून्
घ्नन्ति Sk.

५ ० बहुरितां M.
केनाप्यहिस्याम् Sy
अनेहसोऽपापाः । एतम् ज्ञात्वा ब्रह्मण-
स्पते कीर्त्यर्थं हृदिर्यं च घनमस्मभ्यं
वेहीत्यर्थः Sk.

६ अवतिरथ सामर्थावन्तर्गतित्यर्थः ।

प्रवावयति । सर्वस्तोतुमिच्छारय-
तीत्यर्थः Sk.

७ अवश्यम् Sy
नूनमिति पदपूरणः Sk.

८ P adds धानं before मन्त्रम् ।
स्तुतिसक्षणम् Sk.

९ शस्त्रयोग्यम् Sy

१० चिकिरे P

यमिन्द्रावयोजपि नैघण्टुकवृत्त्या स्थिता
इत्यर्थः Sk.

११ उच्छारयामेत्याशास्महे Sk.

१२ आत्मीयेषु Sk.

१३ स्तुतिसक्षणमन्त्रम् Sk.

१४ अवापन्तां धेमं P

अवावन्तां धेमा M

अहिंसनीयं शोपरहितम् Sy

१५ स्तुतिसक्षणाम् Sk.

१६ मनुष्याकाराः Sk.

१७ ब्रह्मण्यस्पतिना सह Sk.

सर्वाणि । धनानि । अश्नोतु ।

को देवयन्तमश्वज्जनं को वृक्तवर्हिषम् ।
प्रप्रं दाश्वान्पुस्त्याभिरस्थितान्तुर्वावृत्तयं दधे ॥७॥

को देवयन्तम् । क । यजमानम् । अश्नोतु । जनम् । को वा । छिन्नवर्हिषम् । प्रास्थित ।
यजमान । विड्भिर्ऋत्विग्भि । तेषा मध्ये ब्रह्मणस्पतिरागच्छन् । निवासम् । करोतीति पूर्वा-
र्धस्योत्तरम् ।

उप क्षत्रं पृश्नीत हन्ति राजभिर्भये चित्सुद्धिति दधे ।
नास्यं वर्ता न तरुता महाधने नार्भे अस्ति वृज्जिणः ॥८॥

उप क्षत्रम् । ब्रह्मणस्पतिर्धनं स्तोतृणाम् । उपपृञ्चति । भयम् । अपि । वरुणादिभि
सहागत्य । हन्ति तथा भये सति । शोभननिवास गृहम् । प्रयच्छति ब्रह्मणस्पते । अस्य । आयुधवत् ।

१. सर्वापि वासा वननीया वाग् वो युष्मान्
. . व्याप्नुयात् Sy. वननीयानि धनानि Sk.
२. अश्नातु P. D
व्यत्ययेनायमुत्तमस्य स्थाने प्रथमपुरुष. ।
अश्नुयाम प्राप्नुयाम Sk.
३. V Mādharma ignores इत्
४. क इति सामर्थ्याच्छत्रोर्निर्देशः । कः ?
शत्रुः Sk. ५. जनम् Sy.
ब्रह्मणस्पतिप्रभृतीन् देवान् यष्टुमिच्छ-
न्तम् Sk. ६. प्राप्नोति Sk.
७. जनः M यजमानम् Sy.
मनुष्यं न कश्चिदपि व्याप्तुं शक्नोती-
त्यर्थः Sk. ८. आस्तीर्णवर्हिष्कम् ।
प्रवृत्तयागमेवेत्यर्थः Sk.
९. प्रतिष्ठते । होमार्थमाहवनीय प्रति
गच्छतीत्यर्थः Sk.
१०. विभिः P. विदिभिः M. पस्त्याभि-
र्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिः Sy.
पस्त्याभिः । पस्त्यमिति गृहनाम । अत्रा-
हुतयः पस्त्या उच्यन्ते । ... आहुतिभिः
सम्बद्धाः । गृहीताहुतय इत्यर्थः Sk.

११. अन्तर्वावद् अन्त स्थितवहुधनोपेतम् । यद्
वा अन्त. स्थितपुत्रपौत्रादिप्रयुक्तवहुविध-
वागुपेतम् Sy.
१२. निवासस्थानं गृहम् Sy.
अन्तरत्यर्थं गतं लीन प्रकाशं क्षयं दधे
धारयति । सर्वलोकप्रकाशं महान्तं
परिक्षयं न प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.
१३. इति is omitted by P.
१४. क्षत्रं बलं... स्वात्मनि Sy.
१५. ०वृञ्चति M आत्मना सम्पकं नयत ।
धनं च लभत इत्यर्थः Sk.
१६. राजभिर्दीप्तैर्ब्रह्मणस्पतिप्रभृतिभिः । तृती-
यानिर्देशादनुगृहीता इति शेषः Sk.
१७. शत्रून् । ... अथवा हन्तीति हनिरन्तर्णी-
तण्यर्थः । घातयति शत्रून् दीप्तैर्ब्रह्मण-
स्पतिप्रभृतिभिः Sk.
१८. भीतिहेतौ युद्धेऽपि .. सुष्ठु निवासस्थैर्यं
धारयति न तु पलायते Sy
१९. शोभन निवसन P D.
२०. धारयति । भयकालेऽपि स्वस्थानान्न
प्रच्यवत इत्यर्थः Sk.

महति । अल्पे वा सङ्ग्रामे । न । अस्ति । अभिगन्ता । नच । सारकः ।

I.41

य रक्षन्ति प्रचेतसो वरुणो मित्रो अर्यमा । नू चित्स दम्यते जनः ॥१॥

यं रक्षन्ति । यम् । वरुणादयः । प्रचेतसः । रक्षन्ति । क्षिप्रम् । एव । सः । जनः शत्रून् ।
हिनस्ति हिंस्यत वा याचिसुमिः ।

य बाहुतेव पिप्रति पान्ति मर्त्य रिपः । अरिष्टः सर्व एघते ॥२॥

यं बाहुतेव । यम् । घनाधीनां बहुतेव वरुणादयः । पूरयन्ति च । मर्त्यम् । शत्रून् । सः । सर्वः ।
हिंसितः । वर्धते ।

वि दुर्गा वि द्विपः पुरो ज्नन्ति राजान एषाम् । नयन्ति वुरिता तिरः ॥३॥

वि दुर्गा । अमी वरुणादयो यान् परिरक्षन्ति । एषाम् । दुर्गाणि । शत्रून् । शत्रुपुराणि च ।
विभ्रन्ति । वुरितानि च । तिरः । नयन्ति ।

१ महति P

प्रभूतघननिमित्ते युद्धे Sy

२ प्रवर्तयिताज्यः कोऽपि नास्ति, स्वयमेव
प्रवर्तत इत्यर्थः Sy वतयिता Sk.

३ तरणस्योस्सङ्घनस्य कर्ताज्यः कोऽपि
नास्ति Sy

हिंसयिता । मर्म कश्चित् स्वस्मात्

स्यानाबपकास्यति । नाप्यल्पे महति वा
सङ्ग्रामे गृहीतायुध हिनस्तीत्यर्थः Sk.

४ V Mādhava ignores न ।

Ms D puts the figure ॥४०॥

here to indicate the end of
the fortieth hymn. No
such number is given in P
and M

५ प्रवोचेतसः P प्रवृद्धतानाः Sk.

६ नूचिदित्यर्थः सामर्थ्यादत्र नशब्दस्यार्थः ।
वभ्नातिवचकर्म । न स हन्यते केनचिद्
जनो मनुष्यः Sk.

७ जनं M न यच्चित्राणि P

८ स्वकीयो बाहुवर्गोऽपेक्षितं धनमानीय
यथा पूरयति तद्वत् Sy

बाहुभ्यामिव । यथा कश्चिद्

बाहुभ्यां पूरयेद् एवं स्वमन्त्रेन च धनेन च

पूरयसीत्यर्थः Sk. १० हिंसकात् Sy

रक्षन्ति च मर्त्य हिंसितुं सका

शात् Sk. ११ केनाप्यहिंसितः Sy

शत्रुभिरहिंसितः Sk.

१२ सववृद्धिभिः Sk.

१३ V Mādhava ignores पान्ति

१४ दुर्गा M.

१५ द्विपाम् । एषां द्विपां स्वभूताः पुर
इति Sk.

१६ गन्तुं वृक्षाकानि शत्रुनगराणि Sy

१७ विविध ज्नन्ति Sk.

१८ रितः M.

तिरः इति प्राप्तस्य नामनी ।

प्राप्तान्युत्वभ्रानि सन्तीत्यर्थः Sk.

सुगः पन्थां अनृत्तर आदित्यास ऋतं यते । नात्रावखादो अस्ति वः ॥४॥

सुगः पन्थाः । शोभनगमन । पन्थाः । आदित्या । यज्ञम् । गच्छते । कण्टकवर्जितोऽस्तु ।
अस्मिन् । भवताम् । अवखाद । न । अस्ति । चरुपुरोडाशादिक सर्वमेव भवता भक्ष्य न किञ्चित्
त्याज्यमिति ।

यं यज्ञं नयथा नर आदित्या ऋजुना पथा । प्र वः स धीतये नशत् ॥५॥

य यज्ञम् । य मनुष्यम् । यज्ञम् । नयथ । नरः । आदित्या । ऋजुना । पथा । प्रव्याप्नोतु ।
सः । भवताम् । कर्मणे ।

स रत्नं मर्त्यो वसु विश्वं तोकमुत त्मना । अच्छा गच्छत्यस्तृतः ॥६॥

स रत्नम् । यो भवता कर्मण्युद्युक्त स । रत्नम् । मर्त्य । वासयितु । व्याप्तम् । पुत्रम् ।
च । आत्मनेव । अभिगच्छति । अर्हिसित ।

१. सुख गम्यते येन स सुगः पन्थाः Sk.
२. ० त्याय P.
३. षष्ठ्यर्थ एषा चतुर्थी । यज्ञं गच्छतः ।
एतज् ज्ञात्वाऽऽगच्छतेत्यर्थः Sk.
४. कुण्डव P.
५. भवतोम् P.
६. अवाखादः M.
अवखाद इति खादिः सामर्थ्याद्विसार्थः ।
नचात्रास्मद्यज्ञे कश्चिद्विसिता तिष्ठति
युष्माकमागतानां सतामित्यर्थः । अथवाऽ-
त्रेति प्रकृतत्वात् पन्थाः प्रतिनिदिश्यते ।
ततोऽवखादो गर्त उच्यते । गर्तोऽप्यत्र
पथि नास्ति युष्माकं यत्राऽऽगच्छन्तो यूयं
प्रस्खलिष्यथ । एतज् ज्ञात्वाऽऽगच्छते-
त्यर्थः Sk.
७. नस्ति P.
८. आत्मसमीपं प्रापयथ । प्राप्त्यर्थो वा
सामर्थ्यान्नयतिः । प्राप्नुथ Sk.
९. मनुष्याकाराः Sk.
१०. प्रत्याप्नो० M.

११. युष्मत्पानायोपभोगाय Sy.
यजमानस्य प्रज्ञायै । युष्मत्प्रसादेन
प्रज्ञाविवृध्यर्थमित्यर्थः Sk.
१२. सरयत्नं M.
१३. यो युष्मान् स्तोति यजते च Sk.
१४. यो मनुष्यान् देवान् कामयमानो भवति
तन्माघ्नन्त शपन्त भवता कर्मण्यो-
द्युक्त P. यो मनुष्यान् देवान् कामयमानो
भवति तमाघ्नन्तं शपन्त वा भवता
कर्मण्युद्युक्तः D. See RV. I. 4I. 8.
स तादृशो भवद्भिरनुगृहीतः Sy.
१५. रमणीयम् Sk.
१६. धनम् Sy; Sk.
१७. सर्वम् Sy. बहु च Sk.
१८. अपत्यञ्च Sk.
१९. ० नेव P. D.
स्वेन सदृशम् Sy.
२०. प्राप्नोति Sk.
२१. शत्रुभिः Sk.

कृथा राधाम सखायुः स्तोमं मित्रस्यार्यम्णः । महि प्सरो वरुणस्य ॥७॥

कथा राधाम । कथम् । राधयाम । सखाम ! स्तोमम् । मित्रस्य । अर्यम्णश्च कथं वा । महत् । रूपम् । वरुणस्य स्तुम् ।

मा वो घ्नन्तु मा शपन्तुं प्रति वोचे देवयन्तम् । सुमैरिद्ध आ विवासे ॥८॥

मा वो घ्नन्तम् । यो युष्मान् । देवान् कामयमानो भवति तम् । मा । घ्नन्तम् । शपन्तुं वा नाहम् । प्रतिहृन्मि नच प्रतिषपामि । सुहासुर्दिष्य । युष्मान् । परिचरामि । एव ।

चतुरभिद्दमानाद्विमीयादा निघातोः । न दुर्कृत्य स्पृहयेत् ॥९॥

प्रसङ्गाद्दुस्तनिन्दा करोति—

चतुरभिद्दिति । चतुर । चिदक्षान् । धारयत । प्रतिक्रित्वात् । क्रितवो यथा ।

१ ० म M.

२ राधया M कथम् । राधयाम 18 omitted by P संसाधयामहे Sk.

३ ष्टित्यजो मत्युत्राद्यो वा Sk.

४ स्तोमान् P ५ महान्तम् Sk.

६ मित्रादीनां त्रयाणां महद् रूपम् । अतस्तदनुक्यं स्तोमं केन प्रकारेण साधयाम Sy

रूपवन्तम् । अत्यन्तशोभनमित्यर्थः Sk.

७ वरुणस्य M. ८ स्तुमह P

९ युष्मानेवान् M.

देवान्कामयमानं यजमानं यं क्षत्रुहन्ति, तादृशं क्षत्रुं वो युष्मन्मं मा प्रतिवोचे दुस्तकथमनीत्याहं न कथयामि Sy

१० त D

११ मा वो युष्माकं स्वभूतं घ्नन्तमपि । मा शपन्तम् । शप आक्रोशे । आक्री घ्नन्तम् Sk. १२ पा P

१३ प्रतिहृ० P प्रतिवोचामीत्याशासे Sk.

१४ प्रतिशपन्तामि M.

तथा यजमानं यं क्षत्रुं शपति, तमपि शपन्तं मा प्रतिवोचे भवद्भिरेव

विचार्य शिक्षणीय इत्यर्थः Sy

१५ ० द्युविष्य M. घनैरेव Sy

१६ एतदुक्तं भवति । एवमहमत्यन्तं युष्मद् भक्तो येन युष्माकं स्वभूतं यष्टारमपि घ्नन्तमप्याक्रोशन्तमपि प्रतिपत्या शासे परिचरामि वा Sk.

१७. ० शिविति D

चतुरभिद्द (अक्षान्) धारयत इति । तद्यथा क्रित्वाद् विमीयादेवमेव दुर्कृताद् विमीयात् । न दुर्कृताय स्पृहयेत् कदाचित् N 3 16

१८ ० रशिव० D कपर्वकान् Sy

चिच्छब्द उपमायाम् यथा चतुरोष्मान् वरुणानाम् धारयत क्रित्वादानिघातो रानियानात्तेषामक्षाणां प्रतिक्रितवो बिभेति तदर्थं पातयिष्यति येन मा नेष्यतीत्येवं युष्माकं वरुणादीनां प्रसाधेन मादृशं सर्वं स्तोता विमीया वित्याशासे Sk.

१९ ० सा M P adds क after धारयत ।

२० ० वान् P D M

विभीयात्^१ । आनिधानात्^२ किमय चतुरोऽक्षान् पातयति जयायान्यूनानीति^३ इहाक्षेषु निहितेषु
चतुरश्चतुरस्तान् विभजन्ति तत्र यदा विभक्तेभ्योऽधिकास्त्रयो भवन्ति द्वावेको वा न तदा जयो
भवति यदा चत्वारो भवन्ति तदा जयस्तस्मात् कितवाद् यथा विभीयादेव^१ दुरुक्ताद्^४ विभीयात् ।
न । दुरुक्ताय^६ । स्पृहयेदिति^९ ।

I.42.

सं पूषन्नध्वंनस्तिर व्यंहो विमुचो नपात् । सक्ष्वा देव प्र शंसपुरः ॥१॥

सं पूषन् । पूषन् ! दुर्गान् । मार्गान् । सन्तारय । पाप च । विनाशय । मेघादापो जायन्ते-
द्भ्य पृथिवीति^{१२} विमुचो नपात् तदधिपति पूषा । प्रसक्तो भव जिगमिपूणाम् । अस्माकम्^{१५} ।
अग्रत ।^{१५}

यो नः पूषन्नधो वृको दुःशेवं आदिदेशति । अपं स्त तं पथो जंहि ॥२॥

यो नः पूषन् । य । अस्माकम् । पूषन् ! आहन्ता । स्तेन । दुःसुख इहागन्तव्यमिति ।
वदति । तम् । पथ । अपजहीति ।^{१६} ^{२०} ^{२१}

अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय—^{२२}

१. विभी० P.
२. अस्य जयो भविष्यति न भविष्यती-
त्यन्यो भीति प्राप्नुयात् Sy.
३. आहा० P. ४. ० कारस्त्रयो M.
० कासुयोभ P. ५. दुरुक्तव ... P.
० क्ताय M ६ दुरुक्तमप्रियम् ।
स्पृहाऽभिलाषः । माप्रियमभिलाषीत् ।
मा कश्चिदप्यप्रियं वोचदित्यर्थः Sk.
७. Ms. D. puts the figure ॥४१॥
here to indicate the end of
the fortyfirst hymn No such
number is given in P
and M.
८. मार्गात् ... अस्मानभीष्टस्थान सम्यक्
प्रापय Sy. मार्गात् Sk
९. अस्मान् Sk. १०. वाप M.
११. पापं चापगमयेत्यर्थः Sk.

१२. जलविमोचकहेतोर्मेषस्य पुत्र ! Sy.
संहारकाले सर्वमिदं ग्रसितुरपत्य ! Sk.
१३. नवा M. १४. प्रसक्ष्व प्रगच्छ Sk.
१५. ०कमग्र० P. महति प्रतिभयेऽस्मिन्
पथ्यग्रतोगाम्यस्माक भवेत्यर्थः Sk.
१६. अधः पापः Sk. १७. अस्मदीयस्य
धनस्यादाताऽपहर्तेत्यर्थः Sy.
१८. दुस्सहः P. दुस्सखः D.
सेवितुं दुःशको दुष्टसुखो वा Sy.
कुत्सितसुखः । अन्यायोपात्तेन हि धनेन
यत्सुखं धन्यते कुत्सितं तत् Sk.
१९. अनेन मार्गेण गन्तव्यमित्येवमाज्ञापयति
Sy. सहायभूतेभ्यश्चौरेभ्यो गच्छतः
कथयतीत्यर्थः Sk. २०. ० जिही० P.
D. हन्तिरत्र गत्यर्थः...अपगमयतम् Sk.
२१. V. Mādhava ignores स्त
२२. अस्या उत्तरा P. D.

अपु त्य परिपुन्यिने मृपीवार्यं हुरथितम् । दूरमधिं सुतेरंज ॥३॥

अपेति । अपगमय । तम् । गमनप्रतिबन्धकरम् । परोक्षं हृत्तरम् । प्रत्यक्षेण च हुरत आहूतम्
च घनानां चेतारम् । मार्गात् । अधि । दूरमिति ।

त्वं तस्यं द्वयाविनोऽघशंसस्य कस्यं चित् । पदामि तिष्ठ तपुपिम् ॥४॥

त्वं तस्य । प्रत्यक्षपरोक्षहरणयुक्तस्य । स्तेनस्य । अन्यतरस्य । अपि । पादेन । अभितिष्ठ ।
बलम् ।

आ तचे दस्र मन्तुमः पूपभचो बृणीमहे । येन पितृनचोदयः ॥५॥

आ तस्ते । आयायीमहे । रुद्र । रक्षणम् । तव । दर्शनीय ! ज्ञानवन् ! येन । पितृनञ्जितस्र-
पभिमिरपहृतासु गोपु । अचोदय ।

१ चेति M

२ अवग० M

३ मार्गप्रतिबन्धकम् Sy

४ हृत्तरं P

तस्करकम्पम् Sy

मोधितारम् Sk.

५ हुरत्स D

कौटिल्यानां सञ्चेतारम् Sy

६ सनानां P D M.

७. ० र P चौरम् Sk.

८. सुपते गम्यतेऽनयेति क्षुति पन्था Sk.

९ अति M.

अधिशब्द- पदपूरण Sk.

१० द्वयाविनः । द्वयं यस्यास्ति । इह च
राजमयमपरत्र चापुष्यम् । तद्वान्
द्वयावी तस्य Sk.

११ अस्मात्स्वघममिष्टं शंसतः Sy

१२ न्यत ० P

अभितिष्ठविशेषस्य कस्यापि Sy

कस्यापि स्वभूतस्य । अथवा कमिति

सुक्ष्णनाम । सुक्ष्णस्यापि । स्वां परिचरतोऽ-

पीत्यर्थः Sk.

१३ अधि M

१४ वावेन P M.

१५. आक्रामत Sk.

१६ परसस्तापकं बेहम् Sy

तापयित्रीम् । काम् ? सामर्थ्यादियुक्तमित्ति

था । कोषनाम या तपुपिभम् । अस्मद्

विषयं क्रोधम् Sk.

१७ प्रार्थयामहे Sk.

१८ क्षप्तस्य P

क्षणं D M.

१९ यद् वा वैर्षुपक्षयकारिन् Sy

तमसां चौराणां वोपक्षयितवर्शनीय
वा Sk.

२० ० वान् D ० वत् M.

मन्तुर्मननं तद्वन् Sk.

२१ ये M.

येनास्मदीयान् पितृमप्यचोदय-

प्रेरितवान् । महत्सु प्रतिभयेषु वाऽप्यनि

वा प्रेरितवानतीत्यर्थः Sk

२२ V Mādhava ignores तत् ।

अधा नो विश्वसौभग हिरण्यवाशीमत्तम । धनानि सुषणा कृधि ॥६॥

अधा नः । अथ । अस्माकम् । विश्वकल्याण । अतिशयेन हिरण्यवाग्युक्त । धनानि ।

सुदानानि । कुरु ।

अति नः सश्रुतो नय सुगा नः सुपथा कृणु । पूर्षन्निह क्रतुं विदः ॥७॥

अति नः । चीरैः सक्तान् । अस्मान् । अतिशयेन । सुगमैः । शोभनेन पथा च । अस्मान् ।

कृणु । पूषन् । अध्वनि । प्रज्ञानम् । लम्भयेति ।

अभि सूयवसं नय न नवज्वारो अध्वने । पूर्षन्निह क्रतुं विदः ॥८॥

अभि सूयवसम् । अभिनयास्मान् । सूयवस देश प्रापय । नच । नवज्वालो दवाग्नि ।

अध्वने भवतु ।

१. अथा D. २. अधशब्दः पदपूरणः ।

अपिचेत्यस्य वार्थे Sk

३. पश्वक ० P. कृत्स्नधनयुक्त !

यद्वा कृत्स्नसौभाग्ययुक्त Sy.

बहु शोभन धनं यस्य स विश्वसौभगः Sk.

४. Omitted by P and D.

अतिशयेन सुवर्णमयायुधवन् Sy.

५. ० वान् युक्त P. D M.

हिरण्यसदृशी प्रीतिकरी हितरमणा

वातिशयेन यस्य वाक् स हिरण्यवाशी-

मत्तमः Sk. ६. सुलभानि । . . . यानि

धनानि लब्धुं वर्यं प्रस्थितास्तानि सुलभानि

कुर्वित्यर्थः Sk. ७. अस्मद्वाधनाय

प्राप्नुवतः शत्रून्, नोऽत्यस्मानतिक्रम्य . . .

अन्यत्र प्रापय Sy सश्रुतो गच्छतः Sk.

८. ० येन य P. D. ९. सुष्ठु गन्तुं शक्येन

. . . शोभनमार्गेण Sy. १०. Omitted

by P ११. करोतिः . . . सामर्थ्यादिह

नयने वर्तते । नय Sk. १२. ० न M

आत्मीयं कर्म रक्षाख्यम् Sk.

१३. ० यति P. जानीहि Sy. जानीहि ।

ज्ञानेन चात्र करणं प्रतिपाद्यते । कुर्वित्यर्थः ।

तव ह्येतत्कर्म यत्पथि रक्षणम् Sk.

१४. प्रापय । प्रतिदेह्यस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

१५. शोभनतृणोपलक्षितं सर्वौषधियुक्तम् Sy.

शोभनमन्तम् Sk. १६. वा M.

१७. नूतनः सन्तापः । . . मार्गे गच्छतामस्माक-

मिदानीन्तनः क्लेशः कोऽपि मा भूत् Sy.

ज्वरसदृशत्वाज्ज्वारोऽत्र बुभुक्षोच्यते । सा

नवा यस्य स नवज्वारोऽत्यन्तबुभुक्षितः ।

स नाध्वने न समर्थोऽध्वने । यस्माद्

बुभुक्षितो नाध्वानं गन्तुं शक्नोतीत्यर्थः ।

अथवा नवं नवं ज्वरयति पुनः पुनः सन्ता-

पयतीति नवज्वारोऽग्निरादित्यो वोच्यते ।

नशब्दश्च पुरस्तादुपचारोऽप्यत्र सामर्थ्या-

दुपमार्थीयो द्रष्टव्यः । नवज्वारो न

अग्निरादित्यो वा इव । यथाग्निरादित्यो

वा प्रापयति तद्वदित्यर्थः । किमर्थम् ?

अध्वने मार्गार्थम् । पथ्यदनार्थमित्यर्थः । . .

. . अथवैवमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थयोजना ।

शोभना यवसा यस्मिन् स सूयवसः । तं

सूयवसं सन्तं देशं प्रापयास्मान् । नवज्वार

इव । किञ्चाध्वने पूषन्निह । अध्वने इति

सप्तम्यर्थे चतुर्थी इहेत्यनेन समानाधि-

करणः । इहाध्वनि हे पूषन् क्रतुं रक्षणा-

ख्यमात्मकर्म विदः Sk. १८. भवत M.

शुग्धि पूर्धिं प्र यंसि च शिशीहि प्रास्युदरम् । पूर्भिह क्रतुं विदः ॥६॥

शुग्धि । शक्तो भव । पूर्य कामान् । प्रयच्छ घनानि । संसृष्टः । चास्मान् । पूर्य च । उदरम् ।

न पूषणं मेथामसि सूक्तैरुभि गृणीमसि । वसूनि दुस्ममीमहे ॥१०॥

न पूषणम् । न दयम् । पूषणम् । आक्रोशाम् किन्तु । सूक्तैः । अभिष्टम् । घनानि । दधनी-
यम् । याचामहे ।

L.43

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीळहुष्टमाय तव्यसे । वोचेम श्तम हृदे ॥१॥

कद्रुद्राय । कदा दयम् । रुद्राय । प्रचेतसे । सेस्तुतमाय । वृद्धाय । हृदयस्य । शन्तम स्तोत्रम् ।
वोचेमेति स्तोत्रकामस्य वचनम् ।

यथा नो अदितिः करुत्पञ्चे नृम्यो यथा गवे । यथा तोकार्यं रुद्रियम् ॥२॥

यथा न । यथा । अस्माकमियम् । पृथिवी । मेयजम् । पश्वदित्यम् । कुर्यादिति ।

१ शग्धीति याञ्जनाकर्मा । याञ्जाया चाम
घानं लक्ष्यते । बेहि Sk.

२ बहु बेहीत्यर्थं Sk.

३ प्रकृष्टं च बेहीत्यर्थं Sk.

४ अन्यदप्यपेक्षितं वस्तु Sy

५ अस्मान् सर्वेषु मध्ये तीक्ष्णीकृष्ट, तेज
स्त्विन कृषित्यर्थं Sy सर्वाभ्योय्यं
कृषित्यर्थं Sk. ६ बीवनोपायं चास्माकं

कल्पयेत्यर्थं Sk ७ मन्वामः Sy

नायोप्यानि स्तुतिभिः स्तुम इत्यर्थः Sk.

८ शोभनीबन्धने Sk. ९ चौराणां
तपतां शोषकमितारं ब्रह्मनीयं वा Sk.

१० Ms D puts the figure ॥४२॥
here to indicate the end of
the fortysecond hymn. No
such number is given in P
and M. ११ प्रबुद्धज्ञानाय Sk.

१२ ०माया P मीडु इति भनताम ।
तद्वान् मीडवान् । अथवा मिह सेषने
इत्यस्य वा । मीडवान् सेक्ता । मध्यम
स्यामत्वाद्बहिता छा । अतिशयेन मीड्वा
मीडुष्टम् । तस्मै मीळुष्टमाय Sk.

१३ Omitted by M.

१४ अस्मदीयान्निष्ठाय Sy

१५ सुकृतमं मनसः प्रीतिकरमित्यर्थं Sk.

१६ अनुपक्षीणो छा Sk.

१७ सर्वत्र द्वितीयायं चतुर्थी । पशुम् अश्वा
विपशुनात् मनु परिवारकोश्च मनु
व्यान् । यथा च गां गोहातम् । यथा च
तोकाय । तोकमपत्यम् । कीदृशम्? शत्रियं
छत्रार्हम् । यद्ब्रु एव वातुमर्हति नाम्य-

कश्चित्त्वित्यर्थः । अथवा पश्व इत्याद्याः
स्वार्थ एव तादर्थ्यचतुर्थ्यः । अदितिरित्य-

वितिशाब्दोऽनुपक्षयवचनः । द्वितीयायं
चात्र प्रथमा । यथा मोऽस्माकमदिति

मनुपक्षय कुर्यात् । पश्वार्थमिति । यथाऽ-
स्मदीयानां पश्वानीनामनुपक्षयं कुर्या-

दित्यर्थः । अथवाऽदितिरिति स्वार्थ
एव प्रथमा । न इत्यपि चतुर्थी । किम्

माणं तत् । सामर्थ्यात्पाठनम् । यथाऽ-
स्मदीयं पश्वार्थं च पाठनं कुर्यात् ।

यथाऽस्माकमस्मदीयानां पाठनं कुर्या
दित्यर्थः । कीदृशमनुपक्षयं पाठनं वा ?

उच्यते । शत्रियं छत्रार्हमिति । यथा
मोऽस्मानदिति करुत्पश्वार्थमनुपक्षय-

पाठनानामन्यतमं तथा कद्रुद्राय वोचेम
शन्तमं स्तोममित्येवमस्या ऋचो यथा

शब्दभूते पूर्वार्थवैक्यावयता Sk.

यथा नो मित्रो वरुणो यथा रुद्रश्चिकेतति । यथा विश्वे सजोपसः ॥३॥

यथा नः । यथा । अस्मान् । मित्रावरुणी जानीतो रुद्रस्तुतिप्रवृत्तान् । यथा वा स्वयम् ।
रुद्र । यथा वा । सर्व एव देवा । एकीभूतास्तथा कदा वोचेमेति ।

गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलापभेषजम् । तच्छ्रियोः सुन्नमीमहे ॥४॥

गाथपतिम् । स्तोत्रपतिम् । यज्ञपतिम् । रुद्रम् । सुखकरं भेषजम् । वार्हस्पत्यस्य श्रियोर्यत्
प्रजाविषयम् । सुखम् । तत् । याचामहे ।

यः शुक्रइव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते । श्रेष्ठो देवानां वसुः ॥५॥

यः शुक्रइव । य । ज्वलन्निव । सूर्यः । हिरण्यमिव । रोचते । श्रेष्ठः । देवानाम् ।
वासयितोत्तरत्र सम्बन्ध ।

शं नः करत्यर्वते सुगं मेपायं मेष्ये । नृभ्यो नारिभ्यो गवे ॥६॥

शं नः करति । सोऽस्माकम् । अश्वादीनाम् । शोभनगमनम् । सुखम् । करोतु ।

१. ०नीते P.

२. समानप्रीतयः Sy.

सम्प्रीयमाणाः । यथा मित्रादीना देवानामपि प्रकाशा भवेम तथा कदा रुद्राय वोचेम स्तोम ? (स्तुयाम) इत्यर्थः । एवमनयोरप्युचोर्यथा नो अदितिः कर्त् पश्वाद्यनुपक्षयपालनानामन्यतरद् यथा चापि मित्रादयो देवा अपि चिकेतन्ति तथा कदा रुद्राय वोचेम शन्तमं हृदयस्य स्तोममिति यथाशब्दश्रुतेः पूर्वयचैकवाक्यभावात् तस्याश्च रुद्रप्राधान्यादनयोरपि रुद्रप्राधान्यमेवावगम्यते Sk.

३. स्तुतिभिः स्तुत्यमित्यर्थः Sk

४. ०करभे० D सुखरूपौषधोपेतम् । यद्वा उदकरूपौषधोपेतम् Sy.
सुखस्योत्पादकमित्यर्थः Sk.

५. सुखकरम् Sk.

६. प्रज्ञा० M.

७. अस्य यजमानस्यात्मनो वा कण्वाख्यस्य-
षेरर्याय Sk.

८. Omitted by P. D. M.

९. सूर्यवद्दीप्तिमान् Sy.

यथा शुक्रवर्णः सूर्यः Sk.

१०. सौर्यं. M.

११. अत्रेष्टः M.

१२. वसुर्धनवान् प्रज्ञस्यो वा Sk.

१३. सुखमस्माकं स्वभूताय... करोतु ।...
अश्वाय Sk.

१४. ०नाग० D.

सुप्रियमित्यर्थः । अथवा शं सुगमिति समुच्चयमाने एते । सुखं च पन्थानं च करोत्वित्यर्थः Sk.

अस्मे सोमं श्रियमधि नि वैहि श्रुतस्य नृणाम् । महि श्रवंस्तुविनुम्याम् ॥७॥

अस्मे सोम । सोम्यस्तुष—अस्मासु । सोम ! श्रियम् । अधिनिवेहि । मनुष्याणाम् ।
श्रुतस्य पर्याप्तम् । महन्त् । अन्नम् । बहुबलम् ।

मा नः सोमपरिचाधो मारांतयो जुहुरन्त । आ न इन्दो वाजे मज ॥८॥

मा नः सोम० । मा । अस्मान् । अपहर्तारः । हिंसन्तु । सोम ! मा च । शत्रवस्त्वम् । अस्मान् ।
इन्दो ! सम्प्राप्ते । सेवस्व ।

यास्ते प्रजा अमृतस्य परस्मिन्धामभृतस्य ।

मूर्धा नामा सोम वेन आभूर्पन्तीः सोम वेदः ॥९॥

यास्ते प्रजा । या । ते । सोम ! प्रजा । अमृतस्य । तृतीये । लोके । स्थितस्य परिवरन्ति
तासां तद्वि । सर्वेषामुच्छ्रितस्त्वम् । उत्तरवेदिनाभौ । कामयस्व त्वाम् । परिवरन्तीश्च ता ।
जानीहीति ।

१ अधिशब्ध पदपुरण । निवेहि
स्थापय । अस्मन्मं वेहीत्यर्थः Sk.

२ ०ष्यां M. ३ ०प्तां M.

पुरुषाणां शतस्य पर्याप्ताम् Sy
मनुष्यशतस्य योग्याम् । अल्पस्तमहती
मित्यर्थः Sk. ४ यशः Sk.

५. The mss add सोम after न
as a part of *pratika* but सोम
is not a complete word as
it is one of the members
of a compound. A Vedic
pratika always ends on a
complete word or phrase.
सोमं M. ६ सोमस्य परितो
बाधका यागरहितः Sy सोमस्य
परियाधितारोऽपहर्तारो राक्षसाद्यः Sk.

७ मा यशोऽन्यत्र वा संभोर्हं प्रापिपन्नित्यर्थः
Sk. ८. बलविवयेऽन्नविवये वा Sy
सङ्ग्रामस्थानीये यशे सङ्ग्राम एव वा Sk.

९ पळीनिर्देशात् परिवारका इति वाक्य

शेषः । यास्ते तव परिवारका अस्मदाद्या
प्रमा Sk. १० अमरणधर्मणः Sk.

११ तृती P वेद्यास्ये स्थाने Sk.

१२ श्रुतस्य गतस्य प्राप्तस्य वेदित्यस्य सत
इत्यर्थः Sk. १३ तान्त० P तांत० D
तास्तर्पयि M १४ मूर्धा मूर्धनि
प्रधानभूते Sk. १५ वेदिना० P

D M. संनहमयुक्ते यज्ञगृहे Sy
१६ कामस्य P.D १७ अलङ्कृत्यन्ती Sy
मर्धाद्या स्वल्ङ्कृत्यन्ती अथवाऽऽनु
पन्तीरिति भू सत्तायामित्यस्यैव रूपम् ।
मर्धाद्या भवन्ती श्रुतिस्मृत्युचितया
मर्धाद्या वर्तमानेत्यर्थः । हे सोम वेदः ।
दिदित्वा च मत्प्रवणा एता म्यायवृत्ता
इवेति मय्यमानः कामयस्वेत्यर्थः Sk.

१८ Ms D puts the figure ॥४३॥
here to indicate the end of
the fortyfourth hymn. No
such number is given in P
and M.

I 44.

अग्ने विवस्वदुपसाश्चित्रं राधो अमर्त्यं ।
 आ दाशुपे जातवेदो वह्वा त्वमद्या देवाँ उपवृधः ॥१॥

अग्ने विवस्वत् । प्रस्ताण्व काण्व । अग्ने । परिचरणात् । उग्र । पुत्रम् । भगम् ।
 अमर्त्यं । यजमानाय । आवह । जातवन् । त्व तथा । उपवृधः । अद्य । जातायते ।

जुष्टो हि दूतो असि हव्यवाहनोऽग्ने रथीर्गध्वराणाम् ।
 सजूरश्विभ्यामुपसा मुवीर्यमग्ने धेहि श्रवो बृहत् ॥२॥

जुष्टो हि । पर्याप्त । हि । दूतस्त्वम् । अग्नि । रथिणा गोशु । अग्ने । रथी ।
 गध्वराणाम् । “रथो ह वा एष नूतो देवेभ्यो हव्यं वर्ति” इति प्राज्ञानम् । न नानागिभ्याम् ।
 उपसा च । सहित । शोभनवीर्यम् । मरुत् । अत्रम् । अग्रमानु । धेति ।

१. कण्व. P.

२. विशिष्टनिवासोपेतम् Sy.

विवासनवत् । तमसा विवासनकरम् ।
 किं तत् ? सामर्थ्याज्ज्योति Sk

३. नानाविधम् Sy.

विचित्रं पूज्य वा Sk.

४. धननामैतत् । इह तु धनसादृश्यादीपसे
 ज्योतिषि वर्तते । उज्ज्वलनत्वेन
 प्रीतिकरत्वेन धनसदृशम् Sk.

५. ममर्त्यं M.

६. वह P.

७. जातानां वेदितः Sy. जातप्रज्ञान Sk

८. तयो उर्वुं P.

०षवुं M.

यागगमनार्थमुष.काले ये बुध्यन्ते त-
 उपवृधस्तान् । अथवा विवस्वदित्यग्नेरेव
 सम्बोधनम् । . . . उपस इत्यपि द्वितीया-
 बहुवचनान्त ह्यमानवचनम् । चित्र राध
 इत्यपि हविलक्षणं धनमभिप्रेतम् ।
 द्वितीयानिर्देशाच्च कर्मप्रवचनीयप्रति-

शब्दाध्याहार । हे अग्ने विवस्वद्
 त्रिचगनवत् ! तमसा विवासयित् ।
 उपस चित् हविलक्षणं धनं प्रति
 देवादवावह Sk.

९. अया P.

१०. देवाना वह M.

११. सेवित Sy प्रिय Sk.

१२. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

१३. दूरतस्त्वम् M.

१४. रथो यस्यास्ति (इति) स रथो सारथि ।
 तत्स्यानीपश्च Sk.

१५. रहोऽय वा M अयो ह वा D.

१६. दूतो P.

१७. यस्मादिति वचनात् तस्मादित्यध्या-
 हतव्यम् । तस्मात् सजू सम्प्रीयमाणोऽ-
 श्विभ्यामुपसा च सह Sk.

१८. श्रवो धन यशोऽन्नं वा Sk.

१९. अस्मभ्यम् Sk

२०. देहि Sk.

अथा दूतं वृषीमहे वसुमिं पुरुप्रियम् ।

धूमकेतुं माञ्जवीकं व्युष्टिपु यज्ञानामध्वरुश्रियम् ॥३॥

अथा दूतम् । अथ । दूतम् । वृषीमहे । वासयितारम् । अग्निम् । बहुप्रियम् । धूमप्रज्ञानम् ।
प्रसिद्धमासमुपस । व्युष्टिपु । यज्ञानाम् । योज्ज्वरं श्रयति ।

श्रेष्ठं यविष्ठमतिथिं स्वाहुतं जुष्ट जनाय दाशुषे ।

देवां अच्छा यातवे जातवेदसमग्निमीले व्युष्टिपु ॥४॥

श्रेष्ठं यविष्ठम् । प्रशस्ततमम् । युवतमम् । यजमानानाम् । अतिथिम् । सुष्ट्वाहुतम् ।
पर्याप्तम् । जनाय । यजमानाय । देवान् । प्रति । गन्तुम् । जातप्रज्ञम् । अग्निम् । स्तोमि । प्रातः
कालेषु ।

स्तविष्यामि त्वामह विश्वस्यामृत भोजन ।

अग्ने श्रातारममृते मियेव्य यजिष्ठ हव्यवाहन ॥५॥

स्तविष्यामि । स्तोष्यामि । त्वाम् । अहम् । अमृत ! सर्वस्य पुरुषस्य । भोजयित्वा ! अग्ने !
रक्षितारम् । अमृतम् । यज्ञार्ह ! यष्टुतमम् । हविषां वोढः !

- १ अथ M २ अथा D
३ अथ । दूतम् omitted by P
४ धनवन्तं प्रशस्तं वा Sk.
५ अग्नि P
६ बहुना यजमानानां प्रियम् Sk.
७. धूमकेतुमध्ययुक्तम् Sy
धुमेन यः केश्यते ज्ञायते स धूमकेतु
स्तं धूमकेतुम् । अपवा धूमस्य कर्ता धूम
केतुस्तं धूमकेतुम् Sk.
८ मा बीतिर्यस्य स माञ्जवीकं ।
तं माञ्जवीकं ऋजुमासम् Sk
९. व्युष्ट M उपस व्युष्टिबेसायाम् ।
प्रमातकाल इत्यर्थः Sk.
१० यजमानानाम् Sy ११ सो० M
अध्वरुर्गृहीतता श्रीर्वेन सोऽध्वरमी Sk.

- १२ ऋतम् P १३ अतिथिस्थानीयं
यजमानानाम् Sk. १४ प्रीतम् Sy
सर्वयजमानैर्जुष्टं प्रियम् Sk. १५ P
adds ये after जनाय १६ Omitted
by M. वष्ट्यर्थे क्षतुर्षी । यजमानस्य
Sk. १७ जातानां वेदितारम् Sy
१८ प्रातस्तोमि कालेषु P उपकालेषु Sy
१९ स्तोष्या P २० स्तविष्यामि P
२१ त्वम् D २२ अमृत M.
मरणवहित ! Sk. २३ कृतस्य जगत्
पास्क ! Sy सर्वस्य हविर्लक्षणस्यास्य
भोजन ! Sk. २४ ऋतारम् M.
२५ सर्वस्तोतृणाम् Sk
२६ अमृतम् M २७ यज्ञार्ह P D M.
२८ Omitted by P and D

सुशंसो बोधि गृणते यंविष्य मधुजिह्वः स्वाहुतः ।

प्रस्कण्वस्य प्रतिरन्नायुर्जीवसे नमस्या दैव्यं जनम् ॥६॥

सुशंसो बोधि । सुस्तव । बुध्यस्व । स्तुवते । युवतम् । मादयितृजिह्व । स्वाहुत ।
प्रस्कण्वस्य मम । जीवनाय । आयु । वर्धयन् । नमस्कुरु । सर्वान् देवान् ।

होतारं विश्ववेदसं सं हि त्वा विशं इन्धते ।

स आ वहं पुरुहूत प्रचेतसोऽग्ने देवाँ इह द्रवत् ॥७॥

होतारं विश्ववेदसम् । होतारम् । सर्वधनम् । समिन्धते । हि । त्वाम् । विशं । स त्वम् ।
आवह । पुरुहूत । प्रचेतस । अग्ने । देवान् । इह । क्षिप्रम् ।

सवितारमुषसंमश्विना भगमग्निं व्युष्टिषु क्षपः ।

कण्वासस्त्वा सुतसोमास इन्धते हव्यवाहं स्वध्वर ॥८॥

सवितारम् । सवितृप्रभृतीन् । अग्निं च । यष्टव्यम् । रात्र्या । व्युष्टिषु त्वमावह । कण्व-
पुत्रा । अभिष्टुतसोमा । त्वाम् । दीपयन्ति । हव्यवाहम् । स्वध्वर ।

१. स्तुस्तवः M.

यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया ।
यस्त्वं सुशंसः स बोधि बुध्यस्व । शृण्वि-
त्यर्थः Sk.

२. स्तवते P.

स्तुवतो मम Sk.

३. ०जिह्व P. D. M.

मधुस्वादमाज्यं मधु तस्मिन् जिह्वा
यस्य स मधुजिह्वः । नित्यमाहुतिलक्षण-
स्यास्वादयितेत्यर्थः । अथवा जिह्वेति
वाङ्मनाम् । मधुरवचनान्मधुजिह्वस्तस्य
सम्बोधनं हे मधुजिह्व Sk.

४. न्वाहुतः P.

५. पूजय Sy.

६. तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यं होता-
रम् Sk.

७. ०जनम् P D सर्वज्ञम् Sy. सर्व-

प्रज्ञं वा Sk.

८. सन्दीपयन्ति Sk.

९. हिशब्दः पदपूरण Sk.

१०. मनुष्याः Sk.

११. बहुभिराहुत ! Sk.

१२. प्रचेतसम् P.D प्रवृद्धज्ञानान् Sk.

१३. देवा हि M.

१४. अग्ने । देवान् । इह । क्षिप्रम् ।

Omitted by P. and D.

१५. प्रभातकाल इत्यर्थः Sk.

१६. त्वं मावह त्वं M.

१७. मेधाविन ऋत्विजः Sy

मत्प्रभृतयः Sk.

१८. ०ष्टुत स्मेमाः M

१९. This stanza is omitted by
P and D.

पतिर्क्षिध्वराणामग्ने दूतो विशामसिं ।
उपर्वध आ वह सोमपीतये देवो अद्य स्वर्दशः ॥६॥

पतिर्हि । पतिः । हि । यज्ञानाम् । अग्ने ! दूतः । विशाम् । असि सः । उपसि प्रबुधान् ।
आवह । सोमपानाय । देवान् । अद्य । सर्वस्य । प्रष्टन् ।

अग्ने पूर्वा अनूपसो विभावसो दीदेथ विश्वदर्शतः ।
असि ग्रामेष्वचिता पुरोहितोऽसि यज्ञेषु मानुषः ॥१०॥

अग्ने पूर्वा । अग्ने ! गतासु । अपि । उपसु । विभावसो ! प्राज्वलः । सर्वस्य दर्शनीयः
स स्वम् । ग्रामेषु । असि गृहेषु । पुरोनिहितः । रक्षिताऽऽरभ्येषु च । यज्ञेषु । पुरोहितः । मनुष्यहितः ।

नि त्वा यज्ञस्य सार्धनुमग्ने होतारमृत्विजम् ।
मनुष्वदेव धीमहि प्रचेतस जीर द्रुतममर्त्यम् ॥११॥

नि त्वा यज्ञस्य । निधीमहि । त्वाम् । यथा मनुनिदये तद्वदिति ।

- १ पतिः । हि omitted by M
क्षिध्वराणामग्ने Sk.
- २ पतिर्हि । पतिः । हि । यज्ञानाम्
omitted by P and D
- ३ मनुष्याणाम् Sk.
- ४ ०हसे D
- ५ प्रष्टन् P सूर्यदर्शितः Sy
स्वरादित्यो घोर्वा । तदद्ये वृषस्पते ये सत्य
प्रष्टारो धा ते स्वर्गुहास्ताम् । आदित्यस्य
बिबो वा सवृक्षास्तदृक्षिर्नो वेत्यर्थः Sk.
- ६ गता स्वभ्युप स M
अनुशब्दो सप्तमे कर्मप्रवचनीयः प्रति
शब्देन सप्तमार्थः । एकस्या एव घोपस-
कामभेदापेक्षया पूर्वापरभ्यपवेशः ।
अवयवापेक्षं च बहुवचनम् । पूर्वा उपस-
प्रत्ययैर्घोपस अवयवकाम इत्यर्थः Sk.
- ७ विविधा भा वनस्य यस्य स विभावसु
स्तस्य सम्बोधनं हे विभावसो Sk.

- ८ धीष्यत्व Sk.
- ९ रावजनप्रकाश इत्यर्थः Sk.
- १० जनपदमियासत्स्थानानि ग्रामः । तेषु
रक्षिता Sk.
- ११ यज्ञेषु च पूर्वस्थां विद्याहवनीयात्मना
स्यापितः पुरोहितत्पानीयो षाऽसि Sk.
- १२ ०ष्यस्य हितः P
मानुषो मन्त्रज्ञाता । अपवा मानुष इति
पठ्ठी । मनुष्यस्य स्वभूतेषु यज्ञेषु Sk.
- १३ हि D M.
- १४ त्वं P
- १५ यज्ञे स्थापयाम इत्यर्थः Sk.
- १६ मनुष्यवत् Sk.
- १७ मनुष्यवत् P
- १८ V Mādhava ignores यज्ञस्य ।
साधनम् । अग्ने । होतारम् । ष्ट्विजम् ।
देवः । प्रचेतसम् । जीरम् । द्रुतम् ।
अमर्त्यम्

यद्देवानां मित्रमहः पुरोहितोऽन्तरो यासिं दृत्यम् ।
सिन्धोरिव प्रखनितास ऊर्मयोऽग्नेर्भ्राजन्ते अर्चयः ॥१२॥

यद् देवानाम् । यत्^१ देवानाम् । मित्राणां पूजयित^२ । मनुष्यं पुरोहितो देवानां मनुष्याणाम् ।
मध्ये वर्तमान^३ । यासिं^४ दृत्य तदानीम् । समुद्रस्येव । प्रकृष्टशब्दा । वीचयन्मव । अग्ने । भ्राजन्ते ।
दीप्तय ।

श्रुधि श्रुत्कर्णं वह्निभिर्देवैरग्ने सयावभिः ।
आसीदन्तु वह्निपिं मित्रो अर्यमा प्रातर्यावाणो अध्वरम् ॥१३॥

श्रुधि श्रुत्कर्णं । शृणु । श्रवणपरकर्णं^{१०} । हविषा वोढृभिरन्यै^{११} । त्वया सहैकगमनं^{१२} । यज्ञ
च । प्रातर्गच्छद्भिस्तेऽस्मिन्^{१५} । वह्निपिं^{१६} । आसीदन्तु । मित्र । अर्यमा चेति^{१०} ।

शृण्वन्तु स्तोमं मरुतः सुदानवोऽग्निजिह्वा ऋतावृधः ।
पिबन्तु सोमं वरुणो धृतव्रतोऽश्विभ्यामुपसा सृजः ॥१४॥

शृण्वन्तु स्तोमम् । त्वया हूयमाना शृण्वन्तु । स्तोमम् । मरुत । शोभनदाना^{१२} । अग्न्याभ्यां^{१८} ।

१. यदा Sk
२. यत् देवानाम् omitted by P. and M.
३. ०यिता P ०यितं M पूजक Sy पूज्य वा Sk.
४. पूर्वस्यां दिश्याहवनीयात्मना स्थापित Sk. ५. देवयजनमध्ये वर्तमान Sy. अन्तरः सन्निकृष्टः । कस्य सामर्थ्याद्देवानां यजमानाना वा । . . . आहवनीयमास्थाय देवानां दूतकर्म करोषीत्यर्थः Sk.
६. ०मानाय असि P
७. देवानां . . . दूतकर्म Sy
८. यथा सिन्धोर्नद्या महान्तः शब्दवन्त ऊर्मयो भ्राजेरन् तद्वत्तवाग्नेर्भ्राजन्तेऽर्चयो ज्वाला Sk.
९. भूजते M. १०. श्रोतृकर्ण Sk

११. वोढृभि वोढृभि P.
१२. अन्यं omitted by P and D.
१३. ०फाग० P. हव्य गृहीत्वा त्वया सह ये यान्ति ते सयावानः । तैस्तयावभिः Sk
१४. अध्वरम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया । वह्निषीत्यस्य चेद विशेषणम् । अस्मदीयेऽध्वरे यद् वहिस्तत्र Sk.
१५. अन्ये च प्रातर्यावाण प्रातर्गामिनो देवाः Sk १६. तस्मिन् M.
- १७ V. Mādhava ignores देवं । अग्ने
१८. शोभनदातार शोभनदाना वा Sk
१९. अग्नियास्याः P
अग्निजिह्वास्थानीयो मुख्यो येषु मस्तु तादृशा. Sy अग्निजिह्वास्थानीयो येषां तेऽग्निजिह्वा । सर्वेषामेव हि देवानामग्निजिह्वास्थानीयः Sk.

यज्ञस्य वर्षमितारः । पिबतु । सोमम् । वरणः । धृतकर्मा । अस्विम्याम् । उपसा च । सहितः ।

L.45

त्वमग्ने वसूरिह रुद्राँ आदित्याँ उत ।

यजाँ स्वध्वर जनं मनुजात घृतमुपम् ॥१॥

त्वमग्ने वसून् । त्वम् । अग्ने ! अस्मिन् यज्ञे । वस्वादीन् । यज । उद्वपतिरिक्तमपि
दैव्यम् । जनम् । सुयज्ञम् । मनुष्येषु प्रादुर्भवन्तम् । घृतं प्रति गन्तारम् ।

श्रुष्टीवानो हि दाशुपे देवा अग्ने विचेतसः ।

तात्रोहिदश्वं गिर्वणुस्त्रयस्त्रिशतमा वंह ॥२॥

श्रुष्टीवानो हि । क्षिप्रसम्मन्तारः । हि । दाशुपे । देवा । अग्ने ! सुमतेयः । तान ।
रोहिदश्व ! गीर्भिवननीयेह । आवह । त्रयस्त्रिंशत्संख्याकान् ।

१ सत्यस्य यज्ञस्य वा वयका Sy

२ धृतप्रताकर्मा P

अपरित्यक्तस्वध्वयापारः Sk.

३ P adds निति after सहितः ।

सह प्रीयमाणः Sk.

४ Ms D puts the figure ॥४४॥
here to indicate the end of
the fortyfourth hymn. No
such number is given in
P and M.

५ त्वम् । अग्ने ! omitted by P

६. दैव्यं M.

७. ०शेषु P D

८ मनुना प्रजापतिनोत्पावितम् Sy

मनो प्रजापतेः सकाशाज्जातम् Sk

९. उद्वपत्य सेक्तारम् Sy

उद्वपत्य क्षरितारम् । क्वितारमित्येषः ।

अथवाऽऽश्रुतिरुषभं घृतं प्रतिक्षरतीति

घृतमुपम् । सर्वयजमानानामाज्याहुतिभि

र्यष्टभ्यमित्यर्थः Sk.

१० श्रुष्टि० D

११ श्रुष्टिः फलस्य वानम् । तद्भूजः असु Sy

अथवा श्रुष्टिशब्दोऽत्र भुतवचनः । भुत
यन्तः श्रुष्टीवानः । बहुभुता इत्यर्थः Sk.

१२ हिशब्दः पदपूर्णाः Sk.

१३ विशिष्टप्रज्ञानाः Sy

विविधप्रज्ञाः । ऊहापोहसमर्थाः Sk.

१४ ओहि० P ०वद्व D नोहि० M.

रोहितवर्णा अथवा यस्य स रोहिदश्व
स्तस्य सम्बोधनं रोहितद्व ! Sk.

१५ स्तुतिभिः सम्मजनीय स्तुतीनां वा सम्म
क्तः Sk.

१६ नीयेवाहुवः P

१७ ०संख्याकाम् P

अष्टौ वसवः । एकावसा द्याः ।
द्वावशावित्याः प्रजापतिश्च वयंकार
दशेत्येते त्रयस्त्रिंशद्देवाः । तास्त्रयस्त्रिं
शत्समावहः Sk.

प्रियमेधवदत्रिवज्जातवेदो विरूपवत् ।
अङ्गिरस्वन्महित्रत् प्रस्कण्वस्य श्रुधी हवम् ॥३॥

प्रियमेधवत् । प्रियमेधादिचतुष्कस्येव । महाकर्मन्^१ प्रस्कण्वस्यापि । शृणु । ह्वानमिति^२ ।

महिकेरव ऊतये प्रियमेधा अहूपत ।
राजन्तमध्वराणामग्निं शुक्रेण शोचिषा ॥४॥

महिकेरवः^३ । महाकर्माण^४ । ऊतये^५ । प्रियमेधास्त्वाम् । अहूपत^६ । ईशानम् । यज्ञानाम् ।
अग्निम् । शुक्रेण^७ । तेजसा^८ ।

घृताहवन सन्त्येमा उ षु श्रुधी गिरः ।
याभिः कण्वस्य सूनवो हवन्तेऽवसे त्वा ॥५॥

घृताहवन^९ । प्रियघृतहविष्क^{१०} । भजनशील^{११} । इमा । स्तुती । शृणु । याभिः । कण्वपुत्रा ।
रक्षणाय । त्वाम्^{१२} । हवन्ते^{१३} ।

१. Omitted by P. and D.

प्रियमेधः । प्रियाऽस्य मेधा । यथै-
तेषामृषीणामेवं प्रस्कण्वस्य शृणु ह्वान-
नम् । प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः । कण्व-
प्रभवः । यथा प्राणम् । अचिषि भृगुः
सम्बभूव । भृगुर्भृज्यमानो न देहे ।
अङ्गारेष्वङ्गिराः । अङ्गारा अङ्कना-
(अञ्चनाः) । अत्रैव तृतीयमृच्छते-
त्युचुः । तस्मादत्रिः । न त्रय इति ।
विखननाद्विखानसः । भरणाद् भारद्वाजः ।
विरूपो नानारूपः । महित्रतो महान्त
इति N. 3 17

२. V. Mādhava ignores जातवेदः

३. व M.

४. ०र्मणः D. प्रौढकर्मणः Sy. महतः
स्तोमस्य कर्तारः Sk.

५. पालनाय तर्पणाय वात्मनः Sk.

६. प्रिययज्ञाः Sk.

७. आहूतवन्त आह्वयन्ति वा Sk.

८. ०मेधाः स्वामहृषत्रे ईशानां M.
दीप्यमानम् Sy.

९. शुक्रवर्णया दीप्त्या दीप्तमित्यर्थः । अथवा
शुक्रेण च शोचिषेत्येतद्राजन्तमध्वराणा-
मित्येतेन सम्बध्यते । राजतिश्च
दीप्त्यर्थः । शुक्रेण शोचिषा राजन्तं
दीप्यमानम् । क्व ? अध्वराणाम् ।
षष्ठीनिर्देशान्मध्य इति वाक्यशेषः ।
यज्ञाना मध्ये । वेदिस्थमित्यर्थः Sk.

१०. ०वनः M. घृतेनाह्वयमान ! Sy.
घृतमाह्वयते यस्मिन् स घृताहवनः । तस्य
सम्बोधनं हे घृताहवन Sk.

११. फलप्रदाग्ने ! Sy दातः ! Sk.

१२. पालनाय तर्पणाय वा Sk.

१३. त्वा M

१४. वयं कण्वपुत्रा आह्वयाम इत्यर्थः Sk.

१५. V. Mādhava ignores उ । सु

त्वां चित्रश्रवस्तम् हवन्ते विद्म उन्तवः ।

शोचिष्केशं पुरुश्रियाभे हुच्याय वोळहवे ॥६॥

त्वां चित्रश्रवस्तम् । चित्रश्रवसश्रुतेन योजतिशोभे । यं त्वां स्तुतिभिः । मनुष्येषु । जाता । मजन्ते । ज्वालाकेशम् । बहुश्रिया । अग्ने ! हवियः । वहनाय ।

नि त्वा होतारमृत्विजं दधिरे वंसुवित्तमम् ।

श्रुत्करणं सुप्रथस्तमं विप्रां अग्ने दिविष्टिपु ॥७॥

नि त्वा होतारम् । निदधिरे । त्वाम् । होतारम् । ऋत्विजम् । अतिशयेन धनानां लभयितारम् । श्रुत्करणम् । सर्वतः पूद्युतमम् । मेधाविनः । अग्ने ! दिवसागमनेष्वहमुक्षेषु ।

आ त्वा विप्रां अञ्चुच्यवुः सुतसोमा अमि प्रयः ।

बृहद्गा विप्रतो हविरग्ने मर्तीय दाशुषे ॥८॥

आ त्वा विप्राः । आगमयन्ति । त्वाम् । अमिष्युतसोमा । मेधाविनः । सोमलक्षणमभम् । अमि । बृहती । दीप्तिः । हविश्च । धारयन्तः । अग्ने । मर्तीयः । यजमानाय होतारः ।

१ स्वच्छिन्नं अक्षतम् P ०स्तमः M

२ ०भवणम् D

अतिशयेन विविधहवीरूपान्नपुस्त । Sy

अतिशयेन पूज्यं चित्रं वाज्रं वा धनं

वा यशो वा यस्य स चित्रश्रवस्तमः ।

तस्य सम्बोधनं हे चित्रश्रवस्तमः Sk

३ य P ४ प्रजासुत्पन्ना यजमाना Sy

मनुष्यसोकेषु Sk.

५ अन्तवो मनुष्याः Sk.

६ भवन्ते M. आह्वयन्ति Sy

७ ०ज्ञ P D

शोचिर्वीप्तिर्वासाख्या । सा केस

स्थानीया यस्य स शोचिष्केशः । तं

शोचिष्केशम् Sk.

८ Omitted by P and D

९ बहुश्रियागे M. १० हवनाय M

११ हि M. १२ स्वापयन्ति Sk

१३ लभ्युतमम् Sk. १४ श्रुत्कर्तुम् M

श्रुतिशीलं कर्णो यस्य तम् Sk.

१५ अतिशयेन प्रख्यातम् Sy

१६ इष्टय एयनामि । दिवः स्वर्गस्येयनामि

येषु यागेषु ते दिविष्टयः Sy

दिवमिष्यते यानिर्गन्तुं ता दिविष्टय-

स्तासु । यागेष्वित्यर्थः Sk

१७ ०गयन्ति M

आध्यावयन्ति । आह्वयन्तीत्यर्थः Sk.

१८ हविर्लक्षणमभमिष्येय Sy

१९ ०ती P M. महास्तम् Sy

बृहती मा दीप्तिर्यस्य तद् बृहद्गाः ।

स्ववीर्याऽयन्तबीप्तम् Sk.

२० बीप्ती P भासमानम् Sy

२१ मत्ताय M

मनुष्यस्य यजमानस्यार्थाय Sk.

२२ होतारः P

प्रातर्याव्णाः सहस्कृत सोमपेयाय सन्त्य ।

इहाद्य दैव्यं जनं बर्हिरा सादया वसो ॥६॥

प्रातर्याव्णः^१ । प्रातर्याव्णो^२ देवान् । मथनवलेन^३ कृत । सोमपानार्थम् । भजनीय^४ ।
अस्मिन् यज्ञे । बर्हि । आसादय । दैव्यम् । जनम् । वासयित^५ । पूर्वार्धस्य सग्रह उत्तर ।

अर्वाञ्चं दैव्यं जनमग्रे यक्ष्व सहृतिभिः ।

अयं सोमः सुदानवस्तं पात तिरोअह्वयम् ॥१०॥

अर्वाञ्चं दैव्यम् । अस्मदभिमुखम् । दैव्यम् । जनम् । अग्ने ! यज । समानाह्वानैस्तत्त-
दनुचरै^६ सह । अथ देवानाह—अयम् । सोमोऽभिपुत । शोभनदाना ! तम् । पिवत । पूर्वस्मिन्नहनि^७
तिरोभूते^{१०} जातमथवा प्राप्तेऽहनि^{११} प्रादुर्भूतमिति^{१२} ।

I.46.

एषो उषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रिया दिवः । स्तुपे वामश्विना बृहत् ॥१॥

एषो उषाः । यत पूर्वमन्यो न प्रादुर्भवति सा । एषा अपूर्व्या^{१३} । प्रादुर्भवति । दिवो^{१४} दुहितृ-
त्वात्^{१५} । प्रिया तत्राहम्^{१६} । बृहता स्तोत्रेण । वाम् । अश्विनौ ! स्तौमि भवतो काले^{१७} ।

१. ०र्यान्ः M.

२. Omitted by D

प्रातर्ये यज्ञान् प्रति गच्छन्ति ते देवाः प्रात-
र्यावाणः Sk.

३. सहसा कृत ! बलादुत्पादित ! प्राणाद्धि
बलान्मथ्यमानोऽयं जायते । तेनैवमा-
मन्व्यते सहस्कृतेति Sk.

४. ज भज० P. फलदातः Sy. दातः Sk.

५. प्रशस्य धनवन् वा Sk

६. आग्ने M.

७. युगपदाहूयेत्यर्थः । अथवा सहाह्वानातारः
सहृतयः । . . . सहाह्वानातृभिरन्यैरग्निभिः
सहाहूयेत्यर्थः Sk

८. देवान्तरैः सह Sy

९. पूर्वस्मिन्न होतारः हनि P

एतन्नामकम् । पूर्वस्मिन् अह्वयभिषुतो

य सोम उत्तरेऽहनि हूयते तस्यैतन्नाम-
धेयम् Sy. १०. जत० P.

११. ०र्भवतमिति P.

१२. Ms. D. puts the figure ॥४५॥
here to indicate the end of
the fortyfifth hymn. No such
number is given in P. and M.

१३. यतः पूर्वाऽन्या नास्ति साऽपूर्वा ।
सर्वप्रथमेत्यर्थः । अपूर्वैवापूर्व्या Sk.

१४. र्वा P १५. तमो वर्जयति Sy.
विवासयति । तमांसि विवासयत्युवि-
तेत्यर्थः Sk. १६. दिवा M.

१७. प्रियः M. अत्यन्तसाहचर्याद् दिवः
प्रियोषेत्यभिधीयते Sk.

१८. बृहन्महत् सुष्ट्वित्यर्थः Sk.

१९. V. Mādhava ignores उ

या द्रुसा सिन्धुमातरा मनोतरा रयीणाम् । धिया देवा वसुविदा ॥२॥

या द्रुसा । यो । दर्शनीयो । नदीनां निर्मातारो । धनानाम् । अनुमन्तारो । वसुणां । देवी ।
वसूनां सम्भारितारो तौ स्तोमि ।

वच्यन्ते वां ककुद्दासो जूर्णायामधि विष्टपि । यद्वा रथो विभिप्पतात् ॥३॥

वच्यन्ते वाम् । उच्यन्ते । युवयो । स्तोत्राणि । जीर्णायाम् । रात्रा अपररात्र विष्ट्व् रात्रि
विष्टम्भनात् । यस्मिन् वारो । युवयो । रथः । अश्वे । पतति ।

हृविषा जारो अपां पिपतिं पपुरिर्नरा । पिता कुटस्य चर्पयिः ॥४॥

हृविषां जारः । हृविषां । अपाम् । जारयिता तेजसा चावापृषिषी । नेतारो ।

१ वसो P

२ Omitted by P

३ द्रुसामानो । यद्यपि चादिवनोरेको
द्रुसामानासत्यनामापरस्तयापि साहच
र्याव्यतरान्नापि समप्रोभयोष्यपदेन ।

अथवा वगनीयो । अथवा
धात्रुणामुपक्षयितारो Sk.

४ समुद्रमातृको । यद्यपि सूर्याद्यग्निमसावेव
समुद्रजो, तयाप्यदिवमो वेपाञ्चिन्मते
तद्व्यस्त्वात्तयात्वम् Sy

५ निमि० P वृष्टिद्वारेण Sk.

६ मनसा तारयितारो Sy शतुतरौ ।

अथवा धारयितारो हृदिसक्षणानां
धनानाम् । अथवा शतुतरौ धनाना
मित्यर्थः Sk

७ ०णां P M. प्रज्ञया Sk.

८ निवासस्थानस्य Sy

९ लम्पारो Sk.

१० Omitted by P

११ वचतिर्यस्यर्थः । गच्छति Sk.

१२ स्वभूता महान्तोऽश्वाः Sk.

१३ ०या M. नामाश्रास्त्रेः स्तुतायाम् Sy
आविसृष्टावुत्पन्नत्वाद् अत्यन्तचिरन्तनी

द्योर्जुनेत्युच्यते Sk

१४ स्वगतोरे Sy

१५ विष्टत्वं P विष्टम् M विष्टयिति द्विवो
ऽभिधानम् । जीर्णया विष उपरि Sk.

१६ सुय० M १७ पक्षितवृशः Sk.

१८ V Mādhyava ignores अग्नि

१९ हृविषापां जरयिता । पिपतिं पपुरिरिति
पूणातिनिगमो वा । प्रीणातिनिगमो वा ।

पिता कुटस्य कमण्डचायितादित्य-
N 5 24. २० सोमसक्षणेन Sk.

२१ ०या वां P ०या वा D ०वां वा M.

२२ जरयतां P

अपाञ्च जरयिताग्निः । कम् ? जठराव
स्यस्तावदशितपीतं जरयन्तवन्तर्गता अपो

जरयति । अतोऽग्निर्भवत्यपां जारः ।
अथवाऽपामित्येतद्विषेत्येतेन सम्बध्य

ते । वसतीवयैकधानालक्षणानामपां
सम्बन्धना सोमसक्षणेन । वसती-

वयैकधानामिश्रेण सोमेनेत्यर्थः । जार
आहारस्य जरयिताग्निः पिपतिं

पूरयति । कम् ? प्रकरणसामर्थ्याद् युवा
मदिवमो । बहुसोमं युवामदिवम्यां बवाती

त्यर्थः Sk. २३ मनुष्याकारो Sk.

पूरयिता^१ । कृतस्य^२ कर्मण । पालयिता । द्रष्टाऽऽदित्यस्तत्र^३ वा स्तोमीति ।

आदारो वां मतीनां नासत्या मतवचसा । पातं सोमस्य धृष्णुया ॥५॥

आदारो वाम् । तीव्रत्वादादारक^४ । युवयो । बुद्धीना सोम^५ । नासत्यौ । प्रियस्तौत्री^६ ।
तम् । सोमम्^{१०} । पिबत । मनसो^{११} धर्षणम् ।

१. पूरयिता सोमेन । देवाना होतृत्वात् ।
सर्वदेवानामग्निः सोमेन पूरयिता Sk.
२. कुटस्य चर्षणिः कर्मणो द्रष्टा Sy.
पिता पालयिता यज्ञस्य कृत्स्नस्य वा
जगतः । कुटस्य चर्षणिः । कुट कौटि-
ल्य इत्यस्य कुटो यज्ञविभ्रश उच्यते ।
स हि श्रुतिविहितादृजोमर्गादिपे-
तश्च । तस्य चर्षणिद्रष्टा । अथवा
कुटिलचित्तः कुटः शठः पुमान् । तस्य
द्रष्टा । भक्ताभक्तयोः पुंसोर्विशेषज्ञ
इत्यर्थः । अथवा कुटशब्दः कृतशब्द-
पर्यायः । कृतस्य पुण्यस्य पापस्य च
द्रष्टेति । यास्कस्तु जारोऽपामित्यादिभि-
रादित्य उच्यत इति मन्यते । . . .
तदनुपपन्नम् । अपां पिपाति पपुरिरिति
सोमलक्षणेन हविषाश्विपूरणस्यादित्येऽ-
सम्भवात् । रसानुप्रदानान्मध्यमस्याऽ-
नाश्विनत्वप्रसङ्गाच्च । हविषोदकेनापा
जार इत्यादिगुणयुक्त आदित्यः पिपर्ती-
त्यादित्यव्यापारप्रधानत्वादस्या ऋचः
सत्यपि नरेत्यश्विनोः सम्बोधने । . . .
नच यथान्यभिधानपक्षे सोमलक्षणेन
हविषाऽग्निः । हे नरो युवां पूरयती-
त्येवमश्विनोः प्राधान्यश्रवणादाश्विनत्व-
मेवमादित्याभिधाने सम्भवत्युदकेनाश्वि-
नोरपूर्यमाणत्वात् । आदित्यो हि मध्यमं
वोदकेन पूरयेद् भूमिं वा नाश्विनौ ।
तस्माद्यथा व्याख्यातमपां जार

इत्यादिभिरग्निरेवोच्यते नादित्यः Sk.

३. वा P.

४. आदारो M.

५. कीप्रत्वादादरकः P. प्रेरकः Sy.
आदार इति ष्यन्तस्याद्रियते रूपम् ।
. . . आदारयिता Sk

६. बुद्धानां P.

स्तुतीनाम् । युष्मत्स्तुतीराद्रियमाणा-
नामृत्विजां प्रयोजक इत्यर्थः । अग्निर्हि
दैव्यो होता तदधिष्ठितास्तु मानुषाः
स्तुवन्तीत्यग्ने । स्तुतीराद्रियमाणान्
ऋत्विज । प्रति प्रयोजकत्वम् । अथवाऽऽ-
दार इति ष्यन्तस्यैव चाद्रियते रूपम् ।
वां मतीनामित्यपि मतयो यजमानाना
बुद्धयः । आदारिता युवयोर्बुद्धीनाम् ।
अत्यन्तं युष्मत्परिचर्यापरत्वाद्युवां मनसा
चिन्तयतस्तस्याप्यादरितेत्यर्थः Sk.

७. सोमपा P

८. नासत्यनामानी । अथवा सत्यावेव
नासत्यौ । द्वौ प्रतिषेधौ प्रकृतिं गमयतः ।
सत्यावेव Sk.

९. अभिमतवचनेन Sk.

१०. स्तोमं P.

सोमस्य वैकदेशं स्वाशलक्षणम् Sk.

११. प्रथमाया अयं यादेशः । क्रियाविशेषण-
ञ्चैतद् द्रष्टव्यम् । धृष्णु यद् धृष्टं प्रग-
ल्भम् । निःशङ्कौ सर्वलोकप्रकाशं पिबत-
मित्यर्थः Sk.

या नः पीपरदक्षिणा ज्योतिष्मती तमस्तिरः । ताम्से रासाथामिषम् ॥६॥

या नः पीपरत् । यदन्नम् । अस्मान् । उज्ज्वलम् । अदिवनी ! दारिद्र्यचलराणात् तमसं । अन्यत्र । पारयति । तत् । अन्नम् । अस्मभ्यम् । दत्तम् ।

आ नो नावा मन्तीना यत्त पाराय गन्तवे । युञ्जार्थामक्षिणा रथम् ॥७॥

आ नो नावा । आयातम् । अस्मान् भयतो । नावा । स्तोत्राणाम् । पारम् । गन्तुम् । अलमुत्तीय । अदियनी । आगच्छतस्तव ऊष्व गमनापंम् । रथं च । युञ्जार्थामिति ।

अरित्रं वां दिवस्पृथु तीर्थे सिन्धूनां रथः । धिया युयुञ्ज इन्द्वः ॥८॥

अरित्रं वांम् । समुद्रगमनसाधनं जल्पात्रम् । वांम् । दिवोऽग्नि । पृथग् भवत्यय । जलानाम् । उत्तरणदेशे । रथ उपतिष्ठति । नमणा नानाविधेन यज्ञे । सोमादच भवद्भ्याम् । युज्यन्ते ।

- १ यानावपरां P याना पी० D
- २ अस्माद् P D अस्माभ्यम् Sk.
- ३ रसवीर्षादिष्टमग्योतिर्गुक्ता Sy ज्योतिषा सारवती सर्वलोकप्रकाशा वा Sk
- ४ दारिद्र्यदृश्यमग्यकारं मन्तहितं विनष्टं कृत्वा Sy
- ५ तमस्तिर । तिरस्सत इति प्राप्तस्य नाम । प्राप्तं मानसं तमः । येनानेन पुत्रवारपोषणशक्तिप्रतिपातनेन मानसेन ध्याप्ता अथवा न इति द्वितीया । यानस्मान् पुरयति । तपयतीत्ययः । ज्योतिष्मती च । तमस्तिरः । तमस्तिरस्वरोति । तिरस्कारेण चात्र प्रकाशो रुह्यते । सबलोकप्रकाशा भयन्तीत्यर्थः Sk.
- ६ अस्मान् Sk.
- ७ अस्तम् Sk.
- ८ अदिवनावागमिव्यतः । सावागती यस्या महे । ताविष्टो कामान् सम्पादयिव्यतः । इत्येवमादिकामानामभिलाषसम्पन्नानामस्मन्मतीनां पारमसं गन्तुम् । युञ्जवा गमनसम्बद्धानस्मद्भिलाषान् फल-

- प्राप्तिसम्बद्धान् फलुमित्यर्थः । फलप्राप्त्यन्ता हि सर्वाभिलाषा Sk.
- ९ युञ्जार्थामिति P विञ्चास्मान् प्रत्यागन्तुम् । यत्र नावा गन्तव्यं जले तत्र नावाऽऽयातम् । यत्र रथेन स्थले तत्र रथेनेत्यर्थः Sk.
- १० Omitted by M
- ११ गच्छति येन नीस्तदरित्रम् । अपत्तक इत्यपभ्रंशेन यत्राविधानो प्रतिष्ठं तत् Sk
- १२ विस्तीर्णम् Sy विस्तीर्णतरम् Sk
- १३ समुद्राणाम् Sy नवीनाम् Sk.
- १४ ०२दे० M
- १५ जले स्थले च गमनसाधनं युवयोस्तीत्यर्थः Sk.
- १६ अभिपवाविसंस्कारकमणा Sk.
- १७ अभिपवाविभिः संस्कारैः संस्कृता इत्यर्थः । एतन् ज्ञात्वा गमनसाधनानां गमनप्रयोनस्य विपासितस्य सोमस्य विद्यमानत्वाद् आगच्छतमित्यर्थः Sk.
- १८ पद्भ्यां M.
- १९ युक्ता Sk.

दिवस्कण्वास इन्दवो वसु सिन्धूनां पदे । खं वृत्रिं कुहं धित्सथः ॥६॥

दिवस्कण्वासः । दिव^१ पतन्ति । हे कण्वा^२ । दीप्ता रश्मय^३ । वासकमादित्याख्य तेजश्च ।
अपाम्^४ । स्थाने प्रादुर्भवति तत्र युवामश्विनौ^६ । स्वम् । रूपम् । कस्मिन्^५ । निघातुमिच्छथ ।

अभूदु भा उं अंशवे हिरण्यं प्रति सूर्यः । व्यरत्यज्जिह्वयासितः ॥१०॥

अभूदु भाः । अभूत् । दीप्तिः^६ । रश्मेरनन्तरमुदयवेलायाम् । हिरण्यम्^{१०} । प्रत्यासीत् सूर्यस्त-
त्सदृशोऽभवदित्यर्थस्तदनन्तरम् । जिह्वया^{११} ज्वालाया । अबद्ध । प्रकाशयति सर्वं जगत् ।

१. दिव इत्यपादानपञ्चमीनिर्देशाद्योग्य-
क्रियाध्याहारः । दिव आगतयो-
रश्विनोः Sk.

२. कण्वपुत्राः । यद्वा मेधाविन ऋत्विजः
Sy. मत्पितुः कण्वस्यापत्यभूता मत्पुत्रा-
दयः । अथवा कण्व इति मेधाविनाम् ।
मेधाविन ऋत्विजो मत्पुत्रादयो वा Sk.

३. P. D. M. read वा after रश्मयः

४. अस्मदादिनिवासहेतुभूतमुषःकालीनं
ज्योतिः Sy.
सोमधनम् । धनतया चात्र तद्वत्त्वं स्वा-
मित्वं प्रतिपाद्यते । दिव आगता-
वश्विनौ सोमानां स्वामिनौ भविष्यतः ।
दिव आगताभ्यामश्विभ्यां वयं सोमं
दास्याम इत्यर्थः Sk.

५. ऽश्चापादां P. ऽश्चापदां D. M.
सिन्धवोऽत्र स्पन्दनादाहुतय उच्यन्ते ।
तासां पद स्थानं यज्ञः । तत्र । सर्वा-
हुतीनां स्थानभूते यज्ञ इत्यर्थः । अथवा
सिन्धवोऽत्राप उच्यन्ते . . . तासां
पदमन्तरिक्षम् । पञ्चम्यर्थे सप्तमी ।
अपां स्थानादन्तरिक्षात् । दिवो वाऽ-
न्तरिक्षाद्वागतयोरित्यर्थः Sk.

६. ऽमग्निना D.

७. स्वस्थाने Sk.

८. धारयितुम् . . . स्वशरीरेण वर्तेथे
येनास्मद्यज्ञानागच्छथ इत्यर्थः Sk.

९. ऽप्तिरश्मे P. D.

उषःकालीनरश्मिसिद्धचर्थम् Sy.

अंशवो रश्मयः । षष्ठीबहुवचनस्य
स्थान इदं चतुर्थ्येकवचनम् । अंशूना-
मादित्यरश्मीनाम् Sk.

१०. ऽण्यमप्र० P. D. M.

प्रतिशब्दोऽत्र सामर्थ्यादुपमायां द्रष्टव्यः ।
सूर्योऽपि हिरण्यमिव । सूर्योऽप्युदयाभि-
मुखीभूत इत्यर्थः । उदयवेलायां हिरण्य-
सदृशः सूर्यो भवति । हिरण्यसदृशी च भा
अभूच्च Sk.

११. जिह्वायां P. जिह्वास्थानीयत्वादत्र
जिह्वाऽऽदित्यदीप्तिरुच्यते । उद्यन्
ह्यादित्यो रसानादत्ते जिह्वास्थानीयया
दीप्तचेत्यर्थः Sk.

१२. ऽलायां बद्धा P. ऽलया बद्धः D. M.
स्वकीयदीप्तेः सूर्यप्रवेशेन स्वयं कृष्णो
भूत्वा Sy.

१३. त्रैलोक्यं वा दिशो वा Sk.

१४. V. Mādhaya ignores उ । उ

अमृदु पारमेतवे पन्थां ऋतस्य साधुया । अर्दशि वि स्रुतिर्दिवः ॥११॥

अमृदु पारम् । अपरो दिशं प्रति गन्तुमुद्युक्तस्य । आदित्यस्य । साधु । अमयत् । पन्था ।
दिवः । मध्ये कदम्बन । मार्गोज्ज्वि । अर्दशि येन सूर्यो गच्छति ।

तच्चदिदृश्विनोरवौ जरिता प्रति भूपति । मदे सोमस्य पित्रतोः ॥१२॥

तत्तचित् । उपदि । तत् षत् । एव । अश्विनोराशितविषयम् । रक्षणम् । स्तोता । अरुद्ध-
रोति प्रकाशयति यद्रक्षणम् । सोमस्य । मदे । पूरयतोरभूदिति ।

वावसाना विवस्वति सोमस्य पीत्या गिरा । मनुष्वच्छंभु आ गतम् ॥१३॥

वावसाना । वसनशीलौ । यजमाने । सोमपानेन । स्तोत्रेण च हेतुना । मुञ्चस्य भावयितारौ ।
गरवविह । आगतम् अविवा मनोरिव यज्ञे ।

१ अपारं M.

रात्रे पारभूतमुवयात्रि गन्तुम् Sy

२ ०द्युक्त स्यादि M. ऋतस्य यज्ञस्य Sk.

३ कीदृशमह ? साधुया साधु क्षोभनम् Sk.

४ पयिस्थानीयत्वाद् आपतत्यनेन यज्ञ इति
वा पन्था अहरत्राभिनेत । अहरपि
प्रवृत्तमित्यर्थः Sk.

५ द्योतनात्मकस्य सूर्यस्य Sy
सूर्यसोकस्य Sk.

६ प्रसुता बीप्ति Sy

७. अर्दशी P D एतदुक्तं भवति ।
अमृत् प्रमाञ्जित्परश्मीनाम् । सूर्योऽपि
हिरण्यसदृशं ज्वमानिसुखोज्ज्वलम् ।
यज्ञपरिसमाप्त्यर्थमहरपि प्रवृत्तम् । अतः
परं भवतोऽपि गिरा सोमप्रतिबर्तते Sk.

८ V Mādhava ignores च

९ तच्छब्दभुतेर्गोकार्पसन्नाम्नो यच्छब्दो-
ऽप्याहर्तव्यः । + यद्यदुच्छ्रितम् ।
Sk.

१० द्युतोराधि० P ०राधु० D

अस्मद्विषयम् Sy

११ भवति Sk.

१२ यद्रक्षणम् P

१३ सोमेन मत्तयोः सतोरित्यर्थः Sk.

१४ कम् ? सामभ्यत् स्तोतारमेव । एत
दुक्तं भवति । यवीयन सोमेनाश्विना
वास्मानं तर्पयतस्तं यद्यदुच्छ्रितं पालनं
तेन तेन पालयत इति Sk.

१५ यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया ।
इत्यर्थं वसनशीलौ व्यवस्थान-
शीलौ Sk.

१६ यजमाननामधेयमेतच्छाकपुत्रिणा पठि-
तम् । तेन चात्र स्वगृहं प्रतिपाद्यते ।
यजमानगृह इत्यर्थः Sk.

१७ सोमपानार्थं स्तुत्यर्थं चेत्यर्थः Sk.

१८ मनाविव Sy

१९. मनोविव P

युवोरुषा अनु श्रियं परिज्मनोरुपाचरत् । ऋता वनथो अक्तुभिः ॥१४॥

युवोरुषाः^१ । युवयो^२ । श्रियम्^३ । उषा^४ । अनूपाचरत् पश्चाद् युवयोरगच्छति । परितो^५
गन्त्रो^६ । यज्ञान्^७ युवाम् । रात्रिभिर्गच्छन्तीभि^८ सह । सम्भजथ ।

उभा पिबतमश्विनोभा नः शर्म यच्छतम् । अविद्रियाभिरूतिभिः ॥१५॥

उभा पिबतम् । उभौ सोमम् । अश्विनौ^९ । पिबतम् । उभौ च । अस्मभ्यम्^{१०} । सुखम्^{११} ।
यच्छतम् । रक्षणपरै^{१२} । गमनैरिति ।

इत्थ तृतीयमध्याय व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

विश्वामित्रकुले जातो माधव सुन्दरीसुत^{१३} ॥

[अथ चतुर्थोऽध्यायः]

“अयं वां मधुमत्तमः”^{१४} माधवो व्याचिकीर्षति ।

प्रदर्शयन्समस्तानां स्वरव्यत्यासकारणम् ॥ १ ॥

१. युवयोरुषाः M.

२. युवो P. M. युवोः D

युवोरित्येतदन्वित्येतेन सम्बध्यते । अनु-
शब्दस्य पश्चाद्भावे । युवयोः
पश्चात् Sk.

३. थियम् M ज्योतिर्लक्षणाम् Sk.

४. ०चरथ P.

उपागच्छति प्रतिपद्यते । अश्विनो-
हर्षूर्ध्वं मध्यरात्रात् कालः । ततः पर
उषसः । अथवा युवोरित्येतत् श्रियमित्ये-
तेन सम्बध्यते । युवयोः श्रियमुषा
अनूपाचरद् अनुगच्छति । युवयोः
श्रिया सदृशीत्यर्थः Sk.

५. ०श्चाद्विवयो० P. ०श्चाद्वि वयो० D

६. गच्छन्तो P. गन्तोः D. गन्त्र्योः M.

७. यज्ञगतानि हवीषि Sy.

८. रात्रिपर्यायैः सम्बद्धानित्यर्थः । अथवा
अक्तुशब्दोऽत्र सोमवचनः । सोमैः
सम्बद्धान् । सोमयागानित्यर्थः Sk.

९. गृहं सुखं वा Sk.

१०. अविद्रियाभिः प्रशस्ताभिः, ऊतिभिः
रक्षाभिः Sy.

अविद्रियाभिः . . . अविदारणीभिः ।
. . . ऊतिभिः पालनैस्सह । स्थिराणि च
पालनानीत्यर्थः Sk.

११. Ms. D puts the figure ॥४६॥
here to indicate the end of
the fortysixth hymn. No
such number is given in P.
and M

१२. RV. I 47 1^a.

आद्युदात्ता समासस्या भन्तोदात्ता भवन्ति च ।

भन्तोदात्ताश्चाद्युदात्तास्त्यजन्तं प्राकृतं स्वरम् ॥२॥

विश्वशब्द आद्युदात्तो “विश्वे^१ देवासो^२ अस्त्रिष्व^३” ।

“विश्व^४ सम^५त्रिणं^६ द्दह^७” “पति^८र्विश्वस्य^९ भूर्मन^{१०}” ॥३॥

भन्तोदात्त समासस्यो “विश्वामित्रस्य^{११} रक्षति^{१२}” ।

“अग्नि^{१३} च विश्वशो^{१४}भुव^{१५}माप^{१६}रच विश्वमे^{१७}पजी^{१८}” ॥४॥

तत्राहु^{१९} कारणमिदं^{२०} विश्वर्य^{२१} केवले^{२२} स्फुटं^{२३} ।

समस्ते तु प्रत्ययार्थं^{२४} प्रकृत्यर्थोपसर्जनं ॥५॥

दशयेदसमस्तार्थमयं व्यास इतीदृशम् ।

मित्रं व्यासस्य सर्वस्य समस्तेऽर्थं^{२५} प्रदर्शयेत्^{२६} ॥६॥

भन्तोदात्तो वीरशब्द “स^{२७} घा^{२८} वीरो^{२९} न रिष्यति^{३०}” ।

आद्युदात्तो बहुव्रीहौ “रिषि^{३१} बहव^{३२} सुवीरम्^{३३}” ॥७॥

१ ०न्तं M

२ प्रकृति P D प्रकृतं M

३ विश्वे R.

४ ०तोऽस्त्रि० R. M. अस्त्रोयष P
अस्त्राया D Raja's text is
short by one syllable in b

५ RV I. 3 9

६ ०मि० D

७ RV I. 36 14^b Raja's
reference of this quotation
is wrong

८ RV IX 101 7^c

९ मित्रस्य omitted by P

१० RV III. 53 12

११ अग्निश्च R.

१२ RV I. 23 20^{c-d}

१३ ०हुत् P

१४ ०णमिति बं P

१५ ०र्षं R.

१६ ०ष्टं P

१७ प्रकृत्यर्थं प्रत्ययार्थोप० R. प्रत्ययार्थः
प्रत्ययार्थोपसर्जनं P

१८ समस्तेऽर्थं P

१९ प्रदर्शयन् P D

२० ससा R. P D M.

२१ RV I. 18 4^a

२२ Raja reads इषं for इषिम्

२३ RV I. 34. 12^b

अमित्रान्^१ वीरयत्येष इत्यर्थः केवले भवेत् ।
 कल्याणवीरमित्यर्थं^२ समस्तस्य प्रदर्शयेत् ॥८॥
 तात्पर्यं यदि पूर्वस्मिंस्तदा^३ तत्र स्वरो भवेत् ।
 “ऋष्ववीरस्य बृहत्ः”^४ इति तत्र निदर्शनम् ॥९॥
 सर्वेष्वेषु^५ समासेषु कार्या सूक्ष्मेक्षिका बुधैः ।
 पदेषु चासमस्तेषु शुद्धमर्थमभीप्सुभिः ॥१०॥
 प्रकृतौ प्रत्यये वापि स्वरो यत्र व्यवस्थितः ।
 तात्पर्यं तत्र शब्दस्य स्थापयेदिति निर्णयः ॥११॥

I.47.

अयं वां मधुमत्तमः सुतः सोमं ऋतावृधा ।
 तमश्विना पिबतं तिरोअह्वयं धृत्तं रत्नानि दाशुषे ॥१॥

अयं वाम् । प्रस्कण्व । अयम् । युवयो^१ । सुत । सोम । तम् । पिबतमिति^{६ १०} ।

त्रिवन्धुरेण त्रिवृता सुपेशसा रथेना यातमश्विना ।
 कर्णासो वां ब्रह्मं कृण्वन्त्यध्वरे तेषां सु शृणुतं हवम् ॥२॥

त्रिवन्धुरेण^{१ १} । त्रयो यस्य वन्धुरास्तेन । त्रिकोणेन^{१ २} । सुरूपेण^{१ ३} । रथेन । आयातम् । अश्विनौ !

१. अमिह्वीर० M. Cf. वीरो वीरयत्य-
मित्रान् N. I. 7.

२. ०ण वीर्यमि० R. M. Cf. वीरवन्तः
कल्याणवीरा वा । N. I. 7.

३. ०न्तद P.

४. RV. I. 52. 13^b. Raja's
reference of this quotation
is wrong.

५. ष्वेषां० P. D. M. ६. कार्यं M.

७. तादर्थ्यं एषा चतुर्थी । युवयोरर्थाय Sk

८. तमिम् P ९. पिबति P.

१०. V. Mādharma ignores मधुमत्तमः ।
ऋतावृधा । अश्विना । तिरोअह्वयम् ।
धत्तम् । रत्नानि । दाशुषे

११. उन्नतानतरूपत्रिविधबन्धनकाष्ठयुक्तेन
Sy. सारथिस्थानं वन्धुर उच्यते Sk.

१२. अप्रतिहतगतितया लोकत्रये वर्तमानेन
Sy. त्रिभिश्चक्रैर्वर्तते गच्छतीति
त्रिवृत् । तेन त्रिवृता Sk.

१३. शोभनसुवर्णयुक्तेन Sy.

कण्वास^१ । युवयो^१ । स्तोत्रम् । कुर्वन्ति । यज्ञे । सेपाम् । सुष्टु । शृणुतम् । ह्वानम् ।

अश्विना मधुमत्तमं पातं सोममृताष्टुधा ।

अथाद्य दंसा वसु विभ्रता रथे दाक्षासुष्टुपं गच्छतम् ॥३॥

अश्विना मधुमत्तमम् । सोमपानानन्तरम् । दाक्षासुष्टुम् । घनेन सह । उपगच्छतमिति ।

त्रियघस्थे बृहृषिं विश्ववेदसा मध्वा यज्ञ मिमिचतम् ।

कण्वासो वां सुतसोमा अमिद्यवो युवा ह्वन्ते अश्विना ॥४॥

त्रियघस्थे । यस्मिन् बृहृषिं त्रयाणां धातूनां सहावस्थानं तत्रासीती । सर्वज्ञौ । मधुनेमम् ।
यज्ञम् । सेक्तुमिच्छतम् । कण्वा । वाम् । अभिपुतसोमा स्तोत्रादभिपवाञ्च । अभिगतदीप्तय ।
अश्विनौ ! ह्वन्ते । पादान्तरे धामिति प्रयुक्तम् ।

१ P reads तैरस्मानपि एकतमुब्रफस्य
पती पिबतश्च सोमं यत्तस्य वर्धयितारो
सुपुराणं सुवासे बला वैजवनाय
सुवासे before कण्वास ।
कण्वपुत्रा मेधाविन ऋत्विजो वा Sy
कण्वपुत्रा मत्प्रमृतय Sk.

२ ०ताह्वानम् P

३ सोमपानार्थम् Sy

४ दाक्ष्यांसं यजमानं वानार्थम् Sk.

५ घानेन P

६ सह उपग० P सहोपाग० D M.
उपगम्य यजमानाय घनं दत्तमित्यर्थः Sk.

७ V Mādhava ignores अश्विना ।
मधुमत्तमम् । पातम् । सोमम् । ऋता
बुधा । अद्य । बला । रथे ।

८ ०घस्ते D

कवमात्रयण्येगास्तीर्जतया त्रियु स्थाने
व्यवस्थिते बर्से स्थित्वा Sy
सह तिष्ठन्ति येषु वेवतास्तानि सद्य
स्थानि । सवनायत्राभिप्रेतामि । तानि
त्रीणि यस्मिस्तत्रियघस्थम् । सोमि

कपरिस्तरणं बृहि । अपवाऽऽहवनीया
बपोऽनय सद्यस्था सहस्थानुत्वात् । ते
त्रयो यस्मिन् तत्रियघस्थम् । तस्मि-
न्त्रियघस्थे बृहृषिं । सप्तमीनिर्वेशाद्
व्यवस्थितमिति शेषः Sk

९ अपवा विद्वमिति घहनाम । वेद इत्यपि
धमनाम । विश्ववेदसा बहुधमौ Sk.

१० ०नेम D

मधुरेण रतेन Sy उवकेन Sk

११ अस्मदीयम् Sk.

१२ अमिद्यवियुमिच्छतमित्यर्थः Sk.

१३ युवयोरर्थाय Sk.

१४ ०वुसोसो० P ०निष्कृतसो० M

१५ स्तोत्रादपधान्याभिगत० P

अभिगता धीप्तिर्येस्तेऽभिद्यव ।
ब्राह्मण्या वीप्तया धीप्ता इत्यर्थः । अपवा
द्यु इत्यहर्नाम । अत्यन्तबुध्मार्पं प्राप्तं
यागाहो येस्तेऽभिद्यव Sk.

१६ पवा० P D M

१७ V Mādhava ignores युनाम्
and writes धामिति प्रयुक्तम्

याभिः कण्वमभिष्टिभिः प्रावतं युवमश्विना ।
ताभिः ष्वस्माँ अंवतं शुभस्पती पातं सोममृतावृधा ॥५॥

याभिः कण्वम्^१ । ये^२ । कण्वम् । अभिगमनं^३ । प्रावतम्^४ । युवाम्^५ । अश्विनी । तं । अस्मानपि
रक्षतम्^६ । उदकस्य । पती । पिवतञ्च । सोमम् । यज्ञस्य वर्धयितारी । मु पूरणं^७ ।

सुदासे दस्त्रा वसु विभ्रता रथे पृक्षो वहतमश्विना ।
रयिं समुद्राद्दुत वा दिवस्पर्यस्मे धत्तं पुरुस्पृहम् ॥६॥

सुदासे दस्त्रा । पैजवनाय सुदासे । दर्शनीयी । धनम् । रथे । विभ्रती । अश्विनी ।
अन्नं च^{१०} । आवहतम्^{११} । अस्मभ्यम् । अपि । अन्तरिक्षात् । दिव । वा । आहृत्य । बहुभि स्पृहणीयम् ।
रयिम्^{१४} । धत्तम् ।

यन्नासत्या परावति यद्वा स्थो अधिं तुर्वशे ।
अतो रथेन सुवृता न आ गतं साकं सूर्यस्य रश्मिभिः ॥७॥

यन्नासत्या । यदि । नासत्यी । दूरे भवथ^{१५} । यत् । वा । स्थ । अन्तिके । तत । रथेन ।
सुवर्तनेन^{१६} । अस्मान् । आगच्छतम् । सह । सूर्यस्य । रश्मिभिरुपसि प्रादुर्भूतं^{२१ २२} ।

१. कण्वा P.

२. येभिः P.

३. याभिः... रक्षाभिः Sy

युष्मदभ्येषणशीलाभिः । युष्मदन्वे-
षणपराभिः । स्तुतिभिरित्यर्थः Sk

४. चक्षुःप्रदानेन प्रकर्षेण रक्षितवन्ती
स्थः Sk.

५. यूयम् P.

६. शोभनस्य कर्मणः पालकौ Sy.

७. पुराणः P

८. वैज० P

९. पिबती P

१०. अश्विनावन P D

अश्विनो वनं M

११. प्रापितवन्ती स्थः Sk.

१२. दिवा P D

१३. वानृत्य P. वा दृत्य D. वादृत्य M.

१४. दत्तम् Sk.

१५. अमुष्मिन् लोक इत्यर्थः Sk.

१६. भवतः M.

१७. यदि Sk.

१८. स्थान्तिके M.

अस्मिन्नेव लोक इत्यर्थः Sk.

१९. सुगतिना Sk.

२०. सहयोगित्वमात्रमत्र रश्मीनाम् । अश्वि-
नोरेव तु प्राधान्यम् Sk

२१. ०भूते M.

२२. V. Mādhava ignores अधि

अर्वाश्वा वां सप्तयोऽध्वरुश्रियो वहन्तु सवनेषुप ।

इपं पृश्चन्तां सुकृते सुदानव आ बृहिः सीदतं नरा ॥८॥

अर्वाश्वा वाम् । अग्निमुक्षी । वाम् । अश्वा । यज्ञं ये श्रयन्ति ते । सवनानाम् । समीपे । वहन्तु । अन्नम् । सुकृते सुर्वते । शोभनदानाय यजमानाय । संयोजयन्ती । आसीदतम् । बृहिः । नेतारी ।

तेन नासत्या गतं रथेन सूर्यत्वचा ।

येन शश्वदूहयुर्दाशुपे वसु मध्वः सोमस्य पीतये ॥९॥

तेन नासत्या गतम् । तेन । नासत्यी । आगच्छतम् । रथेन । सूर्यसदृशस्येण । येन । बह्व । षनम् । ऊह्यु । यजमानाय । मधुसदृशम् । सोमम् । पातुम् ।

उक्थेमिरुर्वागवसे पुरुवसू अर्केश्च नि ह्वयामहे ।

शश्वत्कृष्णानां सदसि प्रिये हि कं सोमं पपयुरश्विना ॥१०॥

उक्थेमिरुर्वाक् । स्तोत्रसन्त्रे । रक्षणाय । अस्मदग्निमुक्षम् । बहुधनावदिवनी । निह्वयामहे ।

१ अस्मदग्निमुक्षा युवाम् Sk.

२ ये M.

यज्ञसन्वद्धा इत्यर्थः । अथवा अध्वर इति ध्वरतेहिंसाकर्मणः क्रियावचनम् । अनुपह्रितिता श्रीर्षेयां तेऽध्वरभियम् । स्वमीवन्तो बर्षनीया इत्यर्थः Sk.

३ अस्मदनुष्ठेयानि प्रीणि सवनाग्येषो पस्य Sy
सवनसम्बन्धो यज्ञनाम वा तदवयवप्रातः सवनभाष्यन्विनसवनतृतीयसवनवचनो वा । सवनाग्येषु यज्ञानां वा तदवयवानां प्रातःसवनादीनां वा समीप इत्यर्थः Sk.

४ पिबन्ति M

५ शोभनागो सुकृतानो कर्त्रे Sk.

६ शोभनागां च हृषिषां वात्रे यजमानाय Sk.

७ इवमन्नं पृश्चन्ता । पृश्चिन्न सामर्थ्या

दानार्थे । बबती Sk.

= V Mādharma ignores इत्

९ तो M.

१० आगतम् Sk.

११ सूर्यसवनेन, सूर्यरश्मिसङ्घनेन वा Sy
हिरण्यसञ्चितत्वात्सवन्तोऽध्वसेनेत्यर्थः Sk.

१२ ० रूपेण P

१३ यौ M.

१४ सर्ववा Sy

१५ प्रापितवन्ती स्यम् । बलवन्तावित्यर्थः Sk.

१६ मधु is omitted by M.

१७ स्तोत्रसम्बन्धे P

१८ सोमेन तर्पणाय Sk.

१९ अस्मद् is omitted by P

आत्मानिमुक्षम् Sk.

२० बहुधनं धनावदिवनी P

नित्यम् । हि^१ । कण्वाना^२ सदसि । प्रिये । यज्ञे । अश्विनी युवाम् । रन्तु । गोमग्^३ । पीतवन्ताविति^४ ।

I.48.

सह वामेन न उपो व्युच्छा दुहितदिवः ।

सह द्युम्नेन वृहता विभावरि राया देवि दास्यती ॥१॥

सह वामेन । सह । वननीयेन^५ । अस्माकम्^६ । उप । व्युच्छ^७ । दुहित^८ । गतात्रेन । महता ।

दीप्तिमति^९ । घनेन^{१०} च । देवि^{११} । दानवति^{१२} । उत्पन्न दान न वामिति^{१३} ।

अश्वावतीर्गोमतीर्विश्वसुविदो भूरि च्यवन्त वस्तवे ।

उदीरय प्रति मा सूनृता उपश्वोद राधो मघोनाम् ॥२॥

अश्वावती । अश्ववत्य^{१३} । गोमत्य^{१४} । विदवस्य वनस्य गुप्तु वेदयिष्य^{१५} । अन्यन्त दिव ।

च्यवन्त^{१६} । दिवसकरणायेदानीम्^{१७} । माम् । प्रति^{१८} । सूनृतवाच । उदीरय^{१९} । उप^{२०} । नोदय । घनम् ।

१. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

२. कण्वपुत्राणां मेधाविना वा Sy

३. यस्मात् पूर्वेष्वपि कालेषु नित्यमस्मदीयेषु सदस्सु सोमान् पीतवन्तो स्थस्तस्मा-दुत्पन्नप्रणयत्वादिदानीमपि नियत ह्ययाग इत्यर्थः Sk

४. Ms D puts the figure ॥४७॥ here to indicate the end of the fortyseventh hymn No such number is given in P. and M

५. वदनीयेन P. D. M.

घनेन Sy. अत्यन्तोत्कृष्टेनाग्नेन Sk

६. अस्माकमर्थाय Sk.

७. विविधं तमासि विवासय । प्रकाश कुर्वित्यर्थः Sk.

८. आदित्यतेजसो दिवि जायमानत्वा-दुषा दिवो दुहिता Sk.

९. यशसा च सह Sk १०. देवी D. M. अन्नयशोधनान्यस्मभ्य ददती व्युच्छे-त्यर्थः Sk. ११. नावमिति M.

१२ V. Mādhava ignores दिवः ।

द्युम्नेन १३ वद्वश्वोपेता. Sy.

१४. अश्वान् गाश्च स्तोतृभ्यो ददत्य

इत्यर्थ. Sk १५. लम्भयिष्य Sy.

सर्वस्य भूतजातस्य सुप्तु वेदयिष्य ।

प्रकाशिका इत्यर्थ. । स्वयमेव वा वेदि-

त्र्य. Sk १६. ंन्त D. गतवत्य. ।

समस्त त्रैलोक्यं प्राप्तवत्य इत्यर्थ. Sk.

७ प्रजाना निवासाय Sy. स्वज्योतिषा

तमसामाच्छादनाय । प्रकाशनायेत्यर्थः

Sk. १८. स्तृणातावाच. M.

स्तुतिलक्षणा वाच. । मम वाचः प्रति

प्रेरय येनाहं त्वां प्रभूताभिः स्तुतिभिः

स्तौमीत्यर्थ । अथवा सूनृतेत्युपोनाम ।

यत्तच्छब्दावध्याहृत्य पूर्वणार्धर्चन सहैक-

वाक्यतैव योज्या । या अश्वावतीत्यादि-

गुणा भूरि च्यवन्त वस्तवे तास्त्वमुदीरय

मा प्रति सूनृता. प्रकाशरूपा उपसः Sk.

१९. प्रकाशरूपाणामुषसामधिष्ठात्र्या अधि-

देवताया इदमुष शब्देन सम्बोधनम् Sk.

२०. देहीत्यर्थः Sk.

वाढधानां तत आहृत्य मिक्षुभ्यः ।

उवासोपा उच्छाञ्च नु देवी जीरा रथानाम् ।

ये अस्या आचरणेषु दधिरे समुद्रे न श्रवस्यवः ॥३॥

उवासोपा । पुरापि व्युष्टवती सम्प्रति । च । व्योच्छत् । क्षिप्रम् । उपा । क्षेत्री । रथानां
ये रथा । उपस । आगमनेषु । तिष्ठन्ति । अन्नमाञ्जिहीषवः । समुद्रे । इव नाविका ।

उपो ये ते प्र यामेषु युञ्जते मनो दानाय सुर्यः ।

अत्राह तत्कण्वं एषां कण्वतमो नाम गृणाति नृणाम् ॥४॥

उपो ये ते । उपसि शयाने शयानः प्रस्कण्व उदारानां नामान्यसावसाविति ब्रूत इति
समुदायार्थः । उप । तव । आगमनेषु । ये । प्राप्ता । मनः । दानाय । प्रायुञ्जत । अत्र । एव ।

१ मघोनां धनवतां यष्टणां स्वभूतम् । ये
धनवन्तो न यजन्ते तेभ्योऽपहृत्येत्यर्थः ।
अथवा मघशब्दोऽत्र हविर्भक्षणं धने
वर्तते । यष्टीनिर्देशाद्योग्यमिति शेषः ।
हविर्भक्षणं धनेन धनवतामस्माद्भुतां
योग्यम् । यष्टणां यद्योग्यमित्यर्थः Sk.

२ अस्मदर्थम् Sy

३ पुरोपि P

४ निवासमकरोत्, प्रभातं कृतवतीत्यर्थः
Sy प्रागपररात्राद्गवांस राभ्या
सहोषितवत्पुष्या । रात्रावेवानुप्रविष्टाऽ-
द्भुदयस्यानवदित्यर्थः Sk.

५ व्युच्छति प्रभातं करोति Sy

व्युष्टवती चापररात्रे Sk.

६ उवा M

७ क्षिप्री P प्रेरयित्री Sy क्षिप्रा Sk

८ रथो रंहतेर्गतिकर्मणो गन्तेहामिप्रेत ।
गन्तुणां मध्ये । अथवा रथानामिति
यष्टीनिर्देशात् सकाशाविति वाक्यशेषः ।
क्षिप्रा रथानामपि सकाशात् Sk.

९ P adds न after रथा

१० परिवारणेषु बधिरमात्मानं धारितवन्तः ।

परिचर्यायां स्थिता इत्यर्थः Sk.

११ तच्छन्त्यममाञ्जि० P ०मिहो० D

धनकामा यथा समुद्रमध्ये नावः
सञ्जीकृत्य प्रेरयन्ति तद्वत् Sy

अथ इति धननाम । तत्कामा अथत्यथो
वशिजः । यथात्यन्तधनाशया समुद्रे
वशिजो ध्ववसिष्ठन्ते तद्वत् । य एवो
धसं परिवारन्ति तेषामेव सा उवास
उच्छाञ्च सत्कार्यकरत्वात्सोतरेवा
यष्ट्वामित्यर्थः Sk.

१२ समुद्रमिव P D

१३ ये ये P १४ उच्यति M.

१५ शयानाः P शयाने M

१६ तुभ्यम् Sk.

१७ यामेषु यज्ञेषु Sk.

१८ प्रताः P स्तोताः Sk.

१९ हविषाम् Sk.

२० प्रेरयन्ति । दानशीला उदारा प्रमथ-
प्रतःकामे दानुमिच्छन्तीत्यर्थः Sy
ये तुभ्यं यज्ञेषु हवींषि ब्रवीतीत्यर्थः Sk.

२१ ०त अ० P D पृषिव्यास्तस्मि
क्षिताया अयं प्रतिनिर्देशः Sk.

कण्वाना वरिष्ठ^१ । कण्वपुत्र^२ । एषाम्^३ । नृणाम्^४ । तत् । नाम । उच्चारयति^५ ।

आ घा योषेव^५ सूनर्युपा^६ याति प्रभुञ्जती ।

जरयन्ती^६ वृजनं^७ पद्वदीयत्^८ उत्पातयति^९ पक्षिणः^{१०} ॥५॥

आ घा योषेव । आयाति^५ । उपा^६ । स्त्रीव । प्रकर्षेण^७ रक्षन्ती । सूनरीत्यप्युपो नाम शोभन-
नरेति मनुष्याणाम्^८ । उपद्रवम्^९ । जरयन्त्युपस्यागताया पद्वत्^{१०} पुरुपादिकम्^{११} । चलति^{१२} । पक्षिण ।
चेयम्^{१३} । उद्गमयति ।

वि या सृजति^{१४} समनं^{१५} व्यर्थिनः^{१६} पदं^{१७} न वेत्योदती ।

वयो^{१८} नकिष्टे^{१९} पक्षिवांसं^{२०} आसते^{२१} व्युष्टौ^{२२} वाजिनीवति ॥६॥

वि या^{१३} सृजति । विसृजति^{१४} । या । सङ्ग्राम^{१५} युयुत्सून्^{१६} । प्रेरयति^{१७} या च ।

१. अतिशयेन मेधावी कण्वो महर्षिः Sy. . . . तेषामेषा मनुष्याणा मध्ये कण्व एव कण्वतमो नाम गृणाति । कण्व इति सोऽयमित्यभिसम्बन्धात् पितृ-शब्दः पुत्रे प्रयुज्यते । आत्मन एवाय परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेणाभिधानम् । कण्वतम इति कण्वशब्दो मेधाविनाम । अतिशयेन मेधावी कण्वतमः । अयं कण्वपुत्रः प्रस्कण्वो नाम मेधावितम-स्तव नाम स्तौतीत्यर्थः । नामस्तुत्या चात्र नामवतामेव स्तुतिः प्रतिपाद्यते । त्वां स्तौतीत्यर्थः । स्तोतारस्तुभ्यं यज्ञेषु हवींषि वदति । समस्तायामेतस्या पृथिव्यां तेषां मध्येऽहमेव कण्वपुत्र-स्त्वामतिशयेन स्तौमि नान्यः कश्चि-दिति समस्तार्थः Sk.

२. षषां P. ३. नृषणाम् P.

४. ०न्ति M. ५. उदितेत्यर्थः Sk.

६. आयातमषा M. ७. स्वेन ज्योतिषा कृत्स्नं जगत् प्रकर्षेण पालयन्ती Sk.

८. सुष्ठु गृहकृत्यस्य नेत्री गृहिणीव Sy. शोभना नरा यस्याः स्तोतृत्वेन यष्टृ-त्वेन च सन्ति सा सूनरी Sk.

९. गमनशीलं जङ्गमं प्राणिजातम् । . . . असकृ-दुपस्यावृत्ताया वयोहान्या प्राणिनो जीर्णा भवन्ति Sy. १०. बलं कालेन हि प्राणिना जीर्यते । कालं चोषा अतिपात-यति । अत एवमुच्यते जरयन्ती वृजनमिति . . . चटकादयो हि पक्षिण उपउदयवे-लायां स्वेभ्य आवासकेभ्य उत्पतन्ति । अतस्तानुषा एवोत्पातयतीत्युच्यते Sk.

११. पादयुक्तं प्राणिजातम् Sy. यथा कश्चित् पादवानागच्छेत् तद्वदागच्छति Sk.

१२. निद्रां परित्यज्य स्वस्वकृत्यार्थं गच्छति Sy. १३. व्या M.

१४. विसर्गो ह्यनुज्ञा । अनुजानाति Sk.

१५. समीचीनचेष्टावन्त पुरुषम् . . . गृहारामादि-चेष्टाकुशलान् पुरुषान् उष कालः शयना-दुत्थाप्य स्वस्वव्यापारे प्रेरयतीति प्रसिद्धम् Sy. समनं सङ्ग्रामनामैतत् . . . उष-उदयोत्तरकालं . . . योद्धारो युध्यन्ते । अत उषा एव सङ्ग्राममनुजानातीत्युच्यते । अथवा समनमिति संपूर्वस्य मनेर्वा ज्ञानार्थस्यानेर्वा प्राणार्थस्य रूपम् । ज्ञानं प्राणं वेत्यर्थः । उभयमपि ह्येतदुषउदयोत्तर-कालं प्रवर्तते Sk. १६. ०यन्ती P.

मिभून् सा । पदम् । इव । निवधाति । घनं घनैरागच्छन्त्युपा इति रश्म्यभिप्रायवचनम् । पक्षिण इव । केचन । पतनशीला वृक्षेषु । आसते । तव । व्युच्छन्ने । उप ।

एपायुक्त परावतः सूर्यस्योदयनादधि ।

शतं रथैभिः सुमगोपा इयं चि यात्यभि मानुपान् ॥७॥

एपायुक्तः । एपा । उद्युक्ता । दूरात् । सूर्यस्म । उदयनाद् दिव । शतम् । रथानधिरुह्य । सुमना । उपा । मानुपान् । अभि । विधियम् । याति ।

विश्वमस्या नानाम् चक्षसे जगुज्ज्योतिष्कृणोति सूनरी ।

अप द्वेषो मघोर्नी दुहिता दिव उपा उच्छदप स्रिधः ॥८॥

विश्वमस्या । उपस । दर्शनाय । सर्वमेव । जगत् । शिरो नमयति । ज्योतिश्च । कृणोति ।

१ व्यधिनोऽपिन कार्यवन्तः । कार्यवन्तश्च कार्येषु विसृजन्ति । सर्वे हि कार्यवन्त स्वकार्येषूपजयोत्तरकारं प्रवतन्ते Sk.

२ स्थानं न कामयते । जय-काम-शीघ्रं गच्छतीत्यर्थः Sy यथा कश्चिदेकं पदं गच्छेत्तद्वत् क्षणेन गच्छति Sk.

३ रथभिप्रायं M. रथ्याभिप्रायं P रथ्याभि० D

४ पक्षिणः पतनशीलास्तव व्युष्टीं स्वेष्ट्या वासकेषु नासते । स्वबुद्धयवेलायां स्वैभ्य आवासकेभ्य उत्पत्तस्तीत्यर्थः Sk.

५ पक्षिणोऽके च M पक्षिणोऽकेचन P D

६ हे- जपोऽवते । त्वदीये प्रभातकाले पतनयुक्ताः पक्षिणो न तिष्ठन्ति । किन्तु स्वस्वमीडादिभिर्गत्य गच्छन्तीत्यर्थः Sy

७. उपा P D

८. ०क्ता M.

९ स्वकीयानां रथानां शतं योजितवती Sy युक्तवत्यश्वान् रथेषु Sk.

१० यतः स्थानात् सूर्य उदेति ततः Sk.

११ ०नाविव

१२ शतमिति तृतीयायै द्वितीया । क्षतेन रथैः Sk.

१३ अधिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१४ सौभाग्ययुक्ता Sy

१५ अभिविधं P D मानुपादविधि M. विधोपेण Sy

१६ इतश्चेतश्च पार्थिवं लोकं स्वभासा व्याप्नोतीत्यर्थः Sk.

१७ V Mādhava ignores अधि । इयम्

१८ प्रकाशाय Sy

१९ सप्त० D

२० सर्वस्य जगत एतवायत्तं दर्शनीयमित्यर्थः Sk.

२१ अच्छिरः M.

२२ नगमयति P

उषाः सा । दिव । दुहिता सर्वान्^१ द्वेष्टन्^२ । क्षपयितृश्च । तिरस्कुर्वन्ती^३ प्रादुर्भवतु^{४ ५} ।

उष आ भाहि भानुना चन्द्रेण दुहितदिवः ।
आवहन्ती भूर्यस्मभ्यं सौभगं व्युच्छन्ती दिविष्टिषु ॥६॥

उष आ भाहि । उष ! अभिमुखम् । भाहि । तेजसा । ह्लादकेन । दिव । दुहित !
आवहन्ती । वहु । धनम् । अस्मभ्यम् । प्रादुर्भवन्ती । दिवसानामन्वेपणेपु ।

विश्वस्य हि प्राणानं जीवनं त्वे वि यदुच्छसिं सूनरि ।
सा नो रथेन बृहता विभावरि श्रुधि चित्रामघे हवम् ॥१०॥

विश्वस्य हि । विश्वस्य । हि प्राणिन । प्राणनम् । जीवन च । त्वयि भवति । यदा त्वम् ।
व्युच्छसि । उष ! प्रकाश कुर्वन्ती । सा । अस्माकम् । रथेन । बृहताऽऽगता । दीप्तिमति ! शृणु ।
चित्रघने । ह्वानम् ।

उषो वाजं हि वंस्व यश्चित्रो मानुषे जने ।
तेना वह सुकृतो अध्वराँ उप ये त्वा गृणन्ति वहयः ॥११॥

उषो वाजम् । उष । हि । अन्न देवि । य । पूजनीय । मनुष्येषु भवत्यय ।

१. सर्वाञ्चेष्टन् D.
- किञ्च द्वेषः सर्वप्राणिद्वेष्यं तमः Sk.
२. शोषयितृन् Sy. शोषयितृन् वा । कान् ?
सामर्थ्यान्नक्तञ्चरान् रक्षणादीन् ।
रक्षणादीनपि विवासयतीत्यर्थः Sk.
३. ऽन्ति D. अपोच्छति तमश्च
विवासयति Sk. ४. ऽन्तु M.
५. V. Mādhava ignores सूनरी ।
मघोनी ६. सुखकरेणेत्यर्थः Sk.
७. ऽहितावहं P. आनयन्ती Sk.
८. सौभाग्यम् Sy. प्रभूतमस्मभ्यं शोभन
घनं ददातीत्यर्थः Sk ९. ऽन्ति P.
१०. दिवसेषु Sy. दिवमिष्यते याभिर्गन्तुं ता
दिविष्टयः । तामु । अस्मदीयेषु यज्ञेष्वि-
त्यर्थः Sk. ११. हिशब्दः पदपूरणः

- Sk. १२. Omitted by P.
१३. सर्वे प्राणिनस्त्वत्प्रसादात् प्राणन्ति
जीवन्ति चेत्यर्थः Sk.
१४. यस्मात् Sy. यद् या Sk.
१५. ऽयुसि P. तमांसि विवासयसि Sk.
१६. कुर्व M. १७. आयाहीति शेषः Sy.
महता रथेनास्मान् प्रत्यागन्तुम् Sk.
१८. विशिष्टप्रकाशयुक्ते Sy.
१९. उषोनामैव वा चित्रामघशब्दः Sk.
२०. हिशब्दस्तु पदपूरणः Sk.
२१. अनं P. हविलक्षणम् Sy.
२२. या P.
२३. चायनीय Sy.
२४. मनुष्ये जने जाते यजमाने Sy.
मनुष्यलोके Sk.

तेनाग्नेन। सुकमण। यज्ञान्। उपायह। ये। त्वाम्। स्तुवन्ति। स्तोतारः।

विश्वान्देवाँ आ वहु सोमपीतयेऽन्तरिक्षाद्गुपस्त्वम् ।
सास्मासु धा गोमुदश्चावदुक्थ्यरुमुपो वाजं सुवीर्यम् ॥१२॥

विश्वान् देवान्। विदवान्। दवान्। आयह। सोमपानाम्। अन्तरिक्षात्। उप। त्वम्।
सा। अस्मासु। धहि। गोमत्। अदयवत्। प्रदास्यम्। उप। वाजम्। सोमनवीर्यम्।

यस्या रुशन्तो अर्चयुः प्रतिं मुद्रा अदृचत ।
सा नो रुयि विश्ववार सुपेशसमुपा ददातु सुगम्यम् ॥१३॥

यस्या रुशन्तः। यस्या। दीप्यमानाः। अर्चयुः। प्रत्यददात्तः। मन्त्याणा। सा। नः। रुयिम्।
सर्ववरणीयम्। सुस्पम्। उपाः। ददातु। सुगम्यम्।

१ तेन कारणेन Sy तेन दत्तेनोपायह Sk.

२ शोमनामान् स्वर्गाविकलावाप्तिपर
णानि Sk.

३ उपाह्व D उपायह M

४ यज्ञनिर्वाहका Sy स्तुतीनां घोषारो
मत्प्रभृतयः। यच्छब्दभृतेस्तेवामित्यप्या
हार्यम्। तेनाग्नेन स्तोतृन् यज्ञकरण
समर्थान् कुर्वित्यर्थः। अथवा तेनेति हेतो
स्तुतीया। तेन हविभूतेन हेतुना तदन्नं
हविभूतमुपनोक्तुमित्यर्थः। आयह।
कान्? आत्मसहचारिणो विश्वान् देवान्।
कीदृशान्? सुहृत् शोमनकर्म
कारिणः। क्व? अप्वरानुप।

यताम् प्रति यशोवित्यर्थः। कस्य
स्वभूतेषु? उच्यते। ये त्वा गुणन्ति
बह्व्यस्तेषाम् Sk.

५ Omitted by P आत्मसह
चारिणः Sk.

६ देवा M.

७ ०मातरि० P

८ उपस एयात्र प्रापायं सहचारित्यमात्रं
विशयेयां देवानाम् Sk

९ सास्मास्यिति तच्छब्दभृतेषां ग्यायं
सम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहार्यं। यां त्वा
मेवमवोचाम साऽस्मासु धा स्यापय।
अस्मभ्यं देहीत्यर्थः Sk.

१० वाचम् M. अन्नम् Sk.

११ शोमनवीर्यतहितं शोमनवीर्यं धा Sk.

१२ ०क्षत P D

०क्षन्तबुक्षन्त M.

प्रतिबुशयन्ते Sy

१३ विश्वस्य धारकम्। यद्वा विश्वैर्वर
णीयम् Sy

१४ सुहृत् गन्तव्यम् Sy

सुक्षनामेतत्। सुक्षं धा। अथवा एये
रेवैतद्विशेषणम्। सुक्षकरं रुयिम् Sk.

ये चिद्धि त्वामृषयः पूर्वं ऊतये जुहुरेऽवसे महि ।

सा नः स्तोमाँ अभि गृणीहि राधसोपः शुक्रेण शोचिषा ॥१४॥

ये चिद्धि । ये^१ चित् । हि^२ त्वाम् । ऋषयः । पूर्वं^३ । रक्षणाय । आहूतवन्तः । महति^४ ।
सा । अस्माकम् । स्तोमान् । अभिगृणीहि^५ । घनेन^६ । उप^७ । शुक्रेण^८ । तेजसा युवतेति^९ ।

उषो यदद्य भानुना वि द्वारावृणवो दिवः ।

प्र नो यच्छतादवृकं पृथु च्छदिः प्र देवि गोमतीरिपः ॥१५॥

उषो यदद्य । उप । यत् । अद्य । तेजसा । दिवः । द्वारी पूर्वापरी सूच्येव विद्ववती तदानीम् ।
प्रयच्छ^{१५} । अस्मभ्यम् । स्तेनरहितम्^{१६} । विस्तीर्णम् । गृहम् । प्रयच्छ च । देवि ! गोमन्ति^{१७} । अन्नानि ।

सं नो राया बृहता विश्वपेशसा मिमिक्ष्वा समिळाभिरा ।

सं द्युम्नेन विश्वतुरोषो महि सं वाजैर्वाजिनीवति ॥१६॥

सं नो राया । सयोजय । अस्मान् । घनेन । महता । सर्वरूपेण । समिमिक्ष्वा च । गोभिः ।

१. सा न इति तच्छब्देनोषसः प्रतिनि-
देशाद् य इति यच्छब्द उषोविषयो
द्रष्टव्यः । व्यत्ययेन पुल्लिङ्गता । द्विती-
यैकवचनस्य स्थाने प्रथमावहुवचनम् ।
...यां त्वाम् Sk.

२. चिच्छब्दः पदपूरणः Sk.

३. क्षेणाय M. अवतिरत्र गत्यर्थः ।
स्वयज्ञान् प्रतिगमनाय Sk

४. महिते ! पूजनीये वा Sy

५. अभिष्टुहि Sk.

६. घनं देहीत्यर्थः Sk.

७. नित्यं चास्मान् प्रति शुक्रेण ज्योतिषा
व्युच्छेत्यर्थः । अथवा ये चिद्धि त्वां
सा नः स्तोमानिति श्रुतौ यच्छब्दत-
च्छब्दौ परस्परसम्बन्धासम्भवाद्योग्यार्थ-
सम्बन्धवन्तौ यच्छब्दतच्छब्दावध्याहृत्य
निराकाङ्क्षीकर्तव्यौ । ये त्वामृषयः
पूर्वं जुहुरे तेषामिव यां त्वामस्तोष्मः
सा नोऽस्माकमपि स्तोमान् अभिगृ-

णीहि राधसेति Sk.

८. V. Mādhava ignores अवसे

९. या त्वामद्य Sk.

१०. दिवो P. ११. द्वारी M.

१२. पूर्वापरदिग्भागान्धकारेणाच्छादितौ Sy.

१३. सूच्यप M.

१४. वर्धयति P. वद्ध भवति D. M.

विश्लिष्य प्राप्नोषि Sy.

विविधं गच्छसि । . . . कृत्स्नां दिवं
स्वज्योतिषा व्याप्नोषीत्यर्थः Sk.

१५. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । सा
प्र नो यच्छतात् Sk.

१६. हिंसकरहितम् Sy. परैरनादेयम् Sk.

१७. गोमन्नानि P. १८. राय D.

१९. महतः P. २०. बहुरूपेण सर्वरूपेण
वा Sk. २१. समीक्ष्य P.

संगमय । सम्बन्धय । घनमस्मभ्यं
देहीत्यर्थः Sk. २२. इच्छेत्यन्ननाम ।

. . . अन्नैश्च संमिमिक्ष्व Sk.

सम् । यद्यत् । सर्वस्रूपा हिंसकेन । समोजय । अन्नैश्च । अन्नवति ।

L.49

उपो मद्रेमिरा गहि दिवश्चिद्रोचनादधि ।

वहन्त्वरुणाप्संच उप त्वा सोमिनो गृहम् ॥१॥

उपो मद्रेमि । उप । मद्रै । आगच्छ । दीप्तात् । लोकात् । उपवहन्तु । त्वाम् ।
वरुणाप्सा अस्वा । सोमिनः । गृहम् ।

सुपेशसं सुखं रथं यमृच्यस्था उपस्त्वम् ।

तेना सुश्रवसं जन्म प्रावाद्य दुहितर्दिवः ॥२॥

सुपेशसम् । सुखम् । सुदारम् । रथम् । यम् । अच्यस्था । उप । त्वम् । तेन ।
सोमनाभं हविष्मन्तम् । यजमानम् । अद्य । प्ररक्षा । दिव । दुहितः ।

१ सं M.

२ अस्तकर्मैत्यर्थः Sk.

३ वाचशब्दोऽत्र बलवचनः । बलैश्च संमिमिष्व Sk.

४ ऽवस्त इति M

मन्मसायनभूतक्रियायुक्ते Sy

प्रत्युपसर्गं चाख्यातानुषङ्गावाख्यात
भेदाच्च वाक्यभेदाद्वाञ्जिनीवतीत्येतस्योप
इत्येतेन सह पर्यायवस्त्वेष्ययुक्तत्वम् ।
सम्बन्धिशब्दो बोधस एव विशेषणम् ।
वाञ्जिनीशब्दोऽन्ननामधेयम् । अन्नवती ।
अथवा वाञ्जित्यन्ननाम । तस्मात् स्त्रिया
मीकारः । वाञ्जिन्यो ब्रह्मवास्तवती
वाञ्जिनीवती Sk.

५ V Madhava ignores उप ।
महि । Ms D puts the figure
॥४८॥ here to indicate the
end of the fortyeighth
hymn. No such number is
given in P and M.

६ कस्यापैरर्क्षः Sk.

७ दिव उपसर्गस्थितात् आदित्य-
मण्डलावागच्छ Sk.८. उपशब्दः प्रतिशब्दस्यार्थे गृहमित्यनेन
च सम्बन्धमित्यर्थः । सोमवतो यज-
मानस्य गृहं प्रति Sk.

९. गावः Sy

१० गृहा P

११ V Madhava ignores चित् ।
अधि१२ शोमनावयवम्, शोमनकर्मयुक्तं वा ।
यद्वा शोमनहिरण्ययुक्तम् Sy१३ शोमनेन शोनाकाशेन युक्तं, विस्तुत-
मित्यर्थः । यद्वा सुखहेतुभूतम् । अथवा
सुखमिति क्रियाविशेषणम् । सुखं यथा
भवति तथेत्यर्थः Sy

१४ ऽनाग्रहेवि० M.

१५ प्रकर्षेण गच्छ Sy
प्रकर्षेणागच्छ Sk.

वयश्चित्ते पतत्रिणो द्विपच्चतुष्पदर्जुनि ।

उषः प्रारंभतूरनु दिवो अन्तेभ्यस्परि ॥३॥

वयश्चित्ते । पक्षिण । पत्रयुक्ता । द्विपात् । चतुष्पाच्च । उष । शुक्रवर्णो । तव ।
आगमनकालान् । प्रति । प्रगच्छन्ति । अन्तरिक्षपर्यन्तेभ्य ।

व्युच्छन्ती हि रश्मिभिर्विश्वमाभासि रोचनम् ।

तां त्वामुषर्वसूयवो गीर्भिः कण्वा अहूपत ॥४॥

व्युच्छन्ती हि । व्युच्छन्ती । हि । रश्मिभिः । सर्वम् । लोकम् । भासयसि । ताम् । त्वाम्
उष । घनकामा । गीर्भिः । कण्वा । आहूतवन्त ।

I.50.

उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥१॥

उदु त्यम् । उद्वहन्ति । तम् । जातवेदसम् । अश्वा केतवो रश्मयो वा । सर्वेषा भूतानाम् ।
दर्शनाय ।

१. पय० M. चिच्छब्दोऽत्रोपमायाम् ।

वय इव पक्षिण इव ते तव Sk

२. पुत्र० M. पतनशीला गमनशीला
अश्वाः Sk ३. प्रति Sk

४. षवर्णो D. शुक्रो वर्णो M.
शुभ्रवर्णो Sy शुक्लवर्णो Sk.

५. षलात् P D. गमनान्यनुलक्ष्य Sy.
यो यो गमनकालस्तत्र तत्रेत्यर्थः Sk

६. प्र is omitted by P. and D.

७. षरिप० P. परिशब्दः . . . पदपूरणः ।
अथवा परिशब्दोऽन्तशब्दात् पूर्वो द्रष्ट-
व्यः । . . . दिव पर्यन्तेभ्यः प्रारन् Sk.

८. V. Mādhava ignores चित् । परि
९. तां त्वामिति च तच्छब्दाद्यच्छब्दोऽ-
ध्याहर्तव्यः । यां त्वाम् Sk.

१०. व्युच्छन्ती हि omitted by M.
हिशब्दः पदपूरणः Sk.

११. षयति P. D M
सर्वं जगत् . . . प्रकाशयसीत्यर्थः Sk.

१२. स्तुतिलक्षणाभिः Sk.

१३. कण्वपुत्राः Sk १४. आत्मन एवेदं
परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेणाभिधानम् । अहं

कण्वपुत्रः प्रस्कण्वनामा हूतवानित्यर्थः Sk.

१५. Ms D. puts the figure ॥४६॥
here to indicate the end of
the forty-ninth hymn. No
such number is given in P.
and M

१६. सूर्यः सत्त्वा । सुवतेर्वा । स्वीर्यतेर्वा . . .
उद्वहन्ति तं जातवेदसं रश्मयः केतवः ।
सर्वेषा भूताना दर्शनाय सूर्यमिति ।
(कमन्यमादित्यादेवमवक्ष्यत् ।)

N. 12 14, 15

१७. तच्छब्दश्चुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः । यं सर्वप्राणिनो नमस्यन्ति Sk.

१८. तज्जा० M. तत् जा० D.
जातप्रज्ञानम् Sk.

१९. सत्यतत्त्वाः । सूर्यस्य हि स्वय प्रज्ञान-
सत्त्वादश्चैरपि प्रज्ञानसत्त्वैरेव भवि-
तव्यम् । अथवा केतवो रश्मयः । प्रज्ञान-
सत्त्वात् त उद्वहन्ति Sk. उदिते
हि सूर्ये सर्वं भूतजात द्रष्टुं समर्थं भवति
नानुदिते Sk. २०. V. Mādhava
ignores उ । देवम् । सूर्यम्

अपृ त्ये तायवो यथा नक्षत्रा यन्त्युक्तुभिः । सूराय विश्वचक्षसे ॥२॥

अपृ त्ये । अपयन्ति । नक्षत्राणि । रात्रिभिः सहागच्छन्तीभिः । अमी । स्तेना । इव ।
सूर्यम् । विश्वस्य द्रष्टारं दृष्टवा ।

अहश्चमस्य कृतेवो वि रुहमयो जनां अनु । आजन्तो अमयो यथा ॥३॥

अहश्चमस्य । अदर्शमहम् । अस्य । केतून् । भिमवन्ति । जनान् । प्रति । रमयः । आजन्तः ।
अनयः । इव दीप्यमाना इति ।

तरणिं विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्रमा भासि रोचनम् ॥४॥

तरणिः । क्षिप्रगन्ता । विश्वस्य दर्शकः । ज्योतिषं कर्ता । असि । सूर्यः । विश्वं च ।
दिवम् । प्रकाशयसि ।

१ आप M २ अहय० M
अनुपयतां प्रतिपद्यन्त इत्यर्थे Sk.

३ सह ग० P

४ M adds अमीभिः before अमी ।
तस्करा नक्षत्राणि च रात्रीभिः सह सूर्य
आगमिष्यतीति भीत्या पलायन्त
इत्यर्थे Sy

५ पञ्चम्यर्थे कृतुर्षी । सूर्यात् । सूर्यो-
दयोत्तरकासं हि नक्षत्राणि राभ्यश्च
न बुधयन्ते Sk. ६ द्रष्टारं P
कीदृशात् सूर्यात् ? विश्वचक्षसे स्वर्ग्यो
तिषा सर्वस्य दर्शयितुर्द्रष्टुर्वा Sk.

७ सङ्घर्षं सुहृ । प्रथमपुरुषबहुवच-
नस्य स्थाने व्यत्ययेनेबमुत्तमपुरुष्यक-
वचनम् । बुधयन्त इत्यर्थः । कृत एतत् ?
केतव इत्यादिष्वभिहितकर्मत्वनिमित्तं
सायाः प्रथमाया दर्शनात् Sk.

८ दर्शनमहम् M. अनुक्रमेण प्रेक्षन्ते Sy

९ अदर्शमहस्य P
अस्य सूर्यस्य प्रज्ञापका रुहमयो
जनान् । आतान् सर्वान् सर्वं
जगत्प्रकाशयन्तीत्यर्थः Sy

१० के बुधयन्ते ? उच्यते । अस्य सूर्यस्य
स्वभूताः केतवः प्रज्ञानतत्त्वा रुहमयः ।
अथवा अनुक्रमित्युत्तमपुरुष्यभूति
सामर्थ्याद् रुहमीनां च दर्शनकर्मत्वात्
केतव इत्यादिषु द्वितीयापे व्यत्ययेन

प्रथमा । अदर्शमहस्य केतून् रुहमीन्
जनानन् विश्वजमानानानीतिव Sk.

११ विश्वस्तु आजन्त इत्येतेन सम्बन्ध-
यितव्यं Sk. १२ ऽसि M

१३ मनुष्यान् व्याप्यावस्थिता इत्यर्थे Sk.

१४ The third *pāda* of this stanza
is quoted in N 3 15

१५ तरिता, अन्वयेन गन्तुमशक्यस्य महतो
ऽप्यगो गन्ताऽसि । यद्गोपासकानां रोगा
सारयितासि । 'आरोग्यं भास्करादिष्वेत्'
इति स्मरणात् Sy १६ सर्वे प्राणिभि-
दर्शनीयः । यद्वा विश्वं सकलं भूतजातं
दर्शतं द्रष्टव्यं प्रकाशयं येन स तथोक्त Sy
सवस्य हि दर्शनीयो द्रष्टा वा Sk.

१७ यद्वा चन्द्रादीनां रात्रौ प्रकाशयिता ।
रात्रौ हि अम्मयेषु चन्द्रादिष्वेतेषु
सूर्यकिरणाः प्रतिक्रिस्ताः सन्तोऽप्यकारं
निवारयन्ति यथा द्वारस्यदर्पणोपरि
मिपतितता सूर्यरुहमयो गृह्णात्सर्गतं
तमो निवारयन्ति तद्ब्रह्मिष्यं

यद्वा हे सूर्ये अन्तर्पामितया सर्वस्य
प्रेरक परमात्मन् तरणिः सत्साराभ्ये
स्तारकोऽसि । यस्मात्त्वं विश्वं सर्वं
मुमुक्षुभिर्दर्शतो द्रष्टव्यं साक्षात्कर्तव्यं
इत्यर्थः । ज्योतिष्यं सूर्यादि कर्ता Sy
१८ सर्वं च जगद्वाभासयसि । रोचनं प्रकाश
स्वभावकम् Sk.

प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदैषि मानुषान् । प्रत्यङ्ङिश्चं स्वर्दृशे ॥५॥

प्रत्यङ् देवानाम् । “तस्मात् सर्व एव मन्यते मा प्रत्युदगात्” इति ब्राह्मणम् । देवानां विशो देवानित्यर्थे देवान् । मनुष्यान् । च त्वम् । अभिमुख उदैषि किं बहुना सर्वं जगदपि । प्रत्यङ्ङुदैषि । सर्वस्य पदार्थस्य । दर्शनाय ।

येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनां अनु । त्वं वरुण पश्यसि ॥६॥

येना पावक । येन । शोधयित ! तेजसा । जनान् । प्रत्यर्थार्यम् । गच्छन्तम् । त्वम् । आच्छादयित ! पश्यसि “तत् ते वयं स्तुम इति वाक्यशेष” इति यास्क ।

१. मा P. D २. मरुत्नामकान् देवान् Sy. देवानां स्वभूता या विशस्तान् . . . द्रष्टुम् । पुरस्तादुदितस्य भवतः पश्चादवस्थितान् सर्वदेवान् द्रष्टुमित्यर्थः Sk. ३. उदेतुश्चेदं सूर्यस्य विशेषण नोदयतिक्रियायाः । कुत एतत् ? उल्लिङ्गत्वात् । प्रतीच्यां च दिशि सूर्योदयस्यासम्भवात् । प्रत्यङ् उदैषि प्राच्यां दिशि पश्चान्मुखः स्थित्वा त्वमुदेषीत्यर्थः Sk. प्रत्यङ्ङिदं सर्वम् । [उदैषि । प्रत्यङ्ङिदं ज्योतिरुच्यते । प्रत्यङ्ङिदं सर्वम्] (इदम्) अभिविपश्यसीति N. 12. 24. ४. ०दभि P. ५. ०त्यङ् दे० M. ०त्यङ्ङुदे० P. ६. तथा...व्याप्त...स्वर्लोक...द्रष्टुम् । ...यथा स्वर्लोकवासिनो जनाः स्वस्वाभिमुख्येन पश्यन्ति तथोदेषीत्यर्थः । ...लोकत्रयवर्तिनो जनाः सर्वेऽपि स्वस्वाभिमुख्येन सूर्यं पश्यन्तीति Sy. स्वशब्दोऽत्र द्युनाम । द्युलोक च द्रष्टुम् । यावदिदं किञ्चित्सर्वं पश्चादवस्थितं द्रष्टुं सर्वतः पूर्वं पश्चान्मुखस्त्वमुदेषीति समस्तार्थः Sk. ७. भुरण्युरिति क्षिप्रनाम । भुरण्युः शकुनिः । भूरिमध्वानं नयति । स्वर्गस्य लोकस्यापि वोढहा । तत्सम्पाती भुरण्युः । अनेन पावकख्यानेन । भूरण्यन्तं जनां अनु । त्वं वरुण पश्यसि N. 12. 22 ८. दर्शनेन ज्योतिराख्येन Sk. ९. धारयन्तं पोषयन्तं वा Sy.

मनुष्यलोक प्राप्तवन्तमित्यर्थः Sk.

१०. ०न्त त्वाम् P. ०न्तस्त्वाम् D. ११. अनिष्टनिवारक Sy. १२. तं प्रकाशं स्तुम इति शेषः । यद्वा उत्तरस्यामृचि सम्बन्धः । तेन चक्षसा व्येषीति Sy. साकाङ्क्षत्वाच्च वाक्यस्य तेनाद्य वयं स्तुम इति वाक्यशेषः । एवमत्र सत्यपि वरुणस्यामन्त्रणे . . . सूर्यस्यैव प्राधान्यं न वरुणस्य । सौर्यं हीदं सूक्तं न वारुणम् । अथवा सूर्यस्य सूक्तभाक्त्वाद्वरुण इति क्रियाशब्देन सूर्यस्यैवामन्त्रणम् । भुरण्यशब्दस्तु क्षिप्रकारिवचनः । . . . भुरण्यतिः क्षिप्रत्वार्थोऽपि न गतिकर्मेवेति गम्यते । येन हे पावक ! चक्षसानुग्रहात्मकेन दर्शनेन भुरण्यन्तं क्षिप्र यागान् स्तुतीश्च कुर्वन्तं मनुष्यं जनाननु मनुष्यान् प्रति वर्तमानम् । मनुष्यमध्यगतमित्यर्थः । त्वं हे वरुण ! ज्योतिषा कृत्स्नस्य जगत आवरितः ! सूर्यं पश्यसि । साकाङ्क्षत्वाद्वाक्यस्य पूर्ववत्तेन वयं स्तुम इति वाक्यशेषः । आशीरर्थो वा वाक्यशेषोऽध्याहर्तव्यः । तेनास्मानपि पश्येति । अथवा यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दमध्याहृत्य पूर्वयर्चकवाक्यता योज्या । येन चक्षसा भुरण्यन्तं पश्यसि तेन प्रत्यङ्ङुदैषीति । परया वा येन चक्षसा भुरण्यन्तं पश्यसि तेन विद्यामेषीति Sk. १३. N. 12. 22.

वि घामेपि रजस्पृध्वहा मिमानो अक्तुमिः । पश्युञ्जन्मानि सूर्य ॥७॥

वि घामेपि । पृषु । रजोऽन्तरिक्षम् । रात्रिमि सह । अहानि । कुर्वन् । घामन्तरिक्षं च ।
पश्यन् सर्वाण्येव । जातानि । अपि मध्ये गच्छसि ।

सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य । शोचिष्केशं विचक्षण ॥८॥

सप्त त्वा । सप्त । त्वाम् । बहवा । रथ आरोप्य । वहन्ति । देव । सूर्य । ज्वलद्रश्मिम् ।
विद्वष्टः । 'केशा रथमय' इति यास्कः केशसादृश्यादिति ।

अयुक्त सप्त शुन्ध्युव सूर्य रथस्य नुप्यः । तामिर्याति स्वयुक्तिमिः ॥९॥

अयुक्त सप्त । युक्तवान् । सप्त । बहवा । सूरः । रथस्य । नेत्री । तामिः । याति । स्वेन

- १ अपेपि घाम् । रजस्य । पृषु महात्सु
सोकम् । अहानि च मिमानोऽक्तुमी
रात्रिमि सह । पश्युञ्जन्मानि जातानि
सूर्य N 12 23 २ अक्तुशब्दोऽयं
अप्योतिर्बन्धन । आत्मीयेभ्योऽितिर्भिः ।
रश्मिभिर्हि सूर्योऽहानि करोति । अथवा
ऋतुशब्दो रात्रिनामव । अहानि
निमिमानोऽक्तुमिः रात्रिमि सह Sk.
३ स्वोदयास्तमयाभ्याम् । उदयेन हि सूर्यो-
ऽहानि करोति अस्तमयेन रात्रिम् Sk.
४ कुर्वामन्तरिक्षं M
५ अनुप्राहृतयाऽनुगच्छन्तित्यर्थः Sk.
६ अतन्मर्माणि भूतजातानि Sk
७ अपेपि M = विशेषेण Sy
बर्षा बभूवोर्क विविधं गच्छसि Sk.
८ V Mādhava ignores सूर्य ।
Ms P and D ignore this
stanza. १० बह्व M. अहवा ।
रसहरणशीला रथमयो वा हरित इति
आदित्याश्चानां संज्ञा । 'हरित आदित्यस्य'
(निय० १ १५ ३) इति नियन्त्रयुक्त
त्वात् Sy हरिच्छब्दो हरितशब्दपर्यायो
मीसवर्णबन्धनः । हरितवर्णा बहवा Sk.
११ सप्तमीनिर्वेशादत्र स्थितमिति बाणयज्ञेय ।
रथे स्थितं बह्विति Sk. १२ ० हति M.

- १३ ज्वलद्रश्मिम् M. तेसांस्वेव यस्मिन्
केशा इव बुधमन्ते स तथोक्तस्तत्तम् Sy
शोचिर्वीप्ति रथस्याख्या । सा केश
स्यानीया यस्य स शोचिष्केशः । तं
वीप्तरश्मिकमित्यर्थः Sk.
१४ विचक्षण ! सर्वस्य प्रकाशयित्वा ! Sy
सर्वस्य द्रष्टः ! Sk. १५ N 12 25
१६ The passage beginning with
सप्त त्वा and ending with यास्कः
is omitted by P and D
१७ अक्त M १८. शोचिका अद्वैतिय-
यः Sy १९ नेति P नेतो D
न पातयिष्य । यामिर्युक्तानी रथो न
याति न पतति तानुशीभिरित्यर्थः Sy
रथस्यापत्यभूत । अथवा नपत्य इति
पु नप्युदाह्वपर्यायः प्रथमैकवचनान्तं
सूर्यस्य विशेषणम् । नप्ता सूर्य इति । कस्य
नप्ता ? सामर्थ्यावपाम् । अह्यो हि
वेद्युतात्मनाऽग्निर्जायते । अग्नेः सूर्यः ।
अथवा नपत्य इति क्रियाशब्दो द्वितीया
बहुवचनान्तो बहवानामेव विशेषणार्थः ।
न न पतन्ति पतत्येव यास्ता नपत्यः ।
एतत्तगामिनीरित्यर्थः Sk.
२० तामिर्याति तच्छब्दभूतेर्यञ्छब्दोऽप्या-
हार्यः Sk.

युज्यमानाभिः । शोधनादश्वा शुन्ध्युवः ।

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥१०॥

उद्वयम् । उदगन्म । वयम् । तम । विहाय । उपरि स्थितम् । ज्योति । पश्यन्त किं तज्

ज्योतिरित्याह—दीप्यमानम् । देवेषु । सूर्यम् । अगन्म । ज्योति । उत्तममिति ।

उद्यन्नद्य मित्रमह आरोहन्नुत्तरां दिवम् ।

हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥११॥

उद्यन्नद्य । उद्यन् । अद्य । मित्राणां पूजयित । आरोहन् । उदगततर च । द्याम् । मम

हृदयस्य रोगम् । त्वचि हरिमाणम् । च । नाशय ।

दुर्वर्णत्व प्राप्त प्रस्कण्वस्तृचमपश्यदिति ।

१. स्वयमेव या रथे युज्यन्ते ता स्वयुक्तय ।
ताभिः स्वयुक्तिभिः Sk

२. शुन्ध्युरादित्यो भवति शोधनात् तस्य
स्वभूता । आत्मन एव स्वभूता इत्यर्थः ।
अथबोदकचरो मरुन्नाम यश्शकुनिः
स शुन्ध्युरुच्यते । द्वितीयावहुवचनं चेदम् ।
मरुत्सदृशमित्यर्थः । क्रियाशब्दो वा
शुन्ध्युशब्दः । शोधयित्रीः शुन्ध्युवः Sk

३. ऊर्ध्वं गता. प्राप्ता । सूर्येण सहैकात्मकता
सूर्यलोकं वा प्राप्ताः स्म इत्यर्थः । प्राप्ति-
हेतोश्च दर्शनस्य भूतकालत्वात् प्राप्ते-
रेवायं हेतुभूतकालसम्प्रेषितत्वाद्देव्येव
भूतकालप्रत्ययेनापदेशः । देवश्चेदद्य
वर्षिष्यति संपन्नाः शालय इति यथा Sk

४. तेमः M तमस उपरि रात्रेरूर्ध्वं
वर्तमान, तमस पापात् परि उपरि
वर्तमान वा पापरहितमित्यर्थः Sy
तमोऽभिभूय व्यवस्थितमित्यर्थः ।
पाप्मा वै तम । पाप्मानमेव तमोऽपहते
स्वः पश्यन्तः । उत्तरमिति । अय वै

लोकोऽद्भ्य उत्तरोऽस्मिन्नेव लोके
प्रतितिष्ठति Sk

५. विहारय D. ६. ० स्थित M.
उदगततरमुत्कृष्टतर वा Sy.

उत्तरमुन्नततरमत्यन्तोत्कृष्टम् Sk.

७. तेजस्विनम् Sy सौर्यं ज्योति Sk.

८. स्तुतिभिर्हविर्भिक्षोपासीना. सन्त. Sy.

९. दानादिगुणयुक्तम् Sy.

१०. उदगच्छन् Sk.

११. सर्वेषामनुकूलदीप्तियुक्त ! Sy

१२. पूज्यो वा Sk.

१३. ०यितारो० P D M.

१४. उदगततरां दिवम् आरोहन्, यद्वा
. अन्तरिक्ष प्रकषेण प्राप्नुवन् Sy

उदात्तराम् Sk १५. हृदस्य M.

१६. शरीरगतकान्तिहरणशीलं वाह्य
रोगम् । यद्वा शरीरगत हरिद्वर्णं

रोगप्राप्त वैवर्ण्यमित्यर्थः Sy

हरितवर्णम् Sk

१७. V Mādhava ignores सूर्य

शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ।

अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं नि दध्मसि ॥१२॥

शुकेषु मे । हरितवर्णेषु शुकेषु । च । मदीयमपि । हरिमाणं वयम् । निदध्म । अपिच । हारिद्रवेषु पक्षिषु । सर्वेऽपि मदर्थमपि हरिता भवन्तिवत्यर्थं 'सिहे मे मन्युर्व्याघ्रे मेऽन्तरामय' इति यजु ।

उदगादुयमादित्यो विश्वेन सहसा सह ।

द्विपन्तं मह्यं रुन्धयन्मो अहं द्विपते रंधम् ॥१३॥

उदगावयम् । उदित । अयम् । आदित्य । सर्वेण । वलेन । सह । द्विपन्तम् । मह्यम् । वधीकुर्वन् । मेव । अहम् । द्विपते । वशो भवामीति ।

I 51

अमि त्यं मेपुं पुरुहुतमृगियुमिन्द्रं गीभिर्मदता वस्वो अर्णवम् ।

यस्य धावो न विचरन्ति मानुषा मुजे महिष्ठममि विप्रमर्चत ॥१॥

धमि त्यं मेपम् । सभ्य आङ्गिरस । अमिमदता । त मेधातिथे ।

- १ शुकेषु P २ हृतव० P D
 ३ शुके P ४ विश्वविकासु P
 विचट्टिकासु D विचट्टितासु M
 रोपणाकासु हारिकासु पक्षिभिःशेषेषु Sy
 रोपणाका नाम हरितकटिका Sk.
 ५ आशिषि लिङ्गैर्व्यं स्रष्ट द्रष्टव्य ।
 निधेयामेत्याशास्महे Sk.
 ६ मयोशब्दश्चायं Sk.
 ७ हरि० D हरितासुद्रुमेपु Sy हारिद्रवा
 नामात्यन्तशीघ्रगामिनः पक्षिणः Sk.
 ८ सर्वेषु P सद्य हरिमा तत्रैव सुखेना
 स्ताम्, अस्मान्मा आभिष्टेत्यर्थः Sy
 ९ The quotation is untraced.
 १० यस् P ११ अदिते पुत्रः Sk.
 १२ रश्मिसमूहसङ्गणेन ... अथवा ये यज्ञगन्ध
 धावय आदित्यमण्डले निवसन्ति तस्तसमूह
 ङसभ्यमत्राभिप्रेतम् । यज्ञादिभिः परि

- वृत्तमित्यर्थः Sk. १३ हिसन् Sy
 १४ नैव हिसां करोमि । सूर्यं एवास्मदभिष्टका
 रिणं रोगं विनाशयत्वित्यर्थः Sy अस्य
 भगवतः प्रसावान्माऽहं क्षत्रोर्वेषां गच्छे-
 यम् Sk. १५ मेवाह P मेवाह M
 १६ पशो M १७ Ms D puts the
 figure ॥५०॥ here to indicate
 the end of the fiftieth hymn.
 No such number is given
 in P and M १८ आदि P
 १९ The word अवि is to be
 understood after आङ्गिरस ।
 २० अर्धतिकर्मण्यम् । पुत्रादीनां धाम प्रेष-
 सहायानां वस्त्वजाम् । मया सहामियुत
 हे मत्पुत्रावय ऋत्विचो वा Sk.
 २१ D adds अभिमततमं after तम्
 २२ मेधातिथे P

मेषम्^१। पुरुहूतम्^२। ऋगर्हम्^३। इन्द्रम्^४। स्तुतिभिः^५। धनस्य। आकरम्^६। यस्य। रश्मयः^७। इव।
 इतस्ततश्चरन्ति। मनुष्यहितानि कर्माणि। भोगाय^{१०} तम्। अभिष्टुत। मेधाविनम्। अत्र
 शाट्चायनकम्^{१२}—अथ मेधातिथम्। मेधातिथिगृहपतयो विभिन्दुकीया मत्प्रमासते। तेपा
 वृढच्युदागस्तिरुद्गातासीद् गीरीविति प्रस्तोताऽच्युतच्युत् प्रनिहर्ता वसुक्षयो होता
 सनकनवकावध्वर्यू। पशुकामो मेधातिथिर्जनिकामो सनकनवकी। यत्कामा उत्तरे तत्कामा
 नानाकामा ह वै स्म पुरा सत्प्रमासते। ते ह स्म नानैव कामान् ऋद्घ्वाप्स्वोत्तिष्ठन्ति। तेपा ह
 स्मेन्द्रो मेधातिथेर्मेपस्य रूप कृत्वा सोम व्रतयति। त ह स्म वाचन्ते। मेधातिथेर्नो मेप सोम
 व्रतयतीति। स उ ह स्मैपा स्वमेव रूप कृत्वा सोम व्रतयति। ततो ह वा उदमर्वाचीन मेधातिथेर्मेप
 इत्याह्वयन्तीति।^{१३}

अभीमवन्वन्त्स्वभिष्टिमूतयोऽन्तरिक्षां तविंषीभिरावृतम् ।

इन्द्रं दक्षास ऋभवो मदच्युतं शतक्रतुं जर्वनी सूनृतारुहत् ॥२॥

^{१४} अभीमवन्वन् । ^{१५} अभ्यसेवन्त । ^{१६} एनम् । ^{१७} सुष्ठु वात्रूणामन्वेष्टारम् । ^{१८} मरुत । ^{१९} अन्तरिक्षम्

१. शत्रुभिः स्पर्धमानम् । यद्वा ... मेधातिथि
 यजमानमिन्द्रो मेषरूपेणागत्य तदीयं सोमं
 पयो । स ऋषिस्त मेष इत्यवोचत् Sy.
 मेषमितीन्द्रस्याभिधानम् । तं मेषं मेष-
 रूपम् Sk. २. बहुभिर्यजमानैराहूतम् Sk.
 ३. यगर्हम् M. ऋग्भिर्विक्रियमाणं स्तूयमान-
 मित्यर्थः । ... यद्वा ऋग्भिर्मयिते शब्दते
 इति ऋग्मीस्तम् Sy. ऋग्मियम् । ऋच
 स्तुतौ । अर्चनमृक् स्तुतिः । तद्वन्तमृग्मि-
 यम् । अर्चनीयं वेन्द्रम् Sk ४. इन्द्र D.
 ऋगमहिन्द्र P. ५. आकार P.D.M.
 समुद्रस्थानीयम् । समुद्रवद्धनानामाश्रय-
 मित्यर्थः Sk. ६. द्युलोकाः Sk.
 ७. व P. न Sk. ८. इतश्च० P.
 विशेषेण वर्तन्ते Sy. न विगच्छन्ति ।
 नातिक्रामन्तीत्यर्थः Sk. ९. मानुषा
 मननानि ज्ञानान्यभिप्रायलक्षणानि । यस्य
 सर्वं द्युलोकं वशवर्तीत्यर्थः । अथवा
 द्यावो नैति नशब्द उपरिष्ठादुपचार
 उपमार्थीयः । मानुषशब्दोऽपि मनुष्य-

जातिवचनः । यस्य स्वभूतानि यष्टृणि
 मानुषाणि द्यावो न द्युलोका इव । यया
 द्युलोका दीप्तिमन्त एवं दीप्तियुक्तानि
 विचरन्ति । समस्ताया पृथिव्या परिभ्र-
 मन्तीत्यर्थः Sk. १०. भुजे पालना-
 यात्मनः Sk. ११. अभिपूजयत् Sy.
 १२. Mss read शास्त्रानकम् but the
 correct reading is obviously
 शाट्चायनकम् १३. Cf B. Ghosh,
*Collection of the Fragments
 of Lost Brāhmanas*, pp. 5, 6.
 १४ अभीममन्वन् M. अभि० P.
 १५. अभ्यसे० P. सम्भक्तवत्यः सेवितवत्य
 इत्यर्थः Sk. १६. ंन्तीं M.
 १७. ंन्वेष्टा P. शोभनाभ्येषणवन्तं, शोभ-
 नाभिगमनमित्यर्थः Sy. सुष्ठ्वभियष्ट्व्यं
 सुष्ठु वाभ्येषणशीलं वात्रूणाम् Sk.
 १८. रक्षितारः Sy. ऊतिशब्दोऽत्र
 पालनाद् गमनाद्वा मरुदादिसेनासु वर्तते ।
 मरुदादिसेनाः Sk.

पूरयितारम् । बली । आवृतम् । इन्द्रम् । युद्धम् । ऋभवश्च । शत्रुमदस्य व्यावयितारं तमिमम् ।
 क्षतशत्रुम् । वेगस्य कारयित्री । स्तुतिः । आरोहति ।

त्व गोत्रमङ्गिरोम्योऽवृणोरपोतात्रये श्रुतपुरेषु गानुवित् ।

सुसेनं चिद्विमदायावहो वस्वाजावद्रिं वावसानस्यं नर्तयन् ॥३॥

त्वं गोत्रम् । त्वम् । वलं मेघरूपम् । अङ्गिरसामर्थाय । अपावृणोः पशूनाहर्तुम् । अपिचासुरैः ।
 क्षतशत्रुषु यत्र गृहेषु प्रक्षिप्ताय । अत्रये । मार्गस्य रुम्भयिता तथा । अत्रेण सह विमदाय ऋपये ।
 घनम् । वा । अवह । युद्धम् । वर्तमानस्य विमदस्यार्थाय । वज्रम् । भ्रामयन् ।

१ स्वबलेन Sk. २ परिबृतम् Sk.

३ बलयितारः प्रवर्धयितारः Sy
 बलयितारस्ताहार्थाय । उस्ताहिन् ऋभवः ।
 अथवा बलशब्दोऽजात्मपर्यायः ।
 सामर्थ्याच्छास्त्रार्थितमस्वर्थः । आत्म
 वन्तः । आत्मवत्तया चात्र यत्नवत्ता
 सक्षयते । सर्वाभ्येषु यत्नवन्तः ऋभव
 इत्यर्थः Sk.

४ शत्रु ० D शत्रुममस्य P
 मवः सोमो मरुकरत्वात् । तं प्रति भ्यवते
 गच्छतीति मरुच्युत् । तं मरुच्युतम् ।
 अथवा मरुो गर्भः । भ्यवतिरपि सा
 मर्थ्यादन्तर्धीतभ्यर्थः । शत्रुणां मरुस्य
 गर्भस्य व्यावयितारम् Sk.

५ बहुकर्माणं बहुप्रसं वेन्द्रम् Sk.

६ बुधवर्धं प्रति प्रेरयित्री Sy वेगेन
 गन्त्री Sk. ७. ०मिती M.

८ प्रियसत्यात्मिका वाक् Sy स्तुतिस्तथा
 वाक् अथवा सुनृता माध्यमिका
 वाक् Sk.

९ आरुहवती Sy मेघवषकासे व्याप्नो-
 तीत्यर्थः Sk.

१० वयं P वधं D अव्यक्तशब्दवन्तं
 बुधपुत्रकस्यावरकं मेघम् यद् वा
 गोसमूहं पथिनिरपहृतं गुहासु

निहितमङ्गिरोम्य ऋविन्म्य गुहा-
 द्वारोद्घाटनेन प्राकाशयः Sy

११ त्वं मेघ ० M

१२ उब्घादितवान् Sk.

१३ पशूनां हर्तुम् P D M.

१४ शतं मोहनद्वाराणि येषु ताणि क्षत
 दुराणि तेषु । अथवा क्षतदुरा-
 सोमयागा मत्रोच्यन्ते । तेषु प्रावर्धशसो
 हविर्धानसम्बन्धीनि बहूनि द्वाराणि Sk.

१५ ०यो P

१६ गातुर्निर्गमनमार्गः । विविर्त्तानार्थो
 शानार्थो वा । निर्गमनमार्गस्य सख्या
 हाता वा गातुर्वित्यपि गातुशब्दो
 गमनवचनः । अत्र स्वभूतेषु क्षतदुरेषु
 बहुद्वारेषु सोमयागेषु गातुविद् गमनज्ञः ।
 अनुभूतगमनः । नित्यगमन इत्यर्थः Sk.

१७. भीमदाय P विमाय M.

१८ प्रापितवान् । बलवानित्यर्थः Sk.

१९ तर्धियं शत्रुनिस्तह सङ्ग्रामे Sk.

२० स्वबलेनाच्छादयताः Sk.

२१ विमर्दस्या ० P D स्तोत्रुः Sy

२२ अत्रिविकारत्वात्त्रिर्बन्धोऽत्राभिप्रेतः ।

पायाणमयं वज्रम् Sk.

२३ आत्मन एव स्वभूतं नर्तयन् हस्तत
 सस्यमुत्पातयन्नित्यर्थः Sk.

त्वमपामपिधानावृणोरपाधारयः पर्वते दानुमद्रसु ।

वृत्रं यदिन्द्र शवसावधीरहिमादित्सूर्य दिव्यारोहयो दृशे ॥४॥

त्वमपाम् । त्व मेघस्थानाम् । अपाम् । अपिधानानि । अपावृणोस्तथा । शिलोच्चये । असुरसम्बन्धि । वसु । धारितवान् । मेघे वा । वृत्रम् । यत् । इन्द्र । वलेन । अवधी । अहि च । अनन्तरम् । एव । सूर्यम् । दिवि । आरोहय । सर्वेषां दर्शनाय ।

त्वं मायाभिरपं मायिनोऽधमः स्वधाभिर्ये अधि शुभ्रावजुंहत ।

त्वं पिप्रोर्नृमणः प्रारुजः पुरः प्र ऋजिश्चानं दस्युहृत्येष्याविथ ॥५॥

त्वं मायाभि । त्वम् । कृत्रिमं । कृत्रिमान् । अपाधम । ये । अन्नदेवानपहाय वयमेव देवा

१. Omitted by P and D

०धनानि M

निर्गमनविलघट्टनानि Sk

२. उद्घाटितवान् Sk.

३. पर्ववति पूरयितव्यप्रदेशयुक्ते स्वकीयनि-
वासस्थाने... हिंसायुक्तस्य । यद्वा
दनुरसुरमाता सैव दानुस्तद्वतस्ता-
दृशस्य वृत्रादेर्वसु धनमधारयः । शत्रून्
जित्वा तदीयं धनमपहृत्य स्वगृहे न्यचि-
क्षिप इत्यर्थः । यद्वा दानुमदिति
वसुविशेषणम् । शोभनदानयुक्त-
मित्यर्थः Sy मेघे Sk.

४. दानुमत् । दानुरत्र माध्यमिका वाक् ।
तद्वत् Sk.

५. वृष्ट्युदकलक्षणं धनम् । यथाकाल-
मुदकनिर्गमनार्थं त्वमेव मेघस्य द्वाराण्य-
पावृणोस्त्वमेव च मेघ उदकमधारय
इत्यर्थः । अथवाऽधारयः पर्वत इति
पर्वतोऽत्र शिलोच्चये एवाभिप्रेतः ।
धारितवानस्यात्मीये दुर्गपर्वते । किम् ?
दानुमद्रसु दानुर्नामासुराणां माता ।
सा यस्मिन्नन्तर्गतास्ति तद्विदं दानुमद्रसु
धनम् । असुरान् पराजित्य तेषां मातर

धन च स्वर्गे निहितवानित्यर्थः Sk

६ घातृवान् M

७ मेघ P

८. Omitted by P and D

९. अहन्तव्यमन्येन हन्तुमशक्यम् Sk

१०. द्युलोके... द्रष्टुं सूर्यम् ।... वृत्रेणावृत
सूर्यं तस्माद् वृत्रादममूच. Sy.

११. ० ह्य P D M

यदेति वचनादाच्छब्दोऽयं तदेत्यस्यार्थे ।
इच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१२ जयोपायज्ञानं । मायेति ज्ञाननाम,
'शची माया' (निघ० ३. ६. ६.) इति
तन्नामसु पाठात् । यद्वा मायाभिः
लोकप्रसिद्धैः कपटैः Sy
स्वाभिर्मायाभिः Sk

१३. उक्तलक्षणमायोपेतान् वृत्रादीनसुरान्
Sy. मायावतोऽसुरान् Sk

१४ अवायम. P अवाधमः D अवाधम.
M. स्वस्थानेभ्यो निष्कालितवान् Sk

१५. येन्यै. P येनै. M

१६. दवान० P ०नवाहय M

१७. P and D. adds वयेव देवानपहाय
before वयमेव ।

इति स्वस्मिन् । आस्ये । होम कृतवन्तः । त्वम् । पित्रोरसुरस्य । हे नृप ! नृप मनोजस्य । पुराणि । प्राक् । प्ररक्षितवानसि । ऋजिष्वान च । सङ्ग्रामेषु ।

त्व कुत्सं शुष्णहृत्येष्वविथारन्धयोऽतिथिग्वायु शम्बरम् ।

महान्तं चिदवृद्धं नि क्रमीः पदा सनादेव दस्युहत्याय जज्ञिषे ॥६॥

त्वं कुत्सम् । त्वम् । कुत्सम् । तस्य शत्रोः शुष्णासुरस्य सङ्ग्रामेषु । रक्षितवानसि तथा । अतिथिग्वायु दिवोदासाम् । शम्बरमसुरम् । वधमनय तथा । महान्तम् । अवृद्धासुरम् । पदा । नि । क्रमी किं बहुना । चिरात् । एवारभ्य । दस्युहननाय । आसी ।

त्वे विश्वा तविपी सृष्ट्यग्निता तव राधः सोमपीथार्य हर्षते ।

तव वज्रश्रिकिते वाह्नोर्हितो वृश्वा शत्रोरव विश्वानि वृष्म्या ॥७॥

त्वे विश्वा । त्वयि । सर्वाणि । बलानि । सह । निहितानि । तव । धनम् । सोमपानाय । वृष्मति बहु भवति । तव । वज्र । प्रख्यात आसीत् । वाह्नो । निहित स त्वम् । शत्रो । सर्वाणि ।

१ अस्मिन् M २ प्रक्षिप्तवन्तः । स्वशरीरभोगपरा इत्यर्थः Sk.

३ विप्रो P विप्रो M.

४ नृप यज्ञमानेषु रक्षितव्येष्वनुग्रहद्वि युक्त Sy नृप मनो यस्य स नृमणा । तस्य सम्बोधनं हे नृमणः Sk

५ प्राक् P प्रकरणे भगवानसि Sk

६ ०तषामस्म्युजि० D ०तवान् । न स्यात् ० M. ऋषि विद्वान् पुत्रम् Sk

७ दस्युनामुपशपयित्वा हननेन युक्तेषु सङ्ग्रामेषु । यद्वा दस्युनां हनने निमित्त भूतेषु Sy दस्यवो हन्यन्ते येषु ते दस्यु हत्या सङ्ग्रामास्तत्कामा वा । तेषु Sk

८ V Mādhava ignores अग्नि

९ वृष्म्यामु० P १० सत्कालेषु वा Sk

११ ०पिष्य य M अतिथीन् प्रति परिचारकतया गच्छतीत्यतिथिग्वो दिवोदासा तस्मा अतिथिग्वाय Sk. हितं प्रापय Sy

१२ वशं नय P D M १३ चवा D

१४ नि इत्येव आ इत्येतस्य स्थाने । आक्रान्त वान् Sk. १५ निकृपी P निकृमी D निकृमि M १६ सी P जन्म एव प्रभृति त्वं शत्रून्वधधीरित्यर्थः Sk.

१७ सर्वं बलम् Sy सर्वत्र Sk.

१८ सध्रीधीनमपराङ्मुखं यथा भवति तथा Sy सहाञ्चति गच्छतीति । सध्रीधीति स्त्रीलिङ्गता तविपीसामानाधिकरण्यात् । सङ्ग्रहिते व्यत्ययेनात्र मनुंसकता । सङ्ग्रह्यत् सध्रीधी सर्वैरवयवैः सहगामिनी । पिण्डितेत्यर्थः Sk.

१९ निहितम् Sy यावत् किञ्चिद् बल सर्वं पिण्डितं त्वयि निहितमित्यर्थः Sk.

२० मनः Sy सोमलक्षणं धनम् Sk

२१ इन्द्रो मां पात्यतीति प्रीत्या वृष्मतीव Sk.

२२ यच्च M. २३ अस्माभिर्नश्यते Sy शत्रून्हननेन शायते Sk. २४ वाह्नो M बान्धो P निहितं यच्च गृहीत्वा शत्रून् धनम् निष्कारो न तिष्ठतीत्यर्थः Sk.

२५ आत्मीयस्यात्मनीयस्य वा Sk.

वीर्याणि। अपवृश्च।

वि जानीह्यार्यान्ये च दस्यवो बृहिष्मते रन्धया शासदव्रतान् ।

शाकी भव यजमानस्य चोदिता विश्वेत्ता ते सधमादेपु चाकन ॥८॥

वि जानीहि। विविच्य जानीहि। आर्यान्^३। दस्यून्^४। च तत^५। अव्रतान्। अनुगास त्वम्।
यजमानाय। वश नय। सहाय^६। भव। यजमानस्य धनस्य। चोदयिता। सर्वाणि^{१० ११}। एव। तानि।
यज्ञेषु^{१२} वक्तुमहम्^{१३ १४}। कामितवानस्मि ।

अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूमिरिन्द्रः श्रथयन्ननाभुवः ।

वृद्धस्य चिद्धर्धतो द्यामिनक्षतः स्तवानो वम्रो वि जघान संदिहः ॥९॥

अनुव्रताय। अनुगतकर्मणे यजमानाय। वश नयन्। अयजमानान्। आभवद्भिर्वर्ध-
मानै^{२१}। विपरीतान्। विश्लथयन्^{२२}। इन्द्र^{२३}। वृद्धस्य च। वर्धमानस्य। च शत्रो^{२४ २५}। दिवम्^{२६}। व्याप्नुवत ।

१. बलानि Sk.

२. उप० P. अववृश्चत्। अधश्छिन्धि Sk.

३. जानीभ्यार्यान् P.

साधुवृत्तान्। यागपरानित्यर्थः Sk.

४. ये च दस्यवो यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः। ये च दस्यवो देवाना शत्रु-
भूता अयागपरास्तानयष्टंश्च विजानी-
हीत्यर्थः Sk

५. अकर्मणो

यागकर्मर्वाजितान्। अयष्टंनित्यर्थः Sk.

६. द्रुष्टानामनुशासन निग्रहं कुर्वन् Sy.
निगृह्णन्तित्यर्थः Sk.

७. यजमानायाव्रतान् . . . दस्यून् . . . हिंसां
प्रापय। यद् वा यजमानस्य वशं गमय Sy.

८. शक्तियुक्तः Sy. शकिरिह याच्ञाकर्मा।
याच्ञया चात्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते।
दाता भवेत्यर्थः। कस्मै? सामर्थ्याद्यज-
मानाय Sk

९. यागकर्मणि Sk.

१०. इच्छब्दः पदपूरणः Sk. ११. तो M.

१२. सह माद्यन्ति येषु देवतास्ते सधमादा यज्ञाः।
तेषु Sk. १३. तानितवानस्मि P.

आत्मनोऽप्यर्थाय . . . चाकन . . . प्रायं-
यत इत्यर्थः Sk. १४. V. Mādhava
ignores ते १५. अनुकूलकर्मणे Sy.
अनुव्रतशब्दो भक्तपर्यायः। अनुव्रताय
भक्ताय Sk. १६. हिंसयन् वशीकुर्वन् वा
Sy. १७. नय P. D. नयन् नय M.

१८. अपगतयागकर्मणः। अभक्तानित्यर्थः Sk.

१९. यजमाननाभव० P. यजमानाभव० D.
यजमानानामभव० M. आभिमुख्येन
भवन्तीत्याभुवः स्तोतारस्तैः Sy.

आभूशब्दोऽपठित. सर्वत्र महन्नाम
द्रष्टव्यः। करणे चैषा तृतीया सहयोग-
लक्षणा वा। महद्भिर्वा मरुद्भिस्तह Sk.

२०. ०वर्तमानैः M.

२१. ० ताद् M. अनाभुवोऽमहत. Sk.

२२. ताडयन् Sk.

२३. वर्तमानस्य M.

२४. Omitted by M

२५. तस्येन्द्रस्य Sy.

२६. व्याप्नुवतो गच्छतो वेत्यर्थः Sk.

स्तूयमानः। वमितैपूणाम्। विहन्ति। समुपचयान्।

तक्षुधर्चं उश्नना सहसा सहो वि रोदसी मुज्जनां बाधते श्वः।

आ त्वा वातस्य नृमयो मनोयुज आ पूर्यमाणमवहन्मि श्रवः ॥१०॥

तक्षुधरौ। यदा। तवा। बलम्। उश्नना। स्तुतिबलेन। समस्करोत् तवा। महत्तया।
घावापृथिव्या। विवाधते तदानीम्। स्वामशवा। वातस्य। यवणम्। अभि। आवहन् बलेन।
आपूर्यमाणम्। नृमणः। महावेगाः। शुष्णान्महान् वातो निगतस्तमभ्यावहन्मिति।

मन्दिष्ट यदुश्नेकाव्ये सर्चा इन्द्रो वद्धू वद्धूतराधिं तिष्ठति।

उग्रो ययिं निरुपः स्रोतसासृजद्वि शुष्णस्य दृहिता ऐरयत्पुरः ॥११॥

मन्दिष्ट यत्। क्विपुत्रे। उग्रानसि स्त्रोत्रेण। यदा। सहायः। इन्द्रः। मन्दिष्ट तवानीम्
इन्द्रः। पङ्गुं पङ्गुतरं चाश्वी गमनार्थम्। अभ्यतिष्ठद् अथ। उद्गुण इन्द्रः। मेघरूपं शुष्णामुरम्।
स्रोतसा। अपः। निरसृजत। धैरयत्। शुष्णामुरस्य। शिलासङ्घटिता। पुरः।

१ एतत्संज्ञक ऋषिः Sy
हृत्स्वनामैतद् ऋषिभ्यम्। हृत्स्वो
ऽपि परिमाणत Sk.

२ हृतवान् वा Sk. ३ ० चया P
सम्यगुपचिता वल्मीकवपाः Sy
उपचयावेतदुक्तं भवति। ये तावद्
भक्ता अमहान्तस्तान् महद्भिः प्रहारं
मंहद्भिर्वा भवद्भिस्तह ताडयन् भक्ता
अप्यत्यन्तमहान्तस्तेषामपि भक्तीं स्तूय
मान उपचयान् विहन्तीति Sk.

४ आत्मीयेन ब्रह्मेण Sy

५ तनुहृतवान्। सन्त्यक् सीङ्गमकार्पीबिस्य
र्षः Sy तक्षति करोति कर्म Sk.

६ सर्वस्य शोषणेन स्वतैक्येन। यद्वा
रोदसी यस्माद् पृत्रावेभिभीतस्तं बाधत
इत्यर्थः Sy ७ ० सय M

८ व्यावबाधत P D M.

९ पातस्य D

१० हृत्संज्ञकमस्रमभिस्य Sy

११ श्वलेन P १२ ० गात् D

मनोभ्यापारमात्रेण युक्ताः Sy

१३ P adds (वको ज्योतिषः कर्तासि
सूर्यं विश्वञ्च बिम्बं प्रकाशयति प्रत्यङ्
देवानां तस्मात् सर्वं इव मन्यते) after
महान् १४ वपतो P

१५ ० मन्थव ० D M

१६ V Mādhava ignores क्वः

१७ तव पुत्रे P १८ स्तो० M.

१९ तवानीं इन्द्रो वद्धूतरं M तवानी
मिळोन्ना वद्धूतं कूतरं P

अतिशयेन क्रुद्धं गच्छन्ती। यद्वा
वद्धूतरा अतिशयेन वद्धं गच्छति एते
वद्धू वद्भ्रगमनशीलाश्वी संयोग्येति
योगनीयम् Sy

२० अघोगूर्णः M.

२१ गमनयुक्तान्मेघात् Sy

२२ वैर० D M

२३ ० तान् P प्रवृद्धाः Sy

आ स्मा रथं वृषपाणेषु तिष्ठसि शार्यातस्य प्रभृता येषु मन्दसे ।

इन्द्र यथा सुतसोमेषु चाकनोऽनर्वाणं श्लोकमा रोहसे दिवि ॥१२॥

आ स्मा रथम् । आतिष्ठसि । रथम् । सोमपानार्थम् । शार्यातस्यानिन्द्र सोममाजिहीर्षतो
हविर्घनात् । प्रभृता सोमा । येषु । त्वम् । मन्दसे ततो रथमास्थितवानसि तत । यथान्येषु ।
सुतसोमेषु सोमम् । कामितवानस्येव तत्रापि कामितवानसि तन्ती । प्रस्खलितम् । श्लोकम् ।
दिवि । आरोहयस्तत्रापि पानादिति ।

अददा अर्भामि महते वंचस्यवे कक्षीवते वृचयामिन्द्र सुन्वते ।

मेनाभवो वृषणश्चस्यं सुक्रतो विश्वेत्ता ते सर्वनेषु प्रवाच्या ॥१३॥

अददा अर्भामि । दत्तवानसि । कन्याम् । स्तुतिवत् इच्छते । कक्षीवते । वृचया नाम
भाग्याम् । इन्द्र । सुन्वते तथा । मेना च । अभव । वृषणश्चस्य । सुक्रतो । विश्वानि । तानीमानि ।
ते यज्ञेषु । प्रवाच्यानि । अत्र शाटचायनकम् —

“वृषणश्चस्य मेन इति । वृषणश्चस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवासेति । अथ ताण्डकम्-
वृषणश्चस्य मेन इति । वृषणश्चस्य ह मेनस्य मेनका नाम दुहिताऽऽस । ता हेन्द्रश्चकम
इति । वृषणश्चस्य राज्ञो मेना नाम दुहिता त्वमभव स्वाशेन । अथ ता चकमे चेन्द्र इत्यर्थः ।

इन्द्रो अश्रायि सुध्वो निरेके पञ्जेषु स्तोमो दुर्यो न यूपः ।

अश्वयुर्गन्वू रथयुर्वसूयुरिन्द्र इद्रायः क्षयति प्रयन्ता ॥१४॥

इन्द्रो अश्रायि । इन्द्र स्तोतृभिः । आश्रीयते । सुकर्मणस्तस्य । निर्गमने । पञ्चकुलजाते-

१. शर्या० P २. ० तोर्हं० P.
० विद्धा० D. ३. रथवानास्थित० P
४. अस्यापि शार्यातस्य सोमान् Sy.
५. गमनरहित स्थिरम् Sy.
६. यज्ञो वा Sy. यद्वेमं यजमान...
द्युलोक उक्तलक्षणं यज्ञः प्रापयसि Sy.
७. V. Mādhava ignores स्म । इन्द्र
८. अदां P. अभां M. ९. अल्पा
युवतिमित्यर्थः Sy. १०. स्तुतव० P
११. प्रच० D. पृषया० M. १२. भान्या D.
१३. सू० P. १४. मेनाचाहवो वृषणश्च M.

- ०णश्चस्य P. १५. सुक्रतो P.
१६. ०णश्चस्य P १७. Omitted by
Ghosh, op. cit. १८. मे ह ना P.
१९. इवा० M २०. ताण्डकम् P. D.
२१. मेहन P. २२. Omitted by P.
ह M. २३. Omitted by P.
२४. ता महेन्द्रश्चकाम P. २५. भव० P. M.
२६. चेन्द्र इन्द्र P. २७. V. Mādhava
ignores इत् २८. अश्रायि P.
२९. शोभनप्रज्ञान् वा Sy. ३०. नैर्धन्ये निमि-
त्तभूते सति Sy. ३१. वज्र० P. D. M.

ध्विन्द्रस्य। स्तोमः। दुर्वो^१। यूपः^१। इवोञ्छितस्तिष्ठति। दुर्वोभवो दुर्वो यज्ञस्य। “अङ्गिरसः पय्या”
 “पय्यो वाञ्छिङ्गिरसः पशुकामस्तपोऽप्यत” इति ष षाट्घायनकम्। अश्वदीन् स्तोतृभ्य इच्छन्।
 इन्द्रः। एव। धनस्य। प्रदाता। निवसति।

इदं नमो वृषभाय स्वराजे सत्यशुभ्राय त्वसेज्वाचि।

अस्मिन् वृजने सर्ववीराः स्मत्सुरिभिस्तव शर्मन्त्स्याम ॥१५॥

इदं नमो वृषभाय। इवम्। नमनसाघनं स्तोत्रम्। वृषभाय। स्वयमेव सर्वेषामीश्वराय।
 सत्यवक्राय। वृद्धायास्माभिः। उक्तम्। अस्मिन्। इन्द्रः। उपद्रवे। सर्वैरियुक्ता अस्माकम्।

१ द्वारि निष्ठाता स्पृणेष Sy

२ स यथा स्तवनाहो वेविद्वारे भवो यूपो
 वेदं यज्ञं वाभितस्तद्वदङ्गिरसो हीरग्नस्य
 सहायाः। तस्मात्पुपपन्नमिन्द्रस्य सङ्घ्रा-
 मेष्वङ्गिरसाश्रयत्वम्। अथर्ववचन्यथा
 स्वार्यर्षत्यायोजना। अभाधीति णिच्
 स्वार्थ एव कर्मणि। [अयति] शुद्धो
 ऽपि सामर्थाद्बुध्वापि। उब्रभाम्य
 तिश्यवद्बुध्वाभिधानेन गुणैश्चिद्धत् हृत
 इत्यर्थः। क्व? सुप्पुं सुप्रज्ञस्य सुक-
 र्मणो वा मम स्वमूले निरेके। रमे
 रिबम्। नियमेन रम्यते येन यत्र वा
 तन्निरमर्षं निरेकं स्तोत्रमिहाभिप्रेतम्।
 तत्र कथमुब्रभामि? उच्यते। पश्येपु
 स्तोम आङ्गिरस ऋत्विजो वा पय्या
 अभिप्रेता। सुप्तोपमं वेदं प्रष्टव्यम्।
 पश्येण्विब स्तोमः। दुर्वो न यूपो द्वारि
 भव इव ष यूपः। यथाङ्गिरस ऋषय
 ऋत्विजो वोञ्छितं महार्त्नं स्तोमं
 कुर्वन्ति यथा ष यूपमुञ्छितं कुर्वन्ति
 तद्वदित्यर्थः Sk.

३ ०स्पांगि० P D I propose to
 read आङ्गिरसः Ed.

४ बज्या P D M.

५ बध्यो P D M

६ वांगि० D

७ Omitted by P and D

८ B Ghosh, op cit. P 7

९ अश्वर्गोभी रथर्धनेश्व तद्धानित्यर्थः Sk.
 इवपुरिषं कामयमानः। अथापि तद्वर्षे
 भाष्यते। वसुपुरिषो वसुमानित्यत्रार्थः
 N 6 31

१० इव M.

११ यावत् किञ्चित् वैमोक्ष्ये धनं तस्य
 सर्वस्य Sk.

१२ वर्तते Sy इच्छे Sk.

१३ उर्व M.

१४ ० मसासाध० P

तेन सुक्तेन नमः स्तुतिभक्षणम् Sk.

१५ Omitted by M

१६ वयिन्ने Sk

१७ स्वकीयेन तेजसा राजमानाय Sy
 स्वयमेव वीप्ताय Sk

१८ वृद्धा० M वृद्धास्माभिः P

१९ उक्तमस्मिन् P D

२० वर्जितवति सङ्ग्रामे Sy

बलवति संसारे सङ्ग्रामे वा। अथवा
 वर्ज्यते यत्र वैगुण्यं स वृजन्तो यज्ञ
 इहाभिप्रेतः। तत्र Sk.

२१ सर्वे पुत्रे पौत्रैश्चोपेता Sk.

२२ ०युक्तास्मा० P ०स्तारस्मा० D

वयम् Sy

कमनीयवुध्न । स्तोत्रैर्वृद्ध । मनीषिभि । तम् । इन्द्रम् अहम् । शोभनकर्मच्छया । वुद्ध्या ।
ह्वयामि । पूज्यतमदानम् । स । हि । अन्नेन माम् । पूरयति ।

आ यं पूणन्ति दिवि स्र्वावर्हिषः समुद्रं न सुभ्वः१ः स्वा अभिष्टयः ।
तं वृत्रहृत्ये अनु तस्थुरूतयः शुष्मा इन्द्रमवाता अहुतप्सवः ॥४॥

आ यं पूणन्ति । आपूरयन्ति । यम् । दिवि स्थितम् । सोमा । उदधिम् । इव । शोभनभवना ।
आत्मीया । नद्य । तम् । वृत्रहनने । अनुतस्थु । मरुत । शोषका । इन्द्रम् । गमनरहिता । अपालयि-
तारो हिंसितरूपा ।

अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य युध्यतो रध्वीरिव प्रवणे संस्रुरूतयः ।
इन्द्रो यद्वृज्री धृषमाणो अन्धसा भिनद्वलस्य परिधीरिव त्रितः ॥५॥

अभि स्ववृष्टिम् । स्वा वृष्टिर्यस्य त सोमम् । मदे । युध्यत इन्द्रस्य । अस्य साहाय्यार्थं

१. सर्वासां प्रजानामाह्लादकमूलः Sy.
चन्द्रः ... कान्तिरुच्यते । वुध्न-
मन्तरिक्षं निवासस्थानतया यस्य सम्भूतं
त चन्द्रवुध्नः Sk.
२. साद्यन्त्येभिरिति मदाः सोमास्तैर्वं-
धितः Sy. सोममदेन परिवृद्धः सन् Sk.
३. मेधाविभिर्ऋषिभिर्ऋत्विग्भिर्वा Sk
४. प्रवृद्धधन प्रवृद्धदानं वा Sy.
५. हिशब्दोऽत्र यस्मादर्थे Sk.
६. अन्नस्यास्मदपेक्षितस्य Sy.
७. यस्मात्स दाताऽन्नस्य Sk.
८. वृणन्ति P. M. ९. दिवः P.
१०. सोमः M. ११. सुष्ठु भवन्तीति
सुभ्वो नद्यः Sy. महृत्यो नद्यः Sk.
१२. ० वन आ० P. ० वनात्नीया० M.
१३. नद्य D. नभ्यः M. अभिष्टयः ...
अभिगन्त्र्योऽभिकामिन्यो वा Sk.
१४. वृत्रहननकाले Sk. १५. ०हनेननु० P.
तिष्ठतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः । अनुगत-
वत्योऽनुगच्छन्ति वा । अथवा त

- वृत्रहृत्येऽन्वित्यनुशब्दः 'तृतीयार्थे' इत्येवं
कर्मप्रवचनीयः । तेन सह वृत्रहननकाले
स्थिता इत्यर्थः Sk. १६. सेना
मरुदादीनाम् Sk. १७ वलवत्यः Sk.
१८. गमनयितारहिता. P. वान्ति प्रातिकूल्येन
गच्छन्तीति वाता. शत्रवस्तद्रहिताः Sy.
वातरहिता । अथवाऽविद्यमानो
विनियन्ता वातो यासां ता अवाताः ।
वायुनापि रोद्धुमशक्या इत्यर्थः Sk.
१९. पा० P. अकुटिलरूपाः शोभनावयवा
इत्यर्थः Sy. २०. अहिंसितरूपाः Sk.
२१. स्वा वृष्टिर्यस्य स स्ववृष्टिर्वृष्टे. स्वामी ।
कोऽसौ ? इन्द्रः Sk.
२२. सोम M. स्वभूतवृष्टिमन्तं वृत्रम् Sy.
२३. मद M. २४. व्यध्य० P.
अस्य युध्यत इत्यस्य शब्देनानुदात्तेन
प्रकृतत्वादिन्द्रस्यानुदेशः (अन्वादेशः Ed.)
स्ववृष्टिमित्येतत्सामानाधिकरण्याच्चोभ-
यत्र द्वितीयार्थे षष्ठी । सोममदे प्राप्ते
स्ववृष्टिमिमिन्द्रं युध्यमानम् Sk.

यथा प्रवर्णे। आपो यन्त्येवम्। अभिससु। मस्त। इन्द्र। यदा। बधी। सोमेन। धर्षयन्। बलम्।
अभिनत्। पापानिव। त्रित आप्त्य।

परीं घृणा चरति तित्त्रिषे श्वोऽपो वृत्वी रजसो बुधमाशयत्।

वृत्रस्य यत्रवृणे दुर्गुमिन्धनो निजघन्थ हन्वोरिन्द्र तन्यतुम् ॥६॥

परीं घृणा। परिवरति। वृत्रम्। धीप्ति। बलम् तस्य। धीप्तिम्। अप। आवृत्य। अन्तरिक्ष-
शोकस्य। बुध्नाम् अपां मूलमानस्य। आशयत्। वृत्रस्य। यदा। प्रवर्णे। दुर्ग्रहवासस्य। निहतवान्।
हन्वोरंसि। इन्द्र। वधं धाम्यकारिणम्।

१ प्रवणशब्दो निम्नबधनः। यथा निम्ने
प्रवेशे Sk.

२ सयुगामिष्य आपोऽभिगच्छेयुस्तद्वत् Sk
भिनवान् भिनति वा Sk.

३ अभिगतवत्योऽभिगच्छन्ति वा Sk.

४ मरुवाहितेना Sk.

५ सर्वयम् P

बुध्नाम् अन्धसा सोमलक्षणोनाशेन।
सोमेन अन्धमानहृषं सक्षित्यर्थं Sk.

६ मेघनामैतत्। द्वितीयार्थं चात्र यच्छी।
मेघम् Sk.

७. पापनीव P M.

बेधानां हविलेपनिधर्षणाद्यान्ने सकाशा
वप्लेकतो द्वित्त्रित इति वयं पुरुषा
क्षितिरे। तत्रोदकपामार्थं प्रवृत्तस्य रूपे
पतितस्य (त्रितस्य) प्रतिरोधामासुरे-
परिधयः परिधायका कूपस्थाच्छादका
स्थापिता। साम्यथा सोऽभिनतद्वत् Sy

८ अप्त्य D यथा परिधीन् त्रितो
निष्पन्नान् तद्वत्। अथवा वस्त्येति
स्वार्थं एव यच्छी। परिधीति सुलम्भनानि
परिधय जघ्नन्ते सर्वतो निधीयमानत्वात्।
मेघस्योत्तम्भभाग्यभिनदित्यर्थं। इयशब्द
पदपूरण। त्रित इत्यपि त्रिप्रभवा
वाद्यादित्वात् सप्तम्यास्तसि। त्रिधु

प्रवेशोऽप्यमभ्यमूलेष्वभिनदिति। अथवा
त्रित इति प्रथमास्तमिन्धमिशेषेणम्।
त्रितस्त्रिस्थान इन्द्र Sk.

९ घृणा M. १० निद्वर्षेयं क्तु।
परिवचार सर्वतो प्राप्तवतीत्यर्थं Sk.

११ ईम् एनं त्वाभिन्धम् Sy

१२ धीप्ता स्तनयित्नुस्रणा त्वबीया वाक्
Sk. १३ धीप्तावन्न दावस्त्यबीयं
मरुत्स्रणम् Sk १४ त्वबीयम् Sy

१५ अधोभागम् Sk

१६. अपाबुद्धमा० P

१७ क्षेतिरिह स्थानार्थं। आस्थितवान् Sk.

१८ मेघस्यासुरस्य वा Sk.

१९. निम्नप्रवेशे Sk.

२० ०गृह० P ०हरषास० D M.

दुर्ग्रहव्यापनस्य। तस्य हि व्यापनं न
केनापि ग्रहीतुं शक्यते Sy
सिप्रवासो दुर्ग्रहो यस्य स दुर्गुमिन्धवा।
दुस्तहृहवास इत्यर्थं। तस्य Sk.

२१ निहि० P D M हन्तिरत्र गत्यर्थं।
सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीतव्यर्थं। नियमेन
गमितवानसि Sk.

२२ हवो० D हनुप्रवेशे Sk.

२३ ०हारि० M प्रहारं विस्तार-
यन्तम् Sy

हृदं न हि त्वां न्युषन्त्युर्मयो ब्रह्माणीन्द्र तव यानि वर्धना ।
त्वष्टा चित्ते युज्यं वावृधे शवस्ततत् वज्रमभिभूत्योजसम् ॥७॥

१ हृदं न हि । ३ हृदम् । ऊर्मय ३ । इव । त्वाम् । ४ तव वर्धनानि । ५ स्तोत्राणि । ६ न्युपन्ति तवोपरि
चलन्ति त्वद्विपये पुन पुन प्रवर्तन्ते । ७ त्वष्टा । च । तव । सदृशम् । बलम् । वर्धितवान् । अकरोत् ।
वज्रम् । १० अभिभवितृबलम् । ११

जघन्वाँ उ हरिभिः संभृतक्रतुविन्द्रं वृत्रं मनुषे गातुयन्नपः ।
अयच्छथा बाह्वोर्वज्रमायसमधारयो दिव्या सूर्यं दृशे ॥८॥

१२ जघन्वाँ उ । १३ जघन्वान् । १४ अश्वे । १५ सम्भृतप्रज्ञ । इन्द्र । १६ वृत्रम् । १७ मनुष्यार्थम् । अप ।
१८ गमयितुमिच्छन् अग्रहीत् । १९ बाह्वो । २० आयसम् । आयुधम् अय त हत्वा सर्वेषाम् । २१ दर्शनाय । दिवि ।
२२ सूर्यम् । २३ आधारय । २४

बृहत्स्वश्चन्द्रममवृधदुक्थ्यमकृण्वत भियसा रोहणं दिवः ।
यन्मानुषप्रधना इन्द्रमूतयः स्वर्नृषाचो मरुतोऽमदन्ननु ॥९॥

२५ बृहत् स्वश्चन्द्रम् । २६ बृहत् साम । स्वयमेव कान्तम् । २७ बलवत् । २८ यदा । प्रशस्यम् ।

१. ह० P २. भिः M.
३. यथा हृद प्रभूता उदकोर्मयो घर्षेयु-
स्तद्वत् Sk ४. त्वं P.
५. वृद्धिकराणि । स्तूयमाना हि देवता
वीर्येण वर्धन्ते Sk ६. न्युष० M
नितरां प्राप्नुवन्त्येव Sy. नियमेन
गच्छन्ति Sk. ७. त्वाष्टा P
देवशिल्पी Sk ८. अपि Sk
९. तीक्ष्णीचकार Sy १०. वज्रभिदभि० P
अभिभवितृबलयुक्तम् Sk.
११. V. Mādhava ignores हि । यानि
१२. ंत्वं उ P ंत्वं उ D ंत्वान् M
१३. शत्रुर्थे क्वसुच् । ... षन् Sk.
१४. आत्मीयैः । ... तृतीयानिर्देशाद् गत्वेति
शेषः Sk १५. सम्पादितकर्मन् वा
Sy सम्भृतकर्मन् सम्भृतप्रज्ञ वा Sk
१६. मनो राज ऋषेर्वा मनुष्यस्य वार्थाय Sk

१७. तदनन्तरं . . वृष्ट्युदकानि प्रावर्तयेत्य-
ध्याहारः Sy १८. यगमयितुमिच्छन्त
P मार्गम् Sy गमनमिच्छन् । कस्य ?
अपां वृष्टिलक्षणानामुदकानाम् Sk.
१९. गृही P. अग्रहीः Sy. निर्वन्दवानसि Sk.
२०. बाहुभ्यामत्र सम्बन्धाद्धस्तौ लक्ष्येते ।
हस्ताभ्यां गृहीतवानसीत्यर्थः Sk
२१. लोहमयम् Sk २२. हत्वा P D M
२३. अघा० D. M स्थापितवानसि Sk.
२४. V Mādhava ignores उ
२५. महत् परिमाणतः सारतो वा स्तुति-
रूपम् Sk.
२६. स्वकीयन . . . आह्लादकेन तेजसा युक्तम्
Sy २७. अमशब्द आत्मपर्यायः । तेन
चात्र प्रयत्नो लक्ष्यते । आत्मवत्
प्रयत्नवत् । महता प्रयत्नेनेत्यर्थः Sk.
२८. यत् Sk.

अकुर्वत। मयेन स्तोतु। विव। रोहणनिमित्तम्। यदा वा। मनुष्यहितसङ्घामा। इन्द्रम्।
मस्त। स्व दिवि स्थितम्। देवा सन्त। मनुष्यान् सेवमाना। अन्यमदन्। उत्तरत्र सम्बन्ध।

द्यौश्चिदस्यामर्वा अहेः स्वनादभ्योयवीद्वियसा वज्र इन्द्र ते ।

वृत्रस्यु यद्व्रघ्नानस्य रोदसी मदे सुतस्य श्वसामिनुच्छिरः ॥१०॥

द्यौश्चिदस्य। द्यौः। अपि। बलवान्। अस्य। अहेः। स्वनात्। तदानीम्। मयेन। अयोयवीत्
अकम्पत। यदा। द्यावापृथिवी। बाधमानस्य। सोमस्य। मदे। तव। वज्र। बलेन। वृत्रस्य। शिरः।
अभिनत् तदाभ्योयवीदिति। वृत्र एवाहननादहितम्।

यदिष्विन्द्र पृथिवी दशसृजिरहानि विश्वा ततनन्त कृप्यः ।

अत्राह ते मघवन्विश्रुतं सहो घामनु श्वसा बर्हणां सुवत् ॥११॥

यदिवन्विश्रुतं। यदि। एव इयम्। इन्द्र! पृथिवी। दशगुणा भवति। यदि ष। अहानि।

- १ यच्छब्दश्च्युतेस्तच्छब्दोऽप्याहार्यः। तत्
कृतवन्तोऽस्मदीया ऋत्विजः पुत्र
पौत्रादयो वा Sk. २ भयेव M
वृत्रभयेन एर्षविधेन स्तोत्रेण वृत्रात्
भीता इन्द्रमस्तोषतेत्यर्थः Sy
परिषर्षावैगुण्यमयेन Sk.
- ३ द्युलोकारोहणसमर्भम्। साद्गुण्याद्य
हविष्वसकरैरसुरै रक्षोभिर्वास्तराव-
लोऽपुमशाक्यमत्यन्तसगुणमित्यर्थः Sk
- ४ भावा M. ५ मनुष्यार्षो
मानुषः। असुरैर्मैषैर्बा सह मनुष्यार्ष-
सङ्घामो येषां ते मानुषप्रथना Sk
- ६ इन्द्रमित्येतत्स्वत्येनानुशाब्देन सह
सम्बन्धयितव्यः Sk.
- ७ अतपोऽप्रवितारः। रक्षितारो गन्तारो
वेत्यर्थः Sk.
- ८ स्वः। सर्वपर्यायोऽयम्। सर्वे Sk.
- ९ प्राणरूपेण Sy नृभिर्ये सेवन्ते सेवन्ते
वा ननु वृद्धिप्रदानादिना ते नृपाश्च Sk.
- १० सोमेन मसा इत्येव सहेत्यर्थः Sk
- ११ द्यौः P D १२ आत्मवान्

- प्रयत्नवान् Sk. १३ अहे P अहन्त-
व्यस्याभ्येन हस्तुमशाक्यस्य वृत्रस्य Sk.
- १४ स्वभूतात् श्वासाद्वात् Sk.
- १५ वृत्रश्वासाद् विभ्यतस्तवृत्रार्थे सर्वे देवा
नष्टा इत्यर्थः Sk.
- १६ अयम P पुषगुमूतः। नष्ट इत्यर्थः।
अकम्पतेत्यर्थः Sk. १७ यव M.
- १८ रोदसी इति घानुवात्सत्वप्रसिद्धपर्य
भ्यत्ययेन द्वितीयायाः स्थाने आनन्त्रि
तप्रथमा द्रष्टव्या Sk.
- १९ बाधनशीलस्य वृत्रस्य Sy
वृष्टिप्रतिबन्धकरणेनात्यर्थं बाधमानस्य
Sk. २० सोमेन मसस्य
सतस्तवेत्यर्थः Sk.
- २१ तवानी द्युलोको भयराहित्यत निवचलो
बभूवेति शेषः Sy २२ वृत्त P
वृत्ता D.M. २३ ऽवति P
- २४ V Mādhava ignores इन्द्र
२५ यद्विन्द्र M
- २६ इन्विषति पदपूरणम् Sk
- २७ एवयम् P २८ यदा D P

सर्वाण्येव । विस्तारयेयु^१ । मनुष्या^२ सर्वदा वृवाणाश्चरेयु^३ । अत्र । एव । ते । मघवन् ! बलकृतं सर्वं^४
कर्म । विश्रुतं भवति तव । बलेनागतम् । शत्रुहिंसनम् । द्युसदृशम् । भवति महत्तयेति ।^५

त्वमस्य परि रजसो व्योमनः स्वभूत्योजा अर्वासे धृपन्मनः ।

चकृषे भूमिं प्रतिमानमोजसोऽपः स्वः परिभूरेष्या दिवम् ॥१२॥

त्वमस्य परि । त्वम् । अस्य । अन्तरिक्षलोकस्य । अन्ते स्थित सन् । स्वभूतबलः । रक्ष-
णार्थम् । शत्रूणामभिवनशील । तिष्ठसि । चकृषे कृतवानसि च । भूमिं बलवताम् । बलस्य ।
प्रतिद्वन्द्वत्वम् अन्तरिक्षम् । सर्वम् । परिभवन् । आगच्छसि । दिवमिति ।

त्वं भुवः प्रतिमानं पृथिव्या ऋष्ववीरस्य बृहतः पतिर्भूः ।

विश्वमाप्रा अन्तरिक्षं महित्वा सत्यमद्धा नकिरन्यस्त्ववान् ॥१३॥

त्वं भुवः । त्वम् । भुवः । प्रतिमानम् । पृथिव्या । दर्शनीयवीरस्य । स्वर्गस्य च । पतिः ।

१. एकत्र सङ्घात्य विस्तारयेयुः Sk
२. विस्तरेययुः P.
३. अत्र यदिति प्रकान्तत्वाद्दशब्दोऽयेत्यस्य स्थाने । अर्थादपीत्यस्यार्थे Sk.
४. मेघवद् M. ५. वृत्रवधादिकारणं बलम् Sy. सेनालक्षणं बलम् Sk.
६. विख्यातम् Sk.
७. सामर्थ्यलक्षणेन बलेन Sk.
८. ०सनान्युस० P. ०सनन्युस० D. घामनु । दिवं प्रति । द्युलोके व्यवस्थितं सदित्यर्थः Sk.
९. बर्हणा परिवृद्धं भुवद् भवेत् । दश-गुणायाः पृथिव्याः सर्वेभ्यश्च संहतेभ्यो-ऽहोभ्यः सकाशात्तवैव महत्तरं बलमिति समस्तार्थः Sk
१०. V. Mādhava ignores नु
११. अन्त P. उपरिप्रदेशे Sy
१२. स्वभूतिः स्वसामर्थ्यम् । सा बलं यस्य स स्वभूत्योजाः Sk.
१३. कृत्स्नं जगद् वृष्टिप्रदानद्वारेण पालयितु-मित्यर्थः Sk.

१४. ०शीलचित्त D. शत्रुधर्षणचित्त Sk.
१५. तण्डसि P. १६. च । कृष्टे M.
१७. भूमिं P भूमिं प्रतिमानमुपमानमोजस आत्मीयस्य बलस्य Sk.
१८. प्रतिनिधिरभूः Sy.
१९. सुष्ठ्वरणीयं गन्तव्यम् Sy. स्वः दिवं च Sk.
२०. अन्तरिक्षलोकं . . . द्युलोकञ्च . . . परि-ग्रहीता Sy. त्रयो लोकाः समुदितास्तव बलस्योपमा भवति परिभूः Sk.
२१. ०भवनाग० P. प्राप्नोषि Sy. यावत् किञ्चित् सर्वस्य परिगृह्य त्वमेषि आ आगच्छसि च Sk.
२२. सोमं पीत्वा पृथिवीतौ दिवं द्युलोकम् Sk.
२३. त्वम् । भुवः । omitted by M. भुवो भवसि प्रतिमानम् . . . पृथिव्यपि त्वयोपनीयते । कि पुनरन्यान्युपमेयानि । सर्वत्र त्वमुत्कृष्ट इत्यर्थः Sk.
२४. ऋष्व इति महत्ताम . . . महान्तो वीरा यस्मिन् सैन्ये तदृष्ववीरम् । तस्य Sk. २५. बृहतो महतः Sk.

अभव^१ । विष्वम् । आपूरितवानसि^२ । अन्तरिक्षम् । महत्तया । सत्यमद्वेति सत्यनामनी सत्यं सधैव ।
न स्वत्सवृषा^३ ऋक्षिदस्तीति ।

न यस्य^४ द्यावापृथिवी अनु व्यचो^५ न सिन्धवो^६ रजसो^७ अन्तमानुशुः ।

नोत स्ववृष्टिं^८ मदे^९ अस्य युध्यत^{१०} एको अन्यच्चक्रे^{११} विश्वमानुपक् ॥१४॥

न यस्य^४ । यस्येन्द्रस्य । द्यावापृथिवी^५ । व्याप्तिम्^६ । न । अन्वानशाते । न । नद्योऽपि । तेजस ।
अन्तम्^७ । आपु । न । अपिच । वृत्रम्^८ । सोममदे । युध्यत^९ । अस्य^{१०} । तेजसोऽन्तं नाननु^{११} । किं
बहुना^{१२} एक एव स्वम् । अन्यत् । सर्वम् । अनुस्यूतम् । कृतवानसि ।

आर्चन्नत्र^{१३} मरुतः^{१४} सस्मिन्नाजौ^{१५} विश्वे^{१६} देवासो^{१७} अमद्रुघनुं^{१८} त्वा ।

वृत्रस्य^{१९} यद्गृष्टिमता^{२०} वधेन^{२१} नि त्वमिन्द्र^{२२} प्रत्यानं^{२३} जघन्य^{२४} ॥१५॥

आर्चन्नत्र^{१३} । प्रहर मगवो^{१४} अहि^{१५} धीर्यस्वेति^{१६} सर्वस्मिन्^{१७} । अस्मिन्^{१८} ।

१ परिभव^१ M. भवति स्वम् । महद्भि-
शूररूपेतं तव महत्सैन्यमित्यर्थः Sk.

२ असि omitted by M.

३ अस्यन्तसत्यमेतत् Sk. ४ न यस्य
omitted by P ५ ०पुषि P

६ ०प्ति D ७ नाह्वानं M

८ Omitted by M ९ बबधो M

अन्तरिक्षलोकस्योपरि स्यन्वन्शीला

आप^१ Sy स्यन्वनात् सिन्धव आदित्य

रश्मय इहोभ्यस्ते Sk. १० अनु प्राप्नु

वन्ति । यतो व्याप्ते द्यावापृथिव्यौ म्यून

तरेण तेजसा द्यावित्यरश्मय इत्यर्थः ।

अथवा सिन्धव इति नदीनाम । रज इत्यु

बकमुच्यते । यतो व्याप्ते द्यावापृथिव्यौ

म्यूनतरे अस्य ष स्वभूतस्य वृष्टिःक्षण

स्योबकस्यास्तं नद्यो न व्याप्नुवन्ति ।

वृष्ट्येकदेशेन द्वित्यस्ते । न सर्वा वृष्टि

प्रति गच्छन्तीत्यर्थः । अथर्ववमन्यथास्या

धैर्वस्यार्थयोजना । द्यावापृथिवी अनुभ्यव

इत्यनुसन्धो 'हीने' इत्येवं कर्मप्रवच

नीयः । द्यावापृथिवी इति कर्मप्रव

नीययोगक्षणाद्वितीयान्तम् । व्यच इत्यपि

प्रथमास्तम् । यस्य तव द्यावापृथिव्यो-

सकाशाबभूवुना व्याप्तिरित्यर्थः । न

सिन्धवो रजसोऽन्तमानुशरित्यर्थं तु पादो

द्विषा प्रववद् व्यास्येव Sk. ११ पुत्रं M.

स्वा वृष्टिस्य स स्ववृष्टिः । वृष्टेः स्वामी ।

तं स्ववृष्टिम् Sk. १२ अत्य युध्यत

इति प्रकृतत्वादिग्रस्त्यायमन्वादेशः ।

स्ववृष्टिमित्येतेस्तामानाधिकरण्याच्चोभ

यत्र द्वितीयाथे पठ्ठी । नापि यं

व्याप्नुवन्ति वृष्टेः स्वामिन् सोममदे

प्राप्ते भवन्तमेवं युध्यमानमित्यर्थः । के

न व्याप्नुवन्ति । सामर्थाच्छत्रवः Sk.

१२ नामशु M १४ सहायवर्जित Sk.

१५ अस्तस्युं P आनुपगतम् । सकम्भमपि

भूतजातं स्वबधीनमभूदिति भावः Sy

आनुपूर्व्येणात्मानुगुणं स्ववशवर्तीत्यर्थः

Sk. १६ Omitted by P and D

१७. ०रयस्मेति P १८ सस्मिन् । सर्वशब्द

स्यायमेकाक्षरकोपः पर्यायान्तरं वा Sk.

१९ सस्मिन् यद्वा सर्वस्मिन् Sy

सङ्ग्रामे^१ । मरुत इन्द्रम् । आर्चन्^२ । व्याप्ता^३ । मरुतो देवा^४ । त्वाम्^५ । अन्वमदन्^६ मदि सकर्मकश्च
भवति । वृत्रस्य^७ । यदा^८ । श्रीमता^९ । वज्रेण^{१०} । निजघन्थ^{११} । त्वम् । इन्द्र । अननसाघन^{१२} मुख^{१३} प्रति ।

I.53.

न्यूषु^१ वाचं^२ प्र महे^३ भ्रामहे^४ गिर^५ इन्द्राय^६ सदने^७ विवस्वतः ।

नू चिद्धि^१ रत्नं^२ ससतामिवाविदन्^३ दुष्टुतिर्द्रविणो^४ देषु^५ शस्यते ॥१॥

न्यू षु वाचम्^{१२} । सुनिप्रभरामहे^{१३} । स्तोत्रम्^{१४} । महत इन्द्राय^{१५} । यजमानस्य^{१६} । गृहे^{१७} । स्तुतयः ।
इन्द्राय भवन्ति । क्षिप्रम्^{१८} । एव^{१९} । हि शत्रूणाम्^{२०} । रत्नम्^{२१} । स्वपतामिव^{२२} घन चोर^{२३} , इन्द्र । विन्दति
तत प्रभरामहे^{२४} तत्र च । घनप्रदेषु^{२५} । दुष्टुति । न । प्रशस्यते तस्मात्^{२६} सुष्ठु प्रभरामहे ।

१. सङ्ग्रामस्थानीये दुस्तरे यज्ञे । यावान् कश्चिदयं पृथिव्या यज्ञस्तत्र सर्वत्रेत्यर्थः । अथवा . . . इन्द्रसखा देवा एवात्र मरुत उच्यन्ते । आजिरित्यपि सङ्ग्राम एवोच्यते न तत्स्थानीयो यज्ञः । . . . अथ सर्वस्मिन् सङ्ग्रामे मरुतस्त्वां स्तुवन्त इत्यर्थः Sk

२. आर्चन्त् M. स्तुवन्ति स्तुवन्तो वा Sk.

३. सर्वे Sy; Sk. ४. देवाः Sk.

५. अनु त्वा । 'तृतीयार्थे' . . . इत्येवमयमनुशब्दः कर्मप्रवचनीयः । सहार्थश्चात्र तृतीयार्थः । त्वया सहेत्यर्थः Sk

६. अनुक्रमेण हर्षं प्रापयन् । यद्वा त्वदीयमदानन्तर तेऽपि मवं प्राप्ताः Sy. सोमेन माद्यन्ति मत्ता वा Sk.

७. यस्माद् यदा वा Sk.

८. अंशयति शत्रूनि निति भृष्टिरश्विस्तद्वता Sy. अश्रीमता Sk.

९. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी । नियमेन हतवान् हसि वा Sk.

१०. आन प्राणम् Sk

११. यद्वा श्वासहेतु घ्राणम् Sy.

१२. वाचा P.

१३. उ सु इति पदपूरणी Sk.

१४. नियमेन प्रभराम. प्रापयामः । उच्चारयाम इत्यर्थः Sk.

१५. शस्त्रलक्षणां वाचम् Sk.

१६. यज्ञगृहे Sy; Sk

१७. न केवलां शस्त्रलक्षणां वाचम् । किं तर्हि ? अन्या अपि गिरो लौकिकस्तुतिलक्षणा यजुस्सामलक्षणा वा वाचः Sk.

१८. इव M. चिच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१९. हिशब्दो यस्मादर्थे Sk.

२०. असुराणाम् Sy.

२१. चरन्तं P Omitted by D.

यस्मात् क्षिप्रमिन्द्रो रत्नं घनं ससतामिव स्वपतामिवात्यन्तनिष्प्रतिकाराणां शत्रूणामविदत् . . . अविन्दत् । लब्धवान् । प्रभूतधनवानित्यर्थः Sk.

२२. ०पन्ता० M. ०मि P.

२३. ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदा उच्यन्ते यजमाना वा हविलक्षणस्यैव धनस्य दातृत्वात् । तेषु शस्यते । शस्त्रघर्मेण क्रियते । यस्माच्चास्य न कश्चिदप्यृत्विक् यजमानो वा अयोग्या स्तुतिं करोतीत्यर्थः ।

२४. यस्माच्चास्येन्द्रस्य न दुष्टुतिः कुत्सिता स्तुतिः Sk.

२५. V. Mādhava ignores उ

दुरो अश्वस्य दुर इन्द्र गोरंसि दुरो यवस्य वमुन इनस्पतिः ।
शिष्यानुरः प्रुदिवो अकामकर्शुनः सखा सखिम्यस्तमिद गृणीमसि ॥२॥

दुरो अश्वस्य । दाता । अश्वस्य । दाता । इन्द्र ! गोरंसि । असि । दुर । यवस्य । धनस्य ।
इश्वर । पालयिता । शिष्याया नेता शसिता सर्वेषाम् । पुत्राणां । कामानामकर्शिता । सखा ।
सखिम्य । तं वयम् । इदम् । स्तुम् ।

शचीव इन्द्र पुरुकृद्ध्युमत्तम् तवेदिदमुमित्तथेकिते वसु ।

अतः संगृम्यामिभूत आ मरु मा त्वायुतो जरितुः काममूनयीः ॥३॥

शचीव इन्द्र । प्रजापन् ! इन्द्र ! यदूर्नां क्तः ! अतिशयेन दीप्तिमन् ! तव ।
एव । इदम् । अभितः । वसु । ज्ञायते । अतो वसु नः । संगृह्य । अभिमवितः । यत्रूणां मह्यम् । देहि ।
मा । स्वामिच्छतः । स्तोतुः । कामम् । ऊनयीः कार्पीः ।

एभिर्द्युमिः सुमना एभिरिन्द्रुभिर्निरुन्धानो अमतिं गोभिरुश्विना ।

इन्द्रेण दस्युं दुरयन्तु इन्द्रुमिर्युतद्वेषसुः समिपा रमेमहि ॥४॥

एभिर्द्युमिः । एभिः । यागदिवसीः । एभिश्च । सोमैः । प्रीयमाणः स्तोत्राणामर्थाभावजनिताम् ।

- १ दुरो P २ सबस्तोत्राणां दुरो द्वारं
मिमित्तमूमिः । दातेत्यर्थः Sk.
३ आत्यभिप्रायमेतदेकवचनम् । अश्व
नाम् Sk. ४ Omitted by D
५ यवां च द्वारमसि Sk
६ ऽश्वसि M ७ यवानां च
द्वारमसि Sk. ८ इत्स्नस्य जगतः Sk.
९ बानस्य Sy शिक्षतिर्दानकर्मा । छान्
सश्चात्र चतुर्धिसमाप्तः पूर्वमिपातश्च ।
मरेभ्यो दाता यवानां शिक्षानरः Sk.
१० एषं नवात्यर्चः Sk.
११ कामानामकर्शयिताऽनूकर्ता । यावत्
काम्यते ततोऽधिकस्य दातेत्यर्थः Sk.
१२ सखीनां यजमानानाम् Sk. १३ त M.
१४ ऽवान् M. प्रज्ञावान् Sy कर्मबन्
प्रज्ञाबन् वा Sk. १५ इन्द्रं च M.
१६ प्रभूतस्य वृत्रवधादेः कर्तः । Sy
यदूर्नां वृत्रवधादीनां कर्मणां कर्तः । Sk.
१७ इच्छन् पशुपुरणः Sk. १८ उभयतो
वक्षिणे वामे च पार्श्वे Sk. १९ प्रभूत

- धनम् Sk. २० वृक्ष्यत इत्यर्थः Sk.
२१ अस्मभ्यम् Sy The use of both
न and मह्यम् in the same
sentence is strange and un-
necessary Either would
have been quite enough.
२२ मम Sk. २३ इच्छाम् Sk
२४ उत्तमी कार्पिमी P मुनिरकार्पीत् M.
परिहीणं मा कार्पी । पूरयेत्यर्थः Sy
शुनीकार्पीः । यावदहमिच्छामि तावद्देहि
मां स्तोत्रमित्यर्थः Sk
२५ ऽद्युतिभिः M. २६ ऐभिः M
२७ यादि० P बीप्तिश्वस्युरोडाशादिभिः
Sy सप्तम्यर्थे तृतीयेवा । धु इति चाह्नो
नामधेयम् । एतेष्वहस्तु । साम्प्रतमेवेत्यर्थः
Sk. २८ ऽने D २९ प्रि० M
उत्तरार्धेऽस्त्यभूयोभिर्बहुवचनास्तौ सामा-
नाधिकरण्याद् बहुवचनास्तस्य स्थान
इदमेकवचनम् । सुमनसः । प्रीतिमुक्ता
सन्त इत्यर्थः Sk. ३० ऽने अनति तां P

अमतिम्^१ । गोभि^२ । अश्ववता च घनेन^३ । निरुन्धान इन्द्रो भवति वय तेन^४ । इन्द्रेण^५ । उपक्षपयितार^६
दस्युम् । दरयन्त^७ । प्रत्नै^८ सोमै^९ । पृथक्कृतद्वेष्टार^{१०} । अन्नेन^{११} । सरब्धा भवेम^{१२} ।

समिन्द्र राया समिषा रभेमहि सं वाजेभिः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।
सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गोत्रग्रयाश्चावत्या रभेमहि ॥५॥

समिन्द्र राया । इन्द्र । घनेन । सरब्धा भवेम । अन्नेन च । स च । वलं । बहूना स्पृहणीयैः ।
अभिगतदीप्तिभिः । स च । देव्या । मत्या । यस्या वीरा वल भवन्ति अश्वयुक्ताया । गोमुखाया ।

१. मतिं D. M. अज्ञानम् । अथवा मन्यतेरर्चतिकर्मणः कर्तर्ययं क्तिन् । इन्द्रस्यास्तोतारमात्मीयं शत्रुम् Sk.
२. अश्वित्ववचनादश्वशब्दाद् ... अयमिन्द्रिष्टव्यः । स्वार्थिको वा । बहुवचनस्य स्थान एकवचनम् । तृतीया-निर्देशाच्च युक्ता इति वाक्यशेषः । गोभिरश्वैर्युक्ता इत्यर्थः Sk.
३. एभिरिन्द्रुभिः सोमैरिन्द्रुधानः । इदमपि बहुवचनान्तस्यैव स्थान एकवचनम् । निरुन्धानाः । प्रतिबध्नन्तः Sk.
४. इन्द्रेण P. ५. आत्मीयं शत्रुम् Sk
६. प्रत्नैः M. ७. सोमैर्मत्नेनेन्द्रेण स्वशत्रून् घातयन्त इत्यर्थः Sk.
८. ०कृतं द्वे० M. ०कृतं चेष्टारः D अत्र द्वेषशब्दो द्वेषवचनो द्वेष्टवचनो वा । पृथग्भूतद्वेषसः ... अपगतजन-द्वेष्टका वेत्यर्थः Sk.
९. ०रान्नेन P अनेन M. अन्नेन सह । अथवा इषेति द्वितीयार्थे तृतीया । इषं सम्यक् Sk.
१०. लभेरिदम् । कपिलादित्वाद् रत्वम् । सम्यक् लभेमहीत्याशास्महे । किम् ? सामर्थ्याद् घनं यशो वा Sk.
११. ०सः M.
१२. पुनः पुनः संशब्दश्रुते. प्रतिसंशब्दं रभेमहीत्याख्यातमनुषक्तव्यम् Sk.

१३. द्वितीयार्थे सर्वत्रात्र तृतीया । सहयोग-लक्षणा वा तृतीया । तैर्वा सुखं वा गृहं वा यशो वा पूजा वेति वाक्यशेषः । घन घनेन वा सह सुखादीनां किञ्चित् Sk.
१४. सम्यग् लभेमहीत्याशास्महे Sk.
१५. P. adds अनेन after अन्नेन । सम्यग्लभेमहि इषमन्नमन्नेन वा सह सुखादीनां किञ्चित् Sk.
१६. Omitted by D.
१७. सञ्चपलैः P. सञ्चलैः M. सम्यग्लभे-महि बलानि बलैर्वा सह सुखादीनां किञ्चित् Sk. १८. कान्तैः Sk.
१९. स्वदीप्त्या दीप्तैरित्यर्थः Sk.
२०. देव्य M. स्वदीप्त्या द्योतमानां द्योत-मानया सह सुखादीनां किञ्चित् Sk.
२१. मात्या P. प्रकृष्टया मत्या ज्ञानेन Sk.
२२. वित्ता P. वीरं विशेषेण शत्रूणां क्षेपणसमर्थं शुष्मं बलं यस्याः Sy. वीराः पुत्रास्ते बलं यस्याः सा वीरशुष्मा तया । बलवत्पुत्रसहितया Sk. २३. श्व० M. अश्वायु० P. अश्वसहितया Sk.
२४. ०या M. स्तोतृभ्यो दानार्थमग्रे प्रमुखत एव गावो यस्याः सा तथोक्ता Sy. गावोऽग्रभूता यस्याः सा गोअप्रा । प्रधानभूताभिर्गोभिस्सहिता । तया Sk.

ते त्वा मदा अमदन्तानि धृष्या ते सोमासो वृत्रहत्येषु सत्पते ।

यत्कारचे दशं वृत्रार्प्यप्रति बर्हिष्मते नि सहस्राणि बर्हयः ॥६॥

ते त्वा मदा । ते । त्वा । सोमा । अमदन् । तानि । यपनिमित्तानि । के त इत्याह—ते ।

सोमास । वृत्रहननेषु । सतां पते । यदा त्वम् । स्तोत्रे । दश सहस्राणि । उपद्रवाणाम् । निबर्हयसि ।

यन्मानाय । धात्रुभिः प्रतिगतः ।

युधा युधस्युष घेदेपि धृष्याया पुरा पुर समिद हृस्योजसा ।

नम्या यदिन्द्र सरख्या परावति निबर्हयो नमुचि नाम मायिनम् ॥७॥

युधा युधम् । युधेनानुस्यूतमन्यत् । युधम् । उपगच्छसि । पूष्णम् । पुरेण च । पुरं धात्रूणाम् ।

सह । इदम् । विनाशयसि । बलेन । अनुगुणेन । इन्द्र । मरुद्गणेन । दूरेण । ममुषिम् । नामा

१ मारका मस्तः Sy

पुरात्स्रणा मराः Sk.

२ मबन् D ३ यपनि० M

सेचनसमपत्य तव सम्बन्धीनि घट-

पुरोडाशाधीनि हवींषि Sy

बलानि Sk. ४ सत्वा M.

५ Omitted by M

यद् यः Sk. ६ ऽक्षम् M

सहस्रशब्दबोधोभयवचनः । उभयवचन

स्वेऽपीह सख्यामात्रवचनो न संख्ये

यवचनः । कुत एतत् ? वशेत्येतेन सामा

नाधिकरण्यात् । दशसंख्यया च सहस्र

संख्या परिच्छिद्यते । न तत्संख्येयाः ।

अतोऽत्र सहस्रशब्दस्य सख्यामात्रवचन

त्वाद् वृत्राणीत्येतस्य च तत्संख्यया

प्रतिनिर्देशार्थत्वात् पठ्यर्थे द्वितीया ।

Sk. ७ वृत्राणां धात्रूणाम् Sk.

८ यवकर्मायम् । हतवानसि Sk.

९ ऽहत् M.

अप्रति । वृत्राणानिर्बं विज्ञेयणम् । इन्द्र

स्य वा । अप्रावतिच्छतेर्ब्रह्मातेर्वा

ससाधनस्यार्थे प्रतिशब्दः । अप्रत्य

वतिष्ठमानोऽप्रतिबध्यमानो वेत्यर्थः Sk.

१० युधा P

११ युधेनाबस्यूत० M ऽस्यूतमस्युषं P

१२ युधं प्रतियोद्धारम् Sk.

१३ भूते सद् । उपगतवानसि Sk.

१४ पूष्णं P M

धात्रूणां धर्मकस्त्वम् Sy

प्रथमकवचनस्यार्थं धाऽऽदेशः । धृष्णुः

प्रगतम् । निदशङ्कस्तन्निस्पर्धः Sk.

१५ पुरशब्दः शरीरवचनः । शरीरेण च शरी

रम् । यो योद्धा मत्प्रवान् अस्त्रयुद्धे

नोपगन्तव्यस्तं तेनोपगतवानसि । यो

बाहुयुद्धार्थं शरीरेणेत्यर्थः Sk.

१६ ऽना D

१७ भूतेऽत्रापि सद् । सम्यग्गतवानसि Sk.

१८ आत्मीयेन Sk.

१९ सहायभूतेन वक्ष्येण Sy

प्रणतेन Sk.

२० ऽषा P दूरे M.

दूरबेधे Sy

दूरे स्थितम् Sk.

२१ ऽधि P

सुरम् । मायाविनम् । निबर्हयस्तदानीम् ।

त्वं करञ्जमुत् पर्णयं वधीस्तेजिष्ठयातिथिग्वस्यं वर्तनी ।

त्वं शता वङ्गदस्याभिनत्पुरोऽनानुदः परिपूता ऋजिश्चना ॥८॥

त्वं करञ्जम् । त्वम् । करञ्जम् । अपिच । पर्णयम् । अवधी । तेजिष्ठया । शक्त्या ।
दिवोदासस्य रक्षार्थं तथा । त्वमृजिश्चन शत्रो । वङ्गदस्य । वह्वी । पुर । अभिनो या । ऋजिश्चना
राज्ञा । परिगता ऋजिश्चन शत्रुपुराण्यवष्टभ्यावस्थितस्य साहाय्य कृतवानसि । अनानुदः
पश्चाद्भावस्य दातेति ।

त्वमेताञ्जनराज्ञो द्विर्दशाबन्धुना सुश्रवसोपजग्मुपः ।

षष्टिं सहस्रां नवतिं नवं श्रुतो नि चक्रेण रथ्या दुष्पदावृणक् ॥९॥

त्वमेताञ्जनराज्ञः । त्वम् । एतान् । जनपदाना राज्ञ । विशतिम् । बन्धुवर्जितेन ।

१. हतवानसि Sk. २. ०य त० D.

३. M adds इति after तदानीम्

४. V. Mādhava ignores घ । इत् ।
यत् ५. ०ञ्ज M.

६. करञ्जनामानमेतमसुरम् Sk.

७. वर्ण० P.M. पर्णयनामानमपरम् Sk.

८. तीक्ष्णतमया Sk. ९. वर्तनी वर्तन्या
धारया । कस्य ? सामर्थ्याद् वञ्चस्य Sk.

१०. अतिथीन् प्रति परिचारकतया गच्छ-
तीत्यतिथिग्वो दिवोदास इहोच्यते ।
...षष्ठीनिर्देशाच्चार्थायेति वाक्यशेषः ।
तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थे वा षष्ठी । अतिथीनां
परिचरितुर्दिवोदासनाम्नो राज्ञोऽर्थाये-
त्यर्थः Sk.

११. ०श्चनः M. ऋजिश्चनैत्संज्ञकेन राज्ञा
...शतसख्याका वङ्गदस्यैतत्संज्ञकस्या-
सुरस्य Sy. ऋजिश्चना । ऋजिश्चा
नाम राजा विदथिनः पुत्रो यस्य
मन्त्रान्तरेष्वपि दर्शनम् । ...तेन ।
अथवा ऋजिश्चनेति तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थे
तृतीया । ऋजिश्चनो राज्ञोऽर्थाय Sk.

१२. वागू० P. वकुस्य M.

वङ्गदनाम्नोऽसुरस्य Sk.

१३. शता । द्वितीयैकवचनस्यायमाकारः ।
शतम् Sk. १४. ०हिनो M.

१५. परितोऽवष्टब्धाः Sy. सर्वतः प्रेरिताः
स्वेभ्यः स्थानेभ्यः । भयेनेतश्च प्रणाशित-
लोकाः सन्तीत्यर्थः Sk.

१६. ०वानन्यना० M

अनु पश्चाद् द्यति खण्डयतीत्यनुदोऽनु-
चरः । तादृशोऽनुचररहित एक एव Sy.
अनुददातीत्यनुदः । अविद्यमानोऽनुदो यस्य
सोऽनानुदः । यदीयं दानं प्राभूत्यादन्यो-
ऽनुकर्तुमपि न शक्नोतीत्यर्थः Sk.

१७. अननुदः is a negative form.
The meaning should have
been पश्चाद्भावस्य न दातेति

१८. एता D १९. आत्मीयानां जनानां
राज्ञः । स्वराज्येषु प्रतिष्ठितान् सत
इत्यर्थः Sk. २०. ०ति P.

२१. द्वितीयार्थे तृतीयैषा । ...बन्धुवर्जितान् ।
वैरिणोऽसुरानित्यर्थः Sk

सुश्रवसा राजा । उपजग्मुषो मुद्गार्थम् । सदनुषराणां भटानामिव संख्या पट्टिमिति ।
विश्रुतस्त्वम् । न्यवधी । चत्रेण । दुष्यतनेन । रष्यायाम् ।

त्वमाविश सुश्रवसं तवोतिभिस्तव त्रामभिरिन्द्र तूर्वयाणम् ।

त्वमस्मै कुत्समतिथिग्वमायुं महे राज्ञे यूने अरन्धनायः ॥१०॥

त्वमावियं । त्वम् । अरन्ध । सुश्रवसं राजानम् । तव । ऊतिभिस्तया । तव । प्राणैः ।
इन्द्र । तूर्वयाणं च । त्वम् । अस्मै सुश्रवसे । महते । राज्ञे । यूने । कुत्सादींस्त्रीन् । वषामनय ।

य उदृचीन्द्र देवगोपाः सखायस्ते शिचतमा असांम ।

त्वां स्तोषाम् त्वया सुवीरा द्राघीयु आयुः प्रतुर दधानाः ॥११॥

य उदृचीन्द्र । ये वयम् । उदृचैः । देवैर्गुप्ताः । सहायाः । ते । अत्यन्तं कल्याणाः । अभूमसे

१ सू० P

अथ इति घननाम । शोभनेन घनेन Sk.

२ उपगतानम्वितान् । घनेन समृद्धान् सत
इत्यर्थः । अथवाऽङ्गधुना सुभयसेति
द्वे अपि तृतीयागते समानाधिकरणे ।
बन्धुरिति तु घननाम । अथ इत्यप्र
माम । उपजग्मुष इत्यपि स्वार्थे कर्तार्येव
भवसु । घनवद्वितेन शोभनेनाग्नेनोपग
तान् । पश्वान्नमात्रे फल्गुना करेणोपग
तान् । सुवगरजतमाणिभयशुक्तिकादि
धर्म सारभूतं करभद्वत् इत्यर्थः Sk.

३ सहस्राणां पट्टि, मवसंश्रयोत्तरां मव
तिम् । तान् राज्ञ इवुकसंख्याकाननुष
रांश्च Sy

४ विद्या० P विभि० M

५ सूर्यरयस्यावयवभूतेन Sk.

६ इष्यन्तनेन P

दुष्प्रपन्ननेन, शत्रुभि प्राप्नुमशाक्ये-
नेत्यर्थः Sy दुर्गमेण । तीक्ष्णघारत्वाद्
कुत्सहेनेत्यर्थः Sk.

७ रषसम्बन्धिनः Sy

८ त्वा० P ०विषः D ०वितथ M

९ ०यो M

१० त्यदीयत्त्रायकः पालकैर्बलैः Sy

११ सूवयाणस्यायमन्यादेशः । तावत्स्यै चात्र
चतुर्थी । अस्य सूवयाणस्यार्थः Sk.

१२ ०मान० M

भात्मनो पशमनेयी । सूवयाणस्य
कार्येषु नियोगार्थं कुत्सावीनपि स्ववशे-
ऽकार्यैरित्यर्थः Sk १३ ०ग्र M

१४ उदृगता स्तुतिर्यस्मिन् स उदृग्यता ।
तत्र । अथवा 'सुष्टु सुवीरं यज्ञस्यागुर
उदृग्यम्' इति प्रंषेपु बर्शनाव् उदृग-
शब्दः समाप्तवचनः । उदृचि समाप्ती ।
कस्य ? सामर्थ्याद्व्यस्य वा स्तुतीनां
वा Sk १५ देवैर्देवैर्गु० P

१६ प्ता M

देवा गोप्तरौ येषां ते देवगोपाः । सर्वे
देवैः पाल्यमाना इत्यर्थः Sk.

१७ सन्निवद्वत्यन्तं प्रियाः Sy

१८ सुसुक्करीणां स्तुतीनां कर्तार इत्यर्थः Sk.

१९ भवान् Sk २० अमत्तने P D M.

वयम् । त्वाम्^१ । स्तूयाम् । त्वया^२ । सुपुत्रा^३ । दीर्घतर च । आयुः^४ । प्रकृष्टतरम् । दधाना इत्यन्नपुत्र-
धोराशासनम् ।

I 54.

मा नो अस्मिन्मघवन्पृत्स्वंहंसि नहि ते अन्तः शवसः परीणशे ।
अक्रन्दयो नद्यो^३ रोरुवद्वना कथा न क्षोणीभियसा समारत ॥१॥

मा नो अस्मिन् । मा । अस्मान् । अस्मिन् । सङ्ग्रामेषु जायमाने । उपद्रवेऽत्याक्षी । नहि ।
ते । बलस्य । पर्यन्त केनचिदपि व्याप्तु शक्य स त्वम् । नदी । उदकानि । क्रन्दयसि । रोरुयमाण ।
कथम् । न । पृथिव्यास्तिस्रस्तव । भयेन । सङ्गच्छन्ते भयाद्धीन्द्रस्य भूमयो विधृतास्तिष्ठन्ति ।

अर्चा शक्राय शाकिने शचीवते शृण्वन्तमिन्द्रं महयन्नभि घृहि ।
यो धृष्णुना शवसा रोदसी उभे वृषा वृपत्वा वृपभो न्युञ्जते ॥२॥

अर्चा शक्राय । उच्चारय स्तोत्रम् । शक्राय । सहायाय । प्रज्ञावते । शृण्वन्तम् । इन्द्रम्

१. त्वा P. २. स्तु० M.
नित्यं त्वां स्तूयामेत्याशास्महे Sk.
३. हेतावियं तृतीया । त्वया हेतुना Sk.
४. त्वदनुग्रहाच्छोभनैः पुत्रैः पौत्रैश्च युक्ता इत्यर्थः Sk ५. चिर श्लाघ्यं च जीवन्त इत्यर्थः Sk. ६. Ms. D. puts the figure ॥५३॥ here to indicate the end of the fifty-third hymn. No such number is given in P and M.
७. एकवचनस्य स्थानेऽत्र बहुवचनम् । सङ्ग्रामे Sk. ८. पापे Sy. पापे-ज्यन्तभयानके Sk. ९. ०त्यां M.
१०. गङ्गाद्याः Sk. ११. ०कोनि M. तृतीयाबहुवचनस्यायमाकार आदेशः । वनैरुदकैर्गर्जनं । वृष्टिलक्षणैरुदकै-रापूरयन् शब्दवतीर्नदीरकरोः करोषि वेत्यर्थः Sk. १२. कन्द० P. शब्दवतीरकरोरकार्षीर्वा Sk
१३. स्तनयित्नुलक्षणं शब्दं कुर्वन् Sk.
१४. एतच्च कर्म कुर्वतो भवतः कथा कथं न Sk. १५. नः M.

१६. प्राप्यस्ति० P. The reading should be पृथिव्यः nom. pl. and not पृथिव्याः gen sing. त्वदीयं बलमवलोक्य त्रयोऽपि लोका विभ्यतीति भाव. Sy क्षोणीर्माध्यमिका वाक् Sk. १७ समित्येष निरित्येतस्य स्थाने...मेघान्निर्गता निर्गच्छन्ति वेत्यर्थः । अथवा समित्येष स्वार्थ एव । सामर्थ्यात्त्वन्येन सह सङ्गतिरभिप्रेता । कथमन्येन सह सङ्गता । कथं त्वत्तो न नष्टा न नश्यन्ति वेत्यर्थः Sk.
१८. शक्राय D. द्वितीयार्थ एताश्चतुर्थ्यः । शक्रमिन्द्रम् Sk. १९. Missing in M. पूजय Sy. अर्चेत्यात्मन एवान्तरात्मनः प्रेष ऋत्विगन्तरस्य वा । स्तुहि हे अन्तरात्मन् ऋत्विग्वा Sk.
२०. त्रं M. २१. शक्तियुक्ताय Sy. शाकिने शक्तिमन्तम् Sk. २२. कर्मवन्तं वा प्रज्ञावन्तं वा Sk. २३. मा च विप्रकृष्टं निरादरं वा । किं तर्हि ? शृण्वन्तमिन्द्रम् । सन्निकृष्टं सादरं वा सन्तमित्यर्थः । स्वयमपि च मा निरादरः Sk.

पूअयन् । अमिष्टुहि । य । शत्रूणाममिमित्रा । बलेन । उमे । द्यावापृथिव्यो । प्रसाधयति ।
वर्षणशील । वृषम । वृपत्वेन वेति ।

अर्वा दिवे बृहते शूष्यं वचः स्वर्घत्र यस्य धृपतो धृपन्मनः ।

बृहच्छ्रवा असुरो बर्हणा कृतः पुरो हरिम्या वृपमो रथो हि पः ॥३॥

अर्वा दिवे । उच्चारय । दीप्ताय । महते । बलनिमित्तम् । वच । अनाश्रितपरबलम् ।
यस्य शत्रून् । वर्षयत । भृष्टम् । मन । महाकीर्तिः शत्रूणाम् । असिता । शत्रुपरिवर्हणार्थं तस्येन्द्रस्य ।
रथः । कामानां वपिता । अश्वाम्याम् । पुरस्क्रियते स्तोत्राणामिति ।

१ नमस्काराञ्जलिपुटकरणादिना Sk.

२ ंष्टुमिहि D ३ ंविता P D M.

४ प्रसाधनं च भूषणं वशीकरणं वा ।

नियमेन प्रसाधयति भूषयति स्ववशे वा
क्रुस्त इत्यर्थः । उभयमपि ह्येतद् वृष्टि
प्रधानेन द्यावापृथिव्योरिन्द्र करोति Sk.

५ वपिता कामानाम् । यद्वा वृष्टयुव

कानाम् Sy पुन पुनर्वपिता । वर्षण

शील एवेत्यर्थः Sk. ६ वपितृत्वेन ।

वृष्टिप्रधानेनेत्यर्थः Sk. ७ आत्मन

एव ध्यायमन्तरात्मन प्रैव । उच्चारय हे

मन्तरात्मन् Sk. ८ तावर्ष्यचतुर्वर्ष्या

वेते । दीप्तस्य महत्तद्वेन्द्रस्यार्थाय Sk.

९ शूषमिति शुक्लनाम । तत्र साम् शूष्यम् ।

तावृषं स्तुतिस्मरणम् Sy

बलवृष्टिकरमित्यर्थः Sk. १० यय D

स्तुतिस्मरणम् । स्तूयमाना हि देवता

धीर्येण वर्षन्ते । अत एवमुच्यते उच्चार

येनाय शूष्यं वच इति Sk.

११ बलपरं P स्वबलं परामाश्रितम् Sk.

१२ क्षत्रं M. १३ क्षत्रममिमवत Sk.

१४ प्रगतं मनः । यस्य बलेन शत्रून् हनन्

न क्रुतश्चिन्मनसा विनेमीत्यर्थः Sk.

१५ महाधनः Sk. १६ ंतं P यद्वा

असु प्राप्नो बलं वा तद्वान् । रो मत्वर्थी

य । अथवा असन्न प्राणास्तेन चाऽऽपो

सक्यन्ते प्राणा वा वाप' (सं वा ३

२ ५ २) इति श्रुतेः । तान् राति बवाती-
त्यसुरं Sy असुरो वृषोऽप्यो वा

कश्चित् Sk. १७ बर्हणा परिवर्हणा

N 6 18 वृष्टिवृषार्थः । इन्द्रस्य

घेवं विशेषणम् । परिवृष्टेनेत्येव कृतः ।

अथवा बर्हणा हिसोच्यते । निवहयतेर्बध

कमत्वात् । वर्हणया हिसया कृतः Sk.

१८ तथा P रथो रंहतेर्गतिकर्मणो गस्ते-

होच्यते । रंहिता च स कृतः । आत्म

नोऽनुगस्ता च स कृत इत्यर्थः । अथवा

कृद्बलाद्बधशब्दो रयबधम एवास्तर्णीत-

मत्वर्थः । रयवांश्च स कृतः । रथेन च स

सेवकः कृत इत्यर्थः । अथवा वृहच्छ्रवा

इति श्रूयमाणम् अथ स्तनयित्नुस्रण

शब्द इहाभिप्रेतः । असुर इत्यपि प्रज्ञाव

त्वात् प्राणवत्त्वाद्वा मेघ उच्यते । बर्हणा

शब्दो वधवचनः । निवहयतेर्बधकर्म

कत्वात् । येनेत्येव महान् स्तनयित्नुस्रण

शब्दो मेघो वधेन प्राग्घटिप्राप्तेर्बूर

स्थेनेव सता वृषम कृतः । वृष्टिप्रव कृत

इत्यर्थः । मा च संस्था कियानयं

पुरुषकार इति । किं कारणम् ? रथो हि

य । हिंस्रो यस्मादर्थः । यस्मान् इन्द्रो

रंहिता गस्ता मष्टा । स मेघानां गष्टत्वा

च्च वृषण इत्यर्थः पुरो हरिम्याम् ।

प्राग्घटिप्राप्तेरप्राप्तेन तदीयं स्थानं

स्वस्थानम् । स्वेनेव सतेत्यर्थः Sk.

१९ V Mādhava ignores हि

त्वं दिवो बृहतः सानुं कोपयोऽव त्मना धृषता शम्बरं भिनत् ।

यन्मायिनो व्रन्दिनो मन्दिना धृषच्छ्रितां गभस्तिमशनिं पृतन्यसिं ॥४॥

त्व दिवः । त्वम् । दिव^१ । महत् । समुच्छ्रित^२ मेघम् । अकोपय^४ । अवभिन्नवान् । आत्मनैव ।
वर्षयित्रा^३ । शम्बरमसुरम् । यदा । मायावतोऽन्यान् स्ववलेन । मृदूकर्तुं^५ । हृष्टेन^६ मनसा । घृष्टम् ।
तीक्ष्णा^{११} शत्रूणाम् । गृहीताम् । अशनिम्^{१२} । अयोधयस्तदानीमिति यद्वा बहुमशानि चेति ।

नि यद्गृणक्षि श्वसनस्य मूर्धनि शुष्णस्य चिद्व्रन्दिनो रोरुवद्वना ।

प्राचीनेन मनसा बर्हणावता यद्वा चित्कृणवः कस्त्वा परि ॥५॥

नि यद्गृणक्षि^{१४} । निवृणक्षि^{१५} । यदा । शब्दकारिण^{१६} । शुष्णस्यादित्यस्य शोषयितु^{१७} । मूर्धनि^{१८} ।

१. यद्यसुरा अपि द्युलोकैकदेशवासिन एव ततोऽत्र द्युशब्दो द्युलोकवचन एव । अथ न ततो दीप्तवचनः । त्व द्युलोकस्य दीप्तस्य वा सुरपुरस्य Sk.

२. तं is missing in M.

३. उपरिप्रदेशम् Sy प्रदेशम् Sk.

४. भग्नवानसि Sk

५. चूर्णीकृतवानित्यर्थः Sk

६. ०मानै० M.

७. ०यिता P. D M निःशङ्केन मनसा Sk

८. मृदूकर्तुं P मृदु० D. म्य० M. मृदुभाव प्राप्तान् । यद्वा वृन्दं समूहः, असुरसमूहवतः Sy.

अत्यन्तबलवत्त्वात् परबलानां मृदूकर्तुं ... अत्यन्तं च बलवतः शम्बरस्य स्वभूतामित्यर्थः Sk

९. मन्दतिरर्चतिकर्मा । स्तुतिमत्ता स्तुत्येन वज्रेण मनसा वा Sk

१०. घृषता प्रागल्भ्यं प्राप्नुवता मनसा Sy. निःशङ्कम् Sk

११. ०तिम् P. D. ०तीम् M. हस्तेन गृहीताम् । यद्वा गभस्तिरिति रश्मि-

नाम तद्वतीम् Sy. बाहुना-
मैतत् । तात्स्यात्त्वत्राशनौ वर्तते ।
बाहुस्याम् Sk

१२. आ० D. तानसुरान् जेतुं पृतनारूपेणेच्छसि । तान्प्रति प्रेरयसीत्यर्थः Sy. यदाशनिहस्तेन शम्बरेण सहायुध्यथा इत्यर्थः Sk

१३. I propose to read बाहुम् Ed

१४. निवृणक्षि यच्छ्वसनस्य मूर्धनि शब्दकारिणः । शुष्णस्यादित्यस्य (च) शोषयितु रोरुयमाणो वनानीति वा । वधेनेति वा N. 5. 16.

१५. नियमेन हतवानसि Sk.

१६. यस्मात् Sy; Sk.

१७. अन्तरिक्षे श्वसितीति श्वसनो वायुः । ... वायुना सूर्यकिरणैश्च वृष्टा आपः सूर्यस्योपरि पुनरवस्थाप्यन्ते । तदेवावस्थापनमिन्द्रः करोतीत्युपचर्यते Sy. श्वसनस्य श्वासकारिणः । महाश्वासस्येत्यर्थः Sk.

१८. शुष्णनाम्नोऽसुरस्य Sk.

१९. द्वितीयार्थे सप्तम्येषा । मूर्धनि मस्तकम् Sk.

मूढकर्तुं स्थितानि । उदकानि । रोक्ष्यमाण । शत्रुभिर्भवमुत्तेन । वृद्धिमता । मनसा । यत् ।
इवानीम् । अप्येतत् । कृणोपि शुष्णादुदकाहरणं तम् । स्वाम् । कः परिभवति ।

त्वमाविद्य नर्यं तुर्वशं यदुं त्वं तुर्वीति वय्यं शतक्रतो ।

त्वं रथमेतश्च कृन्व्ये घने त्वं पुरौ नवति दम्भयो नव ॥६॥

त्वमाविष । त्वम् । अरसे । नर्यादीन् पञ्च । शतकर्मन् । तथा । कर्माहिघननिमित्तम् ।
त्वमेतशस्य । रथम् । एतर्षं चाव । त्वम् । पुर । नव नवति चापि । अनाशय एतेषां रक्षणप्रकार
मितस्ततो वक्ष्यन्त्युपय इति ।

- १ मूढ कर्तुं P मूढ० D म्य० M
अत्यन्तबलस्त्वात् परबलानां मूढकर्तुं ।
अत्यन्तबलवत् इत्यर्थः Sk.
- २ वनशाब्दस्तीक्ष्णवचनः । तृतीयक-
वचनस्य भायं याञ्जेशो ष्टब्धः ।
तीक्ष्णेन वक्ष्ये । वक्ष्यवचनः सामर्थ्या
इमशाब्दो वचने प्रहारेणेत्यर्थः Sk.
- ३ शब्दं कुर्यन् Sk
- ४ शत्रुबहिर्भव० P D M
प्रकवेण गन्त्रा, अपराङ्मुक्षेणेत्यर्थः Sy
प्राग्विद्यतेन गतेन अपराङ्मुक्षेण ।
उत्साहवतेत्यर्थः Sk.
- ५ बर्हणा शत्रूणां हिता तद्वत्ता Sy
हितावता वा Sk.
- ६ यस्मात् Sk.
- ७ अप्येवमेतत् M
- ८ करोपि इदृशानि कर्माणि Sk.
९. ०ष्यामु० M.
धर्मकाळे सूर्यस्योपरि भीमान् रसान
वस्त्रापयति वर्यासु च धर्षयतीति । यस्मा-
वेतत् कृष्ये तस्मात्कारणात् स्वाम्
उपरि को वर्तते ? न कोऽपीत्यर्थः Sy
- १० ०कह० D
- ११ त्वा P M.
यस्मादिति वचनात् तस्मादित्यध्याहा
र्यम् । तस्मात् कस्त्वा परि । परिशाब्दो-

- ०ष्यर्थः । कस्तवाधिकोऽप्यस्तबोपरि ।
सर्वस्य त्वमुपरीत्यर्थः Sk.
- १२ त्वा० M.
- १३ ०ककः P D M
- १४ नर्यं नरेषु भवं साधुं वा मनुष्यं मनु-
ष्यहितं वेत्यर्थः । कम् ? तुर्वशं नाम
राजानमुपि वा । यत् च । त्वमेव
तुर्वीति नाम राजानमुपि चाऽप्यु-
रगाम उवके प्रक्षिप्तं गाथकरणेन
पाक्षितवानिति Sk.
- १५ प्रीन् Sy
- १६ ०र्म D
यदुविषप्रज्ञ वा Sy
१७. कर्मापिघननिमित्त P कर्माहि० D
घनार्थं यत्कर्मैत्यर्थः । कतमत् पुन
स्तत् ? सङ्ग्रामः । सङ्ग्रामार्थमश्वरथो
पाक्षितवानित्यर्थः । अथवा कृत्स्न
शाब्दः कर्तव्यवचनः । सप्तमी धेया ।
घनार्थं यः कर्तव्यः सङ्ग्रामस्तत्रेत्य-
र्थः Sk.
- १८ अयं M.
- १९ एतश इत्यश्वनाम । एतशमश्वञ्च Sy
एतश इत्यश्वनाम Sk.
- २० Omitted by P and D
- २१ नवीति P
- २२ विष्णुतहितो हतवानिति Sk.

स घा राजा सत्पतिः शूशुवज्जनो रातहव्यः प्रति यः शासमिन्वति ।

उक्था वा यो अभिगृणाति राधसा दानुरस्मा उपरा पिन्वते दिवः ॥७॥

स घा राजा । स । खलु । जन । राजा । सता च पति । वर्धते । दत्तहविष्क । य ।
शासितारमिन्द्रम् । प्रतिगच्छति प्रीणयति वा । य । वा । उक्थानि । अभिवदति स । हविषाम् ।
दाता । अस्मै । दिव सकाशात् । अभ्राणि । दोग्धि ।

असमं क्षत्रमसमा मनीषा प्र सोमया अपसा सन्तु नेमै ।

ये ते इन्द्र ददुषो वर्धयन्ति महिं क्षत्रं स्थविरं वृष्ण्यं च ॥८॥

११ असमं क्षत्रम् । १२ असमम् । १३ बलम् । १४ असमा । १५ प्रज्ञा । १६ प्रभवन्तु । १७ सोमस्य पातार । १८ कर्मणा ।

१९ नेमशब्दोऽर्धवचन केचनेत्यर्थस्तानाह । ये । तव । इन्द्र ! ददिवास । वर्धयन्ति । महत् । बलम् ।
२० प्रवृद्धम् । २१ पुस्त्व च ।

१. पालयिता Sk

२. वर्धयति Sy सर्वाभिवृद्धिभिः Sk.

३. इन्द्रकर्तृकमनुशासनं, यद्वा तस्य स्तुतिम्
Sy. कृत्स्नस्य जगतः शासितृत्वाच्छास
इन्द्रः । तं प्रति Sk. ४. व्याप्नोति Sy.
गच्छति व्याप्नोति वा । य इन्द्रं दत्तेन
हविषोपसर्पति व्याप्नोति वेत्यर्थः Sk.

५. यो तवाक्तानि P. उक्थशब्दः स्तोत्र-
वचनः । तृतीयाबहुवचनस्यायमाकारः ।
स्तोत्रैर्वा Sk. ६. शंसति Sy.
अभिष्टौति Sk. ७. सह M.

८. हविलक्षणेनात्नेन सह Sy. घनेन
युक्तायास्मै Sk. ९. दानुरिति स्तन-
यित्नुलक्षणा माध्यमिका वागुच्यते । ...
माध्यमिका वाक् Sk. १०. सेचयति ।
प्रक्षालयतीत्यर्थः । ... घनं चास्य भवति ।
मेघाश्च गर्जन्तो वर्षन्तीत्यर्थः Sk

११. असमा P. अन्यैर्मनुष्यैः Sk.

१२. क्षत्रा P. १३. बल P.

क्षत्रं घनम् Sk. १४. समा P.

१५. प्र । उपसर्गोऽयम् । उपसर्गाश्च पुनरे-

वमात्मकाः । यत्र कश्चित् क्रियावाची,
शब्दः प्रयुज्यते तत्र क्रियाविशेषमाहुः ।
प्रवचन्ति प्रकरोतीति । यत्र तु क्रिया-
वाची शब्दो न प्रयुज्यते ससाधनां तत्र
क्रियामाहुः । अतोऽत्र शुद्धोऽपि प्रशब्दः
प्रवृद्धशब्दार्थे । प्रवृद्धाश्च पुत्रादिभिः Sk.

१६. भ० D. M. प्रवृद्धा भवन्तु Sy.
सन्तु भवन्तु । घनप्रज्ञे एषामतुल्ये स्ताम् ।
पुत्रादिभिश्च प्रवृद्धा यागेन यष्टारः
सन्वित्यर्थः Sk. १७. यष्टार इत्यर्थः
Sk. १८. यागकर्मणा Sk १९. नेम
इति सर्वनामशब्द एतच्छब्दसमानार्थः Sy.

२०. ०र्थास्ता० M. २१. दभिवांसः P.
हविर्दत्तवन्तः । ... यद्वा ददुषो यज-
मानेभ्यो यागफलं दत्तवतस्तवेति योजनी-
यम् Sy. घनानि दत्तवन्तः Sk.

२२. हविराख्यं घनम् Sk. २३. स्तूयमाना
हि देवता वीर्येण वर्धन्ते । अतोऽत्र
बलवर्धनेन तत्कारणं स्तुतिकरणं प्रति-
पद्यते । ये तव घनदानोत्तरकालं हवींषि
वर्धयन्ति स्तुतीश्च कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

तुम्येदेते बहुला अद्रिदुग्धाश्चमुपदंश्चमुसा इन्द्रपानाः ।

व्यंश्रुहि तर्पया काममेपामथा मनो वसुदेयाय कृष्व ॥६॥

तुम्येदेते । तुम्यम् । एव । एते । बहुल । प्रावदुग्धा । चमससाविन । सोमा । इन्द्रस्य तव
पानाहस्तानिमान् । व्याप्नुहि । तर्पय चात्मीयम् । कामम् । एतै । अथात्मन । मन । वसुपानाय कृष ।

अपामतिष्ठद्वृत्त्याह्वर तमोज्ज्वलस्य जठरेषु पर्वतः ।

अमीमिन्द्रो नद्यो वृत्रिणा हिता विश्वा अनुष्टाः प्रवणेषु जिघ्रते ॥१०॥

अपामतिष्ठत् । अपाम् । अतिष्ठत् । धारकाङ्क्षर्युक्तम् । तम इवेत्येतदेवाह । वृत्त्यासुरस्य ।
जठरेषु मेघोऽतिष्ठदिति । अमिजिघ्रते । एनम् । पर्वत । वारकेण मेघेन । निहिता । विश्वा ।
मदी । अनुतिष्ठत् । प्रवणेषु । इन्द्रोऽमिजिघ्रत इति द्विकर्मको निषेधो हृत्तेरर्थः ।

१ तुम्येति तारभ्यं चतुर्थी । स्वर्षा Sk.

२ एत P ३ अद्रिमिर्प्रावभिरभिपुता
Sy अभिपवप्रावभि कारिता Sk.

४ चमसोविन P D चमसोविन M
चमसु चमसेष्ववस्थिता Sy

अधिपवणफले अत्र चमसाम्बेनोष्येते ।
तत्साविन । अधिपवणफलकयो

रभिपुता इत्यर्थः Sk ५ चमसा ।
तास्त्व्यातास्त्व्य एतत् । चमसस्या ।

के ते ? सामभ्यस्तोमा । अथवा चम्य
मानत्वाच्चमसा सोमा एवोच्यन्ते Sk.

६ इन्द्रस्य पानेनसुभकरा Sy हे इन्द्र पाना
पानाह्वा सम्पक संस्कृता इत्यर्थः Sk.

७ विविधमेतानाप्नुहि । पिबेत्यर्थः Sk.

८ एषां स्वर्षायामिन्द्रियाणाम् Sy
एतैर्प्रावविभ्रमेतान् पिबेत्यर्थः Sk.

१० Omitted by P ११ चमसामभि-
मुसमित्यर्थः धर्म मष्टुं बेहीत्यर्थः Sk.

१२ अपामिति पृष्ठीनिर्देशाभिरोघायेति
वाक्यशेषः । एकवाक्यताप्रतिषेधार्थं च
यत्कृष्णवाग्भ्याहर्तव्यौ । यद् वृष्टि
सप्तधानामयो निरोघायतिष्ठत् Sk.

१३ षष्ठम् M १४ षडणशब्दो धारावचन ।
धारा निरोधकम् Sy षडणमित्युक्तनाम ।
द्वु कौटिल्येऽप्यत्र । इह तु सामभ्या-
भिरोघसामभ्यो । उवकस्य ह्यारकम् ।
निरोधसमर्थमित्यर्थः Sk.

१५ मेघकक्षणं तम Sk. १६ मेघनामैतत् ।
मेघाख्यस्य तमसोज्ज्वल Sk.

१७ उवप्रवेशेषु मध्ये पर्वत पर्वतान्
मेघोऽमृत । अतस्तमोऽप्येण वृत्रेण मेघ

स्यावृत्त्याद् वृष्ट्युक्तमप्यावृत्तमित्यु-
च्यते Sy एकवचनस्य स्थाने बहु

वचनम् उवरे Sk. १८ इति
omitted by P सडर्थे लङ् । तिष्ठति

Sk. १९ ऽजघ्न P D M
हस्तिरत्र गत्यर्थः । सामभ्याञ्चान्तर्षी

तप्यर्थः । छात्रस्तत्याञ्चैकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् । अभिहृत्यभिगमयति ।

पातयतीत्यर्थः । अथवा तिघ्नत इति
हृत्तिर्वेद्यार्थ एव Sk. २० ईम्

एवमित्यस्यार्थः Sk. २१ ऽन्तं M.
वज्र इह पर्वतत्वात् पर्वतशब्देनोच्यते ।

साकाङ्क्षत्वाच्चातिष्ठदित्येतदेवा-
भ्यातमनुपगतव्यम् । अत्रापि वज्रो-

प्रतिष्ठत् । वृष्टिनिरोधायवस्थितस्य
मेघस्योवरे इन्द्रो वज्रं क्षिपतीत्यर्थः Sk.

२२ ऽकेन M आबरणशक्ति Sk.

२३ पिहिता Sy २४ विश्वा सर्वा
बह्वीर्षा Sk. २५ मन्नास्र इति

भ्युत्पत्त्या मन्नाशब्देनाऽप्य उच्यन्ते Sy
शब्दकारिणीरप Sk. २६ ननु P

अनुक्रमेण तिष्ठन्ती Sy अनुष्ठा ।
अपामिर्षं विशेषणं द्वितीयावबहुवचनात्तम् ।

इन्द्रस्यवा प्रथमावबहुवचनात्तम् । तुषावी
नामनुष्ठात्रीरप । अनुपयावीनामनुष्ठा

तेऽत्र Sk. २७ तिम्नेषु प्रवेशेषु Sk.
२८ V Mādhava ignores अस्त

स शेवृधमधि धा द्युन्नमस्से महिं क्षत्रं जनापाकिन्द्र तव्यम् ।

रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरिन्नाये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥११॥

स शेवृधम् । स । सुखे^१ वर्धमानं^१ सुखकरम् । अन्नम् । अस्मानु^३ । अधिवेहि^४ । महच्च ।
घनम् । जनस्याभिभवितु^५ । वृद्धम्^६ । रक्ष । च । अस्मान् । शत्रुभ्यो हविष्मत^७ । पाहि । स्तोतृन् ।
शोभनापत्याय । घनाय । अन्नाय । च । अस्मान् । कुवित्यन्न पुत्र चाशास्ते^{१२} ।

I.55.

दिवश्चिदस्य वरिमा वि पप्रथ इन्द्रं न म्हा पृथिवी चन प्रति ।

भीमस्तुविष्माश्वर्षणिभ्यं श्रातपः शिशीते वज्रं तेजसे न वंसंगः ॥१॥

दिवश्चिदस्य । द्युलोकात् । अपि । इन्द्रस्य । उरुत्वम् । विस्तीर्णमासीत् । इन्द्रम । न ।
महत्त्वेव । पृथिवी । अपि । प्रतिभवति । भयङ्कर । वृद्धिमान् । मनुष्यरक्षार्थम् । वज्रम् ।

१. शं शमनम् । रोगाणां शमने सति यद्
वर्धते तादृशम् Sy.
शेवशब्दस्य सुखनाम्नोऽयं वकारलोपो
द्रष्टव्यः । शेवपर्यायो वा शेशब्दः ।
सुखस्य वर्धयितु । . . . अथवा शेवृधमिति
सुखनाम । सुखं च Sk.
२. यशः Sy. ३. अस्मभ्यम् Sk
४. वेहि M अधिशब्दः . . . पदपूरणः ।
वधातिर्दानार्थः । देहि Sk.
५. बलम् Sy ६. शत्रुजनानाम् Sy
शत्रुजनस्याभिभवितु Sk.
७. Omitted by P and D.
वृद्धिकरमित्यर्थः Sk
८. घनवतः कृत्वा Sy घनवतः Sk
९. विदुषोऽन्यानपि Sy.
१०. शोभनपुत्रयुक्ताय . . . अन्नाय च . . .
स्थापय Sy
राये च । द्वितीयार्थे सर्वत्रात्र चतुर्थी ।
घनं च । स्वपत्यं इषे । शोभनापत्ययुक्तं
चाक्षं धा देह्यस्मदीयेभ्यः स्तोतृभ्यः
Sk. ११. ंत्याघयघनान्नाय P.

१२. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
Ms. D puts the figure ॥५४॥
here to indicate the end of
the fiftyfourth hymn. No
such number is given in P.
and M १३. ंस्युं M.
१४. दिव इति षष्ठीनिर्देशात् सकारादिति
वाक्यशेषः । द्युलोकस्याप्यस्येन्द्रस्य Sk
१५. ंस्यारुत्वं P. D.
१६. विविधं प्रथितम् Sk.
१७. प्रति Sk १८. महत्त्वेन Sy; Sk.
१९. पृथिवी अपि उभे अपि द्यावापृथिव्यावि-
न्द्रान्महत्त्वेन न्यूनतरे इत्यर्थः Sk.
२०. आपि M. २१. शत्रूणाम् Sk.
२२. प्रज्ञावान् बलवान्वा Sy.
तुविशब्दस्य बहुनाम्नोऽयं सकार आगमो
द्रष्टव्यः । पर्यायान्तर वा । बहुभि-
बलैस्तद्वान् Sk.
२३. मनुष्येभ्यः स्तोतृभ्यः Sy.
षष्ठ्यर्थे एषा चतुर्थी । शत्रुभूतानां
मनुष्याणाम् Sk.

तीक्ष्णीकरोति । क्षत्रूणामावापयिता । यथा । ऋषभं क्षुञ्जे । तीक्ष्ण्यार्थं निरयति ।

सो अर्णवो न नद्यः समुद्रियः प्रति गृम्थाति विश्रिता वरीमभिः ।

इन्द्रः सोमस्य पीतये वृषायते सनात्स युष्म भोजसा पनस्यते ॥२॥

सो अर्णवः । सः । समुद्रः । इव । समुद्रपत्नी । नदी । प्रतिगृह्णाति । विविधं श्रिताः सेनाः ।
उरुषीः । इन्द्रः । सोमस्य । पानाय । वृष इवाचरति । पिरादेवारम्भ । स । योद्धा । वरुमहृत्तया
स्तोतृभिः । स्तूयते ।

त्वं तमिन्द्र पर्वत न भोजसे मुहो नृम्णस्य धर्मणाभिरज्यसि ।

प्र वीर्येण देवताति चेकिते विश्वस्मा उग्रः कर्मणे पुरोहितः ॥३॥

त्वं तमिन्द्र । त्वम् । तम् । इन्द्र ! स्तोतारं धनप्रदानेन । मेघम् । इव । मनुष्याणाम् ।

१ शिषीते निरयति । वरुं तेजसे तेजनाय । तीक्ष्णस्त्रायेत्यर्थः । हिताबजनो वा सामभ्यर्त्तुं तेजति । क्षत्रूणां हिंसनायेत्यर्थः Sk. २ ०र्णा मा० D ०मता० P

२ According to N 1 4, the particle न has the sense of negation as well as of comparison in the Vedic literature. But the established use is to place it immediately before that which it makes negative and to place it immediately after that which it compares उभयम स्वभ्यायम् पुरस्तादुपाचारस्तस्य यत्प्रतिषेधति उपरिष्टादुपाचारस्तस्य येनोपनिमित्ते । The particle न should not have here the sense of comparison as it does not follow *Vaṅsagab* But all the three commentators explain it as a particle of comparison and not of negation.

४ वननीयगमनत्वाद्भ्रसगो वृषभ उच्यते । यथा नवीकूलेऽप्यत्र वा वृषभोजवृत्तिकर माण स्वद्युञ्जे द्वे निरयेत् तद्वदित्यर्थः Sk. ५ भुंजे P ६ ते० D ७. सौर्णवः M. ८ य उक्तगुण इन्द्रः सः Sk.

१ अणवानुवकवानुच्यते । समुद्रिय इति घप्रत्ययः स्वार्थे ऋष्टब्धः । समुद्र एव समुद्रियः । यथोदकवान् पार्थिवः समुद्रो नदी तद्वत् Sk १० ०प्रातिनीः M.

११ शब्दकारिणी वृत्रेणावृता आपः Sy

१२ ०ह्नाति D M. स्वीकृत्य व्यवर्त्तितं भावः Sy किम् ? सामभ्यर्त्तुं स्तुतीः Sk.

१३ व्याप्ताः Sy १४ यद्वा सनातनः Sy

१५ स्वकीये संवरणैयद्वा उरुषीः Sy वरणैः । विविधं वरणीया इत्यर्थः Sk.

१६ बरुमहृतेन वृषवधाविरूपेण कर्मणा Sy स्वेनैव बलेन । परमनाभित्येत्यर्थः Sk.

१७ स्तोत्रमिच्छति Sy १८ स्विग्र M.

१९ तच्छब्दभुतेर्योम्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहूर्तब्धः । य स्तोतार इच्छति त्वं तम् Sk. २० भोजनाय पर्ववर्त्तं मेघं नाकार्षीः । नहि हतो भूङ्क्ते Sy

२१ नशाब्दः पशुवरणः Sk.

१ भोगाय । २ करोषि त्वम् । महत् । ३ घनस्य । ४ धारकाणा कर्मणाम् । ईशिषे सोऽयमिन्द्र । देवतासु ।
वीर्येण । अति प्रचेकिते । ५ विश्वस्मै । ६ कर्मणोऽयम् । ७ उद्गूर्णो यजमानै । ८ पुरो निधीयते ।

स इद्वने नमस्युभिर्वचस्यते चारु जनेषु प्रब्रुवाण इन्द्रियम् ।

वृषा छन्दुर्भवति हर्यतो वृषा क्षेमेण धेनां मघवा यदिन्वति ॥४॥

स इद्वने । स । एव । अरण्ये । नमस्युभि । स्तूयते जनपदेऽपि । शोभनम् । इन्द्रियम् ।
जनेषु । प्रब्रुवाण प्रकाशयन्निवाब्रुवाण एव । वर्षिता । उपच्छन्दयिता । भवति । इच्छत । वर्षिता ।
क्षेम कुर्वन् यजमानानाम् । मघवा । यदि । स्तुतिवचनम् । प्राप्नोति ।

१. भोजनाय Sk.

२. यं स्तोतार इच्छन्ति त मेघं वृष्टिप्रदानेन तेषा भोग्यं करोषीत्यर्थः । अथवा पर्वत इह शिलोच्चय एवाभिप्रेतः । उपमार्थीय एव च नशब्दः । तमिति तु शत्रोर्मैघस्य वा प्रतिनिर्देशः । यं स्तोतार इच्छन्ति तं शत्रुं मेघं वा पर्वतमिव फलादिना तेषा भोग्यं करोषीत्यर्थः Sk.

३. अतः P.

४. बलस्य Sk.

५. कुबेरादीनाम् Sy.
मरुत्प्रभृतीनाम् Sk.

६. ०ताः सु M
वीर्येण देवतात्वेन च युक्तः Sk.

७. ०चेकिरे P. ०चेतिते D.
सुष्ठु प्रज्ञायते । वीर्यवान्देवश्च नेन्द्रसदृशोऽपरोऽस्तीत्येवं सुष्ठु प्रज्ञायत इत्यर्थः । अथवा देवतेति प्रथमैवैषा । इन्द्राख्या देवता वीर्यवतीत्येवं सुष्ठु प्रज्ञायते इत्यर्थः Sk.

८. विश्वशब्दः सर्वपर्यायो बहुनाम वा । सर्वस्य बहूनो वा Sk.
वृत्रवधादेः कर्मणोऽर्थाय Sk.

९. ०णे युष्मद्गूर्णो M.
अप्रसह्यः Sk.

१०. अग्रतः कृतः । सर्वाणि बहूनि वा वृत्रवधादीनि कर्माणि कर्तुः प्रधानीकृत इत्यर्थः । केन ? सामर्थ्याद्देवैः Sk.

११. इद्यन्ते M.

१२. वननीये यज्ञे Sk.

१३. पूजयितृभिः Sk.

१४. यद्वा वचः स्तोत्रमात्मन इच्छति Sy.

१५. इन्द्रं P D. वीर्यमात्मीयम् Sk.

१६. तैस्तैर्वृत्रवधादिभिर्वीरकर्मभिः प्रब्रुवन्निव Sk. १७. ०यज्ञेवा० P.

१८. स्तुत्यः । अथवा . . . छन्दतिः कान्त्यर्थः । कामयिता हविषां स्तुतीनां वा भवति Sk.

१९. भवतीच्छया P. भवच्छतः M.
कामयमानस्य यजमानस्य Sk.

२०. यष्टृणामर्थाय वर्षतीत्यर्थः Sk.

२१. एवम्भूतो यजमानः क्षेमेणेन्द्रकृतेन रक्षणेन युक्तः सन् . . . प्रेरयति । यद्वा मघवा वृषा इन्द्रः क्षेमेण . . . मनसा . . . यजमानैः कृतां स्तुतिं . . . व्याप्नोति Sy.
क्षेमेणाविघ्नेन Sk.

२२. यदा Sk.

२३. 'घेद् पाने' इत्यस्य घेनाऽऽहुतिरुच्यते स्तुतिर्वा । ताम् Sk. २४. व्याप्नोति । यदा इज्यते स्तूयते वेत्यर्थः Sk.

स इन्महानि^१ समिथानि^२ मृज्मना^३ कृणोति^४ युध्म^५ श्रोजसा^६ जनैस्यः ।

अघा^७ चून^८ श्रद्धति^९ त्विपीमत्^{१०} इन्द्राय^{११} वज्रं^{१२} निघनिघते^{१३} वधम्^{१४} ॥५॥

स इन्महानि । स । एष । महत् । सङ्ग्रामान् । बलेन । करोति । योद्धा । बलेन । जनार्ण
यदाश्रयम् । शत्रुयु हन्तारं वधम् । निहन्ति । अघास्मै । दीप्तिमते । इन्द्राय । श्रद्धते सत्यमसौ
बलवानिति ।

स हि श्रवस्युः^१ सदनानि^२ कृत्रिमा^३ क्ष्मया^४ वृषान^५ श्रोजसा^६ विनाशयन् ।

ज्योती^७पि^८ कृण्वन्^९वृकाणि^{१०} यज्यवेज्वं^{११} सुक्रतु^{१२} सत्वा^{१३} अपः^{१४} सृजत् ॥६॥

स हि श्रवस्युः । स । हि । अक्षमिच्छन् । असुरपुराणि । कृत्रिमाणि । ओजसा ।
विनाशयन् । भोगसाधनमूतया पृथिव्या । वर्धमानः । ज्योतीपि । कृण्वन् । स्तेनवजितानि ।
यजमानाय । अवसृजति । सरणाय । उदकानि ।

- १ इमं M ०हृति २ यद्वा मह्यन्ते
पूर्यन्त इति महानि प्रवृद्धानि Sy
ब्रूवादिभिः सह Sk. ३ ०मात् P D
४ P adds योद्धा before बलेन
सर्वस्य शोधकेन Sy सेनास्येन Sk.
५ मूतेष्यं लट । कृतवान् Sk.
६ अयं omitted by P
७. मेघेषु Sy घर्षं हननाहम् Sk.
८ तृतीयार्थे द्वितीयया । वज्रेण Sk.
९ ०हृति P अत्यर्थं निघ्नता Sk.
१० अथलब्ध एतस्मादित्यस्यार्थे ऋष्टव्यं ।
एतस्मादेव कारणात् Sk.
११ वष्टपर्ये घनुष्येया । वीप्तिमत इन्द्रस्य
Sk. १२ ०वे P
सत्यतया प्रतिपद्यन्ते । अस्माकं
मनुष्याणामर्थाय ब्रूवादिभिः सह महत्
सङ्गामान् कृतवान् । तस्मादन्यमपि
ब्रूवाहं वज्रेण विधासत इन्द्रस्य निःसंशय
मयं हन्तीत्येवं ब्रूवतीति समस्तार्थः Sk.
१३ V Mādhava ignores चन ।
१४ द्विषाब्ध परपुरण Sk. १५ यतो

- वाञ्छन् Sy हृदिरिच्छति-
त्यर्थः Sk. १६ बुभिक्षामित्तकानां
रत्नपिशाचादीनां सदनानि स्यान्तामि Sk.
१७ पिना० M बुभिक्षामित्तरत्न-
पिशाचादिस्थानविनाशार्थमित्यर्थः Sk.
१८ ०सघाम० M १६. यद्वा क्षयतेत्यो-
ज्योविशेषणम् । क्षत्रुणामभिन्नवित्रा
बलेनेत्यर्थः Sy समस्तया पृथिव्या ।
यावन्तः केचन पृथिव्यां यष्टारस्तैः सर्वे
स्तृतिभिः हृदिभिश्च वर्धमान इत्यर्थः Sk.
२० ०तिपि P D ऐश्वर्यस्त्रणानि ।
ऐश्वर्याणि च कर्तुमित्यर्थः Sk.
२१ ०ष्वस्ते M.
वृकेषावरकेण तेन रहितानि Sy आषा
तृवञ्जितानि । अनपहार्याणीत्यर्थः Sk.
२२ यष्टयामर्थाय । यष्टन् वाञ्छन्पहार्यं
रैश्वर्यैरौषधराम् कर्तुमित्यर्थः Sk.
२३ वृष्टिलक्षणा अपः अथ क्षिपति ।
पातयति वर्धतीत्यर्थः Sk.
२४ पृथिवीं प्रति गमनाय Sk.
२५ V Mādhava ignores सुष्ठु

दानाय मनः सोमपावन्नस्तु तेऽर्वाश्वा हरीं वन्दनश्रुदा कृधि ।

यमिष्टासः सारथ्यो य इन्द्र ते न त्वा केता आ दंभुवन्ति भूर्णयः ॥७॥

दानाय मनः । दानाय । मन । सोमस्य पात । अस्तु । तव । अस्मदभिमुखी । अश्वी ।
स्तुतीना श्रोत । आकृणुष्व । यन्तृतामा । सारथ्य । ये भवन्ति । इन्द्र । त्वदीया । न । त्वा
शत्रूणाम् । अभिमननानि । भ्रमणशीलानि । आदंभुवन्ति ।

अप्रक्षितं वसुं विभिर्पि हस्तयोरपाळहं सहस्तन्वि श्रुतो दधे ।

आवृतासोऽवृतासो न कर्तृभिस्तनूपं ते क्रतव इन्द्र भूरयः ॥८॥

अप्रक्षितम् । अप्रक्षीणम् । घनम् । विभिर्पि । हस्तयोरनभिभूतम् । बलम् । शरीरे । विश्रुत
इन्द्र । धारयति । यथा । उदकोद्धरणपरं । कूपा । परिवृता भवन्त्येवम् । तव । अङ्गेषु तानि तानि ।
बहूनि । कर्माणि परिवृतानि । अत्र ताण्डकम् —
“सर्वाणि भूतान्यस्तुवन्तस्यैकमङ्गमस्तुतमचायदिति ।”

१. अस्मान् प्रति दानाय Sk २. सोमपा-
वस्य P. ३. करोतिरत्रान्तर्णीतण्यर्थः ।

मर्यादया कारय Sk. ४. सयः M.

५. यच्छब्दश्रुतेस्तैरिति वाक्यशेषः Sk.

६. त्वदी M. ७. ज्ञातारोऽप्यसुराः Sk.

८. प्रातिकूल्यज्ञातारः । .. स्वकीयाऽऽयुधा-
दीनां भर्तारः । यद्वा भीतास्तीक्ष्णाः
शत्रवः Sy. भूर्णयो भ्रमणशीला. Sk.

९. अभिभवन्ति P. आदभवन्ति M
हिंसन्ति ... यस्माज्जानन्तोऽप्यनवस्था-
यिनोऽपि च सन्तोऽसुरा न त्वामाग-
च्छन्तो हिंसितुं शक्नुवन्ति तस्मादा-
गमनार्थमर्वाञ्च हरी कारयेत्यर्थः Sk.

१०. अक्षयं घन तवास्तीत्यर्थः Sk.

११. पिश्रुतः P. १२. दधे । व्यत्ययेनाय-
मुत्तमपुरुषः । धारयति । स्वशरीरेण
चानभिभूतपूर्वबलयुक्तोऽसीत्यर्थः Sk

१३. ०कोन्ध० M. १४. किञ्चावृतासः परि-
वृताः । के ? सामर्थ्यात् त्वदर्थः । सोमाः ।
कथम् ? अवतासोनकूपाइवोदकार्थिभिः ।

केन परिवृताः ? उच्यते । कर्तृभिः ।

.. त्वदर्थान् संस्कृतान् सोमान् परिवृता
ऋत्विजस्त्वत्प्रतीक्षा आसते इत्यर्थः Sk.

१५. शरीरेषु ... विदचन्ते Sy.

किञ्च तनूषु । व्यत्ययेनेद बहुवचनम् ।
शरीरे ते Sk. १६. क्रतवः प्रज्ञा. कर्माणि
वा । ... स्वशरीरेण च त्व बहुप्रज्ञो
बहुवृत्रघादिकर्मयुक्तो वेत्यर्थः Sk.

१७. कर्माणि परिवृतानि omitted by P.
त्वदीयास्तनव. कर्तृभिर्वृत्रादेरसुरस्य
वधं कुर्वद्भिर्बलकर्तृः कर्मभिरावृतास
आवृताः । बलकृतानि सर्वाणि कर्मा-
ण्येतस्य शरीरमावृत्यावतिष्ठन्ते Sy.

१८. ताण्डकम् P D १९. भूतान्यस्तुवन्
missing in M. ०निस्तु० P.

२०. ०स्यए० P D. २१. ०कमागम.स्तु० P.

२२. Ms. D. puts the figure ॥५५॥
here to indicate the end of
the fiftyfifth hymn No such
number is given in P. and M.

L.56

एष प्र पूर्वीरिव तस्य च्छिपोऽत्यो न योपाद्दयंस्त भुवर्णिः ।
दक्षे महे पाययते हिरण्यं रथमावृत्त्वा हरियोग्मृन्वसम् ॥१॥

एष प्र पूर्वीः । अस्यम् । तस्य यजमानस्य । प्रोद्यच्छति । अवस्थितानि जमसावीनि । बहूनि ।
अन्नानि । अथ । यथा । अस्वां मीपुनायाध- स्थितां दुषां परिगृह्णोद्यच्छति । भुवर्णिस्ता भुवर्तेरति-
कर्मणः । प्रवृद्धं सोममात्मानम् । पाययते । महते वृत्रहननकर्मणे । हिरण्यम् । रथम् । आवृत्त्वा ।
हरिण्यां युक्तम् । दीप्तम् ।

त गूर्तयो नेमभिपुः परीणसः समुद्रं न संचरणे सनिष्यवः ।
पति दक्षस्य विदथस्य नू सहो गिरिं न घेना अर्धि रोह तेजसा ॥२॥

तं गूर्तयः । तं स्वाम् । उद्युक्ताः । गमनमिच्छन्तो मनुष्याः । सन्नदाः प्रतीक्षन्ते ।
समुद्रम् । इव । सञ्चरणकाले द्वीपान्तराद्यनमिच्छन्तो वणिजः । पतिम् । बलस्य । यज्ञस्य च ।

१ प्रकवेण पानार्थमुद्धरति Sy

प्रशब्द- पाययत इत्याख्यातेन
सम्बन्धयितव्यम् Sk.

२ ०च्छदव० P M

अवेत्युपसर्ग उदयंस्तेत्याख्यातेन सम्बन्ध
यितव्यम् । अथ उदयंस्त । उदित्येय
नीत्येतस्य स्थाने । अवश्ययस्त । अधो
नियच्छत्यात्मनः । किम् ? अनिर्बोधात्
हृस्त्वं जगत् Sk.३ I should like to suggest
जमसाविषु for जमसावीनि ।जमूषु जमसेष्ववस्थिता सोमस्मरणा
इव Sy च्छिपः । जम्यन्ते इति च्छिप-
सोमा इहामिप्रेता । पूर्बेस्मिस्तावत्काले
ये सोमास्ते तस्येत्यर्थः Sk.

४ म्यदव D M. यदव P

५ ०ष्वा P D ०त्वा M.

६ ०तामूडा D

७ ०न्ति D M. ०न्ती P

८ भुमुर्वभिरत्तं P भुमुर्व० D भू-
जिरक्ता च M भुवर्तिरतिकर्मा
N 9 23

सोममक्षणशीला Sk

९ पर्वतेरत्तिक० M

१० प्रसिद्धं M.

११ सद्गामाय Sk.

१२ सोमम् । किं पुनः सोमहिरण्ययो-
सावृत्त्यम् ? उज्ज्वलत्वं प्रियता वा Sk.

१३ ०त्त M

१४ त P D M.

१५ स्तोतारः Sy

१६ ममस्कारपूर्वं गच्छन्तः । यद्वा नीत
हविष्काः Sy१७ परितो भ्यामुवन्तः । यजमानास्तमित्तं
स्तुतिभिरधिरोहन्ति स्तुवत इत्यर्थः Sy

१८ यथा नावा समुद्रमधिरोहन्ति Sy

१ क्षिप्रम् । २ बल त्वमिन्द्र । ३ गिरिम् । ४ इव । ५ कान्त सिंह । ६ तेजसा युक्त । ७ अधितिष्ठ ।

स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्ये गिरेर्भृष्टिर्न आजते तुजा शवः ।

येन शुष्णां मायिनमायसो मदे दुध्रत्राभूषु रामयन्नि दामनि ॥३॥

स तुर्वणिः । स । क्षिप्र । महाश्च तस्य । वीरकर्मणि । रेणुर्वाजित शुद्ध बलम् ।

शिलोच्चयस्य । सानु । इव पृथग्भूत विस्पष्टम् । राजते शत्रूणाम् । हिंसया । बल प्रकाश

भवति । येन शवसा । शुष्णमसुरम् । मायाविनम् । दृढशरीर इन्द्र । सोममदे । दुर्धर ।

आत्मीयदेशेषु । कारागृहे निगले । अत्यन्तम् । रमयत् ।

देवी यदि तविषी त्वावृधोतय इन्द्रं सिषेक्त्युषसं न सूर्यः ।

यो धृष्णुना शवसा बाधते तम इयति रेणुं बृहदर्हृष्वणिः ॥४॥

२१ देवी यदि तविषी । २२ देवम् । यदि । २३ बलम् । त्वा वर्धयत् तव । रक्षणार्थम् । इन्द्रम् । २४ सेवते ।

१. ०प्तं M २. बल M.
बलवन्तम् Sy. ३. हे स्तोतः Sy
४. I propose to read कान्ताः ।
सहस्तेजसा युक्तः । for कान्तः सिंहः
etc. Ed.
५. कान्ताः स्त्रियः । . . यथा पर्वतं स्वाभि-
मतपुष्पोपचयार्थमधिरोहन्ति Sy
६. The passage beginning
with मनुष्याः and ending with
युक्तः is omitted by P.
७. ०ष्ठः M.
स्तुहीति यावत् Sy.
८. स तुर्वणिः omitted by P.
तुर्वणिस्तूर्णवनिः N. 6 14.
९. ०प्त. M.
शत्रूणां हिंसिता क्षिप्रकारी वा Sy
१०. वीरैः पुरुषैः कर्तव्ये सङ्ग्रामे Sy.
११. अनवदचम् Sy.
१२. ०द्ध D.
१३. ०सा० P. D. M. हिंसकम् Sy.

१४. सर्वस्य शोषकमसुरम् Sy.
१५. अयोमयकवचयुक्तदेहः Sy.
१६. सोमपानेन हर्षे सति Sy.
१७. दुष्टानां शत्रूणां घर्ताविस्थापयिता Sy.
१८. कारागृहेषु Sy.
१९. I propose to read निगडे for
निगले Ed
२०. ०तमरमयन् P. D. The reading
in the text is रामयत् which
becomes रमयत् in the pada-
text. V. M. seems to
repeat the reading of the
text, without explaining it.
The correct classical read-
ing should be अरमयत्.
न्यवासयत् Sy
२१. देवि P २२. ०षीः M.
२३. दद्योतमानम् Sy
२४. त्वया स्तोत्रा वर्धितम् Sy.
२५. सोमवतत्र P. समवैति Sy.

उपसम् । हय । सूर्यः । य इन्द्रः । धृष्णुना । बलेन सहस्रात्मस्यम् । तमः । वापते से इन्द्र स्तोतः ।
त्वदर्षं सहस्रात्ममागत्य । महत् । रेणुम् । उत्थापयति । शत्रूणां हरणशीलस्वनः ।

वि यत्तिरो धुरुणमच्युतं रजोऽतिष्ठिपो दिव आतांस्तु बृहत्यां ।

स्वर्माळहे यन्मदं इन्द्र हृष्याहंन्वृत्र निरुपामौञ्जो अर्णवम् ॥५॥

वि यत्तिरः । वृत्रं हस्वाज्योऽवावृत्र इति समुदायार्थः । यदा स्वम् । तिरो भूत्वा जगतः ।
भारकम् । अशीनम् । उदकम् । अन्तरिक्षात् । दिक्षु । विविधं स्थापितवानसि । परिवर्हणया
मेपस्य । यदा च । उदकार्ये सहस्रात्मे सोमस्य मदे सति । हृष्टया बुद्ध्या वृत्रमसुरम् । हृतवानसि
तदा स्वम् । अपां पूर्णम् । अणवं मेघमघः स्थितं रश्मिभिः । हृतवानसि । अर्ण इत्युदकनाम तद्यस्या
स्तीति सोऽणव इति ।

त्वं दिवो धुरुणं धिपु ओजसा पृथिव्या इन्द्र सदनेषु माहिंनः ।

त्व सुतस्यु मदे अरिणा अपो वि वृत्रस्य सुमया पाप्यारुजः ॥६॥

त्वं दिवः । त्वम् । दिवः । उदकम् । प्रयच्छसि । बलेन । पृथिव्या । इन्द्र ! तेषु तेषु । स्थाने-
षु । महान् । त्वम् । सोमस्य । मदे । गमयसि । अपस्तथा त्वं वृत्रघरीरेण । तुल्यया । क्षिप्त्या ।
वृत्रम् । व्यासृजो हिंसार्थयोगे कर्मणि षष्ठी वृष्टेति स्तुतिमानमेव भवति सूक्तेनाधी ।

- १ om P २ Omitted by P
३ रेवर्षं हित्तमम् Sy
४ धाम्नुं गमयति Sy
५ गच्छन्तो हरस्तीत्यहुरयः क्षत्रवः । तेषां
अप्योत्पादनेन स्वनयिता शम्भयितेन्द्र
Sy ६ धि० P
७. ०पात्ते M
८. तरितो P D M
धुत्रेण तिरोहितम् Sy
९. धूतः P D
१० हस्ता Sy
११ भीळ्हमिति धननाम । स्वः । सुष्टु
गस्तभ्यं भीळ्हं धनं यस्मिन् तस्मिन्
सहस्रात्मे Sy १२ शक्त्या Sy

- १३ वर्षणानिमुक्षमयोमुक्षमकार्षीः Sy
१४ V Mādhava ignores इन्द्र
१५ द्विष M १६ वेवर्षं M
सर्वस्य जगतो भारकं वृष्टिभक्तम् Sy
१७ स्थापयति Sy १८ प्रबुद्धः Sy
१९ मेघान्निरगमय Sy
२० ०पयवस्त० M.
२१ पुत्र० M वृष्ट्या Sy
२२ धी० M यद्वा शक्त्या Sy
२३ Ms D puts the figure ॥२६॥
here to indicate the end
of the fiftysixth hymn. No
such number is given in
P and M.

I.57.

प्र मंहिष्ठाय बृहते बृहद्रये सत्यशुष्माय तवसे मतिं भरे ।
अपामिव प्रवणे यस्य दुर्धरं राधो विश्वायु शर्वसे अपावृतम् ॥१॥

प्र मंहिष्ठाय । दातृतमाय । महते । महाघनाय । सत्यवलाय । वृद्धाय । स्तुतिम् । प्रभरामि ।
येन स्तोतृणा प्रदीयमान घन स्तोतृभि । दुर्धरं भवति । अपामिव वेगात् । प्रवणाभिमुख । सर्व-
गामि । घन स्तोतृणाम् । बलाय । विवृतद्वारम् ।

अथ ते विश्वमनु हासदिष्टय आपो निम्नेव सवना हविष्मंतः ।
यत्पर्वते न समशीत हर्यत इन्द्रस्य वज्रः शथिता हिरण्ययः ॥२॥

अथ ते विश्वम् । सर्वमिदं जगत् । अनन्तरम् । एव । क्रमेण तव । यागाय । अभवत् तथा ।
यजमानस्य । सवनानि च त्वामेव । आप । निम्नानीवाभिगच्छन्ति । यदा । इन्द्रस्य । विवरणस्य
कर्ता । हिरण्ययः । वज्रः । शिलोच्चये । न । समशीत सहायस्थान नाकरोत् । भित्त्वा निर्गत
इत्यर्थः । 'प्रेप्साकर्मा हर्यति' कामयमानस्य शिलोच्चयेन भेदमिति ।

अस्मै भीमाय नमसा समध्वर उषो न शुभ्र आ भरा पनीयसे ।
यस्य धाम शर्वसे नामेन्द्रियं ज्योतिरकारि हरितो नायसे ॥३॥

अस्मै भीमाय । उष । शुभ्रे । अस्मै । भीमायेन्द्रायास्मान् । यज्ञे । अन्नेन । ससृज

१. आकारतः प्रवृद्धाय Sy
२. यस्येन्द्रस्य बलम् Sy.
३. दुद्धरं D. दुर्धरमन्यैर्धर्तुमशक्यम् Sy.
४. वेगा M. यथा जलानां वेगः
केनाप्यवस्थापयितुं न शक्यते तद्वत् Sy.
५. निम्नप्रदेशे Sy. ६. सर्वेषु व्याप्तम् Sy.
७. अथ M. ८. अन्तम् M.
९. अन्वभवत् । यद्वा इष्टये हविरादिभि-
स्तव प्राप्तये इति योज्यम् Sy
१०. यज्ञजातानि Sy.
११. निम्नानि भूस्थलान्याप इव त्वाम् Sy.
१२. विवरणं P. शथिता शत्रूणां हिंसन-
शीलः । . . . अप्रतिहतः सन् Sy. . . .

१३. अञ्च P.
१४. पर्वते पर्ववति शिलोच्चये वृत्रे वा Sy.
१५. सहशी० M. ससुप्तो नाभवत् । किन्तु
जागरितः सन्नवधीदित्यर्थः Sy.
१६. सहावस्थानं is suggested, Ed.
१७. प्रेस्वाक० P. १८. Cf. N 7. 17.
१९. हर्यतः शत्रुवधं प्रेप्सत इन्द्रस्य. . . यद्वा
हर्यतः शोभनः Sy.
२०. I propose to read शिलोच्चयस्य
for शिलोच्चयेन Ed.
२१. भेदतमि० P
२२. यज्ञन्नेन P. हविर्लक्षणमन्नम् Sy.
२३. सम्यक् सम्पादय Sy.

व्युष्टा सती । स्तुत्यतमाय । सम्प्रत्यर्थीयो नकारः । यस्येन्द्रस्य । शरीरम् । नाम च । श्रवणाय ।
अकारि बलं च । ज्योतिषश्च कृतम् । गमनाय । यथा । अथवा गच्छन्ति तद्वदिति ।

इमे त इन्द्र ते वयं पुरुष्टुत ये त्वारम्य चरामसि प्रभूवसो ।

नहि त्वदन्यो गिर्वणो गिरः सघत्त्वोणीरिव प्रति नो ह्यं तद्वचः ॥४॥

इमे त इन्द्र । ते । इमे । वयम् । इन्द्र ! तव स्वभूता । बहुभि स्तुत । ये । त्वाम् ।
आरम्य । चराम । बहुघनं । नहि । स्वत् । अन्य । गीभिर्वननीयं । स्तोत्रणाम् । स्तोत्राणि ।
सहते नहि दरिद्रः स्तोत्राणि सोढु शक्नोति । पृथिवीव सर्वद्रव्याणि । अस्माकम् । स्तुती । प्रति
कामय ।

भूरि त इन्द्र वीर्यं तं तव स्मस्यस्य स्तोत्रमैधवन्काममा पृण ।

अनु ते धौर्धृहृती वीर्यं मम ह्यं च ते पृथिवी नैमु ओजसे ॥५॥

भूरि त इन्द्र । बहु । ते । इन्द्र ! वीर्यम् । तव वयम् । स्मस्त्वम् । अत्य सर्वस्य । स्तोत्रु ।
मधवन् ! आपूरय । कामम् इन्द्र ! अनुममे । बृहती । धी । तव । वीर्यं त्वदीयाद् वीर्यादीना

- १ ०त्पचित M.
२ सर्वस्य धारकम् Sy
३ स्तोत्रेषु ममनशीलं प्रतिद्वम् Sy
४ अत्राय हविर्लक्षणाम्रलामार्थम् Sy
५ तं P इन्द्रत्वस्य परमैश्वर्यस्य सिद्धं
यस्येन्द्रस्यैवंविधम् Sy
६ Omitted by M
७. यथाश्वान्ताबिनः स्वाभिलषितवेधं
गमयति तद्वन्निद्रोऽपि स्वाभिलषित
हविर्लक्षणाय स्वकीयं तेजो गमयतीति
मावः Sy
८. V Madhava seems to ignore आ It is however quite
possible that he interprets
आमर by संसृज
९ तं D M
१० ०त् M

- ११ निहि P
१२ ०नीय M.
१३ प्राप्नोति Sy
१४ समुद्रं P
स्वकीयानि भूतमाताणि Sy
१५. V Mādhave ignores तत् ।
१६ हु P
१७ न केनाप्यवच्छेत्तुं शक्यते Sy
१८ स्म त्वम् M
स्वभूता भवानः Sy
१९ सेभ्यस्य P सभ्यस्य M.
२० अश्वमस्तः प्रह्वीवभूवः Sy
२१ बृहस्पती P D
महान् ध्रुलोकः Sy
२२ विदीना P ०दिना D I propose
to read वीर्यादीना for वीर्या-
दीना Ed

मीयते^१ । इयम् । च । ते । पृथिवी तव^२ । ओजसे^३ । अद्धे^४ भवति इदं भूयान् न वेति सन्देहे ओजसेऽद्धे^५
भवत्योजस्तु पूर्णमेवेति ।

त्वं तमिन्द्र पर्वतं महामुरुं वज्रेण वज्रिन्पर्वशश्वकतिथि ।
अवासृजो निवृताः सर्तवा अपः सत्रा विश्वं दधिपे केवलं सहः ॥६॥

त्व तमिन्द्र । पूर्वोक्तस्य समर्थनम्—

त्वम् । तम् । इन्द्र^६ । मेघम्^७ । महान्तम् । विस्तीर्णम् । वज्रेण । वज्रिन् । पर्वशः ।
शकलीकृतवानस्यथ । अवासृजश्च । निरुद्धाः^८ । अप । सरणाय । सत्यमेव । व्याप्तम् । धारयसि ।
असाधारणम् । बलमिति सर्वानुक्तान् कामान् आशास्ते सूक्तेनेति^९ ।

I.58.

नू चित्सहोजा अमृतो नि तुन्दते होता यदूतो अभवद्विष्वतः ।
वि साधिष्टेभिः पृथिभी रजो मम आ देवताता हविषा विवासति ॥१॥

११ १२
नू चित् सहोजाः । नोघा आङ्गिरस —

क्षिप्रम् । एव । मथनेन जात । मरणवर्जित । निश्चलति । होता । यदा । दूत । भवति ।
यजमानस्य । साधुतमै रक्षोभिरनुपहतै । मार्गै । अन्तरिक्षम् । परिच्छिनत्ति । परिचरति । यज्ञे ।
हविषा देवानिति ।

१. मियते P. M. त्वद्बलाद् भीता
सत्यघ एव वर्तत इति भावः Sy.
२. व P. D. ३. ओजसे बलाय Sy.
४. भदीदं P. ५. भूया इदाण्यमिति P.
भूयां इदाण्यमिति D.
भूयामिदाण्यमिति M.
६. ंति आ० D.
७. इन्द्रं P. M. ८. वृत्रासुर वा Sy.
९. आवृताः Sy.
१०. Ms. D. puts the figure
॥५७॥ here to indicate the
end of the fiftyseventh
hymn. No such number
is given in P. and M.

११. आ M. १२. वित् M.
१३. गमनेन P. बलेन जात. Sy.
१४. ंतानि चल० P. D. M.
नितरां व्यथयति । उत्पन्नमात्रस्याग्नेः
स्प्रष्टुमशक्यत्वात् । यद्वा निर्गच्छति ।
तुन्दतिर्गत्यर्थः सौत्रो घातुः Sy.
१५. देवानामाह्वाता होमनिष्पादको वा Sy.
१६. सुतः P.D. सूतः M.
देवान् प्रति हविर्वहनाय दूतः Sy.
१७. परिचरतो यजमानस्य Sy.
१८. निर्ममे । पूर्वं विद्यमानमप्यन्तरिक्षमस-
त्कल्पमभूत् । इदानीं तस्य तेजसा प्रकाश-
मानं सद् उत्पन्नमिव दृश्यते Sy.
१९. हविषा चरुपुरोडाशादिलक्षणेन Sy.

आ स्वमद्यं युवमानो अजरस्तृष्वविष्यन्नतसेषु तिष्ठति ।
अत्यो न पृष्ठं प्रुषितस्य रोचते दिवो न सानुं स्तनयन्नचिक्रदत् ॥२॥

आ स्वमद्यं^१ आतिष्ठति । स्वम् । अन्नं^२ तृणगुल्मादिकमात्मनां । सम्मिश्रयन् । अजरः ।
क्षिप्रं सर्वम् । भक्षयन् । काशेषु वनस्यै काष्ठैः । उक्षितस्याग्नेः । पृष्ठम् । अश्वः । इव । रोचत
इतस्तत् शीघ्रगमनात् तथाऽप्यो । स्तनयन् । दिवः । सानुं मेघः । इव । शब्दं करोति ।

क्राणा रुद्रेभिर्वसुभिः पुरोहितो होता निषत्तो रयिपाळमर्त्यः ।
रथो न विश्वञ्जसान आयुषु व्यानुषग्वार्या देव ऋष्वति ॥३॥

अथा^१ खेभिः । कुर्वाणः । रुद्राविभिः । पुरो निहितः । होता यज्ञे । निषण्णः । शत्रुघनाना
मभिमथिता । अमर्त्यः । रथः । इवाभार्यम् । मनुष्येष्व्यापारादिभिः । प्रसाध्यमानः । प्रक्षिपति । अनु
षक्तम् । घनानि । देवः ।

वि वार्तजूतो अतसेषु तिष्ठते वृथा जुहूमिः सृण्या तुविष्वणिः ।
तूपु यदग्ने वनिनो वृषायसे कृष्ण त एम् रुश्वर्मो अजर ॥४॥

वि वातभूतः । वि तिष्ठते । वातप्रेरितः । अतसेषु । अनायासेन । वृषमानैः काष्ठैः । ज्वाला

१ ०मद्यु M २ ०युन्मा० P D

३ स्वकीयश्वात्म्या Sy ४ सर्वं M

५ प्रभूतेषु काष्ठेषु Sy ६ वग्मुमितस्तत्
प्रभूतस्याग्नेः Sy ७ सानुं P.D M

८ V M explains न in the
sense of इव but as it
precedes सानुं it should be
construed as a negative
particle, cf. N 1 4. See
footnote no ३ on P 277

गम्भीरं शब्दमात्मनामधीकरत् Sy

९ काणा D

१० हृदिवर्तुर्न कुर्वाणः Sy

११ रुद्रेषुभिषय Sy

१२ वेदानामाह्वानात् Sy

१३ हविःस्वीकरणाय वेद्ययज्ञे निषण्णः Sy

१४ मरणरहितः Sy

१५ इवानोर्यं P D M

१६ यजमानसङ्गणेषु मनुष्येषु Sy

१७ ०घास्ताभिः P १८ स्तूपमानः Sy

१९ विशेषेण प्रापयति Sy

२० आनुषक्तं यथा भवति तथा Sy

२१ ०नादि P

सम्भजनीयानि घनानि । यद्वा
वरणीयानि हवींदि स्वयं प्राप्नोति Sy

२२ Missing in M.

२३ वि वातभूतः । वि missing in M
विशेषेण तिष्ठति Sy

२४ उन्नतेषु वृक्षेषु Sy

२५ भूयः M स्वकीयानिभिर्ह्वानिः Sy

लक्षणेनाङ्कुशेन च युक्त । महास्वन । क्षिप्रम् । यदा त्वम् । अग्ने ! वृक्षान् प्रति ।
 वषेवाचरसि दहसीत्यर्थस्तदानीम् । तव । गमनमार्गं । कृष्णो भवति । श्वेतज्वालासङ्घे ।
 अजर ।

तपुर्जम्भो वन आ वातचोदितो यूथे न साह्याँ अत्र वाति वंसंगः ।
 अभिव्रजन्नक्षितं पाजसा रजः स्थातुश्चरथं भयते पत्रिणाः ॥५॥

तपुर्जम्भः । तापयितृज्वालादष्ट । वृक्षेषु । वातेन प्रेरित । ज्वालासङ्घे । न । सहन-
 शीलोऽग्निरिव वाति वननीयगमनोऽधोगच्छति । अक्षीणमप्यरण्यमध्यस्थमपि । उदकम् ।
 ज्वालाया । अभिगच्छन् । अवावाति तस्मादग्ने । स्थावरम् । जङ्गम च । विभेति ।
 पक्षिणश्च ।

दधुष्ट्वा भृगवो मानुषेषुवा रुयि न चारुं सुहवं जनैभ्यः ।
 होतारमग्ने अतिथिं वरैष्यं मित्रं न शेवं दिव्याय जन्मने ॥६॥

दधुष्ट्वा भृगवः । आदधु । त्वाम् । भृगव । मानुषेषु । धनम् । इव । शोभनम् । स्वाह्वानम् ।
 जनानाम् । होतारम् । अग्ने । अतिथिम् । वरणीयम् । मित्रम् । इव । सुखकरम् । दिवि जाताय ।
 देवगणाय ।

१. सरणशीलेन तेजःसमूहेन Sy.
२. दा M.
३. ०त् M वनसम्बन्धान् वृक्षान् दग्धुम् Sy.
४. पृष्ट्वोपच० M. वृषवदाचरसि Sy
५. ०र्गं D
६. संघः P. दीप्तज्वाल Sy
७. जर P ०रः M जरारहिताग्ने ! Sy
८. तपूषि ज्वाला एव जम्भा आयुधानि मुखानि वा यस्य स तथोक्तः Sy.
९. सहशी० M. सर्वमभिभवन् Sy.
१०. ०नीयाग० P D. यथा वननीयगति-
वृषो गीयूथे सर्वमभिभवन् वर्तते तद्वत् Sy.
११. आभिमुख्येन . . . व्याप्नोति Sy.
१२. अक्षितम् अक्षीणं रज आद्रवृक्षा-
न्तर्गतमुदकम् Sy.

१३. ०क D.
१४. तेजोबलेन Sy.
१५. अपवा० P. ०ववा० D.
१६. पतनवतः Sy.
१७. ०घुष्ट्वा D. M. ०घुष्ट्वा P.
१८. आधानसम्भारेषु मन्त्रैः स्थापनेन
समस्कुर्वन् Sy.
१९. ०घुष्ट्वा P. M. अदधुष्ट्वां D.
२०. स्वस्वा० M.
यजमानार्थमाह्वातुं सुशकम् Sy.
२१. देवानामाह्वातारम् Sy.
२२. अतिथिवत् पूज्यम् । यद्वा देवयजन-
देशेषु सतत गन्तारम् Sy.
२३. ०कर D.
२४. देवत्वप्राप्तये Sy

होतारं सप्त जुहो ३ यजिष्ठं य वाघतो वृणते अध्वरेपु ।
अग्निं विश्वेषामरुतिं वसूनां सपर्यामि प्रयसां यामि रत्नम् ॥७॥

होतारं सप्त । होतारं प्रवृत्ताहुतीनाम् । होतारं । सप्त होतारं । यद्दत्तमम् । मम् । अस्विज-
सप्त । वृणते । यज्ञेषु । अग्निम् । विश्वेषाम् । अग्निगन्तारम् । घनाताम् । परिष्वरामि । अग्नेन ।
याच च । रत्नम् ।

अच्छिद्रा सूनो सहसो नो अद्य स्तोत्रभ्यो मित्रमहु शर्म यच्छ ।

अग्ने गृणन्तमंहस उरुप्योर्जा नपात्पृभिरायसीभिः ॥८॥

अच्छिद्रा सूनो । अच्छिद्रम् । गृहम् । सहसं । पुत्रं । अस्मभ्यम् । अद्य । स्तोत्रभ्यः ।
मित्राणां पूजयित् । प्रयच्छ । अग्ने ! स्तुवन्तम् । अद्यते । रक्ष । अन्नस्य । पुत्र ! आपसे ।
पुरं । गर्भोज्ज्यापघीनामिति मन्त्र ।

भवा वरुथ गृणते विंभावो भवा मघवन्मुघवद्वभ्यः शर्म ।

उरुप्याग्ने अंहसो गृणन्तं प्रातर्मच्छ धियावसुर्जगम्यात् ॥९॥

भवा वरुथम् । भव । गृहम् । स्तुयते । दीप्तिमन् । भव । घनवन् । हविष्मदभ्यः । गृहम् ।
रक्ष । अग्ने ! स्तुवन्तम् । अद्यते । प्रातः । एवाग्नि । कर्मणा वासयितेह । आगच्छस्विति देवाग्ने
गृहं सूक्तेनाशास्ते ।

- १ देवानामाह्वारम् Sy २ होतारं
seems to be quite unne-
cessary ३ यस्वि० M
४ वृणते M ५ प्रापयितारम् Sy
६ रत्नं रमणीय कमफल्स्त्वम् Sy
७. ०छि० D ८ अच्छिद्राघानि Sy
९ शर्म शर्माणि सुक्षामि Sy
१० सप्त P D M ११ ०प्रा० D
१२ अनुसूक्तदीप्तिमम् Sy १३ ०ग्ने M
१४ पापसु Sy १५ ०क्षां नस्य M
१६ व्याप्तं । यव्याज्योवद् बुद्धतरं Sy
१७ से पुरं missing in M. पारुने Sy
१८ अग्निष्टनिवारकं गृहम् Sy

- १९ स्तुवते यजमानाय Sy २० ०मद् M.
विशिष्टप्रकाशान्ने ! Sy
२१ ०षद् M २२ हविर्लक्षणघनयुक्तेभ्यो
यजमानेभ्यः Sy २३ शर्म सुखं यथा
भवति तथा भव Sy २४ पापकारिण
शत्रो Sy २५ प्र० P
इवामीमिष परेषुरपि Sy
२६ कर्मणा बुद्ध्या वा प्राप्तयनोऽग्निः Sy
२७ ०ग्ने गु० P D २८ Ms D
puts the figure ॥५८॥ here to
indicate the end of the fifty
eighth hymn. No such num-
ber is given in P ८

I.59.

वया इदग्ने अग्रयंस्ते अन्ये त्वे विश्वे अमृता मादयन्ते ।

वैश्वानर नाभिरसि क्षितीनां स्थूणेव जना उपमिद्ययन्थ ॥१॥

वया इदग्ने । औषधीषु मनुष्येषु भूम्या सवत्सरे तथा पचन् यो वर्तते सोऽग्निर्वैश्वानरं
स्मृत — शाखा । एव । अग्ने । तव । अन्ये । अग्नय । त्वयि । सर्वे । देवा । मादयन्ति । वैश्वानर ।
नाभिस्थानीय । असि । प्रजानाम् । यथोत्तम्भनार्थमुपमीयमाना स्थणा वशान् धारयत्येव
त्वम् । जनान् । अयच्छथा ।

मूर्धा दिवो नाभिरग्निः पृथिव्या अथाभवदरती रोदस्योः ।

तं त्वा देवासोऽजनयन्त देवं वैश्वानर ज्योतिरिदार्याय ॥२॥

मूर्धा दिवः । उच्छ्रित । स्वर्गस्य । नहनम् । अग्नि । पृथिव्या । अथ । अभवत् । अरति ।
द्यावापृथिव्यो — इतस्तत्र गच्छति ततोऽस्यामित्यर्थोऽपिवा द्यावापृथिव्योर्मध्ये गच्छत्यादित्य
सन् — तम् । त्वाम् । देवास । अजनयन्त । देवम् । वैश्वानर । ज्योतिर्भूतम् । आर्याय
मनवे ।

१. आष० D.

२. भूवत्सरे P D M

३. चवन्० M

४. वैस्तुति P. D. M

५. ततस्त्वत्तोऽन्ये न सन्तीति भावः Sy.

६. नहि त्वद्व्यतिरेकेण तंजीवितुं शक्यते
Sy. ७. विश्वेषां नराणां जाठररूपेण
सम्बन्धिन्नग्ने Sy

८. सनद्धा असि अवस्थापको भवसि Sy.

९. मनुष्याणाम् Sy.

१०. अतस्त्वमुपमिद्युपस्थापयिता सन् । यद्वो-
पमिदित्येतद् दृष्टान्तविशेषणम् । ...
उपमिद्युपनिखाता स्थूणेव । वशधारणार्थं
निखातः स्तम्भो यथा गृहोपरिस्थं वशं
धारयति तद्वत् Sy.

११. ०र्थः उप० P.

१२. ०नः P. D.

१३. ०न्ति ए० D

१४. त्वज्ज० D

१५. ०च्छ्र० D

१६. मिवेः P विद. M

१७. ०त D. M.

शिरोवत्प्रधानभूतः Sy

१८. संनाहको रक्षक इत्यर्थः Sy.

१९. भ० M

२०. अरिति P आतिः D

अधिपतिः Sy.

२१. ०वि P

२२. Omitted by D.

२३. त P. D.

२४. ०न्तस्त D.

२५. दानादिगुणयुक्तम् Sy.

२६. ०रं M.

२७. विद्युपे ... यजमानाय वा Sy.

आ सूर्ये न रुश्मयो ध्रुवासो वैश्वानुरे दधिरेऽग्रा वसूनि ।
या पर्वतेष्वोपधीष्वप्सु या मानुषेष्वसि तस्य राजा ॥३॥

आ सूर्ये न । आदधिरे । सूर्ये । इव । रश्मीन् । ध्रुवान् असुरे सह विजयमुपयन्तो देवा ।
अग्नी । वैश्वानर । यानि । पर्वतादिषु । वसूनि । यानि च । मानुषषु । तस्य सर्वस्य । ईश्वरस्त्वम् ।
भवसि ।

महतीहव सूनवे रोदसी गिरो होता मनुष्यो न दक्षः ।
स्वर्वते सत्यशुभ्रमाय पूर्वावैश्वानुराय नृत्तमाय युद्धीः ॥४॥

महतीहव सूनवे । आत्मनः सूनवे वैश्वानुराय तदर्थम् । महती हव भवता । छावापृषि
ध्याविति पदान्तः । गिरः । होता । मनुष्यश्च । समर्थ । सर्वर्वते । सत्यवलाय । युद्धी । वैश्वानुराय ।
नेतृत्तमाय । महती प्रमुह्यते ।

दिवश्चित्ते मृतो जातवेदो वैश्वानरु प्र रिरिचे महित्वम् ।
राजा कृष्टीनामसि मानुषीणां युधा देवेभ्यो वरिवश्चकर्थ ॥५॥

दिवश्चित्ते । दिवः । अपि । ते । महतः । जातवेदः । वैश्वानरः । प्ररिरिचे । महित्वम् ।

- १ अग्नी घनानि आहितानि स्या
पितानि वसूषुः Sy २ निश्चला रुश्मयः
किरणा सूर्ये न यथा सूर्ये आधीमन्ते
तद्वत् Sy ३ ध्रुवासु० P D
४ Omitted by P ५ घनजातस्य Sy
६ ईशस्त्व M ७ ऽतीव P
८ महती वैश्वानरस्यावस्थानाय दधावापृ
षिष्यो विस्तृते जाते इत्यर्थः Sy
९ वैश्वानर is the son of छावापृषिषी
is stated in RV 3 3 11
१० विति पदान्तः omitted by D
I propose to read पदान्तरे for
पदान्तः Ed.
११ तत्र बुध्वास्तः । यथा मनुष्यो लौकिको
वम्भी वातारं प्रभुं बहुविधया स्तुत्या

- स्तोति तद्वत् Sy
१२ सर्वर्वते M. I propose to read
स्वर्वते for सर्वर्वते Ed.
शोभनगमनयुक्ताय Sy
१३ अक्षितशकलाय Sy
१४ पूर्वावैश्वानुराय Sy
१५ नृत्तमायातिशयेन सर्वेषां नेत्रे Sy
१६ V Madhava ignores न
१७ ऽश्व० D १८ तो P D
१९ ०२ P As वैश्वानर is in the
vocative case, the visargas
should be deleted I pro-
pose therefore to read वैश्वान-
र for वैश्वानरः Ed
२० ऽहि० P

राजा । भवसि । मानुषीणाम्^१ । विद्या मनुष्याणामित्यर्थः । युद्धेन । देवेभ्यश्च । धाम् । नदर्थः ।

प्र नू महित्वं वृषभस्य वीचं यं पूरवो वृत्रहणं सचन्ते ।

वैश्वानरो दस्युर्मग्निर्जघन्वा^२ अर्धनोत्काष्ठा^३ अत्र शम्बरं भेत् ॥६॥

प्र नू महित्वम् । प्रव्रवीमि तत् । महित्वम् । महाभाग्यम् । निप्रम् । प्रणिगृणाम् । तम् ।
पूरयित्वा । मनुष्या । मेघहननम् । मेवन्ते वर्षकामा । वंशानर । प्रग्नि । उरर्वासानाम् ।
घ्नन् । अवाधूनोत् । अप काष्ठा । अवाभिनच्च । मेघम् ।

वैश्वानरो महिज्ञा विश्वकृष्टिर्भरद्वाजिषु यजतो विभावा ।

शातवनेये शतिनीभिरग्निः पुरुषीथे जरते मृन्तवान् ॥७॥

वैश्वानर । वैश्वानर । महत्तया । सर्वमनुष्य नर्वा प्रजा जन्म । भग्वाजिषु । यष्टव्य ।
दीप्तिमान् शतवनो नाम कश्चित् तस्य पुरुषीथन्मिन्मित्रयम् । अग्नि । शातवनाभि । मृनिभि
स्तूयते । सत्यकर्मा वैश्वानराग्ने स्तुतिमात्रमिति ।

१. मनोजितानाम् Sy.

२. असुरैरपहृत धनम् Sy.

३. देवाधीनमकार्षी. Sy. ४. महि D.

तत्को वैश्वानरः ? मध्यम इत्याचार्या. ।

वर्षकर्मणा ह्येन स्तीति. . . प्रव्रवीमि तत् ।

महित्वं महाभाग्यम् । वृषभस्य वपि-

तुरपाम् । य पूरवः पूरयित्वा मनुष्याः ।

वृत्रहणं मेघहनम् । सचन्ते सेवन्ते

वर्षकामाः । दस्युर्दस्यतेः । क्षयार्थात् ।

उपदस्यन्त्यस्मिन् रसाः । उपदासयति

कर्माणि । तमग्निर्वैश्वानरो घ्नन् ।

अवाधूनोदपः काष्ठा अभिनत् । शम्बर

मेघम् N. 7. 22-23. ५. ०ह० D

माहात्म्यम् Sy. ६. मा० P.

७. ०हन D. M मेघस्य हन्तारम् Sy

८. अत्र वैश्वानरशब्देन मध्यमस्थानस्थो

वैदच्युतोऽग्निरभिधीयते Sy.

९. रसानां कर्मणा वीपक्षयितार राक्षसादि-

कम् Sy. १०. अपाधूनोत् P.

अधोमुखान्यपातयत् Sy.

११. काष्ठा M. वृष्टयुदकानि Sy

१२. तन्निरोधकारिण मेघम् Sy.

१३ विश्वे सर्वे मनुष्या यस्य न्वभूताः त
तयोक्त Sy

१४. P. adds एव before प्रजा

१५. पुष्टिकर्हविलक्षणात्रवत्सु यागेषु यद्व-
तत्सज्ञेषु ऋषिषु Sy.

१६. विशेषेण प्रकाशयिता Sy

१७. शीत० P.

शतसख्याकान् वृत्तान् वनति सम्भजते

इति शतवनिस्तस्य पुत्र शातवनेय. Sy

१८. वहूना नेतरि, एतत्सज्ञके राजनि च Sy.

१९. गत० M. बहुभि. Sy

२०. Omitted by P and D.

२१. सूनृता प्रिया सत्या वाक् तद्युक्त Sy.

२२. Ms. D puts the figure ॥५९॥
here to indicate the end of
the fiftyninth hymn. No
such number is given in P.
and M.

वह्निं यशसं विदयस्य केतु सुप्रान्व्यं दूतं सुद्योर्धर्मम् ।

द्विजन्मान रुधिमिव प्रशस्त रातिं मरुद्भृगवे मातरिश्वा ॥१॥

वह्निं यशसम् । बोधारमग्निम् । यशस्विनम् । यशस्य । ध्वजभूतम् । सुष्टु प्रमपेण
रक्षणीयम् । दूतम् । सद्यो गन्तारम् । द्वयोररम्भोर्जायमानम् । धनमिव । प्रशस्तम् । मरुद्भृगुम् । मरुत् ।
भृगवे दिव आहृत्य । मातरिश्वा ।

अस्य शासुरुभयासः सचन्ते हृविष्मन्त उशिजो ये च मर्ताः ।

दिवश्चित्पूर्वो न्यसादि होतापृच्छयो विश्वतिर्विचु वेधाः ॥२॥

अस्य शासुः । अस्य । शासनम् । उभये । सेवन्ते । हृविष्मन्तः । उशिजो देवा उशिकृ वष्टे-
कान्तिकर्मण । ये । च । मर्ता सोऽम् । दिवः अपि । प्रस्तः । होता । प्रष्टव्यः । विशा स्वामी ।
नृपुः । स्थापितो मातरिश्वना । विधातेति ।

- १ वह्नि M
२ यशसं D
३ हृविषां बोधारम् Sy
४ प्रकाशयितारम् Sy
५ रक्षितारम् Sy
६ वेधेहृविषहमस्रक्षणे इत्ये नियुक्तम् Sy
७ यवा हवींषि जुह्वति सद्यस्तबानीमेव
हृविभिः सह वेवाम् गन्तारम् । यद्वा ।
सद्योऽपमरणं गमनं यस्य तम् Sy
८ द्वयोर्धावापुषिर्द्वोररम्भोर्जा जायमानम्
Sy ६ मित्रम् Sy
१० धर्म P मरुं D
अहृत् । अकरोदित्यर्थः Sy
११ अस्य शासुः omitted by P
१२ शंसामम् P शासाम M
शासितुरस्याग्नेः Sy
१३ उभये P
उभयेऽपि देवा मनुष्याश्च । यद्वा ।
स्तुतिभिः स्तोतारो यत्पर्यजमानाश्च Sy

- १४ हृविषा युक्ता ये मरणधर्माणो
यजमानाः Sy
१५ उशिजः कामयमाना देवाः । यद्वा ।
उशिस इति मेधाविनाम । उशिजो
मेधाविनः स्तोतारो हृविष्मन्तो हृवि-
युक्ता मर्ता यजमानाः Sy
१६ उशियष्टे M.
१७ मस्ता P M
१८ सायम् P Missing in M
१९ आदित्यादपि पूर्वं उषःसु वर्तमानो
भूत्वा Sy
२० होमनिष्पादकोऽग्निः Sy
२१ पूज्य इत्यर्थः Sy
२२ स्वामिन् P D
पालयिता Sy
२३ अग्निहोमहोमार्थं यजमानेषु Sy
२४ अश्वर्मुष्णाऽन्वायतने न्यधापि स्या
प्यते Sy
२५ विधाताभिमतफलस्य कर्ता Sy

तं नव्यसी हृद आ जायमानमस्मत्सुकीर्तिर्मधुजिह्वमश्याः ।

यमृत्विजो वृजने मानुपासः प्रयस्वन्त आयवो जीजनन्त ॥३॥

त नव्यसी । तमग्निम् । जायमान मत्तो हृदयान्निर्गम्य । नवतरा । नुष्टुति । कीर्त्यमाना ।
मादयितृजिह्वम्^४ । व्याप्नोतु । यम् । ऋत्विज^५ । उपद्रवे^६ । मनुष्येषु^७ । जाता । हविष्मन्त^८ । गच्छन्त-
स्तत्परिहारार्थमरण्यो^९ । जनयन्ति^{१०} ।

उशिकपावको वसुर्मानुषेषु वरेण्यो होताधायि विन्तु ।

दमूना गृहपतिर्दम आँ अग्निर्भुवद्रथिपती रयीणाम् ॥४॥

उशिक^{११} पावकः । कामयिता^{१२} । गोधयिता^{१३} । मानुषेषु^{१४} । वासयिता देव सन् । वरणीय ।
निहित^{१५} । निविष्टेषु^{१६} । दममना^{१७} । गृहे । गृहपति^{१८} सोऽयम् । अग्नि^{१९} । भवति । रयीणाम्^{२०} ।
रथिपति^{२१} ।

तं त्वा वयं पतिमग्रे रयीणां ग्र शंसामो मृत्तिभिर्गोतमासः ।

आशुं न वाजंभुरं मर्जयन्तः प्रातर्मक्षू धियावसुर्जगम्यात् ॥५॥

तं त्वा वयम् । तम् । त्वा । वयम् । पतिम् । अग्ने । रयीणाम् । प्रणमाम । स्तुतिभि ।

१. मर्तो P. हृदयवस्थितात्प्राणाज्जाय-
मानम् । . . . अग्निर्हि वायोरुत्पद्यते
वायुश्च प्राण एव Sy.

२. ० रासु D.

३. ० त्य० P

सुष्टु कीर्तयित्री Sy.

४. ० ह्वा० P

मादयितृज्वालम् Sy

५. ऋतौ काले यष्टारः Sy

६. सङ्ग्रामे प्राप्ते सति Sy

७. मनो. पुत्राः Sy.

८. हविर्लक्षणान्नोपेताः Sy.

९. यज्ञार्थमुदयादयन् Sy

१०. V Mādhava ignores आ

११. ०क D.

१२. ०धिता P.

१३. मनुष्येषु M

यज्ञगृहं प्रविष्टेषु मानुषेषु यजमानेषु Sy.

१४. स्थाप्यते Sy

१५. ०मानाः M

रक्षसां दमनकरेण मनसा युक्तः Sy.

१६. गृहाणा पालयिता च सन् Sy.

१७. न केवलमेकस्य रथेरपि तु सर्वेषामित्याह

रयीणामिति । यद्वा । रयीणां मध्ये

उत्कृष्ट यद्धनं तस्य पतिरित्यर्थः Sy.

१८. V Mādhava ignores आ

१९. ते M.

२०. तं त्वा वयम् omitted by P.

२१. त्वं M

२२. वय नोधसः । स्तोतुरेकत्वेऽप्यात्मनि

पूजार्थं बहुवचनम् Sy

२३. रक्षितारम् Sy

गोतमा^१ । अश्वम्^२ । इव^३ । अन्नस्य^४ हृत्तरिम्^५ । पाणिना^६ स्पृशन्त^७ सादिनो^८ यथाऽग्निरस्मिँल्लोके^९
आहृतस्त्रिभुक्त^{१०} सूक्ते ।

I 61

अस्मा इदु प्र त्वसे^१ तुराय प्रयो न हर्मि^२ स्तोम^३ माहिनाय ।

ऋचीपमायाधिगव^४ ओहमिन्द्राय^५ ब्रह्माणि^६ राततमा ॥१॥

अस्मा इदु प्र^१ । इन्द्राय^२ । एव^३ । वृद्धाय^४ । प्रभरामि^५ शत्रूणाम् । हिसिन्ने^६ । अन्नम्^७ । इव^८ ।
स्तोत्रम्^९ । महते^{१०} । स्तुत्या^{११} समाय^{१२} । अधृतगमनाय^{१३} । वहनसाधनम्^{१४} । इन्द्राय हि^{१५} । स्तोत्राणि^{१६} । अत्यन्तं^{१७}
स्तोत्रमिर्वसानि^{१८} ।

अस्मा इदु प्रयइव^१ प्र यंसि^२ मराम्याङ्गुप^३ वाधे^४ सुवृक्ति^५ ।

इन्द्राय^६ वृदा^७ मनसा^८ मनीषा^९ प्रत्नाय^{१०} पत्ये^{११} धियो^{१२} मर्जयन्त ॥२॥

अस्मा इदु प्रयइव^१ । अस्मै^२ । एव^३ । अन्नमिव^४ स्तोत्रम्^५ । प्रयच्छामि^६ । मरामि^७ । स्तोत्रम्^८ ।

- १ ०मास P गोतमगोत्रोत्वन्ना Sy
२ माजयस्ता...यपाऽवमारोहन्त^१ पुर्यास्त
स्य वहनप्रवेशं हृत्सीनिमुञ्चन्ति तद्वत्^२ षयम
प्यग्नेहृदिभ्रमूनप्रवेशे निमुञ्चन्त इत्यर्थे Sy
३ षास्य हृदिलक्षणान्नस्य भर्तारन्^३ Sy
४ ०द्विवो M ५ आङ्गुः त० M.
६ V Madhava ignores प्रातमञ्च
धियावसुसंगम्यात् । Sy explains
the uncommented passage
in the following way धिया
पसु^४ फर्मणा वृद्धया या प्रातपम
सोऽग्निं प्रात इवोभूतस्याङ्गु प्रातकाले
मञ्च शोभ्रं जगम्याद् आगच्छतु ।
Ms D puts the figure ॥६०॥
here to indicate the end of
the sixtieth hymn. No such
number is given in P and M
७ Omitted by M
८ इदोऽप्याङ्गुदक्षते N 5 11

- ९ 'इत्' 'उ' इति निचातद्वयं पादपूरणे ।
यद्वाऽवधारणायम् Sy
१० वृत्राय P ११ प्रहरामि करोमीत्यर्थ-
Sy १२ ०से M त्वरमाणाय ।
यद्वा सुबिन्ने शत्रूणां हिसिन्ने Sy
१३ यथा सुमुक्षिताय पुर्याय कश्चिद्वर्त
प्रहरति Sy १४ गुणैमहते Sy
१५ ऋचा समाय । यावृशी स्तुतिं क्रियते
तत्समायेत्यर्थ- Sy १६ ० यावृत् ०
P D अप्रतिहतगमनायेत्यर्थ- Sy
१७ वहनीयं प्रापणीय वा । अत्यस्तोत्कृष्ट
मित्यर्थ- Sy १८ न् । इन्द्राय हि ।
स्तो missing in M
हृदिलक्षणान्नस्यनि Sy
१९ पूर्वैर्जनानैरतिशयेन इत्तामि Sy
२० V Mādava ignores उ
२१ ० या M प्रिय P
२२ स्तोत्ररूपमाधोपम् Sy
२३ सम्पादयामि Sy

वाधि^१त्रे । सुप्रवृत्त^२मिति प्रथमपादोक्तमेवोक्तम् । इन्द्राय । हवादिभि^३ । पुराणाय । पालयि^४त्रे ।
कर्माणि । सस्कुर्वन्ति^५ ।

अस्मा इदु^६ त्यमुपमं^७ स्वर्पां^८ भरा^९म्याङ्गपमा^{१०}स्येन ।
महिष्टुमच्छोक्तिभिर्मतीनां^{११} सुवृक्तिभिः^{१२} सूरिं^{१३} वावृध्द्यै^{१४} ॥३॥

अस्मा इदु^६ त्यन् । अस्मै । एव । तम् । उपमानभूतम् । सर्वस्य दातान्म् । भगामि । स्तोत्रम् ।
आस्येन । दातृतमम् । स्तुतीनाम् । अभिमुखोक्तिभिः । सुप्रवृत्तं । प्राजम् । वर्धयितुमाङ्गप भरा-
मीति ।

अस्मा इदु^{१५} स्तोमं^{१६} सं हि^{१७}नोमि^{१८} रथं^{१९} न तष्टे^{२०}व तत्सिनाय ।
गिरंश्च^{२१} गिर्वाहसे^{२२} सुवृक्तीन्द्राय^{२३} विश्वमिन्द्रं^{२४} मेधिंराय ॥४॥

अस्मा इदु^{१५} स्तोमम् । अस्मै । एवाहम् । स्तोत्रम् । सप्रेरयामि । रथम् । इव । सम्कर्ता
निष्कृतमन्ते । तत्सिनाय तेन यो वर्धयते तस्मै स्वामिने । गिर । च केवला । गीर्भिरुह्यमानाय ।
सुप्रवृत्ता सहिनोमि । इन्द्राय । सर्वस्य प्रीणन हविश्च । यज्ञार्हाय ।

१. त्रम् । वाधित्रे missing in M.
शत्रूणां वाधनाय समर्थम् Sy.

२. सुष्ट्वावर्जकम् Sy

३. ० दोक्तम् M

४. पूरणाय P अध्येऽपि स्तोतारः Sy

५. पुराणाय । पालयित्रे missing in M.
स्वामिने Sy ६. मार्जयन्ति Sy

७ V Mādhava ignores उ

८. त्या P ९. तद् M

त प्रसिद्धम् Sy १०. सुष्ट्वरणीयस्य
घनस्य दातारम् Sy ११. करोमीत्यर्थ.
Sy १२. आघोषम् Sy

१३ अस्पे० D १४ अतिशयेन प्रवृद्धमेव-
लक्षणम् Sy १५. स्तुतीना सम्बन्धिभि.
..स्वच्छैर्वचोभि Sy १६. ०भि P

१७ सुष्ट्वावर्जकं । समर्थैरित्यर्थ. Sy.

१८. ० मांशुष शुष M

१९. V Mādhava ignores उ

२०. इदु स्तोमम् । अस्मै । एवाहम् ।
missing in M

२१ शस्त्ररूप स्तोत्रम् Sy

२२. तष्टेव तष्टा तक्षको रथनिर्माता ...
यथा रथ प्रेरयति तद्वत् Sy

२३. The reading is not clear.

२४. तत् तत् सिनाये P

सिनमित्यन्ननाम ... तेन रथेन सिन-
मन्नं यस्य स तथोक्त Sy

२५. रथस्वामिने Sy

२६. शस्त्रसम्बन्धिनीः केवला ऋचश्च Sy.

२७ ० यं M

२८. शोभनमावर्जनं यथा भवति तथा प्रेर-
यामि Sy

२९. विश्वव्यापक विश्वैर्व्याप्त सर्वोत्कृष्ट
हविश्च स हिनोमीत्यनुषङ्ग. Sy.

३०. ० यं P मेधाविने Sy

३१ V Mādhava ignores उ । इव

अस्मा इदु सप्तमिव श्रवस्येन्द्रायाकं जुह्वा^१ समञ्जे ।

वीर दानौकस वन्दर्घ्यै पुरा गूर्तश्रवस दुर्माणम् ॥५॥

अस्मा इदु सप्तमिव । अस्मी । एव । अश्वमिव । अश्वच्छया । स्तोत्रम् । वाषा । संश्लेष
यामि । वीरम् । दाननिलयम् । असुरपुराणम् । दारयितारम् । घन्दितुम् । उद्गूणाभि समञ्ज इति ।

अस्मा इदु त्वष्टा तच्चद्वज्र स्वपस्तम स्वयं^१ रणाय ।

वृत्रस्य चिद्विदधेन मर्म तुजनीशानस्तुजता किंयेधाः ॥६॥

अस्मा इदु त्वष्टा । अस्मी । एव । त्वष्टा । अकरोत् । वज्रम् । अतिशयेन शोभनकर्मयुक्त
मच्छतया । शब्दकुशलम् । युद्धाय । वृत्रस्य । चित् । विदत् । येन वज्रेण । घुस्थानम् । हिसन् ।
ईश्वरः । हिंसित्रा वज्रेण । किंयतो बलस्य धारयितेति बलवन्तमाहेति ।

अस्येकुं मातुः सवनेषु सद्यो महः पितुं पपिवाञ्चार्वाभा ।

मुपायद्विष्णुः पचत सहीयान्विध्वंहराह तिरो अद्रिमस्ता ॥७॥

अस्येकुं मातुः । अस्य । एवेन्द्रस्य जगत । निर्मातुं स्वभूतेषु । सवनेषु । सद्य एव । महत् ।

१ ययाऽश्रलाभाय गन्तुकामं पुमानश्वं
रपेनेकीकरोति तद्वत् Sy

२ ० वोग्नेच्छ० M. वाग्नेच्छ० D
अश्रलाभायेत्यर्थः Sy

३ स्तुतिकर्म मन्त्रम् Sy

४ आह्वानसाधनेन वागिन्द्रियेण Sy

५ समकलं करोमि Sy

६ शत्रुलोपणकुशलम् Sy

७ वामास्यम् D

८ वन्वितुं स्तोतुं प्रयुक्तोऽस्मीति शेषः Sy

९ प्रशास्यान्नम् Sy १० समज्ञ D

११ The passage beginning with
अस्मी । एव । and ending with
समञ्ज इति is omitted by P

१२ V Madhava ignores उ । इन्द्राय

१३ अस्मा इदु त्वष्टा । अस्मी । एव । त्वष्टा ।
अकरोत् । वज्रम् । अति is omitted
by P १४ त्वष्टा विश्वकर्मा Sy

१५ तीक्ष्णमकरोत् Sy

१६ वज्रकामायुषम् Sy

१७ ० क्ताम ० P The reading is
not clear

१८ सुष्ठु शत्रुपु प्रेयं यन् वा स्तुत्यम् Sy

१९ वृत्रस्य चिद् आवरकस्यासुरस्य Sy

२० प्राहार्वावित्यर्थः Sy

२१ मर्मस्थानम् Sy

२२ शत्रुम् हिसन् Sy

२३ ऐश्वर्यधान Sy

२४ हिंसीशेषो हि० P

२५ कि० D बलवान् Sy

२६ V Madhava ignores उ

२७ 'इत्' 'उ' इत्येतन्निपातद्वयं पाठपूरणम् ।
यदाऽवधारणार्थम् Sy

२८ वृत्विद्वारेण सकलस्य जगतो निर्मातुः Sy

२९ अवयवभूतेषु प्रातःसन्नानिषु त्रिषु
सवनेषु Sy ३० महतोऽस्य यज्ञस्य Sy

पानीय सोमम्^१ । पपिवान्^२ । चारुणि च^३ । अन्नानि पशुपुरोडागादीनि । भक्षयित्वा^४ । मुपितवान्^५
 वराहरूप^६ । विष्णु^७ । पचतमन्नमसुरपुराणा स्वभूतम्^८ । बलवास्तम्^९ । वराहम्^{१०} । अविध्यन्दि^{११} ।
 तिर । वज्रम्^{१२} । क्षेप्ता वराहो मेघो वराह एव वा । “वराहोऽयं वाममोप सप्ताना गिरीणा परम्नाद्^{१३}
 वित्त वेद्यमसुराणा विभक्तिं” इति ब्राह्मणमध्वर्युभ्योऽवगन्तव्यमिति ।^{१४}

अस्मा इदु आश्विदेवपत्नीरिन्द्रायर्कमहिहत्य उचुः ।

परि द्यावापृथिवी जंभ्र उर्वी नास्य महिमानं परि एः ॥८॥

अस्मा इदु स्नाञ्चित । अम्म । एव । त्रिय । देवतन्य । उन्नाय । र्नात्रम् । अहिहनने ।
 अरक्षन्नस्तुवन्नित्यर्थं सोऽयं नेजसा । द्यावापृथिवी । परिहृगिति । न । अम्य । ते । महत्त्वम् ।
 परित । भवत ।

१. सोमलक्षणमन्नम् Sy

२. पपिवा M

यदाग्नौ हूयते तदानीमेव पान कृत-
 वानित्यर्थः Sy.

३. शोभनानि धानाकरम्भादिहविलक्षणान्य-
 न्नानि भक्षितवानिति शेष. Sy

४. मृषिं P अपहरन् Sy.

५. वराहो मेघो भवति । वराहार. .
 अयमपीतरो वराह एतस्मादेव । बृहति
 मूलानि । वर वर मूलं बृहतीति वा
 N 5 4.

६. सर्वस्य जगतो व्यापकः... यद्वा ।
 विष्णुः सुत्यादिवसात्मको यज्ञ । . .
 स विष्णु . . . परिपक्वमसुरधन यत्त-
 न्मुषायद् अचूचुरत् । तदनन्तर दीक्षोप-
 सदात्मना दुर्गरूपाणा सप्तानामह्नां
 परस्तादासीत् । अद्रिमस्ता सहीयानिन्द्रो
 दुर्गण्यतीत्य तिरः प्राप्त. सन् वराह-
 मुत्कृष्टदिवसरूप तं यज्ञ विध्यत् Sy

७. ंत्वमं D

परिपक्वमसुराणा धन यदस्ति तत् Sy

८. बलवास्त P

अतिशयेन शत्रूणामभिभविता Sy

९. मेघम् Sy

१०. वरामहृदिं M. अनाउयत् Sy.

११. अद्यदिं P. १२ वर P.

१३. वामुपोप D. वामुपोप P

१४. वैं P १५. वं P

१६. V Mādhava ignores उ

१७. इदं M

१८. V M. seems to explain इदु
 as one word by एव. Both
 Sk and Sy. take इदु as one
 word in the sense of अव-
 धारणार्थे ।

१९. गमनत्वभावा अपि स्थिताः Sy.

२०. देवाना पालयिष्यो गायत्र्याद्या देवताः
 Sy. २१. इन्द्रय P.

२२. अर्चनसाधनं स्तोत्रम् Sy

२३. अभिहं P D M. वृत्रस्य हनने
 निमित्तभूते सति Sy

२४. ० क्षण स्तुं P समतन्वत चक्रुरित्यर्थः
 Sy २५. द्यावापृथिवी Sy.

२६. परिजहार अतिचक्रामेत्यर्थः Sy

२७. नस्य P.

२८. V Mādhava ignores उ । उर्वी

अस्येदेव प्र रिरिचे महित्व दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिचात् ।

स्वराळिन्द्रो दम आ विश्वर्गृतः स्वरिरमत्रो ववच्चे रणाय ॥६॥

अस्येदेव । अस्य । एव महत्त्वम् । त्रिम्योऽपि लोकेभ्यः । प्रवर्षेण । अतिरिक्तमासीत् ।
परि पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । स्वयमेव राजा । इन्द्र । गृहे । च । सर्वैराहृत । शोभनारिः । अमत्रो
महान् । गच्छति । युद्धार्थम् ।

अस्येदेव शवसा शुपन्तु वि वृश्चद्वज्रेण वृत्रमिन्द्रः ।

गा न व्राणा अवनरीरमुश्चदभि श्रवो दावने सचेताः ॥१०॥

अस्येदेव शवसा । अस्य । एव । बलेन । दृष्यन्तम् । विवृद्वत् । वज्रेण । वृत्रम् । इन्द्रः ।
गा । इव । सहता नदीवृत्राद् अन्त्यमुञ्चदभिं लोकं प्रत्यपातयद् अन्नस्य । दानाय । मनुष्याणाम् ।
सचेताः सुमतिः ।

अस्येदु त्वेपसा रन्तु सिन्धवः परि यद्वज्रेण सीमर्च्छत् ।

ईशानुकृदाशुपे दशस्यन्तुर्वीतये गाधं तुर्वणिः कः ॥११॥

अस्येदु त्वेपसा । अस्य । एव । धीप्तेन यत्नेन । गच्छन्ति । यस्मादसी ।

- १ ० त्वं P D M. २ पक० D
३ अतिरिच्यते । अधिकं भवतोत्पर्यः Sy
४ उपपर्यः । प्रीन् लोकानतीत्योपरि
प्ररिरिचे इत्यर्थः Sy
५ स्वेनैव तेजसा राजमानः Sy
६ इमधित्तव्ये विपये Sy
७ ० त P D M धिपस्मिन् सर्वं
स्मिन् कार्ये उद्गुणं समर्थं । यथा
यिष्यं सवमायुधं गूतमुचर्तं यस्य स
तपोक्तः Sy
८ शोभने शश्रो हस्तव्ये सति हन्ता वीर्यं
भक्तम् इति गम्यते Sy
९ अमत्रो युद्धादिपु गमनकुशलः । भाग
येपत्तया रक्षितो वा Sy
१० आबहति मेघान् प्रापयति । मेघैः परस्पर
युद्धं कारयित्वा वृष्टिं घफारेति भावः Sy

- ११ ० सं P १२ व्यच्छिन्नत् Sy
१३ चौरैरपहृताः Sy १४ वृत्रेणावृताः Sy
१५ रक्षन्हेतुभूता अपः Sy
१६ ० वृत्रम् P वृत्रान् D वृत्रात् M.
१७ अवर्षीत् Sy
१८ उञ्चताविमाभ्यमुञ्चतादि० P
१९ ० यस्य ० P
२० अथ कमफलभूतमन्नम आभिमुख्येन
वधातीति शेषः Sy
२१ दावने हविर्वापे यजमानाय Sy
२२ सचेताः तेन यजमानेन समानचित्त
सन् Sy
२३ त्वो० P P adds रन्तु after त्वेपसा
२४ कृद हृत्स्यो रन्तु मगन् P कृत् विलस्यो
रन्तुर्न D कृतयोरन्तं न M
२५ ० ति P त्वे त्वे स्थाने रमस्ते Sy

वज्रेण । नदी । सर्वत । पर्ययच्छत् । ऐश्वर्यम् । यजमानाय वरम् । दातुमिच्छन् । तुर्वीतये । गाध
 उदके स्थिताय ऋषये शत्रूणा तारक ।

अस्मा इदु प्र भरा तूर्तुजानो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः ।

गोर्न पर्व वि रंदा तिरश्चेप्यन्नर्णास्यपां चरध्वै ॥१२॥

अस्मा इदु प्र भर । अस्मै । इत् । उ । प्र । भर । त्वरमाण । वृत्राय । वज्रम् । ईशान ।
 कियतो बलस्य धारयति गो । इव । पर्वणि । विरद । तिरश्चीन वृत्रम् । प्रेरयन् । उदकमार्गान् ।
 अपाम् । चरणाय ।

अस्येदु प्र ब्रूहि पूर्याणि तुरस्य कर्माणि नव्य उक्थैः ।

युधे यदिष्णान आयुधान्यृषायमाणो निरिणाति शत्रून् ॥१३॥

अस्येदु प्र ब्रूहि । अस्य । एव । प्रब्रूहि स्तोत । प्रत्नानि । क्षिप्रस्य । कर्माणि । स्तुत्योऽ-

१. यजेण P.
२. समुद्राः । यद्वा गङ्गादद्या. सप्त नद्य. Sy
३. सीम् एनान् सिन्धून् Sy
४. सर्वयच्छत् M परितो नियमितवान् Sy
५. वृत्रादिशत्रुवधेनात्मानमैश्वर्यवन्तं कुर्वन् Sy ६. हविर्दत्तवते यजमानाय Sy
७. फलम् Sy ८. वरौमिच्छन् M प्रयच्छन् Sy ९. तुर्वितये M तूर्णसम्भजनः । ... यद्वा तुर्विता शत्रूणां हिंसिता Sy. १०. जा० M
११. ०या M. १२. विषये D एतत्सज्ञायोदके निमगनाय ऋषये Sy.
१३. स्वलोकृतवत् P न्मलंकृतवान् D स्मलङ्कृतवान् M I suggest स्थलं कृतवान् for the missing part, Ed अवस्थानयोग्य धिष्यप्रदेश कोऽकार्षीत् Sy
१४. V Mādhava ignores कः
१५. भवर M अस्मै प्रहर । तूर्ण त्वरमाण. । वृत्राय वज्रमीशानः । कियेधाः कियद्वा इति वा । क्रममाणवा

- इति वा । गोरिव पर्वणि विरद मेघस्य । इष्यन्नर्णासि । अपा चरणाय N 6 20
१६. इमं वृत्र वज्रेण प्रहरेत्यर्थ. Sy
१७. ०ण P ०णा D यद्वा । शत्रून् हिंसन् Sy १८. ईश्वरः सर्वेषाम् Sy
१९. कियतोऽनवधृतपरिमाणस्य बलस्य धाता । यद्वा क्रममाण शत्रुबलं दधात्य-वस्थापयतीति कियेधा Sy
२०. धारयिता is suggested for धारयति
२१. यथा मासस्य विकर्तारो लौकिकाः पुरुषा. पशोरवयवानितस्ततो विभजन्ति तद्वत् Sy
२२. अवयवसन्धीन् Sy
२३. विरुति M विलिख । छिन्धीत्यर्थः Sy
२४. ०श्वी ० D तिर्यगवस्थितेन Sy
२५. प्रेरन् M तस्माद् वृत्राद् गमयन् Sy
२६. वृष्टिजलानि Sy
२७. भूप्रदेशं प्रति गमनाय Sy
२८. प्रस्तुहि M २९. प्रज्ञस्य Sy
३०. क्ष० P युद्धार्थं त्वरमाणस्य Sy
३१. एतत्कृतानि बलकर्माणि Sy

यम् । उक्त्यै । यदायम् । मुदाय । आयुधानि । प्रेरयन् । शत्रून् । हिंसन् । यदात् । गमयति तदा प्रवृत्तीति ।

अस्येदु मिया गिरयंश्च दृळ्हा धावां च भूमां जनुपस्तुजेते ।

उपो वनेस्य जोगुवान श्रोणिं सद्यो भुवद्वीर्याय नोधाः ॥१४॥

अस्येदु मिया । अस्य । एव । भयेन । पक्ता । च । वृदा स्वस्थाने तिष्ठन्ति । धावामूमी । च । प्रादुभूतात् । कम्पते । कान्तेत्येन्द्रस्य रक्षणम् । उपोच्चारयन् । सद्य एव । भवतु । धीर्याय । नोधाः ।

अस्मा इदु त्यदनु दाय्येपामेको यद्वन्ने भूरेरीशानः ।

प्रैतंश सूर्ये पस्पृघान सौवश्ये सुष्विमावदिन्द्रः ॥१५॥

अस्मा इदु त्यत् । अस्मं । एष । तत् स्तोत्रम् । एषां स्वभूतम् । अन्वदायि । यस्मादयम् । एक एव धनम् । प्रयच्छति । भूरे । ईश्वर । प्रावत् । एतदां नाम । सूर्ये । स्पर्धमानम् । स्वस्वपुत्रे । अभिपोत्तारम् । इन्द्रः ।

एवा ते हारियोजना सुवृत्तीन्द्र ब्रह्माणि गोतमासो अक्रन् ।

ऐपु विश्वपेशस धियं धाः प्रातर्मच्छु धियावसुर्जगम्यात् ॥१६॥

एवा ते हारियोजन । एवम् । ते । हरी प्रापयितारी मस्य तस्य । सुप्रवृत्तानि । इन्द्र ।

- १ मा० P २ यथाबीनि Sy
 ३ ० यत् M आमीक्येन Sy
 ४ हिन् M. ५ अभिमुखं गच्छति Sy
 ६ यथा M ७ पक्षच्छेदमयेन Sy
 ८ ० भूम M ९ कान्तेत्ये० P
 १० इन्द्रस्यापनायकम् Sy
 ११ अनेके सूर्ये पुनः पुनरुपशब्दयन्
 इत्यर्थः Sy
 १२ सद्ये P १३ अमवत् Sy
 १४ M adds अर्थ after नोधा ।
 श्रयि Sy
 १५ V Mādhava ignores च
 १६ त्यक् D १७ तत्प्रतिदम् Sy

- १८ एषां स्तोत्रां सम्बन्धि Sy
 १९ ० वयी P अकारित्यर्थः Sy
 २० एक एव शत्रून् भेतुं समर्थः Sy
 २१ यस्तोत्रं यथाचे Sy
 २२ बहुविधस्य धनस्य स्वामी Sy
 २३ प्रापद् P M. २४ एषं P
 २५ स्वस्वस्वद्वयं P स्वस्वचं D स्वस्व
 M पुत्रे is missing in M
 २६ न्ते M २७ हारी P
 हयोरिवयोर्योजनं यस्मिन् रथे स
 तपोक्तः । तस्य स्वामित्वेन सम्बन्धी
 हारियोजन Sy २८ सुष्ठवावर्जं
 काव्यमिमुक्षीकरणकुशलानि Sy

स्तोत्राणि । गीतमा । अक्रन् कृतेषु च । एतेषु । विश्वरूपाम् । बुद्धिम् । आधा । प्राणे स्तुतिमात्र
सूक्तमिति ।

इत्य चतुर्थमध्याय व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।
अष्टकस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मज ॥

[अथ पञ्चमोऽध्यायः]

अथ “प्र मन्महे” ऽध्यायं माधवो व्याचिकीर्षति ।

अवग्रहविहीनानामाढावर्थं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

पदकारः पदानीह नावगृह्णाति कानिचित् ।

तेषामपि स्वरेणैव कुर्यादर्थविनिर्णयम् ॥ २ ॥

निर्विक्लेद् बहुव्रीहेरर्थमादौ स्वरो यदि ।

अथ तत्पुरुषस्यार्थमन्ते तिष्ठति चेत् स्वरः ॥ ३ ॥

“जुष्टो दमूना अतिथिदुरोणे” दमे मनः ।

“इषा यातं शवीरया” ऽऽशु यस्याः प्रेरणं तथा ॥ ४ ॥

१. स्तुतिरूपाणि मन्त्रजातानि Sy
२. गी० M. गीतमगोत्रोत्पन्ना ऋषयः Sy
३. अक्रन् D आक्रन् M
४. क्रतेषु D ५. तेषु D स्तोत्रेषु Sy.
६. बहुविधरूपयुक्त... धनम् Sy.
७. ० द्वि M धिया लभ्यत्वाद् धीर्धन-
मुच्यते । यद्वा धीशब्दः कर्मवचनः ।
पञ्चादिवहुविधरूप धनम्, अग्निष्टो-
मादिकं बहुविधरूप कर्म वा Sy
८. आधाः । प्राणे । 1s missing in M.
९. RV. I. 62. 1^a. १०. ० गृह्णन्ति R.
११. ०यः M. १२ ०र्वं P.

- निर्विक्ले M १३. ०मादा M
१४. स्वयो M.
१५. ०ण P. RV. v. 4. 5^a अतिथिर्दमे
मन इतीष्यते R In my reading
one syllable is short in b.
१६. RV 1 30 17^b.
१७. ०रय शु० P.
१८. ०अतिथिर्दमे मन इष्टायातम् । . . .
शवीरयासु यस्याः ० M शवीरयाशु
यस्याः स्यादीरणं प्रेरणं तथा ॥ R
A better reading is तथा fo1
तथा Ed.

“मरीन्याङ्गुपमास्येन”^१ स्यरात् तन्पुल्या भवत् ।

पर्यासो घोष आङ्गुपो घस्यान गश्च हरयत् ॥५॥

“यज्ञस्य घोषर्सा”^२ति यजुं कचिदघोषयत् ।

कटा “गोपदसा”^३स्येतद् गकारादिमघीयत् ॥६॥

विशेषण पनायत् “तद्विप्रासो विपुन्यत्”^४ ।

कृच्छन्ती कृत्तदन्तो “याम दुव कृच्छन्ती”^५ ॥७॥

घट्टुनीहे स्वर परयन्नर्ये तन्पुल्यास्य च ।

भ्रये स्पष्टे स्वर जह्याद् “वरंशं वो रिशावसम्”^६ ॥८॥ इति

I 62

प्र मन्महे शवसानार्यं शूपमाङ्गुपं गिर्विण्यसे अङ्गिरस्वत् ।

स्तुवृक्तिभिः स्तुवत् ऋग्मियायाचीर्माकं नरे विथ्रुताय ॥१॥

प्र मन्महे । नोषा —

^{१०} प्रथमम् । ^{११} यत्वाचरणमीत्याम् । ^{१२} यत्पररणम् । ^{१३} स्तोमम् । ^{१४} गीर्विष्वन्तीयाय ।

- १ मर० M. २ RV 1 61 3^b
 ३ TS 1 1 2. 1 ४ यत् P
 ५ केचिद्विधीयते P बेचीवधी० M
 ६ कां घोषद० P ०यद गका० M
 ०स्येयङ्गुका० R. KS I. 2.
 ७. यना० P ८ विषयय P
 ९ RV 1 22 21^a १० कुह० D
 ११ ०स्ते R. १२ पामवेद R.
 १३ RV 1V 3० 24^d १४ विशेषेण च
 नार्यं तस्तद्विप्रासो । देवः कुरु इति ॥ M.
 १५ वो रिशावसम् इति 18 missing in
 M. RV v 64. 1^a १६ इति
 15 omitted by R. १७ ०से P
 धयं स्तोतारः प्रकर्षेणावपच्छामः Sy
 मन्मह इति यद्यपि याञ्छामाकर्मा पठित
 स्तथापीह याञ्छामाया असन्मवात्मन्म्यतेर
 र्थतिकर्मण इव ऋष्यम् । प्रमन्महे प्रक

- पेण स्तुम इत्ययं Sk. १८ यथा वसं
 दादून् हन्ति तथा शत्रूणां हृन्तेत्यर्थः Sy
 शवसानार्येति शयतेपतिकर्मणोऽप्यमसान
 प्रत्ययः । पठ्यर्थे चतुर्थी । दादून्
 प्रति गन्तुरिदस्य Sk. १९ स्तीनाय ।
 बलकरणम् 18 missing in M.
 सुब्रहेतुभूतम् Sy स्वभूतं सेनालक्षण
 यसम् । अथवा शव इति पलनाम् ।
 सामर्थाञ्चेहान्तर्णितमस्वभा । बलवानि
 वाचरति शवस्यते । ताञ्छीस्ये धानम् ।
 ... शवसानस्य शूपम् । यलधता यवाचरणं
 तच्छीमस्येन्द्रस्य स्वभूतं बलमित्यर्थः Sk.
 २० ०म P तुतीयार्थे द्वितीयया ।
 आङ्गुयेण स्तोमेन Sk.
 २१ स्तुतिलक्षणवधोमि सन्मजमीयाय Sy
 इयमपि पठ्यर्थे एव चतुर्थी । स्तुतिभि-
 धननीयास्य Sk

अङ्गिरोवत्^१ । स्तोत्रे^२ । स्तुवते^३ पुरुषाय । यं^४ ऋगर्हं^५ स्तुत्यो^६ भवति तस्मै । व्रमं^७ । स्तोत्रम्^८ । नृपुं^९ ।
प्रसिद्धाय ।^{१०}

प्र वो^{११} महे^{१२} महि^{१३} नमो^{१४} भरध्वमाङ्गुष्यं^{१५} शवसानाय^{१६} सामं ।

येना^{१७} नः^{१८} पूर्वे^{१९} पितरः^{२०} पदज्ञा^{२१} अर्चन्तो^{२२} अङ्गिरसो^{२३} गा^{२४} अविन्दन् ॥२॥

प्र वो महे । प्रभरध्वम् । यूयम् । महत् । नम । महत् इन्द्राय । आङ्गुषार्हमनुशसनीयम् ।
शवसानाय । साम । येनेन्द्रेण । अस्माकम् । पितर । अङ्गिरस । पणिभिरपहृताना गवामावास-
स्थानज्ञा । स्तुवन्त । पशून् । अविन्दन् ।

१. ०नीयागि० P D ०नीयायामगि० M.

अङ्गिरसे इव ऋषये Sk

२. ०त्रे D.

मुष्ट्वावर्जकैः स्तुत्याभिमुखीकरणसमर्थैः
स्तोत्रैः Sy

दोषैर्वैजिताभिः स्तुतिभिः Sk

३. सर्वत्र द्वितीयार्थे चतुर्थी । . . . अन्यै-
रपि स्तोतृभिः स्तूयमानम् Sk.

४. ऋषये Sy

५. Omitted by M.

यद्वा कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । ऋषिणा स्तूय-
मानायेत्यर्थः Sy.

६. ऋगस्व स्तु० P. ऋगन्न स्तु० D

ग्रस्त स्तु० M

ऋग्मियाय । ऋग्मियं स्तुत्यर्हं स्तुति-
मन्तं वा Sk

७. सोम P

पूजयाम । उच्चारयामेत्यर्थः Sy.

स्तुमः Sk.

८. मन्त्ररूप स्तोत्रम् Sy.

अर्कं देवम् Sk.

९. सर्वेषा नेत्रे । यद्वा । . . . यजमाने Sy.

मनुष्याकारम् Sk

१०. यष्टव्यतया विशेषेण प्रख्याताय Sy.

विख्यातम् । सर्वत्राथवा स्तुवते इत्या-
द्यास्तादर्थ्ये स्वार्थे एव चतुर्थ्यः । अर्च-

तिस्तु सामर्थ्यादुच्चारणार्थः Sk

११. पो M.

१२. प्र is omitted by P. प्रकर्षेण
सम्पादयत Sy. प्रापयत । दत्तेत्यर्थः Sk.

१३. व इति प्रथमार्थे द्वितीया । पुत्रस्य पौत्रस्य
चाय प्रतिनिर्देश ऋत्विजां वा । हे
मदीयाः पुत्राः पौत्राश्च ऋत्विजो वा
यूयम् Sk

१४. मह M. प्रौढम् Sy

१५. स्तोत्रम् Sy सोमलक्षणमन्त्रम् Sk.

१६. आघोषयोग्यम् Sy स्तोमार्हम् Sk.

१७. इन्द्राय । आङ्गुषार्हं is missing
in M.

१८. P. reads नमो भवतांगूषार्हमनुशास०

१९. ०साना P.

बलमिवाचरते । अतिबलायेत्यर्थः Sy.

२०. रथन्तरादिसाम । तन्निष्पाद्यतामित्यर्थः
Sy. सामवचो मन्त्रलक्षणम् Sk

२१. यो० M

२२. पितृविशेषाः . . . पूर्वपुरुषाः Sy

२३. मार्गज्ञाः Sy

पदमत्र कृत्स्नस्य जगत आश्रयत्वात्
कारणात्मोच्यते । तज्ज्ञाः Sk

२४. गाः Sy पणिभिरपहृतास्ततीर्गाः . . .
प्रतिलब्धवन्तः Sk.

२५. V. Mādhava ignores पूर्वे

इन्द्रस्याङ्गिरसां चेटौ विदत्सरमा तनयाय घासिम् ।

बृहस्पतिर्मिनदद्रिं विदव्गाः समुस्त्रियाभिर्वावञ्चन्त नरं ॥३॥

इन्द्रस्य । इन्द्रस्य । अङ्गिरसाम् । च । प्रेपणे सति । अविन्दत् । सरमा नाम देवमातृस्था
नीया देवानाम् । पुत्रेभ्यो देवेभ्यः । गवात्मकमन्नं शाते चाप्ते गवामावरणम् । शीलम् । बृहस्पतिः ।
मिनत् । अविन्दत् । गास्ततः । सर्वावशन्तेच्छन् कामान् भोक्तुम् । नेतारो देवाः ।

स सुष्टुमा स स्तुमा सप्त विप्रैः स्वरेणाद्रिं स्वय्योः नवगवैः ।

सरयुभिः फलिगमिन्द्र शक्र वृत् रवेण दरयो दशगवैः ॥४॥

स सुष्टुमा । स इन्द्रः । स्तोत्रेण । शोभनेन । सप्तभिः । ऋषिभिः प्रयुज्यमानेनागतवत् ।

१ सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमानेति वाक्यशेषः ।
इन्द्रेण चाङ्गिरोमिदञ्च प्रेषिता सतीत्यर्थः-
Sk.

२ सति । अविन्दत् missing in M.
पणिमिर्गिरिदुर्गे निहितं शातवती
सम्यवती वा Sk.

३ देवशुनी Sy, Sk. देव seems to
be unnecessary

४ स्वपुत्राय Sy
अपत्यभूतस्य सर्वत्रगस्याप्यसि Sk.

५ ०नेन P अन्ननामेतत् । इह तु पय
आद्यन्नकारणत्वाद् गोष्ठप्रयुक्ता
पणिमिरपहृता सतीर्गा इत्यर्थः Sk.

६ अत्तारमसुरम् Sy दुर्गम् Sk.

७. ०सि P.D बृहतां देवानामधिपतिः Sy

८. अवधीत् Sy
V M explains विदत् by
अयिम्बत् By analogy he
should have explained मिनत्
by अमिम्बत् unless we suppose
that he merely repeats the

vedic word without any
explanation

९ सत् P तेनापहृता गाः अरुन्त Sy

१० भृशां हृयशाश्चमकुर्वन् । यद्वा गोभिः साधन
भूतानिस्तवीर्यं क्षीराधिकमकामयस्त
समगच्छन्तेत्यर्थः Sy
संशब्दनं कृतवन्तः Sk.

११ न० M. मनुष्याकारा देवाः । यथास्वं
देवा गा आहृतवन्तो गावोऽपि रम्भाशब्दं
कुर्वन्त्यो गृहे प्रविष्टा इत्यर्थः । इन्द्रत्येष्यौ
वर्तमानानामिदं सर्वमभयदित्येषमिन्द्रप्रा
धान्याद्देवत्वस्याविरोधः Sk.

१२ V Mādharma ignores उस्त्रियाभिः

१३ य उक्तगुणोऽसि सः Sk.

१४ शोभनस्तोत्रयुक्तेन Sy

शोभनया स्तुत्या । स एव स्तुतिमा-
त्रेण Sk.

१५ सप्त इत्र मेधातिथिप्रभृतयोऽङ्गिरसो
बुध्यन्ते Sy

१६ कतने ? ये एवेते सर्वन्नोक्तप्रसिद्धाः सप्त
यवः । ऋषिबुधैः ? विप्रैर्मेषाभिनिः Sk.

सिहनादेन । अद्रिम् । स्वरणकुशल अङ्गिरोभि सह दरयति तदनुसरणमिच्छन् । दशगवैरङ्गि-
 रोभिर्वेष्टयितारम् । फलिग मेघाकारम् । वलमसुरम् । इन्द्र । शत्रु । दारितवानमि । नवभि-
 मासैरङ्गिरस्सु सत्रमासीनेषु केचन पशूनलभन्त दशभिरपरे ततो नवगवा दशगवाश्चोच्यन्ते । यास्क-
 स्त्वाह — “नवगतयो नवनीतगतयो वा” इति ।

१. उदात्तादिश्रव्यस्वरोपेतेन । यद्वा मन्द्रम-
 ध्यमादिस्वरेण Sy.

स्वरशब्द इह स्तोतृवचनः । अन्येन च
 स्तोत्रा जनेन Sk.

२. ०नादि M. ०नाद्र P.

आदरणीयं, वज्रेण छेत्तव्यमित्यर्थः Sy.
 अद्रिं दुर्गं पर्वतं तत्स्थं च फलिगम-
 सुरम् Sk

३. ०णे P.

सुष्ठु प्राप्यः । यद्वा शब्दनीयः स्तुत्य
 इत्यर्थः Sy. स्तुत्यः Sk.

४. ०लाः मि M.

अङ्गिरसो द्विविधाः । सत्रयागमनुति-
 ष्ठन्तो ये नवभिर्मासैः समाप्य गतास्ते
 नवगवाः । . . . ये तु दशभिर्मासैः समाप्य
 जग्मुस्ते दशगवाः Sy.

नवगवैः । नवा सर्वदैव श्रमवर्जिता
 गतिर्येषां ते नवगवाः । नवनीते वा
 गतिरभिलाषो येषां ते नवगवा अङ्गि-
 रसः . . . तैश्च Sk.

५. दरयति P. I propose to read
 दारयति Ed विदारितवान् . . . व्य-
 दारयः Sk.

६. सरणं शोभना गतिमिच्छद्भिः Sy.
 I propose to read इच्छद्भिः for
 इच्छन्

७. दनयैरगि० P. ०सरण . . . श्वैर
 M.

८. बलिन P. फलगं M.
 प्रतिफलं प्रतिविम्बं, तदस्मिन्नस्तीति
 फलि स्वच्छमुदकम् । तद्गच्छत्या-

धारत्वेनेति फलिग. । यद्वा ब्रीह्यादि
 फलम् । तदस्मिन् सति भवतीति फलि
 वृष्टिजलम् । तद् गच्छतीति फलिग Sy.

९. मेघम् Sy

१०. इन्द्र M. ११. शक्त ! Sk

१२. अभायय । त्वदीयशब्दश्रवणमात्रेण
 मेघो विभेतीत्यर्थः । यद्वा । अद्रि.
 पर्वतः । अद्यतेऽस्मिन्पटलादिकमिति ।
 फलिगो मेघः । . . . वलोऽसुर. । . . . एते
 त्रयोऽपि त्वदीयशब्दश्रवणमात्रेणाविभयु-
 रित्यर्थः Sy

१३. दशगवैः । दशमासैः सिद्धिं गतत्वाद्-
 शवा भृगव उच्यन्ते । स्वयं इत्येतेन
 चास्य सम्बन्धः । भृगुभिश्च स्तुत्यः ।
 यस्त्वं सुष्ठुभा स्तुत्यः स्तुतिमात्रेण च
 सप्तभिश्चान्येन च स्तोत्रा जनेना-
 ङ्गिरोभिश्च भृगुभिश्च स्तुत्यः सोऽद्रिं
 फलिगं महता शब्देनैव व्यदारय इति
 समस्तार्थः । अथवा स सुष्ठुभा स
 स्तुभेति तृतीयानिर्देशात् स्तुतः सन्निति
 वाक्यशेषः । सप्त विप्रैरित्याद्याश्च
 सहयोगलक्षणास्तृतीयाः । स्वरेण स्वयं
 इत्येतावपि स्वृ शब्दोपतापयोरित्य-
 स्योपतापयितृवचनौ । यस्त्व स्वयं उप-
 तापयिता शत्रूणां सुष्ठुभा स्तुतिमात्रेण
 च स्तुत्यः सन् सप्तर्षिभिरङ्गिरोभिर्भृगु-
 भिश्च सह स्वरेण शत्रूणामुपतापयित्रा
 वज्रेण रवेण शब्देन च महताऽद्रिं व्यदा
 इति Sk.

१४. N II 19

१५. V. Mādhava ignores सः । रवेण

गृणानो अङ्गिरोमिदस्म वि वरुपसा सूर्येण गोमिरन्धः ।

वि भूम्या अप्रथय इन्द्र सानु दिवो रज उपरमस्तमायः ॥५॥

गृणानो अङ्गिरोमि । उपस्तुयमान । अङ्गिरोमि । उपक्षपयित । विवारितवानसि ।
उपसा । सूर्येण च सहायान्याम् । पशुनिमित्तम् । अधकारम् । भूम्याश्च । उज्जितं
देशम् । अप्रथयो विषमा समीचकर्यं । दिव । लोकस्य । मूलम् अथ स्थित्वा ।
१० ११
अस्तन्ना ।

तद् प्रयक्षतममस्य कर्म दुस्मस्य चारुतममस्ति दंसः ।

उपहरे यदुपरा अपिन्वन्मध्वर्गसो नद्यश्चतस्रः ॥६॥

तद् प्रयक्षतमम् । तत् । एव । पूज्यतमम् । अस्य । कर्म । दर्शनीयस्य । कल्याणतमम् ।

१ ०नोऽङ्गि० M.

२ ०स P

दर्शनीय शाश्वतामुपक्षपयितर्वा Sy
क्षत्राणाम् Sk.

३ वि omitted by P

अथनाशय इत्यर्थः Sy
विबुधतमकार्षी Sk.

४ किरणैः Sy

रश्मयोऽत्र गाव उच्यन्ते Sk.

५ गवामर्द्धनाय यत्यग्निभिः कृत्स्नं तमस्तत् ।

सर्वैर्द्योतिभिः प्रकाशमकार्षीरित्यर्थः ।

अथवा वरित्युपसा सूर्येणेत्येताभ्यामेव

द्वान्यां सम्बध्यते । गोमिरित्येतसु गृणान

इत्येतेन सम्बध्यते । गोशब्दश्च स्तुति

वचनः । स्तुतिभिः स्तुयमान इत्यर्थः ।

अथवा गोशब्दः सास्नाविमद्वचन

एव । अन्य इत्यक्षनाम ।

दुर्गस्य यत्यग्निनामश्च तदपहृतानिर्गोभिः

सह प्रकाशमकार्षीरित्यर्थः । एतस्मिन्

शब्दार्थे उपसा सूर्येणेति सूतीया सह

योगसंज्ञायां सम्भवति । उपसा सूर्येण

च सह विबुधतमकार्षीरिति Sk.

६ विशेषेण विस्तीर्णमकरोः Sy

पणीनां स्वभूताया भूमे वि अप्रथय-
यितप्रथनमकरोः । पणीनामुच्चायि
गिरिदुर्गाणि पातितवानसीत्यर्थः Sk.

७. विसमा P ०मा D M

The correct reading should
be विषमम्

८ स्वमीचकस्य M. समि० P

९ उपरि भवतीत्युपरः । विष उपरि
भवो लोको महदात्म्यस्तपआत्म्यो वा ।
तमपि स्वमेव Sk.

१० ०न्न P

यथान्तरिक्षलोकस्य मूलं बुधं भवति
तथाकार्षीरित्यर्थः Sy

स्तन्नाति प्रतिबन्धार्थः । सोऽपि
त्वत्प्रतिबन्ध एवेत्यर्थः Sk.

११ V Mādhava ignores इन्द्र

१२ शाश्वतामुपक्षपयितुः Sk.

१३ ०णमम् P एकवाक्यताप्रतिबन्धार्थं

यद्यपि तयापीत्येतद् द्वयमप्यत्राप्या
हृतव्यम् । यद्यपि चाश्वत्थं शोभन

तममन्यवस्ति इति कर्माधुरवधादि
तथापि शैलोऽप्यस्तिहेतुत्वात्तदेव

प्रयक्षतममस्येति Sk.

अस्ति । कर्म किं तदित्याह—उपह्वर इति, चतस्र । दिश । मधूदका । नदी । मनुष्यसमीपे ।
यत् । अद्रुहद् दिग्भ्यो नदीर्मनुष्यान् प्रापयति ।

द्विता वि वत्रे सनजा सनीले त्रयास्यः स्तवमानेभिरुक्तैः ।

भगो न मेने परमे व्योमन्नधारयद्रोदसी सुदंसाः ॥७॥

द्विता वि वत्रे । द्वैधम् । विवत्रे । चिरजाते । एकाधारे द्यावापृथिवी । स्तूयमाने । स्तोत्रैरिन्द्र ।
गमनकुशल । भग । इव । अहोरात्रे । परमे । व्योमन्यन्तरिक्षे । द्यावापृथिव्यी । धारयति । सुकर्मा ।

१. ह्वरो भक्षः । तस्य समीपे उपह्वरे ।
हविर्भक्षणानन्तर सोमपानानन्तरं
चेत्यर्थः । अथवोपह्वरोऽन्तरिक्षप्रदेशः ।
तत्र यदुपराः । मेघनामैतत् । जात्यपेक्षं
चात्र स्त्रीलिङ्गम् । मेघजातिः Sk.

२. मधुरोदकाः Sy.

३. नद्यः प्रधानभूता गङ्गादिनदीः Sy.
नद्यः शब्दकारिणीश्चतस्रश्चतुसंख्याकाः ।
अथवा चतस्र इति कर्मप्रवचनीययोग-
लक्षणा द्वितीया । तच्छ्रुतेश्च कर्मप्रवच-
नीयः प्रतिशब्दोऽध्याहार्यः । चतस्रो दिशः
प्रति । चतसृष्वपि दिक्ष्वित्यर्थः Sk.

४. उपह्वर्तव्ये गन्तव्ये पृथिव्याः सम्बन्धिनि
समीपदेशे Sy. ५. ०ह D. अद्रुहद् P.
असिञ्चदिति यदेतत् कर्म तदन्येन
कर्तुमशक्यत्वात् पूज्यमित्यर्थः Sy.
अपिन्वन् । अन्तर्णीतण्यर्थोऽत्र पिन्विर्द्रष्ट-
व्यः । अपिन्वयत् । असेचयत् । क्षारितवा-
नित्यर्थः Sk. ६. दिग्भ्यो P.

७. द्विधा P. ८. द्विधा Sy. द्विताशब्दो
द्विधाशब्दस्यार्थे Sk. ९. विवृते
अकरोत् । भेदेनास्थापयदित्यर्थः Sy
विशब्दश्चात्रानेकत्वप्रतिपादनमात्रपरः ।
अनेकधापि वत्रे सम्भुक्तवान् Sk.

१०. प्रचिजा० M. नित्यजाते सर्वदा
विद्यमानस्वभावे इत्यर्थः Sy.

११. ०रो M. समानं नीडम् ओको निवास-

स्थान ययोस्ते । सलने इत्यर्थः Sy.

१२. गुणिनिष्ठगुणाभिधानलक्षणां स्तुतिं
कुर्वद्भिः Sy. V. M. explains
स्तवमानेभिः as स्तूयमानैः । The use
of the passive for the active
voice should be noted His
explanation is not very
happy as it makes अर्कैः i.e.
स्तोत्रैः the object of praise,
whereas they are a means
or an instrument of praise.
I propose therefore to read
स्तुवद्भिः for स्तूयमानैः । स्तुवद्भिः as
an epithet of अर्कैः will yield
better sense. १३. स्तुतिरूपैर्मन्त्रैः
Sy. १४. यासः प्रयत्नः । तत्साध्यो
यास्यः । न यास्योऽयास्यः । युद्धरूपैः प्रयत्नैः
साधयितुमशक्य इत्यर्थः । यद्वाऽयास्यः
पञ्चवृत्तिर्मुख्यप्राणः । स हि... मुखाद्
अयते गच्छति निष्क्रामति । तदुपासको-
ऽप्यङ्गिरा उपचाराद् अयास्य उच्यते ।
अथवा । अयमास्ये मुखे वर्तते इत्ययास्यः ।
पूर्ववदुपासकोऽप्ययास्यः Sy.

१५. मननीये । . . . यद्वा मेनेति स्त्रीनाम । . . .
स्त्रीरूपमापन्ने रोदसी इन्द्रोऽपुष्यदित्यर्थः
Sy. १६. विविधरक्षणे नभसि
वर्तमानः Sy. १७. अपोषयत् Sy.

सनाद्विवं परि भूमा विरूपे पुनर्भवा युवती स्वेभिरेवैः ।

कृष्णोमिरुक्तोपा रुशङ्खिर्वपुर्मिरा चरतो अन्यान्या ॥८॥

सनाद्विवम् । चिरादारम्य । दियम् । भूमिं च । लक्ष्मीकृत्य । नानारूपे । पुनः पुनर्जायमाने । तरुणे । स्वे । गमनैरहोरात्रे चरतः । रात्रि । कृष्णी । यणैश्चरति । स्वेतैः । अहुरेवम् । अन्या ज्याचरत एकस्मा उपर्यन्या तस्या उपर्यन्येति ।

सनेमि सुख्यं स्वप्स्यमानः सुनुदीधार शवसा सुदंसाः ।

आमासु चिद्विषे पृकमुन्तः पर्यः कृष्णासु रुशङ्खिणीषु ॥९॥

सनेमि सक्यम् । पुराणम् । सुख्यम् । शोभनाभि कर्माणीच्छन् । शवसा । स्तूपमान इतीन्द्र

- १ ० व D २ ० मी D
भूमशाब्दोऽत्र भूतजातवचनः ।
सव भूतजातम् Sk.
- ३ स्फुपी० M ४ विषमरूपे Sy
- ५ राभ्युपसो सर्ववैकल्प्यात् Sy
जरावजिते । नित्ये इत्यर्थः Sk.
- ६ इमने D
आत्मीयनियतकालैरागमने Sk
- ७ पर्यावर्तते Sy
- ८ अग्यकारक्यैर्वर्णैर्यलक्षिता Sy
अनुरक्ता Sk.
- ९ तमोऽक्षर्यर्ण्योतिर्लक्षणैश्च क्ये Sk.
- १० बीप्यमाने स्वप्नरीरभूतैस्तेजोभिर्य-
लक्षिता Sy बीप्यै शुक्लैरनुगता Sk.
- ११ इमेतैश्चैतैरहं M
- १२ अन्य अन्मा० P
परस्परभ्यतिहारेण आचरते Sy
रात्रिहि तनोऽक्षणेन क्येणोवत् प्रत्या
गच्छति, उच्य कालेषु तमसोऽनुगमनवर्त्त-
नात् । उच्य अपि ष्योतिर्लक्षणैश्च क्येण
रात्रि प्रत्यागच्छति । रात्रावपि कियत्
दिशत् प्रकाशस्यानुगमनवर्त्तनादिति । चि
रादेव प्रभृति विरूपत्वादिगुणे राभ्युपसो
कृष्णशुक्लान्या तमोऽयोतीर्याभ्यामनु

गता नियतकालैरात्मीयैरागमनैर्बिम्बं सर्वं
च भूतजातमन्योन्यं च प्रत्यागच्छत इति
समस्तार्थः । एवमियमक स्वक्येणैव
राभ्युप-कर्मकीर्तनमात्रक्यस्वात्प्राभ्युपोऽेव
ता प्राप्नोति । ऐन्द्रं चेर्बं सूक्तम् । अतो
यत्तच्छब्दावध्याहृत्य पूर्ववैकल्याक्यता
योग्या परया वा । ये विरूपत्वादिगुणे
राभ्युपसो बिम्बं भूतजातमन्योन्यं च प्रत्या
गच्छतस्तेऽप्यभारयन् न केवसे रोहसी
इत्येवं पूर्ववैकल्याक्यता । परया तु ये
विरूपत्वादिगुणे राभ्युपसो बिम्बं भूत
जातमन्योन्यं च प्रत्यागच्छतस्तान्यां
सहेति Sk.

१३ यजमानानां सखित्वम् Sy १४ स्वप्-
क्षोभनं कर्म तद्विवाचनम् ।...शवसो बलस्य
सूनुः पुत्रः । अतिबलवानित्यर्थः Sy
शोभनाभि कर्माभि येषां ते स्वपा ।
स्विरप्रकृतयोऽप्यस्तमहात्मानः । सद्गवा
चरन् स्वपस्यमानः Sk.

१५ आत्मीययोमतिपिबोः सूनुः पुत्रः ।
शवसा स्वेन बलेन सुदंसाः सुकर्मा इन्द्रः ।
राभ्युपोऽन्या सह पूर्वप्रवृत्तं सक्यं न
जहामीत्येवमिह ध्याक्यातव्यम् Sk.

१६ ० ना P

बलवत्तयाह^१ “ओजसो^१ जातमु^१तमन्य^१ एनम्^२” इति मन्त्र । सुकर्मा^३ त्वम् । आद्रासु^४ । कृष्णासु^५ ।
रोहिणीपु^६ । च । गोपु^७ । पक्त्रम्^८ । श्वेत च^९ । पय^{१०} । अन्त^{११} । धारयसि^{१२} ।

सनात्सनीळा अवनीरघाता व्रता रक्षन्ते अमृताः सहोभिः ।

पुरु सहस्रा जनयो न पत्नीर्दुवस्यन्ति स्वसारो अहयाणम् ॥१०॥

सनात्^{१३} सनीळाः । चिरादारभ्य । पाणोरेकस्मादुत्पन्ना । अङ्गुलय^{१४} । सुग्लिष्टा^{१५} । कर्माणि^{१६} ।
रक्षन्ते । कार्यकरणवेगै^{१७} । ग्लाना^{१८} । पुरुणि^{१९} । सहस्राणीन्द्रार्थम्^{२०} । पुत्रजनय^{२१} । पत्न्य^{२२} । इव पुमासम् ।
अह्नीतयानमिन्द्रम्^{२३} । अङ्गुलय^{२४} । परिचरन्ति ।

१. ०याभ M

२. ०तन्य एक० P D. RV. X.
73. 10.

३. शोभनयागादिकर्मयुक्तः Sy
दीप्यमानम् Sy. ४. अपरिपक्वासु Sy
अपक्वास्वप्यभक्षयोग्यास्वपि सती-
ष्वित्यर्थः Sk.

५. Omitted by D

६. लोहितवर्णासु Sy रोहितासु च Sk

७. P. and D. add भागेषु च
before गोषु ८. भक्षयोग्यम् Sk.

९. श्वेतवर्णम् Sy. १०. क्षीरम् Sk.

११. वृष्टिद्वारेण धारयसि । . . . सर्वत्र
कारणानुरूपं कार्यम् । भवतस्त्वेतन्मा-
हात्म्यादभक्ष्यासु कृष्णरोहितासु च
गोषु भक्ष्यं शुक्लं च पय इति Sk

१२. V Mādhava ignores दाधार

१३. ०ळा M

१४. समाननिवासस्थानाः Sy.

समानमिन्द्राख्यं स्थान यासा ताः सनी-
ळाः । केवलेन्द्रविषया इत्यर्थः । काः
पुनरेताः ? स्तुतय. Sk

१५. अवतेः प्रीत्यर्थस्येदं रूपम् । प्रीति-
जनन्य. Sk.

१६. वात गमनं तद्रहिता एकपाण्यवस्था-

नात् Sy

अगतपूर्वा अन्यत्र स्तुत्ये Sk.

१७. इन्द्रसम्बन्धीनि कर्माणि Sy

वृत्रवधादीनीन्द्रस्य कर्माणि Sk

१८. आत्मीयैर्बलैः Sy बलैः सह Sk.

१९. पुनः पुनःकरणेऽप्यालस्यरहिता. Sy.

V M seems to explain
अमृताः as ग्लानाः । I think the
correct reading should be
अग्लानाः ।

अमृता नित्याः । . . . अकीर्त्यमानानि
हीन्द्रस्य कर्माणि च बलानि च विस्म-
रणाद्विलयं गच्छेयुः । तानि कीर्त-
यन्त्यः स्तुतयो रक्षन्तीत्युच्यते Sk.

२०. पुराणि M. बहूनि Sy.; Sk.

२१. जनय इति देवानां पत्न्य उच्यन्ते । . . . ता
इव Sy.

जनिशब्दोऽत्र जननीवचनो द्रष्टव्यः । . .
यथा मातरो भार्या वा सहता यत्नेन पुत्रं
पतिं वा रक्षयेयुस्तद्वदित्यर्थः Sk

२२. पण्यः M

२३. अह्नि P अप्री० M

लज्जारहितम् । प्रगल्भमित्यर्थः । यद्वा
अह्नीतयान प्रशस्तगमनमिन्द्रम् Sy.

२४. अञ्जलिबन्धनेनेन्द्रं प्रीणयन्तीत्यर्थः Sy.

सनायुवो नमसा नव्यो अर्कैषुसुयवो मृतयो दस्म दद्रु ।

पतिं न पन्नीरुशुतीरुशन्तं स्पृशन्ति त्वा शवसावन्मनीपाः ॥११॥

सनायुव । धिरत्वमाश्रयन्त । नयतरा । नमस्कारेण । अर्कैश्च । धनवानामा मम । मृतय-
स्तुतयो मत् । निगच्छन्ति तत् । ता । पतिम् । इव । पत्यम् । वामयमाना । वामयमानम् । स्वाम् ।
स्पृशन्ति । यत्यन् ।

सनादेव तव रायो गमन्तीं न क्षीयन्ते नोषं दस्यन्ति दस्म ।

धुमाँ असि क्रतुमाँ इन्द्र धीरुः शिचां शचीवस्तव नः शचीभिः ॥१२॥

सनादेव । चिरात् । एव । तव । धनानि । हस्ते स्मितानि । नच । नयन्ति । नच । न्यूनी-
भयन्ति । धर्तनीम । क्षीयन्तान् । असि । वमयाँश्च । इन्द्र ! धृत् । प्रयच्छ । वमयन् ।
तव । प्रज्ञाभि । अम्मभ्यम् ।

सनायते गोतम इन्द्र नव्यमर्तक्षुद्रक्ष हरियोजनाय ।

सुनीथाय न शवसान नोधाः प्रातर्मक्षु धियावसुर्जगम्यात् ॥१३॥

सनायते गोतम इन्द्र । धिरन्तनरथमनुपालयत । गोतम । नाया । इन्द्र । सुम्यम् । नयतरम् ।

- १ सनातनमग्निहोत्रादि नित्यं कम आरमन
इच्छन्तः Sy २ स्तुत्यं Sy
अत्रक्षयाव्यताप्रसिद्धापय यत्तच्छ्रवा
यम्पाहृतम्बी । पत्यं नमसा नमस्कारेण
नव्यं स्तुत्यं तं सनायुपचिर
कामा Sk. ३ दास्त्ररूपमत्र Sy
अर्कैर्गर्भैश्च Sk. ४ भेषादिन Sy
चिरं धनमिच्छन्त्योऽस्मदीयाः स्तुतय
इत्यर्थः । यश्च स्तोत्राणां वाम स स्तुतियु
पुर्वंते Sk. ५ त्वां वदुयहुता प्रयासेन
जग्मुः Sy गच्छन्ति त्वा Sk.
६ तौ प्रमुक्ता मनीपाः स्तुतयं Sy
७ यथा पतिं सम्भवन्ते तद्वत् Sy
८ प्राप्नुयन्ति Sy स्वया सह सम्बध्यन्त
इत्यर्थः Sk. ९ V Mādhava ig
nores दस्म १० Omitted by M
स्तोत्रम्यो वत्तेऽपि स्वद्वस्तगतं धनमुपसायं

- न प्राप्नोति, अपितु यथंते Sy
११ क्षयस्य समीपोभवन्ति दस्म । तव याति
धनानि तानि नेदानीं क्षीयन्ते । माप्या
गामिनि कान्ते इत्यर्थः Sk.
१२ लोकरक्षणहेतुभूतकर्मयुक्तोऽसि Sy
१३ युद्धिमान् वा Sy प्रतावांश्च Sk.
१४ प्रतावन् वा Sk १५ प्रतानामि P
स्वदीये कर्मभिः Sy कर्मभिर्यागाख्यहे
तुभूतं । यस्मात्सो पन्नामहे तस्मादित्यर्थः
Sk. १६ ०भि म्यं M ०भ्य P
१७ ०वते M. १८ गोतमिन्द्र M
१९ ०तो M नित्य इवाचरति सर्वेषामाघो
भवति Sy चिरं कामयमानाय Sk.
२० गोतमस्य श्वये पुत्रं Sy
सोऽप्यमिरयमितम्ब्यात् पितृशब्दोऽयं पुत्र
प्रयुक्तः । गोतमपुत्रं Sk २१ ०वा M
२२ अयं स्तोत्रभिरहृतपूर्वम् Sk.

स्तोत्रम् । अकरोत् । अश्वान् यो योजयति गमनाय । शोभननयनाय । अस्माकम् । बलाचरणशील ।
अन्त्योपसहारार्थोपान्त्यया घनमाशास्ते धनार्था स्तुतय इत्युवाच “सनायुवो नमसा” इति ।

I.63.

त्वं महाँ इन्द्र यो ह शुष्मैर्घावा जज्ञानः पृथिवी अमे धाः ।

यद्ध ते विश्वा गिरयश्चिदम्बा मिया दृळहासः किरणा नैजन् ॥१॥

त्वं महान् । त्वम् । महान् । इन्द्र । य । खलु । बलै । द्यावापृथिवी । प्रादुर्भवन् । भये ।
अघा । यस्मात् । च । तव । गिरय । अपि । व्याप्तेन । महता । भयेन । दृढा अपि । रश्मय । इव ।
चलनस्वभावा कम्पन्ते स त्व महानिति ।

१. स्तोकम् M. एतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् Sy
२. व्यत्ययेन चोत्तमपुरुषस्य स्थाने प्रथम-
पुरुषः Sk. ३. अश्वौ M.
४. सुष्ठु नेत्रे Sy. सुनीथाय सुस्तुतये च Sk.
५. प्रथमैकवचनस्य स्थाने द्वितीयाबहुवचन-
मेतत् । अहम् Sk.
६. बला omitted by M
हे शवसान शत्रून् प्रति गन्तः ! बल-
वतामाचारवन् वा Sk.
७. ०वान्त्य० M
८. P. adds न before धनार्थाः ।
०र्थं M. ९. ०युपो M.
१०. RV. 1. 62. 11.
११. Ms D. puts the figure ॥६२॥
here to indicate the end of
the sixtysecond hymn. No
such number is given in P.
and M.
१२. गुणैः सर्वाधिको भवसि Sy.
१३. हशब्दः पदपूरणः Sk.
१४. शत्रूणा शोषकैरात्मीयैर्बलैः Sy.
आत्मीयैः Sk १५. प्रादुर्भं . . . M.
तदानीमेव प्रादुर्भूतः सन् Sy.
जायमानः । जन्मन एव प्रभृतीत्यर्थः Sk.
१६. असुरकृते भये सति । . . . तादृशाद्
भयाद् अमूमुच इत्यर्थः Sy.
१७. दधासि । जन्मन एव प्रभृति द्यावा-
पृथिव्योर्भयमुदपीपद इत्यर्थः Sk.
१८. यस्य खलु तव Sy.
यद् यस्य । षष्ठया अत्र लुक् । हः
पदपूरणश्चार्थे वा । यस्य ते । विश्वा
सर्वाणि भूतानि Sk.
१९. P. adds बाह्वो स्तोता वज्रं स्तुत्या
न वज्रेणावधितकर्म before गिरयः
This passage properly
belongs to the commentary
of V M. on the following
stanza.
२०. चिच्छब्दश्चार्थे । पर्वताश्च Sk.
२१. अन्यान्यपि महान्ति यानि सन्ति Sy.
अभव इति महन्नाम । महता भयेन Sk.
२२. तव सम्बन्धिन्या . . . भीत्या Sy.
२३. गिरीणामिदं विशेषणम् । दृढा अपि
सन्तो गिरयः Sk
२४. यथा सूर्यरश्मय इतस्ततो नभसि कम्पन्ते
तद्वत् Sy. यथोदकेऽन्यत्र वाऽऽदित्यस्य
रश्मयः कम्पन्ते तद्वत् कम्पन्त इत्यर्थः Sk.
२५. चन० M ०भानवाः P

आ यद्वरीं इन्द्र विव्रता वेरा त वज्रं जरिता बाह्वोर्धात् ।

येनाविहर्यतक्रतो अमित्रान्पुरं दृष्णासिं पुरुहूत पूर्वीः ॥२॥

आ यद्वरी । यवा । इन्द्र ! विविधकर्माणी । अद्वौ रथे । योत्रयसि तदनन्तरमेव ।
आदधासि । तव । बाह्वोः । स्तोता । वज्रं स्तुत्या । यन वज्रण । अर्थाधितकमन् ! अमित्रान् ।
तत्पुररुष । वही । प्रर्यासि । पुरुहूत !

त्व सत्य इन्द्र धृष्णुरेतान्त्वमृभुञ्चा नर्यस्त्व पाद् ।

त्व शुष्यं वृजने पृच आर्यो यूने कुत्साय द्युमते सचाहन् ॥३॥

त्वं सत्य इन्द्र । त्वम् । सत्यपर्या । इन्द्र ! धपयसि । एतानमित्रान् । त्वम् । महान् ।

१ यदिति ध्यत्ययेन नपुंसकता । यद्व
हरी प्रति हे इत्र Sk.

२ त्वरीयावद्वौ Sy

३ रथे योत्रुमागच्छसि धेसि धेत्यय Sk.

४ ंन्तामेव P D M

५ स्तोत्रेण स्वापयसि । स्तोत्रा स्तुते
प्रयत्नमन्तरेण वज्रं त्वद्वस्ते वृषयत
इत्यर्थं Sy

६ बाहुसम्बन्धादस्तावत्र बाह्वोः नोऽप्येते ।
हस्तयो Sk.

७. स्तुतिभिश्च स्तोता दानुयथाय हस्ताभ्यां
प्राह्यतीत्यर्थः । अथवा भिन्नमेव यावत्
पूर्वावपेक्षम् । यद्वरी इति तु यच्छब्दो
यवादाभवस्यार्थः । तच्छब्देन तवेत्यभ्याहृत
भ्यम् । यवा रथे हरी योत्रुं प्रत्यागच्छसि
तदा ते वज्रं जरिता हस्तयोरापत् इति
Sk.

८ अथपि० P D अयाधि० M.

प्रेक्षितकर्मन् । Sy

हर्षति कान्तिकर्मा । अत्रिगतो हर्षतः
कामो यस्य सोऽविहृत्यत कामशाम् ।
ऋत्तिरिति वज्रनाम । अविहर्षतः ऋत्तुयस्य
सोऽविहर्षतः ऋत्तुः । स्तुतोहर्षोपि च प्रति

कामयमानधित इत्यर्थः । अथवा हर्षति
प्रेप्ताकर्मा । प्राप्नुमशावपत्वाद् अत्रेप्त
नीय ऋत्तुः प्रता कम वा यस्य सोऽविहृत्य
तः ऋत्तुः । सत्य सन्मोषनं हे अविहर्षतः ऋत्तो
Sk.

९ ंनममित्रा M ंत्रा P D

१० यहि M

धिरन्तनी Sk.

११ अगुरपुराणि भेतुमभिगच्छतीत्यर्थः Sy
इयु आभीक्ष्ये । हननमिषयं धात्रानीक्ष्य
मभिप्रेतम् । अभीक्ष्यं हंतीत्यर्थः Sk.

१२ पुर्यहू० P

पुर हू० M

पुरुभिवहृभिर्यजमानैराहृत । Sy

१३ त्वा M

१४ सत्सु भवः सर्वोऽकृष्ट इत्यर्थः Sy
अवितावासी Sk.

१५ धर्षयिता तिरस्कृता Sy

साधु चाभिमधितेत्यर्थः Sk.

१६ न 15 missing M

ऋभूणामधिपतिस्तेषु हृतमिवातो वा ।
यद्वा महत्तामत्तत् । महाम् प्रवृद्धोऽसि
Sy

नृ^१हित । त्वम् । सहसे सपत्नान् । त्वम् । शुष्णासुरम् । शत्रूणा^३ छेदकै^३ । इतरेतरमम्पर्चने । युद्धे ।
यूने^५ । कुत्साय^६ । दीप्तिमते । सहायभूत^७ । हतवानसि ।

त्वं हृ त्यदिन्द्र चोदीः सर्वा वृत्रं यद्वज्रिन्वृषकर्मनुशनाः ।

यद्ध शूर वृषमणः पराचैर्वि दस्यूर्योनावकृतो वृथापाट् ॥४॥

त्व हृ त्यदिन्द्र । त्वम् । खलु । एतत् । अचूचुद । सखा रान् सग्यु कुत्सस्य । वर्तयितार^{१४}
शुष्णम् । यदा । वज्रिन् । वर्षणशीलकर्मन्^{१५} ! तेजोभिर्वाधिकं^{१६} । पूरितवानमि । यदा । खलु ।
शूर^{१८} । वर्षणपरमनस्क^{१९} । कुत्सस्य^{२०} । शत्रून्^{२१} । पराचीनम्^{२२} । कुत्सावाने^{२३} । विकृतवानमि^{२३} । अनायासेन

१. नृमितः M. नरेषु साधुः नरेभ्यो वा ।
नराणां चानुग्रहपर इत्यर्थः Sk.

२. ऽत्राः M. शत्रूणामभिभविता हन्तेत्यर्थः
Sy. असुराभिभवनशीलः Sk.

३. ऽकम् M. वर्जनयुक्ते । सङ्ग्रामे हि
वीराः पुरुषाः . . हिंस्यन्ते Sy.
वृजने ऋग्भिर्वर्जनीये । वलनाम वा
वृजनशब्दः । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीति-
मत्वर्थः Sk. ४. ऽवचं P.

सम्पर्चनीये वीरैर्योद्धुं प्राप्तव्ये Sy.
शूरैः सम्पर्चनीये Sk ५. आने P.
ऽने is missing M

६. तादर्थ्य एताश्चतुर्थ्यः । यूनेश्च दीप्ति-
मतश्च कुत्सनाम्न ऋषेरर्थाय Sk.

७. सचा सह कुत्सेनैव मरुद्भिर्वाऽहन्
हतवानसि Sk द. त्या० D.

८. हशब्दः पदपूरणः Sk. १०. तत्प्रसिद्धं धन
जयलक्षणं यशो वा Sy त्यत् तदा Sk

११. वृत्रवधाय चोदितवानसि Sk

१२. द्वितीयाबहुवचनस्य स्थान इदं प्रथमै-
कवचनम् । सखीन् मरुतः । अथवा
प्रत्यक्षकृतत्वान्मन्त्रस्य सखेत्येतदव्यति-
रिक्तप्रातिपदिकार्थप्रथमान्तं यत्तच्छब्दा-
वध्याहृत्यैकवाक्यतान्नेयम् । यस्त्वं मरुतां
सखा स चोदितवानसि । कम् ? साम-
र्थ्यान्मरुतः Sk.

१३. खलु । एतत् । अचूचुदः । सखा सन्
omitted by M.

१४. सर्वस्य धनस्यावरीतारम् Sy.

१५. वर्षण० P. ऽशीलं कर्म M.

सर्वदेव वृष्टिकारिन् ! इत्यर्थः Sk

१६. पुरि० P. पूरयित्० M

कुत्सस्य शत्रुम् . . . अहिंसी. Sy.
उभ उम्भ पूरणेऽन्यत्र । इह तु साम-
र्थ्याद्विधार्थः । हतवानसि Sk.

१७. च Sk.

१८. यदा । खलु । शूर missing in M.
शत्रूणां प्रेरक ! Sy.

१९. कामाभिवर्षकमनस्केन्द्र ! Sy.

२०. यदा खलु . . . वीरैर्मिश्रणीये सङ्ग्रामे
. . . कुत्सस्योपक्षयितृन् अन्यान् शत्रून्
. . . परागमनं . . . पराद्मुखा यथा
भवन्ति तथा व्यच्छिनः । तदानीं कुत्सः
सर्वं यशः प्राप्नोदित्यर्थः Sy

२१. ऽशीनं M.

पराचैः । . . . परागमनं । तदीयस्थान-
प्राप्तिमात्रेणैवेत्यर्थः Sk

२२. स्वस्मिन्नेव स्थाने स्थितवान् Sk.

२३. पिक० P विकृतं० D वानसि
is missing M
कृततेर्वधकर्मण इद रूपम् । विविध
हतवानसि Sk

शत्रुनभिभवन् तदा शुष्णं सत्सहायांश्चानुपुद इति ।

त्व ह् त्यदिन्द्रारिपय्यन्दृढस्य चिन्मतीनामजुष्टौ ।

व्यंसादा काष्ठा अर्धते वर्धनेव वज्रिच्छूनथिद्धमित्रान् ॥५॥

त्वं ह् त्यत् । त्वम् । एतत् । इन्द्र । अहिंसन् । इदम् । अपि पुरुषम् । मनुष्याणाम् ।
अप्रीती न हंसि मनुष्यहितमित्यथ स त्वमद्य । अस्माकं युद्धे प्रवेशार्थम् । अस्वानाम् । दिग्वास्त्व
मेतत् । आ धि व प्रवसायाश्चानु सन्ध्याममध्य इत्यर्थं । स त्वम् । घनेन लोहपिण्डमिव । अमित्रान् ।
एनपिहि कुरु नानादिकवानिति ।

१ अभ्यतिरिक्तप्रातिपदिकार्थप्रथमान्तत्वाद्
यत्तच्छब्दायध्याहृत्यकवाक्यता नेया ।
यत्स्वं वृथायाद् अयत्नेनैवामिभविता स
यदा वस्यन्त्योनी व्यकृत इति Sk.

२ ०इचापुव M

३ V Mādhava ignores इत्र

४ य उक्तगुणस्त्वं त्यत् । व्यत्ययेनाप्र
मपुंसकता । स त्वं हे इन्द्र Sk.

५ ०सं P अहित M

अस्मान् ।... अस्माद्विज्ञापित्कारार्थमित्यर्थं
Sk.

६ ०सनुडम् D

दृढस्यापि मेघस्य दृष्टिनिरोधेन Sk.

७ ०य P

८ स्तोत्रानामस्माकं शत्रुभिः अप्रीती
सत्याम् ।... यदा मतीनां मनुष्याणां मध्ये
यस्मिन् कस्मिन्दिघत्ताप्रीती सत्यां सत्य
शत्रोर्दृढस्यापि रेपथं हिसनमनिच्छन्
वर्तते । यस्मिस्तु कुरतावी प्रीतिरस्ति
सत्य शत्रुवर्धं अकृपे Sy
मतीनामजुष्टावप्रीती यत्तमानस्य
स्वभूता Sk.

९ Omitted by P

१० हनंसि P

११ पठ्यथयं पञ्चमेषा । अस्माकं स्वभूताय

Sk

१२ ०मा P

अस्मद्वीपाशयाय गन्तुं विद्याः
समन्तात् यिदुता कुरु ।

यया सर्वास्तु विक्ष्यस्मवीया अश्वा
प्रतिरोधमन्तरेण गच्छन्ति तया
कुत्रित्यर्थं Sy

आ मर्षावार्थोऽप्यम् । मर्षाविमा काष्ठा
अर्धतेऽशयाय । अवप्रहणञ्चात्र दृत्तस्य
द्विपदस्यतुप्यवसोपलक्षणात् ब्रह्मव्यम् ।
यावत् किञ्चिदस्माकं स्वभूतं द्विपाञ्च
तुप्याच्च सर्वस्यापयित्यर्थं Sk.

१३ ०व D आपिवः P ०माम 15 mis-
sing M विवः । विद्युन् । प्रकाशीकुच ।
पातयेत्यर्थं Sk.

१४ घनेन D M

कठिनेन पर्वतेमेव यच्छेभ Sy
यथा घनेन स्नेहकारो स्नेहं हसि तद्वत्
Sk.

१५ अपिहि D

दाधिहि P

दमथय अहीत्यर्थं Sy

जहृत्स्मवीयान् शत्रून् Sk.

१६ ०का० M

१७. V Mādhava ignores ह

त्वां ह त्यदिन्द्राणीसातौ स्वमीळहे नरं आजा हवन्ते ।
तव स्वधाव इयमा समर्थ ऊतिर्वाजेष्वतसाय्या भृत् ॥६॥

त्वां ह त्यदिन्द्र । त्वाम् । खलु । एतत् । इन्द्र । उदकस्य दातरि । सर्वस्य मेचके ।
मनुष्या मेघे सह युद्धे तदर्थम् । हवन्ते । तव । अन्नवन् । इयम् । ऊति । युद्धेषु । समाश्रयणीया
समनुष्ये प्रदेशेऽस्मद्रक्षणाय । अभूत् ।

त्वं ह त्यदिन्द्र सप्त युध्यन्पुरो वज्रिन्पुरुकुत्साय दर्दः ।
वर्हिर्न यत्सुदासे वृथा वर्गहो राजन्वरिवः पूरवे कः ॥७॥

त्वं ह त्यदिन्द्र । त्वम् । एतत् । इन्द्र । पुरुकुत्साय ऋषये । सप्त । पुर । युध्यन् ।

१. तं प्रसिद्धम् । . . . अर्णानां गन्तॄणां युद्धे प्रवृत्तानां पुरुषाणां सातिर्लाभो यस्मिन् . . . यद्वा अर्णस उदकस्य सातिर्लाभो यस्मिन् वृत्रादियुद्धे तस्मिन्नित्यर्थः । वृष्टिनिरोधकेन वृत्रेण सह वर्षणार्थं तव यद्युद्धं तत्र स्तोतारस्त्वां प्रोत्साहयन्तीति भावः Sy
त्वामित्येतेन सामानाधिकरण्याद् द्वि-
तीयास्थाने प्रथमा । व्यत्ययेन चात्र नपुंसकता । य उक्तगुणस्तं त्वाम् Sk.
२. अर्ण उदकम् । तत्सम्भजनवेलायाम् । मेघवधोत्तरकालमुदकदानवेलायामित्यर्थः Sk ३. चैके P.
मीळहमिति धननाम । सुष्ठ्वरणीयं धनं यस्मिन् Sy
स्वमीळहे उदकार्थे च मेघेन सह सङ्ग्रामे Sk.
४. आजा अन्यस्मिश्च सङ्ग्रामे हवन्ते । उद-
कसम्भजनवेलायां दानार्थमुदकार्थे सङ्ग्रामे युद्धार्थमन्यस्मिश्च साहाय्यार्थ-
माह्वयन्तीत्यर्थः । य ईदृशोऽसि तं ब्रूमः Sk ५. हतवान् ते P
त्वामेव । . . . योद्धुकामाः पुरुषाः सहायार्थम् . . . आह्वयन्ति Sy

६. ऽपन् P वलवन् वा Sy.
७. इयुम् P द. पालनम् Sk
८. सङ्ग्रामेषु येषा ऊतिः . . . योद्धृभिः प्राप्तव्या भवति Sy.
वाजेषु । निमित्त एषा सप्तमी । प्रयो-
जनस्य च निमित्तत्वेन विवक्षा । समर्थ इत्येतेन चास्य सम्बन्धः । अत्रेषु च य सङ्ग्रामः । अन्नार्थो यः सङ्ग्रामस्तत्रे-
त्यर्थः Sk
१०. अतसाय्या । . . . अनुपक्षीणा सन्तत-
गामिनी वा Sk
११. भवतु Sy.
भवतु । यदेतदन्नार्थसङ्ग्रामे प्रवृत्तं पालन-
मेतदक्षीणं सततगामि वा भवत्वित्यर्थः ।
कस्य? सामर्थ्यादिस्माक स्तोतॄणां वा Sk
१२. This stanza is missing in M.
१३. त्वा M.
१४. ताः Sy १५. पुरुषकु० P
१६. ऋषये P.
पुरुकुत्सनाम्नो राज्ञोऽर्थाय Sk.
१७. तदीयानि सप्तसंख्यानि नगराणि Sy.
असुराणां स्वभूताः Sk
१८. तदीयशत्रुभिः सह युद्धं कुर्वाणः Sy
असुरैः सह Sk

दारितवान् असि किञ्च । सुदासे रात्रौ तदधम् । अंहोरसुरस्य । यदनेम् । वहि । इव ।
अनायासेन । अञ्चिनस्तत् । पनम् । राजन् । पूरवे पूरयते । इतवान् असि ।

त्व त्यां न इन्द्र देव चित्रामिपमापो न पीपयुः परिज्मन् ।

ययां शूर प्रत्यसम्य यसि त्मनमूर्जं न विश्वघ्नं चरध्वै ॥८॥

त्वं त्वां न इन्द्र । त्वम् । तत् । अन्नम् । अस्मानम् । विश्वम् । आप । इय । पीपय । परितो
गमने । ययया । शूर ! त्वम् । आत्मानम् । अस्मभ्यम् । अन्नम् । इय । सर्वदा कामानाम् । क्षरणाय ।
प्रतियच्छसि । इन्द्र ! तय यागाय यधेमात्रमिति ।

१ ध्वन् । दारित is missing M
अभस्तोरित्यर्थं Sy नागितवान् Sk.

२ ०ञ्चि P

३ यच्छयं चात्र चतुर्थी । सुदासो
रात्रौ Sk.

४ ०होतर० P

मंहृदाभ्यस्यांहृत्पर्याप्तस्य द्वितीयायं षष्ठी ।
मंहृत् पापम् Sk.

५ यद् यं सुदासे Sk.

६ बर्मानिवामूलात् Sk.

७ ०प्र० D M

मिन्नयानसि Sk.

८ राजत् D राज M

शीप्त ईश्वर वा Sk.

९ पूरकते P

त्वां हृदिया पूरयते Sy
धनं पूरवे रात्रौ Sk.

१० क अकार्यी Sy

इतवानित्ययं Sk.

११ V Mādhava ignores ह ।
वञ्चिन्

१२ त्व P १३ सोमलक्षणमन्नम् Sk.

१४ पूजनीयां चित्रां वा Sk.

१५ चित्रम् । आपः । missing in M
यया वृद्ध्युक्तानि भूम्यां चरध्वेन
प्रवर्धयति तद्वत् । यदा भूमौ

पतमानानस्मान् ययाऽप्यपयसि
तद्वच्चित्रामिपमपि पाययेति भावः Sy
यया यस्ततीययैरुपना आपो चरध्वयति
तद्वत् Sk.

१६ पि० P ०य D वीचयः M
प्रायध्वय Sy अवध्वयः Sk.

१७ परितो व्याप्तार्यां भूमौ यया सर्वा
भूमिरग्नेन परिपूर्णा भवति तथा
कुवित्यय Sy
सर्पते गच्छन् । यत्र तत्र वर्तमान
इत्ययं Sk.

१८ ययेया M यया निमित्तभूतया Sk.

१९ वीयम् Sy

२० उचकम् । ययाऽस्मान्यं घृत्समुत्कर्षं
प्रयच्छति तद्वत्प्राणधारणरूपं वीचनमपि
प्रयच्छतीति भावः Sy
ऊर्ध्वं न यया महता यत्नेन कञ्चित्
व्यधिद् व्यवस्थापयेत् तद्वत् Sk.

२१ कर्षं नाम सर्वथा यजस्वस्मानु त्वर्षः
सोमः क्षरेजित्येयमर्षमित्यर्थः Sk.

२२ प्रतिबध्नासि । आत्मानम् । क्व ?
सामभ्यां च वेद्याम् । यामस्मवनुग्रहार्थं
वा पातुमस्मदीयायां वेद्यामात्मानं
व्यवस्थापयतीत्यर्थः Sk.

२३ ०पार्त्विमिति P

२४ V Madhava ignores वेय

अकारि त इन्द्र गोतमेभिर्ब्रह्माण्योक्ता नमसा हरिभ्याम् ।

सुपेशंसं वाजमा भंरा नः प्रातर्मन्त्रु धियावसुर्जगम्यात् ॥६॥

अकारि त इन्द्र । अकारि । ते । इन्द्र । गोतमैस्तदेवाह—ब्रह्माणि च । उक्तानि ।

नमस्कारेण तव सह । अश्वाभ्याम् “आ यद्वरी इन्द्र विव्रता” इत्यश्वयो स्तुति । सुत्पम् । अन्नम् ।

आभर । अस्मभ्यमिति ।

I 64.

वृष्णो शर्धाय सुमखाय वेधसे नोधः सुवृक्तिं प्र भंरा मरुद्भ्यः ।

अपो न धीरो मनसा सुहस्त्यो गिरः समञ्जे विदथेष्वाभुवः ॥१॥

वृष्णे । वर्षित्रे । मारुताय शर्धाय । सुधनाय “नञ्सुभ्याम्” इति न दृष्टम् अपिवा सुष्टु

प्रयच्छते । विधात्रे । स्तुतिम् । प्रभर तदेवाह नोधस्त्व स्तुतिं प्रभर । मरुद्भ्य इत्यात्मानमित्य-

१. स्तोत्रं कृतमित्यर्थः Sy. बहुवचनस्य स्थाने एकवचनम् । अकारिषत् Sk.
२. त्वदर्थानि Sk. ३. Missing in M
४. गन्तृतमैरेतत्संज्ञैर्ऋषिभिः Sy गोतमपुत्रैरस्माभिः Sk. ५. ०हर् D.
६. ब्राह्मणि M. ब्राह्मणानि P मन्त्रजातानि Sy. स्तुतिलक्षणानि Sk.
७. आभिमुख्येन . . . । यद्वा मर्यादायामाकारः । यथाशास्त्रं प्रयुक्तानि Sy मर्यादया Sk ८. हविरिक्षणेनाग्नेन सह Sy. नमस्कारेण सह हविरिक्षणान्नेन वा । हविरपि दत्तमित्यर्थः Sk.
८. यन्ध० M १०. विप्र० D RV. 1. 63 2 ११. विवृतेभ्यश्चयोः M.
१२. बहुविधरूपयुक्तम् Sy. १३. आहर, देहीति यावत् Sy. १४. V. Mādhava ignores प्रातः । मक्षु । धियावसुः । जगम्यात् । Ms D puts the figure ॥६३॥ here to indicate the end of the sixtythird hymn No such number is

given in P. and D.

१५. कामाना वर्षित्रे Sy. वृष्ण इत्यादि गणापेक्षमेकवचनम् । वर्षित्रे गणाय Sk.
१६. ...य M. मरुता मितराविणां...समूहाय । विभक्तिव्यत्ययः Sy. उत्साहिने Sk.
१७. शोभनयज्ञाय Sy. सुयज्ञाय Sk.
१८. सू० omitting नञ् P. Pānini 6. 2. 172. १९ पुष्पफलादीना कर्त्रे वायी सति हि पुष्पाणि फलानि चोत्पद्यन्ते Sy. वेधसे प्राज्ञाय Sk.
२०. सुष्ट्वावर्जकं सुष्टु प्रवृत्तं वा स्तोत्रम् Sy. सुष्टु वर्जिता दोषैः स्तुतिम् Sk.
२१. प्रेरय स्तुहीति यावत् Sy. प्रहर । उच्चारयेत्यर्थः Sk.
२२. आत्मन एवायं शरीरात्मनः प्रैषः । हे सदीय शरीरात्मन् Sk.
२३. षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा । तच्छ्रुतेश्च गणशब्दाध्याहारः । मरुता गणाय । अथवा शुद्धोऽपि मरुच्छब्दस्तद्धितार्थे द्रष्टव्यः । एकवचनस्य च स्थाने बहुवचनम् । मारुताय । मरुत्समूहायेत्यर्थः Sk.

मुक्त्वा स्वयमेव तया करोमीति वदति । उदकानि । घृष्ट^१ । शोभनाङ्गुलिक^२ कश्चित् । यथोत्तिष्ठत्येवमहमयाम् । यज्ञ^३ । प्रयोक्तु योग्या^४ । गिर^५ । मनसा । समञ्जे^६ संदलपयामि रचया मीति ।

ते जज्ञिरे दिव ऋष्यासं उच्चणो रुद्रस्य मर्या असुरा श्रुपसं ।

पावकासं शुचंयुः सूर्याइव सत्वानो न द्रुप्तिनो घोरवर्षसः ॥२॥

ते जज्ञिरे । ते । प्रादुरभवन् । द्युलोकात् । दर्शनीया । सेप्तार^१ । रुद्रपुत्रा । वसिन^२ । अयापा^३ । घाघवा^४ । निर्मला^५ । सूर्या इव । भूतानि । इव । विमुञ्चिभिर्युक्ता^६ । घोररूपा^७ सिंहावय सत्वानीति ।

१ मानमितं मु० P

२ कया P

३ यथा पजस्यो युगपदेव बहुषु प्रवेशेषु बहुशो अक्षानि षपति सद्भत् Sy
अहमप्यन्तरात्माऽपि न यथेदो वृष्टि लक्षणा अपोऽभिष्यनक्ति सद्भत् Sk.

४ धीमान् Sy प्रज्ञायान् Sk

५ ंसी० D ऋताञ्जलिरित्यर्थं Sy
सुवर्णासिद्धसहस्तवान् Sk.

६ ंपोस्तित्ये० P

७ एवंभूतोऽहं यज्ञेषु Sy
यज्ञेषु Sk. = ंग्यानि M.

आह मर्यावायाम् । यथाशास्त्रं प्रयुक्ता भवन्तीत्यामुव । देवताभिमुञ्जीकरणाय समर्था । यत्तयोग्ये स्तोत्रैर्मन-पूर्वकं महद्गर्णं स्तोमीति भाव Sy

८ स्तुतिलक्षणा घाघ Sy

१० ंञ्ज P D M

सम्यग्ब्यक्ता करोमि Sy
समभिष्यनञ्जि । अहमन्तरात्मा महद्गणस्मार्थाय मनसा सह स्तुतीरनिष्यनञ्जि । स्वं तु नोय । शरीरात्मन् । सा उच्चारयेत्यर्थं Sk.

११ ंका M

द्वीरेयां मातेत्यर्थं । यस्वैतिहासिक-

मरिती काश्यपाञ्जन्म मरुतां स्मरन्ति
समाहाभागादेव जम्मान्तरं द्रष्टव्यम्
Sk. १२ महान्तं Sk.

१३ सां० P युवान इत्यर्थं Sy
घपितार इत्यर्थं Sk.

१४ दान्त्रणां निरसितारः Sy
असुरा प्राणवन्तः प्रज्ञायन्तो वा Sk.

१५ ंपा D ं१० M

१६ बीप्ता Sy, Sk.

१७ यथा परमेश्वरस्य भूतगणा अतिघापित
यत्नपराफ्रमास्तस्तनुशा इत्यर्थं Sy
सत्वान । यशु वान इत्यस्यतद्रूपम् ।
वातारः Sk.

१८ नशब्दः पवपूरणः Sk.

१९ ंदृभि० P ंद्वि० D M.

२० ंक्या M.

घृष्टघुबकविन्दुभियुक्ता Sy
घृष्टघुबकलक्षणेन रसेन रसयन्तः । अथवा
सत्वानो मेति महाश्वभुतिसामर्थाद्यद्येग्र
प्रभूतयो वातारो द्रुप्तिनस्तथा द्रुप्तिन
इत्येवं योग्यमित्यर्थं Sk.

२१ दान्त्रणां भयङ्कररूपा इत्यर्थं । यद्वा
सत्वानो न घोरवर्षसः । यथा भूतगणा
भयङ्कररूपास्तद्वधेतेऽपीत्यर्थं Sy

२२ ंयो स्स० P

युवानो रुद्रा अजरा अभोग्घनो ववचुरधिगावः पर्वताइव ।
दृळ्हा चिद्विश्वा भुवनानि पार्थिवा प्रच्यावयन्ति दिव्यानि मृज्मना ॥३॥

युवानो रुद्राः । तरुणा । रुद्रपुत्रा । अमृता । देवानामभोजयितृणामयजमानाना हन्तार ।
वहन्ति । असृतगमना । शिलोच्चया इव । दृढानि । अपि । विश्वानि । भुवनानि । दिव्यान्यपि च ।
बलेन । प्रच्यावयन्ति ।

चित्रैरञ्जिभिर्वपुषे व्यञ्जते वक्षःसु रुक्मां अधि येतिरे शुभे ।
असेष्वेषां नि मिमृच्छुर्ऋष्टयः साकं जज्ञिरे स्वधया दिवो नरः ॥४॥

चित्रैरञ्जिभिः । नानारूपै । आभरणै । शोभार्थमङ्गानि । अलङ्कुर्वन्ति । वक्ष सु । रौक्मान्
कवचान् । अधियातयन्ति । शोभार्थम् । असेषु च । एषाम् । निपक्ता भवन्ति । ऋष्टय आयुव-
विशेषा । सह । प्रादुर्भवन्ति । बलेन । दिव । नेतार ।

१. अम्यताः M. जरारहिताः Sy.
२. यागादिना यस्तेषामभोग्यस्तस्य हन्तारः Sk. ३. ०ति स्तोतृणामभिमतं प्रापयितुमिच्छन्ति Sy. ववक्षतिर्महत्त्वार्थः । वहुवचनस्य स्थान एकवचनम् । ववक्षवो महान्त इत्यर्थः Sk. ४. अधृतगमनाः परैरनिवारित-गतयः । ...दृढाङ्गा एवम्भूता मरुतः Sy. अधिगावः । गौर्ध्याः । तत्राधृता अव्यवस्थातारोऽधिगावः । अधार्यगमना वाऽधिगावः Sk.
५. M. adds पार्थिवानि before भुवनानि । सद्भावं प्राप्तानि Sy. भूतानि यानि न रोचन्ते तानि पार्थिवा पार्थिवानि च Sk.
६. दिवि भवानि च वसूनि दृळ्हा चिद् दृढान्यपि Sy ७. शोषकेन बलेन Sy. बलेन Sk. ८. प्रचालयन्ति Sy. स्वेभ्यः स्थानेभ्यः प्रच्यावयन्ति दिव्यानि Sk. ९. ०रजि० M.
१०. रूपाभिव्यञ्जनसमर्थैराभरणैः Sy.

- अञ्जिर्मरुतां रत्नप्राय आभरणविशेषः । विविधैरञ्जिभिः Sk.
११. ०भर्थं मंगलानि D. ०भनार्थं० P. ०र्थं मंगलानि M. रूपाय Sy.
१२. स्वशरीराणि... व्यक्तं कुर्वन्ति Sy.
१३. भुजान्तरेषु Sy. हृदयप्रदेशानां चोपरि Sk.
१४. रौग्मान् P. D. रौमान् M. रोचमानान् हारान् Sy. रुक्म आभरणविशेषः Sk.
१५. अधिशब्द उपरिभावे Sk.
१६. उपरि चक्रिरे Sy. यततिरत्र वन्धने द्रष्टव्यः । आवधन्ति Sk.
१७. ०षि० P. स्थिता बभूवुः Sy. निशब्दः प्रकर्षे । मृक्षतिरपि... भ्राजनार्थः । सुष्ठु भ्राजन्ते । शोभन्त इत्यर्थः Sk.
१८. तोरणाः शक्तयो वा ऋष्टय उच्यन्ते Sk.
१९. प्रादुर्भवुः Sy. सह च ते जाताः Sk.
२०. अन्नेन सह Sk.
२१. तैरायुधैः सहिताः... नेतारो मरुतः Sy. मनुष्याकाराः Sk.

ईशानकृतो धुनयो रिशादसो वातान्विधुतस्तविपीभिरक्रत ।

दुहन्त्यूर्ध्वदिव्यानि धृतयो भूमिं पिन्वन्ति पर्यसा परिञ्जयः ॥५॥

ईशानकृतः । स्तोतृनीधितृन् कुर्वाणा । कम्पयितारः । रिशादसः । वातान् । विधुतश्च
वर्षाम् । यलेः । कुर्वन्ति । दुहन्ति । मेघम् । दिव्यान्पृदकानि । कम्पयितारः । भूमिमोषधीः ।
दुहन्ति । उदकेन । परितो गन्तारः ।

पिन्वेन्त्यपो मरुतः मुदानवः पयो धृतवद्विदथेष्वाम्बुवः ।

अत्य न मिहे वि नयन्ति वाजिनमुत्सं दुहन्ति स्तनयन्तमक्षितम् ॥६॥

पिन्वेन्त्यपः । पिबन्ति । उदकानि । मरुतः । मुदानाः । उदकम् । क्षरणवत् । यज्ञेषु । आभवन्त
१२ वान्तरिक्षाद्भूयो दुहन्ति वर्षोन्वमिति "धृतेन नो धृतम् पुनस्तु" इति मन्त्रः । अथवम् । इव ।

१ ०सम् निशि० M.

स्तोतारमीशानं वनाधिपतिं कुर्वाणा Sy
स्तोतृणामीश्वराणां कर्तारः Sk.

२ मेघादीनां कम्पयितारः Sy
क्षत्रूणाम् Sk.

३ रिशामां हिंसकानामसारः । यद्वा रिशतां
हिंसतामसितारो निरसितारः Sy
हिसितुः क्षेप्तारः प्रतिहिसितार इत्यर्थः
Sk.

४ पुरोवातावीम् Sy

५ विद्योतमानास्तद्वितः Sy

६ बलेः D आत्मोपवर्षेः Sy

७ रिक्तीकुर्वन्ति । अस्मरहितानि कुर्वन्ती
त्यर्थः सिञ्चन्ति Sy
प्रसारयन्ति मेघम् सिञ्चन्ति Sk.

८ ऊचस्पानीयान्यध्नाणि Sy

९ विवि भवानि Sy

विभ्यान्पत्यन्तोत्कृष्टानि Sk.

१० मेघस्य Sk.

११ त्रिमिमो P

१२ मेघाभिर्गतेन Sy

वृष्टिस्त्रागेन Sk.

१३ सिञ्चन्ति Sy

पिन्वतिरिह सामभ्यत् क्षरणार्थं न
सेचनार्थः । क्षारयन्ति Sk.

१४ वृष्टिस्त्रागा अपः Sk.

१५ क्षीरवत् सारवती Sy क्षीरं च Sk.

१६ ते यथा धृतं सिञ्चन्त्येवं मरुतोऽपि
वृष्टिं कुर्वन्तीति भावः Sy
धृतसंयुक्तं वर्षयन्ति । वृष्टिद्वारेणैव गा
प्रभूतक्षीराः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

१७ यज्ञमानीतत् । इह तत्सम्बद्धेषु वेदेषु ।
येषु यज्ञाः क्रियन्ते तेष्वित्यर्थः Sk.

१८ अ० P ०न्तं M.

आभवन्तीत्यामुष ऋत्विजः Sy
महान्तः Sk.

१९ अन्तरिक्षाद्यो P ०क्षाम्यो D
०क्षाद्योम्यो M.

२० धृतं च D धृतं M.

२१ पुनरस्ति M RV x 17 10

२२ यथाऽथर्वं सावित्रो विनयन्ति मुद्धार्षं
शिलायन्ति Sy

यथा कदिचवर्षं सेचनायेतश्चेतश्च नयेत्
तद्वत् Sk.

बलिनममी । सेचनाय मेघम् । शिक्षयन्ति । दुहन्ति च । स्तनयन्तम् । अक्षीणम् । उत्साख्य मेघम् ।

महिषासो मायिनश्चित्रभानवो गिरयो न स्वतवसो रघुष्यदः ।

मृगाइव हस्तिनः खादथा वना यदारुणीषु तविषीर्युग्ध्वम् ॥७॥

महिषासः । महान्त । प्राज्ञा । चित्रदीप्तय । पर्वता । इव । स्वबला । बलमहत्तया
लघुजवा । सिंहमृगा इव । गजान् । अरण्यानि परिगृह्य यूयम् । खादथ । यदा । अरुणवर्णासु
वडवासु । बलानि । अयुद्घ्व बलमादाय स्वाश्वा अधितिष्ठथेति ।

१. वेगवन्तं मेघम् Sy.

बलवन्तं वेगवन्तं वाश्वमिव । अथवा वाज इत्यन्ननाम । इह च तत्कारणत्वाद्दृष्टि-
लक्षणे उदके प्रवृत्तम् । वक्ष्यमाणमेघस्येदं विशेषणम् । वृष्ट्युदकवन्तम् Sk.

२. वर्षणाय Sy.

३. स्वाधीनं कुर्वन्तीति भावः Sy
विविधमितश्चेत्तश्च नयन्ति Sk.

४. Omitted by P. and D
महन्ति M. रिक्तीकुर्वन्ति Sy.
मेघं विनीय दुहन्ति क्षारयन्ति Sk.

५. गर्जन्तम् Sy ; Sk.

६. प्रभूतोदकमित्यर्थः । अथवाऽक्षितमहि-
सितपूर्वमन्येन केनचित् Sk.

७. उत्संख्यं P उत्सं M.

८. मेघाख्यं M.

९. खादथेति मध्यमपुरुषसंयोगात् प्रत्यक्ष-
कृतोऽयं मन्त्रः । नचैतानि सम्बोधनानि ।
अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यतां
नेयानि । ये यूयम् Sk.

१०. मायाविनः Sk

११. शोभनदीप्तयः Sy.

१२. शीघ्रगमनाः Sy.

शीघ्रगामिन इत्यर्थः Sk.

१३. ०म्य० M.

१४. हस्तवन्तः Sy

इवशब्दो हस्तिन इत्यत्राप्यनुषक्तव्यः ।

... यथा मृगास्तृणानि खादन्ति यथा च
हस्तिनः Sk

१५. वनानि वृक्षजातानि Sy

वनशब्दश्च ... वृक्षवचनः । वृक्षान् ...
खादन्ति । तद्वदचूयम् Sk.

१६. खादत D. खादथ M.

भक्षयथ । प्रभुङ्कथेति यावत् Sy.

किम् ? सामर्थ्याच्छत्रून् । अथवा मृगा
इह सिंहा व्याघ्रा वाऽभिप्रेता नान्ये ।
वनमित्युदकनाम । सामर्थ्याच्चेहान्त-
र्णीतमत्वर्थम् । यथा सिंहा व्याघ्रा वा
गत्वा हस्तिनः खादन्ति तद्वदचूयमुदक-
वतो मेघानित्यर्थः Sk.

१७. यस्मात् Sy. यद० P

१८. द्वितीयार्थे सप्तमी । आरुणीर्बडवाः ।
यद्यपि चेदम् आरुण्यो गाव उषसाम् इत्यु-
षसामादिष्टोपयोजनं तथापि माहाभा-
ग्याद् देवतानां मरुतामप्यवि रुद्धम् Sk.

१९. बलनामैतत् । इह चान्तर्णीतमत्वर्थम् ।
बलवतीः Sk

युद्धार्थं स्वरथे न्ययुग्ध्वम् । यथा युध्यध्व-
मित्यर्थः Sk.

२०. The correct reading should
be अयुद्घ्वम्

२१. ०म० P तस्माद् भवतामिव
वाहनस्यापि प्रबलत्वात्तत्संयुक्ता भवन्तः
सर्वं भञ्जन्तीत्यर्थः Sy.

सिंहाइव नानदति प्रचेतसः पिशाइव सुपिणो विश्ववेदसः ।

क्षपो जिवन्तः पृपतीमिश्चष्टिमिः समित्सबाधः श्वसाहिमन्यवः ॥८॥

सिंहाइव । सिंहा इव । शब्दं कुर्यन्ति । प्रकृष्टज्ञाना । यथा पुरुषे मासानि । अवयवौक्लिष्टा
स्वेवं पदार्थं सर्वरेव मरुतः सुप्त्वादिक्लिष्टा भवन्ति । सर्वज्ञा । उदकम् । पूरयन्त । पृपतीभिरपवाभिः ।
श्चष्टिमिश्चायुधविशेषे । समम् । एष क्षत्रून् । बाधितारः । श्वसा । आहननशीला अभिमनना ।

रोदसी आ वदता गणभियो नृपांचः शूराः श्वसाहिमन्यवः ।

आ वन्धुरेष्वमतिर्न दर्शता विद्युश्च तस्थौ मरुतो रथेषु वः ॥९॥

रोदसी । रोदसी स्वनिर्गमनेन । शब्दापयत । हे गणभियः ! इतरेतरमुक्ता । मनुष्याणां

१ यथा सिंहा गिरिगङ्गरेषु गन्मीरं शब्दं
कुर्यन्ति, एवं मरुत्स्वप्यागतेषु गन्मीरं
शब्द उत्पवपत इति भावः Sy
अस्यर्थं नवमि मरुतः Sk.

२ पिशा इति दधनाम । यथा दरवः स्वसरीर
गतं श्वेतबिन्दुनिरसङ्कृतास्तद्वत् Sy
पिशा इव सुपिणः । पिण्डसम्पर्त्वात्
पिशा इहाग्नय उच्यते । सुपिण इति
पेशशशब्दस्य रूपान्त इवमुपधाह्रस्व
स्वम् । व्यस्ययेन च नर्पसकत्वैकवचने ।
अन्य इव सुपेक्षसः सुख्या इत्यर्थः Sk.

३ ० वः सि० D ० यथा वावः शि
ष्यवम M. ४ बहुभवाः Sk.

५ क्षत्रूणां क्षपयितारः Sy

६ स्तोत्रं प्रीणयस्तः Sy जित्वति
प्रीतिकमन्यत्र । इह तु क्षरणार्थः । समित्
सबाध इत्ययं च संशब्द उपसर्गोऽमकृष्य
जिवन्त इत्यनेन सम्बन्धयितव्यः । उदकं
मेधात् संक्षारयस्त इत्यर्थः Sk.

७ पृपत्य इति मरुता आहनत्याख्या । पृपत्य
श्वेतबिन्दुक्लिप्ता मृन्य इत्येतिहासिका ।
नामावर्षा मेघमाला इति नैदस्ताः Sy

८ ० पि० D शक्तिभिदध सौरवर्षा ।
सर्वैर्मुदोपकरजैरित्यर्थः Sk.

६ समिति इच्छन् पवपूरणः Sk.

१० क्षत्रुभिर्बाधितान् यजमानान् युगपदेव
रक्षितुमागच्छन्तीति श्लेषः Sy
सहभूतानामपि क्षत्रुषाम् Sk.

११ M. adds सह before बाधितारः ।
दधि० D बाधितारः M.

१२ स्वेन श्लेन Sk.

१३ अहिमन्यवः । हि गतौ । मय्युर्मन्यतेर्हीप्ति
कर्मणः । अगताऽविमष्टा बीप्तिरतेभ्यस्ते-
ऽहिमन्यवः । बीप्तिमस्त इत्यर्थः । अथवा
ऽहीनबीप्तयोऽहिमन्यव उत्कृष्टबीप्तय
इत्यर्थः । अथवाऽहिर्मोघोऽसुरो वा । मय्यु
रित्यपि श्लेषनाम । अहिबिषयः श्लेषो येषां
तेऽहिमन्यवः । बीप्तिमस्त इत्यर्थः Sk.

१४ ० लाभि० D अभिम० missing M.
आहननशीलमनुमुक्ता । यद्विषय
कोपो क्षापते तस्य हनने समर्था इत्य
र्थः । यद्वा मननं ज्ञानं मय्युः । अहीन
ज्ञाना । उत्कृष्टबुद्धय इत्यर्थः Sy

१५ युष्मदागमने सति भवबीयशब्देन द्यावा-
पृथिव्यौ पूर्णं कुरुतेति भावः Sy उभे अपि
द्यावापृथिव्यौ प्रतिवदत । गर्भतेत्यर्थः Sk.

१६ गणशः श्रममाणाः सप्तगणरूपेणावस्थिताः
Sy गणमाधिता । गणख्या इत्यर्थः Sk.

सम्भक्तार । शूरा । शवसा । अहिमन्यव । रथेषु ये । बन्धुरास्तेषु । अमति । उव रूपमिव । दर्शनीया । विद्युत् । न । अवतिष्ठते भूयो भूय प्रस्फुरति यथा पदार्थाना रूप वहि स्थितमिति ।

विश्ववेदसो रयिभिः समोक्तः संमिश्रास्तविपीभिर्विरुष्टिनः ।

अस्तार इपुं दधिरे गर्भस्त्योरनन्तशुष्मा वृषखादयो नरः ॥१०॥

विश्ववेदसः । सर्वजाना । धनै । समानस्थाना । महतोऽपि पर्वतादीन् । आत्मवन्दै । सम्मिश्रयन्त । क्षेप्तार । डपुम् । हस्तयो । धारयन्ति । अनन्तवला । वर्षणशील्यत्नादिनामायुवयुना । नेतार ।

१. ०भु० P. M. नन् यजमानान् हवि-स्वीकरणाय सेवमाना. Sy. यागकाले मनुष्याणा सेवितारः Sk.

२. शौर्योपेताः Sy. ३. स्ववलेन Sk.

४. वलेन ... आहननस्वभावकोपयुक्ता. Sy. नेदं सम्बोधनम् । प्रत्यक्षकृतश्चायं मन्त्र । अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया । ये यूयमहिमन्यवस्ते Sk.

५. बन्धककाष्ठनिर्मितं सारथेः स्थान बन्धुरमित्युच्यते । तद्युक्तेषु ... अवस्थितं सत्सर्वैर्दृश्यते Sy. बन्धुरेषु सारथिस्थानेषु Sk

६. अमतिरिति रूपनाम । सामर्थ्याच्चेहान्त-र्णीतमत्वर्थः । यथा काचिद्रूपवती स्त्री दर्शनीया तद्वद्दर्शनीया Sk.

७. अमति । इव missing M.

८. कूपमिव M. यथा निर्मलं रूपं सर्वैर्दृश्यते Sy.

९. यथा वा दर्शनीया विद्युन्मेघस्था सर्वैर्दृश्यते, एवं रथे स्थितानां युष्माक ज्योतिरपि सर्वैर्दृश्यत इत्यर्थः Sy.

१०. नशब्दस्तु ... पदपूरणः । अथवा विद्युन्नेति नशब्दश्रुतिसामर्थ्यादुभे अप्येते उपमाने । यथा रूपवती काचिद्दर्शनाहार्हा स्त्री क्वचिद् व्यवतिष्ठते यथा विद्युद्दीप्यमाना व्यवतिष्ठते एव बन्धुरेषु

व्यवतिष्ठत इत्यर्थः । क ? सामर्थ्यात् सारथि Sk.

११. ०ति M.

१२. ०प M.

१३. V. Mādhava ignores मस्त । वः

१४. बहुधना वा Sk. १५. नमाना P. समवेता वा । धनाधिपतय इत्यर्थः Sy. सहैकस्थाना । स्वसन्निधौ धनाना स्थापयितार इत्यर्थः Sk

१६. महान्तः Sy; Sk

१७. ०यन्त. missing M.

वलं ...सम्मिश्राः । सयुक्ता इत्यर्थः Sy. बलवन्त इत्यर्थः Sk.

१८. शत्रूणां निरसितार. Sy.

शत्रूणामायुधानां वा Sk.

१९. शत्रूणां निरसनाय धनुर्वाणादिकमायुध धारयन्ति Sy.

२०. अनवच्छिन्नवलाः Sy.

२१. वृषा इन्द्रः खादिरायुधस्थानीयो येषां ते तथोक्ता । यद्वा वृषा सोम. खादिः खादच. पेयो येषां ते Sy

वृषखादयो वर्षितुर्मेघस्य खादितारः । अथवा खादिशब्द इह कवचस्य वचनः । ... आयुधविशेषवचनो वा । ... खादयो येषां ते वृषखादयः Sk.

२२. नरो मनुष्याकाराः Sk.

हिरण्ययेमिः पविभिः पयोष्टु उज्जिघ्नन्त आपृथ्योरे न पर्वतान् ।

मखा अयासः स्वसृतो ध्रुवच्युतो वृधकृतो मरुतो आर्जदृष्टयः ॥११॥

हिरण्ययेमिः । हिरण्यये । पविभिः । उदकस्य वर्षयितार । उद्वाधयन्ति । तृणानि । इव ।
पर्वतान् । दातारः । उदकस्य वर्षयितारः । गच्छन्तः । स्वयमेव सरन्तः । ध्रुवाणामपि भ्यावयितारः ।
ध्रुवरस्य कर्मणः कर्तारः । दीप्तायुषा ।

घृपुं पावकं वृनिनुं विचर्पणिं रुद्रस्यं सनु हुवसां गृणीमसि ।

रजस्तुरं तुवसं मारुतं गृणमृजीपिणं वृपयं सश्रत श्रिये ॥१२॥

घृपुं पावकम् । वृपणशीलम् । शोधकम् । भजनवन्तम् । विद्रष्टारम् । रुद्रस्य । पुत्रम् ।

- १ यद्वा हितरमणीयं Sy
२ M. adds चक्रस्य before पविभिः ।
रथानां चक्रैः Sy पवी रथनेमिदृष्यते ।
हिरण्यमीमी रथचक्रधारामिः Sk.
३ वृष्टघृधकस्य । ऊष्ण गमयन्ति ।
स्थानात् प्रख्यादयन्तोत्पर्यः । यद्वा
पुत्रने पयसा वर्षमाना Sy ४ उच्छ्रब्ध
ऊर्ध्वतायाम् । प्रदर्शनार्थं चोर्ध्वतोपादा
नम् । ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च ध्नन्ति Sk.
५ उभापय० M उखा० D
६ आपघयो मस्त उच्यन्ते । तेषां स्वभूता
आपघ्यः । अथवाऽविद्यमानो नियतः
पन्था यस्मिन् तदपघमस्तरिभम् । तत्र
भवा आपघ्यः । का एता ? वृद्धिसंज्ञा
आपः । यथा वृद्धिसंज्ञा आपो मघावि
भावेन व्यवस्थिता कृत्वादीनि ध्नन्ति
तद्वदित्यर्थः Sk. ७. ०णानिव P
यथा पयि गच्छन् एषो मार्गे आस्थितं
तृणवृक्षादिकं क्षुरीकृत्योर्ध्वं मयति
गमयति । यद्वा यथा संयुक्ता गजा
मागस्थितं वृक्षादिकं भग्नं कुर्वन्ति Sy
८ मेघमार्गतम् । मेघानामुपरि चक्रम्य
माणा । रथचक्रधारामिमेघान् भिस्वन्ती
त्यर्थः Sk. ९ मस इति यज्ञनाम ।
तद्वन्तः Sy मखा । अपठितमपि
महामेतव् द्रष्टव्यम् । महान्तः । अथवा
मखा इति यज्ञनामेतत् सं कुवन्तीति
मखा । वृष्टिद्वारेण यज्ञस्य कर्तारः Sk.

- १० पर्वतान् । दातारः । उदकस्य वर्षयितारः ।
गच्छन्तः missing in M.
वेद्यजनवेशं प्रति गस्तारः Sy
११ शत्रून् प्रति स्वयमेव सरन्तो गच्छन्तः Sy
सर्वत्र स्वयंगामिनः Sk. १२ निवृत्तानां
पर्वतादीनामपि भ्यावयितारः Sy
१३ वृधरथ्यः M वृधं वृष्टानां धारयिता
रमात्मानं कुर्वाणा । यद्वा ध्रुवर
मन्थयेतुमशाक्यमात्मानं कुर्वाणा Sy
दुद्रष्टतः । कृत्वातिर्वधकर्मा । ध्रुवराणां
कर्तारः । अत्यन्तमपि बलवता हस्तार
इत्यर्थः । अथवा कृन्ततेरेवैतद्रूपम् ।
दुद्रष्टाभस्तु वृधरतायां द्रष्टव्यः । आत्मनो
वृधरतायां कर्तारः Sk.
१४ बीप्लशक्तयो बीप्लतोरणा वा Sk.
१५ V Madhava ignores मस्त
१६ घृष्टं D M. घृप P
१७ Missing in M.
शत्रूणां बलस्य धर्षकं विनाशयितारम् Sy
घृ शरणबीप्लयो । घृपुं बीप्लम् । अथवा
घृपुर्दित्यपठितमपि महाम्नाम् । महान्तं
परिमाणतः Sk. १८ पावकं
शोधयितारं गस्तारं वा शत्रून् प्रति Sk.
१९ The correct reading should
be सम्भजनवन्तम् ।
वनमित्युद्धकनाम । उदकवन्तम् । वृद्धि
प्रदमित्यय Sy
उदकवन्तं सम्भक्तारं वा यद्गणाम् Sk.
२० द्रविष्टा० P

स्तोत्रेण^१ । स्तुम^२ । उदकस्य^३ प्रेरयितारम् । वृद्धम्^४ । मारुतम्^५ । गणम् । तृतीयसवनेऽन्वयाद् ऋजी-
षिणम्^६ । वर्षितारम्^७ । सेवत^८ । श्रयर्थम्^९ ।

प्र नू स मर्तः शर्वसा जनाँ अतिं तस्थौ व ऊती मरुतो यमावत ।

अर्वेद्भिर्वाजं भरते धना नृभिरापृच्छथं क्रतुमा चेति पुष्यति ॥१३॥

प्र नू स मर्तः^{११} । प्रकर्षेण । अभितिष्ठति^{१२} । क्षिप्रम् । स । मर्तोऽन्यान्^{१३} । जनान्^{१४} । यम् ।
यूयम् । रक्षणेन । मरुत^{१५} । रक्षथ^{१६} । अश्वै^{१७} । अन्न च । विभक्ति^{१८} । धनानि च । दासै^{१९} । आप्रष्टव्यम् ।
चित्रकर्म^{२०} । अधितिष्ठति^{२१} । पुष्यति च प्रजादिभि^{२२} ।

१. आह्वानसाधनेन Sy. २. शब्दयामः Sy.
३. पार्थिवस्य पांसोस्त्वरयितारं प्रेरकमित्यर्थः Sy. उदकार्यं मेघानां हिंसितारम् Sk.
४. प्रेरयितारम् । वृद्धम् missing in M. महान्तं वीर्यतः Sk.
५. मरुतां P. ६. ०ने त्वयाद्भुजिषणं P. तृतीयसवने हि मरुतः स्तूयन्ते तत्र च ऋजीषमभिषुण्वन्तीत्यृजीषसम्बन्धः श्रुतः । अतस्तद्वन्तम् Sy.
७. यत् सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते तदृजीषम् । तत्तु हययोर्भागो न मरुताम् । अतोऽत्र ऋजीषेण स्वसम्बन्धिसोमो लक्ष्यते । ऋजीषसम्बन्धिसोमवन्तमित्यर्थः Sk.
८. वर्षयिता० D कामानाम् Sy.
९. As सेव is in the ātmanepada, the correct reading should be सेवध्वम् । प्राप्नुत Sy. स्तुतिभिर्हविर्भिश्चोपगच्छत Sk.
१०. श्रयं P. श्रिय० M. ऐश्वर्याय धनार्थम् Sy. यज्ञफललक्षितायाः श्रियोऽर्थाय Sk. ११. प्रसूनमर्तः P.
१२. ०न्ति M. प्रतिष्ठितो भवति Sy.
१३. P adds स्थिरं मरुतः पुत्रयुक्त शत्रूणां अभिभवितार रथि अस्मासु

- घत्त । before सः The additional passage in P. belongs to the commentary on stanza no. 15 of this very hymn. १४. मरुतो० M.
१५. ०र्तो न्या अन्यान् P अतीत्य Sy. जनानिति कर्मश्रुतेरतीति चोपसर्गादचोग्यक्रियाध्याहारः । जनानतीत्य Sk.
१६. यं मनुष्यं पालयथ यूयं स युष्मत्पालनेनान्येभ्योऽधिकं बलं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.
१७. साधनभूतैः Sy. १८. सम्पादयति Sy. हरत्यात्मान प्रति प्रापयति । लभत इत्यर्थः Sk. १९. स्वकीयमनुष्यैः Sy.
२०. धनानि च दासैः missing M. अप्र० P. शोभनम् Sy. सर्वार्थेषु चाप्रश्नार्हाम् । . . . अथवा नृभिरित्येतदापृच्छयमित्येतेन सम्बध्यते । सर्वार्थेषु सर्वमनुष्यैराप्रश्नार्हा च प्रज्ञामिति Sk
२१. चित्रं क० M. अग्निष्टोमादिक कर्म Sy. प्रज्ञाम् Sk. २२. आप्नोति Sy. सर्वदा च स्वस्मिन् स्थाने निवसति Sk.
२३. सर्वप्रकारां च पुष्टिं प्राप्नोति Sk
२४. पशुभिः पुष्टो भवति Sy.
२५. V Mādhava seems to explain शवसा by क्षिप्रम्

चकृत्यं मरुतः पृत्सु दुष्टरं ध्रुमन्त शुष्मं मधवत्सु घचन ।

घनस्पृतमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं तोक पुण्येम् तनयं शत हिमाः ॥१४॥

चकृत्यम् । पीन-पुण्येन कर्तव्यम् । मरुत ! सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् । दीप्तिमत् । बलम् ।
हृषिष्मत्सु । निषत्त । घनानां स्पष्टारम् । प्रशस्यम् । सर्वस्य द्रष्टारम् । पुत्रम् । तत्पुत्रं च । धोपयेम
रुमेमहि । घतम् । हिमा जीवन्त ।

नू ष्टिर मरुतो वीरवन्तमृतीपाहं रुयिमस्मासुं घत्त ।

सहस्रिण्यं श्रुतिनं शशुवांसं प्रातर्मन्त्रु धियावसुर्जगम्यात् ॥१५॥

नू ष्टिरम् । क्षिप्रम् । स्थिरम् । मरुत ! पुत्रयुक्तम् । पात्रणामभिभितारम् । रुयिम् ।
मस्मानु । घत्त । सहस्रशतसंख्याकम् । वर्षमानमिति ।

I 65

पश्वा न तायु गुहा चतन्तुं नमो युजानं नमो वहन्तम् ।

सजोषा घीराः पदैरनुं ग्मुक्षुपं त्वा सीदन्विश्वे यजत्राः ॥१॥२॥

पशवा न तायुम् । पराधार-पाक्त्य द्विपदा विश्वसारा । प्रायेण द्वयोर्द्वयोरैकार्थ्यं दृश्यते ।

- १ चकृत्य P चकृ० D M.
- २ कायेषु पुन पुन पुरस्कृतव्यम् । सर्व कर्मकृशासमित्यर्थं Sy अत्यर्थं क्षमूणा हस्तु Sk. ३ अश्वेयमित्यर्थं Sy अघतरतीति अघकर्मसु पाठात् तरतिर्ष धार्यं । शत्रुभिर्बुर्हणम् Sk.
- ४ शत्रूणां शोषकं बलघन्तम् Sy
- ५ हृषिर्लक्षणघनयुक्तेषु यत्रमानेषु Sy घनवत्सु Sk.
- ६ ०त्तन P D तौ M. स्यापयत् Sy स्यापयत् । पूर्वमस्मभ्यं यत्र बत्त । ततो घनबद्धेषु सङ्ग्रहो बलमित्यर्थं Sk.
- ७ ०नामस्त्र० P घनी प्रीतिं वा । पौत्रम् Sy घनेन प्रीयमाणं घनस्य वा पालयितारम् Sk. ८ अश्वेयस्य यत्रस्य ज्ञातारमित्यर्थं Sk. ९ ०यने P युष्मत्प्रसावेन पुष्णीयाम तनयं पौत्रं च । अथवा पुष्येमेति वैत्राविकस्य पुषे रूपम् । घनस्पृतमित्यादि द्वितीया तृतीयार्थे । घनस्पृतत्वादिगुणेन तोकेन

- तनयेन च वधिधीमहीत्यर्थं Sk.
- १० हेमन्तर्तुपलक्षितान् घतं सवत्सरान् Sy शतवर्षम् Sk. ११ स्यान्तुम् Sy
- १२ यद्वा वीर्यपितम् Sy १३ पुत्रलक्षणं घनम् Sy १४ एतत्संख्याकभगवत्सु Sy अत्यस्तबद्धित्यर्थं Sk.
- १५ Ms D puts the figure ॥६५॥ here to indicate the end of the sixtyfourth hymn No such number is given in P and M
- १६ इष्या M. पशवा P तत्र पशवा इत्यादीनि पद् सूक्तानि द्वेषानि । तेष्वध्ययनसमये द्विपदे द्वे द्वे ऋषौ घनुष्यदामेकैकामुषं कृत्वा समाप्तापते । अयुक्तसंख्यासु तु याञ्स्याऽतिरिच्यते सा तथैवाप्तापते । प्रायेणार्थेऽपि द्वयो द्विपदयोरैक एव । प्रयोगे तु ता पुषक पुषक संतनीया Sy १७ ०क्ष्यं P १८ ० M १९ ० P ० रा M.

स्तोत्रेण^१ । स्तुम^२ । उदकस्य^३ प्रेरयितारम् । वृद्धम्^४ । मारुतम्^५ । गणम्^६ । तृतीयसवनेऽन्वयाद् ऋजी-
षिणम्^७ । वर्षितारम्^८ । सेवत । श्र्यर्थम्^९ ।

प्र नू स मर्तः शवसा जनां अति तस्थौ वं ऊती मरुतो यमावत ।

अर्विद्धिर्वाजं भरते धना नृभिरापृच्छयं क्रतुमा चैति पुष्यति ॥१३॥

प्र नू स मर्तः^{११} । प्रकर्षेण । अभितिष्ठति^{१२} । क्षिप्रम्^{१३} । स । मर्तोऽन्यान्^{१४} । जनान्^{१५} । यम् ।
यूयम् । रक्षणेन । मरुत^{१६} । रक्षथ^{१७} । अश्वै^{१८} । अन्न च^{१९} । विभक्ति^{२०} । धनानि च । दासै^{२१} । आप्रष्टव्यम्^{२२} ।
चित्रकर्म^{२३} । अधितिष्ठति^{२४} । पुष्यति च प्रजादिभि^{२५} ।

१. आह्वानसाधनेन Sy. २. शब्दयामः Sy.

३. पार्थिवस्य पांसोस्त्वरयितारं प्रेरकमित्यर्थः
Sy. उदकार्थं मेघानां हिंसितारम् Sk.

४. प्रेरयितारम् । वृद्धम् missing in M.
महान्तं वीर्यतः Sk.

५. मरुतां P. ६. ०ने त्वयादुर्जिषणं P.
तृतीयसवने हि मरुतः स्तूयन्ते तत्र च
ऋजीषमभिषुण्वन्तीत्युजीषसम्बन्धः श्रुतः ।
अतस्तद्वन्तम् Sy.

७. यत् सोमस्य पूयमानस्यातिरिच्यते
तद्वृजीषम् । तत्तु ह्ययोर्भागो न मरुताम् ।
अतोऽत्र ऋजीषेण स्वसम्बन्धिसोमो
लक्ष्यते । ऋजीषसम्बन्धिसोमवन्तमि-
त्यर्थः Sk.

८. वर्षयिता० D. कामानाम् Sy.

९. As सेव is in the ātmanepada,
the correct reading should
be सेवध्वम् ।
प्राप्नुत Sy.

स्तुतिभिर्हविर्भिक्षोपगच्छत Sk.

१०. श्रक्ष्यं P. श्रिय० M. ऐश्वर्याय
धनार्थम् Sy. यज्ञफललक्षितायाः
श्रियोऽर्थाय Sk. ११. प्रसूनमर्तः P.

१२. ०न्ति M. प्रतिष्ठितो भवति Sy.

१३. P adds स्थिरं मरुतः पुत्रयुक्त
शत्रूणां अभिभवितार रथिं अस्मासु

धत्त । before सः The addi-
tional passage in P. belongs
to the commentary on
stanza no. 15 of this very
hymn. १४. मर्तो० M.

१५. ०र्तो न्या अन्यान् P. अतीत्य Sy.
जनानिति कर्मश्रुतेरतीति चोपसर्गा-
दयोग्यक्रियाध्याहारः । जनानतीत्य Sk.

१६. यं मनुष्यं पालयथ यूयं स युष्मत्पालनेना-
न्येभ्योऽधिकं बलं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

१७. साधनभूतः Sy. १८. सम्पादयति Sy.
हरत्यात्मानं प्रति प्रापयति । लभत
इत्यर्थः Sk. १९. स्वकीयैर्मनुष्यैः Sy.

२०. धनानि च दासैः missing M.
अप्र० P. शोभनम् Sy.

सर्वार्थेषु चाप्रश्नार्हाम् । ... अथवा नृभि-
रित्येतदापृच्छमित्येतेन सम्बध्यते ।
सर्वार्थेषु सर्वमनुष्यैराप्रश्नार्हां च
प्रज्ञामिति Sk.

२१. चित्रं क० M. अग्निष्टोमादिक कर्म
Sy. प्रज्ञाम् Sk. २२. आप्नोति Sy.
सर्वदा च स्वस्मिन् स्थाने निवसति Sk.

२३. सर्वप्रकारा च पुंशोः प्राप्नोति Sk

२४. पशुभिः पुष्टो भवति Sy.

२५. V. Mādhava seems to
explain शवसा by क्षिप्रम्

चक्रुत्यं मरुतः पृत्सु दुष्टरं धुमन्तु शुष्मं मधवंत्सु घत्तन ।

घनस्पृतंमुक्थ्यं विश्वचर्पणिं तोक पुष्येम् तनय श्रुतं हिमाः ॥१४॥

घक्त्यम् । पीन पुन्येन क्तव्यम् । मरुतः । सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् । दीप्तिमत् । धलम् ।
हविष्मत्सु । निघत्तं । घनानां स्पष्टारम् । प्रशस्त्यम् । सवस्य द्रष्टारम् । पुत्रम् । तत्पुत्रं च । पोषयेम
रुमेमहि । शतम् । हिमा जीवन्तः ।

नू ध्रिर मरुतो वीरवन्तमृतीपाहं रयिमुस्मासुं घत्त ।

सहस्रिणं श्रुतिनं शशुवांसं प्रातर्मच्छु धियावंसुर्जगम्यात् ॥१५॥

नू ध्रिरम् । क्षिप्रम् । स्थिरम् । मरुतः । पुत्रयुक्तम् । धात्रूणामभिभवितारम् । रयिम् ।
अस्मासु । घत्त । सहस्रशतसंख्याकम् । वर्षमानमिति ।

I 65

पश्वा न तायु गुहा चतन्तु नमो युजानं नमो वहन्तम् ।

सजोषा धीराः पदैरनु ग्मुक्षुप त्वा सीदन्विश्वे यजत्राः ॥१॥२॥

पश्वा न तायुम् । पराशरः शाक्त्यः द्विपदा विश्वेयसरा । प्रायेण द्वयोद्वयोरैवाभ्य दृश्यते ।

- १ चक्रुत्वा P चक्रुः D M
- २ कार्येषु पुनः पुनः पुरस्कृतव्यम् । सच कर्मकुशलमित्यर्थः Sy अत्यर्थं धात्रूणां हन्तु Sk. ३ अज्ञेयमित्यर्थः Sy अवतरतीति घषकर्मसु पाठात् तरतिवै धार्यः । शत्रुभिर्बुद्धेषु Sk.
- ४ धात्रूणां क्षोषकं धलघन्तम् Sy
- ५ हविर्भक्षणभनयुक्तेषु यजमानेषु Sy धनवत्सु Sk.
- ६ ०त्तन P D सौ M. स्थापयत Sy स्थापयत । पूर्वमस्मान्भ्यं घर्तं इत्त । ततो यनवत्सु सङ्घोषे धलमित्यर्थः Sk
७. ०नामस्त्रं P घनेः प्रीतं वा । पौत्रम् Sy घनेन प्रीयमाणं धनस्य वा पालयितारम् Sk. ८ अशोषस्य यक्षस्य क्षात्तारमित्यर्थः Sk. ९ ०यने P युष्मत्प्रसावेन पुष्पमीयाम तनयं पौत्रं च । अथवा पुष्येमेति वैवाहिकस्य पुये रूपम् । भनस्पृतमित्यादि द्वितीया तृतीयाद्यैः । भनस्पृतवाविगुणेन तोकैम

- तनयेन च वधिपीमहीत्यर्थः Sk.
- १० हेमन्ततूर्पलक्षितान् शतं सप्तत्तराम् Sy शतवषम् Sk ११ स्यात्सुम् Sy
- १२ यद्वा वीर्यपेतम् Sy १३ पुत्रलक्षणं धनम् Sy १४ एतत्संख्याकधनवत्सुम् Sy अत्यन्तबह्वित्यर्थः Sk.
- १५ Ms D puts the figure ॥६४॥ here to indicate the end of the sixtyfourth hymn. No such number is given in P and M
- १६ इत्वा M. इत्वा P तत्र पदवा इत्यादीनि षट् सूक्तानि द्वैपदानि । तेष्वभ्ययनसमये द्विपदे द्वे द्वे ऋचौ चतुष्वभामेकैकामुचं इत्वा समान्नायते । अयुक्तस्यासु तु याज्ज्याजतिरिष्यते सा तथैवान्नायते । प्रायेणार्चोऽपि द्वयो द्विपदयोरेक एव । प्रयोगे तु सा पृथक् पृथक् संसनीया Sy १७ ०क्त्यं P
- १८ ०व M १९ ०रं P ०रा M

“अग्नेस्त्रयो ज्यायासो भ्रातर आसन् ते देवेभ्यो हव्य वहन्त प्रामीयन्त सोऽग्निरविभेदित्य वाव
स्य आर्तिमारिष्यतीति स निलायत सोऽप प्राविशत् त देवा प्रैपमैच्छन्” इति ब्राह्मणम् । तत्रे-
दमुच्यते—

पशुना । इव । स्तेनम् । गुहायाम् । गच्छन्तम् । अन्नमात्मना । सयुञ्जान सयुक्त च ।
अन्नम् । वहन्त समादाय गच्छन्तम् । सङ्गता । प्राज्ञा । पदै । अन्वगच्छन् । उपासीदश्च । त्वाम् ।
विश्वे । देवा ।

ऋतस्य देवा अनु व्रता गुर्भुवत्परिष्टिद्यौर्न भूम ।

वर्धन्तीमापः पन्वा सुशैश्विमृतस्य योना गर्भे सुजातम् ॥३॥४॥

ऋतस्य देवाः । अग्ने । देवा । अन्वगच्छन् । कर्माणि निलीनस्य किं कृत्वा गच्छतीत्यन्वेषण

१. निवाय० P. D. निलालय० M
२. TS. 2 6 6 1. पश्वा न तायुमित्ये-
तस्मिन् ऋग्वये इतिहासमाचक्षते ।
अग्निर्यमीं च वरुणानीं च कामयाञ्चक्रे ।
तं परदाराभिर्मर्शनाद् जराविवेश । अथ
तयाविष्टो हवींषि वोढुमशक्नुवन्
वज्राच्च वषट्काराच्च बिभ्यन् अनाशन-
मुष्ट्वा चाप्स्वौषधीषु च प्रविवेश ।
तमाप. स्वेनामृतरसेन वर्धयाञ्चक्रुः ।
देवा अपि यमवरुणपुरस्सरा उपगम्य
अजरमायुस्तस्य कृत्वा प्रयाजानुयाजाश्च
प्रतिज्ञाय पुनरपि हविषां वोढार च
नियुयुञ्जे Sk
३. पशुना missing M
अपहृतेन पशुना सह वर्तमानम् Sy.
पशुनेवापहृतेन सम्बद्धं स्तेनम् Sk.
४. नव M
५. स्तनं P D.
६. यथा स्तेनः परकीयं पश्वादिधनमपहृत्य
दुष्प्रवेशे गिरिगह्वरे वर्तते तद्वत् Sy
गुहा गूढं प्रच्छन्नम् Sk.
७. नश्यन्तं त्वाम् Sk.
८. नम कारणत्वादापोऽत्र नमःशब्देनोच्यन्ते ।
तृतीयार्थे चैषा द्वितीया । अन्नकारणे-

- नाल्लक्षणेन युज्यमानम् । अप्सु
प्रविशन्तमित्यर्थः. Sk.
६. ०ज्यमा० P.
१०. हविल्लक्षणमन्नम् Sy.
अमृतरसलक्षणमन्नम् Sk
११. देवेभ्यः प्रतं हविर्वहन्तम् Sy.
आत्मानं प्रति प्रापयन्तम् । अमृतरसं
पिबन्तमित्यर्थः. Sk.
१२. समुदा० P.
१३. समानप्रीतयः Sy सहप्रीतयः Sk.
१४. मार्गे पादकृतैर्लाञ्छनैः Sy.
त्वदीयैरेव Sk.
१५. समीप प्राप्नुवन् । ददृशुरित्यर्थः Sy.
१६. गतस्य पलायितस्याग्नेः Sy
गतस्याग्नेरप्सु Sk
१७. यमप्रभृतयः Sk.
१८. अन्वेष्टुमगमन् Sy
यतो यतो निर्गतस्ततोऽनुगतवन्त
इत्यर्थः Sk
१९. कर्मणि P D कर्माणि गमनावस्था-
नशयनादिरूपाणि Sy.
२०. नीलस्य P. D
२१. M adds क्व befo1e किम्
२२. नष्टस्य चाग्नेरभवत् पर्येषणा Sk.

तदा । अभवत् । परिष्टि- पर्येषणम् । द्यौ । इव चासीत् । भूमिरग्न्यन्वेषणार्थमागतैर्देवैस्तं
 व । एनमग्निम् । वर्धयन्ति । आप । स्तोत्रेण । सुष्टु ब्रुवम् । उवक्तव्य । अन्त । गर्भे । सुष्टु प्राकु-
 भूतमिति ।

पुष्टिर्न रुखा च्छितिर्न पृथ्वी गिरिर्न मृज्म चोदो न शृष्ट ।

अत्यो नाज्मुन्तसर्गप्रवक्तुः सिन्धुर्न चोदः क ई वराते ॥५॥६॥

पुष्टिर्न रप्वा । ह्यभाहनाद् भीतोऽरप्यं प्राविशत् तद् दाम्या स्तौति—

पुष्टिः । इव । रमणीया । भूमिः । इव । विस्तीर्णा । गिरिः । इव । भोगसाधनम् ।

१ ० भुव० P

२ सर्वतोऽन्वेषणम् Sy

३ वसी० P

४ विस्तीर्णपर्यायोऽत्र भूमशब्दः । न बहु
 वचनं । भूतजातवचनो वा । द्यौरिव
 विस्तीर्णा । सर्वस्मिन् अगतीत्यर्थः Sk.

५ इन्द्राद्य सर्वे देवा अग्नेर्गवेषणाय
 भूमोकं प्राप्ता इत्यर्थः Sy

६ उवक्ते प्रविष्टम् Sy

७ भूतोऽत्र ऋतु प्रवृत्त्या अवर्धयन्तीति
 मग्निमायः Sk.

८ पतनीयेन स्तुत्येनामृतरत्नेन Sk.

९ अथवा शिष्टशब्दोऽर्थः क्यम् । सुष्टु
 शिष्टं सस्तम् । अत्यन्तं क्षीणमित्यर्थः Sk.

१० योनिरित्युक्तनाम । ऋतस्य यत्-
 स्यान्नस्य वा कारणभूते क्षणे Sy

११ गर्भस्थाने मध्ये । एवमप्यु वर्तमान
 मग्निं देवेभ्यो मत्स्यः प्रावोषत् । तदनन्तरं
 देवास्तमन्नासिषुरिति भावः Sy
 गर्भस्थानमत्र गर्भशब्देनोच्यते । आ
 स्मान एव योनौ या प्रवेशो गर्भस्थानं
 तत्रेत्यर्थः Sk.

१२ पुष्टिः D पुष्टिः P

१३ रप्वा M. रप्वा P

१४ ० नात् भीतो P

१५ अभिमतफलानामभिबुद्धिरिव Sy

उपमानोपमेयसाधारणगुणवचनानां वा
 श्चानां सर्वत्रोपमेयवृत्तिस्त्वदर्शनाद् इह
 चाग्नेः पुलिङ्गस्योपमेयत्वाद् रप्वेत्यादिषु
 व्यत्ययेन स्त्रीलिङ्गनपुंसकलिङ्गत्वे ।

धमादिपुष्टिरिव Sk. १६ ०य P
 अग्निः सर्वेषां रमणीयः । ऐहिकामुष्मिक
 सकलव्यवहारस्यान्यधीनत्वात् । यद्वा

पुष्टिरिव रप्वा क्षब्धीयः, स्तुत्यो
 वा । यथा पुष्टिः प्राप्यते तद्वदग्निर्गते
 हृदिभिः प्राप्यते इति भावः Sy
 रप्वेत्यपि रने क्यम् । रमणीय-
 प्रीतिकरदर्शनोऽग्निः Sk.

१७ कितिरिति पृथिवीनाम । वाक्क्यस्य
 वाग्नेरिवमुपमानम् । पृथिवीषु च पृथु
 र्वाक्यं सन् Sk. १८ ०र्थ P
 अग्निरपि विस्तीर्णः सर्वेषु भूतेषु आठ-
 रक्येणावस्थानात् Sy

१९ भोगयिता । यथा गिरी विद्यमानं
 फलमूलाधिकमाहृत्य सर्वे भुञ्जते,
 तद्वदग्नावपि पचन्तः सर्वे भुञ्जते ।
 यद्वाऽग्नावाहुतिं कृत्वा यजमाना
 स्वर्गफलं भुञ्जते । अथवा गिरिर्वया
 बुभिक्षे सर्वान् प्राणिनो भुज्जित स्वकी
 यफलमूलाधिक्येनैव पालयति तद्वदग्नापि
 पापावनुष्ठातृन् प्रमुञ्चति Sy
 फलादिनोपभोग्यः Sk.

उदकम् । इव । सुखभावयितृ^१ सोऽयम् । अश्व । इव । गमने^२ भवति । गमनप्रवृत्तन्तम् । डमम् ।
क । वारयति । यथा । सिन्धु^३ । उदक^४ कूलाभ्या^५ वारयति तद्वदिति ।

जा॒मिः सिन्धू॑नां भ्राते॒व स्व॒स्त्रामि॒भ्यान् राजा॑ वना॒न्यत्ति ।

यद्वा॒तञ्जूतो॑ वना॒ व्य॒स्थाद्गि॒र्हं दा॒ति रोमा॑ पृथि॒व्याः ॥७॥८॥

जामिः^{१०} सिन्धूनाम् । वन्धु^{११} । सिन्धूना^{१२} स्यन्दमानाना नदीनाम् । भ्रातेव । स्वमृणामित्यो-
पमिक सोऽयम् । इभस्थान् शत्रून् । राजा । इव । काष्ठानि । अत्ति । यदा । वातप्रेरित । वृक्षान् ।
अभिभवति तदानीम् । अग्नि । खलु । छिनत्ति । लोमस्थानीय तृणगुल्मादिकमपि दहति । पृथिव्या
इति ।

१. दापयितृ P. यथोदक सुखं करोति तद्वदग्निः सर्वेषा सुखकारीत्यर्थः Sy. त्रुच्छेदादिना Sk. २. सङ्ग्रामे... सततगमनशीलो जात्यश्व इव Sy.
३. सर्गेण विसर्जनेन प्रगमितः । यथा सादिना प्रेषितो जात्यश्वो हन्तव्यसमीपमाशु गच्छति तद्वदग्निरपि स्तोतृभिः प्रेषितः सन् शत्रून् हन्तुं शीघ्रं गच्छतीति भावः Sy.
४. ०त्तम् P. सर्गशब्दो वेगवचनः । तक्षतिर्गतिकर्मा । वेगगामिदावरूपः Sk.
५. दावरूपं सन्तम् Sk.
६. कोऽपि वारयितुं न शक्नोतीत्यर्थः Sy. न कश्चिद् वारयितुं शक्नोतीत्यर्थः Sk
७. स्यन्दनशीलमुदकमिवायमपि शीघ्रगामी । यथा निम्नप्रदेशाभिमुखो जलप्रवाहो दुर्निवारः । तद्वद्गन्धव्याभिमुखोऽग्निरपीत्यर्थः Sy षष्ठ्यर्थे चैषा प्रथमा । सिन्धोरिव चोदकम् Sk.
८. कुल्याभ्यां P.
९. तद् (द्व) दिति M
१०. सु० P. ११. ज्ञातिर्वैद्युतोऽग्निः Sk
१२. अपाम् । ... तासामुत्पादकत्वात् । .. यद्वा देवेभ्यः पलायितोऽप्सु वर्तमानः सन् तासामपा वन्धुर्बभूवेत्यर्थः । Sy.

- आपोऽत्र सिन्धव उच्यन्ते । ... वृष्टि-लक्षणानामपाम् Sk.
१३. ०त्त० M. यथा भ्राताऽतिशयेन हितकरो भवति तद्वत् Sy. यथा भ्राताऽत्यन्त-सन्निकृष्टो ज्ञातिस्तद्वदित्यर्थः Sk.
१४. इ (भ ? ह) स्थान् D. भियं यन्तीति नैरुक्तव्युत्पत्त्या इभ्या. शत्रवः । तान् यथा समूलं हिनस्ति तद्वत् । यद्वा इभ्या धनिनः । तान् यथा धनमपहरन् राजा हिनस्ति तद्वदित्यर्थः Sy. इभा हस्तिनः । तेषु भवा साधवो वा इभ्या हस्त्या-रोहा । यथेभ्यान् राजाऽऽक्रम्योपभुङ्क्ते तद्वत् । दवाग्निः Sk.
१५. महान्तरण्यानि Sy. वृक्षान् Sk.
१६. भक्षयति, दहतीत्यर्थः Sy दहतीत्यर्थः Sk.
१७. वनान्तरण्यानि ।.. उक्तप्रकारेण विविध-मातिष्ठति दग्धुं प्रवर्तते Sy वनानि Sk.
१८. विपूर्वस्तिष्ठतिर्गत्यर्थः । विविध गच्छ-तीत्यर्थः Sk.
१९. हशब्दः पदपूरणः Sk.
२०. गुन्मा० P. D भूम्यामोषधिवनस्पति-जातं यदस्ति तत्सर्वं दहतीति भावः Sy.
२१. दाति पुनाति । ... तदैव पृथिव्या-स्तृणान्यपि दहतीत्यर्थः Sk.

श्चसित्यप्सु हंसो न सीदुन् क्रत्वा चेतिष्ठो विशामुपसृत् ।

सोमो न वेधा ऋतप्रजातः पशुर्न शिश्वा विमुदुरेमाः ॥६॥१०॥

इवसित्यप्सु । अनया पुनरप्सु प्रविष्टं स्तौति—

एवासिदुन् करोति । अप्सु । हंस । इव । सीदुन् । प्रजापितृनौपसेन वेजसा । चतयितुत्तमं । मनुष्याणाम् । उपसि प्रसृत् । सोम । इव । विधाता । उपकात् । प्रजात । पशु । इव । शिशुना वत्सेन सह तजसा प्रादुर्भवन् । महान् । दूरस्य प्रकाशयति ।

I.66

रयिर्न चित्रा सरो न संदगायुर्न प्राणो नित्यो न सूनुः ।

तक्का न भूर्शिर्वना सिपक्ति पयो न घेनुः शुचिर्विमावा ॥१॥२॥

रयिर्न चित्रा । दवाग्निमनेन सूक्तेन स्तौति । रयि । इव । चित्रेति प्रकाशादाह । सूर्य ।

१ प्राणिति । निगूढो वर्तत इत्यर्थः Sy
सुप्ताबीनि बहुभ्रग्निः इवसनसबुद्धं शब्दम्
Sk. २ सीव P
उबकमप्ये उपविशाम् हंस इव Sy

३ ०पिकेनौ० M
ज्ञानहेतुनाऽऽग्नीयेन प्रकाशेन Sy
प्रज्ञावर्ता मध्ये प्रज्ञया Sk.

४ अतिशयेन चेतयिता ज्ञापयिता । रात्रौ
हि सर्वे जना अन्धकारावृत्तं सर्वमने-
प्रकाशाज्ज्ञानन्ति Sy प्रज्ञावत्तम Sk.

५ प्रजानाम् Sy यच्छीमिर्देशावर्षायेति
शेषः । यच्छर्णा मनुष्याणामर्षयि Sk.

६ उवकालेऽग्निहोत्रादौ प्रसृत् Sy
यदग्निहोत्रहोमार्थमुवकालेऽग्निविद्योष्यते
तदभिप्रायमुवर्मुवित्येतद् विशेष्यम्
Sk. ७ सोमो यथा सकलमोषविरूप
भोग्यजातं सृजति । तथा सकलं
भोक्तुजातं सृजति । अग्नेरेव भोक्तुस्ये
पावस्थानात् Sy ८ मेधावी Sk.

९ ०कान् P षटमित्यादित्य उबकं
वा । तत् उत्पन्न । 'उबीधि हि प्रथमावृत्त
आदित्ये कंस वा मयि वा परिमुज्य

प्रतिस्वरेऽथ शुकगोमयसंस्पर्शं धारयति
तत्प्रवीप्यते । [cf N 7 23] तेना
निरादित्याकुत्पद्यते वैद्युतात्मनोबकात्
Sk. १० उबकमप्ये वर्तमानोऽग्नि-
क्षयान् पशुरिव तनुहस्ता संकुचितगाम्रो
ऽभूत् Sy ११ शिशुना D
प्रथमायाः स्थाने सुतीयेषा । पशुरिव
शिशुः । यथा शिशुक पशुरम्यस्मात्
पशोः प्रजापते तद्वदित्यर्थः Sk.

१२ ०कान् P

१३ प्रभूतः सम्पन्नः । यद्वा शिष्या शिशुना
गर्मस्थेन वत्सेन सहिता गौरिव विभुः
प्रभूतावयवो ज्ञात इत्यर्थः Sy
ईश्वरः सर्वस्य Sk.

१४ ०शति M

१५ Ms D puts the figure ॥६५॥
here to indicate the end of
the sixtyfifth hymn. No such
number is given in P and M

१६ विबा० P १७ ०पिम् M.

१८ धापनीयो विधित्ररूपो वा Sy
चित्रः पूजनीयो वाग्निः Sk.

इव च । सर्वे^१दृश्यमान । आयु^२ । इव । प्राणनहेतु^३र्दग्धे ह्यरण्य ओपधय प्रादुर्भवन्ति । औरस ।
इव । पुत्र^४ । तस्कर^५ । इव । हरणशील । अरण्यानि । सेवते^६ । क्षीरम् । इव । घेनु^७ ।
दीप्तिमान्^८ ।

दाधार^{१०} क्षेम^{११}मोको^{१२} न रण्वो^{१३} यवो^{१४} न पक्वो^{१५} जेता^{१६} जनानाम् ।

ऋपिर्न^{१०} स्तुभ्वा^{११} विद्भु^{१२} प्रंशु^{१३}स्तो वाजी^{१४} न ग्रीतो^{१५} वयो^{१६} दधाति ॥३॥४॥

दाधार क्षेमम् । करोति । रक्षाम् । गृहम् । इव । रमणीयम् । यव । इव । पत्रम् । जेता ।

१. संद्रष्टा सर्वेषा वस्तुना दर्शयिता Sy.
संद्रष्टा संदर्शनीयो वा Sk.
२. आयुर्मुखे सञ्चरन् प्राणः प्रश्वसन्वायुरिव प्रियतमः । यद्वा यथा प्राणवायुः, आयु-
र्जीवित्तमवस्थापयति । . . . एवमग्निरपि
जाठररूपेणायुषोऽवस्थापयिता Sy.
अन्नमिव Sk.
३. ंतु D. प्राणहेतुरत्र प्राण उच्यते । . . .
जाठरात्मना ह्यग्निराहारविपरिणाम-
करत्वात्तदायत्तत्वाच्च प्राणस्य भवति
प्राणहेतुः Sk
४. यथौरसः पुत्र. पितुर्हितमेवाचरति
तद्वदयमपि हितस्य स्वर्गस्य प्राप-
यिता Sy
नित्यशब्दो ध्रुववचनः । कृतकाद्य-
पेक्षया चौरसः पुत्रो नित्य उच्यते ।
यथौरसः पुत्रोऽग्निरपि तद्वत् । साकाङ्क्ष-
त्वाद्योग्यत्वाच्चेष्टाना लोकानां
प्रापकः सुखो वेति वाक्यशेषः । अथवा
पुरस्तादुपचारत्वेऽपि नशब्दस्य न सूनु-
रित्येतावन्मात्रमेवोपमानम् । नित्य
इत्येतत्पमेयम् । नित्योऽग्निः सूनुरिव ।
यथा त्रैर्वाणिकैः पितृणामनृणत्वाय
पुत्रोऽवश्यमुत्पाद्य एवं देवानामनृणत्वा-
याग्निरप्यवश्यमाधेय इत्यर्थः Sk.
५. गतिमानश्च इव . . . भर्ता । यथाश्च
उपर्यारूढ पुरुष बिभर्ति धारयति पोषयति

- वा तद्वदयमपीत्यर्थं Sy.
६. Omitted by P. and D.
दग्धु समवति सेवते वा Sy.
यथा भ्रमणशील आटविकश्चौरो वनानि
सेवते तद्वद्वावस्पोऽग्निर्वनानि सिपक्ति
सेवते Sk.
७. ंनु P. प्रीणयिता Sy
पण्ड्यर्थे प्रथमया । क्षीरमिव घेनोः
स्वभूतम् Sk
८. शसः पूर्वरूप ज्वल P.
शसः पूर्वरूपज्वलन् D शंसः विपूर्व-
रूपज्वलन् M.
९. ंप्तिम P ंप्तिमा M.
१०. क्षेम P क्षेमः D.
११. धारयति स्तोतृभ्यो दत्तस्य धनस्य
रक्षण कर्तुं शक्नोतीति भाव. Sy.
धारयति क्षेमम् । क्षेम करोतीत्यर्थः Sk.
१२. यद्वा गन्तव्य. । गृहवत् सर्वे. प्राप्यत
इत्यर्थः Sy
१३. द्वे अपि चैते रण्व इत्यस्योपमाने । गृह-
मिव च यव इव च पक्व. सर्वस्य रमणीयो-
ऽग्नि । प्रीतिकर इत्यर्थः Sk.
१४. M adds च before पक्वः ।
यथा पक्वो यव उपभोगयोग्यो भवति
तद्वदग्निरपि पाकादिकार्यहेतुतयोपभोग्य
इत्यर्थः Sy.

जनानां सोयमग्निरक्षं प्रयच्छति । यथा । ऋषिः । स्तोता । मनुष्येषु । प्रशस्तोऽभिरक्षायकुशलः ।
अक्षम् । प्रयच्छति । अपव । इव च घासेन प्रीयत इति ।

दुरोकशोचिः क्रतुर्न नित्यो जायेव योनावरु विश्वस्मै ।

चित्रो यदभ्रादृच्छ्वेतो न विच्छु रथो न रुक्मी त्वेषः समस्तु ॥५॥६॥

दुरोकशोचिः । दुःसेवतेजाः । प्रज्ञाः । इव । अनुस्मृतः । जायेव गृहे वर्तमानः । पर्याप्तो
भवति । विद्वस्मै जनाय । मित्रः । यदा । भ्राजतेऽरभ्ये । श्वेतवर्णः । इवादित्यः । विदुः । रथः ।
इव च । हिरण्यम् । दीप्तः । सङ्ग्रामेषु ।

१ शशुजनानां मध्येऽभिभविता Sy
शशुजनानाम् Sk.

२ ययर्थ P यविः M.

मत्रद्रष्टा ऋषिरिव ..देवानां स्तोता Sy
होतृत्वावनिर्ऋषिरिव स्तोता देवानाम्
Sk. ३ यजमानलक्षणेषु Sy

तृतीयार्थे सप्तमी । विद्विर्मनुष्य Sk.

४ प्रख्यातः Sy प्रकर्षेण स्तुतः Sk.

५ अमिक्षं D

६ अभिरक्षणोत्सुकालक्षं P

७ अस्मन्मं इवास्वित्यर्थः Sy स्तोतृभ्यः
Sk. ८. Omitted by P
यथाइवो हर्षयुक्तो युद्धामिमुखं गच्छति
तद्वयमपि देवानां हृषिर्बहूमे हर्षयुक्तो
भवतीत्यर्थः Sy

अश्व इवोत्कृष्टः प्रीतश्च सभग्निः ।

अथवा वानी नेत्येतद् वयो

इयातीत्यस्योपमानं न प्रशस्त इत्ये
तस्य । अथ इव च वयो भवति ।

यथा सङ्ग्रामाश्च सङ्ग्रामं गित्वा तद्
द्वारेणाहं ब्रूवति तद्वत् प्रीतस्तभग्नि
र्ब्रूवतीत्यर्थः Sk.

८. कुक्करोको मस्याम् । यत्र व्यवस्थात्
न दाक्यत इत्यर्थः । सा दुरोकाः ।
दुरोकाः शोचिः यस्य स दुरोकशोचिः
दुस्तहवीप्तिकः Sk.

१० कर्मणा कर्ता । स इव ध्रुवः । यथा स
कर्मसु ध्रुवोऽप्रमत्तः सन् जागति तद्व
यमप्यग्निः कर्मसु रक्षसां बहूमे ध्रुवो
जागतीत्यर्थः । भूयणं भवति Sy
कृतुः कर्म प्रज्ञा वा तद्वदित्यः Sk.

११ यव० P ०न M

१२ सर्वस्मै कार्याय, एवमग्निरक्षं पर्याप्तः
सर्वस्मै कार्याय । स्तोतृणां सर्वकार्याणि
कर्तुं समर्थ इत्यर्थः Sk.

१३ सर्वस्मै यच्छ्रुतनाय । यथा जायया
गृहमसङ्कृतं भवति तद्वदग्निना यशगृह
मप्यसङ्कृतं सद् बुध्यत इत्यर्थः Sy

१४ चित्रः seems to be the correct
reading चायनीयो विचित्रबीप्तिर्वा
Sy विचित्र Sk.

१५ यव P यविति व्यत्ययेन
नर्पुसकता । यो भ्राजते Sk.

१६ राज्ञो इहृहनि सूर्य इवाग्निः प्रकाशको
भवति Sy श्वेतवर्णत्वाच्छ्वेत
आदित्यः । आदित्य इव Sk.

१७ वक्षु P प्रजासु Sy
मनुष्येषु Sk. १८ रथम् P D
यथा एकवान् रूपेण सुवर्णेन वा
कचित्तावयवो रथः सङ्ग्रामेषु बीप्तः
स्यात् तद्वत्स्वेषो बीप्तः Sk.

१९ सुवर्णवदुरोचमानबीप्तिर्युक्तः Sy

सेनेव सृष्टामं दधात्यस्तुर्न दिद्युत्त्वेपप्रतीका ।

यमो ह जातो यमो जनित्वं जारः कनीनां पतिर्जनीनाम् ॥७॥८॥

सेनेव सृष्टा । सेनेव^१ । उद्युक्ता^२ । बलम्^३ । दधाति^४ । अस्तु^५ । उव^६ । आयुधम्^७ । दीप्तमुस्रम्^८ ।
 यमः^९ । एव^{१०} । जातोऽग्निरपि यम उच्यते यमनात्^{११} । यम^{१२} । एव^{१३} । जनिष्यमाणः^{१४} । जरयिता^{१५} ।
 कन्यकानाम्^{१६} । “तृतीयो^{१७} अग्निष्टे^{१८} पतिः^{१९}” इत्यपि निगमो भवति । “पालयिता^{२०} जायमानानाम्^{२१} ।
 तत्प्रधाना हि यज्ञसयोगेन भवन्ति^{२२}” ।

१. स्वामिना सह वर्तमाना भटसहतिरिव ।
 ... प्रेरिता Sy. सेनेव सृष्टा भयं वा
 बलं वा दधाति । अस्तुरिव दिद्युत्त्वेप-
 प्रतीका । भयप्रतीका । [बलप्रतीका
 यज्ञप्रतीका] महाप्रतीका दीप्तप्रतीका
 वा N 10.21.

२. यथा सेना सेनापतिना सृष्टा विसृष्टाऽ-
 भ्यनुज्ञाता सती यान् प्रति गच्छति
 तेषाम् Sk

३. शत्रूणां भयम् Sy. भयम् । ... एवमति-
 प्रज्वलितोऽग्निरम ... भयं ददाति ।
 जनयतीत्यर्थः । कस्य ? अनिर्देशात्
 कृत्स्नस्य जगतो रक्षसां वा Sk.

४. विदधाति । करोतीत्यर्थः । यद्वा सृष्टा
 सेना. . . बलं दधाति । सा यथा बलवती
 तद्वदग्निरपि बलवानित्यर्थः Sy.

५. क्षेप्तुः Sy. अस्तुर्न दिद्युत् । इदमपि
 भयाधानस्यैव द्वितीयमुपमानम् । दिद्यु-
 दिति वज्रनाम । वज्रनामानि चायुध-
 मात्रवचनानि नेन्द्रायुधविशेषवचनान्येव ।
 तेनात्र दिद्युच्छक्तिरुच्यते । यथा चास्तुः
 क्षेपणशीलस्य स्वभूता शक्तिर्यं प्रति
 क्षिप्यते तस्य भयं ददाति तद्वत् Sk.

६. अस्तु दिव D. बलम् । दधाति । अस्तुः
 missing M.

७. दिद्युदिति वज्रनाम । तेन चात्रेषुलक्ष्यते ।
 ... सा यथा भीषयते तद्वदग्निरपि
 राक्षसादीन् भीषयत इत्यर्थः Sy.

८. प्रतीकं दर्शनमुच्यते । दीप्तदर्शना ।
 उज्ज्वलेत्यर्थः Sk.

९. युगपज्जातत्वाद्यमोऽत्राग्निरुच्यते । तेन
 पुनः सहानीय युगपज्जात इन्द्रेण । . . .
 अथवा प्रयच्छति स्तोतृभ्यः कामानिति

यम. Sk.

यम इव जातः । यमो जनिष्यमाणः ।
 जार कनीनाम् । जरयिता कन्यानाम् ।
 पतिर्जनीनाम् । पालयिता जायानाम् ।
 तत्प्रधाना हि यज्ञसयोगेन भवन्ति ।
 N. 10. 21

१०. यच्छति ददाति स्तोतृभ्यः कामानिति
 यमोऽग्निरुच्यते । यद्वा इन्द्राग्न्यो-
 र्युगपदुत्पन्नत्वाद्गनेर्यमत्वम् Sy.

११. नि० M. तदुभयमपि ... अग्निरेव ।
 सर्वेषां भावानामाहुतिद्वाराऽग्न्यधी-
 नत्वात् Sy यावत्किञ्चित् सर्व-
 मग्न्यायत्तत्वाद्गग्निरेवेत्यर्थः Sk.

१२. जनयि० P. जार० M.
 यतो विवाहसमयेऽग्नी लाजादिद्रव्य-
 होमे सति तासा कन्यात्व निवर्तते ।
 अतो जरयितेत्युच्यते Sy
 अग्निसन्निधौ व्यूढाना कन्यकानां कन्यात्वं
 व्यावर्त्यते Sk. १३. RV. X. 85. 40.

१४. भर्ता Sy पतिः Sk

१५. According to the text of
 the Nirukta, the reading
 should be जायानां and not
 जायमानानाम् । कृतविवाहानाम् Sy.
 जनयन्त्यपत्यानीति जनयो भार्यास्तासां
 पतिः । यावती काचित् स्त्री, सर्वस्याः
 प्रथममग्निः पतिर्भवति पश्चान्मनुष्यः ।
 ... अथवा कनतिः कान्तिकर्मा ।
 कमनीयत्वात् कनय ओषधय इहोच्यन्ते ।
 जनयोऽप्योषधय एव जायमानत्वात् ।
 तासामृबीसात्मना फलपाककरत्वाज्जा-
 रोऽग्निः । पतिश्च स्वामित्वात् पाल-
 यितृत्वाद्वा Sk १६. N 10. 21

त वञ्चराथा वयं वसत्यास्तु न गावो न चन्त हृद्धम् ।

सिन्धुर्न द्योदः प्र नीचैरैनो भवन्तु गावः स्वर्द्धीके ॥६॥१०॥

तं वञ्चराथा । तमिमम् । युयम् । चरन्त्या पश्वाहुत्या वयम् । निवसन्त्योपघाहुत्या । गृहम् । यथा । गाव । आप्नुवन्ति तथाऽऽप्नुवाम । इदं समृद्धं भोगे । सिन्धु । इव । उवकम् । अधः स्थित मग्निज्वाला । उवगमयति ते च । रमय । संश्लिष्टा भवन्ति । सर्वस्य दर्शनीयेज्जनाविति ।

- १ सा P २ वञ्चरथा P
 तं व । चराथा चरन्त्या । पश्वाहुत्या ।
 वसत्या च । निवसन्त्या । औपघाहुत्या ।
 अस्तं यथा गाव आप्नुवन्ति तथाऽऽप्नुवाम ।
 इदं समृद्धं भोगे N 10. 21
- ३ व इति व्यत्ययेन बहुवचनम् त्वाम् Sy
 व इति द्वितीयैकवचनस्य स्थाने बहु
 वचनम् । य उक्तगुणोऽस्ति तं त्वाम् Sk.
- ४ चरतीति चरथ पशु । तत्प्रभवा या
 हृवयाद्यवदानाहुति । सापि कारणभर्मस्य
 कार्येषूपचारवर्षानाच्छरापोष्यते । तथा
 Sk. ५ पश्वाहु० P D
 चरतीति चरथ पशु । तत्प्रभवैर्हृवया
 विभि साध्याऽऽहुतिरपि चरथेत्युच्यते ।
 उपचारात् कार्ये कारभशब्द । चरथया
 पशुप्रभवहृवयाविसाधनयाऽऽहुत्या Sy
- ६ वसति निवसतीति स्थावरौ व्रीह्यादि
 र्वसति । पूर्ववत्साध्याहुतिर्मन्वते Sy
 वसतीति वसति स्थावरक्या व्रीहियवा
 घोषधि । तत्प्रभवा पुरोडाशाद्याहुतिरपि
 वसतिरिति । तथा च Sk.
७. ०यडा इत्या M.
८. यथा गृहं गावो व्याप्नुवन्त्युपगच्छन्ति वा
 तद्दत् Sk. ९ ०वम P ०पु० M.
 नक्षते । व्याप्यर्थोऽयम् । व्यत्ययेन
 भोक्तमस्य स्थाने प्रथमपुरुष । नक्षामहे
 व्याप्नुम । अथवा तुक्त स्तुक्त नक्त गतौ ।
 उपगच्छामः Sk.
- १० प्रवीप्तम् Sy आहुतनीयात्मना वीप्तं

- सस्तम् Sk. ११ Missing in M.
- १२ ०न्धुम् P स्यन्दनशीलम् Sy
 सिन्धोरिवोवकम् Sk.
- १३ नितरामञ्चतीरितस्ततो नितरामुद्ग
 च्छन्तीज्वाला Sy प्र नीचैरैनोत् ।
 इहो वा गत्यथस्य एवतेर्वा गतिकर्मण
 इवं ष्यम् । वाक्स्फोऽग्निरामूलाद्यो
 धीर्बधुं प्रकर्षेण नीचैर्गच्छति Sk.
- १४ अग्नि P ०ग्निं M. M adds
 नीची after अग्नि । १५ मयिति P
 प्रेरयति । यथा अन्नप्रवाहो निम्नदेशे
 क्षीप्रं गच्छति तद्वन्मेज्जाला दग्धस्य
 प्रति गच्छन्तीति भावः Sy
- १६ किञ्च नवस्त गाव । स्तुतयोऽत्र गाव
 उच्यन्ते । स्तोतारो वा । अग्नि
 स्तुवन्ति स्तुतयः स्तोतारो वा । क्षाक-
 पूगिस्तु मस्तोऽत्र गाव उच्यन्ते इति
 मायते । अग्निं स्तुवन्तो मस्तः Sk.
१७. नमसि वर्तमाने Sy स्व सर्वे सर्वस्मिन्
 वा वृषीके बर्षमीये वेद्यावो स्थाने ।
 अथवा वृषीकेशब्दो ब्रष्टुमित्यस्य कार्ये ।
 स्वर्द्धीके अग्निप्रकाशितं सर्वं ब्रष्टु-
 मित्यर्थः । शुभाम वा स्वर्द्धाब्दः ।
 शुभोर्द्धुम् । स्वर्गं प्राप्नुमित्यर्थः Sk.
- १८ Ms D puts the figure ॥६॥
 here to indicate the end
 of the sixtysixth hymn. No
 such number is given in
 P and M.

I.67

वनेषु जायुर्मत्तेषु मित्रो वृणीते श्रुष्टिं राजेवाजुयम् ।
क्षेमो न साधुः क्रतुर्न भद्रो भुवत्स्वाधीर्होता हव्यवाट् ॥१॥२॥

वनेषु जायुः। काष्ठेषु। जायमान। मत्तेषु। सखा। वृणीते। क्षिप्रकारिण यजमानम्।
राजेव। अजर मित्रम्। क्षेम। इव। साधु। कर्म। इव। भजनीय। भवति। मुकुर्मा होता।
हव्यवाट्।

हस्ते दधानो नृम्णा विश्वान्यमै देवान्धाद्गुहा निपीदन् ।
विदन्तीमत्र नरो धियंधा हृदा यत्तृष्टान्मन्त्राँ अशंसन् ॥३॥४॥

हस्ते दधानः। हस्ते। धारयन्। सर्वाण्येव। धनानि देवैर्निहितानि। भये। देवान्। धात्।

१. अरण्येषु Sy.

वनेषु Sk.

२. दावरूपेण जननशीलोऽग्निः Sk

३. मत्तेषु M.

षष्ठ्यर्थे सप्तमी। मनुष्याणा मित्रम्
Sk

४. सम्भजते Sy; Sk

५. क्षिप्रेण कर्मणामनुष्ठातेत्यर्थः। . . .

एवम्भूतम् Sy

श्रुष्टिशब्दोऽत्र दूतवचनो न क्षिप्रनाम।

दूतमात्मीयं परकीयं वा राजेव Sk

६. जरारहितं दृढाङ्गं सर्वकार्येषु शक्त-
मित्यर्थः। एवम्भूतं पुरुषं यथा राजा
वृणीते तद्वत् Sy.

न कदाचिज्जीर्यत इत्यर्थः Sk

७. रक्षकः Sy

क्षेम इति द्वितीयार्थे प्रथमा। क्षेममिव
च साधुः। यो हि साधुर्न तस्य कुतश्चि-
दक्षेममस्ति Sk.

८. साधयिता Sy.

९. कर्मणां कर्ता। स इव . . . कल्याणो
वा Sy.

ऋतुरितीयमपि द्वितीयार्थ एव प्रथमा।
विज्ञानमिव च भद्रः पुरुषः। अथवा
क्षेमः। ऋतुरिति स्वार्थ एव
प्रथमा। क्षेमकरस्तु क्षेम उच्यते।
नकारस्तु पुरस्तादुपचारोऽप्युपमार्थीयः
साधुरित्येतेन सम्बध्यते। साधुरिव
क्षेमकरोऽग्निः। विज्ञानमिव भद्र
इत्यर्थः Sk.

१०. सु 1s omitted by P.

शोभनाध्यानो वा Sy.

स्वाध्यानः कल्याणचित्तोऽग्निः Sk.

११. देवानामाह्वाता Sy.

१२. वाहाः P.

हव्यवाहनो नाम देवानामग्निः Sy.

सर्वयजमानानाम् Sk.

१३. हविलक्षणाणि Sy

हविलक्षणाणि धनानि। . . . गृहीतसर्वह-
विष्कस्सन्नित्यर्थः Sk

१४. अग्नौ हविर्भिः सह पलायिते सति सर्वे
देवा अभैषुरित्यर्थः Sy.

निदधाति। अदृश्यमानत्वाद् भय
देवानामुत्पादयतीत्यर्थः Sk.

गुहामाम् । निपीदन् । विदन्ति । एतम् । अत्र । देवा । कर्मणो घातार । हृदयेन । यदा । कृतान् ।
मन्त्रान् । अर्घसन् ।

अजो न चां दाधारं पृथिवीं तस्तम्भं धा मन्त्रैभिः सत्यैः ।

प्रिया पदानि पश्वो नि पाहि विश्वायुरभे गुहा गुहं गाः ॥५॥६॥

अजो न क्षाम् । सूय^{११} । इव । भूमिम् । अन्तरिक्षं च । धारयति । धौं च । तस्तम्भ । मन्त्रे ।
सत्यै^{११} स्तूयमान स त्वमग्ने ! अस्माकम् । पशो^{११} । प्रियाणि । पदानि । नितराम् । रक्ष । सर्वोभ
स्त्वम् । अग्न ! गुहायां अपि । गूढं प्रदेयाम् । गतवानिति ।

- १ अप्सु मध्येऽव्यत्यादौ वा सवृतप्रवेक्षे Sy
गुहा गूढं प्रच्छन्नम् Sk.
- २ ऽबद् D नियवद् P
निगूढो वर्तमान सन् Sy
नियमेन गच्छन् Sk.
- ३ मनुष्यास्तु विदमत्येनमत्राभ्यवस्यया
वर्तमानम् Sk.
- ४ निपीदन् । विदन्ति । एतम् missing
M. अस्मिन् काले Sy
- ५ कर्मणां बुद्धीनां वा धारयितार Sy
धियं वा यागकर्मणा प्रतया वा धार
यितार । यष्टार प्रज्ञावन्तौ वेत्यर्थं Sk.
- ६ हृदयावस्थितया बुद्ध्या Sy
ये Sk.
- ७ निर्मितान् अग्निस्तुतिपरान् Sy
मनसा सद्भक्त्युत्तानित्यर्थं Sk.
- ८ अग्निस्तुतिरूपान् Sk.
- ९ अस्तुवन् अषोषप्रित्यर्थं Sy
अंसतिरत्र सामर्थ्याद्बुद्धारणार्थं । अथवा
अंसति स्तुत्यर्थं एव । सष्टान् मन्त्रानिति
तृतीयास्थाने द्वितीया । ये हृदयेन
सङ्कल्पितमन्त्रैः स्तुषन्तीत्यर्थं Sk.
- ११ यदा न जायत इत्यजः । अम्मरहित
इत्यर्थं । स इव Sy अजातत्वाद्ब्रह्म
प्रजापति । स यथा सद्ब्रह्मि Sk.
- १२ अन्तरिक्षं च missing M.

- १३ धौं M
- १४ यथापो न पतत्युपपेयं तिष्ठति तथा
करोतीत्यर्थः । यदा सत्यमन्त्रं स्तूय
मानोऽग्निर्धां तस्तम्भेति Sy
स्तम्भानिति प्रतिषयाप । विषं च
प्रतिषम्भानिति Sk. १५ धूलोकम्
अधितयार्थं मन्त्रे स्तम्भानिति Sy
होतृत्यादग्निः सत्यमन्त्रैर्यागाद्ये धर्मं
बेवता स्तुयन् धर्मापत्तित्यसौत्नीं त्रीनपि
लोकान् प्रजापतिरिव धारयतीत्यर्थं Sk.
- १६ पशुसवृशस्य मम Sk.
- १७ पशोः । प्रियाणि missing M
इह परंप्र च लोके प्रियाणि Sk.
- १८ शोभमनुषोवकोपेतानि स्थानानि Sy
स्थानानि Sk.
- १९ नियमेन रक्ष । अथवा पशव इति बुद्धे
रिवं रूपं द्वितीयायवृत्तवचनान्तम् । यानि
त्व प्रियाणि पदानि तानि पश्यतो
जानतोऽस्मान् रक्षेत्यर्थं Sk.
- २० ना धाक्षीरित्यर्थं Sy
- २१ गृहीतास्मवीयहविष्क सन्नित्यर्थं Sk
- २२ रक्षोऽसुररूपवचनार्थं गुडात् Sk.
- २३ गवां सञ्चाराद्योम्यस्थानम् Sy
गूढतरम् Sk.
- २४ गच्छ तत्रैव नियतेत्यर्थं Sy
अस्यन्तगूढं गच्छन्नित्यर्थं Sk.

य ई चिकेत गुहा भवन्तमा यः ससाद् धारामृतस्य ।

वि ये चृतन्त्यृता सपन्त आदिद्वसूनि प्र ववाचास्मै ॥७॥८॥

य ई^१ चिकेत । य । एनम्^२ । जानाति । गुहायाम्^३ । भवन्तम् । यश्च । आससाद् । सत्यभूत-
स्यान्ते । मार्गम्^४ । ये च । विचृतन्ति^५ मार्गस्थितानि^६ तिरोधानानि^७ । सत्यानि^८ । स्पृगन्त^९ । अनन्तरम्^{१०} ।
एव । अस्मै^{११} हस्तस्थानि^{१२} । वसून्यग्नि^{१३} । प्रोवाचेति^{१४} ।

वि यो वीरुत्सु रोधन्महित्वोत् प्रजा उत प्रसूष्वन्तः ।

चित्तिरपां दमे विश्वायुः सर्वेव धीराः संमाय चक्रुः ॥९॥१०॥

वि यो वीरुत्सु । योऽग्निः । वीरुत्सु । अन्तः । माहात्म्येन रसम् । अरुणत् । अपिच । प्रजा
पुष्पफलादिरूपा । ओषधीष्वन्त^{२०} । एका उतशब्दः पादपूरण^{२१} । सोऽयमन्तरिक्षेऽपाम् । चेतयिता^{२२} ।

१. एवं P. २. हविर्गृहीत्वा गूढम् Sk.

३. ०न्तं इवो ससाद् M. उपास्त इत्यर्थः
Sy. आसीदति । करोतीत्यर्थः Sk.

४. सत्यस्य यज्ञस्य वा Sy.

ऋतस्य गतस्य सतः परोक्षस्य सतः ।
परोक्षस्यापीत्यर्थः Sk.

५. धारयितारम् Sy.

धारां स्तुतिलक्षणां वाचम् Sk.

६. अग्निमुद्दिश्य स्तुतीर्ग्रन्थन्ति कुर्वन्ती-
त्यर्थः Sy. विविधं सूक्ताध्यायादि-

लक्षणान् स्तुतिग्रन्थानेव कुर्वन्ति Sk.

७. ०स्थाना P. ८. तिरोधानानि सत्यानि
missing M. यज्ञान् वा Sy. ऋता

ऋतं सत्यं गतवानग्निः Sk.

९. समवयन्तः . . . वा Sy.

सपतिरर्चतिकर्मा । स्तुवन्तः Sk.

१०. स्तुत्यनन्तरमेव Sy.

आदित् । उभावप्येतौ पदपूरणौ Sk.

११. M. adds सर्वस्मै after अस्मै ।

सर्वस्मै स्तोतृजनाय Sy. अस्मै ।

बहुवचनस्य स्थाने इदमेकवचनम् ।

एभ्यः सर्वेभ्यो निर्दिष्टेभ्यः Sk.

१२. ०तथा० M. १३. प्रकथयति Sy.

युष्मभ्यमेतानि धनानीत्येवं प्रकर्षेण
ब्रवीति । ददातीत्यर्थः Sk.

१४. M. adds हि after इति ।

१५. ओषधीषु Sy. वीरुध ओषधयः ।
तासु Sk १६. ०न्तं M.

१७. यानि महत्त्वानि सन्ति तानि Sy.

स्वेन Sk. १८. विशेषेणावृणोति
नावशेषयति Sy. विविधमारोहति Sk.

१९. प्रजाः P. प्रकर्षेणोत्पन्नाः Sy.

प्रजायन्त इति प्रजाः । सप्तम्यर्थे चैषा
प्रथमा । प्रजायमानासु Sk.

२०. निरूपाः M. २१. उत्पादयित्रीषु
मातृस्थानीयास्वोषधीषु Sy.

उत प्रसूषु प्रसूतासु । क्व प्रदेशे आरो-
हति ? उच्यते । अन्तर्मध्येऽपि न बहि-

रेव केवलम् Sk २२. ष्वन्ते कृते M.

२३. ०वां M. वृष्टिलक्षणानाम् । अथवाऽऽप
इत्यन्तरिक्षनाम । साहचर्यात् त्रयोऽपि

लोका अप्शब्देनोच्यन्ते । त्रयाणामपि
लोकानामित्यर्थः Sk.

२४. चत० P. ज्ञापयिता Sy. ज्ञाता Sk.

गृहे । सर्वाश्वस्तमिममप्रलीतमानीय । गृहमिवोत्तरवेदिम् । चन्द्ररिति ।

I 68

श्रीगणेशुप स्यादिवं सुरय्युः स्यात्तुश्चरथमत्कून्व्यूयोत् ।

परि यदेपामेको विश्वेषां श्रुवद्देवो देवानां महित्वा ॥१॥२॥

श्रीगणेशुप स्यात् । हविर्मिमिधयन्तु—उपसिष्यति । घृलोकं हविषः । सर्वा । स्यावरम् ।
अङ्गमं च तेजसा तमसः प्रकाशयति । रात्रीश्च । परिभवति । यदा । सर्वान् । इमान् । देवान् एक
एव । महत्त्वेन ।

- १ जलानां मध्यमूले गृहे Sy साकाङ्क्षा
त्वाद्भोतुत्वेन निपीवति स्तुयते वेति
वाक्यशेषः Sk. २ ०निर्म
निपीनमा० M सम्माननं पूजनं कृत्वा ।
स्तुतिभिः स्तुत्वेत्यर्थः Sy
- ३ ०निवो P यथा सर्वं गृहं प्रथमतः
सम्पूज्य पश्चात्तत्र कर्माभ्याश्चरति
तद्वत् Sy एकवाक्यताप्रसिद्धार्थ
श्च अस्तच्छावाभ्याहृतभ्यो । यत्लोकि-
कमिष गृहं पीरा प्रसाजन्तः सम्माम
सम्पूज्य मीत्वा चक्रुः कृतयन्तस्तत्र Sk.
- ४ ०वीं D ५ सम्पत्तो P D M.
- ६ Ms D puts the figure ॥६७॥
here to indicate the end of
the sixtyseventh hymn. No
such number is given in
P and M.
७. पयःप्रभृतिना श्रयणद्वयेण सोममिव
सैर्हविर्मान् श्रीयन् निधयन् Sy
८. श्रीणम् । श्रीय्य पाकेऽप्यन्न । इह तु
सामभ्यांहाहार्यः । श्रावण्योऽग्निस्तु
श्रीयथिवनस्पतीन् बहुषु Sk.
९. विति० P प्राप्नोतीत्यर्थः Sy
दिवं स्पृशतीत्यर्थः Sk.
- १० मुरभ्यतेर्गतिरुर्मज इवं क्षिप्रताम् ।
क्षिप्रणामी Sk.
- ११ Omitted by P १२ The
word तमसु is in the neut.
gender Evidently, abl
sing or gen. sing cannot
be here intended. Acc. sing

- or pl alone would suit.
The reading should there-
fore be तमः or तमांसि । Or
it may be तमसो विनाशिन see
VM on RV I 71 2
- ११ विशेषेणाऽऽच्छावयति । हविषहमं कुर्वन्
सर्वमपि जगत् स्वनासा प्रकाशयति
स्मेति भावः Sy
 - १४ रात्रीश्च तमोऽस्यास्तती स्वेन श्योतिवा
प्रकाशक्याः करोतीत्यर्थः । अथवाऽ-
कृतनिति सप्तम्यर्थे द्वितीया । स्यावरं
अङ्गमं रात्रिषु प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.
 - १५ परीत्युपसर्गभूतेषोऽप्यभ्यापवाभ्याहारः ।
यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता । हविर्मयता
विना परिगृहीता य एको विश्वेषां भुवद्
भवति । अथवा परीत्यर्थं भुवदित्येतेनैव
सम्बध्यते । परिपूर्वश्च भवति परि
प्रह । एपामित्यादिषु तु द्वितीयाय
पठ्यी । परिगृह्णाति य एतान् Sk.
 - १६ परिगृह्णाति परितो भ्याप्य वर्तते Sy
 - १७ यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता Sk.
 १८. विश्वेषां सर्वेषां, देवानां इतानिगुण-
युक्तानामिन्द्रावीनां मध्ये देवो द्योतमान
एक एवायमग्निरेवां पूर्वोक्तानां
महित्वा माहात्म्यानि यद् यस्मात्
परितो भ्याप्य वर्तते । यद्वा एवां
विश्वेषां स्यावरावीनां मध्ये वर्तमानोऽयं
देवोऽग्निर्देवानां महत्त्वानि यद्वा
परितो भ्याप्योति । तदानीमिति
पूर्वोक्तान्यः Sy
 १९. V Mādhava ignores देवः

आदित्ते विश्वे क्रतुं जुपन्त शुष्काद्यदेव जीवो जनिष्ठाः ।

भजन्त विश्वे देवत्वं नाम ऋतं सपन्तो अमृतमेवैः ॥३॥४॥

आदित्ते^१ । अनन्तरम्^२ । एव^३ । तुभ्यम्^४ । सर्वे^५ । कर्म^६ । अजुपन्त^७ । शुष्कात्^८ काष्ठात्^९ । यदा^{१०} ।
जातस्त्वम्^{११} । जीवस्तदा^{१२} । सर्वे^{१३} च तेन कर्मणा^{१४} । कामाना नामकम्^{१५} । देवत्व च^{१६} । अभजन्त^{१७} । ऋत^{१८}
सत्यम्^{१९} । अमृत च त्वाम्^{२०} । गमने^{२१} । स्पृशन्त^{२२} ।

ऋतस्य प्रेषा ऋतस्य धीतिर्विश्वायुर्विश्वे अपांसि चक्रुः ।

यस्तुभ्यं दाशाद्यो वा ते शिञ्जात्तस्मै चिकित्वात्रयि दयस्व ॥५॥६॥

ऋतस्य प्रेषा^१ । अग्नेरेव^२ । “होता यक्षत्”^३ इत्यादिका प्रेषा^४ । ऋतस्यैव कर्म^५ । सर्वहविष्क^६ ।

१. ०दत्ते M. २. 'आत्' 'इत्' इति पदपूरणावपिचेत्यनयोर्वार्ये Sk
३. तव Sk. ४. मनुष्या देवा वा Sk
५. काम P. हविर्नयनादिकर्म प्रज्ञां वा Sk.
६. सेवन्ते, अनुतिष्ठन्ति Sy. सेवन्ते Sk.
७. नीरसाद् अरणिरूपात् काष्ठात् Sy.
८. प्रादुर्भवति मथनेनोत्पद्यसे Sy.
सर्वत्र हि कारणधर्मानुविधायि कार्यम् ।
त्वं तु निर्जीवादपि काष्ठात्
स्वमाहात्म्येन जीव एव जायस इत्यर्थः
Sk. ९. त्वज्जीव D. प्रज्वलन् Sy.
१०. बहवो मनुष्याः Sk.
११. Both Sy and V.M. para-
phrase नाम by नामकम् ।
Sy. further explains नामक
as अभिभावकं 'overpowering'
in RV. 1. 80. 3 see नृष्णम् ।
But this explanation does
not give any good sense. Sk.
explains it as प्रख्यातम्,
'known' which is quite
appropriate. नाम may be a
particle of emphasis i.e. in
the sense of 'indeed' I think

- V.M. takes देवत्वं in apposition
to कामाना नामक i.e. divinity—a
name or goal of their desires.
१२. यदेतद् देवत्वं नाम प्रख्यातम् बहवो
मनुष्या देवत्व प्राप्ता इत्यर्थः Sk.
१३. सर्वगतं वा स्तुवन्तः Sk
१४. अमरणम् Sy. १५. स्तोत्रैः Sy
तैस्तैर्देवत्वप्राप्त्यादिकामैर्युक्ताः Sk.
१६. समवयन्तः प्राप्नुवन्त इत्यर्थः Sy.
१७. V. Mādhava ignores देव
१८. ऋतस्य सत्यस्य सर्वगतस्य वा भवतः
Sk. १९. R.V.I. 139. 10.
२०. प्रेषा. P. D. प्रकर्षणेऽप्यसाणा.
स्तुतयः क्रियन्ते । . . . ऋतस्य देवयजनं
प्राप्तस्याग्नेः Sy. पाशुकाः
सोमिकाश्च प्रेषाः । यावन्तः केचन
प्रेषास्ते होतृत्वात् सर्वे तवेत्यर्थः Sk
२१. धीयते सोमः पीयतेऽस्मिन्निति धीतिर्यागः ।
सोऽपि . . . देवयजनदेशं प्राप्तस्याग्नेरेव
क्रियते Sy. कर्म वा प्रज्ञा वा स्तुतिर्वा
धीतिरुच्यते । साप्यृतस्य तवैव Sk.
२२. ससर्वं M. विश्वं सर्वमायुरन्नं यस्य
स तथाविधो भवति Sy. षष्ठ्यर्थे
प्रथमेषा । विश्वायुषः सर्वात्तस्य Sk.

विश्वे च तस्मै । कर्माणि । कुर्वन्ति । य । तुभ्यम् । प्रयच्छति । य । वा । तुभ्यमात्मानम् । नियच्छति
तस्मै । जानन् । धनम् । योहि ।

होता निरपत्तो मनोरपत्ये स चिन्वासां पती रयीणाम् ।

इच्छन्त रेतो मिथस्तनुषु स जानत स्वैर्दक्षैर्मूराः ॥७॥८॥

होता नियस^{११} । होता । निरण^{११} । मनुष्येषु^{११} । स । खलु^{११} आसाम् । रयीणाम् । स्वामी
तस्मिन्नेतस्मिन् अन्त-स्थिते । मिथं संसर्गात् स्तेषु । अवयवेषु । पुत्रम् । ऐच्छन् । समजानत चेतरे ।
स्वै । इन्द्रियैः । अमूढा ।

- १ सर्वे यजमानाः Sy
एकवाक्यताप्रतिषेधाय यत्तच्छब्दावध्या
हृतव्यो । यान्यपि सर्वे मनुष्या यागादि
कर्माणि कुर्वन्ति तावद्यपि तत्रैव Sk.
- २ बसंपूर्णमात्मादीनि कर्माणि Sy
- ३ अशुभोद्देशादीनि हवींषि इवाति Sy
हृषि Sk.
- ४ अन्वोऽपि यो यजमानः स्ववीर्यं कर्म
कर्तुं शक्तो भूयासम् इतोच्छति Sy
- ५ शिक्षात् । शान्कर्मार्यं सन्नन्तस्य धार्यं
ब्रह्म Sk.
- ६ P and D repeat य । वा ।
तुभ्यमात्मानम् । नियच्छति
७. उभयविधाय Sy
८. धनम् P तत्कृतमनुष्ठानं जानंस्त्वम् Sy
- ९ धन् M
- १० योहि Sy, Sk.
- ११ ०त्त M. १२ देवानामाह्वाता Sy
स चिन्वासामिति तच्छब्दाद्यच्छब्दो
ऽप्याहार्यः । योऽग्निर्होता Sk.
- १३ ०ण्णा M. निरपत्ति वा Sk.
- १४ यजमानस्याप्यं प्रजायाम् Sy
- १५ चिन्नु इति पदपूरणं Sk.
- १६ प्रजायाम् Sy
हविर्लक्षणानाम् Sk.
- १७ गवादीनां यमानामपि Sy

- १८ मिथं संसृष्टमेकीमूर्तं पुत्ररूपेण परि
णतम् Sy सहभूताया अपि Sk.
- १९ शरीरेषु Sy आत्मीयेषु शरीरेषु ।
स्वशरीरं वा रेतः Sk.
- २० वीर्यम् Sy
एकवाक्यताप्रतिषेधाय यत्तच्छब्दावध्या
हृतव्यो । य इच्छन्ति रेतः ।
इच्छया चात्र तत्कारणकौरसप्रनेच्छा
प्रतिपाद्यते । योऽग्निपरिधर्षयि सन्मुञ्जिता
अपि सन्तः स्वशरीररेतःकारणिका
मोरसो प्रजामिच्छन्ति तेषां स्वभूतानां
हृषिणां नाम्येषामित्यर्थः Sk.
- २१ स्वदनुप्रेहेण पुत्रमलमन्तेति यावत् Sy
- २२ चिरकालं जीवन्तीत्यर्थः Sy
सम्यग् जानन्ति Sk.
- २३ इतरेतरं M. च 18 omitted in M.
- २४ समर्थं पुत्रं सह । यद्वा बलशब्दं प्राण-
वाधी । स्वकीयं प्राणैः Sy
बलशब्दं मनस्यात्मनि च प्रतिष्ठं ।
इह तु सोऽग्निमित्यभिसम्बन्धात् तत्प्रभवे
ज्ञाने वर्तते । आत्मीयैर्मनःप्रभवैरात्म
प्रभवैर्वा ज्ञानैरित्यर्थः Sk.
- २५ आ० P D
सङ्गत्तास्त्वयैव सर्वं जानन्ति Sy
विविक्तप्रभावस्त इत्यर्थः Sk.
- २६ V Mādhava ignores नु

पितुर्न पुत्राः क्रतुं जुषन्त श्रोषन्त्ये अस्य शासं तुरासः ।

वि रायं और्णोद्दुरंः पुरुक्षुः पिपेश नाकं स्तृभिर्दमूनाः ॥६॥१०॥

पितुर्न पुत्राः । कर्म^१ । अजुषन्त^२ । अश्रीषन्^३ । ये । अस्य । शासनम् । वेदे^४ । त्वरमाणा^५ । सोयम् । धनानि^६ । द्वाराणि^७ । विवृणोति^८ यजमानेभ्य^९ । बहुशब्द^{१०} । आश्लेषयति^{११} । दिवम्^{१२} । आच्छादकैर्हविर्भि^{१३} । दममना^{१४} इति याज्ञिकस्याग्ने^{१५} स्तुति ।

I.69.

शुक्रः शुशुक्राँ उपो न जारः पृथा समीची दिवो न ज्योतिः ।

परि प्रजातः क्रत्वा बभूथ भुवो देवानां पिता पुत्रः सन् ॥१॥२॥

शुक्रः शुशुक्वान् । शुक्रवर्ण^{१६} । शोचनशील^{१७} । उपस । इव । जरयिताऽऽदित्य^{१८} । पूरयिता ।

१. तेनानुशिष्टं...कर्म Sy. यथा पितुः पुत्रा एवमग्नेः क्रतुं प्रज्ञानम् Sk.
२. ०षं चिन्त M. सेवन्ते Sy. सेवन्ते । अग्नेः स्वभूतां प्रज्ञां प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.
३. श्रोषन् P. शृष्वन्ति Sy; Sk.
४. येऽस्यानुशासने वर्तन्त इत्यर्थः Sk.
५. ०द P.
६. सादरा इत्यर्थः । अथवा तुरास इति तुर्वतोर्हिसार्थस्य रूपम् । अग्निप्रसादादेव शत्रूणां हिंसितार इत्यर्थः Sk.
७. धनस्य च Sk.
८. यज्ञस्य द्वारभूतानि Sy. धनस्य च यानि द्वाराणि । यैर्धनं प्राप्यते तानि Sk.
९. प्रकाशयति । ददातीति यावत् Sy. व्यौर्णोत् विविधं प्रकाशयति उद्घाटयति । धनं ददातीत्यर्थः Sk.
१०. क्षु इत्यन्ननाम । बह्वन्नः Sy. क्षुशब्दोऽत्र कीर्तिवचनः । ... बहुकीर्तिरग्निः Sk.
११. अवयवीचकार, नक्षत्रैर्युक्तमकरोदित्यर्थः

- Sy. पित्रा अवयवे पठितः । इह तु सामर्थ्याद् रूपवत्करणे द्रष्टव्यः । रूपवतीं चकार नाकं दिवम् Sk.
१२. नास्मिन्नकं दुःखमस्तीति नाको द्युलोकः । ... तम् Sy.
१३. स्तृभिर्नक्षत्रैः Sy; Sk.
१४. दमे यज्ञगृहे मनो यस्य सोऽग्निः Sy. दमूना दान्तः । उपशमात्मक इत्यर्थः । धर्ममूलत्वात् सर्वस्य धर्मस्य चाग्निमूलत्वादिदमुच्यते पिपेश नाकमिति Sk.
१५. Ms. D. puts the figure ॥६८॥ here to indicate the end of the sixtyeighth hymn. No such number is given in P. and M.
१६. शुभ्रवर्णोऽयमग्निः Sy. अग्निः Sk.
१७. ०वर्णो च नीलः P. सर्वस्य प्रकाशयिता भवति । ... स्वतेजसा Sy. दीप्तश्च Sk.
१८. द्योतमानस्य सूर्यस्य Sy. पूरयति च Sk.

द्यावापृथिवी । विधि भवम् । इव । ज्योति । प्रजातस्त्वम् । कर्मणा सर्वम् । परिवभूय । भुक् ।
देवानां कर्मतः । पिता । पुत्रीऽपि । सन् ।

वेधा अदृष्टो अभिर्विज्ञानभूधुर्न गोनां स्वाधां पितृनाम् ।
जने न श्रेवं आहूर्यः सन्मध्ये निपत्तो रुखवो दुरोणे ॥३॥४॥

वेधा अदृष्टः । विधाता । अदृष्यन् । अग्नि । विज्ञानन् । गवाम् । ऊध । इव पयसा ।
अन्नानि । पचन् । स्वादूकर्ता भवति । सार्ये । इव । सुसकरं मित्रम् । आह्लातय्य । सन् ।

- १ समीची सङ्गते । उभे अपीत्यर्थः ।
के ? सामर्थ्याद् द्यावापृथिव्यो । केन ?
सामर्थ्याज्ज्योतिषा Sk.
- २ द्योतमानस्य सूर्यस्य Sy पूरयति
व Sk.
- ३ Missing in M विव इव सम्बन्धि
ज्योतिरादित्याख्यम् । आदित्य इवे
त्यर्थः Sk.
- ४ ज्ञातमात्र एव सन् त्वम् Sk.
- ५ यद्वा ज्ञानहेतुना प्रकाशेनोक्तप्रकारेण
सर्वं जगत् Sy हविर्नयनादिना प्रज्ञया
वा Sk.
- ६ परितो भ्याप्नोषि Sy परिपूर्वो भवति
परिग्रहे । परिगृह्णासि सर्वम् Sk.
- ७ भवति व Sk.
- ८ धीभ्यस्तीति वेधा ऋत्विजः । तेषां पुत्र-
सन् पुत्रान्मो नरकात् प्रायकं सन्
पिता भुक् पालयिता भवति । यद्वा
देवानामिन्द्रादीनामेव पुत्रं सन् पुत्र
इव कृतो भूत्वा पिता हविर्भिः पालयिता
भवति Sy धीप्यते स्तुत्यर्थत्वात्
स्तोतारोऽत्र वेधा उच्यन्ते । स्तोतृणां
यज्ञमानानाम् Sk.
- ९ पितृस्थानीयः । पालयिता वा Sk.
- १० अग्निर्हि यज्ञमार्तैर्नन्यते । अत एव
मुच्यते पुत्रं सन्निति Sk.
- ११ Missing in M.

- १२ मेधावी । यद्वा विधाता सर्वस्य कर्ता Sy
मेधावी Sk.
- १३ अतृष्यन् P D वर्परहितः Sy
अमूढः Sk
- १४ कर्तव्याकृतव्यविभागं धामन् Sy
किम् ? सामर्थ्याद् भक्ततां यज्ञमाना
नाम् Sk.
- १५ गोसम्बन्धि पयस आश्रयभूतं स्थानमिव
Sy यथा गवामयमवयवभूतमूष-
पयःप्रादिना स्वाहुतामन्नानां करोति
सद्वत् पाकेन स्वाद्य स्वाहुतां करोतीति
वाक्यश्लेषः Sk.
- १६ यसा D M. यासा P प 18
omitted by P D M.
- १७ अन्नामाम् Sy
पितृनामन्नामां हविर्लक्षणाणां सर्वेषां
वा Sk.
- १८ विभ्रपचम् P D M.
- १९ स्वावयिता रसयिता । यथा गोरुष-
पयःप्रदानेन सर्वाण्यन्नाणि स्वाहुनि
करोति सद्वत्तिरपि सम्यक् पाकेन
सर्वाण्यन्नाणि स्वाहुनि करोतीत्यर्थः Sy
- २० स्वाहु० P २१ स्वा० M
जनयितुं स्वाहुना पितृभिः । प्रथमार्थे
धैया सप्तमी । पितेषु सुसकरोऽग्निः Sk.
- २२ सर्वयज्ञमानानामाहूर्यः सन् । ह्यु कौटिल्ये ।
वज्रस्त्वाह्वालानां कुटिलसन् Sk.

मध्ये^१ । निषण्ण । रमयिता^२ । गृहे^३ ।

पुत्रो न जातो रण्वो दुरोणे वाजी न प्रीतो विशो वि तारीत् ।

विशो यदह्ने नृभिः सनीळा अग्निदेवत्वा विश्वान्यश्याः ॥५॥६॥

पुत्रो न जातः । पुत्र । इव । जात । रमयिता । गृहे । वर्तमान । अश्व । इव । सुहित ।
मनुष्यान् । तारयति । यदाह यज्ञार्थम् । देवै । समानस्थान् । ऋत्विजो मनुष्यान् । आह्वयामि
तदानीम् । अग्नि स्वयमेव । इन्द्रत्व वरुणत्व देवतान्तरत्व च । प्राप्नोति ।

नकिंष्ट एता व्रता मिनन्ति नृभ्यो यदेभ्यः श्रुष्टिं चकथं ।

तत्तु ते दंसो यदहन्त्समानैर्नृभिर्यद्युक्तो विवे रपांसि ॥७॥८॥

नकिंष्ट एता । न केचन । तव । एतानि । कर्माणि । हिंसन्ति । यस्मात् त्वम् ।

१. यज्ञेषु मध्ये Sy. वेद्या मध्ये Sk.

२. स्तुत्यो वा Sy रमणीयोऽग्निः Sk.

३. यज्ञगृहे Sy. अथवा जनशब्दो लोकवचनः स्वार्थ एव सप्तमी । दुरोण इत्येतस्य सप्तम्यन्तस्येदमुपमानम् । यथा लोके सुखस्तद्वदाहृयस्सन् वेद्या मध्ये निषण्णः रमणीयोऽग्निर्गृहेऽपि सुख इत्यर्थः Sk.

४. यथा पुत्रो जातस्तद्वद् ... रमणीयः प्रीतिकरोऽग्निः Sk. ५. यज्ञगृहे Sk.

६. ०मानाश्वः P. D M

यथा सङ्ग्रामः सङ्ग्रामजयद्वारेण वर्धयति तद्वत् Sk

I think Skanda's text is corrupt. One should read अश्वः for सङ्ग्रामः

७. हर्षयुक्तः Sy.

८. सङ्ग्रामे वर्तमानाः शत्रुभूताः प्रजाः Sy.

स्तोतृन् यष्टश्च मनुष्यान् Sk

९. ०तीति P. D.

विशेषेण तरत्यतिक्रामति Sy.

विपूर्वस्तरतिः सर्वत्र वृद्धयर्थः । विविधं वर्धयति Sk. १०. यद् यो यदा वा Sk.

११. ऋत्विग्लक्षणैर्मनुष्यैः सहितोऽहम् Sy.

नृभिर्मनुष्यैर्ऋत्विगाख्यैः Sk

१२. समानं नीळं स्थानं यासां देवविशां ताः सनीळाः । एकस्वर्गाख्यस्थानाः Sk.

१३. देवीः प्रजाः । ...समाननिवासस्थानाः Sy किञ्च विशो देवविशः । देवानित्यर्थः Sk

१४. आह्वयति Sk.

१५. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । स तदा वा Sk. १६. देवान् सर्वान् Sk

१७. The passage beginning with यदाह and ending with प्राप्नोति is omitted by P. and D.

स्वयमेव तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः Sy.

अस्मदर्थमश्याः । व्यत्ययेनायं मध्यमः । अश्याद् व्याप्नुयादित्याशास्महे Sk

१८. नक० P. नकिरिति निपात. प्रतिषेधेन समानार्थः । न केचित् Sk.

१९. परिकृश्यमानानि दर्शपूर्णमासादीनि Sy बहनपचनादीनि Sk.

२०. राक्षसादयो बाधका न हिंसन्ति Sy

नीञ् हिंसायाम् ... हिंसन्ति हिंसितुं शक्नुवन्तीत्यर्थः Sk. २१. यच्च Sk

नेतुम्य^१ । मनुष्येभ्य^२ । आशु प्राप्तिम् । करोपि सन्निधानं करोपि । तद् । तव । कर्म । समानै^३ ।
मनुष्ये^४ । युक्तं सन् वेपाम् । पापानि । हसि^५ । यच्च । जानासि । तानित्येकमत्यं गता^६
समानास्तेनियुक्त इति ।

उपो न जारो विमावोस्रः संज्ञातरूपधिकैतदस्मै ।

त्मना वहन्तो दुरो व्यृण्वन्नन्त विश्वे स्वर्दृशीके ॥६॥१०॥

उपो न जार^{११} । उपस^{१२} । इष^{१३} । जरयिताऽऽदित्य^{१४} । दीप्तिमान् । उत्तरणशील^{१५} पुरुषेण ।
संज्ञातरूपं सन् । जानाति तम् । स्वयमेव । अस्मै हवि । वहन्तोऽभ्युदयानाम् । द्वाराणि ।

१ कर्मसु वर्तमानेभ्यः यज्ञस्य नेतुभ्यो
यजमानेभ्यः Sy एभ्यः स्तोतृभ्यो
यष्टभ्यश्च मनुष्येभ्यः Sk.

२ द्यु आशु अश्रुते व्याप्नोतीति ध्रुवियंश
फलरूपं भुजम् । सति हि तव व्रतानां
बाधके एतन्नोपपद्यते । अतोऽप्रगम्यते
तव व्रतानां हिसका न सस्तीति Sy
ध्रुवित् । अपठितमपि भुजनामेत
दृष्टभ्यम् । द्रुसं चकर्म करोपि । तवपि
न कश्चिद्विस्तितुं शक्नोति Sk.

३ सन्निधानं M

४ त्वदीयं कर्म यदि राक्षसादि
नाशयति तवानां सप्तगणभ्येभ्य
सबुद्धे नेतृभिर्मदन्मियुक्तस्त्वं
बाधकानि राक्षसादीनि यस्मात् त्वं
गमयसि पलायनं प्रापयसि । तस्मात्
तव व्रतानि न हिसन्तीति योज्यम् Sy

५ एवमतिशायवदनेककर्मयुक्तस्यापि तत्तु ते
वसस्तवेव तव कर्मात्यन्ताप्रकृष्टमित्यर्थः
Sk. ६ यच्च समानैरात्मनो धोषः
Sk. ७ अस्त्रिगाक्ष्यैर्मनुष्यैर्युक्तो
यागकरणद्वारेण Sk. ८ रपांसि ।
'रपो रिप्रमिति पापनामनी भवत' ।
N 4. 21 पापानि यजमानानाम् Sk.

६ हिस P यवहन् हिसितवान् । किम् ?
सामर्थ्यात् तमो वा रक्षांसि वा Sk.

१० विवे । वेतेरत्तर्प्यैतन्पर्यस्य रूपम् ।
गमयसि । नाशयसीत्यर्थः Sk.

११ गता P D गता M.

१२ ०नस्ती० M. १३ ०युक्तं P

१४ V Mādhava ignores द्यु

१५ ०ताद्य P १६ विशिष्टप्रकाशायुक्त-
Sy दीप्तिमाननि Sk.

१७ निवास्तपिता Sy उच्येति गोनाम
तस्माद्दुःशयाबिहान्नी प्रयुक्तम् । वृषम
सदुःशाघचेत्यर्थः Sk. १८ ०ज्ञानं P
सर्वे प्राणिभिरवगतस्वरूपः । देवतास्तर
ववप्रत्यक्षो न भवतीत्यर्थः Sy
सञ्ज्ञातरूपं प्रक्यातरूपश्च Sk.

१८ स M २० जानातु, अभिमताफलं
वधात्स्वित्यर्थः । यद्वा विभक्तिभ्यत्ययः ।
अस्मै इषं भुक्तकर्म स्तोत्रं जानातु
Sy चिकेतद् अस्मै व्यत्ययन
वेवं बहुवचनस्य स्यात् एकवचनम्
जानन्ति Sk. २१ तथाऽस्य

रश्मयः आत्मनैव स्वयमेव Sy
एकवाक्यताप्रसिद्धार्थं यत्तच्छब्दा
व्याप्याहृतभ्यौ । ये जानन्त्येतमग्निमस्य
वाऽग्नेरर्थाय स्तुतिं हवींषि वा कर्तुं ते
आत्मना Sk. २२ अस्मै यजमानाय
Sy अस्मै इत्यपि द्वितीयाथं चतुर्थी ।
तावत्पर्यंचतुर्थीभ्युतेर्वा स्तुतिं हवींषि वा
कर्तुमिति वाक्यशेषः Sk. २३ हर० P
हविर्बहन्तं कुर्वन्तः Sy अग्निं प्रति
स्तुतिं हवींषि वा प्रापयन्तः Sk.

२४ धनस्य Sk. २५ यज्ञगृहद्वाराणि Sy

विवृण्वन्ति । सर्वेऽभ्युदयार्थिनोऽस्मिन् । सर्वस्य । दर्शनीये । सञ्जिप्ता भवन्तीति ।

I.70.

वनेमं पूर्वीर्यो मनीषा अग्निः सुशोको विश्वान्यग्याः ।

आ दैव्यानि व्रता चिकित्त्वाना मानुपस्य जनस्य जन्म ॥१॥२॥

वनेम । भजेमहि । वह्न्यन्नानि...न्यग्निदग्धारण्याज्जातानि स हि । प्रजायुक्त । प्रदाता
भवति सोऽयम् । अग्नि । सुदीप्ति । विश्वानि हवीषि । व्याप्नोति । दैव्यानि । कर्माणि । आभि-
मुख्येन । जानन् । आजानश्चैव । मानुपस्य । जनस्य । उत्पत्तिमिति ।

१. विशेषेण गच्छन्ति । व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sy.
विविधं गच्छन्तः प्राप्नुवन्ति । धनं
लभन्त इत्यर्थः Sk.

२. सर्वे ते रश्मयः Sy.
सर्वे मनुष्याः Sk.

३. स्वः नभसि Sy.

सर्वस्मिन् दृशीके दर्शनीये वेदद्यादी
स्थाने । अथवा दृशीकेशब्दोऽत्र द्रष्टु-
मित्यस्यार्थः । सर्वमग्निप्रकाशितं
द्रष्टुम् । द्युनाम वा स्वःशब्दः । दिवं
द्रष्टुम् । स्वर्गं प्राप्नुमित्यर्थः Sk.

४. नवन्त गच्छन्ति । नवतिर्गतिकर्मा । देवान्
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy.
नवन्त स्तुवन्ति Sk.

५. Ms. D. puts the figure ॥६९॥
here to indicate the end of
the sixtyninth hymn. No
such number is given in P.
and M.

६. भजेम P. सम्भजेमहि । अग्निस्तादृशा-
न्यन्नानि ददात्वित्यर्थः Sy. ताः सम्भजे-
महीत्येतदाशास्महे Sk

७. पूर्वीश्चिरन्तनी । काः ? सामर्थ्यात्स-
मृद्धीराशिषो वा Sk

८. ह्य० D. ०नानि ... न्य० M. Mss.
P. and D. read continuously
without showing gaps.

९. मनीषया बुद्ध्या, अर्थो गन्तव्यः
प्राप्तव्यः । यद्वा मनीषया अर्थः
स्वामी Sy.

अयमर्थ ईश्वरः । मनीषा स्तुतिरत्र
मनीषोच्यते । ... मनीषया स्तुत्या
सहाग्निः Sk.

१०. विविषि P. कर्माणि Sy. अस्मदी-
यानि हवीषि Sk.

११. व्याप्नुयादित्याशास्महे Sk.

१२. देवेषु भवानि Sy. देवानां स्व-
भूतानि Sk

१३. हविर्नयनादिकर्माणि Sk.

१४. मर्यादया यो ज्ञातवान् Sk.

१५. ०वं P.

१६. मनुष्यस्य P. कृत्स्नस्य जनस्य जन्म
आचिकित्वान् । हविर्नयनादिकर्मणा
मनुष्याणाञ्च जन्मनो ज्ञातेत्यर्थः Sk

१७. उत्पत्तिरूपं कर्म । ... दद्यावापृथिव्योः
सम्बन्धीनि यानि कर्माणि तानि
सर्वाण्यवगच्छन् । अवगत्य व्याप्नो-
तीत्यर्थः Sy

गर्भो यो अपा गर्भो वनानां गर्भश्च स्यातां गर्भश्चरथाम् ।

अद्रौ चिदस्मा अन्तर्द्विरोधे विशा न विश्वो अमृतः स्वाधीः ॥३॥४॥

गर्भो यः । पुत्र । यः । अपाम् । पुत्र । वृक्षाणाम् । गर्भश्च । स्वाधराणाम् । गर्भः ।

अङ्गमानामग्निः । तस्मै एव । अद्रौ । हव । अन्तः । गृहे च परिधरन्ति सोऽयम् । विशाम् ।

न । निवेशको भवति । अमृत सुकर्मा । समुच्चये नकारः ।

स हि क्षुपावौ अग्नी रंयीणां दाशुघो अस्मा अरं सुक्तैः ।

एता चिकित्वो भूमा नि पाहि देवानां जन्म मतीश्च विद्वान् ॥५॥६॥

स हि क्षपावान् । सः । हि । राजिमान् । अग्निः । धनानि । ददातु । यः । अस्मै । पर्याप्तो

१ गर्भवन्तवर्ती, अपानपास्तं Sy
धैरुपुतात्मना ह्यग्निरवृष्य उत्पवपते ।
अतोऽप्यं गर्भं उच्यते Sk.

२ बावाग्निरूपेण तन्मध्ये पतंते Sy

३ अरभ्यानाम् Sy

ततोऽप्यग्नेरुपतिवर्शानाम् Sk.

४ अन्तरवस्याता Sy

५ काष्ठाबीनाम् Sy

यो गर्भस्तृणौषध्याबीनाम् । ततोऽप्यग्ने
रुपतिवर्शानाम् Sk.

६ जाठररूपेण बेहमध्येऽवतिष्ठते Sy

७ अङ्गमानां मनुष्याबीनाम् । तदुबरेषु
जाठरात्मना विरघमानत्वात् Sk.

८ यस्य घात्री चित् । पठ्यधर्षे चात्र
सप्तमी । अन्तरित्येतेन घास्य सम्बन्धः ।
अत्रैरप्यन्तः पर्वतस्यापि मध्ये Sk

९. ०त्रापिष P M अपि Sy

१० स्त M. हविः प्रयच्छन्तीति शेषः Sy

११ हुस्तयंगृहे Sy

अस्मै । इयमपि पठ्यधर्षे घतुर्भी ।
अस्याग्नेः । कुरोषे । प्रथमार्धे एया
सप्तमी । कुरोषं गृहम् । यस्याग्ने
गृहाणामपि मध्ये स्थानमित्यर्थः Sk.

१२ यश्च विशां यष्ट्यां स्तोत्राणां मनु

व्याणाम् Sk. १३ विश्वः सर्वः ।
सर्वकार्यकरत्वाच्च सर्व इति व्यपवेशः Sk.

१४ अम्यतः M. ०त P

अमरणधर्माग्निः Sy मरणवर्जितः Sk.

१५ शोभनाध्यानो घाऽस्माकं भवत्विति

शेषः । तत्र भृष्टान्तः । विश्वो

निवेशयिता सुष्णेनावस्थापयिता राजा

विशां न । प्रमानां यथा रक्षणरूप

शोभनकर्मयुक्तो भवति तद्वत् Sy

कस्याप्यधितः । य ईदृशास्तस्य किमि
त्युत्तरमर्थकवाक्यता Sk.

१६ नशाब्धस्तु पवपूरणः Sk.

१७ हिशब्धः पवपूरणः Sk.

१८ यद्वा राक्षसाबीनां क्षपणेन नाशनेन

युक्तः Sy यवपि षोभाभ्यामहो-

रात्राभ्यामग्निस्तन्वद्वस्तपापि रात्राव

सिंशयेन धीप्तियोगाद्यं तद्व्यपवेशः ।

अथवा क्षपयन्ति निर्वीर्यतामिति क्षपा-

स्तुतम इहोच्यन्ते । स्तुतयो हि बीर्यवृद्धि

करत्वाद्देवतानां निर्वीर्यतां क्षपयन्ति ।

तद्वाग्निः Sk.

१९ पा० M. २० ददाति Sk.

२१ पर्याप्तं स्तोत्रं करोति तस्मै इत्यर्थः Sy
अरं समर्थः Sk.

भवति । सूक्तैरेभि । एतानि । प्राज्ञ । भूतानि । निपाहि । देवानाम् । मनुष्याणाम् । च । उत्पत्ति-
स्थानम् । जानन् ।

वर्धान्यं पूर्वीः क्षपो विरूपाः स्थातुश्च रथंमृतप्रवीतम् ।

अराधि होता स्वर्निपत्तः कृण्वन्विश्वान्यपांसि सत्या ॥७॥८॥

वर्धान् यम् । वर्धयन्ति । यम् । बह्वच । रात्र्य । नानारूपा । स्थातुरोपध्यादे । अपि ।
स्वर्गप्रापकम् । सत्येन परिवीतम् । अपिवा यज्ञेन निपिक्तम् । ऋद्धोऽभवत् । होताग्निः । सर्वत्र ।
निषण्ण । कृण्वन् । सर्वाणि । कर्माणि । सत्यानि ।

गोषु प्रशस्ति वनेषु धिषु भरन्त विश्वे वलिं स्वर्गः ।

वि त्वा नरः पुरुत्रा संपर्यन्पितुर्न जित्रेर्वि वेदो भरन्त ॥६॥१०॥

गोषु प्रशस्तिम् । गोषु । प्रशस्त पय । धारयसि या गाव । वनेषु चरन्ति ।

१. सुष्ठूक्तैर्यथाशास्त्र प्रयुक्तैर्मन्त्रैः Sy. ऋक्समुदायलक्षणैः । . . . तृतीयानिर्देशात् स्तोतुमिति वाक्यशेषः । य एवमग्नि सूक्तैः शक्नोति स्तोतुमित्यर्थः Sk
२. सर्वज्ञाने Sy. ज्ञातः Sk.
३. प्राज्ञ ! भूतानि omitted by P. अस्मदीयानि Sk ४. हि M.
५. इन्द्रादीनाम् । . . . यतस्त्वं देवमनुष्यादीन् सर्वान् जानास्यत एवमुच्यस इत्यर्थः । Sy. ६. मनुष्याणां मनुष्याणां M.
७. यावत्किञ्चित्सर्वं जानन्नित्यर्थः Sk.
८. वर्द्धयं P. ०यति M वर्धयन् Sk.
९. अग्निम् Sk. १०. स्तुतयो वा Sk.
११. शुक्लकृष्णतया विविधरूपाः Sy.
१२. ०रेष० P. स्थावरं वृक्षादिकम् Sy.
१३. चशब्दाज्जङ्गमस्येति वाक्यशेषः । ओषधिहविषः पशुहविषश्चेत्यर्थः Sk.
१४. ०पावकम् M रममाणं जङ्गमं मनुष्यादिकं च Sy. रथं रथस्थानीयम् । वोढारमित्यर्थः Sk. १५. उदकेन, सत्येन यज्ञेन वा प्रकर्षेण वेष्टित यमग्निं वर्धयन्ति

- Sy. ऋतो यज्ञः । तत्र प्रज्ञात प्रगतं वा यज्ञार्थमुत्पन्नं यज्ञे वा व्यवस्थितं सन्तमित्यर्थः Sk १६. वाञ्जन P.
१७. ०क्तम्यद्धो० M. संसिद्धोऽभूत् . . . यद्वा ऋत्विग्भिरराधि आराधित इत्यर्थः Sy. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । सः अराधि आराधयति देवान् Sk
१८. देवानामाह्वाता Sy.
१९. सुष्ट्वरणीये देवयजने Sy. यज्ञे Sk.
२०. निषण्ण उपविष्टः सन् Sy.
२१. हविर्नयनादीनि स्वकर्माणि यागकर्माणि वा Sk. २२. सत्सु यजमानेषु भवानि । यद्वा सत्यफलानि Sy. अविस्वादीनि Sk २३. अस्मदीयेषु पशुषु Sy
२४. प्रशंसाम् Sy; Sk. २५. वयः M
२६. स्थापयसि । अस्माकं प्रशस्ता गवावि-पशवो भवन्त्वित्यर्थः । . . वननीयेषु सम्भजनीयेषु Sy २७. वनेषु वननीयेषु चाश्वादिषु । उदकनाम वा वनशब्दः । उदकेषु । . . . गा वननीयांश्चाश्वादीनुदकानि वा प्रशस्तानि त्वं करोषीत्यर्थः Sk

मरन्त च । विश्वे । वलिम् । शोभनम् । अस्मभ्यम् । विविधम् । त्वाम् । नरः । पूरयन्ति । अनेकेषु
गृहेषु । पितुः । इव । जीर्णत् । धनं स्ववीयम् । हरन्ति ।

साधुर्न गृध्ररस्तेव शूरो यातेव मीमस्त्वेषः समत्सु ॥११॥

साधुन गृध्रुः । साधयिता । इव । शत्रूणामनिकाङ्क्षितायुधानाम् । क्षेपेव । दूरः । प्रह
तेव च । मीमः । दीप्तः । सङ्ग्रामेष्वग्निरिति धनमाशास्ते सूक्तेनेति ।

I 71

उप प्र जिन्वन्धुशतीरुशन्तु पतिं न नित्य जनयुः सनीळा ।

स्वसारुः श्यावीमरुपीमजुपूञ्चित्रमुच्छन्तीमूपसु न गावः ॥११॥

उप प्र जिन्वन् । उपाचरन् । कामयमाना । कामयमानम् । पतिम् । इव । असाधारणम् ।

- १ भवन्त M आहरन्तु Sy हरन्ति त्वं प्रति प्रापयन्ति । तुभ्यं दवतीत्यर्थः Sk.
- २ सर्वे जनाः Sy
- ३ उपायनरूपं धनम् Sy हविलक्षणम् Sk.
- ४ सुप्वरणीयम् Sy त्वं सर्वम् । पावत् शतं योग्यं तत्तमस्तमित्यर्थः Sk.
- ५ शोभनम् missing M शोभस्वाकं स्वभूता ऋत्विजः पुत्रादयो वा Sk.
- ६ त्वं नरः P मनुष्याः Sy
- ७ पूजयन्ति Sy विविधं परिचरन्ति Sk.
- ८ बहुषु देवयजनवेषेषु Sy
- ९ स्थानेषु Sk.
- १० यथा च पितुर्जीर्णस्य स्वभूतं धनं निवृत्तर ऋति मातरि पित्रामुजाताः पुत्रा विभजन्त एषं वेवास्ववीयं धनम् Sk.
- ११ धीर्षः P वृद्धात् । यथा पुत्रा वृद्धात् पितुः सकाशाद् धनं हरन्ति तद्वत् Sy
- १२ स्ववीयम् । हरन्ति missing M.
- १३ स्वसो विश्वेषु गृह्णन्तीत्यर्थः Sy आत्मानं प्रति प्रापयन्ति । विभजन्तीत्यर्थः । अथवा वेदोऽत्र हविलक्षणं धनमभिप्रेतम् । यथा पितुर्जीर्णस्य पुत्रा भावरेण विविधमन्नमुपहरन्त्येषं भवतो हविरित्यर्थः Sk.

- १४ गृहीता । यथा साधकः साध्यफलमाप्तुं गृह्णाति तद्वदग्निरपि सर्वं स्वीकरोतीत्यर्थः Sy १५ साधुः । यथा साधुः पुरुषो म्यायेनेवार्पणनिकाङ्क्षत्येवमग्निं स्तुतीर्हवीषि चेत्यर्थः Sk.
- १६ निक्षेपः M. यथेपूर्णां क्षेप्ता धानुष्कः शत्रून् प्रेरयति तद्वदग्निरपि बहून् सर्वं प्राणिनां प्रेरयति Sy यथायुधक्षेपणशीलः पुरुषस्तद्वदग्निं दूरः Sk.
- १७ यातयिता हिसकः Sy हन्तेव Sk.
- १८ सर्वेषां भयङ्करो भवति । तद्वदग्निरपि बृष्टिमात्रेण सर्वेषां भयमुत्पादयति Sy
- १९ सङ्ग्रामस्थानीयेषु यज्ञेषु सङ्ग्रामेष्वेव वा Sk. २० अस्माकं सहायो भवत्वित्यर्थः Sy २१ Ms D puts the figure ॥७०॥ here to indicate the end of the seventieth hymn. No such number is given in P and M
- २२ उपेत्य हविष्प्रदानाविकर्मणा प्रीणयन्ति Sy उपेत्युपसर्गभूतेर्योग्यक्रियापदाभ्यां हारः । उपगम्य प्रीणयन्ति । प्रीणि तवस्यो वाग्निम । काः ? सामध्यं-बाहुतय Sk. २३ ०ज P

जाया । एकपतिका^१ । अद्गुल्य^२ एकस्मात्पाणेरुत्पन्ना । अञ्जलिकरणाच्छ्यामवर्णाम् । आरोचन-
शीलामग्नेर्दीप्तिम्^५ । चित्रम्^६ । अजुषन्^७ सेवन्ते चित्रम् । उच्छ्वसन्तीम्^८ । उपसम् । इव । रश्मयं^{१०} ।

वीळु चिद्गृह्णा पितरो न उक्थैरद्रिं रुजन्नङ्गिरसो रवेण ।

चक्रुर्दिवो वृहतो गातुमस्मे अहः खंचिदिदुः क्रेतुमुस्ताः ॥२॥

वीळु चित् । महान्तम्^{११} । अपि । पितर । अस्माकम्^{१२} । स्तोत्रे^{१३} । शिलोच्चयम्^{१४} ।

१. समाननिवासस्थानाः, एकपाण्यवस्थानात् Sy.

समानगृहाः । यथैकगृहवासिन्यो भार्याः परस्परस्पर्धया तैस्तरूपचारविशेषैः कौमारं भर्तारं कामयमानं प्रीणयेयुस्तद्वदित्यर्थः Sk.

२. स्वसारः । लुप्तोपममेतद्दृष्टव्यम् । स्वसार इव । यथा च भर्गिन्यो भ्रातरं प्रीणयेयुस्तद्वदित्यर्थः । अथवा सनीळाः स्वसार इत्येताभ्यामाहुतयः प्रतिनिदिश्यन्ते । समानमग्न्याख्यं स्थानं यासां ताः सनीळा आहुतयः । अग्नेरेवैकस्य योग्या नान्यस्य कस्यचिदित्यर्थः । ता एवैकयजमानप्रभवत्वात् स्वसारः स्वयं सारित्वाद्वा Sk.

३. अंजलिं करेणाच्छ्यामवर्णां P. D. रात्रिसम्बन्धात् कृष्णाम् Sy. यथा श्यामवर्णां गां गमनस्वभाविकां च तमांसि विवासयन्तीमुषसं सेवेरन्तद्वत् Sk.

४. आरोचमानां यद्वा शुभ्ररूपयुक्ताम् । . . . यथा रश्मय उषसा नित्यसम्बद्धा एवं सर्वेषु यज्ञेष्वग्निपरिचरणेनाद्गुलयो नित्यसम्बद्धा इति तात्पर्यार्थः Sy.

५. ०प्तिः M. ६. चित्राम् M. प्रीणयित्वा च . . . चायनीयं पूजनीयं तमग्निमञ्जलिबन्धनेन . . . असेवन्त Sy. विचित्रं पूजनीयं वाग्निम् Sk

७. अजुषन् D. अजुषन् M.

८. सेवितवत्यो वा Sk.

९. सूर्यकिरणसम्बन्धात् तमो वर्जयन्तीम् Sy. The idea is to dispel darkness. In that sense, the proper reading should be उच्छन्तीम्, for उच्छ्वसन्तीम् denotes 'breathing'. It may however convey the notion of 'rising or coming into life' by लक्षणा but उच्छन्तीम् will directly express the idea of 'dispelling darkness'.

१०. का अजुषन्? उच्यते । गावः । स्तुतयोऽत्र गाव उच्यन्ते । . . . यथाऽऽहुतयोर्ऽग्निं प्रीणयन्ति प्रीणितवत्यो वा स्तुतयोऽपि स्तुवन्ति स्तुतवत्यो वेत्यर्थः Sk.

११. वीळु इति बलनाम । बलवन्तं दृढाङ्गमपि Sy. वीलयतिः संस्तम्भनकर्मा । संस्तब्धमपि । अत्यन्तप्रणतमप्यसुरवर्गमित्यर्थः Sk.

१२. अङ्गिरस एतत्संज्ञा ऋषयः Sy.

१३. शस्त्रैरग्निं स्तुत्वा Sy.

तृतीयानिर्देशाद् योग्यक्रियाध्याहारः । उक्थाख्यैः शस्त्रविशेषैः स्तुवन्तः । कम् ? प्रकरणसामर्थ्यादिग्निम् Sk.

१४. अद्रिम्, अत्तार पणिनामानमसुरम् Sy. दुर्गपर्वतं चासुराणां स्वभूतम् Sk.

अखन् महता । धन्नेन । चक्रुः । द्युलोकान् । महतः । गमनम् । अस्मान् । पितरस्तमसो
विनाशेन । शोभनम् । अहः । प्रज्ञाम् । रश्मीन् । विविदुः ।

दध्मन्त घनयन्स्य घीतिमादिदुर्यो दिधिष्वो विमृत्राः ।

अतृष्यन्तीरुपसो यन्त्यच्छा द्वेषाञ्जन्म प्रयसा वृर्धयन्तीः ॥३॥

दध्मन्तम् । धारयति । अग्निम् । पूरयति च । अस्य । कर्म । अनन्तरम् । एवाग्निः ।

- १ अमञ्जन् Sy भग्नवन्तोऽङ्गिरसः ।
कथं पुनरेतत् ? उच्यते । अग्निं स्तुवन्तो
रुद्रशक्तिः । यावत्त्रेण सहाङ्गिरसोऽसुर
बलावीर्यखन् मार्गिना । उच्यते ।
इन्द्रसाहित्यमङ्गिरसां सक्षित्वात् ।
इन्द्रसक्षित्वं च प्रकृष्टाद्भर्मात् । प्रकृष्टवच
धर्मो यागादिरग्न्यायसः । अत एतदुच्यते
उच्ये स्तुवन्तो रुद्रशक्तिः । एवञ्चास्या
ऋच आग्नेयत्वमुपपद्यते Sk.
- २ स्तुतिशाब्दमात्रेणैव ऋ स्तुतोऽग्निस्तम
सुरं हतवानित्यर्थः Sy १ अस्मानपि
सम्पगनुशासनद्वारेण स्वर्गगमनयोग्या
मङ्गिरसोऽग्निप्रसादेनैव चक्रुरित्यर्थः Sk.
- ४ दध्मन्तस्य मार्गम् Sy
- ५ शोभन् P द्युल्लवणीयमसुरराहित्येन
सुप्तेन प्राप्यं दिवसम् Sy
- ६ अहृषशाब्दोऽत्र कालमात्रोपलक्ष्यार्थः ।
कालं स्वराहित्यं च Sk. ७ अङ्गां
केतयितारं ज्ञापयितारमावित्यम् Sy
प्रज्ञानतत्त्वम् Sk. ८ पथितापहृताः
गावश्च Sy कीदृशा अङ्गिरसः ? उच्यते ।
उवा जस्त्राविष । वातार इत्यर्थः ।
कस्य ? सामभ्यां भोगानां पुष्टेर्वा ।
अथवा उवा इति गोसबुधाः । अत्यन्तजवा
सस्त इत्यर्थः । अथवेवमस्यथा उत्तरत्यार्थं
संस्वार्थयोक्तव्यम् । चक्रुरिति सामभ्यां
द्वेषानां प्रतिनिवेशः । हतवन्तो देवाः ।
विषो बृहतो पातुं हर्षीपि गृहीत्वा महास्तं

- दध्मन्तोः प्रतिगन्तारम् । कम् ? सामभ्यां-
धग्निम् । अस्ने अस्माकं मनुष्याणामर्थाय ।
किञ्चाहः स्वविदुः केतुमुत्रा । विदितु
रिति विन्वतेर्लामार्थस्येवं ऋम् । उवा
इति रदिमनाम । अहृषचावित्येष
रश्मयश्चाग्निप्रसादेन केतुं प्रज्ञानं
प्रकाशक्यतां सम्भवन्त इत्यर्थः Sk.
- १ अज्ञानम् लब्धवन्तो वा Sy
अग्निप्रसादेनैवाङ्गिरसो ज्ञातवन्तः Sk.
- १० V Mādhava ignores दृष्ट्वा
- ११ ०धनु० M.
- १२ गार्हपत्यादिक्रमेणधारयन् Sy
धारयत्यस्मदीयाः स्तुतयः Sk.
- १३ वेद्यजनवेशं प्राप्तमग्निमङ्गिरसो महर्षयः
Sy ऋतं सर्वगतमग्निम् । गुणधार
णाञ्चैतन्नैर्धारणमुच्यते । अग्नेर्गुणा
कीर्तयन्त्यस्तेषामपि स्मरणं लोके
क्रुर्वन्तीत्यर्थः Sk. १४ धनमकुर्वन् Sy
धनं धाम्ये पठितः । इह तु सामभ्यां
प्रीणार्थः । शिमोतेर्वा प्रीणार्थस्येवं
ऋम् । प्रीणयन्ति च तस्याग्नेः Sk.
- १५ अग्निहोत्रादिलक्ष्यम् । यथा पुरुषा
धनं सम्पादयन्ति तद्वदग्निदेवत्यं कर्मा
स्वतिष्ठतिरित्यर्थः Sy
अपठितमपि प्रज्ञानमेतत् । प्रज्ञाम् ।
मनश्चास्याग्नेः प्रीणयन्तीत्यर्थः Sk.
- १६ अङ्गिरसामनुष्ठानान्तरमेव Sy
आविधिति पदपूरणौ Sk.

उदार^१ । धारयति^२ । विभृत्रास्ता^३ प्रजा^४ अग्निप्रसादेन । पूर्णकामा^५ । कर्माणि^६ । अभिगच्छन्ति^७ ।
 देवान्^८ । जायमाने^९ । हविषा^{१०} वर्द्धयन्त्य^{११} ।

मथीद्यदीं विभृतो मातरिश्वा गृहेगृहे श्यतो जेन्यो भृत् ।

आदीं राज्ञे न सहीयसे सचा सन्ना दृत्यं भृगवाणो विवाय ॥४॥

मथीद्यदीम्^{१२} । वलेनाजहार । यदा । एनम्^{१३} । धारण^{१४} । मानग्नि^{१५} श्रुश्रोताद्यदा च ज्येत-
 वर्ण^{१६} । जेताग्नि^{१७} । अनुगृहम्^{१८} । अभवत्^{१९} । अनन्तरमेव । एनम्^{२०} । राज्ञे^{२१} । एव वर्द्धयन्ते^{२२} । सन्ना^{२३} । मन्^{२४} ।

१. अर्या धनस्य स्वामिन्यः Sy.
अरिरीश्वर उच्यते । ईश्वरा अप्रति-
हृताग्निगुणप्रकाशनसामर्थ्या इत्यर्थः Sk.
२. तेन धनेन दिधिष्वोऽग्नीना धारण
कुर्वन्त्यः । कृताग्न्याधाना इत्यर्थः Sy.
सर्वेषामग्निगुणानां धारयिष्यः । सर्वै-
रग्निगुणैर्युक्ता इत्यर्थः Sk.
३. आहितानग्नीन् अग्निहोत्रादिकर्मणि
विहरन्त्यः Sy.
अत्यन्तविभिन्नरूपा इत्यर्थः Sk.
४. यजमानलक्षणाः Sy.
५. विषयान्तरतृष्णारहिताः Sy.
प्रीणयित्वा चाग्नेर्मनोऽतृष्यन्तीः । तृषात्र
कारणभूतः श्रमो लक्ष्यते । अश्राम्यन्त्यः
इत्यर्थः Sk.
६. अपसा कर्मणा युक्ताः Sy.
कर्मनामैतत् साहचर्यात् स्तुतिषु
प्रयुक्तम् । आहृत्यादिकर्मसहचरिताः ।
सहाहृत्यादिभिरित्यर्थः Sk.
७. प्राप्नुवन्ति परिचरन्तीति यावत् Sy
गच्छन्त्याप्तुमन्यानपि देवान् Sk
८. देवं P. इन्द्रादीन् Sy.
९. जातान् मनुष्यांश्च Sy
जननाज्जन्म भूतजातमुच्यते । कृत्स्नं
भूतजातम् Sk.
१०. हविलक्षणेनान्नेन Sy.
वृष्टिद्वारेणान्नेन Sk.

११. वर्द्ध० D.
१२. ०दि M.
१३. अमयनात् । अग्नेर्मन्यनस्य व्यानवायु-
साध्यत्वम् Sy. मयितवान् Sk.
१४. अग्निम् Sy; Sk.
१५. प्राणिषु प्राणापानादिपञ्चवृत्तिरूपेण
विहृतो विभज्य स्थितः Sy.
यदेति वचनात्ततः प्रभृतीत्यध्याहार्यम् ।
ततः प्रभृति विभृतः । विहृतः Sk.
१६. व्यानवृत्तिरूपेणावस्थितो मुख्यप्राणः Sy.
१७. श्वेतपश्वेकवर्णः M. मन्यन्नेनोत्पन्नो-
ऽयमग्निः . . . शुभ्रवर्णो भूत्वा Sy.
१८. जेता is omitted by P. and D.
प्रादुर्भूतः । . . . यद्वा रक्षसा जेन्यो
जेताभिभविता भूत् Sy.
जेता तमसा शत्रूणा वा Sk.
१९. सर्वस्मिन् यज्ञगृहे Sy.
२०. अनुभवत् P.
२१. आत्, यज्ञगृहे प्रादुर्भावानन्तरम् Sy.
आत् ईम् इति पदपूरणो Sk
२२. अग्निम् Sy
२३. यथा कश्चिद्वाज्ञो बलवतोऽर्थाय सर्वाभि-
प्रेतार्थसिद्धिं कुर्वन् दीत्यं गच्छेद् एव
सचा सह । केन ? स्वैभ्रातृभिः Sk.
२४. अभिभवित्रे Sy.
२५. सखा सखा M यथा राज्ञे स्वपुरुषं
दूतकर्म प्रापयति तद्वत् Sy.

आविवाय वेतिर्गतिकर्माज्जयत् । दूत्यम् । भृगवाणो वीप्तवाणो वायुर्दूत चाकरोदिति ।

महे यत्पित्र इ रसं दिवे करवं त्तरत्पृश्न्यंश्चिकित्वात् ।

सृजदस्ता धृपता दिद्युमस्मै स्वायां देवो दुहितरि त्विपिं धात् ॥५॥

महे यत् पित्रे । महते । पित्रे । धुलोकाय देवेभ्यः । यदा हविष्टवमापन्नम् । रसमर्गिनः । करोति तदा गच्छन्तम् । एन दृष्ट्वा हविः परिमोक्षणाय । स्पर्शनं साधुर्दस्युर्जनिन् गच्छन्तमग्निम् । अन्तरति मागपाद्वात् कुटिलमवगच्छति षं दृष्ट्वा । अग्निश्च । तस्मै । धृष्टेन मनसा । वञ्चम् । सृजति । असनशीलः सोऽयम् । स्वायाम् दुहितरि ज्वालायाम् । दीप्तिम् । दधाति ।

- १ शास्त्रमर्याद्व्या प्रापयामास Sy पचतो यजमानस्य हवींष्यानिवायाजगाम । तत एव प्रभुनि यजमानानां ब्रूतकर्मापि करोति स्वेत्यर्थं Sk २ ०म मयदूत्यं M
- ३ भृगुर्हृदि । स इवाचरम यजमानः Sy अस्व पाक इत्यस्य ह्यं प्रपमार्त्तं पळघन्तं वा । हविषां पक्ता Sk.
- ४ ०वानो P D M ५ पास्यित्रे Sy सर्वलोकस्य पितृभूताय Sk.
- ६ ०कायय D बधोत्तमानाय वेद्यगणाय Sy बधुलोकेन घात्रापारेणाधेयास्तत्रि वासिमो वेधा लक्ष्यस्ते । मञ्ज्वा फोशन्तीति यथा । महति सर्वलोकस्य पितृभूते लोके निवसतां देवानामर्थाय यदा हविरग्निः करोतीत्यर्थः Sk.
- ७ हविष्मानन्नम् M ८ पूषिभ्याः सारभूत हविः Sy हयिलक्षणमन्नम् Sk.
- ९ यजमानः Sy १० तवानीम् M
- ११ तवानीं स्पर्शमकुशलो राजसाविः Sy पृशनाशब्दोऽमृतरसकम्पवचनः । तत्र साधुः पृशान्योऽमृतरसकपाणामपि हविष्याम् । अमृतकम्परसकारीत्यर्थः Sk.
- १२ ०र्जनान् D बस्युर्जनिन् M हवींषिं वहन्तं हे अग्ने त्वां जामन् Sy ज्ञातवान् स्वमधिकारं यष्टृणां वा भक्तताम् Sk. १३ स्वदुभयात्पलायते Sy हविर्गृहीत्वा गच्छति Sk.

- १४ ०मपग० P १५ अस्मै पसायमानाय राक्षसाद्ये Sy १६ धर्षकेण धनुषा Sy प्रगल्भमनसा । निश्शङ्कः सन्नित्यर्थः Sk. १७ भीष्ममान धागम् Sy वञ्चमस्मै । अग्नेरयमन्वावेशः । अस्याग्नेरर्थाय । ये रक्षसाद्योऽग्नेर्हविः परिपन्थिनस्तां हन्तुमित्यर्थः Sk.
- १८ यवेतिवचनात् तथेत्यभ्याहार्यम् । तदा सृजत् सृजति । क्षिपतीत्यर्थः Sk.
- १९ अनशी० P इयुक्षेपञ्चशीलोऽग्निः । स्वकीयायां दुहितुवत् सममन्तर भाविन्यामुपति Sy अस्ता क्षेपणशील इन्द्रः Sk.
- २० तवैव च स्वायां वेध इन्द्रः Sk
- २१ बृष्टघा सस्यक्येण ज्ञयमानत्वाद्दुहिता क्षितिर्प्राभिप्रेता Sk. २२ तस्यां त्विपिं सस्यसम्पत्तिलक्षणां वीप्तिम् Sk.
- २३ स्थापयति । उद्यकाले हि धूर्षकिरणा प्रादुर्भवति । तं स्वकीयं प्रकाशनेकी करोति Sy यस्मिन् संवत्सरेऽग्निर्देवा नामर्थाय हवींषिं करोति तस्मिन्नेवेन्द्रोऽपि सस्यसम्पत्तिं करोति माय्यश्रेत्यर्थः । अथवा ज्ञयमानत्वाद्दुहिता स्तुतिरत्राभिप्रेता । स्वस्यां स्तुतौ देवोऽग्निरोजस्वित्य लक्षणां वीप्तिमापत्ते । यथा स्तुत्या होतृत्वेनावस्थितः स्वयं स्तौति तामो जस्विर्मी करोतीत्यर्थः Sk.

स्व आ यस्तुभ्यं दम् आ विभाति नमो वा दाशादुशतो अनु घ्नू ।

* वर्धो अग्ने वयो अस्य द्विवर्हा यासद्राया सरथं यं जुनासिं ॥६॥

स्व आ यस्तुभ्यम् । स्वे । गृहे । य^१ । त्वा काष्ठे^२ । प्रज्वलयति य । वा । अत्रम्^३ । उगत^४ ।
कामयमानस्य तव । ददाति । दिवसेषु^५ । वर्धय । अग्ने । अन्तम्^६ । अम्य । द्वयो^७ स्थानयोर्मध्यमोत्त-
मयो परिवृढो यस्त्वमग्ने । रथसहित युद्धे^८ । प्रेरयसि । धनेन सह युद्धात्^९ । आगच्छतीति ।

अग्निं विश्वा अभि पृच्छः सचन्ते समुद्रं न स्रवतः सप्त यहीः ।

न जामिभिर्वि चिकित्ते वयो नो विदा देवेषु प्रमतिं चिकित्वान् ॥७॥

अग्निं विश्वा । अग्निम्^{१३} । विश्वानि । हवीपि । अभिसचन्ते । समुद्रम्^{१४} । उव । महत्य ।
सप्त । नद्य^{१५} । न । वन्धुभि^{१६} । विज्ञायते । अन्नमल्पत्वात्^{१७} । अस्माक तथा सत्यग्ने । प्रजापय^{१८} ।

- * Sy analyses वर्धो as वर्ध उ ।
Sk explains it by वर्धय and thus seems to agree with Sy The padapātha however analyses it as वर्धो इति ।
१. यजमानः Sy. २. समिदादिभिः... यो यजमानः... यथाशास्त्रम् Sy
३. हविलक्षणम् Sy; Sk
४. ०त M उशते कामयमानाय तुभ्यम् Sk.
५. अनुदिवसम् Sy. प्रतिदिवसमित्यर्थ. Sk.
६. The correct reading should be अन्नम् । Both Sy. and Sk. explain वयः by अन्नम् । वयोऽन्नम् Sy; Sk.
७. द्वयोर्मध्यमोत्तमस्थानयोर्बृंहितो वर्धित-स्त्वम् Sy. हविर्नयनद्वारेण द्वयोरपि देवमनुष्यलोकयोर्वर्धयिता । प्रत्यक्षकृत-त्वाच्चास्य मन्त्रस्यानामन्त्रितमेतत् । अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया । यस्त्वं द्विवर्हा अग्ने (सः) त्वं वर्धय वयोऽस्येति Sk.
८. यः is omitted by M. The correct reading should be यम् ।

९. रथेन । क प्रति ? उच्यते । य स्तोतारं यष्टार प्रति Sk.
१०. जुनातिगंतिकर्मा । गच्छसि । तस्मै दातुम् । यस्मिन्नेव रथे त्वमारोहसि धनान्यपि तत्रैवारोप्य गच्छेरित्यर्थ Sk.
११. सगच्छते Sy. मध्यमपुरुषस्य स्थाने च प्रथमपुरुष । यायास्त्वम् Sk.
१२. अङ्गनादिगुणयुक्तमेनम् Sy.
१३. चरुपुरोडाशादीनि सर्वाण्यन्नानि Sy. सर्वाण्यन्यदेवतान्यपि हविलक्षणान्यन्नानि Sk. १४. आभिमुख्येन समवयन्ति प्राप्नुवन्ति Sy ह्यमानान्यभिगच्छन्ति Sk. १५. यथा स्रवन्त्यो नदयः समुद्रमभिगच्छन्ति तद्वत् Sy.
१६. स्रवन्त्यो नदयः सप्त गङ्गादद्या. Sk.
१७. जमन्त्येकस्मिन्पात्रे सह भुञ्जत इति जामयो ज्ञातयस्तैः Sy. सजातीयैः Sk.
१८. अन्नकल्पकत्वात् P. D. तेभ्यो दातुम-स्माकमन्नं प्रभूत नास्तीति भावः Sy. अल्पत्वादप्रख्यातमन्नमस्माकम् । तद् बहु ददत् प्रख्यात कुर्वित्यर्थ. Sk.
१९. अस्मभ्यं लम्भय Sy. विद्धि जानीहि । शृण्वित्यर्थः Sk.

देवेष्वस्माकम् । बह्वर्थाभिलाषिणीं बुद्धिम् । जानमिति ।

आ यदिपे नृपतिं तेज आनट्छुचि रेतो निपिक्तं द्यौरभीके ।

अग्निः शर्धमनवध युवानं स्वाध्यं जनयत्सुदयञ्च ॥८॥

आ यदिपे । आभिमुख्येन । अघ्नोति । यत् । तेजः । नृपतिम् । अन्नायासं जेतु तादृशम् ।
 बुधि । रेतो मया स्त्रीयु । निपिक्तं च निपिच्यतएव मम । द्योतमानोऽग्निः । समीप आसीत् अथ ।
 अग्निः । वेगवन्तम् । अवधरहितम् । तरुणम् । सुकर्माणं पुत्रम् । जनयतु । सुदयतु । च क्षत्रं
 तन्मुखेनेति ।

मनो न योऽध्वनः सुध एत्येकः सृजा सरो वस्व ईशे ।

राजाना मित्रावरुणा सुपायि गोपुं प्रियममृतं रक्षमाणा ॥९॥

मनो न यः । शीघ्रगमन । इव । यो दिव्यान् । मार्गान् । शीघ्रम् । गच्छति सः । एकः

१ वीष्यन्तीति देवा धनपतयः Sy
 निर्धारण एवा सप्तमी । देवानां मध्ये Sk.

२ तेषु प्रकर्षेण मननीयं धनम् । यदा
 प्रमतिं प्रकृष्टं स्तोत्रं देवेषु विद्या देवय
 क्षापय Sy प्रकृष्टां स्तुतिम् Sk.

३ बुद्धिम् missing M. ४ अस्मत्प्र
 भृतीनां भक्तताम् Sk. ५ मर्यादया
 Sk. ६ आठरूपेण समन्तात्
 व्याप्नोत् Sy यो हविरर्धं मर्यादया
 वीष्यत् इत्यर्थः Sk. ७ ययत् M यत्
 तेजः Sy यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता ।
 यम् Sk. ८ वीप्सिलक्षणम् Sk.

९. नृणामृत्विजां पारुक्तं यजमानम् Sy
 मनुष्याणां स्वामिनम् Sk. १० हविसं
 क्षयाय Sk. ११ नृपतिम् । अन्नायासं
 जेतुं तादृशम् । missing M.
 यच्छब्दात्सच्छब्दोऽप्याहार्यः । सत् क्षुचि
 Sk. १२ तेन तेजसा परिपक्वमसं
 रसकम् वीर्यम् Sy उदकम् Sk.

१३ अभ्यक्तेऽभिगतोऽभिप्राप्ते गर्भस्थाने Sy

१४ मायात्रिवु निपिक्तं अतश्च P मायां
 स्त्रीयु निपिक्तं अतश्च D ० अच्यतश्च
 P.D निपिक्तं द्यौरभीके । द्यौरिति

पठ्यधये प्रथमा । अभीक इत्यासन्ननाम ।
 यवादित्यरदिमभिराहृत्य द्विषः समीपे
 निपिक्तं स्थापितम् । आगामिवृष्टिलक्षण
 मित्यर्थः Sk. १५ द्यौरिप्तम् Sy

१६ वरुणवन्तम् Sy वरुणमुस्ताहं वा Sk.

१७ अपत्यं M अगद्यम् Sk.

१८ अरारहितमित्यर्थः Sy

१९. शोभनप्रसंवा Sy कस्याप्यधिसम् Sk.

२० वक्ष्यमाणगुणविसिष्टपुत्ररूपेण जनयतु
 Sy जनयत्वस्माकम् Sk.

२१ सुवय P D यागादिकर्मसु प्रेरयतु च ।
 यदा । रेत इत्युच्यतेनाम । निपिक्तं
 मेघेन वृष्टमुच्यतेऽत्राय सत्यादि
 निप्यस्तयोऽग्नेयसंभ्रान्तं व्याप्नोत्,
 वृष्टमुच्यतेनाम भौमानेः समीपे सति हि
 सत्यान्वुत्पद्यन्ते । कीदृशं तेजः ? नृपति
 नृणां रसकं क्षुचि वीप्सम् । तादृशेन
 तेजसा युक्तो द्यौरिप्तोऽभिरभीक
 आसन्नकस एव क्षापात्रिवुनिपिक्तं
 पुत्र जनयतु, तच्च प्रेरयतु यज्ञादौ Sy
 सुवयतिरत्र संस्कारार्थः । सत्करोतु Sk.

२२ म यः M २३ मन इव योऽग्निः Sk.

२४ एक D असहाय सन् Sy

२५ एक D असहाय सन् Sy

२६ एक D असहाय सन् Sy

२७ एक D असहाय सन् Sy

२८ एक D असहाय सन् Sy

स्वयमेव^१ । सूर्यो^२ । धनस्य सत्यम्^३ । ईश्वरो^४ भवति तथा । राजानो^५ । मित्रावरुणी^६ । सुपाणी^७ । गोपु^८ ।
प्रियम्^९ । पय^{१०} । रक्षमाणी^{११} भवतः प्रीणितावग्निनेति ।

मा नो अग्ने सख्या पित्र्याणि प्र मर्षिष्ठा अभि विदुष्कविः सन् ।

नभो न रूपं जरिमा मिनाति पुरा तस्या अभिशस्तेरधीहि ॥१०॥

मा नो अग्ने । मा । अस्माकम् । अग्ने ! सख्यानि । वसिष्ठमुपक्रम्यागतानि । अभिप्र-
मार्जी । वेत्ता । क्रान्त । सन् । आदित्य । इव कालात्मा । रूपम् । जरिमा च । हिनस्ति । पुरा ।
तस्मात् । उपद्रवाद् अस्मान् रक्षितुम् । अधिगच्छ ।

१. ०मेक P.

२. सूर्यो P. सूर्यसदृशः Sk.

३. सहैव युगपदेव Sy. सत्रा सदा Sk.

४. ईष्टे । यो हि शीघ्रं गच्छति स बहुदेशे-
ष्ववस्थितानि धनानि प्राप्नोति Sy.

५. राजमानो Sy. दीप्तो Sk.

६. ०णि M.

७. अस्मदीयासु Sy.

८. सर्वलोकप्रियम् Sk

९. अमृतवत्स्वादुभूतं पयः Sy.

पयआख्यममृतम् Sk

१०. वृष्टिद्वारेण रक्षमाणा । साकाङ्क्षत्वा-
दस्मदर्थं यजत्विति वाक्यशेषः । प्रदर्श-
नार्थं चात्र मित्रावरुणयोर्ग्रहणम् ।
सर्वदेवता यजत्वित्यर्थः Sk.

११. प्रणीतावग्नि० M प्रीणितवानग्नि० D
हे अग्ने तत्तद्रूपेण त्वमेवैवं वर्तस इति
भावः Sy १२. म P. M

१३. माशब्दः प्रमर्षिष्ठा इत्येतेन सम्बन्ध-
यितव्यः Sk

१४. पितुरागतानि । पितुरारभ्य प्रवृत्तानी-
त्यर्थः Sk.

१५. ० मार्जिः P. D M.

मा विनाशय । अत्र मृष्यतेरुपसर्गवशा-
दर्थान्तरे वृत्तिः Sy.

मृषिरत्र सामर्थ्याद् विस्मरणार्थः ।

अभिषब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी लम्बते
प्रलम्बत इति यथा । मा विस्मार्षीः ।
अथवा मृजेरिदं रूपम् । मा प्रमार्जीः ।
मापनैषीरित्यर्थः Sk

१६. सर्वं विद्वान् Sy. अस्मद्भक्ततायाः Sk.

१७. क्रान्त M. क्रान्तदर्शी सन् Sy.
मेधावी Sk.

१८. यथान्तरिक्षं रूपवन्तः सूर्यरश्मय आच्छा-
दयन्ति तद्वदाच्छादयति Sy.

१९. तमासि Sk.

२०. अस्माकम् Sk.

२१. जरा Sy. जरत्वम् Sk.

२२. मा सूक्तद्रष्टारं हिनस्ति Sy

२३. हिंसाहेतोस्तस्या जरायाः । पुरा अधीहि
मा बुध्यस्व । सा यथा न प्राप्नोति तथा
कुरु । अमृतत्वं प्रयच्छेति यावत् Sy.
एतज् ज्ञात्वा पुरा तस्या जरायाः ।
अभिषस्तेः हिंसात् Sk.

२४. प्राप्नुहि अस्मान् । यावत्सर्वरूपहारिण्या
जरया न हिंस्यामहे तावत् प्राप्या-
स्माञ्जरातो रक्षेत्यर्थः Sk

२५. Ms. D. puts the figure ॥७१॥
here to indicate the end of
the seventyfirst hymn. No
such number is given in P.
and M.

नि काव्या ब्रधसः शश्वतस्कुहस्ते दधानो नयां पुरुणि ।

अभिष्टैवद्रयिपती रयीणां सुत्रा चक्राणो अमृतानि विश्वा ॥१॥

नि काव्या । अभिमुत्तानि । करोति । स्तोत्रु । । स्तोत्राणि । हस्ते । प्रयच्छन्

गृहीतानि । बहूनि । घनानि । अग्नि । अभवत् । रयिपति । सत्यमेव कुर्वाण । अन्नानि । सर्वाणि ।

पुपूनि नाकुर्वन्ति (?)

अस्मे वत्स परि पन्तं न विन्दभिच्छन्तो विश्वे अमृता अमृताः ।

अमृदुवः पद्व्यो धिर्यघास्तस्युः पुदे परुमे चार्वमेः ॥२॥

अस्मे वत्सम् । अस्माकम् । वत्समग्निम् । परितः । सत्तम् । इच्छन्तः । विश्वे । देवाः ।

१ नियमेन Sk.

० ज्ञानाक० P D

२ बाह्वो P बाह्वो D बह्वो M. बहो
Ed. शश्वतः । बहूनामेतत् । बहोर्य
जमानस्य Sk.

३ काव्यानि मन्त्रव्याणि स्तोत्राणि Sy
कर्माणि हविर्नयनादीनि काव्यानि Sk.

४ धारयम् Sy
अयस्तेनैवेत्यर्थः Sk.

५ नृभ्यो हितानि नृषु सामूनि वा
घनानि । ईदुग्भूतमग्निमबलोक्य सर्वे
जनाः स्तुवन्तीति भावः Sy
नरेषु भवानि नृभ्यो वा हितानि यथा
फलानि Sk.

६ अवत् P D
भवति Sk.

७ रति M. घनानां मध्ये याणि
घनाभ्युत्कृष्टानि तेषां स्वामी भवति ।
सहैव । युगपत्प्रयच्छन्त्यर्थः Sy
रयीणां पति रयिपतिरित्येवान्वाख्यायते ।
तथापि प्रवीणशब्दाद्विबत् स्वामिमात्र

वचन इह द्रष्टव्यः । स्वामी Sk.

८ सत्रेति सत्यनाम सदाशम्भपर्यायो वा ।
यस्मात् सत्यानि सदा वा करोती
त्यर्थः Sk.

९ हिरव्यानि स्तोत्रुभ्यः Sy
अमृतानि नित्यानि हविर्नयनादीनि ।
यद्दविर्नयनादीनि सर्वाणि
करोयि तस्माद्दविर्वा यजमानघनानां
स्वामी भवतीत्यर्थः Sk.

१० नाकुर्वन्ति M.

११ अस्मे इति तावच्चैव सत्तुर्था । अस्मदर्थे
मस्माकं हविर्नयनार्थमित्यर्थः Sk.

१२ वत्सवदत्यन्तं प्रियम् । यद्वा वत्स पुत्रः
पवचातुत्पन्नत्वात् । तद्ब्रह्मिरव्यत्समाकं
पुत्रः Sy

१३ परितः सर्वत्र वर्तमानम् । बेबेभ्यो निर्ग-
त्यावत्सवधेष्वादिषु निम्नीनं सत्तमित्यर्थः
Sy

१४ सौबीकमग्निम् Sk.

१५ अमरणघर्माणो बेबा Sy
मरणवर्जिता Sk.

अमूढा अपि । न । अविन्दन् । श्रमवन्तः अग्नेः । स्थानमन्वेपमाणा । कर्मणो धातारः । तस्थु ।
पदे । परमे । चारुणि । यत्राग्निर्निलीनस्तत्र तस्थुर्निलीन दृष्ट्वेति ।

तिस्रो यदग्ने शरदस्त्वामिच्छुचि घृतेन शुचयः सपर्यान् ।
नामानि चिदधिरे यज्ञियान्यसूदयन्त तन्वः सुजाताः ॥३॥

तिस्रो यदग्ने । तिस्रः । यदा । अग्ने ! शरदः । त्वाम् । एव । शुचिम् । घृतेन । शुचयः ।
पर्यचरन् अथ ते । नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञार्हाणीन्द्रो विष्णुर्वरुणो मित्रोऽर्यमेति तथा । शोभन्ते-

१. अमूढा मरुतश्च Sy.

२. नालभन्त Sy.

नशब्दोऽयमुपमार्थीयो व्यवहितेनापि
वत्समित्येतेन सम्बन्धयितव्यः । वत्समिव
सर्वतो भवन्तम् । हविर्वहनभयेनेतश्चे-
तश्च वत्समिव नश्यन्तमित्यर्थः. Sk

३. अलभमानाश्च ते... हव्यवाहनस्याभा-
वेन हविषामभावात्तज्जन्येन श्रमेण
क्लेशेनैकीभूताः Sy.

अन्वेषणादुपजातश्रमाः सन्त इत्यर्थः. Sk.

४. ०न्वेषन् M.

पादैर्गच्छन्तः Sy.

पदव्यः । पदशब्देनात्र कृत्स्नस्य जगत
आश्रयत्वात् कारणात्मोच्यते । वेतिरपि
पश्यतिकर्मा । ... कारणात्मनो ज्ञातार
इत्यर्थः. Sk.

५. धियामग्नेः शयनासनस्थानादिलक्षणानां
कर्मणां धारयितारः Sy.

स्वस्य कर्मणो धारयितारः । कर्मणामत्य-
क्तार इत्यर्थः. Sk.

६. बहुविधेन प्रयासेनाग्निं ददृशुरित्यर्थः. Sy.

७. यत्र ह्यग्निर्निलीनो वर्तते तत्रेत्यर्थः. Sy.

८. शोभने Sy.

क्रियाविशेषणं वा चारुशब्दः । चारु तस्थु-
रिति । कस्य पदम् ? उच्यते । अग्नेः ।
यस्माद्यतो नष्टस्याग्नेः पदानि दृश्यन्ते
ततस्ततोऽन्वेषतेत्यर्थः । अथवा पदव्य

इति पदज्ञत्वस्येहोपादानात्... विश्वे
अमृता अमूरा इत्यादिभिरङ्गिरस उच्यन्ते
न देवाः Sk.

९. The passage beginning with
कर्मणो and ending with दृष्ट्वेति
is omitted by M.

१०. यदिति प्रथमाबहुवचनान्तं द्रष्टव्यम् ।
ये Sk.

११. यदा (मनुष्य आश्रयति स) ग्ने P.

१२. वर्षाणि Sk. संवत्सरान् Sy.

१३. दीप्यमानम् Sy.

दीप्तम् Sk.

१४. शोधयितारो दीप्ता वा मरुतः । ...
तदानो त्वमाविरभूः Sy.

शुद्धात्मानः Sk.

१५. The passage beginning with
तिस्रो यदग्ने and ending with
पर्यचरन् is omitted by M.

परिचरन्ति । यजन्त इत्यर्थः. Sk.

१६. दिधिरे P.

दारिद्र्यादद्यष्टमशक्नुवन्तो भक्त्या
नामान्येव केवलानि तव कीर्तयन्ती-
त्यर्थः. Sk.

१७. यज्ञियार्हा० P. यज्ञसम्पादीनि Sk.

१८. नामानि धारयित्वा च... पूर्वं रूपं
परित्यज्य शोभनममृतत्वं प्राप्ताः
सन्तः Sy. सम्पूर्णाः Sk.

अनना । तनून्च बह्वीर्यज्ञभागार्थम् । प्रैर्यन् ।

आ रोदसी वृहती वेविदानाः प्र रुद्रियां जभ्रिरे यज्ञियांसः ।
विदन्मर्तो नेमधिता चिकित्वानभिं पदे परुमे तस्थिर्वासम् ॥४॥

आ रोदसी । प्राजभ्रिरे । धावापुषिषी । महती । विन्दमाना । यज्ञार्हा । देवा अस्मा
अनये स्तोत्राणि तपा । उत्तमे । स्थाने । तस्थिर्वासम् । अग्नि सङ्गामार्थम् । प्राज्ञ । मनुष्य ।
आमयति ।

संज्ञानाना उपं सीदन्नमिञ्चु पत्नीवन्तो नमस्यं नमस्यन् ।
रिरिकासस्तन्वः कृष्वतु स्वाः सखा सख्युर्निमिपि रक्षमाणा ॥५॥

संज्ञानाना । ऐकमत्य गता । उपासीदन् । अभिगतजानुकम् । पत्नीसहिता । नमस्कार्यं

- १ तपा रिक्ता भवन्तो अननजनना P
२ नन्वच D ३ प्रेर० D
स्वर्गं प्रापितवन्तः Sy
यच्छब्दात्तच्छब्दोऽभ्याहार्यः । ते सर्वे
अनुबयन्तः । सुबयति संस्कारार्थः ।
विदधेऽवयवार्थिभिः संस्कारैः संस्तु
वन्ति । अव्यङ्गशरीरा विदधेऽवयवार्थ
वीणि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk.
४ ०भ्रिरे P प्राजभ्रिरे, चक्रुरित्यर्थः Sy
प्रहरन्त्याग्निं प्रति प्रापयन्ति Sk.
५ मती P
६ अस्यर्थं ज्ञापयन्तः । कुत्राग्निर्वर्तत इति
परस्परं ब्रह्मन्तो ब्रह्मावापुषिष्योर्मध्ये
वर्तमाना इत्यर्थः । यद्वा महृत्योर्बर्धा-
वापुषिष्योर्मध्ये अग्निमुपस्रममाना
Sy ज्ञानन्तः । प्रब्रह्मार्थं चैतद्
रोदसीप्रहृणं तत्स्वाद्योष्योपस्रमणार्थं
वा । ज्ञोषं ज्ञेयं जानन्त इत्यर्थः Sk.
७ यज्ञसम्पादिनो मनुष्याः । ज्ञाताज्ञेयज्ञेया
प्रष्टारोऽग्निं स्तुवन्ति यजन्ति चेत्यर्थः Sk.
८ खोऽग्निः । देवानामसुरैः सह युद्धसमये
तैर्बै स्वपितं धनमपहृत्य गतवन्तमग्निं

- देवा आगत्याग्निं सकाशाद् ब्रह्म
तद्धनमगृह्णन् । तदानीं सोऽग्नि
ररोधीत् । तस्माद् एव इत्याख्यायते
तस्य एवत्यार्हाग्निं स्तोत्राणि Sy
रत्रिया । एव इति स्तोत्रनाम । तस्य
स्वमृता तस्मिन् वा मवा रत्रिया
स्तुतिः । सहयोगसहायतृतीयार्त्तं चेवं
द्रष्टव्यम् । स्तुत्या सह हवीषि Sk.
९ अश्वत्थारो Sy बेदघास्ये परमात्मनि
वा Sk. १० प्रामर्शो P
११ ०ज्ञा M. १२ तत्त्वबेदी मनुष्यः Sk.
१३ अकृतत Sy तत्त्वतो वेत्ति Sk.
१४ V Mādhava ignores नेम
धिता १५ सखामा० P सत्यग्नान्तो
देवा Sy सत्यक ज्ञानन्तः Sk.
१६ प्राप्नुवन्ति Sy उपसीदन्ति Sk.
१७. ०मतजा० P ज्ञानिमुष्येतावस्थित
जानुमुत्तं त्वाम् Sy
क्रियाविशेषणमेतत् । अभिगते जानुनी
यस्मिन् उपस्रवने अग्निम् । नमूनी
जानुनी निपात्योपसीदन्तीत्यर्थः Sk.
१८. ० तां M

मग्निम् । नमस्यन्ति तथा रिक्ता भवन्तीऽग्नये । स्वानि । शरीराणि विधेयीकुर्वन्ति । सखाय ।
सख्युरनुग्रहोन्मुखे । निमेषेर्जग्नि हविर्भिः । रक्षमाणा ।

त्रिः सप्त यद्गुह्यानि त्वे इत्पदाविदन्निहिता यज्ञियासः ।

तेभी रक्षन्ते अमृतं सजोषाः पशूश्च स्थातृश्चरथं च पाहि ॥६॥

त्रिः सप्त यत् । त्रि । सप्त । यत् । गुहाया निहितानि । त्वयि । पदानि निवासस्थानानि
घनानि विदन् (?) निहितानि । देवास्त्वया पुन प्रत्नानि घनानि । अलभन्त । तैर्लब्धैः । अमृतमग्नि

१. ०ग्निमस्यति P ०ग्निहमस्यन्ति M.
०स्यति D. अपूजयन् Sy. पूजयन्ति
Sk. २. रक्ता M. अनशनादिरूपेण
दीक्षादिनियमेन रिक्तीकुर्वन्तः । शोष-
यन्तः Sy. शुद्धोऽप्ययमतिपूर्वार्थो
द्रष्टव्यः । अन्यतोऽतिरिच्यमानाः ।

प्रकृष्टीभवन्त इत्यर्थः Sk
३. ०क्षये D ४. वेधेयी० P.
यागानकुर्वन् Sy. करोतिः शुद्धोऽपि
संपूर्वार्थे द्रष्टव्यः । विदचैश्वर्यादिभिः
संस्कारैः संस्कुर्वन्ति । विदचैश्वर्यादीनि
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sk. ५. अग्नेः Sk

६. सख्युं ननु गृहो० P मित्रस्य तव Sy.
७. दर्शने निमित्तभूते सति Sy.
दर्शने । सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमाना इति
शेषः । अग्निनाऽनुग्राह्यदर्शनेन दृश्यमाना
इत्यर्थः Sk

८. त्वया परिरक्ष्यमाणाः ... देवाः Sy.
तत्प्रसादादेव सर्वापद्भ्य आत्मानं
रक्ष्यमाणाः । अथवा निमिषीति
तृतीयार्थे सप्तमी । रक्ष्यमाणा इत्यपि
व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । अग्नेरनु-
ग्राह्यदर्शनेन सर्वापद्भ्यो रक्ष्यमाणा
इत्यर्थः Sk ९. त्रिस्स० D.

१०. त्रिः सप्त यत् is omitted by M.

११. एकविंशतिसंख्याकानि । ... रहस्यानि
वेदैकसमधिगम्यानि Sy ... गायत्र्या-

दीनां सप्तानामेकैकस्यास्त्रिधा भेदेन
तदन्येषां छन्दसामपरिसंख्यानात् । तदस्ति
छन्दसामेकविंशतित्वम् । तच्चैतदुच्यते
त्रिस्सप्तेति Sk.

१२. य. M यद् यानि Sk.

१३. गुह्यानि गूहनार्हाणि Sk.

१४. पद्यते गम्यते स्वर्ग एभिरिति व्युत्पत्त्या
पदशब्देनात्र यज्ञा उच्यन्ते । ते
चैकविंशतिसंख्याकाः । औपासनहोम-
वश्वदेवादयः सप्त पाकयज्ञाः । अग्न्या-
धेयदशपूर्णमासादयः सप्त हविर्यज्ञाः ।
अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादयः सप्त सोम-
यज्ञाः Sy.

पदा पदेन । स्वेन ज्ञानेनेत्यर्थः Sk.

१५. वासः स्था० M

१६. The reading विदन् is faulty.
I suggest अविदन् Ed. त्वामाराध्य
ज्ञातवन्तः Sk १७. तेषां सर्वेषां
त्वत्प्रधानत्वात् । न ह्यग्निमन्तरेण यागा
अनुष्ठातुं शक्यन्ते Sy. देवैः Sk.

१८. यज्ञार्हा अर्थित्वसामर्थ्यवैदुष्यादिभि-
रधिकारहेतुभिर्युक्ताः । ... एवविधल-
क्षणोपेता यजमानास्तानि पदानि ...
अलभन्त Sy.

यज्ञसम्पादिनोऽङ्गिरसः Sk.

१९. प्रश्नानि M.

२०. अम्यत० M अमरणधर्माणम् Sy

स्वामेव । रक्षन्ते । सङ्गता । सत्त्वं पशून् । स्वावराणि । जङ्गमम् । च । पाहीति ।

विद्वान् अग्ने वयुनानि चितीनां ध्यानपक्थुरुधो जीवसे धा ।

अन्तर्विद्वान् अध्वनो देवयानान्तन्द्रो दूतो अमवो हविर्वाट् ॥७॥

विद्वान् अग्ने । प्रज्ञानानि । मनुष्याणाम् । विधेहि तथा । दूषो रौघयित्रीरपश्च । जीवनाय । अनुपक्तं कुठ् । देवयानान् मार्गान् । अन्तर्जानिन् मय मय रसासि चरन्ति तं तं देश जानन् । अनरुश । शूत । अमव । हविषा षोडा ।

स्वाध्वो दिव आ सप्त यद्ही रायो दुरो व्यृतज्ञा अजानन् ।

विदद्गव्यं सरमा दृळ्हमुव येना नु कं मानुषी भोजते विट् ॥८॥

स्वाध्वो दिव । सुमर्गः । दिव सकाशादसुरपुरं प्रत्यागता । सप्त ।

- १ यजन्तीत्यर्थः Sy तेभी रक्षन्ते अमृतं नवन्तम् । अग्निगुणरक्षणार्थाय तद्व्यग्नार्थेव रक्षणव्यपदेशः । अकीत्य मामा हि छन्दोभिरग्नेर्गुणा विस्मरणात् प्रसयं गच्छेयु । ताम् छन्दोभी रक्षन्तोऽग्निमेव रक्षन्तीत्युच्यते Sk.
- २ तैर्यजमानै समानप्रीतिस्त्वम् Sy सम्प्रीयमाणा । अङ्गिरस एव वा प्रकृतत्वात् सर्वे या स्तोतारः Sk
- ३ गवाऽबाविपशून् Sy
- ४ वीह्याविस्मावराणि Sy ५ जारं P पशुभ्यतिरिक्तमव्यघटप्राणिजातमस्ति । तेषु हि रक्षितेषु स्ववीमा मागा कतु शययस्ते मान्यया । अतस्त्वमेवमुच्यते इत्यर्थः Sy पशुभ्यतिरिक्तमपि Sk.
- ६ V Madhava ignores इत् । च
- ७ विद्व P विद्वे D विद्वान् M
- ८ सर्वाणि ज्ञातव्यानि जानंस्त्वम् Sy त्वङ्गुक्तिभ्यामि Sk.
- ९ यजमानसंज्ञानां प्रजानाम् Sy
- १० शुभ्रपत्य श्लोकस्य Sy ११ राय० P
- १२ ०रा० P ०पश्च M. अप्रानि Sy बुष्टिसंज्ञा आपः Sk.

- १३ अनुपक्तं सततं यथा भवति तथा कुवित्यर्थः Sy आनुपक आनुप्रभ्येण । यथायोग्यमित्यर्थः Sk.
- १४ विषा हविर्नयनद्वारेण विविधं देहि Sk.
- १५ देवा येमर्गिर्गान्ति गच्छन्ति साञ्जान प्रित्यर्थः Sy यदेवा प्रतिगम्यन्ते तानस्मान् Sk. १६ द्यावापृथिव्योर्मध्ये आनन् Sy अन्तरिति धेविमभ्यमभि प्रेतम् । धेविमभ्यव्यवस्थिततानेन हेतुना । यस्माद् धेविमभ्य एव व्यवस्थितो ऽतीत्यर्थः Sk. १७ अससः P D पुमः पुनर्हविर्बह्वेऽप्यनससः Sy उत्साहीत्यर्थः Sk. १८ देवताह्वानार्थं सर्वयजमानानां दूतोऽभवोऽमूर्भवसि वा Sk. १९ Omitted by M.
- २० V Mādharma ignores अग्ने
- २१ साध्वो M २२ शोभनमाध्वानं येषां ते स्वाध्व्याः कस्याजचिसा । के ते ? अङ्गिरसः Sk. २३ द्युशब्दोऽत्र सत्य भृत्युपलक्षणार्थो दृष्टव्यः । द्युप्रभृतीन् सप्तश्लोकान् Sk. २४ ०बोत्स० P
- २५ द्युश्लोकाबागत्य भूम्यां प्रवहन्तीति शेषः Sy २६ गङ्गायाः सप्त गद्यः Sy

महती । गोधनस्य । दुरोङ्गिरस । व्यजानन् पणिभिरपहताना गवामानयनाय सप्त मार्गनि-
जानन् तथा । लब्धवती । सरमा नाम देवशुनी । वृढम् । महान्तम् । गोसङ्घम् । येन सङ्घेन ।
मानुषी । विट् । उपभुङ्क्तेऽग्ने कर्मणा तथाकुर्वन्निति ।

आ ये विश्वा स्वपत्यानि तस्थुः कृण्वानासौ अमृतत्वाय गातुम् ।

मह्ना महद्भिः पृथिवी वि तस्थे माता पुत्रैरदितिर्धार्यसे वेः ॥६॥

आ ये विश्वा । आतस्थु । ये । विश्वानि स्वपतननिमित्तानि कर्माणि । कुर्वन्त । अमृतत्व-

१. मतीः P. महत्यः । . . हे अग्ने ! ईदृग्विधा नद्यस्त्वया स्थापिताः । अग्नौ होमे सति हि तेन तृप्तः सूर्यो वृष्टिं करोति । . . अतो वृष्टिद्वाराग्निरेव नदीः करोतीत्युच्यते Sy

२. वलनाम्नासुरेणापहतस्य गोरूपस्य धनस्य Sy धनस्य Sk.

३. दूरो० P दूतो० M द्वाराणि गमनमार्गान् Sy. द्वाराणि । यैर्धनं लभ्यते तानि Sk.

४. ०य० D M. य्या P. त्वत्साध्येन यागेन प्रीत इन्द्रो गवामन्वेषणाय सरमां नाम देवशुनीं प्रेषितवान् । सा च सरमा गवां स्थानमवगत्येन्द्रस्य न्यवेदयत् । इन्द्रश्च तानङ्गिरसो गाः प्रापयत् । अत एतत्सर्वं त्वमेव कृतवान् Sy. अग्निप्रसादादेव विज्ञातवन्तः । प्राप्तवन्त इत्यर्थः । मरणोत्तरकालं दधुप्रभृतीन् सप्तलोकान् प्राप्तवन्तः । जीवन्तोऽपि धनं लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

५. ०पा० M ६. ०ना० P.

७. M. adds च after तथा

८. ०वति P अत्रैकवाक्यताप्रसिद्धयर्थं यैः प्रेषितेत्यध्याहार्यः । यैः प्रेषिता पणिभिरपहतं विदद् ज्ञातवती लब्धवती वा Sk

९. बहुलमित्यर्थः Sy.

१०. एवविधं पयोर्लक्षणम् . . अन्नम् Sy.

ऊर्वशब्दः समूहवचनः । समूहम् । बहु विस्तीर्णं वेत्यर्थः Sk.

११. ०सखं M. अङ्गिरोभ्यः सकाशात् . . . गवि भवम् Sy.

१२. हेतुना Sk.

१३. सखेन M. गव्येन Sy.

१४. मनोः सम्बन्धिनी Sy.

१५. प्रजा । . . तद्गव्यमपि परम्परयाऽग्निरेव करोति Sy.

मनुष्यजातिः । देवगवीनां हि प्रसादेन मनुष्यजातिः सुखमनुभुङ्क्ते । मनुष्यगवीनां देवगवीप्रभवत्वात् कामदुघत्वाद्वा देवगवीनां सर्वसुखानां तत्प्रभवत्वात् Sk.

१६. विद्युप० M. ०ळुव० P.

१७. V. Mādhava ignores ऋतज्ञाः । नु । कम्

१८. कृतवन्त इत्यर्थः Sy. सम्प्राप्तवन्त इत्यर्थः Sk

१९. अङ्गिरसः Sk.

२०. ये (स्वपतननिमित्तं) विश्वानि P. बहूनि धनानि Sk.

२१. शोभनैरपत्यैः सहितानि Sk.

२२. Omitted by P. चतुर्दशरात्रषट्त्रिंशद्रात्रादित्यानामयनादीनि कर्माणि Sy. २३. अम्यत० M अमरणत्वसिद्धये Sy. अविद्यमानं मृतत्वं यस्य सोऽमृतत्वोऽग्निः । तदर्थम् Sk.

सिद्धपर्यम् । मार्गम् । अत्यन्तम् । महद्भिस्तीरियम् । पृथिवी द्वियमाणा । विसिष्येते । माता । पुत्रैर्मनुष्यैः । अदीना । गमनशीलस्याग्नेः । पानाय तं सोमं पाययितुमिति ।

अधि धियं नि दधुधारुमस्मिन्द्रवो यदुची अमृता अकृण्वन् ।

अर्घं चरन्ति सिन्धवो न सृष्टाः प्र नीचीरग्ने अरुपीरजानन् ॥१०॥

अधि धियम् । अधिनिदधुः प्रज्वलनेन । घोभाम् । कल्याणीम् । अग्नी । दिवः । यदा । पशुपी हविर्जिभुक्षमा । देवाः । अकृण्वन् । प्रज्वलितेऽग्नी पृथिव्याम् । क्षरन्ति । सिन्धवः । इव ।

१ उपायम् Sy

गायतिरर्घतिकर्मा । गानं गातुः स्तुतिः । ताम् । येऽङ्गिरसोऽग्निमास्तुषन्तो बहूनि यनानि शोभनानि चापत्यानि सद्यवन्त इत्यर्थः Sk.

२ स्वकीयेन महत्त्वेन Sy

तेषां भङ्गा माहात्म्येन । सत्यसादे नेत्यर्थः Sk.

३ अनुष्ठानेन महानुभावेः Sy

जननादिभिरुपकारैर्मनुष्याणाम् Sk.

४ सर्वस्य जगतो धारणाय Sy

५ विविधं स्थिता । अङ्गिरसां प्रसादेन पृथिवी मनुष्याणां महिङ्गः सत्यजननादिभिरुपकारैरुपकरोतीत्यर्थः । अङ्गिरसो ह्यङ्गिरसकृत्वाद् वृष्टेः कर्तारः । तवायसाश्च सत्यजननादयः Sk.

६ जनविधौ Sy देवमाता चाविति Sk.

७ सर्वैर्देवैः सह । देवा अपि हि यम्मनुष्याणामुपकुरुषन्ति तदङ्गिरसामेव प्रसादेन । देवोपकारस्य धर्मायत्तत्वाद् धर्मस्य च वृष्ट्यायत्तत्वाद् वृष्टेर्देवाङ्गिरसः कर्तृत्वात् Sk. = इदानीना P

८ अग्ने M. देवाम् प्रति गन्तुर्तापुर्वा Sk.

१० आन्यपयमाद्याहुतिपानाय । यागाभावे च माम्निराहुती विभेत् । अत एवमुच्यते धायसे वेरिति Sk

११ स्वापितवन्तः Sy

१२ अग्ने P

१३ परिस्तरणपरियेघनादिरूपां यज्ञसम्पन्नम् Sy वीप्सिलक्षणाम् Sk.

१४ धारं शोभनम् Sk. १५ स्वय्याग्नौ Sk.

१६ तवानो द्युलोकात् अमरणपर्याप्तो देवा यागसमयो जात इत्यवगम्यागच्छन्तीति शेषः Sy

१७ यथा M. यथ P

१८ यज्ञस्याऽऽज्यभागलक्षणे Sy

द्वित्वसामाभ्यात् सूर्याच्च त्रमसाच्चराक्षी उच्येते । अक्षिस्पातीयो सूर्याच्चत्रमसौ Sk. १९. अकुर्वन् P

महोरात्रविभागार्थं यदैव सूर्याच्चत्रमसौ देवानुपवीपदन् तदैव स्वामग्निं वीप्सि मस्तमकार्षुरित्यर्थः Sk.

२० अस्मिन् D आन्यभागानन्तरम्

अग्नेरुपपन्नाः शीघ्रं गच्छन्त्यो मय इव नितरां सर्वासु विदुः गच्छन्तीः आरोचमानाः, यद्वा निर्मलक्ष्माः, हि अग्ने ! एवमभूतास्त्वदीया ज्वालाः क्षरन्ति सञ्चलन्ति । सर्वासु विदुः गच्छन्तीत्यर्थः । आगता देवाश्च प्राजा मन् अस्माकं होमायैवृश्यो ज्वाला उत्पन्ना इति ह्युक्त्वा सस्तः प्रकथेन जानन्ति Sy २१ रक्षन्ति M.

का ? सामव्याबाहुतयः Sk.

२२ नद्यः Sk.

उद्युक्ता^१ देवास्ततो ज्वलित्वोपशान्तस्य । अग्ने । तव । न्यग्भूता^२ लेलायमाना^३ । ज्वाला । जानन्ति^४
निरूपणीय^५ सूक्त प्राज्ञै^६ ।

I.73.

रयिर्न^१ यः पितृवित्तो^२ वयोधाः सुप्रणीतिश्चिकितुषो^३ न शासुः ।
स्योनशीरतिथिर्न^४ प्रीणानो^५ होतेव^६ सन्नं विधतो^७ वि तारीत् ॥१॥

रयिर्न^१ यः । धनम् । इव । य । पितृतो लब्धम् । अन्नस्य दाता । सुप्रणयश्च भवति ।
विदुष^{१०} । इव । शासन स । सुखेषु शाययति । अतिथि । इव । तृप्यन् । होतेव । यजमानस्य ।
यज्ञगृहम्^{१६} । वितरति हविर्वहनेन ।

देवो न यः सविता सत्यमन्मा क्रत्वा निपातिं वृजनानि विश्वा ।
पुरुप्रशस्तो अमतिर्न सत्य आत्मेव शेवो दिधिषार्यो भूत् ॥२॥

देवो न यः । देव । इव । सविता । सत्यमना । कर्मणा । निरक्षति । विश्वानि ।

१. सिद्धबहुवोद्यु० M. ०क्ताः P.

यष्टृभिर्विसृष्टाः सत्यः Sk.

२. न्यभू० P न्य अता M.

नीचीरघोमुखाः । सृष्टा ह्याहुतयः
क्षरन्त्योऽघोमुखाः क्षरन्ति Sk.

३. लोमायमानाः P. D.

अरुषीः... त्वां प्रति गमनशीलाः ।
नित्यमेव यास्त्वयि ह्यन्त इत्यर्थः Sk.

४. जनन्ति P प्रशब्दः प्रारम्भे । तत एव
प्रभृति ज्ञानिनोऽपि त्वा ज्ञातुं प्रारब्धवन्त
इत्यर्थः Sk ५. नि is omitted
by P. and M. रूपाणीयं P.

६. Ms. D. puts the figure ॥७२॥
here to indicate the end of
the seventysecond hymn.
No such number is given
in P. and M. V. Mādhava
ignores अध । प्र ७. रयि नियः M

८. यथा पैतृकं धनं विश्रम्भेण व्यवहिय-
माणं सद् अन्नप्रदं भवति तद्वदग्निरपि
सर्वेषु यज्ञेषु विश्रम्भेण व्यवहृतः सन्

अन्नप्रदो भवतीत्यर्थः Sy. यथा पित्र्यं
धनं क्रमेण नियमेन प्रभूतस्यान्नस्य दायकं
तद्वन्नियमेन प्रभूतदायक इत्यर्थः Sk.

९. सुखेन प्रणेतव्यः Sy. प्रणीतिः कार्येषूप-
देशः सा शोभना यस्य स सुप्रणीतिः Sk.

१०. धर्मशास्त्राभिज्ञस्य ।... यथा विद्वच्छासनं
सर्वेष्वनुष्ठेषु तत्तत्संशयनिर्णयाय नीयते
तद्वदग्निरपि सर्वेषु यज्ञेषु प्रणीयते Sy.

११. सुखप्रदे गार्हपत्यायतनादौ शयानः Sy.
सुखस्य स्थापयिता । सुखकर इत्यर्थः Sk.

१२. अहिः P सुखासने उपवेशितोऽर्घपाद्या-
दिभिः सत्कृतोऽतिथिरिव Sy.

१३. हविर्भिस्तर्पणीयः Sy.

१४. होमकर्ताऽध्वर्युस्तत्तत्कर्मकरणेन फलै-
र्यजमानस्य गृहं यथा वर्धयति तद्वत् Sy.

१५. यज्ञसाधनद्वारेण... परिचरतः Sk.

१६. वर्धयति Sk.

१७. द्योतमानः Sy. १८. सर्वस्य प्रेरकः
सूर्यः Sy. १९. ०मननः M.

सत्यज्ञानो यथार्थदर्शी Sy. सत्यज्ञानः
Sk. २०. यागादिना प्रज्ञया वा Sk.

उपद्रवाणि । बहुभि प्रद्यस्त । रूपम् । इव । सत्यं तद्वि चक्षुर्ग्राह्यं शब्देय सत्त्वं भवति ।
शरीरमिव । भरणीयः । भवति । सुखकरं हि ।

देवो न यः पृथिवीं विश्वधाया उपक्षेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदं शर्मसदो न वीरा अनवद्या पतिं जुष्टेव नारीं ॥३॥

देवो न यः । देवः । इव । सविता । पृथिवीम् । विश्वस्य धर्माः । उपेत्य वसति ।
अनुकूलः । इव । राजा स यदा सर्वा पृथिवीमधितिष्ठति यस्य चाग्नेः । पुरः सीदन्तः ।

१ वक्ष्यन्ते हिस्पन्तेऽस्मिन्निति वृजनं
सङ्गाम । विभक्तिव्यत्ययः । सर्वेभ्यः
सङ्गामेभ्यः । पुरुभियममानं स्तुतो
ऽग्निः Sy वृजनमिति ब्रह्मामान्यत्र ।
इह तु वर्जनीयत्वाद् वृजनं पापमुच्यते ।
सर्वाणि पापानि Sk.

२ यथा पृथिव्यादेः स्वरूपमागमापायिषु
विशेषेषु सत्स्यपि स्वयमेकस्येण नित्यं
भवति तद्वदग्निरप्युच्चावचेषु सर्वेषु
कमसु स्वयमेक एव ध्याप्य वसति Sy
आत्ममतिरमतिरुच्यते । तद्वत् सत्यः ।
अथवा अम गत्यादिव्यत्यस्यायं तिप्र
त्ययः कर्तरि । गमनशीलोऽमतिरा
दित्यः । तद्वत् सत्यः Sk.

३ परमप्रेमास्यवसत्या निरतिप्रायानन्द
स्वरूप आत्मा यथा सर्वान् सुखपति
तद्वदग्निरपि स्वर्गादिकमहेतुतया
सुखपति Sy

यश्चात्मेव शोचः सुखः सर्वस्य Sk.
४ सर्वैर्यजमानैर्घरिणीयः परित्यागे हि
वीर्यस्याकृशणो दोषो भवति Sy
धारयिता च Sk.

५ ०करा P
As an epithet of सविता, the
reading should be सुखकरः

६ शोतमानः सूर्य इव Sy
देव इति पूर्वस्यामुच्चि सम्बन्धवशात्

धीपत्वाच्च सयितवाभिप्रेतः Sk.

७ यथा सूर्यो वृष्ट्यादिप्रदानेन सर्वं जगद्
पते, एवमग्निरपि यज्ञादिसापनेन
कृत्स्नस्य जगतो धारयिता Sy
सर्वाहृतिलक्षणमाख्यादियेषं यस्य स
विश्वधायाः । सर्वासामाहुतीनां
पातेत्यर्थः Sk.

८ घसोवोत्य M. सर्वेषां प्रियः सन्
यज्ञगृहादौ निवसति Sy

९ यथा देवः सविता पृथिवीं रश्मिभि
र्ध्याप्य निवसति तद्वद् ध्याप्य निव
सतीत्यर्थः Sk

१० हितान्यनुकूलामि मित्राणि यस्य तावु
शो राजा यथा सुखेन निवसति तद्वत् ।
यथा सर्वजनमित्रो राजा एवमग्नि
रपि सर्वजनमित्र इत्यर्थः । नहुत्सि
कश्चन द्विष्टे Sy

हितमित्रो न राजा । पूर्वस्यैवेयं द्विती
योपमा । हितानि मित्राणि यस्य भवन्ति
स हितमित्रः । यथा च द्विर्तमित्रैरुपेतो
राजा पृथिवीं सम्यक् पालयन्नुपनु
ज्जानश्च निवसति तद्वत्सम्यक् पाल-
यन्नुपनुज्जानश्च निवसतीत्यर्थः Sk

११ यथा M.

१२ पुरस्तात् सीदन्त उपबिद्यन्तः पुरवाः Sy
पुरस्तीदन्तीति पुरस्तवः । सेनाया
अग्रतो व्यवस्थातारः Sk.

दुर्गगृहस्थिता । वीरा^२ । इव अप्रघृष्या भवन्ति । अवद्यरहिता रूषिणी । पत्या सेविता ।
स्त्रीवेति ।

तं त्वा नरो दम् आ नित्यमिद्धमग्ने सचन्त न्नितिपुं ध्रुवासुं ।
अधि द्युम्नं नि दधुर्भूर्यस्मिन्भवा विश्वायुर्धरुणो रयीणाम् ॥४॥

तं त्वा नरः । तम् । त्वाम् । नरः । गृहे । नित्यम् । समिद्धम् । अग्ने । नेवन्ते । अग्निनि-
धानयोग्यासु । दृढासु भूमिषु तथा । अस्मिन् । अधिनिदद्युश्च । अन्नम् । बहु न त्वम् । भव । गर्वात्न ।
घनानाम् । वारक ।

१. दुर्गहं D.

पितृगृहे वर्तमानाः पुत्रा इव वर्तन्ते ।
पिता पुत्रानिवाग्निः स्वस्य परिचार-
कान् रक्षतीति भावः Sy शर्मं सद्ग्राम-
यज्ञ (जय) सुखम् । तदर्थं सीदन्तीति
शर्मसदः । उपमानश्रुतेश्च साकाङ्क्ष-
त्वादत्र योग्योपमेयकर्माध्याहारः । यथा
च पुरःसदः शर्मसदो न वीराः शत्रूणाम-
भिभवितारस्तद्वदभिभवितेत्यर्थः Sk.

२. D adds इव before वीरा.

३. प्र० P.

४. रूपाणि P अनिन्दिता... योषिदिव
Sy.

५. सतेव P. D M. स्वपतिना सेविता
स्वीकृता Sy.

६. सा यथा पातिन्नत्येन शुद्धा सती सर्व-
कर्मयोग्या भवत्येवमग्निरपि Sy.

अत्रापि पूर्ववदुपमेयकर्माध्याहारः ।
यथानवद्या रूपवती पतिजुष्टा भर्तृ-
सेविता नारी शोभते नित्यप्रीतियुक्ता
वा तद्वच्छोभते नित्यप्रीतियुक्तो
वेत्यर्थः Sk.

७. त्वा P.

पूर्वोक्तगुणविशिष्टम् Sy.

८. तम् । त्वाम् । नरः is omitted by

M. यज्ञस्य नेतारो यजमाना. Sy.

९ स्वकीये यज्ञगृहे Sy

यज्ञगृहे Sk

१०. अनवरत समिद्धिः प्रज्वलितं कृत्वा Sy.

११. स्तुतिभिर्हविर्भिश्च Sk.

१२. ऽग्यसु P. योग्यासु missing M.

१३. ऽहसु P

निश्चलासु चलनरहितासु भूमिषु ।
निरुपद्रवेषु ग्रामेष्वित्यर्थः Sy.

१४. भूरिमिषु P.

क्षितिरिति पृथिवीनाम् । इह च...
तदवयवेषु प्रयुक्तम् । पृथिव्यवयवेषु
वेद्याख्येषु ध्रुवेषु Sk.

१५. अस्मिन् त्वय्यग्नौ Sk.

१६. स्थापितवन्तः Sy.

उपरि निदधति । जुह्वतीत्यर्थः Sk.

१७. हविलक्षणमन्नम् Sy; Sk.

१८. चरुपुरोडाशादिरूपेण बहुविधम् Sy.

१९. सर्वास्मः P D. M.

सर्वान्नसम्बद्धः सर्वेषामन्नानां दाता ।
हविर्भोक्तेत्यर्थः Sk.

२०. नाना० M

२१. धृ धारणेऽन्यत्र । इह तु सामर्थ्याद्
दानवचनः । दाता Sk

२२. V. Mādhava ignores आ

वि पृथ्वीं अग्ने मध्वानो अश्रुविं सूरयो ददतो विश्वमायुं ।
सुनेम वाजं समिधेष्वर्यो मागं देवेषु श्रवसे दधाना ॥५॥

वि पृथ्वीं अग्ने । व्यश्युः । अग्ने ! अन्नं धनवन्तः । व्यश्युः । प्राप्ताः । ददतः । विश्वम् ।
अन्नं दरिद्रेभ्यो धनं च । रुभेमहि । अन्नम् । सङ्ग्रामेषु शत्रोः । मागम् । देवेषु । अन्नार्थम् ।
निवधानाः ।

ऋतस्य हि घेनवो वावशाना स्मदधीः पीपयन्तु धुमन्ताः ।
पुरावतं सुमतिं भिक्षमाणा वि सिन्धवः समयां ससूरद्रिम् ॥६॥

ऋतस्य हि । अग्ने । हि । घेनवः । कामयमानाः । प्रशस्तोऽभ्यः । अवृद्धवयस्का
आसन् । सम्भक्तस्वर्गास्तदेवाह । दूरात् । सुमतिमग्निमभेक्षितम् । भिक्षमाणाः । विससू-

- १ वृक्षो D वृक्षे P २ वृक्षोजने M.
३ ०पत्युः M त्वयानुगृहीता सर्वाभ्यन्नानि
सम्भस्ताम् Sy विविधं प्राप्नुमुः ।
त्वत्प्रसादेन रुमेरभित्यर्थः Sk.
४ ०ग्नेन् P D
५ हविर्लक्षणैः घनेन युक्ता यजमानाः Sy
प्रभूतहविष्करणयोग्या इत्यर्थः Sk.
६ व्यश्नुः M ७ स्तोतारश्च Sk.
८ हवींषि प्रयच्छन्तो वतन्तः । सर्वं
जीवितं व्याप्नुवन्तु Sy
सुभ्यं हवींषि । ये च धनवन्तः प्रभू-
तानि हवींषि कुर्वन्ति ये च दारिद्र्यात्
प्रायेण स्तुवन्त्येव न प्रभूतानि हवींषि
कर्तुं शक्नुवन्ति त उभये अपि सुभ्यं
हविर्वदतोऽन्नानि प्राप्नुयुरित्यर्थः Sk.
९ त्वत्प्रभूतात् सम्भजेमहि Sy
१० सर्वं मायुश्च वर्षशतसंभजनम् Sk
११ हविर्भागम् Sy हविर्लक्षणम् Sk
१२ त्वत्प्रभूतोऽन्नानि प्राप्नुयुरित्यर्थः Sk
यमधिकरणत्वेन विवक्षा ।...देवेभ्यः Sk.
१३ यशसे Sy १४ वय च etc. up
to the end missing M. स्याप
यस्तो भूयास्तेति श्लेषः Sy इदन्तः ।
देवाभ्यजन्त इत्यर्थः Sk.
१५ देवयजनदेशं प्राप्तमग्निमेव Sy

- १६ ऋतस्य हि । अग्ने । हि missing
M हिशब्दः पद्यपुराणः Sk
१७ अग्निहोत्राविहविषां बोध्यः Sy
१८ अग्निं पुन पुन कामयमानाः Sy
पुन पुनर्वाश्यमानाः Sk.
१९ स्मच्छब्दो नित्यशब्दसमानार्थः । नित्य
मूषसा युक्ताः । सर्वदा पयसा प्रदाभ्य
इत्यर्थः Sy स्मच्छब्दः प्रशस्तवचनः ।
अमृतपचनत्वात् प्रशस्तमूषो यातां ता-
स्मच्छब्दः Sk.
२० धन्योवृद्धवयस्यः प्रस्तोभ्योवृद्धवयस्यः P
०तोऽभ्योवृ० M क्षीराभिरुन्नमं गव्यम
पाययन् Sy पीपयन्तु अमृतेनाप्याय
यन्त्यग्निम् Sk. २१ विधा प्रकाशेन,
सम्भक्ताः संश्लिष्टास्तेजस्विभ्य इत्यर्थः
Sy द्विषं मा भजन्ते ता धुमन्ताः ।
धुनिवासिभ्य इत्यर्थः Sk.
२२ धोभनामनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy
कस्यापिचित्तमग्निम् Sk.
२३ ०जं P अन्वेषमाणा इत्यर्थः Sk.
२४ क्षितम् भिक्षमाणा वि missing
M विससूः P विक्षेपेण गच्छन्ति
प्रवहन्ति । अग्नये वातभ्यानां हविषां
मिष्यन्त्येव प्रवहन्तीत्यर्थः Sy विविध
मभिरगच्छन्त्यग्निम् Sk.

सिन्धव^१ । अद्रिम^२ग्निम् । समय^३याऽग्नि^४समीपेऽद्रिरादृणात्यभिन्नानिति स्वर्गरथा आपोऽग्नि
प्रत्यागच्छन्ति ।

त्वे अग्ने सुमतिं भिक्षमाणा दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियासः ।

नक्ता च चक्रुरुपसा विरूपे कृष्णं च वर्णमरुणं च सं धुः ॥७॥

त्वे अग्ने । त्वयि । अग्ने । सुमति त्वदीयाम् । भिक्षमाणा । हवि । निदधिरे
यजमानाय यद्या . न कुर्वन्ति तथा यज्ञकरणात् । अहोरात्रे । विरूपे । चक्रु । कृष्णम् । अरुणम् ।
च । वर्णमहोरात्रयो । सन्दधु ।

१. स्यन्दनशीला नद्यः Sy

स्यन्दना अमृतस्राविण्यः Sk.

२. पर्वतस्य समीपे Sy.

अद्रिमैरुनामा पर्वतः । मेरोः समीपे-
नेत्यर्थः । अग्नेः स्वभूता गावो गव्यूतितो
मेरुबुधनेन प्रत्यागत्य विविधमग्निमभि-
गच्छन्ति । अभिगम्य च स्वेनामृतरूपेण
पयसाग्निमाप्याययन्तीति समस्तार्थः ।
अथवैवमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थयोजना ।
धेनव इति धिनोतेः प्रीणनार्थस्य रूपम् ।
ऋतस्याग्नेः प्रीणयित्र्य आहुतयः ।
वावशाना अत्यर्थं कामयमानाः ।
स्मद्दूधनीः । यद्रसस्थानमाहुतीनां

तद्दूधरुच्यते । पृथिवीत इत्यर्थः ।

शिष्टपदयोजना तु सदृशी Sk

३. समीपे द्वीरा० M ४. त्वे इति

द्वितीयैकवचनस्य शोभादेशः । त्वाम् Sk.

५. शोभनामनुग्रहात्मिका बुद्धिम् Sy.

धनानि Sk

६. दीस्ते M.

७. हविल्लक्षणमन्नम् Sy; Sk

८. अस्थापयन् Sy.

स्थापयन्ति । देवेभ्यो हवींषि ददतीत्यर्थः ।
अथवा दिवीति सप्तमीनिर्देशाद् व्यवस्थि-
तायेति वाक्यशेषः । दिवि व्यवस्थिताय
तुभ्यं श्रवो दधिरे ददति Sk.

९. A few words are missing

in M. Mss P. and D. begin
from तथा यज्ञकरणात् and omit
the passage beginning with
त्वेअग्ने and ending with कुर्वन्ति

१०. V. M. uses अहोरात्र in the
dual and in the neut. It
is used however in the
sing. and in the masculine.

११. विविधरूपे Sy सप्तमीद्विवचनस्यायं
शोभादेशः । विभिन्नरूपयो. Sk.

१२. रात्र्या श्यामलवर्णमन्धकारम् Sy.

१३. आरोचन श्वेतवर्णं तेजः Sy.

१४. सम्यक् स्थापितवन्तः Sy.

तथा त्वां यष्टारः समिन्धते यथा तव
कृष्णारुणौ वर्णावपि भिन्नौ भवत इत्यर्थः ।
अथवैवमन्यथोत्तरस्यार्धचस्यार्थयोजना ।
नक्ता च चक्रुरुपसा विरूपे इति
द्वितीयान्तान्येतानि न च सप्तम्यन्तानि ।
दिवि श्रवो दधिरे यज्ञियासो नक्तोषसौ
विभिन्नरूपे कुर्वन्तीत्यर्थः । नक्तोषसोरेव
कृष्ण च वर्णमरुणं च सन्धुः । कथं पुन-
र्यष्टार एतत् कुर्वन्ति ? उच्यते ? याग-
कारित्वाद्यागस्य च धर्मत्वात् कृत्स्नस्य
जगतो धर्ममूलत्वात् Sk. १५. V.
Mādhava ignores यज्ञियासः or
it may be in the missing part.

यात्राये मर्तान्सुपूदो अग्ने ते स्याम मघवानो वयं च ।

छायेव विश्व भुवनं सिसक्ष्यापत्रिवात्रोदसी अन्तरिचम् ॥८॥

पात्राये । यांस्त्वम् । अग्ने ! धनाय । मनुष्यान् । प्रेरय । ते वयम् । स्याम तदेवाह—
धनयन्त । वयम् । चति । छायेव । विद्वम् । मृतजातम् । सेवसे । प्ररयन् । धीन लोकान् ।

अर्वेद्भिरग्ने अर्वतो नृमिर्नृन्वीरिर्वीरान्वनुयामा त्वोताः ।

ईशानासं पितृवित्तस्यं रायो वि सूरयः श्रुतहिमा नो अश्यु ॥९॥

अवर्भिरग्ने । अग्ने ! त्वया रक्षितास्तन्तो वयम् । अर्वादिभिः सहानुस्यूतान् । अर्वा
वीन् । भजेमहि । ईश्वरा । पितृलब्धस्य । धनस्य । अस्मायम् । पुत्रा । धतं संवत्सरान् व्यशनुवीरन्
पितृलब्धं धनमिति ।

एता ते अग्न उचथानि वेधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदे च ।

शुक्रमं रायः सुधुरो यमं तेऽधि श्रवो देवमक्त दधानाः ॥१०॥

एता ते अग्ने । एतानि । ते । अग्ने ! वचनानि सूक्तानि । विधातः । पर्याप्तानि ।

- १ यान्त्राये M. P यात्राये D
२ प्रे० M अग्निहोत्राधिकमद्यु
प्रेरयसि Sy सस्करोपि । पान्
धनप्राप्तियोग्यान् करोषीत्यर्थः Sk.
३ धनेन हविर्लक्षणैः धनयन्तः Sk.
४ अशब्द एवार्थः । वयमेव । अस्मानेव
धनप्राप्तियोग्यान् कुर्वित्यर्थः । अशब्द
सामर्थ्याद्वा मघवानश्च वयं च स्यामे
स्येवं व्याख्यातव्यम् । ये चाप्ये हविर्ल
क्षणैः धनेन धनयन्तो वयं चेत्यर्थः Sk.
५ यथा छात्रावे छायाऽऽपात्रिजनितं
क्लेशं निषाय रक्षति तद्वत् Sy
यथा छाया नित्यसन्निहितं त्वम् Sk.
६ विवि० M. ७ अनुगृह्य सर्वं
रक्षसीत्यर्थः Sy बह्वनपन्नानिना Sk.
८ छायापुत्रिष्यावन्तरिक्षाश्च स्वतेजसा
बृष्टपुत्रकेन चाऽऽरितवास्तवम् Sy
स्वेन ज्योतिषा Sk. ९ त्रिलो० P

- १० अवभि० M. ११ ०विभ्यो P
अस्मवीय Sy आत्मीय Sk.
१२ शत्रुसम्बन्धिनोऽश्वान् Sy शत्रूणां
स्वभूतानर्भवतोऽश्वान् Sk. १३ हन्याम
Sy यनुष्यतिर्हन्तिर्भर्मा । हन्यामेत्ये
तवाशास्महे Sk. १४ ०र P
१५ सूरपस्तप स्तोत्रार सन्तः अत्र पृष्ठी-
मिर्देशात् पितृवित्तस्येति वचनात् पुत्रा
इति वाक्यशेषः । नोऽस्माकं पुत्रा Sk
१६ व० P जीयन्तः Sy
१७ विशेषेण भुञ्जताम् । अस्मवीयानां
पुत्राणामारोग्यं वीर्यमायुश्च भवत्वित्यर्थः
Sy विविधं प्राप्नुयुरित्याशास्महे ।
त्वत्प्रसादेनास्मत्पुत्राः पितृशेषे धनेनोपेता
वयसतं जीभ्यामुरित्यर्थः Sk.
१८ इदानीमस्माभिः प्रयुक्तानि स्तोत्रानि
Sy अस्मवीयानि स्तुतिवचनानि Sk.
१९ मेधाविनामैतत् । मेधाविन् Sy
मेधाविन् Sk २० त्रियाणि Sy , Sk.

भवन्तु । मनसे । हृदयाय । च तव । धनस्य । यमन कर्तुम् । सुधुरो वयम् । शकेम त्वया दत्ता लक्ष्मी
नियन्तु समर्था भवेम । देवैर्भक्तम् । अन्न हविरग्नी । अधिदधाना ।

I.74.

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्रये । आरे अस्मे च शृण्वते ॥१॥

उपप्रयन्तः । गोतमो राहूगण ।

उपप्रगच्छन्त । यज्ञम् । मन्त्रम् । वोचेमान्वहम् । अग्रये । दूरेऽपि स्थित्वा । अस्माक
वचनम् । शृण्वतेऽपेक्षिते धने दूरे स्थितेऽपि स्तोतुर्वचन शृणोतीति वाजसनेयक उन्नामिति ।

१. ँन्ति M २. मनोवृत्तये Sy.
मनोऽन्त.करणम् । हृदयं तदधिष्ठानम् ।
तयोर्भयोरपि Sk.
३. तद्वृत्तिमतेऽन्त.करणाय च Sy.
४. धनस्यार्थाय Sk
५. यमं बन्धनम् । रववेद्या धारण-
मित्यर्थः Sk
६. सुष्ठु निर्वाहकस्य । यद्वा शोभनं धूर्वति
दारिद्र्यं हिनस्तीति सुधूः । तादृशस्य ...
धनस्य Sy. शोभना धूर्वस्य स सुधुरो
रथः । तस्य Sk.
७. शङ्केम M शक्नोतेः कर्मभूतधात्वन्त-
रसापेक्षत्वात्कर्तुमिति वाक्यशेषः ।
शक्नुयाम कर्तुमित्येतदाशास्महे Sk
८. दत्तां M.
९. Omitted by P १०. देवैः
सम्भजनोयम् Sy देवैः सेवित देवानां
वाऽऽहारभूतम् Sk. ११. अन्न M
हविर्लक्षणमन्नम् Sy
१२. हेवि० M.
१३. अग्नवधि० P अग्नेरुपरि धारयन्तः ।
अग्नौ हविर्भिर्होम कुर्वन्त इत्यर्थः Sy.
१४. अधिनिद० P. अना D
अधिदधन्तः... पदपूरणः ... दधाना ददत ।
यजतेत्यर्थः Sk
१५. Ms D puts the figure ॥७३॥
here to indicate the end of
the seventythird hymn No
such number is given in

- P. and M १६. च्छ० P. D.
राहु० M. १७. अयच्छ० P प्राप्त्य-
विच्छेदेन सम्यगनुतिष्ठन्त इत्यर्थः Sy.
१८. अन्न M हिंसाप्रत्यवायरहितमग्निष्टो-
मादियज्ञम् Sy. १९. स्तुतिलक्षणम् Sk.
मननसाधनमेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् Sy.
२०. वक्तारो भूयास्मेत्याशास्यते Sy.
अग्रये इत्येतन्नित्यमाशास्महे Sk
२१. अङ्गनादिगुणयुक्ताय देवाय Sy.
२२. सन्निकृष्टे व्यवस्थितायेति वाक्यशेषः Sk.
२३. अस्मदीयस्तुतिश्रवण प्रति सादराय न
निरादरायेत्यर्थः Sk. २४. P and
D add अपि after अपेक्षिते
२५. अवि D स्थितो is suggested
for स्थिते २६. स्तोतृव० M.
२७. अयिक० P. D. From the
words used by V M, the
passage seems to be a
quotation from any of the
texts, attributed to Vājasa-
neya, a patronymic of
Yājñavalkya The texts in-
clude the Yv, ŚB, Brh. U.
Śr. Sū, etc It is however
untraced The linguistic
evidence is against its being
a quotation from the texts
mentioned above
२८. V. Mādhava ignores च

यः स्नीहितीषु पूर्यः संजग्मानासु कृष्टिषु । अरं च द्वाद्युषे गयम् ॥२॥

यः स्नीहितीषु । यः । हृन्नीषु । संजग्मानासु चानुभूतासु । प्रजानु । पुराणं । रसान् । यजमानाय । गृहं मह्यं तस्मै गन्धं योजनम् ।

उत व्रुवन्तु जन्तव उदुमिर्धृत्रहाजनि । धनज्जयो रयोरयो ॥३॥

उत व्रुवन्तु । पामगनम् । स्तुवन्तु । मनुष्याः । उदजन्वरण्याः । अग्नि । धूमहो । युद्धे युद्धे । धनस्य जता ।

यस्य दूतो अस्ति क्षये वेपिं हृव्यानि वीतये । द्रुस्मत्कृणोष्यध्वरम् ॥४॥

यस्य दूतः । यस्य । दूतः । भवति । गृहे । पामयगं च । हृव्यानि । अज्ञानाय । यस्य च यज्ञम् । र्दनीयम् । परोपि ।

तमित्सुहृद्यमङ्गिरः सुदेव संहसो यहो । जना आहुः सुवर्हिषम् ॥५॥

तमित्सुहृद्यम् । तम् । एयः । धोमनहृषिष्यम् । अङ्गिरः । जनाः । आहुः । सुदयं च ।

१ यस्निहितेषु P य स्नीहीतिष्ठ D यः स्नीहितीषु M

२ हृन्नीषु P हृन्नीषु M

३ पुरः P तयस उष्टु इत्यर्थः Sk

४ अरं च द्वा is suggested for रसान्

५ पठ्यध्वं चतुर्षां । हृषीषि वक्ष्यतो

यजमानस्य Sk. ६ धनम् Sy

७ ०मः M. यच्छब्दधृते पूर्वयज

पाष्यता Sk ८ अनन्तरम् Sy

उतशब्दोऽप्यर्थः Sk. ९ धुमन्तु मत्रमगनये

Sk १० जाताः सर्वे ऋत्विजः Sy

जायमानस्वाज्जस्तयः पुत्रा इहाभिप्रेताः ।

अस्मदीयाः पुत्रा अपि ध्रुवस्त्रियेतबादा

स्मट् इत्यर्थः Sk ११ ऊर्ष्यो जायताम् ।

अस्मदशेषे धीष्यतामित्यर्थः Sk.

१२ तत्रागाकृत्पत्रः Sy

१३ ०जन्वरण्यानि P

१४ धूमनामायरवाणां धातूणां हस्ता Sy

अस्मच्छतूणां हस्ता Sk.

१५ धनानाम् Sk १६ जातं P तेजा M

धातूपनामां जेता Sy

१७ यजमानस्य Sk.

१८ वेययजतलक्षणे Sy १९ गमयसि Sy

२० चद्रपुरोडागादीनि Sy

२१ ०ते म हृमयगं M. हृष्यं स्पदाना P

वेवानां भक्षणाय Sy भक्षयितुम् Sk.

२२ यजमानम् Sy

२३ अङ्गनाविगुणयुक्तान्ते । Sy

अङ्गिरशाम्बोजपि वार्यशब्दः सोऽयं

मित्यभिसम्बन्धात् वारणे प्रयुक्तः ।

अग्निर्हृङ्गिरसः वारणभूतः ।

अथवाऽङ्गिनि शरीरावयवमाः । तद्वदङ्गि

शरीरम् । तस्य स्थितितेतुरणित

पीतरसोऽङ्गिरसः । तस्य कर्ता

अङ्गिरः । प्राठरात्मना ह्यग्निरनितपीतं

शरीरस्थितितेतुभूतं रसतामापावयति ।

तस्याग्नेः शम्बोधनमिदमङ्गिर इति Sk.

२४ धोमनर्भवतम् Sy

धोमना वेवा यस्य स मुषेयः । तं मुषे

यम् । वेवानां धानुप्राह्यमित्यर्थः Sk

सहस्र । पुत्र ! शोभनयज्ञ च ।

आ च वहासि ताँ इह देवाँ उप प्रशस्तये । हव्या सुश्रन्द्र वीतये ॥६॥

आ च वहासि । उपावहसि । च । तान् । इह । देवान् । प्रशसनायेमानि । हव्यानि । सुकान्त !
देवानाम् । अशनाय । भवेयु ।

न योरुपब्दिरश्व्यः शृण्वे रथस्य कच्चन । यदग्ने यासि दृत्यम् ॥७॥

न योरुपब्दिः । न । गच्छत । शब्द । अश्वेषु भव । श्रूयते । कदा । चिदपि । रथस्य ।
यदा । अग्ने । गच्छसि । दृत्य रक्षसामनन्वचाराय नि शब्द गच्छसीति ।

त्वोतो वाज्यह्योऽभि पूर्वस्मादपरः । प्र दाश्वान् अग्ने अस्थात् ॥८॥

त्वोतो वाजी । त्वया रक्षित । अन्नवान् । अलज्जन् । पूर्वस्मात् । अपरो यादृगाकार
पूर्वमतादृशाकार । अभिप्रतिष्ठत्युच्छ्रिते पदे । यजमान ।

१. बलस्य Sk.

२. बलेन मध्यमानोऽग्निर्जायते । तेन बलस्य पुत्र उच्यते Sk. ३. यज्ञशोभन० P.

४. वाहा० P. ५. अस्मत्समीपं . . . प्रापय Sy. उपावह च Sk.

६. चेत् M चशब्दश्रुतेर्यज चेति वाक्य-शेषः । पदपूरणो वा चशब्दः Sk.

७. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-ऽध्याहार्यः । ये आवोढुं योग्यास्तान् Sk.

८. अस्मिन् कर्मणि Sy अस्मदीये यज्ञे Sk.

९. चरुपुरोडाशादीनि हवीषि Sy.

षष्ठ्यर्थे तृतीयेषा । हविषां च Sk.

१०. शोभनाह्लादनाग्ने ! Sy.

११. ०यु M प्रापयेत्यर्थः Sy.

१२. ०रुवद्भिः P. पुनयोरुपब्धि M.

१३. देवलोकं गच्छत इत्यर्थः Sk.

१४. श्रवणार्हः Sy. १५. भव P. M.

ह्येषितशब्दः शफशब्दो वेत्यर्थः Sk.

१६. M. adds च after श्रूयते ।

रथस्य शीघ्रगमनेनास्माभिः शब्दो नोपल-

भ्यत इत्यर्थः Sy. १७. कदाचन, तदानीं सर्वदापि Sy. १८. Omitted by P. and D. १९. दृत्या P. यजमानानां दूतता प्रतिपद्य देवलोक गच्छसीत्यर्थः Sk.

२०. ०न्वपचा० P. D. ०चरा० M.

२१. पजिह P. २२. उपकल्पितहविष्क इत्यर्थः Sk. २३. शोभनत्वाद्धविषाम-लज्जितः Sk. २४. स्वस्मादधिकारात् Sy. २५. अर्वादेशवर्ती । नातिदूरचर इत्यर्थः Sk. २६. निकृष्टो भवति Sy.

२७. ऐश्वर्यमभिप्राप्य प्रतिष्ठति सर्वोत्कृष्टो भवतीत्यर्थः Sy.

हविभिः स्तुतिभिर्भवन्तमभिगच्छती-त्यर्थः । अथवैवमन्यथाऽस्या ऋचोऽर्थ-योजना । त्वद्रक्षितो हविष्मानलज्जितः पूर्वस्मादपरः । पूर्वप्रस्थितादनन्तर एवे-त्यर्थः । दाश्वान् हे अग्ने अभिप्रास्थात् स्वर्गलोकमभिगच्छति । मरणोत्तरकालं स्वर्गलोकं प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

२८. V Mādhava ignores अग्ने

उत धुमत्सुवीर्यं बृहदभे विवाससि । देवेभ्यो देव द्राशुपे ॥६॥

उत धुमत् । अपिच । वीप्तिमत् । शोभनवीर्यम् । बृहदभम् । गमय प्रयच्छ । देवेभ्यः । देव । द्राशुपे ।

I-75

जुपस्व सप्रयस्तमं वचो देवप्सरस्तमम् । हृव्या जुह्वान आसनि ॥१॥

जुपस्व सप्रयस्तमम् । सेवस्व । सर्वत पृथुतमम् । वचः । अतिशयेन दीप्तस्वम्, प्त इति रूपनाम, रो मत्वर्थाय । हृव्यानि । आस्ये । प्रक्षिप ।

अथा ते अङ्गिरस्तुमाग्ने वेधस्तम प्रियम् । वोचेम ब्रह्म सानुसि ॥२॥

अथा ते । अथ । ते । अङ्गिरसां वरिष्ठ । अग्ने । प्रज्ञातम । प्रियम् । वोचेम । स्तोत्रम् । मजनीयम् ।

- १ पूर्वस्यामुषि यद्वाग्निरभिगम्यमानस्ततो ऽश्रोतशब्दं पद्मपुराण । अथ स्वर्गस्ततः फल्स्तमुष्जयाद्भुतशब्दोऽप्यर्थः । अपि भर षोत्तरकालं स्वर्गं प्राप्नोति अस्मिं वीवते Sk २ धुमद् वीप्तिमबलं धर्म वा Sk. ३ छेदनवीर्यं M ४ प्रौढं धनम् Sy ५ गमयितुमिच्छसि प्रापयतीति यावत् Sy विवाससि परिधर्यायामन्यत्र । इह तु द्राशुप इति सम्प्रदानधतुर्धामुतेर्वानार्थः । ब्रह्मसि Sk. ६ ऋषुरोवासावीनि हवींषि वसवते तस्मै यजमानाय Sy हवींषि वसवते । यच्छे इत्यर्थः Sk. ७. V Mādhava ignores अग्ने । Ms D puts the figure १७५१ here to indicate the end of the seventyfourth hymn. No such number is given in P and M. ८ ०८ M. अत्यन्तविस्तीर्णम् Sk. ९ वोच P स्तोत्रलक्षणमस्मदीय वचनम् Sy अस्मदीयं स्तुतिलक्षणं वचः Sk.

- १० तिस्रः P देवानां प्रीणयितुतमम् Sy देवस्याग्नेः ऋषेरतिशयेन मुक्तम् । अशो यानि रूपप्रकाशानमित्यर्थः Sk. ११ ११ P १२ स्तोत्रलक्षणानि हवींषि Sy १३ ०८ M. आसनीये Sk. १४ ०५ M. प्रक्षिपन् is suggested for प्रक्षिप । इमानि स्तोत्रलक्षणानि हवींषि वृषा मा भूवन्, तत्सर्वं त्ववीयेन मुञ्जेन स्वीकृतित्यर्थः Sy हवींषि भक्षयसि त्यर्थः Sk. १५ अथा P अनशब्द आनन्तर्ये । अतोऽप्यनन्तरम् । अतः परमित्यर्थः Sk. १६ अतिशयेनाङ्गनादिगुणयुक्त ! यद्वा अङ्गिरसां वरिष्ठ ! Sy हे अङ्गिरस ऋषेरतिशयेन कारणभूत शरीरस्मितहेतोर्वाप्रशितपीतस्य रस स्यातिशयेन कर्तः Sk. १७ प्रज्ञातम M १८ ०८ M. १९ स्तुतिलक्षणं ब्रह्मेत्यासात्महे । चिरं सम्मजनीयं वा Sk.

कस्ते^१ जा^२मि^३र्ज^४ना^५ना^६म^७ग्ने^८ को^९ दा^{१०}श्व^{११}ध्वरः । को^{१२} ह^{१३} कस्मि^{१४}न्न^{१५}सि^{१६} श्रि^{१७}तः ॥३॥

कस्ते जा^१मिः । क । ते । वन्धु^२ । जनेपु^३ । कीदृशो^४ वा तव । दत्तयज्ञ^५ । कीदृशगीलस्त्वम् ।
असि । कीदृश^६शीले । वा । आश्रितो^७ भवसि^८ ।

त्वं जा^१मि^२र्ज^३ना^४ना^५म^६ग्ने^७ मि^८त्रो^९ अ^{१०}सि^{११} प्रि^{१२}यः । सखा^{१३} सखि^{१४}भ्य^{१५} ई^{१६}द्व्यः ॥४॥

त्वं जा^६मिः । त्वम् । वन्धु^{१०} । जनानाम्^{११} । अग्ने^{१२} । प्रियम्^{१३} । मित्र^{१४} च । भवसि^{१५} । सखा^{१६} ।
सखि^{१७}भ्य^{१८} । स्तोतव्य^{१९} ।

यजा^१ नो^२ मि^३त्रा^४वरु^५णा^६ यजा^७ दे^८वाँ^९ ऋ^{१०}तं^{११} वृ^{१२}हत् । अ^{१३}ग्ने^{१४} य^{१५}क्षि^{१६} स्वं^{१७} द^{१८}मम् ॥५॥

यजा नः । यज । अस्माकम् । मित्रादीन् । वृहत् । ऋतमादित्यम् । स्वो दम स्वगरीर त
२४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१
च । यज । “अग्निमग्न आवह” इति मन्त्र सूक्ते मित्रादीना यागमाशास्ते ।

१. त्वं सर्वैर्गुणैरधिकोऽसि । तवानुरूपो वन्धुर्नास्तीति भावः Sy
२. यजमानानां मध्य Sk. ३. रव P.
४. इत्त० P. त्वां यष्टुमपि समर्थः कोऽपि नास्तीत्यर्थः Sy. पूर्वमपि कृतयाग इत्यर्थः Sk.
५. ईदृग्रूप इति सर्वैर्न ज्ञायस इत्यर्थः Sy. को ह? हशब्दोऽत्र वार्थे । को वा? साकाङ्क्षत्वात् प्रिय इति वाक्यशेषः Sk
६. कस्मिन् स्थाने... । तत्स्थानमपि न केनचिद् ज्ञायते । अतस्त्वमस्माभिर्मास-दृष्टिभिः कथमुपलब्धव्य इत्यग्निः प्रशस्यते Sy. यजमाने Sk.
७. कस्तव ज्ञातिः कृतोपकारः प्रियो वा । कस्मिन्नाश्रितोऽसि येन निरुद्धोऽस्मद्यज्ञं नाधिगच्छसीत्यागमनविलम्बनादुपालम्भोऽयम् Sk ८. V Mādhava ignores अग्ने । ९. ०मि M.
१०. उक्तप्रकारेणाचिन्त्यरूपः Sy
११. अनुग्रहीतृतया सर्वेषां जनानां... वन्धुः Sy. १२. सर्वयजमानानाम् Sk.
१३. ०य M प्रीणयिता त्वं यजमानानाम् Sy. १४. प्रमीतेस्त्रायकोऽसि Sy.

१५. ०ति M. १६. सखिवदत्यन्तं प्रियः Sy.
१७. समानख्यानेभ्य ऋत्विग्भ्यः Sy. षष्ठ्यर्थे चतुर्थ्येषा । सखीनां चेडचः स्तुत्यः Sk. १८. हविषा पूजय Sy.
१९. अस्माकमर्थाय Sk. २०. प्रौढम् Sy. महत् । सुष्ठ्वित्यर्थः Sk. २१ वृहेदृत्त० M. सत्यं यथार्थफलं यज्ञञ्च यजेत्येव Sy. सत्यम् Sk २२. ०त्य P. D.
२३. ०म P. D. M. स्वकीयं...यज्ञगृहम् Sy. स्वं दममुपशमं गृह वा । दमशब्देन तद्वतो-ऽग्नेरेव याग उच्यते । उपशमवन्तमात्मानं यज्ञगृहादिगृहवन्तं वा यजेत्यर्थः Sk
२४. तच्च M २५. यजाग्निम् M संगच्छस्व । त्वय्यन्तर्विद्यमाने सति हि यज्ञगृहं पूज्यते Sy २६. TS 2 5. 9. 4 २७. तनूः M. २८. ०ना P.
२९. ०गा० P ३०. ०शासन्त M
३१. V Mādhava ignores अग्ने । Ms D puts the figure ॥७५॥ here to indicate the end of the seventyfifth hymn No such number is given in P. and M.

I.76

का त उपेतिर्मनसो वराय भुवदभ्रे शतमा का मनीषा ।

को वा युञ्जः परि दत्तं त आप् केन वा ते मनसा दाशेम ॥१॥

का त उपेति^१ । कीदृशम् । तव । उपगमनेम् । मनस । वराणाय । का वा । भवति । सुष्ठु
तमा । तव । स्तुति^२ । क^३ । वा । यज्ञ^४ । त्वत्त । वृद्धिम् । आप^५ । कीदृशेन । वा । मनसा युञ्जता ।
मुम्यम् । ददाम ।

एक्ष्म इह होता नि पीदादन्धः सु पुरएता मवान ।

अवतां त्वा रोदसी विश्वमिन्वे यजां महे सौमनसाय दवान् ॥२॥

एक्ष्मने । आगच्छ । अग्ने । अत्र । होता^१ सन् । निपीय । अर्हिंसितस्त्वम् । सुष्टु ।
अस्माकम् । अपगतो गन्ता । भव हीत्रं कुर्वाणम् । त्वाम् । सर्वव्यापिन्यी । धावापृथिवी । रक्षतामय ।
महते । सौमनसाय । यज । देवानिति ।

१ का उपेतिर्भुवत् । कीदृशमुपगमनं भवेत् ।
न काप्यस्ति । तबोधितमुपगमनं वयं कर्तुं
न शक्नुम इति भावः Sy

२ त्रिवारणाय अस्मात्स्यवस्थापनाय Sy
वरशब्दः श्लेषघनः । घट्टघर्षे धीवा
घट्टुर्घी । श्लेषस्य Sk.

३ तबोचिता स्तुतिरपि नास्तीत्यर्थः Sy
कयोपगत्योपगम्यमानः स्तुत्या वा
स्तुयमानस्त्वं मनसा प्रीयस इत्यर्थः Sk.

४ को वा यजमानः Sk.

५ तव सम्बन्धिनियोगे Sy

६ बर्त्स वा Sy
बक्षशब्दोऽत्रात्मवचनः । मनोवचनो
वा । तवात्मानं ममो वा Sk.

७ न कोऽपीत्यर्थः । तबोचितान् यागाननुष्ठाय
ते फलं प्राप्यते इत्येतत्तदपि द्रुष्यतेवेति
भावः Sy
सर्वतो व्याप्नोति Sk.

८ उपगमनादिकं तावदास्तरं, तस्य सर्वस्य
साधनभूतं मन एवास्माकं कुर्त्तमितिस्थाह

केनेति केन मनसा कीदृश्या भुवदया Sy

९ हवींषि प्रयच्छाम । तबोपगमनाद्यनुष्ठं
मनोऽस्माकं नोत्पद्यत इत्यर्थः Sy
हवींषि । एतत्सर्वं कथय । सुष्ठं वयं
ज्ञात्वा कुर्म इत्यर्थः Sk.

१० V Madhava ignores अग्नेः
परि

११ अस्मिन् यज्ञे Sy

१२ ०त P देवानामाह्वता सन् Sy

१३ उपविश Sy

१४ राक्षसादिभिः Sy

१५ सर्वकर्मस्वप्रतोगामी Sk.

१६ गन्ता (भवति सुष्ठुत्तमा तव स्तुतिः)
भव P

१७ हो० D नौत्रं M १८ ससर्वं P

१९ ०धाम० M २० ते P D

२१ सौमनस्याय Sy

सौमनस्यायास्माकम् Sk.

२२ हविर्भिः पूजय Sy

२३ दानादिगुणयुक्तान् इन्द्रादीन् Sy

प्र सु विश्वात्रक्षसो धक्ष्यग्ने भवा यज्ञानामभिश्चिपावा ।

अथा वह सोमपतिं हरिभ्यामातिथ्यमस्मै चकृमा सुदान्ने ॥३॥

प्र सु विश्वान् । प्रदह । सुष्ठु । विश्वान्^१ । राक्षसान् । अग्ने । भव त्वम् । यज्ञानाम् ।
उपद्रवस्य रक्षक^३ । तत^४ । इन्द्र तदीयाभ्याम् । अश्वाभ्या सह^६ । आवह । आतिथ्यम्^९ । अस्मा
इन्द्राय वयम् । कुर्म^८ । शोभनदानाय ।

प्रजावता वचसा वह्निरासा च हुवे नि च सत्सीह देवैः ।

वेषि होत्रमुत पोत्रं यजत्र बोधि प्रयन्तर्जनितर्वसूनाम् ॥४॥

प्रजावता । प्रजननवता प्रादुर्भवता । वचसा । वोढाहम् । आस्येन । आहुवे त्वा त्व च ।
निषीद । यज्ञे^{१५} । देवै^{१६} सह । कामयसे^{१७} । होतृकर्म^{१८} । पोतृकर्म^{१९} । च । यष्टव्य^{२०} । बुध्यस्व^{२१} । प्रदात^{२२} ।
जनयित^{२४} । धनाना दाता भवामीति ।

१. ०श्वान्त्ररक्षान् P
२. अस्माभिरनुष्ठेयानाम् Sy.
३. हिंसायाः Sy. हिंसितुर्हिंसातो वा Sk.
४. ०क P.
५. सर्वेषां सोमानां पालकम् Sy.
६. अस्मद्यज्ञं प्रापय Sy.
७. अतिथ्यर्हं सत्कारम् Sy.
८. ०नदायः M. शोभनस्य फलस्य दात्रे Sy.
९. प्रजानता M.

१०. ०जनभवता M

यजमानेभ्यो दातव्यापत्यादिफलोपेतेन
Sy. प्रजननं प्रजाः । तद्वता । अतिशय-
वद्देवतागुणोत्पादनशक्तियुक्तेनेत्यर्थः Sk

११. स्तोत्रेण स्तुतः Sy आह्वानवाक्येन Sk

१२. देवेभ्यो हविषा वोढा Sy

प्रत्यक्षकृतोऽयं मन्त्रः । नचेदमामन्त्रणम् ।

अतो यत्तच्छब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता
नेया । यस्त्वं वह्निरवोढा हविषां बल-
वान् वा सः Sk १३. अस्ये० P.

आस्यस्थानीयया ज्वाल्या Sy.

तात्स्थ्यात् ताच्छब्दम् । मञ्चाः क्रोश-
न्तीति यथा । आस्यस्थेन । स्वयमेवो-

च्चारितेनेत्यर्थः Sk.

१४. हुवे P. M. इवे D.

तमग्निम् . . . आह्वयामि Sy.

आ च हुवे । व्यत्ययेनायं मध्यमस्य स्थाने
उत्तमपुरुषः । आह्वय च देवान् Sk.

१५. इहास्मदीयायां वेद्याम् Sk.

१६. आहूतः Sk.

१७. वेतिर्गत्यर्थः । शुद्धोऽपि चात्र सोप-
सर्गार्थे द्रष्टव्यः । उपगच्छ Sk

१८. हीत्रं कुर्वित्यर्थः Sk

१९. उत पोत्रं पोत्रकर्माणि वा । सर्वकर्मा-
णीत्यर्थः Sk

२०. Omitted by P and D.

२१. यष्टर्यष्टव्य वा Sk

२२. ०स्य P D अस्मान् बोधय Sy.
चास्मदीया. स्तुतीरित्यर्थः Sk.

२३. धनानां . . . प्रकर्षेण नियन्तः !
वसून्यस्मदायत्तानि कुर्वन् ! Sy

२४. आहुतिद्वारा सर्वस्य जनयितरग्ने Sy
उपायान्तरैश्चोत्पादयितः ! Sk.

२५. ०मिति P. ति missing M.

२६. V. Mādhava ignores च

यथा विप्रस्य मनुषो हृविमिर्देवां अयजः क्विमिः क्विः सन् ।

एवा होतः सत्यतरु त्वमृघान्ने मन्द्रया जुह्वा यजस्व ॥५॥

यथा विप्रस्य । यथा । मेघाविन । मनो प्रजापते । हृविभि । देवान् । अयज । क्विम्यो
ऽपि । क्वि । सन् । एवम् । होतः । अतिशयेन सत्य । अथ । त्वम् । अग्ने । मन्द्रया । ज्वाल्या
देवान् । यजस्वति ।

I 77

कथा दाशेमाभय कास्मि देवजुष्टोच्यते भामिने गीः ।

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावा होता यजिष्ट इत्कृणोति देवान् ॥१॥

कथा दाशेम । मयम् । अगम हृवि । दाशेम । का वा । अस्मि । ऐधर्जुष्टा कल्प्याणी । उच्यते
दात्रुपु । प्रोषयत । स्तुति । यः । अमृत । मनुष्येषु । देवान् । कृणोति । सत्यवान् । ह्यता ।
यद्दृतम् ।

१ यते Sy मनुष्यस्य Sk

२ चरुपुरोडागादिभिः Sy

३ ०जं M देवान् । अयज is omitted
by D

४ मेघाविभिर्देविभिः सह Sy, Sk

५ अन्तर्वा सन् Sy

६ होमनिष्पादक Sy

७ सत्सु साधो Sy

८ अ P

९ हयपिथ्या Sy मोदपिथ्या Sk.

१० होमसाधनभूतया ध्रुवा Sy

हयमामत्याद् जुहुराहृतिरभिप्रेता । सया
Sk. ११ हृविभि पूजय Sy

१२ Ms D puts the figure ॥७६॥
here to indicate the end of
the seventysixth hymn. No
such number is given in
P and M

१३ कयम् । अग्नये । हृवि missing M.
अग्नेरनुकथं यतं कर्तुमवाप्ता वयमित्यर्थः

Sy वदाम Sk.

१४ देवं सेवितव्या Sy

अस्य देवस्य प्रिया Sk.

१५ ०न्ते P तावृषी स्तुतिमपि कर्तुं न
क्षयता इत्यर्थं Sy अन्यः स्तोतृभिः Sk.

१६ दात्रुपु । प्रोषयते is omitted by P
and D तेजस्विनेऽग्नये Sy

स्तोतृशामुपरि प्रोषयते बीप्तिमते वा
Sk. १७ ०ति P गीः स्तुतिः

कथयत भो स्तोतारः ष्यपयो वा । कुञ्जं
ज्ञात्वा वयमपि तथा कुमं इत्यर्थः Sk.

१८ योमुत P मरणरहितः Sy

१९ मरणघमस्वस्नाद्युपयमानः सन् देवान्
हृदिभियुक्तान्करोत्येय । तावृषायामनये
कथा दाशेमेति पूषेणाम्बयः Sy

२० यो मनुष्यलोके देवानामह्वयतीत्यर्थः Sk.

२१ यज्ञवान् वा Sy, Sk

२२ वा P देवानामाह्वाता होमनिष्पा
दको वा Sy

२३ V Mādhava ignores इत्

यो अध्वरेषु शंतम ऋतावा होता तम् नमोभिरा कृणुध्वम् ।
अग्निर्यद्वेर्मतीय देवान्त्स चा बोधाति मनसा यजाति ॥२॥

यो अध्वरेषु । य । यज्ञेषु । गुप्ततम । ऋतावा । होना भवति । न कृणु । नमन् ।
आत्माभिमुख कुरुत । अग्नि । यस्मान् । मनुष्यार्थं देवान् । । न । न । न । न ।
यक्ष्यामीति तत । बुद्धिपूर्वमेव । यजति ।

स हि क्रतुः स मर्यः स साधुमित्रो न भृदद्भृतस्य रथाः ।
तं मेधेषु प्रथमं देवयन्तीविशु उप व्रुवते दम्भमारीः ॥३॥

स हि क्रतु । स । हि । कर्ता । न । मान्क । न । नाशयिता । नया । उप । अभूत् । मर्य ।
२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८
नेता । तम् । यज्ञेषु प्रथमम् । देवयन्त्य । प्रजा । उपगुवन्ति । रथानाम् । नम् (?)

१. शंतम मतावा D. सुखतम । ऋतावा
is missing in M
सत्यवान्, यथार्थदर्शात्यर्थ. Sy.
२. देवानामाह्वाता Sy.
यज्ञेषु होत्र करोतीत्यर्थं Sk.
३. हे मत्पुत्रा ऋत्विजो वा Sk.
४. स्तोत्रैः Sy अन्नहं विलक्षणैर्वा Sk.
५. ऽग्निं D. ६. युष्मान् D यदा Sy.
७. यजमानार्थम् Sy ८. देवार्थं P
९. जति P. जाति D The passage
beginning with त यूयम् and
ending with जाति is missing
in M. १०. तदानीं सोऽग्निर्यष्टव्यान्
सर्वान् देवान् . . . जानाति Sy
यस्माच्च सोऽग्निर्वोधयति च देवान् ।
किम् ? सामर्थ्यात् स्तुती । देवान्
स्तौतीत्यर्थ. Sk
११. ज्ञात्वा च मनसा नमसा तान् . . . हविर्भि
पूजयति Sy चित्तेन च यजति ।
सादरश्च देवान् यजतीत्यर्थः Sk
१२. V. Mādhava ignores उ
१३. हिशब्दः पदपूरण. Sk.
१४. कर्मणां कर्ता । . . विश्वस्योपसहर्ता Sy

- प्रज्ञानन्पो वा Sk १५ मनुष्याकार. Sk.
- १६ उत्पादयिता Sy नानुग्रहवित्त. Sk
१७. मित्र इव देवताविशेष । अथवा मित्र
इति व्यत्ययेन पुंलिङ्गता । मित्रमिव ।
यथा यद्यस्य मित्र तत्तन्वोपरि माद्यु । एव
सर्वत्रोपरीत्यर्थं Sk. १८. एव D
यथा सखा घनानि प्रापयति तद्वत् Sy.
१९. भ्र P. सखा । इव । अभूत् is
missing in M.
२०. अभूत्स्यालव्यस्य घनस्य Sy.
अद्भुतस्य महतो यज्ञस्य Sk
- २१ रहयिता प्रापयिता Sy. २२. नेतारं M.
- २३ उत्कृष्टम् Sk २४. देवानात्मन
इच्छन्त्य. Sy देवान् कामयमाना. Sk.
२५. विशो ब्राह्मणादिमनुष्यजातय. Sk.
- २६ प्रथममुपब्रुवते स्तुतिभिरुपेत्य प्रधानभूत
इति कथयन्ति Sy उपगत्य ब्रुवते यद्
यद् विवक्षितम् Sk २७. ०य M
उपक्षयितार वा तमसा शत्रूणां वा Sk
- २८ गत्य D. तमग्नि . गच्छन्त्यो भजन्त्य.
Sy अर्तेर्वा गत्यर्थस्य आङ्पूर्वस्य वा
रातेर्दानार्थस्येव रूपम् । अभिगन्व्यो
दान्यो वा हविषामित्यर्थं Sk

स नो नृणां नृत्तमो रिशादा अग्निर्गिरोज्वसा वेतु धीतिम् ।
तना च ये मधवानः शविष्ठा वाजप्रसृता इपयन्तु मन्म ॥४॥

स नो नृणाम् । स । अस्माकम् । नेतृणाम् । वरिष्ठे । रिशतामसिता । अग्नि ।
स्तुती । रक्षणार्थम् । कामयताम् । धर्म । च । धनेन । ये धनवन्तः । अतिघयेन बलिनः ।
प्रेरितवृषिष्ठा । एच्छन् अग्ने । स्तोत्रं तेषामस्माकमिति ।

एवाग्निर्गोतमेभिर्च्यतावा विप्रैरभिरस्तोष्ट जातवेदाः ।

स एषु धुन्न पीपयत्स वाज स पुष्टि याति जोपमा चिकित्वान् ॥५॥

एवाग्निः । एव । अग्नि । गोतमे । सत्यधान् । ग्राह्येण । अस्तोष्ट । जातप्रज्ञ । सः ।
गोतमेषु । अन्नम् । बलं च । वधयतु । स । पोपम् । गमयति । अभिरूपितम् । जानति ।

- १ मनुष्याणां मध्ये प्रकृत्यो मनुष्या ।
२ रेवा अपि हि मनुष्याकारत्वा मनुष्या
उच्यन्ते Sk. २ अतिघयेन नेता Sy
३ शत्रूणां भक्षयिता Sy
रिशातामसि क्षेप्ता । हिस्ततां प्रतिहि
सितेत्यर्थ Sk. ४ ऽंशि M.
५ ऽंति D अस्माकम् Sy
६ हविसंक्षणोनाग्नेन Sy हविसंक्षणोनाग्नेन
सह Sk ७ यागाख्यम् Sk.
८ हविसंक्षणेन धनेन Sk.
९ यज्ञमाणा Sy १० क्षातिर्गतिकर्मा ।
अतिघयेनोपगन्तार Sk.
११ ऽन्त ह० M. प्रसृतं प्रेरितं वाजो
हविसंक्षणमन्नं येस्तावृशा भूत्वा Sy
स्मिन्सितेनाग्नेन प्रेरिताः । अन्नसामार्थ
मित्यर्थ Sk. १२ एपयन्ति अस्त्विग्नि-
कारयितुमिच्छन्ति । तेषामपि स्तुति
मग्निः कामयतामिति भावः Sy इपु
गतौ । गमयति । उच्यारयतीत्यर्थः Sk.
१३ मननरूपम् Sy
मननं स्तुति ये इपयन्ते तेषामपि गिरो
ज्वसा वेतु धीतिं घेत्येवं तच्छब्दमभ्या
हृत्य यच्छब्दो निराकाङ्क्षीकृतव्यः Sk.

- १४ एवमस्माभिः Sk.
१५ गो० M अविभिः Sy
१६ पतयान् Sy १७ मेयाविभिः
Sy १८ ऽपु P स्तुतोऽमृत Sy
१९ क्षातघनं वा Sy २० सन् M.
२१ एष्विति पक्ष्यर्थं सप्तमी Sk.
२२ क्षोत्तमानं सोमम् Sy धुन्नमिति
घननाम । सोऽग्निरेयामस्माकं धनं
धर्मयतु Sk. २३ हविसंक्षणमन्नम् Sy
स एष वाजमन्नम् Sk. २४ ऽवितु P
अपिबत् । यद्वा तानृपीन् अपाययत् Sy
२५ गमति M. प्राप्नोतु । यद्वाऽस्माकं
घनानि पोषं प्रापयतु Sy
इवास्त्वित्यर्थ Sk. २६ एवं सोमसंक्षणं
अदुपुरोडाशाविसंक्षणं हविश्च स्वीकृत्य
सोऽग्निर्जोयमस्माभिः कृतं सेवमम् Sy
२७ प्रार्थनां क्षान्नित्यर्थः Sk.
२८ V Madhava ignores आ ।
Ms D puts the figure ॥७७॥
here to indicate the end of
the seventyseventh hymn.
No such number is given
in P and M.

I.78.

अभि त्वा गोतमा गिरा जातवेदो विचर्षणे । द्युम्नैरभि प्र णोनुमः ॥१॥

अभि त्वा । आभिमुख्येन । प्रकर्षणे । स्तुम । त्वाम् । गोतमा वयम् । गिरा । जातवेद ।
विद्रष्ट । अन्नानि । अभि द्वितीयास्मारक ।

तमु त्वा गोतमो गिरा रायस्कामो दुवस्यति । द्युम्नैरभि प्र णोनुमः ॥२॥

तमु त्वा । तम् । त्वाम् । गोतम । स्तुत्या । धनकाम । पन्निरति । वचनयोन्मता मगति ।

तमु त्वा वाजसातममङ्गिरस्वर्द्धवामहे । द्युम्नैरभि प्र णोनुमः ॥३॥

तमु त्वा वाजसातमम् । तम् । त्वाम् । अतिशयेनात्राना दानाम् । अङ्गिरस्वत् । हवामहे ।

तमु त्वा वृत्रहन्तमं यो दस्यूरवधूनुपे । द्युम्नैरभि प्र णोनुमः ॥४॥

तमु त्वा वृत्रहन्तमम् । तम् । एव । त्वाम् । अतिशयेनोपद्रवाणा हन्तारम् । यस्त्वम् ।
राक्षसान् । अवधूनीपि ।

१. अभि० M. अस्तौदिति शेषः Sy
२. आभिमुख्येन पुन पुनः स्तुमः Sy
यत्र पौनःपुन्येनोपसर्गाभ्यासस्तत्र
तत्सम्बन्धिनः क्रियापदस्याप्यभ्यासो
द्रष्टव्यः । अभिप्रणोनुमोऽभिप्रणोनुम इति ।
... सुष्ठु पुन. पुनरभिष्टुम इत्यर्थः Sk
३. गौ० M अस्य सूक्तस्य द्रष्टा गोतम
ऋषिः । ऋषेरेकत्वेऽपि पूजार्थं बहुवचनम्
Sy. ४. स्तोत्रलक्षणया वाचा Sy.
५. जाताना वेदितः ! Sy
६. ०दोऽपिद्र० M विशेषेण सर्वस्य
द्रष्टः ! Sy ७. अन्नार्थम् M
त्वदीयगुणप्रकाशकैर्मन्त्रैः Sy.
द्युम्नैर्धनैर्यशोभिरन्नैर्वा हेतुभूतैः ।
धनादिलाभार्थमित्यर्थः Sk.
८. ०भि M Omitted by P and D
९. ०यस्मा० P D ०यमस्मा० M.
१०. य उक्तगुणोऽसि तम् Sk.
११. त्वा P. १२. गौ० M

१३. स्तोतीत्यर्थः । परस्तु पाद आध्यात्मि-
कत्वाद् बहुवचनयोगाच्च भिन्नं वाक्य-
म् । तेन तुल्यार्थत्वेऽप्युपनरुक्तता Sk.
१४. न च नयो० M
१५. V. Mādhava ignores उ ।
द्युम्नैः । अभि । प्र । नोनुमः
१६. ०तम P १७. दातृतमं सुभर्तृतम
वा हविर्लक्षणानामन्नानाम् Sk.
१८. अङ्गिरस्य...वत् M. अङ्गिरस इव Sy.
- १९ V Mādhava ignores उ ।
द्युम्नैः । अभि । प्र । नोनुमः
- २० पाप्मनामतिशयेन हन्तारम् Sy.
शत्रूणां हन्तृतमम् Sk.
२१. ०यस्त्वां P
२२. उपक्षपयितृन् राक्षसादीन् Sy.
अनार्यान् Sk. २३. ०धु० P
अवचालयसि, स्थानात्प्रच्यावयसि Sy.
२४. V Mādhava ignores द्युम्नैः ।
अभिः । प्र । नोनुमः

अवोचाम् रङ्गणा अमये मधुमद्वचः । धुन्नैरभि प्र शोनुमः ॥५॥

अवोचाम् । उक्तवन्तः । रङ्गणपुत्रा । अग्नये । रसवत् । स्तोत्रम् । धुन्नैरभि । अभि
प्रशोनुमः ।

I 79

हिरण्यकेशो रजसो विसारेऽद्विधुनिर्वातइव ध्रज्जीमान् ।

शुचिभ्राजा उपसो नवेदा यशस्वतीरपस्युवो न सत्याः ॥१॥

हिरण्यकेशः । हिरण्यसदृशरश्मिः । उदकस्य । विसारेऽन्तरिक्षः । आहन्ताः । कम्पयिताः ।
वात इव । गमनवान् । निमलवीप्तिः । उपसः । अज्ञानम् । अन्नवती । कर्मच्छेदः । इव । सत्यमूता
यथा कर्मणः कर्तारः फलेन युज्यन्ते ।

- १ P D रङ्गणस्य पुत्रा अयं गोतमा
Sy २ अङ्गनादिगुणयुक्ताय Sy
३ माधुमपितम् Sy प्रीतिकरम् Sk.
४ वचनम् Sy ५ द्योतमानं स्तोत्रं Sy
६ आभिमुख्येन प्रकरणेन स्तुमः Sy
७ Ms D puts the figure ॥७८॥
here to indicate the end of
the seventy-eighth hymn
No such number is given
in P and M.
८ हिरण्यकेशीयाः केशस्थानीया उवाचा यस्य
स तपोक्तः । सुवर्णवद्रोचमानउवालो
वा Sy उज्ज्वलवपुसताया हिरण्यसदृशी
वीप्तिर्यस्य स हिरण्यकेशोऽग्निः Sk.
९ उवतस्य M १० विवासरे D
विसरणे मेधाभिर्गमने निमित्तभूते सति Sy
बिगन्नकाले । वृष्टिकाले इत्यर्थः Sk.
११ आगत्य हस्ता मेधानाम् Sy
अहिरिति मेधानाम् । पठ्यर्थे चैवा
प्रथमा । मेघस्य Sk. १२ रं० P
वृष्टिकाले संद्युतोऽग्निर्वापितेत्यर्थः Sk
१३ षन् P क्षीप्रगतियुक्तः Sy
अत्यन्तक्षीप्रगतितिरित्यर्थः Sk.

- १४ शोभनवीप्तिः सन् मेधाङ्गणामि निर्गमयितुं
जानाति Sy १५ ०सो वा० P D M
मेधाङ्गणस्य निःसारणमग्निरेव जानाति,
उपसस्तु न ज्ञानन्तीत्यर्थः Sy
नवेदा । मेधाविनामैतत् । ध्यत्ययेन
धार्मिकवचनम् । मेधाविन्यः Sk.
१६ ०ती D यशस्वतीः कीर्तितमत्यो
हृदिसंज्ञेन (धनेन) धनवत्यो वा Sk.
१७ यागकर्मकामाः Sk.
१८ ०तं P अवितपारम्सा न । एवममूताः
प्रजा इव । अत्रोपसामस्तानेनाग्निः
प्रशस्यते मनु ता निन्दन्ते Sy
अविसंवाविन्यः । अथवा नवेदा
इत्येकवचननिर्वेशाद्गुणमेयस्याग्नेर्विशेषणं
यशस्वतीरित्यादिगुणाः । यथोक्तः
शुचिभ्राजसस्तद्भस्मेधावी अग्निः शुचि
भ्राजाः । इत्येवं मध्यमेऽग्नी योजनता ।
पाथिवे तुवकं विसारयते येन स रजसो
विसारो यत् । अहिरित्यादृश्वस्य हि
गतावित्यस्य ष्यम् । वृष्टिहेतौ यज्ञे
पाथिवोऽग्निराहवनीयात्मनाङ्गभारं गन्ते
त्यर्थः । धुनिः कम्पयिता स्वयं भयेन
वा कम्पयिता क्षत्रूणाम् Sk.

आ ते सुपर्णा अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।
शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात्पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्रा ॥२॥

आ ते सुपर्णाः । अग्ने । तव । रश्मय । मरुद्भि सह । प्रक्षिपन्ति । कृष्णवर्णः । मेघञ्च ।
शब्द करोति । यदि भवत्युदकम् इदमित्युदकनाम । कल्याणीभि । स्मयमानाभि । इव स्त्रीभि-
र्नदीभि सहाग्निरस्मान् इह । आगच्छति । पतन्ति च । सेक्तारो मस्त । स्तनयन्ति च । अभ्राणि ।

यदीमृतस्य पर्यसा पियानो नयन्नृतस्य पृथिभी रजिष्ठैः ।
अर्यमा मित्रो वरुणः परिज्मा त्वचं पृञ्चन्त्युपरस्य योर्नो ॥३॥

यदीमृतस्य । यदि । एनम् । उदकस्य सारेण । प्रत्यक्षोदकेन । प्यायमान । नयन् । उदकस्य ।

१. आस्ते M.
२. ते इति तादर्थ्ये चतुर्थी षष्ठी वा । तवा-
र्थाय तव वा स्वभूतान् रसान् Sk.
३. शोभनपतनाः Sy
४. गन्तृभिः Sy.
एवैः, अवनैः । गत्वा भुव ततो रसानाददत्
इत्यर्थः Sk.
५. समन्तान्मेघं हिंसन्ति । वर्षणार्थं ताड-
यन्ति Sy
मर्यादया हिंसन्ति । आददत् इत्यर्थः Sk.
६. वर्षिता Sy.
७. भृशम् Sy. गर्जितलक्षणेन शब्दे-
नात्यर्थं पुनः पुनर्वा शब्दयति Sk.
८. यदा Sy यदिशब्दस्तु पदपूरणो वा ।
यदिशब्दश्रुतिसामर्थ्याद्वा पूर्वस्मिन् पादे
तत् इत्यध्याहार्यम् । कृष्णो नोनाव वृषभो
यदि ततः सुपर्णा अमिनन्तेति । यदि मेघो
वर्षति गर्जति च ततो रसान् रश्मय
आददत् इत्यर्थः Sk
९. ईदृशं कर्म तदानीम् Sy.
१०. इति is omitted by P.
११. सुखाभिः Sk
१२. Omitted by M.
शुभ्रवर्णाभि. फेनयुक्ताभिरद्भिर्विदद्यु-

- द्विर्वा Sy. अद्भिस्सह क्रीडमानः Sk.
१३. वैदद्युताग्निप्रेरित. पजन्य आगच्छति Sy.
१४. दिव. सकाशात् प्रवृष्टा भवन्ति Sy.
अन्तरिक्षे ऽस्मान् वा प्रति Sk.
१५. वृष्टिलक्षणा आपः Sk.
१६. आपः Sy
१७. अद्भिः पूर्णा मेघा Sy.
१८. यदायमग्निः Sy.
१९. यद् यदा यस्माद्वा Sk.
२०. ईशब्दोऽत्रायमित्यस्यार्थे । अयं मध्यमोऽ-
ग्निः Sk
२१. ऋतस्यादित्यस्य Sk.
२२. Omitted by P.
पयोवत्सारभूतेन रसेन Sy
२३. पयसोदकेन । रश्म्याहृतेनोदकेनेत्यर्थः
Sk.
२४. ०या० M
जगदाप्यायनं कुर्वन् Sy.
वर्धमान. Sk.
२५. हेतावयं शतृप्रत्ययः । प्रयोजनस्य च
हेतुत्वेन विवक्षा । भुवं प्रति नेतुमि-
त्यर्थः Sk.
२६. द्वितीयार्थे च षष्ठी । वृष्टिलक्षण-
मुदकम् Sk

पथिभिः । ऋजुतर्म । अर्यमा । मित्र । वरुण । वायुश्च । मेघस्य । योनावुदकनिर्गमनमार्गे स्थिता
मूदकनिरोधीम् । त्वचं रश्मिभिः । संपृञ्चन्त्यग्निना सहिता वर्षस्येद्यत् एते देवा इति ।

अग्ने वाजस्य गोमंत ईशानः सहसो यदो ।

अस्मे धेहि जातवेदो महि श्रवः ॥४॥

अग्ने वाजस्य । अग्ने ! अन्नस्य । पशुमंत । ईश्वरः । सहस्रं । पुत्र । अस्मासु ।

१ स्नानपानादिभिः Sy २ परितो
गन्ता मरुत्गणश्च Sy सर्वतो गामी Sk.
३ अन्तरिक्षकवेदाभूते स्थाने । अथवा योनि
रित्युदकनाम । उचके निमित्ते ।
उचकार्षमित्यर्थः । यथा यस्माद्वाऽप्य
मध्यमोऽग्निमित्रावयश्च त्वचं पृञ्चन्त्यु
परस्य तदा तस्माद्वा शिवाभिन्
स्त्रयमानाभिरागादित्येवमस्या ऋच-
पूजस्या उत्तराधर्षेणैकवाक्यता ।
एवमनयोऽर्ध्वोमध्यमेऽग्नौ योजनम् ।
पार्थिवे तु आ ते सुपर्णा इति सुपर्णवाग्भ्यो
रश्मिसानुश्यात् सुपतनाद्वा ऋचा
उच्यन्ते । आग्निनस्तेत्यपि भक्षणं हिंसा
निप्रेता । कृष्णो मोनाव वृषभो यवीर
मिति च यद्विशाब्वात् पूर्ववत्तत इत्य
ध्याहार्यम् । यदि कृष्णवर्षो धर्यिता
मेघो मोनावेवं जगद् यदि च शिवाभिर्न
स्त्रयमानाभिरागात्प्रथमं यदि च
पतन्ति मिह स्तनप्रत्यङ्गाभिः ततस्ते
तव स्वभूता सुपर्णा आ अग्निनस्त
मर्षादिया हिंसन्ति भक्षयन्ति । किम् ?
सामर्ष्याद् हवींषि । एवैर्हवींषि प्रति
गमनैः । यदि बेबो वर्षति ततो मनुष्येषु
यजस्तु तव ऋचा सर्भतो व्याप्य हवींषि
निर्ध्वंस्यं बहन्तीति समस्तार्थः । योऽहं
किं करोमि ? उच्यते । यवीभूतस्येत्या
दि । यदिति व्यस्ययेन नर्पसकता ।
यो भवानुतस्य पयसा । ऋतशाब्धोऽत्र

यज्ञवचन । यज्ञसम्बन्धिना हविर्स्त्र-
क्षणेनाग्नेम पियानो वर्षमानम् । नयं
श्च हविर्वैवान् प्रति । ऋतस्य यज्ञस्य
पथिमी रजिष्ठे । अर्यमा मित्रो वरुण-
श्च परिजमा । प्रबशानार्थञ्चाभार्यमादि
ग्रहणम् । सर्वे च देवा इत्यर्थः । त्वच-
पृञ्चन्ति क्षरीराणि सम्पर्शयन्ति ।
भवांश्च गृहीतहविष्को देवाश्च परस्य
रत्त सम्पृञ्चन्त इत्यर्थः । क्व ? उच्यते ।
उपरस्य योनौ Sk.

४ वृष्टपुत्रकोत्पत्तिस्थाने Sy
उपरि वतित्वाद्गुपरो वेवलोक इहामि
प्रेतः । तस्यकवेशाभूते स्थाने । स्वर्गे
इत्यर्थः । यो भवानर्षेमावयश्च त्वचं
पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ तस्य ते सुपर्णा
अग्निनस्तेत्येवं यञ्चन्त्यभूतेस्तच्छब्दमध्या
इत्य पूर्ववर्षकवाक्यता योज्या Sk.

५ वृष्टपुत्रकस्याच्छादकं प्रवेदां स्वकीये
रायुर्षं संयोजयन्ति, उच्चाटयन्तीति
यावत् Sy त्वचात्रैकवेशेन हस्तनक्षरीरं
लक्षयते । पृश्चित्र सामर्ष्याद्धार्यः । क्षरीरं
धन्तीत्यर्थः Sk. ६ संघञ्च ० P
०त्य ० M ७ ०स्येवशत P

८ बहुभिर्गोभिर्मुक्तस्य Sy
गोभिः सहितस्य Sk. ९ बसस्य Sy
बसस्य । बलेन मध्यमानोऽग्निर्जायते
इति बसस्य पुत्र उच्यते Sk.

१० अस्मभ्यम् Sk.

१ धेहि । जातवेद^२ । महत् । अन्नम्^३ ।

स इधानो वसुष्कविरग्निरिळ्यो गिरा । रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि ॥५॥

स इधान^४ । स । दीप्यमान^५ । वासयिता^६ । कवि^७ । अग्नि^८ । स्तुत्यं^९ । स्तोत्रेण^९ ।
धनयुक्तम्^९ । अस्मभ्यम्^{१०} । दीप्यस्व । बहुज्वाल ।

क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोपसः । स तिग्मजम्भ रुक्षसो दहृ प्रति ॥६॥

क्षपो राजन्^{११} । क्षपय^{१२} । राजन् ! अग्ने^{१३} । त्वम्^{१४} । आत्मनैव रक्षस^{१५} । अहं^{१५} । रान्ने^{१५} । च^{१५} । न^{१५} ।
त्वमग्ने^{१७} । तीक्ष्णदष्ट्र^{१८} । रक्षासि^{१९} । प्रतिदह^{२०} यद्वा क्षपाया^{२१} उपसोऽह्णञ्च^{२२} रक्षासि^{२३} प्रतिदहेति^{२३} ।

१. स्थापय Sy. देहि Sk.

२. ंवेद P.

जातधन ! जातानां वेदितवर्गने ! Sy.

जातप्रज्ञान ! Sk.

३. धनमन्न वा Sk.

४. य उक्तगुणोऽसि Sk.

५. प्रज्ञस्यो धनवान् वा Sk.

६. सर्वेषां . . . क्रान्तदर्शनो मेधावी वा Sy.
मेधावी Sk.

७. सर्वैः स्तोत्रभिः Sk.

८. स्तोत्ररूपया वाचा Sy.

९. धनयुक्तमन्नं यथा भवति तथा । . . अनीक
मुखम् । पुरुभिर्वह्नीभिरनीकस्थानी-
याभिर्ज्वालाभिर्युक्तान्ने ! Sy.

धनं च ददात्वित्यर्थः Sk

१०. As पूर्वणीक is in the vocative
so बहुज्वालः should be in the
vocative case. I suggest
therefore to read बहुज्वाल !
पुरु इति बहुनाम । अनीकमिति च लोके
खड्गस्य मुखमुच्यते । इह तीक्ष्णाग्रत्वा-
देस्तत्सादृश्याद् ज्वालौच्यते । बहु-
खड्गमुखसदृशबहुज्वालसमूह ! Sk.

११. ंया P. D.

राक्षसादीन् स्वकीयैः पुरुषैर्बाधस्व Sy.

क्षपेति रात्रिनाम । क्षपायाः Sk.

१२. राजनशील ! Sy.

ईश्वर ! दीपयित्वा Sk.

१३. अपिच . न केवलमन्यैरेवात्मना च
तान् बाधस्व Sy.

१४. कदेति चेदुच्यते । . . सर्वाण्यहानि . . .
अपिच . . . उप कालोपलक्षिता रात्रीः ।
अत्यन्तसयोगे द्वितीया । सर्वेष्वहःसु
सर्वासु रात्रिषु चेत्यर्थः Sy.

१५. अहोरा० P. M. १६. सश्च स० P.

१७. तीक्ष्णमुखान्ने ! Sy.

तीक्ष्णदंष्ट्रास्थानीयज्वाल ! Sk.

१८. राक्षसानुक्तप्रकारेण क्षपयित्वा Sy.

१९. प्रत्येकं दह । न किञ्चिद्दग्धव्यमित्यु-
दास्वेत्यर्थः Sy. प्रतिशब्दस्तूपसर्गो
धात्वर्थानुवादी . . . अथवा प्रतिशब्दो
लक्षणे कर्मप्रवचनीयः क्षपः वस्तो.
उपसः इत्येतैः सम्बन्धयित्वा . . . सर्वत्र
च द्वितीयार्थे विभक्तिः । क्षपः
रात्रीः प्रति । उत वस्तोः अहः प्रति ।
उतोपसः प्रति । रात्रिषु चाहनि चो-
पउदयवेलासु च रक्षसो दहेत्यर्थः Sk.

२०. क्षपया D. २१. ंक्षश्च M.

२२. ंहति P.

२३. V. Mādhava ignores उत

अवा नो अम ऊतिभिर्गाभित्रस्य प्रमर्मणि । विश्वांसु धीषु वन्द्य ॥७॥

अवा नो अग्ने । रक्ष । अस्मान् । अग्ने ! ऊतिभिः । गामप्रसाम्ना । प्रमर्मणि । सर्वेषु ।
धर्मेषु । स्तुत्यम् ।

आ नो अग्ने रयि मर सत्रासाहं वरेण्यम् । विश्वांसु पृत्सु दुष्टरम् ॥८॥

आ नो अग्ने । आमर । अस्मभ्यम् । अग्ने ! रयिम् । बहुसहम् । वरणीयम् । सर्वेषु ।
सन्ध्यामेषु । तरितुमद्यक्यम् ।

आ नो अग्ने सुचतुना रयि विश्वायुपोपसम् । मूर्धाक धेदि जीवसं ॥९॥

आ नो अग्ने सुपेतुना । आपेहि । अस्मभ्यम् । अग्ने ! धोमनज्ञानेन मनसा । धनम् ।
सर्वमनुष्याणां पोपकम् । सुक्षयितु । जीवनाय ।

प्र पूतास्त्रिग्मक्षौचिषे घाचो गीतमाग्नेये । मरस्व सुन्नयुगिरः ॥१०॥

प्र पूता । प्रमरस्व । उपतेजसे । शुद्धा । घाच । गीतम । अग्नेये । सुन्मिच्छन् ।

१ अवा M. अवा P

२ ऊती M. त्वदीय पास्नी Sy

३ गायत्रीच्छन्दस्कस्य सुव्रतस्य वा Sy

गायत्रं नाम सामबिज्ञेयं साममात्रं वा
गीयमानत्वात् Sk.

४ प्रमर्मणे सम्पादने निमित्तभूते सति Sy

बिभ्रतिर्भारणार्थं । गायत्रं यत्र धार्यते
न त्यज्यते । क्रियत इत्यर्थः । स गायत्र
स्य प्रमर्मा सोमयागः । सत्र च Sk.

५ बर्षापूर्वमासादिषु Sk.

६ As वन्द्य is in the vocative
case, so स्तुत्यम् should also be
in the vocative. The proper
reading should therefore be
स्तुत्यम् !

हे वन्द्य ! Sk. ७. प्रयच्छ Sy

अस्मभ्यं वेहीत्यर्थः Sk. ८ धनम् Sy

९ युगपदेव वाचिप्रयस्य माशकम् Sy

सवा क्षत्राणामभिभूतारम् Sk.

१० उत्कृष्टम् Sk. ११ ०क्य P

क्षत्रुभिः Sy तरतिर्वभार्थः । कुर्हिंसम् ।

क्षत्रुभिर्बुरपहरमित्यर्थः Sk.

१२ आस्थापय Sy आभिमुख्येन वेहि Sk.

१३ अस्माकं जीवसे जीवनाय युक्तम् Sy

१४ ०म्य अग्ने M.

१५ धोमनेनानुग्रहपरेण Sk. १६. महसा P

१७ सर्वस्मिन्नायुषि वेहादे पोपकम् । याव

क्षीवमस्मद्गुपभोगपर्याप्तमित्यर्थः Sy

सर्वस्मिन्नायुषि पोपकम् । यावच्छीव

पुष्टिकरमित्यर्थः Sk. १८ मूर्धाकं

पुष्टम् । तडेत्तुमूतम् Sy १९. अस्माकम्

Sk. २० प्रकक्षेण सम्पादय Sy

प्रापय । उक्त्वायेत्यर्थः Sk.

२१ तीक्ष्णज्वालाय Sy

२२ निर्वोवा Sk. २३ ०षो M.

२४ सूक्ताद्भ्यः ! Sy आत्मन एवेवमन्त

रात्मन आमन्त्रणं प्रीवश्च । हे मधीयान्त

रात्मनित्यर्थः Sk. २५ धनम् Sy

गरणीया^१ वचनीया^२ ।

यो नो^३ अग्नेऽभिदास^४त्यन्ति^५ दूरे^६ पंदीष्ट^७ सः । अस्माक^८मिद्वृधे^९ भव ॥११॥

यो नो अग्ने^३ । य । अस्मान् । अग्ने^४ । अभिहित^५स्ति । अन्तिके^६ । दूरे^७ वा । नश्यतु^८ ।
स । अस्माकम् । एव । भव । वर्धनाय^९ ।

सहस्राक्षो^१ विचर्षणिर^२ग्नी रक्षा^३सि सेधति । होता^४ गृणीत उक्थ्यः^५ ॥१२॥

सहस्राक्ष^१ । अनेकज्वाल^२ । विद्रष्टा^३ । अग्नि^४ । रक्षासि^५ । निरुणद्धि^६ । होता^७ । स्तोति च^८
देवान् । प्रशस्य^९ ।

I.8 .

इत्था^१ हि सोम^२ इन्मदे^३ ब्रह्मा^४ चकार^५ वर्धनम् ।

शविष्ठ^६ वज्रिन्नोजंसा^७ पृथिव्या^८ निःशशा^९ अहिमचन्ननु^{१०} स्वराज्यम् ॥१॥

इत्था^१ हि सोमे^२ । इत्थम् । हि । सोमे^३ । मदकरे^४ त्वया पीते सति । ब्राह्मणस्तव । वर्धन^५

१. ०य M. अग्नेर्गुणान् सम्यगभिदधतीः
... स्तुतीः Sy. स्तुतिरूपाः Sk.
२. पच० M. वमनी० P.
३. M. adds योजने after अग्ने
४. ०हन० P. उपक्षपयति Sy; Sk.
५. अवस्थितः सन् Sy.
६. नश्वितौ P
विपदघतां सः Sk.
७. वृद्धि कुर्वित्यर्थः Sk.
८. ०लौ P सहस्राक्षिस्थानीयज्वालः Sk.
९. ०लोऽपि द्र० M
विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा Sy.
१०. अग्ने P
११. यज्ञान्निर्गमयति Sy.
सेधतिरत्र सामर्थ्याद्विसार्थः । हिनस्ति
Sk. १२. देवानामाह्वाता भूत्वा Sy.
१३. ०स्य M. शस्त्रैरस्माभिः स्तूयमानः Sy.
१४. Ms. D. puts the figure ॥७६॥

- here to indicate the end
of the seventyninth hymn.
No such number is given
in P and M
१५. हि व सो० M
१६. इत्थमेवानेन शास्त्रोक्तप्रकारेणैव Sy.
अमुना वक्ष्यमाणेन प्रकारेण सत्यो
वा Sk
१७. हिर्यस्मादर्थे Sk.
१८. इत्थम् । हि । सोमे omitted by P.
१९. हर्षकरे Sy.
तच्छब्दश्रुतेश्च लक्षणभूतयोग्यक्रिया-
पदाध्याहारः । सोमे मदकरे उपकल्पिते
Sk. २०. स्तोता Sy.
आत्मन एवायमपरोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण
निर्देशः । अयं गोतमो नाम ब्राह्मणो
होता वा Sk.
२१. वृद्धिकरम् Sy; Sk.

स्तोत्रम् । चकार । बलवत्तम ! वञ्चिन् । बलेन स्तुतिजनितेन । पृथिव्या । निशिक्षितवानसि ।
अहिम्—अत्र यास्क—“अर्चन्वोऽनुपास्ते स्वाराज्यम्” इति ।

स त्वामद्द्रुपा मदु. सोमः श्येनामृतः सुतः ।

येना वृत्रं निरुद्धथो जघन्य वज्रिभोजसार्चभनु स्वाराज्यम् ॥२॥

स स्वामदत् । स । त्वा । अमदत् । वृपा । सोमः । मदकरः । श्येनेनामृत । येन । वृत्रम् ।
अन्तरिक्षादपि बलेन । निर्जघन्य । वञ्चिन् ! बलेन ।

प्रेहमीहि धृष्णुहि न ते वज्रो नि यंसते ।

इन्द्रं नृम्या हि ते शवो हनो वृत्रं जया अपोऽर्चभनु स्वाराज्यम् ॥३॥

प्रेहमीहि । ‘समुच्चयेऽन्यतरस्वाम्’ इति छोट् । शव । वज्र । प्रैति । अम्येति । अर्चयति च ।

- १ P adds भवति before स्तोत्रम्
- २ अनेन सुक्तेन हृतवान् Sy
- ३ ०त् M. यस्मादिति वचनासकच्छब्दो-
ऽप्याहार्यः । तस्मात् Sk.
- ४ ०भ्यो P सकाशात् Sy
पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम । अन्तरिक्षात् Sk.
- ५ ०शाति० P
मा भाषस्वेति शासनं कृत्वा पृथिव्या
सकाशाभिरगमय इत्यर्थः Sy
निर्गमय । भूमौ पातयेत्यर्थः Sk.
- ६ आगत्य हन्तारं वृत्रम् Sy
मेघम् । बुद्धिनित्यर्थः Sk.
- ७ अहिमन्त्र M.
- ८ ०षाम्यो M ०मन्वो P
- ९ ०पाले P D
- १० स्वारा० M स्वा० N
स्वस्य राज्यं राजत्वम् अनुसक्य
पूजयन्, स्वस्य स्वामित्वं प्रकटयन्नि
त्यर्थः Sy
- ११ N 12 34.
- १२ V Mādhava ignores इत्
- १३ अमद P अमद् M. हर्षं प्रापयत् Sy

- १४ सेधनस्वभावः Sy कथिता Sk.
- १५ ०र M. हर्षकारी Sy
१६. ०नेऽप्राह० M.
श्येनकममापन्नया पक्ष्याकारया गायत्र्या
विवा सकाशादाहृतः Sy श्येनकमया
गायत्र्याऽऽमृतः श्येनामृतः Sk.
- १७ हेताभियं तृतीया । येन हेतुना । यं पीत्वा
पातुं वेत्यर्थः Sk. १८. मेघम् Sk.
- १९ अर्चन्वोऽप्यामर्षाय Sk.
- २० निज० M.
मिदम्येन हृति हृतवान् वा Sk.
- २१ V Mādhava ignores सुतः ।
अर्चन् etc.
- २२ Pān 3.4 3 २३ रोद् P
- २४ प्रकर्षेण गच्छ Sy प्रगच्छ Sk.
- २५ एम्ये० P अह्ये० M.
हन्तव्यान् शत्रूनाभिमुख्येन प्राप्नुहि Sy
प्रगम्य चाभीहि अभिगच्छ Sk.
- २६ हर्ष० P
प्राप्य च तान् शत्रूनाभिमव Sy
अभिगम्य च धृष्णुहि अर्चय, अभिमव
शत्रून् Sk.

न क्वचित् । नियम्यते^१ । तव । वज्र इन्द्रस्यैवानुशासनम् । इन्द्र^२ । नृम्णम्^३ । हि । तव । वलम्^४—
नृन्^५ नमयति । जहि^६ । वृत्रम्^७ । उदकानि च । जय^८ ।

निरिन्द्र भूम्या अधि वृत्रं जघन्थ निर्दिवः ।

सृजा मरुत्वतीरव जीवधन्या इमा अपोऽर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥४॥

निरिन्द्र भूम्याः । द्यावापृथिव्यो^{१०} । वृत्रम् । निर्जघन्थ स त्वम् । मरुत्वती । अप । अव-
सृज । याभिर्जीवा धन्या भवन्ति ।

इन्द्रो वृत्रस्य दोधतः सानुं वज्रेण हीलितः ।

अभिक्रम्याव जिघत्सेऽपः समीय चोदयन्नर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥५॥

इन्द्रो वृत्रस्य । इन्द्र । वृत्रस्य । धन्वत । समुच्छ्रित प्रदेशम् । वज्रेण । क्रुद्ध सन् ।

<p>१. शत्रुभिर्न नियम्यते । अप्रतिहतगति-
रित्यर्थः Sy.
केनचिन्नित्रोद्धं न शक्यत इत्यर्थः Sk.
२. नृणां पुरुषाणां नामकमभिभावकम् Sy.
यस्मान्नृम्णं शत्रुभूतानामपि मनुष्याणा
नमनकरम् Sk. Also see
footnote no. 11 on p. 340.
३. ०सन नृम्णमिन्द्रं हि P.
यस्मादेवं तस्मात् Sy.
४. वन् P.
५. नृ० P. M.
६. असुरं मेघं वा Sy.
७. त P. वृत्रं हत्वा तेनावृतमुदकं
लभस्वेत्यर्थः Sy
८. हत्वा च तदन्तर्भूता जया अपः Sk.
९. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.
१०. उभयोरपि देवमनुष्ययोरर्थायेत्यर्थः ।
अथवा भूम्या अधीत्यधिशब्द उपरि-
भावे । योऽयं भूम्या दिवश्चोपर्य-
त्यन्तोच्चो मेघस्तं निर्जघन्थेति Sk
११. निज० M. निःशेषेण हतवानसि Sy.</p> | <p>१२. मरुद्भिः सयुक्ता. Sy. दातृत्वेन मरुतो
यासा सन्ति ता मरुत्वत्यः । त्वत्सखायो
मरुतो ये दातुं समर्था नान्यः
कश्चिदित्यर्थः Sk.
१३. वृष्ट्युदकानि Sy.
वृष्टिलक्षणाः Sk.
१४. अधः पातय Sy.
देहि Sk.
१५. यादिज्जीवा M.
१६. तृप्ताः Sy.
धनमेव धन्यम् । ... सर्वजीवानां
धनभूताः । अथवा धन्या इति धिनोतेः
प्रीणनार्थस्येदं रूपम् । सर्वजीवानां
प्रीणयित्रीः Sk.
१७. V. Mādhava ignores अर्चन्
etc.
१८. वृत्रमन्ये M
१९. धु० M
भृशं कम्पमानस्य Sy.
क्रुध्यतिकर्मायम् । क्रुध्यतः Sk.
२०. हनुप्रदेशम् Sy.</p> |
|---|--|

अभिक्रम्य । आवहसि । उदकानि । सरणार्थम् । चोदयन् ।

अधि सानौ नि जिघ्रते वज्रेण शतपर्वणा ।
मन्दान इन्द्रो अन्धसः सखिम्यो गातुमिच्छत्यर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥६॥

अधि सानौ । समुच्छिन्ते देशे । निहन्ति । वज्रेण । पवपातोपेतैन । मोदमान । इन्द्र ।
सीमेन । सखिम्यः । गमनम् । इच्छत्यात्मानं प्रति ।

इन्द्र तुम्यमिदद्विवोञ्जत् वज्रिन्वीर्यम् ।
यद्ध त्य मायिनं मृग तमु त्व माययावधीरर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥७॥

इन्द्र तुम्यम् । इन्द्र ! तव । एव । केनचिद्विहितम् । वीर्यम् । वज्रिन् ! अत्रिरावु-

१ अभिमुख्येन गत्वा Sy	अत्यन्तं हुतेत्यर्थः Sk.
२ ०हन्ति D M. ०हन् P
प्रहरति Sy
हन्ति Sk.	११ मन्वमानः स्तुयमानः सन् Sy
तृप्यमित्यर्थः Sk.
३ बुष्टपुबकानि Sy
बुष्टिलक्षणाना अपः Sk.	१२ अन्नस्य Sy
४ निर्गमनाय Sy
भूमिं प्रति गमनाय चोदयन् । बुष्टिपा
तार्थमित्यर्थः Sk.	१३ समानख्यानेभ्यः स्तोतुम्यः Sy
५ समस्तोता तस्मा इति P D
समस्तोता तस्मा इति M.	१४ मार्गमुपायम् Sy
भूमिं प्रति गमनमिच्छति । कस्य ?
सामर्थ्याद् बुष्टिलक्षणानामपाम् Sk.
६ V Mādhava ignores अर्चन्
etc.	१५ V Mādhava ignores अधि ।
अर्चन् etc.
७ सासौ P	१६ ०वमिद्भिः P ० त M.
शत्रुभिरतिरस्कुतम् Sy
शत्रुसमप्रेरितम् । अत्रिमभूतपूर्वः केनचि
वित्यर्थः Sk.
८ समुच्छिन्ते बुधस्य कपोलादौ स्थाने
नितरां हिनस्ति Sy
समुच्छिन्नस्य प्रवेशस्य Sk.	१७ Omitted by P
सामर्थ्यम् Sy, Sk.
९ नियमेन मेघमत्यर्थं हन्ति Sk.	१८ अधि० M
याह्नक्यमेघयुक्तः । Sy
१० ०क्षते० P
पातोपेतैन missing M.
पातसंख्याकषाराभिर्मुक्तैः Sy	अत्रयः सोमाभिलषणावान् । तद्वन् ।
अथवाअत्रिभेः । तेन हन्तव्येन तद्वन् ।
मेधानां हन्तरित्यर्थः Sk.

णात्यमित्रानिति वज्र एवोक्त^१ । यत्^२ । खलु^३ । तम्^४ । मायाविनम्^५ । मृगामुरमपश्यन्^६ (?) तम्^७ ।
त्वम्^८ । माययैव^९ । हतवान्^{१०} ।

वि ते वज्रासो अस्थिरन्नवृत्तिं नाव्याश्च^१ अनु^२ ।

महत्तं इन्द्र वीर्यं वाह्वोस्ते बलं हितमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥८॥

वि ते वज्रासः^{१०} । तव^{११} । आयुधानि^{१२} । व्यतिष्ठन्त^{१३} । नवतिसख्या^{१४} । नदी^{१५} । अनु^{१६} । महत्^{१७} । ते ।
इन्द्र^{१८} । वीर्यम्^{१९} । वाह्वोश्च^{२०} । तव^{२१} । बलम्^{२२} । निहितम्^{२३} ।

सहस्रं साकमर्चत परिं शोभत विंशतिः ।

शतैर्नमन्वनोनवुरिन्द्राय ब्रह्मोद्यंतमर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥९॥

सहस्र साकम्^{२०} । इन्द्र सहस्रसख्याका^{२१} । सह^{२२} । स्तुत^{२३} । परिगायत^{२४} । विंशतिसख्याका^{२५} ।

१. वज्रमेवोक्तं P.

२. यत् M. यस्मात् Sy. यद् त्यमिति विलिङ्गावपि समानाधिकरणौ । उभयत्र च तृतीयार्थे द्वितीया । येन तेन Sk. ३. हशब्दश्च पदपूरणः Sk.

४. तं प्रसिद्धं वञ्चयितारम् । लोकोपद्रवकारिणमित्यर्थः Sy.

५. मृगरूपमापन्नम् Sy मार्गणीयं वा मेघम् Sk

६. अपश्यन् is not clear.

७. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यमन्ये नाशक्नुवन् हन्तुं तत्त्वं स्वया माययावधीः Sk

८. The passage beginning with तम् मायाविनम् and ending with हतवान् is missing in M.

९. V Mādhava ignores उ । अर्चन् etc. १०. पि P. D.

११. त्वत्सकाशाशिर्गतान्यायुधानि Sy.

१२. सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं वृत्रं हन्तुं तव वज्र एकोऽप्यनेक इवासीदित्यर्थः Sy. विपूर्वस्तिष्ठतिर्गत्यर्थः । अगच्छन् Sk.

१३. ०वत् P. नवतिससुरपुर. प्रति Sk.

१४. वृत्रेण निरुद्धाः Sy.

१५. नदीनारनु P. उपलक्ष्य Sy. अनुशब्दः . . . प्रतिशब्देन समानार्थः Sk.

१६. अन्यैरजेयमित्यर्थः Sy. १७. फलं M.

१८. ०तः P. त्वदीयो वाहू अप्यतिशयेन बलिनावित्यर्थः Sy. स्वबाहुबलेनैव चासि बलवान् न सहायबलेनेत्यर्थः Sk.

१९. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.

२०. मनुष्याः Sy.

२१. एनमिन्द्रं युगपदेवापूजयन् Sy.

हे मदीयाः पुत्रपौत्रा ऋत्विजो वा Sk.

२२. P. adds च after परिगायत

परितः सर्वतोऽस्तौत् Sy.

परिष्टुत Sk.

२३. विंशति missing M

षोडशत्विजो यजमानः पत्नी च सदस्यः शमिता चेति विंशतिसंख्याकाः । तेषां या विंशतिसंख्या सा Sy.

सहस्रविंशतिसंख्याभ्यां चात्र सम्भवी संख्या लक्ष्यते । यावन्तः सम्भवथ तावन्तः स्तुतेत्यर्थः Sk.

शतानि स्तोत्राणाम् । एतमिन्द्रम् । अतिशयनान्वस्तुवन् । इन्द्राय सर्वम् । स्तोत्रं स्तोत्रमि । उच्यतेम् ।

इन्द्रो वृत्रस्य तविपीं निरहन्त्सहसा सहः ।

महत्सदस्य पीस्यै वृत्रं जघन्वाँ असृजदर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥१०॥

इन्द्रो वृत्रस्य तविपीम् । इन्द्रः । वृत्रस्य । यलम् । निरहन् । सहसा च । सहो येन सहते परं तत् सह । महत् । तत् । अस्य । पुस्त्वम् । वृत्रम् । भन् । प्रकाशितवानिन्द्र इति ।

इमे चित्तव मन्यवे वेपेते मियसा मही ।

यदिन्द्र वज्रिभोजसा वृत्रं मरुत्वाँ श्रवधीरर्चन्ननु स्वराज्यम् ॥११॥

इमे चित्तव । चावापुषिम्यो । तव । क्रोधाय । भयेन । कम्पेते । यत् स्वम् । इन्द्र !

१ शतसंख्याका ऋषयः Sy

२ ंणामिवेन० P

३ इन्द्रो यः P D

यस्माच्च मयापीन्द्राय Sk.

४ हविर्संक्षणमस्रम् Sy

५ बाहुमुख्यं घृतम् । अत एवविध इन्द्रो वृत्रमहसित्यर्थः Sy

उपकल्पितम् । अपवैवमत्यघात्रस्या ऋचोऽर्धयोचना । सहस्रमिति वसुरोषिवो नाम ऋषय इहाभिप्रेताः । इन्द्र

स्तुतिकरत्वाच्च । अर्धत परिष्टोभतेत्ये तदपि सङ्घर्षे सोद् । व्यत्ययेन मय्यम पुरुषः । विशतिरित्यङ्गिरसोऽभिप्रेताः ।

यद्यपि वसाङ्गिरस इत्यैतिहासिकाः स्मरन्ति तथापि बहुस्पत्याबिज्ञानपेक्षया विशतिसंख्याबचनम् । सहस्रसंख्याका वसुरोषिवः विशतिसंख्याकाऽवसाङ्गिरसः

सहस्रमस्तुवन्नित्यर्थः । शतैरितिपि वैज्ञानसा नाम ऋषयोऽभिप्रेताः । ते हि प्रतिद्वशातत्वाः । शतसंख्याकाश्च वैज्ञानसा एवमस्तुवन्नित्यर्थः । अन्धरपि

स्तोत्रभिरिन्द्राय बहुोद्यतम् Sk.

६ V Madhava ignores अर्चन्

etc. ७ तपि० P ंपी M.

८ महत्सवस्येति तच्छब्दाद्यच्छब्दोऽध्या हार्यः । येनेन्द्र Sk. ९ सेनास्सक्षणम् Sk. १० स्वकीयेन बलेन Sy

११ सहनेनाभिभवसापनेनायुषेन Sy बलेन Sk. १२ सहा P अभिभवसापनं वृत्रायुषं निरहन् Sy शरीरबलं च Sk. १३ ंन्ते D

१४ Missing in M

१५ P adds तु after अत्य

१६ बलम् Sy १७ वृत्र M.

१८ हत्वा च तन्निरुद्धा अपोऽनुजत् तस्माद् वृत्रान्निरगमयत् Sy

१९ सृजति विसृष्टवान् वा । किम् ? साम ध्याद् वृष्टिस्संज्ञा अपः Sk.

२० V Madhava ignores अर्चन् etc.

२१ कृदाय M त्वबीयकोपात् Sy पञ्चम्यर्थं चतुर्थ्येवा । क्रोधाद् भयेनैव कम्पते । इमे अपि चावापुषिम्यो भवतः कृदाय विन्यस्त्यो कम्पेते । कि

पुत्रन्ये प्राणिन इत्यर्थः Sk.

२२ कम्प० D

२३ य P D M. यत्र Sy, Sk.

वज्रिन्^१ । वलेन । वृत्र^२मसुरम् । मरुद्भि सह । अवधी^३ ।

न वेपसा^४ न तन्यतेन्द्रं^५ वृत्रो^६ वि वीभयत् ।
अभ्येनं^७ वज्रं^८ आयसः^९ सहस्रभृष्टिरायतार्चन्ननु^{१०} स्वराज्यम् ॥१२॥

न वेपसा । न । वेपेन । नच । गर्जितशब्देन । इन्द्रम् । वृत्र । विभीनमकरोत् । वृत्र तु ।
वज्र । इन्द्रविसृष्ट । सहस्रधार । अभ्यगच्छत् । अयोमय ।

यद्वृत्रं^{११} तव^{१२} चाशनिं^{१३} वज्रेण^{१४} समयोधयः ।
अहिमिन्द्र^{१५} जिघांसतो दिवि ते^{१६} वद्वधे^{१७} शवोऽर्चन्ननु^{१८} स्वराज्यम् ॥१३॥

यद् वृत्रम् । यत् । वृत्र वृत्रेण त्वदर्थं विसृष्टाम् । अशनिम् । च । तव । वज्रेण । सहायो-
धयस्तदा । अहिम् । हन्तुमिच्छत । तव । अन्तरिक्षे । वद्वमासीत् । वद्व प्रमिद्धमभूदिति ।

अभिष्टने^{१९} ते^{२०} अद्रिवो^{२१} यत्स्था^{२२} जगच्च^{२३} रेजते ।
त्वष्टां^{२४} चित्तव^{२५} मन्यव^{२६} इन्द्रं^{२७} वेविज्यते^{२८} भियार्चन्ननु^{२९} स्वराज्यम् ॥१४॥

अभिष्टने ते । सिहनादे । ते । वज्रिन् । यत् । स्थावर तत् । रेजते । जङ्गमम् । च

१. पुत्र० M.

२. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.

तदानीं द्यावापृथिव्यावपि भयेनाकम्पि-
षातामित्यर्थः Sy.

३. वेपनेह M. स्वकीयेन Sy.

वेप इति कर्मनाम । प्रत्युद्गरणादिना Sk

४. ऽब्दे M. ५. इववि० M.

६ सहस्राश्रिः Sk.

७. हन्तुमाभिमुख्येनागच्छत् Sy

आयतोऽभिगतः प्राप्तः । अभीत इन्द्रो
वज्रं क्षिप्तवानेवेत्यर्थः Sk.

८. लोहमयो गमनशीलो वा Sk.

९. V. Mādhava ignores अर्चन्
etc १०. यदा Sy; Sk.

११. यत् । वृत्रं is omitted by P.

and D. १२. तव हननार्थम् Sy

१३. वज्रेणाशनिशक्तिरिहोच्यते । तवेत्येतेन

च व्यवहितोऽपि च वज्रो विशेष्यते
नाशनिः Sk.

१४. सम्यग्योधितवान् । हतवानित्यर्थः ।

अथवा तवेत्येतेनाशनिरेव विशेष्यते ।

अशनिमिति तु तृतीयायै द्वितीया । यदा

वृत्र स्वभूतयाशन्या वज्रेण च त्वमेव

समयोधय इति Sk

१५. ऽधयन्तस्तदा D ऽयस्तदानीम् M.

सम्यक् प्राहार्षिः Sy १६. अहीं D.

आगत्य हन्तारं वृत्रम् Sy यदेति

वचनात्ततः प्रभृति Sk १७. तेव M.

१८. अनुस्यूतं व्याप्तमासीत् Sy.

दिवं यावत्प्रख्याततां गतमित्यर्थः Sk.

१९. नेबलं M. Omitted by P.

२०. V. Mādhava ignores अर्चन् etc.

२१. ऽष्टते P.

२२. स्तनयित्नुशब्दे प्रवृत्ते Sk

कम्पते । स्वप्या । च । तब । क्रौषाय । कम्पते । मयेन । अनिन्द्रं सोमम् । आहरन्मिति ।

नहि तु यादंघीमसीन्द्रं को वीर्यो पुरः ।

तस्मिन्मृगामृतं क्रतुं देवा ओजासि सं दधुर्चभनुं स्वराज्यम् ॥१५॥

नहि नु यात् । नहि वयमितस्तत् । यात् । अधिगच्छामो जानीम । इन्द्रम् । कः । वीर्येण ।
तरतीति । तस्मिन्निन्द्रे । घनम् । अपिच । प्रज्ञानम् । देवा । बलानि च । सह निहितवन्तः ।

यामयर्वा मनुष्यिता दध्यङ्घ्रिं धियमसत ।

तस्मिन्ब्रह्माणि पूर्वैन्द्र उक्त्वा समग्मृतार्चभनुं स्वराज्यम् ॥१६॥

यामयर्वा । याम् । अयर्वा । मनुष्य । पिता मानवानाम् । दध्यङ्घ्रिं च । धियम् । अतनिपत ।

१ मयेन Sk.

२ वक्ष्यमिर्वाता Sy स्वष्टप्रहृषं प्रात्र
सर्षेवां देवानां प्रबर्षानार्थं द्रष्टव्यम् Sk.

३ क्रौषात् देवा अपि तब क्रौषाद्
मयेनात्यर्थं कम्पन्त इत्यर्थं Sk.

४ ०हरति D

५ V Mādhava ignores अर्चन्तु etc.

६ महीति निपातो मेत्यनेन समा
नार्थं Sk.

७ ०तस्तबिता P

८ यास्तं सर्वत्र व्याप्य वर्तमानमिन्द्रम् Sy
व्यत्ययेनात्र मयुसकृता द्वितीयायाश्च
स्थाने प्रथमा । यास्तमिन्द्रं कश्चिच्च-
जुम् Sk.

९ यतो वयमत्या Sy
सर्वशत्रूणामुपरीम्नो याता न कश्चि
विन्द्रस्योपरि गन्तुं समर्थ इत्यर्थः ।
वधाप्यो वात्र याति । न कश्चि
विन्द्रस्य हन्तारमधिगच्छाम इत्यर्थं
Sk.

१० जानीमं P

यस्माच्चिन्द्रम् । पञ्चम्यर्थे द्वितीयाया ।
इन्द्रात् Sk.

११ सामर्थ्येन वर्तमानमिन्द्रं को मनुष्यो
जानीयात् । न कोऽपीत्यर्थं Sy

१२ परस्तादितिदूरे मनुष्यैरनवगाह्ये स्थाने
Sy उत्कृष्ट Sk.

१३ वीर्यकर्म Sy

१४ मन्त्रादितेनास्त्रपाणि Sk.

१५ V Mādhava ignores अर्चन्तु
etc.

१६ दध्यङ्घ्रिं प्रत्यस्तो ध्याममिति वा । प्रत्य
क्तमस्मिन्व्यानमिति वा । अयर्वा
व्याख्याता । मनुर्मननात् । तेयामेव
निपातो भवत्यन्वेषामुषि यामयर्वा
च । मनुश्च पिता मानवानाम् । दध्यङ्घ्रिं
च । धियमसतनिपत । तस्मिन् ब्रह्माणि
कर्माणि पूर्वैन्द्र उक्त्वाणि च सङ्गच्छ-
न्ताम् । अर्चन्त्योऽनुप्राप्ते स्वराज्यम्
N 12. 34-

१७ यत् Sy

१८ याम् । अयर्वा is omitted by M
एतस्तंशक ष्टयि Sy

१९ अयर्वाणं पुत्र एतस्तंशक ष्टयिच Sy

२० यम् P कर्म Sy यागाद्यं कर्म Sk.

२१ अकुवन् Sy हुतवन्तः Sk.

तस्मिन्^१ सर्वस्मिन् कर्मणि । पूर्वेषामिव^२ यज्ञेषु । इन्द्रे^३ । स्तोत्रशस्त्राणि^४ । समगच्छन्त ।
“अर्चन्त्योऽनूपास्ते स्वराज्यम्”^६ । इति ।

इति पञ्चममध्याय व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।

लोहितस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मज ॥^६

[अथ षष्ठोऽध्यायः]

‘इन्द्रो मदाय वावृधे’ माधवो व्याचिकीर्षति ।

सर्वानुदात्तशब्दानामादावर्थं^{१०} प्रदर्शयन् ॥१॥

भवन्ति सर्वानुदात्ता आदेशा युष्मदस्मदोः ।

भवन्ति चेद्वाक्यमध्ये^{११} वाम्नौ^{१३} वो नश्च^{१३} तेमयो^{१३} ॥२॥

ऋचां त्वः^{१४} पोषमित्यादौ^{१४} त्वशब्दश्च निहन्यते ।

चादीनां वाक्यमध्यस्थाश्चवाहस्मादयस्तथा^{१५} ॥३॥

१. तस्मिन् । स्त्रीलिङ्गधीप्रतिनिर्देशार्थत्वाद् व्यत्ययेनात्र पुंलिङ्गता । तस्याम् Sk.

२. सर्वेषां P. D.

पूर्वेषामन्येषां वसिष्ठादीनां यज्ञेषु यथा हवींषि स्तोत्राणि चेन्द्रेण संगच्छन्ते तद्वत् Sy. पूर्वकर्मस्विव Sk.

३. इन्द्र P. D.

४. हविलक्षणान्यस्नानि . . . शस्त्ररूपाणि स्तोत्राणि च यानि सन्ति तानि सर्वाणि Sy. हविलक्षणान्यस्नानि . . . उक्त्वा स्तोत्राणि च Sk.

५. सङ्गतान्यब्रुवन् Sk

६. न्ताच्चन्योनूपास्ते P. ०पान्ते D ०न्ताच्चान्यो M

७. स्वा० N. द. N. 12. 34.

८. Ms. D. puts the figure ॥८०॥ here to indicate the end of the eightieth hymn. No such number is given in P. and M.

१०. ०वर्थं D. P. ११. वाम्नौ M. The proper reading should be वासौ for वाम्नौ ।

१२. वानश्च D. P. १३. ते मया M.

१४. RV. X. 71. 11^a. Rāja's reference is incorrect पोष इत्या० M

१५. ०श्चवाहाहादय... D.P ; ०श्चवाहा-मादयः M.

उदाहरणमेतेषां बाहुल्यान्न प्रदर्शयते ।
 हिरण्यकर्णमित्यस्मान्मणिर्ग्रीष निहन्यते ॥४॥
 लौकिका कययन्त्यर्पान्स्तेष्वै शब्दैश्च साधुभि ।
 उच्चै प्रयुञ्जते कांश्चित्पदार्थानिन्ययापरान् ॥५॥
 यया घटश्च रञ्जुश्च चार्यो नीचै प्रयुन्यते ।
 स्याण्णुर्वा पुरुयो वति वार्यश्चैव तयाविध ॥६॥
 अर्थस्वभावात्सर्वेषां शब्दानामुच्चनीचता ।
 स्वभाष त विजानन्ति लौकिका न त्वलौकिका ॥७॥
 य उदात्ता निपातेषु नूनंक्षेवकित्वादय ।
 उच्चै प्रदर्शनीयोऽर्थस्तेषामिति विनिश्चय ॥८॥
 उदात्तेषूपसर्गेषु तदर्थं प्रस्फुटो भवेत् ।
 समस्तेष्वुदात्तानां नीचैरर्थं प्रदर्शयित् ॥९॥
 किस्पष्टमुक्तमेतच्च प्रागाख्यातार्थनिर्णये ।
 हिरण्यकर्णमित्यत्र कारणं तत्र वक्ष्यते ॥१०॥ इति

१ प्रवक्ष्यते D P M

२ RV L 122 14^a

३ लौकिका D

४ ०स्यत्पर्णं D ०स्यत्पर्णं P

५ स्तेष्वैशब्दैः D स्तेष्वै शब्दैः P

I should have liked to suggest चासाधुभिः for च साधुभिः but it will make the fifth syllable long. The emendation will therefore be objectionable from the metrical point of view. I

therefore propose to read शब्दैरसाधुभिः for शब्दैश्च साधुभिः

६ पदात्पर्णं D P

७ चार्यो D P

८ चार्यो D P

९ अर्थं D P

१० विजानन्ति P M

११ निवक्ष्यते P

१२ तदर्थं D P १३ ०स्यत्पर्णं D P

१४ ०स्यत्पर्णं D P प्रागाख्यातार्थनिर्णये M.

१५ ०कर्तव्यं M RV I 122. 14^a

१६ तक्ष्यते M.

I 81.

इन्द्रो मदाय वावृधे शवसे वृत्रहा नृभिः ।
तमिन्महत्स्वाजिषुतेमर्भे' हवामहे स वाजेपु प्र नोऽविपत् ॥१॥

इन्द्रो मदाय । गोतम —

इन्द्र । सोमाय । ववृधे । वलाय च । शत्रुहा । मरुद्भि । तम् । एव । महत्सु । सङ्ग्रामेषु ।
अपिच । अल्पे सङ्ग्रामे । हवामहे । स । अस्मान् । युद्धेषु । प्ररक्षतु ।

असि हि वीर सेन्योऽसि भूरि परादिः ।
असिं दुभ्रस्यं चिद्धृधो यजमानाय शिक्तसि सुन्वते भूरि ते वसु ॥२॥

असि हि । असि । हि । वीर । सेनाह । असि च । भूरेधनस्य । परादाता । असि । क्षुद्रस्य ।
वर्धयिता । यजमानाय । वसु । प्रयच्छसि । सुन्वते । भूरि । च । ते । धनमिति ।

१. मादायः M.

२. तमिन्महत्स्विति तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दो-
ऽध्याहर्तव्यः । य इन्द्रः Sk.

३. हर्षार्थम् Sy.

४. स्तोत्रशस्त्ररूपाभिः स्तुतिभिः प्रवर्धितो
बभूव । स्तुत्या हि देवता प्राप्तबला
सती प्रवर्धते Sy.

स्तोमेन स्तुतिभिश्च वर्धते Sk.

५. वृत्रस्यावरकस्य वृष्टिनिरोधकस्य
मेघस्यासुरस्य वा हन्ता । यद्वाऽऽवर-
काणां शत्रूणां हन्ता Sy.

६. यज्ञस्य नेतृभिर्ऋत्विग्भिः Sy
यष्टृभिर्मनुष्यैः Sk

७. ताम् P. द. महाहवे P.
अस्माकं रक्षणायाह्वयामहे Sy.

८. अस्माभिराहूतः Sy. आहूतश्च सन् Sk.

१०. ०क्ष P D.

११. V. Mādhava ignores ईम्

१२. M. adds तव before असि

१३. यस्मादेवं तस्मात् Sy.

हिशब्दः पदपूरणः Sk.

१४. शत्रुक्षेपणकुशलेन्द्र ! Sy.

१५. नेनाह. P.

त्वमेकोऽपि सेनासदृशो भवसीत्यर्थः Sy.
स्वामिन्ययमितीदमर्थे यप्रत्ययो द्रष्टव्यः ।
मरुदादिसेनानां पतिः । अथवा सेन्यशब्दो-
ऽत्र सेव्यवचनः । . . . सेव्यः सर्वस्यासि ।
न कस्यचित्सेवक इत्यर्थः Sk.

१६. भूमे० M. भूरि प्रभूतं शत्रूणां धनं . .
परादाता, शत्रूणां पराङ्मुखं यथा भवति
तथाऽऽदाता Sy. बहुधनस्य Sk.

१७. पराशब्दोऽत्र सु इत्येतस्य स्थाने । . .
सुष्ठु शोभनं वा दातासि । अथवा . . .
पराददातिर्विनाशार्थः । बहुनोऽपि शत्रु-
बलस्य विनाशयितासीत्यर्थः Sk.

१८. ०त्ता P.

१९. अल्पस्यापि तव स्तोतुः Sy.

अल्पस्यापि स्वाश्रितस्य Sk.

२०. यागं कुर्वते Sy.

२१. ०सुं D.

२२. सोमाभिषवं कुर्वते Sy; Sk.

२३. बहुलमक्षयं धनं विद्यते, तस्माद्
ददासीति भावः Sy.

२४. प्रभूतधनश्चासीत्यर्थः Sk.

यदुदीरत आजयो धृष्णवे धीयते घना ।

युक्त्वा मद्रुच्युता हरी क हनः कं वसो दधोऽस्माँ इन्द्र वसो दधः ॥३॥

यदुदीरते । यदा । उतिष्ठन्ति । सङ्गामास्तदानीम् । धृष्णवे योद्धे । घनानि । धीयन्ते
तुभ्यं हवींषि स त्वम् । योजय । सोमं प्रतिगन्तारो । स्वाश्वो योजयित्वा च । कं चन । जहि । कं चन ।
अयो । स्थापय तत्र । अस्मान् । इन्द्र । घने । स्थापयेति ।

क्रत्वा महौ अनुष्व घ मीम आ वाधृधे श्वः ।

श्रिय ऋष्व उपाकयोनिं शिप्री हरिवान्दधे हस्तयोर्वज्रमायसम् ॥४॥

क्रत्वा महान् । कमणा । महान् । सामपानानन्तरम् । मीम । धर्षयति । श्वम् ।
व्यर्षम् । दर्शनीयः । अन्तिकमोरुमयो पार्श्वस्पर्षो । हस्तयोः । आयसम् । आयुधम् ।

१ ऽति P D उष्णच्छन्ति, उत्पद्यन्ते Sy
प्रेरयन्ति उच्चारयन्ति तत्र स्तुती
रित्यर्थः Sk. २ ऽमस्तः P

माजिशाब्धः सङ्गामवचनः । तास्त्व्या
क्वात्र ताच्छब्दं द्रष्टव्यम् । मन्वाः क्रोश
न्तीति मया । सङ्गामस्या मोडात् Sk.

३ ऽहो D यो धृष्णुर्धर्षयिता शत्रूणां
जेता भवति तस्मै । जयतो घनं
भवतीत्यर्थः Sy अभिमवित्रे च Sk.

४ द्वितीयकवचनस्यायमाकारादेशः । घनम् ।
अधर्षयन्त्यास्मादर्थस्यार्थयोजना ।
यदुदीरते उदीर्यन्ते उक्त्वा रयन्ति
त्यर्थः । आश्रयः । अजोर्गत्यर्थस्येवं रूपम् ।
त्वां प्रति गभ्यः स्तुतयः । धृष्णवे च
तुभ्यं धीयते घना । भिनोते प्रीणनार्थस्य
रूपम् । घनाऽऽतृप्तिरिहामिप्रेता ।
प्रीणयित्री सोमाहुतिरित्यर्थः Sk.

५ यवेति वचनात्तवैत्यभ्याहार्यम् । तदा
युक्त्वा स्वरथे निपुङ्क्त्वा Sk.

६ शत्रूणां महस्य गर्वस्य व्याधयितारो Sy

७ कञ्चिद् राजानं तत्र परिचरणमकुर्वन्तम् ।
त्वां परिचरन्तम् Sy

८ कं चन । जहि omitted by P

९ अतो जयपराजययोस्त्वमेव कारयि
तासि Sy यो हस्तव्यस्तं जहि यस्मै
घनं वातव्यं तस्मै घनं बेहीत्यर्थः Sk.

१० अस्मदीयान् राक्षः Sy

११ प्रशया वा । सर्वाधिकः Sy

१२ स्वधोत्पन्ननाम । स्वभायाम् ।
विभक्त्यर्थेऽप्यपीभावः । सोमलक्षण-
स्यास्य पाने सतीत्यर्थः Sy

१३ शत्रूणां भयङ्करः Sy १४ अभिमुख्येन
भावर्षयत् Sy १५ आत्मीयम् Sy
सोमं पीत्वा बलवान् भवतीत्यर्थः Sk.

१६ व्यर्षं P धियं M.

१७ ऋष्व्वा धीर्मेघ क्षरीरेण वा महान् Sk.

१८ उपाक इत्यन्तिकनाम । अत्र तु
तास्त्व्याद् धावापुषिभ्योर्वर्तते । अन्ति
कस्ययोर्धावापुषिभ्योः । कस्य पुन
धावापुषिभ्यावर्तितकस्ये । इन्द्रस्य ।
तथाह्यसौ ते जने अपि क्षमेतेकेन सञ्च
रते । अथवा परस्परस्यात्तिकस्ये धावा-
पुषिभ्योः । यावद्धि मक्षिकायाः पत्रं
तावद् धावापुषिभ्योरन्तरमित्युपनि
षद्धिः पौराणिकस्यैवावसते । तेनोप
पन्नममयो परस्परस्यात्तिकस्यातस्त्वम् Sk.

१९ इन्द्रो हि धृष्टघर्षं हस्ताभ्यां वज्रं
गृह्णाति । धृष्टघुत्तरकात् हि धौबि
मत्वा संपन्नसत्या च पूषिषी मीमत्यो
भवत् । अत एतदुच्यते धिय ऋष्व
उपाकयोर्ति Sk.

२० धायोऽ D अयोमयम् Sy

१ निदधे । २ हरिवान् । ३ हनूमान् ।

आ पप्रौ पार्थिवं रजो बद्धे रोचना दिवि ।
न त्वावाँ इन्द्र कश्चन न जातो न जनिष्यतेऽति विश्वं ववक्षिथ ॥५॥

आ पप्रौ । आपूरयामास । पार्थिवम् । लोक कामै । ववन्ध । दिवि । नक्षत्राणि । न । त्वत्स-
दृश । इन्द्र । न । क । चिदपि । जात । नापि । जनिष्यते । अतिवहसि स त्वम् । सर्वम् ।

यो अर्यो मर्तभोजनं पराददाति दाशुषे ।
इन्द्रो अस्मभ्यं शिक्तु वि भञ्जा भूरि ते वसुं भक्षीय तव राधसः ॥६॥

यो अर्यो मर्तः । य । उदार । मनुष्याणा भोजनमन्नम् । प्रयच्छति । यजमानाय सः ।
इन्द्रः । अस्मभ्यम् । ददातु । विभजेन्द्र । बहु हि । ते । धनमहम् । तव । धनम् भजेय ।

१. स्थापयति Sk. २. ०न D.
हरिनामकाश्वोपेतः Sy ३. ०न D.
'शिप्रे हनू नासिके वा' (N. 6. 17.)
तद्युक्तः Sy. अथवा . . . शिप्राशब्दः
शिरस्त्राणवचनः । तद्वान् शिप्री Sk.
४. आपूरयति Sk.
५. पृथिव्याः सम्बन्धि वस्तुजातम् Sy.
६. अन्तरिक्षलोकञ्च Sy. केन ? सामर्थ्याद्
वृष्टिद्वारेण Sk. ७. काम . . . वं० P.
स्थापितवान् Sy. बध्नाति Sk.
८. रोचमानानि दीप्तानि नक्षत्राणि Sy.
नक्षत्रादीनां हि दिवि व्यवस्थितानां
धर्मो मूलम् । स च वृष्टिमूलम् . . .
अथवा बद्धे रोचनेत्यादित्योऽत्र
रोचनोऽभिप्रेतः । द्वितीयैकवचनस्याय-
माकारादेशः । महत्तमस्तन्वन्तं वृत्रं हत्वा
दर्शनार्थं दिवि सूर्यमारोपितवानित्यर्थः
Sk. ९. Omitted by D.
१०. अतिशयेन वोढुमिच्छसि । सर्वस्य जगतो
निर्वाहको भवसीत्यर्थः Sy ववक्षियेत्यपि
च यद्यपि वक्तेर्वा वहतेर्वा साभ्यासस्य
रूप तथापि ववक्षिय ववक्षस इति महन्ता-

- मसु पाठाद्वचनवहनयोश्चासम्भवाद्
अनेकार्थतायाश्च धात्वन्तराणामपि
प्रसिद्धत्वाद् ववक्षतिर्महद्भावार्थः । अतीत्य
सर्वास्त्वं महान् भवसीत्यर्थः Sk.
११. स त्वम् is omitted by P.
१२. आर्यो M. १३. मत्तः M.
१४. स्वामी पालयिता Sy. ईश्वरः Sk.
१५. सर्वैर्मनुष्यैरुपभोज्यम् Sy.
भोजनमिति धननाम । उपभोग्यशब्द-
पर्यायो वा । मनुष्योपभोग्यं धनं
मनुष्योपभोग्यं वान्नादि Sk.
१६. चरुपुरोडाशादीनि दत्तवते Sy.
१७. Omitted by M.
१८. तादृशमन्नम् Sy वयमपि दाशवांस
एवेत्यर्थः Sk १९. दातु M.
२०. अस्मभ्यं दातुं धनम् Sy.
स्तोतृभ्यो यष्टृभ्यश्च Sk
२१. अतस्तव . . . धनस्यैकदेशं . . . प्राप्नुयाम्
Sy. तस्मिंश्च विभागोऽहमपि . . . भजेय ।
लभयेत्यर्थः Sk. २२. तव स्वभूतस्य
राधसः । षष्ठीनिर्देशादेकदेशमिति शेषः ।
विभजमानो मह्यमपि भागं देहीत्यर्थः Sk.

मदेमदे हि नो दुदियुथा गवामृजुक्रतः ।
स गृमाय पुरुशतोमयाहस्त्या वसुं शिशोहि राय आ मर ॥७॥

मदेमदे । सोमस्य मदे मदे । हि । अस्मभ्यम् । दाता । गोयूपानाम् । ऋजुकर्मा स स्वम् ।
पुरुषि । शतानि धनानि । सङ्ग्रहणं सङ्ग्रह्य च । उभाम्यां हस्ताभ्याम् । आभर । वसूनि । धनेन
चास्मान् । तीक्ष्णीकुरु ।

मादयस्व सुते सचा शवसे शर राघसे ।
विष्वा हि त्वां पुरुवसुमुप कामान्तससृज्महेऽथा नोऽधिता मव ॥८॥

मादयस्व । मादयस्वास्मान् । सुते सोमे । सहायमूल । बलेन च । धनेन च । विष् । हि ।
त्वाम् । बहुधनमतस्त्वयि । कामानभिलषितान् । उपसृजाम । अथ । अस्माकम् । अधिता । मव ।

- १ सोमपानेन हर्षेहर्षे सति Sy
सोमेन मतो मत्तस्तमित्यर्थः Sk.
- २ हिशब्दस्तु पदपुराण Sk.
- ३ बह्वीर्गा इत्यर्थः Sk.
- ४ ०र्न P ऋजुप्रतो वेम् Sk.
- ५ बहूनि Sk.
- ६ अपरिमितानीत्यर्थः Sy
- ७ Omitted by P
- ८ ०र्न P अस्मभ्यं दातुम् Sy
परोऽर्थार्थे भिल्लं वाक्यम् । अतो यच्छ-
ब्दतच्छब्दावभ्याहृत्यैकवाक्यता योग्या ।
यस्त्वं इदियुथा गवां ससङ्ग्रहणाय सम्यग्
गृहाण Sk.
- ९ प्रयच्छ Sy वेद्यस्मभ्यमित्यर्थः Sk.
- १० हस्तयोः स्थितानि Sy यच्छर्षे
प्रथमेवा । वसूनां धनानाम् Sk.
- ११ संस्कृत्य च रायो धनान्याभर Sk.
- १२ धनेन चास्मान् missing in M.
- १३ The passage beginning
with वसूनि and ending with
क्रुव is omitted by P
निमित्तबुद्धियुक्तान् क्रुवित्यर्थः Sy
व्यति संस्कारार्थः । संस्कुरु । जानयो

- प्यानि क्रुवित्यर्थः Sk.
- १४ तेन सोमेन तुप्तो भव Sy तुप्त्यस्व Sk.
 - १५ सर्वैर्ऋत्विगिरभिरभियुतेऽस्मिन् सोमे ।
अथवा सचेत्येतन्मावयत्वेत्येतेन सम्ब-
ध्यते । सह तुप्त्यस्व । केन ? सामभ्यात्
स्वसर्षैर्मरिद्विः Sk.
 - १६ अस्माकम् Sy १७ बलार्थम् Sy
आत्मनो बलं प्राप्तुमस्मभ्यं च धनं
दातुमित्यर्थः Sk.
 - १८ भनार्थम् Sy
आत्मनो बलं प्राप्तुमस्मभ्यं च धनं
दातुमित्यर्थः Sk. १९ विष्म M.
 - २० हिशब्दो यस्मादर्थः । यस्मात् Sk.
 - २१ ०मन्त० M.
 - २२ ०ताननुप० D त्वया हस्तेकीकुर्मः Sy
निक्रियाम् । यावत्किञ्चिद्वाद्यं तस्त्वं
त्वां याचामह इत्यर्थः Sk.
 - २३ यतर्घतवेवमयैतस्मात्कारणात् Sk.
 - २४ अधिता D अधिता M.
अभिलषितफलप्रदानेन रक्षिता Sy
 - २५ तैस्तैर्धनेस्तर्षयिता मव । तानि धनानि
वेहीत्यर्थः Sk.
 - २६ This stanza is omitted by P

एते त इन्द्र जन्तवो विश्वं पुष्यन्ति वार्यम् ।

अन्तर्हि ख्यो जनानामर्यो वेदो अदाशुपां तेषां नो वेद आ भर ॥६॥

एते ते। अमी। तव स्वभूता। मनुष्या। विश्वम्। धनम्। पुष्यन्ति त्वम्। हि।
अयजमानानाम्। धनम्। ईश्वर। अन्त ख्य अन्त पूर्वः ख्यातिस्तिरोधानार्थं। तेषाम्। धनम्।
अस्मभ्यम्। आभर।

I.82.

उपो षु शृणुही गिरो मघवन्मातथाइव ।

यदा नः सूनृतावतः कर् आदर्थयास इद्योजा न्विन्द्र ते हरी ॥१॥

उपो षु। उपैव। शृणुहि। स्तुती। मघवन्। मा भूस्त्वम्। असत्य इव। यदा त्वम्।

१. साकाङ्क्षत्वात् प्रसादेनेति वाक्यशेषः।
तव वा स्वभूताः Sk.

२. यजमानलक्षणाः Sy.

३. सर्वैः सम्भजनीयं हविः Sy.
वारीत्युदकनाम। तत्र भवम्। याव-
त्किञ्चिदुदकभव तत्सर्वं त्वत्प्रभवया
वृष्ट्या पुष्णन्तीत्यर्थः Sk.

४. वर्धयन्ति Sy. ५. हिशब्दो यस्मादर्थे
Sk. ६. हविषामदातृणाम् Sy.

७. मध्ये विद्यमानम् Sy.
किञ्चान्त.शब्दोऽत्र तात्स्थ्याद् अन्तस्थे
मनसि वर्तते।...ख्य इति चष्टेः पश्यति-
कर्मणः ख्यादेशः। यस्मादत्यन्तभक्तं
मनोऽन्त.स्थं पश्यसि। भक्ततां
जानासीत्यर्थः Sk. ८. पश्यसि हि
जानासीत्यर्थः।... अयजमानानाम् Sy

९. The passage beginning with
ते। अमी and ending with
अन्त. is missing in M

१०. यस्मादिति वचनात्तस्मादित्यध्याहार्यम्।
तस्मात्तेषामदाशुषा स्वभूत नोऽस्माकम-
र्थाय वेदो धनमाभर। अभक्तानां धनमा-
हत्य भक्तेभ्योऽस्मभ्य देहीत्यर्थः Sk.

११. प्रयच्छेति यावत्। अयजमानेषु विद्यमानं
धनं यागानुपयुक्तत्वाद् व्यर्थमेव भवेत्।
अतस्तस्य धनस्य सार्थकत्वाय तदीयं
धनमपहत्य यजमानेभ्यः प्रयच्छेति
तात्पर्यार्थः Sy.

१२. This stanza is omitted by P.
V. Mādhava ignores इन्द्र।
Ms. D puts the figure ॥८१॥
here to indicate the end of
the eightyfirst hymn. No
such number is given in M.

१३. उपगत्य सम्यक् Sy. उपेत्युपसर्गश्रुतेर्यो-
ग्यक्रियापदाध्याहारः। उपगम्य Sk.

१४. अस्मदीयाः Sk

१५. धनवन् Sy.

१६. पूर्वं यथाविधस्त्व तद्विपरीतो मा भूः।
अस्मासु पूर्वं यथानुग्रहबुद्धियुक्तस्तथा-
विध एव भवेत्यर्थः Sy. तनु विस्तारे।
आगमनविषयश्चात्र विस्तारोऽभिप्रेतो
नान्यः। मागमनविस्तार कार्षीः। शीघ्र-
मागच्छ मा विळम्बिष्ठा इत्यर्थः Sk.

१७. असत्य इव is missing in M.
इवशब्दस्तु... पदपूरणः Sk.

अस्मान् । स्तुतिमत^१ । करोषि । अनन्तरमेव एव त्वं स्तुती^२ । प्रार्थयसे । एवं तत् तव व्रतं नेदानी
मतया हव भू^३ । योजय । शीघ्रम् । अश्याविहागमनाय ।

अक्षुभ्रमीमदन्तु श्वं प्रिया अंधूपत ।

अस्तोपत स्वमानघो विप्रा नविष्टया मृती योज्ञा न्विन्द्र ते हरीं ॥२॥

अक्षुभ्रमीमदन्तु । मुक्तवन्त । तुप्ताश्चासन् मुक्तशिष्टाश्च । इयं । अक्षुभ्रवन्त ।
अस्तोपत त्वां च । स्वकीप्तय^१ । मेषाविन^२ । नवतरया । स्तुत्या तव स्तोतार इति ।

१ स्तुतिमत P

स्तुतिमत M

प्रियसत्यास्मिका वाक् क्षुन्ता । तथा
स्तुतिरूपया वाचा मुक्तान् Sy
क्षुन्तेत्यप्रनाम । अक्षवत । यवास्मभ्य
मन्नं वास्यसीत्यर्थः Sk.

२ तथा Sk.

३ ०र्षया P

अस्मानि प्रयुक्ता स्तुतीस्त्वमपि स्वी
करोषीत्यर्थः Sy

इदानीं तु निर्घनानामस्माकं स्तुतीरेव
केवला शृण्वित्यर्थः Sk.

४ इच्छन्वस्तु पबपूरण Sk.

५ व्रं P

६ रये Sy, Sk.

७ स्वकीयी Sy

८ V Mādhava ignores तु

९ त्वया वृत्ताम्यज्ञानि यममामा
Sy वृद्धिआदात्रम् Sk.

१० मुक्त्वा च Sy

११ के ? सामर्थ्यात् पितरः Sk.

१२ मुक्त is omitted by P

१३ ०श्रीयः M

स्वकीयास्तनु । अतिशयितरसास्वावनेन
वस्तुमशक्नुवन्तः शरीराभ्यक्त्ययन् Sy
प्रिया इष्टा । कस्य ? सामर्थ्यात्स्माकं

भवतो वेन्द्रस्य वा Sk.

१४ किम् ? अतितृप्त्या वा स्वगाममस्मान्
वा । परिश्रमाधिगुण्यभयेन तुष्ट्या
ष्माता यत्नेन वास्मानि परिश्रिता
इत्यर्थः Sk.

१५ अस्तुवन् Sy स्तुताश्चास्मानि Sk.

१६ स्वायत्तरीप्तयः । अन्यत्पूर्ववद् योग्यम्
Sy अपराभयविभूतय इत्यर्थः Sk.

१७. ०रतया D ०रताया P

१८ इन्तुष्टिआदा मागयोग्या इति सम
स्तार्थः । एतद् शात्वास्मच्छमागन्तुं
योज । अथर्ववमत्यपास्या ऋषो
ऽर्षयोग्या । अक्षुभ्रमीमदन्तु च प्रिया
स्तव । के ? सामर्थ्यात्स्वबनुचरा मरु
दादयः । भावयित्वा अवाधूपत भयेन
कम्पितवन्तः शत्रून् । अस्तोपत स्तुता
श्चास्मानि स्वमानघो विप्राश्च ।
अथवायमात्मन एव परोक्षरूपेण प्रथम
पुरुष्येण निर्देशः । स्तुवन्तश्च कथं भवन्त
मित्यर्थः । स्वमानघो भवत्प्रसारात्
पराभयविभूतयः विप्राश्च । सानु
धरस्य भवतो कथं मार्गं स्तुतीश्च कृतवन्त
इति समस्तार्थः । एतद् शात्वा स्वगृहं
गन्तुं योज Sk.

१९. V Mādhava ignores हि । योज
etc.

सुसदृशं त्वा वयं मघवन्वन्दिपीमहिं ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो याहि वशाँ अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥३॥

सुसदृशं^१ त्वा । सुष्ठु^२ स्तोतृन् सपश्यन्तम् । त्वा । वयम् । मघवन् । स्तुम् । प्रयाहि । क्षिप्रम् ।
पूर्णवन्धुर । स्तुत स्तोतृभिः । मनुष्यान् । प्रति रथं पूर्णवन्धुरो भवति स्थित इन्द्र उति ।

स घा तं वृषां रथमधि तिष्ठाति गोविदम् ।

यः पात्रं हारियोजनं पूर्णमिन्द्र चिकेतति योजा न्विन्द्र ते हरी ॥४॥

स घा तम् । स । खलु । त त्वदीयम् । रथम् । कामाना वर्षितारम् । पशूना लम्भयितारम् ।
अधितिष्ठति । य । पात्रम् । हारियोजनाख्यम् । सोमपूर्णं तव हरिवत् । प्रज्ञापयति ।

१. सुसदृशं त्वा 1s omitted by P.

२. ०श्यन् P.

सुष्ठ्वनुग्रहदृष्ट्या सर्वस्य द्रष्टारम् Sy.
सुखं शोभनो वा यः सदृश्यते स सुसं-
दृक् । तं सुसदृशं त्वाम् Sk.

३. ०व P. त्वा । मघवन् । वयम् M.

४. ०मह P.

स्तुतिकर्तारो भूयास्मेत्याशास्यते Sy.

५. अवश्यं प्रतिष्ठस्व Sy.

६. एतद् ज्ञात्वा नूनं निश्चयेन । पदपूरणो
वा नूनशब्दः Sk.

७. स्तोतृभ्यो देयैर्धनैः पूरितेन रथेन युक्तः
सन् Sy.

रथस्य सारथिस्थानं बन्धुर उच्यते ।
तत्पूर्णे यस्य स पूर्णवन्धुरः । मातलिना
स्वसारथिनाधिष्ठितरथ इत्यर्थः Sk.

८. अस्माभिर्वन्दिभिः Sy.

अस्माभिः Sk.

९. कामयमानानन्यान्यजमानान् । . . . योजे-
त्यादि पूर्ववत् Sy.

कान्तान् देशान् प्रति । यत्रेष्टं तत्रे-
त्यर्थः Sk.

१०. ०य P.

११. ०ति M

१२. V. Mādhava ignores योज
etc.

१३. इन्द्रः Sy.

१४. घेति पदपूरणः । एवार्ये वा Sk.

१५. त्व M.

तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहर्तव्यः । यस्तवात्मन आरो-
हणस्तम् Sk.

१६. ०ना M. गवाम् Sy.

१७. लभ० M. सास्नादिमतीना गवामुद-
कानां वा लब्धारम् Sk.

१८. ईदृशे रथेऽधितिष्ठतु, आरूढो भवतु Sy.
त्वत्प्रसादात्त्वनुचरभूतः सन् आरो-
हति Sk.

१९. हरी योजनौ यस्य स हरियोजन इन्द्रः ।
तद्देवत्यं हारियोजनम् Sk.

२०. धानामिश्रितम् Sy.

२१. ज्ञानेन चात्र तत्पूर्वकं करणं लक्ष्यते
ज्ञात्वा करोतीत्यर्थः । त्वमपि च तस्यैव
यागेषु गन्तुं योज Sk.

२२. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
योज etc.

तं रथमधितिष्ठेति पूर्वेणान्वयः । अधि
ष्ठाय च त्वदीयावश्वौ क्षिप्रं योजय Sy.

युक्तस्ते अस्तु दक्षिण उत स्रव्यः शतक्रतो ।
तेन जायाम्यपं प्रियां मन्दानो याद्वान्वसो योजा न्विन्द्र ते हरीं ॥५॥

युक्तस्ते । युक्त । ते । अस्तु । दक्षिणपार्श्वेऽस्त्योऽश्व । अपिच । स्रव्यपार्श्वेऽस्त्यः । तेन
रथेनेहागतः पीतसोमं सन् । अभिमताम् । इन्द्राणीम् । सोमेन । तुष्यन् । उपगच्छ ।

युनक्ति ते ब्रह्मणा केशिना हरी उप प्र याहि दक्षिणे गर्भस्त्वोः ।
उत्त्वा सुतासो रससा अमन्दिपुः पूषण्वान्वञ्चिन्त्समु पत्न्यामदः ॥६॥

युनक्ति ते । 'उपो पु षुणुहि' इत्यादिना मन्त्रेण । तव । अश्वी । रथे योजयामि ।
प्रसस्तकेशी । ताम्यां त्वम् उपप्रयाहि । त्वं हि स हस्तयोः । धारयति धनम् । त्वाम् । सुता-
सोमा । तीव्रा । उदमन्दिपुः । स त्वं पूष्या । पत्न्या सह । माद्येति ।

१ Omitted by M.

२ ऽस्त्योऽश्वपि M.

३ सम्पेन दक्षिणेन च हरिणा तद्युक्तेन
वा रथेन Sk. ४ सुप्त Sk.

५ सप्तमभि अभि० P प्रीणयित्रीम् Sy

६ सोमस्रव्यस्याश्रय पापेन मत्तत्त्वम्
Sy सोमस्रव्येनाश्रये । मा
बिद्विषन्विच्छा Sk.

७ सा यत्र वर्तते सत्र गच्छेत्स्यर्षः । तदर्थं हे
इन्द्र त्वबीयावदशो रथे क्षिप्रं योजय Sy

८ V Mādhava ignores शतक्रतो ।
योम etc.

९ स्तुतिसंज्ञेन । स्तुतीयानिर्वाणात् स्तु
वप्रिति वाक्यशेषः Sk. RV.I.82.I:

१० शिखावन्ती Sy केशवन्ती Sk.

११ सता० M तेन रथेन Sy

१२ त्वद्गृहम् Sy स्वगृहम् Sk.

१३ ऽति M धारयस्व Sy

१४ ऽन् P अश्वबन्धकान् रश्मीन् Sy
षशम् । मस्माद्व्यहस्तोऽति । वर
हस्तत्वाच्च न ते कश्चिद् गमनप्रतिबन्धे
वर्तितुं शक्नोतीत्यर्थः Sk.

१५ यज्ञे Sy

१६ वेगवन्तः । क्षिप्रं मन्कारिण
इत्यर्थः Sy महान्तः Sk.

१७. उत्कृष्टमवयुक्तमकार्षुं Sy
स्त्रीसम्मोषासिद्धाविषं कृतवन्त इत्यर्थः
Sk. १८ पूर्णं M

स्वगृहं गत्वा पूषयान् । अत्र पूषण्वान्व-
पुच्छी वर्तते । सोमपानजनितया
पुच्छया युक्तः सन् Sy

पूषण्वान्वोऽत्र पुष्टिबन्धनः । अस्मदीय-
सोमैरुत्पादितबलः सन्तित्यर्थः Sk.

१९ पत्न्यो M

पत्नीशब्दोऽपि भाव्यावचनः । स्वभार्याया
Sk. २० सम्पणेन तुप्तो
भव Sy कीदृशेऽर्थः Sk.

२१ V Mādhava ignores बन्धिन् ।
सन् ।

Ms D puts the figure ॥८२॥
here to indicate the end
of the eightysecond hymn.
No such number is given
in P and M.

सुसदृशं त्वा वयं मघवन्वन्दिपीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो याहि वशाँ अनु योजा न्विन्द्र ते हरी ॥३॥

सुसदृशं^१ त्वा । सुष्ठु^२ स्तोतृन् सपश्यन्तम् । त्वा । वयम् । मघवन् । स्तुमः । प्रयाहि । क्षिप्रम् ।
पूर्णवन्धुर^३ । स्तुत^४ स्तोतृभिः । मनुष्यान्^५ । प्रति^६ रथं पूर्णवन्धुरो^७ भवति स्थित इन्द्र इति ।

स घा तं वृषणं रथमधिं तिष्ठाति गोविदम् ।

यः पात्रं हारियोजनं पूर्णमिन्द्र चिकेतति योजा न्विन्द्र ते हरी ॥४॥

स घा तम् । स । खलु । त त्वदीयम् । रथम् । कामाना वर्षितारम् । पशूना लम्भयितारम् ।
अधितिष्ठति । य । पात्रम् । हारियोजनाख्यम् । सोमपूर्णं तव हरिवत् । प्रज्ञापयति ।

१. सुसदृशं त्वा is omitted by P.

२. ०श्यन् P.

सुष्ठ्वनुग्रहदृष्ट्या सर्वस्य द्रष्टारम् Sy.
सुखं शोभनो वा यः सदृश्यते स सुसदृक् । तं सुसदृशं त्वाम् Sk.

३. ०व P. त्वा । मघवन् । वयम् M.

४. ०मह P.

स्तुतिकर्तारो भूयास्मेत्याशास्यते Sy.

५. अवश्यं प्रतिष्ठस्व Sy.

६. एतद् ज्ञात्वा नूनं निश्चयेन । पदपूरणो वा नूनशब्दः Sk.

७. स्तोतृभ्यो देयैर्धनैः पूरितेन रथेन युक्तः सन् Sy.

रथस्य सारथिस्थानं बन्धुर उच्यते ।

तत्पूर्णं यस्य स पूर्णवन्धुरः । मातलिना स्वसारथिनाधिष्ठितरथ इत्यर्थः Sk.

८. अस्माभिर्वन्दिभिः Sy.

अस्माभिः Sk.

९. कामयमानानन्यान्यजमानान् । . . . योजेत्यादि पूर्ववत् Sy.

कान्तान् देशान् प्रति । यत्रेष्टं तत्रेत्यर्थः Sk.

१०. ०थ P.

११. ०ति M

१२. V. Mādhava ignores योज etc.

१३. इन्द्रः Sy.

१४. घेति पदपूरणः । एवार्ये वा Sk.

१५. त्व M.

तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यस्तवात्मन आरोहणस्तम् Sk.

१६. ०ना M. गवाम् Sy.

१७. लभ० M. सास्नादिमतीना गवामुदकानां वा लब्धारम् Sk.

१८. ईदृशे रथेऽधितिष्ठतु, आरूढो भवतु Sy.
त्वत्प्रसादात्त्वनुचरभूतः सन् आरोहति Sk.

१९. हरी योजनौ यस्य स हरियोजन इन्द्रः । तद्देवत्यं हारियोजनम् Sk.

२०. धानामिश्रितम् Sy.

२१. 'ज्ञानेन चात्र तत्पूर्वकं करणं लक्ष्यते ज्ञात्वा करोतीत्यर्थः । त्वमपि च तस्यैव यागेषु गन्तुं योज Sk.

२२. V. Mādhava ignores इन्द्र । योज etc.

तं रथमधितिष्ठेति पूर्वेणान्वयः । अधिष्ठाय च त्वदीयावश्वौ क्षिप्रं योजय Sy.

युक्तस्ते^१ अस्तु दक्षिण उत सुव्यः शतक्रतो ।
तेन जायामुप प्रियां मन्दानो याक्षन्धसो योजा न्विन्द्र ते हरीं ॥५॥

मुक्तस्ते^१ । मुक्त^१ । ते । अस्तु । दक्षिणपार्श्वस्थोऽग्ने^२ । अपिच^३ । सव्यपार्श्वस्थ^४ । तेन^५
रथेनेहागत पीतसोमं सन् । अभिमताम् । इन्द्राणीम् । सोमेन । तुप्यन् । उपगच्छ^६ ।

युनज्मि ते ब्रह्मणा केशिना हरी उपु प्र याहि दधिपे गर्मस्त्योः ।

उत्वा सुतासो रमुसा अमन्दिपुः पूयवान्वञ्जिन्त्समु पत्न्यामदः ॥६॥

युनज्मि ते । 'उपो पु धृणुहि' इत्यादिना मन्त्रेण^१ । तव । अश्वी । रथे योजयामि ।
प्रशस्तकेशी । ताम्यां^२ त्वम् उपप्रयाहि । त्वं हि स हस्तयो । धारयति धनम् । त्वाम् । सुता^३
सोमा । शीघ्रा^४ । उदमन्दिपुः । स त्वं पूणा^५ । पत्न्या सह । माचेति^६ ।

१ Omitted by M.

२ ऽस्योऽग्नेवापि M.

३ सव्येन दक्षिणेन च हरिणा तद्युक्तेन
वा रथेन Sk. ४ तुप्यन् Sk.

५ सप्तमभि अभि० P प्रीणयित्रीम् Sy

६ सोमरक्षणस्याग्नस्य पानेन मत्तस्त्यम्
Sy सोमरक्षणेनाग्नेन । मा
चिद्विलम्बिष्या Sk.

७ सा यत्र वर्तते तत्र गच्छेत्पर्यं । तदर्थं हे
इन्द्र त्ववीयावश्वौ रथे क्षिप्रं योजय Sy

८ V Mādhava ignores शतक्रतो ।
योन etc.

९ स्तुतिरक्षणेन । स्तुतीयानिर्वेशात् स्तु
वन्निति वाक्यक्षेपः Sk. RV.I.82.I.

१० शिखावन्ती Sy केशवन्ती Sk.

११ तता० M तेन रथेन Sy

१२ स्वगृहम् Sy स्वगृहम् Sk.

१३ ऽसि M धारयत्य Sy

१४ ऽनं P अग्नेबन्धकान् रश्मीन् Sy
वक्ष्यम् । यस्माद्वज्रहस्तोऽसि । वज्र
हस्तत्वाच्च न ते कश्चिद् गमनप्रतिबन्धे
वर्तितुं शक्नोतीत्यर्थं Sk.

१५ यते Sy

१६ वेगवन्त । क्षिप्रं मयकारिण
इत्यर्थं Sy महान्तः Sk.

१७. उक्तमवयुक्तमकार्युं Sy
स्त्रीसन्मोगामिलापिणं कृतवन्त इत्यर्थः
Sk. १८ पूर्णा M

स्वगृहं गत्वा पूयष्वान् । अत्र पूयष्वद्वाब्
पुष्टौ वर्तते । सोमपानबनितया
पुष्ट्या युक्ता सन् Sy
पूयन्शब्दोऽत्र पुष्टिवचनः । अस्मदीये
सोमैरुत्पादितबन्ध सन्तित्यर्थः Sk.

१८. पत्न्यो M

पत्नीशब्दोऽपि भार्यावचनः । स्वभार्याया
Sk. २० सन्मगेव तुप्तो
भव Sy श्रीवेत्यर्थः Sk.

२१ V Mādhava ignores वञ्जिन् ।
सम् ।

Ms D puts the figure ॥८२॥
here to indicate the end
of the eightysecond hymn.
No such number is given
in P and M.

I.83.

अश्वावति प्रथमो गोषु गच्छति सुप्रावीरिन्द्र मर्त्यस्तवोतिभिः ।

तमित्पृणान्नि वसुना भवीयसा सिन्धुमापो यथाभितो विचेतसः ॥१॥

अश्वावति । अश्ववति गृहे । प्रथममेव । गोषु । गच्छति । सुष्ठु प्ररक्ष्यमाणः । इन्द्र ।
मर्त्यः । तव । रक्षणं । तम् । एव त्वम् । पूरयसि । धनेन । बहुतरेण । सिन्धुम् । आप । यथा । विवि-
ध ज्ञायमाना नानादिभ्य समागता । अभित पूरयन्ति ।

आपो न देवीरुपं यन्ति होत्रियमवः पश्यन्ति विततं यथा रजः ।

प्राचैर्देवासः प्र गयन्ति देवयुं ब्रह्मप्रियं जोपयन्ते वराइव ॥२॥

आपो न । आप । इव । देव्य । प्रवण होत्रिय धिष्य देवा स्तोत्रश्रवणार्थम् ।
उपगच्छन्ति । अधस्तात् । पश्यन्ति । विततम् । यथा । तेजोऽधोमुख भवति ।

१. ०श्वा० M. बहुभिरश्वैर्युक्ते Sy.
२. अन्ने Sk. ३. अग्रयः Sk.
४. प्राप्तव्येषु Sy. ५. सर्वेभ्यो यजमानेभ्यः
पूर्वमेव गोमान् भवतीत्यर्थः Sy.
प्राप्नोति । अश्वसहितमन्नं गाश्च सर्वं
प्रथमं लभत इत्यर्थः Sk.
६. प्रकक्ष्य० P. ०णं M. सुष्ठु प्ररक्षितो
भवति Sy. शोभनप्राविता रक्षिता त्व
यस्य स सुप्रावीः Sk.
७. तृतीयानिर्देशात् पाल्यमान इति वाक्य-
शेषः । यस्त्वयात्मीयैः पालनैः पाल्यत
इत्यर्थः Sk. ८. भवितृतमेन वा ।
शतसहस्रादिसंख्यायुक्तेन Sy.
९. विशिष्टज्ञानहेतुभूताः Sy.
विविधप्रज्ञानाः Sk.
१०. नादि० P. नानादिभ्यः 1S
suggested for नानादिभ्यः
११. यथा आपः . . . उपगच्छन्ति Sy
तमित् पृणक्षीति तच्छब्दः पूर्वस्या ऋच
इहानुषक्तव्यः । तमेवापो न देवीः
यथा एकधानालक्षणा आपः Sk.
१२. द्योतमानाः Sy.

१३. ०त्रि० P. होतुः स्वभूत चमसम् Sy.
होतुः स्वभूत चमसमुपगच्छन्ति तद्व-
दुपयन्ति Sk.
१४. देवः P. तद्वदुपरि वर्तमाना देवा
एतमेव चमसम् Sy.
१५. सेवार्थमुपगच्छन्ति । के ? सामर्थ्यात्सर्व-
मनुष्याः । अथवा तमित् पृणक्षीत्यनुष-
क्तव्यम् । तंशब्द इहार्थात् षष्ठ्यन्तो
विपरिणमयितव्यः । आपो नेति नशब्दः
. . . पदपूरणः । तस्यैवैकधानालक्षणा
आपो होतृचमसमुपगच्छन्ति । स एव
सोमेन यजत इत्यर्थः Sk
१६. अधस्थान् P. अवस्तात् Sy.
स्थिताः सर्वमनुष्याः Sk
१७. होतृचमसेऽस्माकं सोमाभिषवायापः
पूरिता इति तेषां दृष्टिरप्यस्मिन्
संलग्नाऽभूत् Sy. उपरि वर्तमानम् Sk.
१८. ज्योतिः सूर्यसम्बन्धि यथा निरन्तरमव-
स्तात् पतति तद्वत् Sy.
यथेदमादित्याख्यं विततं ज्योतिः
पश्यन्ति तद्वत् । तमेवादित्यसदृशं सर्व-
मनुष्याः पश्यन्तीत्यर्थः Sk.

प्राचीनं च। प्रणयन्ति। देवकामम्। देवा। स्तोत्रप्रियं मनुष्यं तम्। सेवन्ते।
वरा इव कन्या।

अधि द्वयोरदधा उक्थ्य॑ वचो॑ यत्सृ॒चा मिथु॑ना या संप॒र्यतः॑ ।

अस॑यचो वृ॒ते ते॑ क्षेति॒ पुष्य॑ति म॒द्रा शु॒क्तिर्यज॑मानाय सु॒न्वते ॥३॥

अधि द्वयोरदधा । दधापुथिव्यो । प्रशस्यम् । वच । अप्यदधा । यत्सृचा । ये । मिथुन

१ यद्वा प्राञ्चरैः प्रगमनैस्तरवेद्यामिमुञ्जम्
Sy प्रगमनैः Sk.

२ होमकासे Sy

३ क्व ? स्वर्गे वा इष्टेषु वा धनादिषु ।
स्वर्गं धनादि वा प्रापयन्तीत्यर्थः Sk.

४ ०न्ति कोमलेवा स्तो० M. ०त्रप्यप्रि० P
होमार्थं प्रणीतं ब्रह्मप्रियं ब्रह्मणा
सोमस्त्राणेनाग्नेन प्रीतं संतुष्टं पूरितमि
त्यर्थं Sy

नित्यं स्तोतारमित्यर्थं Sk.

५ वरं P

६ सर्वं देवास्तं चमसम् Sy

७ पुरा D परा M.

यथा वरा ममेयं भविष्यति, ममेयं
भविष्यतीति कन्यकां सेवस्ते, एवं देवा
अधि ममायं सोमो ममायं सोम इत्यस्य
पार्श्वे वर्तन्त इत्यर्थः यथा तु
रात्रिपर्यायेऽत्रा विनियोगस्तथा त्वेवं
ध्यास्येयम् । हे इन्द्र देव्य आपो यथा
निम्नदेशमुपगच्छन्ति एवं देवास्त्वदीयं
स्तोत्रं क्षुभूयमाणा होत्रियं होतुसम्बन्धि
षिष्यस्यानमुपगच्छन्ति । उपगत्य वा
वस्तात्पश्यन्ति कित्तं ज्योतिरिष । देवम्
देवानात्मन इच्छन्तमेतं क्षंसितारमागता
सर्वं देवा प्राचीनं प्रणयन्ति अप्रतो वार
यन्ति । ब्रह्मप्रियं स्तोत्रप्रियं ददां क्षंसन्तं
वरा कन्यका इव सेवन्ते Sy

८ ०योक्था M

९ हविर्धानयो Sy

१० ०स्यम M. शास्त्रम् Sy

११ तद्व्योग्यम् Sy

तृतीयायां चोभयत्र द्वितीया । प्रशस्येन
'विष्णोस्त्रपुस्ये' इत्यादिना मन्त्रेण Sk.

१२ अधिरुपरिभावे । द्वयोरदधा । शुद्धोऽप्ययं
दधातिनिपूर्वायं ब्रष्टव्यः । व्यत्ययेन च
मध्यमः प्रथमपुरुषस्य । न्यवधात् । क्व ?
सामर्थाद् अर्ध्वयुः । कयो पुनरुपरि
किं वा स्यवधात् ? हविर्धानाच्छादनार्थं
योश्छदिवोरुपरि तृतीयं छदि । कुत
एतत् ? हविर्धानप्रवृत्तानुवचनस्योपान्ते
अस्या ऋचो विनियोगात् । तत्र च
हविर्धानाच्छादनार्थानां त्रयाणां छदियां
क्रमेण निधानात् । अपवा द्वयोरिति
द्वे अत्र हविर्धानस्य ये द्वौ स्पृजे ते
उच्येते । तयोर्द्विपरि रराटी निधीयते ।
ब्राह्मणे च सब तृतीयाच्छादकत्वात्तृतीयं
छदिविध्यते । अपवा अदधा इति
इन्द्र एवोच्यते नाध्वर्युः । एवं चार्थयोजना
कार्या । अधिशब्दः परंपूरणः । द्वयो
स्वमृतमदधा आत्मीये च मनसि दधासि ।
ये वा क्षुणोवि क्षुणु चेत्यर्थः । उच्यं
प्रशस्यं स्तुतिरूपं वचः Sk.

१३ ०त क्षु० D ते क्षु० P ०तद्रुचौ M.

यथा सम्बद्धा क्षुचो प्रहृषमसाविसज
णानि पात्राणि ययोस्ते Sy
यागार्थमुद्यतक्षुचौ Sk.

१४ ०धुन P

स्त्रीपुंती । बभ्यती इत्यर्थः Sk.

भूते त्वाम् । पूजयतो यज्ञप्रवर्तनात् । तव । व्रते । शत्रुभिरसयत्त सुखमेव । निवसति । पुष्यति च
प्रजया पशुभि । कल्याण भवति । बलम् । सुन्वते । यजमानाय ।

आदङ्गिराः प्रथमं दधिरे वयं इद्धाग्रयः शम्या ये सुकृत्या ।
सर्वं पणोः समविन्दन्त भोजनमश्वान्तं गोमन्तमा पशुं नरः ॥४॥

आदङ्गिराः । आदधिरे । अङ्गिरस । प्रथमम् । हवि । समिद्धाग्नय । कर्मणा । ये ।
शोभनकरणेन ते । सर्वमेव । असुरात् । भोजनम् । त्वया सहायेन । अविन्दन्त । अश्ववन्तम् ।
गोमन्तम् । च । पशुसङ्घम् । नेतारोऽङ्गिरस ।

यज्ञैरथर्वा प्रथमः पथस्तते ततः सूर्यो व्रतपा वेन आर्जनि ।
आ गा आजदुशना कान्यः सचा यमस्य जातममृतं यजामहे ॥५॥

यज्ञैरथर्वा । पणिभिरपहृतासु गोषु यज्ञैः कृतै । अथर्वा । पूर्वम् । मार्गान् । कृतवान् ।

१. ०वतो M. २. ०तमानात् P.
३. स्वभूते । त्वां यजन्नित्यर्थः Sk
४. त्वदीये कर्मणि Sy. यागाख्ये कर्मणि ।
सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमाना इति शेषः Sk.
५. शत्रुभिः सह युद्धार्थमनभिगतः Sy.
विनैव क्लेशेनेत्यर्थः Sk
६. यस्तव यागं करोति सोऽक्लिश्यन् स्वस्थाने
निवसति सर्वपुष्टिभिश्च पुष्यतीत्यर्थः Sk.
७. एतत्सर्वं हविर्धानयोर्व्यस्य वचसो-
ऽधिनिधानेन त्वया कृतमित्यर्थः Sy
८. शक्तिर्याच्ञाकर्मा । याच्ञया चात्र
तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । त्वदीयं दान-
मित्यर्थः Sk. ९. सोमाभिषवं
कुर्वते Sk. १०. इन्द्रार्थं सम्पादितवन्तः
Sy. दत्तवन्तस्तुभ्यम् Sk.
११. ०सं M. यदा पणिभिर्गावोऽपहृता-
स्तदानीम्... अङ्गिरसः Sy
१२. पूर्वमग्रतः Sy
१३. हविलक्षणमन्नम् Sy; Sk
१४. ०द्धानयः P समिन्धा अग्नयः M.
प्रज्वलिताग्नियुक्ताः सन्तः Sy.

- प्रज्वलिताहवनीयादिकाः । अङ्गिरसो-
ऽपि त्वां प्रथममिष्टवन्तः किं पुनरन्य
ऋषय इत्यर्थः Sk.
१५. शोभनेन यागेनेन्द्रमयजन्निति शेषः Sy.
त्वद्यागकर्मणा Sk.
१६. शोभना क्रियाऽनुष्ठानं यस्यास्ता सुकृत्या ।
ये त्वद्यागकर्मणा शोभनानुष्ठानेन Sk.
१७. ०रान् P. M. एतन्नाम्नोऽसुरस्य
सम्बन्धि Sy. १८. भोजयन् P.
धनम् ।... गवाश्वव्यतिरिक्तमन्यत्पशु-
जातं च समविन्दन्त Sy. धनम् Sk.
१९. ०येन त्वां श्व० M.
२०. मनुष्याः सन्तः Sk. २१. पा० M.
२२. इन्द्रदेवत्यैरनुष्ठितैर्यागैः Sy.
इन्द्रदेवत्यैः Sk.
२३. एतत्संज्ञ ऋषिः Sy.
२४. सर्वत उत्कृष्टोऽप्यो वा Sk.
२५. गोसम्बन्धिनः ।... सर्वेभ्य ऋषिभ्यः
पूर्वमेव कृतवान् Sy. प्रज्ञागमनमार्गान्
इन्द्रस्यात्मनो वा स्वर्गगमनमार्गान् ।
ततो विस्तीर्णान् चकार Sk.

ततोऽञ्चकारविनाशार्थम् । कर्मणां पालयिता । कान्तः । सूर्यः । प्रादुरभूत् । ततोऽञ्चकारे विनष्टे
कविपुत्र । उद्यनाः । सह सर्वा एव । गाः । आजत् । असुरनियमनार्थम् । प्रादुर्मृतम् । इन्द्रम् ।
यजामहे ।

बृहिवर्वा यत्स्वपत्याय वृज्यतेऽर्को वा श्लोकमाधोपते दिवि ।

ग्रावा यत्र वदति कारुरुक्थ्यस्तस्येदिन्द्रो अभिपित्वेषु रण्यति ॥६॥

बृहिवर्वा यत् । यस्मिन् मनुष्ये । शोभनाय कर्मणे । वहि । वा । वृज्यते । होता । वा । स्तुति-
शब्दः । उच्चैर्धोपयति । अन्तरिक्षे तत्र हि वाचमुच्चारयति । यत्र वा । सोमाभिपवकृत् । ग्रावा ।
प्रशस्यः । शब्दं करोति । तस्य । एव । अभिगमनेषु । इन्द्रः । रमते ।

- १ ततस्तेभ्य एव यज्ञेभ्यः Sk.
- २ प्रकाशकरपद्वारेण Sk.
- ३ मेधावी कान्तो वा Sk.
- ४ सूर्यस्य इन्द्रः Sy
- ५ गवां प्रदर्शनाय Sy धर्मापत्तत्वात्
कृत्स्नस्य अगत उत्पत्तेर्यज्ञानां च
धर्मत्वादिबुद्ध्यते ततः सूर्यो व्रतपा
वेन आजनीति Sk. ६ भृगुः Sy
- ७ असुरनिरसनाय सहायोऽभूत् Sy
केन ? सामर्थात् पुत्रैः पीत्रैश्च Sk.
- ८ आमिमुष्येन प्राप्नोत् Sy आगतवाम्
प्राप्तवान् । लभ्यवानित्यर्थः Sk.
- ९ यम इति यज्ञनाम शाकपूणिना पठितम् ।
षष्ठी चात्र तृतीयायै द्रष्टव्या ।
यज्ञेन यजामह इत्यर्थः Sk.
- १० अम्बवस्तं मरणवर्धितमित्यर्थः । अथवा
यमोऽत्रादित्य एव । षष्ठीनिर्देशाच्च
सकाशादिति वाक्यशेषः । आदित्य
सकाशाश्चातममृतं यजामह इति ।
इन्द्रो हि वर्षासु रसावानेतासुगृह्यमाणः
कर्मात्मनाऽऽदित्याम्बायते Sk.
- ११ मरणरहितं तमिन्द्रम् Sy
- १२ यजामहे P १३ V Mādhyava
ignores आ । आ १४ यवा Sy
- १५ शोभनापतनहेतुमुत्ताय Sy

- यत्स्वपत्यायेति षष्ठ्यर्थे एते प्रथमा
धनुष्यी । बृहिवर्वा यस्य यजमानस्य
स्वपत्यस्य Sk. १६ छिद्यते अश्वर्षुणा
यागार्थमाह्वियते Sy धुनिरत्र सामर्थात्
स्तरणार्थः । स्तीर्यते नित्यम् Sk.
- १७ स्तोत्रनिष्यादकः द्योतमाने यज्ञे Sy
स्तोता Sk. १८ ०षाया० P
श्लोकं स्तुतिशब्दं भावयतीत्यर्थः Sk.
 - १९ बारमु० M. अत्यन्तमुच्चैः
स्तोतीत्यर्थः Sk. २० ०भोऽभि० M
 - २१ तत्र वृष्टान्तः । कारुण्यम् । सृप्तोपम-
मेतत् । उक्थ्यस्य शस्त्रस्य क्षसिता कारु-
स्तोता यथाभिमतशब्दं करोति तद्वत् Sy
 - २२ पूर्वोक्तस्य सर्वस्य Sy
 - २३ अभिप्राप्तियु Sy
 - २४ यद्वा पूर्वोक्तानां बृहिराधीनामभिप्रा-
प्तियु सतीष्विन्द्रो रभ्यति, अस्मदीयो
यागो भविष्यतीति हर्षशब्दं करोति Sy
तमेवाभिगच्छन्नित्प्रः प्रतीयते नाग्य
मित्यर्थः Sk.
 - २५ Ms D puts the figure ॥६३॥
here to indicate the end of
the eightythird hymn. No
such number is given in P
and M

असावि सोमं इन्द्र ते शविष्ठ धृष्णावा गहि ।

आ त्वां पृणक्त्विन्द्रियं रजः सूर्यो न रश्मिभिः ॥१॥

असावि सोम. । सुत । सोम । इन्द्र । तुभ्यम् । बलवत्तम् । अभिभवित^१ । आगच्छ^२ ।
आपूरयतु । त्वाम्^३ । बलम्^४ । अन्तरिक्षम् । इव । सूर्य । रश्मिभि ।

इन्द्रमिद्धरीं वहतोऽप्रतिधृष्टशवसम् ।

ऋषीणां च स्तुतीरुपं यज्ञं च मानुषाणाम् ॥२॥

इन्द्रमित् । इन्द्रम् । अश्वी । वहत^५ । अप्रत्यभिभूतबलम् । ऋषीणाम् । च । स्तुती^६ । मनु-
ष्याणाम् । च । यज्ञम्^७ । प्रति^८ ।

आ तिष्ठ वृत्रहृत्रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरीं ।

अर्वाचीनं सु ते मनो ग्रावां कृणोतु वृत्रनां ॥३॥

आ तिष्ठ^{१०} वृत्रहन् । आतिष्ठ^{११} । वृत्रहन् । रथम्^{१२} । युक्तौ । ते । ब्रह्मणा^{१३} । अश्वी^{१४} । तव ।
मन । अभिषवग्रावा^{१५} । घोषशब्देन । अस्मदभिमुखम् । सुष्टु । करोतु ।

१. अभवितः M. धृष्णो इति P P.

शत्रूणां धर्षयितः ! Sy.

अभिभवितः शत्रूणाम् Sk

२. देवयजनदेशम् Sy.

३. सोमपातेनोत्पन्नं प्रभूतं सामर्थ्यम् Sy.

इन्द्र एवेन्द्रियः । आपूरयतु त्वामिन्द्र-
मस्मदीयः सोम इत्यर्थः । अथवा इन्द्रियं
वीर्यमुच्यते । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीत-
मत्वर्थे इन्द्रियशब्दः । आपूरयतु
त्वां वीर्यवदस्मदीयं सोमादिहविरित्य-
त्यर्थः Sk.

४. बलवन्तं P.

पार्थिवलोकमन्तरिक्षम् Sk

५. न्त. M समीप प्रापयत. Sy.

६. केनाप्यप्रतिधर्षितबलम् । अर्हसितबल-
मित्यर्थः Sy.

७. वसिष्ठादीनाम् । . . . यत्र यत्र स्तुवन्ति
यत्र यत्र यजन्ते तत्र सर्वत्रेन्द्रमश्वी
प्रापयत इत्यर्थः Sy.

८. ंतिः P.

९. V. Mādhava ignores इत्

१०. आरोह Sy; Sk

११ आतिष्ठ । वृत्रहन् is omitted by
M शत्रूणां हन्तः ! Sy.

१२. ंक्ता P रथेऽस्माभिर्योजितौ तस्मात्त्वं
रथमातिष्ठ Sy. युक्तेन Sk.

१३. स्तोत्रलक्षणेन मन्त्रेण Sy.

तृतीयानिर्देशात् स्तुवद्भिरिति वाक्य-
शेषः Sk

१४. णावश्वी P.

१५. वचनीयेनाभिषवशब्देन Sy.
स्वेनाभिषवशब्देन Sk.

इममिन्द्र सुत पित्र ज्येष्ठममर्त्यं मर्दम् ।

शुक्रस्य त्वाम्यक्षरन्धारां ऋतस्य सादने ॥४॥

इममिन्द्र । इमम् । इन्द्र । सुतम् । पित्र । प्रशस्यम् । अमररत्नाषनम् । सोमम् । सोमस्य ।

धारा । त्वाम् । अम्यक्षरन् । यज्ञगृहे ।

इन्द्राय नूनमचतोक्थानि च ब्रवीतन ।

सुता अमत्सुरिन्दवो ज्येष्ठे नमस्यता सहः ॥५॥

इन्द्राय नूनम् । इन्द्राय । क्षिप्रम् । स्तुत । षस्त्राणि । च । ब्रूत । सुता । सोमा एनम् ।

अमत्सु । तमिमं मतो ज्येष्ठम् । सहस्यन्तम् । स्तोत्रशस्त्रैर्नमस्यतेति ।

नकिष्ट्वद्रथीतरो हरी यदिन्द्र यच्छसे ।

नकिष्ट्वानुं मज्जना नकिः स्वर्ष आनशे ॥६॥

नकिष्ट्वत् । न कश्चित् । त्वत् । रथीतरो भवति । यदि त्वम् । इन्द्र ।

अस्यौ । नियच्छसि । न कश्चित् । त्वाम् । अनु । बलेनाभिभवति । न कश्चन ।

१ सोमम् Sk.

२ सोमवानमन्यो मरु मवान्तरवग्मारको न भवतीत्यर्थः Sy नित्यमित्यर्थः Sk.

३ मरुकरम् Sy, Sk.

४ बीप्तस्यास्य Sy शुक्रास्यग्रहस्य शुक्रवर्षस्य वा सोमस्य Sk.

५ आनिमुहयेन सञ्चलन्ति त्वां प्राप्नुवन्ति स्वयमेवागच्छन्तीत्यर्थः Sy

६ गृहे is omitted by P वेद्यास्ये Sk.

७ नूनम् Sy नूनमिति पबपूरणः क्षिप्रार्थो वा सामर्थ्यात् Sk. न चञ्चारयत् ।

याज्यानुवाक्याविलक्षणा स्तुती Sk.

८ अग्रगीतमन्त्रसाध्याति स्तोत्राणि Sy

९ हे मरीयाः पुत्रा पीत्राश्च ऋत्विभो वा । उक्थानि च ब्रवीतन Sk.

११ आगतमेतमिन्द्रं मत्तं कुर्वन्तु Sy तपितवन्तः Sk. १२ ऽनु त० M.

१३ मत्तं D मत्त M.

१४ प्रशस्यतमम् Sy, Sk.

१५ बलवन्तम् Sk. १६ नमस्तुज्ज Sy नमस्कारैश्च पूजयत् Sk.

१७ This stanza is omitted by P

१८ Sy explains the first नकि as नास्ति, second as न ह्यस्ति and the third as simply न

१९ अम्येषामीदृगश्चयुक्तरत्नाभावात् Sy

२० यस्मात् Sy, Sk.

२१ रथे योजयति Sy

अत्यन्तप्रबुद्धवेगावपि नियच्छसि । नि रोद्धं शक्नोषीत्यर्थः Sk.

२२ अनुलक्ष्य Sy

अनुशाब्धोऽत्र आधिक्यवचनः Sk.

२३ बलेन सन्तुष्टोऽपि न ह्यस्ति Sy

न कश्चित्त्वसोऽधिको बलेनेत्यर्थः Sk.

१ स्वश्वो गच्छन्तम् । व्याप्नोति ।

य एक इद्विदयते वसु मर्तीय दाशुषे । ईशानो अप्रतिष्कृत इन्द्रो अङ्ग ॥७॥

य एक इत् । य । एक । एव । विविध प्रयच्छति । धनम् । मर्तीय । दाशुषे । ईश्वर । शत्रुभिरप्रतिशब्दित । स इन्द्र । 'अङ्ग' इति कञ्चन सम्बोधयति ।

कदा मर्तमराधसं पदा क्षुम्पमिव स्फुरत् । कदा नः शुश्रवद्गिर इन्द्रो अङ्ग ॥८॥

११ कदा मर्तम् । कदा । मनुष्यम् । अनाराधयन्तम् । पादेन । अहिच्छत्रमिवानायासेन । अवस्फु-

१. P. D. add न after स्वश्वः न प्राप । इन्द्रस्य बलाश्वयोरसाधारणत्वादिन्द्रसदृशो बलवानश्ववान् लोके कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः Sy. भवन्तं बलेन व्याप्नोति । सदृशोऽपि न कश्चिद् बलेनास्तीत्यर्थः Sk
२. This Stanza is omitted by P.
३. दयतिरनेककर्मा... इति दानकर्मा वा विभागकर्मा वा N. 4. 17.
४. The passage beginning with य एक इत् and ending with विविधं is omitted by P. विशेषेण Sy.
५. ०त्तं P. D. मनुष्याय यजमानाय Sy.
६. हविर्दत्तवते Sy.
७. सर्वस्य जगतः स्वामी भवति Sy.
८. प्रतिकूलशब्दरहित इत्यर्थः Sy. ल्कु आप्रवणे । आप्रवणमागमन प्रवतेर्गत्यर्थत्वात् । अन्येनाप्रतिगतोऽप्रतिष्कृतः । युद्धेऽभियुञ्जानोऽन्येनाप्रत्यभियुक्तपूर्व इत्यर्थः Sk.
९. अङ्गेति क्षिप्रनाम Sy. अङ्गेति तु निपातनात् पदपूरणो वा । क्षिप्रार्थो वा सामर्थ्याद् विदयते इत्येतेन सम्बन्धयितव्यः । क्षिप्र विदयत

इति । यच्छब्दश्रुतेश्चास्या ऋचस्तच्छब्दमध्याहृत्योत्तरयर्चकवाक्यता योज्या । य इन्द्रो विदयते वसु सः Sk.

१०. This Stanza is missing in M.
११. क्षुम्पमहिच्छत्रकं भवति । यत् क्षुभ्यते... कदा मर्तमनाराधयन्तं पादेन क्षुम्पमिवावस्फुरिष्यति । कदा नः श्रोष्यति च गिर इन्द्रो अङ्ग । अङ्गेति क्षिप्रनाम । अङ्कितमेवाञ्चितं भवति N. 5. 16-17.
१२. The passage beginning with कदा मर्तम् and ending with अनाराधयन्तम् is missing in M. हविलक्षणनेन राधसा धनेन रहितम् । अयष्टारमित्यर्थः Sy. अधनम् । दारिद्र्यात् यष्टुमसमर्थमित्यर्थः Sk.
१३. ०वाराया० M.
१४. वधिष्यति । यथाऽहिच्छत्रं मण्डलाकारेण शयानं कश्चिदनायासेन हन्ति, एवमिन्द्रोऽपि कदाऽस्मच्छत्रं हनिष्यतीत्यर्थः Sy. यथा वायुरन्यो वा कश्चित् सर्पच्छत्रकं चालयति तद्वच्चालयति । न कदाचिदपीत्यर्थः । निरादरत्वाद्वैतदनेन प्रकारेणाख्यायते । अधनस्योपर्यत्यन्तनिरादर इन्द्र इत्यर्थः । यत एवमन्तः सधनत्वात् कृतयागा वयं ब्रूमः Sk

रति षष्कमा स्फुरति । कदा । न । शृणोति । गिर ।

यश्चिद्धि त्वां बहुभ्य आ सुतावाँ आविवासति ।

उग्र तत्पत्यते शत्रु इन्द्रो अङ्ग ॥६॥

यश्चिद्धि त्वा । यत् । चित् । हि । त्वा । बहुभ्यो मनुष्येभ्य । एकं सुतसोम । परिचरति ।

उग्र । उद्गूर्णम् । बलं सर्वेषाम् । इष्टे । स इन्द्र इति । अवगच्छेति ।

स्वादोरित्था विपुवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यैः ।

या इन्द्रेण सयावरीर्षृष्णा मदन्ति शोभसे वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥१०॥

स्वादोरित्था । स्वादुरसस्य । इत्यम् । व्याप्तिमतः । सोमस्य । पिबन्ति । गौरवर्णा गावः ।

१ अस्माकं षष्ठ्याम् Sy २ शोष्यति स्तुतिस्त्रया गिर । अपवैवमन्यथा स्या ऋषोर्धयोचना । कदा मर्तमरापसं हविल्लसणेन धनेन रहितमपष्टारमित्यर्थः । परा क्षुम्पमिव स्फुरत् । स्फुरतिरिह वषार्थः । यथा कश्चित् क्षुम्पं पाषेना कस्य हन्ति तद्वदमिष्यति । क्षुम्पिष्यतीत्यर्थः । कदा वास्माकं षष्ठ्यां शोष्यति गिर इन्द्रो अङ्गेति । अयष्टम कदा निग्रहीष्यति षष्ठ्यावास्मान् स्तुतिभ्रवणेनानुग्रहीष्यतीत्यर्थः Sk.

३ शृणोति । गिर is missing in M. स्तुतिस्त्रया वाच Sy

४ V Mādhava ignores इन्द्र । अङ्ग । P adds (पर्वतवृषपूढं तवचिन्वत्) after गिर

५ य एव यजमानः Sy चित् हि इति पवपूरणो । यो यजमानः Sk

६ बहुभ्योऽप्येभ्यो यजमानेभ्य आकृष्य । आत्मीयसकाशमानीयेत्यर्थः Sk.

७. मनुष्येभ्य एकः is missing in M

८ ०त् सो० M. अभिवृत्सोमयुक्तः Sy

९ तस्मै यजमानाय Sy उग्रं तत् । चतुर्थ्यं प्रथमेवा । तस्मै Sk. १० बलमिन्द्रः क्षिप्रं पत्यते पातयति प्रापयति । Sy

११ इ० M ऐश्वर्यं कर्मायं पठितः । इह तु वानेऽश्वर्ययो परस्परं सम्बन्धादश्वर्येण वानं प्रतिपद्यते । वानार्थ एव वा सामर्थात् पत्यति । वदातीत्यर्थः । अथनैव मन्यथा उत्तरस्मार्थस्यार्थयोजनता । तदिति षष्ठ्यर्थे प्रथमा । पत्यत इत्यप्यैश्वर्यार्थे एवेवम् । उग्रं तस्य स्वभूतं शत्रुः पत्यते यावत् कस्यचिद्विहितं तस्य सर्वस्येष्ट इन्द्रः । व्यस्येनेत्यं सम्बन्धेन प्रथमास्थानेऽप्यतिरिक्तप्रातिपदिकार्थे प्रथमा । हे इन्द्रेत्यर्थः Sk.

१२ अपगच्छति P १३ V Mādhava ignores वा । अङ्ग which is explained as क्षिप्रं by Sy

१४ मूढस्य Sk.

१५ अमेन प्रकारेण सर्वयज्ञेषु Sy अनुग्रहवसोके Sk. १६ प्रभूतस्येत्यर्थः । अथवा विद्युशब्दो वैषम्यपर्यायः । वैषम्यवत् Sk. १७. मधुररसस्य Sy

मध्वो मधुसवृक्षस्वानुकस्य । सामर्थाद्ब्रह्मकस्य । षष्ठीनिर्देशाच्चैकदेशमिति शेषः । द्वितीयाथं वा सर्वत्र षष्ठी । स्वाद्बु

विद्युबत् मधुसवृक्षस्वानु चोरकम् Sk.

१८ पिबन्ति missing M

या^१ । इन्द्रेण^२ । वृष्णा^३ । सहागच्छन्त्य^४ पीत्वा सोमम् । मदन्ति^५ । शोभार्थं^६ ता । वसुमत्यं^७ । अन्वासते^८ ।
स्वराज्यम्^९ ।

ता अस्य पृशनायुवः सोमं श्रीणन्ति पृश्रयः ।

प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रं हिन्वन्ति सार्यकं वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥११॥

ता अस्य । ता धेनव । इन्द्रस्य । स्पर्शनकामा^{१०} स्वपयसा^{११} । सोमम् । श्रीणन्ति^{१२} । गावः^{१३} ।
प्रिया । इन्द्रस्य । धेनव^{१४} । शत्रूणामन्तकरम् । आयुध च । प्रेरयन्ति^{१५ १६} ।

ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः ।

व्रतान्यस्य सश्विरे पुरुणि पूर्वचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥१२॥

ता अस्य नमसा । ता^{१७} । अस्य । अग्नेन^{१८} । बलम्^{१९} । परिचरन्ति^{२०} । प्रचेतस^{२१} । व्रतानि च । अस्य ।

१. या इत्येतेत् पिबन्तीत्येतेन सम्बध्यते । कुत एतत् ? उत्तरस्यामृचि धेनुशब्देन प्रत्यवमर्शनात् । या गावः पिबन्ति Sk.
२. इन्द्रे P. ३. कामाभिवर्षकेण Sy. वर्षित्रा Sk. ४. सह ग० P. यत्र यत्रेन्द्रो गच्छति तत्र तत्र तस्य पश्चाद् गन्त्र्यः Sk. ५. हृष्टा भवन्ति । ता इन्द्रपीतस्य सोमस्य शेषं पिबन्तीत्यर्थः Sy.
६. ०मनात्थं P. ७. ०त्र्यः D. पयः-प्रदानेन निवासकारिण्यस्ता गावः Sy.
८. तदनुलक्ष्यावस्थिता इति शेषः Sy. अनु स्वराज्य स्वराज्यं प्रति । यत्र यत्र देश इन्द्रस्याधिपत्यं तत्र सर्वत्रेत्यर्थः । यच्छब्दश्रुतेरस्या ऋच उत्तरयचैक-वाक्यता । या गौरवर्णा गावोऽमुत्र देवलोके यत्र चेन्द्रस्याधिपत्यं तत्र सर्वत्र पिबन्ति मदन्ति च Sk
९. स्वा० M स्वस्य स्वकीयस्येन्द्रस्य यद्राज्यं राजत्वम् Sy.
१०. अमृतरूपरसवचनः । युवशब्दोऽपि तद्व-दर्थे । अमृतरूपपयोः लक्षणरसवत्यः Sk.

११. इन्द्रेण पातव्यम् Sy.
१२. मिश्रीकुर्वन्ति । . . . नानावर्णा. Sy.
१३. पृशिनशब्दो वर्णविशेषवचनः । पुर-स्ताच्च गौर्यं इति वर्णोपादानाद् इहा-न्तर्णीतिण्यर्थो द्रष्टव्यः । गौरवर्णाः Sk.
१४. दुह्यन्ते या गावस्ता धेनव उच्यन्ते Sk.
१५. प्रेक्षयन्ति M शत्रुषु । . . . इन्द्रो यथा शत्रुषु वज्रं प्रेरयति तथेन्द्रस्य मदमुत्पा-दयन्तीत्यर्थः Sy. हिन्वतिर्वृद्धचर्थः । . . . वर्धयन्ति Sk. १६. This stanza is omitted by P. and D. V Mādhava ignores वस्वीः etc. १७. इन्द्रस्य Sy; Sk.
१८. स्वकीयेन पयोरूपेणाग्नेन Sy. पयोलक्षणेनाग्नेन Sk.
१९. सेनालक्षणम् Sk
२०. सेनामध्यस्य पयः पाययन्तीत्यर्थः Sk.
२१. प्रकृष्टज्ञानास्ता गावः Sy. इन्द्रस्य गवां वेदं विशेषणम् । प्रवृद्धप्रज्ञानस्येन्द्रस्य प्रवृद्धप्रज्ञाना वा गावः Sk
२२. शत्रुवधादिरूपाणि वीर्यकर्माणि Sy.

वृत्रवधादीनि बहूनि । अभ्यगच्छन् । पूर्वमेव ज्ञातुम् ।

इन्द्रो दधीचो अस्यभिर्वृत्राप्यप्रतिष्कृतः । जघान नवतीर्नव ॥१३॥

इन्द्रो दधीचः । इन्द्रः । दधीच ऋषेः । अस्यभिः । जघान । नवतीः । नवः च । असुरान् ।

अप्रतिष्कृतः ।

इच्छन्नस्य यच्छिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । तद्विदच्छर्यणावति ॥१४॥

इच्छन्नस्य । अन्विच्छन्नमवत् । यत् । अश्वस्य । शिरः । पर्वतेषु । अवगूढम् । तत् ।

अविन्दत् । शर्यणावति सरासि ।

*

१ सिपेविरे ज्ञायन्ते इत्यर्थः Sy
गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति । कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

२ ०त M. युयत्सूनां शत्रूणां पूर्वमेव
प्रज्ञापनाय । अनेन युष्यमाना वृत्रादयः
सर्वे मरणं प्राप्ताः किमर्थं भवद्भिः
प्राणास्त्यज्यन्त इति तेषां शोषना
येत्यर्थः । अग्यत्पूर्ववत् Sy
पूर्वा प्रथमाऽप्यन्तोत्कृष्टा चित्तिर्ज्ञानं
यस्य स पूर्ववित्तिः । पठ्यर्थे चात्र
चतुर्थी । अत्यन्तोत्कृष्टज्ञानस्येन्द्रस्येत्यर्थः ।
कर्माणि वृत्रवधादीनि यानीन्द्रस्य
ज्ञान्यपि तस्य सहायभूता गायः
कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

३ V Mādhava ignores वस्वी
etc.

४ अश्वशिरःसम्बन्धिभिः Sy

५ नवसंख्याका नवतीर्नशोसराष्टशत
संख्याकाः । तथा हि । सोऽत्रयवर्तिनो
देवाऽन्नेतुमावासासुरी माया त्रिधा
सम्पद्यते । त्रिविधा भतीतानागतवर्तमान
कालभेदेन तत्कालवर्तिनो देवाऽन्नेतुं
पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति । एवं
नव सम्पद्यते । पुनरप्युस्ताहादित्तित्रय
रूपेण त्रैगुण्ये सति सप्तविंशति सम्प

द्यते । पुनः सात्त्विकादिगुणत्रयभेदेन
त्रैगुण्ये सत्येकोसराशीति सम्पद्यते । एवं
चतुर्भिस्त्रिकैर्गुणिताया मायाया बशसु
बिभु प्रत्येकमवस्थाने सति नव मवतयः
सम्पद्यन्ते Sy

वधोत्तराभ्यष्टौ भतानीत्यर्थः Sk.

६ एवंविधमायारूपाणि वृत्राध्यावरकाभ्य
सुरजातानि Sy
शत्रूनसुरान् Sk.

७ परैरप्रतिशब्धितः । प्रतिकूलशब्दरहितः
Sy अप्रतिगतः । केनचिदप्रतियोग्य
मान इत्यर्थः Sk.

८ अश्वसम्बन्धि दधीचो यच्छिरः Sy

९ पर्ववत्सु गिरियु Sy

१० ०पूपगु० P

अपगत्य स्थितम् Sy

इन्द्रमयावद्विषम्यां स्थापितमित्यर्थः Sk.

११ शिरः Sy

१२ अज्ञासीत् । ज्ञात्वा तदाहृत्य तदीयं-
रस्यभिर्वृत्राणि जघानेति पूर्वस्या
मुचि सम्बन्धः Sy

पदस्य ज्ञातवान् । सम्ययान् Sk.

१३ शशंणा० P

१४ पर्वते Sk.

अत्र शाटचायनकम्—^१दध्यङ् ह वा आथर्वणस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यास । त ह स्म यावन्तोऽसुरा परापश्यन्ति ते ह स्म तदैव विशीर्षाण शेरते । स ह स्वर्गं लोकमुच्चक्राम । स हेन्द्रोऽसुरैरभिवाढ उवाच—^२क्व नु स दध्यङ्भवदिति । तस्मै होचु—स्वर्गं वै भगव स लोकमुदक्रामदिति । स होवाच नह्यस्येह किञ्चित् परिशिष्टमस्तीति । तस्मै होचुरासीदेतदाश्व शीर्षं येनाश्विभ्या देववेद प्राब्रवीत् । तत्तु न विद्म यत्राभवदिति । तद्वा अन्विच्छतेति । तद्वा न्वैषिषु । इच्छन्नश्वस्येत्यादिकमुक्त्वाह । शर्यणावद्ध नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे सर स्कन्दते । तदनुविद्याजहु । तदस्मै प्रायच्छन् । तद्ध स्मासुराणा प्रकाशेऽधारयन् । तद्ध स्म यावन्तोऽसुरा परापश्यन्ति ते ह स्म तदैव विशीर्षाण शेरते । स ह तैरेवास्थिभिर्नव नवतीर्जघानासुराणामिति ।^३

अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् । इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥१५॥

अत्राह । अत्र यास्क —

“अथाप्यस्यैको रश्मिश्चन्द्रमस प्रति दीप्यते तदेतेनोपेक्षितव्यम् । आदित्यतोऽस्य दीप्तिर्भवतीति । ‘सुषुम्णः^४ सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा^५ गन्धर्वः’ इत्यपि निगमो भवति । सोऽपि गौरुच्यते । ‘अत्राह गोरमन्वत’ इति ।

“अत्र ह गो सममसतादित्यरश्मयः स्व नाम । अपीच्यमपचितमपगतमपिहितमन्तर्हित वा । अमुत्र चन्द्रमसो गृहे” इति ।

अत्र । चन्द्रमस । गृहे मण्डले । गोः सुषुम्णाख्यादित्यरश्मे सकाशात् तदेकदेशभूता रश्मयः ।

१. अटचायाकम् M.
२. B. Ghosh, op. cit. pp. 14, 15.
३. ०करोश्मि० M
४. ०मन्तः D. M. ०मन् P
५. ०गमनो P. VS. 18. 40.
६. नौरु० M.
७. ०रमयत M. N. 2. 6.
८. अत्रा P. M.
९. शोः P.
१०. सममन्वमंसता० P. D. M.
११. ०श्मः P.
१२. सन्नाम P. D. M.

१३. ०पि० P.
१४. ०मवसितमवगत० M.
१५. ०मपहृत० P. D. M.
१६. N. 4. 25.
१७. अस्मिन्नेव Sy.
१८. ग्रहे M.
- अन्तरिक्षे द्युलोके वेत्यर्थः । सप्तमी-निर्देशात् स्थित इति वाक्यशेषः Sk.
१९. गन्तुः Sy. वाङ्नामात्र गोशब्दः । स्तुतिवचनो वा । . . . स्तुतिलक्षणा वाचः स्तुतेर्वा Sk
२०. ०मन्ता० P. D. M.

अन्तहितम् । नमनं कर्तुम् । अमन्वतं गूढं तत्र वसति । स्वष्टा त्विषेर्वीष्टिकर्मण इति ।
तच्छ्वेतविन्द्रकृत इत्यन्त्रत्वम् ।

को अद्य युक्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो मामिनो दुर्हणायून् ।

आसन्नपून्नुत्स्वसो मयोभून्य एपा भृत्यामृणधृत्स जीवात् ॥१६॥

को अद्य । कः । इदानीम् । युक्ते । इन्द्रस्य । रथधुरि । अश्वान् । कर्मवतः ।

१ अन्तहितं P रात्रावन्तहितं यन्नाम तेजस्तवावित्यस्य रसमयं Sy तत्साम्बन्धिहरिरयवध्रमश्वविस्तुतिद्वारे पोत्यर्थं Sk. २ नाम स्थानम् । यावती काचित् स्तुतिः सर्वत्रेवेन्द्रे व्यवस्थिते श्वेवमुपयो मन्वन्त इत्यर्थं Sk.

२ अनेन प्रकारेण अजानन् । उरुकमये स्वच्छे चन्द्रबिम्बे सूर्यकिरणा प्रति फलन्ति । तत्र प्रतिफलिता किरणा सूर्ये यावुशीं संज्ञां कृमन्ते सावुशीं अन्त्रे ऽपि वर्तमाना कृमन्ते इत्यर्थः । एतं वृक्तं भवति । यत्रात्रावन्तहितं सौरं तेजस्तच्छन्द्रमण्डलं प्रविश्याहनीव नैशं तमो निवार्य सर्वं प्रकाशयति । ईषु भूततेजसा युक्तं सूर्यश्च इन्द्र एव द्वाभ्यस्त्वावित्येविविग्रस्यापि परिगणितत्वात् । अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इन्द्र एवेतीन्द्रस्तुते प्रतीयमानत्वादिन्द्रो देवतोत्येतद्रूपं पश्यं भवति Sy अवबुध्यन्ते । के ? सामर्थाद्बुधयः Sk.

४ ०क्ति P D

५ पञ्चमीनिर्बेसावपेत्येति वाक्यशेषः । देवमात्रोपसन्नार्थं चात्र स्वष्टप्रहर्षं श्रद्धेयम् । सर्वेभ्यो देवेभ्योऽपेत्येत्यर्थः । यास्कस्तु मन्वते । अत्राहोरात्रशब्देन ऋतस्य चन्द्रमसो गूढं प्रतिनिदिश्यते । चन्द्रमसश्च गूढं चन्द्रमण्डलम् । गौरित्यपि सुपुम्नो नाम । सूर्यरश्मिचन्द्रमसं गतः,

अम्यत्वाच्चन्द्रमण्डलस्य ततः प्रतिहृतं सन् परावृत्य ज्योत्स्नारूपेण पृथिव्यां बीभ्यते । स उच्यते इत्येवमेकवाक्यता । अत्र चन्द्रमसो गूढे चन्द्रमण्डले गो सुपुम्नास्यस्य सूर्यरश्मेरमन्वतं ज्ञातवन्त इत्यर्थः । के ? सामर्थाद्बुधयः । नमनं नाम व्यवस्थानम् । स्वष्टुरावित्या श्वेत्पापीष्यमन्तहितं परित्यग्यावित्यरश्मिकावचन्द्ररश्मिरूपेणावस्थितस्येत्यर्थः । एतदयोग्यम् । न तावदत्राशब्देन चन्द्रमसो गूढं प्रतिनिर्दिष्टं शक्यम्, इत्याशब्देन तस्य प्रतिनिर्देशावित्याशब्दस्य चात्राशब्दपर्यायत्वात् । अत्रामन्त्रेत्येतयोश्च सन्नि कृष्टविप्रकृष्टप्रतिनिर्देशार्थयोरेकत्रार्थे विच्छेत्वात् । नापि गोशब्देन सुपुम्नो वक्तुं शक्यम् । अनन्त्रत्वप्रसङ्गात् । गोशब्देन हि सुपुम्नं प्रतिनिर्देशे सुपुम्नदेवतोयं मन्त्रं स्यात् । गुणप्रधानभावविपर्ययाद्वा चन्द्रदेवतः । न कथञ्चिदपर्यन्तः । ऐन्द्रापि चैतानि सूक्तानि । तत्र प्रकरणं चाप्येतः । तस्मात्पूर्वं एवार्थः Sk ६ ०च्छे० P

७ ०न्त्रत्व M ८ ऽष्ट M.

८ पुष्यवान् Sk. १० अस्मिन् कर्मणि Sy

११ ०क्त P M न कोऽपीत्यर्थः Sy कस्य पुष्यवतो हरीन् रथे नियुज्येन्नो धममागच्छति । जपालम्मो वा Sk.

१२ अश्ववहनप्रवेशे Sy धुरम् Sk.

१३ गतिमतं Sy १४ बीर्यकर्मापेतान् Sy

क्रोधवतः^१। हिंसामिच्छतः^२। निरस्त्यमानेषून्^३। हृदयेषु^४ च विध्यतः^५। सुखस्य भावयितृन्^६। य ।
एषामस्त्वानां यवसैः^७। भरणम्^८। समर्धयति^९। सः^{१०}। जीवति^{११} लब्धवान्^{१२}।

क ईषते तुज्यते को विभाय को मंसते सन्तमिन्द्रं को अन्ति ।

कस्तोकाय क इभायोत रायेऽधिं ब्रवत्तन्वेः को जनाय ॥१७॥

क ईषते। क इह^{१०} भीतः। पलायते। को वा। हिंस्यते। क। विभेति।
को वा। अन्तिके। तिष्ठन्तम्^{१३}। इन्द्रं भीतः। जानाति। पूरण एक किञ्चिद् । कः।

१. तेजसा युक्तान् Sṛ.

शत्रूणामुपरि क्रोधवतः। अथवा शिमीवतो
भामिन इत्येते षष्ठ्येकवचनान्ते इन्द्रस्य
विशेषणे। पराणि तु हरीणाम् Sk.

२. परैर्दुःसहेन क्रोधेन युक्तान् Sṛ.

पापक्रोधान्। निर्मूलशत्रून्ऋद्धेकरक्रोधा-
नित्यर्थः Sk.

३. षड् M. येषामात्तनि आत्ये मुखप्रदेशे
शत्रूणां प्रहरणार्थमिषवो वाणा वद्धास्तान्
Sṛ. आत्ये इषवो येषां ते आत्तनिषवः।
हरयो हि सङ्ग्रामकाले शत्रूणामुपरि
वेगवत् इषून् वमन्ति। ते आत्तनिषव
उच्यन्ते। तानात्तनिषून् Sk.

४. हृत्सु शत्रूणां हृदयेष्वस्यन्ति स्वकीयं
पादं क्षिपन्तीति हृत्स्वसः Sṛ.

५. स्तोतृणाम् Sk ६. वयिता अन् M.
स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः Sṛ.

७. रथवाहनक्रियाम् Sṛ.

भृत्यामृजीपलक्षणां घानालक्षणां च Sk

८. स्तोतीति यावत्। ... यद्वा। क इति
प्रजापतिरुच्यते। ... ऋतस्य यज्ञस्य
धुरि निवाहि गा वेदल्पान् वाग्वि-
शेषान् अघेदानीं युङ्क्ते संयोजयति।
कीदृशान्? शिमीवतः प्रतिपादः कर्म
निर्युक्तान्। भामिन उज्ज्वलान्।
दुर्हणायून् हृणीयतिर्हानिकर्मा, हातु-
मशक्यान् वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात्।

आत्तनिषून् आत्तनि आत्ये इषुरेषणं
गमनमुच्चारणं येषां तान्। हृत्स्वसो
हृत्सु हृदयेषु दीप्यमानान्। प्रकाश-
मानानित्यर्थः। मयोभून् मयसोऽध्ययन-
प्रभवस्य सुखसाधनस्यादृष्टस्य भावयि-
तृन्। यो यजमान एषां वचसां भृत्यां
भरणक्रियान् ऋणवत् ऋद्धिमतीं करो-
ति, स जीवात् स एव जीवति। अन्ये
जीवन्मृता इत्यर्थः Sṛ.

९. स एव पुण्यकर्मण्यर्थः Sk.

१०. शत्रोर्भीतः सन् को निर्गच्छति न को-
ऽपीत्यर्थः Sṛ. कोऽन्नेन्द्राद् भीत-
स्तच्छत्रुः पलायते Sk.

११. शत्रुभिर्हित्योऽपि कश्चिन्नास्तीत्यर्थः Sṛ.
इन्द्रेण Sk.

१२. इन्द्रे रक्षके सति भयमपि नोत्पद्यते दूरे
तस्य शत्रुकृता हिंसा Sṛ. इन्द्रात्।
न किञ्चिद्वागतस्येन्द्रस्य लिङ्गं दृश्यते
येनात्रेन्द्र आगत इत्यनुमीयेतेत्यर्थः Sk.

१३. अस्माकं रक्षकत्वेन Sṛ. सन्तम्।
तिरः सत इति प्राप्तस्य (N. ३. 20)
नामनी। तेनात्र सच्छब्दः प्राप्तवचनः।
प्राप्तमिन्द्रं को वा ... अन्तिके।
सन्निवृष्टमित्यर्थः। प्रत्यक्षेणाप्यागत
इन्द्रो नैवात्रोपलभ्यते इत्यर्थः Sk.

१४. वयमेव जानीमो नात्य इत्यर्थः Sṛ.
मन्वते पश्यत्येवेत्यर्थः Sk.

पुनार्यम्। को० गजार्यम्। को वा। धनार्यम्। अधिग्रवीति पुत्रादिकं मदीयं रक्षति यघनमपि यघनम्। को वा। शरीरार्यम्। भटार्यं च। आगते सतीन्द्र एतानि चिह्नानि भवन्ति, आगतं किमिहेन्द्र इति प्रस्त।

को अग्निमीड्ङे हविषा घृतेन सूचा यजाता ऋतुभिर्ध्रुवैर्मिः ।

कस्मिं देवा आ वंहानाशु होम को मंसते वीतिहोत्रः सुदेवः ॥१८॥

को अग्निम्। हविः संमृत्येन्द्रयागार्यं क० अग्नि सामिधेनीभिः। स्तीति को वा। घृतेन। हविषा। सूचा वरणभूतया। ध्रुवैः। ऋतुभिः सह प्रयाजदेवताभिरग्निम्। यजते। कस्मिं देवा। धीध्रम्। आवहन्ति। हूयमानं हविः। को वा। प्रियमन्त्रं। मत्स्याणदेव। देवेभ्यः कामान् वाञ्छति।

१ हे इन्द्र। अस्मदीयं पुत्रं रक्षेत्येवंह्य मपि यघनं यक्षपारतेन यघनम्। एकह्यमपि यघनं को यजमानः कुर्यात्। स्वयमेवेन्द्रो रक्षतीति भाषः Sy अपत्यार्यम् Sk.

२ दाशुभिरपि ह्यमाणाया धनाय। अपि ह्यमाणा मस्मदीयं धनं रक्षेत्यपि यघनं मपि को यजमानः कुर्यात्। न कोऽपीत्यर्थः Sy ३ अपि श० M अधिदाद्यः परपुरणः Sk.

४ स्वशरीररक्षार्थं परिजनरक्षार्थं चेन्द्र स्यापि यघनं मापेक्षितम्। स्तुत्या प्रीत इन्द्रः स्वयमेव रक्षतीत्यर्थः Sy आरोग्यादियुक्तशरीरायम्। को वा विहापयति परिचारकजनार्थं वा। आगत इद्रे धोऽनुकूपो व्यवहारोऽप्यस्य प्रार्थनाबिस्तं कुर्वन्त्योऽपि न वृथ्यते येनागत इन्द्र इत्येतदर्थत् परिकल्प्ये तेत्यर्थः। एवमियमप्यागमनविकम्बनात् परिदेवना बोपास्मनो वा Sk.

५ भटानां M ६. P adds वा after को

७ ० मू० P इन्द्राय हविनिर्वापोऽपि सन्त्य कर्तुं न शक्यते। इन्द्रस्य बुविज्ञानत्वात् Sy ८ पूजयति Sk. ९ जुह्वा Sy अशुभोऽशाविहविः पूर्णया श्रुचा Sk.

१० नित्यं वसन्ताविकाले रूपलक्षितेन घृतेन। यद्वा। ऋतयः प्रयाजदेवता। सामिध्रुवैः प्रकृतो विहृती चानुष्टेयतया निश्चलः ऋतुभिः सहाग्निमाज्य भागवेवतां घृतेन हविषा को यजेत्। न कोऽपीत्यर्थः Sy सप्तम्यर्थं तृतीया। ऋतुषु ध्रुवेषु। नियतेषु यागकालेष्वित्यर्थः Sk. ११ तस्मिं M.

यजमानाय Sy १२ इन्द्रादेवः Sk.

१३ आगच्छन्ति M. प्रयच्छन्ति Sy प्रापयन्ति। आत्मानमागच्छन्तीत्यर्थः Sk.

१४ ह्यातर्भ्यं प्रशस्त्यं धनम्। न कस्मा अपीत्यर्थः। इन्द्र एव धनस्य धाता मान्ये देवा इतीन्द्रः स्तुयते Sy यस्मिस्तद्धोमं यागस्यानमित्यर्थः। अथवा होमेति तादर्थ्यं चतुर्थां कृत्। होमाय। होमार्थं मित्यर्थः Sk. १५ ० यत्र P D M. प्राप्तयत् Sy धीतिहोत्रः। धेतिपिह कान्त्यर्थः Sk. १६ धीति D

वाञ्छं P को यजमानः। इन्द्रं सत्यम् जानाति। न कोऽपीत्यर्थः Sy शोभना देवा यस्य स सुदेवः। अविस्मिन्नयत्वात्वा देव प्रियमन्त्रं देवानां चानुप्राह्यं लोकोऽवगच्छतीत्यर्थः। एवमियमप्यागमनविकम्बनात् परिदेवनेया जपास्मनो वा Sk.

त्वमङ्ग प्र शंसिषो देवः शंविष्टु मर्त्यम् ।
न त्वदन्यो मघवन्नस्ति मर्दितेन्द्र ब्रवीमि ते वचः ॥१६॥

त्वमङ्ग । त्वम् । अङ्ग । प्रशंसिषु सुष्ठुतममिति । देव । बलवत्तम । मनुष्यम् । न ।
त्वत्त । अन्य । सुखयिता । मघवन् । अस्ति तत । तुभ्यमहम् । ब्रवीमि । स्तोत्रमिति ।

मा ते राधांसि मा तं ऊतयो वसोऽस्मान्कदा चना दभन् ।
विश्वा च न उपमिमीहि मानुष वसूनि चर्षणिभ्य आ ॥२०॥

मा ते राधांसि । वासयितरिन्द्र । तव । धनानि । पालनानि च । कदा । चिदपि ।
मा । अस्मान् । दभन् । विश्वानि । उपमिमीहि । अस्मभ्यम् । मनुष्यहित । वसूनि । द्रष्टृभ्य ।

I. 85.

प्र ये शुम्भन्ते जनयो न सप्तयो यामत्रुद्रस्य सूनवः सुदंससः ।
रोदसी हि मरुतश्चक्रिरे वृधे मदन्ति वीरा विदथेषु घृष्वयः ॥१॥

प्रये शुम्भन्ते । प्रकर्षेण । अलङ्कुर्वन्ते । ये । जाया । इव । अश्वा । इव । च । गमने । रुद्रस्य ।

१. अङ्गेत्यभिमुखीकरणे Sy.

अङ्गेति क्षिप्रनाम Sk.

२. ०ष P सम्यगनेन स्तुतमिति प्रशंस Sy.

३. सुष्ठुमिति P. ४. द्योतमानः Sy.

५. मरणघर्माणं त्वां स्तुतवन्तं पुरुषम् Sy.

स्तोतारं मनुष्यम् Sk.

६. स्तोत्रणाम् Sk ७. धनवन् ! Sy.

८. स्तौमि त्वामित्यर्थः Sk

९. V. M ignores इन्द्र

१०. वसो इति PP.

११. राघ्नोत्येभिरिति राधांसि भूतानि Sy.

१२. गन्तारः । यद्वा धूतय इत्यत्र वर्णलोपः ।

धूतयः कम्पयितारस्ते त्वदीया मरुत-

श्च Sy.

१३. मा विनाशयन्तु Sy.

१४. सर्वत आहृत्यास्मत्समीपे कुरु । सर्वत्र

वर्तमानं धनमस्मभ्यं प्रयच्छेत्यर्थः Sy.

१५. ०मीड्यस्म० M.

१६. द्रष्टुभ्यम् M.

मन्त्रद्रष्टृभ्यः... अस्मभ्यम् Sy.

१७. V. Mādhava ignores च । आ ।

Ms. D. puts the figure

॥८४॥ here to indicate the

end of the eightyfourth

hymn. No such number is

given in P and M.

१८. स्वकीयान्यङ्गानि । ... यथा योषितः स्व-

कीयान्यङ्गान्यलङ्कुर्वन्ति तद्वत् Sy.

१९. सर्पणशीलाः Sy.

२०. अश्वा इव is omitted by P.

२१. रोदयति सर्वमन्तकाले इति रुद्रः परमे-

श्वरः । तस्य पुत्राः Sy.

पुत्रा । सुकर्मणि । धावापुषिव्यो । हि । मरुत । चक्रिरे । वर्धनाय । मयन्ति च । वीरा । यज्ञेषु ।
वर्धनाय । धावापुषिव्यो । हि । मरुत । चक्रिरे । वर्धनाय । मयन्ति च । वीरा । यज्ञेषु ।
वर्धनाय । धावापुषिव्यो । हि । मरुत । चक्रिरे । वर्धनाय । मयन्ति च । वीरा । यज्ञेषु ।

त उच्चितासो महिमानमाशत दिवि रुद्रासो अधि चक्रिरे सदाः ।

अर्चन्तो अर्कं जनयन्त इन्द्रियमधि श्रियो दधिरे पृश्निमातरः ॥२॥

त उच्चितासः । ते वपविन्दुभिः । सिक्ताः । महत्त्वम् । प्रापन् । दिवि च । अधि । सदनम् ।
अर्चन्तः । अर्चन्तः । अर्चनीयमिन्द्रम् । जनयन्तश्च । बलम् । श्रियः । अधिवधिरे ।

गोमातरो यच्छुभयन्ते अञ्जिमिस्तनुपुं शुभ्रा दधिरे विरुक्मतः ।

घाघन्ते विश्वमभिमतिनमप घर्तमान्येषामनु रीयते धृतम् ॥३॥

गोमातरः । “पुदिमये ये पयसो मरुतो जाता” इति ब्राह्मणम् । यदा तं आत्मानम् ।
मरुतः । आमरणे । अर्कं कुर्वते तदा । अङ्गेषु । कल्याणा मरुतः । विशिष्टदीप्तिमतः सुवर्ण-
मयान् कवचान् । दधिरे । सर्वम् । धनुम् । अपवाधन्ते तथा । एषाम् । मार्गान् । उवकम् ।
अनु । गच्छति यत्र गच्छति भवति तत्रोदकमिति ।

- १ ०भ्यो P D धावापुषिव्यो Sy
- २ यस्मात् Sy ३ वृष्टिप्रदानादिना
वर्धनाय । अतः सुवर्धस इत्यर्थः Sy
- ४ विशेषेण धानुकोपणशीला Sy
- ५ विद्वत्स्येषु यष्टम्यसया देवानिति विद्वया
यज्ञास्तेषु सोमपानेन हृष्यन्ति Sy
- ६ महीच्छुभिसोऽन्वयादेर्भङ्गका इत्यर्थः Sy
- ७ देवैरभिविक्ता Sy ८ ०क्तः M.
- ८ द्योतमाने मनसि Sy १० स्थानम् Sy
- ११ अधिकं सर्वोत्कृष्टं कृतवन्तः Sy
- १२ इन्द्रस्य लिङ्गं धीर्यम् Sy
- १३ ऐश्वर्याणि Sy
- १४ विद्व० D ०अधि is omitted
by M. आधिषयेनाधारयन् Sy
- १५ V Mādhava ignores धरातः ।
पुदिनमातरः Sy explains धरातः
as धरस्य पुत्रा मरुतः and पुदिन
मातरः २३ पुदिनेर्नाम्न्याया भूमे पुत्रा

- मरुतः प्रादनुते सर्वाणि रूपापीति
पुदिनभूमिः । पुदिनमाता येषां ते
तपोस्ता
- १६ ०तरः ५० M. ०वे P पुदिने 18
suggested for पुदिनये ।
- १७ ता P १८ गोक्ष्या भूमिमाता येषां ते
मरुतः Sy १९ रूपानिभ्यश्चर्कः Sy
- २० स्वकीयान्यङ्गानि Sy
- २१ वीप्ता Sy
- २२ विशेषेण रोधमानान्तरात्पुत्रान् Sy
- २३ After दधिरे M remarks :-
अत्र पुत्रद्वयपरिमितो प्रत्यपातः
- २४ हिसन्ति Sy २५ अनुसृत्य Sy
- २६ क्षरणशीलम् Sy
- २७ भवति । यत्र मरुतो गच्छन्ति वृष्टमुदक-
मपि तवनुसारेण तत्र गच्छतीत्यर्थः Sy
- २८ अनु । गच्छति यत्र गच्छति भवति तत्र
missing M

वि ये भ्राजन्ते सुमखास ऋष्टिभिः प्रच्यावयन्तो अच्युता चिदोजसा ।
मनोजुवो यन्मरुतो रथेषु वृषत्रातासुः पृषतीर्युग्ध्वम् ॥४॥

वि ये भ्राजन्ते । विभ्राजन्ते । ये । सुयज्ञा । आयुधं । प्रच्यावयन्त । अच्युतानि । अपि
पर्वतादीनि । बलेन । मनोवेगा । यदा । यूय पृषद्वर्णा अश्वा । रथेषु । आयुङ्ध्वम् । वर्षिता
गणो येषां ते वृषत्राता । तदा तेषां मार्गमनुगच्छतीति ।

प्र यद्रथेषु पृषतीर्युग्ध्वं वाजे अद्रिं मरुतो रंहयन्तः ।
उतारुषस्य वि प्यन्ति धाराश्चर्मैवोदमिर्व्युन्दन्ति भूमं ॥५॥

प्र यद्रथेषु । प्रायुङ्ध्वम् । यदा । रथेषु । अश्वा । वले सति । अद्रिमपि । मरुत । उत्क्षि-
पन्त । तदानीम् । दीप्तस्य मास्तस्य गणस्य सकाशात् । धारा । पतन्ति तेऽमी सर्वाम् । भूमिं
स्त्वल्पपरिमाणम् । चर्मैव । उदकै । विविधम् । क्लेदयन्ति ।

आ वो वहन्तु सप्तयो रघुष्यदो रघुपत्वानुः प्र जिगात बाहुभिः ।
सीदता बर्हिरुरु वः सदस्कृतं मादयध्वं मरुतो मध्वो अन्धसः ॥६॥

आ वो वहन्तु । आवहन्तु । युष्मान् । अश्वा । लघुगामिन । लघुपातिन । प्रजिगात च

१. सु is omitted by P. and D.
२. प्रकर्षेण च्यावयितारः प्रेरयितारो भवन्ति Sy. ३. च्यावयितुमशक्यानि Sy. ४. ०नन M.
५. पृषत्य इति मरुद्वाहनानां संज्ञा । ... पृषद्भिः श्वेतबिन्दुभिर्युक्ता मृगीः Sy
६. अश्वाः । रथेषु । आ missing M आयुधं ध्वं P. The correct reading should be आयुङ्ध्वम् । आभिमुख्येन नियुक्ता अकृद्भवम् । तदानीं पर्वतादिकं प्रच्यवत इत्यर्थः Sy
७. ०षप्रा० M वृष्ट्युदकसेचनसमर्थ-सप्तसङ्घात्मका यूयम् Sy.
८. ०गच्छन्तीति is suggested for ०गच्छतीति
९. V Mādhava ignores मरुतः

१०. The correct reading should be प्रायुङ्ध्वम् ।
११. अन्ने निमित्तभूते सति Sy.
१२. मेघम् Sy. १३. वर्षणार्थं प्रेरयन्तः Sy. १४. आरोचमानस्य सूर्यस्य वैद्युताग्नेर्वा सकाशात् Sy.
१५. वृष्ट्युदकधाराः Sy. १६. विमुञ्चन्ति Sy १७. विमुक्तास्ताश्च Sy.
१८. ०मै० P परिमितमल्पं चर्म यथाऽप्रयत्नेन क्लेद्यते एवम् Sy.
१९. आवोव० P अस्मद्यज्ञं प्रापयन्तु Sy.
२०. सर्पणशीला अश्वाः Sy.
२१. वेगेन गच्छन्त इत्यर्थः Sy.
२२. शीघ्रं ... गच्छन्तो यूयम् Sy.
२३. प्रकर्षेण गच्छत Sy.
२४. Omitted by P.

शत्रून् बाहुभिः। आसीदत च। बहिः। विस्तीर्णम्। स्थानम्। मुष्माकम्। इतम्। मधुसूदनेन।
सोमेन। मादयध्वम्।

तेज्वर्धन्त स्वतंवसो महित्वना नाकं तस्युरुच चक्रिरे सदः।

विष्णुर्यदावृष्टृषण मदच्युत वयो न सीदन्नधि बहिषि प्रिये ॥७॥

तेज्वर्धन्त। ते। अवर्धन्त। स्ववसा। माहात्म्येन। दिवं च। आस्थिता। विस्तीर्णम्।
आसनम्। चक्रिरे। यज्ञः। यदा। रक्षति। वपितारम्। शत्रुमदस्य व्यापकं मरुद्गणं तदा सोमं
पातु मस्तः। प्रिये। बहिषि। पक्षिणः। इव। शीघ्रमागत्य। सीदन्ति।

शूराद्भवेद्युधयो न जग्मयः श्रवस्ववो न पृतनासु येतिरे।

भयन्ते विश्वा सुवना मरुद्भ्यो राजानइव त्वेपसँदशो नरः ॥८॥

शूराइव। शूरा इव। योदाः। गच्छन्तः। शत्रुभ्यः। अन्नमिच्छमानाः। इव। युद्धे।

- १ ०षू P
२ स्वकीयहस्तेरस्मभ्यं शतव्यं यनमाह
स्य Sy ३ बाहुरा० P
४ वेदिसक्षणं स्थानम्। तत्र यदास्तीर्णं
बहिः तस्मिन्बहिष्पुपविशत Sy
५ अस्माभिः Sk. ६ मयुरस्य Sy
७ सोमरक्षणस्यान्नस्य पानेन तुप्ता भवत
Sy सोमरक्षणेनाग्नेन। मयुस्वावस्य
वा सोमरक्षणस्याप्रत्यकदेशेनेत्यर्थं Sk.
८ V Mādhava ignores मस्तः
९ सर्वप्रकारं वृद्धिं प्राप्ता Sk.
१० नाम्यस्य कस्यचिद् बलमपेक्षन्ते Sy
११ सन्नं नभोरक्षार्थं स्थानञ्च स्वकीय
निवासाय Sy स्थानमात्मनः Sk.
१२ विष्णुरेवागत्य Sy सप्तम्यर्थे चात्र
प्रथमा। अन्तर्भीतिमत्वर्थो वा विष्णुशब्दः।
यज्ञे यज्ञवान् वा यजमानः Sk.
१३ यथा M. १४ तर्पयति Sk.
१५ कामानिवर्षकम् Sy
१६ ०मबध्या० M. मवस्य हृपस्यासेक्तारं
यज्ञम् Sy बहुवचनस्य स्थान उभय
श्रेकवचनम्। गणापेक्षं वा। मवभ्युत्तमिति
व्यवतिर्गतिकर्मा। वपितुं सोमरक्षणं
च मरुं प्रति गस्तुं मरुतो मरुद्गणं
वेत्यर्थः Sk. १७. ०य M.

- अभिर्बहिषि प्रिये प्रियस्य वेधां
विस्तीर्णस्य बहिष उपरि। यत्ने यदा
यजमानो मस्तस्तर्पयिष्यति तदा
पक्षिण इव शीघ्रमागत्य मस्तो वेधां
बहिषि निवीरन्तीत्यर्थः Sk.
१८ अस्मदीये यज्ञे Sy १९ पक्षिणो यथा
शीघ्रमागच्छत्येवं शीघ्रमागत्य Sy
२० V Mādhava ignores ह। अयि
२१ शीरोपेता युयुत्सव पुरुषा इव च।
शत्रुभिर्युध्यमाना पुरुषा इव च Sy
२२ इवशब्दः परपुरणः। शूरा मस्तः।
अथवा शूरा इत्युपमानभूतेदयमानोपमेय
साधारणशब्दाध्याहारः। शूरा इव
जेतारः। यथा शूरा मनुष्या नियमेन
शत्रूणां जेतार एव मस्त इत्यर्थः Sk.
२३ यथा च युद्धशीला मनुष्याः शत्रून् प्रति
गमनशीला एव मस्तः Sk
२४ ०न्त P न्तश्च D
मस्तः। अन्नमात्मन इच्छन्तः पुरुषा
इव Sy
२५ इच्छन्त 18 suggested for इच्छ-
मानाः। श्वोऽन्नं धनं कीर्तिर्वा। तत्कामा
श्वस्यवा। यथा च श्वस्यवो मनुष्या
एव मस्तः Sk

गच्छन्ति । द्वितीयो नकार पूरण । बिभ्यति । च । विश्वानि । भुवतानि । मरुद्भ्य । राजान
इवालङ्कृता । दीप्तसन्दर्शना । नेतार ।

त्वष्टा यद्वज्रं सुकृतं हिरण्ययं सहस्रभृष्टिं स्वपा अवर्तयत् ।

धत्त इन्द्रो नर्यपांसि कर्तुवेऽहन्वृत्रं निरपामौब्जदर्शवम् ॥६॥

त्वष्टा यद्वज्रम् । त्वष्टा । यत् । आयुधम् । सुकृतम् । हिरण्यालङ्कृतम् । सहस्रधारम् ।
सुकर्मेन्द्राय । समर्पयामास । त वज्रमधारयत् । इन्द्र । नेतरि मरुद्गणे सहायभूते सति ।
कर्माणि । कर्तुमथ । वृत्रम् । अहन् हत्वा च । अपाम् । अर्णव मेघम् । निर्जघान ।

ऊर्ध्वं नुनुद्रेऽवतं त ओजसा दादृहाणं चिद्विभिदुर्वि पर्वतम् ।

धमन्तो वाणं मरुतः सुदानवो मदे सोमस्य रण्यानि चक्रिरे ॥१०॥

ऊर्ध्वं नुनुद्रे । गोतमो मरुभूमिष्ठस्तुष्टाव मरुतस्तृषा तस्मा उच्चिक्षिपु ,

१. प्रयतन्ते, वृत्रादिभिर्युद्धे व्याप्रियन्ते Sy.

प्रयत्नं कुर्वन्ति Sk.

२. सर्वाणि भूतानि Sk. ३. राजा M.

४. उपरूपतया द्रष्टुमशक्या भवन्ति तेभ्य इत्यर्थः Sy. उज्ज्वलरूपा इत्यर्थः Sk.

५. वृष्ट्यादेनेतारः Sy. मनुष्याकाराः Sk.

६. V. Mādhava ignores इत् ।

७. यद् वज्रं is omitted by M.

८. विश्वनिर्माता Sy. देवशिल्पी Sk.

९. व्यत्ययेनात्र नपुंसकता । यम् Sk.

१०. वज्रम् Sk.

११. सम्यङ् निष्पादितम् Sy.

सुकरणम् Sk.

१२. ०त D. सुवर्णमयम् Sy.

१३. भृष्टयोऽत्राश्रय उच्यन्ते । सहस्राश्रिम् Sk.

१४. कृतवानित्यर्थः Sk.

१५. ०न्द्रा M.

१६. अत्र नृसम्बन्धासृशब्देन सङ्ग्रामोऽभिधीयते । सङ्ग्रामे Sy.

नराकारे । . . . मनुष्याकाराणां मरुतां

गणस्य वज्रमिन्द्रोऽर्पयतीत्यर्थः Sk.

१७. ०ण P.

१८. शत्रुहननादिलक्षणानि Sy.

वृत्रवधादीनि Sk.

१९. वृष्ट्युदकस्यावरकम् Sy.

२०. तेन निरुद्धा अपश्च . . . निःशेषेणाधोमुखमपातयत् Sy.

अथवाऽपामिति द्वितीयार्थे षष्ठी । उब्ज आजवे । वृत्रोदरान्तर्गता अपो भुवं प्रति गमनाय नियमेन ऋजूकरोतीत्यर्थः Sk.

२१. ०व M.

अर्णसोदकेन युक्तं मेघम् Sy.

उदकवन्तम् Sk.

२२. ऊर्ध्वं D.

उपरि यथा भवति तथा Sy.

२३. ननु० P.

प्रेरितवन्तः, उत्खातवन्त इत्यर्थः Sy.

२४. गौ० M

२५. ०षु तु० M.

२६. ऊर्ध्वं सन्तं मेघं . . . प्रेरयन्ति Sk.

कूपम् । दूरस्थम् । मस्तः । बलात् । कः शिलोच्चयम् । च । विभिन्दुः । यो मार्गस्य निरोधक
आरमीयम् । वाणवाद्यं च । घमन्तः । मस्तस्त्यमी । सुदानाः । सोममत्तादश्च । रमणीयानि । किरि
एवंविधानि कर्माणि शेषमुत्तरया वद ।

जिह्व नुनुद्रेञ्चतं तया दिशासिञ्चन्नुत्स गोतमाय तृपणजे ।

आ गच्छन्तीमवसा चित्रमानवः काम विप्रस्य तर्पयन्तु धाममिः ॥११॥

जिह्वं नुनुद्रे ।

जिह्वं तिर्यञ्चमित्यर्थो नोवनं प्रेरणं स्मृतम् ।

कूपं तथा दिशा यस्यां स्तोता वसति गोतम ॥

स्यापमित्वाथ तं कूपं कृत्वाऽऽह्वयं समीपत ।

उदसिञ्चंश्च तं कूपं गोतमाय विपासव ॥

आगच्छ-त्येनमवसा मस्तक्षिन्नदीप्तय ।

पुरस्तात् प्रादुरभवन् रक्षणार्थमय स्वयम् ॥

अथ मेघाधिनस्तस्य कामं तीर्षारकैर्जलं ।

अतर्पयन्नुत्तोर्यं दलोकैरित्यमुदीरित ॥

- १ अवतत् अवपतितम् अयोगतम् । अघो मुलमित्यर्थः । अथवा अवत इति कूप नाम । तत्सावुदयाच्चात्र तद्भ्यपवेशः । बहूश्चत्वादिना सावुदयेन कूपसवृषां मेघमूर्ध्वं प्रेरयन्ति क्षिपन्तीत्यर्थः Sk.
- २ शानुहाणं शिबत्यन्तबुद्धीभवन्तमपि । अत्यन्तं बुद्धमपीत्यर्थः Sk. १ बला M.
- ४ कसि० M कश्चि० D एषं कूपमुत्साय ऋषेराधमं प्रति मयन्तो मस्तः Sy मेघं शिलोच्चयं वा Sk.
- ५ विभिम्बन्ति Sk.
- ६ मार्गमध्ये प्रबुद्धं गतिनिरोधकम् Sy
- ७ क्षातसंख्याभिस्ताम्नीभियुक्तं धीणाविशेषम् Sy शब्दम् । महार्तं शब्दं कुर्वन्त इत्यर्थः Sk. ८ ०न्ते D शब्दवन्तः । उच्चारयन्त इत्यर्थः Sk.
- ८ रणी० M रमणीयानि धनानि Sy
- १० स्तोत्रुम्यं कुर्वन्ति Sy
- ११ V Mādhava ignores नुनुद्रे । वि

- नुनुद्रे प्रेरितवन्तः, उल्कातवन्त इत्यर्थः Sy
- १२ कुटिलं मेघम् । अन्यस्यां दिशि व्यवस्थितं सन्तमित्यर्थः Sk. ११ ०प M
- १४ क्षारितवन्तः Sk. १५ जलप्रवाहं कूपाद्बुधस्य Sy कूपसवृषां मेघम् Sk.
- १६ ०गन्ति M तत्समीपं प्राप्नुवन्ति Sy
- १७ ०वता M ईवृशोन रक्षणेन सह Sy एतेऽवता तर्पणेन पासनेन वा विभि-
त्तेन । आत्मानं तर्पयितुं यष्टम् पासयितुं वेत्यर्थः Sk. १८ गोतमस्य Sy यष्टुः स्तोत्रुश्च Sk. १९ कामयं P अभिलाषम् Sy २० आयुषो धारकैः Sy धीयन्ते तानीति धामानि धनाग्यप्र-
भिप्रेतानि । तैः । अथवा धामानि स्थानानि । इह च परत्र च लोकैऽभिप्रेतैः स्थानैरित्यर्थः Sk. २१ अतल्पय० M. आहावेषेऽग्रामयम् Sy तपयन्तीत्यर्थः Sk. ०र्थ M २३ ०कैर्यं M.

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुपे यच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यन्त रयि नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥१२॥

या वः शर्म^१ । यानि । युष्माकम्^२ । गृहाणि । स्तुवते^३ । सन्ति । तानि त्रिच्छदिष्काणि^४ ।
यजमानाय अधिगच्छत^५ । अस्मभ्यम्^६ । तानि । मरुत^७ । विविधम्^८ । गच्छत^९ । रयि च । न । धत्त^{१०} ।
वृषण^{११} । सुपुत्रम्^{१२} ।

I. 86.

मरुतो यस्य हि क्षये पाथा दिवो विमहसः । स सुगोपातमो जनः ॥१॥

मरुतो यस्य । मरुत^{१३} । यस्य । गृहे^{१४} । पिवयं सोमम् । दिव आगत्य । विशिष्टदीप्तय । स ।
अत्यन्त शोभनगोपूक^{१५} । जन^{१६} ।

यज्ञैर्वा यज्ञवाहसो विप्रस्य वा मतीनाम् । मरुतः शृणुता हवम् ॥२॥

यज्ञैर्वा^{१७} । यज्ञै^{१८} । वा हेतुभि^{१९} । यज्ञस्य वोढार^{२०} । अथवा । विप्रस्य^{२१} । स्तुतिभिस्तच्छुश्रूषया^{२२} ।

१. शम P. २. सुखानि . . . वा . . .
पूर्वोक्तलक्षणानि शर्माणि यानि सन्ति
यानि च . . . हविर्दत्तवते यजमानाय Sy.
शर्माणि सुखानि गृहाणि वा Sk.

३. युष्मान् स्तुतिभिर्भजमानाय Sy.

४. स्त्रीहदिष्काणि M पृथिव्यादिषु त्रिषु
स्थानेष्ववस्थितानि Sy. धीयन्ते प्राणिनां
देहेष्विति घातवोऽन्नरसाः । तदैवमनुष्यो-
पभोग्यैः । त्रिभिरप्युपेतानि त्रिधातूनि Sk

५. अधिशब्दः . . . पदपूरणः Sk.

६. यच्छत is suggested for गच्छत ।
अधिकं प्रयच्छत Sy यच्छत दत्त Sk.

७. अभ्यां P. ८. यच्छत is sugges-
ted for गच्छत । विशेषेण प्रयच्छत
Sy. दत्त Sk. ९. दत्त Sy.

१०. कामानां वर्षितारः Sy वर्षितारः Sk.

११. शोभनैर्वीरैः पुत्रैः पौत्रैश्चोपेतम् Sk.

१२. Ms. D. puts the figure ॥८५॥
here to indicate the end of

the eightyfifth hymn. No
such number is given in P.
and M १३. यजमानस्य Sy.

१४. व P. १५. विविधं महान्तः Sk.

१६. ंगोपकः is suggested for
०गोपूकः ।

शोभनैः पालकैरत्यन्तं युक्तो भवति Sy.
अतिशयेन शोभना गोप्तारो यस्य स
सुगोपातमः । मरुदादिभिर्देवैर्वा शोभनै-
र्गोप्तृभिरतिशयेन रक्ष्यन्ते Sk.

१७. जातो यजमानः Sy.

१८. V. Mādhava ignores हि

१९. जज्ञे M. २०. वाशब्दः समुच्चये Sy.
वाशब्दोऽत्र चार्थे । यज्ञैश्च निमित्तभूतैः
Sk. २१. यज्ञ ऊह्यते यान् प्रति ते
यज्ञवाहसः । यष्टव्या इत्यर्थः Sk.

२२. अयजमानस्य मेधाविनश्च Sy.

मेधाविनश्च मम Sk. २३. यागाननु-
भवितुं स्तुतीश्च श्रोतुमित्यर्थः Sk.

मस्ता ! दृणुत । ह्यानम् ।

उत वा यस्य वाजिनोऽनु विप्रमर्तचत । स गन्ता गोमति व्रजे ॥३॥

उत वा । अपिच । यस्य । हविष्मन्त ऋत्विजः । मेधाविर्न मरुद्गणम् । अन्वतस्त संस्तु-
वन्ति । संपदं निघंते । गोमति । व्रजे संबंदिता ।

अस्य वीरस्य ब्रह्मिणि सुतः सोमो दिविष्टिपु । उक्थ मर्दश्च शस्यते ॥४॥

अस्य वीरस्य । अस्य । वीरस्य मम । यज्ञे । सुत । सोमः । दिवसागमनेषु । शस्त्रम् । च ।
मदकरम् । शस्यते ।

अस्य श्रोपन्त्वा सुवो विश्वा यश्चर्षणीरुमि । धूर् चित्सुप्रीरिपः ॥५॥

अस्य श्रोपन्तु । मम । दृष्वन्तु । भावयितारः । सर्वे । मनुष्यान् । यः । अभिमवति । सुवीर्य

१ यज्ञततो यजमानस्य यागरहितस्य स्तोत्रु
इवाह्वानमवश्य भवद्भिः श्रोतव्यं, यतो
भयस्तो यज्ञस्य षोडशः स्तुतिप्रियादधेति
भावः Sy

२ ऋत्विजं प्रति Sk.

३ तस्यति करोतिकर्मान्यत्र । इह तु
गमनार्थः । गच्छत्य Sk

४ तीक्ष्णीकृषन्ति Sy

५ The correct reading would
be स पदं

६ प्राप्नोति Sk.

७. बहुभिर्गोभिर्युक्ते Sy
गोभिः पूर्णं गोष्ठमित्यर्थः Sk.

८ प्रजे D गोष्ठे Sy

९ अस्य मम गोतमस्य यजमानस्य वा Sk.

१० सामुक्षेपणकुक्षस्स्य Sy
स्तुतिकरणशूरस्य Sk.

११ ऋत्विग्भिरभियुतो भवति Sy

१२ यजनीयवित्तेषु Sy धौरिव्यते गम्यते
प्राप्यते धामिस्ता विविष्टयः । स्वर्गकला
इत्याः । तासु Sk.

१३ मरुद्देवताकम् Sy

१४ मरुद्यातुना युक्ता 'मरुतो देवा सोमस्य
मत्सन्' इत्यादिका मास्ती भित्ति च
अस्य मरुद्गणस्य हर्षाय Sy
हृयकरम् Sk.

१५ शं M The correct reading
Should be शस्यते
होत्रा पठयते Sy

१६ यजमानस्य स्तुतिम् Sy
अस्येति षतुर्ष्यं पठ्ठी । अस्मै
मह्यं गोतमाय यजमानाय वा Sk.

१७ सुवो भूमेः । इह धामुत्र च स्थाना
नीत्यर्थः Sk. १८. सर्वान् शत्रुभूताम्
। अभिभुवः अभिमवति, तादृगणा
कारा मस्तः दृष्वन्त्यित्यर्थः Sy

१९ ०प्याभ्यः M

२० प्राप्ताभिः भवन्तु Sy केन ? सामभ्यस्त्
स्तुतिभिः । अभ्येभ्यो मनुष्येभ्योऽतिशयेन
यो मस्तः स्तौतीत्यर्थः Sk.

२१ स्तुते प्रेरयितारं यजमानमपि Sy
सूर्यं च Sk.

पुरुषम् । सत्सुषी । इषोऽन्नानि युद्धेऽभिगच्छति यो गण ।

पूर्वीभिर्हि ददाशिम शरद्भिर्मरुतो वयम् । अत्रोभिश्चर्षणीनाम् ॥६॥

पूर्वीभिर्हि । बह्वीभिः । हि । दत्तवन्तः । शरद्भिः । मरुतः । वयं भवद्भ्यो हवीषि ।
मनुष्याणाम् । रक्षणार्थमिति ।

सुभगः स प्रयज्यवो मरुतो अस्तु मर्त्यः । यस्य प्रयांसि पर्वथ ॥७॥

सुभगः सः । सुभगः । सः । प्रकर्षेण यष्टव्या । मरुतः । भवतु । मर्त्यः । यस्य । हवीषि ।
आत्मानं नयथ ।

शशमानस्य वा नरः स्वेदस्य सत्यशवसः । विदा कामस्य वेनतः ॥८॥

शशमानस्य । भजमानस्य । वा । नेतारः । स्विन्नगात्रस्य वा श्रमेण । सत्यवला । जानीत ।
कामम् । कामयमानस्य ।

१. ०यच्छति is suggested for
०गच्छति ।

मरुद्भिः प्रत्तान्यन्नानि Sy.

अन्नकारणत्वाद् आपोऽत्र इष उच्यन्ते ।
याश्चेमा रश्मिभिराह्नियमाणा सूर्यं प्रति
गता आगामिवृष्टिलक्षणा अन्नकारणभूता
आपस्ताश्चेत्यर्थः Sk.

२. ०ण M.

३. V. Mādhava ignores चित् ।

४. ०भि P.

५. पूर्वीभिः शरद्भिरित्युभयत्र सप्तम्यर्थे
तृतीया । शरच्छब्दश्च संवत्सरवचनः ।
हिंशब्दोऽप्यर्थः । पूर्वेष्वपि संवत्सरेषु Sk

६. युष्मभ्यं हवीषि Sy.

७. सवत्सरैः Sy.

८. सर्वस्य द्रष्टृणां सर्वज्ञानां भवतां सम्ब-
न्धिभिः . . . रक्षणैर्युक्ताः सन्तो
वयम् Sy. पुत्रपौत्रादिमनुष्याणाम् Sk.

९. शोभनधनः Sy.

भग इति धननाम । सुधनः Sk.

१०. मनुष्यो यजमानः Sy.

११. हविलक्षणान्यन्नानि Sy

१२. आत्मनि सिञ्चथ स्वीकुर्येत्यर्थः Sy.
पारयथ प्राप्नुथ । भक्षयथेत्यर्थः Sk.

१३. युष्मान् स्तुतिभिः Sy.

शशमानः स्तुतिकरणशीलः । तस्य Sk.

१४. वाशब्दः समुच्चये Sy

१५. ०र P M. ०रं D.

मनुष्याकाराः Sk.

१६. स्विगा० M स्तावकमन्त्रोच्चारण-
जनितेन श्रमेण स्विद्यमानगात्रस्य Sy.

१७. युष्मत्परिचर्याश्रमेण । महता यत्नेन
युष्मान् परिचरतेत्यर्थः Sk

१८. लम्भयत, प्रयच्छतेत्यर्थः Sy.

ज्ञानेनात्र तत्पूर्वकं पूरणं लक्ष्यते । . . .

पूरयत कामयमानस्येत्यर्थः Sk

१९. ०यमास्य P

वेनतिः क्रान्तिकर्मा Sy.

युयं तत्सत्यशवस आविष्कर्त महित्वना । विध्यता विद्युता रक्षः ॥६॥

युयं तत् । युयम् । तत् । सत्यबलो ! आविष्कृतं यरुम् । माहात्म्येन । विध्यत च । अशान्या मुद्धे । रक्षः ।

गूहता गुह्य तमो वि यातु विश्वमत्रियम् । ज्योतिष्कर्ता यदुद्भमसि ॥१०॥

गूहता गुह्यम् । नाशयत । नाशयितव्यम् । तम । रक्षः । विविधम् । हत । सर्वम् । रक्षः । ज्योति । कृष्ट । यदा । धर्मं कामयामहे । भवतः ।

I 87

प्रत्वक्षसः प्रतवसो विरिञ्चिनोऽज्ञानता अविशुरा ऋजीपिणः ।

जुष्टमासो नृतमासो अञ्जिमिर्व्यानञ्जे के चिदुत्साइव स्तुभिः ॥१॥

प्रत्वक्षसः । प्रवर्षेण घट्टूणां तनूकर्तारिः । प्रकृष्टबलाः । महान्तः । अग्रगताः । अनेकाकिन

- १ बुधवपाविषु प्रसिद्धं मुष्मदीयं माहात्म्यम् Sy
 २ अग्यरप्रधुष्यबलाः । Sy
 ३ प्रकाशयत Sy सर्वलोकप्रकाशं कृष्ट Sk
 ४ ०८ P D
 ५ माहात्म्येन P
 ६ ताडयत, नाशयतेत्यर्थः Sy
 तापयत Sk.
 ७ विद्योतमानेन तेन महत्त्वेन Sy
 विद्युत्प्रजननेन रक्षसि हतेत्यर्थः Sk.
 ८ युयुद्धे M
 ९ अस्माकमुपद्रवकारिणं राजसादिकम् Sy
 १० त M.
 ११ संबृतं कृष्ट । यथाऽस्माभिर्न बुध्यते तेषाञ्चर्शनं प्रापयत । विनाशयते त्यर्थः Sy संब्रुणुत । अपनयतेत्यर्थः Sk.
 १२ गुहायां स्थितं सर्वत्र ध्याप्य वर्तमानम् Sy संवरणयोग्यम् Sk.
 १३ यापयत, अस्मात्संज्ञानिर्गमयत Sy
 १४ र्षं P १५ अतारं राजसादिकम् Sy सर्वं भक्षयितारं रक्षा-विशाषादिकम् Sk.

- १६ सूर्यादिकम् Sy विद्युदात्म्यम् Sk.
 १७ यत् Sy
 यदा । गुह्यं गुहायां क्षरीरान्तर्गतगुहा रूपे हृद्ये भवं तमो मावस्थाज्ञानं तद् गूह्यत विनाशयत । अत्रिणं पुरुषार्थं स्वात्तारं कामक्रोधादिकं सर्वं विनिर्गमयत । यज्योति परतत्त्वसाक्षात्काररूपं ज्ञानं कामयामहे, प्राणापानादिपञ्चबुद्धि रूपा हे मस्तस्तत्कर्त कृष्ट Sy
 १८ The words रक्षः, used immediately after तमः, and भवतः, at the end, seem to be unnecessary
 After प्रत्वक्षसः I 87 १, Ms D puts the figure ॥६॥ to indicate the end of the eightysixth hymn. No such number is given in P and M
 १९ शत्रुघातिन इत्यर्थः Sy
 २० विविधेन अययोवेकोपेताः Sy
 २१ ०८प्रकाः M सर्वोत्कृष्टा इत्यर्थः Sy

स्तृतीयसवनेऽन्वयात् । ऋजीषिण । पर्याप्ततमा । नेतृतमा । आभरणै । व्यक्ता अभवन् । के ।
चित् । रश्मय इव । प्रभाभिरिति मरुतो वदति ।

उपह्वरेषु यदचिध्वं ययिं वयइव मरुतः केन चित्पथा ।

श्रोतन्ति कोशा उप वो रथेषु घृतमुचता मधुवर्णमर्चते ॥२॥

उपह्वरेषु । यदा । अचिध्व सञ्चितमकुरुत । मेघम् । पक्षिण इव । मरुत । केन । चित् ।
पथा शीघ्र गच्छन्तस्तदानीम् । उपक्षरन्ति । मेघा । युष्माकम् । रथेषु स्थितास्तथा सति । उदकम् ।
सिञ्चत । मधुसदृशवर्णम् । परिचरते ।

१. अचियुक्ताः । सप्तगणरूपेण सङ्गीभूता

इत्यर्थः Sy. अभीरवः Sk.

२. तृतीयसवने ऋजीषस्याभिषवात् तत्र च
मरुतः स्तूयन्ते इति तेषामृजीषित्वम् । यद्वा
ऋजीषिणः प्रार्जयितारो रसानाम् Sy.

३. ०मताः M. ०मनाः P.
अतिशयेन यष्टृभिः सेविताः Sy.
प्रियतमा अवितृततमा वा Sk.

४. अतिशयेन मेघादेनेतारः Sy.
नृशब्देन तदाकारस्तद्विषयं वा प्राज्ञस्वयं
लक्ष्यते । अतिशयेन मनुष्याकाराः प्रज्ञस्ता
वेत्यर्थः Sk ५. रूपाभिव्यञ्जकैः Sy.
रत्नप्रार्थः Sk ६. वक्ता M.
नभसि व्यक्ता दृश्यन्ते Sy व्यज्यते Sk.

७. ये केचन सूर्यरश्मयो यथा नभसि दीप्यन्ते
तद्वत् Sy. उल्लाश्चन्द्ररश्मयः Sk.

८. स्वशरीरस्याच्छादकैः Sy. स्तृभिरित्यपि
नक्षत्रनाम । यथा केचिदुल्लाश्चन्द्ररश्मयो
नक्षत्रैः सम्बद्धाः सौम्यरूपा व्यज्यन्ते
तद्वदित्यर्थः Sk. ९. उपह्वर्तव्येषु
गन्तव्येष्वस्माकं सन्निकृष्टेषु नभसः
प्रदेशेषु Sy. गह्वरेषु पर्वतप्रदेशेष्व-
न्तरिक्षप्रदेशेषु वा व्यवस्थितम् Sk.

१०. यथा विध्वं M. वर्षणसामर्थ्येनोपचितं
कुरुय Sy अथवा यदचिध्वमित्येतदेव
चनतेर्गतिकर्मण उपधाया इत्वम् ।

चित्तिरेव वा सामर्थ्याद् गत्यर्थो
द्रष्टव्यः । यदा गच्छथ ययिं मेघसमूहं
प्रति Sk. ११. ०तमरुत P.

१२. केनचिदाकाशमार्गेण Sy. येनान्यः कश्चि-
दपि गन्तु न शक्नोति तेन केनापीत्यर्थः Sk.

१३. ०न्त त० M. ययिं गन्तारम् । नष्टार-
मित्यर्थः Sk. १४. जलं मुञ्चन्ति Sy.

१५. अथवा (येन) चर्ममयेन रज्ज्वा बद्धेन
कूपादुदकमुत्तार्यते स कोश इत्युच्यते ।
इह तु तत्सदृशत्वान्मेघाः कोशा अभि-
प्रेताः । उदकपूर्णा मेघा इत्यर्थः Sk.

१६. रथे M उप वो रथेषु । उपशब्दः सामीप्ये ।

समीपे वो युष्माकं स्वभूतानाम् । यत्र
प्रदेशे युष्मदीया रथा व्यवतिष्ठन्ते
तत्र रथचक्रधाराभिर्द्विष्टदयमाना मेघाः
प्रक्षरन्तीत्यर्थः Sk. १७. तथात्यु० P
सभ्यु० M. वृष्ट्युदकम् Sy. वृष्टि-
लक्षणम् Sk. १८. अस्मदभिलषितां
वृष्टिं कुरुतेत्यर्थः Sy. पातयतेत्यर्थः Sk.

१९. ०तेः M युष्मान् हविर्भिः Sy.
स्तोतुरर्थाय Sk.

२०. V. M. ignores उपह्वरेषु । It is
explained as उपह्वर्तव्येषु गन्तव्ये-
ष्वस्माकं सन्निकृष्टेषु नभसः प्रदेशेषु by
Sy. गह्वरेषु पर्वतप्रदेशेषु अन्तरिक्ष-
प्रदेशेषु वा Sk

प्रीयामग्नेषु विद्युरेवं रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युञ्जते शुभे ।
ते क्रीळ्यो घुनयो आजदृष्टयः स्वयं महित्व पनयन्त धृतयः ॥३॥

प्रीयामग्नेषु । प्रकपेण चलति । मरुताम् । उत्तरेपक्षेषु । गमनेषु । एकाकिनीव । भूमि ।
यदि । खलु । अमी युक्ता भवन्ति । उदकार्यम् । ते । क्रीडनधीला । कम्पयितारः । दीप्यायुषा ।
स्वयमेव । माहात्म्यम् । कथयन्ति । घृन्वन्त ।

स हि स्वसृष्टृपदश्चो युवां गणोऽथैया ईशानस्तविपीभिराष्टृतः ।

असिं सृत्य ऋणुयावानेद्योऽस्या धियः प्राविताथा धृपां गृणः ॥४॥

स हि स्वसृत् । स । हि । स्वयमेव सती । पृपदश्यः । तदणः । मरुद्गण । अनया । ईशितव्य

१ ऽग्नेऽ D The correct reading would be प्रियामग्नेषु

२ कम्पते Sy कम्पते भूमि Sk.

३ मेधानाम् Sy गमनकालेषु Sk.

४ मरुतां सम्बन्धिषु मेधानां नियमनेषु सत्सु Sy

यथा च ग्रामेषु स्वरूपेषु Sk.

५ ऽकीनिव P

गमनेषु missing M.

यथा भर्त्रा विद्युक्ता जाता राजोपद्र

वादिषु सत्सु निरालम्बा सती कम्पते

तद्वत् । यथा । यथा खलु मरुता स्व

कीयाम् रथान् युञ्जते अश्वैर्योजयन्ति

तवानीमेवां रथानां सम्बन्धिषु पर्व

तावेरुक्षेपकेषु ग्रामेषु गमनेषु भूमि

नीत्या कम्पते Sy

६ यथा Sk.

७ हृषाब्धोऽत्र चार्थे Sk.

८ मेधान् सञ्जीकुर्यन्ति Sy

पृपतीरुश्राम ? (अशवा) घृञ्जते Sk.

९ शोभनाय वृष्ट्युपबकाय Sy

उदकार्यं यथा गच्छन्ति मरुता सप्त

द्व्यन्ति च मेधान् हन्तुं तत्रा भयेन

कम्पत इत्यर्थः Sk. ।

१० चलनस्वभावाः Sy शत्रूणाम् Sk.

११ शीप्ततोरणा वा Sk.

१२ ऽवृष्यं P स्वकीयम् Sy

१३ व्यथहरन्ति प्रकटयन्तीत्यर्थः Sy

पनन्ति स्तुत्यर्थः । स्तावयन्ति । तथा

तथा स्वयमेवोपकुर्यन्ति यथा यथा

परितुष्टाः स्तोतारो मरुतां माहात्म्यं

स्तुवन्तीत्यर्थः Sk. १४ मुग्धस्त P

पर्वतादीन् घृन्वन्त सन्तः Sy

यवतेर्गतिकर्मण इदं रूपम् । गन्तारो

मेधान् यतान् शत्रून् वा प्रति Sk.

१५ The correct reading would

be स हि स्वसृत्

१६ हिषाब्धः पवपूरणः Sk.

१७ महान्यः कश्चिच्चतस्य मरुद्गणस्य प्रेरको

ऽस्ति Sy स्वयंगामी Sk.

१८ पृपत्यः श्वेतबिम्बद्विस्ता मृग्योऽथ

स्यानीया यस्य स तथोक्तः Sy

पृपद्वर्षो वद्वः Sk.

१९ नित्यतरुणः Sy

२० मरुद्गणः । अनया missing in M.

अस्य Sy अपेक्षि बहुवचनस्य

स्थाने व्यत्ययेनैकवचनम् । आभि

स्तविपीभिः Sk.

पृथिव्येशितव्ये (?) । ईशान^२ । बलै^३ । आवृत । असि । सत्यकर्मा स्तोतृणाम् । ऋण प्रतिगन्ता^४ (?) ।
प्रशस्य^५ । अस्य^६ । कर्मण^७ । प्रकर्षेण रक्षिताऽसी । वर्षिता च । गण^८ ।

पितुः प्रत्नस्य जन्मना वदामसि सोमस्य जिह्वा प्र जिगाति चक्षसा ।

यदीमिन्द्रं शम्यृक्कारा आश्रुतादिन्नामानि यज्ञियानि दधिरे ॥५॥

पितुः प्रत्नस्य^६ । पितु^{१०} । पुराणस्य स्तोत्रकुशलस्य सकाशात् । जननेन वयमपि स्तुति-
कुशला । स्तुम^{१२} । सोमस्य सुतस्य^{१३} । दर्शनेन^{१४} । मम जिह्वा^{१५} स्तोतृकामा । निर्गच्छति^{१६} । यदा^{१७} । एनम्^{१८} ।
इन्द्रम्^{१९} । कर्मणि^{२०} । स्तोत्रवन्तो मरुत^{२१} । व्याप्नुवन्^{२२} । अनन्तरम्^{२३} । एव^{२४} । यज्ञियानि^{२५} । नामान्युदकानि ।

१. ०थिव्यो० M.
२. ०तव्ययोशा० P.
०तव्ययेशा० D.
सर्वस्य जगतः... ईशानशीलः Sy.
३. अन्येषामसाधारणैः Sy.
- एतैरात्मीयैः सेनालक्षणैर्वलैः Sk.
४. ०गतं P. ०गता D.
स्तोतृणामृणस्यापगमयिता । बहुलस्य
धनस्य दातेत्यर्थः Sy. यानि
स्तोतृणामृणानि तेषां यापयिता ।
अपगमयितेत्यर्थः Sk.
५. अस्मदीयस्य Sy.
६. प्रज्ञाया वा Sk.
७. जलानाम् Sy.
८. V Mādhava ignores अथ ।
९. Omitted by P. अस्माकं जनकस्य
रहूगणस्य Sy.
पिता मरुता रुद्रः Sk.
१०. रुद्राख्यस्य पितुः पुराणस्य सकाशात् Sk.
११. मरुतां जन्म तेन हेतुना Sk
१२. ब्रूमः । वक्ष्यमाणं वृत्तान्तमस्माकं
पितोपदिष्टवान्, अतो वयं ब्रूम इत्यर्थः ।
Sy. यस्माद्ब्रुवात् पुराणाज्जात-
त्वादभिजनोपेता मरुतस्तस्मादेतान् स्तुम
इत्यर्थः Sk.
१३. यज्ञेषु Sy.

- द्वितीयार्थे पण्डी । सोम प्रति Sk.
१४. प्रकाशमानयाऽऽहुत्या सहिता Sy.
यस्माच्च सर्वज्ञेयाना ज्ञातार इत्यर्थः Sk.
१५. स्तुतिरूपा वाक् Sy.
मरुतां जिह्वा Sk.
१६. मरुद्गणं प्रकर्षेण गच्छति । यज्ञेषु सोमा-
हुतिः स्तुतिश्च मरुद्भ्यः क्रियते Sy.
प्रकर्षेण गच्छति । सोममपि यज्ञेषु
तस्मादेव पिवन्तीत्यर्थः Sk.
१७. यस्मात् Sy; Sk.
१८. वृत्रवधादिरूपे Sy.
वृत्रवधादी Sk.
१९. 'प्रहर भगवो जहि वीरयस्व' इत्येवं-
रूपया स्तुत्या युक्ताः सन्तः Sy.
सर्वस्तोतृणा स्तुत्या इत्यर्थः Sk.
२०. न पर्यत्याक्षु. Sy.
व्याप्नुवन्ति । यस्माच्च वृत्रवधादी
कर्मणीन्द्रेण सदृशाः । नेन्द्राख्यना
इत्यर्थः Sk
२१. ०वननन्त० M.
एवमिन्द्रप्राप्त्यनन्तरमेव Sy.
आदस्मात् Sk.
२२. इच्छब्दस्तु पदपूरणः Sk
२३. यज्ञार्हाणि 'ईदृङ् चान्यादृङ् च'
इत्येवमादीनि नामानीन्द्रसकाशा-
ल्लब्ध्वा Sy.

प्रयच्छन्ति ।

भ्रियसे क भानुभिः स भिमिक्षिरे ते रुक्षिभिस्त ऋक्षभिः सुखादयः ।

ते वाशीमन्त इभिमिणो अमीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥६॥

धियसे कम् । अयणाय । उदकम् । तेजोभिः । संभिमिक्षिरे समादद् । ते । रुक्षि
भिवन्धके । ते । रसाहरणशीलैर्भानुभिः (?) धोमनस्तापियुक्तास्तथा । वाशीमन्तो वाशी
धायुधम् । गन्तारः । अमीरव । लभेयाहम् । प्रियम् । मारुतम् । धामेति धपकामस्य
सूक्तम् ।

१ धृतवन्तः । तस्मादेवां पत्ने सोमाहुति-
स्तुतिश्च क्रियते Sy
तैस्तैर्भानुभिर्भानुभिः यद्भिरिभ्यन्त
इत्यर्थः Sk.

२ सत्यसम्पत्तिलक्षणायै धिय Sk.
अयितुं प्राणिभिः सेवितुम् Sy

३ वृद्धयुक्तम् Sy

४ बीभ्यमानैः सूर्यरक्षिभिः Sy

५ सम्पन्नेभ्युमिच्छन्ति । पूर्व्वी वृद्धयुक्तेन
सन्त्यक सेक्तुमिच्छन्ति Sy
सन्त्यक सेक्तुमिच्छन्ति । विद्युद्भिर्भयं
स्तीत्यर्थः Sk.

६ M repeats ते रुक्षिभिः ।

७ स्तुतिमभूमिर्भस्विभिस्तह Sy स्तुति
मभूमिः अश्वै रथैर्वा । सर्व्वेद्योपकरणी
र्षहन्तीत्यर्थः Sk.

८ ०मनस्ता D शोमनस्य हविषो भक्ष-
यितारो भवन्ति Sy क्षात्रिण
कट्टारिकाकारो मरुतामायुधविज्ञोप-
कवष्या (?) वा । उभयत्र हि क्षात्रिण
व्यस्य वृष्टः प्रयोगः । शोमना
क्षात्रयो येषां ते सुखादयः Sk.

९ वाशी इति वाङ्नाम । शोमनया स्तुति
लक्षणया वाचोपेता Sy वाङ्नाम वा
वाशीषाद्यः तद्वन्तः Sk.

१० गन्तारः शत्रून् प्रति इषितारो वा स्तुती

नाम् । अथवा इदित्यग्रनाम । तद्वन्त
इपिणः Sk. इपिणः इति वैपिणः इति
वार्यपिणः इति वा । वाशीति वाङ्नाम ।
यादयते इति सत्या N 4. 16

११ लभ्यवन्तः Sy

वेद्यम्यहम् Sk.

१२ मारुतं धाम स्यान् वा नाम वा धाम वा
तेजो वा सामर्थ्यलक्षणम् Sk.

१३ अथवान्यथास्वार्थार्थयोगमा । धियसे
कमिति कक्षम् पशूपरणः सुखनाम वा ।
सत्यसम्पत्तिलक्षणायै धियं सुखाय च
सर्व्वप्राणिनां भानुभिः संभिमिक्षिरे ते
रुक्षिभिः । भानुशब्दोऽत्रान्तर्णीतम
त्वर्थः । संभिमिक्षिरे इति म्यसतेर्गति
कर्मणो ऋयम् । रसानुप्रदानकाले बीपित
मभूमिरावित्यपरिभिमिः सह संगच्छन्ते ते
मरुतः । त एव ऋक्षभिः स्तुतिमभूमि-
स्तोतुभिः सह यागकाले संगच्छन्ते
सुखादयः Sk.

V Mādhava ignores ते

Ms D puts the figure ॥६७॥
here to indicate the end of
the eightyseventh hymn.
No such number is given
in P and M

This stanza is omitted by P

I.88.

आ विद्युन्मद्भिर्मरुतः स्वर्के रथेभिर्याति ऋष्टिमद्भिरथपणैः ।

आ वर्षिष्ठया न इपा वयो न पतता सुमायाः ॥१॥

आ विद्युन्मद्भिः^१ । आयात^२ । दीप्तिमद्भि^३ । मरुत^४ । स्वञ्चनै^५ । रथे^६ । ऋष्टिमद्भिः^७ ।
अश्वपक्षै^८ । आपतत^९ । वृद्धतमेन^{१०} । अन्नेन^{११} । अस्मान्^{१२} । पक्षिण^{१३} । इव^{१४} । सुकर्माण^{१५} ।

तेऽरुणेभिर्वरमा पिशङ्गैः शुभे कं यान्ति रथतूर्भिरश्वैः ।

रुक्मो न चित्रः स्वधितीवान्पुव्या रथस्य जङ्घनन्तु भृमं ॥२॥

तेऽरुणेभिः^{१६} । ते^{१७} । अरुणै^{१८} । पिशङ्गै^{१९} । रथस्य^{२०} तारकै^{२१} । अश्वै^{२२} । वर्षिष्ठम्^{२३} । कञ्चन^{२४} देगम्^{२५} ।

१. अथातो मध्यमस्थाना देवगणाः ।
तेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति ।
मरुतो मितराविणो वा । मितरोचिनो
वा । महद् द्रवन्तीति वा । तेषामेषा
भवति । . . . विद्युन्मद्भिर्मरुतः ।
स्वर्कैः स्वञ्चनैरिति वा । स्वर्चनैरिति
वा । स्वर्चाभिरिति वा । रथैरायात ।
ऋष्टिमद्भिः । अश्वपणैरश्वपतनैः ।
वर्षिष्ठेन च नोऽन्नेन वय इवापतत ।
सुमायाः कल्याणकर्माणो वा । कल्या-
णप्रज्ञा वा N. II. 14.

२. अस्मदीयं यज्ञम् Sy. ३. विद्युत्ता
सयुक्तैः Sk. ४. स्यञ्च० M
शोभनगमनयुक्तैः । यद्वा शोभनमर्कोऽर्चनं
स्तुतिर्येषामस्ति तादृशैः । अथवा
शोभनदीप्तियुक्तैः Sy. अर्चनमर्कः
स्तुतिः । शोभनोऽर्को येषां ते स्वर्का ।
तैः स्वर्कैः । सुष्ठु स्तुत्यैरित्यर्थः Sk.
५. ऋष्टयः शक्तिरूपाण्यायुधानि । स्थूणा
इत्यन्ये । तद्वद्भिः Sy.
शक्तिमद्भिस्तोरणवद्भिर्वा Sk.
६. अश्वानां पतनं गमनं येषामस्ति
तादृशैः । यद्वा । रंहणशीला मेघा रथाः ।
तैः सहान्तरिक्षे वर्षणार्थमागच्छत ।

फीदृशैः ? विद्युन्मद्भिः-विद्युत् तडित्
तद्वद्भिः । स्वर्कैः . . . शोभनगमनैः ।
ऋष्टिमद्भिः । अर्पणं गमनं तत्स्वभाव-
नीरयुक्तैः । अश्वपणैः अश्वं व्याप्तं,
पणं पतन गमनं येषाम् । अन्तरिक्ष व्याप्य
वर्तमानैरित्यर्थः Sy. अश्वपतनैः Sk.

७. आगच्छतेत्यर्थः Sy.

८. वर्षिष्ठया इषेति हेतो तृतीया । प्रयो-
जनस्य च हेतुत्वेन विवक्षा । न इत्यपि
तादर्थ्ये चतुर्थी । वृद्धतमेनास्मदर्थेनान्नेन
Sk. ९. अस्मभ्यं दातव्येन Sy.

१०. वृद्धतममन्नमस्मभ्यं दातुमित्यर्थः Sk.

११. शोभनप्रज्ञा वा Sy. सुप्रज्ञानाः Sk.

१२. This stanza is omitted by P.
P. reads सुकर्माणः only.

१३. पूर्वोक्ता मरुतः Sy.

१४. तरुणैः D. १५. पिङ्गल्लवणैः Sy.
कपिलैश्च Sk. १६. रत्स्य P.

१७. प्रेरयितृभिः Sy. रथे व्यवस्थिता ये
स्वरन्ति तुर्वन्ति वा मेघान् । हिंसन्ती-
त्यर्थः । ते रथतुरः । तै रथतूर्भिरश्वैः Sk.

१८. देवानां वरीतारम् Sy. उत्कृष्टम् Sk.

१९. शब्दयितारं स्तुवन्तं यजमानम् Sy.

आयान्ति । उदकार्यम् । मणिः । हवः । चित्रः । आयुधवान् मरुद्गणस्ते । रभचक्रत्य । धारया । भूमिम् । ध्नन्ति मरुतः ।

श्रिये कं वो अधि तनूपु वाशीर्मिधा वना न कृण्वन्त ऊर्ध्वा ।

युष्मभ्यु कं मरुतः सुजातास्तुविद्युन्नासौ धनयन्ते अद्रिम् ॥३॥

श्रिये कम् । शोभनायै भवति । वः । अङ्गुपु । वाशी । यज्ञान् । वनानि । हव मरुतः ।

ऊर्ध्वान् । कृण्वन्ति । युष्मभ्यम् । मरुतः । सुजाताः । बहुधनाः । कम् । प्रावाणमभिपवाय ।

सञ्चिन्वन्ति ।

१ तस्य शोभां कर्तुम् । अथवा शुभं उदकार्यम् । युष्टधर्मित्यर्थः Sy मेघं प्रति Sk.

२ स्वधितिरिति वध्रनाम । यथायं रोचन- पूजनीय आयुधवांश्च भगवानादित्य- भ्राजमान आगच्छति सद्भत् Sk.

३ अवि P रोचमानं सुवर्णमित्यर्थः Sy अतिशयेन धर्शनीयः । क्षत्रुणां पण्डके- नायुधेनोपेतः Sy

४ स्वधितिरिति वध्रनाम । यथायं रोचन- पूजनीय आयुधवांश्च भगवानादित्य- भ्राजमान आगच्छति सद्भत् Sk.

५ ंगस्त्रे P

६ बहुपर्यायोऽयं भूमशब्दः । बहुपि मेघजातम् Sk.

७ स्तोत्ररक्षणार्थभागतानां तेषां मरुतां भारमसहमाना भूमिरतिपीडिता बभूवैत्यर्थः Sy

८ ऐश्वर्यार्थम् Sy सुखाय च सबप्राणिनाम् Sk.

१० युष्माकं स्वभूताः Sk.

११ क्षरीरेष्वसप्रवेशेषु Sy मेघक्षरीराणामुपरि । साकाङ्क्षत्वा- द्भर्तमाना इति वाक्यशेषः । मेघं छिन्वन्त इत्यर्थः Sk.

१२ व० P क्षत्रुणां शत्रुणां शत्रुणां शत्रुणां शत्रुणां

युधम् Sy वाशीरायुधविशेषः । अथवा व इत्येतन्नृष्वित्येतेन सम्बध्यते न वाशीरित्यनेन । युष्माकं क्षरीराणामुपरि वर्तमाना वाश्या युष्माभिर्गृहीता इत्यर्थः Sk.

१३ ंगान् P

उच्छिद्रान् वृक्षसमूहानिव Sy यथा घृष्टिद्वारेण धनामि जनयन्त्येवं यज्ञानपीत्यर्थः Sk.

१४ एकाहाहीनसप्रभ्येणोच्छिद्रान् Sy

१५ यजमानः कारयन्ति Sy

१६ शोभनसमानयुक्ताः Sy

१७ धुम्नां द्योततेरन्नमिहाभिप्रेतम् । बहु- हविसंक्षणात्ता यजमानाः Sk.

१८ सुखकरम् Sy

कं सुखम् Sk.

१९ धनं कुर्वन्ति । युष्माकं यागय प्रावनि रमिपुष्वन्तीत्यर्थः Sy

धनीकुर्वन्ति । अभिपवार्थं परिगृह्णन्तीत्यर्थः । अथवा धन धान्ये इत्येतस्य सामर्थ्याद् बहुधर्मस्य संस्कारार्थस्य वा रूपम् । अद्रिमित्यभिपवप्राणा सम्बन्धा- बावरणाद्वा सोमोऽभिप्रेतः । वसतीवर्षेक घाताभिर्धर्मयस्ति संस्कुर्वन्ति वे त्यर्थः Sk.

२० V Mādhava ignores कम् । अधि

अहानि गृध्राः पर्या व आगुरिमां धियं वार्कार्यां च देवीम् ।
ब्रह्म कृण्वन्तो गोतमासो अर्कैरूर्ध्वं नुनुद्र उत्सधिं पिवंध्यै ॥४॥

अहानि । अहानि । तृषिता सर्वाण्येव गोतमा । युष्मान् । पर्यागु । इदम् । कर्म । च । देवम् ।
वृत्तैर्ऋत्विग्भिर्भ कर्तव्यम् अकुर्वन् । कर्म । कुर्वन्त । गोतमा । ऊर्ध्वम् । उत्क्षिप्तवन्त । स्तोत्रैः ।
उत्सनिधान कूपम् । पानाय ।

एतत्त्यन्न योजनमचेति सुखर्ह यन्मरुतो गोतमो वः ।

पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतो वराहून् ॥५॥

एतत् त्यत् । एतत् । स्तोत्रसघटन मया कृतम् । एतत् । इव । ज्ञायते नान्यदस्त्यस्योपमा-
नम् । प्रकाशितवान् । गोतम । युष्माकम् । यत् । मरुत । पश्यन् । हिरण्यचक्रान् ।

१. शोभनोदकोपेतानि दिनानि Sy.
यागानामहःकालत्वादहानीत्येतेन यागो
लक्ष्यते । सप्तम्यर्थे चैषा प्रथमा ।
अहस्तु । यागकाल इत्यर्थः Sk.
२. जलाभिकाङ्क्षायुक्तान् Sy.
अभिकाङ्क्षितारः फलानाम् Sk.
३. वो युष्माकं स्वभूतानाम् Sk.
४. आभिमुख्येन प्राप्तानि Sy.
प्राप्ताः कुर्वन्तीत्यर्थः Sk.
५. ज्योतिष्ठोमादिलक्षणम् Sy.
यागाख्यम् Sk. ६. दे० M.
द्योतमानम् Sy. देवीं देवयोग्यां दीप्तां
वा । स्वगुणैरत्यन्तोत्कृष्टामित्यर्थः Sk.
७. उदकैर्निष्पाद्याम् Sy
वृत्तैर्ऋत्विग्भिर्वाचा वा क्रियमाणत्वाद्
वार्कार्या स्तुतिरिहाभिप्रेता । तां च Sk
८. हविलक्षणमन्नम् Sy.
स्तुतिलक्षणम् Sk ९. मरुद्भ्यः Sy.
१०. देशान्तरे वर्तमानं कूपमुत्खातवन्तः Sy.
आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण
प्रतिनिर्देशः । वयं गोतमप्रभृतय उत्क्षि-
पाम इत्यर्थः Sk. ११. मन्त्रसाध्यैः Sy.
मन्त्रैः Sk. १२. ०सन्नि० P. D.
उत्सो जलप्रवाहोऽस्मिन् धीयत इत्युत्सधिः
कूपस्तम् Sy. कूप इव यः पीयते स उत्स-

- धिरत्यन्तप्रभूतः सोमः । तमुत्सधिम् Sk.
१३. यूयं पास्यथेत्येवमित्यर्थः Sk.
१४. V. Mādhava ignores आ
१५. एत P. D. M
१६. त्यत् प्रसिद्धमन्यदुष्कृष्टं स्तोत्रमिव Sy.
१७. युज्यतेऽनेन देवतेति योजनम् एतत्सूक्त-
साध्यं स्तोत्रम् Sy. युज्यन्ते प्राणवियो-
गादिनाऽनेन शत्रव इति योजन सेनालक्षणं
बलमिहाभिप्रेतम् । एतद्युष्मदीयं बलम्
Sk. १८. सर्वैः Sy.
१९. ०स्त्यस्य सोमपान M.
सस्वरन्तर्हितम् । . . . देवतामाहात्म्याद्
दर्शितं युष्मदीयं सेनालक्षण बलं
केनचिदपि न दृश्यत इत्यर्थः Sk.
२०. ०शिवा० P. उच्चारितवान् खलु Sy.
२१. कर्मकर्तृश्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् स्तुतवानिति
वाक्यशेषः Sk २२. युष्मदर्थम् Sy.
वो युष्मान् Sk. २३. यम् P.
यदेतत्सूक्तरूपं स्तोत्रम् Sy.
२४. सम्यग्जानन् Sy
२५. हिरण्यचक्ररथारूढान्, हितरमणीय-
कर्मयुक्तान् वा Sy. हिरण्यशब्दोऽत्र . . .
हिरण्यमेव वर्तते । हिरण्ययानि रथचक्राणि
येषां ते हिरण्यचक्राः । तान् हिरण्य-
चक्रान् । हिरण्यरथस्थानित्यर्थः Sk.

अयोर्दंष्ट्रान् । विधावत । वराह्वारान् (?) भवतां रयान् धनं रयेषु तिष्ठति ।

एषा स्या वो मरुतोऽनुमूर्त्रां प्रति षोमति वाधतो न वाणी ।

अस्तोमथुदृथासामनु स्वधां गर्मस्त्योः ॥६॥

एषा स्या व । सा । एषा मदीया । वाणी । मरुत् । भवद्भ्यो हविषाम् । अनुमूर्त्रां । युष्मान् प्रतिष्टोमति । यथा । अस्त्विज । हस्तयोः । अन्नं दत्त्वा । तदनन्तरमेव । अनायासेन । आभिस्तुविभिः । मरुद्गणो गोतमम् अस्तोमयत् तेनाग्नेनेत्यन्नकामस्य स्तुतिः ।

- १ वगतीति दंष्ट्रा अक्रधारा । अयोमयी भिन्नक्रधाराभिर्युक्तान् । यद्वा बंधान सायना अष्टयो दंष्ट्राः । अयोमया अष्टयो येषाम् Sy दंष्ट्रास्यानीयत्वात्त्रयोधीरत्र दष्टे उच्यते । अयोमयान् रथोधीन् । सोह मयोधीकरयत्पानित्यर्थः Sk.
- २ विविधमितस्तत् प्रवर्तमानान् Sy इतदभेददश विविधं धावत Sk.
- ३ पराह्वारान् P पराह्वारान् M वरस्योत्कृष्टस्य शत्रोहन्तम् । यद्वा उत्कृष्टस्य वृष्टपुदकस्याहर्तम् । अथवा उत्कृष्टानां वेधतानामाह्वारान् । वरस्य हविषो भक्षयित्नुम् वा । एवंभूतान् मरुत् पश्यन् गोतमो यत्सोत्रं कृतवान् तवेतत्सर्वोत्कृष्टं सद् अस्मानि सर्वेषुलभ्यत इत्यर्थः Sy वरमुत्कृष्टं श्रेष्ठमिति पर्यायाः । कृदा श्वोऽपि हस्तेर्वा ह्यतेर्वा हरतेर्वा जुहोतेर्वा वानार्थस्य । उत्कृष्टस्य शत्रो हन्तम् आह्वारान् षोडशस्य वाहर्तम् हविषो वा भक्षयित्नुम् Sk. अथाप्येते माष्यमिका वेधगणा वराहव उच्यन्ते N 5 4 ४ ०थं P
- ४ V Mādhava ignores ह
- ५ तच्छब्दयुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो ऽप्याहार्यः । या पुरावि स्तुतवती Sk.

- ७ ०भक्षत्री M. युष्माननुहरन्तो युष्मद्गुण सवृशी Sy युष्मद्गुणानां धारयित्री । सकस्म्युष्मद्गुणसद्भूतं नमुबतेत्यर्थः Sk.
- ८ प्रतीत्येपोऽमीत्येतस्य स्थाने Sk.
- ९ प्रत्येकं स्तोति स्तोमति स्तुतिकर्मा । नशाब्दः सम्प्रत्यये । तदुक्तं यास्केन — 'अस्त्रयुपमाथस्य सम्प्रत्यये प्रयोग' (N 7 31) Sy १० वत्तिज P इवान्मी अस्त्विकसम्बन्धिनी धागपि Sy
- ११ अस्मदीययोर्वाह्वोः Sy सप्तमीनिर्देशाच्च स्थितामिति वाक्य शेषः । एषा पश्चादपविर्लक्षणानां हस्तयोः स्थितानाम् । हस्तस्यस्य हविष्य प्रवानोत्तरकालमित्यर्थः Sk.
- १२ इत्वा P D M स्वधाम्, अन्नमार्ततत् । यथा बहुविधमन्नं मरुत् स्थापयन्ति । सामनुसङ्घेत्यर्थः Sy
- १३ वृषाऽनायासेनासामाभिर्ऋग्भिरस्तोमयत् Sy १४ मोमम् M
- १४ मन्यरपि स्वपुत्रं पौत्रश्च अस्त्विग्भिरवा स्तावपति Sk.
- १५ V Mādhava ignores अनु Ms D puts the figure ॥८८॥ here to indicate the end of the eighty-eighth hymn. No such number is given in P and M

I.89.

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽर्द्धासो अपरीतास उद्भिदः ।

देवा नो यथा सद्मिदृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे ॥१॥

आ नो भद्राः । आयन्तु^१ । अस्मान् । सर्वतः । भजनीयानि । कर्माणि । असुरैरर्हसितानि^२ ।
अपरिवृतानि च । फलोद्भेदनानि^३ । देवाः । यथा । अस्माकम् । सदा । एव । वर्धनाय । स्युः^४ ।
अप्रगच्छन्त^५ । रक्षितारश्च । अहन्यहनि ।

देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिरभि नो नि वर्तताम् ।

देवानां सख्यमुप सेदिमा वयं देवा न आयुः प्र तिरन्तु जीवसे ॥२॥

देवानां भद्रा । देवानाम् । भजनीया^{१०} । सुमति^{११} । ऋजुमिच्छनाम्^{१२} । देवानाम् । दानम्^{१३} ।

१. ०या० P. आगच्छन्तु Sy; Sk.

२. समीचीनफलसाधनत्वेन कल्याणाः Sy.
कल्याणाः Sk.

३. अग्निष्टोमादयो महायज्ञाः Sy.

क्रतवो यज्ञाः । . . . स्वतस्सम्बन्धिनश्चा-
त्मनः सम्बन्धिनां च पुत्रादीनामस्माकं
यज्ञा उपनयन्वित्यर्थः Sk.

४. यज्ञविध्वंसिभी रक्षआदिभिरविगुणा
इत्यर्थः Sk.

५. शत्रुभिरपरिगताः, अप्रतिरुद्धा इत्यर्थः
Sy. अन्यैरप्राप्तपूर्वा इत्यर्थः Sk.

६. शत्रूणामुद्भेत्तारः Sy.

उद्भिन्नामैकाहः । तत्प्रभृतयः । अथवा
उद्भिन्दन्ति फलानीत्युद्भिदः । जन-
यितारः फलानामित्यर्थः Sk

७. देवा नो यथा सदा वर्धनाय स्युः । अप्रा-
युवोऽप्रमाद्यन्तः । रक्षितारश्च । अह-
न्यहनि N. 4. 19

८. तथाऽऽगच्छन्त्विति सम्बन्धः Sy.

९. स्वकीयं रक्षितव्यमपरित्यजन्तः Sy.

अप्रमोषितार आयुषः । जीवितस्य चान-
पहर्तार इत्यर्थः । अथवा प्रायुव इति

अयतेर्गतिकर्मण इदं रूपम् । अप्रग-
न्तारः । नित्यसन्निहिता इत्यर्थः ।
अथवा प्रायुव इति योते रूपम् । अन्यै-
रर्थैरप्रश्रिता बुद्धियेषां तेषप्रायुवः ।
अनाक्षिप्तचेतस्का इत्यर्थः Sk.

१०. देवाना वय [सुमती] कल्याण्यां मती ।
ऋजुगामिनाम् । ऋतुगामिनामिति
वा । देवाना दानमभि नो निवर्तताम् ।
देवाना सख्यमुपसीदेम वयम् । देवा
न आयुः प्रवर्धयन्तु चिरं जीवनाय
N. 12. 39.

११. ०नीय P. ०जनी D.

सुखयित्री Sy. कल्याणी Sk.

१२. ०ति M.

अनुग्रहात्मिका बुद्धिरस्माकमस्त्विति
शेषः Sy.

शोभना परानुग्रहात्मिका बुद्धिः Sk.

१३. आर्जवयुक्तं सम्यगनुष्ठातारं यजमान-
मात्मन इच्छताम् । . . . तदभिमतफल-
प्रदानमप्यस्माकं भवत्वित्यर्थः Sy.

ऋजवः सदाचारा मनुष्याः । तत्का-
मिनाम् Sk.

अस्मान् । अभिनिवर्तताम् । देवानाम् । सख्यम् । उपगच्छेम । वयम् । देवा । न । आयुः । वर्धयन्तु ।
जीवनाय ।

तान्पूर्वया निविदां हूमहे वयं मगं मित्रमदितिं दक्षमसिधम् ।

अर्यमणु वरुण्यं सोममग्निना सरस्वती नः सुमगा मयस्करत् ॥३॥

तान् पूर्वया । तान् । पूर्वया । वाचा । ह्ययाम् । वयम् । भगादीन् । दक्षं च । अक्षयम् ।
सरस्वती च । अस्माकम् । सुमगा । सुखम् । करोतु ।

तन्नो वातो मयोश्च वातु मेपुजं तन्माता पृथिवी तत्पिता द्यौः ।

तद्ग्रावाश्वः सोमसुतो मयोश्चस्तदश्विना ऋशुत धिष्यया युवम् ॥४॥

तन्नो वातः । तत् । नः । वातः । सुसस्य भावयितु । आत्मीयं मेपुजम् । वातु ।

- १ देवा अस्मभ्यं वदस्वित्यर्थः Sk.
२ सखित्वं, सख्युः कर्म वा Sy
३ प्राप्नुवाम Sy
४ आयुष M ५ वर्धयन्तु D M
६ विदवान् देवान् Sy
७ पूर्वकालीनया नित्यया Sy
पूर्वसङ्घटितया पूर्वप्रयुक्तया वा Sk.
८ वेदात्मिकया । यद्वा निविदा
'विद्वे देवाः सोमस्य मस्तम्' इत्या
दिकया वैश्वदेव्या निविदा Sy
स्तुतिप्रसङ्गया Sk. e ० बि P
भजनीयं द्वावशानामाविस्थानामभ्यतमम् ।
मित्रम् प्रमितेस्त्रायकमहरभिमानितं
वेषम् । अदितिम् अक्षन्नीयामवीनां
वा वेषमातरम् Sy १० ०क्षां D
सर्वस्य जगतो निर्माणे समर्थं प्रजापतिम् ।
यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषु प्राणिषु व्याप्य
वर्तमानं हिरण्यगर्भम् Sy
११ क्ष० M क्षोषणरहितं,
सर्ववैकरूपेण वतमानं मरुद्गणम् ।
अर्यमणम् अरीम् मन्वेहावीनसुरान्
यच्छति नियच्छतीत्यर्थमा सूर्यं ।

- तम् । वरुणम्, धृषोति पापहृता स्वकीये-
पाशैराङ्गोतीति रात्र्यभिमानिवेदो
वरुणः । सोमम् द्वेषात्मानं विमग्न्य
पृथिव्यां सतारूपेण विवि च घग्ना
स्मना देवतारूपेण वर्तमानम् । अश्विना
अश्ववन्तौ । यद्वा सर्वं व्याप्नुवन्तौ ।
एवंभूतान् सर्वान् देवान् अस्मद्भक्षणार्थं
माह्वयामः Sy अशोषयितारं वा Sk.
१२ अस्माभिराहृता Sy
१३ M. and P add वा after च
१४ शोभनप्रनोपेता Sy
१५ V Madhava ignores मित्रम् ।
अदितिम् । अर्यमणम् । वरुणम् । सोमम् ।
अश्विना
१६ तनो घते P
१७ सङ्घट्टन्धुतेयोग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽप्याहायः । यद्वायमिच्छामस्तत् Sk.
१८ मस्मान् Sy, Sk.
१९ तत् । नः । वातः is omitted
by M.
२० वा M. पातु P D
प्रापयतु Sy गमयतु । वदस्वित्यर्थः Sk.

तत्^१। माता। पृथिवी^२। तत्^१। पिता। द्यौ^३। तत्^१। आवाण^३। सोमस्य^४ सोतार^४। सुखस्य^५
भावयितार^१। तत्^१। अश्विनी^६। युवामपि^६। धिपणा^६ही^० स्तुत्यही^०। गृणुतम्^०।

तमीशानं^० जगतस्तस्थुपस्पतिं^० धियंजिन्वमवसे^० हृमहे वयम्^०।

पूषा नो^० यथा^० वेदसामसंद्दुधे^० रक्षिता^० पायुरदब्धः^० स्वस्तये^० ॥५॥

तमीशानम्^०। तम्^०। ईश्वरम्^६। जङ्गमस्य^{१०}। स्यावरस्य^{११} च^{१२}। पालयितारम्^{१३}। कर्मण^{१४} प्रीणयि-
तारम्^{१५}। रक्षणाय^{१६}। ह्वयाम^{१७}। वयम्^{१८}। पूषा^{१९}। अस्माकम्^{२०}। धनानाम्^{२१}। भवति^{२२}। यथा^{२३}। वर्धनाय^{२४}
रक्षोभ्य^{२५} रक्षिता^{२६}। पालक^{२७}। अहिंसित^{२८}। अविनागाय^{२९}।

स्वस्ति न^० इन्द्रो^० वृद्धश्रवाः^० स्वस्ति नः^० पूषा विश्ववेदाः^०।

स्वस्ति नस्ताक्षर्यो^० अरिष्टनेमिः^० स्वस्ति नो^० बृहस्पतिर्दधातु^० ॥६॥

स्वस्ति नः^{१६}। स्वस्ति^{१७}। अस्माकम्^{१८}। इन्द्र^{१९}। वृद्धान्न^{२०}। स्वस्ति^{२१}। न^{२२}। पूषा^{२३}। विश्वघन^{२४}।

१. भेषजम् Sk.

२. विवाहकाले द्यौरहं पृथिवी त्वमिति वरे
वध्वां च द्युत्वपृथिवीत्वाध्यारोपात्
सर्वमनुष्याणां च वधूवरमातापितृकत्वात्
तद्धर्मण मातृत्वेन पितृत्वेन च व्यपदेशः
पृथिव्या दिवश्चायं तन्माता पृथिवी
तत्पिता द्यौरिति Sk.

३. यागद्वारेण Sk. ४. अभिषवसाधनाः Sy.
सोमाभिषवकारिणः Sk.

५. यागफलभूतस्य...। यद् भेषजमस्माभि-
र्वाय्वादिषु प्रार्थ्यते तद् भेषजं देवानां
भिषजौ युवामस्माकमनुकूलं यथा भवति
तथा जानीतमित्यर्थः Sy.

६. धिषणा वाक्। तस्याः पुत्रौ। अथवा
द्यौरिति प्रज्ञानाम। णौ वेष्टने। धीवे-
ष्टयित्री सर्वार्थग्रहणसमर्था ययोस्तौ
धिष्णौ।... अत्यन्तप्रज्ञावित्यर्थः Sk.

७. श्रवणेनात्र तत्पूर्वकं करणं लक्ष्यते Sk.

८. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः। यमन्येऽपि सर्वे आह्वयन्ति

तम् Sk ६. ऐश्वर्यवन्तम् Sy.

१०. D. repeats स्यावरस्य

११. स्वामिनम् Sy; Sk.

१२. कर्मभिः प्रीणयितव्यम् Sy.

सर्वप्रज्ञानां प्रीणयितारम् Sk.

१३. धनान् M. ज्ञानानां वा Sk.

१४. प्रति M. भवेत् Sk.

१५. यथा नो घनवृद्धिकरो ज्ञानवृद्धिकरो
वा स्यादित्यर्थः Sk.

१६. सोमानाम् Sk. १७. षय P. D.
अविनाशकरश्च स्यादित्यर्थः Sk.

१८. अविनाशम् Sy.

१९. वृद्धं प्रभूतं श्रवःश्रवणं स्तोत्रं हविल्ल-
क्षणमन्नं वा यस्य तादृशः Sy.

प्रवृद्धकीर्तिः प्रवृद्धधनः प्रवृद्धान्नो वा Sk.

२०. षय P. M

विश्वानि वेत्तीति विश्ववेदाः। यद्वा
विश्वानि सर्वाणि वेदासि ज्ञानानि धनानि
वा यस्य तादृशः Sy.

सर्वज्ञः सर्वधनो वा Sk.

स्वस्ति । न । साक्ष्यैश्च । अहिंसितायुषः । स्वस्ति । अस्माकम् । बृहस्पतिश्च । दयातु ।

पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभ्र्यावानो विदथैषु जग्मयः ।

अग्निजिह्वा मन्वः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसा गमन्निह ॥७॥

पृषदश्वा मरुतः । पृषद्वर्णाश्वाः । मरुतः । गोमातरः । उदकं प्रति गन्तारः । यज्ञेषु ।
गमनशीला । अग्न्यास्याः । मन्तारः । सुवीर्यदर्शनाः । विश्वे । अस्मान् । देवाः । रक्षणेन सह ।
आगच्छन्तु । इह ।

मद्रं करोमिः शृणुयाम देवा मद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।

स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तुन्नमिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥८॥

मद्रं करोमिः । मद्रम् । कर्णे । शृणुयाम । देवाः । मद्रमेव । पश्येम । अक्षिभिः । यष्टव्याः ।

१ तुक्षस्य पुत्रो गरुमात् Sy

२ ०युष्ट P ०युष P

यद्वा रयचक्षस्य धारा नेमिः । यत्स
म्बन्धिनो रयस्य नेमिर्न हिंस्यते सोऽरि
ष्टनेमिः Sy ३ बृहतां देवानां
पारुयिता Sy ४ ०षतु C.

बधात्स्वित्यन्त्यमास्यातपर्वं सर्वश्रीवानुप
क्तव्यम् । करोत्स्वित्यर्थः Sk.

५ पुष्वग्निः श्वेतबिम्बुभिर्पुक्ता अश्वा
येषां ते तपोक्ताः Sy

६ पुंनिर्नामावर्णा गौर्माता येषाम् Sy
पुंनिर्घो । सा माता येषां ते पुंनि
मातरः Sk.

७ शुभ्रं शोभनं यान्ति गच्छन्तीति शुभ्रं
यावान् । शोभनगतय इत्यर्थः Sy
शुभ्रमित्युच्यते । तवर्षं मेधान् प्रति
गन्तारः Sk. ८ ०ग्य० P
अग्नेर्जिह्वायां यतमानाः । सर्वे हि देवा
हविःस्वीकरणायाग्नेर्जिह्वायां यतन्ते Sy
अग्निजिह्वा । वक्ष्यमाणानां विश्वेषां
देवानामेतद्विशेषणं न मरुताम् अग्नि
र्जिह्वास्थानीयो येषां तेऽग्निजिह्वाः ।

अग्नौ प्रक्षिप्तं हविर्देवा अश्नन्ति ।
तेनैवामग्निजिह्वास्थानीयः Sk.

८ ०र P शातारः Sk.

१० सुवी० P सूर्यप्रकाश इव अक्षः प्रकाशो
येषां ते Sy सूर्यस्येव अक्षुर्वर्शानं येषां
ते सूरचक्षसः Sk.

११ मरुत्संतकाः सर्वे देवाः Sy

१२ अस्माकं पारुनेम हेतुना । वयं पारुयि
तव्या इत्येवमर्थमित्यर्थः Sk.

१३ अस्मिन्काले Sy यज्ञे । पृषदश्वाविगुणा
मरुतः । अग्निजिह्वाविगुणाश्च विश्वे
देवाः । अस्मत्पारुनेमिह यज्ञ आगच्छ-
न्स्विति समस्तार्थः Sk.

१४ भजनीय कस्याणं वक्षन्तम् Sy
युष्मत्प्रसादादेव Sk. १५ कर्णे P D

१६ युष्मत्प्रसादाच्छ्रोतुं समर्थाः स्याम ।
अस्माकं बाधिर्यं कवाचिदपि मामभूत् Sy

१७. शोव D शोबभव P

१८ शोभनम् Sy १९ पश्याम D
ब्रह्मं समर्थाः स्याम । अस्माकं ब्रुष्टिप्रति-
घातोऽपि मा भूत् Sy २० ०क्ष० P

२१ यागेषु अक्षुरोडाशाभिर्यष्टव्याः Sy

स्थिरै^१ । अङ्गै^२ । तुष्टुवास^३ । तनूभिश्च युक्ता^४ । व्यश्याम^५ । देवैर्निहितम्^६ । शतसख्याकम् । आयुः ।

शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।

पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिपतायुर्गन्तोः ॥६॥

शतमिन्नु^७ । शतम्^८ । एव^९ । शरद^{१०} । अन्ततो भवति । देवा मनुष्याणामायु^{११} । यत्र^{१२} । अस्माकम् ।
कृतवन्तो यूयम्^{१३} । अङ्गानाम्^{१४} । जरा कल्पितवन्त^{१५} । पुत्रा एव^{१६} । रक्षितार^{१७} । यत्र^{१८} । भवन्ति^{१९} । तद्
आयु^{२०} । गन्तो^{२१} । मध्ये^{२२} । मा^{२३} । अस्मान्^{२४} । हिंसिध्वमित्यायुष^{२५} आशासनम् ।

अदितिर्द्यौरदितिरुन्तरिद्धमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।

विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥१०॥

अदितिर्द्यौः । अदितिरेव सर्वमित्यदितेर्विभूतिमाचष्टे—

१. दृढः Sk

२. हस्तपादादिभिरवयवैः Sy.

आत्मावयवैस्तनूभिः । . . . जरयाऽनुपहत-
शरीरतदवयवाः सन्त इत्यर्थः Sk

३. ष्टुवासन् D ष्टु M.

युष्मान् स्तुवन्तः Sy. शत्रुर्थोऽयं
वसुर्द्रष्टव्यः । स्तुवन्तो युष्मान् Sk

४. पश्या M. प्राप्नुयाम Sy.

५. ष्वैन्नि P. देवेन प्रजापतिना
स्थापितम् Sy. मनुष्याणां च देवहितं
देवैर्दत्तं देवैर्वा निहितं स्थापितमुप-
कल्पितम् Sk. ६. ष्यमा M.

षोडशाधिकशतप्रमाणं विशत्यधिकशत-
प्रमाणं वा Sy. तद्वर्षशतपरिमाणमायु-
देवैर्मनुष्याणामुपकल्पितं कृत्स्नं प्राप्नु-
याम । मान्तरा मृषीमहीत्यर्थः Sk.

७. ष्टु M. ८. खलु Sy.

इत् नु इति पदपूरणे । एकवाक्यता-
प्रसिद्धयर्थं च प्रथमे पादे यच्छब्दोऽन्त्ये
च षष्ठ्यन्तस्तच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः ।
यदेतच्छतम् Sk. ९. आयुष्वेन
भवद्भिः कल्पिता . . . संवत्सराः Sy.

वर्षशतम् Sk. १०. ष्वैवान्त P.

मनुष्याणा समीपे । . . यस्मात् सृष्टिकाले
मनुष्याणां शतं संवत्सरा आयुरिति
युष्माभिः परिकल्पितम् Sy.

अन्तिक सन्निकृष्टम् । अल्पमित्यर्थः Sk.

११. यस्यामवस्थयाम् Sy.

१२. शरीराणाम् Sy.

शरीराणाम् । यत्स्वरूपेणैवाल्पकं जरया
चोपहतमित्यर्थः Sk.

१३. पितरो भवन्ति स्वेषामपत्यानाम् ।

यत्रैकमेव शरीरमत्यन्तविरुद्धे पिता-
पुत्रावस्थे शीघ्रमेव प्रतिपद्यत इत्यर्थः ।
अथवा पितृशब्दोऽत्र क्रियाशब्दः पाल-
यितृवचनः । ये पुत्राः पाल्या आसन्त
एव वार्धक्ये जराभिभूतस्य पालयि-
तारो भवन्तीत्यर्थः Sk

१४. ईदृग्दशापन्नानित्यर्थः Sy

१५. क्लृप्तस्यायुषो गतनात्पूर्वम् Sy.

आयुर्जीवितम् । गन्तोर्गमनशीलस्य Sk.

१६. अस्माकम् Sk १७. षितध्व P.

१८. षा P. १९. षानं P.

२०. षमित्यत्रादि M. २१. ष्टो P.

अदितिरेव । जातम् । अदितिरेव । जनिष्यमाणं सा च प्रयच्छतायुरिति (?) ।

I 90

ऋजुनीती नो वरुण्यो मित्रो नयतु विद्वान् । अर्यमा देवैः सजोषाः ॥१॥

ऋजुनीती । ऋजुनयनेन । अस्मान् । नयनप्रकारज्ञाः । वरुणादयः । नयन्तु । अर्यमा च । देवैः । सहिताः ।

ते हि वस्वो वसवान्वास्ते अप्रमूरा महोमिः । व्रता रचन्ते विश्वाहा ॥२॥

ते हि वस्वः । ते । हि । वसूनि । आच्छादयन्तः । ते । अप्रमूडाः । तेजोमिः । स्वानि

१ अदीनाऽऽश्वनीया वा पृथिवी देवमाता वा । सैव द्योतनशैली नाकः । सैवा स्तरिक्षम् अन्तरा घाबापृथिव्योर्मध्य ईक्ष्यमाणं व्योम । सैव माता निर्मात्री जगतो जननी । सैव पितृत्वात्कः । ततश्च स पुत्रः मातापित्रोर्जति पुत्रो ऽपि सैव सर्वेऽपि देवा अदिति रेव । पञ्च अना निषाद्यपञ्चमादिव स्वारो वर्णाः । यद्वा गन्धर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसि । एवंविधा पञ्च अना अप्यदितिरेव Sy देवमाता । तत्प्रभवः सर्वे ध्रुवादयः । अत इव कारणशब्देन कार्यस्य गौण्या मृत्यानिधानम् । अदिते कार्यमूते ऽप्यदितिरेवान्तरिक्षम् Sk.

२ अदितिरेव । जातम् । omitted by P जननं प्रजानामुत्पत्तिं साऽप्यदिति रेव Sy ३ ०२४ P

४ अन्माधिकरणं तदप्यदितिरेव । एवं सकलजगद्वात्मनादितिं स्तूपते Sy एवमक्षेपजगत्कारणत्वेनादितेर्विभूतिमा - धत्ते । अथवादितिशब्दोऽत्र क्रिया शब्दोऽज्ञानपर्यायः । ध्रुवादीनि वस्तून्स्य दीनान्यनुपक्षीणानि । नित्यानीत्यर्थः Sk. अमाप्याहादिति सर्वमिति N 1 15 ५ ०छपायु० M

५ V Mādhyā ignores अदिति । धीः । अदितिः । अन्तरिक्षम् । अदितिः । माता । सः । पिता । सः । पुत्रः । विश्वे ।

देवाः । अदितिः । पञ्च । अना ।

Ms D puts the figure 112511 here to indicate the end of the eightyninth hymn. No such number is given in P and M

७ कौटिल्यरहितेन गमनेन Sy ऋजु नयतीत्युजुनीती Sk.

८ नेतव्यमुत्तमं स्थानं ज्ञानम् Sy विद्वान् विज्ञानम् । किम् ? सामर्थ्यात् फर्मविपाकफलं भक्ततां वाऽस्माकम् Sk.

९ नयतु अभिमतं फलं प्रापयतु Sy मित्रो वदप्यदध । यत्र स्वर्गं ब्रह्मलोके वाऽ- स्मानि स्वच्छतेन कर्मणा गन्तव्यं तत्र तत्र नयतु Sk. १० अहोरात्रविभागस्य कर्ता स्रुयश्चास्मानुजगमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु Sy ११ ०१ P समानप्रीति Sy देवैस्सह सस्त्रीयमाणः Sk. १२ पूर्वोक्ता मित्रादयः Sy त इति प्रकृतानां वरुणादीनां प्रतिमिर्देशः Sk.

१३ हिंशाब्धः परंपूरणः Sk. १४ वस्वः । तुलीयार्थं दक्ष्येया । वसुना धनेन Sk.

१५ ०११ M. सर्वं जगदनेनाच्छादयन्ती- त्यर्थः Sy धनवन्तः । अथवा वसवाना इति वस आच्छादने इत्यस्य क्रिया शब्धः । धनेनाच्छादयितारः । प्रमूतस्य धनस्याच्छादयितार इत्यर्थः Sk.

१६ महामिः प्रकाशकरगवृष्टिप्रदानादिभि र्दपकारैः Sk.

स्वानि यमनादीनि कर्माणि । सर्वदा । रक्षन्ते ।

ते अस्मभ्यं शर्म यंसन्नमृता मर्त्येभ्यः । बाधमाना अप द्विषः ॥३॥

ते^३ अस्मभ्यम्^४ । ते^५ । अस्मभ्यम् । सुखम्^६ । प्रयच्छन्तु^७ । अमृता^८ । मर्त्येभ्यः^९ । द्वेषन्^{१०} । अपवा-
धमाना^{११} ।

वि नः पथः सुविताय चियन्त्विन्द्रो मरुतः । पूषा भगो वन्द्यासः ॥४॥

वि नः पथः । विचिन्वन्तु^{१२} । मार्गान्^{१३} । अस्माकम्^{१४} । अभ्युदयाय^{१५} । उन्द्रादय^{१६} । वन्दितव्या^{१७} ।

उत नो धियो गोत्राः पूषन्विष्णुवेर्वयावः । कर्ता नः स्वस्तिमतः ॥५॥

उत नो धियः । अपिच । अस्माकम्^{१८} । कर्माणि^{१९} । पश्वग्राणि कुरुत^{२०} । पूषादयः । . . . । कुरुत^{२१} ।
च । अस्मान् । अविनाशवतः ।

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । मार्ध्वीर्निः सन्त्वोषधीः ॥६॥

मधु वाताः ।

१. Omitted by M.

२. यमादी० M. जगन्निर्वाह्रूपाणि स्व-
कीयानि Sy.

३. Omitted by P.

४. ०भ्यं स्मा P. ५. वरुणादयः Sk.

६. गृहं वा Sk. ७. प्रेच्छ० M.

८. अमरणघर्माणः Sy. मरणवर्जिताः Sk.

९. मरणघर्मभ्यः Sy.

१०. अस्मदीयान् पापलक्षणान् शत्रून् Sy.
अस्मदीयद्विषः Sk.

११. विनाशं प्रापयन्तः Sy.

१२. अशोभनेभ्यो मार्गेभ्यः सकाशात् पृथक्कु-
र्वन्तु Sy.

१३. स्वर्गगमनमार्गान् Sk.

१४. सुष्ठु प्राप्तव्याय स्वर्गादिफलाय Sy.
सुविताय सुगमनाय । . . . स्वर्गगमन-
मार्गप्रतिबन्धकारिणो रक्षोऽसुरप्रभृतीन्

मार्गादिपनयन्त्वित्यर्थ. Sk.

१५. ०व्यः P.

स्तोतव्या नमस्कृतव्या वा Sy.

१६. अप्तोर्यामिलक्षणानि Sy.

यागाख्यानि Sk.

१७. पश्चग्रा० P.

पशुप्रमुखान्यस्मत्सकाशाद् भ्रष्टः पशु-
भिर्युक्तानि Sy.

गावोऽग्रे यासां ता गोबप्राः । गोलाभ-
फलाः । . . . कर्माणि गोलाभफलानि Sk.

१८. विष्णो इति PP. हे पूषन् पोषक देव
विष्णो व्यापनशील देव हे एवयावः ।
एवैर्गन्तृभिरश्वैर्याति गच्छतीति, एवयावो
मरुद्गणः Sy.

१९. वायुरेव यावैवं गच्छतीति P.D.

वायुरेव यावैवं गच्छतीति M.

२०. M. adds श्लो after वाताः

वाता मधुं क्षरन्त्यस्मै सत्यमिच्छति यो नरः ।
 तद्वि सूर्यसमं ज्योतिस्तदिच्छतिह सिध्यति ॥
 यत् सम्भरन्ति सरथाः पुण्येभ्यस्तमधु स्मृतम् ।
 अस्मै सत्यविधे सर्वे सत् क्षरन्तीति कीर्त्यते ॥

मधुमत्ये । ओषधयश्च । अस्माकम् । भवन्तु ।

मधु नक्तमुतोपसो मधुमत्पार्थिवं रजः । मधु धौरस्तु नः पिता ॥७॥

मधु नक्तम् । रात्रौ । मधु भवत्वस्माकम् । अपिवा । उपसश्च । मधुवान् भवतु । पार्थिवः ।
 शोकः । मधुमती । धीः । अस्तु । अस्माकम् । पितेति ।

मधुमाशो वनस्पतिर्मधुमां अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥८॥

मधुमाशः । मधुमान् । अस्माकम् । वनस्पतिवृक्षाधिपतिः । सूर्यश्च । मधुमत्ये ।

- १ माधुर्योपेतं कर्मफलम् Sy
 मधुमाशो रसविज्ञोपवचनोऽन्तर्गी
 तमत्वर्थश्च । सामभ्याञ्चेहोबके बर्तते ।
 उबकनाम वा मधुशब्दः । साकाङ्क्ष
 त्वाच्च क्षरन्तीत्याख्यातं पूर्वत्राप्यनु
 वक्तव्यम् । मधुमन्मधुरतं वृष्टि
 सप्तगमुबकम् Sk.
- २ रक्षस्य०D वर्यन्ति प्रयच्छन्तीत्यर्थः Sy
 कोडर्थं कृत् । क्षरन्तु । वर्वस्वित्यर्थः Sk.
- ३ शतं यज्ञमात्मन इच्छते यज्ञमावाय Sy
- ४ यज्ञं कामयमानस्य समाधाय Sk.
- ५ ०म M. ६ ०भिहित P
- ७ ०प्येस्त० M ८ ०त्य० P
- ८ मध्वेव माध्वम् तद्वत्यो माध्व्यः ।
 मधुरसा इत्यर्थः Sk.
- १० नक्तमिति नेबमध्यमधिकरणभूताया
 रात्रेर्वाचकम् । रात्रेरिहाधिकरणसम्म
 धातकतेतिरात्रिमात्मः प्रथमान्तस्यैवं
 छात्वंतं ह्रस्वत्वं मधुंसकत्वं च । सामभ्या
 ष्वास्तु न इत्येतत्पूर्वं सर्वत्रामुपक्तव्यम् ।
 मधु नक्तमस्तु नः । मधुत्येन चात्र सर्वत्र

- तद्गतप्रीतिकरत्वं स्रश्यते । प्रीतिकरी
 रात्रिरस्माकं भवत्वित्यर्थः Sk.
- ११ ०स्व० P रात्रिः अस्माकं
 मधुमती माधुर्योपेतफलप्रदा Sy
- १२ च M. १३ उपकाकोपलसितात्य
 हानि च मधुमन्ति भवन्तु Sy
- १४ मधुमान् should be the proper
 reading for मधुवान्
 माधुर्यविशिष्टफलमुक्तः । वृष्टि
 प्रदानेन सर्वेषां पालयिता Sy
- १५ ०ती M. १६ Omitted by P
- १७ विवाहकाले धौरहं पुषिबी त्वमिति वरे
 शुत्वाभ्यारोपात् सर्वमनुभ्याणां वरवित्
 कत्वात् तद्वर्मेणैव विबो व्यपदेशः धीः
 पितेति Sk. १८ माधुर्योपेतफलवान् Sy
- १९ वनानां पालयिता यूपानिमानी देवः Sy
 वनानां पालयितृत्वात् स्वामित्वाद्वा
 वनस्पतिः सूर्यसाहचर्याच्च चन्द्रमा
 इहाभिप्रेतः । मधुमाशो वनस्पतिश्चन्द्रमा
 अस्तु Sk. २० सर्वस्य प्रेरकः Sy
- २१ माधुर्योपेतेन पयसा युक्ताः Sy

गावश्च । भवन्तु ।

शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्थमा ।

शं न इन्द्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुक्रमः ॥६॥

शं नो मित्रः^३ । अस्माकम् । एते शकरा । भवन्तु । विष्णुश्च । उक्रमणः^४ । ऋतमिच्छतो-
ऽभ्युद ? (ऽभ्युदय) तृचेनोपदिदिक्षुरुभयतः^६ शान्ति चकारेति^० ।

I. 91.

त्वं सोम प्र चिकितो मनीषा त्वं रजिष्टमनु नेपि पन्थाम् ।

तव प्रणीती पितरो न इन्द्रो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः ॥१॥

त्वं सोम प्र चिकितः । त्वम् । सोम । प्रकषेण । जानासि । प्रज्ञाय । त्वम् । ऋजुतमम् ।
पन्थानम् । अनुनयसि । तव । प्रणयनेन । पितर । अस्माकम् । इन्द्रो । देवेषु । रत्नम् । अभजन्त

१. अग्निहोत्राद्यर्था. Sy.

२. V. Mādhava ignores अस्तु । नः

३. अहरभिमानी मित्रो देवः . . . सुखकरो भवतु । यद्वा अस्मदीयानामुपद्रवाणां शमयिता भवतु । राज्यभिमानी वरुणश्च । . . . अर्थमा अहोरात्रयोः ह्यापयिता सूर्यश्च । . . . बृहस्पतिः बृहतां देवानां पालयिता इन्द्रश्च Sy. ४. ०मेण D. उरु विस्तीर्णं क्रामति पादौ विक्षिपतीत्यु-
क्रमः । विष्णुर्हि वामनावतारे पृथिव्यादीन् लोकान् पदत्रयरूपेणा-
क्रान्तवान् । . . . शं सुखकरः उपद्रवाणां शमयिता वा भवतु Sy.

विस्तीर्णगतिविस्तीर्णप्रक्रमो वा । बलि-
बन्धनकाले त्रिभिः पदैस्त्रैलोक्यप्रक्रम-
णम् । तदभिप्रायमिदमुरुक्रमवचनम् Sk.

५. ऋचमि० P. तमिच्छन्तः M.

६. शोभन्ति P. ७. चकरोतु M.

८. Ms D. puts the figure ॥६०॥
here to indicate the end of

the ninetieth hymn. No such number is given in P and M.

६. ज्ञातोऽसि । वयं त्वां स्तुतिभिरज्ञासि-
ष्मेत्यर्थः Sy. यावज् ज्ञातव्यम् Sk.

१०. ०या P.

मनीषया त्वदीयया प्रज्ञया Sk.

११. तृतीयार्थे द्वितीया । ऋजुतमेन Sk.

१२. कर्मफलावाप्तिहेतुभूतम् Sy.

इदमपि तृतीयार्थे द्वितीया । पथा Sk.

१३. अस्माननुक्रमेण प्रापयसि Sy.

अनुशब्दोऽत्र घात्वर्थानुवादी लम्बते
प्रलम्बत इति यथा । सर्वयजमानान् स्वर्गं
नयसि Sk.

१४. उपदेशेनेत्यर्थः Sk.

१५. इन्द्रो इति PP. अस्माकमिन्द्रोऽस्माक-
मिन्द्रः M. उन्दनशील सर्वं जगदमृतेन
क्लेदयितः ! Sy. १६. भेवेषु P.

षष्ठ्यर्थे सप्तमी । देवानां स्वभूतम् Sk.

१७. रमणीयं धनम् Sy.

१८. देवानां सकाशाल्लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

पितृयज्ञे । प्राज्ञा अङ्गिरसः ।

त्व सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्मृत्स्वं दधैः सुदधौ विश्ववेदाः ।

त्व घृषा घृपत्वेभिर्मद्वित्वा घृन्नेभिर्घृन्म्यमवो नृचक्षाः ॥२॥

त्वं सोम क्रतुभिः । त्वम् । सोम । कर्मभिः । सुकर्मा । अमवः । त्वम् । वलैः । सुबलः । विश्वघनः । त्वम् । वपिता । वपितृस्वैः । माहात्म्येन । यशोभिः । यशस्वी । अमवः । मनुष्याणां द्रष्टा ।

राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्वगमीर तव सोम घामं ।

शुचिष्वमसि प्रियो न मित्रो दुचाय्यो अर्यमेवासि सोम ॥३॥

राज्ञो नु ते । राज्ञे । इव । ते । वरुणस्य । कर्माणि तवापि सद्बद्विहितानि । बृहच्च । ते । गम्भीरम् । शरीरम् । शुचिः । त्वम् । असि । प्रियम् । इव च । मित्रम् । अर्घ्ययिताऽसि ।

- १ भीमन्तः कमवस्तः प्रज्ञावन्तो वा Sy
- २ स्वस्तम्बधिभिरग्निष्टोमाधिकमभिः
आत्मीयशर्मिर्वा Sy प्रज्ञाभिर्वा Sk.
- ३ शोभनप्रज्ञो वा Sy सुप्रज्ञो वा Sk.
- ४ भव M भवति Sk.
- ५ बसे P आत्मीय Sy
अथवा वसुशब्दो वसु वृद्धावित्यस्य
क्रियाशब्दो वृद्धिपर्यायः । वृद्धिभिः
सुबुद्ध इत्यर्थः Sk.
- ६ सर्वज्ञश्च । अथवा बहुघन इत्यर्थः
Sk ७ कामानाम् Sy
- ८ कामाभिर्घर्षणे Sy
- ९ ंभ्येन P महित्वेति बहुवचनस्य
स्थान एकवचनम् । त्वं वपिता
महर्षिर्बर्षणरित्यर्थः Sk.
- १० बर्षणविलक्षणैरभिः Sy
शुभ्रं द्योततेयज्ञो वा घनं घामं वा ।
यशोभिरर्षैर्दनेर्वा यशस्वी अक्षयान्
घनवान् वा भवतीत्यर्थः Sk
- ११ ंसी P D M प्रभूताम् Sy
- १२ यज्ञस्य नेतृणां यजमानानामभिमतफलस्य

- वर्षयिता Sy
- १३ ब्राह्मणानां स्यामिनः Sy
- १४ यागार्थमाहुतः क्रीतो वस्त्रेणावृत्तः
सोमो वरुणः Sy
- १५ क्रीतस्य सम्बन्धीनि सर्वाप्यग्नि
ष्टोमावीनि । अतः सर्वेषु यागेषु
त्वमेव करणभूतो भवतीत्यर्थः Sy
अत्यन्तोत्कृष्टानि Sk.
- १६ तेजः । यद्दानु इत्येतन्नूपमार्थः । राज्ञो
राजमानस्य वरुणस्य नु वरुणस्येव
हे सोम ते तय व्रतानि कर्माणि लोका-
हितकारीणि । शिष्टं समानम् Sy
घाम तेजः स्थानं वा Sk.
- १७ सर्वेषां क्षोभकः Sy
- १८ ंधिद्वयम् P ंधिष्वयम् D
०धिष्वयम् M.
- १९ प्रियश्च सर्वस्य Sk.
- २० यथा सर्वेषामनुकूलोऽहुरभिमानी मित्रो
देव क्षोभयिता भवति सद्बत् Sy
मित्र इव देवताविशेषः Sk.
- २१ यजमानानाम् Sk.

अ॒र्य॑मेव । सोम । अपिवा॑ पू॒जनीय॑ इति ।

या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोपधीष्वप्सु ।

तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेँलत्राजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय ॥४॥

या ते धामानि । यानि । ते । शरीराणि । दिवि । यानि । पृथिव्याम् । यानि च । पर्वतादिषु ।
तै । अस्माकम् । सर्वे । सुमना । अक्रुध्यन् । राजन् । सोम । प्रतिगृहाण । हव्यानि । वह्नि घामानि
देवाना भवन्ति यैस्तत्र तत्र हविर्गृह्णन्तीति ।

त्वं सोमासि सत्पतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि क्रतुः ॥५॥

त्वं सोमासि । त्वम् । सोम । असि । ब्राह्मणाना पति । त्वम् । राजा । अपिच । शत्रुहा ।
त्वम् । भजनीयश्च । असि । कर्ता ।

त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥६॥

त्वं च सोम । त्वम् । चेत् । सोम । अस्मान् । कामयेथा । जीवयितुम् । न ।

१. ०तास्य स्वयमेव P. ०तास्य स्वयमेव D.
०तास्वर्यमेव M.
अस्माभिर्दृश्यमानः सूर्य इव । ... यथा-
हनि सूर्यः प्रकाशेन सर्वं वर्धयत्येवं
निशि अमृतमयैः सोमकिरणैराप्या-
यमानं सत् स्थावरजङ्गमात्मकं सर्वं
जगद् वर्धते Sy. २. व P.
३. V. Mādhava ignores सोम
४. तेजांसि वर्तन्ते Sy.
स्थानानि जन्मानि वा Sk.
५. यानि पृथिव्याम् omitted by P
६. तृतीयानिर्देशाद्युक्त इति वाक्यशेषः ।
सर्वेषु स्थानेषु जन्मसु वा वर्तमान
इत्यर्थः Sk ७. प्रीतचित्तः Sk.
८. ०ध्यत्व M. ९. अस्माभिः प्रत्तानि Sy.
१०. V. M. does not explain or
repeat ओषधीषु । अप्सु
११. पततिः M. यद्वा सन्तः स्वानादयः
पतयः पालका यस्य सोमस्य तादृशो

- भवसि Sy. सतां पालयिता Sk.
१२. वृत्रासुरस्य शत्रोर्वा हन्ता Sy.
१३. ०यं च M. कल्याणोऽसि Sk.
१४. योऽयमग्निष्टोमादियागस्त्वमेव तद्रूपो
भवसि Sy. सर्वार्थिनाम् । अथवा
क्रतुशब्दः कर्मनाम प्रज्ञानाम वाऽन्तर्णी-
तमत्वर्थश्च । कर्मवान् प्रज्ञावान् वेत्यर्थः
Sk. १५. चशब्दोऽत्र पदपूरणः Sk.
१६. अस्माकम् P. D. अस्मभ्यम् Sk.
१७. काम्यः प्रार्थयितव्यः । सर्वस्तोत्राणां याच्य
इत्यर्थः Sk. १८. अस्माकं स्तोत्राणां
... जीवनीषधम् Sy. जीविकाम् ।
कर्मसम्प्रदानश्रुत्योः साकाङ्क्षत्वाद् देहीति
वाक्यशेषः । अथवा त्वं चेति चशब्दश्रुति-
सामर्थ्यात्त्वदनुचराश्चेति वाक्यशेषः ।
त्वं च सर्वस्तोत्राणां याच्यस्त्वदनुचरा-
श्चास्मभ्यं जीविकां दत्तेति वाक्यशेषः ।
अनुचराणां चात्र गुणता सोमस्यैव
प्राधान्यमिति सौम्यत्वस्याविरोधः Sk.

मरामहे । प्रियस्तोत्रं । वनानां पारुयितानुदकानाम् ।

त्वं सोम महे भर्गुं त्व यूने ऋतायते । दक्षं दधासि जीवसे ॥७॥

त्वं सोम महे । त्वम् । सोम ! वृद्धाय । वनं दधासि । त्वम् । यूने ष । यज्ञमिच्छते ।
दक्षं ष । यच्छसि । जीवनाय ।

त्वं नः सोम विद्भवतो रक्षां राजभघायतः । न रिष्येत्त्वावतः सखा ॥८॥

त्वं नः सोम । त्वम् । अस्मान् । सोम ! सर्वतः । पापमिच्छतः । रक्षा । नः । विनष्टो भवति ।
त्वत्सवृषस्य । सखा ।

सोम यास्ते मयोऽभुवं ऊतयः सन्ति दाशुपे । तामिर्नोऽधिता भव ॥९॥

सोम यास्ते । सोम ! यामि । तव । सुस्तस्य भावयितृणि । पारुनानि । भवन्ति ।
यजमानाय । तं । भव । अस्माकम् । रक्षिता ।

इमं यज्ञमिदं वचो जुजुषाण उपागहि । सोम त्वं नो वृधे भव ॥१०॥

इमं यज्ञम् । इमम् । यज्ञम् । इदं ष । स्तोत्रम् । प्रीयमाणः । आगच्छ । सोम ! त्वम् ।
अस्माकम् । वर्धनाय भव ।

सोम गीमिष्ट्वा वयं वर्धयामो वचोविदः । सुमृच्छीको नु आ विश ॥११॥

सोम गीमि । सोम ! स्तुतिमि । त्वाम् । वयम् । वर्धयामः । स्तोत्रविदः । सुष्टु सुखयिता
घ्नन् । अस्मान् । आविश ।

- १ न वयं भारा० M. प्रियामहे Sy
प्रियतिरत्र सामर्ष्यावन्तर्पीतिसमर्षः ।
न शीघ्रं मुमुर्षाम इत्यर्थः Sk.
२ ऋमिः स्तोत्रम् Sy
३ वनानामोषधिवनस्पतिक्र्याणां पति-
पारुयितासि Sy ४ स्वामी वा Sk.
५ ०हं P ६ स्वविरायेत्यर्थः Sk.
७ दधासि Sk. ८ उपभोगसमर्षम् Sy
वृद्धि वा Sk. ९ अर्थं पापम् । तद्वेतुकं
दुःखम् अस्माकं कर्तुमिच्छतः Sy
१० र M. ११ वयं ष तव सखायः Sk.

- १२ V Mādhava ignores रामन्
१३ अक्षुरोऽवाशावीनि व्रतवते Sy
१४ अस्मानिः क्रियमाणम् Sy
१५ इदानीं क्रियमाणं स्तुतिलक्षणं वचनम् Sy
१६ तेवमानः सन् Sy सेवितुमित्यर्थः Sk.
१७ प्राचीनबंशालक्षणं गृहं प्राप्नुहि Sy
१८ यज्ञस्य Sy
१९ अनुष्ठातारः Sy
२० सन्त्यक्तः स्तोत्रं शास्तर इत्यर्थः Sk.
२१ आगच्छ Sy प्रविशोपविश याग्यलक्षणं
हविः प्रतिगृहीतुम् Sk.

गयस्फानो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः सोम नो भव ॥१२॥

गयस्फानः^१ । घनस्य^२ वर्धयिता । रक्षसा^३ हन्ता । घनाना लम्भयिता । पुष्टेर्वर्धयिता । कल्याण^४
मित्रम् । भव । सोम । अस्माकम् । 'गयस्फानोऽमीवहेति गवा न स्फावयिता' इति तु ब्राह्मणम् ।

सोम रारन्धि नो हृदि गावो न यवसेष्व्वा । मर्ये इव स्व ओक्वये ॥१३॥

सोम रारन्धि । सोम । रमस्व^{१०} । अस्माकम् । हृदये । गाव । इव । तृणेषु^{११} । मनुष्य इव च ।
स्वे । गृहे ।

यः सोम सख्ये तव रारणद्देव मर्येः । तं दक्षः सचते क्विः ॥१४॥

यः सोम सख्ये । य । सोम ! तव । सख्ये । रमते^{१६} । देव । मनुष्य । तम् । समर्येः^{१८} ।
स्तोता । सेवते^{२०} स्तोतुम् ।

उरुष्या णो अभिशस्तेः सोम नि पाह्यंहंसः । सर्वा सुशेव एधि नः ॥१५॥

उरुष्या णः । रक्ष । अस्मान् । अभिशसनात्^{२३} । सोम । निरक्षास्मान्^{२४} । आहन्तु । सर्वा ।
सुसुख । भव । अस्माकम् ।

१. ०यप्सानः P.

२. अपत्यस्य घनस्य गृहस्य वा Sk.

३. अमीवानां रोगाणा हन्ता Sy.

हिंसितृणाम् Sk. ४. दातेत्यर्थः Sk.

५. सम्पदः Sy. ६. Omitted by M.

७. ०णमि० P. D शोभनानि मित्राणि

सुमित्राणि तानि करोतीति सुमित्रयति ।

... शोभनानां मित्राणां कर्ता Sk.

८. ०यप्सानो P. ९. ०वा P.

१०. अत्यर्थम् Sk. ११. यथा गावः...

शोभनतृणेषु... आभिमुख्येन रमन्ते Sy.

१२. यवसवत्सु देशेषु Sk.

१३. यथा वा... मरणधर्मा मनुष्यः... स्वकीये

... गृहे पुत्रादिभिः सह रमते

तद्वदस्माभिर्दत्तेन हविषा तृप्तः... सन्

अस्मास्वेवावतिष्ठस्व । नान्यत्र गच्छेति

निदर्शनद्वयस्य तात्पर्यार्थः Sy.

१४. च । स्वे । गृहे missing M.

१५. V. Mādhava ignores आ

१६. ०मः M. १७. त्वदीये सखित्वे निमित्त-

भूते सति Sy. देवानां मनुष्याणां च किं

सख्यम् ? यष्टव्या देवा यष्टारो मनुष्या

इति । तस्मिन् सख्ये तव त्वदीये । यागे

इत्यर्थः Sk. १८. रमयते P.

अत्यन्तम् Sk. १९. सर्वकार्यसमर्थः

Sy. दक्षो बलं वृद्धि वा Sk.

२०. क्रान्तदर्शी Sy. मेधावी Sk.

२१. सर्वकार्यसमर्थस्त्वं सचते सेवसे ।

अनुगृह्णासीत्यर्थः Sy बलं वृद्धि वा

प्राप्नोतीत्यर्थः Sk. २२. ०ष्य M.

२३. अभिशापरूपान्निन्दनात् Sy.

अभिहिंसितुः Sk. २४. रेक्षा० M.

उरुष्यती रक्षाकर्मा N. 5. 23.

२५. ०स्मा हान्तु P.

अस्मत्कृतात् पापात् Sy. पापादपि Sk.

आ प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्यम् । मवा वाजस्य सग्ये ॥१६॥

आप्यायस्व । पूर्णो भव रसेन । सङ्गच्छताम् । ते । समेत । सोम ! वर्षणनिमित्तमाद्यो
श्लोककला प्रति । भव । अन्नस्य । सङ्गमनाय ।

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वैभिरुशुभिः ।

मया नः सुश्रवस्तम्ः सखा वृषे ॥१७॥

आप्यायस्व मदिन्तम् । आप्यायय रसम् । सोम ! मादयित ! विषवाभि । लताभिः ।
भव । अस्माकम् । स्वन्नतम् । सखा । वर्धनाय ।

सं ते पर्यासि सद्यं यन्तु वाजाः सं वृष्यान्यमिमातिपाहः ।

आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवास्युत्तमानि धिष्व ॥१८॥

सं ते पर्यासि । संयन्तु । त्वत् । रसा । सम् । एव । यन्तु । अयानि । संयन्तु । वर्षणनि-
मित्तानि । दानूणामभिभवित ! आप्यायमान । अमृतत्वाय । सोम ! दिवि च ।

- १ ०र्ण M. वर्धस्व Sy, Sk.
२ त्वया संयुक्तं भवतु Sy ३ तेव P
४ वृषत्वं, वीर्यं सामर्थ्यम् Sy
अपठितमपि वलनामतत् । रसवचनो वा
सामर्थ्यादित्र घृष्यशाब्दः । घर्ल रसो वा
Sk. ५ भाव P अस्माकमन्नप्रदो
भवेत्यर्थः Sy ६ सामर्थ्येत्यर्थः Sk.
७ आ समस्ताद् वृष्यो भव Sy
८ घृष्यु मवकरेत्यर्थः Sk.
९ सोमस्यावयवा अंशव उच्यन्ते Sk.
१० ०न्नमतः P D M सुधनतमः
सुकीर्तितमो वा Sk.
११ संयच्छन्तामस्माभिस्तद् Sk.
१२ क्रियाप्रहृणं कर्तव्यमिति कर्मणः
सम्प्रदायस्याच्चतुर्थ्यर्थे पठ्यते तत्र Sy
V M takes 'ते' (genitive) in
the sense of त्वत् ('ablative.')
It can also be taken in the
sense of instrumental See
note १७ of this stanza
तत्र स्वभूतानि । स्वर्दीयानीत्यर्थः Sk.
१३ भयणार्थानि क्षीराणि Sy
वृष्टिलक्षणाग्युक्तानि Sk.
१४ उकारः पञ्चपुरणः Sk.

- १५ हृषिसंज्ञगान्यन्नानि Sy १६ ०र्णनि०
M वीर्याणि Sy अभिमातीनां
दानूणां हन्तुः Sy वलानि रसा वा Sk.
१७ Sy and Sk treat 'अभिमाति
पाह' as a genitive sing
qualifying 'ते' As the text
stands at present, V M.
seems to construe it in the
voc. sing qualifying सोम
against the rules of accent.
This irregularity can be
avoided if we read दानूणामभि-
भवितुः in the ablative case
qualifying त्वत्
हिसितुणामभिभवितुः । अथवा ते अभि
मातिपाहः । उभयत्र तृतीयार्थे पठ्यते ।
सङ्गच्छता त्वया हिसितुणामभिभवित्वा
पर्यासि वसतीवर्षकथामाकृष्याम्युव
कानि । समयन्तु वाजाः सबन्दीपपुरोडाश-
हृषिसंज्ञगान्यन्नानि वलानि रसा वा Sk.
१८ समस्ताद् वर्धमानः सद्यं Sy
१९ अस्माकम् अमररत्नत्वाय Sy
अथवाऽमृतशाब्दो देवतावचनः । अम्
तेभ्यो देवतार्थमित्यर्थः Sk.

अन्नान्यस्माकम् । उत्तमानि । कृणुष्व । पीतसोमो हि न परत्र क्षुध्यति ।

या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् ।
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्र चरा सोम दुर्यान् ॥१६॥

या ते धामानि । यानि । तव । तेजासि । हविषा । यजन्ति । तानि । तव । विश्वानि भवन्तु
सहानितै (?) परिभू । अस्तु । यज्ञम् । सोम इति परोक्षम् । गवा वर्धयिता । प्रकपण तारक ।
शोभनवीर । पुत्राणामहन्ता सन् । प्रगच्छ । गृहान् ।

सोमो धेनुं सोमो अर्धन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति ।
सादन्यं विदथ्यं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै ॥२०॥

सोमो धेनुम् । सोम । धेनुम् । सोम । अश्वम् । आश गन्तारम् । सोम । पुत्रम् । कर्मणि

१. ०वि चिन्नान्य० P.
अस्माभिर्भोक्तव्यानि हविलक्षणानि
वा Sy
कीर्तिमन्नानि धनानि वा Sk.
२. धारय Sy
३. द्युप्रभृतिष्ववस्थितानि Sy.
स्थानानि नामानि जन्मानि वा तेजांसि
वा Sk
४. चरुपुरोडाशादिना Sy
५. ०ति M.
यजमानाः पूजयन्ति Sy.
६. परितो भावयितृणि परितः प्राप्तानि
सन्तु । यद्वा त्वदीयानां तेषां सर्वेषां
धाम्नामस्मदीयो यजमानः परिभू-
र्यज्ञं प्रति परिग्रहीता यागेन स्वीकर्ता
... भवतु Sy.
७. परिपूर्वो भवतिः सर्वत्र परिग्रहायै ।
उभयत्र बहुवचनस्य स्थाने एकवचनम् ।
परिगृहीतृणि सन्तु Sk.
८. अस्मदीयमध्वरम् Sy.
इमं मदीयं यज्ञम् । यानि तव यष्ट-

- व्यानि धामानि तैः सर्वैरिमं यज्ञं परि-
गृहाणेत्यर्थः Sk.
९. गयस्य गृहस्य धनस्य वा वर्धयिता ...
गय इति गृहस्य धनस्य च नामधेयम् ।
तेषां स्फायिता वर्धयिता Sy
अपत्यस्य धनस्य गृहस्य वा वर्धयिता Sk.
१०. दुरितात् तारयिता Sy.
तरतिरत्र वृद्ध्यर्थः । वर्धयिता च सर्वा-
र्थानाम् Sk.
११. शोभनवीरैरुपेतः Sy
शोभना वीरा देया यस्य स सुवीरः ।
शोभनानां च पुत्राणां दातेत्यर्थः Sk.
१२. वीर्याज्जायन्त इति वीराः पुत्राः । तेषा-
महन्ता Sy.
अहन्ता च वीराणाम् Sk.
१३. प्राचीनवंशादिलक्षणानस्मदीयान् गृहान्
'गृहा वै दुर्याः' (TS. ६.२.६.१.) इति
श्रुतेः Sy
१४. सवत्सां दोग्ध्रिं गां ददाति Sy.
१५. लौकिककर्मसु कुशलम् Sy कर्मसु
साधुम् । सर्वकर्मसु योग्यम् Sk.

समर्थम् । ददाति । गृहे शूरम् । भक्तसमयोश्च य स्वकीत्यात्मीयं पितरमस्य पितायमिति श्रावयति
तं ददाति । यः । हविः सोमाय ददाति । अस्मै यजमानाय ।

अषाढह युत्सु घृतनासु परिं स्वर्पाम्पसां वृजनस्य गोपाम् ।

मुरेपुजां सुद्धितिं सुश्रवसु जयन्तु त्वामनु मदेम सोम ॥२१॥

अषाढहं मुत्सु । शत्रुभिरसोढम् । युद्धेषु । घृतनासु । पालयितारम् । दिवं सम्भक्तारम् ।
अपां धातारम् । बलस्य । गोपायितारम् । सङ्ग्रामेषु प्रादुर्भवन्तम् । सुनिवासम् । सुकीर्तिम् ।
जयन्तम् । त्वाम् । अनुमदेम स्तोत्रैः । सोम ।

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमुपो अजनयुस्त्वं गाः ।

त्वमा तंतन्योर्वन्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥२२॥

त्वमिमा । त्वम् । इमा । ओषधीः । सोम । विश्वाः । अजनयः । त्वम् । उदकानि ।

१ सवनं गृहम् । तबर्हम् । गृहकार्यक्रुषा
समित्यर्थः Sy

सवनं गृहम् । तत्र च साधुम् Sk.

२ विद्वत्स्येषु देवानिति विदधा यज्ञाः ।
तबर्हम् । वर्षपूर्वमासादियोगानुष्ठान
परमित्यर्थः । सभायां साधुम् । सक्र-
शास्त्राभितमित्यर्थः Sy

३ विद्वद्भ्यः समेयम् । विद्वत्समाजः सभा ।
तत्र च साधुम् Sk

४ पिता भूयते प्रख्यायते येन पुत्रेण साधुसम्
Sy पितृणां च भोतारम् । विनीत
मित्यर्थः Sk.

५ ०हृष्टे P

६ अनभिभवणीयम् Sy
अनभिभूतपूर्वम् Sk

७ जयस्य पुरयितारम् Sy
यद्गुणां च स्तोत्राणां च Sk.

८ ०वा M
स्वर्गस्य समितारं धातारम् Sy

९ अपां बुद्धिसंज्ञणानामुदकानाम् ।

यद्वा अप्ताम् अप्तातृकं भक्तकरहितम् ।
सर्व्वामनुप्राहकमित्यर्थः Sy

१० सेवितारम् Sk.

११ बुद्ध्यतेऽनेनेति वृजनं बलम् । तस्य गोपां
गोपयितारं रक्षितारम् Sy

१२ अियन्ते एषु हवींषीति भरा यागास्तेषु
प्रादुर्भवन्तम् Sy

जनिरत्र सामर्थाञ्जयतेरथं । धेतारम् Sk.

१३ स्वप्नं सुषर्तं वा Sk.

१४ शत्रून्भिमवन्तम् Sy

१५ त्वामनुनिशम्य । भुत्वेत्यर्थः Sk.

१६ त्वामनुलक्ष्य हृषयुक्ता भवेम Sy
प्रहृष्टाः स्यामेत्यर्थः Sk.

१७ ०मः M.

१८ ०मा D

१९ भूम्यां घर्तमानाः Sy

२० जनयसि Sk.

२१ तासांमोषधीनां कारणमूलाणि वृष्ट्यु
दकानि Sy

बुद्धिसंज्ञणामुदकानि Sk.

त्वम् । पशून् । त्वम् । विस्तारितवानसि तेजसा । विस्तीर्णम् । अन्तरिक्षम्^१ । त्वम् । ज्योतिषा^२ ।
नैश तम^३ । विनिवारितवानसि^४ ।

देवेन नो मनसा देव सोम रायो भागं सहसावन्नभि युध्य ।

मा त्वा तनदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्र चिकित्सा गविष्टौ ॥२३॥

देवेन नः । दीप्तेन^६ । अस्माकम्^७ । मनसा^८ । देव । सोम । घनस्य । भागम् । बलवन्^९ ।
अभियुध्य^{१०} । मा । त्वा । पर्येति कश्चित्^{११} । त्व हि बलस्य^{१२} । ईशिषे^{१३} । उभयेभ्य^{१४} परेभ्योऽस्मदीयेभ्यश्च ।
गवामन्वेषणेऽस्मान्^{१५} । प्रकर्षेण जानीहि^{१६} । जेतव्यमस्मदर्थमिति^{१६} ।

१. अन्त्वं M. २. आत्मीयेन प्रकाशेन Sy. आदित्याख्येन Sk.
३. अस्मद्दृष्टिनिरोधकमन्धकारम् Sy.
४. विवृत विश्लिष्टं विनष्टं कृतवानसि Sy.
५. ओषधिजननादि हि सर्वं धर्मायत्तम् । धर्मश्च यागादिः सोमायत्तः । अतः सोमसाध्ययागादिद्वारकर्मत्वादोषध्यादीनामिदमुच्यते त्वमिमा ओषधीरित्यादि Sk.
६. देवेनेत्यत्र सामर्थ्याद्दीव्यतिर्दानार्थः । देवेन दानाभिमुखेन Sk.
७. अस्मानभिलक्ष्य ... प्रेरय । यद्वा । नोऽस्माकं ... घनस्य भागं भक्तारमपहर्तारं शत्रुम् ... आभिमुख्येन सम्यक् प्रहर Sy. अस्मान् प्रति Sk.
८. त्वदीयया बुद्ध्या Sy.
९. बलन् P.
१०. अभियुध्यतिर्गतिकर्मा । सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णीतण्यर्थः । अभिगमय । देह्यस्मभ्यमित्यर्थः Sk.
११. त्वां कश्चिदपि शत्रुः ... क्लेशेनाततं मा कार्षीत् । मा हिंसीदित्यर्थः Sy. मा च त्वां ददतमातनत् । आतनिरत्र सामर्थ्यात्प्रतिबन्धार्थः । प्रतिभान्त्सीत् । भवतो ददतः प्रतिबन्धं मा कश्चित् कार्षीदित्यर्थः Sk.
१२. Omitted by P.
१३. ईश्वरो भवसि Sy. वीर्यस्य स्वाम्यसि । यस्मादत्यन्तशूरोऽसि । अत्यन्तशूरत्वाच्च प्रतिबन्धकारिणो हन्तुं समर्थ इत्यर्थः Sk.
१४. उभयेषां युध्यमानानां सम्बन्धिनः Sy. उभयशब्दः शत्रुविषयः । अपादानपञ्चमीश्रुतेश्च योग्यक्रियाध्याहारः । आत्मीयेभ्योऽस्मदीयेभ्यश्चोभयेभ्योऽपि शत्रुभ्यो घनान्यपहृत्य । अथवा उभयशब्दः प्रयोजनवचनः । सामर्थ्याच्चतुर्थी चैषा द्वितीयार्थे । यानि चास्माकमिह लोके प्रयोजनानि यानि च परत्र तेभ्य उभयेभ्यः । ऐहलौकिकपारलौकिककार्यमित्यर्थः Sk.
१५. सङ्ग्रामे Sy. गाव इष्यन्ते यत्र प्राप्तुं सा गविष्टिरिष्टिस्तत्र । यज्ञ इत्यर्थः Sk.
१६. ऽणास्मान् M
१७. अस्मदीयमुपद्रवं परिहर Sy. ज्ञानेन चात्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । प्रकर्षेण देहीत्यर्थः Sk.
१८. ऽव्यास्म० M.
१९. Ms. D. puts the figure ॥९१॥ here to indicate the end of the ninetyfirst hymn. No such number is given in P. and M.

एता उ त्या उपसः केतुमक्रत पूर्वे अर्थे रजसो मानुमञ्जते ।

निष्कृष्टाना आयुधानीव घृष्णवः प्रति गावोऽरुपीर्यन्ति मातरः ॥१॥

एता उ स्याः । ताः । एताः । उपसः । प्रज्ञानम् । अकृष्वन् । पूर्वे । अर्थे । अन्तरिक्षलोकस्य प्राच्यां रुष्ये मृदमिव (?) । वीष्टिम् । अञ्जते । कोशाद् आयुधानि । निष्कृष्टानाः । वीरा इव । प्रतिपन्ति । गन्त्र्यः । आरोचमाना उपसः । मातृस्थानीयाः । निरुक्तं च द्रष्टव्यम् ।

१ एतास्ता उपसः केतुमक्रत प्रज्ञानम् । एकस्या एव पूजनायै बहुवचनं स्यात् । पूर्वोऽर्थेऽन्तरिक्षलोकस्य समञ्जते मानुना । निष्कृष्टाना आयुधानीव घृष्णवः । निरित्येव समित्येतस्य स्थाने N

12 7

२ Omitted by P and D तच्छब्दभ्रुतेऽथ योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहार्यः । याः पूर्वोऽप्यहस्वकार्युं रेतास्ता उपसः । एकस्या एवोपसः पूजनायैतद् बहुवचनम् । भवन्तो मे गुरुव इति यथा । अथयवमेवापेक्षं वा । भिक्षोर्वहसुपोमेवात् बहुष एवोपसः Sk.

३ प्रमातकालानिमानिन्यो देवताः Sy
४ अन्धकाराद्युतस्य सर्वस्य जगतः प्रसा पदं प्रकाशम् Sy ५ कुर्वन्ति Sk.
६ प्राचीनविग्नागे Sy सप्तमीनिर्वेसात् स्थिता इति वाक्यशेषः Sk
७ द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य वा Sk.
८ The words प्राच्यां रुष्ये मृदमिव seem to be doubtful. They are quite irrelevant.

९ भानुमिति तृतीयायै द्वितीया । अञ्जिष्यंस्वर्षः । भानुना व्यञ्जन्ति । स्वया माता सर्वं व्यक्तीकुर्वन्तीत्यर्थः Sk.

१० अञ्जते D व्यक्तीकुर्वन्ति Sy

११ यथाऽतिप्रभृतीन्मायुधानि संस्कुर्वन्ति Sy

१२ एवं स्वभासा जगत्संस्कुर्वाणाः Sy हृणोतिरत्र सामर्पात्कृषेरर्थे द्रष्टव्यः । निष्कृष्यन्तः Sk.

१३ धर्मपत्नीला योद्धारः Sy आयुधानीव घृष्णवः । धर्मयितारो यथा कोशेभ्यः सद्गामिष्कृष्यन्तो व्यक्तीकुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः । अथवा पूर्वे अर्थे अन्तरिक्षस्य द्युलोकस्य वा वीष्टिं गमयन्ति । प्राणिनां च प्रकाशद्वारेण प्रज्ञानं कुर्वन्ति । पूर्वार्थं च द्युलोकास्यान्तरिक्षस्य वा वीष्टिं कुर्वन्तीत्यर्थः । कथम् ? निष्कृष्टाना आयुधानीव । निरित्येव समित्येतस्य स्थाने । संस्कुर्वन्त आयुधानीव घृष्णवः । यथा परिमार्जनादिभिः संस्कारैः संस्कुर्वन्त आयुधानि योद्धारो वीष्टानि कुर्वन्ति तद्वदित्यर्थः Sk.

१४ प्रतिविवसं गच्छन्ति Sy यत धाग तास्तत्रैव प्रतिगच्छन्ति । यत आदित्यादुत्पन्नास्तत्रैव प्रकीर्यन्त इत्यर्थः Sk.

१५ गावः । उपसोऽत्र गाव उच्यन्ते Sk.

१६ अख्यतिर्गतिकर्मा । गमनस्वभाविका Sk

१७ सूर्यप्रकाशस्य निर्माभ्यो जगज्जननग्नो याः । एवंविधा उवसोऽम्नान् रक्षन्त्वित्यर्थः Sy

सर्वस्य निर्माभ्यो वा Sk.

१८ N 12 7

१९ V Mādhava ignores उ

उदप॑प्तन्नरु॒णा भान॑वो वृथा॑ स्वा॒युजो॑ अरु॒षीर्गा॑ अ॒युक्त॑ ।

अक्र॑न्नुषासो॑ व॒युनानि॑ पू॒र्वथा॑ रु॒शन्तं॑ भानुमरु॑षीरशि॒श्रयुः॑ ॥२॥

उदप॑प्तन् । उदप॑प्तन् । अरु॒णा^१ । दीप्त॑य । अना॒यासे॑न । स्वय॑मेव यु॒ज्यमा॑ना । आ॒रोच॑माना आ॒त्मीया^४ । गा॒श्चाश्व॑भूता । अ॒युक्त॑ रथेऽयो॒जय॑न् । पू॒र्वेष्वि॑वाह सु । प्र॒ज्ञाना॑नि । अ॒कृ॒ण्वन् । दी॒प्यमा॑नम् । आ॒दि॒त्यम् । उष॑स । श्र॒यन्ति॑ । आ॒रोच॑माना ।

अ॒र्चन्ति॑ ना॒रीर॒पसो॑ न वि॒ष्टिभिः॑ स॒माने॑न॒ योज॑ने॒ना प॑रा॒वतः॑ ।

इषं॑ वह॑न्तीः सु॒कृते॑ सु॒दानवे॑ विश्वेद॒ह यज॑मानाय सु॒न्वते॑ ॥३॥

अ॒र्चन्ति॑ ना॒रीः^{१३} । अ॒र्चन्ति॑ । उष॑स । आप॑ । इव॑ । प्र॒वेश॑ने । ए॒केन॑ । उ॒द्योगे॑न । अ॒पश्चि॑-

१. ०दप० M. उदगमन् Sy.
उत्पतन्ति उदगच्छन्ति Sk.
२. आरोचमानाः Sy.
३. सुखेन रथ आयोक्तुं शक्याः Sy.
सुखमायुज्यन्ते या रथेषु ताः स्वायुजः Sk.
४. शुभ्रवर्णाः Sy.
गमनस्वभाविकाः Sk.
५. उषसामुपयोजनानि गाव इहोच्यन्ते Sk.
६. ०श्चश्वाभू० P. ०श्वाश्चभू० M.
पूर्वमुत्थितान् रश्मीन् ईदृशीः स्ववा-
हनभूताश्चतुष्पदीर्गाः Sy.
७. आत्मीया बडवाः । . . युञ्जन्ति Sk.
८. कालेषु Sk.
९. सर्वेषां प्राणिनाम् . . . उषःकाले
जाते हि सर्वे प्राणिनो ज्ञानयुक्ता
भवन्ति Sy.
प्रकाशद्वारेण Sk.
१०. ०नान्यकृ० P.
११. स श्रपय० P.
तेन सहैकीभवन्तीत्यर्थः Sy.
आदित्य एव प्रलीयन्ते इत्यर्थः Sk.
१२. गमनस्वाभाविकाः Sk.
१३. ०री M.

१४. नभःप्रदेशम् Sy.
प्रकाशत्वापादनेनाभिपूजितं कुर्वन्ती-
त्यर्थः । किम् ? सामर्थ्यात् त्रैलोक्यं
दिवं वा Sk.
१५. नेत्र्यः Sy.
१६. युद्धकर्मणोपेताः पुरुषा यथा स्वकीयै-
रायुधैर्घाटीमुखेन सर्वं देशं व्याप्नुवन्ति
तद्वत् Sy.
१७. निवेशकैः स्वकीयैस्तेजोभिः Sy.
नार्यः कर्मवत्य इव कर्मभिः । उपलेप-
नादिकर्मभिर्गृहाद्यभिपूजितं कुर्वन्ति
तद्वदित्यर्थः Sk.
१८. समानेन योजनेन । सर्वैः प्रकाशैः ।
प्रकाशकत्वेन युज्यमानत्वादद्योजन
इहादित्य उच्यते । सहयोगलक्षणे
चैषा तृतीया । आत्मनः समानेन सर्व-
प्रकाशानां वा साधारणेन प्रकाशयित्राऽऽ-
दित्येन सहेत्यर्थः । अथवा प्रकाशयै-
र्युज्यमानत्वादद्योजन इह प्रकाश
एवोच्यते । करणे एवैषा तृतीया ।
सर्वप्रकाशसाधारणेन प्रकाशेनार्चन्ती-
त्यर्थः Sk.
१९. ०द्योकेन P. ०केनोनेन M.

माय(?)। अन्नम्। बहन्त्य। सुपमंये। सुदानाय। विद्वानि। एवं। अपेक्षितानि च। यजमानाय। मुन्वते। बहन्त्य।

अधि पेशांसि वपते नृत्तरिवापोर्णुते वचं उस्नेवु वर्जहम् ।

ज्योतिर्विश्वस्मै शुर्वनाय कृण्वती गावो न ब्रज व्युत्पा आर्ध्वर्तमः ॥४॥

अधि पेशांसि। अधिवपते। आदिस्त्वानि तर्मांसि। नापित इव वेदान् समोभिराच्छादितं यद्यत्। अपोर्णुते। गौरिव। ऊर्ध्वं बोहाय। ज्योतिः। विश्वस्मै। शुर्वनाय। कृण्वती। यथा। गावः।

१ आ पश्चिमायाः is suggested for मपश्चिमाय।

आ इवदेशाद् आ पश्चिमदिग्भागात्।

इत्स्नं जगदपुगपदेव ध्यान्ववन्तीत्यर्थः

Sy आ परावतो ब्रूवाद् भन्तात्।

समस्तं प्रसोषयं शिवच्छ्वेत्यर्थः Sk

२ प्रयच्छन्त्य इत्ययं Sy

प्रापयन्त्यः। अन्नं बहत्य इत्ययं Sk.

३ कस्याशीर्वासिना ष्टित्यग्न्यो बहते

यजमानाय Sy

शोभनहृदिवर्षादिने Sk

४ सर्वमेव Sy विदवा इति घतुष्येव चानस्याकारः। सर्वस्मै यजमानाय Sk.

५ इवहेति निपातो परप्ररणी Sk.

६ च is irrelevant and unnecessary V M seems to ignore अह unless it may be supposed that अह is paraphrased by च

७ सोमाभियवं कुर्वते Sy, Sk

* क्षावरित्यर्थाः। PP

८ पेशांसि P

९ अधि उपरि Sk.

१० ऽभिवपते M

आधिचयेन छिनत्ति। नृन् तूर्वति केनेन रिक्तीकरोतीति नृत्तुर्नापितः। स यथा केदासिन्बोधेन छिनत्ति, एवमुवा अप्यचकारं समुक्तं हिनस्तीत्यर्थः। यद्वा

नृत्तरिव नृत्यन्ती योविदिव। पेशांसि।

इपनामेतत्। सर्ववशनीयानि ह्याप्सुया

अधिवपते स्वात्मन्यधिकं धारयति Sy

वपिः पेशादमधुवपन इत्यादि मुण्वने

प्रतिष्ठः। मुण्वयत्युयाः केऽस्यानीयं तमः

प्रकाशयानामर्थानामपनयतीत्यर्थः Sk.

११ अधिवपते। आदिस्त्वानि तर्मांसि

omitted by P पेशांसि प्रकाश्यानि

ह्याणि Sk

१२ बर्जहं पयस उत्पत्तिस्थानं बोहनसमये उखा

गोयथाऽऽविष्करोति तद्वत् बर्जहम्।

वृद् सम्भक्तो। वृणीते सम्भजति

गामिति च पयः सञ्जहातीति Sy

१३ पक्ष० M स्वकीयमुरऽप्रवेशम् Sy

१४ ०र्ण० P अपोष्णते

समसतानाच्छादितं करोति। स्वयमा

विभवंतीत्यर्थः Sy

प्रकाशयति Sk.

१५ बुध्रु ? (भ्रु) भरणे। प्राणिनां भरण-

समर्थत्वाद् बस्र ? (द्) इति क्षीरमुच्यते।

तञ्जहातीति बर्जहम् ऊयः। गौरिव

क्षीरपूर्वमूध इत्यर्थः Sk.

१६ प्रकाशं कुर्वती Sy

१७ सर्वस्य भूतजातस्वार्थाय Sk.

१८ यथा गावः स्वकीयं गोष्ठं स्वयमेव क्षीघ्रं

ध्यान्ववति, एवं स्वयमेव प्राचीं विशं

प्राप्य । विवृतमपदिस्त्वमकरोत् Sy

ब्रजं व्यावृण्वन्ति । एव तम स्वेन ज्योतिषा व्यावृणोति ।

प्रत्यर्चीं रुशदस्या अदर्शिं वि तिष्ठते वाधते कृष्णामभ्रम् ।
स्वरुं न पेशो विदयेष्वञ्जश्चित्रं दिवो दुहिता भानुमभ्रेत् ॥५॥

प्रत्यर्चिं । उपस. । दीप्ति । प्रतिदृश्यते । स्वेता । विविध च । गच्छत्यर्चिं । वाधते च ।
तमः । महत् । स्वरुम् । इव । तपम् । गृहेषु । अञ्जन्तीति । चित्रम् । दिवः । दुहिता । भानुम् ।
उदश्रेद् यूपमिवोत्थापयति । स्वरुमान्यूप स्वरुरिति ।

अतारिष्म तमसस्पारमस्योषा उच्छन्ती वयुना कृणोति ।
श्रिये छन्दो न संयते विभाती सुप्रतीका सौमनसायाजीगः ॥६॥

अतारिष्म । नैशत्य । तमसः । पारम् । वयं तीर्णवन्त । उपा. । व्युच्छन्ती । प्रजानानि च ।

१. तमस्तेन P. तमस्येन D.
२. स्वेन ज्योतिषा व्याप्नोतीत्यर्थः । किम् ?
उच्यते तमः शार्वरम् Sk.
३. तेजः Sy.
४. दीप्यमानम् Sy.
ज्योतिः रुशदीप्यमानम् Sk.
५. ०न्त्य० P. M.
सर्वासु दिक्षु विविधमवतिष्ठते व्याप्नो-
तीत्यर्थः Sy.
त्रीनपि लोकान् प्रति Sk
६. अपसारयति Sy.
अपनयति Sk.
७. छृष्णवर्णं शार्वरं तमः Sk.
८. स्वरूपम् M. स्वरुम् is suggested
for स्वरुम् ।
स्वरुमान्ना शकलेन युक्तं यूपं यथाऽऽ-
ज्येनाध्वर्यवः अञ्जन् अञ्जन्ति Sy.
यूपस्य यः प्रथमशकलः पश्वञ्जनार्य-
मुपादीयते स स्वरुरित्युच्यते । प्रथ-
मार्ये चैषा द्वितीया । यथा स्वरु पेश
आज्यसम्बन्धादुज्ज्वलरूपं विदयेष्वञ्जन्

९. श्रयत्येवन् Sk.
१०. द्रूपम् P. रूप M.
तद्वन्नभति स्वकीयं ... रूपमुपाज्जति
संश्लिष्टं करोति Sy.
११. वयुषु Sy.
१२. चायनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.
१३. द्युलोकादुत्पन्नोपाः Sy.
द्युप्रभवत्वाद्दुषा दिवो दुहितेत्या-
ख्यायते Sk.
१४. भ्या० M. दीप्तिन् Sk.
१५. युवमि० P. श्रयति । प्रतिक्षणं दीप्ता
रूपान्तरीभवतीत्यर्थः Sk.
१६. ०न्त्युव P. ०न्त्यूप D. M.
स्वरुमान् and स्वरुरिति are
suggested for स्वरुमान् and
स्वरुरिति
१७. समाप्तिप्रदेशम् Sy.
१८. निस्तंशयं प्राप्ता वयम् Sk.
१९. ०षः P. D. M.
२०. ०न्ति P नैशं तमो वर्जयन्ती Sy.
तमांसि विवासयन्ती Sk.

कृणोति । घनाश्रयणाय दरिद्रो मयाऽऽरुषाय । आत्मच्छन्दं प्रकाशयति । एवमियं हसति । शोभना वयवा । सर्वेषां शौमनसाय तेजश्च (?) । गिरतीति ।

मास्वती नेत्री सूनृतानां दिवः स्तवे वृद्धिता गौतमेभिः ।

प्रजावतो नृवतो अश्ववृध्यानुपो गोअग्रौ उप मासि वाजान् ॥७॥

मास्वती नेत्री । उपा । वज्रसाम् । प्रणेत्री । दिव । वृद्धिता । स्तुता । गौतमी । प्रजायुक्तान् । दासयुक्तान् । अश्ववैर्द्वयान् । उप । गोमुक्तान् । उपकुरु । वाजान्मानि ।

- १ निर्निमीते Sy करोति Sk.
 २ यस्माच्च भिये प्रकाशलक्षणायै Sk.
 ३ यथोपच्छन्दपिता वशीकरणे समर्थ-
 पुरुष आद्यसमीपं प्राप्य सत्प्रीत्यर्थं
 स्मयते हसति Sy छन्द ।
 छन्दशब्दोऽत्र कामिवचन । कामीव Sk.
 ४ ऽस्मिन् P ५ स्मयते । ईपद
 सन्तीव । विविधं धीप्यमाना । यथा
 कामिनी ईपदसस्ती स्ववस्तकिरणाम्
 प्रकाशयति एवमुपा स्वकिरणामावि-
 ष्करोतीत्यर्थ । अथवा छन्द इति स्तो-
 तुनाम । स्तोतेव स्मयते । यथा स्तोता
 स्तुत्यमतिशयवद्भिर्गुणी स्तुवन् प्रकर्षा
 द्विकसितवदनो भवति सद्भित्यर्थ Sk.
 ६ विशिष्टप्रकाशरूपत्वेन शोभनाङ्गी Sy
 प्रतीकशब्दो मुखवचन दर्शनपर्यायो वा ।
 सुमुक्ता सुवर्णता वा Sk. ७ सर्वेषां
 शौमनस्याय अन्धकारं सञ्चितवती Sy
 रती० D जिगतिर्गं (?) (गि) रतिकर्मा
 वा गृह्णातिकर्मा धान्यत्र । इह तु
 सामर्थ्याद् गत्यर्थं । जिगातेर्वा गिरति ?
 (गति) कर्मण इव रूपम् । धीमपि
 लोकात् प्रतिगच्छतीत्यर्थ Sk.
 ९ V Mādhyava ignores विभाती
 १० तेजस्विनी Sy
 ११ सूनृता इति बाह्वनाम । सूनृतानां प्रिय
 सत्यास्मिकानाम् । उपसि हि आतायां

- मनुष्यप्रमुक्ता प्राणिनः स्वस्वध्यापारये
 तस्ततः शब्दं कुर्वन्ति Sy
 १२ ऽती M. सूनृतानां वाजाम् ।
 उपजवयोत्तरकालं हि प्राणिनां वाज-
 प्रवर्तन्ते । अतः सैव तासां प्रवर्तयिते ?
 (-त्री) स्युष्यते नेत्री सूनृतानामिति Sk.
 १३ वधुप्रभवत्वाद्वा विधो वृद्धितेस्युष्यते Sk.
 १४ स्तूयते Sy, Sk.
 १५ अस्मदो द्वयोश्च इत्येवमेतद्वेकस्मिन्नेव
 बहुवचनम् । मया गौतमेनेत्यर्थः ।
 तत्प्रभृत्पदेषां वा बहुवचनम् । अस्माभि
 गौतमेभिः । गौतमप्रभृतिभिरित्यर्थ Sk.
 १६ व्रजयुक्ता M. प्रभाभिः पुत्रपौत्रादिभि
 युक्तान् Sy १७ संयुक्तान् M.
 १८ ऽश्वैर्द्वौ D अश्ववृध्या विवध-
 मानत्वेन बोद्धव्या येव वाजेषु तान् । यद्वा
 अश्वबुध्नान् । घनाभ्यापत्या यकारः ।
 अश्वमूलात् । अश्वैर्हि राजानो घनाभ्य
 मानि च सभस्ते । अतोऽप्रानां तन्मूलत्वम्
 Sy अश्वैर्द्वौ बोध्यन्ते तेऽश्वबुध्या ।
 तानश्वबुध्नान् । उत्कृष्टैरश्वैरङ्गासिता
 नित्यर्थ Sk.
 १९ प्रयच्छ Sy निर्निमीहि । कुर्व ।
 बेहीत्यर्थ Sk. गाबोऽप्रभृता येषां ते
 गोअप्रा । तान् गोअप्रात् । उत्कृष्टाभि
 गोभिस्सहितानित्यर्थ Sk.
 २० प्रगाभिसहितान्मानि बेहीत्यर्थ Sk.

उषस्तमश्यां यशसं सुवीरं दासप्रवर्गं रथिमश्वबुध्यम् ।

सुदंससा श्रवसा या विभासि वाजं सूता सुभगे बृहन्तम् ॥८॥

उषस्तम् । उप^१ । तमहम् । प्राप्नुयाम् । यशस्विनम् । सुवीरम् । प्रकृष्टदासगणम् । रथिम् ।
अश्वबुध्यम् । सुकर्मणा । अन्नेन । या । विभासि । प्रसूतान्ना । सुधने^८ महान्तं यजमान प्रति ।

विश्वानि देवी भुवनाभिचक्ष्या प्रतीची चक्षुरुर्विया वि भाति ।

विश्वं जीवं चरसे बोधयन्ती विश्वस्य वाचमविदन्मनायोः ॥९॥

विश्वानि देवी । विश्वानि । भुवनानि । उपा । चक्षुषो दर्शयित्वा । प्राणिनामभिमुखमा-
गच्छन्ती । बृहत् । तेज । प्रकाशयति । विश्वम् । प्राणिनम् । चरणाय । बोधयन्ती । विश्वस्य ।

१. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽ-
ध्याहार्यः । यं त्वमेव दातुं समर्थः ? (र्था)
नान्यः कश्चित् तं त्वया दीयमानम् Sk.

२. यस्विनम् D.

सर्वैः प्रशस्यमित्यर्थः Sy.

अन्नेन सहितमित्यर्थः Sk.

३. शोभनैर्वीरैः पुत्रादिभिर्युक्तम् Sy.

शोभनैर्वीरैः पुत्रैः सहितम् Sk.

४. अनेकैर्भृत्यैरुपेतमित्यर्थः Sy.

५. ऽहम् M.

अश्वा बुध्या बोधव्या येन घनेन
तादृशम् Sy. अश्वैरुद्भासितम् Sk

६. शोभनप्रकाशकरणादिकर्मसम्बन्धया की-
र्त्या हेतुभूतया । अतिशयवत्कर्मनिमित्त-
कीर्त्यर्थमित्यर्थः । . . . अथवा . . . दंस-
शब्दो दर्शनवचनः । श्रवःशब्दोऽपि साम-
र्थ्याज्ज्योतिर्वचनः । सुदर्शनेन ज्योतिषा
या विभासीत्यर्थः Sk

७. श्रवणीयेन स्तोत्रेण प्रीता त्वम् Sy.

८. दत्तान्ना सती Sy.

कर्तव्येनाग्निहोत्रादिहविलक्षणेनान्नेन
प्रेरिता Sk.

९. हन्तं P. बृहन्तं प्रौढं, या यं रथि . . .

विशेषेण प्रकाशयसि तमश्यामिति

पूर्वेण सम्बन्धः Sy.

क्रियाविशेषणमिदम् । व्यत्ययेन तु
पुंल्लिङ्गता । महद्विभासि । अथवा
पुंल्लिङ्गत्वसामर्थ्याद् व्यवहितस्यापि
रथिमित्येतस्यैव विशेषणम् । महान्तं
रथिमश्यामी ? (मि) ति Sk.

१०. ऽवीः M.

११. भूतजातानि Sy; Sk.

१२. अभिप्रकाशय प्रकाशयन्ति कृत्वा Sy.
प्रकाशयेत्यर्थः Sk.

१३. ऽखाग० P. M. प्रत्यङ्मुखी सती
Sy. सर्वव्यापी ? (पिनी-) त्यर्थः Sk.

१४. विस्तीर्णा सती Sy.

१५. प्रकाशकेन तेजसा Sy.

१६. प्रकाशते Sy. चक्षुः चक्षुःस्थानीया
प्राणिनाम् । उर्विया । प्रथमैकवचन-
स्यायमियादेशः । उर्विस्तीर्णा । विभाति
विविधं दीप्यते Sk.

१७. प्राणिजातम् Sy.

१८. स्वस्वव्यापारेषु प्रवर्तनाय Sy.

सर्वप्राणिनां . . . तत्र तत्र गमनाय Sk.

१९. बा० M. निद्रातः सकाशाद् उद्वोष-
यन्त्युषाः Sy. सुप्तानुत्थापयन्ती Sk.

२०. सर्वस्य ऋषेर्यजमानस्य वा Sk.

मननशीलस्य प्राणिनः । वाचम् । अलम्भयत् ।

पुनःपुनर्जायमाना पुराणी समान वर्षीभूमि शुम्भमाना ।

श्वधीव कृत्नुविजं श्वाभिनाना मर्तस्य देवी जरयन्त्यायुः ॥१०॥

पुनःपुनः । अन्वहम् । जायमाना । प्रता । समानमेव । वर्षम् । अम्भेति । क्षोभमाना । कृत्नुकृत्स्नीव । कर्तनशीला । अलतः पक्षिणः । हिंसन्ती । मनुष्यस्य । देवी । जरयन्ती । जीवितं मुसरत्र सम्यन्वः ।

व्युर्वृती दिवो अन्तां अबोध्यपु स्वसार सनुतर्भुयोति ।

प्रमिन्ती मनुष्यां युगानि योषां जारस्य चर्चसा वि माति ॥११॥

व्युर्वृती । विविधं छादयन्ती । द्युलोकस्य । पर्यन्तान् । प्रादुरासीत् । स्वसारं च रात्रिम् ।

- १ मनसा युक्तस्य वाग्व्यवहारसमर्पस्य प्राणिजातस्य Sy मन्यतेरर्चतिकर्मणो मना स्तुतिरुच्यते । तत्कामस्य मनायोः । सर्वेण ऋषिणा यजमानेन वा स्तुतिका मेन स्तूयते स्तुता वेत्यर्थः Sk.
- २ अत एवोपसः सूनृतावतीति संज्ञोपपत्ता भवति Sy
- ३ सूर्योदयात्पूर्वं प्रादुर्भवन्ती Sy जन्मनात्रोदयोऽभिप्रेतः । उदपती Sk.
- ४ प्रहा M. नित्येत्यर्थः Sy जगत्सृष्टिकास एवोत्पन्नत्वाद्गुणा पुराणीत्युच्यते Sk. ५ एकमेव Sy
- ६ अचर्चणं M उचोत्तरं समानेन शुकसेन क्षोभमानेत्यर्थः Sk
- ७ विभिन्नेष्वपि विवसेष्वस्या ऐक्यव्येणा बस्थानाभित्यत्वमित्यर्थः Sy
- ८ इवभिर्हृस्तीति इवञ्जिर्हृन्त्यक इहोच्यते । स यथा कृत्नु पापस्य कर्मणः कर्ता Sk.
- ९ मनुष्यकर्तं P ऽकस्तीव्रकर्तं M. ऽस्त्रीविकर्तं D १० सा यथा अलतः पक्षिणः पक्षादिच्छेदनेन हिंसन्ती तेषामायुर्जरयति तद्वत् Sy

वि पक्षी । ततो जात इति विजः । येऽनुपजातपक्षा अलतः पक्षिणस्तानवष्टम्ब बलाद्विस्थात् Sk.

११ अलात् । किम् ? सामर्थ्यात्तमाति । सर्वप्राणिनो वा पूर्वं निबिडत्वात् पक्षिणः Sk.

१२ मरणधर्मणः सर्वस्य प्राणिजातस्य Sy मनुष्याणाम् Sk.

१३ जनयन्ती वर्तते । बहुपुत्रस्त्वतीतासु हि सर्वेषामायुर्हृषयते । उवाहव पुनः पुनर्जायमानेत्युक्तं, अतः सैवायुर्जरयति Sy जरारणयन्ती । क्षपयन्तीत्यर्थः Sk.

१४ जीवमु० M. १५ ऽम्ब० M

१६ विवृतास्तमसा विमुक्तान् कृर्वती Sy स्वेन व्योस्तिया तमाति Sk.

१७ ऽस्तात् P D ऽस्ता M.

१८ सर्वे प्राणिभिरज्ञापि, ज्ञातामूत् Sy बोधयति । प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.

१९ उचसः प्रादुर्भाषि सति स्वयमेव सरस्तीं निशाम् Sy उचसमुचयेनादित्यो जनयति, अस्तमयेन रात्रिम् । अतो रात्रिद्वसः स्वसोच्यते । तां च Sk.

अन्त^१हिताम् । अपयु^२योत्यपगमयति । प्रहि^३सन्ती । मनुष्याणा^४ परिच्छेदकानि । अहोरात्राणि । योपा^५ ।
जरयितुरादित्यस्य । तेजसा^६ । सप्रकाशयति ।

पशून् चित्रा सुभगा प्रथाना सिन्धुर्न क्षोदं उर्विया व्यश्नैत् ।
अमिनती दैव्यानि व्रतानि सूर्यस्य चेति रश्मिभिर्दशाना ॥१२॥

पशून् चित्रा । पशून् । इव । चित्रा । सुधना । विस्तारयन्ती तेजासि । नदी । इव । उदकम् ।
उखत्वेन भासम् । वर्धयति । दैव्यानि । कर्माणि । अहिंसन्ती रात्रिहि यज्ञान् हिनस्ति नैवमह ।
सूर्यस्य । रश्मिभि सह । विज्ञायते । दृश्यमाना ।

१. सन्तुतः, अन्तहितनामैतत् । अन्तहितप्रदेशे
... अपगमय्य पृथक्करोति Sy.
२. ०युजोत्प० M.
अपमिश्रयति । अपनयतीत्यर्थः Sk.
३. स्वगमनागमनाभ्याम् Sy.
क्षपयन्तीत्यर्थः Sk.
४. मनुष्याणां सम्बन्धीनि . . . कृतत्रेता-
दीनि Sy.
युगशब्दः कालवचनः । मनुष्याणां
जीवितादिकालान् Sk.
५. येषां D. M.
जाया Sy.
६. रात्रेर्जरयितुः Sy.
रात्रे रसानां जरयितृत्वाद् जार आ-
दित्य उच्यते Sk.
७. आत्मीयेन प्रकाशेन . . . विशेषेण प्रका-
शते Sy.
दर्शनेन प्रकाशाख्येन Sk
८. यथा पशून् गोपालकोऽरण्ये विस्तारयति
तथा Sy.
यथा कश्चिच्छीघ्रगमनाय विस्तीर्णं
पथि गा अन्यान् वा पशून् पृथक्करोत्ये-
वम् Sk.
९. चायनीया पूजनीयोषाः Sy.
विचित्रा पूजनीया वा Sk.
१०. यथा स्यन्दनशीलमुदकं निम्नदेशेऽचिरा-

- देव व्याप्नोति तद्वत् Sy.
प्रथनस्य चेयं द्वितीयोपमा । यथा
सिन्धुर्नदी आत्मीयमुदकं प्रथयति एवं
प्रथाना Sk.
११. उखत्वेन M.
उर्वी महती एवंभूता सा Sy.
उरविस्तीर्णा Sk.
१२. सर्वं जगद् व्याप्नोत् Sy.
श्वयतिर्गत्यर्थः । विविधं गच्छति
त्रीनपि लोकान् प्रति Sk.
१३. देवसम्बन्धीनि . . . दर्शपूर्णमासादीनि
कर्माणि Sy
यागकर्माणि । यागकर्मणां ह्यकरणं
हिंसा । उषआयत्ता च तेषा क्रिया
तदुत्तरकालभावित्वात् । अत इदमुच्यते
अमिनती दैव्यानि व्रतानीति । यागार्थमु-
दयतीत्यर्थः Sk.
१४. ०न्ति M.
अनुष्ठाने यजमानान् प्रवर्तयन्तीत्यर्थः Sy.
१५. रात्री हि P M
१६. तृतीयानिर्देशात् सदृशीति वाक्य-
शेषः Sk.
१७. च्चेत्ति PP. चेति प्रज्ञाता आसीत् Sy.
चेति ज्ञायते लक्ष्यते Sk
१८. ०नाः M
सदा सूर्यरश्मिसदृशी लक्ष्यत इत्यर्थः Sk.

उपस्तश्चित्रमा भंरास्मभ्यं वाजिनीवति ।

येन तोकं च तनयं च धामहे ॥१३॥

उपस्तत् । उप । तत् । चायनीयमन्नम् । अस्मभ्यम् । आभर । अन्नवति । येन । पुत्रम् । च । तत्पुत्रम् । च । धारयेम ।

उपो अद्येह गोमृत्यश्वावति विमावरि । रेवदुस्मे व्युच्छ स्रृतावति ॥१४॥

उपो अद्य । उप । अद्य । अस्मिन् प्रदेशे । गोमति । अश्ववति । दीप्तिमति । धन युक्तम् । अस्मभ्यम् । व्युच्छ । शब्दवति ।

युक्त्वा हि वाजिनीवत्यश्वौ अधारूणां उपः ।

अथा नो विश्वा सौमंगान्या वह ॥१५॥

युक्त्वा हि । योजय । हि । अन्नवति । अरुणान् । अश्वान् । अथ । उप । अथ । अस्मभ्यम् । विश्वान्येव । सौमंग्यानि । आवह ।

- १ उपा ऋष्टे कान्तिकर्मण । उच्छलेरितरा माध्यमिका । तस्या एया भवति उपस्तत् (चित्रं) चायनीयं (मंहनीय) धनमाहर । अस्मभ्यमन्नवति । येन पुत्राश्च पौत्राश्च बधीमहि N 12 5-6
२ ०धन् P ३ विश्वं पुत्रनीयं वा Sk.
४ धनम् Sy ५ प्रयच्छ Sy
आहर । वेहीत्यर्थः Sk. ६ श्व० D वाजो हबिर्लक्षणमन्नम् । तद्व्युक्ता क्रिया वाजिनी । तथा क्रियया युक्ते । Sy अन्नसमूहवतीत्यर्थः । स्वार्थको धा मत्वर्थिय । अन्नवतीत्यर्थः Sk.
७ आ D ८ ०म M सम्यक् पुष्पीम इत्यर्थः Sk.
* अस्मे इति । PP
९ ०वोऽद्य M १० ०धा D
११ इदानीं प्रभातसमये Sy इह । सप्तमी निर्बेसात् स्थितेभ्य इति शक्यशेषः Sk.
१२ अस्मभ्यं शतर्ष्यैर्गोभिर्युक्ते । Sy

- १३ विशिष्टप्रकाशोपेते Sy
१४ धनयुक्तं कर्म यथा भवति तथा Sy धनसंयुक्ते । Sk.
१५ इहैव स्थितेभ्योऽस्मभ्यं धनं वेहीत्यर्थः Sk.
१६ गच्छ P D M. मैत्रं तमो निवारय Sy विविधं तमांसि विवासाय Sk.
१७ यम् ० P प्रियसत्यात्मिका वाकं सृनुता । तावुस्या वाचा युक्ते । Sy सृनुता प्रिया वाचा स्तुतिस्सकाशा । तद्वति । Sk.
१८. युष्मा D अब्वा P
१९ एव । हिरवधारणे Sy हिरव्य पशुपूरण Sk.
२० हबिर्लक्षणमन्नवति । Sy
२१ अन्नस्थानीयान् गोविशेषान् Sy
२२ अन्नस्तरं एषमाकृष्ट Sy
२३ ०वोवास्म० P ०वोधास्म० D M. अस्मान् प्रति Sk. २४ आनय Sy प्रापय । आनीयास्मभ्यं वेहीत्यर्थः Sk.

अश्विना वर्तिरस्मदा गोमदस्त्रा हिरण्यवत् ।

अर्वाग्रथं समनसा नि यच्छतम् ॥१६॥

अश्विना वर्तिः^१ । अश्विनौ^२ । अस्मदर्थम्^३ । मार्गं प्रति^४ । गोमन्तम्^५ । हिरण्यवन्तम्^६ ।
रथम् । अभिमुखम्^७ । आनियच्छतम्^८ । समानमनसी^९ । दर्शनीयी^{१०} ।

यावित्था श्लोकमा दिवो ज्योतिर्जनाय चक्रथुः ।

आ न ऊर्जं वहतमश्विना युवम् ॥१७॥

यावित्था । यी^{११} । इत्यम्^{१२} । स्तोतव्यम्^{१३} । ज्योति^{१४} । दिवो भूमिं प्रति^{१५} । आचक्रथु^{१६} । जनार्थ^{१७}
तौ । युवाम्^{१८} । अश्विनौ^{१९} । अस्मभ्यम्^{२०} । अन्नम्^{२१} । आवहतम्^{२२} ।

एह देवा मंयोभुवा दस्त्रा हिरण्यवर्तनी । उपर्वुधो वहन्तु सोमपीतये ॥१८॥

एह देवा^{२३} । आवहन्तु^{२४} । अत्र^{२५} । देवी^{२६} । सुखस्य भावयितारो^{२७} । दत्तौ^{२८} । हिरण्ययुक्तमार्गा-^{२९}

१. ंति D.

२. अश्ववन्तौ व्यापनशीलो वा देवौ Sy.

३. ंनादस्म० M. अस्माकम् Sy.

४. वर्तनहेतुभूतं गृहम् Sy. वर्तिः । तृतीयायें प्रथमैषा । वर्तन्या । प्रसिद्धेन पथा Sk.

५. बहुभिर्गोभिर्युक्तम् Sy.

६. गोमत् । हिरण्यवत् । रथस्यैते विशेषणे । व्यत्ययेन तु नपुंसकता । अस्मभ्यं देयाभिर्गोभिर्हिरण्येन च संयुक्तम् Sk.

७. अस्मदीयगृहमभिमुखम् Sy.

८. ंखं मानि० M. आनिय० D.

आवर्तयतम् Sy.

गोमता हिरण्यवता च रथेन सम्प्रीय-
माणावभिमुखमागच्छतमित्यर्थः Sk.

९. सम्प्रीतचेतस्कौ Sk.

१०. शत्रूणामुपक्षयितारौ Sy

हे दस्त्रा शत्रूपक्षयकरौ दस्त्रनामानी वा ।
यद्यपि चाश्विनोरेको दस्त्रनामा नास-
त्यनामाऽपरस्तथापीदं साहचर्याद्विभयोर-
भिधानम् Sk. ११. ंत्थ M.

इत्यमस्माभिरनुभूयमानेन प्रकारेण ...
केषाञ्चिन्मतेन सूर्याचन्द्रमसावश्विना-
वुच्येते Sy. इत्या अमुत्रान्तरिक्षे सत्यं
वा Sk. १२. श्लोकलक्षणं वच. Sk.

१३. विदद्युदाख्यम् Sk. १४. दचुलोकात् Sk.

१५. ंक्र M. १६. मर्जनार्थं M. लोकोप-
कारार्थम् Sk. १७. अस्मान् प्रति Sk.

१८. बलप्रदम् Sy. १९. ंन्नवाह० P.

प्रापयतम् । दत्तमस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

* हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यवर्तनी । PP.

२०. येह M. २१. ंवाः M.

२२. ंन्ति M. २३. अस्मिन्यागे Sy.

अस्मदीये यज्ञे Sk. २४. ंवो M.

२५. यष्टृणां च स्तोतृणां च सुखस्य भाव-
यितारौ जनयितारौ Sk.

२६. शत्रूणामुपक्षयितारौ । ... वर्ततेऽनेनेति
व्युत्पत्त्या वर्तनिशब्देन रथ उच्यते ।
सुवर्णमयो वर्तनिर्ययोस्तौ Sy.

२७. वर्तनी रथचक्रधारा । सा हिरण्यमयी
ययोस्तौ हिरण्यवर्तनी Sk.

वधिवनौ । उपसि प्रबुद्धा देवा । सोमपानाय ।

I 93

अग्नीपोमाविमं सु मे ऋणुतं वृषणा हवम् ।
प्रति सुक्तानि ह्येतं मवतं दाशुपे मयः ॥१॥

अग्नीपोमो । अग्नीपोमो ! इमम् । मवीयम् । आह्वानम् । वपितारो । सुष्टु । वृणुतम् ।
सुक्तानि च । कामयेयाम् । भावयतं च । यजमानाय । सुष्टम् ।

अग्नीपोमा यो अद्य वामिद वचः सपर्यतिं ।
तस्मै घत्तं सुवीर्यं गवां पोपं स्वश्व्यम् ॥२॥

अग्नीपोमा यः । अग्नीपोमो ! यः । अद्य । इदम् । यचः । उच्चारयति । तस्मै । घत्तम् ।
सुवीर्यम् । गवाम् । पोपम् । अश्वसश्व्यं च घोमनम् ।

अग्नीपोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धविष्कृतिम् ।
स प्रजया सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्रवत् ॥३॥

अग्नीपोमा यः । अग्नीपोमो ! यः । युवाम्याम् । आग्नाहुतिम् । प्रयच्छति । यो वा ।

१ सुप्ता सन्तो यज्ञं प्रति गन्तुमुप-काले ये प्रतिबुध्यन्ते ते उपबुधोऽन्वा- Sk.

२ अश्वः Sy

३ Ms D puts the figure ॥६२॥ here to indicate the end of the ninetysecond hymn. No such number is given in P and M. ४ इदानीं प्रयुज्यमानम् Sy

५ वधिवनौ M. कामानाम् Sy

६ घोमनं सुष्टु वा Sk.

७. सामगवगच्छतम् Sy

८. घोमनानि स्तुतिलक्षणानि, अस्माभि-
कृतानि वचसि Sy स्तुतिख्याभि Sk.

९. भवतम् Sy

१० वधुरोऽवाशादीनि वलवते Sy

११ सुस्तस्य वातारो Sy

१२ V Mādhava ignores प्रति

१३ अस्मिन् कर्मणि Sy

१४ स्तुतिस्मरणम् Sy

१५ युवयोरनुवाक्यास्तस्मिन् Sk.

१६ पूजितं करोति Sy

परिचरणकर्मायमन्यत्र । इह तु सामर्थ्य-
बुधवारणार्थः । अथवा परिचरणकर्म-
बन्धु । अथ इति तृतीयायां द्वितीया ।
युवामनुवाक्यालक्षणेन वचसा सपर्यति
परिचरति । स्तोतीत्यर्थः Sk.

१७ प्रयच्छतम् Sy

१८ घोमनेन वीर्येण सामर्थ्योपेतम् Sy

१९ गवयां M २० अभिवृद्धिम् Sy

२१ घोमनीरश्वैर्युक्तम् Sy

२२ V M. ignores वाम्

२३ यजमानः Sk. २४ ०ती D

पुरोडाशम् । स । प्रजया च । सुवीर्यम् । विश्वम् । आयुश्च । व्याप्नोतु ।

अग्नीषोमा चेति तद्वीर्यं वां यदमुष्णीतमवसं पणिं गाः ।

अवातिरतं वृसयस्य शेषोऽविन्दतं ज्योतिरेकं बहुभ्यः ॥४॥

अग्नीषोमा चेति । अग्नीषोमौ । तत् । युवयो । वीर्यम् । चेतयति । यत् । अमुष्णीतम् ।
 १० अन्नम् । ११ पशूश्च । १२ पणेस्तथा । १३ वृसयस्य । अपत्य वृत्रम् । १४ अवातिरतमभ्यभवतम् । १५ अविन्दत च ।
 १६ ज्योति । एकम् । बहुभ्य । साधारणमादित्य वृत्रहननेन लम्भितवन्ताविति ।

युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निश्च सोमं सक्रतू अधत्तम् ।

युवं सिन्धूरमिशस्तेरवद्यादग्नीषोमावमुञ्चतं गृभीतान् ॥५॥

युवमेतानि । युवम् । एतानि । दिवि । नक्षत्राणि । अग्नीषोमौ । समानकर्माणौ ।

१. चरुपुरोडाशादिना कृतामाहुतिम् Sy.
 यथोक्तसंस्कारादिसंस्कृतम् Sk.

२. पुत्रपौत्रादिना युक्तम् Sy.

३. ०र्य P. ४. जीवितमन्नं वा Sk.

५. लभेत युष्मत्प्रसादेनेत्यर्थः Sk.

६. अत्रेतिहासमाचक्षते । पणिर्नामासुरो
 देवेभ्यो विभ्यन् स्वा गा आदाय ननाश ।
 तमग्नीषोमावनुगम्य ता अस्य गा अनुज-
 हतुरिति Sk.

७. अस्माभिर्जातमभूत् Sy.

चेत्यते ज्ञायते । सर्वलोकप्रकाशमित्यर्थः
 Sk. ८. येन वीर्येण Sy.

तृतीयार्थे प्रथमैषा । येन Sk.

९. ०णि० P. अपाहाष्टम् Sy

१०. गोरूपमन्नम् Sy.

अवतेर्गत्यर्थस्य । अवितारं गन्तारम् ।
 नष्टारमित्यर्थः Sk.

११. गाः सास्नादिमतीः । सर्वलोकप्रकाशं
 तद्युवयोर्वीर्यं येन पणेर्गा अपहतवन्तौ
 स्थः Sk. १२. ०णै० M.

विभक्तिव्यत्ययः Sy.

१३. घृ... यस्य M.

वृसयति सर्वं वेष्टयतीति वृसयोऽ-
 सुरस्त्वष्टा । तस्यासुरस्य Sy.

१४. अवतिरतिर्वधकर्मा । हतवन्तौ स्थः Sk.

१५. ०भवम् P. D. M.

अवधिष्टम् । ... प्राणापानरूपयोर्युवयो-
 र्वृत्रेऽनवस्थानात् स मरणं प्राप्तः Sy.

१६. ०न्दत त P.

१७. दद्योतमानं सूर्यम् Sy.

सर्वसाधारणमादित्याख्यम् Sk.

१८. एकं नभसि गच्छन्तं ... बहुभ्यो जनेभ्यो
 बहूनामर्थाय Sy. १९. वर्द्धितव० P.

* सक्रतू इति सक्रतू । PP.

२०. युवाम् Sy.

२१. अस्माभिर्निशि दृश्यमानानि तारा-
 ग्रहादीनि ज्योतींषि । ... उत्तरार्धस्थेयमा-
 ख्यायिका । इन्द्रो वृत्रं हत्वा ब्रह्महत्याया
 भीतः सन् पृथिव्यां वृक्षेषु स्त्रीष्वप्सु
 च तां ब्रह्महत्यां न्यमाक्षीत् । तासामपां
 शुद्धिरग्नीषोमाभ्यां जातेति Sy.

२२. आग्नी० M.

अघतम् । युवम् । नदीम् । ब्रह्महत्यागृहीताम् । अवघ्नाभिघास्तेष्व । अमुञ्चतम् ।

आन्य द्विवो मातरिश्वा जमारामथ्नादन्यं परिं श्येनो अद्रैः ।

अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृष्टानोरु युञ्जार्य चक्रयुरु लोकम् ॥६॥

आयं विभः । युवयोरन्यतरमग्निम् । स्वर्गात् । वायुः । माहृतवान् मृगवे । अन्यं च सोमम् ।
मरो । श्येनो भूत्वा गरुः । पर्यमथ्नात् । अग्नीषोमी । स्तोत्रेण । वर्धमानो । विस्तीर्णम् । अव
काशम् । यज्ञाय । चक्रम् । एतयोर्हि मध्ये सर्वेषामेव देवानां यागः ।

अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य वीतं ह्येत वृषणा जुपेयाम् ।

सुशर्माणा खर्वसा हि मृतमथां धत्तं यजमानाय श योः ॥७॥

अग्नीषोमा हविषः । अग्नीषोमी । हविः । प्रस्थितम् । भक्षयतम् । कामयेयाम् ।

- १ वृत्रहननद्वारेण स्वसाध्ययज्ञहेतुकवृष्ट्या
विद्वारेण वा? (च) स्यापितवन्ती Sk.
२ युवाम् Sy ३ स्यन्वनात् सिचवो
रदमय इहोध्यन्ते । रदमीन् Sk.
४ ंदी M. ५ ंपुभीता P ंस्याश
भीताः M ब्रह्महत्यांशेन पापेन
गृहीतानाक्रान्तान् Sy वृत्रेण गृहीतान्
सतः Sk. ६ अवघ्नाभिः P अवघ्ना
भिमि० is suggested for अवघ्नाभि०
पापात् Sy
अभिघास्तेर्हि सितुर्वृथाभ्यात् । कीदृशात् ?
अवघ्नात् । अत्यन्तपापात् Sk.
७ ंश्व M अभिघास्यमानावभितः प्रकटि
तात् । यद्वा । वृत्र इन्त्रेण हतं सन्
नदीपु पपात् । ततो मुतेन वृत्रशरीरेण
नबधः सर्वा वृष्टा बभूवुः । तेन बीयेण
गृहीता मबीस्तस्माद्दोषावग्नीषोमी
मुक्तवन्ती Sy
८ V Mādhava ignores either
अग्नीषोमी or अग्निष्व सोम
९ अयं P १० बघ्नोकात् Sk.
११ ंरो P D M. मेरोर्यवर्धवस्थितात्
स्वर्गात् Sy पर्वतस्योपरि । पर्वतेषु हि

- भूयान् सोमो जायते Sk.
१२ शंसनीयगतिमान्यमी पश्याकारा
गामत्री Sy श्येनरूपा गायत्री Sk.
१३ बलाबाहृतवती Sy मथ्नातिरत्र
मथमकर्मक आहरणे वर्तते । अन्यं तु
सोमार्यं गायत्री सुपणरूपिणी सोमपालान्
भीषयित्वा प्रमथ्याहरत् Sk. १४ अष्ट्रा
मन्त्ररूपेण स्तोत्रेण हविर्लक्षणेनाग्नेन
वा Sy अस्मबीयेन धारयत्क्षणेन Sk.
१५ स्तुयमाना हि देवता वीर्येण वर्धन्ते ।
अपवा ब्रह्मेत्यन्नाम । उपाशुयाभ्यलक्ष
णेनाग्नेन वर्धमानो Sk. १६ यत्र
विस्तीर्णं स्याने स्थिता वर्धं यज्ञान् कुर्मः ।
ततो वसन्मिथ्यर्षः Sk. १७ अन्येषां
देवानां यागाय Sy १८ ंक्रुरे० M
१९ V Mādhava ignores उ
२० ंस्थिकं M. होमार्थमाहवनीयसमीपं
प्राप्तम् Sy हविषः प्रस्थितस्य युवां
प्रतिगतस्य प्रस्थितयज्ञस्य वा । पृष्ठी-
निर्देशस्य साकारकृत्वात्वात्केवेषां स्वांश
लक्षणमिति शेषः । द्वितीयापार्श्वे वा पृष्ठी ।
हविः प्रस्थितम् Sk. २१ भयत् P
२२ अभिप्रेतं सम्भक्षयतमित्यर्थः Sk.

सेवेथाञ्च । वर्षितारौ । सुसुखौ । सुरक्षौ च । हि । भवतम् । तथा सति । यजमानाय ।
उत्पन्नानामनिष्टानां शमनमनागतानाम् । पृथक्करणम् । घत्तम् ।

यो अग्नीषोमां हविषा सपर्याद्वैवृद्भीचा मनसा यो घृतेन ।
तस्य व्रतं रक्षतं पातमंहसो विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ॥८॥

यो अग्निषोमा । य । अग्नीषोमौ । हविषा । परिचरति । देवानञ्चता । मनसा । यो
वा । घृतेन । तस्य । यज्ञम् । रक्षतम् । रक्षसश्च तम् । पातम् । निवसते । जनाय । महत् । सुखम् ।
यच्छतम् ।

अग्नीषोमां सर्वेदसां संहृती वनतं गिरः । सं देवत्रा वभूवथुः ॥९॥

अग्नीषोमा । अग्नीषोमौ । समानपुरोडाशी । समानाह्वानी । भजेयाम् । स्तुती ।
युवा हि सर्वानेव देवान् । महत्तया सर्वभूवथुः । स्थालीव तण्डुलानिति ।

१. अस्मदीयं परिचरणम् Sy.

प्रीयेथाम् Sk.

२. कामानाम् Sy.

३. सुखौ M.

४. हिशब्दः पदपूरणः Sk.

५. ंतः M.

६. ंना M.

उद्भूतानां रोगादीनामनभीष्टानाम् Sk.

७. शं शमनीयानां रोगाणां शमनम् Sy.

८. पृथक्करणम् P. पृथक्कर्तव्यानां
भयानां यावनं पृथक्करणं च Sy.

९. कुरुतम् Sy.

असम्बन्धं चेत्यर्थः । सामर्थ्याद्बुच्चित्तु-
भिरनिष्टैः Sk.

१०. अग्नीषोमाविति च नेदमामन्त्रणम् ।
अननुदात्तत्वात् । अतोऽत्र युष्मच्छब्देन
समानार्थो भवच्छब्द उपपदभूतोऽ-
ध्याहर्तव्यः । हे भवन्तावग्नीषोमौ Sk.

११. चरुपुरोडाशादिना Sy; Sk.

१२. देवानां च ता M.

देवतापरायणेन श्रद्धायुक्तेन Sy.

युवामेव देवौ प्रतिगतेन । अत्यन्त-
युष्मद्भूक्तेन चेतसेत्यर्थः Sk.

१३. आज्याहुतिलक्षणेन Sk.

१४. पापात् Sy; Sk.

१५. यागेषु प्रविशते Sy.

१६. जातापेक्षयैकवचनम् । पुत्रादिमनुष्य-
जातस्वभूताय यजमानाय परिचारक-
जनाय च Sk

१७. ंत P.

* संहृती इति संहृती । PP.

१८. ंताम् M.

१९. सुती० M.

अस्मदीययाज्यानुवाक्यास्तुतिलक्षणा

गिरः Sk. २०. सर्वदानेव M

२१. देवेषु सर्वेषु . . . युवां . . . सम्भूतौ सम्भा-
वितौ प्रशस्तौ स्थः Sy.

सम्यग्वास्य पुरोडाशस्य हविषो देवौ
भवतमित्यर्थः Sk.

२२. ंनीति M.

अग्नीपोमावनेन वां यो वां घृतेन दाशति । तस्मै दीदयतं बृहत् ॥१०॥

अग्नीपोमौ । अग्नीपोमौ ! अनेन । वाम् । यम् । वाम् । घृतेन । परिषरति । तस्मै । वष-
यतम् । महद्भनम् । वामिति पूरणम् ।

अग्नीपोमाविमानि नो युव ह्व्या जुजोपतम् । आ यातृष्टपं नः सचां ॥११॥

अग्नीपोमाविमानि । अग्नीपोमौ ! हमानि । अस्माकम् । हवीषि । युवाम् । जुषेषाम् ।
उपयातं च । अस्मान् । सह ।

अग्नीपोमा विपुतमर्वतो नु आ प्यायन्तामुस्रिया हव्यस्रदः ।

अस्मे बलानि मुघवत्सु घत्त कृणुतं नो अघ्वरं श्रुष्टिमन्तम् ॥१२॥

अग्नीपोमा विपुतम् । अग्नीपोमौ ! पारुपतम् । अस्माकम् । अश्वान् । आप्यायन्तां
चास्माकम् । गावः । हविषः प्रेरयिष्यः । अस्मासु । बलानि । घनवत्सु । स्थापयतम् । कृणुतं च ।
अस्माकम् । यतम् । प्राप्तिमुक्तमाश्वत्मानि प्राप्तिमिति ।

- १ ०मा P D M. २ पजेत P
३ युवयोः सम्बन्धी यो यजमानः Sy
युपयोः स्वभूतेन Sk ४ यजमानः Sk.
५ युवां M युवाम्याम् Sy, Sk.
६ उत्पवनादिभिः ससृक्षेतागयेन युक्तं
हविः Sy तुतीयानिर्ब्रूतात् संयुक्तं
हविरिति शेषः । अयवाजनेन घृतेमेति
द्वितीयाधे तुतीया । इधं घतम् Sk.
७ प्रयच्छति Sy बवाति Sk.
८ प्रकाशयतं प्रयच्छतिमित्यर्थः Sy
वत्तम् । अथवा तस्मै इति तावर्ष्यं
वतुर्षी । तवर्ष्यं वीदयतं वीष्येषाम् Sk.
९ ०विबामानि P १० युवं P
११ सुषबोमपयातं P ०यान्तं M.
१२ Omitted by D
१३ Omitted by M
१४ V Mādhava ignores आ
* अस्मे इति । PP

- १५ विपुतम् M १६ बत्तं वा Sk.
१७ अस्मम्यमस्माकं वा Sk.
१८ प्रवृद्धा सत्सु Sy १९ ०यन्तामं P
२० वीराविहृषियामुत्पादयिष्यः Sy
पयवाश्वस्य हविषः करिष्यः । बोधय
इत्यर्थः Sk. २१ घनवतोऽस्मान्
कृत्वा ततो बलानि वत्तमित्यर्थः Sk.
२२ घनयुक्तम् Sy श्रुष्टिमन्तम् । अपठित
मपि सुक्तनामैतद् ऋष्यम् । फलभूतेन
सुक्तेन सुक्तवन्तम् । सुक्तफलमित्यर्थः ।
अथवा श्रुष्टीति किप्रनाम । किप्रवन्तम् ।
वीष्यफलमित्यर्थः Sk.
२३ ०स्मिनि P २४ ०स्ति० P
२५ Ms D puts the figure ॥१२॥
here to indicate the end of
the ninetythird hymn. No
such number is given in P
and M

I.94

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव सं महेमा मनीषया ।

भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्यग्रे सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥१॥

इमं स्तोमम् । कुत्स आङ्गिरस

इमम् । स्तोमम् । स्तोमार्हाय । जातप्रज्ञाय । रथमिव । सस्कुर्म । प्रजया । भजनीया । हि ।
 अस्य । अस्माकम् । प्रमतिर्भवति । सह वसाने । अग्ने । तव । सख्ये वर्तमाना । वयम् । मा ।
 विनश्येम ।

यस्मै त्वमायजसे स साधत्यनर्वा क्षेति दधते सुवीर्यम् ।

स तूताव नैनमश्रोत्यंहतिरग्रे सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥२॥

यस्मै त्वम् । यस्मै । त्वम् । देवान् आयजसे हविरादाय देवेभ्य प्रयच्छसि । स ।
 साधत्यभिलषितम् । अप्रत्यृतश्च । निवसति । धारयति च । सुवीर्यम् । स । वर्धते । न ।

१. एतत्सूक्तरूपं ... स्तोत्रम् Sy.

२. पूज्याय Sy. ३. जातानामुत्पन्नाना
 वेदित्रे ... जातघनाय वाग्नये Sy.

स्तोमार्हस्य जातप्रज्ञानस्य वाग्नेरर्थयि Sk.

४. यथा तक्षा रथं संस्करोति तथा Sy.

५. सम्यक् पूजितं कुर्मः Sy.

यथा कश्चिद् रथं सम्यगगमयत् तद्वत्
 सम्यगगमय Sk ६. निशितया Sy.

अस्माकं प्रज्ञयेव स्तोममुच्चारयेमेत्ये-
 तदाशास्मह इत्यर्थः Sk.

७. कल्याणी Sy. ८. हिशब्दो यस्मादर्थे ।
 यस्मात् Sk. ९. अग्नेः Sy.

१०. ०नीयाह्यस्यस्मा० D. ०नीयाप्य-
 स्मा० M. षष्ठीनिर्देशाद्गुपरीति

वाक्यशेषः । सप्तम्यर्थे वा षष्ठी ।
 अस्माकमुपरि अस्मासु वा Sk.

११. प्रकृष्ठा बुद्धिः Sy.

प्रकृष्टानुग्रहात्मिका मतिः Sk

१२. सहाव० P. D. M. सम्भजने । ...
 अतस्तया बुद्ध्या स्तुम इत्यर्थः Sy.

अस्याग्नेः ससदि सभायाम् । यस्मादयं
 यज्ञादिसभास्वस्माकमनुग्राहक इत्यर्थः
 Sk. १३. न M. १४. भव D. व P.

१५. देवानां मनुष्याणां च स्तुत्यस्तोतृसम्बन्धः
 सख्यम् । तस्मिन् Sk. १६. ०श्यनः M.
 अस्मान् रक्षेत्यर्थः Sy. हिंसिष्महि Sk.

१७. यजमानाय Sy. १८. ०भ्य P.

१९. प्राप्नोतीत्यर्थः स्वाभिलषितं साधयति
 Sy. २०. शत्रुभिः Sy.

अन्यं प्रत्याश्रित(त)या न गच्छत्यनर्वा
 अन्यं वानाश्रिततया न गच्छतीत्यनर्वा ।
 अन्यं चानाश्रित्य स्वस्थाने निवसती-
 त्यर्थः Sk.

२१. प्राप्नोतीत्यर्थः Sy.

२२. शोभनवीर्योपेतं धनम् Sy.
 सुवीर्यं च प्राप्नोतीत्यर्थः Sk.

२३. स तूताव नैनमंहतिरश्नोति । अंहति-
 श्चांहश्चांहश्च हन्तेः । निरूढोपधात् ।
 विपरीतात् N. 4. 25.

२४. सर्वाभिर्वृद्धिभिः Sk.

एनम् । अवनोति । अर्वाणि ।

शुक्रेम त्वा समिधे साधया धियस्त्वे देवा हविरन्दन्त्याहुतम् ।

त्वमादित्याँ आ वहु तान्द्युःश्मस्यग्नेँ सुरख्ये मा रिपामा वयं तव ॥३॥

शुक्रेम स्वा । शकनुमाम । त्वाँ वयम् । समेधितुम् । साधय । कर्माणि । त्वयि । देवा । हविः ।
मकयन्ति । आहुतम् । स्वमिह । आदित्यान् । आवह । तान् । हि वयं कामयामहे ।

भरामेध्म कृणवामा हवीषिं ते चितयन्तुः पर्वणापर्वणा वयम् ।

जीवातवे प्रतरं साधया धियोऽग्नेँ सुरख्ये मा रिपामा वय तव ॥४॥

भरामेध्मम् । भराम । इध्मम् । कृणवाम च । हवीषि । तुष्यम् । बुध्यमाना । पर्वणा
पर्वणा, अहोरात्रयो पर्वणि सायं च प्रातश्च साम्यामग्निहोत्रं कृणवाम मासपर्वभ्यां दर्शपूर्णमा
सामृतुषिधिमिष्टातुमस्मानि । जीवितुम् । प्रकृष्टतरमस्माकम् । कर्माणि । साधय ।

- १ प्राप्नोति । अन्यत्पूर्ववत् Sy आप्नोति Sk. २ आर्तिर्वादिष्यम् Sy पापं वधो वा Sk ३ मंसानोत्पबति P अंहति 18 suggested for अवर्ति-
४ V Madhava ignores अने etc.
५ त्वे इति । PP ६ शुक्रेम M.
७ ०याम D = Omitted by D
८ सवेवितुं P समिधितुम् Sk.
१० निष्याद्य Sy ११ करणि P
अस्मदीयानि दर्शपूर्णमासादीनि कर्माणि ।
त्वया हि सर्वे यागा निष्याद्यन्ते
Sy प्रज्ञा वा Sk.
१२ चक्षुरोडाशादिकम् Sy
१३ ऋत्विग्भिः प्रक्षिप्तम् । तस्मार्षं साधयेत्यर्थः Sy
१४ अदिते पुत्रान् सर्वान् देवान् Sy, Sk.
१५ अस्मद्भयार्थमाशय Sy
१६ V Mādihava ignores अने etc.
१७ सम्पादयाम Sy द्युदोऽभ्ययं भरतिराह्
पूर्वाभिं ब्रह्मभ्यः । आहराम Sk.

- १८ भरामेधुं M इध्मनसाधनमेकावशाति
द्वार्षात्मकं समिस्तमूहम् Sy
१९ करवाम Sy
२० चक्षुरोडाशादिकमन्यभ्रानि Sy
२१ त्वाँ प्रज्ञापयन्त चितयन्त । चित्ती
संज्ञाने Sy ज्ञातवन्त । किम् ?
सामर्ष्यान् यज्ञकर्म त्वस्माहात्म्यं वा Sk.
२२ Omitted by P प्रतिपक्षमावृत्ताभ्यां
दर्शपूर्णमासाभ्याम् पर्वणापर्वणा ।
'नित्यवीप्सयो' इति वीप्सायां द्विर्भाष-
Sy सप्तम्यर्थे तृतीयेया । पर्वणि पर्वणि ।
पूर्वमास्यामनावास्यायां ज्येष्ठ्यर्थः Sk.
२३ ंगी D २४ माससपर्वभ्या P
२५ जितुं M. अस्माकं जीवनीषधाय
चिरकालावस्थानाय Sy
जीवातुर्जीविका । तदर्थम् Sk.
२६ प्रकृष्टतरं वा Sk. २७ र्माणि P अग्नि
होत्रादीनि Sy २८ निष्याद्य Sy
२९ V Mādihava ignores धयम्
अने etc.

विशां गोपा अस्य चरन्ति जन्तवो द्विपच्च यदुत चतुष्पदक्षुभिः ।

चित्रः प्रक्रेत उषसो महाँ अस्यग्ने सुरव्ये मा रिपामा वृथं तव ॥५॥

विशां^१ गोपाः । विशाम्^२ । गोपायिता भवत्यग्नि । तम्^४ । परिचरन्ति । जन्तवो^६ यत् । द्विपात्^० ।
यत् । च । चतुष्पाद्^६ । अञ्जनसाधनैराज्यै^{१०} । आश्चर्यं^{११} । उपस^{१२} । प्रज्ञापयिता । महान्^{१३} । भवसि^{१४} ।

त्वमध्वर्युरुत होतासि पूव्यः प्रशास्ता पोता जुनुपा पुरोहितः ।

विश्वा विद्राँ आर्त्विज्या धीर पुष्यस्यग्ने सुरव्ये मा रिपामा वृथं तव ॥६॥

त्वमध्वर्युः^{१६} । त्वम् । अध्वर्यु^{१६} । अपिच । होता । भवसि^{१७} । प्रत्न । मैत्रावरुण । पोता च^{२०} ।

१. Missing in D. २. सर्वेषां प्राणिनाम् Sy. पुत्रपौत्रादिमनुष्याणाम् Sk.
३. गोपायितारो रक्षकाः Sy गोपा गोप्तारः Sk. ४. अस्याग्नेः । षष्ठीनिर्देशात् स्वभूताः प्रसादेन वेति वाक्यशेषः Sk
५. उद्गच्छन्ति Sy.
६. अस्याग्नेः . . . जाता रश्मयः Sy.
मनुष्याः । अविनश्यद्भिः पुत्रपौत्रादिमनुष्यैरुपेतास्ते तत्र तत्र विचरन्ति अग्नेः स्वभूताः प्रसादेन वेत्यर्थः Sk.
७. य P. ८. द्विपाद् मनुष्यादिकमस्ति . . . द्विपत् । द्वौ पादावस्येति Sy अन्यदपि यद् द्विपात् तत्सर्वम् Sk.
९. चतुष्पाद् गवादिकं यदस्ति तद्गुभयम् Sy गवादिः Sk. १०. अञ्जकरस्य रश्मिभिरक्तमाश्लिष्टमभूत् Sy रात्रिनामैतत् । इह तु साहचर्यान्नक्तञ्चरेषु रक्षःपिशाचादिषु वर्तते । . . . रात्रिचरैः सहेत्यर्थः Sk.
११. विचित्रदीप्तियुक्तः Sy १२. ०सं P उषसः । लुप्तोपममेतद् द्रष्टव्यम् । उषस इव Sk. १३. रात्रावन्धकारावृताना सर्वेषां प्रज्ञापयिता प्रदर्शयिता Sy प्रकाश इत्यर्थः Sk. १४. उषोदेवताया अपि . . . गुणैरधिकोऽसि भवसि । उषास्तु रात्रेश्चरमभागे प्रकाशयति, अग्निस्तु

- सर्वस्या रात्रौ प्रकाशयतीति तस्य गुणान्धिव्यम् Sy. महास्त्वमसि प्रभावतः Sk.
१५. V. Mādhava ignores च अग्ने etc.
१६. ०ध्वर्युः D. अध्वरस्य यागस्य नेता देवान्प्रति प्रेरयिता । यद्वा यागे अध्वर्यवस्य कर्ता भवसि । अध्वर्यो मनुष्ये जाठररूपेण वागिन्द्रियाधिष्ठातृत्वेन वावस्थाय यागनिष्पादकोऽसि Sy. अध्वर्यादिकर्मकारित्वादनैरयमध्वर्यादिव्यपदेशः । अग्न्यायत्तत्वादध्वर्यादिकर्मणामग्निरेव कर्तैत्युच्यते । त्वमध्वर्युः । अध्वर्युकर्मकारीत्यर्थः Sk.
१७. देवानामाह्वाता, पूर्ववद्धोतर्यवस्थाय हौत्रस्य कर्मणः कर्ता वा असि Sy.
१८. मुख्यः । . . . मानुषो होता अमुख्यः । तदपेक्षयास्य मुख्यत्वम् Sy.
१९. ०ण M. प्रकर्षेण शास्ता, सर्वेषां शिक्षकोऽसि । यद्वा 'होतर्यज पोतर्यज' इत्यादिना प्रेषेण शास्तीति मैत्रावरुणः प्रशास्ता । पूर्ववत् तस्मिन्नवस्थाय यागनिष्पादकोऽसि Sy. २०. वोता P यज्ञस्य पावयिता शोधयितासि । यद्वा पोतृनामकस्य ऋत्विजः पूर्ववदधिष्ठाय यागनिष्पादकोऽसि Sy

आतेन^१ सर्वेण ब्रह्मात्मेन । पुरोनिहित^२ । सर्वाप्येव । जानन् । आत्विज्यानि । पोषयति ।
प्राप्त^३ ।

यो विश्वतः सुप्रतीकः सदृच्छसिं दूरे चित्सन्तुळिद्विवर्ति रोचसे ।
राश्याश्रिदन्धो अति देव पश्यस्यभ्रे सरल्ये मा रिपामा वृथं तव ॥७॥

यो विश्वतः^१ यः । समन्तात्^२ प्रज्वलन् । सर्वत एवान्यून सवृष्टः । भवसि । सः शोभनावयव^३
सन् । दूरे । अपि । सन् । अन्तिक इवास्थितः^४ । अतिरोचसेऽपि वा विद्युदिव रोचसे^५ । राश्याः ।
अपि । अघः^६ । विनाशयसि ।

१ जन्मना स्वाभाव्येन Sy

जनुया जन्मना । जन्मन एव प्रमृती
त्यर्थः Sk.

२ ०त् P

पुरस्तादागामिनि स्वर्गादौ हितोऽ-
नूकलाचरणोऽस्ति । यद्वा । सर्वेषु कर्मसु
पूर्वस्यां विश्वाहृषनीये स्थापितोऽस्ति ।
अथवा पुरोहितो ब्रह्मा वेधपुरोहितस्य
बृहस्पतेः प्रतिनिधित्वात् अतस्त
स्मिन्ब्रह्मणि पूर्ववदवस्थाय तद्रूप
सन् Sy

पूर्वस्यां विश्वाहृषनीयात्मना स्थापितः
सन् Sk.

३ अस्त्विज कर्माणि अ ? (आ) प्यर्थवा
शीनि Sy

अस्त्विकर्माणि Sk.

४ न्यूनाधिकभावाहास्येन सम्पूर्णाणि
करोषि Sy

स्वयं पुष्पासि वा यत्तत्सम्पादनद्वारेण
यत्तमानत्वात् Sk.

५ प्राप्त as explaining भीर should
be in the vocative case. I
propose therefore to read
प्राप्त ! for प्राप्तः ।

६ V Mādhava ignores अग्ने

etc.

७ विश्वः M

८ यस्त्वं M यः । समन्तात् omitted
by P सर्वस्मावपि Sy

९ संप्र० P

१० शोभनाङ्गः सन् सुप्रतीकः । शोभनं
प्रतीकोऽङ्गं यस्य Sy

सुप्रतीकः सुमुखः सुबर्णो वा Sk.

११ सः D P

१२ विद्युत्तुळिद् भवतीति शाकपुणि ।
सा ह्यवताळ्यति । दूराच्च बृहस्पते ।
अपि त्विदमन्तिकनामीवामिप्रेतं स्यात्
दूरेऽपि सप्तस्तिक इव संवृष्यत
इति N 3 11

१३ विद्युत्तुळिद्वित्युच्यते । विद्युदिव ।
अथवा तल्लित्यन्तिकनाम । दूरेऽपि
सन् अन्तिक एव वीप्यते Sk.

१४ इव स्थितः is suggested for इया
स्थितः ।

१५ अतिशयेन वीप्यते Sy

१६ बहुसमन्यकारमपि अतीत्य प्रका
शते Sy

तमाऽत्रान्य उच्यते । तमोऽतीत्य Sk.

१७ V Mādhava ignores देव
अग्ने etc.

पूर्वो देवा भवतु सुन्वतो रथोऽस्माकं शंसो अभ्यस्तु दृढ्यः ।
तदा जानीतोत पुण्यता वचोऽग्ने सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥८॥

पूर्वो देवाः । मुख्यः । भवतु । देवा । यजमानस्य । रथ । अस्माक सुन्वताम् । गसनम् ।
अभिभवतु । पापबुद्धीन् । तदिद मदीयम् । वचन यूयम् । अभ्यनुजानत । अपिच । तत् पोपयतेति
देवदेवत्यास्त्रय पादा ।

वधैर्दुःशंसाँ अप दृढ्यो जहि दूरे वा ये अन्ति वा के चिदत्रिणः ।
अथा यज्ञाय गृणते सुगं कृध्यै सख्ये मा रिपामा वयं तव ॥९॥

वधैर्दुःशंसान् । आयुधै । दुर्वचनान् । दुर्वुद्धीश्च । अपजहि । दूरे । वा । ये । के । चित् ।
अन्तिके वा । भवन्ति । अदनशीला राक्षसा । अथ । यज्ञायम् । स्तुवते । शोभनगमनमार्गम् ।
कुरु ।

१. अन्येषामयजमानाना रथेभ्यो मुख्यः Sy
समानजातानां मध्ये पूर्वोऽग्निः Sk.

२. देवाय M अग्न्यवयवभूताः सर्वे
देवाः Sy. ३. सोमाभिषवं कुर्वतो
यजमानस्य Sy. मत्प्रभृतेः Sk

४. रथे P.

५. शंसनीयमभिशापरूपं पापम्... शंसोऽ-
भिशापः Sy. आशंसनमभिलाषः Sk

६. M adds वा after अभिभवतु ।
तान् बाधताम् Sy.

७. अस्मदनिष्ठाचरणपराञ्छन्नून्... दृढ्यः ।
दुष्टं ध्यायन्तीति दुर्धियः Sy

८. अभ्यनुजानीत is suggested for
अभ्यनुजानत ।

आभिमुख्येनावगच्छत Sy.

९. पाष० M. तदर्थचरणेन... प्रवर्धयत
Sy संवर्धयत Sk. १०. ०त्य स्त्रियः

११. V Mādhava ignores अग्ने etc.

१२. ०र्दुशं० M.

१३. ०धं D. हननसाधनैः Sy.

१४. दु.खेन कीर्तनीयान् Sy. पापाभिलाषान् ।

अस्मद्विनाशनकामानित्यर्थः Sk.

१५. दुर्धियः. पापबुद्धीन् Sy. पापबुद्धीन् Sk.

१६. वधं प्रापय... तान् दुर्धियोऽपज-
हीत्यर्थः Sy.

१७. विप्रकृष्टदेशे Sy.

१८. Omitted by P.

१९. समीपदेशे Sy.

२०. विनाशयितारोऽस्माकमित्यर्थः Sk.

२१. अत्रिणः, अत्तारो राक्षसादयो
विद्यन्ते Sy.

२२. Omitted by M. अनन्तरम् Sy.

२३. यज्ञपतये Sy.

२४. त्वां स्तुवते यजमानाय Sy.

२५. ०नं मा० P. D

सुगम् । अपठितमपि सुखनामैतद् इह
द्रष्टव्यम् । . . . सुखम् । . . .

अथवा यज्ञायैति हेतुतृतीयार्थं चतुर्थी ।
सुगशब्दोऽपि । सुगमदेशवचनः । यज्ञेन
हेतुना स्तुतो ममार्थाय सुगमं स्वर्गादि-
देश कुर्वित्यर्थः Sk.

२६. V. Mādhava ignores अग्ने etc.

यदयुक्त्वा अरुपा रोहिता रथे वातञ्जूता वृषमस्येव ते रवः ।

आदिन्वसि वनिनो धूमकेतुनाग्ने सुरत्ये मा रिपामा वय तव ॥१०॥

यवयुक्त्वा^१ । यदा । त्वं^२ युनक्ति । गन्तारो^३ । रोहितवर्णा^४ विद्वी । वातवेगो^५ गमनाय ।
स्वरथे^६ तदानीं^७ गच्छत^८ । तव । दाग्ने^९ । वृषमस्येव^{१०} श्रूयते । अयं त्वम् । व्याप्नोषि^{११} । वृक्षान् ।
धूमकेतुना^{१२} ज्वालासरूपेण^{१३} ।

अर्घं म्रुनादुत विंभ्युः पत्रिणो द्रुप्सा यत्ते यवसादो व्यस्थिरन् ।

सुग तत्ते तावुकेभ्यो रथेभ्योऽग्ने सुरत्ये मा रिपामा वय तव ॥११॥

अयं स्वनात्^१ । यदा । दवाग्ने^२ धनं^३ लानि । तुणस्यं^४ भक्षकाणि । अरप्ये^५ विविष्टन्ते । अनन्त^६
रम् । एव । दवाग्निशब्दात्^७ । पक्षिणः^८ । विभ्यति^९ । शोभनगमनम् । तदरप्यम् । अग्ने । रथेभ्यो^{१०}

- १ ०युस्या M
२ अनक्षि P D M अयोनयस्तवानी
वनानि बहूत Sy
वावात्मत्वाच्छीघ्रं गन्तुं युनक्ति Sk.
३ आरोग्यमानो Sy
४ रोहितवर्णा । रोहित इत्यग्नेरदव
स्याख्या Sy
५ वातस्य वायोर्गुतं जवो वेग इव वेगो
ययोस्तौ । ईदृशावशो Sy
६ वनानि बहूत Sy
७ वृषस्य महोक्षस्य दाग्ने इव गम्भीरो
भवति Sy वृषमस्येव साकाङ्क्ष
त्वाद् भवतीति दाग्नेयशेषः Sk.
८ व्याप्नो P
९ वनसम्बद्धान् Sy
१० धूम केतुः प्रज्ञापको यस्य तावुशेन
रक्षिणता Sy केतुः पताकोऽप्यते । धूम
केतुस्थानीयो यस्य तेन धूमकेतुना । साम
प्यारब्धासासहितेन ज्योतिषा वा Sk.
११ V Madhava ignores अग्ने etc.
१२ अग्ने P द्रुप्साः, व्यासं कवेशां Sy
द्रुप्सशब्द कठिनवचन । कठिना

- यहुलक्ष्मा इत्यर्थः । यद् यदा ते तव
वावात्मकस्य स्वभूता यवसादः । यवसं
तुणम् । तस्यात्तारो ज्वालासमूहाः Sk.
१३ शकानि M
१४ यवसादः, यवज्ञानामरप्ये वतमानानां
तुणानामत्तारं सन्तः Sy
१५ विविष्टिष्ठं M विविधमवक्षिष्टन्ते Sy
सर्वं व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sk
१६ वग्धुं धनप्रवेशानन्तरम् Sy
अयं शब्दोऽत्र तवेत्यस्यार्थः । तव Sk.
१७ भयं प्राप्नुवन्ति । उत्पतनेन देशान्तरं
गन्तुं समर्थाः पक्षिणोऽपि यदा भयं प्राप्नु
वन्ति किमु वक्ष्यन्त्यन्येषां तत्रत्यानां
वृक्षादीनां भीतिर्जायत इति । अतस्त्वयि
धनं प्रविशति सर्वं प्राणितो भयं
प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy
१८ किञ्च सुगं तत् । तच्छब्दभ्रुतेर्योग्यार्थं
सम्बन्धो यच्छब्दोऽप्याहार्यः । यद्
पर्वतपृष्ठादि अग्न्यः कश्चिद् गन्तुं न
शक्नोति सुगं तत् ते तव Sk.
१९ वच्छयं वृक्षानां पञ्चमी वा । एषां
रथानां च स्वर्गीयानाम् Sk

भवति^१ । त इति पूरणम् । तत् त्व^२ यथात्मीर्यैर्यथाकाम^३ सञ्चरसीत्यर्थं ।^४

अयं मित्रस्य वरुणस्य धारयसेऽवयातां मरुतां हेळो अद्भुतः ।

मृळा सु नो भूत्वेषां मनः पुनरग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१२॥

अयं मित्रस्य । अयम् । मित्रावरुणयो । सोमपानाय । स्वर्गादिघस्तादागच्छताम् । मरुता
च । क्रोध । महान् भवति यदि प्रमादोऽस्माक भवति क्रुध्यतीत्यर्थं एव स्थिते तान् यजन् । अस्मान् ।
सुष्ठु । सुखय । भवतु च । एषा त्वत्प्रसादेनास्मासु । मन । पुनरपि ।

देवो देवानामसि मित्रो अद्भुतो वसुर्वसूनामसि चारुर्ध्वरे ।

शर्मन्त्स्याम तव सग्रथस्तमेऽग्रे सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥१३॥

देवो देवानाम् । देव । देवानाम् । असि । सखा । महान् । वसु । वसूनामिति वसवो
देवास्तेषामपि वासयिता भवसि । कल्याणस्त्वम् । यज्ञे । सुखे । स्याम । तव ।

१. सुखेन गन्तु शक्यमतस्तावकेभ्यस्त्वदी-
येभ्यो रथेभ्यश्च तदरण्यं सुग भवति ।
पूर्वं प्रवृत्तैर्ज्वालान्नादिषु दग्धेषु
सत्सु त्वदीया रथाः प्रतिबन्धमन्तरेण
पश्चाद् गच्छन्तीति भावः Sy
२. तत्त्वं P D ३. ०स्मियैथाका० M
४. V Mādhava ignores अग्ने etc
५. अग्नेः स्तोता Sy
६. मित्रस्य अहरभिमानिनो देवस्य । वरुण-
स्य रात्र्यभिमानिनश्च सम्बन्धिने Sy
७. ०त्रस्य वरु० P द. धारणायावस्थाप-
नाय भवतु । मित्रावरुणाविममग्ने.
स्तोतार धारयतामित्यर्थः Sy
८. ०स्ताददाग० M ०च्छतं P
अवस्ताद् गच्छता स्वर्गलोकस्याघस्ता-
दन्तरिक्षे वर्तमानानाम् Sy
अदशब्दोऽपेत्यस्य स्थाने । अस्मदचज्ञाद-
पगच्छताम् Sk
१०. Omitted by P
- ११ साकाङ्क्षत्वात्प्रसादेन व्यावर्ततामिति

वाक्यशेषः Sk.

१२. महान् भवति । अद्भुत इत्येतन्महेशाम ।
तस्मात् क्रोधाद् इममग्ने स्तोतारं मि-
त्रावरुणौ रक्षतामिति शेषः Sy
१३. यद्विर्यप्र० M १४. स्थि P
१५. सुखाय P. D सुष्ठु मृडय Sy
१६. चैष चैषन् P. चैष M
मरुताम् Sy. १७. त्वा प्रादेना० P.
१८. मनसः M प्रसन्नं भवतु Sy. पुनरप्य-
स्मासु सानुग्रहचेतसो भवन्वित्यर्थः Sk.
१९. V Mādhava ignores अग्ने etc
२०. हविर्वहनादच्युपकारकरणान्महन्मित्रमसि
Sk. २१. सर्वेषा धनानाम् Sy.
धनाना च त्वं धनमसि धनकार्यकर-
त्वात् Sk २२. सयिता P
निवासयिता भवसि । अतोऽस्माक
वसूनि देहीत्यर्थः Sy २३. शोभनोऽसि
Sk २४. यज्ञगृहे Sy. शरणस्थाने
Sk २५. प्राप्नुयामेत्यर्थः Sk
- २६ त्वत्सम्बन्धिनि शर्मणि यज्ञगृहे Sy

सर्वत पूयुतमे ।

तत्ते भद्र यत्समिद्धः स्वे दमे सोमाद्दुतो जरसे मृळ्यचमः ।

दधासि रत्नं द्रविण च दाशुपेज्जै सुख्ये मा रिपामा वृयं तव ॥१४॥

तत्ते भद्रम् । तत् । तव । कल्याणम् । यत् त्वम् । प्रज्वलिता । स्वे । यज्ञगृहे । सोमेनाद्दुत
सन् देवान् । स्त्रीपि । सुप्तमितुतम् । यच्च त्वं धनम् । च । यजमानाय । प्रयच्छसि । अग्ने सस्य
इति ।

यस्मै त्व सुद्रविणो ददाशोऽजागास्त्वमदिते सुर्वताता ।

यं भद्रेण शवसा चोदयासि प्रजावता राधसा ते स्याम ॥१५॥

यस्मै । यस्मै । त्वमग्ने ! शोभनघन ! प्रयच्छसि । अपापवादम् । अक्षिण्डित ।

१ सप्रथस्तमे सर्वत पूयुतमेऽतिशयेन
विस्तीर्णं Sy तथ स्वभूतेऽग्निलोकारथे
। अथवा शर्मति गृहनाम । गृहे स्याम
तव सन्धिचिनि सर्वपूयुतमे । त्वया शीय
मानमत्यन्तविस्तीर्णं गृहं धर्मं प्राप्नुयामे
त्यर्थं Sk.

२ V Mādhava ignores अग्ने etc.

३ तच्छेष्टितं कम वा Sk.

४ भजनीयं, प्रशस्तमित्यर्थं Sy

५ यत्वं P ६ ०त M

७ स्वकीय उत्तरवेदिकमण्ये निवासस्थाने
Sy ८. ०सोमना० M हुतेन
सोमरसेन सन्तपितः सन् Sy

८ सुबेषा M. १० अस्त्विग्निः स्तूपयत
इति यदस्ति तद् भद्रमित्यर्थं Sy
होतृत्वात् बेवता । स्तूपयते वा
अस्त्विग्निः Sk. ११ अतिशयेना-
स्माकं सुखयिता भूत्वा Sy यद्दधा
व स्तोत्राणां च Sk. १२ त्वद् D

१३ रत्नं रजसीयं कर्मफलं द्रविणं धनम् Sy

१४ V Mādhava ignores रत्नम्

मा रिपाम etc.

१५ Omitted by P यजमानाय Sy
अग्निरप्यदितिश्च्यते । तस्यया भवति
यस्म त्वं सुद्रविणो ददासि ।
अजागास्त्वम् । अनपराधत्वम् । अदिते ।
सर्वासु कर्मततिपु । आग
आहूतपूर्वाद् गमे । एन एते । कित्त्वियं
कित्त्वियम् । सुकृतकर्मणो भयम् ।
कीर्तितस्य मिनतीति वा । यं भद्रेण ।
शवसा धनेन । चोदयसि । प्रजावता
च रायता (धनेन) ते वयमिह स्या
मेति N II 23-24.

१६ ०नं D सुद्रविणः । शोभनानि द्रवि
णानि धनानि यस्य Sy सुबलो वा Sk.

१७ प्रयच्छसि स यजमानः समृद्धो भवति Sy

१८ अपापत्वं पापराहित्येन कर्महिताम् Sy

१९ अक्षिण्डनीयान्ने Sy भवितिवैवमाता ।

तच्छब्देनेदं सोम्यमित्यमित्यम्बघात्
पुत्रस्याग्नेरभिधानम् । अदिते पुत्रे
त्यर्थः । अथवा अदितिश्च्योऽग्नीनपर्यायः ।
अदीन । अथवा अदितेत्यर्थः Sk.

यज्ञे कृते । य च त्वम् । कल्याणेन । वलेन संयोज्य । युद्धे प्रेरयसि । य वा प्रजावता । धनेन संयो-
जयसि । वय च ते । भवाम । "ते वयमिह स्याम" इति यास्क ।

स त्वमग्ने सौभगत्वस्य विद्वानस्माकमायुः प्र तिरेह देव ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१६॥

स त्वमग्ने । स । त्वम् । अग्ने । सौभाग्यं कर्तुम् । जानन् । अस्माकम् । आयुः । वर्धय ।
अस्मिन् स्तोत्रे सति । देव । तदिदमग्ने स्तोत्रम् । मित्रादयोऽपि । पूजयन्त्विति ।
इत्येव षष्ठमध्याय व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।
भरतस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मज ॥

१. सर्वासु कर्मततिषु यद्वा सर्वेषु यज्ञेषु Sy. सर्वताता । . . . सर्वत्रेत्यर्थः अथवा अनागास्त्वमित्यागदशब्दोऽपराधवचनः । सर्वतातेत्यपि सर्वा एवैष्टिकपाशुकसी-मिकरूपा कर्मसन्ततिर्यज्ञ उच्यते । यस्मै वैगुण्यलक्षणापराधवर्जितत्वं यज्ञेषु ददासि तस्य विगुणमपि यज्ञं सगुणं करोषीत्यर्थः Sk
२. संयोजयसि सोऽपि समृद्धो भवति Sy. यं भद्रेण बलेन संयोज्य तत्र तत्र विनियोजयसीत्यर्थः Sk.
३. ०तां D. वयं च स्तोतारः . . . प्रजाभिः पुत्रपौत्रैर्युक्तेन . . . त्वया दत्तेन धनेन युक्ताः . . . भवेम Sy.
४. अस्माकमेव सर्वमिदं कुर्वित्यर्थः Sk.
५. N. II. 24.
६. पूर्वोक्तगुणविशिष्टः Sy. य उक्तगुणोऽसि Sk.
७. सौभ्यं M. सुभगत्वं सौभाग्यम् . . . सौभगत्वस्य । सुभगस्य भावः सौभगम् Sy. भग इति धननाम । शोभनं धनं हविलक्षणं यस्य स सुभगः । सुभग एव सौभगः । . . . तस्य भावः सौभगत्वम् ।

- तस्य सौभगत्वस्य Sk.
- ८ सहविष्कृतामस्माकं जानन्नित्यर्थः Sk.
- ९ आयुध M.
१०. ०या M. प्रवर्धय । प्रपूर्वंस्तिरतिवर्धनार्थः Sy.
११. कर्मणि Sy. इह जन्मनि लोके वा Sk.
१२. अग्नेः missing M.
१३. रक्षन्त्वित्यर्थः । मित्रः प्रमीतेस्त्राता वरुणोऽनिष्टानां निवारयिता । अदितिरदीनाखण्डनीया वा देवमाता । सिन्धुः स्पन्दनशीलोदकात्मा देवता । पृथिवी प्रथिता भूदेवता । . . . द्यौः प्रकाशमाना द्युलोकत्मा देवता । एताश्च सर्वा अग्निना प्रवर्धितमायुर्मम हन्तामिति पूर्वत्रान्वयः Sy.
१४. V. Mādhava ignores n: Ms. D. puts the figure ॥६४॥ here to indicate the end of the ninetyfourth hymn. No. such number is given in P. and M.
१५. एवं missing M.
१६. वंक० P. D.

अध्याय 'द्वे' विरूपे' च माधवो व्याचिकीर्षति ।

अन्वादेशस्य विषये षक्तव्य संप्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अस्येति प्रथमादेश उदात्त स्मर्यते पदम् ।

अन्वादेशो धातुदात्तमस्य वामस्य दृश्यते ॥ २ ॥

अस्येदुं मातृ सर्वने ननुदात्तोऽत्र दृश्यते ।

अस्मा अस्येति सूक्तेऽस्मिभिन्द्र एषापदिश्यते ॥ ३ ॥

ऋच्येतस्यामन्वादेश इति षक्तुं न युज्यते ।

युञ्जन्त्यस्य काम्या भिन्नायामपि दर्शनात् ॥ ४ ॥

'नास्मै' विद्युन्न तन्यत्' 'नक्तिरस्य सहन्त्य' च ।

एषा द्वस्य सुनृती ऋचश्चात्र निदर्शनम् ॥ ५ ॥

दिविद्विदस्य वरिमा सूक्तादौ च प्रदृश्यते ।

अन्वादेश पूर्वसूक्ते स्तुतस्यैव पुन स्तुतौ ॥ ६ ॥

१ द्वि M. RV I 95

२ अन्वादेशस्य M.

३ RV L 164. 1^a

४ RV L 61 7^a The complete word is सवनेषु

५ अस्मादस्येति P

६ RV L 61

७ ०येकस्या० D P M

८ षक्तव्ये D P

९ RV L 6 2^a The third pāda is short by two syllables I propose to add therefore हरी after काम्या

१० युञ्जन्त्यस्यामभिन्नाया...मपि etc. M

११ RV I 32 13^a

१२ RV L 27 8^a; लिङि० P

१३ RV I 8 8^a

१४ RV L 55 1^a All The mss read महिमा although the correct reading of the text of the RV is वरिमा। As it is a quotation, I have made the correction.

१५ प्रदृश्यते D प्रब्रूयते P

१६ पूर्व is omitted by P

१७ पुनस्तुतौ P

यज्ञे^१ कृते । य च त्वम् । कल्याणेन । बलेन सयोज्य । युद्धे प्रेरयसि^२ । य वा प्रजावता^३ । धनेन सयो-
जयसि । वय च ते । भवाम^४ । “ते वयमिह स्याम^५” इति यास्क ।

स त्वमग्ने सौभगत्वस्य विद्वानस्माकमायुः प्र तिरेह देव ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१६॥

स त्वमग्ने । स । त्वम् । अग्ने । सौभाग्य कर्तुम् । जानन् । अस्माकम् । आयु । वर्धय ।
अस्मिन् स्तोत्रे सति । देव । तदिदमग्ने स्तोत्रम् । मित्रादयोऽपि । पूजयन्त्विति ।
इत्येव षष्ठमध्याय व्याकरोत् प्रथमेऽष्टके ।
भरतस्य कुले जातो माधवो वेङ्कटात्मज ॥

१. सर्वासु कर्मततिषु यद्वा सर्वेषु यज्ञेषु Sy. सर्वताता । . . . सर्वत्रेत्यर्थः अथवा अनागास्त्वमित्यागश्शब्दोऽपराधवचनः । सर्वतातेत्यपि सर्वा एवैष्टिकपाशुकसौ-
मिकरूपा कर्मसन्ततिर्यज्ञ उच्यते । यस्मै वैगुण्यलक्षणापराधवर्जितत्वं यज्ञेषु ददासि तस्य विगुणमपि यज्ञं सगुणं करोषीत्यर्थः Sk.
२. संयोजयसि सोऽपि समृद्धो भवति Sy. यं भद्रेण बलेन संयोज्य तत्र तत्र विनि-
योजयसीत्यर्थः Sk.
३. ०तां D. वयं च स्तोतारः . . . प्रजाभिः पुत्रपौत्रैर्युक्तेन . . . त्वया दत्तेन धनेन युक्ताः . . . भवेम Sy
४. अस्माकमेव सर्वमिदं कुर्वित्यर्थः Sk.
५. N. II. 24
६. पूर्वोक्तगुणविशिष्टः Sy. य उक्त-
गुणोऽसि Sk.
७. सौभ्यं M. सुभगत्वं सौभाग्यम् . . . सौभगत्वस्य । सुभगस्य भावः सौभगम् Sy.
भग इति धननाम । शोभनं धनं हवि-
र्लक्षणं यस्य स सुभगः । सुभग एव सौभगः । . . . तस्य भावः सौभगत्वम् ।

- तस्य सौभगत्वस्य Sk.
८. सहविष्कतामस्माक जानन्नित्यर्थः Sk.
९. आयुध M.
१०. ०या M. प्रवर्धय । प्रपूर्वस्तिरतिवर्ध-
नार्थः Sy.
११. कर्मणि Sy.
इह जन्मनि लोके वा Sk.
१२. अग्नेः missing M.
१३. रक्षन्त्वित्यर्थः । मित्रः प्रमीतेस्त्राता
वरुणोऽनिष्टानां निवारयिता । अ-
दितिरदीनाखण्डनीया वा देव-
माता । सिन्धुः स्यन्दनशीलोदकात्मा
देवता । पृथिवी प्रथिता भूदेवता । . . .
. . . द्यौः प्रकाशमाना द्युलोकात्मा देवता ।
एताश्च सर्वा अग्निना प्रवर्धितमायु-
र्मम हन्तामिति पूर्वत्रान्वयः Sy.
१४. V. Mādhava ignores नः
Ms. D. puts the figure ॥१६॥
here to indicate the end of
the ninetyfourth hymn. No.
such number is given in P.
and M.
१५. एवं missing M.
१६. वंक० P. D.

अध्याय 'द्वे किरूपे' च माधवो व्याचिकीर्षति ।

अन्वादेशस्य क्षिये वक्तव्य संप्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अस्येति प्रथमादेश उदात्त स्मर्यते पदम् ।

अन्वादेशे चानुदात्तस्य वामस्य दृश्यते ॥ २ ॥

अस्येदु मातु सर्वने ननुदात्तोऽत्र दृश्यते ।

अस्मा अस्येति सूक्तेऽस्मिन्निन्द्र एवापदिश्यते ॥ ३ ॥

ऋच्येतस्यामन्वादेश इति वक्तुं न युज्यते ।

युञ्जन्त्यस्य काम्या भिक्षायामपि दर्शनात् ॥ ४ ॥

'नास्मै' विद्युन्न तन्त्युत् 'नक्तिरस्य सहन्त्य' च ।

एवा अस्य सुनृती ऋचश्चात्र निदर्शनम् ॥ ५ ॥

द्विविधस्य वरिमा सूक्तादौ च प्रदृश्यते ।

अन्वादेश पूर्वसूक्ते स्तुतस्यैव पुन स्तुतौ ॥ ६ ॥

१ द्वि M RV I 95

२ अन्वादेशस्य M.

३ RV I. 164 1^a

४ RV I 61 7^a The complete word is सर्वनेषु

५ अस्मादस्येति P

६ RV I 61

७. ०येकस्या० D P M

८ दृश्यते D P

९ RV I 6 2^a The third pāda is short by two syllables I propose to add therefore हरी after काम्या

१० युञ्जन्त्यस्मामभिक्षाया...मपि etc M

११ RV I. 32 13^a

१२ RV I. 27 8^a; लिक्ति० P

१३ RV I 8 8^a

१४ RV I. 55 1^a All The mss read महिमा although the correct reading of the text of the RV is वरिमा। As it is a quotation, I have made the correction.

१५ प्रवर्तते D प्रवश्यते P

१६ पूर्व is omitted by P

१७ पुनस्तुतौ P

अन्वादेशः पादमध्ये सर्वत्रेति न युज्यते ।

यस्मादुदात्ता दृश्यन्ते पादमध्येऽपि तद्यथा ॥७॥

‘माकिर्नो अस्य परिषूतिः’ ‘अग्ने’ चिकिद्ध्यस्य नः’ ।

पादो ‘ज्यायांसमस्येति सर्वे तत्र निदर्शनम् ॥८॥

पादादिष्वनुदात्तोऽस्य न कदाचन दृश्यते ।

उदात्ताः पादमध्येऽपि दृश्यन्ते वहवस्तथा ॥९॥

वाक्यादावपदिष्टोऽपि लौकिकैरपदिश्यते ।

उच्चैर्धर्मी ततस्तत्र नान्वादेशस्य सम्भवः ॥१०॥

पूर्वस्मिन्प्रकृतो वाक्ये वाक्यमध्येऽपदिश्यते ।

नीचैरर्थस्वभावेन सोऽन्वादेशः स्मृतो बुधैः ॥११॥

I.95.

द्वे विरूपे चरतः स्वर्धे अन्यान्या वृत्समुपं धापयेते ।

हरिरन्यस्यां भवति स्वधावाञ्छुक्रो अन्यस्यां दृशे सुवर्चाः ॥११॥

द्वे विरूपे । कुत्स ।

१. ति D.

२. कीन्नो P.

३. परितिष्ठति P.

४. RV. IX. 85. 8^c.

५. ०रन्ते D.

६. चिकिध्यास्य M.

७. RV. V. 22. 4^a.

८. RV. V. 44. 8^a. ज्यायांसमभ्येति
M.

९. सर्वं P.

१०. उदात्ता D.

११. ०दृश्यते M.

१२. ०र्द्धर्मी D. ०र्ध is omitted
by M.

The proper reading should
be उच्चैर्धर्मा

१३. न is omitted by M.

१४. ०प्रकृते D.

१५. च दृश्यते M.

१६. ०रर्थं D. P.

१. भिन्नरूपे । चरतः । शोभनकार्ये । अन्यान्यां च । वत्सम् । उपधापयतस्तत्र । आदित्य ।
अन्यस्यामङ्गि । बलवान् भवति । शुक्रवर्णोऽग्नि । रात्रौ । ददुशे । सुदीप्तिः ।

दशेम त्वष्टुर्जनयन्तु गर्भमतन्द्रासो युवतयो विभृत्रम् ।

तिग्मानीकं स्वयंशसं जनेषु विरोचमानं परिं पीं नयन्ति ॥२॥

दशेमम् । दश दिशः । एनमग्निम् । त्वष्ट्रां दिक्षु निपिक्तम् । गर्भभूतम् । जनितवत्य ।

- १ अहोरात्रे Sy राश्र्युषसौ Sk
२ शुक्लकृष्णातया नानारूपे Sy
३ पुनः पुनः पर्यावर्तते । ते चाहोरात्रे
अग्नेः सूर्यस्य च जनन्यौ । तत्र
रात्रे पुनः सूर्यः । स हि गर्भवद् रात्राव-
न्तर्हितः सन् तस्याश्चरमभागादुत्पद्यते ।
अह्ना पुत्रोऽग्निः । स हि तत्र विद्यमानो
ऽपि प्रकाशराहित्येनासत्कल्पः सन्
तस्माद्बह्वः सकाशात्सिर्मुक्तः प्रकाश-
मानं स्वात्मानं लभते Sy
रात्रिर्गता, उषा आगता । उषा गता,
रात्रिरागता । एवं गच्छतः Sk.
४ शोभनगमनागमने । यद्वा-अर्थः प्रयोज-
नम् । शोभनप्रयोजनोपेते Sy
अर्थशब्दः, अर्तगत्यर्थस्य गमनवचन-
प्रयोजनवचनो वा । शोभनप्रयोजने Sk.
५ अन्योन्या D अन्या M.
परस्परव्यतिहारेण Sy
६ पुत्रम् Sy अन्योन्यस्याश्च वत्सस्थानीय
अग्निम् । अग्निर्हि राश्र्युषसोवभयोरपि
वत्सस्थानीयः । तत्र जायमानत्वात् Sk.
७ ०षावय० P स्वकीयं रसं पाययत ।
यद्वाश्र्या कर्तव्यं स्वपुत्रस्यादित्यस्य रसस्य
पायनं तद्बहुत्करोति । यद्वा कर्तव्यं
स्वपुत्रस्याग्नेः रसस्य पायनं तद्वात्रि-
करोति Sy पाययतः । किम् ? सामर्थ्या
बाहुती । रात्रिर्ह्युपगम्य सायमाहुती
रग्निं पाययति । प्रातराहुतीश्वा Sk.

- ८ रसहरणशीलः Sy
९ स्वजनन्या अन्यस्यामहोरात्मिकाया
मग्नेर्जनन्याम् Sy
पूर्वोत्तरयोरर्ध्वयोरेकवाक्यताप्रसिद्धार्थ-
यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यौ । ये द्वे राश्र्युषसौ
चरतः, अन्योन्यस्याश्च वत्सस्थानीय
अग्निमुपधापयते तयोर्हरिरन्यस्यां
भवति हरितवर्णं एकस्यां रात्रौ Sk.
१० ०मग्नि D ०महि M.
११ हविर्लक्षणाश्रवान् Sy अश्रवानग्निः Sk.
१२ निर्मलबीप्तिः Sy
शुक्रवर्णोऽन्यस्यां बुद्ध्यत उपसि । उपसा
चात्र तस्मिन्तरमाभ्यहर्लक्षयते । अह-
न्यादित्यात्मना व्यवस्थितः सन् शुक्र-
रूपोऽग्निर्बुद्ध्यत इत्यर्थः Sk.
१३ स्वजनन्या अन्यस्यां रात्र्यामादित्यस्य
जनन्याम् Sy राश्र्युषसौ Sk.
१४ बेशमम् M १५ बि P D बि M.
प्राच्याद्या बेशसंख्याकाः Sy
अतस्रो दिशः । अतस्रश्चाष्टाश्रितदिशः,
ऊर्ध्वमथ इत्येता दश दिशः Sk.
१५ बंधुतम् Sy १७ ०ष्टा M
बीप्तात्मध्यमाद् वायो सकाशात्
यद्वा दशसंख्याका अङ्गुल्यस्त्वष्टुर्बी-
प्तस्य वायोर्गर्भं स्वकारणभूते वायो
गर्भरूपेण वर्तमानम् । अग्नेर्हि वायु-
कारणम् Sy त्वष्टुः सकाशात् Sk.
१८ अपत्यभूतम् Sk.

अनलसा । युवतय । धारक यद्येतस्ततो विहृतम् । तीक्ष्णज्वालम् । स्वभूतकीर्तिम् । मनुष्येषु ।
परिणयन्ति । विरोचमानम् । परित ।

त्रीणि जाना परि भूषन्त्यस्य समुद्र एकं दिव्येकमप्सु ।

पूर्वामनु प्र दिशं पार्थिवानामृतून्प्रशासद्वि दधावनुष्टु ॥३॥

त्रीणि जाना । स्तोतारोऽस्य । त्रीणि । जन्मानि । अलङ्कुर्वन्ति । अन्तरिक्षस्थम् ।
एकम् । दिव्यम् । अपरम् । अप्स्वपर सोऽयम् । प्राचीम् । दिशम् । प्रति
स्थित्वा । मनुष्याणा व्युच्छनेन । कालान् । प्रशासन् । कल्याणम् । प्रकर्षेण ।

१. अतन्द्रासः स्वकार्ये जगतः पोषणेऽनलसा आलस्यरहिता जागरूका इत्यर्थः । (दिशः) ; ... पुनः पुनः कर्मकरणे आलस्यरहिताः (अङ्गुलयः) Sy.
२. युवतयो नित्यतरुण्यो जरामरणरहिता इत्यर्थः (दिशः) ; ... अपृथक्कृत्य वर्तमानाः (अङ्गुलयः) एकस्मिन् पाणौ संहत्यावस्थिता इत्यर्थः Sy.
३. यद्येतस्ततोपिहृत P. यद्येतस्ततो विहृत D ०हृत M. सर्वेषु भूतेषु विहृतम् । जाठररूपेण विभज्य वर्तमानमित्यर्थः Sy. तत्र तत्र विह्रियतेऽसाविति विभृत्रः । तं विभृत्रम् Sk.
४. अत एव हि वैद्युताग्निदर्शने दृष्टिः प्रतिहन्यते Sy.
५. अतिशयेन यशस्विनमित्यर्थः Sy.
६. जनपदेषु सर्वदेशेषु Sy.
७. स्वस्वोपकाराय सर्वे जनाः स्वकीयं देश प्रापयन्ति Sy. सर्वतो नीतवत्य इत्यर्थः Sk.
८. बहूनामुपकारकमित्यर्थः Sy. अथवा ... अनीकशब्दः समहवचनः । सामर्थ्याच्चिहे ज्वालासमूहमाह नान्यम् । तीक्ष्णज्वालासमूहमित्यर्थः Sk.
९. ०नाः M. १०. जन्मानि P. M.
११. यद्वा परीत्येष समित्येतस्य स्थाने । अस्याग्नेस्त्रीणि जन्मानि सम्भवन्ति Sy. परिपूर्वा भवतिः सर्वत्र परिग्रहे । परिगृह्णन्ति । अस्याग्नेः सत्स्वप्यन्येषु जन्मसु सारभूतत्वात् त्रीण्येव जन्मान्यस्याग्नेः परिगृह्णन्तीत्यर्थः Sk.
१२. समुद्रे अब्धौ बडवानलरूपेणैकं जन्म Sy. समुद्र एकं बाडवात्मना Sk.
१३. दिवि द्युलोक आदित्यात्मनैकम् Sy. दिव्येकमादित्यात्मना Sk.
१४. आप इत्यन्तरिक्षनाम । अन्तरिक्षे वैद्युताग्निरूपेणैकम् । एवमग्निस्त्रेधात्मानं विभज्य त्रिषु स्थानेषु वर्तत इत्यर्थः Sy. अपृशब्दोऽत्रोदकवचनोऽन्तरिक्षनाम वा । वृष्टिलक्षणास्वप्सु, अन्तरिक्षे वा अपरं वैद्युतात्मना Sk.
१५. पूर्वस्यां दिश्याहवनीयात्मना व्यवस्थापितः सन्नित्यर्थः Sk.
१६. पृथिव्याः सम्बन्धिनां सर्वेषां प्राणिनाम् Sy. पृथिव्यां सम्भवानां यजमानानाम् Sk.
१७. यागकालान् Sk.
१८. प्रकर्षेण विभक्ततया ज्ञापयन् Sy. प्रकर्षेण कथयन्निव Sk.
१९. सम्यगनुक्रमेण Sy. अनुष्टु यागकर्म । यागं करोतीत्यर्थः Sk.

विदधातीत्यौषमग्निमाह, औषसाग्निप्रधानं वेद सूक्तम् । अत्र कात्यायन — "औषसाम वाग्नेये" इति ।

क इमं वो निष्यमा चिकेत वत्सो मातृर्जनयत स्वधामि ।

बृह्नीनां गर्भो अपसामुपस्थान्मुहान्कविर्निश्चरति स्वधावान् ॥४॥

क इमं व । युष्मार्क मध्ये । क । एनम् । अन्तर्हितम् । वत्स सन्नोपधीनाम् । मातृ । जनयन्ति । उदकेयद्युत । बृह्नीनां दिशाम् । गर्भमूर्तोऽस्तौ । अपाम् । उदधास्थानान्मघ्यात् (?) महान् । क्रान्तदर्शन । निश्चरति । बलवान् ।

१ स्वतो मेबरहितयोरक्षय्योविकारयो-
प्राध्याविभेदो वसन्ताविभेदश्च सूर्यगत्या
निष्याद्यते । अतः सूर्य एव तयो-
कर्त्तव्यं Sy

२ ंति औषमग्निमाहौषसानिमाह P
The correct reading should
be ंत्यौषसमं for ंत्यौषमं

३ ंसानि० P

४ सूक्तमत्र M

५ KSA 7

६ V Mādhava ignores प्र

७ ई D

८ ऋषीणां ब्राह्मणानां मध्ये Sk.

९ अन्तर्हिताति P D अन्तर्हिताति M

१० मेघस्थानामपां वैद्युताग्निरूपेण पुत्र
स्थानीयः सन् Sy
अपत्यमूतः सप्तित्यर्थः Sk.

११ वत्स समो० P

१२ तस्य मातृस्थानीयानि वृष्ट्युत्पन्नानि Sy.
ओषधिवनस्पतयोऽत्र मातर उच्यन्ते,
अग्नेर्भगत्वात् Sk.

१३ The proper reading should
be जनयति ।

वैद्युतात्मना व्यवस्थितः सन् जनयति Sk.

१४ हृषिर्लक्षणैरज्ञैः Sy

वृष्टिलक्षणैः Sk.

१५ मेघस्थानामपाम् Sy

१६ ओषधीणां दिक्षां वा Sk.

१७ वैद्युतरूपेण गर्भस्थानीयः Sy

१८ ंतो सवयाम् P - I propose
to read अपामुपस्थात्, उदधास्थाना०
for अपाम् । उदधास्थाना०

समुद्रात् Sy अपासि कर्माणि ।

तामुपगम्य यत्र तिष्ठति सोऽपसामुपत्यो
यस आहवनीयो वा । तस्मात् Sk.

१९ का० P

मेधावी Sk

२० औषसाग्निरूपेणाग्निः सन्निरगच्छति
Sy देवान् प्रति गन्तुं निर्गच्छति Sk.

२१ The passage beginning with
उदके and ending with बलवान्
is omitted by M

हृषिर्लक्षणैरज्ञैः । एक एवाग्नि-
होमनिष्यादकलक्षणेन पार्थिवरूपेण
वैद्युतात्मना, औषसरूपेणास्मितात्मना च
विभक्त्य वर्तते इत्यर्थः Sy

हृषिर्लक्षणेनाज्ञैः । हृषीप्यादा
येत्यर्थः Sk.

२२ V Mādhava ignores आ ।

चिकेत

आविष्टयो वर्धते चारुरासु जिह्वानामूर्ध्वः स्वयंशा उपस्थे ।
उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमानात्प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ॥५॥

आविष्टयः । आविष्टयः । वर्धते । चारुराग्निः । आस्वप्सु । तिर्यग् गच्छन्तीनामपाम् ।
उपस्थे । . . . । त्वष्टुः । जायमानादीर्वाग्नेर्द्यावापृथिवी । उभे अपि । विभ्यतुरपि
चैनम् । सिंहमिव बलिनम् । अभिमुखे । सेवेते । अत्र निरुक्त द्रष्टव्यमिति ।

१. आविर्भूतः प्रकाशमानः Sy.

आविःशब्दः प्रकाशवचनः । आविरे-
वाविष्टयः । . . . सर्वलोकप्रकाशोऽग्निः
Sk.

माध्यमिकस्त्वष्टेत्याहुः । मध्यमे च
स्थाने समाम्नातः । अग्निरिति शाक-
पूणिः । तस्यैषापरा भवति . . .
आविरावेदनात् । तस्यो वर्धते चारुरासु ।
चारु चरतेः । जिह्वां जिहीतेः । ऊर्ध्वमुद्धतं
भवति । स्वयंशा आत्मयशाः । उपस्थ
उपस्थाने । उभे त्वष्टुर्विभ्यतुर्जायमा-
नात् । (प्रतीची सिंहं प्रति जोषयेते ।)
द्यावापृथिव्याविति वा । अहोरात्रे
इति वा । अरणी इति वा । प्रत्यक्ते सिंहं
सहनं प्रत्यासेवेते N. 8, 14, 15.

२. आविष्टयः । आविष्टयः । वर्धते । 18
omitted by M.

वर्धत इति भूतकाले व्यत्ययेन लट्
द्रष्टव्यः Sk.

३. उरग्निः M

शोभनदीप्तिः सन् Sy

४. आस्वस्वु P.

मेघस्थास्वप्सु वैद्युतात्मना वर्तमा-
नोऽग्निः Sy.

बह्वीनां गर्भं इति पूर्वस्यामृचि, आदि-
ष्टानामोषधीनामयमन्वादेशः । आस्वो-
षधीषु । अथवा बह्वीनां गर्भं
इति बह्वीशब्देन दिश उच्यन्ते । तत
आस्विति तासामन्वादेशः । . . .

त्वष्टुः सकाशाज्जनयित्वाऽऽसु दिक्षु

सर्वलोकप्रकाशोऽग्निर्वर्धत इत्यर्थः Sk.

५. ०च्छती० D मेघेषु तिर्यग्-
वस्थितानां तासामपाम् Sy.
सप्तम्यर्थे षष्ठी । जिह्वासु । तिर्य-
ग्व्यवस्थितास्वित्यर्थः Sk.

६. उत्सङ्गे Sy.

उपस्थो यज्ञ आहवनीयो वान्तरिक्षं वा ।
तत्र च । अथवा उपस्थ इत्येतदास्वि-
त्येतेन विशेष्यते न समुच्चीयते । उपस्थ-
शब्दश्च स्थानवचनः । आस्वो-
षधीषु दिक्षु वा यदग्नेः स्थानं तत्रे-
त्यर्थः Sk.

७. स्वयमूर्धनोत्रः P स्वयमूर्धनोत्रः D.
स्वयमूर्ध्वं गो नः M.

८. त्वसूः P. दीप्तात् Sy.

९. ०ग्ने द्या० M.

१०. वभ्य० M.

११. सहनशीलमभिभवनशीलम् Sy.

१२. प्रत्यञ्चन्त्यौ प्रतिगच्छन्त्यौ, आभिमुख्येन
प्राप्नुवन्त्यौ Sy.

अग्निमेव प्रतिगते । अग्निपरिचर्यापरे
सत्यावित्यर्थः Sk.

१३. सेवते P. D. M.

जुषिरत्र प्रीत्यर्थः । प्रतिशब्दश्च धात्व-
र्थानुवादी । भूते लट् । प्रीणयतम् ।
दशभिरपि दिग्भिः सहामृतेन तर्पय-
तमित्यर्थः Sk.

१४. तत्र P. १५. N. 8, 14, 15.
See note No. १ on this page.

१६. V. Mādhava ignores प्रति

उमे भद्रे जौपयेते न मेने गावो न घाश्वा उप तस्थुरेवैः ।

स दक्षाणा दक्षपतिर्बभूवाञ्जन्ति यं दक्षिणतो हविर्भिः ॥६॥

उमे भद्रे । उमे । स्त्रियौ घावापुषिष्यौ । कल्याण्मावग्निम् । सेवेते । नेति पूरणम् । गाव । हव । शब्दकारिष्यो घत्समेनम् । गमनंश्चत्विज । उपतिष्ठन्ति सोऽयम् । बले । पतिर-
भवत् । यमेन यज्ञस्थमध्वर्यव परेणाहवनीयम् । दक्षिणातिक्रम्य (?) तत्र स्थिता । हविर्भिः ।
सिञ्चन्ति ।

१ अह्वय रात्रिश्च । यदोमे घावा
पुषिष्यौ । अरणी वा Sy

२ मेने स्त्रियौ जौपयेते न सेवेते हव ।
यथा शोभने स्त्रियौ चामरहस्ते
राजानमुभयतः सेवेते, एवं
घावापुषिष्यौ, एनमग्निमुभयतः सेवेते
इत्यर्थं Sy

स्त्रियाविव केचिद् भर्तारम् Sk.

३ ०णाव० P D M.

भजनीये शोभनाङ्गघौ Sy

४ सेवते D

त्वाष्ट्रमग्निमतिप्रवर्धमानं परिचरित
घस्यावित्यर्थं Sk.

५ नशब्द उपमार्थिय Sk.

६ यथा स्वकीयैश्चरित्रैरावरातिशयेन
स्वकीयान् घत्सान् सङ्गच्छन्ते
तथेममग्निं घावापुषिष्यावुपस्थिते
भवतः । पूर्वं सेवनमात्रमुक्तम्, इदानीं
पुनर्गोनिदर्शनेन तत्रवावरातिशयो द्योत्यते
Sy

यथा वा वाशनस्वभाविका अचिरप्रसूता
गाव स्वान् घत्सान् पयस्तर्पणेनोपतिष्ठ-
न्त्येवं त्वाष्ट्रमग्निमतिप्रवर्धमानमुपस्थित
घस्य । ता वश त्रिशो घावापुषिष्यौ
च Sk.

७ एवरमृततपणः Sk

८ ०न्ती P

९ दक्षाणां सबलानां दक्षपतिर्बभूव । ययव

प्रवीणशब्द प्रकृष्टो घीणायां प्रवीण
इत्येवमपि ध्युत्पाद्यमानः प्रवीणो
व्याकरणे प्रवीणो मीमांसायामित्यादि
प्रयोगदर्शनात् प्रकपमात्रवचनो विज्ञा-
यते । न बीणाविययप्रकपवचनमेवमप
मपि दक्षपतिशब्दो दक्षस्य पतिर्दक्ष
पतिरित्येवमपि ध्युत्पाद्यमानोऽधिपति
मात्रवचनो द्रष्टव्यः । अधिपतिर्भवती
इत्यर्थं Sk

१० बलानां मध्ये यदतिशयितं बलं तस्याधि-
पतिर्बभूवेत्यर्थं Sy

११ यमग्निं दक्षिणत आहवनीयस्य दक्षिण
भागेऽवस्थिता अत्विजश्चरुपुरोडा
शादिभिरञ्जन्ति, आर्द्रीकुर्वन्ति तर्पयन्ति
सोऽग्निरिति पूर्वेणान्वयः Sy

१२ Following the text of the
Vedic stanza, the reading
should be दक्षिणतोऽग्निः for
दक्षिणातिः
दक्षिणस्यां दिशि Sk.

१३ इत्यन्मृतलक्षणे इत्येवमेवा तृतीया
गृहीतहविष्का इत्ययं Sk.

१४ अञ्जतिगत्यर्थः । दृष्टोऽपि चात्र सोऽ
सर्गार्थे द्रष्टव्यः । होमायमुपगच्छति Sk.

१५ The passage beginning
with बले । पतिः । and ending
with सिञ्चन्ति is omitted
by P

उद्यंयमीति सवितेव बाहू उभे सिचौ यतते भीम ऋञ्जन् ।
उच्छुक्रमत्क्रमजते सिमस्मान्नावा मातृभ्यो वसना जहाति ॥७॥

उद्यंयमीति । उद्वाहु^१ । सवितोदेति तद्द्वयमात्मीय^२ तेज । उदचच्छति सोऽयम्^३ । उभे ।
सिचौ^४ सिक्^५ सिञ्चतेद्यौरुदकै^६ पृथिवी सिञ्चति पृथिवी हविर्भिर्दिव ते उभे अपि । अभिगच्छति^७
तेजसा । प्रकाशयति । भयङ्करोऽग्नि^८ । शुक्रम्^९ । रूपम्^{१०} । आदत्ते । सर्वस्मात्^{११} । नवानि च ।
वसनानि^{१२} । ज्वालाख्यानि^{१३} । अद्भ्य^{१४} । विसृजत्यासा^{१५} मध्यादुत्तिष्ठन् ।

१. देवपरिवेषणवेलाया यदुद्यमनं तदि-
हाभिप्रेतम् । देवान् परिवेष्टुं हवींष्या-
दाय पुनः पुनरुद्यच्छति Sk.
२. सर्वस्य प्रेरक आदित्यो यथा ... बाहुस्था-
नीयान् रश्मीनुद्गमयति तथायमौष-
सोऽग्निः स्वकीयानि तेजांसि ... भृश-
मुद्यतान्यूर्ध्वाभिमुखानि करोति Sy.
यजमाननामैतच्छाकपूणिना पठितम् ।
यजमान इव Sk. ३. ० यमायं M.
बाहू । बाहुसम्बन्धाद्धस्तावेवात्र बाहु-
शब्देन लक्ष्येते । आत्मीयौ हस्तौ ।
देवान् परिवेष्टुं हस्ताभ्यां हवींष्यादाय
यजमानवत् पुनः पुनरग्निरुत्क्षिपतीत्यर्थः ।
सवितात्रादित्य एव वाभिप्रेतः । . . .
ऐतिहासिकाश्च प्रतिमासु चित्रकर्मसूर्ध्व-
हस्तमेव सवितारं स्मरन्ति । हवींष्युत्क्षे-
प्तुमादित्य इव हस्तावुद्यच्छतीत्यर्थः Sk.
४. The passage beginning with
उद्यंयमीति and ending with सो-
ऽयम् is omitted by P.
५. सिच्छब्दोऽत्र वस्त्राञ्चलवचनः । . . यत-
तिरपि सामर्थ्यात् सन्नहनार्थः । उभे
अपि वस्त्राञ्चले गाढ सन्नह? (ह्य) ति ।
परिकरबन्ध च करोतीत्यर्थः । अथवा
उद्यंयमीति होमवेलायां यदुद्यमनं तदि-
हाभिप्रेतम् । होमवेलायामग्निरात्मीयौ
हस्तावाहुतीः प्रतिग्रहीतुं प्रसारयतीत्यर्थः ।
उभे सिचौ यतत इत्यप्याज्यसेचनाद्

- जुहूपहतावुच्येते । यततिरपि सामर्थ्या-
च्चम्बनार्थः । उभेऽपि ? (उभे अपि)
जुहूपहतौ चुम्बतीत्यर्थः Sk.
६. सिक्र D. सिक P.
७. ०ते द्यौं M.
८. स्वतेजसालङ्कुर्वन् यतते स्वव्यापारे प्रय-
तते Sy. ९. अतिप्रज्वलितत्वात् Sk.
१०. ०ग्नि P.
११. सारभूतं रसम् Sy. आत्मीयज्वालाख्यं
रूपमुत्क्षिपति । ऊर्ध्वं ज्वलतीत्यर्थः Sk.
१२. रश्मिभिरूर्ध्वमादत्ते Sy.
१३. भूतजातात् Sy. सर्वस्मादाहवनीयागा-
राद् अन्यतो वा स्थानात् Sk.
१४. सर्वस्य जगत आच्छादकानि तेजांसि . . .
उद्गमयति Sy.
वसनानि तमांस्यत्राभिप्रेतानि, अचिरो-
त्पन्नत्वाद् आच्छादकत्वाच्च दिशाम् Sk.
१५. अभ्यः P. M. स्वमातृस्थानीयेभ्यो
वृण्द्युदकेभ्यः सकाशात् Sy.
मातरोऽपि दिशः, त्वाष्ट्रात्मनोऽग्नेर्जन-
कत्वात् । जहातीत्यपि लट् भूते काले ।
अचिरोत्पन्नानि तमांसि दिग्भ्यस्त्वाष्ट्रो-
ऽग्निरजहात् । अपनीतवानित्यर्थः । अथवा
ओषधिवनस्पतयोऽत्र मातर उच्यन्ते ।
तासां नवानि वसनान्यजीर्णास्त्वचः ।
मातृभ्य इति षष्ठ्यर्थे पञ्चमी । ओष-
धिवनस्पतीनामजीर्णास्त्वचोऽग्निर्दग्ध्वा
जहातीत्यर्थः Sk. १६. ०त्यसा P.

त्वेषं रूपं कृणुत उचरु यत्संपृञ्चानः सदने गोभिरुद्भिः ।

कविर्भुञ्ज परि मर्मृज्यते धीः सा देवताता समितिर्भूव ॥८॥

त्वेषं रूपम् । दीप्तम् । रूपम् । कृणुते । यद्रूपम् । उद्यततरं भवति । संसृजन् । समुद्रे ।
 धीः । अद्भिर्भुञ्ज । क्रान्त । ध्यानात्मन । मूलमुदकं ज्वालाभिः । परिमार्ष्ट । सोऽयम् ।
 देवस्ततः । सद्भिः । भवति प्रकाशते पूर्वस्यां दिशि ।

उरु ते जय पयैति बुद्ध विरोचमान महिपस्य धाम ।

विश्वैभिरग्ने स्वयंशोभिरिद्धोऽदंघेभिः पायुमि पाष्टस्मान् ॥९॥

उरु ते जय । विस्तीर्णम् । गच्छत् । तव । तेजः । परिगच्छति । मूलम् ।
 विरोधमानम् । महत् । सर्वे । अग्ने ! स्वकीतिभिः । समिद्धः । अनुपहंसितैः । पालने ।
 अस्मान् । रक्ष ।

- १ सर्वैर्ब्रह्ममशाक्यम् Sy
- २ बंधुतं प्रकाशम् Sy
- ३ यदा Sy यत् । सप्तम्या अत्र
सुगच्छन्त्यः । यत्र Sk.
- ४ उत्कृष्टतरम् Sy, Sk.
- ५ बंधुतत्पणेन संयुक्तः Sy
सम्पूज्यमानः Sk.
- ६ अन्तरिक्षे Sy यज्ञगृहे Sk.
- ७ गम्भीरिभिः Sy गोशब्दोऽत्र स्तुतिवचनः ।
स्तुतिभिः Sk.
- ८ अयम्यदत्र P आनिश्व M मेघस्थाभिः
Sy सोमरसलक्षणाभिश्चाद्भिः स्तुय
मानः सोमेन च हूयमान इत्यर्थः Sk.
- ९ कास्तः P मेधावी Sk.
- १० सर्वेषां धारकः Sy
- ११ सर्वतपोबकस्य मूलभूतमन्तरिक्षम् Sy
बुधमन्तरिक्षम् । तच्च तमोऽयन
यनेन सर्वतः शोषयति Sk.
- १२ ०क ष्वा० M
- १३ स्वतेजसाऽऽच्छादयति Sy
- १४ सेयं P D M

- १५ ०त P देवेन देवनशीलेनाग्निना सता
विस्तारिता धीप्तिरस्माभिः स्तुता
सती Sy
- १६ तेजसां सहतिः Sy
सङ्गच्छन्ते यस्मिन् देवाः सा समितिः ।
यत्र यज्ञकर्मणि बीप्तमात्मनो
रूपमग्निः करोति, अन्तरिक्षाच्च
तमोऽपनयति । तत्रच देवाः सङ्गच्छन्ते
नान्यत्रेत्यर्थः Sk.
- १७ तेजः M १८. ०च्छन् M.
- १९ राक्षसादीनामभिभावकम् Sy
- २० परितो व्याप्नोति Sy सर्वतो व्याप्नो-
तीत्यर्थः Sk.
- २१ अपां मूलभूतमन्तरिक्षम् Sy
अन्तरिक्षम् Sk.
- २२ ०माना P २३ महः M.
- २४ आत्मनिमित्तं यज्ञो येषु पारुणेषु ताभिः
स्वयंशांसि । ते Sk.
- २५ अस्मानि प्रखलितः सगु Sy
- २६ राक्षसादिभिः Sy
- २७ रक्षम् M.

धन्वन्त्स्रोतः कृणुते गातुमूर्मिं शुक्रैरूर्मिभिरभि नक्षति द्याम् ।
विश्वा सनानि जठरेषु धत्तेऽन्तर्नवासु चरति प्रसृष्टु ॥१०॥

धन्वन्त्स्रोतः । अन्तरिक्षे । सन्ततम् । गमनशीलम् । तेज सङ्घातम् । करोति । शुक्रैः ।
तेजोभिः । अभिव्याप्नोति । द्याम् । विश्वानि च । अन्नानि । स्वोदरेषु । धारयति । अन्तः ।
चरति । नवासु । मातृष्वप्सु ।

एवा नो अग्ने समिधा वृधानो रेवत्पावक श्रवसे वि भाहि ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥

एवा नो अग्ने । एवम् । अग्ने । निधीयमानया समिधा । वर्धमान । अस्माकम् । धन-
युक्तम् । अन्नार्थं च । दीप्यस्व । सूक्त प्राज्ञैर्निरूपणीयमिति ।

१. ऊर्मिमुदकसङ्घमयमग्निः, स्रोतः
कृणुते स्रोतसा प्रवाहरूपेण युक्तं
करोति Sy
स्रोत इत्यप्युदकनाम । हविर्नयनद्वारेणा-
न्तरिक्षे वृष्टिलक्षणमुदकं करोत्यग्निः ।
...ऊर्मिमत्यन्तप्रभूतम् Sk.
२. निर्मलैः Sy
३. तैर्जलसङ्घैः Sy.
४. भूमिम् ।...स्वतेजोभिरन्तरिक्षे जलसङ्घ-
मुत्पाद्य तेन सर्वा भूमिमभिवर्षतीत्यर्थः
Sy. पृथिवीम् Sk.
५. ०यन्ति M.
अवस्थापयति Sy
धारणेन चात्र पाकरहितस्यान्नस्योदरेषु
धारयितुमशक्यत्वाद् हेतुभूतौदनत्वाद्या-
पत्तिरूपः कार्यभूतो वा रसलोहितमांस-
त्वाद्युत्पत्तिरूप. पाको लक्ष्यते । अन्नानि
चौदनादिरूपेण रसादिरूपेण वा
जाठरात्मनाग्निः पचतीत्यर्थः Sk.
६. ०यन्तः M.
७. वृष्टयन्तरमुत्पन्नासु Sy
८. सर्वेषामन्नानां प्रसवित्रीष्वोषधीषु पाका-

- थम् ।...अन्तरवस्थितेन भौमाग्निना
सर्वा ओषधयः पच्यन्ते Sy.
प्रसूतानामोषधीनामन्तर्गतः । अग्न्यायत्तो
हि प्रसूतानामोषधीनां फलपाकः ।
अत एतदुच्यते-अन्तर्नवासु चरति
प्रसृष्ट्विति Sk.
९. अस्माभिर्दत्तेन समिदादिद्रव्येण Sy.
१०. ०नय P. ०नाया D.
११. समिन्धति ? (न्ध इति) समित् । स्तुति-
रत्राभिप्रेता न काष्ठमयी । तथा Sk.
१२. ०ना M.
१३. धनयुक्ताय...अस्माकम्...अन्नाय ।...
अस्माकं तादृशमन्नं प्रयच्छेत्यर्थः Sy.
धनायास्माकमित्यर्थः Sk.
१४. ०प्यसु M
१५. V. Mādhava ignores पावक ।
वि । तत् etc
Ms. D. puts the figure ॥६५॥
here to indicate the end of
the ninetyfifth hymn No
such number is given in
P. and M.

I.96

स प्रत्नथा सहसा जायमान सृद्यः काव्यानि बळघसु विश्वा ।

आपश्च मित्रं प्रिपणां च साधन्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥१॥

स प्रत्नथा । स^१ । प्रत्न इव । बलेन । जायमान^२ । तदानीमेव हृविर्वह्नावीनि । कविकर्माणि । सर्वाप्येव । सत्यमेव । आप^३ । शान्तरिख्या माध्यमिका । वाकं । च । मित्रमेतन्म^४ । साधयन्ति^५ वैद्युतम् । अग्निं^६ तमिमम्^७ । धनस्य दातारम्^८ । देवा^९ । अधारयन्ति ।

स पूर्वया निविदां कृच्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम् ।

निवस्वता चक्षसा घामपश्च देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥२॥

स पूर्वया । स । प्रथमया । वाचा । कवित्वेन^{११} चोर्वशीपुत्रस्य । आयो^{१२} प्रजापते । इमा^{१३} ।

१ तच्छब्दभ्रुतेयोंग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो ऽप्याहर्तव्यः । य पूर्वयामप्यङ्गिरः प्रमृतीनामुषीणां न्यभत् स इबानीन्त नामामपि यजमानानाम् Sk

२ पुराणानामिव Sk

३ निर्मथनेनोत्पद्यमानः Sy
मध्यमानावरणिद्वयात् Sk.

४ कविर्षेषाव्यग्निः । तस्य याति कर्माणि हृविर्वह्नावीनि तानि काव्यानि Sk.

५ पूर्वं विद्यमान इवाग्निरुत्पत्तिसम कालमेव स्वकीयं हृविर्वह्नाविकं सर्वं कार्यमकरोदित्यर्थः Sy

६ मेघेष्ववस्थिताः Sy अप्शब्दोऽत्राप्यो तेभ्योऽपि वधनो मोदकवचनः Sk.

७ व्याप्यवधाहुतय स्तुतिलक्षणा च वाक Sk

८ वास्य P वा क्व M

९ अग्निम् Sk.

१० कूर्वांस्तीत्यर्थः । कस्य ? सामर्थ्याद्य जमानानाम् Sk

११ तम् is omitted by P

१२ हविराव्यस्य धनस्य दातारम् । हवियां

घोडारमूर्ध्वं धारयितारमित्यर्थः Sk.
अयमेवाग्निव्रविणोदा इति शाकपूणिः ।
आग्नेयेष्वेव हि सूक्तेषु व्रविणोदासां
प्रवादा भवन्ति N 8 2

१३ देवानां ह P

ऋत्विजः । गार्हपत्यादिरूपेण धारयन्ति । यद्वा देवा एवेन्द्रावय इममग्निं व्रविणोदां हृविलक्षणस्य धनस्य दातारं कृत्वा हृत्ये धारयन्ति Sy

१४ निहितवन्त इत्यर्थः Sk

१५ 'अग्निर्वेद्यः' इत्यादिकया निविदा Sy
'अग्निर्वेद्यः' इत्येषा निवित् ।
आहनाम वा निविच्छब्दः । सुतीया निर्वेशाच्च स्तूयमान इति शेषः । प्रकृतो ऽग्निः पूर्वया निविदा पूर्वावप्रयुक्तया वाचा स्तूयमानः Sk

१६ कथ्यता गुणिनिष्ठगुणानिष्ठानलक्षणां स्तुतिं कृर्वता Sy

१७ मनो सम्बन्धिनोक्थेन च स्तूयमानः सोऽग्निः Sy

राज्ञः । षष्ठीनिर्वेशाद् मोम्या इति वाक्यशेषः Sk

प्रजा । अजनयत् । मनुष्याणां^१ दृश्यमानास्तमस । विवासनेन^२ । तेजसा । द्याम् । अन्तरिक्षम् । च
प्रकाशयति ।

तमीळत प्रथमं यज्ञसाधं विश आरीराहुतमृञ्जसानम् ।

ऊर्जः पुत्रं भरतं सृप्रदानुं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥३॥

तमीळत । तम् । स्तुत । प्रथमम् । यज्ञस्य साधयितारम् । विश । अभिमन्त्र्य । आहु-
तम् । प्रसाधयन्तम् । अन्नस्य । पुत्रम् । देवाना हविषश्च । भर्तारम् । विस्तृतदानम् ।

स मातरिश्वा पुरुवारंपुष्टिर्विदग्नातुं तनयाय स्वर्वित् ।

विशां गोपा जनिता रोदस्योर्देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥४॥

स मातरिश्वा । स । अन्तरिक्षे^१ स्वसन् । बहुभिर्वरणीयपोष । ताय (?) मनुष्यजाताय ।

१. मनुना सम्बन्धिनीः Sy
२. विशेषेणाऽऽच्छादयता Sy.
विवासनमपनयनम् । तद्वता च दर्शनेन ।
अशेषाज्ञाननिवृत्तिसमर्थेन च ज्ञाने-
नेत्यर्थः Sk.
३. ०शति M.
व्याप्नोतीति शेषः Sy.
४. V. Mādhava ignores देवाः etc.
५. ०त. M. तमिळते P.
६. प्रकृतमग्निम् Sk.
७. सर्वेषु देवेषु मुख्यम् Sy
८. दर्शपूर्णमासादे. Sy.
९. सर्वे मनुष्या. Sy.
मनुष्यजातय. Sk.
१०. अर्तेर्वा गत्यर्थस्य रातेर्वा दानार्थस्येदं
रूपम् । गन्त्र्यो दात्र्यो वा हवि-
षाम् Sk.
११. हविभिस्तपितम् Sy
१२. स्तोत्रं प्रवाध्यमानम् Sy.
किम् ? सामर्थ्याद्यज्ञं सर्वान् अभिप्रे-
तान् वा Sk.
१३. ऊर्जं शब्देनावान्नकारणत्वाद् वृष्टिलक्षण-

मुदकमुच्यते । बीजावस्थं वान्नम् । तस्य
हि पुत्रोऽग्निः पारम्पर्येण तत उत्पद्य-
मानत्वात् । ततो ह्योषधिवनस्पतयो
जायन्त ओषधिवनस्पतिभ्य एष जायत
इति Sk.

१४. भुक्तेनाग्नेन जाठराग्नेर्वर्धनादग्नेरन्न-
पुत्रत्वम् । ... यद्वा प्राणरूपेण सर्वासां
प्रजानां भर्तारम् Sy.
१५. भरतमृत्विजम् । ... कर्तृवचनो वा ।
भर्तार वा सर्वयजमानानाम् Sk.
१६. सर्पणशीलदानयुक्तम् । अविच्छेदेन
धनानि प्रयच्छन्तमित्यर्थः Sy.
तत्र तत्र गन्तुं सृप्रम् । सृप्रं दानं यस्य
स सृप्रदानुः । त सृप्रदानुम् । तस्मै
तस्मै स्तोत्रे यजमानाय च दातार-
मित्यर्थः Sk.
१७. V. Mādhava ignores देवाः
etc.
१८. मातरिश्वसम्बन्धादग्निरेव मातरिश्वेत्यु-
च्यते Sk.
१९. A part of the commentary
seems to be missing.

विष्टाम् । गोपायिता । जनयिता । धावापुषिष्यो ।

नक्तोपासा वर्योमामेभ्यनि धापयेते शिशुमेकं समीची ।

धावाचामा रुक्मो अन्तर्विं माति देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥५॥

नक्तोपासा । नक्तोपासावात्मीयम् । वर्णम् । अन्योन्यस्याध्यात्मं कुर्याणि । पाययतम् ।
उभयो साधारणम् । सङ्गते स्वसारं हविरग्निहोत्रं स धासौ । धावापुषिष्यो । मध्ये । मणिरिव ।
धीप्यते ।

रायो बुध्नः सुगमनो वसूनां युद्धस्य केतुर्मन्साधनो वेः ।

अमृतत्व रक्षमाणास एनं देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदाम् ॥६॥

रायो युध्नः । धनस्य । मूलम् । विविधानि च धनानि सङ्गच्छन्तेऽस्मिन् । यज्ञस्य । प्रज्ञा-
पकः । अभिलषितस्य साधयिता तम् । इमम् । आत्मनः । अमृतत्वम् । रक्षमाणाः । देवाः । अधार-
मन् ।

१ V Mādhava ignores विवत् ।

गातुम् । स्ववित् । and देवा etc.

२ कृष्ण शुक्लं च राश्रुपसोषर्णनम् Sk.

३ परस्परं पुनः पुनर्द्विसन्त्यो Sy
परस्परमीपद्विसन्त्यो । रात्रिर्हृपसो
रुपं स्वेन तेजसा, ईपद्विनस्ति, उपा अपि
स्वेन ष्योतिषा Sk.

४ हवींषि पाययेते Sy सायमाहुतिः प्रातः
राहुतिश्चाग्निं पाययतः Sk.

५ अङ्गं पुत्रमग्निम् Sy
शिशुमेकम् । शिशुर्बालः । सुप्तोपमं
भैतत् । बाल इवैकं कञ्चित् केचित्
स्त्रियो Sk.

६ रोचमानः Sy रोचनोऽग्निः Sk

७. V Mādhava ignores देवा etc.

८. आहुतिद्वारा सर्वेषां धनानां कारण
त्वात् Sy
आश्रयमूल इत्यर्थः Sk.

६ सह ग० D

निवासहेतूनां धनानां सङ्गन्विता
स्तोतृणां प्रापयिता Sy
यज्ञमानेस्तह । धाता च धनानां यज्ञ
मानेभ्य इत्यर्थः Sk.

१० षष्ठ्यस्मिन् M

११ वर्षापूर्वमासावे Sy

१२ अथवा केतुशब्दः पताकावचनं कर्तुं
वचनो वा । यज्ञस्य पताकाभूतः कर्ता
इत्यर्थः Sk.

१३ मन्म मननं स्तुतिः । तस्याः साधयिता
Sk.

१४ स्वकीयामरणत्वम् Sy
हविर्भक्षणरक्षणं देवत्वम् Sk.

१५ षण P आत्मनो हविर्भक्षण-
परिपाकनार्थमित्यर्थः Sk.

१६ V Mādhava ignores अग्निम् ।
इविणोदाम् ।

नू च पुरा च सद॑नं रयी॒णां जा॒तस्य॑ च जा॒र्यमा॑नस्य च क्षाम् ।
स॒तश्च॑ गो॒पां भव॑तश्च भूरे॑दे॒वा अ॒ग्निं धा॑रयन्द्रवि॒णो॒दाम् ॥७॥

१ नू च पुरा च । अद्य । च । पुरा । च । आवासस्थानम् । रयीणाम् । जातस्य । च । जाय-
मानस्य । च । आवासस्थानम् । विद्यमानस्य । च । गोपायितारम् । भवत । च । ब्रह्म ।

द्रवि॒णो॒दा द्रवि॑णसस्तुरस्य द्रवि॒णो॒दाः स॒नर॑स्य प्र यंस॑त् ।
द्रवि॒णो॒दा वी॒रव॑तीमि॒षं नो॑ द्रवि॒णो॒दा रा॑सते दी॒र्घमा॑र्युः ॥८॥

द्रविणोदाः । तुरस्त्वरतेरश्वादिघनम् । त्वरणस्वभावताम् । प्रयच्छन्तु । नमन्तु च ।
द्रविणोदा । वीरवत् । अन्नम् । द्रविणोदा । दीर्घम् । आयुश्च । प्रयच्छन्तु ।

ए॒वा नो॑ अ॒ग्ने स॒मिधा॑ वृ॒धा॒नो रे॒वत्पा॑वक॒ श्रव॑से वि भा॒हि ।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मामहन्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः पृथि॒वी उ॒त द्यौः ॥९॥

I.97

अपं नः शोशु॑चद्द॒घम॑ग्रे शुशु॑ग्ध्या र॒यिम् । अपं नः शोशु॑चद्द॒घम् ॥१॥

१४ अपं नः । 'सर्वमित्र सत् कुत्स इन्द्रवचनाद् दीर्घजिह्वी नाम राक्षसी वाधितवान् । अथ त

१. अद्य M. अद्य च पुरा च सद॑नं रयीणाम् । रयिरिति घननाम । रातेर्दानिकर्मणः N. 4 17

२. इदानीम् Sk.

३. वास P.

पृथिवीस्थानीयम् । आश्रयभूतमित्यर्थः । अथवा क्षि निवासगत्योरित्यस्य क्षशब्दो निवासवचनः । निवासभूतमित्यर्थः Sk

४. यच्च पूर्वोत्पन्नमस्त्येव यच्चेदानीं भवति तस्योभयस्यापि Sk.

५. सद्भावं प्राप्नुवतः Sy.

६. असङ्ख्यातस्यान्यस्य च भूतजातस्य Sy

७. V. Mādhava ignores देवाः etc.

८. त्वरमाणस्य चलतो जङ्गमस्य . . . घनस्य चलस्य वैकदेशम् Sy

९. प्रयच्छ M

१०. सननीयस्य सम्भजनीयस्य स्यावररूपस्य घनस्यैकदेशं प्रयच्छतु Sy परिचारकमनुष्यसहित हिरण्यादि Sk.

११. पुत्रसंयुक्तामिवम् Sk.

१२. V Mādhava ignores द्रविणोदाः । द्रविणोदाः । नः ।

१३. This stanza is the same as I 95. 11. V Mādhava does not repeat the commentary on this stanza, in this place.

१४. अद्य P.

कृत्स्नम् 'सुमित्रं सन् क्रूरमक' इत्येवं वागम्यवदत् । तं शुगाच्छत् तदपनोदायामिन् स्तौति सो (?) मित्रं भवति दीर्घजिह्वी वा' इत्यादि ताण्ड्यकम् ।

अस्माकम् । पापम् । अपगच्छतु । अस्मान् भक्ष्यन्तं दहत् । अग्ने ! प्रज्वलय । घनम् । अर्धं उत्तरपूरक आदरायो वा ।

सुक्षेत्रिया सुगातुया वंसूया च यजामहे । अयं नः शोशुचदधम् ॥२॥

सुक्षेत्रिया । शोभनक्षेत्रेच्छया । शोभनमार्गेच्छया । घनेच्छया । च वयमग्निम् । यजामहे । अयं । नः । शोशुचत् । अधम् ।

१ गाच्छत् P

शुगाच्छत् M.

२ तदनो० P सपनो० D

३ The text as found in the Tāṇḍya Mahābrāhmaṇa (13 6) reads as follows —
सौमित्रं भवति ॥८॥

दीर्घजिह्वी वा इव श्रुत्वा रसो यस्तहा यज्ञानवलिहृत्यचरत्तामिन्द्रं कयाचम मायया हन्तुप्राश श्रुत्वा सताप ह सुमित्रं कृत्स्नं कस्याप्य आस तमप्रवीविमामच्छा ब्रूवेति तामच्छा ब्रूत संनमन्नवीभ्राह्म्य तसु शुभ्रुव प्रियमिव सु मे हृद्यस्येति तामशपयत्ता श्रुत्वा स श्रुत्वाऽहतां तदाव तौ तद्वाक्यामयेतां कामसनि साम सौमित्रं काममेवैतेनावपश्ये ॥६॥

सुमित्रं सन् क्रूरमकरित्येन वागम्यवदत् श्रुत्वाऽहतां तपोऽस्तस्य स एतत्सौमित्रं मपश्यत्तेन शुभ्रमपाहतापशुच श्रुत्वा हते सौमित्रेण शुष्टुवान् ॥१०॥

४ इन्द्रातिक्मन्वम् Sk

५ अस्मत्सो निर्गस्यास्मदीयं शत्रुं शोचयतु । यद्वा, अस्मदीयं पापं शोशुचत्, शोकप्रस्तं सद्भिनश्यतु Sy

अपपूर्वं शुचिरत्र सामप्यादिपमयने । व्यस्येन च प्रथमपुश्यः । अपनय Sk.

६ अपि चास्माकं घनम् समन्तात् प्रकाशय । उक्तार्थमपि वाक्यमावरातिशयद्योतनाय पुनः पठयते । अवश्यमस्माकमर्थं दिनश्यत्विति Sy हे अग्ने शुशुग्धि आ । शग्धीति याच्छ्या कर्मा पठितं । याच्छ्याया चात्र तत्पूर्वकं धानं सस्यते । आकारदशात्र मर्यादायाम् । मर्यादाया वेहीत्यर्थः । अथवा शुशुग्धीति शुशुग्धेव दीप्यर्थं स्येदं रूपम् । दीप्यस्य आहर च घनमित्यर्थः Sk.

७. सनम् P D M

८ ०श्रीया M

९ इह तावत्लोके Sk.

१० परलोके Sk

११ ०मार्गे च छादनेच्छया M

१२ यद्वा सुक्षेत्रिया देवयजनसंज्ञक शोभनदेशसम्बन्धिता हविषाऽग्निं यजामहे Sy

एतानि सर्वाण्यस्मभ्यं वेहीत्यर्थः Sk

१३ अयं P

१४ वितश्यतु Sy १५ अधः P

प्र यद्भन्दिष्ठ एषां प्रास्माकासश्च सूर्यः । अपं नः शोशुचद्घम् ॥३॥

प्र यद् भन्दिष्ठः^१ । यस्मादहम्^२ । एषा स्तोतृणाम्^३ । अतिशयेन स्तोता यस्मात् । च । आस्मा-^४
कीना । स्तोतार । प्रस्तुवन्ति ।

प्र यत्ते अग्ने सूर्यो जायेमहि प्र ते वयम् । अपं नः शोशुचद्घम् ॥४॥

प्र यत् ते । यस्मात्^५ । अग्ने । तव । स्तोतार । प्रजायन्ते^६ । वय च तथा । स्तोतार सन्त ।
प्रजायेमहि ।^{१० ११}

प्र यद्ग्रेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति भानवः । अपं नः शोशुचद्घम् ॥५॥

प्रयदग्नेः । यस्मात्^{१२} । अग्ने । भानव । सर्वत । प्रयन्ति । बलवन्त ।^{१३ १४ १५ १६ १७ १८}

त्वं हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि । अपं नः शोशुचद्घम् ॥६॥

त्वं हि । त्वम्^{१९} । हि । सर्वतोमुख । सर्वत । परिभवसि ।^{२० २१ २२ २३}

१. भन्दिष्ठः P. भन्दिष्ठः D. २. यथा Sy. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता । योऽयम् Sk.
३. एषाम् । अनुदात्तत्वादादेशोऽयं प्रकृतस्याग्नेः । व्यत्ययेन चैकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् । अस्याग्नेः Sk.
४. मध्येऽयं कुत्सः . . . प्रकर्षेण स्तोतृतमः Sy.
५. माकीनाः P. एवम् Sy. अस्मदीयाश्च पुत्राः पौत्राश्च पितृपितामहप्रपितामहा वा । येऽस्याग्नेर्भन्दिष्ठाः Sk.
६. प्रकर्षेण स्तोतृतमा भवन्ति Sy.
७. V. Mādhava ignores अप etc.
८. यदिति व्यत्ययेन नपुंसकता, एकवचनं च । प्रकर्षेण ये Sk
९. पुत्रपौत्रादिरूपेण बहुविधा भवन्ति Sy. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । ते जायेमहि । प्रजां प्राप्नुयामेत्यर्थः । ते । षष्ठीनिर्देशादत्र प्रसादेन स्वभूता वेति वाक्यशेषः । तव प्रसादेन स्वभूता वा वयम् Sk.
१०. पुत्रपौत्रादिभिरुपेता भवेम Sy.

११. V. Mādhava ignores अप etc.
१२. ऽग्ने D. M. १३. यदिति षष्ठ्या लुग्वृष्टव्यः । यस्याग्नेः Sk.
१४. ऽग्ने M. १५. सर्वस्मादपि प्रदेशात् Sy.
१६. ऽया० M. प्रकर्षेणोद्गच्छन्ति Sy. प्रकर्षेण गच्छन्ति Sk.
१७. The proper reading should be बलवतः । शत्रूनभिभवतः Sy. बलवतः Sk.
१८. V Mādhava ignores अप etc.
१९. त्वम् । हि । omitted by P. हिशब्दो यस्मादर्थे । यस्मात्त्वम् Sk.
२०. ऽख P. सर्वतोज्वालः । तव मुखस्थानीयानां ज्वालानां न कुत्रापि प्रतिहतिरस्ति Sy २१. सर्वस्मादप्युपद्रवजातात् Sy.
२२. अस्माकं परिग्रहीता भव । रक्षको भवेत्यर्थः Sy. स्तोतृणां . . . परिग्रहीतासि । यस्मादिति वचनात्तस्मादित्यध्याहार्यम् । तस्मात् Sk.
२३. V. Mādhava ignores अप etc.

द्विषो नो विश्वतोमुखातिं नावेवं पारय । अपं नः शोशुचदुधम् ॥७॥

द्विषो नः^१ । दादून्^२ । अस्मान्^३ । सवतोमुखा^४ । नावेवं^५ । अतिपारय^६ ।

स नः सिन्धुमिव नावयाति पर्पा स्वस्तये । अपं नः शोशुचदुधम् ॥८॥

स नः^१ सिन्धुम्^२ । सः^३ । अस्मान्^४ । नदीमिव^५ । नाया^६ । अतिपारय^७ दादून्^८ ।
अविनाशाय ।

I 98

वैश्वानरस्य सुमूर्ता स्याम् राजा हि कृ श्वनानामभिथ्रीः ।

इतो जातो निश्वमिदं वि चष्टे वैश्वानरो यंतते सूर्येण ॥१॥

वदवानरस्य । वैदवानरस्य^१ । वत्स्याप्यां मतो । यपं स्याम^२ । राजा^३ । हि^४ । अतो भूतानाम्^५ ।

१ अस्माकम् Sk

२ ०ला M

३ नाया नदीमिव Sy

४ ०य M अतिप्रम्य दादूरहितं

प्रदेवं प्रापय Sy

द्विष इति ऋभृतेरतीति घोषसर्गा

घोषश्रियापराध्याहार । अतीत्य नायेष

पारय । य या ऋश्चित् ऋश्चित्प्राया

पारयेवमस्मात्स्वं पारय । सर्वाभि

प्रेतानां पारं नयेत्यर्थं Sk.

५ V Mādhava ignores अप
etc.

६ न P

७ यं स्वामस्तोष्म स Sk.

८ यया ऋश्चित् ऋश्चित् सिन्धु नाया

पारयेद् एवम् Sk

९ दादूरहितं प्रवेशमस्मान् प्रापयेत्यर्थं Sy

१० ०शय P अपि माशय M

११ V Mādhava ignores अप

etc.

Ms D puts the figure ॥९७॥

here to indicate the end of the ninety seventh hymn No such number is given in P and M

१२ विदयेषां नराणां लोहान्तरनेतृत्वेन स्वा
मित्येन या सम्बन्धिनाग्नेः Sy
विदवानरो मध्यमोत्तमायुज्येते । ताभ्यां
प्रभवतीति यदवानरोऽयमग्निः । अश
निनाभिहृन्वमानाव् धृषाव् योऽग्नि
गृह्यते स यंशुतात्प्रभवति । यस्तु
आदित्याभिमुख आवशं मणो या स
आदित्यात्प्रभवति । तेन विदवानर
प्रभवत्वावग्नेरिव गुणाभिधानं वैश्व
ानरस्येति Sk

१३ शोभनायामनुप्राहात्मिकामां बुद्धी Sy

शोभनायामनुप्राहाद्बुद्धी Sk.

१४ अनुप्राहात्वेन वर्तमाना भवेम Sy

स्वामेत्याशास्महे Sk.

१५ स्वामी Sy ईश्वर Sk.

१६ हिशब्दो यस्मात्पर्ये Sk.

१७ भुवनानां लोहानाम् Sk.

अभिश्चयणीय^१ । इतः^२ । जात । सर्वम् । अभिविपश्यति^३ । वैश्वानरः । सयतते^४ । सूर्येण । प्रातरा-
दित्यात्मना जायमान^५ । सर्वं पश्यति । ततः । 'अमुष्य रश्मयः प्रादुर्भवन्ति । अतोऽस्यार्ची षि ।
तयोर्भासोऽस्सङ्गम दृष्ट्वा वदति सयतते^६' इति ।

पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा विवेश ।

वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तम् ॥२॥

पृष्टो दिवि । द्युलोके । सस्पृष्ट । भूम्या च । पृष्ट एव । विश्वा । ओषधी ।
आविवेश^{११} । वैश्वानर । बलेन^{१२} । सम्पृक्त । अस्मात् । अग्नि । अहनि । रात्री च । हिंसात्^{१५} ।
रक्षतु ।^{१४}

१. ०णीयेतो P. ०णीयेज्तो M.

आभिमुख्येन सेवितव्यः Sy.

२. इतोऽस्मादरणिद्वयाज्जातमात्र एव Sy.

इत ओषधिवनस्पतिभ्योऽरणिभ्यां वा
जातः Sk.

इतो जातः सर्वमिदमभिविपश्यति ।
वैश्वानरः संयतते सूर्येण । राजा यः
सर्वेषां भूतानामभिश्चयणीयस्तस्य वयं
वैश्वानरस्य कल्याण्यां मतो स्यामेति ।
N. 7. 22.

३. ०पश्यन्ति D.

पश्यति । प्राणिनां कृताकृतप्रत्यवेक्षक-
त्वात् । अन्तर्णर्थो वा सामर्थ्याच्चक्षिः
? (दृशिः) । दर्शयति । प्रकाशयतीत्यर्थः
Sk. ४. संगच्छते Sy; Sk.

५. जायमानं M

६. पार्थिवस्याग्नेस्तेजांस्युद्गच्छन्ति सूर्य-
किरणाश्चाधोमुख प्रसरन्ति Sy.

७. इत इममादघात्यमुतोऽमुष्य रश्मयः प्रादु-
र्भवन्तीतोऽस्यार्चिषस्तयोर्भासोः संसङ्गं
दृष्ट्वैवमवक्ष्यत् N.7.23.

८. वष्टो D.

अयं वैश्वानरोऽग्निः . . . आदित्यात्मना
पृष्टः . . . यद्वा निषिक्तो निहितो वर्तते
Sy. पृष्टः स्तुतोऽग्निः . . . देवैः Sk.

९. वि लोके D.

१०. वृष्ट D.

तथा पृथिव्यां भूमौ गार्हपत्यादिरूपेण
पृष्टः संस्पृष्टो निहितो वा Sy.
पृष्टोऽग्निः पृथिव्यां . . . मनुष्यैः Sk.

११. पाकार्यमन्तः प्रविष्टवान् । अन्तःप्रवि-
ष्टेन पार्थिवेनाग्निना हि सर्वा ओषधयः
पच्यन्ते Sy.

सर्वस्तोतृभिश्च पृष्टः सन् . . . सर्वास्वोष-
धीष्वन्तर्लीन इत्यर्थः Sk.

१२. सहसा परेषामसाधारणेन बलेन Sy.
स्तोतृगतेन स्तुतिकरणसामर्थ्येन । स्व-
गतया बलवत्तया स्तुत इत्यर्थः Sk.

१३. अग्निरात्र्यौ P. अग्निरहनि D अग्नि-
रात्रौ M.

१४. Omitted by P. and M.

१५. हिंसातः . . . वा Sk

१६. V. Mādhava ignores अग्निः ।
सः । नः and सः

वैश्वानरु तव तत्सुत्यमस्त्वस्मात्रायो भुधवानः सचन्ताम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत धौः ॥३॥

वैश्वानर । तव । तत् । सत्यम् । कर्म स्तोतृषु भवतु । अस्मान् । धनानि । धनवन्तः ।
व । सेवन्ताम् ।

I 99

जातवेदसे सुनवाम् सोममरातीयतो नि दहाति वेदः ।

स नः पर्वदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥१॥

जातवेदसे । ऋष्यपो मारीचः । जातघनाय । सुनवाम् । सोमम् । स अरातित्वमि
च्छतः । भस्मीकरोति । धनम् । स । अस्मान् । विश्वानि । दुर्गाणि स्थानानि । नावा । नदीम् ।
हव । कर्णधारोऽतितरतु । दुःस्नानि चेति ।

१ वैश्वानर तव 19 added after तव
by D

२ तवस्माभिः क्रियमाणं कर्म Sy
यद् धवं ब्रूमस्तत् Sk

३ त्वं तस्तत्पतया प्रतिपद्यस्व । प्रतिपद्य ध
सम्पादयेत्यर्थः Sk.

४ धनवदतिप्रिया पुत्रा Sy

५ धनायस्माकं भवन्तु । राजानश्च परि
चारकमूता भवन्त्यर्थः Sk.

६ V M ignores तत् । सः । मित्र
etc.

* मरुत्तिष्ठतः । PP

७ जातवेदसः M

जातवेदसे जातानामुत्पत्तिमता सर्वेषां
वेदित्रे । यद्वा जातं सर्वं प्राणिभिराय
मानाय जातप्रज्ञाय वागमये Sy
उत्पन्नप्रज्ञाय वा अगमये Sk.

जातवेदस इति जातवेदस्यां वेवं जात
वेदसेऽर्थाय सुनवाम् सोममिति । प्रस
न्नायामिवधाय सोमं राजानममृतम
रातीयतो यज्ञार्थमिति स्मो (०भमिस्मो)

निवहाति निदधयेन बहति भस्मीकरोति ।
सोमो वदतित्यर्थः । स नः पर्वदति
दुर्गाणि विश्वानि दुर्गमानि स्थानानि
नावेव सिन्धुं नावा सिन्धुं सिन्धुं नावा
नदीं बलदुर्गां महाकूलं तारयति ।
दुरितात्यग्निरिति दुरितानि तारयति
N 7 20

८ कश्चिदो M

९ न्वोर्म D

१० सोरोतित्वम् D

११ अरातिरवानं हवियः । तां कामयमानस्य ।
सोमभवदत इत्यर्थः Sk.

१२ वेवं ज्ञानं वा Sk.

१३ दुर्गमानानि भोक्तुमशक्यानि दुःस्नानि Sy

१४ यथा कश्चित्कर्णधारो ग्राह्यादिनि
र्बुष्टसत्त्वेराकुलिता नदीं नावा तार
यति तद्वत् Sy

१५ अतिपारयतु Sy, Sk.

१६ बुद्धहेतुभूतानि पापानि Sy
पापानि Sk.

I.100.

स यो वृषा वृष्ण्येभिः समोका महो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट् ।
सतीनसत्त्वा हव्यो भरेषु मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१॥

स यो वृषा । ऋषयस्तेषा गोत्र च सूक्ते भविष्यन्ति ।

स । य । वर्षिता । वर्षणकुशलैर्मरुद्भिः । सहित । महत । दिवः । पृथिव्या । च ।

ईशान । सन्धितबल । ह्यातव्य । सङ्ग्रामेषु । मरुत्वान् । न । भवतु । इन्द्रोऽस्मिन् युद्धे ।

रक्षणाय ।

यस्यानाप्तः सूर्यस्येव यामो भरेभरे वृत्रहा शुष्मो अस्ति ।
वृषन्तम्ः सखिभिः स्वेभिरेवैर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥२॥

यस्यानाप्तः । यम् । गच्छन्तम् । सूर्यमिव । अन्ये न व्याप्नुवन्ति यस्य वा । सङ्ग्रामे

सङ्ग्रामे । शत्रुहन्तृ । बलम् । अस्ति । वर्षितृतमः । स्वै । सखिभि । गन्तृभिः । मरुद्भिः सहित ।

१. योर्व० M. स यो वृषा omitted by P. and D.

२. ंति P. M

३. स इति तच्छब्दश्चतुर्थे पादे सम्बन्ध-
यितव्यः Sk.

४. कामानाम् Sy. य इन्द्रः । . . . वर्षिता
कामानाम् । स्तोतृभ्यो दातेत्यर्थः Sk.

५. वृष्णिभवैर्वीर्यैः Sy.

वृष्ण्यमित्यपठितमपि बलनाम । बलैः
समवेतः । अत्यन्तबलवानित्यर्थः Sk

६. सम्यक् समवेतः सङ्गतः Sy.

७. शनः P. ईशानः D.

८. सतीनमित्युदकनाम । उदकस्य सत्त्वा
सादयिता गमयिता Sy.

सतीनमित्युदकनाम । . . . वृष्टिलक्षण-
स्योदकस्य दाता Sk.

९. सर्वैः स्तोतृभिः Sy. जयार्थम् Sk.

१०. मरुत्वा मरुत्वान् P.

मरुद्भिः सहितः Sk.

११. अस्माकम् Sk.

१२. इन्द्रः omitted by P.

१३. अविता रक्षिता Sk.

१४. ंता व् (प) तः P.

यस्येन्द्रस्य . . . गतिः . . . परैरप्राप्ता Sy.

१५. यथा सूर्यस्य गतिरन्येन प्राप्तुं शक्यते
तद्वत् Sy.

१४-१६. यस्येन्द्रस्य अनाप्तोऽप्राप्तपूर्वः केन-
चिच्छत्रुणा । सूर्यस्येव यामो रथः Sk.

१७. सश्रमे M.

१८. Omitted by P.

१९. शत्रूणां हन्ता Sy.

२०. सर्वेषामसुराणां शोषकः Sy.

२१. ंम D. M.

अतिशयेन कामानां वर्षिता Sy.

यच्छब्दश्चुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । सः Sk.

२२. मित्रभूतैः Sy. मरुदाख्यैः सह Sk.

२३. एवशब्दोऽत्र काम्यवचनः पालयितृ-
वचनो वा । कामयितव्यैः पालयितृ-
भिर्वा Sk.

२४. V. Mādhava ignores नो etc.

दिवो न यस्य रेतसो दुर्धानाः पन्यासो यन्ति श्वसापरीताः ।

तरद्द्वेषाः सासहिः पौंस्यैभिर्मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥३॥

दिवो न यस्य । छुलोभस्य । इव । यस्य । उदकानि । क्षरन्त । रक्षय । यन्ति । बलेन
दशुभिरपरिवृता । स सीणदशु । सहनेसील । यत् ।

सो अङ्गिरोभिरङ्गिरस्तमो भृद्धृपा धृषभिः सखिभिः सखा सन् ।

शृग्मिभिर्शृग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो मरुत्वाञ्चो भवत्विन्द्र ऊती ॥४॥

सो अङ्गिरोभिः । अग्निरप्नु जातोङ्गिरोम्य । परिष्ठ । अभवत् । इन्द्र । पुमांस्व ।
पुम्भ्यः । अतिगयेन सखा । स्तोत्रधेभ्यः । स्तोत्रध्व गात्रध्वभ्यः । अतिगयेन गय ।

* शवसा । अपरिच्छता । PP

१ यथा द्योतमानस्य मूपस्य विरणा वृष्टिं
बुयन्तो नभस्मलादिगच्छन्ति तद्वत् Sy
दिव इति पञ्चमो Sk

२ नगम्ब पवपूरण Sk

३ यस्येत्येतत् द्रवसेत्येतेन सम्बध्यते ।
छुलोबाद् यस्येन्द्रस्य बलेन Sk

४ उदन्तानि P वृद्धयुदकानि Sy
वृष्टिसक्षणायुदकानि Sk

५ रक्षन्त P D M

६ पन्यासो वृष्टिपतनमार्गा Sk.

७ निगच्छन्ति छुलोबाधितस्ततः प्रस
रन्ति Sy पृथिवीं प्रति गच्छन्ति Sk

८ सहिता Sy

९ पररन्निगता । बुध्प्राया इत्ययं Sy
शवसा अपरीता अपगता वृष्टिप्रति
बाधकररसुरादिभिरप्राप्ता । छुलो
बाधस्य प्रसादेन स्वैः पृथिवीप्रतिप
न्या वृष्टि पततीत्यर्थं Sk

१० जितशत्रुक इत्यर्थं Sy द्वेषाणां शत्रूणां
वधायमभिगन्ता हन्ता येत्यर्थं Sk

११ शत्रूणामभिभविता Sy

अत्यर्थमभिभविता शत्रूणाम् Sk

१२ V Mādhava ignores मरुत्वान्

etc

१३ सोऽङ्गि० M

१४ अङ्गिरसु P D

अङ्गन्ति गच्छन्तोत्पङ्गिरसो गन्तार ।
तेभ्योऽपि अतिगयेन गन्ता भवति Sy
अतिगयेनाङ्गिरसां स्तुत्यतया सम्बधी
Sk १५ भवति Sk.

१६ यपितुभ्योऽप्यतिगयेन यपिता Sy
यपिता Sk १७ पुरांश्च P

१८ फीनुशंरङ्गिरोभिः । वृषभिर्बयंण
स्यभाषकः Sk.

१९ सामानख्यानेभ्यो मित्रभूतेभ्योऽपि सखा
अतिगयेन हितकारी Sy
वस्य ? सामर्थ्यावङ्गिरसामेव । सर्वं
स्तोतृणां वा Sk.

२० ०भ्या D अघनीयेभ्योऽपि Sy

२१ मर्चनीय Sy श्च स्तुती । अर्चनमूक
स्तुतिः । तद्वृभिः स्तुतिमान् Sk.

२२ स्तोत्रध्वेभ्योऽपि Sy गातुभिर्गन्तुभि
र्मेघानसुरान् वा प्रति Sk

२३ भे य M स्तोत्रध्व Sy
ज्येष्ठ श्चद्वतमः प्रशस्यो वातिशयेन Sk

२४ V Mādhava ignores सखिभि
and मरुत्वान् etc

स सूनुभिर्न रुद्रेभिर्ऋभ्वा नृषाह्यै सासृह्वाँ अमित्रान् ।
सनीळेभिः श्रवस्यानि तूर्वन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥५॥

स सूनुभिः । स । पुत्रै । इव । मरुद्भिः । भासमान । अभिभवन् । शत्रून् । युद्धे । समान-
स्थानैर्मरुद्भिः । अन्ननिमित्तान्युदकानि । प्रेरयन् ।

स मन्युमीः समदनस्य कर्तास्माकैभिर्नृभिः सूर्यं सनत् ।
अस्मिन्नहन्त्सत्पतिः पुरुहूतो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥६॥

स मन्युमीः । स । शत्रूणामभिमातिहा । सङ्ग्रामस्य । कर्ता । अस्मदीयं । भट्टे । सूर्यम् ।
सयोजयतु । अस्मिन् । युद्धदिवसे । सत्पति । पुरुहूत ।

१. रुद्रपुत्रैः Sk.

२. महान् Sy. ऋभुरिति मेधाविनाम ।
व्यत्ययेन चात्रैकवचनम् । ऋभुभिः
मेधाविभिः Sk.

३. अभिभूतवान् Sy.
अत्यर्थमभिभवन् Sk.

४. असुरादीन् Sk.

५. नृभिः पुरुषैः सोढव्ये सङ्ग्रामे Sy.
नरो यत्राभिभूयन्ते स नृषाह्यः सङ्ग्राम-
स्तत्र Sk.

६. श्रवोऽन्नम् । तत्र साधूनि श्रवस्यानि
मेघवृन्दानि Sk.

७. मेघात् प्रच्यावयन् Sy.
समानस्थानैर्मरुद्भिः सह मेघवृन्दानि च
घ्नन्नित्यर्थः Sk.

८. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

९. Omitted by M.

१०. मन्योः कोपस्य निर्माता । यद्वा अभि-
मन्यमानस्य शत्रोर्हिंसकः Sy.
प्रजापतेः पुत्रो मन्युर्नाम । तं प्रजापतिः
सैनापत्ये नियुक्तवान् । तेन सहन्द्रो
निजघानेति । तदेतदुच्यते । मीड् हिंसा-
याम् । मन्युना सह मिनातीति मन्युमीः ।

क्रोधनाम वा मन्युशब्दः । क्रोधेन
शत्रूणां हिंसिता Sk.

११. समदिति सङ्ग्रामस्य नामसु पठितम् ।
समच्छब्दस्य समदनशब्दः पर्यायो द्रष्ट-
व्यः Sk.

१२. मनुष्यैर्ऋत्विगाख्यैः सह Sk.

१३. सूर्यप्रकाशं... सम्भक्तं करोतु । शत्रु-
पुरुषैस्तु दृष्टिनिरोधकमन्धकारं संयो-
जयतु Sy.

सम्भजताम् । सूर्यस्य हि यागादिकर्म-
निर्वृत्तिः फलम् । तदर्थं ह्यसावुदेति ।
सर्वः सूर्यं उदिते यागं निर्वर्तयति ।
तेनासौ सम्भक्तो भवति नान्येन ।
अतोऽत्र सूर्यं सनदिति सम्भजनेन
तदुदयफलभूतयागनिर्वृत्तिः प्रतिपाद्यते ।
अस्मदीयैर्ऋत्विग्भिस्सह देवतात्वमापन्न
इन्द्रः सूर्योदयफलभूतमस्मदीयं यागं
निर्वर्तयत्वित्यर्थः Sk.

१४. यागदिवसे Sk.

१५. सत्वतिः D. त्पतिः M.
सतां पालयिता Sy; Sk.

१६. बहुभिर्यजमानैराहूतः Sy.

१७. V Mādhava ignores मरु-
त्वान् etc.

तमूतयो रणयुञ्छरसातौ तं क्षेमस्य चितयः कृष्वत् शम् ।

स विश्वस्य कुरुणस्येशु * एको मरुत्वाभो मवृत्विन्द्रं ऊती ॥७॥

तमूतयः । तम् । मरुत् । रमयन्ति । युद्धे । तमेव । क्षेमस्य । श्रुतारम् । मनुष्याः । अकृष्वत् । सः । विश्वस्य । कर्मणः । एक एव । ईष्टे ।

तमप्सन्तु श्वस उत्सवेषु नरो नरमवसे तं घनाय ।

सो अन्वे चित्तमसि ज्योतिर्विदन्मरुत्वाभो मवृत्विन्द्रं ऊती ॥८॥

तमप्सन्तु । तम् । व्याप्नुवन् । बलस्य । उद्योगेषु । मनुष्याः । नेतारम् । रक्षणार्थम् । तमेव । घनार्थम् । स युद्धे । अर्थे । तमसि सञ्जाते । प्रकाशम् । लम्भयति ।

* कुरुणस्य । ईष्टे । PP

१ इन्द्रम् Sy, Sk.

२ मरुत्वावितेना अस्तय इहोष्यन्ते । ता Sk.

३ यद्वा 'ग्रहर भगवो जहि बीरयस्व' इत्येवैक्यं शब्दमिन्द्रमुद्दिश्य कुरुन्ति Sy शब्दयस्ति वा Sk.

४ शूरैर्बीरपुरुषैः सम्मजनीये सङ्ग्रामे Sy

५ रक्षणीयस्य सर्वस्य धनस्य Sy

६ सर्वबाञ्जरित्यन्तारम् Sk.

७ कुरुन्ति Sy

यागे स्तुतिमिदं कुरुन्ति ।

यागदं स्तुतिमिदं सर्वबा मनुष्याः क्षेमस्य कर्तारं कुरुन्तीत्यर्थः Sk.

८ अग्निमतफलमिष्यावन्नरूपस्य Sy

९ ०ष्टे M सर्वकर्मणा बुद्धिनिबन्धनत्वाद् वृष्टेदं केवलगेत्रायत्तत्वात् Sk.

१० V Mādhava ignores मरुत्वान् etc.

११ ०मक्तं P ०न्तं M

१२ भस भक्षणबीपयोः । स्तुतिमिदं यस्ति । उत्तेजयस्तीत्यर्थः Sk.

१३ श्व इति बलनाम । सामर्थ्याच्चाश्रान्तार्थितमत्वर्थः । षष्ठीबहुवचनात् श्वः । बलवतामुत्सवभूतेषु सङ्ग्रामेषु ।

बलवतां सङ्ग्राम उत्सव एव । अथवा उत्सवेष्वित्युच्छब्दोऽग्नीत्येतस्य स्थाने । बलस्य सम्बन्धिष्वभिपद्येयुः । बलेन येषु यज्ञेष्वभिपद्यते सोमस्तत्रेत्यर्थः Sk.

१४ सङ्ग्रामेषु Sy १५ स्तोतारः Sy

१६ जयस्य Sy मनुष्याकारम् Sk.

१७ अस्मार्थं रक्षणार्थं वा Sy

१८ आध्यानरहिते चित्तम्यामोहकरेऽपि सङ्ग्रामे Sy

१९ बुद्धिप्रतिबन्धके Sy

२० विजयसङ्गणं प्रकाशम् । तस्मात्तमेव प्राप्नुवन्तीत्यर्थः Sy सूर्याक्षयम् Sk.

२१ लभं M

ज्ञातवान् लभ्यवान् वा । अथवा मन्यथास्याः श्रुषोऽर्थयोजना । अप्तस्तेति भतेः प्तातेर्भा भक्षणार्थेत्येवं रूपम् । श्वस इत्यप्यन्तर्णीतमत्वर्थं प्रथमा बहुवचनान्तं द्रष्टव्यम् । बलवन्तो भक्षणयन्तुत्सवेषु । बलवन्तो मनुष्या उत्सवेष्वपि तमेवेन्द्रमुपजीवन्तीत्यर्थः । किमर्थम् ? अथते तर्पणायात्मनः । तमेव घनाय Sk.

२२ V Mādhava ignores जित् । and मरुत्वान् etc.

स सव्येन यमति व्राधतश्चित्स दक्षिणे संगृभीता कृतानि ।
स कीरिणा चित्सनिता धनानि मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥६॥

स सव्येन । स । वामेन^१ हस्तेन । वर्धमानान्^२ शत्रून् । नियच्छति^३ । स । दक्षिणे^४ हस्ते
यजमानै^५ कृतानि हवीषि । संगृह्णाति^६ । स । स्तोतारमुद्दिश्य^७ । भजते^८ । शत्रुधनानि^९ ।

स ग्रामेभिः सनिता स रथेभिर्विदे विश्वाभिः कृष्टिभिर्नृद्य ।
स पौंस्येभिरभिभूरशस्तीमरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१०॥

स ग्रामेभिः^{१०} । स । सैनिकै^{११} । भजते^{१२} शत्रून् । स । रथै^{१३} । ज्ञायते^{१४} च । विश्वै^{१५} । मनुष्यै^{१६} ।
अस्मिन्नहनि^{१७} । क्षिप्रम्^{१८} । स । बलै^{१९} । अभिभवति^{२०} । शत्रून् ।

स जामिभिर्यत्समजाति मीळहेजामिभिर्वा पुरुहूत एवैः ।
अपां तोकस्य तनयस्य जेषे मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥११॥

स जामिभिः^{२१} । स । बन्धुभि^{२२} । यदि^{२३} । सङ्गच्छते^{२४} । सङ्ग्रामे^{२५} । अजामिभि^{२६} । वा । पुरुहूत^{२७} ।

१. वामह० P

२. हिंसतो महतः Sy. महतोऽपि Sk

३. ०च्छसीति M. गृह्णातीत्यर्थः Sk

४. ०णेन M. दक्षिणेन हस्तेन Sk

५. करोतिरत्र सामर्थ्यात् स्वीकरणे द्रष्ट-
व्यः । सङ्ग्रहणशीलः स्वीकृतानां, महतो-
ऽपि शत्रूनयत्नेन निगृह्णातीत्यर्थः Sk

६. Omitted by D.

कीरिणा चित् कीर्तयित्रा स्तोत्रा च
स्तुतः सन्, धनानि सनिता प्रदानशीलो
भवति । हविष्प्रदातृणामिव स्तोतृणा-
मपि धनं प्रयच्छतीत्यर्थः Sy.

७. चतुर्थ्यर्थे चात्र तृतीया । स्तोत्रे Sk

८. सम्भजते will be a better read-
ing. षणु दाने । दानशीलो धनानाम् ।
नित्यं धनानि ददातीत्यर्थः Sk.

९. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

१०. संग्रा० M. P ११. मरुत्सङ्घैः सह

Sy. १२. फलानां प्रदाता भवति Sy.

१३. इन्द्रसम्बन्धिभिः . . . करणभूतैः Sy.

ग्रामेभी रथेभिरिति द्वितीयार्थे तृतीया । स
ग्रामान् सनिता दाता । स एव रथान् Sk.

१४. जायते M. इत्येवमह विदे जानामि Sk.

१५. सं P. सम् M. १६. अशंसनीयान् Sy.

अभिभविता . . . अशंसितृणाम् Sk.

१७. V. Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

१८. जाजामभिः M १९. समानजातीयैः

सह Sk २०. यदा Sy. यस्मात् Sk

२१. सङ्गच्छते सङ्ग्रामे missing M

२२. असमानजातीयैर्वा सह । अतिबलत्वात्
समानजातीयैरसमानजातीयैश्च सह
युध्यत इत्यर्थः Sk.

२३. बहुभिर्यजमानैराहूतः Sy.

एवाः कामाः । तैर्निमित्तभूतैर्बहुभिराहूतः ।

अभिलषितकामप्राप्त्यर्थं बहुभिर्यजमा-
नैराहूत इत्यर्थः Sk.

मरुत्वमि । अपाम् । पुत्रस्य । पौत्रस्य च । जयाय भवति लम्भयति वृष्टिं पुत्रपौत्रौ च रक्षति ।

स वज्रमृदस्युहा मीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीय ऋम्बा ।

चम्रीपो न शवंसा पाञ्चजन्यो मरुत्वाभो मवृत्विन्द्रं कुती ॥१२॥

स वज्रमृत् । स । वज्रमृत् । असुराणां हन्ता । भयङ्करः । उद्गूर्णः । सहस्रप्रज्ञः । शत
नयनः । दीप्तः । सोमः । इव । मलेन । पाञ्चजनहितः ।

तस्य वज्रः क्रन्दति स्मत्स्वर्पा दिवो न त्वेषो रुवथुः शिमीवान् ।

त संचन्ते सुनयस्त घनानि मरुत्वाभो मवृत्विन्द्रं कुती ॥१३॥

तस्य वज्रः । तस्य । वज्रः । शब्दं करोति । शोभनः । इव । दीप्तः । शब्दः ।

१ एवा कामा । तंनिमित्तभूतं Sk.

२ तेषामुभयविधानामपाम्—इन्द्रं प्राप्नुवतां
पुरुषाणाम् Sy
मस्माविति वचनात्तस्मादित्यध्याहार्यम् ।
तस्मादितिबलवत्त्वाद् अपाम् Sk.

३ जया M
जयश्चात्र प्राप्तिरभिप्रेतः । अपः पुत्रान्
पौत्रांश्च जेतुम् । प्राप्नुमित्यर्थः Sk.

४ किम् वक्तव्यमस्माकं स्तोतृतमानां
जयो भवतीति Sy

५ V Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

६ अन्यैर्धर्तुमशक्यस्य वज्रस्य भर्ता Sy

७ उपलपयितृणाम् Sy

८ ०क्षवज्रः P D सर्वज्ञ इत्यर्थः
Sy

सहस्रमिति बहुनाम् । बहुप्रज्ञः Sk.

९ बहुस्तुतिर्बहुविधप्रापजो वा Sy
शतमिति बहुनाम् । शीघ्रशब्दोऽपि
स्तुतिवचनः । बहुस्तुतिः Sk.

१० उव मासमानो महान् वा Sy
ऋम्बा । अपठितमपि महेश्वरैतद् द्रष्ट
व्यम् ।

११ धमसे रसात्मनावस्थितः सोम इव Sy
धमे, रातेश्च चम्रीपो राजा अग्निर्वा
इहोष्यते । स हि सर्वमसि वधाति च Sk.

१२ गन्धर्वा अप्सरसो देवा असुरा रक्षांसि
पञ्च जनान् । निषादपञ्चमाश्वत्वारो
वर्णा वा । तेषु रक्षकत्वेन भवः Sy
पञ्चजनान् निषादपञ्चमाश्वत्वारो
वर्णा । तेभ्यो हितः पाञ्चजल्पः । यथा
राजाग्निर्वा स्वेन बलेन पञ्चन्योऽपि
जनेभ्यो हितस्तद्वन्निद्र इत्यर्थः Sk.

१३ V Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.

* स्वःस्ताः । PP

१४ स्मत्, भुषं कन्दति, क्षत्रुनाकन्दयति
रोषप्रतीत्यर्थः Sy असुरान् जनं
Sk.

१५ शोभनस्योदकस्य वाता दिवो न विव
सम्बन्धी सूर्य इव Sy प्रशस्तः Sk.

१६ दिवो न सुलोकस्येव च तस्येग्रस्य
स्वेषो दीप्तिः Sk.

१७ ०त्तशः P D M.

क्षत्रस्य गर्जनकक्षणस्य कर्ता Sy

कर्मवानिन्द्रः^१ । तम्^२ । सेवन्ते^३ । दानानि^४ । तम्^५ । धनानि^६ ।

यस्याजस्रं शवसा मानमुक्तं परिभुजद्रोदसी विश्वतः सीम् ।

स पारिषुक्रतुभिर्मन्दसानो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१४॥

यस्याजस्रम् । यस्य । अनवरतम् । शवसा । मानम् । अतिप्रशस्यम् । परिभुज ? ।
द्यावापृथिव्यौ । सर्वत एव परिगृह्य स्वयमेव द्यावापृथिव्योरीश्वरो भवति । स । पारयतु । कर्म-
भिः । मोदमानोऽस्मान् ।

न यस्य देवा देवता न मर्ता आपश्चन शवसो अन्तमापुः ।

स प्ररिक्का त्वक्षसा क्षमो दिवश्च मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती ॥१५॥

न यस्य देवाः । न । यस्य । देवा ईश्वरा भवन्ति । देवत्वस्य । नापि । मर्त्याः । आपः ।

१. ०न्द्र M.

शिमी इति कर्मनाम । लोकानुग्राहकेण
कर्मणा युक्तः Sy.

वृष्टिलक्षणेन कर्मणा तद्वान् Sk.

२. त्वं M.

३. ०न्त P.

४. धनस्य Sy.

५. सनयो लाभा दानानि वा Sk.

६. तद् D. M.

धनानि स एव लभते ददाति वा । ध-
नानि च तस्यैव सन्तीत्यर्थः Sk.

७. V. Mādhava ignores स्मत् ।

दिवः and मरुत्वान् etc.

* रोदसी इति । PP.

८. अवरतम् P.

९. बलेन Sy. स्वेन बलेन Sk.

१०. सर्वस्य परिच्छेदकं, सर्वेषां बलस्यो-
पमानभूतं वा Sy.

निर्माणं जन्म वा Sk.

११. मानमातिप्र० P. D. ममानमातिः
प्र० M.

१२. परिभुजत् is suggested. सर्वतो
भुनक्ति पालयति स इन्द्र. Sy.

परिपालयति Sk.

१३. ०व्यो ई० P.

यः स्वेन बलेन प्रशस्यो जन्मन एव
प्रभृति सर्वत. कृत्स्नेन द्यावापृथिवी
? (व्यौ) परिपालयतीत्यर्थः Sk.

१४. अस्मान् दुरितात् Sy. पूरयतु Sk.

१५. अस्माभिः कृतैर्यागैः Sy.

प्रज्ञाभिः । अत्यन्तप्रज्ञान् अस्मान्
करोत्वित्यर्थः Sk.

१६. स्तूयमानोऽस्माभिः Sk.

१७. V. Mādhava ignores सीम्
and मरुत्वान् etc.

१८. ०वा M.

१९. इन्द्रस्य . . . बलस्य . . . अवसानं देवा
वस्वाद्या देवगणा न आपुः; न आनशिरे
तथा . . . मनुष्याः . . . आपोऽपि न
प्रापुः Sy. इन्द्रस्य Sk.

२०. कृत्स्नदेवा नान्यापि काचिद्देवता . . .
बलस्यान्तमापुः Sk.

अपि । बलस्य । अन्तं न । आपु । स । प्ररेक । बलेन । चावापुयिष्यो ।

रोहिच्छ्यावा सुमदंशुर्लक्ष्मीर्घुषा राय ऋज्जाश्वस्य ।
घृषण्वन्तु विभ्रती घूर्णु रथं मुन्द्रा चिकेतु नाहुषोपु विवृ ॥१६॥

रोहिच्छ्यावा । पञ्चानां भ्रातृणामश्ववतो (?) निविश्यन्ते । रोहिष् । श्यावा ।
कल्माणदीप्ति । पुण्ड्रवती । ऋज्याश्वस्य ज्येष्ठस्य । घनाय भवन्तु । घृषण्वन्तुमुञ्जाश्वेना
धिष्ठितम् । रथम् । घूर्णु । विभ्रती । मदयन्ती । नहुषकृलजातासु । प्रजासु । ऋज्याश्वस्य

- १ अनेति निपातो वाशब्दार्थे द्रष्टव्यः ।
यस्येन्द्रस्य न कश्चिदपि बलस्याप्तं
जानाति बलस्य वा सवृशो मास्ती
त्यर्थं Sk.
- २ अन्तं M
- ३ नावसु P
- ४ प्रेरकं M
अतिरिक्तं Sk.
- ५ शत्रूणां तनूकर्त्रा आत्मीयेन बलेन Sy
शत्रुतनूकरेण बलेन Sk.
- ६ लोकरुमावप्यस्य बलमतिरिष्यत
इत्यर्थं Sy सकाशात् Sk
- ७ V Mādhava ignores मरुत्वान्
etc.
- ८ रोहितवणका । सामर्थाविभ्रस्य स्व
भूता बडवा Sk.
- ९ रोहिष्, रोहितवर्णा श्यावा श्यामवर्णा ।
उभयोः पार्श्वयोश्चमयविषवर्णयुक्तेत्यर्थः
Sy १० अतिबीर्घ्यावयवा Sy
प्रशस्तरक्षिम् Sk.
- ११ अश्वभूषणयुक्ता वा Sy
रुक्तामशब्दं श्लेषवचनं पुण्ड्रवधनो
वा । अत्यन्तश्लेषा सपुण्ड्रा वा Sk.
- १२ म्महाश्वस्य M
एतत्संज्ञस्य राजर्षेः । बृष्णा सेक्रा
इत्येव युक्तम् Sy
ऋज्याश्वप्रहणेन तत्प्रभृतयः पञ्चवापि

- वार्पागिरा लक्ष्यन्ते । अस्माकमुञ्जाश्वप्र
भृतीनां वार्पागिराणां घनार्थमित्यर्थः Sk.
- १३ श्लेषस्य P
- १४ तु P
- १५ बृष्टिकारिणमिन्द्रं तत्राश्वं जानातीत्यर्थः
Sk १६ अन्तरं P D M.
- १७ घूर्णु M.
युगसम्बन्धिषु घहनप्रवेशेषु Sy
रथधुरासु । अस्माकमुञ्जाश्वप्रभृतीनां
घनार्थमिद्रेण स्वरथधुरासु नियुक्ता
सतीत्यर्थः Sk.
- १८ हृषवती Sk.
- १९ नहुषा मनुष्याः । तत्सम्बन्धिनीषु सेना
रक्षणसु प्रजासु ज्ञायते । इवृष्या
श्वपङ्क्तया युक्त इन्द्रं सङ्ग्रामेष्वनुप्राह
कृतया प्रादुर्भवतीत्यर्थः Sy
नहुष इति मनुष्यनाम । तेषु भवासु
नाहुषीयु नहुषनाम्नो वा राज्ञः स्वभूतासु
विश्व मनुष्यजातिसु ब्राह्मणादिकासु ।
सप्तमीनिर्देशाद् वर्तमानमिति शेषः ।
मनुष्यलोकमायातं ब्राह्मणानां मध्ये
वर्तमानमित्यर्थः । अथवा रोहिच्छ्यावा
वेत्याहुतिरभिधीयते न बडवा । सोमाग्न्य
पुरोडाशहविर्लक्षणा लोहितवर्णा श्यावा
वर्णा चात्यन्तश्लेषाहुतिलक्ष्णसंख्यत्वात्
प्रशस्तरक्षिभेनार्थमस्माकमुञ्जाश्वप्रभृती-
नां बृषण्वन्तमित्यर्थः Sk.

१ २
बडवा प्रादुरभूत् ।

एतत्त्यत्तं इन्द्र वृष्णा उक्थं वर्षागिरा अभि गृणन्ति राधः ।

ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरम्बुरीषः सहदेवो भयमानः सुरार्थाः ॥१७॥

एतत्त्यत्ते । तत् । इदम् । तव । वर्षितुः । इन्द्रस्य । स्तोत्रम् । वृषागिर पुत्रा । उच्चार-
यन्ति । प्रीणनम् । ऋज्राश्व । पार्श्वयो स्थिते । स्तोत्रमुच्चारयति । पार्श्वस्थाना नामानि, अम्ब-
रीष इति ।

१. बन्धवा P.

२. अन्तर्णीतण्यर्थोऽत्र केततिर्द्रष्टव्यः । लोड-
र्थे लिट् । केतयतु ज्ञापयतु । धनमृज्राश्व-
प्रभृतिभ्यो देहीत्येवमिन्द्रं ब्रवीत्वित्यर्थः ।
त्रिभ्रती धूर्षु रथं, गच्छत इन्द्रस्य धुरि
गृहीत्वा रथम् । निरुन्धानेत्यर्थः । शिष्ट-
पदयोजना तु सदृशी । अथवा रोहिच्छचा-
वेत्यादि ? (दीनि) मन्द्रा इत्यस्य विशेष-
णानि । मन्द्रशब्दः स्तुतिवचनः । ... इन्द्रं
प्रत्यारोहतीति रोहित् । श्यैड् वृद्धौ ।
श्यायत इति श्यावा । इन्द्रारोहिणी
परिवृद्धा मन्द्रा स्तुतिर्धनार्थमस्माकं
ऋज्राश्वप्रभृतीनामिन्द्रं ज्ञापयतु Sk.

३. ०तत्य० P. D.

४. त्यत् ते, इति समानार्थौ । तच्छब्द-
श्रुतेश्च योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्या-
हर्तव्यः । यं जन्मन एव प्रभृति करिष्याम
इति सङ्कल्पितवन्त एतत्त्यत् ते इन्द्र Sk.

५. कामाना वर्षितुः Sy. वृष्णे इति
तादर्थ्ये चतुर्थी । तव वर्षयितुरर्थाय ।
त्वां वर्षयितारं स्तोत्रमित्यर्थः Sk.

६. पृषा० M.

वृषागिरो राज्ञः पुत्रा ऋज्राश्वदयः Sy.

७. ०त्र. M.

८. ०ति M. आत्मन एवाय परोक्षरूपेण
प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk.

९. सराधकम्, त्वत्प्रीतिहेतु . . . राध साध

ससिद्धौ । राध्नोति समृद्धो भवत्यनेनेति
राधः Sy.

राधः । धननामैतत् । अन्तर्णीतमत्वर्थं
चैतद् द्रष्टव्यम् । हविलक्षणेन धनेन
धनवत् । हविस्सयुक्तमित्यर्थः Sk.

१०. एतत्सज्ञो राजर्षिः . . . ऋज्रा गति-
मन्तोऽश्वा यस्य स तथोक्तः Sy.

११. अन्यैर्ऋषिभिः सह Sy

प्रष्टिशब्दोऽन्यत्र एकस्यामेव धुरि यो
द्वितीयो बलीवर्दोऽश्वो वा नियुज्यते तस्य
वाचकः । इह तु पृच्छतेऽसाविति प्रष्टिः
प्रख्यात उच्यते । प्रथमार्थे चैषा तृती-
या । अत्यन्तप्रख्यात इत्यर्थः । . . .
अथवा प्रष्टिरिति नेदमृज्राश्वस्य
विशेषणम् । किं तर्हि ? तृतीया-
श्रुतेः प्रसिद्धिबलाद्राध इति च कर्म-
श्रुतेर्योग्यार्थमत्र क्रियापदमध्याहार्यम् ।
वर्षागिरास्त्वदर्थं स्तोत्रमुच्चारयन्ति ।
तच्चोच्चारयन्तो धनं प्रष्टिभिर्व-
हेयुः । तावद्धनं देहि यावच्छकटेनै-
कैकस्यां धुरि द्वौ बलीवर्दौ नियुज्य
वोढुं शक्यते नैकैकमित्यर्थः Sk.

१२. ०श्व० D.

१३. नामाब० D अबि शब्दे Sy.

१४. देवैः सह वर्तत इति सहदेवः . . . भय-
मानः । जिभी भये . . . राध इति
धननाम । शोभनं राधो यस्य Sy.

दस्युञ्छिन्म्युश्च पुरुहुत एवैर्हुत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत् ।

सनुत्क्षेत्र सखिमिः श्वित्न्येमिः सनुत्क्षर्यं सनदुपः सुवज्रः ॥१८॥

दस्युञ्छिन्म्युन् । उपक्षपयितुन् । भेत्तुन् । च । पुरुहुत । मरुद्भिः सह । हुत्वा । पृथिव्याम् ।
हिंसकः । निबर्हयतु । हन्तिर्गमनार्थः । प्रयच्छतु । मरुद्भिः । प्रवृद्धे । सनत् । सूर्यम् । सनत् ।
उदकानि च । इन्द्रः ।

विश्वाहेन्द्रो अधिवृक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम् वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१९॥

विशवाहेन्द्र । सवदा । इन्द्रः । अस्माकम् । अधिवृक्ता । अस्तु । अर्हिसिता । शत्रुभिः ।

- १ दस्युन् शिन्म्युन् P D
दस्युन् छि न् M
- २ दस्युशब्दोऽत्र उपक्षपणाहयचनः, दस्यते
क्षयापस्थात् । ये च योद्धुमुपस्थितास्त
उपक्षपणमर्हन्ति नेतरे । योद्धुमुपस्थितान्
पक्षपयितव्यान् बुधादीनसुरान् Sk.
- ३ क्षमयितुन् यधकारिणो राक्षसार्थेऽथ
Sy शिमीति कमनाम् । युशब्दो
ऽप्यत्र सद्भवर्थे । कर्मवतश्च । स्वय्या
पारमित ? (रतां) इच । युद्धपराङ्मुखा
नित्यर्थः Sk
- ४ यद्भिर्मयंनमार्नराहृतः Sy
बह्वगहृतः Sk.
- ५ गमनशीलेः Sy
एवस्तेस्ती कामैर्गमनर्या Sk
- ६ हन्तिरत्र गत्यर्थः । गत्या Sk
- ७ ०म P
मूमौ वर्तमानान् Sy
पृथिवीशाब्धोऽपि पृथिव्येकदेशभूतेष्व
सुरपुरेषु द्रष्टव्यः । असुरपुरेष्वि
त्यर्थः Sk.
- ८ हिंसकेन वज्रेण Sy
अशशब्दः क्षरपर्यायः । क्षरेण Sk.
- ९ नबहू P

- अवधोत् Sy
हसवान् Sk.
- १० समभाक्षोत् Sy
सम्भक्तवानित्यथ Sk
- ११ मित्रभूतेः Sy
- १२ श्वेतवर्णैररुद्धारेण वीप्ताङ्गः Sy
श्वेतैरित्यर्थः । अथवा शु इति आशु
इति च क्षिप्रनामनी । एतिरपि गत्यर्थः ।
शु य एति स दिवत्यः । तैः । क्षिप्र
गामिभिरित्यथः Sk.
- १३ तस्य वृत्रस्य हननेन अभजत, प्राप्त
वानित्यर्थः Sy
सम्भक्तवान् Sk.
- १४ वृत्रेण तिरोहितम् Sy
- १५ समभजत Sy
- १६ वृत्रेण निरुद्धा अपः Sy
वृष्टिलक्षणाशेषात् सम्भक्तवान् Sk.
- १७ V M ignores क्षेत्रम्
- १८ अधिवृक्ता पक्षपातेन वचनम् । सर्व
वास्माकमिन्द्र पक्षपातवचनयुक्तो
भवतु Sy
आज्ञापयिता Sk
- १९ ०क्ता त्वं हि० P D
अकृदिल्लगतयः सस्त Sy

भजेमहि । अन्नम् ।

I.101.

प्र मन्दिने पितुमदर्चता वचो यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्चना ।
अवस्यवो वृषणं वज्रदक्षिणं मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥१॥

प्र मन्दिने । कुत्स । प्रोच्चारयत । माद्यत इन्द्राय । सोमयुक्तम् । स्तोत्रम् । यः । ऋजिश्चान्
राजानमुद्दिश्य । कृष्णासुरगर्भास्तद्भार्याश्च । निरहन् कृष्णो गर्भो यासा ता कृष्णगर्भास्ता हत्वा
तेन भार्यासु निषिक्तान् गर्भानप्यहन् । पालनेच्छव । वर्षितारम् । वज्रयुक्तदक्षिणहस्तम् । मरु-
त्वन्तम् । सख्यसिद्धयर्थम् । हवामहे । कुत्सस्येन्द्र सखाऽभवदिति । “आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तम्”
इत्यत्रोक्तम् ।

१. षणु दाने । दानेन चात्र तत्पूर्वको लाभो लक्ष्यते । लभेमहीत्यर्थः Sk.
२. हृदिलक्षणमन्नम् Sy.
३. V. Mādhava ignores तत् । नः etc.
Ms D puts the figure ॥१००॥ here to indicate the end of the hundredth hymn. No such number is given by P. and M.
४. मन्दी मन्दतेः स्तुतिकर्मणः . . . प्रार्चत मन्दिने पितुमद्वचः N. 4. 24.
५. ऋत्विजां चाय प्रैषः पुत्रपौत्रप्रभृतीनां वा । प्रोच्चारयत हे ऋत्विजो मत्पुत्रपौत्र-प्रभृतयो वा Sk
६. स्तुतिमते स्तोतव्यायेन्द्राय Sy.
मन्दः स्तुतिः । तद्वान् मन्दी । तादर्थ्ये चंपा चतुर्यो । स्तुतिमत इन्द्रस्यार्याय । स्तुत्यमिन्द्र स्तोतुमित्यर्थः Sk.
७. हृदिलक्षणेनान्नेनोपेतम् Sy.
८. ऋजिश्चना एतत्संज्ञकेन राज्ञा सत्या सहितः सन् Sy. ऋजिश्चना । ऋजिश्वा नाम विदयिनः पुत्रः । तेन

- सह । अथवा ऋजु शवति गच्छतीति ऋजिश्वा वज्रः । तेन । अथवा वृष्टि-लक्षणा आपः कृष्णगर्भाः कृष्णवर्णस्य भेघस्य गर्भभूतत्वात् । ता निरहन् । हन्तिर्गत्यर्थः सामर्थ्याच्चात्रान्तर्णी-तण्यर्थः । सेधात्, निर्गमितवान् । ऋजि-श्चना ऋजुगामिना वज्रेण Sk.
९. कृष्णो नाम कश्चिदसुरः । तेन निषि-क्तगर्भास्तदीया भार्या अवधीत् । कृष्ण-मसुरं हत्वा पुत्राणामप्यनुत्पत्यर्थं गर्भिणीस्तस्य भार्या अप्यवधीदित्यर्थः Sy. कृष्णो नामासुरः । स गर्भभूतोऽन्तर्गतो यासां सेनानां ताः कृष्णगर्भाः । कृष्णसहिता इत्यर्थः Sk.
१०. कृष्णासुरगर्भास्तद्भार्याश्च । निरहन् । omitted by D. ०स्तत्कार्या० P.
११. कृष्णासुर D. १२. ०र्भाः तं P. D.
१३. ०प्यवह. M १४. कामानाम् Sy.
१५. यज्ञायु० P. D M. १६. ०ध्य० P D. मनुष्याणां देवैः सह स्तुत्य-स्तोतृलक्षणः सम्बन्धः सख्यम् । तदर्थम् Sk. १७. स्तोतुमाह्वयाम इत्यर्थः Sk.
१८. RV. IV. 16. 10*

यो व्यंसं जाहृपाणेन मनुयुना यः शम्बर यो अहृन्पिप्रुमव्रतम् ।

इन्द्रो यः शुष्णामशुपं न्यावृणहृमरुत्वन्तं सुख्याय हवामहे ॥२॥

यो व्यंसम् । य । व्यंसमसुरम् । विकसता । क्रोधेन । अहृन् । य । शम्बरम् । यो वा । पिप्रुम् । अयजमानम् । इन्द्र । य । शुष्णम् । अन्वीरशोष्यम् । निहतवानिति ।

यस्य द्यावापृथिवी पौंस्यं महद्यस्य व्रते वरुणो यस्य सूर्यः ।

मस्येन्द्रस्य सिन्धवः सश्रति व्रत मरुत्वन्तं सुख्याय हवामहे ॥३॥

यस्य द्यावापृथिवी । यस्य । द्यावापृथिव्या । महत् । वीर्यमनुवर्तेते । यस्य । व्रते । सूर्यः । वरुणश्च व्यापृती भवत । यस्य । इन्द्रस्य । नद्योऽपि । कर्म । सश्रन्त्यभिगच्छन्ति । छान्दसो नकार-
सोप ।

१ योऽप्यं सम M.

२ विगतमुज्जम् Sy

३ योऽप्यं समधुरं M. मधुरं P

४ विकरस्यता P

अत्यर्थं हृष्यता Sk.

५ मनुयुनाम्ना प्रजापतिपुत्रेण सह । अयवा

अत्यर्थं हृष्यता क्रोधेन । प्रविकसता

क्रोधेनेत्यर्थः Sk

६ अहृन् M

७ एतत्संज्ञमसुरम् Sy

८ पिप्रुम् D धीप्रुम् M.

एतत्संज्ञमसुरम् Sy

९ अन्नतमकर्माणम् । भयाग्निश्चेष्टमित्यर्थः

Sk १० कृष्णम् P D सर्बस्य

जगतः शोपकमेतत्संज्ञमसुरम् Sy

११ शोपकरहितम् Sy

अन्येन केनचिद् हन्तुमशक्यमित्यर्थः Sk.

१२ ०तस्यवा० P

न्यबर्जयत् । समूहं हतवानित्यर्थः Sy

१३ V Mādhava ignores मरुत्वन्तं

etc.

* द्यावापृथिवी इति । PP

१४ विवं पृथिवी च प्रति Sk.

१५ सेनासक्षणं बलम् Sk.

१६ ०तेते P M

साकाङ्क्षत्वात् । सश्रतीत्येतत् तृतीय
पाठस्थमाह्म्यात् सर्वश्रानुपस्तभ्यम् ।
सश्रतीत्यर्थं गच्छतिकर्मा । अप्रतिहृतं
गच्छतीत्यर्थः Sk.

१७ व्रते M. नियमरूपे कर्मणि Sy

वृष्टिसक्षणे कर्मणि सति Sk.

१८ ०वृ (पु) तो M.

वरुणः सश्रति । किं प्रति ? प्रकृत
त्वान् द्यावापृथिव्यावेव प्रति यज्ञान्
वा प्रति । वृष्टी हि सत्यां यज्ञा प्रव
र्तन्ते । तांश्च प्रति देवता गच्छन्ति ।
यस्य च व्रते सूर्यः सश्रति यज्ञान् प्रति
उभयास्तमयवेशो वा प्रति Sk.

१९ ०वि P

२० सप्तम्यर्थे प्रथमया । व्रते वृष्टिसक्षणे

कर्मणि सतीत्यर्थः Sk.

२१ सश्रव० M

२२ इन्द्रेणानुशिष्ट्याः प्रवहन्तीत्यर्थः Sy

२३ यासतो M.

२४ V Mādhava ignores मरुत्वन्तं

etc.

यो अश्वानां यो गवां गोपतिर्वशी य आरितः कर्मणि कर्मणि स्थिरः ।
वीळोश्चिदिन्द्रो यो असुन्वतो वृधो मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥४॥

यो अश्वानाम् । य । अश्वानाम् । गवां च । पति । स्वतन्त्र । यो वा । सञ्जातारायुधः ? ।
युद्धे युद्धे । स्थिर । यश्च । इन्द्र । दृढस्य । अपि । असुन्वत । हन्ता ।

यो विश्वस्य जगतः प्राणतस्पतिर्यो ब्रह्मणे प्रथमो गा अविन्दत् ।
इन्द्रो यो दस्यूरधरां अवातिरन्मरुत्वन्तं सख्याय हवामहे ॥५॥

यो विश्वस्य । य । विश्वस्य । गच्छत । प्राणतश्च । पति । यो वा । अङ्गिरोभ्यः ।
पूर्वमेव । पशून् । अविन्दत् । पणिभिरपहतान् । इन्द्र । य । दस्यून् । अधरान् कृत्वा ।
अवाहन् ।

१. यो अ० D.

२. गोशब्दोऽत्रावचनः सोमवचनो वा स्तुति-
वचनो वा स्तोतृवचनो वा । पतिशब्दो-
ऽप्यधिपतिवचनः पालयितृवचनो वा ।
अपा वा सोमस्य वा स्तुतीनां वा
स्तोतृणां वा अधिपतिः पालयिता
वेत्यर्थः Sk.

३. ईशिता Sk.

४. Omitted by M

५. स्तुतिभिः प्रत्यूतः प्राप्तो भवति Sy.
रि गतावित्यस्याङ्पूर्वस्येदं रूपम् । आगत
इत्यर्थः । पदकारस्त्ववग्रहाकरणाद्
अर्तैर्यङ्लुगन्तस्येदं रूपं मन्यते । ...
आरितः । ण्यन्तस्य वा पुगभाव-
श्छान्दसत्वात् । अत्यर्थं पुनः पुनर्वा
आगतो गमितो वा यजमानैरित्यर्थः Sk.
आरितः प्रत्यूतः स्तोमान् N 5 15.

६. सर्वेषु कर्मसु Sy.

कर्मणि कर्मणि यज्ञाख्ये । सर्वयज्ञे-
ष्वित्यर्थः Sk.

७. Omitted by M.

८. आयज्ञपरिसमाप्तेरविचाली Sk.

९. असुरादेः Sk.

१०. सोमाभिषवमकुर्वतः Sk.

११. V. Mādhava ignores मरुत्वन्तं
etc.

१२. प्रश्वसतः प्राणिजातस्य Sy.
प्राणिवर्गस्य Sk.

१३. पालयिता वा Sk

१४. ब्रह्मशब्दोऽत्र ब्राह्मणशब्दपर्यायः तत्प्र-
भृतिवर्णोपलक्षणार्थश्चेह द्रष्टव्यः ।
तादर्थ्ये चैषा चतुर्थी । ब्राह्मणादीनां
चतुर्णामपि वर्णानामर्थाय Sk

१५. अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी Sy.
मरुदादिभ्यः प्रथमः Sk.

१६. पणिभिरसुरैरपहृतास्सतीर्णाः Sk.

१७. अन्येभ्यो देवेभ्यः पूर्वमेव तैरसुरैर्युद्ध्वा
गाः स्वयमलभतेत्यर्थः Sy.

१८. उपक्षपयितृन् असुरान् Sy.

१९. दस्युषः M.

न्यूनानित्यर्थः Sk.

२०. ०वहान् P.

२१. V. Mādhava ignores मरुत्वन्तं
etc.

यः शूरेभिर्हव्यो यश्च मीरुभिर्यो घावन्निर्हूयते यश्च जिग्युभिः ।

इन्द्रं यं विश्वा सुवनामि सँदुधुर्मरुत्वन्तं सुरव्याय हवामहे ॥६॥

यः शूरेभिः । यः शूरे । मीरुभिः । च । ह्वातव्य । यः । पलायमानैः । हूयते । यः । च । जयशीले । इन्द्रम् । यम् । सर्वाण्येव । भूतान्यात्मकार्यार्थम् । अभिसन्दुधुः ।

रुद्राणामेति प्रदिशा विचक्षुणो रुद्रेभिर्योषां तनुते पृथु जयः ।

इन्द्रं मनीषा अम्यर्चति श्रुत मरुत्वन्तं सुरव्याय हवामहे ॥७॥

रुद्राणामेति । मस्ताम् । गच्छति मार्गम् । प्रदेशनेन । विद्रष्टा । मरुत् । सम्मिश्रयिता । विस्तीर्णम् । वेगम् । करोति । इन्द्रम् । वाक् । अभिष्टोति ।

१ शूरेभिर्हमिश्च M

२ हव्यो योद्धुमाह्वातव्य .. सहापार्षमा ह्वातव्य Sy मपार्षम् आत्म रक्षार्थम् Sk.

३ परामयेन Sy

४ ंन्ते D रक्षार्थमाह्वयते Sy

५ धात्रुञ्जितववृभिर्जयार्थम् Sk.

६ आभिमुष्येन स्यापयन्ति Sy

तस्य तस्याभिन्नयितस्य दानार्थं ध्या यन्ति Sk

७ V Mādhava ignores मरुत्वन्तं etc.

८ खपुत्रापामध्यात्मं प्राणरूपेण वर्तमानानां मरुताम् । यद्वा रोदयित्वा प्राणा नाम् । प्राणा हि क्षरीराभिर्गता सन्तो बन्धुजनान् रोदयन्ति Sy खपुत्राणां मस्ताम् Sk.

९ अन्तरिक्षे गच्छति Sy

१० ंर्गप्र० P D M

मनुष्येभ्यः प्रदानेन सह Sy

प्र इत्येव वा इत्येतस्य स्थाने । आदे क्षेण । वचनेनेत्यर्थः । अथवा ख इति स्तोत्रनाम । स्तोत्राणामावेशेन गच्छति । यत्र मरुतः स्तोतारो वा भवन्ति

तत्र तत्रेन्द्रो गच्छति नान्यत्रेत्यर्थः Sk.

११ विद्रष्टा D

सूर्यात्मना प्रकाशमानः Sy

पण्डितो विद्रष्टा वा सर्वस्य Sk.

१२ मरुत् P

अधिमूतं वर्तमानं खपुत्रैर्मरुद्भिः Sy

खपुत्रैर्मरुद्भिः सह Sk.

१३ सम्मिश्रयिता P

माध्यमिका वाक् Sy

योषा सोमाहुतिल्लक्षणा Sk.

१४ विस्तारयति Sy

विस्तारयति । मरुद्भिः सह न्वस्य यज्ञं प्रति गच्छता पिपासिता ? (पिपासता) सोमाहुतिर्विस्तीर्णमपि वेगं विस्तारयतीत्यर्थः । यथा ख इति स्तोत्रनाम तदा स्तोत्रयानिर्देशात् प्रवास्य मानेति वाक्यशेषः । स्तोत्रभिर्द्विगुणितं प्रवास्यमाना सोमाहुतिर्घ्नं प्रति गच्छत इन्द्रस्य विस्तीर्णमपि वेगं विस्तारयतीत्यर्थः Sk.

१५ स्तुतिः Sk.

१६ ंष्टो० P

१७ V Mādhava ignores श्रुतम् and मरुत्वन्तं etc.

यद्वा मरुत्वः परमे सधस्थे यद्वावमे वृजने मादयासे ।
अत आ याह्यध्वरं नो अच्छा त्वाया हविश्चक्रमा सत्यराधः ॥८॥

यद्वा मरुत्वः । यदि । वा । मरुत्व । परमे । स्थाने दिवि । यत् । वा । अवमे । सधस्थे
कस्मिश्चन युद्धे । माद्यसि । अत । आयाहि । अस्माकम् । यज्ञम् । प्रति । त्वत्कामनया । हवि ।
चक्रम । सत्यधन ।

त्वायेन्द्र सोमं सुषुमा सुदक्ष त्वाया हविश्चक्रमा ब्रह्मवाहः ।
अर्धा नियुत्वः सगणो मरुद्धिरस्मिन्यज्ञे वहिषि मादयस्व ॥९॥

त्वायेन्द्र । त्वाया । इन्द्र । सोमम् । सुतवन्त । शोभनवल । त्वाया । पुरोडागम् ।
चक्रम । स्तोत्रवाह । अथ । अश्ववन् । मरुद्भि । सहित । अस्मिन् । यज्ञे । वहिष्यासीनः ।
तृप्य ।

* यत् । वा । अवमे । PP.

१. यद् वा मरुत्वः omitted by P.

२. मरुद्भिर्युक्त ! Sy.

३. उत्कृष्टे Sy.

४. सह तिष्ठन्ति यस्मिन् देवताः स सध-
स्थो यज्ञ इहाभिप्रेतः । विप्रकृष्टे
यज्ञ इत्यर्थः Sk.

५. अर्वाचीने Sy.

अन्तिकनामैतत् । सन्निकृष्टे यज्ञे Sk.

६. ०मस० D. सधस्वे M.

सहस्थाने गृहे Sy.

७. वृज्यते रिक्तीक्रियतेऽस्मिन् घनमिति
वृजनं गृहम् । तस्मिन् मादयासे Sy.
वृजि वर्जने । वर्जिते दोषैः । अवि-
गुण इत्यर्थः । अथवा वृजनमिति बल-
नाम । सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थम् ।
बलवती ? (ति) सारवतीत्यर्थः Sk.

८. मान्यसि M.

मदिरत्र सामर्थ्यात्तृप्यर्थः । तर्पयात्मा-
नम् । स्वार्थिको वात्र णिच् । तृप्य-
सीत्यर्थः Sk.

९. अस्मादुभयविधात् स्थानात् Sy.

१०. महत्या त्वद्विषयया श्रद्धयेत्यर्थः Sk.

११. हवनीयपुरोडाशादिलक्षणम् Sk.

१२. ०नः M.

१३. त्व० P.

१४. त्व० D. त्वत्कामनया Sy.

१५. त्वाया । इन्द्र । omitted by M.

१६. हवनीयपुरोडाशादि हविः Sk.

१७. चक्रतः M.

१८. ब्रह्मणा मन्त्ररूपेण स्तोत्रेणोह्यमान प्राप्य-
माणेन्द्र Sy.

पूर्वोत्तरयोरर्धचंयोरेकवाक्यताप्रसिद्धार्थं
यस्माच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्मात् त्वाया
त्वत्काम्ययेत्यर्थः Sk.

स्तुतिलक्षणं ब्रह्म उह्यते प्राप्यते यस्मिन्
स ब्रह्मवाहः । तस्य सम्बोधनं हे ब्रह्म-
वाहः Sk.

१९. एतस्मात् कारणात् Sk.

२०. सप्तगणरूपैरेतत्संज्ञैर्देवैः Sy.

२१. वेद्यां स्तीर्णे Sk.

२२. तर्पयात्मानं तृप्य वा Sk.

मादयस्व हरिमिर्ये त इन्द्र वि ष्यस्व शिप्रु वि सृजस्व धेने ।

आ त्वा सुशिप्रु हरयो वहन्तुशुशुध्यानि प्रति नो जुषस्व ॥१०॥

मादयस्व । माद । अश्वे सह । ये । तवाशवा स्वमृता , सोमपानार्थम् । हतु । मोचय ।
विसृजस्व । जिह्वोपजिह्विके । सुहनो ! त्वाम् । आवहन्तु । हरय । कामयमान । ह्य्यानि ।
अस्मान् । प्रतिसेवस्व ।

मरुत्स्तोत्रस्य वृजनस्य गोपा वयमिन्द्रेण सनुयाम वाजम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥११॥

मरुत्स्तोत्रस्य । मरुद्भिः सहितं स्तोत्रं यस्य । शत्रूणा छेतुस्तस्य । गोप्या । वयम् । तेन ।
अन्नम् । लमेमहीति ।

I 102

इमां ते धिय प्र भरे महो महीमस्य स्तोत्रे विषया यत् आनुजे ।

तमुत्सुवे च प्रसुवे च सासहिमिन्द्र देवासुः शर्वसामदन्नम् ॥१॥

इमां ते धियम् । इदम् । ते । कर्म । प्रभरामि । महता । महत् । अस्य कृत्स्नस्य । स्तोत्रे ।

* शिप्रु इति । PP +धेने इति । PP

१ तपयात्मानं तुष्य वा Sk.

२ तयाशवा M

३ हतु P ह M

हविल ? (सं) क्षपाय Sk. ४ विषुते
कृष Sy विमुञ्च । प्रेरयेत्यर्थः Sk.

५ वृजस्य P D वृजस्व M.
प्रेरयेत्यर्थः Sk. शिप्रु हतु नासिके वा ।
हनुर्हस्ते । नासिका नसते धेना
बधते । N 6 17

६ रसास्वाधनाय Sk. ७ सुफलो P
शिप्रु हतु नासिके वेद्ध्यते ।
शिरस्त्राणबधनो वेद्ध्य शिप्रुशब्दः । सुहनो
सुगत सुशिरस्त्राण वेत्यर्थः Sk.

८ अस्मदीयं यज्ञं प्रापयन्तु Sy

९ ० ध्यानि M. १० मा जबासिष्ठा Sy
अस्मान् अमिलवितफलप्रदानेन Sk.

११ V Mādhava ignores इन्द्र ।

१२ शत्रूणा M. १३ बसनामैतत् ।

सेनासन्नगत्येन्द्रस्य धत्स्य Sk.

१४ गोष्या P M. गौष्या D

इन्द्रोपानुगृह्यमाणाय इत्यर्थः Sk.

१५ पर्य P

१६ V Mādhava ignores तत् । नः
etc.

Ms D puts the figure
॥१०१॥ here to indicate the
end of one hundred and
first hymn. No such number
is given in P and M.

१७ स्तुतिम् Sy

स्तुतिमिन्द्रायम् । स्तुतिमित्यर्थः Sk.

१८ प्रकथेण सम्प्रादयामि Sy

प्रापयामि । उच्चारयामीत्यर्थः Sk.

१९ महतीमित्यन्तोत्कृष्टाम् Sy महतीम् Sk.

२० मम स्तोत्रुः Sy आत्मन एवार्थं
परोक्षरूपेण निर्देशः । अस्य कृत्स्नाख्य-
स्यर्थः । अस्य वा यज्ञमानस्य Sk.

तव बुद्धि । यस्मात् । आगता । तमिन्द्रम् । युद्धापवर्गे । उपक्रमे । च ।
इन्द्रम् । देवा । बल दृष्ट्वा । धन्वमवन् । मस्तः ।

अस्य श्रवो नद्यः । स विभ्रति यावाचामां पृथिवी दर्श
अस्मे सूर्याचन्द्रम
गामिचर्षे श्रद्धे कर्मिन्द्र चरतो वि

अस्य श्रवः । अस्य । कीर्तिम् । सप्त । नद्यः । धारयन्ति । यावाम्
दर्शनीयम् । रूप धारयन्ति । अस्माकम् । सूर्याचन्द्रमसी । इन्द्र ! प्रेरितौ ।

१. द्वितीयाथ षष्ठी । त्वा Sk.
२. ०द्धि D.
स्तुतिलक्षणा वाक् Sk.
३. अक्ता सदिलष्टासीत् । तस्मात्तव प्रियां
स्तुतिं करोमीत्यर्थः Sy.
यस्मात्पूर्वमप्यहमय यजमानस्त्वां
स्तुतवानित्यर्थः Sk.
४. उत्सवार्यमभिवृद्धपर्यम् Sy.
५. घनाना वृष्ट्युदकानां व गोत्पत्यर्षेण Sy.
६. अभिभवितारम् Sy.
सर्वजनसाधारण इन्द्रमहाविस्तारः ।
प्रत्यात्मकोऽभ्युदयः प्र सारः । तयोहम-
योरपि तत्प्रतिबन्धकराणां क्षत्रुणामभि-
भवितारं भवन्तमिन्द्रम् Sk.
७. कर्मसु वीव्यन्त ऋत्विजः Sy.
८. स्तुतिभिः कीर्तितेन बलेन Sy.
स्वेन बलेन Sk.
९. ०स्व० M.
अनुक्रमेण हर्षं प्रापयन् Sy.
अमवन् तृप्यन्तु । अन्तः । . . . अनुशब्दः
कर्मप्रवचनीयः । सहा र्षेण तृतीयार्थः ।
. . . तेन सासहिना भवतेन्नेन सहे-
त्यर्थः Sk
- * अस्मे इति । PP.
१०. 'इमं मे गङ्गे' इत्यस्यामृषि प्राधान्येन
प्रतिपादिता गङ्गायाः सप्तसङ्ख्याका
नद्यः Sy. गङ्गायाः Sk.

११. युद्धमनेनेन्द्रस्व व
तत्प्रभूतबलोपेता
त्यर्थः Sy. १२
यावापृथिवी Sy
१३. पृथिवीत्यन्तरिक्षम
यास्य सूर्यात्मना
प्रकाशात्मकं रूपं
१४. अस्य सूर्यात्मना
प्रकाशात्मकम् S
क्षरीरवचनो वा
च रूपं क्षरीरं
नस्य कीर्तिं वा
नद्यस्त्रयश्च लो
वपुरित्युदकनाम
असकारणस्त्वाण
अस्य स्वभूतमम
दर्शनीयं सप्त न
यन्तीत्यर्थः Sk.
१५. ०ता P.
१६. दर्श० P. द्रष्टव्य
स्येन प्रकाशनाय
१७. प्रधाना० M.
अद्वार्यम् । च
सत्यमिति श्रद्ध
अद्वैतेस्ताहक
रात्रप्रविभागाय
मिताय चोस्ता

नाय सत्यत्वं श्रद्धातुम् । शीघ्रम् । चरत् । कमिति पूरणमिति ।

तं स्मा रथं मघवन्प्रावं सातये जैत्र य ते अनुमदाम संगमे ।

आजा न इन्द्र मनसा पुरुषुत त्वायन्नथो मघवच्छर्म यच्छ नः ॥३॥

तं स्मा रथम् । तम् । स्म । रथम् । मघवन् । प्रतिगच्छ घनम् । दातुम् । जैत्रम् । यम् ।
त्वदीयम् । वयं स्तुम । सङ्गमे । सङ्गामे । अस्मभ्यम् । बहुस्तुत ! त्वत्कामेभ्य । सुखम् । प्रयच्छ ।
पुनर्न पूरणम् ।

वयं जयेम त्वया युजा घृतमुस्माकमंशुमुदवा मरमरे ।

अस्मभ्यमिन्द्र वरिधः सुगं कृधि प्र घत्रूणां मघवन्बृष्ण्या रुज ॥४॥

वयं जयेम । वयम् । जयेम । त्वया । सहायेन । अभिकाङ्क्षितं घनम् । अस्माकम् । अंशं

१ वितर्तुरं परस्परव्यतिहारेण तरणं पुन-
पुनर्गमनं यथा भवति तथा Sy
वितर्तुरम् । त्वरतेस्तरतेर्वा यद्दु-
गन्तस्येवं रूपम् । विविधं त्वरितं तीर्णं
वा । अत्यन्तशीघ्रमत्यन्तद्वृत्तं चेत्यर्थः ।
सूर्याष्टमसावस्मान् बर्षानोस्ताहसुप्तार्थं
महोरात्रप्रविभागं कर्तुं त्वत्प्रसावेनोदया
स्तमयाविरूपेण गच्छत इत्यर्थः Sk.

२ वर्तते । त्वमेव तद्रूपं सन् वर्तस
इत्यर्थः Sy

३ कं मुक्ताय च Sk.

* प्र । अवा । PP

४ त P

५ त P तमेव Sy

६ स्मेति पदपूरण Sk.

७ प्रेरय, वर्तय Sy

अस्मान् प्रति गमय Sk.

८ घनान् M

९ अस्माकं घनसाहाय्य Sy

सातये सम्मत्तनायास्माकम् Sk.

१० वयशीलम् Sy, Sk.

११ त्वविवयं P

१२ वय P

१३ वयमनुष्मेण स्तुम Sy
अभिष्टवामेत्पाप्मास्महे Sk.

१४ शत्रुनि सह Sy

प्राप्तौ सत्याम् । प्राप्तं सन्तमित्यर्थः Sk.

१५ सङ्ग्रामस्थानीये वा यज्ञे Sk.

१६ भ्यो P अस्माकं त्वभूते Sk.

१७ त्वाका D त्वां कामयमानेभ्यः Sy

१८ गृहं वा Sk.

१९ नोऽस्मभ्यम् Sk.

२० V M ignores इन्द्र । मनसा ।
and मघवन् ।

+ उत । अवा । PP

२१ वयम् । जयेम । omitted by M.

२२ आवृष्वन्तं शत्रुम् Sy

वृत्तम् । वर्ततेऽस्माविति वृत्तं सेनोष्यते
गमनस्वभावकत्वात् । वृत्तं शत्रुसेना
मित्यर्थः Sk.

२३ वां P सङ्ग्रामकारिसमुदायैकदेश
मस्मदीयमित्यर्थः Sk.

त्वम् । उद्गमय । सङ्ग्रामे सङ्ग्रामे । अस्मभ्यम् । इन्द्र । धनम् । शोभनगमनम् । कुरु । प्ररुज ।
शत्रूणाम् । वीर्याणि । मघवन् ।

नाना हि त्वा हवमाना जना इमे धनानां धर्तृवसा विपन्यवः ।

अस्माकं स्मा रथमा तिष्ठ सातये जैत्रं हीन्द्र निभृतं मनस्तव ॥५॥

नाना हि त्वा । तत्र तत्र । हि । त्वाम् । आह्वयमाना । इमे । जना । धनानाम् । धर्तृ ।
इन्द्र । रक्षणार्थम् । मेधाविनस्तत्र त्वम् । अस्माकम् । भजनाय । रथम् । आतिष्ठ । जयशीलम् ।
हि युयुत्सत । तव । मन । अविचालि चेति ।

गोजिता बाहू अमितक्रतुः सिमः कर्मन्कर्मञ्छ्रुतमूतिः खजंकरः ।

अकल्प इन्द्रः प्रतिमानमोजसाथा जना वि ह्वयन्ते सिपासवः ॥६॥

गोजिता बाहू । पशूना जेतारौ । बाहू भवत । अमितप्रजश्च भवसि ।

१. शत्रुकृतपीडापरिहारेणोत्कृष्टं रक्ष Sy.
उदित्येतत् समित्येतस्य स्थाने । अवती
रक्षणार्थः । संरक्ष Sk.
२. Omitted by D.
३. षष्ठ्यर्थ एषा चतुर्थी । अस्माकम् Sk.
४. सुगमं सुप्रापम् Sy.
सुगमित्यपठितमपि सुखनामेह द्रष्टव्यम् ।
... सुखं च Sk.
५. देहीत्यर्थः । अथवा सुखमभिगम्यते
प्राप्यत इति सुगं सुलभमुच्यते । धनस्य
चेदं विशेषणम् । धनं सुगं स्वधिगमं
सुलभं कुरु । यथा वयं सुखं लभेमहि
तथा कुर्वित्यर्थः Sk.
६. प्रभङ्गि ? (ङ्घि) बाधस्वेत्यर्थः Sy.
प्रकर्षण भङ्गः Sk.
७. अस्मदुपद्रवकारिणाम् Sy.
८. विभिन्नाः खलु Sy. नाना पृथक् Sk.
९. हिशब्दः पदपूरणः Sk.
१०. आह्वयमानाः M.
अत्र शानच्छ्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् प्रतीक्षन्ते
तिष्ठन्ति वा Sk.
११. जनानां M. इमे मनुष्या अस्मदीयाः
पुत्राः पौत्राश्च ऋत्विजो वा Sk.

१२. गोहिरण्यादिरूपाणाम् Sy.
स्तोतृभ्यो धनानां दातरित्यर्थः Sk.
१३. पालनेन तर्पणेन वा निमित्तेन । पाल-
नार्थं तर्पणार्थं वेत्यर्थः Sk.
१४. विपन्यवः । स्तोतृनामैतत् । स्तोतारः Sy.
१५. धनदानाय Sy. १६. आरोह Sy.
१७. हिशब्दः पूरणश्चार्थे वा Sk.
१८. शत्रुञ्जित्वाऽस्मभ्यं धनं दातुं समर्थ-
मित्यर्थः Sy. शत्रुजयनशीलं चाश्रितो-
पकारे च स्थिर मनस्तवेत्यर्थः Sk.
१९. V. Mādhava ignores स्म
* बाहू इति । PP.
+ सिपासवः । PP.
२०. गोजि० P.
२१. गोजिता बाहू is missing in M.
२२. ...गा जयत इति गोजितौ...जयेन गवां
लभ्ययितारौ Sy. अथा जना विह्वयन्ते
इत्येतच्छब्दसमानार्थाशब्दश्रुतेर्यच्छब्दो-
ऽध्याहार्यः । यस्माद् गोजिता असुरादीनां
स्वभूतानां गवां जेतारौ Sk.
२३. बाहू...मित० M.
अपरिच्छिन्नज्ञानः Sy. अपरिमितकर्मो
? (र्मा)वा, अपरिमितप्रज्ञो वा Sk.

बन्धक । कर्मणि कर्मणि । वदुरक्षा । मुदस्य कर्ता । अनुपम । बलेन । सर्वेषां प्रतिबन्धीम वति ।
अयनम् । जना । विद्वयन्ते । सम्मक्तुमिच्छन्त ।

उत्ते शतान्मघवन्मुञ्च भूर्यस उत्सहस्राद्रिरिचे कृष्टिषु श्रवः ।

अमात्रं त्वां धिपणां तित्विपे मुद्धां वृत्राणि जिघ्रसे पुरदर ॥७॥

उत्ते शतात् । सङ्ग्रामे मनुष्यघतस्य या कीर्तिर्भवति ततोऽपि । अतिरिक्तम् । तव ।
यथ । उच् । च । द्विशतात् त्रिशतात् च । उत् । सहस्रा मनुष्यमध्ये । त्वाम् । अपरिमाणबलम् ।
महती । स्तुति । दीपयति । अयं त्वम् । शत्रून् । हंसि । पुराणां दारयित् ।

१ श्लेष्ः । तथा च शादयायनकम् - 'सिम
इति च श्लेष्माचक्षते' इति । मद्वा सिम-
शत्रूणां बन्धकः Sy

असुराणाम् Sk. २ यज्ञाख्ये Sk.

३ बहुप्रकारपालनकारीत्यर्थः Sk.

४ सजति मघ्नाति पुरयानिति सज-
सङ्ग्रामस्तस्य कर्ता सज मन्थे Sy

५ कल्पेनाम्येन रहितः । स्वतत्र इत्यर्थः Sy
कल्पनं कल्पः । सद्रहितोऽकल्पः । अति
शमयद्देवतामाहूतस्याज्ञानाकल्पप्रतिपत्ते ।
नियतेनैककल्पेणैवकल्पो नामेन्द्र इति
परिकल्पयितुमशक्य इत्यर्थः । अथवा
पितृकल्पो मातृकल्प इत्यादिषु साबुधयार्थ
त्वदर्शनात्कल्पशब्द इह सवृक्षपर्यायो
ब्रह्मव्यः । सवृक्षरहितोऽकल्पः । नेत्रस्य
कश्चित् सवृक्षोऽस्तीत्यर्थः Sk

६ ऽद्वि P D M

ओजसा सर्वेषां प्राणिनां यदोजो बल-
मस्ति तेन सर्वेण प्रतिमानं प्रतिभिधित्वेन
मीयमानः Sy उपमाभूतश्च सर्वस्य
Sk. ७ अत कारणात् Sy

८ विविधमाह्वयन्ति Sy

९ संमर्तुमि० M धनं सम्मुकामा Sy
तेन प्रवीयमानानं सर्वानभिप्रेतानर्धान् Sk.

१० V Mādhava ignores इन्द्र

* भूर्यसः PP + मुही । अर्थः PP

११ ऽतान् P

१२ स्तोतुषु स्वया बीयमानं अथो यवस
मस्ति सच्छतात् शतसङ्ख्याकाद्य
नाद् उद्विक्तमधिकं भवति । अपिच
भूर्यसः शतसङ्ख्याकावपि बहुतराद्यनात्
अधिकं भवति Sy

१३ ऽतो ऽयति० P रिरिच इत्या-
स्यात् प्रत्युच्छब्दम्? (०ब्बोऽनुय०) मुय
कसव्यम्? (०ब्ब) । उद्विच्यते अति
रिच्यत इत्यर्थः Sk.

१४ अथ कीर्तिरन्तं धनं वा । अथवा अथ
शब्दोऽत्र सामर्थ्याद् बलवधनः । शव
दशब्दस्य वा बलनाम्नो रेफ उपजनः ।
बलमित्यर्थः Sk.

१५ किं शत्रूनां । सहस्रसङ्ख्याकावपि
उद्विरिचे । स्वया वत्तं तवसमस्य
मित्यर्थः Sy

१६ मात्रयेयत्तया रहितं परिगणितं? (अपि)
तुमशक्यैः सर्वैर्गुणैरधिकं त्वाम् Sy
अपरिमाणमत्यन्तमहान्तम् Sk.

१७ स्वस्तम्बम्बिनो गुणान् प्रकाशयति Sy
वृत्रहननायोत्तेजयतीत्यर्थः Sk.

१८ अतः P १९ आवरकान् Sy

२० हिसि P २१ शत्रूणां पुराम् Sy

त्रिविष्टिधातुं प्रतिमानमोजसस्तिस्त्रो भूमीर्नृपते त्रीणि रोचना ।

अतीदं विश्वं भुवनं ववक्षिथाशत्रुरिन्द्र जनुषा सनादसि ॥८॥

त्रिविष्टिधातुः^१ । त्रिभिः^२ शुल्बैर्निर्मिता^३ रज्जुदृढतमाऽच्छेद्या^४ भवति तादृश इन्द्रः ।
ओजसश्च^५ । प्रतिद्वन्द्वी^६ भवति तादृशस्त्वम् । नृणां^७ स्वामिन् । तिस्रः^८ । भूमी । त्रीणि च ।
तेजासि^९ । अतिवहसि^{१०} किं बहुना । सर्वम् । भुवनमतिवहसि^{११} । जन्मनैव^{१२} । चिरात् प्रभृति ।
शत्रुवर्जित^{१३} । भवसीति^{१४} ।

त्वां देवेषु प्रथमं हवामहे त्वं बभूथ पृतनासु सासुहिः ।

सेमं नः कारुमुपमन्युमुद्भिदमिन्द्रः कृणोतु प्रसुवे रथं पुरः ॥९॥

त्वां देवेषु । त्वाम् । देवानां मध्ये । प्रथमम् । हवामहे । त्वम् । अभव । सद्ग्रामेषु ।

१. ०ष्ट० M.

२. शुबे० P. गुणे० D. शुल्भे० M.
धातुशब्दो रज्जुभागवचनः । . . . यथा
त्रिविष्टिस्त्रिगुणिता रज्जुद्वन्द्वीयसी
एवमिन्द्रोऽपि दृढतर इत्यर्थः . . .
त्रिधा त्रिप्रकारेण विष्ट्या प्रवेशनेन
विधीयते क्रियत इति त्रिविष्टिधातु-
स्त्रिगुणिता रज्जुः Sy.
धीयन्ते प्राणिनां देहेष्विति धातवः शरीर-
स्थितिहेतवोऽन्नरसाः । तदेव ? (ते देव०)
पितृमनुष्योपभोग्यास्त्रयोऽपि विष्ट्या
व्याप्ता येन तत्रिविष्टिधातुः । यदाय-
त्तास्त्रयोऽपि शरीरस्थितिहेतवोऽन्नरसा
इत्यर्थः । अथवा त्रयो धातवः शीतोष्ण-
वर्षाणि त्रयो वा लोकाः । तेषु
सन्धीयते व्याप्ता येन तत्रिविष्टिधातुः
? (तु) । . . . किं पुनस्तत् सामर्थ्यलक्षणं
बलम् Sk.

३. ०ज्जू P.

४. दृढमातमा० P.

५. सर्वेषां प्राणिनां बलस्य प्रतिनिधिरसि Sy.

६. ०न्दि P. D. M.

उपमानभूत सर्वस्य Sk.

७. स्मामिन् D.

८. ०मी P.

दिवि आदित्याख्यम्, अन्तरिक्षे वैद्यु-
तरूपमग्निं पृथिव्यामाहवनीयादिरूपेण
वर्तमानं पार्थिवमग्निम् । एवं त्रींल्लो-
कांस्त्रीणि तेजासि च Sy.

भूमिशब्देनात्र साहचर्यात् त्रयो लोका
उच्यन्ते । त्रीन् लोकानित्यर्थः Sk.

९. आग्नेयं वैद्युतं सौर्यं च Sk.

१०. अतिशयेन वोढुमिच्छसि Sy.

सुष्ठु वहसि धारयसीत्यर्थः Sk.

११. सर्वं भूतजातम् । . . . सर्वस्य जगतः पालनेन
त्वमेव सर्वेषां निर्वाहको भवसीत्यर्थः Sy.

१२. नैव P. D. M.

१३. शत्रुवर्जितः P.

शातयितूरहितः । . . . जन्मन एव प्रभृति
न तव कश्चिद्विनाशने समर्थ इत्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores इदम् ।

* सः । इमम् । PP.

१५. श्रेष्ठम् Sy.

१६. यागार्थम् Sy.

१७. त्वाम् P.

१८. भवसि Sk.

सोढा। स। इन्द्र। अस्माकम्। कर्त्तारम्। उपमन्तारम्। उद्भूदकमात्मीयम्। रथम्। युद्धारम्भे।
अप्रसवः। कुणोतु।

त्वं जिगेथ न धनां स्रोधिर्धार्मेष्वाजा मघवन्महत्सु च ।

त्वामग्रमवसे सं शिशीमस्यथा न इन्द्र हवनेषु चोदय ॥१०॥

त्वं जिगेथ । त्वम् । जयसि । नष । धनानि । रणस्ति । क्षुत्रेषु । मघवन् । महत्सु । च
पुरुषेषु । य सद्ग्रामोऽस्माकं भवति तस्मिन् । त्वाम् । उद्गूर्णम् । रक्षणाय स्तोत्रे । तीक्ष्णिकूर्मम् ।
अथ । अस्मान् । इन्द्र ! तस्मिन् सद्ग्रामे स्वयमेव । चोदय । हवनेषु सस्त्विति ।

विश्वाहेन्द्रो अधिवृक्ता नो अस्त्वपरिहृताः सनुयाम् वार्जम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत धौ ॥११॥

- १ शत्रूणामभिभवितासि Sy
अभिभविता शत्रूणाम् Sk.
- २ न इत्येकवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
इमं मामिति सप्तमं चाग्रं पुर इत्येते
माभ्यवेनाप्रत्ययेन योगात् षष्ठ्यर्थे
द्वितीया । अस्य मम कृत्तनान्त
ऋत्विजो वा Sk.
- ३ स्तुतीनाम् Sy स्तोतुनामेतत् ।
स्तोतु Sk ४ सर्वज्ञम् Sy
उपमनुशाब्दोऽत्र भग्यते कान्तिकर्मणो
ऋष्टब्धो न कोपनाम । उपगतकामस्य ।
प्रापनावत इत्यर्थः Sk.
- ५ शत्रूणामुद्भूतारम् Sy
उद्भूत्सु । अपूर्वाणां स्तुतीनां जनयितु
रित्यर्थः Sk.
- ६ उवृषिर्भ मार्गेवस्मितानां श्रुतावीना
मुद्भूतारमतिशयेन भङ्गत्तारम् Sy
- ७ प्रसवे । प्रकृष्टः सवो यज्ञः प्रसवः ।
तत्र । प्रकृष्टेऽस्मिन् यज्ञ इत्यर्थः Sk.
- ८ अन्येभ्यो रथेभ्यः पुरतो वर्तमानम् ।
यद्वा कारमित्यादीनि रथविशेष
णानि । कार्यं युद्धस्य कर्त्तारम् । उपम

- न्यम् उपगतेन प्राप्तेन मनुना कोपेन
युक्तम् Sy
- ९ एवं गुणविशिष्टं पुत्रं करोतु Sy
- १० V Mādhava ignores इमम्
- ११ जिगेथ M
- १२ शत्रून् Sy
- १३ शत्रुभ्योऽग्रहृतानि Sy
- १४ स्तोतुभ्यः प्रयच्छतीत्यर्थः Sy
स्तोतुभ्यः सर्वाणि श्रवातीत्यर्थः Sk.
- १५ मघवत्सु M
- १६ आनिपु सद्ग्रामेषु Sy सद्ग्रामेषु Sk.
- १७ अधिकबलम् Sy अप्रसह्यम् Sk.
- १८ तर्पणाय Sk
- १९ संस्कृम इत्यर्थः Sk.
- २० सद्ग्रामेषु प्रेरय । अयं प्रापयेत्यर्थः Sy
शुद्धतामस्माकं वेवतात्वं प्रतिपद्य-
त्वेत्यर्थः Sk
- २१ युद्धार्थमाह्वानेषु Sy
- २२ This Stanza is the same as
I 100 19 V M does not
repeat the commentary on
this stanza in this place.

I.103.

तत्त इन्द्रियं परमं पराचैरधारयन्त क्वयः* पुरेदम् ।
 क्षुमेदमन्यद्विव्यं⁺न्यदस्य[×] समीं पृच्यते समनेव^१ केतुः ॥१॥

तत्त इन्द्रियम् । तत्^१ । तव^२ । बलम् । उत्तमम् । अपराङ्मुखम्^३ । अधारयन्त । प्राज्ञा^४ ।
 पुरा^५ । इदं यत् । इदमिदानीं दृश्यते तच्च बलम्^६ । क्षमाया भवति । किञ्चित् । दिवि च । अन्यत्^७ ।
 इन्द्रस्य । तच्चेदमुभयम्^{१०} । सङ्ग्रामे^{११} । ध्वजो ध्वजेनैव^{१२} । सम्पृक्त भवत्युभय सम बुद्धी प्रतिभातीति ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च वज्रेण हत्वा निरपः संसर्ज ।

अहन्नहिमभिनद्रौहिणं व्यहन्यंसं मघवा शचीभिः ॥२॥

स धारयत् । स । धारयति । पृथिवीम्^{१३} । विस्तीर्णां चक्रे^{१४} । वज्रेण । हत्वा । मेघादप^{१५} ।

* पुरा । इदम् । PP.

+ दिवि । अन्यत् । PP.

× सम् । ईमिति । PP.

१. प्रसिद्धम् Sy. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यदस्माकं स्तोत्रमभिप्रेतं तत्ते तव स्वभूतम् Sk.

२. सेनालक्षणम् । ... अथवा इन्द्रियशब्दोऽत्र धीर्यवचनः सामर्थ्याच्चान्तर्णीतमत्वर्थः । वीर्यवत् सेनालक्षणं बलम् Sk.

३. The correct reading would be पराङ्मुखम् ।

पराचीनं पराङ्मुखम् । यद्वा । पराचैः ।

पराञ्चनैः परागमनैर्युक्तम् Sy.

अञ्चतिर्गत्यर्थः । परागमनैः प्राप्तिभिः ।

यत्र यत्र व्यवस्थितस्तत्र तत्रेत्यर्थः Sk.

४. स्तुत्यर्थं हविःप्रदानार्थं च धारितवन्तः । अथवा इन्द्रियं वस्विति धननामसु पाठाद् इन्द्रियशब्दोऽत्र धनवचनः । ... यद्... आत्मना धारितवन्तः । लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.

५. क्रान्तदर्शिनः स्तोतारः Sy.

६. इदं सूक्तेऽस्मिन् मनसि वा यत् सन्नि-

हितम् Sk.

७. अग्न्याख्यं ज्योतिः Sy.

८. पृथिव्यामिदमेक सेनालक्षणं बलं धनं वा Sk. ९. सूर्याख्यम् Sy. १०. ०भय M.

११. समनशब्दः सङ्ग्रामवाची । यथा... सङ्ग्रामे युद्धयमानयोरुभयोः केतुर्ध्वजो ध्वजान्तरेण संयुज्यते तद्वत् Sy.

सम्यङ् मन्यते जानात्यर्थमिति समना अन्तःकरणाख्या बुद्धिरिहोच्यते । केतुरिति प्रज्ञानाम । बुद्धयेव ज्ञानम् । यथा मनसा तत्रैवान्तर्लयेन सर्वात्मना वा ज्ञानं सम्पृच्यत एवं पृथिव्यां दिवि चेन्द्रसेना परस्परेण स्तोतृभ्यो दीयमानं धनं स्तोतृभिः सह सम्पृच्यत इत्यर्थः Sk.

१२. परस्परं संयुज्यते । रात्रावादित्यो-ग्निना संयुक्तो भवति । ... अहनि त्वग्निः सूर्येण सङ्गच्छते Sy.

केन सह ? यदि बलं ततः सामर्थ्यात् परस्परेण, अथ धनं ततः स्तोतृभिः Sk.

१३. असुरैः पीडितां भूमिम् । ... पीडाराहित्येन स्थितामकरोदित्यर्थः Sy.

१४. ०णं चक्रेण P. १५. अघः P.

निःसर्जं । अहन् । अहिम् । अभिनत् । च । रौहिणमसुरम् । व्यहन् । व्यंसासुरम् । मयवा ।
प्रज्ञामि ।

स जातुभर्मा अहधान् ओजः पुरीं विमिन्दन्नचरुद्वि दासीः ।

विद्वान्वञ्जिन्दस्यवे हेतिमस्यार्थं सहो वर्धया द्युन्नमिन्द्र ॥३॥

स जातुभर्मा । सः । सञ्जातभरण । अहधान् । बलम् । पुराणि । विमिन्दन् । विन्नरौति ।
आसुराणि । जातस्त्वम् । इन्द्र ! कृत्सस्य । शत्रवे । धयं सृज । आनुरास्मम् । बलम् । यथाश्च ।
वर्धय ।

तद्वचुपे मानुषेमा युगानि कीर्तेन्यं मुघवा नाम विभ्रत् ।

उपप्रयन्दस्युहत्याय वज्री यद्धं सूनुः श्रवसे नाम दुधे ॥४॥

तद्वचुपे । तत् । वदते । नाम । दिवसां । एते शोभना भवन्ति । कीर्तनीयम् । मघवा ।

१ निष्कृष्य बिसृजति क्षिपति Sk

२ वञ्जेण वर्धयार्थमताडयत् Sy

३ अहं महिम् M अन्तरिक्षे वर्तमानं
मेघम् Sy अहिनामानमसुरम् Sk.

४ विगतभूर्जं वृषासुरम् Sy

५ आत्मीर्यैर्दुर्कर्मभिः Sy

वघाघोर्वा कर्मभिः Sk ६ जालू० P

७. जातु इत्यशनिमाघक्षते । भर्म आयु
भम् । अशनिरूपमायुषं यस्य स तपोक्तः ।

यदा जातानो प्रजानो भर्ता Sy

८ आररातिशयेन कामयमानः Sy

९ बलेन निष्पार्श्वं कार्यम् Sy

स इन्द्रो जातुभर्मा वृष्टिद्वारेण सर्वभन्तूनां
? (भर्ता) अहधान् । ओजः । अवितप

मिति सम्भावना भद्रा । आत्मनो बल-
मवितर्षं सम्भावयन् । न कश्चिद्विष्य
सुरं प्रति मम बलं न (?) प्रतिहन्यत
इत्येवं सम्भावयसित्यर्थः Sk

१० बह्वृत्तनं पश्य सकृन् P असुराणां
स्वमृता पुरः Sk ११ ०स्ति P

१२ बस्युसम्बन्धीनि Sy बस्यति क्षयार्थः ।
क्षयपार्हा । अस्पस्तं वृद्धा इत्यर्थः Sk.

१३ किम् ? सामर्थ्याद् बस्योर्वस्युतामार्याणां
वा भक्तताम् Sk.

१४ बस्युसम्बन्धोऽत्रानार्यवचनः । साबध्यं एवा

चतुर्थी । अनायस्यार्याय । अनार्यं हन्तु-
मित्यर्थं Sk १५ आर्यं विद्वांस-
स्तोतारः । तदीयं बलम् Sy आर्यम् ।
पठ्यधये द्वितीयया । आर्यस्य च Sk.

१६ यशो वात्रं वा धननाम वा द्युन्नशब्दः ।
यशोऽन्नघनानां चान्यतमं हे इन्द्र Sk.

१७ V Mādhava ignores वशिन्
or इन्द्र

१८ इन्द्रस्य बलम् Sy
तविति कर्मण ऊचुपे इति सम्प्रवाप्तस्य
च साकाङ्क्षत्वाद्योग्यक्रियापवाध्याहारः ।
तवाघट्ट इव Sk १९ स्तुयते Sy
स्तुतीकृतवते । स्तोत्र इत्यर्थः Sk.

२० शत्रूणां नामकम् Sy See footnotes
nos ११ and ३ on pages 340
and 388 respectively

२१ मानुषा मनुष्याणां सम्बन्धीनि इमानि
पुत्र्यमानानि युगानि, अहोरात्रसङ्कल्पि
ष्याद्यानि कृतश्रेतावीनि सूर्यात्मना
निष्पादयतीति शेषः Sy

मानुषेमा युगानि । युगशब्दः काल-
वचनः । सर्वत्र चात्र सप्तम्यर्थे प्रथमा ।
मनुष्याणां सम्बन्धिषु स्तोत्रेषु पौर्ष
मास्थामावास्याषु यागकालेषु Sk.

२२ ०य P

नामेन्द्राख्यम् । बिभ्रत् । उपगच्छन् । दस्युहननाय । वज्री । यत् । नाम । अन्नस्य कीर्त्तौर्वा । प्रेरक ।
 धारयति तद्गुचुष इति ।

तदस्येदं पश्यता भूरिं पुष्टं श्रदिन्द्रस्य धत्तन वीर्याय ।

स गा अविन्दुत्सो अविन्दुदश्चान्तस ओपंधीः सो अपः स वनानि ॥५॥

तदस्येदम् । तत् । इन्द्रस्य । इन्द्रियम् बहु । अग्लानम् । पश्यत । श्रच्चास्मै । वीर्याय ।
 धत्तन । सत्यमसी बलवानिति श्रद्धानस्य कार्याणि दर्शयति । स गा इति । वनानि धनानीति ।

१. नेम इन्द्रा० P. नाँ ऐन्द्रा० D.

नामैव वा प्रकृतत्वात् कृत्स्नं वा जगत् ।
 ... अनन्यकर्तृकं हि दस्युहननम् ।
 तत्कुर्वन्नयमहमिन्द्र इत्येवमात्मीयं नाम
 कथयतीवेत्यर्थः Sk.

२. गृहसमीपान्निर्गच्छन् Sy.

३. दस्यूनां वृत्रादीनां हननाय Sy.

४. शत्रूणां नामकम् Sy See footnotes
 nos. ११ and ३ on pages 340
 and 388 respectively

५. श्रवसे जयलक्षणाय यज्ञसे Sy. कीर्त्यर्थम्
 Sk ६. शत्रूणां प्रेरयितेन्द्रः Sy.
 सूनुः पुत्रः स्वस्याः मातुरदित्याः Sk.

७. कतमत् पुनस्तत् ? इन्द्र इति । तद्धि अस्य
 सर्वस्तोतृभिः कीर्त्यर्थमुपात्तम् । अथवा
 यद्ध सूनुरिति यच्छब्दो यदाशब्दस्यार्थः ।
 श्रव इत्यप्यन्ननाम । नामशब्दोऽप्युद-
 कनाम । दध इत्यपि धारयतिर्दानार्थः ।
 अनन्यकर्तृकं दस्युहननं कुर्वन्नात्मीयं
 नामाचष्ट इव । यदा च सस्यलक्षणाया-
 न्नाय वृष्टिलक्षणमुदकं ददाति तदाचष्ट
 इवेत्यर्थः । अथवा यद्ध सूनुरिति यच्छब्द
 इन्द्रस्य प्रतिनिर्देशकः । व्यत्ययेन तु
 नपुंसकता । य इन्द्रः श्रवसे नाम दधे स
 आचष्ट इति Sk.

८. V. Mādhava ignores मानुषा
 and ह

९. तच्छब्दश्रुतेयं च्छब्दोऽध्याहर्तव्यः । यत्
 सेनालक्षणं बलं सर्वासुरान् हन्ति Sk.

१०. स्वभूतं बलम् Sk.

११. प्रवृद्धम् Sy. सुसम्पन्नम् । अथवेदं
 भूरीत्येतत्सम्बद्ध एव यच्छब्दोऽध्या-
 हर्तव्यः । अस्येति तु षष्ठीनिर्देशात्
 प्रसादेनेति वाक्यशेषः ॥ यदिदं भूरि
 भूतजातं तदस्येन्द्रस्य पुष्टं पश्यतेति Sk.

१२. ०त क P. D. M.

हे ऋत्विग्यजमानलक्षणा जनाः . . .
 भूरि विस्तीर्णम् . . . आलोकयत Sy.
 पश्यत हे ऋषयो ब्राह्मणा वा Sk.

१३. बहुमानं कुरुत Sy. १४. इन्द्रस्य श्रद्धत्तन
 वीर्याय । द्वितीयार्थ एषा चतुर्थी ।
 श्रद्धत्त एवेन्द्रस्य वीर्यम् । वीर्यवानिन्द्र
 इत्येतदवितथं प्रतिपद्यध्वमित्यर्थः Sk.

१५. स्यत्य० P. १६. ०व (वा) नि० M.

१७. ०ननस्य M. न्यस्य P. १८. प्रद० M.

१९. स इन्द्रः पणिभिरपहता गा येन वीर्येण . . .
 अलभत । तथा तैरपहतान् अश्वान् . . .
 अविन्दत् । अपिच . . . ओषध्युपलक्षितां
 सर्वा भूमिं येन वीर्येणालभत । तथा
 वृत्रेण निरुद्धा अपो वृष्ट्युदकानि Sy.
 असुरादीना स्वभूता गा अविन्दत्,
 लब्धवान् Sk.

२०. वननीयानि सम्भजनीयानि धनानि Sy.

२१. V. Mādhava ignores अस्य

भूरिकर्मणे वृषभाय वृष्यो सत्यशुष्माय सुनवाम् सोमम् ।

य आदृत्या परिपन्थीव शूरोऽयज्वनो विमज्जनेति वेदः ॥६॥

भूरिकर्मणे । वृषवधादिवहृकर्मणे । वृषभाय । सेवत्रे । सत्यवलाय । सुनवाम् । सोमम् ।
य । विदार्यं । मार्गनिरोधक इवापहृता । शूरः । अयजमानस्य । घनम् । विलोपयन् । गच्छति ।

तदिन्द्र प्रेवं वीर्यं चकथं यत्ससन्तं वज्रेणावोधयोऽहिम् ।

अनु त्वा पत्नीर्हपित वर्यश्च विश्वे देवासो अमदन्नु त्वा ॥७॥

तदिन्द्र । तत् । इन्द्र । त्वम् । प्रवर्षेणात्मीयम् । वीर्यम् । प्रकाशितवानिव । यत् त्वम् ।
स्वपन्तम् । अहिमहत्वा प्रबुद्धं सन् कामं युष्यत्विति । हस्तस्येनायुधेन । बोधितवानसि । त्वाम् ।
अन्वमदन् । देवपत्न्यः । छन्दांसि च तदा । हृष्टम् । मस्तद्वचः ।

१ बहुविधेन शत्रुवधादिवरूपेण कर्मणा
मुक्ताय Sy

२ वृषभवत् सर्वेषु देवेषु धोष्ठाय Sy
वृषभसवृषाय । केन सावृष्येन ? भीम
त्वेन Sk.

३ सेवन्तसमर्थाय Sy

४ अक्षितपबलायेन्द्राय Sy
सर्वामुरान प्रत्यक्सिवादिबलाय । सवत्र
च सावर्ष्यं चतुर्षी । भीमत्वादिगुणस्ये
न्द्रस्यार्थाय Sk

५ होमार्थं रसरूपं करवाम Sy

६ कः P

७ घनविययमावरं कृत्वा Sy
महान्तमावरं कृत्वा Sk.

८ मया मार्गनिरोधकशूरो गच्छतां
पुष्यपुरुषाणां घनं ब्रह्माकारेणापहृत्य
गच्छति तद्वत् Sy

मया शूरः कश्चिच्छीरः कृतदिचद
ममपहृत्य स्वेभ्यः सैनिकेभ्यो विमज्जेद्
पबम् Sk.

९ यजमानेभ्यस्तद्वधनं दातुं गच्छति Sy

१० यष्टुभ्यो विमज्जन् Sk.

११ यत्तान् प्रति गच्छतीव Sk.

१२ कृतयानसि Sk.

१३ य P D

१४ मदीन्मत्तम् Sy शौर्यमवेनावमत्य
देवाम् निदिधन्तं सन्तम् Sk.

१५ The root युष् is At. The
proper reading should there-
fore be युष्यताम्

१६ M adds इति after आयुषेन

१७ वधार्थमुत्थापितवानसि Sk.

१८ अनुगतयन्तो वा त्वाम् । अपवा मद
तिरर्षतिकर्मा । अनु इत्येव समित्ये
तस्य स्थाने । सस्तुतवन्तस्त्वाम् ।

अपवा अनुशम्बोऽत्र तृतीयार्थं
कर्मप्रवचनीयः । सहार्षश्चात्र तृतीयार्थः ।
मदतिरपि सुत्प्यर्थः । त्वया सोमपानात्
प्राप्तहर्षेण सहातुप्यभिस्यर्थः Sk.

१९ पत्नी स्वेभ्यो देवपत्न्यो वा Sk.

२० अयश्च गमनशीला मस्तोऽपि तथा विश्वे
देवासोऽयं च सर्वे देवाः Sy

२१ शत्रुहननेन प्राप्तहर्षम् Sk

२२ V M ignores विश्वे

शुष्णं पिप्रुं कुर्यवं वृत्रमिन्द्र यदावधीर्वि पुरः शम्बरस्य ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥८॥

शुष्णं पिप्रुम्^१ । यदा त्वम् । शुष्णादीनसुरान् । अवधी । यदा वा शम्बरस्य । पुरः^२ । तदान्व-^३
मदन्नित्तीन्द्रस्य वीर्याणि दर्शयति सूक्ते^४ ।

I.104.

* योनिष्ट इन्द्र निषदे^५ अकारि^६ तमा नि षीद^७ स्वानो^८ नार्वा^९ ।

विमुच्या^{१०} वयोऽवसायाश्चान्दोषा^{११} वस्तोर्वहीयसः^{१२} प्रपित्वे^{१३} ॥१॥

योनिष्ट इन्द्र । आसनम्^५ । तव । इन्द्र । निषदनाय^६ । कृतम् । त योनि गृहे । आगत्य ।
उपविश^७ । शब्द कुर्वन्^८ । इव । अश्वो व्रजम्^{१०} । अश्ववन्धनानि^{११} । विमुच्य^{१२} । अवसाय च । अश्वान् ।
रात्रौ^{१३} । अहनि च । अतिशयेन वोढुन्^{१४} तव । अभिप्राप्तौ^{१५} ।

१. कृष्णं विप्रदं M

२. नगराणि । . . . असुराणां मुख्येषु हतेष्व-
न्यान्यप्यसुरपुराणि विदीर्णान्यासन्नित्यर्थः Sy.

३. तदा अन्वमदन्नित्येवमस्यार्धर्चस्य
यदाशब्दश्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् पूर्वस्या
ऋच उत्तरेणार्धर्चनेकवाक्यता Sk.

४. V. Mādhava ignores इन्द्र ।
तत् । नः etc

Ms. D. puts the figure
॥१०३॥ here to indicate the
end of one hundred and
third hymn. No such num-
ber is given in P. and M

* योनिः । ते । PP. * न । अर्वा । PP.

५. वेद्याख्यं स्थानम् Sy उपवेशनस्थानं
वेद्याख्यम् Sk. ६. Omitted by M

७. ०दाय M. उपवेशनार्थमित्यर्थः Sk.

८. ०शं P.

९. यथाश्वः . . . हेषाशब्दं कुर्वन् स्वकीयं
स्थानं शीघ्रमागच्छति तद्वत् Sy.

स्वनति स्वान्यते वाऽसाविति स्वानः ।
. . . यथा हेषन्नश्ववारेण वा शब्दाय-
मानोऽश्वः शीघ्रमागच्छेत्तद्वच्छीघ्रमाग-
त्येत्यर्थः Sk. १०. प्रजम् M.

११. अश्वान् सारथि च प्रति वाती ?
(वियन्ती०)ति वयोऽश्वप्रग्रहा इहाभि-
प्रेताः । . . अश्वप्रग्रहोऽच विमुच्य । कुतः ?
सामर्थ्यादश्वेभ्य Sk.

१२. विमुज्य M रथाद् विश्लिष्य Sy.
मुञ्चतिर्गत्यर्थः Sk १३. विमुच्य Sy.
अवपूर्वोऽयं स्यतिविमोचने । अश्वांश्च
विमुच्य । कुतः । सामर्थ्याद् योक्तृ-
(क्त्रे)भ्यः । रथाद्वा Sk. स्यतिरूपसृष्टौ
विमोचने । तस्मादवगृह्णन्ति N. I. 17.

१४. रथे योजितान् Sy.

१५. अश्वात्रावहि M

१६. ०येननोदुन् M.

१७. यागकाले प्राप्ते Sy. वेद्या आसन्ने देशे ।
अथवा प्रपित्वे इति कालस्य प्रति-
निर्देशः । निषीदेत्येतेन चास्य सम्बन्धः ।
आसन्ने यागकाले निषीदेति Sk.

* ओ त्ये नर इन्द्रमृतये⁺ गुनू⁺ चिचान्त्सुधो अर्ध्वनो जगम्यात् ।
देवासो मन्थुं दासस्य अन्नन्ते नु आ वंचन्त्सुविताय वर्षीम् ॥२॥

ओ त्ये नर । अमी । मनुष्या । इन्द्रम् । रक्षणाय । अभिगता । शीघ्रम् । एव । तानिन्द्र ।
मुदमार्गान् । पारयतु । वेवास । मननम् । असुरस्य । क्षोपयन्तु । ते । अस्माकम् । आवहन्तु । अम्यु-
वयाम । वारकमिन्द्रम् ।

अव त्मनां मरते केतवेदा अव त्मनां मरते फेनमुदन् ।
वीरेण स्नातः कृयवस्य योपै हते ते स्यातां प्रवणे शिफायाः ॥३॥

अव त्मना । स्वयमेव । कृयव । प्रज्ञाधन । उदकमपहरति । फेनं च । उदकस्यं तत्र ।

* ओ इति । PP

+ गु । नु । चित् । तान् । PP

१ त्य इति तच्छब्दश्च्युतेर्गोपार्थसम्बन्धो यच्छ-
ब्दोऽप्याहृतस्य । ये स्तोत्रयोग्याः Sk.

२ यत्तस्य नेतारो यजमाना Sy अस्मत्पुत्र
पोत्रलक्षणा ऋत्विग्लक्षणा वा मनुष्या-
Sk. ३ सर्पणाय पारुणाय वा Sk.

४ आ उ इत्येतन्निपातद्वयसमुदाय आका-
राथं । आगु आगच्छन्ति Sy आगु ।
आ इत्येष समित्येतस्य स्थाने मर्यादायां
वा । गायतिरप्यर्चतिकर्मा । संस्तुवन्ति
मर्यादाया वा स्तुवन्तीत्यर्थः Sk

५ नू चित् क्षिप्रम् Sy नू इति पुराण-
वचनं । चिञ्चिति पवपूरणं । पुराणा
नेवात्मनः स्तोत्रोस्तान् प्रति । सद्यो
यस्यां वेलायामाह्वियते तस्यामेव Sk.

६ अनुष्ठानमार्गान् Sy अर्ध्वनः । तृतीयार्थे
षष्ठी । स्त्रेनागमनमार्गेण Sk.

७ परायतु M गमयतु, प्रापयतु Sy
वेवशाब्दोऽत्र बीभ्यते स्तुत्यर्थस्य स्तोत्र-
वचनं । पुरस्ताच्च तच्छब्दश्च्युतेर्यं
च्छब्दोऽप्याहृतस्य । ये स्तोतारः Sk

८ क्षोपम् Sy, Sk

९ उपलपयित्तस्यस्य शत्रोः Sk

११ मक्षयन्तु, हिसम्बन्धस्य Sk

१२ अमेरवनाथस्यैवं रूपम् । इन्द्रप्रसादेन
भक्षयन्ति । इन्द्रप्रसादेन कृद्व्यपि स्वशत्रु-
मयत्नेनैव त्रासयन्तीत्यर्थः Sk.

१३ अस्माकं स्वभूता पुत्रपौत्रावप्य ऋत्विजो
वा Sk. १३ सुष्ठु प्राप्तव्याय यथाय

Sy सुगमनाय Sk.

१४ अनिष्टनिवारकम् Sy धरणीयम् ।
अथवा धर्गशब्दः पीतवर्णोऽन्तर्णीत
मत्स्यपक्षः । पीतेन धर्णेन तद्वन्तमिन्द्र
मित्यर्थः । तथा ह्यतिहासिका पीतवर्णं
मिन्द्रं धिन्नकर्मसु लेशयन्ति । अथवा
वेवा अत्र मरुतोऽभिप्रेता न स्तोतारः । ये
वेवा मरुतो मन्थुं दासस्य इचमन्नु (?)
तेऽपीन्द्रप्रसादेनेवेन्द्रेण सह नोऽस्मान् प्रति
आवक्षन् आवहन्तु प्रापयन्तु सुविताय
वर्णं वरणीयं इवेतेन वा वर्णनं वर्णवस्त
मात्मानम् । मरुत इन्द्रेण सहागच्छ-
न्तीत्यर्थः Sk

१५ V Mādhava ignores उ । सद्य-
× योये इति । हते इति । ते इति । PP

१६. अवत्सना D १७ कृयवनामासुरः Sy
आत्मनेवेन्द्रः Sk. १८ ०पन P
केसं ज्ञातं, वेवः परेषां धनं येन स तावृक्ष-
Sy स्तोत्रप्रदानां धेरिता । नक्षित्त
इत्यर्थः । अथवा वेव इति धननाम ।
प्रज्ञाधनः Sk. १९ मेधस्थम् Sk.

२० अवह० D ज्ञातं परेषां धनमपहरति
Sy अवेत्युपसर्गोऽधोभावे । भरत इति
विमर्तेर्वा धारणाथस्य हरतेर्वा प्रापणा
र्थस्य रूपम् । अधो धारयति प्रापयति
वा । पृथिव्यां पातयतीत्यर्थः Sk.

२१ हेनं P फेनमुदन्तुवर्कं स्वयमेव
अपहरति Sy

सार्धेन हस्तमुदकमित्यर्थः Sk.

२२ उवन् उवकेऽन्तर्भर्तमानः सन् Sy

तस्य^१ भार्ये । उदकेन^२ । स्नानं कुरुतस्ते त्वत्प्रसादादिन्द्र । हते । स्याताम् । शिफाख्याया नद्याः ।
प्रवणे^५ । निम्ने सा यत्र प्रविशति समुद्रं प्रविशति तत्रेति ।^६

युयोप^१ नाभिरुपरस्यायोः^२ प्र पूर्वाभिस्तिरते^३ राष्ट्रि शूरः^४ ।

अञ्जसी^५ कुलिशी^६ वीरपत्नी^७ पथौ^८ हिन्वाना^९ उदभिर्भरन्ते^{१०} ॥४॥

युयोप^{१०} । पिहितमासीत् । निर्गमनस्थानम् । मेघस्य^{११} । गमनशीलस्य कुयवानुरेण । पूर्वो-
भिरद्धि^{१२} । वृद्धो भवति शिफानदीस्थाभि^{१३} कुयव । राजते^{१४} च ताभि । शूर । त च, अञ्जसी ।
कुलिशी^{१५} । वीरपत्नीति^{१६} तिस्र । उदकम्^{१७} । प्रेरयन्त्यस्तद्भार्यास्ति^{१८} । उदकं^{१९} ।

१. कुयवनाम्नोऽसुरस्य Sk.
२. क्षरणशीलेन तेनापहृतेनोदकेन Sy.
३. लडर्थे लिङ् । ते अपि हते आस्ताम् ।
दारा अपि कुयवस्य हता इत्यर्थः Sk.
४. शिफल्या० P. शिवाख्या० M.
५. प्रपन्ने M. प्रवेष्टुमशक्येऽगाधप्रदेशे ।
... हे इन्द्र ! त्वं परेषा धनमपहत्य
अन्यैर्दुरवगाह उदकस्य मध्ये वर्तमानं
कुयवं सकुटुम्बमवधीरित्यर्थः Sy.
निम्ने प्रदेशे । ह्रद इत्यर्थः Sk.
६. V. M. ignores अव । भरते
७. ०योव P. ०योष M
८. विहि० M. गूढमासीत् । यथान्यैर्न
दृश्यते सोऽसुरस्तथाकरोदित्यर्थः ...
युयोप । युप विमोहने Sy
युयोपेति युपिमोहनार्थः । पाणिभिः
कीलाभिश्च हन्यमानस्य मूढा नाभिः Sk.
९. सन्नद्धमावसनस्थानम् Sy.
१०. उदकमध्ये सुप्तस्यावस्थितस्य Sy.
उपरशब्दोऽत्र उपरिवर्तिवचनो न मेघ-
नाम । शूराणामुपरिवर्तिनः । अत्यन्त-
शूरस्येत्यर्थः । कस्य ? सामर्थ्याद्द्वित्रस्य
वाऽन्यस्य कस्यचिदुपरस्य Sk.
११. परेषामुपद्रवार्थमितस्ततो गच्छतः Sy.
युद्धार्थमागतस्य Sk.
१२. पूरयित्रीभिरात्मनापहृताभिरद्धिः Sy.

- अत्रैकवाक्यताप्रसिद्धचर्यं यत्तच्छब्दाव-
ध्याहर्तव्यो । यदा पूर्वाभि पूर्ववृत्ताभिः ।
काभिः ? स्त्रीलिङ्गनिर्देशाद् हतिभिः ।
चिरन्तनैरेव पाणिकीलाप्रहारैरित्यर्थः Sk.
१३. सोऽसुरः प्रवर्धते Sy. तिरतिरत्र वधार्थः ।
भूते लट् । प्रकर्षेणातिरत् । हतवा-
नित्यर्थः । क. ? प्रकरणादिन्द्र. Sk.
१४. आत्मीयेन शौर्येण लोके प्रख्यातो भवती-
त्यर्थः Sy. अत्राप्येकवाक्यताप्रसिद्धचर्यं
यत्तच्छब्दावध्याहर्तव्यो । यो राष्ट्रि
राजत ईष्टे सर्वस्य शूरश्च सः । यदा
चिरन्तनैरेव पाणिकीलाप्रहारैर्वृत्रमन्यं
वा कञ्चिदसुर प्रकर्षेण हतवास्तदास्य
हन्यमानस्य मूढा नाभिरित्येवं सर्वेषा-
मेकवाक्यता Sk.
१५. तञ्जसी M. आञ्जस्योपेता Sy.
१६. कुलं शातयन्ती Sy.
१७. Omitted by M. वीरस्य पाल-
यित्री । एतत्संज्ञिकास्तिस्रो नद्यः Sy.
१८. पयसा तत्सम्बन्धिना सारभूतेनोदकेन Sy.
१९. प्रीणयन्त्य. . . हिन्वानाः । हिविः
प्रीणनार्थः Sy बहुवचनस्थान एक-
वचनम् । हिनोतिरपि गत्यर्थः सामर्थ्या-
च्चान्तर्णीतण्यर्थः । उदकानि गमयन्तीः
? (न्त्यः) । वहन्त्य इत्यर्थः Sk.
२०. V. Mādhava ignores भरन्ते

प्रति यत्स्या नीयादर्शि दस्योरोको नाच्छा सदनं जानती गात् ।

अथ स्मा नो मधवश्चूर्तादिन्मा नो मधेवं निष्पयी परा दाः ॥५॥

प्रति यत् स्या^१ । प्रत्यदाश^२ । यस्मात्^३ । सोऽप्यम्^४ । क्षुतिमार्गं^५ । गृहम्^६ । इव^७ । अग्नि कदम्बनं^८ । तस्य^९ । सदनम्^{१०} । अवगच्छन्ती^{११} । गच्छति यथा कस्यचिद्^{१२} गृहमार्गमन्य उपविद्यन्नप्रे गच्छ-
त्येवं क्रुयवस्यावासं प्रज्ञापयन्ती सत्र गच्छति । एवं मार्गं ज्ञाते सति मधवस्त्वम्^{१३} । अस्माकम्^{१४} । अत्य-
स्तात् परिचरणाद्धेतो^{१५} । अस्मान्^{१६} । मा^{१७} । परा दाः^{१८} । यथा^{१९} । विनिर्गतशिश्न^{२०} कामचरणार्थमुत्सृष्ट
शिश्न^{२१} । धनानि पराववाति स्त्रीभ्य^{२२} ।

- १ स्प P D २ ०शं P
अस्मानिर्बुष्टामुत् Sy प्रतिशाब्दोऽत्र
धात्वर्थानुवाची । अस्मानिर्बुष्टा । आलो
चिता कृतेत्यर्थः Sk. ३ यथा Sy
४ नयनहेतुमुता स्या सा पववी । सा च
पववी उपकपयितुं क्रुयवस्यासुरस्य
गृहम् आग्निमुष्मेन गता
प्राप्ता Sy स्तुतिरत्र नीयोष्यते ।
स्तुति Sk. ५ जानती स्वकीयं
वस्तमभिमानती गौरोको न निवासस्थानं
स्वकीयं गोष्ठं यथा ऋजु प्राप्नोति ।
तद्वन्मार्गोऽप्यसुरगृहं प्राप्त Sy
यथा कश्चिद् राजा स्वस्य शत्रोनिवा
सस्थानमाप्तुं महता यत्नेन शीघ्र
गच्छेत् Sk. ६ कदम्ब P
७ एवं सबर्तं सर्वस्तुतीनां स्थानमाभयं
मवंस्तं जानती Sk. ८ स्या M.
९ ०चित् (गृहपरिचरणाद्धेतो) गृह० P
१० ०स्यावसं D
११ गाद् गता प्राप्ता Sk. १२ ०वस्त्वम्
M. स्वम् is omitted by P
१३ न । तृतीयार्थं षष्ठी । अस्मानि Sk.
१४ पुन पुनस्तेनासुरेण कृताद्रुपद्रवालो-
प्रमान रक्षेति शेषः Sy
चूर्ताद् अत्यर्थं कृतात् । कस्मात् ?
सामर्थ्यादपराधात् Sk.

- १५ अस्मान् रक्षेव नोऽस्मान् मा परि
स्याकी । अस्मानिभक्तिन मार्गेण गत्वा-
ऽस्मद्रुपद्रवकारिणमसुरं ब्रह्मीति तात्प
र्यार्थः Sy
वधातिरत्र सामर्थ्याद्विनाशार्थं परित्या-
गार्थोवा । विनीनशः परित्यागीर्वा Sk
१६ मधेवं निष्पयी । सपते स्पृहातिकर्मणो
ऽर्बतिकर्मणो वा सपः प्रजननमिहोष्यते ।
तेन हि स्त्री स्पृश्यते । स्तुत्यं च तत्
सुखकरत्वात् प्रजासन्तानकरत्वाच्च ।
अथवा सपः प्रजननमुष्यते निर्गत-
सपः कोशाक्षिष्यपः । सद्वाक्षिष्यपी । वेद्यया
सम्भोगसक्तहृदयः । स यथा वेद्ययाम्यो
बबन् ? (वृ) धनानि विनाशयति परि-
त्यजति वा मा नस्त्वं तथा परादा
इति Sk. निष्पयी स्त्रीकामो भवति ।
विनिर्गतसपः । सपः सपते स्पृहाति
कर्मणः स यथा धनानि विनाशयति
मा नस्त्वं तथा परादा N 5 16
१७ कामयच० P यथा विनिर्गतसपो
विनिर्गतसपो यथेष्टचारी वासीपति
संघेव यथा धनाभ्यस्थाने परित्यजति
तथास्मान् मा परित्यागीरित्यर्थः Sy
१८ ०सृष्टधनानि शिश्नो धनानि M
१९ V Mādhava ignores अथ ।
स्म । इत्

स त्वं न इन्द्र सूर्ये सो अस्वनागास्त्व आ भञ्ज जीवशंसे ।
मान्तरां भुजमा रीरिषो नः श्रद्धितं ते महत इन्द्रियाय ॥६॥

स त्वं न इन्द्र । स । त्वम् । अस्मान् । इन्द्र । सूर्ये । आभज । स एव । उदकेषु ।
तथाऽदारिद्र्ये । तथा जीविताशसन च सफल कुरु । अस्माकम् । किञ्च । अस्माकम् ।
अन्तरतमम् । अन्नम् । ईषदपि । मा । हिंसीरस्माभिः । तव । महते । वलाय । श्रद्धानमिद
कृतमयमस्माद्रक्षतीति ।

* अनागाःस्त्वे । PP

† मा । अन्तराम् । PP.

‡ महते । PP.

१. इन्द्रं M.

२. य उक्तगुणोऽस्ति Sk.

३. अभानि P.

४. ०र्यं M. सर्वस्य प्रेरक आदित्ये Sy.
सूर्येणात्र तद्विषयं दर्शनं प्रतिपाद्यते ।
सर्वत्र तादर्थ्यचतुर्थ्यर्थे सप्तमी । सूर्य-
दर्शनाय । सूर्यदर्शनद्वारेणाविकले-
न्द्रियत्वमुच्यते । अविकलेन्द्रियत्वार्थ-
मित्यर्थः Sk

५. आभाजय, आभिमुख्येन भक्तान् सम्भ-
क्तान् कुरु Sy. आ इत्येष
समित्येतस्य स्थाने । सम्भज Sk.

६. एदं P. वृष्टिलक्षणाभ्योऽद्भ्यः ।
वृष्ट्यर्थमित्यर्थः Sk.

७. अनागास्त्वेऽपापत्वे पापराहित्येऽस्माना-
भाजय... अनागास्त्वे । न विद्यत आगः
पापं यस्य सोऽनागाः । तस्य भावस्त-
त्त्वम् Sy. अनागास्त्वाय ।
अपापत्वार्थञ्चेत्यर्थः Sk.

८. जीवैः प्राणिभिः शंसनीये कामयितव्ये Sy.
जीवो जीवितम् । आशंस्यते प्रार्थ्यतेऽ-
साविति शंसः । जीवितायाऽऽशंसिताय
चेत्यर्थः । अथवा सूर्ये, अप्सु जीवशंसे

इत्यत्र स्वार्थ एव सप्तमी । सूर्येण तु
तत्सम्बद्धो द्युलोक उच्यते । अस्वि-
त्यप् शब्दोऽन्तरिक्षनाम । जीवशंस इ-
त्यपि पार्थिवो लोक उच्यते । तत्र
ह्यतिशयेन जीवितमाशंस्यते । सूर्य-
सम्बद्धे द्युलोके... अनागास्त्वाय त्वम-
स्मान् सम्भजेत्यर्थः Sk.

९. अत्तरं P.

गर्भरूपेणान्तर्वर्तमानाम् Sy.

अन्तराशब्दः सन्निकृष्टवचनः । सन्नि-
कृष्टं चैहलौकिकम् Sk.

१०. पालयित्रीं प्रजाम्... भुजम् । भुनक्ति
पालयतीति भुक् प्रजा Sy.
भोगम् Sk.

११. ०सीमस्मां P.

१२. स्तूयमाना हि देवता वीर्येण वर्धते Sk.

१३. अस्माभिः श्रद्धानं कृतम् ।

त्वदीयं बलं बहुमानपूर्वकं स्तुम इत्यर्थः ।
तस्मात्तादृशबलयुक्तस्त्वं मा रीरिष
इति पूर्वेण सम्बन्धः Sy.

श्रद्धतेरुत्साहार्थस्येदं रूपम् । श्रद्धित-
मस्माभिः । त्वत्स्तुतिकरणे यस्माद-
स्माभिरुत्साहः कृत इत्यर्थः । ...
अथवा 'श्रद्धितं ते' इति पूर्वानपेक्षोज्यं
पादो भिन्नमेव वाक्यम् । उत्साहस्तव
महते वीर्याय Sk.

अर्धा मन्ये श्रते अस्मा अघायि वृषा चोदस्व महते धनाय ।
मा नो अकृते पुरुहत योनाविन्द्रु जुष्यद्भ्यो वयं आसुति दाः ॥७॥

अर्धा मन्ये । सम्प्रति स्वामहम् । स्तौमि । श्रत् । अघायि ष । अस्मे । तुभ्यं मया स त्वम
स्मान् । वषिता । महते । धनाय । चोदय । पुरुमिराहत । मा । अस्मान् । अपर्याप्ते । गृहे प्रभे
दाय । इन्द्र । वृमुक्षमाणभ्याञ्जम्भ्यम् । अग्रम् । अन्यादच रमान् । ऋहि ।

मा नो वधीरिन्द्रु मा परां दा मा नः प्रिया भोजनानि प्र भौषीः ।
आण्डा मा नो मघवच्छक्रु निर्मेन्मा नु. पात्रां मेत्स्रहर्जानुपाणि ॥८॥

मा नो वधी । मा । अस्मान् । वधी । इन्द्र । मा ष । परिस्थाशी । मा ष । अस्माकम् ।
प्रियाणि । अत्रानि । अपहर्षी । अण्डस्यानि । मा । अस्मानम् । मघवन् । शक्र । निर्मेत् । मा

- * म्रस्म । PP १ भाषा M
२ अनन्तरम् Sy अघादोऽत्र पवपूरण ।
अपिचेत्यस्य वा स्थाने । अपिच Sk.
३ मनसा जानामि Sy मन्यत इति
कान्तिकर्मा । अदित्यपि सत्यनाम । सत्य
मिदं कामवेऽहम् Sk. ४ वयदृषा०
P धृषा० D धृषा० M धृषा Sy
५ स्ववीयवसविषयमारारतिगयेन स्तोत्रं
कृतमित्यर्थं Sy सिद्धये सुद् ।
तुभ्यमस्मे, इत्राय मरीयावीयेतेति ।
किम् ? सामर्थ्यात् सोमाविहृषि Sk
६ कामानां वषिता ।
वृषेति च नामात्रितम् । अतो यत्तच्छ-
ब्दावध्याहृत्यैकवाक्यता नेया । यत्स्व
वषिता स चोदयास्मान् । तासु तासु
क्रियासु प्रेरयेत्यर्थं Sk.
७ वषितामसे P
८. अस्मान् प्रेरय Sy
९. मस्मान् P
१० अनिष्पादिते धनधन्ये । धनधन्यपूर्णे
गृहेऽस्मान् वासयेत्यर्थं Sy
असंस्कृतेऽप्योग्ये स्थाने । हे पुरुहत

- सावाद्भत्यात् (मा) प्रापिम? (प्रापिय)
इति वाक्यगोप्य । योग्यं त स्थाने वेदि
माऽयोग्यमित्यर्थं Sk
११ धोनी । गृहनामतत् । गृहे धन
वायपूर्णे गृहेऽस्मान् वासयेत्यर्थं Sy
१२ अन्येभ्योऽपि स्तोत्रभ्यः Sy
१३ अत्रमानमान्यंश्च P
१४ पेयं क्षीरादिभ्यः Sy घृतक्षीरादिभ्यः Sk.
† सहजानुपाणि । PP
१५ परादानं परिस्थागः । अस्मत्कृतां पूजां
सर्वथा गृहाणेत्यर्थं Sy
१६ उपभोग्यानि धनानि Sy धनानि Sk.
१७ ंहाशी P अस्मात्स्वेव धनानि यथा
स्युस्तथा कृषित्यर्थं Sy
१८ गर्भरूपेण निषिक्तान्मपस्थानि मा
भिन । गर्भरूपेणावस्थितानस्मत्पुत्रान्
रक्षेत्यर्थं Sy किञ्चाण्डसावृष्याव
प्राण्डानि जातमात्राणि गर्भावस्थितानि
याऽपस्थान्युष्यन्ते Sk.
१९ भगवन् M
धनवच्छक्रु सर्वकार्यदाक्तेऽत्र Sy
२० निभे P मिने M विनीतश Sk.

च । अस्माकम् । शिक्षितपतनान्यपत्यानि । सहजातानि च । मा अभिन^३ ।

अर्वाङ्^{*}हि सोमकामं त्वाहुर्यं सुतस्तस्यं पिवा मदाय ।
उरुव्यचा जठर आ वृषस्व पितेव नः शृणुहि ह्यमानः ॥६॥

अर्वाङ्^४हि । अभिमुखम्^५ । आगच्छ । सोमकामम्^६ । आहु । त्वा जना । अयं च । सुत सोम ।
तम्^६ । पिवा । मदाय । बहुव्याप्तिस्त्वम्^{१०} । जठरे । आसिञ्च^{११} । स्वपितेव च । अस्मान् । शृणु ।
ह्यमान^{१४} ।

I.105.

चन्द्रमा[†] अप्सव[‡]न्तरा सुपर्णो धावते दिवि ।
न वो हिरण्यनेमयः पदं विन्दन्ति विद्युतो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१॥

चन्द्रमाः । त्रित आप्य । आपेय इति कठा । आप्य इति ब्राह्मणम् । अथ शाट्या-
यनकम्—“आप्यान् सात नयतोऽरण्ये पिपासाऽविन्दत् । ते घन्वन् कूपमविन्दन् । तन्न द्वितोऽवरो-

१. पतन्ति गच्छन्ति गमनसमर्थानि यानि तान्यपत्यानि पात्राणि Sy.
पतन्तीति पात्राणि गमनसमर्थान्य-
पत्यानि । तान्यपि Sk.
२. जानुभ्यां यानि भूमि सनन्ति गच्छन्ती-
त्यर्थः । तानि जानुषाणि । तैः सहितानि
मा विनीनशः Sy.
सहजानुषाणि । जानुभ्यां सनन्ति सम्भ-
जन्ते भूमिमिति जानुषाणि रिङ्ङन्ति
यान्यपत्यानि तान्युच्यन्ते । तैस्सह Sk.
३. मानिभः M.
- * अर्वाङ् । आ । इहि । PP.
४. ०ङ् देहि M.
५. अस्मदभिमुखः सन् Sy.
अस्मदभिमुखम् Sk.
६. सोममका० M.
७. पुराविदः Sy.
८. P. adds पदं लभन्ते कूभस्थिता
लभते प्रकाशजा नीतम्म इदं परिदेवन
before अयम् । This additional

matter with correction and
slight alteration is found
in V. M's commentary on
I. 105. 1.

६. तस्य चैकदेशं स्वांशलक्षणम् Sk.
१०. हर्षार्थम् Sy. ११. ०प्तित्वं P.
०प्तिं M. उरु विस्तीर्णं व्यचो व्यापनं
यस्य तादृशो महावयवो भूत्वा Sy.
विस्तीर्णव्याप्तिर्वा । सर्वव्यापीत्यर्थः Sk.
१२. आ समन्तात्पूरयेत्यर्थः Sy.
बहुसोममुदरे प्रक्षिपेत्यर्थः Sk.
१३. पितेव पुत्राणां वाक्यानि शृणोति तथा
नोऽस्माकं वाक्यानि . शृणु Sy.
१४. Ms. D. puts the figure ॥१०४॥
here to indicate the end of
one hundred and fourth
hymn No such number is
given in P. and M.
- † अप्सु । अन्तः । आ । PP.
- ‡ रोदसी इति । PP.

बुभुकामयत नैकतस्त्रितोऽप्यारोहसु । तौ मदाऽपिबसामतुप्यतामघ ह्येनं तदेव रयचक्रेणापिघाम
गोभिः प्रैताम् । सोऽकामयतोदित ह्यमां गातु नापं विन्वेवेति ।”^१

दिवि । उदकस्य । मध्ये । युष्माकमाधारमूतश्चन्द्रमा । सुपतन । आधावते । तथा सति
हिरण्यसदृशपमन्ता । तस्य । विद्युत् । न । वो युष्माकम् । जना पदम् । लभन्ते कूपस्थिता न
लभन्ते प्रकाशम् । जानीतम् । मे । इदं परिदेवनम् । धायापृथिव्यी ।

१ B Ghosh, *op cit* p 20

२ बीप्यसुबकस्य M

मान्तरिक्षासुबकमये मण्डले Sy

अम्मये स्वमण्डले स्थित इत्यर्थः Sk

३ चन्द्र M

चन्द्रमाद्भावनं सर्वस्य जगतो निर्मिमीत

इति चन्द्रमा Sy

४ क्षोभनपतन । यद्वा सुपर्ण इति

रश्मिनाम । सुयुष्माक्ष्येन सूर्यरश्मिना

युक्तः Sy

सुष्टु प्रीणयिता । द्धावमिता मनसा

मित्यर्थः । अथवा सुपर्णशब्दो रश्मि

नाम । सामर्थ्यान्चान्तर्णीतमत्वर्थः ।

रश्मिनाम् Sk.

५ आधारवते P

आङ् मर्यादायाम् । एकेनैव प्रकारेण

धावते क्षीघ्रं गच्छति Sy

मर्यादया सर्वकालं गच्छति Sk.

६ सुवर्णसदृशपमन्ता । यद्वा हितरमणीय

प्रकृताः Sy

मेमी रयचक्रयारोच्यते । हिरण्यम्यो

नेमयो यासां ता हिरण्यनेमयः ।

तासां सम्बोधनं हिरण्यनेमयः Sk.

७ विद्योतमाना रश्मयः Sy

८. मेवा M.

६ पावस्थानीयमप्रम् Sy

पावनिधानात्तत्राकारं यत्कर्त्तव्यावायुप

भायते तत्पदमित्युच्यते Sk

१० मदीयानीन्द्रियाणि कूपेनावृत्त्वात्

लभन्ते । अत इदमनुचितम् । तस्मात्

कूपान्मामुत्तारयतेत्यर्थः Sy

पश्यन्तीत्यर्थः । हे विद्युत् ! चन्द्रमा

उदकमये स्वमण्डले व्ययस्थित सर्ववा

दिवि गच्छन्नुपलभ्यते । युष्माकं तु हे

विद्युत् ! धर्मान्योऽप्यत्र पदमपि नोप

लभ्यत इत्यर्थः Sk.

११ स्तोत्रम् । जानीतम् । यद्वा मदीयं

कूपपतनरूपं यदिवं बुद्धं तववगच्छतम् ।

मदीयं स्तोत्रं श्रुत्वा मदीयं बुद्धं

ज्ञात्वा वाऽस्मात् कूपान्मामुत्तारय

तमित्यर्थः Sy

वित्तं मे अस्य । श्रवणेन च यन्

ज्ञानं तद्विहाभिप्रेतम् । अस्येत्यपि सति

हितत्वात् स्तोत्रस्य प्रतिनिर्देशः । द्विती

यार्थं च पच्छी । शृणुतं ममेवं स्तोत्र

मित्यर्थः । अथवाऽस्येति बुद्धस्य प्रति

निर्देशः । विज्ञानीतं ममेवं कूपमि

पतनमिति विज्ञापनं चेदमुत्तारणार्थं

क्रियते । विज्ञानीतमिदं बुद्धम् ।

विज्ञाय धातानुग्रहस्वभावकृतया मामित

कूपानुत्तारयतमित्यर्थः Sk.

अर्थमिद्वा उ अर्थिन आ जाया युवते पतिम् ।

तुञ्जाते वृष्ण्यं पयः परिदाय रसं दुहे वित्तं मे अस्य रोदसी ॥२॥

अर्थमित् । अभिलपितमर्थम् । अर्थिनो लभन्ते । रसी च । पतिम् । आश्रयते । द्यावा-
पृथिव्यौ च । वर्षणनिमित्तम् । स्वसार मनुष्येभ्यः प्रयच्छत । आदित्यश्च रश्मिभिः सर्वत
आदाय । तम् । क्षरतीति मुमूर्षो परिदेवनमिति ।

सो षु देवा अदः स्वर्वं पादि दिवस्परि ।

मा सोम्यस्य शंभुवः शूने भूम कदा चन वित्तं मे अस्य रोदसी ॥३॥

सोषु देवाः । यज्ञाभावादेतत् सर्वम् । देवा । न । स्वर्गान् । अन पादि । न वय

* अर्थम् । इत् । वै । ऊं इति । PP.

† तुञ्जाते इति । PP.

‡ रोदसी इति । PP.

१. द्यावापृथिव्योर्विश्वेषां वा देवाना प्रसादेन Sk.

२. अर्थिनो धनमपेक्षमाणाः पुरुषा... अपे-
क्षितं धनं प्राप्नुवन्त्येव । नाह
प्राप्नोमि Sy.

३. अन्यदीया भार्या । पतिं स्वपतिम् आ
युवते । आभिमुख्येन प्राप्नोति । मदीया
तु मद्विरहाद्धताऽऽसीत् Sy.

४. अपिच संयुक्तौ तौ जायापती वृष्ण्यं
वीर्यरूपं पय उदकं तुञ्जाते प्रजननाया-
न्योन्यसंग्रहनेन प्रेरयतः । तदनन्तरं
रसं पुरुषस्य सारभूतं वीर्यं परिदाय
गर्भाशयेनादाय गर्भरूपेण धृत्वा दुहे दुग्धे
पुत्ररूपेण जनयति । मम तु पुत्रोऽपि
नोत्पद्यते... तुञ्जाते तुजि पिजि
हिंसाबलदाननिकेतनेषु Sy.

५. वृष्ण्यमित्यपठितमपि बलनाम । साम-
र्थ्याच्चात्र तत्कारणे तच्छब्दप्रयोगः Sk.

६. पय इत्युदकनाम । पुष्टिलक्षणस्य बलस्य
कारणभूतं वृष्टिलक्षणमुदकम् । कथं

पुनर्वृष्टिलक्षणमुदकं द्यौः पृथिवी वा
ददाति ? उच्यते । दिवो हि वृष्टिः
पतति । यच्च वृष्टेहेतुभूत यज्ञादिकर्म
तत् पृथिव्या क्रियते । अतस्तयोर्वृष्टि-
हेतुत्वात् एव वृष्टिलक्षणमुदकं दत्त-
मिति ? (त्त इति) व्यपदिश्यते Sk.

७. आदादेक M.

८. ०न्ती० P. D. उदकमादाय वृष्टचर्यं
मध्यमाय ददाति Sk

९. V. Mādhava ignores इत् ।
वै । उ and वित्तम् etc.

§ सो इति । सु । देवाः । अदः । स्वः । अव ।
PP.

१०. सो षु मैव Sy. अस्मत्प्रभवं पुत्रपौत्रादि-
कुलम् Sk.

११. देवानां P

१२. स्व. स्वर्गे वर्तमानम्, अदः तदस्मदीयं
पितृपितामहप्रपितामहात्मकं सन्तानं,
दिवस्परि दिवश्चोपरि वर्तमानम् Sy.

१३. पाति M. अवपन्नं विपन्नं प्रभ्रष्टं मा
भूत्, मम पुत्राभावात् । पुत्रेण लोकाब्
जयति Sy अधः पतत्... स्वर्गात्
प्रच्युत्य नरकं मा गादित्यर्थः Sk.

सोमार्हस्य पितृगणस्य । सुखस्य भावयितुः । केवलत्वाय । कथा । विदपि । भवामेत्यानुष्याय
यज्ञमाप्तास्त इति ।

यञ्च पृच्छाम्यवमं स तद्वतो वि व्रीचति ।

कं श्रुत पृथ्व्यं गतं कस्तद्विमतिं नूतनो विचं मे अस्य रोदसी ॥४॥

यज्ञं पृच्छामि । विस्पष्टम् । वदतु यज्ञं सत्यमेवाश्रितं रक्षतीति यज्ञस्य । पुरा वृष्टम् ।
आनुशंस्यम् । क्व । गतम् । कस्तदानीम् । सम्प्रति । तत् । नः । विभर्तीति ।

१ सोमसम्पादिन Sk.

२ ०यित् M.

पुत्रस्य Sy

सुखं यवात्मनो भावयति अनयति प्राप
यति वा तच्छम्नु । तस्य शम्नुवा
सोमपादिनः सुखिनश्च पितृपिताम
हाधिकुलस्य तत्प्रभवत्वेन सम्बन्धितः
सन्तो वयमित्यर्थः Sk.

३ ०स्त्रवाय P

शूनो अपगमने । ऋषादिदपि मा भूम ।

मुष्मत्प्रसादात्मन पुत्रा जायन्ताम् । अतो

मामस्माद् ब्रुवातुत्तारयतेत्यर्थः Sy

शूनं बृद्धं स्वयतेर्बृद्धपर्यत्वात् । तच्च

बृद्धं नेष्यते । तदिह परिगृह्यते । किं

पुनस्तत् ? ब्रुक्षं पापं वा । ब्रुक्षपाप

शब्दयोर्भावितरपर्यायः शूनशब्दः ।

द्वितीयापेक्षेया सप्तमी । भूमेत्यपि

भवति प्राप्त्यर्थः । ब्रुक्षं पापं वा (मा)

प्रापाम Sk.

४ ०बन्नि P

५ भावने० P

६ V Mādhava ignores मो । वु ।

विचं परि । and विसं etc.

७ द्विप० D M

८ मह्यमुपविशतु येनाहं सुखमविगुणं

करोमीत्यर्थः Sk

९ यज्ञं यजनीयम्, अवनं सर्वेषां देवा-

नामाविभूतम् तमग्निं पृच्छामि ।

यन्मया पृष्टं तद् देवानां ब्रूतः सोऽग्नि-

विविध्य कथयतु Sy

तच्छब्दश्च्युतेर्ब्रूवोऽप्याहार्यः । यमग्नि

महं यज्ञं पृच्छामि । सोऽग्निस्तत् ।

व्यत्ययेनात्र मर्षुसकता । तं

यज्ञम् Sk.

१० पूर्वं विरस्तनम् Sk.

११ नम्रं स्तोतुम्यं कृतं भेषः Sy

१२ कुत्रेवानीं वर्तते Sy

येन सत्येनाग्निर्यष्टमापन्नूपो रक्षति

क्व तस्य स्तः सत्यं गतमित्यात्मन

आपन्नोऽरक्षणात्पुपात्मनोऽयं परिवेवना

वा Sk.

१३ कस्तद्विदानीं M.

पूर्वकालीनम् Sy

१४ तनः P D

१५ नूतनो नवतरस्तवत्तोऽयं कः पुत्रपत्तद्

नम्रं धारयति । यद्वि त्वय्यवर्तिव्यत

मनेदृशी वशापि नामविध्यत् । अतस्तत्

क्व गतमिति कथय Sy

१६ V Mādhava ignores यज्ञम् ।

पृच्छामि । भवमम् । सः । तत् । ब्रूतः

and विसं etc.

^१अमी ये देवाः स्थानं त्रिषु रौचने दिवः ।

कद्धं ऋतं कदन्तं कं प्रत्ना व आहुतिवित्तं मे अस्य रोदगी ॥७॥

अमी ये^१ । दिवः^२ । आरोचनं^३ आस्त्ये । त्रिषु^४ स्थानेषु पौर्याणाम्भावेन । ये । देवाः ।

भवत्ये^५ पार्थिवाश्च देवगणा आदित्यतेजोभिरवष्टया वर्तन्ते एव मा यमिता । तत्र । त । गाम् ।

आनृशस्यम्^६ । क्व वा । शठ्यमयजमानविषयम् । तत्र माग्नाणि । पुनः । भाद्रयो ह्या ।

आहुति^{११} ।

कद्धं ऋतस्यं धर्णासि कद्धरुणस्य चर्चराम् ।

कदर्यम्णो महस्पथातिं क्रामेम दृष्ट्यो वित्तं मे अस्य रोदगी ॥६॥

कद्धं ऋतस्यं । क्व । युष्माकम् । आनृशस्यम् । तत्र गाम् । तत्र । तत्र । तत्र । तत्र ।

पापकृष्टिषयम्^{१५} । दर्शनम्^{१६} । क्व वा । अर्यम्णो दानादिविषय मत्स्यम्^{१७} । तत्र मार्गाणि । दृष्ट्यानिर्गता ।

* अमी इति । PP.

१. यो M.

२. द्योतमानस्य सूर्यस्य Sy.

३. दीप्तिविषये वर्तन्ते । सूर्यप्रकाशेषु स्थानेष्वित्यर्थः Sy. दीप्ते च दिवः सम्बन्धिन्यादित्यमण्डले Sk.

४. पृथिव्यादिषु Sy. त्रिषु लोकेषु Sk.

५. ०वी M

६. ये । देवाः omitted by P. and D. यच्छब्दश्रुतेस्तच्छब्दोऽध्याहार्यः । तान् पृच्छामि Sk

७. भवत P. द. अदि० P.

८. ०स्य P. स्तोत्रविषयम्... सत्यम् Sy. सत्यम् Sk

९. शठ्य० D. M

द्वेषद्विषयमसत्यम् Sy. असत्यम् Sk.

११. ईदृग्भूतदुःखानुभवेन मया पूर्वमनुष्ठितो यागसमूहो युष्मान्न प्राप्तोदित्यनुमिमे Sy. सत्यासत्यविवेकिभूता यूयं यज्वानं सन्तं मामित आपदो न रक्षथेत्येवमुपालम्भोऽयम् Sk.

१२. V Mādhava ignores अमी and वित्तं etc

१३. सत्यम्याभिमतफलाप्रापणस्य Sy.

१४. असत्यभूता. स्वैत्यर्थं । अथवा च इति निर्धारणं पाठो । ऋतशब्दोऽप्यादित्यवचनं । धर्णमीत्यपि चलनात् । क्व युष्माकं मध्य आदित्यस्य भक्तानुग्रहसामर्थ्यलक्षणं चलम् Sk.

१५. ०द्वियम् M.

१६. अनुग्रहदृष्ट्या दर्शनम् Sy. भक्ताभक्तविवेकज्ञानमित्यर्थः. Sk.

१७. च P. १८ अरीणा नियन्तुरेतत्सज्ञकस्य देवस्य सम्बन्धिना Sy

१८. महानुभावस्य Sy.

अतिशयदेवतामाहात्म्यम् Sk.

२०. शोभनमार्गेणोष्टदेशप्रापणं. . क्व गतम्? एतत्सर्वं युष्मास्वेव वर्तते । न कुत्रापि गतम् Sy.

युष्मत्प्रसादात् स्वगृहगमनपथा वयमतिक्रामा (मे)मेत्याशास्महे Sk

२१. ०र्ण P

पुर्बुद्धीन् । अतिक्रामेन ।^१

अहं सो अस्मि यः पुरा सुते वदामि कानि चित् ।

त मां व्यन्त्याद्योर्षु वृको न तृष्णजं मृगं विच मे अस्य रोदमी ॥७॥

अहं सो अस्मि । अहम् । स । अस्मि । य । पुरा भवताम् । सुते सोमे स्तोत्राणि । कानि । चित् । वदामि । तम् । मां । खादन्ति । आध्य कामा न यक्ष्ये न दास्यामि न भोक्ष्यामीति । वृक एवा । तृष्णा जाता यस्य तं तृष्णजमुदकस्थानं प्रति गच्छन्तम् । मृगम् । इवति ।^१

सं मां तपन्त्यभितः सपत्नीरिव पशवः ।

मूषो न शिश्रा व्यदन्ति माध्यः स्तोतारं ते शतक्रतो विच मे अस्य रोदसी ॥८॥

सं मा तपन्ति । सन्तपन्ति । माम् । अभितं सपत्नीरिव । सपत्यं । कूपपशवः । मूषि

- १ पापबुद्धीन् अस्मदनिष्टाभरणपराञ्च शत्रून् Sy पापबुद्धीन् वृकप्रभृतीन् Sk.
- २ ०मे M. अतितरेम । तं कृताहस्मात् कूपपात सक्षणाद् बुद्ध्याद् वयमुत्तीर्णा भवेम Sy
- ३ V Mādhava ignores वित्तं etc.
- * ध्युम्ति । आध्यः । PP
- ४ मग्नवृक Sk.
- ५ अहम् । स । अस्मि omitted by M. न स्वस्य कश्चित् Sy
- ६ काग्यप्यत्यन्तोःकृष्टानि Sk
- ७ उक्तवानस्मि । तस्मात्किमर्थं मां परित्यजथ Sy भूतेष्वं कृत् । उचितवान् Sk
- ८ तं मां युष्माकं स्तोतारं सन्तम् Sk. नैतद्योग्यं युष्माकं स्तोता सन्नहमेवम सम्पद्यमानं कानैर्बाध्य इत्येवमय मुपासन्म Sk. ९ असम्पद्यमाना उद्वेगेन मारयन्तीवेत्यर्थः Sk.
- १० अभिसहितपुत्राद्यप्राप्त्या अनिता मानस्यो व्यथा Sy आद्यय कामा उच्यन्ते । यक्ष्ये भोक्ष्ये अर्थिभ्यो दास्ये

- इत्येवमादयः कामा Sk.
- ११ भोक्ष्ये is suggested for भोक्ष्यामि ।
- १२ वृकश्चा P M. वृकश्चा D यथा ऽरथ्यश्वा मध्येमार्गं भक्षयति तद्वत् Sy १३ ०स्माय P
- १४ गच्छन् न M.
- १५ V Mādhava ignores वित्तं etc.
- † शतक्रतो इति शतऽक्रतो Sy
- १६ सामर्थ्यवित्तर्णीतिप्यर्थः । तापयन्ति Sk १७ अभिशब्दादयमुभयार्थे तत्किं । वामपाश्वरतो वक्षिणपाश्वरतश्चेत्यर्थः । अथवा, अग्रतः पृष्ठतश्चेत्यर्थः Sk.
- १८ समान एक पतिर्यासां । तां सपत्यो यथैकं पतिमभित पीडयन्ति । परस्परं वा पीडयन्ते Sy
- १९ यथा सपत्य एकं भर्तारमात्मानमेव वा परस्परतः सन्तापयन्ति तद्वत् Sk.
- २० ०पशवः P D M कूपमित्यः Sy कूपमित्य इष्टका वेह पशव उच्यन्ते । ता हि कूपस्य पशुस्थानीयाः । इमां कूपमित्य इष्टका वेत्यर्थः Sk.

काः^१। इव^२। अस्नातानि सूत्राणि^३। व्यदन्ति स्वाङ्गाभिधान वा स्याच्छिश्नानि व्यदन्ति सन्त-
पन्ति। मा। आध्यः^४ कामाः। स्तोतारम्^५। ते। शतक्रतो^६। यथा प्रजननानि वेष्टनत्वचा वृतानि
तद्वत् कामा मा परिवृण्वन्ति^७।

* अमी ये सप्त रश्मयस्तत्रा मे नाभिरार्तता ।

त्रितस्तद्वेदायः स जामित्वाय रेभति वित्तं मे अस्य रोदसी ॥६॥

अमी ये सप्त^८। अमी^९। ये^{१०}। सप्त^{११}। आदित्यरश्मय^{१२}। तेषु^{१३}। मम^{१४}। नाभिः^{१५}। आतता^{१६}
ते हि सर्वेषा^{१७} नाभिषु^{१८} सम्बद्धा^{१९} भवन्ति^{२०}। तमिममर्थम्^{२१}। अपा पुत्र^{२२}। त्रित^{२३}। जानाति^{२४}। स तेनादित्येन^{२५}।
जामित्व^{२६} तदनु^{२७} (?) पालयितुम्^{२८}। स्तीति^{२९} तान्^{३०} रश्मीनिति^{३१}।

१. यथा मूषिकाः... शिश्नानि कुचिन्देन वायितान्यन्नरसेनालिप्तानि सूत्राणि भक्षयन्ति। यद्वा शिश्नशब्देन प्रजननमेवोच्यते। तच्चोपचारात् पुच्छे वर्तते। यथा स्वकीयानि पुच्छानि घृततैलादिभाण्डे प्रक्षिप्योर्ध्वमुत्कृष्य व्यदन्ति लिहन्तीत्यर्थः। एवं मामाध्यो भक्षयन्ति। नचैतद् हे इन्द्र ! तव स्तोतुर्न्याय्यम्। तस्मात्कूपान्मामुत्तारय Sy. २. स्तुतानि P.

३. किं पुनरत्र शिश्नशब्देनोच्यते? वायितं सूत्रम्। तद्धि शौचाहं भवति अन्नगन्धित्वात्। वेष्टितं च तन्तुवाय-यन्त्रे। अथवा शिश्नशब्दः प्रजननवचनः। इह तु तत्सादृश्यात् पुच्छः शिश्नमुच्यते। मूषिको वायितानि सूत्राणि पुच्छानि वा तैलभाण्डे घृतभाण्डे वा प्रक्षिप्य ततश्चोद्धृत्य व्यदति, एवं व्यदन्ति विविधमदन्ति खादन्ति मामाध्यो यागादिकामाः Sk.

४. विविधं भक्षयन्ति Sy.

५. मध्यः P. माध्यद् M.

असम्पद्यमानैर्यागदानादिभिरुत्पादिता मानस्यः पीडाः Sy

६. बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञ वा Sy.

बहुकर्मन् बहुप्रज्ञ वा।... नैतद्योग्यं यत्तव स्तोता सन्नहमेवमसम्पद्यमानैः कामैर्वाच्य इत्येवमुपालम्भः Sk.

७. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* अमी इति। PP.

८. द्युलोके वर्तमानाः सप्तसंख्याकाः Sy.

९. सूर्यरश्मिष्वध्यात्मं सप्तप्राणरूपेण वर्तमानेषु Sy. १०. नाभिः M. नाभिशब्दोऽत्र प्राणमात्रोपलक्षणार्थो द्रष्टव्यः। प्राणः Sk. ११. आत P. सम्बद्धा। ऋषिरात्मानमेव परोक्षतया निर्दिशति Sy. अवबद्धा।

आयत्तेत्यर्थः Sk. १२. ०भिम् P.

१३. सम्बन्धि P. १४. तत्पूर्वोक्तं

वृत्तान्तम् Sy. १५. ऋषिः Sy.

१६. तीर्णतमस्तिरस्कृताज्ञानः Sy.

त्रितो नाम ऋषिः Sk.

१७. आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण प्रतिनिर्देशः। अहं त्रितो वेद्वीत्यर्थः Sk.

१८. तोदि० M. १९. कृपाश्रिगन्तृत्वाय

Sy. जामिशब्दः समानजातीयवचनः।

समानजातीयत्वार्थम्। ताङ्गाव्यप्रतिप-

त्यर्थमित्यर्थः Sk. २०. तनु P.

२१. पाययि० P. D. २२. स्तेनति P.

२३. V. Mādhava ignores वित्तं etc.

* अमी ये पञ्चोचणो मध्ये तस्युर्महो दिवः ।

देवत्रा नु प्रवाच्यं सध्रीचीना नि वावृत्वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१०॥

अमी ये । "तत्र इन्द्रस्तद्वरण" इत्यस्यामुषि वक्ष्यमाणा पञ्च । अमी । वपितार ।
ये । मध्ये । दिवः । तिष्ठन्ति । तेषु देवेषु । क्षिप्रं मयाऽभिलषितम् । वाच्यं ते । सहभूता ।
निवर्तन्तु मा प्रति ।

सुपर्णा एत आसते मध्यं आरोधने दिवः ।

ते संधन्ति पथो घृक तरन्त यद्धतीरुपो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥११॥

सुपर्णा एते । सुपतना । एते रश्मय । निवसन्ति । स्वर्गलोकस्य । अपिधान
आदित्यमण्डले । ते । निषेधन्ति । मार्गात् । अन्वगच्छन्तम् । वृकं य पशुषु हृतेषु मां
भक्षितुं कूपेऽवहृष्ट दृष्ट्वा सरस्वत्या परस्मात् कूलात् तस्या । महती । अप ।

* अमी इति । PP

१ यद्वा अग्निर्यापु सूर्यश्चन्द्रमा विद्युदित्येवं
पञ्चसहस्र्याका Sy

२ कामाभिर्यका Sy

३ दिवं D ४ तेषां देवानाम् Sk.

५ स्तोत्रमस्मान्नि Sk.

६ प्रशसनीयं देवानां योग्यं मवीयं
स्तोत्रम् Sy

७ सहाञ्चन्तो युगपद्वागच्छन्तस्ते देवा
मवीयं परिचरणं स्वीकुर्यन्ति

सहाञ्चन्तीति सध्रीचन् । त एव
सध्रीचीना Sy

सहगमनशीला इत्यर्थः Sk.

८ The correct reading should
be निवर्तन्ताम् ।

तवनन्तरं सुप्ता सन्तो निवर्तन्ते Sy
माम्यतोगमन् । अस्मान् प्रत्यागच्छन्ति
त्यर्थः Sk.

९ V Mādhava ignores मह
and वित्तम् etc.

† रोदसी इति PP in all the

stanzas where this word
occurs

१० सुपर्णा । रश्मिनामृतम् । शोभनपतना
Sy ११ ते P

१२ सूर्यरश्मय Sy तिष्ठन्ति Sk.

१३ लोके तस्य M

१४ सर्वस्यावरके ष्याप्ते आरुष्यत
मात्रियतेऽनेनेत्यारोधनम् Sy

आरोहति मर्यादया रणद्वि वा समासीत्या
रोधनमादित्यमण्डलमिहामिप्रेतम् Sk.

१५ अन्तरिक्षस्य मध्ये Sy

१६ निवारयन्ति Sy

सेधतिर्गतिकर्मा सामर्थाच्चान्तर्णीत
व्यर्थः । सुदोऽपि सोपसर्गाथो ब्रष्टव्यः ।
स्रोद्धथे ष्ट) अपगमयतु Sk.

१७ अस्मद्गमनमार्गात् Sk.

१८ The proper reading should
be अन्वागच्छन्तम् or अनुगच्छन्तम्

१९ अरुष्यदवानम् Sy

२० यद्ध इति महन्नाम Sy

२१ मतिरप P मह रप M

तरन्त^१ कञ्चन वृकमिति ।

नव्यं तदुक्थ्यं हितं देवासः सुप्रवाचनम् ।

ऋतमर्षन्ति सिन्धवः सत्यं तातान् सूर्यो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१२॥

नव्यं तदुक्थ्यम् । नवतरम् । उक्थार्हम् । तत् स्तोत्रम् । भवत्सुनिहितम् । देवा । शोभन-
प्रवाचनम् । उदकम् । गमयन्ति । नद्यो भवद्भिः प्रहिता । सूर्यश्च तेजोभिः । सत्यम् । विस्तारयति ।

अग्ने तव त्यदुक्थ्यं देवेष्वस्त्याप्यम् ।

स नः सत्तो मनुष्वदा देवान्यच्च विदुष्टरो वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१३॥

अग्ने तव । अग्ने । तव । एतत् । प्रशस्यम् । देवेषु । ज्ञातेयम् । अस्ति । स त्वम् ।

१. कूपपतनात्पूर्वं त्रितं दृष्ट्वैनं भक्षयितुं कश्चिदरण्यश्वा महतीं नदीं तृतीर्षु-राजगाम । स च सूर्यरश्मीन् दृष्ट्वाऽ-यमवसरो न भवतीति निववृते । अतो रश्मयो वृकं निषेधन्तीत्युच्यते । यास्क-पक्षे तु, आप इत्यन्तरिक्षनाम । यद्द्वती-रपो महदन्तरिक्षं पथः पथा द्वादशराश्या-त्मना मार्गेण तरन्तं वृकं चन्द्रमसं सूर्य-रश्मयो निषेधन्ति । अहनि हि सूर्य-रश्मिभिर्निरुद्धश्चन्द्रमा निष्प्रभो दृश्यते । अतो निष्प्रभं कुर्वन्तीत्यर्थः Sy. अस्मान् भक्षयितुमुत्तरन्तम् Sk.
२. V. Mādhava ignores मध्ये and वित्तं etc.
३. तदुक्थ्यम् P.
४. तच्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दो-ऽध्याहर्तव्यः । यदस्माभिः कर्तुमुप-क्रान्तं नव्यं नवं तत् । अन्यैः स्तोत्रभि-रकृतपूर्वमित्यर्थः Sk.
५. प्रशस्य स्तुत्यर्हम् Sy.
६. तद् भवदीयं बलम् Sy युष्मत्स्तोत्रम् Sk. ७. भवत्सन्निहितं P. D. युष्मासु निहितम् Sy. हितम् । कस्मै ? सामर्थ्यादिस्मदभिप्रेतकरत्वादस्मभ्यं युष्म-भ्यं वा वीर्यवृद्धिकरत्वात् Sk.
८. ० प्रवावामनम् P. सुष्ठु ऋत्विग्भिर्वा-चयितुं शक्यम् । एवंभूतम् Sy. अत्यन्तोत्कृष्टं चेत्यर्थः । अथवैवमन्यथा-

- स्यार्धर्चस्यार्थयोजना । युष्माकं माहात्म्यं नव्यम् । नौतेरर्चतिकर्मण इदं रूपम् । स्तुत्यं तत्प्रशस्यमुक्थ्यं च हितं च स्तोत्रभ्यो हे देवासः सुप्रवाचनं सुष्ठु प्रवाचनार्हम् । प्रख्यापनार्हमित्यर्थः Sk.
९. आलस्यराहित्येन सर्वदा प्रेरयन्ति । अशोष्याः सत्यः प्रवहन्तीत्यर्थः Sy. वहन्तीत्यर्थः । . . . अथवा ऋतशब्दोऽत्र यज्ञवचनः । आदित्यवचनो वा । सिन्धवो रश्मय उच्यन्ते । यज्ञमादित्यं वा प्रति रश्मयो गच्छन्तीत्यर्थः Sk.
 १०. युष्मदीयेन बलेन . . . स्यन्दनशीलाः Sy
 ११. ०ता P.
 १२. सर्वदा विद्यमानं स्वकीयं तेजः Sy. अविस्वादि स्वं ज्योतिः Sk.
 १३. V. Mādhava ignores वित्तं etc. * विदुःस्तरः । PP.
 १४. श्रुतिप्रसिद्धम् Sy. तच्छब्दसमानार्थत्य-च्छब्दश्रुतेर्योग्यार्थसम्बन्धो यच्छब्दोऽध्या-हर्तव्यः । यदिदमस्माभिः कर्तुं प्रक्रान्तं हे अग्ने तव त्यत् तत् Sk.
 १५. स्तोत्रम् Sk.
 १६. दानादिगुणयुक्तेष्विन्द्रादिषु Sy निर्धारण एषा सप्तमी । देवानां मध्ये Sk.
 १७. जाते० M. आपिर्वन्धुः । तस्य भावः । बान्धवम् Sy. ज्ञातित्वं तवास्माभिः सह । ज्ञातिश्च त्वमस्माकमित्यर्थः । सर्वयजमानानां हि ज्ञातिभूतोग्निः Sk.

अस्माकम् । मनुष्यवद् वेद्याम् । निपण्ण । देवान् । यज् । विद्वत्तरः ।

सुचो होता मनुष्वदा देवाँ अच्छा विद्वत्तरः ।

अग्निर्हृद्या सुषूदति देवो देवेषु मेधिरो वित्त मे अस्य रौदसी ॥१४॥

सत्तो होता । निपण्ण । होता वेद्याम् । मनुष्वद् । विद्वत्तरः । अग्निः । हृद्यान्यादाय । देवान् । प्रति । प्रेरयति । देव । देवेषु । यज्ञिय ।

ब्रह्मा कृणोति वरुणो गातुविदं तमीमहे ।

व्यूरोति हृदा मुति नव्यो जायतामृत वित्त मे अस्य रौदसी ॥१५॥

ब्रह्मा कृणोति । स्तोतृभ्य परिवृद्ध कर्म । वरुण । करोति । मार्गस्य लम्भयिता रम् । तम् । अयमभियाचामहे कृपादुत्तरणम् । स हृदयेनेव । सुमति स्तोतृभ्य । प्रकाशयति ।

१ यथा मनुनां यज्ञे तद्वत् Sy

२ यज्ञे Sy

३ होता मन्वेत्यर्थः Sk

४ हृदिनि पुनय Sy

५ अतिशयेन विद्वान् । किम् ? सामर्थ्या शब्दन् आत्माकं वा भक्तताम् Sk.

६ V Mādhava ignores आ and वित्त etc. आ शास्त्रमर्यादया Sy

* विद्वत्तरः ।

† सुषूदति PP

७ वेदानामाह्वता Sy

८ ंधा P

९ मनुष्यव् P मनुष्य M

मनोरिवात्माकं यज्ञे Sy

१० हृद्या हृद्यानि, अस्मदीयानि हृदीषि । मर्यादायामाकारः । शास्त्रमर्यादया यथाशास्त्रम् Sy

११ अच्छ आभिमुख्येन Sy

१२ प्रेरयतु Sy, अग्निर्हृद्या हृदीषि सुषूदति संस्करोति Sy १३ ंयं D मेधावी Sy यज्ञकारीत्यर्थः Sk.

१४ V Mādhava ignores आ and वित्त etc.

१५ परिवृढं तद्रक्षणकर्म कर्म Sy तच्छब्द भूतेर्यच्छब्दोऽप्याहर्तव्यः । यो ब्रह्म स्तुतिलक्षणम् Sk.

१६ ंणं M.

अभिष्टस्य निवारयिता वेव Sy

१७ करोतिरन्तर्णीतव्यर्षः । कारयति कामान् । स्तोतृनिरात्मानं स्तावयतीत्यर्थः Sk.

१८ गातोर्गस्य कुक्षनिवारकस्य लम्भयि तारं वरुणम् Sy गमनस्य वेदितारम् । यज्ञान् प्रति गन्तुं शतारमित्यर्थः Sk.

१९ ंतारस्तं M

२० अभिमत्फलं याचामहे । ईमह इति याञ्जाकर्मा Sy

२१ ंणार्थम् P २२ हृदयेनेव P षड्यर्थः एषा तृतीया । अस्मद्ब्रह्मस्य Sk.

२३ मननीयां स्तुतिम् Sy ज्ञानम् । मय मनसो ज्ञानमुत्पादयतित्यर्थः Sk.

२४ उच्चारयतीत्यर्थः Sy लोड्येयं लद् । प्रकाशयतु Sk.

सत्कृत्य^१ सन्नधुनाऽस्माकमस्मिन् कूपे पूर्णमुदकम्^२ । जनयतु^३ ।

असौ यः पन्था^४ आदित्यो दिवि प्रवाच्यं^५ कृतः ।

न स देवा अतिक्रमे^६ तं मर्तासो^७ न पश्यथ वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१६॥

असौ यः^४ । सर्वेषां स्तोत्रार्थम्^५ । य । अयम् । आदित्याख्य । पन्था^६ । दिवि । कृत^७ ।
सः । देवा^८ । मनुष्यै^९ क्षुद्रैरतिक्रमितुं न शक्यते । तमिमम्^{१०} । मनुष्या^{११} । न । पश्यथाभ्युदयावहम्^{१२} ।

त्रितः^{*} कूपेऽवहितो देवान्हवत उतये ।

तच्छुश्राव बृहस्पतिः कृण्वन्नहूरणादुरु वित्तं मे अस्य रोदसी ॥१७॥

त्रितः कूपे । यदाऽस्य सूक्तस्य कुत्स एव^{१६} द्रष्टेति दर्शनं तदानीमिय योजना पुराऽहमिव

१. सोऽयं नव्यः स्तुत्यो वरुणोऽस्माकम्, ऋतं जायतां सत्यभूतोऽस्तु Sy.
- नव्यः स्तुत्यश्च जायताम् Sk.
२. ऋतम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया । ऋते यज्ञे मदीये । अथवा तृतीयपादः प्रथम-पादानन्तरं योजयितव्यः । यो ब्रह्म कृणोति वरुणो यश्च प्रकाशादिकरणेन सर्वप्राणिनां व्यूर्णोति हृदयस्य मतिं घटादिविषयं ज्ञानं तं वयमीमहे । नव्यो जायतामृतेऽस्मदीय इति Sk.
३. V. Mādhava ignores वित्तं etc
४. असौ यः असौ यः M
५. प्रवाच्यं प्रकर्षेण वचनं यथा भवति तथा... निर्मितः । यथा सर्वैः प्राणिभिर्दृश्यते तथा वर्तमान इत्यर्थः Sy.
६. सततगामी । यद्वा ब्रह्मलोकं गच्छतामुपासकानां मार्गभूतः Sy.
- पन्था इति पततेर्गत्यर्थस्य गन्तृवचनो न मार्गशब्दपर्यायः । असौ य उदयास्तमयलक्षितेन मार्गेण गन्ता तद्वान् वाऽऽदित्यः Sk.
७. प्रकाशकरणार्थं स्थापितः । ... केन ? सामर्थ्यादादित्येनैव भवद्भिर्वा देवैर्वा

विधात्रा वा Sk.

८. हे देवाः !
९. ऽतु P. सोयमादित्यो युष्माभिरपि... अतिक्रमितुं न शक्यः । युष्मज्जीवनस्य तदायत्तत्वात् । सति हि सूर्ये वसन्तादयः काला निष्पद्यन्ते । कालेषु च यागाः क्रियन्ते । यागेषु च सत्सु भवता जीवनम् । अतो युष्माभिरप्यसौ नातिक्रमितव्यः Sy. अतिक्रमितव्यः ? (अतिक्रमितव्यः) । केन । सामर्थ्यादादित्येनैव । तमादित्यो नातिक्रामतीत्यर्थः Sk.
१०. शक्यं त M.
११. तं महानुभावं सूर्यम् Sy
- तमादित्यं तत्पथं वा Sk.
१२. पापकृतो मनुष्याः... न जानीथ । एतच्च कूपे पातयित्वा निर्गतावेकतद्वित्तौ प्रति निन्दनम् । अहमेव मन्त्रद्रष्टा तं सूर्यं जानामि, पापकृतौ युवां न जानीथः Sy.
१३. न जानीथ । अहं सम्यङ् न जानामीत्यर्थः Sk. १४. पश्याभ्यु० M.
१५. V. Mādhava ignores वित्तं etc
- * हवते PP.
१६. एष M.

त्रितश्च । कूपे । पतितः सन् । देवान् । हवते स्म । रक्षणाय । तदानीं तस्य वचनम् । बृहस्पति
रेव । शुश्राव । तस्याह्वानात् । तस्य । विस्तीर्णं गमनमार्गम् । कृष्वन् ।

अरुणो मां सकृद्भृकः पथा यन्तं ददर्श हि ।

उञ्जिहीते निचाय्या तथैव पृष्ट्यामयी वित्तं मे अस्य रौदसी ॥१८॥

अरणो मा । तृपितं माम् । मागंण । गच्छन्तम् । पृष्ठत् स्थितः कश्चिदरणः । वृकः ।
ददर्श । हि । वृष्ट्वा च गमनार्थमुञ्जिहीते । यथा तप्याज्वरस्ततक्षणत् । जातपृष्ठवेदन-
सन्नुत्तिष्ठति तद्वदिति । यास्कपक्षे तूदितपचन्द्रमा इति मन्त्रापस्तदुक्तम्—

१ एतत्संज्ञं ष्टपि Sy त्रितो मामपि Sk.

२ स P पातितः Sy

३ स्तुतिभिराकारयति Sy

यदि कृत्तस्येवमार्थं ततोऽविरुद्ध एव
परोक्षरूपेण प्रथमपुण्येण निर्देशः ।
अथ सत् (?) त्रितस्येवमाय तत आत्मन
एव परोक्षरूपेण प्रथमपुण्येण निर्देश
इति ध्यास्यातव्यम् । अहं त्रितनामा
देवानाहृतयानित्यर्थः Sk.

४ अस्मिन् मानसे यज्ञे सोमेन तर्पणाय
पालनाय वाऽऽत्मनः Sk. ५ बृहतां

महतां देवानां रक्षक एतत्संज्ञो देवः Sy

६ अंहसः पापस्यावस्मात् कूपपाताद्बुध्रीय
Sy अंहसाब्जोऽह्वस्यपर्यायः ।

तद्वागहृत् । कः पुनरसौ ? यदि
रक्षणमत्र विवक्षितं ततः पापकर्म

कारित्वाद् वृकः । अयोत्तरणं तत उद्वेग
करंस्तुणादिभिरपेतत्वात् कूपः । अहृत्

एवाहृरणः । पापकर्मकारिणो वृकाद्
उद्वेगकरतुणाद्युपेताद् वा कूपादित्यर्थः

Sk. अहृत्सोऽह्वान् । अहृरणमित्यप्यस्य
भवति N 6 27 ७ क्षोभनम् Sy

उदः । क्रियाविशेषणमेतत् । विस्तीर्णम् ।
रक्षितुमुत्तारयितुं वा चिरमित्यर्थः Sk

८ गमन 18 omitted by D

९ हेतावर्षं शतप्रत्ययो द्रष्टव्यः । प्रयोज
नस्य हेतुत्वेन विषयाः । करणेन हेतुना ।

कर्तुमित्यर्थः । किम् ? सामर्थ्याद्विक्षणं
योत्तारणं वा । क्रियासामान्यत्वाद् वा
करोतिरेव रक्षणार्थं उत्तारणार्थं वा ।
रक्षितुमुत्तारयितुं वेत्यर्थः Sk.

१० V Mādhava ignores वित्तं etc.

११ ०तां M १२ स्वगृहगमनमार्गं Sk.

१३ गृहं प्रति Sk. १४ स्मोहितवर्णः Sy

१५ वृकोऽरुण्यत्वा Sy १६ बवत् M

१७ हिः पावपूरणः हिरवधारणे । नक्षत्र
गणनेव बवत् न कूपपतितं मामित्यना
दरो द्योत्यते । यदि मां पश्येत, उद्वेरेत्

कूपात् । निचाय्या नक्षत्रगणं वृष्ट्वा
द्योञ्जिहीते । येन नक्षत्रेण संयुज्यते तेन

सहोद्गच्छति । न मामभिगच्छतीत्यर्थः
Sy हिशब्दस्तु पवपूरणः Sk

१८ चाग० D च 18 omitted by M
वृष्ट्वा च मां जिघृक्षुः सन् Sy

१९ उद्गच्छति स्म । यथा वृक इति
विद्युत्क्योतिष्कश्चन्द्रमा उच्यते । अरण

आरोचमानः, कृत्स्नस्य जगतः प्रका
शकः, मासहृद् मासार्थमासत्वेयन

संवत्सरादीन् कालविक्षेपान् कृष्वन् ।
तिथिविभागज्ञानस्य चन्द्रगत्यधीनत्वात् ।

स चन्द्रमा आकाशमार्गं यन्तं गच्छन्तं
नक्षत्रगणं बवत् Sy

भूते चात्र सद् द्रष्टव्यः । वृष्ट्वा
द्योर्ध्वमगम् । उचित इत्यर्थः Sk.

“वृकश्चन्द्रमा भवति विवृतज्योतिष्को वा विकृतज्योतिष्को वा विक्रान्तज्योतिष्को वा । अरुण आरोचमानो मासाना चार्धमासाना च कर्ता चन्द्रमा । वृक पथा यन्त ददर्श नक्षत्रगणमभिजिहीते निचाय्य येन येन योक्ष्यमाणो भवति चन्द्रमास्तक्ष्णुवन्निव पृष्ठरोगी” इति ।

एनाङ्गुषेण वयमिन्द्रवन्तोऽभि प्याम वृजने सर्ववीराः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१६॥

एनाङ्गुषेण । अनेन । स्तोत्रेण । वयम् । इन्द्रवन्त सन्त । अभिभवेम । युद्धे शत्रून् । अखण्डितास्मदीयवीरा । अत्र वदन्ति—

१. इति M.
२. विकृतज्योतिष्को वा omitted by M.
३. Yāska reads आरोचनः | and adds मासकृत् after आरोचनः
४. Omitted by P.
५. कर्ता (भवति) N. 5. 21.
६. यन्त P.
७. दर्श M.
८. निवार्य P. D.
९. ०स्तदक्ष्णु० M. ०न्निर० P.
१०. ०रोगिति P. ०रोहीगीति M. N. 5 20, 21.
११. V. Mādhava ignores सकृत् and वित्तं etc
सकृत्, एकवारम्...अत्र मासकृदिति यास्क एकं पदं मन्यते, शाकल्यस्तु पदद्वयम् । तस्मिन्पक्षेऽयमर्थः—दक्षप्रजापतेर्दुहितृभूताः स्वभार्या अश्विन्याद्यास्तारकाः पुनः पुनर्ददर्श । मां सकृदेव पश्यतीति सकृद् दृष्ट्वा चोज्जिहीते । ताराभिः सहोर्ध्वमेव गच्छति । न मां कूपादुत्तारयति । अत इदमनुचितम् । हे द्यावापृथिव्यौ मदीयमिमं वृत्तान्तं

जानीतम् Sy.

१२. आङ्गुषः स्तोम आघोषः . . . अनेन स्तोमेन वयमिन्द्रवन्तः N. 5. 11.
१३. आघोषणयोग्येन स्तोत्रेण हेतुभूतेन Sy.
अङ्गुशब्दः शरीरावयववचनः । उष दाहे । अङ्गान्योषति । दहतीत्यङ्गोषोऽन्धकूपः । स हि सम्बाधत्वात् पीडयत्यङ्गानि । अङ्गोष एवाङ्गुषः । . . . अङ्गुषे भव आङ्गुषः सोमः । अथवा आघोष्यतेऽसावित्याघोषः स्तोमः । आघोष एवाङ्गुषः । छान्दसी वर्णागमव्यत्ययौ । . . . अनेन कूपे प्रकल्पितेन सोमेन स्तोमेन वा हेतुना Sk.
१४. इन्द्रः P.
अनुग्राहकेणेन्द्रेण युक्ताः Sy.
इन्द्रः सहायभूतो येषां ते इन्द्रवन्तः । इन्द्रेणानुगृह्यमाणा इत्यर्थः Sk
१५. बुद्धे P
वृज्यते दोषैरिति वृजनोऽविगुणो यज्ञः । तत्र । अथवा वृजनशब्दो बलनामसामर्थ्यादन्तर्णीतमत्वर्थः । सेनालक्षणेन बलेन तद्वति सङ्ग्राम इत्यर्थः Sk.
१६. ०विराः M सर्ववीरैः पुत्रैः पौत्रादिभिरुचोपेताः सन्तः Sy

त्रितं गास्त्वनुगच्छन्तं कूरा सालावृकीमुता ।
 कूपे प्रक्षिप्य गा सर्वास्तित एषापजह्निरे ॥
 स तत्र सुपुत्रे सोमं मन्त्रवि मन्त्रवित्तम ।
 देवाश्चाहूतवान्सर्वास्तच्छृश्राव बृहस्पति ॥
 बृहस्पतिप्रचोदिता विश्वे देवगणास्त्रय ।
 जग्मुस्त्रितस्य तं यज्ञं भागांश्च जगुह सह ॥ इति ॥
 कृत्सदश कूपे पतितस्तेनैवेहानुषावति ।
 सूक्तेन त्रितवृष्टेन स्वयं वा वृष्टवानिदम् ॥
 त्रित एषामवा द्रष्टा ननु कृत्सस्य दर्शने ।
 विरुष्यतेऽद्यगो मेति माशब्दस्तत्र का गति ॥
 उच्यते पदकारस्य त्रितस्वार्पणिवं मतम् ।
 अन्यथाऽपि पदच्छेदस्तत्र शास्त्रेण दक्षित ॥ इति ॥

I 106

इन्द्रं मित्रं वरुण्यमुमिमुतये मारुतं अघो अदिति हवामहे ।
 रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्माभ्यो अंहसो निष्पियर्तन ॥१॥

इन्द्रं मित्रम् । कृत्स । इन्द्रादीन् । मारुतं च । वेगम् । रक्षणार्थम् । हवामहे । एषु चाह्वय

- १ स्त M.
 २ Missing in M.
 ३ सर्वा स्त M.
 ४ मनुष्यं म० P मन्त्रवन्म० D मन्त्र-
 वन्मन्त्रवत्तम M.
 ५ ०दश ह० P
 ६ मुत्वा व P सुभाय M.
 ७ ०ति D
 ८ BD III. 132, 133, 136
 ९ ०षावेति P
 १० नित्यवृ० M.
 ११ ०वाविनम् M
 १२ V Mādhyava ignores तत् ।

- न etc
 Ms D puts the figure
 ॥१०५॥ here to indicate the
 end of one hundred and
 fifth hymn No such number
 is given in P and M.
 * बुज्यात् । PP
 † नि । पिपर्तन । PP
 १३ इन्द्रं P
 १४ मरुत्समूहस्यं बलञ्च Sy
 पार्थ सेनालसार्थं बलम् Sk.
 १५ तर्पणाय पालनाय वात्मन Sk.
 १६ चामूय० M.

मानेषु यूय च वसव^१ । रथम्^२ । इव सारथय । दुर्गाद्^३ । अस्मान्^३ । सर्वस्मात् । पापात् । निष्पारयत ।

त आदित्या आ गता सर्वतातये भूत देवा वृत्रतूयेषु शंभुवः ।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥२॥

त आदित्याः । ते यूयम् । आदित्या । आगच्छत । वज्राय । भवत च । देवा । सङ्ग्रामेषु । सुखस्य भावयितार ।

अवन्तु नः पितरः सुप्रवाचना उत देवी देवपुत्रे ऋतावृधा ।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥३॥

अवन्तु नः । रक्षन्तु । अस्मान् । पितरं^{१०} । सुस्तोत्रा^{११} । अपिच । देव्यौ द्यावापृथिव्यौ ।
यज्ञस्य^{१२} वर्षयिष्यौ । ययो^{१३} सर्वे देवा पुत्रा^{१४} ।

नराशंसं वाजिनं वाजयन्निह चयद्वीरं पूषणं सुम्रैरीमहे ।
रथं न दुर्गाद्वसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥४॥

नराशंसम् । अग्निं^{१५} वयम् । हविष्मन्तम्^{१६} । अर्चयन्त^{१७} । अस्मिन्^{१८} कर्मणि ।

१. निवासयितारः Sy.

२. गन्तुमशक्यान्निम्नोन्नतात् स्थानात् सारथयो यथा रथं पालयन्ति तद्वत् Sy यथा रथी दुर्गात् प्रदेशाद्रथं रक्षत्येवम् Sk. ३. अस्मात् D. M.

४. ०य M. निर्गमय्य पालयत Sy. निश्चयेन पालयत रक्षत । यथा वयं केनचिदपि पापेन न सम्बध्यामहे तथा कुरुतेत्यर्थः Sk.

५. V. Mādhava ignores सुदानवः etc. सुदानवः शोभनदानाः Sy.

६. के M. यान् परया भक्त्याऽऽह्वयामि ते Sk. ७. सर्वैर्वीरपुरुषैस्तताय विस्तारिताय युद्धाय । युद्धेऽस्माकं साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sy. सर्वस्मा अस्मद्गागाय । अथवा तनोतेस्तातिशब्दो यागसन्ततिवचनः । सर्वस्यै यागसन्तत्यै ।

सर्वानस्मद्गागानविघ्नेन सम्पादयितुमित्यर्थः Sk. ८. शत्रुजयलक्षणं सुखमस्मान् प्रापयतेत्यर्थः Sk.

९. V Mādhava ignores रथं etc. १०. अग्निष्वात्तादयः Sy.

११. सुखेन प्रवक्तुं स्तोतुं शक्याः Sy.

१२. सत्यस्य यज्ञस्य वा Sy. सत्यस्य यज्ञस्योदकस्य वा स्वेन स्वेन व्यापारेण Sk.

१३. सर्व P. D. देवाः सर्वे पुत्रस्थानीया ययोस्ते Sy. देवानां मातृभूत इत्यर्थः Sk.

१४. V. Mādhava ignores रथं etc.

१५. नरैः शंसनीयम् Sy

नराशंसोऽग्निर्यज्ञो वा । तम् Sk.

१६. अन्नवन्तम् Sy हविलक्षणेन स्तोतृभ्यो देयेन वाऽन्नेन तद्वन्तम् Sk.

१७. उपवाजयन्, प्रज्वलयन् Sy. स्तुवन्तः Sk.

१८. इहास्मिन्काले स्तौमीति शेषः Sy.

क्षपितवीरं बलिनम् । पूरणं च ।

बृहस्पते सदमिन्नः सुगं कृषिं शं योर्यत्ते मनुहितं तदीमहे ।

रथं न दुर्गाद्वंसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अहंसो निष्पिपतन ॥५॥

बृहस्पते । बृहस्पते । सदा । एव । अस्माकम् । सुखम् । कृषि । यत् । तव । शं च ।
योदच । मनुप्यहितम् । सत् । याचामहे ।

इन्द्रं कुत्सो^{*} घृत्रहणु शचीपतिं काटे निवाच्छु अपिरिहदूतये ।

रथं न दुर्गाद्वंसवः सुदानवो विश्वस्मान्नो अहंसो निष्पिपतन ॥६॥

इन्द्रं कुत्सः । इन्द्रम् । कूपे । पतितं कूपे निवध्यमानो वा । कुत्सः । अपिः । कर्मपतिम् ।

१ अतिबलिनं यस्मिन् सर्वे वीराः क्षीयन्त
एवंरूपं पूरणं पोषकं देवम् Sy

वीराणां निवासयिता क्षयद्वीरः ।

पूया ह्यस्तं गच्छन् सववीरान्
स्ये स्ये स्थाने निवासयति ।
तेनासौ क्षयद्वीर इत्युच्यते । तं
क्षयद्वीरम् Sk.

२ V Mādhava ignores सुम्नः ।
इमहे and रथं etc.

सुम्ने सुखकरः स्तोत्रहेतुमूर्तेः, इमहे
याचामहे, अमीष्टं प्रार्थयामहे Sy

३ ०ते M

४ शमनीयानां रोगाणामुपशमनम् Sy
कस्य ? सामर्थ्यादुत्पन्नानामिष्टानां
रोगादीनाम् Sk.

५ पूषकर्तव्यानां भयानां यावनं पूष
करणम् Sy

योतिः पूषग्मावार्यः । पूषग्मावं च ।
असम्बन्धं चेत्यर्थः । केन ? सामर्थ्या
दुत्पित्तुनिरमिष्टैः । अथवा सुखमधि
गम्यत इति सुगं सुखममत्रोच्यते । शं
योरित्येताभ्यां चास्य सम्बन्धः । स्वधि

गममुत्पन्नरोगाद्युपशममुत्पिस्वनिष्ठास
म्बन्धं च न कृत्वित्यर्थः Sk.

६ मनुना ब्रह्मणा हितं त्यम्बवस्यापितम् ।
यद्वा मनुष्याणामनुकूलम् । एवंविधं
शमनं यावनं च यवस्ति सत् Sy

७ V Mādhava ignores रथं etc.

* वृत्रहणुम् । शचीपतिम् । PP

८ काटे इति कूपनाम । तस्मिन् निपा
तितः Sy

९ निवाच्छुः । बाहू प्रयत्ने । नीत्युपसर्गं
यशात् पतने यतंते Sy

अतिशयेन बाध्यतेऽस्ताविति निवाच्छुः ।
कूपेऽतिसम्बाधत्वात् कूपस्यातिशयेन
बाध्यमानस्त्रितो नामापर ष्टविराहृत
वानित्यर्थः Sk.

१० ति M क्षचीति कर्मनाम । सर्वेषां
कर्मणां पालयितारम् । यद्वा क्षाभ्या देव्या
मर्तारम् Sy

क्षचीपतिम् । क्षाभ्याभ्यायाः स्वभार्याया
मर्तारम् । कर्मनाम वा क्षचीशब्धः ।
सर्वयागकर्मणामधिपतिम् Sk.

शत्रूणां हन्तारम्^१ । रक्षणाय^२ । अह्वत्^{३ ४} ।

देवैर्नो^{*} देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥७॥

देवैर्न^५ । देवै^६ सह । देवी^७ । अदिति^८ । अस्मान्^९ । रक्षतु^{१०} । देव^{११} । त्राता सविता च ।
त्रायताम्^{१२} । अप्रमाद्यन्निति^{१३} ।

I.107.

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृळयन्तः ।

आ वोर्ज्वाचीं सुमतिर्वृत्त्यादहोश्चिद्या वरिवोवित्तरासत् ॥१॥

यज्ञो देवानाम्^{१४} । यज्ञ^{१५} । देवानाम्^{१६} । प्रति^{१७} । गच्छति^{१८} । आदित्या^{१९} । भवत^{२०} । सुखयन्त^{२१} ।
युष्माकम्^{२२} । अस्मद्विषया^{२३} । सुमति^{२४} । पुन^{२५} । पुनरावर्तताम्^{२६} । अत्यन्तपापस्य^{२७} । अपि^{२८} दरिद्रस्य^{२९} ।

१. वृत्रस्य हन्तारम् Sk.
२. तर्पणाय पालनाय वाऽऽत्मनः Sk
३. द्वितीयपादस्थमह्वदित्याख्यातं साकाङ्क्षत्वात् प्रथमपादेऽप्यनुषङ्कव्यम् । इन्द्रं कुत्सोऽह्वद् आहूतवान् कुत्सनामाय-मृषिः । आत्मन एवायं परोक्षरूपेण प्रतिनिर्देशः । अहं कुत्साख्य ऋषि-राहूतवानित्यर्थः Sk.
४. V Mādhava ignores रथं etc.
- * अप्रयुच्छन् । PP
५. दानादिगुणयुक्तैः स्वकीयैः पुत्रैः सह Sy.
६. दानादिगुणयुक्ता Sy. ७. अतर् P अखण्डनीया, अदीना वा देवमाता Sy
८. अस्माद् D. अस्माद्रस्माद् P.
९. दीप्यमानः Sy. देवश्च सविता वाऽऽदित्यो वाऽन्यो वा कश्चित् Sk.
१०. त्राता P. सर्वेषां रक्षकः Sy. सर्वप्राणिनां त्राता Sk.
११. अस्मद्रक्षणे जागरूकः सन्... युच्छ प्रमादे Sy.

१२. V. Mādhava ignores नि and तत् । नः etc. Ms. D. puts the figure ॥१०६॥ here to indicate the end of the one hundred and sixth hymn. No such number is given in P. and M.
- † वरिवोवित्तरा । असत् । PP.
१३. अयम्मदीयः Sk.
१४. इन्द्रादीनां... सुखं... प्राप्नोतु Sy.
१५. ०त्य P.
१६. अथवा भवतेति भवतिः सामर्थ्यात् प्राप्त्यर्थः । प्राप्नुत । इमं यज्ञमागच्छते-त्यर्थः Sk.
१७. अस्मान् Sy
१८. न्यु० P. D. M.
१९. अस्मदभिमुखी Sy; Sk
२०. शोभना मतिर्भद्रानुग्रहपरा बुद्धिः Sy. शोभनानुग्रहात्मिका बुद्धिः Sk.
२१. निकृष्टस्यापि यष्टुरित्यर्थः Sk.

या । अत्यन्तं धनस्य सम्प्रियात्री । भवति ।

उप नो देवा अबसा गमन्त्वङ्गिरसां सामभिः स्तूयमानाः ।

इन्द्रं इन्द्रियैर्मरुतो मरुद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यसत् ॥२॥

उप न । उपगच्छन्तु । अस्मान् । देवा । रक्षणं सह । अङ्गिरसाम् । सामभिः ।
स्तूयमाना । इन्द्र । बले । मरुतद्वेष । प्राणे । आदित्यैर्दत्त । अदिति । अस्मभ्यम् । सुखम् ।
यच्छतु ।

तन्न इन्द्रस्तद्वरुणस्तदग्निस्तदयमा तत्सविता चनो धात् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत धौः ॥३॥

तन्न इन्द्र । तदस्मदभिलषितम् । अस्मापम् । इन्द्र । प्रयच्छन्तु । अग्रम् । एवमितरे षति ।

- १ ०न्त M -
२ बरिव इति धननाम । अतिगायेन धनस्य सम्प्रियात्री Sy निहृष्टायापि यष्टे सा धनमतिगायेन ददातीत्यर्थः Sk
३ सैषा अतिरस्मान् रजितुं वर्ततामि त्यर्थः Sy
४ V Mādhava ignores सुम्नम् ।
५ उपगच्छन्तु प्राप्नुवन्तु Sy
६ रक्षमाणेन P D M
अस्मभ्यं वातभ्योनाश्रेण वा युक्ताः Sy तपणेन वा Sk. ७ अस्माकमङ्गिरो अत्यभूतानां कृत्स्नमृतीनां स्यभूतं साम सम्प्रियाभिः सुखकरत्वाविना साबुधयेन सामसबुधैरेतं स्तूयमाना इत्यर्थः Sk
८ प्रगीर्तमत्र Sy ९ इन्द्रियं । धनना भवति । स्वसम्प्रियाभिरस्मभ्यं वातभ्यै र्धने सहास्मानागच्छन्तु Sy
१० सप्तगणक्या एकोनपञ्चाशत्सक्या का 'ईबुद् घाग्याबुद् च' इत्येवमादि नामानो देवाः Sy
११ स्वाधयवभूतं प्राणापानादिभ्येण वर्त मानैर्बायुभिः सहास्मानागच्छन्तु Sy

- मरुद्भिरिति मरुत्साहस्यार्थमङ्गुष्ठा उच्यन्ते । ये मरुतां प्रियास्तैस्तह मरुत इत्यर्थः Sk
१२ स्वकीयं पुत्रं सह Sy इन्द्रजुष्टा अत्रेन्द्रियशब्देनोच्यते । य इन्द्रस्य प्रिया देवास्तस्तहोन्द्र इत्यर्थः Sk
१३ अलग्नीया, भवीना वा देवमाता Sy
१४ गृहं वा Sk.
१५ V Mādhava ignores आ
१६ यद्वयं प्रार्थयामहे पुष्टिकरमुत्कृष्टं वा Sk.
१७ अस्मभ्यम् Sk
१८ Omitted by P
१९ नम् P धन इत्यधनाम यवस्माभिः प्रार्थयमानमन्नमस्ति Sy
२० एमितरे P
२१ V Mādhava ignores तत् । न etc.
Ms D puts the figure ॥१०७॥ here to indicate the end of one hundred and seventh hymn. No such number is given in P and M.

I. 108.

य इन्द्राग्नी चित्रतमो रथो वामभि विश्वानि भुवनानि चष्टे ।
तेना यातं सरथं तस्थिवांसाथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥१॥

य इन्द्राग्नी । य । इन्द्राग्नी । पूज्यतम । रथ । युवयो । सर्वाणि । भुवनानि । अभि-
विचष्टे । तेन रथेन । आगच्छतम् । एकरथम् । अधितिष्ठन्ती । अथ । सोमम् । पिवतम् । सुतमिति ।

यावदिदं भुवनं विश्वमस्त्युरुव्यचा वरिमता गभीरम् ।
तावा अयं पातवे सोमो अस्त्वरमिन्द्राग्नी मनसे युवभ्याम् ॥२॥

यावदिदम् । यावत् । इदम् । भुवनम् । सर्वम् । भवति । बहुव्याप्तिकेन । पृथुत्वेन ।
गम्भीर यावत्परिमाणमिदं दृश्यमान त्रैलोक्यात्मक भुवनमस्ति नकलम् । अयम् । सोम । तावान् ।
अस्तु । युवयो पानाय यथा । युवयो । मनसे । पर्याप्तं भवत्येतस्य यजुषो वीर्येण ।

* इन्द्राग्नी इति । PP. Stanzas
1-5, 7-13.

† तस्थिवासा । PP.

१. Omitted by P.

२. अतिशयेन चायनीयः Sy.
विचित्ररूपो वा Sk.

३. भूतजातानि Sy. भुवनशब्दोत्र लोक-
वचनः । सर्वल्लोकान् Sk.

४. अभिमुख्येन पश्यति । सुवर्णमय-
त्वाद् रत्नखचितत्वाच्च स्वप्रभाभिः
कृत्स्नं जगद् भासयतीत्यर्थः Sy.
अभिपश्यति । अगतस्य दर्शनासम्भ-
वाद् दर्शनेनात्र तद्धेतुभूतं गमनं लक्ष्य-
ते । सर्वल्लोकान् गच्छति । न क्वचि-
दस्य गतिः प्रतिहन्यत इत्यर्थः । अथवा
भुवनशब्दोऽपि भूतवचन एव साम-
र्थ्याच्च यष्टृभूतेषु वर्तते नान्येषु ।
यागकारीणि यानि भूतानि तानि सर्वा-
ण्यभिपश्यति । सर्वेषां यज्ञेषु गच्छती-
त्यर्थः Sk.

५. अस्मद्वज्रम् Sy.

६. युगपदेवास्यितवन्तो युवामागच्छत न
पर्यायेणेत्यर्थः Sy.

७. ऋत्विग्भिरभिषुतं सोमस्य... स्वांश-
लक्षणं तवेकदेशं वा Sy.
द्वितीयार्थे वा षष्ठी । षष्ठीश्रुतेर्वैक-
देशमिति शेषः । सोममभिषुतं सोमस्य
वाभिषुतस्यैकदेशं स्वांशलक्षणं पिवत.
मित्यर्थः Sk.

८. यावत्प्रमाणं भवति Sy.

९. उदकनामैतत् । उदकम् Sk.

१०. एकीभूतं सत् Sk.

११. विस्तीर्णव्यापनम् । सर्वव्यापकमित्यर्थः
... उरुव्यचा । व्यच व्याजीकरणे Sy.

१२. वरिष्णा उरुत्वेनात्मीयेन गौरवेण Sy.

१३. गम्भीर्योपेतम् Sy. अगाधं चेत्यर्थः Sk.

१४. यं M

१५. तावत्प्रमाणो भवतु Sy.

१६. युवयोरन्तःकरणाय Sy.

मनशब्देनात्र तत्प्रभवत्वात् प्रीति-
रुच्यते । . . . प्रीत्यर्थमित्यर्थः Sk.

१७. स सोमः पर्याप्तो भवतु Sy.

“यावदेवा देवता कामयते यावदेका तावदाहुति प्रयते नहि तदस्ति यत् तावदेव स्याद्
यावज्जुहोति’ इति तैत्तिरीयकम् ।

“अपि गिरिमात्रं वर्धते तथा परिमितमेव च” इति याजसनेयकमिति ।

चक्रायै हि सध्यैः^१ कामं मद्रं^२ संधीचीना वृत्रहणा^३ उत स्यः ।
ताविन्द्राग्नी सध्यैश्चा^४ निपद्या^५ वृष्याः^६ सोमस्य घृष्या^७ घृषेयाम् ॥३॥

चक्रायै हि । इन्द्रोऽग्निरित्येतन्नामद्वयम् । कल्पाणम् । सहाऽध्वनम् । कृतवन्तावैक्यात् ।
तथा युवाम् । सहागमनो च भवय । उपद्रवाणा हन्तारो । ताविदानीमस्मद्वेषाम् । सङ्गती सन्तो ।
उपविश्य । वपितारम् । सोमम् । वपितारो । आसिञ्चते^{११} जठर इति ।

समिद्धेष्वग्निध्वानजाना यत्तस्रुचा बृहिरु^१ तिस्तिराया ।

तीव्रैः^२ सोमैः^३ परिपिक्तोभिरवाग्नेन्द्राग्नी सौमनुसायं यातम् ॥४॥

समिद्धेषु । समिद्धेषु । अग्निपु । व्याप्रियमाणौ । अध्वर्युं । बृहिरवांसनाय भवतो । तरन्तो ।

- १ यावाव० P २ तवा M तपो D
३ ०निव M.
* चक्रायै इति । PP
† सध्यैकं नाम । PP
‡ वृत्रहृन्तो । PP § निज्जठं । PP
¶ वृष्या । आ । PP
४ उवकनामेतत् । वृष्टिलक्षणमुबकम् Sk.
५ सहाऽध्वनं M सहगतमिन्द्राग्नी इत्येवं
सयुक्तम् Sy सध्यैकं सहगामी । सर्वत्र
च युगपद् यातीत्यर्थः Sk.
६ ०वैस्यात् M
पौ चक्रायै वृत्रहननहृदिर्भयनादिना स्वेन
व्यापारेण कृत्वा कृतवन्तो वा Sk.
७ सभाग० M. सहाऽध्वन्तो वृत्रवधार्थं
सङ्गती Sy सहगामिनो च यज्ञान्
प्रति Sk. ८ वृत्रस्य Sk.
९ वृत्रस्यासुरस्य हन्तारो Sy
१० तविवा० D ११ वेद्याम् Sy
१२ सेस्रुः सोमस्यास्मीयं भागम् Sy
वृष्टिहेतुत्वात् सोमो वृषोऽभ्यते ।
वपितारं सोमं वपितुर्वा सोमस्यैकदेशं
स्वांशाम्भनम् Sk.

- १३ कामानो वपितारो Sy
१४ स्वकीय उवर आसिञ्चेषाम् वृष
सेचने Sy पिबतमित्यर्थः Sk.
१५ V Mādhava ignores हि ।
इन्द्राग्नी ।
+ परिपिक्तोभिरवाग्नेन्द्राग्नी । आ । PP
१६ अन्वाधानादिना सम्यग्निद्धेषु बीप्स्यु
सस्यु Sy आहवनीयावियु Sk.
१७ गार्हपत्यावियु Sy
१८ हवींष्याज्येनाध्वन्तौ आनजाता ।
अध्वर्यु व्यक्तिप्रकाशणवियु Sy
अध्वनेर्गौर्यस्येवं रूपम् । आगतवन्तो Sk.
१९ तवनन्तरं यागार्थं गृहीतस्रुचो Sy
सर्वेयजमानैक्यता स्रुचो ययोरर्थाय तौ
यत्तस्रुचो Sk.
२० बृहिरवा० D M. बृहिरवस० P
वेद्यां बृहिरपि Sy
२१ मास्तीर्णं कृतवन्तो, अध्वर्युं प्रति प्रस्था-
तारो, एवंभूतावभूताम् Sy
तिस्तिराया इत्यप्युत्थिककर्तृकस्यापि
स्तरणस्य हेतुमूत्तवाद् इन्द्राग्नी एव
कर्तारवृत्ते । बृहिं स्तीर्णवन्तो Sk.

ती१न्नान् । सोमा२न् । परि३त् पात्रेषु४ सिक्तान् पातु५मस्माकम् । सोम६नस च प्रका७शयितुम् । इन्द्रा८ग्नी !
अभि९मुखम् । आग१०च्छतम् ।

यानीन्द्राग्नी चक्रथुर्वीर्याणि यानि रूपाण्युत वृष्ण्यानि ।

या वां प्रत्नानि सख्या शिवानि तेभिः सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥५॥

यानीन्द्राग्नी । यानि । वृत्रवधादीनि । इन्द्राग्नी । कृतवन्तौ । यानि च । नानाशरीराणि ।
अपिच । कामप्रदानि । यानि च । युवयोरस्माभिः । पुराणानि । शिवतमानि । सख्यानि । तैः ।
सर्वेहेतुभिः । सोमम् । पिबतम् । सुतमिति ।

यदब्रवं प्रथमं वां वृणानोऽयं सोमो असुरैर्नो विहव्यः ।

तां सत्यां श्रद्धामभ्या हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥६॥

यदब्रवम् । अभिलषितम् । युवाम् । वृणान । प्रथममेवाह यत्करिष्यामीति । प्रत्यजासि-

१. क्षिप्रं मदकरैः Sy.

तीत्रशब्दः कटुकवचनस्तिक्तवचनो वा ।

... कटुकरसैस्तिक्तरसैर्वा Sk.

२. सोमैः Sk. ३. परितः सर्वेषु ग्रहचम-
सादिष्वासिक्तैः सोमहेतुभूतैः Sy.

४. परिषिक्तशब्दोऽपि दशापवित्रे सर्वतः
सिक्तत्वाद् दशापवित्रपरिपूतवचनः ।...
परिपूतैः । तीन्नादिगुणान् सोमान्
पातुमित्यर्थः Sk.

५. सोमनस्यायास्माकमनुग्रहायेत्यर्थः Sy.
आत्मनोऽस्माकं वा प्रीत्यर्थम् Sk.

६. The passage beginning with
तीन्नान् and ending with आग-
च्छतम् is omitted by P and D.

७. V. Mādhava ignores उ

८. ०घानि M. वीरकर्माणि Sk

९. The passage beginning with
यानीन्द्राग्नी and ending with कृत-
वन्तौ is omitted by P. and D

१०. निरूप्यमाणानि गवाश्वादीनि भूत-

जातानि । ... इन्द्राग्निभ्या हि सर्वं जगत्
सृज्यते । इन्द्रः सूर्यात्मना वृष्टिं सृज-
त्यग्निश्चाहुतिद्वारा वृष्ट्युत्पादकः । वृष्टेः
सकाशात्सर्वे प्राणिन उत्पद्यन्ते Sy.

अतिशयवद्देवतामाहात्म्ययोग्यानि नाना-
प्रकाराण्यात्मनो रूपाणि Sk.

११. वृष्णि भवानि वृष्टिप्रदानादिरूपाणि
कर्माणि कृतवन्तौ Sy.

वृष्णमित्यपठितमपि बलनाम वृष्टि-
पर्यायो वा । बलानि वृष्टीर्वा Sk.

१२. सं० M. १३. यस्माद् वीरकर्मकरणा-
दियुक्तौ स्थस्तस्मादित्यर्थः Sk.

* वृणानः । अयम् । PP.

१४. स्तुतीः Sk. १५. सम्भजमानः Sy.
वरणमभ्यर्थना । स्तुतीरस्मदीयाः शृणु-
तमित्यभ्यर्थयमानः Sk.

१६. सोमेन प्रीणयिष्यामीति यदवोचम् Sy.

१७. यदिति सप्तम्या एकवचनस्य लुक् ।
यस्यां कर्मसन्ततौ Sk.

१८. ब्रवीम्यहम् Sk.

षम् । अयम् । सोम । अस्माकम् । प्राज्ञैर्ऋत्विग्भिः । विविधं युवाम्यां होतव्यम् । तामिमां मदीयाम् । अद्वाम् । अम्यागच्छतम् । अथ । सोमम् । पिबतमिति अद्वाघाने मम्यागत्य पिबतमिति ।

यदिन्द्राग्नी मर्दथः स्वे वुरोणे यद्ब्रह्मणि राजनि वा यजत्रा ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥७॥

यदिन्द्राग्नी । यत् । इन्द्राग्नी । तुप्यथ । स्वे । गृहे । यदि वा । ब्राह्मणेपु । राजसु । वा । मष्टव्यो । तत्सर्वं परिहायेह । आगच्छतम् । वपितारो ।

यदिन्द्राग्नी यदुपु तुर्वशेषु यद्ब्रह्मण्युपु पुरुषु स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिबतं सुतस्य ॥८॥

यदिन्द्राग्नी यदुपु । यदुप्रभृतयो ब्रह्मण्यज्ञा कृत्समबालीना इति ।

१ हविषां प्रक्षेपकं Sy २ ०भ्यं M.

३ इतरथा ध्यर्थं स्यात् । तस्मादिन्द्राग्नी आगच्छतमित्यर्थं Sy

४ यथार्थं तां अद्वां अद्वायाबरतिशयेन कृतामुक्तिम् अभिलक्ष्य आगच्छतमेव, मोदासायाम् Sy अद्वा शब्दोऽत्रान्तर्णीतमस्वर्थं । अद्वावतीम् । परया भक्त्या प्रारब्धामित्यर्थं Sk.

५ अद्वाम् । अम्यागच्छतम् । अथ । omitted by P अथ is omitted by M

६ V Mādhava ignores हि । सत्याम् । सुतस्य

* वृषणो । आ । PP

७. यदि Sk.

८ यत् । इन्द्राग्नी । omitted by M.

९ ०ष P D M

१० ब्राह्मणोऽप्यस्मिन्वज्रमाने हविस्वीकरायागस्य हृष्यथ Sy

११ ०जा० P अत्रिये युद्धे साहाय्यं कर्तुमागत्य हृष्यथ Sy

उभयत्र च षष्ठ्यर्थं सप्तमी । ब्राह्मणस्य राजस्यस्य वा गृह इत्यथ Sk.

१२ परितोऽस्मात् सर्वस्मात् स्थानात् Sy परीति सर्वतोभावे । अतः सर्वत एतेभ्यः । सर्वेभ्यो गृहेभ्य इत्यर्थं Sk.

१३ परिहारो P

कामानां वपितारो । ओदासीत्यं माकार्दम् Sy

१४ V Mādhava ignores हि and अथ etc.

१५ अत्र यदुष्वित्यादीनि पञ्च मनुष्यनामानि । हे इन्द्राग्नी यदि यदुपु नियतेषु परेषामाहसकेषु मनुष्येषु भवथ यत्तं । यदि वा ब्रह्मण्यु ब्रह्म परेषामुपब्रवमिच्छस्यु मनुष्येषु यत्तं । यदि वाऽनुपु प्राणस्यु सफलप्राणैर्भूतेषु स्नातृष्वनुष्ठातृषु मनुष्येषु । अन्येषां हि प्राणा निष्फला ज्ञानहीनत्वावनुष्ठाताभावाच्च । तेषु यदि भवथ । तथा पुरुषु कामे प्ररपितव्येष्वस्येषु स्तोतृजनेषु यदि भवथ । अतः सवस्मात् स्थानाद् हे कामाभिर्बर्षकादिन्द्राग्नी आगच्छन्म् । अतन्तरमनियुतं सोमं पिबन्म् Sy

१६ पञ्चाप्येतानि रातां नामधेयानि सोऽप्यमित्यभिसम्बन्धासत्प्रत्यये प्रयुक्त्यस्ते । षष्ठ्यर्थं चात्र सर्वत्र सप्तमी । वुरोण इत्येतच्च पूर्वस्या ऋचोऽनुष्यते । यद् इत्यादिभिरेव वा स्वामिसम्बन्धस्वभूतानि गृह्याण्युपस्यस्यते । यद्ब्रह्मण्युष्वित्यर्थं Sk.

यदिन्द्राग्नी अवमस्यां^१ पृथिव्यां^२ मध्यमस्यां^३ परमस्यामुत स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥६॥

यदिन्द्राग्नी अवमस्याम् । अन्तरिक्ष मध्यमा पृथिवी । द्यौ परमेति ।

यदिन्द्राग्नी परमस्यां^४ पृथिव्यां^५ मध्यमस्यामवयस्यामुत स्थः ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥१०॥

यदिन्द्राग्नी परमस्याम् । प्रकारान्तरेणापि श्रद्धाप्रकाशनाह्वानम् ।

यदिन्द्राग्नी दिवि ष्टो यत्पृथिव्यां यत्पर्वतैष्वोपधीष्वप्सु ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥११॥

उत्तरा निगदव्याख्यातेति ।

यदिन्द्राग्नी उदिता^{*} सूर्यस्य मध्ये दिवः स्वधया मादयेथे[†] ।

अतः परि वृषणावा हि यातमथा सोमस्य पिवतं सुतस्य ॥१२॥

यदिन्द्राग्नी उदिता । उदयवेलायाम् । यत् । इन्द्राग्नी । कस्यचन यज्ञे । सोमेन ।

मदथः । अथवाऽहो मध्ये । तत कालादपि मामेवागच्छत सर्वदेति ।

१. पृथिव्यां सन्निकृष्टायामस्यां भूम्यां . . .

वर्तमानौ भवथः Sy.

२. यदि वा मध्यमस्यां पृथिव्यामन्तरिक्षलोके

Sy मध्यमायामन्तरिक्ष इत्यर्थः Sk.

३. सन्निकृष्टायां पृथिव्याम् । अस्मिन्नेव

लोक इत्यर्थः Sk.

४. अपिच परमस्यामुत्कृष्टायां दूरे वर्त-

मानायां पृथिव्यां द्युलोके यदि वा

वर्तये । अतः सर्वस्मात् स्थानाद् हे

वृषणौ । आगच्छतम् । आगमनानन्तरं

सुतं सोमं पिवतम् Sy.

परमायां वा द्युलक्षणायाम् Sk.

५. पूर्वं भूम्यादिषु त्रिषु लोकेषु याविन्द्राग्नी

तावागच्छतामित्युक्तम् । इदानीं तु द्युप्र-

भृतिष्वचरोहक्रमेण वर्तमानेषु त्रिषु लोकेषु

याविन्द्राग्नी वर्तते तावागच्छतामिति

प्रार्थ्यते Sy.

* उत्सृष्टता । PP.

† मादयेथे इति । PP.

६. आदित्योदयवेलायामित्यर्थः Sk.

७. यस्मात्कारणात् Sy. यदि Sk.

८. द्योतमानस्यान्तरिक्षस्य मध्ये Sy.

अन्येषां यजमानानां गृहेषु Sk.

९. आत्मीयेन तेजसा हविलक्षणेनाग्नेन वा

Sy. १०. मदतो० P तृप्यथः Sk.

११. सर्वस्मादन्तरिक्षभागात् Sy.

१२. V Mādhava ignores सूर्यस्य ।

दिवः । वृषणौ । हि and अथ etc.

एवेन्द्राग्नी पपिवांसां सुतस्य विश्वास्मभ्य सं जयत घनानि ।

तभो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥१३॥

एवेन्द्राग्नी । एवमुक्तेन प्रकारेणागत्य । सोमम् । पीतवन्तौ । अस्मभ्यम् । सर्वाणि । घनानि । शत्रुभ्य सह । जयतमिति ।

I 109

वि ह्यख्य मनसा वस्य इच्छन्भिन्द्राग्नी ह्यस उत वा सजातान् ।

नान्या युवत्प्रमतिरस्ति मह्यं स वां धियं वाज्रयन्तीमतक्षम् ॥१॥

वि ह्यख्यम् । मनसा ऋम् । अम्युवयम् । इच्छन् । वि । हि । अपश्यम् । किमित्याह—इन्द्रा-
ग्नी एव मालुकुलजाताम् ज्ञातीन् । अपि । वा । सजाताश्च । तावेवाहमपश्य तथा सति युवाम्यां
विना । न । अन्येन वेदेन वीयमाना । प्रमतिः । अस्ति । मह्यं तथा इत्वा । अहम् । युवयोरेव ।

- १ सोमस्य स्वांशस्त्रापमेकशेषम् Sk.
- २ पिबन्तौ P
- ३ अस्मभ्यं वातुमित्यर्थः Sk.
- ४ प्रयच्छतम् Sy
- ५ V Mādharma ignores इन्द्राग्नी ।
and तत् । न etc.
Ms D puts the figure
॥१०८॥ here to indicate the
end of one hundred and
eighth hymn. No such
number is given in P and M.
- ६ बुद्ध्या Sy
- ७ प्रसस्तं धनम् Sy वसूनि धनानि Sk
- ८ द्विशब्दस्तु पदपूरणम् Sk.
- ९ भमपश्यं P अयपश्यं D अपश्यं M
युवामेव ज्ञातिरूपेण वरुणरूपेण च
व्यज्ञासिषम् । ते हि धनस्य दातारो
भवन्ति Sy
युवामहं विविधं पश्यामि Sk.
- १० ऽनीम् M
- ११ अपोनिस्त्रग्न्था ये ज्ञातयस्त इह ज्ञात

- उच्यन्ते । योनिसम्बन्धास्तजाता ।
व्यत्ययेन द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
ज्ञाती सजाती च । युवामेव मम ज्ञाती
युवामेव सजातावित्येवं पश्यामीत्यर्थः ।
अथवा ज्ञातं सजातामित्यनयोर्बहु
वचनान्तत्वादिन्द्राग्निविषयत्वासम्भवात्
कर्मभूतेश्च साकाङ्क्षत्वाद् अनावृत्त्येति
योग्यक्रियापवाध्याहारः । ज्ञातीन् सजा
तीहचानावृत्त्य युवां पश्यामीत्यर्थः Sk
- १२ समानजन्मानो ज्ञातिभ्यतिरिक्ता
बान्धवाः Sy
 - १३ मदीया यैषा प्रकृष्टा बुद्धिः सा युवा
म्यामेव ज्ञाता Sy
 - १४ प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः Sy
किञ्च नान्या युवद् युवाम्यामस्या देवता
प्रमतिरस्ति मह्यम् । प्रमतिरिति
मन्यतेरर्चति कर्मणो रूपम् । कर्मणि चैव
चित्तम् इष्टव्यम् । मह्यमित्यपि पठ्यर्थे
चतुर्थी । प्रकर्षेण स्तुत्यास्ति मम ।
युवां मुक्त्वा नाहमया देवता प्रकर्षेण
स्तीमीत्यर्थः Sk.

अन्नमिच्छन्तीमत्रप्रवणाम् । धिय कर्म । करोमि ।

अश्रवं^१ हि भूरिदावत्तरा^२ वां विजामातुरुत^३ वा घा स्यालात् ।
अथा सोमस्य प्रयती युवभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यम् ॥२॥

अश्रवं^४ हि । अश्रौषम् । हि^५ । बहुदायितरी । वाम् । “विजामातुरधस्ताज्जामातु । विजा-
मातेति शश्वद् दाक्षिणात्या क्रीतापतिमाचक्षतेऽसुसमाप्तगुण इव वरोऽभिप्रेत । अपि च
स्यालात् ।” स्यं शूर्पं^६ तस्माद्यो लाजानावपति स स्याल स भगिनीप्रीत्यर्थं बहुतर^७ प्रयच्छति तस्मा-
दपि । अथ । सोमस्य । प्रदानेन । युवाभ्याम्^८ । इन्द्राग्नी^९ । स्तोमम्^{१०} । जनयामि^{११} । नवतरम्^{१२} ।

१. हविलक्षणेनात्रेण तद्वतीम् । हविस्सं-
युक्तामित्यर्थः Sk.

२. ध्यानेन निष्पन्ना स्तुतिम् Sy.
स्तुतिं कर्म यागलक्षणं वा । यागं स्तुतिं
वेत्यर्थः Sk.

३. अकार्षम् Sy. कृतवान् वा Sk.

* भूरिदावत्तरा । PP.

४. अश्रौषं हि बहुदातृतरौ वाम् । विजा-
मातुः । असुसमाप्ताज्जामातुः । विजामा-
तेति शश्वद्दाक्षिणात्याः क्रीतापतिमा-
चक्षते । असुसमाप्त इव, वरोऽभि-
प्रेतः । जामाता । जा अपत्यम् । तन्नि-
र्माता । उत वा घा स्यालात् । अपिच
स्यालात् । स्याल आसन्नः संयोगेनेति
नैदानाः । स्याल्लाजानावपतीति वा ।
लाजा लाजतेः । स्यं शूर्पं स्यतेः । शूर्प-
मशनपवनम् । शृणातेर्वा । अथ सोम-
स्य प्रदानेन युवाभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं
जनयामि (नव्य) नवतरम् N 6. 9

५. हिशब्दो यस्मादर्थे । यस्मादहम् Sk.

६. बहुधनस्य दातारौ Sy.

बहुनो धनस्य दातारौ Sk

७. वयमपि जा० M.

श्रुताभिरूप्यादिभिर्गुणैर्विहीनो जामाता
यथा कन्याव्रते बहु धनं प्रयच्छति कन्या-

लाभार्थं ततोऽप्यतिशयेन दातारा-
विन्द्राग्नी इत्यर्थः Sy.

जामातृशब्दोऽत्र तद्गुणोपलक्षणार्थो
द्रष्टव्यः । धनवत्ताव्यतिरिक्ता. कुली-
नत्वादयः । विगता जामातृगुणा यस्य स
विजामाता क्रीतापतिरुच्यते । स हि
विगुणत्वाद् धनेनोपप्रलोभयन्नतिशयेन
बहु ददाति । ततो युवां बहुदा-
तृतरौ Sk. द. ०तुरमस्ताज्जा० P.
०तुरः समाप्ताज्जा० M.

६. Cf. N. 6. 9. V. M reads
अघस्तात् for असुसमाप्तात् of the
N., adds गुणः to असुसमाप्त
and omits the words जामाता
...स्यालात् of N. between
अभिप्रेतः and अपि ।

स्यं शूर्पं and लाजानावपति and
the whole line अथ सोमस्य ...
नवतरम् occur in N.

१०. स्या शूर्पः P. ११. जालाना० P.

१२. स्यागः M.

१३. बहतु M १४. युष्मदर्थम् Sk.

१५. स्तोमं च करोमीत्यर्थः Sk.

१६. अन्यैरकृतपूर्वम् Sk.

१७. V Mādhava ignores घ ।

मा च्छेद्य रुद्रमीरिति नार्धमानाः पितृणां शुक्तीरनुयच्छमानाः ।

इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणो मदन्ति ता ह्यद्रीं धिपणाया उपस्थे ॥३॥

मा छेद्य । इन्द्राग्नी । इत्यम् । यार्धमानाः । पितृणाम् । बलानि । पितृपितामहादि-
वदनुक्रमेण वयमपि नियच्छन्त । रुद्रमीन् पुत्रान् । मा । छेपति । पुत्रानाशास्ते । इन्द्राग्नि-
भ्याम् । अन्यं कं देवम् । प्रावाणा । मदन्ति । तो । हि । शत्रूणां मादयितारी । सोमाभिषव
साधनभूताया धिपणाया । समीपे भवत ।

* रुद्रमीन् । इति । PP

† हि । अग्नी इति । PP

१ यावमा० M.

इन्द्राग्नयो सकाशात् तपावियान् पुत्रावीन्
यार्धमाना Sy सर्ववा यागक्रिया
प्रार्थयमाना इत्यर्थः Sk.

२ पितृ० M.

३ शक्त्युत्पादकान् वीर्योत्पादकास्तान्
पुत्रावीन् Sy
पितृणां च सम्बन्धीनि प्रजोत्पत्त्यादीनि
कर्माणि Sk

४ अनुबध्नन्त । प्रजोत्पत्त्यादिकर्मसम्पत्ताना
विच्छेदार्थमित्यर्थः Sk.

५ रुद्रमिशब्दो रुद्रनुवाची । यथा रुद्रमयो
वीर्या अविच्छिन्ना भवन्ति, एवम
विच्छिन्नान् पुत्रपोत्रावीन् Sy

६ पुत्रा M.

७ ०इमे० P

मा विच्छिन्नान् कुर्वेति ? (कुर्म इति)
बृष्टया Sy

य एते सर्वयज्ञमानानां यागमित्यस्यर्थं
प्रकाशं कुर्वन्त्येतान् मा छेद्य माऽऽ-
त्मनि विच्छिन्नान् रुद्रमीन् । क-
पुत्रा रुद्रमीनां विच्छेद्य । यदर्थं ते प्रकाशं
कुर्वन्ति तस्य यागस्य क्रियाघातं माका-
र्वम् । सततयागाबहं सुयागान् कुर्व
मित्यर्थः Sk.

८ इन्द्राग्निभ्यामर्थाय Sk. ९ ०भ्य० M.

१० कं सुक्तं यथा भवति तथा Sy

कमिति परपूरण Sk.

११ सेवतारः पुत्रोत्पादनसमर्था सपत्नीका
इत्यर्थः । एवम्भूता यजमाना Sy
वर्षितारः सोमस्य । इन्द्राग्निभ्यां सोम-
स्य वातारः Sk

१२ स्तुवन्ति Sy स्तुवन्तीन्द्राग्नी Sk.

१३ यस्मात् यद्वा । निपातानामनेकार्थं
त्वाद् । हिशब्दो यदेत्यर्थः Sy

१४ शत्रूमादृणन्तो हिंसन्तो विवारयन्तो
ताविम्राग्नी Sy भावरयितारी Sk.

१५ सोमनि० P

१६ स्तुत्याः Sy

स्तुतिलक्षणाया वाचः । तथा तथा स्तो-
त्राणामुपकृतं यथा यथैतौ स्तोतार
मात्रियन्त इत्यर्थः Sk.

१७ ०पो M

उपगम्य ब्राह्मणा शेषा वा यत्र तिष्ठन्ति
स उपस्थो यज्ञः Sk.

१८ तस्मात्सस्ताग्निभ्याय स्तुवन्तीति भावः ।

यथा ताविम्राग्नी उद्दिष्यात्री
अभिषवसाधनभूता प्रावाणो धिपणाया
उपस्थे । धिपणा अधिषवजघर्म ।
तस्योपरिष्ठादिभ्यामर्थं सोममनिषु-
ष्वन्ति । तथा तथा यजमाना स्तुवन्तीति
योजनीयम् Sy

‘धिषणासि पर्वती’ ‘धिषणासि पार्वतेयी’ इति यजुषी भवत । हविर्यज्ञस्य सोमयज्ञ-
साम्य ते सम्पादयत । तयोर्दृष्टो धिषणाशब्द । अपिवा कमन्य यजमाना स्तुवन्ति । तौ हि स्तुतेः
समीपे भवत इति ।

युवाभ्यां देवी धिषणा मदायेन्द्राग्नी सोममुशती सुनोति ।

तावश्विना भद्रहस्ता सुपाणी आ धावतं मधुना पृङ्क्तमप्सु ॥४॥

युवाभ्यां देवी । युवयो । मदाय । श्रद्धधाना । धिषणा । सोमम् । अभिषुणोति । तौ ।
अश्ववन्तौ । भजनीयबाहू । कल्याणपाणी । भवदीयेन मधुना । आगच्छतम् । तदस्मिन्नभिषूय-
माणे सोमे सम्पर्चयतमिति ।

युवामिन्द्राग्नी वसुनो विभागे तवस्तमा शुश्रव वृत्रहृत्ये ।

तावासद्या बर्हिषि यज्ञे अस्मिन् चर्षणी मादयेथां सुतस्य ॥५॥

युवामिन्द्राग्नी । युवाम् । इन्द्राग्नी । सङ्ग्रामे । बलवन्ती । वसुन । विभाग उद्युक्ती

१. धिषणा० P. २. पर्वत्या P. D. M.

३. पर्व० P. यजु० १-१६

४. ऽषि P. D ५. हर्य० P.

६. ऽर्दु० P. ७. अविपा D.

८. स्तुवतः M. ९. भवति M

* सुपाणी इति सुष्पाणी । PP.

१०. अग्नी P D.M ११. हर्षाय Sy.

१२. युवां कामयमाना Sy
तांस्तानभिप्रेतानर्थान् कामयमाना Sk.

१३. मन्त्ररूपा वाक् । . . . यद्वा । धिषणा
अधिषवणचर्म Sy स्तोत्री अस्मदीया
वाक् Sk १४. सोऽयम् M
द्योतमानं तद् युवयोर्मदं कामयमानं सत्
सोममभिषुणोति । प्रावभिस्तस्मिन्न-
भिषवात्तस्याभिषवकर्तृत्वम् Sy.

१५. यच्च देवनकामनाभिषवेष्वात्मनः
कर्तृत्वं तदिदं कारणभूतायां वाच्यु-
पचर्यते । ययोर्युवयोर्मदार्थमहं स्तुति-
लक्षणया वाचा तांस्तानभिप्रेतान्
उशन् सोममभिषुणोमीत्यर्थः Sk.

१६. शोभनदोर्दण्डौ Sy. मङ्गलहस्ता-

वित्यर्थः Sk.

१७. मणिबन्धादूर्ध्वभागः पाणिः । शोभन-
पाणी Sy. शोभनहस्तौ । सुरूपहस्ता-
वित्यर्थः Sk. १८. उदकेषु वर्तमानेन
. . . माधुर्योपेतेन सारांशेन Sy.

मधुस्वादेन सोमेन Sk.

१९. शीघ्रम् Sy. २०. अस्मदीयं सोमं
संयोजयतम् । यद्वाऽप्सु वसतीवरीषु
मधुना माधुर्यं संयोजयतम् Sy.

सम्पर्कयत? (सम्पर्चयतम्) मात्मानमप्सु ।
तृतीयार्थे सप्तमी । . . . अद्भिः संस्तुतेन ।
मधुरं सोममद्भिः संस्तुतं पिबतमित्यर्थः
Sk. २१. V. Mādhava

ignores देवी । इन्द्राग्नी । अप्सु ।

† चर्षणी इति । PP.

२२. वृत्रासुरस्य हनने Sy.

वृत्रहनने Sk.

२३. अतिशयेन बलिनौ प्रवृद्धतमौ वा Sy.

२४. धनस्य Sy; Sk.

२५. स्तोतृभ्यो दातुं विभजने तात्पर्येण वर्त-
मानौ . . . विभागे । भज सेवायाम् Sy.

अहमभ्योपम् । अस्मिन् । यज्ञे । तौ । स्तीर्णे बहिषि । आसद्य । यज्ञे द्रष्टारौ । प्रकर्षेण । माद्यतम् । सोमेन ।

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेषु प्र पृथिव्या रिरिचाथे दिवश्च ।

प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेन्द्रामी विश्वा भुवनान्या ॥६॥

प्र चर्षणिभ्यः । असुराणां सङ्गामाह्वानेषु । तत्रत्येभ्यः सर्वेभ्योऽपि मनुष्येभ्यो बलेनातिरिक्तौ भवतः । एवं पृथिव्यादिभ्योऽपि युवयोर्बलमतिरिक्तम् । महत्त्वेन । प्ररिचाथे । इन्द्राग्नी ! सर्वाप्येव । अन्यानि । भुवनानि । उक्तेभ्यो यद्यन्यानि सन्ति तानि चेति समानार्थमिति दृष्ट्वा प्रो निवर्तत इति ।

आ भरतं शिषतं वज्रवाहू अस्माँ इन्द्रामी अवतं शचीभिः ।

इमे तु ते रश्मयः सूर्यस्य येभिः सपित्वं पितरौ न आसन् ॥७॥

आ भरतम् । आमरतं धनान्याहृत्य चास्मभ्यम् । प्रयच्छतम् । आयुषहस्ती । अस्मान् । इन्द्राग्नी । रक्षतम् । कर्मभिः । इमे । खलु । ते । रश्मयः । सूर्यस्य । यैरिन्द्राग्न्यो स्वभूतौ ।

१ धनं स्तोत्रभ्यो विभज्यतोर्युवयोर्ये प्रतिबन्धे वर्तन्ते तान् बलेन हन्तुमतिशयेन समर्थो युवामहं शुभावेत्यर्थः Sk.

२ मनुष्यताम वा चर्षणीशब्दः । अपवा विचर्षणिषिषवचर्षणिगिरिति पश्यतिकर्मसु पाठाद् द्रष्टृशब्दपर्यायः । मनुष्याकारौ द्रष्टारौ वा सर्वाधानाम् Sk.

३ प्रकर्षेण तुप्तौ भवतम् Sy
तर्पयेषामात्मानम् Sk.

४ वष्टीभ्रुतेर्वैकदेशेनेति शेषः । सुतस्य सोमस्य वैकदेशेन स्वांशस्मरणेन Sk.

* रिरिचाथे इति । PP

५ सङ्गामेषु रक्षणार्थमाह्वानेषु । प्ररिचाथे, अतिरिच्येथे सर्वाधिकौ भवथ

इत्यर्थः । अत्रोपसर्गवशाद्वातु स्वामिधेय विपरीतमर्थमात्रष्टे यथा प्रस्मरणं प्रस्थानमिति Sy

६ तत्रत्रेभ्यः P

७ ०त्वे० P D M

† वज्रवाहू इति वज्रज्वाहू । PP

८ शिक्षतम्, अस्मभ्यं वत्तम् । शिक्षति बनिकर्मा Sy

९ शचीभिः । कर्मनामैतत् । आत्मीयैः कर्मभिः Sy
पाकनाक्यैः Sk.

१० सूर्यात्मन इत्यस्य येभी रश्मिभिर्पैरिभिः Sy

११ ०न्यो P

१२ ०त्वे P

अस्माकम् । पितरः^१ । ऐक्यं गता^२ । अङ्गिरस^३ सूर्यरश्मिभिराप्याययन्तं^४ इति ।

पुरंदरा^५ शिक्तं वज्रहस्तास्माँ इन्द्राग्नी अवतं भरेषु ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥८॥

पुरंदरा^५ । असुरपुराणा दारयितारौ । घनानि प्रयच्छतम् । वज्रहस्ती । अस्मान् । इन्द्रा-
ग्नी । रक्षत च । सङ्ग्रामेषु । तन्न इति ।

I.110.

ततं मे अपस्तदुं^{*} तायते पुनः स्वादिष्टा धीतिरुचथायं शस्यते ।

अयं समुद्र इह विश्वदेव्यः स्वाहाकृतस्य समुं तृप्णुत ऋभवः ॥१॥

ततं मे अप^८ । ततम् । मे । कर्म^९ । तत् । एव । पुन^{१०} । तायते^{११} । स्वादुतमा^{१२} । स्तुतिश्च ।

१. पूर्वपुरुषाः Sy. अङ्गिरसः Sk.

२. ए० D.

सहप्राप्तव्यं स्थानमासन् ब्रह्मलोक-
मगच्छन् । अचिरादिमार्गेण हि ब्रह्म-
लोकमुपासका गच्छन्ति । . . .

यद्वा येभी रश्मिभिः सपित्वं समवेत-
त्वमध्यगच्छन् । ते रश्मय इमे न्वि-
दानीमस्माभिर्दृश्यमाना एत एव
खलु । सूर्यात्मन इन्द्रस्य ये रश्मयस्त
एवाग्नेरपि । . . . तस्मात् सूर्यस्य
रश्मीनां स्तवनेनेन्द्राग्न्योरुभयोरपि
स्तुतिः सिद्धा Sy.

सहपानम् । . . . अङ्गिरसो हि देवानां
सखायः । तेषां सखित्वाद्रश्मि-
भिरन्यैश्च देवैः सहोपपन्नं सहपानम् ।
कथं पुनरस्यार्चस्य पूर्वेण सहैक-
वाक्यता । अभिजन्मप्रदर्शनेन । एत-
दुक्तं भवति । ये रश्मिभिः सह पानं
प्राप्ता अङ्गिरसस्ते नः पितरः । तेन
विशिष्टाभिजनोपेतत्वादन्नदानपालनार्हा
वयम् । अतोऽस्मभ्यं दत्तं पालयतं
चास्मानिति Sk.

३. सूर्यं र० M.

४. ऽन्तेति M.

५. ०राः M.

६. ०स्माँ P. ०स्मँ D.

७. Ms. D. puts the figure
॥१०९॥ here to indicate the
end of one hundred and
ninth hymn. No such num-
ber is given in P. and M.

* पुनरिति PP.

८. अवः P.

९. विस्तारितं, बहुशः पूर्वमनुष्ठितम्
. . . तनु विस्तारे Sy.

विस्तार्यते, अनुष्ठीयत इत्यर्थः Sy.

पूर्वस्मिन् काले विततम् Sk.

१०. ततमे P.

११. Omitted by P.

अग्निष्टोमादिरूपम् Sy. यज्ञाख्यम् Sk.

१२. पूर्वस्मिंश्च काल इदानीं चाहं यष्टेत्यर्थः
Sk.

१३. अतिशयेन प्रीतिकरी Sy.

मनसः प्रीतिकरीत्यर्थः Sk.

स्तुत्याय ऋमूषा गणाय । धस्यते । अपि चामम् । समुद्रसदृशः । विश्वदेव्यः सोमः । इह सुत । तेन हृतेन । ऋभव । सन्तुष्यत ।

* आमोगय प्र यदिच्छन्तु ऐतनापाकाः प्राञ्चो मम् के चिदापयः ।
सौधन्वनासश्चरितस्य भूमनार्गच्छत सवितुर्दाशुषो गृहम् ॥२॥

आभोगयम् । सौधन्वना आङ्गिरसस्य पुत्रत्वाद् ऋभव आङ्गिरसस्य कृत्स्नस्य । पुरातना । के । चन । ज्ञातयो भवन्ति । अपक्तव्यप्रज्ञा । आभोगयमाभोग्यमकारलोपाभावश्छान्दसो यज्ञे सोमम् । इच्छन्त । तपश्चरणाय यदा युयमपक्तव्यप्रज्ञा गतवन्तस्तादा सुधन्वन पुत्रा ऋभवः । तपश्चरणस्य । महत्तया । अमृतप्रदातुः । सवितुः । तपसोऽन्ते देवैरमृतत्वमेपां प्रवातव्यमिति प्राषितस्य । गृहम् । अगच्छत । ततः कथमभूदित्याह—‘तत्संविता’ इति ।

- १ गताय P
२ पठ्यते Sy
सस्मै स्तुतिव्ययत इत्यर्थः Sk.
३ समुद्रसदृशः Sy
अत्यस्तप्रभूतः सोमः Sk.
४ सर्वेभ्यो देवेभ्यो पर्याप्तो यथा भवति
तथा सम्पादितः Sy
सर्वदेवयोग्यभूतः । सम्यक् स्तुतश्चे
त्यर्थः Sk.
५ अस्मिन् पागे Sy
६ हतेन M स्वाहाकृतस्य स्वाहाकारे
पाग्नौ प्रक्षिप्तस्य सोमस्य पागेन Sy
७ V Mādhava ignores च
* आभोगयम् । PP
† ऐतेन । अपाकाः । PP
‡ भूमना । अगच्छत । PP
८ आङ्गिरसस्य पुत्रत्वाद् ऋभवः omit
ted by M.
९ प्रगन्तारो देवान् यज्ञान् वा प्रति प्रक-
र्षेण वा पूजयितारो देवानां स्वयं वा
पूष्या Sk.

- १० तेन च P D केन च M
११ अवक्त० P D M
१२ आभोगयम् उभोग्यं सोमं वा सम
स्ताङ्गो ग आभोगः । तद्वर्ह आभोगयः Sy
आभोगः सम्भोग इति पर्यायी ।
आभोग एवाभोगयः । देवेस्तह
सम्भोगमिच्छन्तः । यज्ञियत्वं प्रार्थयमाना
इत्यर्थः Sk.
१३ ०मयक्त० P D M.
अत्यस्तपरिपक्वप्रज्ञा इत्यर्थः Sk.
१४ प्रजापतेः सकाशं गताः स्य Sk.
१५ समुपादितस्य Sy
१६ एकचमसस्य चतुष्टयकरणादेव स्वस्य
चरितस्य Sk
१७ बहुत्वेन Sy
१८ ०सत्वप्ल० M
हवींषि ब्रह्मवतः Sy
यज्ञियत्वमातिथ्यं वा युष्मभ्यं ब्रह्मवतः
Sk. १९. सोमाभियवं कूर्बतो
यजमानस्य सम्बन्धि Sy
२० अगच्छत P
२१ V Mādhava ignores प्र

तत्सविता वीऽमृतत्वमासुवदगोह्यं यच्छुवयन्त एतन्न ।
त्यं चिञ्चमससुरस्य भक्षणेमेकं सन्तमकृणुता चतुर्वयम् ॥३॥

तदा । सविता । युष्माकम् । अमृतत्वम् । प्रायच्छत् । यदा । गूहितुमशक्य सवितारम् ।
अन्नमिच्छन्त । गतवन्त । तम् । च । चमसम् । सोमस्य । भक्षणम् । एकम् । सन्तम् । अकृणुता ।
चतुर्वयम् ।

विष्ट्वी शमी तरणित्वेन वाघतो मर्तासः सन्तोऽमृतत्वमानशुः ।
सौधन्वना ऋभवः सूरचक्षसः संवत्सरे समपृच्यन्त धीतिभिः ॥४॥

विष्ट्वी शमी । कृत्वा । कर्माणि । क्षिप्रत्वेन । वोढार । मरणधर्माण । सन्त । अमृतत्वम् ।

* आ । असुवत् । PP.

१. सर्वस्य प्रेरको देवः Sy.

२. ०तम् P.D. देवत्वम् Sy; Sk.

३. आभिमुख्येन प्रेरितवान् दत्तवानित्यर्थः
Sy. अनुज्ञातवान् Sk.

४. सर्वेर्दृश्यमानम् Sy.
अत्यन्ततेजस्वित्वात् Sk.

५. अपेक्षितं सोमपानं विज्ञापयन्तः सन्तः Sy.
हविलक्षणमातिथ्यसम्बन्धि वाऽन्नम् Sk.

६. आगच्छत । तदानीमिति पूर्वेणान्वयः Sy.
यदातिथ्यमनुभवितुं सवितुर्गृहं गता
इत्यर्थः Sk.

७. तच्छब्दसमानार्थत्यच्छब्दश्रुतेः . . . यच्छ-
ब्दोऽध्याहर्तव्यः । . . . यो देवैः प्रहितो-
ऽग्निरेकं चमसं चतुर इत्येवमुपन्यस्तवान् ।
तम् Sk. द. असुरस्य त्वष्टुः
सम्बन्धिनम् । तेन निर्मितमित्यर्थः Sy.
असुरिति प्राणनाम । तद्वानसुरा कोऽसौ ।
त्वष्टा । . . . प्राणवतस्त्वष्टुः Sk.

८. सोमपानसाधनम् Sy

१०. असहायमेव । . . . सृष्ट्यादौ त्वष्ट्रा कृतं
चमसं होतृचमसादिमुख्यचमसचतुष्टय-
रूपेण ऋभवः कृतवन्त इत्यर्थः Sy.

११. सम् P.

चेतिर्गत्यर्थः । चतुर्गतिः । एकस्माच्चम-
सात् तदविनाशेन चतुरश्रचमसान् कृत-
वन्तः स्येत्यर्थः Sk. १२. वीष्ट्वी M.
यद्यप्येतत्कर्मनाम तथाप्यत्र क्रियापरम् ।
व्याप्य कृत्वेत्यर्थः Sy. ऋभव उरु
भान्तीति वा । ऋतेन भान्तीति वा ।
ऋतेन भवन्तीति वा । तेषामेषा भवति
. . . कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन ।
वोळहारो मेधाविनो वा । मर्तासः सन्तो-
ऽमृतत्वमानशरे । सौधन्वना ऋभवः
सूरख्याना वा । सूरप्रज्ञा वा । संवत्सरे
समपृच्यन्त (धीतिभिः) कर्मभिः ।

ऋभुर्विभ्वा वाज इति सुधन्वन आ-
ङ्गिरस्य त्रयः पुत्रा बभूवुः । तेषां प्रथमो-
त्तमाभ्यां बहुवन्निगमा भवन्ति न
मध्यमेन । तदेतद्भोश्च बहुवचनेन
चमसस्य च संस्तवेन बहूनि दशतयीषु
सूक्तानि भवन्ति N. II.15,16.

१३. यागदानादीनि कर्माण्यन्यान्यपि Sy.
एकचमसचतुष्टयकरणादीनि Sk.

१४. वाघतः । ऋत्विङ्नामैतत् । अत्र च
सामर्थ्यात्तद्वन्तो लक्ष्यन्ते । ऋत्विग्भि-
रुपेता ऋभवः Sy. ऋत्विग्वन्तः । यष्टार
इत्यर्थः Sk. १५. देवत्वम् Sy; Sk.

मानशिरे । सौधन्वना । ऋभव । सूक्ष्मदर्शना । संवत्सरे । देवै । सङ्गता आसन् ।
 चमसञ्चुहादिभि कर्मभिर्भ्रूंमूणामादित्यरश्मिभिरैक्यम् "अगोह्यस्य यवसस्तना"
 इत्यस्यामुक्तमिति ।

क्षेत्रमिव वि मंमुस्तेजनेनै एकं पात्रमृमवो जेहमानम् ।

उपस्तुता उपम नाघमाना अमर्त्येषु श्रवं इच्छमाना ॥५॥

क्षेत्रमिव । मानदण्डेन भूमिमिव । शास्त्रेण विकर्तनार्थं हस्तादस्ते । सञ्चरमाणम् । एकम् ।
 पात्रम् । विविधम् । कृतवन्तः । समीपस्तुता । देवानां समीपम् । कामयमाना । देवेषु । सोमम् ।
 इच्छमाना ।

१ कृतं कर्मभिल्लैमिरे Sy

२ सध० P
 ०न्वाना M.

सुधन्वन पुत्रा Sy

३ सूर्यसमानप्रकाशा सूर्यसबुझज्ञाना वा
 Sy सूर्यसमानदर्शना । सूर्यवस्तेज
 स्त्विनः प्रज्ञावन्तो बेत्यर्थः Sk.

४ संबस्त M.

संबस्तरावयवभूते वसन्ताविकामेऽनु
 ष्ठेयै Sy

५ अग्निष्टोमादिकमग्नि Sy

६ हविर्भागार्हा बभूवुरित्यर्थः Sy
 सर्वयज्ञेषु भागाहूर्त्वं प्राप्ता इत्यर्थः Sk.

७ यासञ्ज० M

८ संवत्सरे यावन्ति कर्माणि यज्ञाख्यानि
 तैस्तर्बै Sk.

९ RV I 161 II

१० ०भूक्त० M

* तेजनेन । PP

११ चमसञ्चतुष्टयकृपेण Sy

मिशितेन । केन ? सामर्ष्याव् व्यधनेन ।

अथवा तेजमशाब्दस्तेजःपर्यायः । स्वेन

तेजसा Sk

१२ ०चार० P

होमभिर्वा प्रति प्रयतमानम् Sy

चतुर्धा गतम् । चतुष्टयं प्रतिपद्यमान
 मित्यर्थः Sk.

१३ पामसापनं स्वष्टा निर्मितं चमसम् Sy

१४ विशेषेण मार्गं कृतवन्तः Sy
 विमितवस्त इत्यर्थः Sk.

१५ ०पस्तैता P समेपस्तुता D समीप
 स्तुता M.

समीपस्थैर्भविभिः स्तुताः Sy
 सर्वस्तोतृभिः संस्तुताः Sk.

१६ सर्वेषामुपमानभूतं प्रशस्तं सोमसञ्चन
 मसं याचमानाः Sy

१७ सन्निकृष्टत्वं प्रार्थयमानाः । कस्य ?
 सामर्ष्याद्देवानाम् । बेवेव्यन्तर्गतिमिच्छन्त
 इत्यर्थः Sk.

१८ हविल्लक्षणमसम् Sy, Sk.

१९ Strictly grammatically the
 form should be इच्छन्तः । Sy
 defends the use of the
Atmanepada here व्यस्ययेना
 स्मनेपदम् ।

देवै सह सोमपानं कामयमानास्तस्मा
 नाय चसुरश्चमसानकार्षु रित्यर्थः Sy

२० V Mādhava ignores ऋभवः

आ मनीषामन्तरिक्षस्य नृभ्यः स्तुचेव घृतं जुह्वाम विव्रना ।
तरणित्वा ये पितुरस्य सश्चिर ऋभवो वाजमरुहन्दिवो रजः ॥६॥

आ मनीषाम् । यथा स्तुचा । घृतमाजुह्वत्येव वयम् । अन्तरिक्षस्य । नेतृभ्यो मध्यमस्थान-
पठितेभ्य । स्तुतिम् । कुर्म । प्रज्ञानेन । क्षिप्रत्वेन । ये । पितृभूतस्य । अस्य सविनुरमृतम् ।
आस्वादितवन्त । ते । दिव । लोकात् । अन्न सोमात्मकम् । अधिष्ठितवन्तो देवेभ्य सोमपीय
प्राप्ता इति ।

ऋभुर्न इन्द्रः शवसा नवीयानृभुर्वाजेभिर्वसुभिर्वसुर्ददिः ।
युष्माकं देवा अत्रसाहनि प्रियेऽभि तिष्ठेम पृत्सुतीरसुन्वताम् ॥७॥

ऋभुर्नः । ऋभु । अस्मभ्यम् । बलेन सर्वदा । नवतरो भवति तथा । वासयितृभि । वाजेभिः ।

१. यथा स्तुचा जुह्वा घृतं क्षरणशीला-
ज्योपेतं हविराजुह्वाम । मर्यादा-
यामाकारः । यथाशास्त्र प्रयच्छाम Sy.
२. आहवनीयादौ ... प्रक्षिपेत् Sk.
३. यम् M.
४. तक्षस्य P. सम्बन्धिभ्यः Sy.
षष्ठीश्रुतेरत्र योग्यां सदृशीं वेत्यध्या-
हर्तव्यम् । अतिमहतोऽन्तरिक्षस्यापि योग्या
सदृशीं वा । अत्यन्तमहतीमित्यर्थः Sk
५. यज्ञस्य । ... ऋभवो हि यज्ञस्य नेतारः ।
तेन हि ते देवत्वं प्राप्ताः । यद्वाऽन्तरिक्षस्य
लोकस्य नेतृभ्यः Sy.
मनुष्याणामृभूणामर्थाय । मनुष्यान्-
भून् स्तोतुमित्यर्थः Sk.
६. उच्चारयामेत्येतदाशास्महे Sk.
७. तरणकौशलानि Sy.
८. सर्वस्य जगतः पालकस्य Sy.
पालयितुर्वा Sk.
९. स्वभूतम् Sk.
१०. सूर्यरश्मिभूताः सन्तः प्रापुः Sy.
सश्चितिर्गतिकर्मा । ... अधिगतवन्तः ।
लब्धवन्त इत्यर्थः Sk.
११. द्योतमानस्य स्वर्गाख्यस्य लोकस्य सम्ब-

न्धिनम् Sy.

१२. आतिथ्यसम्बन्धि Sk.
१३. यागदानादिभिः कर्मभिरन्यैश्च देवोक्तै-
श्चमसचतुष्टयकरणादिकं प्राप्नुवन् Sy.
आरूढवन्तश्च दिवोऽवयवभूत रजो
लोकम् । देवलोकं चारूढवन्त इत्यर्थः Sk.
- * प्रिये । अभि । PP.
१४. ंभुं न M.
१५. अस्माकम् Sy.
१६. सामर्थ्यलक्षणेन । यदस्माकं स्तुतिकरण-
सामर्थ्यं तेन सर्वेण Sk.
१७. नवकरो M.
प्रशस्ततरः । ऋभुर्नोऽस्माकमिन्द्रः परमे-
श्वरः । अस्माकं रक्षक इत्यर्थः । यद्वा-
इन्द्र एव प्रसङ्गाद् उरु भातीति नैरुक्त-
व्युत्पत्त्या ऋभुरिति स्तूयते Sy.
अतिशयेन स्तुत्यः Sk
१८. निवासहेतुभिर्धनैश्च Sy
१९. अस्मभ्यं दातव्यैरन्नैः Sy.
अन्यतरवचनेनापि वाजशब्देनात्र सा-
हचर्याद्वाजो विभ्वा चोच्येते । व्यत्य-
येन च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनम् ।
वाजविभ्वाभ्याम् Sk.

सह । वसुनाम् । दाता भवति, ऋमुर्विन्वा वाज इति त्रय ऋभवस्तत्र प्रथमोत्तमाभ्यां बहु
वश्रिगमा भवन्ति । युष्माकम् । ऋभव । रक्षणेन प्रकाशकानाम् । प्रियेऽस्मिन् । दिवसे ।
अयजमानानाम् । सेना वयम् । अभिभवेम ।

निश्चर्मेण ऋभवो गार्मपिंशत् सं वृत्सेनासृजता मातर पुनः ।

सौधन्वनासः स्वपस्यया नरो जिह्री युवाना पितराकृणोतन ॥८॥

निश्चमण । कस्यचिद् ऋपेर्धन्वा मृतायां तस्याश्चर्मं स न्यदधात्, अथ वत्स रुदन्तं दृष्ट्वा
ऋभूनस्तोत्, अथ ते सञ्चर्मादाय काञ्चन घेनु शिल्पकौशलेन कृत्वा वह्निश्चर्मणा सधाय तपोमाहा
स्येन ता सप्राणां चक्रुः, अथ तेन वत्सेन पुनरपि तां मातरं समसृजन् निष्पिंशति सन्धानकर्मा । सीध
न्वना ! शोभनकर्मच्छया नेतार ! जीर्णवात्मीयी । पितरो । युवानौ । कृणोतन ।

वाजेभिर्नो वाजसातावविद्वद्यमुमाँ इन्द्र चित्रमा दीपि राधः ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत धौः ॥९॥

वाजेभिन । वाजेन भ्राता सहितैर्भयम्नि सह । अस्मान् । सङ्ग्रामे । रक्ष ।

- १ वसुभिश्च सह वसु । अन्तर्णीतमस्वर्ध
मेतत् । घनवान् । वशिः स्तोतृभ्यो यष्ट
भ्यश्च साधु दाता । किम् ? सामर्ष्यत्
सर्वानभिप्रेतामर्षान् । अपवा वसुरिति
ष्यस्येन पुंस्त्रिङ्गता । वसु वशिर्धनं
दातेत्यर्थः Sk. २ Cf N II 16
३ तर्पणेन हेतुना । युष्मान् सोमेन तर्प
यन्त इत्यर्थः Sk. ४ निवसे P
यागदिवसे Sk. ५ ये युष्मान्न यजन्ते
ऽस्मच्छप्रवस्तेषां स्वभृता इत्यर्थः Sk
६ V Mādhava ignores इन्द्र ।
* पुनरिति । PP † जिह्री इति । PP
‡ पितरा । अकृणोतन ।
७ ऋपे घन्वा P ८ ० धत् P
८ ख घ० D १० गमितवस्त स्म
तां गां मातरं पुनः Sk. ११ ०ति P
पिशिरवयधे । अवयववर्ती कृतवस्त ।
सर्वावयवोपेतामुत्पादयन्त इत्यर्थः Sk.

- १२ संघन० P D सङ्घटन० M
१३ ०ना P ०न D सौधनन्वा M
सुधन्वन आङ्गिरसस्य पुत्रा ! Sy
१४ यागवानाद्याधरणेनेति यावत् Sy
शोभनमप कर्म यस्य स स्वपा । तदि
च्छा स्वपस्या । शोभनकर्मकारित्वनिमि
त्तयशङ्क्येत्यर्थः Sk १५ यज्ञस्य Sy
मनुष्याः Sk. १६ वृद्धौ Sy
१७ मातापितरो Sy १८ पुनर्यौवनोपेतौ
Sy १९ यूपमकृत्वम् Sy
२० वाजस्यास्य सम्भजने निमित्तमूले सति
वाजेभिरक्षीरविद्भिः अस्मान् ध्याप्नुहि ।
यद्वा । वाजसातिरिति सङ्ग्रामनाम ।
वाजसाती सङ्ग्रामे वाजेभिर्वेभनयुक्ती
रक्षीरविद्भिः अस्मान् रक्ष Sy
वाजेभिरित्यप्यतरवचनेनापि वाजशब्देन
साहचर्यात् त्रयोऽप्युभय उच्यन्ते ।
वाजप्रभृतिभिः सह Sk.
२१ भर्मा is suggested for भ्राता

ऋभुभि^१ सहितम् । चित्रम्^२ । धनम्^३ । इन्द्र^४ । गवूणाम् । आदारयेति^५ नाहचर्यादिन्द्रस्य स्तुति^६ ।

I III.

तक्षत्रथं^{१०} सुवृत्तं^{११} विद्वानापसस्तक्षन्हरीं^{१२} इन्द्रवाहा^{१३} वृषण्वसू^{१४} ।
तक्षन्पितृभ्यामृभवो^{१५} युवद्वयस्तक्षन्वत्सायं^{१६} मातरं^{१७} सचाभुवं^{१८} ॥१॥

तक्षन्^{१०} रयन् । अकुर्वन्^{११} । रथम्^{१२} । सुवर्तनम्^{१३} । जानघित्पकर्माणोऽश्विभ्याम्^{१४} । तक्षन्^{१५} ।
अश्वी^{१०} । इन्द्रस्य^{११} वोढारौ^{१२} । प्रदीयमानवनी^{१३} । तक्षन्^{१४} । पितृभ्याम्^{१५} । ऋभव^{१६} । युवत्वयुक्तम्^{१७} ।
वयं^{१८} । तक्षन्^{१९} । वत्साय^{२०} । मातरम्^{२१} । सहजातामात्मीयामिति^{२२} कर्ममात्रसमुद्देशे^{२३} नूक्ते ।

आ नो यज्ञाय^{१४} तक्षत ऋभुमद्वयः^{१५} ऋत्वे^{१६} दक्षाय^{१७} सुप्रजावतीमिपम्^{१८} ।
यथा^{१९} क्षयाम्^{२०} सर्ववीरया^{२१} विशा^{२२} तन्नः^{२३} शर्धाय^{२४} धासथा^{२५} सिन्ध्रियम्^{२६} ॥२॥

आ नो यज्ञाय^{१४} । आकुरुत^{१५} । अस्माकम्^{१६} । यज्ञकरणाय^{१७} । दीप्तम्^{१८} । आयु^{१९} । कर्मणे^{२०} ।

१. ऋभुर्विभवा वाज इति त्रयोऽपि ऋभुशब्दे-
नोपचारादत्रोच्यन्ते । तैर्युक्तस्त्वम् Sy.

२. सहेत्यर्थः Sk. ३. ०त्र M.
चायनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.

४. अस्मभ्यं दातुमाद्रियस्व । तृतीयसवन
ऋभुभिः सहेन्द्रस्यावस्थानात् प्रसङ्गाद-
त्रेन्द्रस्तुतिः Sy. देह्यस्मभ्यमित्यर्थः Sk.

५. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc.

Ms D. puts the figure ॥११०॥
here to indicate the end of
one hundred and tenth
hymn No such number is
given in P. and M.

* विद्वानापसः । PP.

† हरी इति । PP.

‡ वृषण्वसू इति वृषण्वसू । PP.

६. रक्षयं P. कस्मै । अश्विभ्याम् Sk.

७. सुवर्तं M अश्विनोरारोहणार्थं...
सुचक्रं वा Sy. सुगमनमित्यर्थः Sk

८. उत्कृष्टेन ज्ञानेन निष्पाद्यकर्माणो लाभ-
वत्कर्माणो वा Sy. अत्यन्तोत्कृष्टकर्म-
त्वाद्देदितव्यकर्माण. Sk.

९. कृतवन्तः Sy.

१०. हरणशीलावेतत्संज्ञकावश्वी Sy

११. ०धरी M सेचनसमयेन दृढतरेण
घनेन बलेन वा युक्तौ Sy.
वृष्टिघनौ वर्षितारौ वा घनानाम् Sk.

१२. वयं D. आयुः Sy.

१३. सहभुवं, सहवर्तमानाम् Sy.

मृतां सतीं चर्मण उत्पाद्य वत्सेन सह
संयोजितवन्त इत्यर्थः Sk.

१४. यं कर्म० P.D.

१५. समन्तादुत्पादयत Sy. अस्मभ्यं दत्तेत्यर्थः
Sk. १६. उरुभासनयुक्तम् Sy.

ऋभवो यष्टव्यत्वेन सम्बन्धिनो यस्य
सन्ति तदृभुम् । युष्माकमेव ऋभूणां
योग्यमित्यर्थः Sk.

१७. हविलक्षणमन्नम् Sy. वयोऽन्नम् Sk.

१८. अस्मदीयाय Sy. १९. ०र्णः D.
भोजनाच्छादनादिकर्मणे च Sk.

वृद्धये च । शोभनप्रजायुक्तम् । अन्नं च । यथा । निवसेम । सर्वैर्वीरैर्युक्तया । विद्या । सादृशम् ।
घनम् । अस्मभ्यम् । सुष्ठु । वत् । बलाय ।

आ तच्चत सातिमस्मभ्यमृमवः साति रथाय सातिमवर्ते नरः ।

साति नो जैत्रीं सं महेत विश्वहा जामिमज्जामिं पृतनासु सच्चरिणम् ॥३॥

आ तक्षत । आकृष्ट । घनम् । अस्मभ्यम् । अमव । घनम् । रथाय । घनम् । अवर्ते ।
नेतारः सर्वो लोको भवदीयाम् । अस्मद्विषयाम् । सातिम् । शात्रूणा जयक्षीलाम् । सर्वदा । सम्भ्रज-
येत् । ज्ञातिम् । अज्ञातिश्च । युद्धेषु । सहमानाम् ।

ऋमुच्यमिन्द्रमा हुं व ऊतयं ऋमुन्वाजान्मरुतः सोमपीतये ।

उमा मित्रावरुणा नूनमृश्विना ते नो हिन्वन्तु सातये धिये जिये ॥४॥

ऋमुक्षणम् । महान्तम् । इन्द्रम् । रक्षपार्यम् । आह्वयामि । एवमून् । वाजेन

- १ बलाय च Sy बलाय Sk.
२ शोभनाभिः पुत्रपौत्रादिलक्षणानि-
प्रजानिर्युक्ताम् Sy
३ पुत्रादिभिः Sy पुत्रं पौत्रं ह्योषेतया
परिचारकमभ्यजात्या सह Sk.
४ तावुडं M ५ वीर्यं वा Sk.
६ ०भ्य D ७ उस्ताहाय बलाय
वा Sk. ८ सम्भ्रजनीयमन्नं
घनं वा Sy घणु बाने । बानम् ।
कस्य ? सामर्थाद्विज्ञानाम् Sk.
९ अनुष्ठातुभ्यः Sy १० सम्भ्रजनीयम् Sy
११ रंहगशीलाय पुत्रादये रथायैव वा Sy
साति रथाय । यच्छर्पयं वतुर्ष्येवा । बहुव-
चनस्य स्थान एकवचनम् । रथानाम् Sk.
१२ सम्भ्रजनीयमन्नं घनं वाऽऽबयोप्यम् Sy
१३ अश्वाय Sy अश्वानां च Sk.
१४ यत्तस्य Sy मनुष्या Sk.
१५ सातु P बानम् Sk. १६ सारवत्तया
प्रामुत्येन च बानान्तराणां जैत्रीम् Sk.
१७ तावुशी न साति वत् तावुशी सर्वो

- जनः सर्वदा पूजयतीत्यर्थः Sk.
१८ सहभ्रातम् Sy
समानजातीयामसमानजातीयानां च ।
अयोग्यां चास्माकं योग्यां चात्यन्तो
ऋष्टस्वावित्यर्थः । अथवा जामि-
मज्जामिमिति पूजयितुर्यं निर्बलः ।
द्वितीया च प्रथमार्थे । समानजातीयो
ऽसमानजातीयश्च पूजयेदित्यर्थः Sk.
१९ सहानुत्पन्नम् Sy
२० अस्मानभिमवन्तं युष्मत्प्रसादादभि-
भवन्नेति शेषः Sy क्षणु हिसायाम् ।
हिसया सह सक्षणिः । तां सक्षणिम् ।
शात्रुहित्वात्समर्थमित्यर्थः Sk.
२१ ०न् D ऋष्टुक्षणं P २२ ऋमुनि-
सह क्षिणोति हिनस्ति शात्रुमिति ऋमुक्षा ।
तमुक्षणम् । अथवा ऋमुक्षा इति
महन्नाम । महान्तम् Sk. २३ पुरोडा
शाबिहविस्तर्पणाय Sk २४ ऋमुसक्षि-
त्वाद्भुर्णां वा प्रियक्षिणीर्पया भ्रातृ-
यामि Sk २५ वाजप्रभृतींस्त्रीनपि Sk.

युक्तान् । मरुतश्च । सोमपानायाह्वयामि । तथा उभौ^१ । मित्रावरुणौ । अश्विनौ च । तै^२ ।
अस्मान् । प्रेरयन्तु^३ । धनाय^४ । कर्मणे^५ । जयाय^६ चेति^७ ।

ऋभुर्भराय सं शिशातु सातिं संमर्यजिद्वारो अस्माँ अविष्टु ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥५॥

ऋभुर्भराय । ऋभु । सङ्ग्रामाय^८ । धनम्^९ । तीक्ष्णीकरोतु^८ । सङ्ग्रामजित् । वाजश्च ।

अस्मान् । अवतु^{१० ११} ।

I. 112.

ईळे द्यावापृथिवी पूर्वचित्तयेऽग्निं धर्मं सुरुचं यामं न्निष्टये ।
याभिर्भरे कारमंशाय जिन्वथस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥१॥

ईळे द्यावापृथिवी । स्तौमि^{१२} । द्यावापृथिव्यौ । यजमानाय पूर्वं मुख्यमस्य कर्म । अग्निम् ।

१. इमौ M.

युगलरूपेण संहृत्य वर्तमानौ द्वौ मित्रा-
वरुणावश्विनौ च . . . अवश्यं सोमपाना-
याह्वयामीति शेषः Sy.

२. एते M. आहृताश्चेन्द्रादयः Sy.

३. गमयन्त्वित्यर्थः Sy. हिनु गतौ । प्रवृद्धौ
चास्मान् प्रति गच्छन्तु । वृद्धचर्थो
वा हिनोतिः सामर्थ्याच्चान्तर्णीतण्यर्थः ।
अस्मान् वर्धयन्तु Sk.

४. सम्भजनीयाय धनाय Sy.

षणु दाने । दानेन चात्र तत्पूर्वको
लाभो लक्ष्यते । लाभाय Sk.

५. धनसाध्याय कर्मणे Sy.

यागाख्याय Sk.

६. शत्रूणामित्यर्थः Sk.

७. V. Mādhava ignores नूनम् ।

८. सङ्ग्रामोचितं धनमस्मभ्यं प्रयच्छत्वित्-
त्यर्थः Sy.

अत्यर्थं पुनःपुनर्वा संस्करोतु । . . .
सङ्ग्रामार्थं यदस्माकं दित्सितं तदत्यर्थं

पुनः पुनर्वा संस्करोत्वित्यर्थः Sk.

९. सम्भजनीयम् Sy. दानम् Sk.

१०. सङ्ग्रामाद् रक्षत्वित्यर्थः Sy.

११. V. Mādhava ignores तत् । नः
etc. Ms. D puts the figure
॥१११॥ here to indicate the
end of one hundred and
eleventh hymn. No such
number is given in P and M.

* द्यावापृथिवी इति । PP.

† ताभिः । ३३ इति । PP.

‡ अश्विना । आ । PP.

१२. द्यौमि M

१३. पूर्वमेवाश्विनोः प्रज्ञापनाय ।

ते ह्यश्विनोः प्रत्यासन्ने । यद्वा द्यावा-
पृथिवी अश्विनौ स्तौमि पूर्वचित्तये
अन्यदीयात्स्तोत्रात्पूर्वमेवास्मदीयस्य स्तो-
त्रस्य प्रबोधनाय Sy.

पूर्वज्ञानाय । यद्युवयोरश्विनोः स्तुतिकर-
णसमर्थं पूर्वं ज्ञानं मम तदर्थमित्यर्थः Sk.

धर्म आदित्यस्त च । सुदीप्तिम् । यज्ञे । अमिलपितसिद्धपथम् । यामि । सङ्ग्रामे । शङ्खम् ।
 अंशाय ऋषये । दान्देन पूरयामासथु । तै । परिरक्षणैरस्मानपि । सुष्टु । आगच्छतम् ।
 अश्विनो ।

युवोर्दानाय सुमरा असुश्रुतो रथमा तस्युर्वचस न मन्तवे ।

यामिधिषोऽव्यथः कर्मन्निष्टये तामिंरू पु ऊतिमिरश्चिना गतम् ॥२॥

युवोर्दानाय । युवयो स्तोत्रम् । दानाय । सुनिर्हरो । असन्ता रथ । रथम् । आति
 ष्ठन्ति । यथा । शब्दे परप्रत्यायनायांर्षा अनिषेया आतिष्ठन्ति । यामि । स्तोत्राणि ।

१ प्रबुद्धनेन बीप्तम् Sy बीप्तम् Sk.

२ ०प्तम् M

३ यान्त्यस्मिन् देवता द्विजातयश्चेति
 यामो यज्ञस्तत्र Sk

४ ०ष्य० P D

यामन्यश्विनोरागमने सतीष्टये
 तबीयपागायमाहवनीयश्च्येण स्यापित
 मग्निं स्तोमीति शेषः Sy
 यागाय । युवामश्विनो यक्ष्यतीत्येय
 मर्षमित्यर्थः Sk.

५ कतिभिः पालनेः सहागत्य Sy

६ असुरः सह Sk.

७ सङ्गम् D

८ युष्मदीयभागाय Sy

९ कारं शब्दकारिणं शङ्खं मुखेनापूरयथ
 Sy १० ०सतुः M

प्रीणितवन्तो, आपूरितवन्तो स्य ।
 अथवा क्रियत इति कारं शब्द इहो
 ष्यते । शब्दं प्रीणितवन्तो । महान्तं
 शङ्खशब्दं कृतवन्तो स्य इत्यर्थः Sk.

११ कतिशब्दश्च गमनवचनम् । तृतीया
 निर्देशाच्च योग्यक्रियाध्याहारः । यैर्गमने
 गंत्वा । अथवा यैर्गमनेरंशं प्रति
 गतवन्तो स्य । कृपानुसयाऽस्मानपि
 तामिरिति । यैर्गमनेर्गत्वाऽस्यार्षायाऽ-
 सुराञ्जेतुमसुराञ्जे शङ्खमापूरयन्तो

महान्तं वा शङ्खशब्द कृतवन्तो स्य
 स्तरेयास्मान् प्रति शोभनमागच्छतमिति
 समस्तार्थः Sk

१२ V Mādhava ignores उ

१३ ० वो वा० P

१४ युष्मत्कर्तृकदानायम् । धनलाभायेत्यर्थ-
 Sy १५ शोभनस्तोत्रनरणा Sy
 सुपूर्णा । केन ? सामर्ष्याद् युष्मद्गुणैः ।
 का पुनरेता ? सामर्ष्यात् स्तुतयः Sk.

१६ अभ्यत्राणासक्तता स्तोतारः Sy
 सद्बलितर्गतिकर्मा । असङ्गच्छ-
 माना । असंयुक्ता इत्यर्थः Sk.

१७ प्राप्नुवन्ति Sy

१८ यथा न्यायोपेतेन वचसा वाक्येन युक्तं
 विपश्चितं मस्तथे बुभुक्षितार्थप्रतिपत्तये
 स्तोतारः प्राप्नुवन्ति सङ्गत् Sy
 वाक्यमिदार्थं शब्दः Sk.

१९ नार्था P

२० ० नार्थानि० M

२१ यथा वाक्यमर्थं शब्दः सर्वं आतिष्ठत्ये-
 थं युष्मदीयं रथं स्तोत्रभ्यो दानार्थं
 युष्मत्स्तुतयो युवां स्तोतुं सर्वदाऽऽति-
 ष्ठन्तीत्यर्थः Sk.

२२ कतिभिः पार्ष्णी Sy

२३ ध्यातव्यं विशिष्टज्ञानोपेतान् Sy

स्वभूतानि यागलक्षणानि Sk.

अवथो यजमानानाम् । कर्मणि । अभिलषिताय क्रियमाणानीति ।

युवं तासां दिव्यस्य प्रशासने विशां क्षयथो अमृतस्य मज्जना ।
याभिर्धेनुमुखं* पित्वथो नरा ताभिरूपु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥३॥

युवं तासाम् । युवम् । तासाम् । विशा मनुष्याणाम् । दिव्यस्य च देवगणस्य ।
प्रशासने । वर्तते । अमृतस्य । बलेन । ये पालने । निवृत्तप्रसवाम् । धेनुम् । शयवे पित्वथ ।
नेतारी ।

याभिः परिज्मा तनयस्य मज्जना द्विमाता तूर्पु तरणिंविभूपति ।
याभिस्त्रिमन्तुरभवद्विचक्षणस्ताभिरूपु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥४॥

याभिः परिज्मा । याभिः । परितो गन्ता वायु । आत्मपुत्रस्याग्ने । बलायम् । द्वयो-

१. अपथो P. M.

अवतिर्गत्यर्थः । युवां गच्छथः । ममापि स्वभूते कर्मन् कर्मणि यागलक्षणे Sk.

२. यागार्थं प्रवृत्तान् Sy. यागायात्मनः Sk.

३. इति is omitted by P.

४. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

* धेनुम् । अस्वम् । PP. ५. युवाम् Sy.

६. यास्त्रिषु लोकेषु वर्तन्ते तासां सर्वासां ...प्रजानाम् Sy. याः स्तोतुं यष्टुं चेच्छन्ति युवां तासाम् Sk.

७. दिवि भवस्य स्वर्गसमुत्पन्नस्यामृतस्य सोमस्य Sy. दिव्यशब्दोऽत्रात्यन्तो-त्कृष्टवचनः । ... अत्यन्तोत्कृष्टस्य Sk.

८. शिक्षणे Sy. वचने Sk. ९. वर्तते M. ईशार्थे समर्थो भवथः Sy. निवसथः । ता विशो यत्र ब्रुवन्तीह युवाभ्यां व्यवस्थातव्यमिति तत्रैव व्यवतिष्ठेथ ? (थाम्) इत्यर्थः Sk. १०. बले P. यद्वा मज्जनाऽन्येषामसाधारणेन बलेन विशां प्रजानां दिवि भवस्यामृतस्य वृष्ट्युदकस्य प्रशासने प्रदाने क्षयथः,

ईश्वरौ भवथः Sy. देवत्वस्य बलेनेत्यर्थः । अथवा . . . अत्यन्तोत्कृष्टस्यामृतसदृशस्य ज्ञानस्य बलेनेत्यर्थः Sk.

११. निर्वृ० P. प्रसवासमर्थाम् Sy.

न सूयत इत्यस्वः । तामस्वम् । निवृत्त-प्रसवामित्यर्थः Sk.

१२. शयोः स्वभूतां धेनुम् Sk.

१३. सिञ्चथः पयसा पूरितवन्तावित्यर्थः Sy. पयः सेचितवन्तौ स्यः । दोहप्रदान-समर्था कृतवन्तौ स्य इत्यर्थः Sk.

१४. मनुष्याकारौ Sk.

१५. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

१६. ०भि P. १७. ०जा M.

१८. युष्मदीयाभिरूतिभिः Sy. अत्यन्तशीघ्राभिरूतिभिः Sk.

१९. अग्निर्हि व्यानवृत्त्यात्मना वर्तमानेन वायुना मध्यमानः सन् जायते । . . . यद्वा सृष्ट्यादौ वायुसकाशादुत्पन्नत्वाद्गनेः पुत्रत्वम् Sy. अपत्यभूतस्य प्राणिजा-तस्य । षष्ठीश्रुतेरर्थयिति शेषः Sk.

२०. बलेन युक्तः सन् Sy. स्वेन बलेन Sk.

लोक्योनिमता । क्षिप्राणामपि मध्ये । अतिशयेन क्षिप्रः । विविधशरीरो भवति । यामिश्च । कक्षीवान् । अभवत् । विद्वान् । शैलोक्यज्ञानात् निमन्तु ।

यामी रेभ निवृत्त सितमुद्ग्रथ उद्वन्दनमैरयत् स्वर्दृशे ।

यामिः कर्णं प्र सिपासन्तुमावत्तं तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥५॥

यामी रेभम् । रेभं स्नात्वाग्निहोत्राय गच्छन्तमसुरा असुरा बद्ध्वा हृदे प्रक्षिपु । तत्र निवृत्तं तिरोहितं दद्यात् रात्रीर्धारयाञ्चक्रुः । धन्वन्तश्च जीर्णं कूपसमीपेन गच्छन् कूपे पपात । तामिमावद्विभ्यामादित्यं द्रष्टुमुदकादुत्तारितो । यामिश्च कर्णं वा सम्भवतुमिच्छन्तं प्ररक्षथु ।

१ ०योस्लो P ०लोकं M

२ अग्नि-पुषिषीस्थानो वायुरन्तरिक्षस्थानः । उभयोर्मिस्त्रितयोर्दभयनिर्मातृत्वमुपपन्नम् । यद्वा । द्विमातेति तनयस्य विशेषणम् । 'सुपां सुनुक' इति षड्ध्याः सु । द्विमातृकस्य द्वाभ्यामरणिभ्यां जातस्य Sy द्वयोः प्राणिजातयोर्निर्माता । अथचोत्पादिके प्रकृती मातराविहोच्येते । ते द्वे यस्यैका ब्राह्मणां सृष्टावन्त्या रेवसृष्टौ स द्विमाता Sk.

३ तरीतृपु धावस्तु मध्ये तरणिरतिशयेन तरीता शीघ्रगामी Sy अत्यस्तशीघ्र इत्यर्थः Sk

४ विभवति, व्याप्तो भवति । यद्वा विशेषेण सर्वमलङ्कारोति Sy भवतिरत्र प्राप्त्यर्थः । विविधं प्राप्नोति । यत्र गन्तव्यं तत्र तत्र गच्छतीत्यर्थः । अभवा तूर्पु इत्येतद्विभूयतीत्येतेन सम्बध्यते । तूर्पु इत्येतत्तूर्वेतिहिंसार्थस्य क्यम् । हिंस्येषु प्राप्नोति । हिंस्यानसुरादीन् प्रति गच्छतीत्यथ Sk.

५ यामिश्च युष्मदीयामिभक्तिभिर्हंतुभूता मि Sk. ६ युष्मदीयामिभक्तिभिः Sy अत्यस्तशीघ्राभिभक्तिभिः Sk.

७ विचक्षणो विद्वष्टा । सर्वाभ्यां च ज्ञातेत्यर्थः । पण्डितवचनो वा विचक्षण

वाचः । पण्डितः Sk

८ ०न्तु M त्रयाणां मन्ता द्विविधेषु पाकयत्तहृदियत्ततोमयज्ञेव्यासावितज्ञानः । तामिः सर्वाभिरुक्तिभिरस्मानागच्छन्तम् Sy त्रयाणामतीतानागतवर्तमानानां ज्ञाता । यामिश्च युवामेवं गत्या त्रिकालविषयज्ञानोपेतं सर्वायंविषयज्ञानोपेतं च कक्षीवन्तं चक्रपुरस्मानपि प्रति तामिः Sk.

९ V Mādhava ignores तामिः etc.

१० ०च्छत् M One असुरा seems to be unnecessary

११ बध्वा P.D M

१२ प्रदे M १३ ०तस्ति D

१४ ०मामशिव D १५ सर्वजीवलोकां पुनः पुनरनुभवितुमित्यर्थः Sk

१६ ०ता M. १७ ऊतिभिः Sk.

१८ भ० P स्तुतिभिः सम्भवतुमिच्छन्तम् । स्तुयन्तमित्यर्थः Sk

१९ प्ररक्ष० D.M D adds (यामिः शचीमियं कर्मनिर्वायितारौ) after प्ररक्षथु ।

अवतिरत्र गत्यर्थः । चक्रुःप्रदानार्थं प्रकषेण गतवन्तो स्युः । अस्मानपि प्रति तामिः Sk.

२० V Mādhava ignores तामिः etc.

याभिरन्तकं जसमानमारंगे भुज्युं याभिरव्यथिभिर्जिजिन्वथुः ।

याभिः कर्कन्धुं वय्यं च जिन्वथस्ताभिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥६॥

याभिरन्तकम् । याभिः । अन्तकमृषिम् । अगाधे । निमज्जन्तम् । भुज्यु च । याभिः ।
अकम्पिताभिः । ररक्षथु । याभिश्च । कर्कन्धुम् । वय्यं तुर्वीतिम् । च ।

याभिः शुचन्ति धनसां सुपंसदं तप्तं घर्ममोम्यावन्तमत्रये ।

याभिः पृश्निगुं पुरुकुत्समावतं ताभिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥७॥

याभिः शुचन्तिम् । राजयक्ष्मणा गृहीत ब्राह्मणेभ्य सर्वस्वस्य दातार स्तोत्रे । शोभन-
सहासनम् । शुचन्ति नीरुज चक्रथु । अत्रिमृषिमसुरैरगनी प्रक्षिप्तमग्निमुदकेन सशमय्य । पालन-
वन्तमस्मै चक्रथु । याभिश्च । पृश्निगुम् । पुरुकुत्स च । ररक्षथु ।

१. ऊतिभिर्गत्वा Sk

२. शत्रूणामन्तकरम् Sy.

अन्तकं राजानम् Sk.

३. समुद्रमध्ये Sy. उदके Sk.

४. सर्वस्य पालकमेतत्सञ्ज्ञम् Sy.

५. व्यथारहिताभिर्नौभिः Sy.

अभयरूपाभिर्भयव्यावर्तिनीभिरूतिभिः ।

नौभिर्वा सामर्थ्यात् Sk.

६. युवामतर्पयतम् Sy

समुद्रादुत्तारणेन प्रीणितवन्तौ स्थः Sk.

७. कन्धुं M. ंन्धु D.

८. वय्यं D वय्यं M

९. तुर्विं P

१०. V. Mādhava ignores जिन्वथः

and ताभिः etc

* ओम्यावन्तम् । PP.

११. ंन्तीं P D न्ति M

१२. याजं य० M.

१३. धनानाम् Sk.

१४. संसत् सभोच्यते । शोभनसभम् Sk.

१५. ंन्तिः D ंन्ती M.

१६. चक्रथुम् M.

१७. ंमृषि० M.

अत्रैरर्थाय Sk

१८. संशयमय्य M.

१९. ंन तम० M.

युष्मत्प्रसादाच्छीतीभूतम् । अदाहकमित्यर्थः Sk.

२०. वृश्चिगुं M

पृश्निशब्दो व्याघ्रसरूपवर्णवचनः ।

पृश्नयो गावो यस्य स पृश्निगुः । तं

पृश्निगुं पुरुकुत्सं प्रति Sk.

२१. ररक्षुः M. D. adds (याभिरन्तकं

याभिरन्तकमृषिमगाधे निमज्जन्त

भुज्युञ्च याभिरकम्पिताभी ररक्षथुः)

after ररक्षथुः ।

अवतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः । गत-

वन्तौ स्थः । पालनार्थ एव वाऽवतिः ।

याभिरूतिभिर्गत्वा शुचन्त्यादीन् राज-

यक्ष्मापनयनादिभिः पालितवन्तौ स्थ

इत्यर्थः । अस्मानपि प्रति ताभिः Sk.

२२. V. Mādhava ignores तप्तं घर्मं

and ताभिः etc.

यामिः शचीभिर्वृषणा परावृज्जं ग्रान्धं श्रोत्र्य चक्षुः एतवे कृयः ।

यामिर्वर्तिकां ग्रसितामर्मुञ्चत तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥८॥

यामिः शचीभिः । वीः । कर्मभिः । वपितारो । परावृज्जं नाम ऋषिम् । अघम् । पञ्च । दर्शनाय । गमनाय च । प्रघत्रु । यामिः । वृषेण ग्रस्ताम् । यतिनाम् । अमुञ्चत वृकास्यात् ।

यामिः सिन्धुं मधुमन्तुमसंश्चत वसिष्ठं यामिरजरावज्जिन्वतम् ।

यामिः कुत्सं श्रुतयं नर्यमावतु तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥९॥

यामिः सिन्धुम् । यामिः । सिन्धुम् । उदकवन्तम् । पीतोदकं चक्रमुदवानां पत्नीति गन्तु रसाप्रदीम् (?) । वशिष्ठं च । यामिः पुत्रप्रदानेन । अजरो । ररस्यु । यामिद्व ।

* प्र । अन्धम् । PP † चक्षुः । PP

१ यामिःकृतिभिः Sk

२ प्रज्ञाभिर्वा Sy

बेभतामाहाभाष्यारतिशयवतीभिः प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा Sk.

३ कामानाम् Sy

४ एतन्नामकमुपि पञ्च सन्तमपञ्चमकुर्वतम् Sy

परावर्जितम् । केन ? सामर्ष्यात् प्राणं चक्रुर्वादिभिर्वाश्वयवे । मृतं छिन्नमृत्तं वा सन्तं घोरस्य ज्येष्ठं पुत्रमित्यथ Sk

५ अन्ध P

दृष्टिरहितं सन्तमुग्धाश्वमुपिम् Sy
अन्धं च ऋष्याश्वम् Sk.

६ शोणं चधिरे च मापदम् Sk.

७ साकाङ्क्षत्वाच्छ्रुतगणाय चेति धार्यक्षेपः । पूर्वेषु सह योग्यतया सम्बन्धः । चक्षुःश्रुत्यमुग्धाश्वम् एतवे परावृज्जं घोरस्य ज्येष्ठं पुत्रं श्वणाय मार्षवम् Sk.

८ ०कालम् M.

अटकसदृशस्य पक्षिणः लित्रयम् । यास्कपक्षे तु बक्षेण विवृतज्योतिष्केण सूर्येण यामिर्पस्तां चतिकां प्रत्यहमाव

समानामुपसं तस्मादमोक्षयतम् इति योग्यम् । तामिः सर्वाभिरुक्तिभिरस्मान्प्यागच्छन्म् Sy

वर्तिका नाम अटकजातिः शीघ्रगतिः भ्रमवर्जिता च Sk.

९ मुधिरत्र सामर्ष्यावन्तर्णीतित्यर्थः । अमोक्षयतम् । मोक्षितवन्ती स्य इत्यर्थः Sk.

१० V Mādhava ignores तामिः etc

११ ऊतिभिः Sk.

१२ स्यन्वनशीलां नदीम् Sy

नदीं सरस्वत्याख्याम् Sk.

१३ मधुसवृशेनोदकेन पूर्णाम् Sy
अप्यत्ययेन चात्र पूर्णित्वस्त्वम् । उदकवतीम् Sk.

१४ पीतो० P यामिकृतिभिः अगमयत् प्रावाहयतमित्यर्थः Sy
सशक्तिरश्वोपक्षये । अश्वयोवकाम् Sk.

१५ पपीति M १६ अरो P

१७ अप्रीभयतम् Sy

जिम्बितिः प्रीतिकर्मा । मोहितवहनशापापनयनेन पुत्रप्रदानेन च प्रीयितवन्ती स्य Sk.

कुत्सादीस्त्रीन् । आवतम् ।

याभिर्विंशपलां^१ धनसामथर्व्यं^२ सहस्रमीळह^३ आजावजिन्वतम् ।

याभिर्विशमश्व्यं^४ प्रेणिभावंतं^५ ताभिरू^६ षु ऊतिभिरश्विना^७ गतम् ॥१०॥

याभिर्विंशपलाम् । ये पालनै । विंशपला नाम स्त्रियमैलस्यार्थाय तस्य शत्रुभि सह युध्यन्ती
शत्रुभिश्छिन्नजङ्घाम् । अगन्त्रीम् । सहस्रधननिमित्ते । सङ्ग्राम ऐलस्य पुरोहितेनागस्त्येन स्तुता-
वश्विनी लोहमयजङ्घाप्रतिसन्धानाद् । ररक्षयु । याभि । अश्वस्य पुत्रम् । वश नाम राजान
स्तोत्रैस्तर्पयितार हस्तिबले^{११} शत्रुभिरभिभूयमानम् । ररक्षयु ।

याभिः^८ सुदानू^९ औशिजाय^{१०} वणिजे^{११} दीर्घश्रवसे^{१२} मधु^{१३} कोशो^{१४} अक्षरत् ।

कृत्वीवंतं^{१५} स्तोतारं^{१६} याभिरावंतं^{१७} ताभिरू^{१८} षु ऊतिभिरश्विना^{१९} गतम् ॥११॥

याभिः सुदानू । याभि । शोभनदानौ । कक्षीवते^{२०} । वणिग्वृत्तये^{२१} पर्वतमध्ये गताय । दीर्घ-

१. शृणोतिरत्र सामर्थ्यादन्तर्णीतित्यर्थः । . . .
श्रावयितारं स्तुतीनाम् । स्तोतारमित्यर्थः ।
नर्यं नरेषु भवम् । मनुष्यलोक एव
व्यवस्थितं सन्तम् Sk.

२. अवतिरत्र गत्यर्थः । दर्शनं दातुं पूर्व-
मागतवन्तौ स्थः Sk.

३. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

* सहस्रमीळहे । PP.

४. ०श्वलां M. ५. ०श्वला M
एतत्सञ्ज्ञामगस्त्यपुरोहितस्य खेलस्य
सम्बन्धिनीम् Sy. ६. ०यमै० M.

७. ०भिरसंयु० P. ८. ०स्रजंघयन्त्रीं P.
०स्रजंघ गन्त्रीं D. ०स्रजंघत्वोः गन्त्रीं M

९. सहस्रमिति बहुनाम । बहूनि धनानि
निमित्तभूतानि यस्य स सहस्रमीळहः ।
तस्मै सहस्रमीळहे । बहुधनप्राप्त्यर्थ-
मित्यर्थः Sk. १०. ताव M.

११. रक्षयुः P. D. M.
प्रीणितवन्तौ स्थः Sk.

१२. अश्व्यम् । समूहेष्यं यत्प्रत्ययः । अन्त-
र्णीतमत्वर्थश्च । अश्वसमूहवन्तम् Sk.

१३. ०तारः M.

स्तुतेः प्रेरयितारम् Sy.

हविर्भिश्च देवानाम् Sk.

१४. ०बलेः P. ०बलं D.

१५. आगतवन्तौ स्थः Sk.

१६. V. Mādhava ignores धनसाम् ।
and ताभिः etc.

† सुदानू इति सुदानू । PP.

१७. ०चते M.

उशिक्षसञ्ज्ञा दीर्घतमसः पत्नी तस्याः
पुत्रो दीर्घश्रवा नाम कश्चिदृषिरना-
वृष्ट्यां जीवनार्थमकरोद् वाणिज्यम् ।
स च वर्षणार्थमश्विनी तुष्टाव । तौ
चाश्विनी मेघं प्रेरितवन्तौ । औशिजाय,
उशिक्षपुत्राय Sy. उशिजपुत्रस्य वणिजो
दीर्घश्रवस ऋषेरर्थाय Sk.

१८. पणिवृत्त P. वणिवृ० D.
वाणिज्यं कुर्वते Sy.

अवसे । अलम् । मेघ । अक्षरवित्येतदेवाह ककीवन्तमिति ।

यामी रसां चोदसोद्गः पिपिन्वयुरनुश्च यामी रथुमावतं जिपे ।

यामिंस्त्रिशोकं उस्त्रियां उदाजतं तामिरू पु ऊतिमिरश्चिना गतम् ॥१२॥

यामी रसाम् । पणिभिरपहृतासु गोपु तत्र गमनार्थं रसाया एव नद्या उदकं प्रथममास्ये-
नाशिवनौ पपतुरथ कार्ये समाप्ते प्रागुदकेन य क्षुण्णो मार्गं आस्यात्मकस्तेनैव पुनरप्यशिवनौ पूरित-
वन्ताविति । तथाऽनश्च कदाचिदशिवनौ रषोऽभूद् युद्धे तं जयाय युद्धमध्ये ररक्षयु । त्रिशोक
आत्मीयामिर्गोमिं सह स्वर्गं जिगमिपु स्वर्गं गा उदाजतेति ।

यामिः सूर्यं परियाथः परावति मन्धातारु चैत्रपत्येष्वावतम् ।

यामिर्विप्रं प्र मरद्वाज्रमावतं तामिरू पु ऊतिमिरश्चिना गतम् ॥१३॥

यामिं सूर्यम् । यामिं सूर्यम् । परिगच्छय । दूरे "म्यञ्ज्यस्य मूर्धनि" इति मात्र ।

१ मधु माधुयोपेतं वृष्टिजलम् Sy

२ अक्षरवित्येतदेवाह P अक्षिष्णत् ।
मुष्मत्प्रसादावपेक्षिता वृष्टिजलित्यर्थः ।
तामिं सर्वाभिक्रमिभिः सहास्मान
प्यागच्छतम् Sy

३ V Mādhava ignores स्तोतारं
यामिरावतं तामिं etc.

४ यामिरासां M. यामिरसां P
हे अशिवनौ यामिक्रमिभिर्होतुमूतामिः,
रसां मधीमनावृष्ट्या जलरहिता, क्षोबसा
कूसानि सन्मिषता, उद्भूत उदकेन पिपि
न्वयुर्मुखां पूरितवन्तौ Sy

५ रसां नामास्तरिक्तमधी क्षोबसा । क्षोब
इत्युदकनाम । तृतीयानिर्देशाच्च रहिता
मिति वाक्यशेषः । शेषशापावुदकेन
रहिताम् Sk.

६ ०द्य P ७ मा M

८ अस्यात्मकं D

९ उदकेन Sk. १० ०गो M.

११ तत् M. १२ युद्धे मध्ये M

१३ अगमयतम् Sy

क्षत्रून् प्रति गमयथ इत्यर्थः । अथवा
आवतमित्यवतिं सुद्ध एव प्रकृत्यर्थं
वर्तते । अनदधं रथमिति सुतीयार्थं
द्वितीया । अमश्वेन च रथेन क्षत्रून्
प्रति गच्छथ इत्यर्थः Sk.

१४ स्त्रीशो० M

अपिच यामिक्रमिभिः कष्यपुत्रस्त्रिशोक
श्चद्विश्रिया अपहृता गा उदावत,
उदगमयद् असुरसकाशास्त्रेभ्ये Sy

१५ ०यु D १६ उरिक्षिप्तवान् । स्वर्गं
गमितवामित्यर्थः Sk.

१७ V Mādhava ignores तामिं
etc

१८ यामिं । सूर्यम् omitted by P
and D

तमोक्ष्येण स्वर्भानुनाभूतमावित्यम् Sy

१९ परिप्राप्नुथ Sk.

२० म्यञ्ज्यस्य D म्याञ्ज्यस्य M

२१ ०र्षन् P RV I. 30 19^a

मन्धातार^१ च शत्रुभ्यस्तेषु^२ तेषु । क्षेत्रपत्येषु^३ सप्तद्वीपविषयेषु । ररक्षथु^३ । याभिश्च । मेधावितम् ।
भरद्वाजम्^४ । प्रावतम्^{५ ६} ।

याभिर्महामतिथिग्वं कशोजुवं दिवोदासं शम्बरहृत्य आवतम् ।

याभिः पूभिद्यै त्रसदस्युमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१४॥

घाभिर्महाम् । याभि । महान्तम् । अतिथिन् प्रति गन्तार तान् परिचरन्त शम्बरभयाद्^{१० ११}
(?) ध्रुव प्रति गच्छन्तम्^{१२} । दिवोदासम् । शम्बरहनने । ररक्षथु । याभिश्च । पुरो भेदने ।^{१३ १४ १५ १६}
त्रसदस्युम् । आवतम् ।^{१७ १८}

याभिर्वन्नं विपिपानमुपस्तुतं कलिं याभिर्वित्तजानिं दुवस्यथः ।

याभिर्व्यश्वमुत पृथिमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१५॥

याभिर्वन्नम् । याभि । वन्नादीस्त्रीन् । ररक्षथु । कलिर्नाम वृद्ध सन् । तरुणी जाया वित्त्वा ।^{१९ २० २१}

१. मन्धातारं P. M. मन्धाधारं D. राजानम् Sk. २. क्षेत्राणां पतिरधिपतिः क्षेत्रपतिः । तत्सम्बन्धिषु कर्मसु Sy. क्षेत्रपतित्वार्थम् । शत्रुणा क्रान्तस्य स्वस्य विषयस्य पुनरपि स्वामिनं कर्तु-मित्यर्थः Sk.
३. आगतवन्तौ स्थः Sk.
४. ऋषिमन्नप्रदानेन Sy.
५. प्रापतं D. M. प्रभूतघनदानार्थं प्रकर्षेण गतवन्तौ स्थः Sk.
६. V Mādhava ignores ताभिः etc.
- * महाम् । अतिथि ऽवम् । कशः ऽजुवम् । दिवः ऽदासम् । शम्बर ऽहृत्ये । PP.
७. ०हान् M.
८. वीर्यत. प्रभावतो वा Sk.
९. अतिथिभिर्गन्तव्यम् Sy.
१०. असुरभोत्यो दकं प्रवेष्टुं गन्तारम् Sy.
११. ०यं M.
१२. स्तुतिलक्षणया वाचा युवा प्रति गन्ता-

- रम् । युवयोरेव स्तोतारमित्यर्थः Sk.
१३. एत्सञ्ज्ञकं राजर्षिम् Sy. दिवोदासं राजानं प्रति Sk.
१४. ०ननेना P. १५. शम्बरनाम्नोऽसुरस्य वधे साहाय्यं कर्तुमागतवन्तौ स्थः Sk.
१६. पूर्नगरम् । सा भिद्यते येन यस्मिन् वा सङ्ग्रामे स पूभिद्यः । तस्मिन् पूभिद्ये Sk.
१७. आवकम् M. गतवन्तौ स्थः Sk.
१८. V. Mādhava ignores ताभिः etc.
१९. विपिपानम् । पा पाने । सामर्थ्या-च्चान्तर्णीतसन्नर्थो द्रष्टव्यः । विविधं पिपासन्तम् । अत्यन्ततृषितमित्यर्थः । उपस्तुतम् । कर्तव्यं क्तप्रत्ययश्छान्द-सत्वात् । उपस्तोतारम् Sk.
२०. लब्धभार्यं कलिमेतत्सञ्ज्ञमृषिं याभि-रूतिभिः... रक्षथः Sy.
२१. वित्त्वा P. D. M. वित्ता जाया येन स वित्तजानिर्लब्ध-भार्यकः । तं वित्तजानिम् Sk

पुनर्यौवनमलमत, दुवस्यति^१ प्रीणनार्थं । यामिश्वाङ्गिरसम् । अश्वम् । अपिच । पृथिम् । आवतम् ।

यामिर्नरा श्रुयवे यामिरत्रये यामिः पुरा मनवे गातुमीषयुः ।

यामिः शारीराजत स्युमरश्मये तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१६॥

यामिनरा । अघेनोर्धेनूकरणार्थमग्निप्रशमनार्थं च । शयुम् । अत्रि च प्रतिगमनेच्छा । यामिश्च । पुरा । मनवे । रात्रेज्जावृष्टपाज्जस्तु परिस्त्रीणेषु कर्षणविमुखे राष्ट्रं । ररस्तु । इन्द्रो यतीन् सालावृकेभ्य प्रायच्छत् । तेषां स्युमरश्मिरश्विनी तुष्टाव स वृकेभ्योऽश्विभ्या शरमयी रिपूर्वकवधार्थं विसृज्य रक्षित ।

यामिः पठर्वा जठरस्य मुज्मनाभिर्नादींदिक्षित इद्धो अज्मुभा ।

यामिः शर्यातुमवथो महाघने तामिरू पु ऊतिभिरश्विना गतम् ॥१७॥

यामिः पठर्वा । पठर्वा नाम सप्तज्जाठराग्निः पश्चात् प्रवृद्धान्ते । जठरस्य । वीप्तिबलेन

१ दुवस्यतीति परिष्करणकर्मा । वृष्टिप्रवा
नेन पुनर्यौवनकरणेन च परिष्कृतवन्ती
स्व Sk. २ विगताश्वं पृथिमे-
तस्सञ्ज्ञं वेनं राजविम् Sy

३ प्र० P D M.

४ गतवन्ती स्पः Sk.

५ V Mādhava ignores तामि-
etc.

* शारी । आश्रतम् । PP

६ शं P D क्षयवे ऋषये गातुं
दुःखाभिर्गमनलक्षणं मार्गं यामिकृतिमि
षीषयुर्ववा वाञ्छितवन्ती कृतवन्ता
विस्पर्षः Sy शयोरर्षाय Sk.

७ अत्रिं M

तपाज्जय ऋषये शतद्वारे यत्रगृहे
श्रुर पीडयमानाय सन्तापकारिणोऽग्ने-
शीतेनोश्चेन क्षीतकरणलक्षणं गातुं
दुःखनिर्गमनहेतुभूतं मार्गं यामिः Sy
अत्रिमसुरैरामिकूटे प्रक्षिप्तमुद्धतु बलं
चासुत्प्रतिबधसमर्थं सहाभेनास्मै बाहु
मित्यर्थः Sk.

८ तथा मनवे राजर्षये यामिकृतिमि
र्यवाविधाव्यवापनाबिर्ष्यं गातुं वाञ्छिष्य
निर्गमनहेतुं मार्गं युवां कृतवन्ती Sy
हलेन कर्षयित्वा युवामस्रं बहसुरित्यर्थः
Sk. ९ ०नासुत्सु P अनं भुत्सु M

१० P adds रात्रे before राष्ट्रं

११ अपिच स्युमरश्मये स्युतः सन्बद्धो रश्मि
वीप्तिर्यस्य तस्मा एतत्सञ्ज्ञकाय ऋषये
यामिकृतिमि शारी । शारो नाम वेपु
विशेषः । तत् विकारभूता इवः, आश्रतं
शत्रुप्रति प्रेरयतम् Sy १२ स्यु० P

१३ बुर्कं प्रति क्षिप्तवन्ती स्पः Sk.

१४ V Mādhava ignores नरा ।
गातुम् । ईषयुः and तामिः etc.

१५ वठ० P ०वां D १६ वठ० P
एतत्सञ्ज्ञो राजर्षिः Sy

१७ सप्तज्जाठराग्निः M.

१८ जठरोपलक्षितस्य शरीरस्य बलेन
युक्तं सन् युष्मदीयामिर्षामिकृ-
तिमि समस्तात् अवीप्यत Sy

१९ जाठरस्याग्नेः प्रवृद्धपर्यम् Sk.

गृहे^१ यजमानैर्होमार्थम् । सञ्चित^२ । काष्ठै^३ समिद्ध^४ । इव । अग्नि^५ । प्रजज्वाल । याभिश्च । शर्या-
तम्^६ । अवथ । सङ्गामे ।

याभिरङ्गिरो मनसा निरण्यथोऽग्रं गच्छथो विवरे गोअर्णसः ।

याभिर्मनुं शूरमिषा समावृतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥१८॥

याभिरङ्गिरः । याभि । गमनशीलौ । स्तोतृन् धनैर्निरमेथे । बुद्धिपूर्व याभिश्चासुरैर-
पहताभिर्गोभिर्युक्तस्य पर्वतस्य विवरे प्रवेशे युद्धार्थं गताना देवानामग्रमगच्छतम् । याभिश्च ।
मनु राजान शूर स्वय हलकर्षितेन । अन्नेन । प्रावतम् ।

याभिः पत्नीर्विमदाय न्यूहथुरा घं वा याभिररुणीरशिक्षतम् ।

याभिः सुदासं ऊहथुः सुदेव्यं[†] ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥१९॥

याभिः पत्नीः । विमदाय^{१९} परिणीताम् । भार्याम् । याभि स्वगृहम् । प्रत्यूहथु । याभि-

१. यज्ञगृह इत्यर्थः Sk.

२. चयनेन संस्कृतः Sk.

३. आहुतिसमूहेन दीप्तः Sk.

४. यथाऽग्निः प्रकाशते तद्वत् Sy.

५. शर्याथं P शर्यातं M.

इन्द्रेण सह स्पर्धमानम् Sy.

६. V. Mādhava ignores आ and ताभिः etc.

* निरण्यथः । PP.

७. हे अङ्गिरः । सोऽयमित्यभिसम्बन्धाद-
ङ्गिरश्शब्देनात्राङ्गिरःसम्बन्धावश्विनावु-
च्येते । व्यत्ययेन च द्विवचनस्य स्थान
एकवचनम् । अङ्गिरःसम्बन्धौ । कः
पुनरङ्गिरसोऽश्विनोश्च सम्बन्धः ?
स्तोतृस्तुत्यलक्षणः । अस्मत्पितुरङ्गिरसः
स्तुत्यादित्यर्थः Sk.

८. ०तृद्धनैः P. ९. नरमेघे P.

यद्वा मनसैव करणभूतेन रमयथः Sy

१०. याश्चा० M. गोअर्णसो गोरूपस्यार-
णीयस्य घनस्य पणिभिर्गुहायां निहितस्य

विवरे विवरणे गुहाद्वारस्योद्घाटनेन
प्रकाशने विषयभूते सति याभिरूतिभिः
सह युवामग्रं सर्वेभ्यो देवेभ्यः पुरस्ताद्
गच्छथः Sy.

११. गोशब्दोऽत्र गमेः क्रियाशब्दो गमना-
हंवचनः । अर्ण इत्युदकनाम । प्राभूत्या-
त्सस्यसम्पत्तिकरत्वाच्च गमनाहंमुदकं
यस्य स गोअर्णा मेघः । तस्य Sk.

१२. विवरार्थम् । विवरं कर्तुमित्यर्थः Sk.

१३. प्रद्वेशे P. १४. ०मग्रा० P.

याभिश्चाग्रमुपरिभागं गच्छथः Sk.

१५. प्रावतम् P. हलेन कर्षित्वाऽन्नं मनवे
दत्तमित्यर्थः Sk.

१६. V. Mādhava ignores ताभिः
etc.

† सुदेव्यम् । PP. १७. विमा० P.
एतन्नाम्ने, ऋषये याभिर्युष्मदीयाभिरू-
तिभिः पत्नीभार्याः पुरुमित्रस्य दुहितरं
न्यूहथुर्नितरां युवां प्रापितवन्तौ Sy.

१८. रथेनोढवन्तौ स्थः Sk.

विमदाय । अरुणीर्गाश्च । अशिक्षतम् । यामिश्च । सुदासे राज्ञे । धनम् । ऊह्यम् ।

यामिः शंताती मवथो ददाशुपे मुज्युं यामिरवथो यामिरधिगुम् ।

ओम्यावतीं सुमरामृतस्तुमं तामिरू पु ऊतिमिरश्चिना गंतम् ॥२०॥

यामि शन्ताती । यामि । शक्कुरी । मवथ । यजमानाय । मुज्यु च समुद्रमध्ये विपक्ष नावम् । यामि । अवथ । यामिश्च । अधृतगमनमिन्द्रम् 'युधं सुरामश्चिना' इति मन्त्र । पालन वतीम् । धनपूर्णाभिमाम् । सर्यां स्तुतिम् । तामि । आगतम् इति ।

यामिः कृशानुमसने धुवस्यथो जवे यामिर्यूनो अर्वन्तुमावतम् ।

मधु प्रिय भरथो यत्सरह्म्यस्ताभिरू पु ऊतिमिरश्चिना गंतम् ॥२१॥

यामि कृशानुम् । कृशानु नाम सोमपालमसुरैः सोममपजिहीर्वद्भिः सह युध्यन्तं क्षीणे क्षरमिपुप्रदानेन । ररक्ष्यु । इपुक्षेपणकाले । मृगयामदत्तं शायतिस्य च राज्ञो यून । अथ

- १ अश्नवर्णा आरोचमामा गा Sy
 २ वसवन्तो स्य Sk.
 ३ ०श्वा P ४ सुबनसे P
 ५ धनमसं च Sk
 ६ रथेनानीतवन्तो स्य Sk.
 ७ V Mādhava ignores आ ।
 ध । वा and तामि etc.
 * शंताती इति शम्प्राती । PP
 † ओम्यावतीम् । सुमराम् । अतस्तु
 भम् । PP
 ८ ० ह्यं M. सुप्रस्य पुत्रम् Sy
 ९ ० नीर० M नौमिरश्वै रथैश्चोत्तार
 णेन पाक्षितवन्तो स्य Sk.
 १० धृत० P अवथ० M
 अध्रिगुर्वेवाणां क्षमिता Sy
 अध्रिगुशाब्देन ह्यत्र गवेऽधृतत्वादिन्व
 उच्यते । अधृतगमनत्वाद्वा Sk.
 ११ RV X 131 4.
 १२ ओम्या इति सुकनाम । तद्युक्ताम् Sy

- अस्मत्पालनफलमित्यर्थं Sk.
 १३ सुखेन भरणीयामिवं यामिरुक्तिभिः
 प्रापयथ Sy, युष्मद्गुणं सम्पूर्णां Sk.
 १४ ० ति M
 अतं सत्यं स्तोमस्युच्चारयतीति
 अतस्तुप् । एतत्सञ्ज्ञकमुषिम् Sy
 १५ V Mādhava ignores उ । सु ।
 ऊतिभिः । अश्चिना ।
 १६ ० मुर्षाम D
 स्वानादिषु सोमपालेषु मध्ये कृशानुरेक
 सोमपालः । तं कृशानुम् । असने ।
 इषवोऽप्यन्तेऽस्मिन्निस्पतन सङ्गमम् ।
 तस्मिन् सङ्गमे Sy
 १७ ० न्त M.
 १८ क्षीणशामिषु प्रदाने M.
 १९ धुवस्यति परिवरणकर्मा । परिवरित
 वन्तो स्य Sk
 २० ० णे का० M
 २१ ० त P २२ र्यतिस्य P
 शम्यातस्य M २३ ० ते P

प्रमादात्तपस्यन्त स्थाणुभूत भृगु प्रति पपात् । तमतिजवे^१ वर्तमानमश्विनौ^२ निवारयामासतु-
श्चिन्तितमात्रौ तौ । युवा^३ वृष्ट्यभावाद्धीनेषु^४ मधु । आहृतवन्ती । यत्^५ । हितम् । सरघेभ्य^६ ।

याभिर्नरं^{*} गोषु^१युधं^२ नृषाह्ये^३ क्षेत्रस्य साता तनयस्य^४ जिन्वथः ।

याभी रथाँ^५ श्रवथो^६ याभिर्वीतस्ताभिरू^७ पु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥२२॥

याभिर्नरम् । याभि । भरद्वाज नरम् । गोनिमित्त युध्यन्तम् । युद्धे । क्षेत्रस्य । तनयस्य^{११}
च भजननिमित्त युध्यन्तम् । जिन्वथ । याभिश्च तस्य रथान् । अश्वान् । अवथ ।^{१२}
^{१३}
^{१४} ^{१५} ^{१६} ^{१७} ^{१८} ^{१९}

याभिः कुत्समार्जुनेयं[†] शतक्रतुं[‡] प्र तुर्वीतिं[‡] प्र च दभीतिमावतम् ।

याभिर्ध्वंसन्ति[‡] पुरुषन्ति[‡]मावतं[‡] ताभिरू[‡] पु ऊतिभिरश्विना गंतम् ॥२३॥

याभिः कुत्सम् । याभि । कुत्सम् । अर्जुन्या^{२०} पुत्र माम् । शतकर्माणी । प्रावतम् । तुर्वीतिम् ।^{२१} ^{२२} ^{२३}

१. याभिश्च वेगे प्रवृत्तं यूनस्तरुणस्य पुरुकुत्सस्य . . . अश्वम् . . . अरक्षतम् Sy.

२. रक्षितवन्तौ स्थः Sk.

३. वृष्य० M.

४. क्षौद्रम् Sy. प्रियमिष्टम् Sk.

५. मध्याह्न० M. सम्पादयथः Sy. दत्तवन्तौ स्थ इत्यर्थः Sk.

६. तृतीयाबहुवचनस्यात्र लुक् । याभिः सरङ्भ्यः । सरडाख्या मधुकर्यः । ताभ्यो मक्षिकाभ्यः Sk

७. V. Mādhava ignores याभिः । ताभिः etc.

* गोषु^१युधम् । नृषाह्ये^२ । PP.

८. ऊतिभिर्गत्वा Sk

९. भा० M. यज्ञस्य नेतारं यजमानम् Sy.

१०. सर्वमनुष्यम् Sk

११. नृभिः सोढव्ये Sy.

नरो यत्राभिभूयन्ते प्रतियोद्धृभिः स नृषाह्यः सङ्ग्रामस्तस्मिन् Sk.

१२. गृहादिरूपस्य Sy.

१३. तनयशब्दो धनवाची । तनयस्य धनस्य च Sy.

१४. Omitted by M.

१५. सातौ लाभे Sk.

१६. जिन्वररः M. प्रीणयथो रक्षथ इत्यर्थः Sy. जयकरणेन क्षेत्रापत्यदानेन च प्रीणयथः Sk.

१७. स्तोतुः स्वभूतान् Sk.

१८. अपथः M.

१९. V. Mādhava ignores ताभिः etc.

† शतक्रतु इति शतः क्रतू । PP.

‡ पुरुषसन्तिम् । PP.

२०. अर्जुन इतीन्द्रस्य नाम । . . . तस्य पुत्रं कुत्सम् Sy

२१. बहुप्रज्ञौ वा Sk.

२२. ० तः P. प्रापतम् M.

प्र इत्येष उपेत्यस्य स्थाने । . . . आवतिरपि गत्यर्थः । तुर्वीतिं दभीतिं च दर्शनार्थ-मुपगतवन्तौ स्थः Sk.

२३. तुर्विति M.

दभीतिम् । च । ध्वस्रो नाम राजा ध्वसन्तिरुच्यते । तस्य भार्या । पुरुपन्ति । “ध्वस्रयोः पुरुषस्यो” इति मन्त्रः ।

अम्रस्वतीमधिना वाचमुस्मे कृत नो दस्रा घृपया मनीषाम् ।

अधृत्येज्वसे नि ह्वये वा वृधे च नो भवतु वाजसातौ ॥२४॥

अम्रस्वतीम् । कर्मवतीम् । अश्विनो ! वाचम् । अस्माकम् । कुरुतम् । दर्शनीयो ! वर्षितारो ! प्रज्ञायां । न इति पूरणम् । अधृत्ये यलाभावाद्युद्वजिति सङ्ग्रामे । रक्षणाय । धाम् । निह्वये तथा सत्यस्मिन् सङ्ग्रामे । वर्षमानाय । च । भवतमम्रस्वतीं वाचं च कुरुतमिति ।

१ ध्वसन्ति० M एतत्सञ्ज्ञं पुरुषस्यिमे
तन्नामानञ्च ऋषिम् Sy

२ ० स्त्री P D M.

ध्वसन्तिर्नाम वेदया । तथा पुरुपन्ति ।
ते उपहासकशले इति श्रुत्वाऽश्विनो
सम्भोगायमुपानग्मत्पुरिति । तवेतविहो
च्यते । यामिदञ्च ध्वसन्ति वेदयाम ।
वेस्मां पुरुपन्ति च, आवतं सम्भोगाय
मुपगतवन्ती स्य Sk

३ ० ध P

४ RV IX 58 3

५ V Mādhava ignores ताभि
etc.

* अस्मे इति । PP

६ विहितं कर्मभिः संयुक्तान् Sy

यागकर्मणा तद्वतीम् Sk

७ कृतं च M

८ शत्रूणामुपक्षपयितारी Sy

रक्षनामानौ । अन्यतरनाम्नापि धेवं साह
चर्यादुभयोरभिधानम् । क्रियाशब्धो वा
बोधोर्ध्वार्थस्य यत्रशब्दः । दर्शनीया-
मुपक्षपयितारी वा शत्रूणाम् Sk.

९ प्रज्ञा P

बुद्धिं वेदार्थज्ञानसमर्थां कुरुतम् Sy

मनीषां प्रज्ञामपि । धित्तमप्यस्माकं याग
परं कुरुतमित्यर्थः । कथं पुनरिबमुभयं
भवति ? उच्यते यद्यश्विनावागच्छतः ।
आगतयोर्हि तयोर्वागं क्रियते । तेन क्रिय
माणेन कर्मवत्यो वाकप्रज्ञो भवतः । अथवा
वाक्प्रज्ञाकरणेन तद्वेदुभूतमागमनमेव
प्रतिपाद्यते । यागार्थमागच्छतमित्यर्थः Sk

१० अस्माकम् Sy

११ अधृत्ये P

प्रकाशनरहिते रात्रेः पश्चिमे यामे ।
तस्मिन् काले हि प्रातरनुवाकाम्बिनश
स्त्रयोरिदं सूक्तं पठ्यते Sy

अधृत्येज्वसे । वीम्यतिर्विजिगी-
याय । वेवर्नं धृतम् । विजिगीया
यस्मिन्नास्ति त्वधृतम् अधृतमेवा
धृत्यम् । अवस्तर्पणम् । यद्युधयोरेव
योम्यत्वाद्यन्यया देवतया विजिगीषि
तुमशशयं सोमतर्पणं तवर्षं निह्वये
नियमेनाह्वये Sk.

१२ वाजसातस्य सम्भजनं । यद्वा सङ्ग्राम
नामैतत् । सङ्ग्रामे Sy

१३ रक्षितावन् P

१४ V Mādhava ignores न २nd
ताभि etc.

द्युभिर्क्तुभिः परि^१ पातमस्मानरिष्टेभिरश्विना^२ सौभगेभिः ।

तन्नो^३ मित्रो वरुणो^४ मामहन्तामदितिः^५ सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥२५॥

द्युभिर्क्तुभिः । अहोरात्रैः^१ । अस्मान् । परिरक्षतम् अपिवाऽहोरात्रेभ्य । अनुपर्हिंसितं-
भवदीये । कल्याणं^३ । इतिहासा विस्पष्टा^४ भविष्यन्ति नासत्याभ्यामित्यादिषु बहुजं सूक्त
निरूपणीयमिति ।^५

इत्थ सप्तममध्याय व्याकरोत्प्रथमेष्टके ।

... जातो गोपनकुले माधवो वेङ्कटात्मज ॥

[अथाष्टमोऽध्यायः]

इदं श्रेष्ठमथाध्यायं माधवो व्याचिकीर्षति ।

रूपे भिन्ने स्वरे भिन्ने शब्दवृत्तिं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अर्थाभिदे तु शब्दस्य सर्वत्र सदृशः^६ स्वरः ।

यदा न तं स्वरं पश्येदन्यथार्थं^{१०} तदा नयेत् ॥ २ ॥

पुरुतमं^१ पुरुणांमृगभवेत्तत्र^{११} निदर्शनम् ।

तमन्चेदनुदात्तः^{१२} स्यात्तथा ह्यन्यत्र दर्शनम् ॥ ३ ॥

१. सप्तम्यर्थे च तृतीया । अहस्तु रात्रिषु
च Sk.

२. स्तोतृन् । ... सर्वदाऽस्माकं रक्षतमित्यर्थः Sy.

३. सुभगत्वापादकैर्घनैरस्मान् रक्षतम् Sy.
भग इति घननाम । शोभनानि घनानि
सुभगानि । सुभगान्येव सौभगानि ।
तैः सौभगेभिः । तृतीयाश्रुतेः साकाङ्क्ष-
त्वात् संयोजयतमिति वाक्यशेषः Sk.

४. ०ष्ट P.

५. V. Mādhava ignores अश्विना
and तत् । नः etc.

Ms. D. puts the figure ॥११२॥
here to indicate the end of
one hundred and twelfth
hymn No such number is
given in P. and M.

६. प्रजातो is suggested.

७. गोवन० P.

८. अर्था० D.P.

९. सदृशस्वरः M.

१०. तथा M.

११. RV. I. 5. 2^a

१२. ० दात्त P.

शुभिन्तमो हि ते मदो धृन्निन्तम उत क्रतु ।

नाश्रोदात्तौ तमौ दृष्टौ दृश्यते तु शुक्लमे ॥४॥

बहून् ग्लापयतीत्यर्यस्तेन तत्र प्रदर्शित ।

सर्वत्रैव समानेषु स्वरेणार्यो व्यवस्थित ॥५॥

'होम् गन्तारमूतये' 'जेतारमपरामितम्' ।

'पाता मुतमिन्द्रो भस्तु' 'स चेत्ता देक्ता पदम्' ॥६॥

'इन्द्रो विश्वस्य दमिता' 'मेत्ता पुरां शर्धतीनाम्' ।

'विभक्तार' हवामहे' तृन्तृषां स्युर्निर्दानम् ॥७॥

तृन्तृषोश्चार्यमेदोऽय प्रकृत्यर्य स्फुटस्तृनि ।

तृवि स्फुट प्रत्ययार्य प्रकृत्यर्योपसर्जन ॥८॥

लुल्लङ्ङ्लुददात्तो य स भूतार्यस्य सूचक ।

वाक्कान्प्रत्ययानाहुस्तत्राकारं स्फुटं षदेत् ॥९॥

१ मेवो M

२ RV I 127 9 १६

३ ग्लापयती० P

४ ० पात्सो D P

५ RV I 9 9^०

६ जेतारं परामितम् M जोरपरामितं P

RV I 11 2^६

७ पात्सुत० P

८ RV VI. 23 3^०

९ जेताम् M.

१० RV I. 22 5^०

११ RV V 34 6^०

१२ Omitted by M.

१३ शाद्वलीनां D दवलीनां P

१४ RV VIII 17 14^०

१५ हि मक्तारं P

१६ RV I. 22 7^०

१७ तृन्तृषो स्युः D P

१८ नं M.

१९ तृन्तृषोश्चार्य० D

तृन्तृषोश्चार्य० P

२० ० त्र्यं स्फुटं स्तृनि D

० त्र्यं स्फुटं तुनि P

२१ तृषी P

२२ स्युः M. -

२३ ० चार्यं D P

२४ प्रकृत्यर्योपसर्जनम् M

२५ लक्ष्य० M.

सद्वलीनात्तो P

२६ ० कारं P

नञमाहुरथैके तं प्रतिषेधस्य सूचकम् ।
 छान्दसेषु लकारेषु सम्प्रत्ययस्य सूचकः ॥ १० ॥
 अष्टके प्रथमेऽस्माभिः स्वर इत्थं प्रपञ्चितः ।
 स्थापनीयः प्रयत्नेन वाक्यार्थे पण्डितैरयम् ॥ ११ ॥
 अन्धकारे दीपिकाभिर्गच्छन्न स्वलति क्वचित् ।
 एवं स्वरैः प्रणीतानां भवन्त्यर्थाः स्फुटा इति ॥ १२ ॥

I.113.

इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागाच्चित्रः प्रकृतो अजनिष्ट विभ्वा ।
 यथा प्रसूता सवितुः सवायं एवा रात्र्युषसे योनिमारैक् ॥१॥

इदं श्रेष्ठम् । कुत्स । इदम् । प्रशस्यतमम् । ज्योतिषाम् । ज्योतिरुपआख्यम् । प्रादुर-
 भूत् । चित्रम् । प्रज्ञानम् । विभूषितम् । जात मनुष्याणाम् । यथेय रात्रे । जाता । सवितुरादित्यस्य ।

१. नन्नम० P. २. छादनेषु P.

३. चकारेषु D. P. M.

४. सूचकम् D. P.

५. प्रदर्शितः M.

६. ० र्था स्फुटा D M.

* ज्योतिः । आ । अगात् । PP.

७. उषाः कस्मात् ? उच्छतीति सत्या
 रात्रेरपरः कालः । तस्या एषा भवति . . .
 इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरागमत् ।
 चित्रं प्रकृतं प्रज्ञाततममजनिष्ट विभूत-
 तमम् । यथा प्रसूता सवितुः प्रसवाय
 रात्रिरादित्यस्यैवं रात्र्युषसे योनिमरि-
 चत् स्थानम् । N. 2. 18.19

८. अप्र० M

अस्य कोऽतिशय इति चेदुच्यते ।
 नक्षत्रादिकं ज्योतिः स्वात्मानमेव प्रका-
 शयति नान्यत् । चन्द्रस्तु यद्यप्यन्यत्
 प्रकाशयति तथापि न विस्पष्टप्रकाशः ।
 औषसं तु ज्योतिर्युगपदेव सर्वस्य जगतो-

अन्धकारनिराकरणेन विशेषेण प्रकाश-
 कम् । अतः प्रशस्यतममित्यर्थः Sy.

९. ० षा M.

ग्रहनक्षत्रादीनां द्योतमानानां मध्ये Sy.

१०. उद्गता । इयमुषा उदितेत्यर्थः Sk.

११. चायनीयः Sy. पूज्यं वा Sk.

१२. अन्धकारावृतस्य सर्वस्य पदार्थस्य प्रज्ञा-
 पकः Sy. प्रकृष्टज्ञानं प्रकाशाख्यम् Sk.१३. ० भूति P ० षतं M विभुर्व्याप्तः
 सन् Sy. विभुः । सर्वव्यापीत्यर्थः Sk.

१४. रथेऽयं M किञ्च यथा रात्रिः स्वयं
 . . . सूर्यसकाशात् . . . उत्पन्ना । सूर्यो
 ह्यस्तं गच्छन् रात्रिं जनयति । तस्मिन्न-
 नस्तमिते रात्रेरुत्पत्त्यभावात् Sy
 किञ्च यथा प्रसूतोत्पन्ना स्वयं रात्रिः
 सवितुरादित्यस्य सकाशात् । आदित्यो
 हि रात्रिमस्तमयेन जनयति । तेन
 रात्रिरादित्यादुत्पद्यते Sk.

१५. स . . . २० missing M.

प्रसवाय भवति । एवमस्या । उपस । रात्रि । योनिम् । अरिचदात्मनोऽन्ते स्थानं प्रकल्पितवती ।

रुशद्वत्सा रुशती श्वेत्यागादारैशु कृष्या सदनान्यस्याः ।

समानधन्व अमृते अनुची धावा वय चरत आमिनाने ॥२॥

रुशद्वत्सा । श्वेतवत्सा । श्वेता । उपा । आगात् सूर्यं वत्समाह साहचर्यात् ।

- १ उपस उत्पत्तये Sy जन्मने Sk.
 २ तदर्थं स्थानं स्वकीयापरभागसंक्षणम् ।
 यद्वा प्रसूता रात्रिसकाशाबुत्पन्नोपा-
 सूर्यस्य प्रसवाय जन्मने यथा
 भवत्येवं रात्रिरपि उपसो यज्जन्म तदर्थं
 स्वापरभागसंक्षणं स्थानं कृतवती Sy
 आत्मकवेशमपररात्रलक्षणम् Sk
 ३ अनिच० M
 प्रकल्पितवतीत्येषा । यथा रात्रिरावित्या
 स्तमयावनन्तरं स्वयमुत्पन्ना, एयं तदनन्तर
 मुषा जनिष्यत इत्येवमुपस स्थानं प्रक-
 ल्पितवतीत्यस्त्रिलार्यं । अथवा यथा
 प्रसूतेषु यथा उच्यते न रात्रि । सवितु
 रित्यपि सवायेत्येतेन सम्ब्रूयते । उपस
 इत्यपि तादृश्यं चतुर्थी । यथा प्रसूतो
 त्पन्ना सवितु सवाय जन्मने । आत्मनो
 जन्तरमुषा ह्यावित्यं जनयति । अतस्त
 वधेवास्या उत्पत्तिरिति व्यपदिश्यते ।
 एयं रात्रिदपस उपसोऽर्थम् । उपसो
 जन्मार्थमित्यर्थः । योनिमारकं स्थानं
 प्रकल्पितवती । नह्यप्रकल्पिते रात्र्या-
 स्थानं उपसो जन्म सम्भवति । एवमित्यं
 रात्रे स्तुति । उपसो वा । रात्रिरस्या-
 स्थानं प्रकल्पितवती Sk.

४ ० स्त P

* श्वेत्या । आ । अगात् । अरक । अं
 इति । PP

† समानधन्व इति समान धन्व । अमृते
 इति । अनुची इति । PP

‡ आमिनाने इत्यांमिनाने । PP

५ रुशद्वत्सा सूर्यवत्सा । रुशद्विति वयं

माम । रोघतेर्ज्वलतिकर्मण । सूर्यमस्या
 वत्समाह । साहचर्यात् । रसहरणाद्वा ।
 एशती श्वेत्यागात् । श्वेत्या श्वेतते ।
 अरिचत् कृष्णा सदनान्यस्या कृष्णवर्णा
 रात्रि । कृष्णं कृष्यते । निकृष्टो वर्णः ।
 अर्थने संस्तौति । समानधन्व समान
 धमने । अमृते अमरणधर्माणी । अनुची ।
 (अनूच्याविति) । इतीतरैतरमभिप्रेत्य ।
 धावा वर्णं चरत । ते एव धावो । द्योत
 नात् । अपिवा धावा चरतस्तथा (साह)
 चरत इति स्यात् । आमिनाने (आमि
 न्वाने) । अन्योन्यस्याभ्यात्मं कुर्वामे
 N 2 20

रुशन् बीप्ता सूर्यो वत्सो यस्या सा
 तथोक्ता । यथा मातुः समीपे वत्स-
 सञ्चरत्येयमुपस समीपे सूर्यस्य निरत्यम
 वस्थानात्तद्वत्सत्वम् । अथवा यथा वत्सो
 मातुः स्तन्यं रसं पिबन् हरति, एव-
 मुपसोऽवश्यायादर्थं रसं पिबन् वत्स
 इत्युच्यते Sy रुशच्छब्दो बीप्तिवधनः ।
 वत्स इत्यादित्य उच्यते । स ह्युपसो वत्स
 स्थानीयो पत्यत्वात् । कथमपत्यत्वम् ?
 श्रुतेर्ब्रह्मणात् । यद्वा प्रातः प्रातश्चयस-
 सकाशादावित्यो जायते । तदभिप्राय
 मस्यापत्यत्वम् । असत्यपि चापत्यत्वे
 तबीयरसहरणसामान्याभेध वत्सव्यपदेशः ।
 यथा हि पशोर्वत्स पयआर्यं रसं पिबन्ना
 हरति, एवमसावावित्य उपसोऽवश्या
 याक्यम् । बीप्तादित्याव्यवत्सा Sk.

६ रुशती स्वयमपि च बीप्ता Sk

७ उचिता Sk.

अरिचत्^१ । कृष्णा^२ । सदनानि^३ । अस्या^४ रात्रिरथेने^५ सस्तीति । समान^६ य (?) । अमरणघर्माणौ^७ ।
अनूची^८ । द्योतमाने-अन्योन्यस्याध्यात्ममात्मीयम्^९ । वर्णम्^{१०} । कुर्वाणे^{११} । चरत^{१२} ।

समानो अध्वा स्वसौरान्तस्तमन्यान्या चरतो देवशिष्टे ।
न मेथेते न तस्थतुः सुमेके नक्तोपासा समनसा विरूपे ॥३॥

१. आरेचितवती, कल्पितवती, दत्तवती-
त्यर्थः Sy.
रेचितवती Sk
२. कृष्णवर्णा रात्रिः Sy.
तमःसम्बन्धात् कृष्णवर्णा रात्रिः Sk.
३. स्थानानि स्वकीयान्यार्धयामलक्षणानि
Sy. स्थानानि Sk
४. अस्य P M.
५. रात्रीरथेन P
६. समानेनैकेन सूर्याख्येन, बन्धुना सख्या
युक्ते । यद्वा सूर्येण सह सम्बद्धे । यथोपा
उदेष्यता सूर्येण सम्बद्धा, एवं रात्रिरप्य-
स्तं यता सूर्येण सम्बद्धा Sy.
समानो बन्धुर्योस्ते समानबन्धू । प्रजा-
पतिर्हि रात्र्युषसोः समानबन्धुर्जनयितृ-
त्वात् । आदित्यो वा । स हि जनयितृत्वेन
रात्रेर्बन्धुः, जन्यत्वेनोषसो जनयितृत्वेन
वोभयोः । स ह्यस्तमयेन रात्रिं जनयत्यु-
दयेन चोषसम् Sk
७. समान...अमरण. missing M.
कालात्मकतया नित्यत्वात् Sy.
८. इनूचि P.
अन्वञ्चन्त्यौ । प्रथमं रात्रिः पश्चादुषा
इत्यनेन क्रमेण गच्छन्त्यौ । यद्वा सूर्य-
गत्यनुसारेण गच्छन्त्यौ Sy.
- अहरन्तरेषु पुनः पुनरपि दृश्यमानत्वाद्
अनूची परस्परेणानुगते । परस्परत.
संवर्तिन्त्यौ सम्बद्धे चेत्यर्थः Sk.
९. स्वेन स्वेन तेजसा Sk
१०. एवम्भूते वर्णं सर्वेषां प्राणिनां रूपं

- जरयन्त्यौ । यद्वा स्वकीयं रूपं हिसन्त्यौ ।
उपसा नैशं तमो निवर्त्यते प्रकाशात्मक-
मुषसो रूपं रात्र्या Sy.
वर्णं कृष्णं शुक्लं चात्मीयं वर्णम् Sk.
११. यद्वा द्यावा नभसाऽन्तरिक्षमार्गेण...
प्रतिदिवस गच्छतः Sy. प्राप्नुत इत्यर्थः ।
अथवा द्यावेति दिव. पर्यायस्तृतीयैक-
वचनान्तश्चात्र द्रष्टव्यः । ... दिवा सह
महत्त्वादिना गुणेन स्पर्धमाने दिवा वानु-
ग्रह? (गृह्य०) माणे स्वं स्वं वर्णं प्राप्नुत
इति । द्यौर्हि तमसा? (सो) ज्योतिषश्चा-
त्मन्यवदानेनानुगृह्णाति रात्र्युषसो ।
आमिनाने ... ईर्षाद्विसत्यौ । किम्?
सामर्थ्यात् परस्पररूपम् । रात्रिर्ह्युषसो
रूपं ज्योतिरीषद्विनस्ति । उषा अपि
रात्रेस्तमः । अथवा द्यावेति सप्तम्ये-
कवचनस्याकार आदेशः । चरत इत्येतेन
चास्य सम्बन्धः । दिवि चरतो गच्छतः ।
वर्णमित्येतत्तु, आमिनाने इत्येतेन सम्ब-
ध्यते । आत्मीयं रूपमीर्षाद्विसत्यौ ।
अथवा, आमिनाने इत्याकारोऽध्यर्थे ।
मिनातिरपि सामर्थ्यात् करोत्यर्थः ।
आत्मीयं रूपमधि उपरि कुर्वाणे ।
कस्य? सामर्थ्यात् प्रकृतत्वाच्च दिव
एव Sk
१२. V Mādhava ignores उ
* देवशिष्टे इति देवशिष्टे । PP.
† मेथेते इति । PP.
‡ सुमेके इति सुमेके । PP.
§ विरूपे इति विरूपे । PP.

समानो अर्ध्वा । एक । मार्ग । (आ)पयन्त । अहोरात्रयोर्गमनस्य । तम् ।

१ ० नोऽप्या M. २ योज्यम् Sk.

३ गमनमार्ग आगामिकाललक्षण Sk.

४ अवसानरहित Sy

अनन्तोऽप्यन्तयु Sk.

५ See note no १० on p 368

According to राजाह्वारा पृति Pā 2.4.29, अहोरात्र should be used in the masculine gender. But its use in the neuter gender is seen both in Vedic and classical Sanskrit literature, e.g. अहोरात्राणि विद्युद्विश्वस्य मित्तो वृषी । RV X. 190 2

क्वः प्रेत्सन्ती यवती विश्वे अहोरात्रे इवत् संविदाने AV 10 76

अहोरात्रे गच्छ स्वर्गः । VS 6 21

अहोरात्रे अर्धपत्नी आस्ताम् । VS

14. 30

त्रिंशत्कला मुहूर्तं स्वावहोरात्रं तु तावत् । Manu 1 64

It also occurs in the Mahābhārata 3 2035

अहोरात्राणि धीर्घाणि समुद्रं किं न क्षुष्यति । Pañcatantra 1 329

Kielhorn's ed. Bombay 1885

अपेत्सत्रं स्वहोरात्रं मासेन ।

Hemacandra 139

Use in the neuter gender is allowed if the word रात्र is preceded in a compound by a word expressing number, (वा० संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबम्) e.g. द्विरात्रम्, त्रिरात्रम् etc. But the *Vārtika* is not applicable to अहोरात्र ।

अहोरात्र is used in the singular number to denote just one day and one night. If it is used in the dual, it will mean two days and two nights, if in plural, more than two days and two

nights. Manu and Hemacandra use it in the singular number, whereas the Pañcatantra uses it in the plural, in this sense.

But this particular meaning is not expressed although the dual number is used in the following quotations —

अहोरात्राभ्यां नक्षत्रेभ्यः । A.V 6 128 3

अहोरात्रयोः सुम्बिभ्योः जूतः । VS 24.25

यान्यस्त्वयेति होवाच यद्विषं सर्वमहो रात्राभ्यामाप्तम्, सर्वमहोरात्राभ्याम भिपन्नम्, केन यजमानोऽहोरात्रयो राप्तिमतिमुच्यत इति । Bṛh U 3 1.4.

As the idea of a day and night in general is sought to be conveyed and the notion of two days and two nights is not intended to be expressed in the stanza, strict grammatical usage requires the use of the singular number both here and in अहोरात्रे further down. अहो रात्रे may however be explained that a dual was necessary as the subject of the verbs आप्नोशत् and तिष्ठत् — both in the dual number.

Although the proper reading should, in my opinion, be अहोरात्रस्य and अहोरात्रः V Mādhava is supported by the quotations cited above

रात्र्युपसो । येनैवाकाशमार्गं योवा निर्गच्छति तेनैव रात्रिरपि Sy स्वलोर्मिगम्यो । रात्र्युपसो ह्येकेन प्रभापत्तिनाऽऽदित्येन वा जन्म्येते इत्युप पञ्चमनयोर्मिगिमीत्वम् Sk.

देवैरनुशिष्टे^१ । चरत^२ । एकस्या गतायामन्या तस्या गतायामपरा ते न । सघर्षाद् आक्रोगत^३ ।
नच^४ क्षणमपि । तिष्ठत^५ । शोभनपरिमाणे^६ “संवत्सरो वै सुमेकः सह्योक्चर.” इति तु ब्राह्म-
णम् । अहोरात्रे^७ । सुमनस्के^८ । विभिन्नरूपे^९ ।

भास्वती नेत्री सूनृतानामचेति चित्रा वि दुरौ न आवः ।

प्राप्या^१ जगद्द्रु^२ नो रायो अख्यदुषा अजीगर्भुवनानि विश्वा ॥४॥

भास्वती । उषा । वाचाम् । नेत्री पूर्वस्याम् । प्रज्ञायते । चित्रवर्णाऽन्वकारपरिवृतानि
च । अस्माकम् । द्वाराणि । विवृणोति । ? मनुचक्षुष्यन्धकारेण तिरोहितम् । जगत् । समर्पयन्ति ।

१. ० ष्ट P. देवेन द्योतमानेन सूर्येण ...
शिक्षिते Sy. सर्वप्राणिनामुपकाराय
देवैरनुशिष्टे । अनुज्ञात इत्यर्थः Sk.

२. अन्यान्याशब्दः परस्परपर्यायि स्तृतीयैकव-
चनान्तश्चात्र द्रष्टव्यः । ... परस्यरेण
सम्बद्धे ... गच्छतः Sk.

३. परस्परं न हिस्तः Sy.
मनुष्यवत् परस्परं नाक्रोशतः Sk.

४. Omitted by P. and D.

५. सर्वदा लोकानुग्रहार्थं गच्छतः Sy.

६. ० णामे P. D. शोभनमेहने
सर्वेषामुत्पादकत्वाच्छोभनप्रजनने Sy
मेकशब्दो मुखवचन इति केचिदाहुः ।
सुमुख्यौ । सृष्टेः प्रथमः संवत्सरो मेक
इत्युच्यत इत्यन्ये । तथाहि मेकः संवत्सर
ऋतवो मेकपुत्रा इति पौराणिकाः स्म-
रन्ति । शोभनो मेको ययोः सम्बन्धी
सृष्टिकालजन्यतया ते सुमेके । आद्य-
संवत्सरसृष्ट इत्यर्थः Sk.

७. ० रे P. D.

८. Omitted by M

९. See note no. ५. on p. 583

१०. ० स्ते P. समानमनस्के ऐकमत्यं
प्राप्ते सत्यौ Sy. सङ्गतचित्ते ।
परस्परवशवर्तिन्यावित्यर्थः Sk.

११. तमःप्रकाशलक्षणाभ्यां विरुद्धरूपाभ्या
युक्ते Sy. विचित्ररूपे वा Sk.

* आवृत्त्यावः । PP.

† प्रऽअर्प्य । जगत् । वि । ऊं इति । PP.

१२. भास्वती दीप्तिमती Sk.

१३. उत्पादयित्री । उषसः प्रादुर्भावानन्तरं हि
पशुपक्षिमृगादयः सर्वे शब्दं कुर्वन्ति Sy.
प्रवर्तयित्री । ... उषउदयकाले हि प्रा-
णिनां वाचः प्रवर्तन्ते । अतः सैव तासां
प्रवर्तयित्रीत्युच्यते Sk.

१४. ० येते D. दृश्यत इत्यर्थः Sk.

१५. चायनीया Sy. पूज्या वा दृश्यमानैव Sk.

१६. णं न्ध० M.

१७. नोऽस्मभ्यम् Sk.

१८. वाराणि D. द्वेराणि M.

सर्वार्थानां दृशां वाग्द्वाराणि Sk.

१९. यथास्माभिर्दृश्यन्ते तथा तमो निवार्य
प्रकाशयतीत्यर्थः Sy.
प्रकाशयतीत्यर्थः Sk.

२०. जवात् M.

२१. प्रकाशं गमयित्वा Sy.

प्राप्य । आपिर्गत्यर्थः । प्रगमय्य जगत् ।
तेषु तेषु व्यापारेषु कृत्स्नं जगत् प्रवर्त्ये-
त्यर्थः Sk.

अस्माकम् । धनार्थम् । व्योच्छ्रित सेयम् । उपा । विद्वान्येव । भुवनानि । उज्ज्वारेवेति ।

जिह्वाश्रये^{*} चरितवे[†] मधोन्यामोगयं[‡] इष्टये[§] राय उ^{||} त्वम् ।

दुअ पश्यद्भ्य उर्विया विचक्ष उपा अजीगुर्भुवनानि विश्वा ॥५॥

जिह्वाश्रये । कुटिलं क्षयानस्य । धरणार्थम् । उपा । आमोगार्थम् । यागार्थम् । धनार्थं चापरं प्रत्यन्धकारात् । स्वल्पम् । पश्यद्भ्यो मनुष्येभ्यः । उर्विणां धनार्थम् ।

दुत्राय त्वं श्रवसे त्व महीया इष्टये[§] त्वमर्थमिव त्वमित्यै ।

विसदृशा जीवितामिप्रचक्ष उपा अजीगुर्भुवनानि विश्वा ॥६॥

क्षत्राय त्वम् । (ए) कं च प्रति धनायेव प्रेरयितुमपरं प्रति । अन्नायेव । महतेऽप्य प्रति

- १ मा० P अस्मभ्यम् Sk
 २ यानार्थं P धनानि Sk.
 ३ धनानि विशिष्टप्रकाशनमुक्तान्यकरोत् Sy विविधं व्यापितवती । प्रकाशितवतीत्यर्थः Sk
 ४ तमसा तिरोहितत्वेनाविद्यमानकस्यानि Sy भूतनातानि प्रति Sk.
 ५ स्वकीयेन प्रकाशेन तमो निःसार्य पुन रूपभ्रामोव करोतीत्यर्थः Sy जिगतिरत्र सामर्थ्याद् गत्यर्थः । उपा गच्छति Sk.
 ६ V Mādhava ignores उ
 * जिह्वाश्रये । PP
 † आऽमोगये । PP
 ‡ मे इति । PP
 § किञ्चित्प्रति कुटिलशयनाय Sk.
 ८ क्षयनार्थम् P वक्षं क्षयनाय पुरुषाय धरितुं क्षयनानुष्ठाय स्यापेक्षितं प्रति गन्तुं व्युच्छन्ती भवति Sy गमनायार्थं प्रति Sk.
 ९ धनवती त्वम् । अयमेकशब्दपर्यायसर्वनामशब्दः । त्वमेकं प्रति आमो गये, आमोभ्याय शब्दादिविषयार्थं तया-

- अपरं प्रतीष्टये यागार्थं तयाऽप्यं प्रति राये धनार्थं च व्युच्छन्तीति शेषः Sy धनवत्पुषा Sk.
 १० अमो० P
 ११ तयार्थं P
 १२ उषसि द्यागतायां कश्चिद्विश्वानुः पाद्वे नावस्थाय सन्तोष्य अङ्गे कुटिलं द्योते । कश्चिद् भोगनासिसम्भोगान् कर्तुमा रमते । कश्चिद्व्यष्टं कश्चिद्वनार्थं यतते । एतद्व्यष्टये जिह्वाय इत्यादिना Sk.
 १३ उ० P D विशिष्टप्रकाशाय Sy विस्तोर्षं विख्यापयितुम् । तमसा चामि भूतत्वाद् अस्फुटं पश्यद्भ्यः स्फुटं दर्शयितुमित्यर्थः Sk.
 १४ V Mādhava ignores उ । त्वम् । and उपा etc.
 § महीये । PP
 ¶ अमिप्रचक्षे । PP
 १५ एकं प्रति Sy
 १६ ०यं व D
 १७ व्युच्छन्तीति शेषः Sy
 १८ महतेर्बानकमणो महर्षो पूजार्थत्वेर्बं रूपम् । धनार्थं पूजार्थं धान्यं प्रति Sk.

यागायापर प्रति सिसाघयिषितम् । अर्थ^१ प्रति । गन्तुमेवम्^२ । नानाजातीयकानि । जीवन-
साधनानि^३ । अभिप्रदर्शयितुमिति^४ ।

एषा दिवो दुहिता प्रत्यदर्शि व्युच्छन्ती युवतिः शुक्रवासाः ।
विश्वस्येशाना पार्थिवस्य वस्व उषो अद्येह सुभगे व्युच्छ ॥७॥

एषा दिवः । एषा । दिव । दुहिता । प्रतिदृश्यते^६ । प्रादुर्भवन्ती^७ । तरुणी^८ । शुक्लदीप्ति ।
विश्वस्य । पार्थिवस्य^९ । धनस्य^{१०} । ईशाना । उषा । अद्य । शोभनघने^{११} । व्युच्छ । अत्र ।

परायतीनामन्वेति पार्थ आयतीनां प्रथमा शश्वतीनाम् ।

व्युच्छन्ती जीवमुदीरयन्त्युषा मृतं कं च न बोधयन्ती ॥८॥

परायतीनाम् । परागच्छन्तीनामुषसाम्^{१५} । मार्गम्^{१६} । अनुगच्छति^{१७} तासामन्तिमा भवति^{१८} ।

१. यथाऽर्थी नियमेनादरेण वाऽर्थं प्रति गच्छति तद्वन्नियमेनादरेण वा गमनायान्यं प्रति Sk.

२. गन्तमे० D.

३. कृषिवाणिज्यादीनि Sy.
जीवानि? (न्) Sk

४. The passage beginning with सिसासघयिषितं and ending with अभिप्रदर्शयितुमिति is omitted by P.

अभिप्रकाशयितुम् Sk.

५. V. Mādhava ignores उषाः etc

* विउच्छन्ती। PP.

† वि । उच्छ । PP.

६. दुहितृस्थानीया । तस्य हि पूर्वार्ध उषा उत्पद्यते Sy

द्युप्रभवत्वादुषा दिवो दुहितेत्युच्यते Sk

७. प्रतिशब्दोऽत्र धात्वर्थानुवादी । दृश्यते Sk

८. सर्वैः प्राणिभिर्वृष्टाभूत् Sy

९. तमो वर्जयन्ती Sy

तमांसि विवासयन्तीत्यर्थः Sk

१०. यावयित्री फलानां पुरुषैः प्रापयित्री नित्य-
यौवनोपेता वा Sy.

११. श्वेतवसना निर्मलवीप्तिर्वा Sy.

१२. धनन्धेशा० M.

१३. अस्मिन् देवयजनदेशे . . . तमांसि विवा-
सय, वर्जयेत्यर्थः Sy

तमांसि विवासयन्ती जीव Sk.

१४. This stanza is omitted by P.
अस्मदीये यज्ञे Sk.

१५. अतीतानाम् Sy.

१६. गवादिजातीनाम् Sk.

नित्यानां वा । याश्च दूरवर्तिन्यो गवादि-
जातयो याश्च सन्निकृष्टाः सर्वव्यापि-
त्वात् ताः सर्वा अनुगच्छतीत्यर्थः Sk.

१७. अन्तरिक्षकदेशलक्षणं स्थानम् Sy.

पन्थानः Sk

१८. अतीता उषसो यथा व्युष्टा एवमेवैषापि
व्युच्छतीत्यर्थः Sy

अद्यतन्युषाः Sy.

आगच्छन्तीनाम् । वल्लीनाम् । प्रथमा भवति । प्रादुर्भवन्ती । प्राणिजातं क्षयनात् । उत्पापयन्ती
तदिन्द्रियत्वात् । मृतमिव । कम् । चन । बोधयन्ती ।

उपो यदग्निं समिधे चकर्थं वि यदावश्चक्षसा सूर्यस्य ।

यन्मानुपान्युक्ष्यमाणान् अजीगस्तद्देवेषु चकृपे भद्रममः ॥६॥

उपो यदग्निम् । उप । यत् स्वम् । अग्निम् । समिधानाय । चकर्थं । यच्च । सूर्यतेजसा
जगत् । रक्षति ? (सि) । यच्च । यक्ष्यमाणान् । मानुपान् । उद्गिरसि । तदिदं त्रिविधम् ।
देवमध्ये । कृतवती । कल्याणम् । कर्म ।

कियात्या यत्समया भवति या व्युपुर्याश्च नून व्युच्छान् ।

अनु पूर्वाः कृपते वावशाना प्रदीर्घाना जोषमन्याभिरेति ॥१०॥

१ नित्यानां वा Sk.

२ The passage beginning with परायतीनाम् and ending with प्रथमा भवति is omitted by P एया यथा घर्तत एवमेवागामिन्यो ऽप्युपस इत्यर्थः Sy

३ तमो वर्जयन्ती Sy
तमांसि विवासयन्ती Sk.

४ प्राणिजातं च तेषु तेषु व्यापारेषु प्रेरयन्ती Sk

५ ०त्था P D
स्वापसमये प्रलीनेन्द्रियत्वात् Sy

६ ०पती M
पुनरिन्द्रियप्रवेशेन चेतनं कृर्वती प्रवर्तत इति शेषः Sy
कश्चिद्वक्ष्यस्तनिश्चेष्टं सुप्तं सर्वप्राणिजातम् Sk.

* अजीगुरिति । PP

७ Omitted by M यत्वं P D

८ गार्हपत्याविरुपम् Sy

आहवनीयाक्षयम् Sk

९ सिमिन्यता० P

प्रभवसमार्यम् । उपःकाले ह्यमयो होमार्थमुपसमिधन्ते Sy

१० चकृत्य M

करोयि । समिधयतीत्यर्थः । उपसि ह्युदितायामग्निहोत्रिण आहवनीयं समिधयन्ति मामुदितायाम् । अतस्तमुषा एव समिधयतीत्युच्यते Sk.

११ तमसा तिरोहितम् Sy

१२ तमसा विदिलष्टमकरो Sy

वि? (व्य) बुणोरित्यर्थः । उपसो हि प्रकाश उवेष्यतः सूर्यात् प्रभवति Sk.

१३ ०मानान् M.

१४ पूर्वं तमसा प्रस्ताम् प्रकाशेनोद्गीर्णानि वाकरो Sy
गच्छति Sk.

१५ तवन् M

१६ बोवमध्ये P

† कियति । आ । PP

क्रियात्या^१ । कियति^२ देशे^३ स्विद्^४ । यस्मिन्निय^५ सङ्गच्छन्ती^६ देशे । समीपे । भवत्यहमिव^७
 पश्यामि^८ क्व^९ चेयमन्यत्र सङ्गच्छत^{१०} इति वितर्क^{११} । या^{१२} । पुरा । व्यूपु । या । च । सम्प्रति^{१३} । व्युच्छन्ति^{१४}
 सर्वास्ता^{१५} कियति^{१६} भवन्ति^{१७} सेयम्^{१८} । पूर्वा^{१९} उपस^{२०} । अनु^{२१} कल्पते^{२२} । कामयमाना^{२३} तासा^{२४} पश्चाद्^{२५} भवति^{२६}

१. कियत्या P M. २. त्रियति M.

उषाः समया भवाति समीपस्था भवतीति यदेतत्तत् कियति काले प्रवृत्त परिसमाप्तं वेत्याकारः प्रश्नार्थः । ... उषा येन कालेन संयुक्ता स कालः कियान्, तस्य कालस्य किं परिमाणमिति । अनेनोषसोऽनन्तत्वमुक्तम् Sy नैव जानीमः कियत्यपि जगतः प्रदेशे समीपीभवत्युषा इति । सर्वव्यापिन्येव लक्ष्यत इत्यर्थः Sk.

३. देश M ४. स्विच्छब्दश्च पुनरित्यनेन समानार्थो वितर्कवचनः Sk

५. ०न्नियं... छन्ती missing M.

V M uses सङ्गच्छन्ती in the *parasmaipada* and सङ्गच्छन्ते in the second line in the *ātmanepada*. He should have been more consistent by using one *pada* only in both places.

As the forms stand in the text, the idea of सङ्गति i.e. 'together' is expressed by adding the preposition सम् । If the idea of सङ्गति is intended to be conveyed, then *ātmanepada* alone could be used समी गम्युच्छिभ्याम् Pā 1 3.29

Also the idea of सङ्गति requires the use of the instrumental case, e.g. तेन सङ्गच्छते etc

I think however that the

notion of सङ्गति is not sought to be conveyed because instrumental case has not been used Further इयं देशे सङ्गच्छन्ती is equivalent to इयं देशे गच्छन्ती so सम् is added in स्वार्थे । As, in my opinion, the idea of सङ्गति is not intended to be expressed, the use of *parasmaipada* is correct in सङ्गच्छन्ती but the use of *ātmanepada* in सङ्गच्छते is, for the same reason, wrong The strictly grammatical forms should however be गच्छन्ती and गच्छति in this particular case but सङ्गच्छमाना and सङ्गच्छते if the idea of सङ्गति is to be conveyed. ६. क्व क्व M

७. P. adds नूनं before सम्प्रति ।

८. सर्वस्ताः M. ९. सोय P.

१०. अतीता उपसः... कामयमानेदानी वर्तमानोषाः... अनुकल्पते समर्था भवति । अतीता उपसो यथा प्रकाशमकुर्वन्तद्वेषाऽपि प्रकाशं करोतीत्यर्थः Sy

११. ताः सर्वाः । पूर्वाः पूर्ववृत्ताः । अनुकल्पते । कृपा? (यति) कृपण्यतीत्यर्चतिकर्मसु पाठात् कृपिरत्र... यच्चोषस्युदिताया स्तोतारः स्तुवन्ति तद्रुषा एव स्तौतीत्युच्यते Sk

१२. शब्दं वा कुर्वन्तीत्यर्थः । ... यच्चोषस्युदितायां... कामयन्ते शब्दं वा कुर्वन्ति तद्रुषस्येवोपचर्यते Sk.

प्रदीप्यमाना । सह । अन्यामि । आगच्छति ।

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन्व्युच्छन्तीमुपसुं मर्त्यासः ।

अस्मामिंरू नु प्रतिचक्ष्याभूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान् ॥११॥

ईयुष्टे । मृता । ते । पूर्वतरामुपसुम् । मर्त्या । अपश्यन् । अस्मामि । इदानीम् । प्रति
दृष्टव्या । भवति । आगच्छन्ति । ते । य एनाम् । उत्तरासु रात्रिषु । पश्यन्ति ।

याव्यद्द्वेषा ऋतपा ऋतेजाः सुन्नावरीं सुनुतां ईरयन्ती ।

सुमङ्गलीर्विभ्रती देववीतिमिहाद्योषः श्रेष्ठतमा व्युच्छ ॥१२॥

याव्यद्द्वेषा । पृथक्त्रियमाणानुक्ता । सत्यस्य पालयित्री । सत्ये जाता । सुखवती ।

१ ०प्तमा० D P

२ आगामिन्योऽप्येतदीयं प्रकाशमनुकुवन्ती
त्यर्थः Sy

सुत्यकालामिदयोभिः सहकृतां प्रति
पद्यते न विरुध्यत इत्यर्थः Sk

* ईयु । ते । PP

† प्रति ऽचक्ष्या । अभूत् । ओ इति । PP

३ अतीतकालामित्यर्थः Sk

४ ०मुस P

५ प्रतिशब्दोऽत्र घातपर्यानुवाची द्रष्ट
व्याऽमुद् भवति । अस्मा? (स्मवा०) च
योऽपि यत्तमानकालामुपसुं पश्यन्ती
त्यर्थः Sk.

६ लङ्घने लृट् । आयास्यन्ति Sk

७ द्वितीयायै सप्तम्येवा । अपरा पश्चिमा ।
आगामिकाम्ना इत्यर्थः Sk.

८ कालत्रयेऽप्येवा व्याप्य वर्तत इत्यर्थः Sy
अतीतैर्वर्तमानैरागामिभिश्च सर्वैर्ननुष्ये
इवा बुध्यते नास्मवादिवत् कंचिच्चेवेति
समस्तार्थः Sk.

९ V Mādhava ignores ye । च

‡ यद्युपसुष्टेया । PP

१० ०यद्वे० P D M

११ अस्मत्त पृथक्कृतानि द्वेषांसि द्वेषदृणि
राक्षसावीनि यया सा तयोप्ता । न
ह्यपसि जातायां राक्षसावयोऽवतिष्ठन्ते
यतस्ते निशाचराः Sy

द्वेषाणां यावद्वित्री यावद्यद्द्वेषा ।

द्वेषाणां नक्तञ्चराणां रक्षसावीनां पृथ
ग्भावयित्री । अपनेत्रीत्यर्थः Sk.

१२ ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा पाल-
यित्री Sy

यज्ञस्य । यज्ञो ह्युपस्युवितायां
क्रियते न रात्रौ । अतस्तस्य पालयित्री
स्युष्यते Sk

१३ यज्ञार्थं प्राकुर्भूता । सत्यामुपस्यहनि
यागा अनुष्ठीयन्ते, अतो यज्ञार्थं जाते
स्युष्यते Sy

ऋतशब्दोऽत्रादित्यवचनः । पञ्चम्याश्च
स्थाने सप्तमी । आदित्याऽजनित्री Sk.

१४ सुकृती P

प्राणिनां सुसङ्गरीत्यर्थः Sk.

वाच । प्रेरयन्ती । शोभनमङ्गला । यज्ञम् । धारयन्ती । श्रेष्ठतमा । इह । अद्य । उपा ? (प. 1) ।
व्युच्छ ।

शश्वत्पुरोषा व्युवास देव्यथो अद्येदं व्याधो मधोनी ।

अथो व्युच्छादुत्तरां अनु धूनजरा मृता चरति स्वधाभिः ॥१३॥

शश्वत् पुरा । नित्यम् । पुरा च । इयम् । व्युच्छत् । देवी । अथ । अस्मिन्नहनि । धनवती
सेयम् । इदम् । व्यागात् । अथ । उत्तराण्यपि । अहानि । प्रति व्युच्छतु सेयम् । जरामरणवर्जिता
प्रदित्सितै । अन्नै सह सर्वदा । वर्तते ।

व्यञ्जिभिर्दिव आतास्वद्यौदपं कृष्णां निर्णिजं देव्यावः ।

प्रबोधयन्त्यरुणेभिरश्वैरोषा याति सुयुजा रथेन ॥१४॥

व्यञ्जिभिः । विद्योततेऽन्तरिक्षे न साधनै ? । ज्योतिर्भिः । दिव सम्बन्धिनीषु ।

१. पशुपक्षिमृगादीना वचांसीरयन्त्युत्पाद-
यन्ती Sy. उषउदयोत्तरकाल हि
प्राणिनां वाच. प्रवर्तन्ते । अतः सैव
ताः प्रेरयन्तीति व्यपदिश्यते Sk

२. पत्या कदाचिदपि न वियुक्तेत्यर्थ. Sy

३. देववीतिं देवकामम् । देवानस्मदीय-
हविःकामान् कुर्वन्तीत्यर्थः Sk

४. अस्मिन्देवयजनदेशे Sy
अस्मदीये यज्ञे Sk.

५. ०हाद्यो P अस्मिन् यागसमये Sy

६. श्रेमहान्योवा M

७. ह्युच्छन्ति M.

विवासय Sy. तमासि विवासय Sk

* अथो इति । PP

८. बहूसित्यं वा Sk

९. तमांस्यस्मदीये कर्मणि विवासितवती Sk

१०. एतस्मात्कारणात् । प्रसादत्वा? (दा०)-
त्कारणात् Sk ११. काले Sy

अद्यास्मदीये कर्मणि Sk

१२. तमसा तिरोहितमिदं सर्वं जगत् Sy

१३. विवासितं प्रकाशेन तमसा वियुक्तम-
करोत् Sy विवृणोतु विवृतवती वा ।
प्रकाशितवती वेत्यर्थः Sk.

१४. अथो एतस्मादेव कारणाद् व्युच्छात् ।
आशिष्ययं लिडर्थे लेट् । विवासयेत्त-
मांस्यस्मदीये कर्मणीत्याशास्महे Sk

१५. व्यागतोत्त० P.

१६. आगामिन्यपि काल इत्यर्थः Sk.

१७. आगामिष्वपि दिवसेषु. . . विवासयति Sy.

१८. अतः कालत्रयव्यापिनी सोषाः . . . स्वधा-
भिरात्मीयैस्तेजोभिः सह . . . वर्तते Sy
स्वधाशब्दोऽत्र सामर्थ्याज् ज्योतिर्वचनः ।
स्वैर्ज्योतिर्भिः । सर्वं ज्योतिर्भिव्याप्नो-
तीत्यर्थः । अथवा स्वधेत्यन्ननाम । हवि-
र्लक्षणैरन्नैर्नमित्तभूतैर्गच्छति । हवींष्युप-
भोक्तुं यज्ञेषु गच्छतीत्यर्थः Sk

† वि । अञ्जिभिः । PP

‡ देवी । आवृत्त्यावः । PP.

§ अश्वैः । आ । उषाः । PP.

१९. व्यद्यो० P. २०. प्रकाशकैः Sy.

विष्णुः। अपवृणोति। कृष्णम्। रूपं रात्रिकृतं सेयम्। प्रबोधयन्ती। अरुणं। अरुणः। सुयुक्तेन रूपेण।
उपा। आगच्छति।

आवहन्ती पोष्या वार्याणि चित्र केतुं कृणुते चेकिताना।

ईयुपीणामुपमा शश्वतीना विमातीनां ग्रंथमोपा व्यञ्चैत् ॥१५॥

आवहन्ती। आवहन्ती। पोषणसमर्पानि। घनानि। चित्रम्। प्रज्ञानम्। करोति। शाय
माना। गतानाम्। बह्वीनाम्। अन्तिमोपा अत परम्। व्यञ्छन्तीनाम्। मुस्या। उपा प्राच्याम्।
वृदासीत्।

* उदीर्घ्वं जीवो अस्तुर्न आगादप प्रागात्तम आ ज्योतिरेति।

‡ आरुक्पन्थां यातवे सूर्यायागन्म् यत्र प्रतिरन्त् आयुः ॥१६॥

उदीर्घ्वम्। उद्गच्छत् क्षयनात्। जीवयिता। प्राण। अस्मान्। आगत। अपप्रागात्

- १ अपावृ० P प्रकाशेन तिरस्कृतवती Sy
अपनयतीत्यर्थः Sk.
- २ सुप्तान् प्राणिनः Sk
- ३ व्यापनशीलं स्वकीयं किरणैस्तुरंगीषां
Sy ४ अग० M ०च्छन्ती P
- ५ अस्मभ्यमानयन्ती Sy
आनयन्ती स्तोत्रणां यद्दृणां चार्थाय।
स्तोत्रभ्यो यद्दृभ्यश्च वृत्तातीत्यर्थः Sk.
- ६ वार्याणि वरणीयानि। अत्यन्तोत्कृष्टा
नीत्यर्थः Sk.
- ७ विधिप्रमादधर्मभूतं चापनीयं वा Sy
पूर्व्यं वा Sk
- ८ प्रज्ञापकं रदिमं कृत्स्नजगत्प्रकाशान्त
मर्थम् Sy प्रकाशाख्यम् Sk
- ९ स्वात्मनः प्रकाशात् कृते Sy
- १० सर्वं जनं प्रज्ञापयन्ती Sy
वृत्त्यमानैवेत्यर्थः Sk.
- ११ गम्भीरां बह्वीनां मध्य उपमानभूता।
अत्यन्तोत्कृष्टेत्यर्थः Sk
- १२ उप समीपे निर्मितोपमानभूता वा Sy

- १३ पुरं P D १४ विशेषेण
प्रकाशमानानामागामिनीनामुपसाम् Sy
बीष्यमानानां मध्ये प्रयसोत्कृष्टा Sk.
- १५ आद्या Sy १६ तेजसा Sy
विविधं सयत्र गच्छति वर्धते वा Sk
- * उत्। उदीर्घ्वम्। PP
- † स। आ। अगात्। PP
- ‡ अरुक्। PP
- § प्रप्रतिरन्ते। PP
- १७ ०पाना० P यद्दृ स्तोत्रं च Sk.
- १८ जीवात्मा Sy
- १९ शरीरस्य प्रेरयिता Sy
प्राणस्वामीया च Sk
- २० अस्माकम् Sk.
- २१ उद्गता का? प्रकृतस्वाकृषा। यस्मा
ज्जीवितात् प्राणैर्म्यदश्च प्रियतमा-
ज्ज्स्माकमुपा उचितेत्यर्थः Sk.
- २२ अपप्राणम्। उद्यत् प्रकाशे सति सर्वं
जीवनव्यापारयोगं Sy
प्रकृत्यापगच्छति Sk.

•

•

प्याय । महावातस्येव । उपस्तुतीनाम् । अन्ते । ता । अश्ववा । उपस । व्याप्नोति । यजमान ।

माता देवानामदितेरनीक यज्ञस्य क्रेतुर्दृष्टी वि माहि ।

प्रशस्तिऋषये नो व्युच्छा नो जनै जनय विश्ववारे ॥१६॥

माता देवानाम् । निर्मात्री । देवानामतश्च देवमातुः । अदितेः । प्रत्यनीकमियं भवति सा त्वम् । यज्ञस्य । प्रज्ञापयित्री । मही । व्युच्छ । स्तुते कर्त्री, उपसि हि वन्दिनः स्तुवन्ति देवान् मनुष्याश्च सा त्वम् । अस्माकम् । अपितु (?) व्युच्छ व्युष्टा च । अस्माकम् । जनैः प्रादुर्भाष्य । सर्वैरणीये !

१ वामुवच्छीघ्रं प्रवर्तमानानाम् Sy

२ उवस्यस्तु० P

उपस्यस्तु० D

३ उवर्क इत्युद्भव उच्यते । याङ्गवायोः उद्भव काविवाचाम् ? उद्भवे । प्रमातवेष्वापामित्यर्थः Sk.

४ स्तोतृभ्यो यष्टभ्यश्चाश्वाम् वात्री Sk.

५ केन ? सामर्थात् स्तुतिभिर्हविर्निघड । स्तौति यस्तुति श्चेत्यर्थः Sk.

६ ०ना P D

अथवा दक्षिणादानेऽथवस्मापि दामविधानाश्ववेति सोमस्तुत्वमो विशेषणं मोक्षताम् । अश्वस्य वाता यजमान इति Sk.

* न । वि । उच्छ । आ । न । PP

७ उपसि सर्वे देवाः स्तुत्या प्रबोधयन्ते, अतः सा तस्मिन्ननवतीत्युच्यते Sy

८ या त्वं माता देवानाम् । देवशब्देनादित्या उच्यन्ते । तेषां हि माता उवा । प्रतिमातं चादित्यमेवमङ्गीकृत्य बहु वचनम् Sk.

९ अदितिशब्देनात्रादीनकस्यात् समप्रभ्योतिरुच्यते । अदीनस्य समप्रत्य प्रकाशास्यस्य ज्योतिर्यः Sk.

१० प्रतिस्पृशिता स्वमित्यर्थः । यद्वा बीष्यतीति देवा रश्मयः । तेषां निर्मात्री ।

अदितेरक्षणनीयाया भूमेरनीकं मुजम् ।

यथेन्द्रियाश्रयत्वान्मुक्षं प्रकाशकम् एव मुषा भूमेः प्रकाशयित्रीत्यर्थः Sy

अनीकशब्दोऽपि समूहवचन ।

समूहः । अथवा अनीकशब्दः सङ्गमुक्तवचनः । इहाप्रत्यसामान्यानुपति प्रयुज्यते । अदीनस्य समप्रत्याहलक्षणस्य ज्योतिषो मुजभूतेत्यर्थः Sk.

११ प्रकाशयित्रीत्यर्थः Sk.

१२ महती Sy, Sk. महती 18

suggested for मही ।

१३ प्रकाशात् Sy विविधं बीष्यत् Sk.

१४ ०ते D

सम्यक स्तुतमिति प्रशंसनं कुर्वती Sy

१५ Omitted by D यद्वाणे मन्त्ररूपस्य स्तोत्राय व्युच्छ विवासाय Sy

१६ अदितुं P अपि तु D अपि स्तुतुं M.

१७ विविधं तमांसि विवासाय । वयं स्तुती करिष्याम इत्येवमर्थं तमांस्यपनयेत्यर्थः Sk.

१८ अस्मात् M.

१९ जनपदे Sy

निर्धारणे च सप्तमी । लोचस्य मध्ये Sk.

२० धनाविभवाय Sk.

२१ ०र्वर० P ०र्वर० D M

यच्चित्रममं उपसो वहन्तीजानाय शशमानाय भद्रम् ।

तन्नो मित्रो वरुणो सामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥२०॥

१ यच्चित्रम् । यत् । २ पूज्यम् । ३ कर्म । ४ उपस । ५ वहन्ति । ६ ईजानाय । ७ भजते । ८ भजनीयम् ।
९ तत् । १० त्वमस्मभ्यमप्यावहेति ।

I.114.

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने जयद्वीराय प्र भरामहे मृतीः ।

यथा शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥१॥

इमा रुद्राय । इमा । १२ स्तुतीर्वयम् । १३ रुद्राय । १४ वृद्धाय । १५ जटिने । १६ क्षपितवीराय कर्तुम् ।

* वहन्ति । ईजानाय । PP.

१. याच्चत्रम् P.

२. चायनीयम् Sy. विचित्रं पूज्यं वा Sk.

३. आप्तव्यं यद्धनम् Sy. यागलक्षणम् Sk.

४. प्रापयन्ति । किम् ? सामर्थ्यादात्मानम् ।

गच्छन्तीत्यर्थः Sk

५. ०जना० P. हविर्भिरिष्टवते Sy.

यजतः स्तुवतश्चार्थाय Sk.

६. स्तुतिभिः सम्भजमानाय पुरुषाय Sy.

७. कल्याणम् Sk.

८. भवतीतिशेषः Sy.

९. तत्वम० P. D.

१०. ०भ्यं व्याव० M

११. V. Mādhava ignores तत् । नः etc. Ms. D. puts the figure ॥११३॥ here to indicate the end of one hundred and thirteenth hymn No such number is given in P. and M.

१२. ०तिर्व० M

१३. रोदयति सर्वमन्तकाल इति रुद्रः । यद्वा रुत् संसाराल्ख्यं दुःखम्, तद् द्रावयति, अपगमयति विनाशयतीति रुद्रः । यद्वा रुतः शब्दरूपा उपनिषदः । ताभिर्द्रूयते

गम्यते प्रतिपाद्यत इति रुद्रः । यद्वा रुच्छब्दात्मिका वाणी तत्प्रतिपाद्याऽऽत्म-विद्या वा । तामुपासकेभ्यो राति ददातीति रुद्रः । यद्वा रुणद्धि, आवृणोतीति रुत्, अन्धकारादि, तद् दृणाति विदारयतीति रुद्रः । यद्वा कदाचिद् देवासुरसङ्ग्रामेऽन्यात्मको रुद्रो देवैर्निक्षिप्त धनमपहृत्य निरगात् । असुरान् जित्वा देवा एनमन्विष्य दृष्ट्वा धनमपाहरन् । तदानीमरुदत् । तस्माद् रुद्र इत्याख्यायते Sy.

१४. तवशब्दोऽत्र बलवचनः Sk.

०वीर्याय M.

१५. क्षयन्तो विनश्यन्तो वीरा यस्मिंस्तादृशाय । यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा । क्षयन्तः प्राप्तैश्वर्या वीरा मरुद्गणा. पुत्रा यस्य तस्मै Sy

वीराणामपि शत्रूणामभिगन्ता क्षयद्वीरः ।

... अथवा क्षयतिनिवासार्थं एव ।

आत्मीयानां वीराणामभिप्रेतेषु निवास-

यिता क्षयद्वीरः । ... इमा रुद्रस्य बलवत-

श्चूडावतोऽपि वीराणामपि शत्रूणामभि-

गन्तुः स्वेषां वा वीराणामभिप्रेतेषु स्थानेषु

निवासयितुरर्थाय Sk.

हवामहे । यथा । सुखम् । भवति । द्विपदे । चतुष्पदे च । विश्वे च । पुष्टम् । अस्मिन् । ग्रामे ।
अरोगम् ।

* मूळा नो रुद्रोत नो मर्यस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते ।

यच्छं च योश्च मनुंरायेजे पिता तदश्याम् तवं रुद्र प्रणीतिपु ॥२॥

मूळा नः । सुखम् । अस्मान् । रुद्र । अपिच । अस्माकम् । सुखम् । रुद्र । क्षपितवीर्याय
धयम् । सुख्यम् । अग्नेन । परिचराम । यत् सर्वेषाम् । पिता । शम् । च । यो । च । मनुदेवेभ्यो
मनुष्यामायाचितयान् ? तत् वयम् । एभेमहि । तव । रुद्र । प्रणयनेपु ।

अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तवं रुद्र मीद्वः ।

सुम्नायन्निद्विशो अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुह्वाम ते हविः ॥३॥

अश्याम ते । प्राप्नुयाम । तव । सुमतिम् । यागेन । क्षपितवीरस्य । तव । रुद्र ।

- १ प्रकरणेन निष्पादयाम् Sy
प्रहराम प्रापयाम् । रुद्रं स्तोतुमुच्छा
रयाम इत्यर्थे Sk
२ शं शमनीयानां रोगाणामुपशमनम् Sy
३ अस्मवीयाय मनुष्याय Sy
४ गवाश्वप्रभृतये च । क्षेत्र प्रकारेण स्तुती
कुर्म इत्यर्थे Sy अस्मवीयाय Sk
५ सर्वं प्राणिजातम् Sy ६ प्रयुज्यम् Sy
७ आतुरा रुणास्ते रहितं सत् Sy
* मूळ । नः । PP
† यत् । शम् । PP
८ अस्मभ्यमस्मवयम् Sy
पष्टपन्तमेतत् अस्माकं सम्बन्धिन-
Sk. ९ अस्माद्बुद्ध्या M
१० क्षपितसर्ववीरं प्राप्नोदवर्धमंस्वभिर्मुक्तं वा
Sy क्षयद्वीराय त इत्युभयत्र
द्वितीयार्थे चतुर्थी । क्षयद्वीरं स्वाम् Sk.
११ त्वां हविर्संज्ञनेनाग्नेन नमस्कारेण वा
Sy हविर्संज्ञनेन Sk
१२ नित्यं परिचरेमेत्याशास्महे Sk.

- १३ उत्पादकः Sy पिता सर्वप्रजानाम् Sk.
१४ मनु स्वकीयाम्बु प्रजाभ्य रोगाणां
शमनम् Sy शमनं च । कस्य ? सामर्थ्या
दुष्प्रधानामनिष्टानां रोगावीनाम् Sk.
१५ भयानां यावनं च Sy योति पृथग्भावे ।
पृथग्भवनं च । असम्बद्धं चेत्यर्थः । केन ?
सामर्थ्याद्बुद्धिपित्सुनिरनिष्टे Sk.
१६ एतन्नृपयम् आयेजे वेवेन्मः सकाशात् प्राप्य
इत्तवान् Sy
तव यागेनाप्तवानित्यर्थः Sk.
१७ प्रकृष्टा नीतय उपवेद्या प्रणीतय
स्तासु । सप्तमीनिर्वशात् वर्तमाना इति
शेषः । तृतीयार्थे वा सप्तमी । स्वदुष्प्रज्ञै
इच्छेमाना इत्यर्थः Sk
‡ सुस्तुष्यम् । इत् । PP
१८ अनुग्रहास्मिकाम् Sy अनुग्रहरूपानुबुद्धिम् ।
तवानुग्राह्या बुद्धौ भवेमेत्यर्थः Sk
१९ सागेन P D M
स्वद्वेषमेव यज्ञेन Sy अविगुणेन Sk
२० क्षपितप्रतिपक्षस्य मरुद्भिर्मुक्तस्य वा Sy

१ सेक्त । सुखमिच्छन् । २ अस्माकम् । पुत्रपौत्रादीन् । ३ आचर । अनुपहिंसितवीरा ४ सन्तो वयम् । तुभ्यम् । ५ हवि । जुहवाम ।

त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञसाधं वड्कुं कविमवसे नि ह्वयामहे ।
आरे अस्मद्वैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या वृणीमहे ॥४॥

त्वेषं वयम् । दीप्तम् । यज्ञस्य साधयितारम् । कुटिलगमनम् । कविम् । अवसे । अभिमुख-
माह्वयाम स । १४ १५ दैव्यम् । क्रोधम् । अस्मत्त । दूरे । क्षिपतु । १६ १७ मुमतिम् । एव । वयम् । अस्य । प्रार्थ-
यामहे ।

दिवो वराहमरुषं कपर्दिनं त्वेषं रूपं नमसा नि ह्वयामहे ।
हस्ते विभ्रंद्रेषजा वार्याणि शर्म वर्मं च्छर्दिस्मभ्यं यंसत् ॥५॥

दिवो वराहम् । दिव । १८ वराहारम् । १९ आरोचमानम् । जटिलम् । दीप्तम् । २० श्लाघमानम् ।

१. वृष्टिलक्षणोदकेन । ... अथवा मीढ-
शब्दस्य धननाम्नो मत्वन्तस्येदं छान्दस
रूपम् । धनवन्नित्यर्थः Sk.

२. तासां प्रजानां सुखमिच्छन्नेव सुखप्रद एव
भवेत्यर्थः Sy. अस्मदीयहविरूपयोग-
निमित्तं सुखमिच्छन् Sk.

३. ऋत्विजो वा प्रति Sk.

४. ०त्रादीनां पर M. आगच्छ Sk.

५. वीर्याज्जायन्त इति वीराः प्रजाः Sy.

६. चरुपुरोडाशादिकम् Sy.

७. चोदित आधारे प्रक्षिपाम Sy.

८. V. Mādhava ignores इत्

* अस्य । आ । PP.

९. यस्य P. प्रज्ञस्य M.

१०. एष हि यज्ञं स्विष्टं करोति Sy

११. क्रान्तदर्शिनम् Sy. मेघाविनम् Sk.

१२. हविषा तर्पणाय पालनाय वा Sk.

१३. ०से मभि० M नियमेन Sk.

१४. ०म (स्स देवो हस्ते दधानो) स्स P.

१५. देव्यं D देवस्य द्योतमानस्य
सम्बन्धिनम् Sy. देवानां स्वभूतम् Sk.

१६. यथास्मभ्यं देवा न क्रुध्येयुस्तथा करोत्वित्यर्थः Sk. १७. अनुग्रहरूपा बुद्धिम् Sy. शोभनामेवानुग्रहरूपां बुद्धिम् Sk

१८. द्युलोकात् Sk.

१९. वराहम् P. यद्वा वराहवद् दृढाङ्गम् Sy
वराहनामासुरः । तत्सदृशम् । अत्यन्तबल-
वन्तमित्यर्थः । अथवा वराह इति मेघ-
नाम । तत्सदृशम् । एकदेशसादृश्येन चैष
समस्तसादृश्यव्यपदेशः । रुद्रस्य नीलत्वात्
कण्ठो मेघसदृशः । मेघसदृशकण्ठमि-
त्यर्थः । अथवा वराहः सूकर उच्यते । तदा-
कारम् । देवता हि महाभाग्ययोगात् तं
तमाकारं भजते । अत उपपन्नो रुद्रस्य
वराहाकारव्यपदेशः Sk

२०. अरुषतिर्गतिकर्मा । गन्तारं शत्रून् यज्ञान्
वा प्रति Sk. २१. ०ल M.

२२. त्वेषं रूपम् । अन्तर्णीतमत्वर्थो रूपशब्दो
द्रष्टव्यः । माहाभाग्ययोगादनेकप्रकारं
रूपं रूपवन्तम् Sk

२३. ०मान P.

निरूपणीयं वेदान्तरधिगम्यम् Sy.

नमसा । अभिमुखम् । आह्वयाम स दव । हस्ते । दधान । वरणीयानि । भेषजानि । सुखम् ।
रक्षाम् । गृहं च । अस्मभ्यम् । प्रयच्छतु ।

इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम् ।

रास्वा च नो अमृत मर्तुभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृळ ॥६॥

इदं पित्रे । मरुताम् । पित्रे । देवाय । इदम् । अत्यन्तं स्वादुभूतम् । वर्धनम् । वचः ।
उच्यते । देहि । च । अस्मभ्यम् । देव । मर्तानां भोजनमभ्यम् । आत्मने । पुत्राय । पीत्राय च ।
प्रसीद ।

१ Omitted by P

हविलक्षणनेनाग्नेन नमस्कारेण वा Sy
नमस्कारेण । स्तुत्येत्यर्थः । अपवा नमो
हविलक्षणमभ्यम् । तेन निमित्तेन । हवि
रूपभोक्तुमित्यर्थः Sk

२ नियमेन Sk.

३ स्ते M

४ हस्तधारणेन चात्र सवुत्तरकारुभावि धानं
सकथते । वचवित्यर्थः Sk.

५ अत्यन्तोत्कृष्टानीत्यर्थः Sk

६ रोगशमनहेतुभूतानि Sy
सर्वरोगोपशमनसमर्थानि Sk

७ आयुधानां निवारकं कथञ्चम् Sy
शत्रुप्रयुक्तहिंसाप्रतिबन्धसमर्थं च कथ
ञ्चम् Sk.

८ स्तोत्रम्यं Sy

९ भेषजानि च वधातु सुखादीनि
षेत्यर्थः Sk

* रास्व । PP

१० एकोनपञ्चाशत्सङ्ख्याकानां देवविज्ञेया
णाम् Sy

११ पितृभूताय Sk.

१२ अतिज्ञेयेन हर्षजनकमित्यर्थः Sy
अत्यन्तं मनसः प्रीतिकरमित्यर्थः Sk.

१३ स्तुत्यस्य प्रवर्धकम् । स्तोत्रेण हि देवता
हृष्टा सती प्रवर्धते । चरस्य च मरुतां

पितृत्वमेवमाख्यायते । पुरा क्वाचि
बिन्द्रोऽपुराञ्चिन्नाय । तदानीं बित्तिर
सुरमाता इन्द्रहननसमर्थं पुत्रं कामयमाना
तपसा भर्तुं सकाशाद् गर्भं लेभे । इमं
पृत्तास्तमयगच्छशिन्धो षष्पहस्ता सन्
सूक्ष्मरूपो भूत्वा तस्या उवरं प्रविश्य तं
गर्भं सप्तधा विभेद । पुनरप्येककं सप्त
क्षणमकरोत् । ते सर्वे गर्भकवेशा योने
निगत्यादधन् । एतस्मिन्नवसरे लोकार्थं
गच्छन्ती पार्वतीपरमेश्वराविमान्
धवुशतु । महेश प्रति पार्वत्येवमवो
चत् । इमे मांसक्षण्डा यथा प्रत्येकं
पुत्रा सम्पद्यन्तामेवं त्वया कार्यं मयि
षेत्प्रीतिरस्तीति । सव महेश्वरस्ताम्
समानरूपान् समानवयसः समानारूपान्
रान् पुत्रान् कृत्वा गौर्ये प्रवर्धो, तबेमे
पुत्रा सन्तिवति । अतः सर्वेषु मास्तेषु
सूक्तेषु मरुतो चरपुत्रा इति स्तुयन्ते Sy
वृद्धिहेतुः । स्तुतिर्हि देवानां वृद्धिकरी Sk.

१४ देवा P

मरणरहितरुद्र Sy

१५ मर्त्यानाम् P मरुतां M.

१६ भोजनमिति धननाम । मर्तोपनोम्यं
धनम् Sk.

१७ Omitted by P and D
पुत्राय M.

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उच्यन्तमुत मा न उचितम् ।

मा नो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिपः ॥७॥

मा नो महान्तम् । मा । अस्माकम् । वृद्धम् । मा । च । वालम् । मा च । रेत सिञ्चन्त
युवानम् । मा । च । निषिक्तम् । मा च । न । वधी । पितरम् । मा । च । मातरम् । मा च ।
अस्माकम् । प्रियाणि । अङ्गानि । हिंसी ।

मा नस्तोके तनये मा न आयौ मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिपः ।

वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमिच्चा हवामहे ॥८॥

मा नस्तोके । मा । अस्माकम् । पुत्रे । तत्पुत्रे च । मा चान्यस्मिन् । मदीये । पुरुषे ।
मा । न । गोषु । मा च । अस्माकम् । अश्वेषु । हिंसी । मा च । अस्माकम् । समर्थान् । क्रुद्ध ।
वधी । हविष्मन्त । सदा । एव । त्वाम् । वयम् । हवामहे ।

उप ते स्तोमान्पशुपाइवाकरं रास्वा पितर्मरुतां सुम्नमस्मे ।

भद्रा हि ते सुमतिर्मृळयत्तमाथा वयमव इत्ते वृणीमहे ॥९॥

उप ते । यथा गोपा प्रात समर्पितान् पशून् सायमुपकरोत्येवमहम् । तुभ्यम् । स्तोमान् ।

१. Omitted by P.

२. ०द्ध P ३. ०ल M.

४. गर्भरूपेण स्त्रीषु निषिक्तमपत्यम् Sy
गर्भस्थम् Sk.

५. स्नेहविषया स्तनूषु भवाः प्रजा वा Sy
मा च न. प्रियास्तन्वः । एकवचनस्य स्थाने
बहुवचनम् । प्रियं स्वमेव शरीरम् Sk.

६. V Mādhava ignores नः । नः ।
नः । रुद्र ।

७. तोक इत्यादौ द्वितीयार्थे सप्तमी । मा-
स्माकं तोकं पौत्रांश्च पुत्रांश्च ?
(पुत्रांश्च पौत्रांश्च) Sk

८. आयव इति मनुष्यनामसु पाठादायु-
शब्दोऽत्र मनुष्यवचनः । परिचारक-
मनुष्यान् Sk

९. गाः Sk १०. अश्वान् Sk.

११. अर्थान् P D विक्रान्ताञ् शौर्योपेतान्
अस्मदीयान् Sy स्वभ्रातृप्रभृतीन् Sk

१२. Omitted by P

१३. यागाय Sk.

१४. V Mādhava ignores रुद्र
* पशुपाःइव । आ । अकरम् । PP

† अस्मे इति । PP

‡ मृळयत्तमा । अथ । PP.

१५. उप ते omitted by M

१६. स्वस्मे समर्पितान् पशून् Sy

१७. स्वामिभ्यः प्रत्यर्पयति, एवं त्वत्सकाशा-
ल्लब्धान् स्तुतिरूपान् मन्त्रान् स्तुति-
साधनतया तुभ्यं प्रत्यर्पयामीत्यर्थः Sy
यथा पशुपालः पशून् विक्रिप्तान् सत
एकीकृत्य ग्रामस्यात्मनो वा समीपे
करोति Sk.

उपाकरम् । देहि । मरुताम् । पित । सुक्षम् । अस्मभ्यम् । भजनीया । हि । ते । मुमसि । सुक्ष
यित्तुमा । वयम् । तव । रक्षणम् । एव । वृणीमहे ।

आरे ते गोघ्नमुत् पूरुपन्न चयंदीर सुन्नमुस्मे ते अस्तु ।

मृळा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ द्विवर्हीः ॥१०॥

आरे ते । दूरे । तव । गोहननम् । अपिच । पुरुषहननम् । क्षयद्वीर । सुक्षम् । अस्मासु ।
तव । अस्तु । सुक्षय च । अस्मान् । अधि । आस्मभ्यम् । ब्रूहि । अय । च । सुक्षम् । प्रयच्छ ।
अस्मभ्यम् । द्वयो स्थानयो परिवृढ ।

अचोचामु नमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो ह्वं रुद्रो मरुत्वान् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत धौः ॥११॥

अचोचाम । उक्तयन्तो वयम् । नमस्कारम् । अस्मै । रक्षणच्छवः सोऽयम् । आद्धानम् ।

- १ उपकार P उपकरं M
समर्पयामि Sy भवस्तस्मिणो
सर्वानुच्चारितवानित्यर्थं Sk.
२ कल्याणो Sk
३ शोभनानुप्राहृष्टयुद्धिरस्मासु Sk.
४ सम्भ्रजामहे Sy
आत्मानं पालयमानमिच्छाम इत्यर्थः Sk
५ V Mādhava ignores अय
* अस्मे इति । PP † मृळा । PP
‡ देव । अर्थः । PP
६ अस्मत्तो भयतु Sk
७ पष्ठीभूतेर्वलं रूपं वेति शेषः Sk.
८ ०हनम् M यद्वा गोहननसाधन
मायुधम् Sy गर्वा हन्तु Sk.
९ तत्साधनमायुधं वा Sy
पुरुषाणां हन्तु Sk.
१० क्षपितसर्वशत्रुभ्त एव । Sy वीराणामपि
शत्रूणामभिगन्तः । स्वेषां वा वीराणाम
मित्रेषु स्थानेषु निवासयित् । Sk.
११ सुन्नं यदेव बलं रूपं वा तव Sk.
१२ अस्माकं सुक्षसिद्धयर्थं प्रसन्नो भव Sy
१३ अस्मान् Sy १४ अधिवचनं
पक्षपातेन वचनम् Sy आस्तापय च

यद्यवस्माभिः कृतव्यमित्यर्थं Sk.
द्विवर्ही । धृतिवृद्धयर्थः । द्वयोर्वर्षयिता
यष्टुः स्तोतुवच द्विवर्ही । अथवा द्वयोः
स्थानयोः प्रवृद्धो द्विवर्ही । कृतमयोर्द्वयोः ।
यज्ञसङ्ख्यामयोर्वा धीर्येषु मध्यमोत्तमयो
र्वा रूपेण । एतौ हि मध्यमस्वानीय-
सत्त्वाप्रवृद्धो विद्याविस्पाच्छक्नोति प्रमू-
तान् रसाम् प्रतिप्रहीतुम् । अप्यस्तरिख
आप्रवृद्धः शक्नोति च वर्धयितुम् । अत
उपपन्नमस्य वृद्धत्वम् । तस्मिन् घनवच
द्विवर्ही इति व्यपदेशः Sk.

- १५ अथशब्दोऽत्रापिशब्दस्वार्थः । अपिच Sk.
१६ शर्म गृहम् Sk.
२७ पृथिव्यामस्तरिक्षे च परिवृढः । यद्वा
द्वयोर्वसिणोत्तरमार्गयोः, ज्ञानकर्मणोर्वा
परिवृढः स्वामी Sy
१८ ०वृद्ध P ०वृद्ध D
१९ V Madhava ignores देव
§ अस्मै । PP २० P and D
add कवये before उक्तवस्त ।
एतत्सूक्तकर्म स्तोत्रमवादिष्य Sy
२१ अस्मै एव नमस्कारोऽस्तु Sy
२२ अत्रं रक्षणं वेच्छन्तः Sy

१ शृणोतु। रुद्र । मरुद्भिः सहितः ।

I 115.

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
* आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुपंश्च ॥१॥

चित्रं देवानाम् । चायनीयम् । देवानाम् । उदगात् । अनीक सङ्घ, आदित्ये हि सर्वे
देवा वसन्ति तदिदम् । मित्रस्य । वरुणस्य । अग्ने । प्रकाशकमपि वा चक्षुर्भूतम् । आपूरय । द्यावा-
पृथिव्यौ च । अन्तरिक्षं च महत्त्वेन । सूर्य । आत्मा । जङ्गमस्य । स्थावरस्य । च जीवभूत ।

सूर्यो देवीमुषसं रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्चात् ।
‡ यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥२॥

सूर्यो देवीम् । सूर्य । देवीम् । उषसम् । दीप्यमानाम् । मनुष्य । इव । स्त्रियम् । पश्चात् ।

१. स्वीकरोतु Sy.

२. V Mādhava ignores न. and तत् । नः etc Ms D puts the figure ॥११४॥ here to indicate the end of one hundred and fourteenth hymn. No such number is given in P and M

* आ । आप्राः । द्यावापृथिवी इति । PP.

३. चायनीयं देवानामुदगमदनीकम् । ख्यान मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च । आपूपुरद् द्यावा-पृथिव्यौ चान्तरिक्षं च महत्त्वेन (तेन) । सूर्य आत्मा जङ्गमस्य च स्थावरस्य च N. 12. 16.

४. आश्चर्यकरम् Sy.

विचित्रं पूज्यं वा ज्योतिः Sk

५. दीव्यन्तीति देवा रश्मयस्तेषाम् । देवज-नानामेव वा Sy. रश्मीनाम् Sk.

६. उदयाचलं प्राप्तमासीत् Sy.

७. मित्रादिग्रहणं चात्र प्रदर्शनार्थं द्रष्टव्यम् । देवानां मनुष्याणामन्येषां च प्राणिना-मित्यर्थः Sk.

८. उपलक्षणमेतत् । तदुपलक्षितानां जग-ताम् Sy. ९. ऽशमपि P. D.

१०. इन्द्रियस्थानीयं वा Sy.

११. स्वकीयेन तेजसा... आपूरयत् Sy. आपूरयति... केन ? सामर्थ्याद्रश्मिभिः Sk. आपूरयति is suggested for आपूरय

१२. ऽत्वेन P. D. M

१३. ईदृग्भूतमण्डलान्तर्वर्ती सूर्योऽन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरकः परमात्मा Sy.

१४. स हि सर्वस्य स्थावरजङ्गमात्मकस्य कार्य-वर्गस्य कारणम् । कारणाच्च कार्यं नातिरिच्यते ।... यद्वा स्थावरजङ्गमा-त्मकस्य सर्वस्य प्राणिजातस्य जीवात्मा । उदिते हि सूर्ये मृतप्रायं सर्वं जगत् पुनश्चे-तनयुक्तं सदुपलभ्यते Sy

† अभि । एति । PP. ‡ यत्र । PP.

१५. ऽवी P. १६. ऽस D. उषसः प्रादु-र्भावानन्तरं तामभिलक्ष्य गच्छति Sy

१७. यथा कश्चिन्मनुष्यः शोभनावयवां गच्छ-न्तीं युवति स्त्रियं सततमनुगच्छति तद्वत् Sy.

अभिगच्छति । यस्यामुपसि । मनुष्या । देवान् कामयमाना अग्निहोत्रादीनि । कर्माणि । प्रति-
वितन्वते । भद्रं च । भद्राय कुर्वन्ति यद्वा कर्षणाथ युगानि युञ्जन्तीति ।

भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः ।

नमस्यन्तौ दिव आ पृष्ठमंस्थुः परि धावापृथिवी यन्ति सद्यः ॥३॥

भद्रा अश्वा । मजनीया । अश्वा । हरिभामधेया । सूर्यस्य । चित्रवर्णा । एतग्वा इति
चाश्वनाम स्तुत्याम् । अनुमोदनीया । प्रह्वीभयन्त । दिव । पृष्ठस्थानीयमादित्यम् । आतस्य-

१ अविग० P

उपस्पृक्षितायां पश्चादुदेतीत्यय Sk.

२ यतस्य भेदारो यजमाना । यद्वा देव
यन्तो देवयागाय यजमात्मन इच्छन्तो
यजमानपुत्र्या युगानि हलावययभूतानि
कषणाथ प्रसारयन्ति । तामुपसमनु
गच्छतीत्यय Sy

३ देवं द्योतमानं सूर्यं यष्टुमिच्छन्त Sy
देयमिममेव सूर्यं यष्टुमिच्छन्त Sk.

४ युगाश्च पालयाची । तेन च तत्र प्त
ध्यानि कर्माणि लक्ष्यते यथा वगपूण
मासाधिति Sy
युगशब्द कालवचनं सामर्थ्याच्चानि
होत्रकालेषु घटते प्रतीत्येतेन सम्बध्यते ।
अग्निहोत्रात्मान् प्रति । अग्निहोत्र
कालेषु विततं कुर्वन्ति Sk.

५ कल्याणं सूर्यम् Sy

६ कल्याणरूपाय कामकलाय स्तुम इति शेषः ।
यद्वा देवयन्तो देवकामा यजमाना युगानि
युग्मानि भूत्वा पत्नीनि सहिता सन्तो
भद्रं कल्याणम् अग्निहोत्रादिकं कर्म
भद्राय तत्कलाय प्रति प्रत्येकं यस्यामुपसि
प्रवृत्तायां विस्तारयन्ति Sy
तत्कलाय । भद्रमग्निहोत्रलक्षणं कर्म ।
यवा स्वेषु कालेषु मनुष्या अग्निहोत्रं
शुद्धति तवा सूर्यं उवसं पश्चादभ्येतीति
समस्तार्थं Sk.

* एतग्वा । PP

† धार्यापृथिवी इति । PP

७ सुरगा व्यापनशीला या Sy

८ ०रि मा० P

हर्तारं Sy

हरितवर्णा Sk.

९ सूर्यस्य स्वभूता Sk.

१० ०णं P

११ अश्वा एतग्वा इत्येतदुभयम् अश्वनाम ।
तत्रकं क्रियापरं मोजनीयम् । एतग्वा
अश्वा । यद्वा, एतं गन्तव्यं मार्गं गन्तारो-
द्भवा । एतं शशकवर्णं वा प्राप्नुवन्तो
द्भवा Sy

एतग्य इत्यश्वनामात्पत्रेह ह्रस्वधेन
पोनस्वत्यप्रसङ्गात् क्रियाशब्दः ।
अतीतेष्वहस्तु मार्गस्य गन्तार
इत्यर्थः Sk.

१२ अनुक्रमेण सर्वे स्तुत्या माजनीया Sy
अनुष्टुत्या Sk.

१३ अस्माभिर्नमस्यमाना सन्त Sy
पूजयन्त Sk.

१४ उपरिप्रवेशं पूर्वभागलक्षणम् Sy
दिव पृष्ठमुपरिभागम् Sk.

१५ प्राप्नुवन्ति । यद्वा हरितो रसहरणशीला
रवमयो भद्रादिलक्षणविशिष्टा दिव
पृष्ठं नमस्कृतमातिष्ठन्ति Sy
आतिष्ठन्ति Sk.

स्ततः। द्यावापृथिव्यौ। परिगच्छन्ति। सद्य एव।

तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्वित्तं सं जभार।

यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥४॥

तत् सूर्यस्य देवत्वम्। तत्। सूर्यस्य। ऐश्वर्यम्। तत्। महत्त्व यत्। मध्ये। कर्मण।
 वित्तं तत् कर्मास्ति यन्त सूर्यं दृष्ट्वा कर्मकरः। सहरति। यदा। एवायम्। अश्वान् प्रातर्गमनाय।
 रथात्। नियोजयति तत्र। नियुक्त्यनन्तरमेव। रात्री। सर्वस्मै। वासः। तनुतेऽहर्द्गमयति

१. ०ति M व्याप्नुवन्तीत्यर्थः Sy.
२. सद्यः समान एवाहनि Sk.
३. तत्सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्ये यत्कर्मणा क्रियमाणानां वित्तं संहियते। यदासावयुङ्क्त हरणानादित्यरश्मीन्। हरितोऽश्वानिति वा। अथ रात्री वासस्तनुते सिमस्मै N. 4. II.
४. सर्वप्रेरकस्यादित्यस्य ... स्वातन्त्र्यमिति यावत् Sy.
५. ईश्वरत्वं, स्वातन्त्र्यमिति यावत् Sy.
६. ०त्वं P. D. M.
७. प्रारब्धापरिसमाप्तस्य कृष्यादिलक्षणस्य Sy. कृष्यादेः कर्मणः। अपरिसमाप्तेष्वेव प्रारब्धेषु कर्मस्वित्यर्थः Sk.
८. तस्मिन् कर्मणि... विस्तीर्णं स्वकीयं रश्मिजालमस्तं गच्छन् सूर्यः सञ्जभार, अस्माल्लोकात्स्वात्मन्युपसंहरति। कर्मकरश्च प्रवृत्तपरिसमाप्तमेव विसृजत्यस्तं यन्तं सूर्यं दृष्ट्वा। ईदृशं स्वातन्त्र्यं महिमा च सूर्यव्यतिरिक्तस्य कस्यास्ति? न कस्यापि। सूर्यं एवेदृशं स्वातन्त्र्यं महिमानञ्चावगाहते Sy
९. ०राः P. १०. ०न्ति P. आत्मीयं रश्मिजालं... क्षणेनैकेन संहरति। महत्त्वाद्धीदमत्यन्तदुरूपसंहरं नान्यः सूर्यात् क्षणेनैकेनापि संहर्तुं शक्नोतीत्यर्थः Sk. ११. इच्छब्दः पदपूरणः Sk.

१२. रसहरणशीलान् स्वरश्मीन् हरिद्वर्णानश्वान् वा Sy.
१३. सहस्यानादस्मात्पार्थिवाल्लोकाद् आदाय अयुक्त, अन्यत्र संयुक्तान् करोति। यद्वा युजिः केवलोऽपि विपूर्वां द्रष्टव्यः। यदैवासौ स्वरश्मीनश्वान् वा सधस्यात् सह तिष्ठन्त्यस्मिन्निति सधस्थो रथः। तस्मादयुक्त, अमुञ्चत् Sy. सधस्यात्। सह तिष्ठन्ति यत्राश्वः। स सधस्थो रथ इहाभिप्रेतः। सप्तम्यर्थे चैषा पञ्चमी। सर्वेषामश्वानां सहस्यानभूत आत्मीये रथ इत्यर्थः Sk.
१४. यदास्तमयानन्तरमुत्तरेण मेरु गन्तुं युङ्क्ते Sk. वियोजयति is suggested for नियोजयति
१५. ०त्रीः M. १६. सप्तम्यर्थे चतुर्थी। सर्वस्मिँल्लोके Sy. सप्तम्यर्थे चैषा चतुर्थी। सर्वस्मिँजगति Sk.
१७. ०सं M. P. आच्छादयित् तमः।... यद्वा वासो वासरमहः। तत्सर्वस्मादस्माल्लोकाद् अपनीय रात्री तमस्तनुते Sy वासश्शब्दोऽत्र क्रियाशब्दो वस आच्छादन इत्यस्य। वस्त्रवचनो वा। सामर्थ्याच्च कृष्णं वास आह नान्यत्। तत्सारूप्याच्च तमसि प्रयुज्यते। कृत्स्नस्य जगत आच्छादयित् कृष्णवासस्तरूपं वा तमः Sk.
१८. विस्तारयति Sk. १९. ०मनयति P.

यद्वा रयाद्यदाखान् विमोक्षयति, अनन्तरमेव रात्रिर्वासि-सदृशमन्वकारं विकरोति ।

तन्मित्रस्य वरुणस्यामिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते धोरुपस्थे ।

अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्भरितः सं भ्ररन्ति ॥५॥

तन्मित्रस्य । तत् । मित्रावरुणयोर्होरात्रयो । दर्शनाय । सूर्य । रूपम् । करोति । दिवं ।
उपस्थेऽन्तरिक्षे । तस्य । अपर्यन्तम् । अन्यतरतः स्मितम् । श्वेतम् । तेजः । रश्मयः । सम्भ्ररन्ति ।
कृष्णं च । अन्यदधिकारमित्यङ्गि श्वेतं तेजः सम्भ्ररन्ति रात्रावधिकारम् । द्वे प्रथमी सतती षष्ठ
एक केनी विद्या भुवनानि विद्वान् । इत्यध्वरूपां मात्र ।

अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरहसः पिपृता निरवधात् ।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥६॥

अद्या देवा उदिता । अद्य । देवा । सूर्यस्य । उदये सत्यस्मान् । दारिद्र्यात् ।

१ यदा M २ रात्रि पा० D
०यत् P ३ अपि क० M

४ तदानीमुद्यमसमये Sy
यदिवं प्रातः प्रागुदयाद् बीप्तिवर्जितं
प्रकाशमात्रसम्यङ् तत् Sk.

५ एतद्भुजयोपलक्षितस्य सर्वस्य जगतः Sy
मित्रवरुणग्रहणमत्र प्रवशनाय द्रष्टव्यम् ।
देवानां मनुष्याणामन्येषां प्राणिनाम् Sk.

६ ०यो D See note on
अहोरात्र no ५ p ५८३

७ आनिमुख्येन प्रकाशनाय Sy
८ सवस्य निरूपकं प्रकाशकं तेजः Sy

९ नमस उपस्थ उपस्थाने मध्ये Sy समीपे ।
द्युलोकस्य पूर्वस्मिन् प्रान्त इत्यर्थः Sk.

१० अग्यत्तु मध्येऽङ्ग Sk ११ अग्यत
रस्य० M. तमसो विलक्षणं तेजः Sy

१२ अत्यन्तवीप्समस्य सूर्यस्य Sk.

१३ बलनामेतत् । बलमुक्तमतिबलस्यापि
नैशस्य तमसो निवारणे समर्थम् Sy
बलनामतत् सामर्थ्याच्चान्तर्गीतमत्वर्थम् ।
बलवत् । अत्यन्ततीव्रत्वाद् दुरभिभव

मित्यर्थः Sk. १४ हरिर्वर्णा
अद्या वा Sy हरितोऽद्या Sk.

१५ अहनि स्वकीयागमनेन निष्यादयन्ति Sy
मेवमुत्तरेण सूर्यं मयन्तः प्रकल्पयन्ति ।
मेवगा हि ब्यवधीयमानः सूर्यस्तमस्क-
रोति । अतस्तस्यैव बेभ्रास्तरस्वस्य
तद्रूपमिति ब्यपदिश्यते । मेवगा च ब्यव
धानं सूर्यस्याद्याः कुर्वन्ति Sk.

१६ तमः स्वकीयागमनेन रात्रौ । अस्य
रश्मयोऽप्येवं कुर्वन्ति किम् वक्तव्यं तस्य
माहात्म्यमिति सूर्यस्य स्तुतिः Sy
तमोलक्षणमस्य स्वरूपम् Sk.

१७ ०रां P १८ इष P
१९ यतती P २० विषवानि P

२१ TS ३ २ २ २
* अद्य । PP २२ अद्या P

२३ द्योतमासाः सूर्यरश्मयः Sy
सौर्यत्वावस्था आद्यो देवा इह रश्मय
उष्णस्ते नान्ये । अद्य हे देवा सूर्यस्य
रश्मय उदिताः Sk.

२४ अहसः पापात् Sy पापावधमाख्यात् Sk.

पापाच्च । निष्पारयत । तन्न इति ।

I.II6.

नासत्याभ्यां बर्हि^१रिव^२ प्र वृञ्जे^३ स्तोमां^४ इयम्य^५भ्रिये^६व वातः ।
यावर्भगाय^७ विमदाय^८ जायां^९ सेनाजुवा^{१०} न्यूहतु^{११} रथेन^{१२} ॥१॥

नासत्याभ्याम् । कक्षीवान् दैर्घतमस उशिकप्रसूत । यथा कश्चिद् यज्ञार्थं वर्हि । प्रवृङ्क्त
एवमहम् । स्तोमानन्यूनातिरिक्त करोमि स्तोमान् प्रेरयामि । अभ्रसमूहानिव । वात । यो ।
बालाय । विमदायोढभार्यायि स्वगृह प्रतिगच्छते शत्रुभिरभिभूताय ताम् । भार्याम् । सेना प्रति-
गच्छता रथेन तद्गृह प्रति । न्यूहतु “याभिः पत्नीर्विमदाय” इति कुत्स ।

वीळुपत्मभिराशुहेमभिर्वा^१ देवानां^२ वा जूतिभिः^३ शाशदाना ।
तद्रासभो नासत्या सहस्रमाजा यमस्य^४ प्रधने^५ जिगाय ॥२॥

वीळुपत्मभिः । दृढपतनैः । आशुगमनैः । च । देवानाम् । च । प्रोत्साहनैः ।

१. निरवद्यात् । अवद्यं गर्हितमुच्यते । अन्य-
स्मादपि गह्यात् Sk.

२. निष्कृष्य पालयत Sy.
निश्चयेनैवास्मान् पालयत Sk.

३. V. Mādhava ignores तन्न etc.
Ms. D. puts the figure
॥११५॥ here to indicate the
end of one hundred and
fifteenth hymn. No such
number is given in P. and M.

* निऽऽहृतुः । PP.

४. बर्हि D. ५. ऽङ्क्ते P. D.
प्रकर्षेणान्यूनातिरिक्तं यागाय पर्याप्तं
दर्भं वृङ्क्ते छिनत्ति सम्पादयतीति
यावत् । एवमहम् . . . अश्विभ्यां स्तुतीः
. . . सम्पादयामि Sy.

वेदिस्तरणार्थं बर्हिः संस्करोति Sk
६. स्तोमान् संस्कृत्य . . . गमयामि । उच्चार-
णेन प्रेरयामीत्यर्थः Sk.

७. ऽनीव D यथाऽभ्रियाणि, अभ्रेषु
मेघेष्ववस्थितान्युदकानि . . . वायुर्वर्ष-
णार्थं बहुशः प्रेरयत्येवमहमश्विभ्यां
स्तोत्राणि . . . बहुशः प्रेरयामि Sy.

८. बलाय P. D. अर्भकमित्यल्पनाम् ।
तस्य पर्यायोऽर्भशब्दः । . . . अल्पाया वा
भार्याया गन्ता सोऽर्भगः । तस्यार्भगस्य
विमदस्य ऋषेरर्थाय Sk.

९. एतत्सञ्ज्ञाय राजर्षये Sy.

१०. मध्येमार्गं स्वयंवरार्थं मागतं स्तामलभमानै-
रन्यैर्नृपैः सह योद्धुमशक्नुवतेऽपि तस्मै
. . . शत्रुसेनायाः प्रेरकेण शत्रुभिर्दुष्प्रापेण
रथेन यावदश्विनौ . . . भार्या परैरनुक्रान्तां
. . . शत्रून्निहत्य तदीयं गृहं प्रापया-
मासतुः । ताभ्यामित्यर्थः Sy.

११. तस्यैव Sk. १२. सेनया सह गन्त्रा ।
स्वसेनापरिवृतेनेत्यर्थः Sk.

१३. RV. I 112. 19^a. १४. V
Mādhava ignores नासत्याभ्याम् ।

† वीळुपत्मैऽभिः । आशुहेमैऽभिः । PP.

१५. पद्मभिः P. D M
वीळुविति बलनाम् । बलवदुत्पतनैः Sy

१६. सन्ततमपि गच्छतां येषां गतिर्न हीयत
इत्यर्थः । ते वीळुपत्मानोऽश्विनोः स्वभूता
रासभाः । तैर्वीळुपत्मभिः Sk.

१७. गमनैः । देवानामेव योग्या नान्यस्ये-
त्यर्थः Sk.

गच्छतो । तत् प्रजापतिना वत्सम् । सहस्रमाश्विनं नाम भवसाग्दय । रासम । नासत्यौ । वल्स्य ।
प्रस्थापने । युद्धे । जिगाय ।

तुप्रो ह भुज्युमश्विनोदमेधे रुयि न कश्चिन्ममवाँ अवाहाः ।
तमूहयुनीभिरात्मन्वतीभिरन्तरिघ्नप्रुद्धिरपोदकाभिः ॥३॥

तुप्रो ह भुज्युम् । तुप्रः । ह । भुज्युः पुत्रम् । अश्विनौ । समुद्रे । घनम् । इव । कः । चित् ।
त्रियमाणः समुद्रमध्यस्थानां शत्रूणां योषनार्थमपिवाञ्ज्येन कारणेन । प्रहितवान् समुद्रमध्ये
तस्य नो सन्नाऽमवदयाश्विनो युवाम् । तं समुद्रस्य पार ऊह्युः । नौमि । युष्मदीधामि । अन्त
रिक्षेण गच्छन्तीमिः सुदिलष्टत्वादप्रविष्टोदकाभिः ।

१ शाश्वमानयोरस्यर्थं प्रेर्यमाणयोर्युधयोर्व
हनभूतो यो रासम प्रजापतिना वत्स स
यमस्य वैवस्वतस्य प्रीतिकरे प्रघने
प्रकीर्णघनोपेते, आद्यौ सङ्ग्रामे त
च्छत्रूणां सहस्रं जितवान् । वैवस्वतो हि
बहूनां मरणहेतुना सङ्ग्रामेण तुष्टो
भवति । यद्वा जेतव्येन प्रजापतिना निहि
तभूकसहस्रं शीघ्रगघनयुक्तो रासभो
जिगाय धयेनात्मन्वत् । अन्येभ्यो वेवेभ्यः
पूर्वमेवानि प्राप्य युवाँ जयं प्रापयामास
Sy २ यत्सूर्याश्विवाहानन्तरं प्रजा
पतिर्वेवेभ्योऽब्रवात् तत्सहस्रमृषाम् Sk.

३ रासावः M एषे निपुस्तस्तन् Sk.

४ यमस्य । तमसां यमनाद्यम आदित्य
इहोच्यते । तस्य सम्बन्धिभ्याम् Sk

५ अश्विवावेर्षाघनभूमिराजिश्च्यते । त
स्याम् Sk.

* कः । चित् । मम् । ज्वान् । अवाँ । अहाः । PP

† आत्मन्वतीभिः । अन्तरिक्षप्रुद्धिभिः ।
अपञ्जदकाभिः । PP

६ तुप्र इति सोऽयमित्यभिसम्बन्धात् पितृ
शब्देनेबं पुत्रस्याभिधानम् । द्वितीयार्थे च
प्रथमा । तुप्रपुत्रम् Sk.

७ हृश्वम् प्रसिद्धौ Sy हेति पवपूरणम् Sk.

८ भुज्युं नाम राजानम् Sk.

९ उबकमिष्टते सिध्यत इत्युबमेध
समुद्रस्तस्मिन् Sy

१० त्रियमाण सन् घनलोमी कश्चिन्मनुष्यो
यथा घनं परित्यजति तद्वत् Sy
यथा घनं कश्चिन्नियमायो अहाति Sk.

११ नावा गन्तुं पर्यत्याकीत् Sy
एवमवाहा । अवेत्येव परीत्येतस्य स्थाने ।
ओहाइ ? (इ) त्यायो । प्रथमपुरुषसहृषव
नस्य स्थाने मध्यमपुरुषैकयजममेतत् ।
विपन्नार्थं सन्तं परित्यक्तवन्तः । के ?
सन्नायः Sk.

१२ उबयाश्विवः P

१३ पितृसमीपम् युवाँ प्रापितवन्तो Sy
प्रापितवन्तो । उत्तारितवन्तादित्यर्थं Sk

१४ उबोभिः P

धृतिरात्मा धारणवतीभिरित्यथ Sy
स्वयमेवेत्यर्थः Sk.

१५ अतिस्वच्छत्वावन्तरिक्षे जलस्योपरिष्टा
देव गत्रीभिः Sy

उबकमसंस्पृशन्तीभिरिव गच्छन्तीभिरि
त्यथः Sk

१६ अप्रविष्टोदकानिरित्यर्थं Sy

तिस्रः चपस्त्रिरहातिव्रजद्भिर्नासत्या भुज्युमूहयुः पतङ्गैः ।
समुद्रस्य धन्वन्नार्द्रस्य पारे त्रिभी रथैः शतपद्भिः पळश्वैः ॥४॥

तिस्रः क्षपः । भुज्युस्त्रिभिरहोरात्रैः समुद्रमध्यात् स्वगृह नीत । तिस्र । रात्री । त्रीणि च । अहानि भवद्भ्या सह । अतिगच्छद्भिः । नासत्यौ । भुज्युम् । ऊहयुः समुद्रमध्याद् । अश्वैः । समुद्रस्य मध्यस्थे । स्थले तथा । समुद्रस्य । पारात् तुयस्य गृहम् । त्रिभिश्च । रथैः । शतगमनसाधनैः । षडश्वैः । ।

अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे ।
यदश्विना ऊहयुर्भुज्युमस्तं शतारित्रां नावमातस्थिवांसम् ॥५॥

अनारम्भणे । दण्डकाष्ठाद्यारम्भणवर्जिते । वृक्षशाखादिग्रहणवर्जिते । स्थानविजावे ।
समुद्रे । तद् युवाम् । वीरकर्म कृतवन्ती स्थ । यद् युवाम् । अश्विनौ । भुज्युम् । स्वगृहम् । न्यूहयुः ।
शतदर्विकाम् । नावम् । आतस्थिवासम् ।
“भुज्युं याभिरव्यथिभिः” इति कुत्स ।

- * त्रिः । अहा । अतिव्रजत्सभिः । PP.
१. एतावन्तं कालमतिव्याप्य वर्तमानैः Sy
२. समुद्रस्यैकदेशभूते Sk
३. जलवर्जिते प्रदेशे Sy
४. पा...त् P D पा... M
समुद्रस्य मध्ये या उदकेन परिक्षिप्ताः . .
तास्वित्यर्थः Sk.
५. M adds गृहैः before रथैः
उदकेनार्दीभूतस्य समुद्रस्य पारे तीरदेशे
च Sy
६. शतसङ्ख्याकैश्चक्रलक्षणैः पादैरुपेतैः Sy.
शतशब्दश्चात्र बहुनाम सामर्थ्याच्चात्राद्ये
बहुत्वे वर्तते । पादशब्दोऽपि चक्रपाद-
वचनः । त्रिचक्रपादैरित्यर्थः Sk.
७. आनयतं गा रथाश्चेति P D स्थल
आनयनाय पतङ्गा रथाश्चेति M
† अश्विनौ । PP.
‡ शतशरित्राम् । PP
V. Mādhava ignores आर्द्रस्य

८. आलम्बनरहिते Sy.
आरभ्यतेऽस्मिन्नित्यारम्भणमालम्बनमु-
च्यते । निरालम्बने Sk
९. अनास्थाने । यस्मिन्नीपदपि स्यात्
न शक्यते सोऽनास्थानः । . . . अग्रभणे ।
ग्रहीतुमपि यस्मिन्न शक्यते सोऽग्रभणे
लताशाखादिरहितस्तत्र Sk
१०. स्थाने विजापे M.
आस्थीयतेऽस्मिन्नित्यास्थानो भूप्रदेशः ।
तद्रहिते स्यातुमशक्ये जल इत्यर्थः Sy.
११. भुज्यं M १२. स्वगृ M
१३. तत्प्रापणमन्यैर्दुःशक युवां समुद्रमध्ये कृत-
वन्तावित्यर्थः Sy
१४. बह्वरित्राम् । यैः काष्ठैः पार्श्वतो बद्धैर्जला-
लोडने सति नौः शीघ्रं गच्छति तान्य-
रित्राणि Sy.
१५. नामम् M. १६. भुज्यं M.
१७. रप्यहिभिः P.
१८. RV. I. 112 6b.

यमश्विना द्दयुः श्वेतमश्वमुघाश्वाय शश्वदिस्त्वस्ति ।
तद्वा दात्र महि कीर्तेन्यं भृत्यैद्रो वाजी सदमिद्धव्यो अर्यः ॥६॥

यमश्विना । अघाश्वो नाम कश्चित् तस्मै शत्रुजयार्थम् । अश्विनो । कञ्चन श्वेतम् ।
अश्वम् । ददतु ? (यु) सोऽश्वस्तस्मै । सदा । स्वस्ति करोति । तत् । युवयो । वानम् । महत् ।
सर्वदा कीर्तनीयम् । भवति । अश्वो बलवान् । सदा । एव युद्धेषु । आह्नातव्यो भवति । धनस्य
प्रदाता ।

युवं नरा स्तुवते पञ्जियाय क्वचीवते अरदत्तं पुरंधिम् ।
कारोतराच्छफादश्वस्य घृष्याः श्रुत कुम्भो असिञ्चतं सुरायाः ॥७॥

युवं नरा । युवम् । नरा । स्तुवते । व ? (प) अकुलाय । क्वचीवते मह्यम् । प्रच्छभा वुदिं

* अघाश्वो अश्वाय । शश्वत् । इत् । स्त्वस्ति ।
PP

१ अघाश्वो M.

अश्वेवमाश्वायते । पशुमामि कश्चित् स
चाश्विनो मुष्टाव । तस्मै प्रीतो
कश्चिद्द्वेषेतवर्णमश्वं बलवान्तो । स चाश्व
स्तस्य प्रौढं जयं चकारेति । एतवप्र
प्रतिपाद्यते । हे अश्विनो युवां
अहस्तभ्याश्वाय पशुमान्ने राजर्षये Sy

२ तमस्मै M

३ ०र्षमश्वि० P

४ अघाश्वो मङ्गलम् Sy

५ पेशो सम्बन्धी पतनशीलं क्षीघ्रगामी
वा Sy

अथवा सबमित्येतद् वाजीत्येतेन
सम्बन्ध्यते । वामशश्वश्च वेगवचन ।
वेगवान् सबैव Sk.

६ आहा० D

७ अर्यं ईश्वरदत्तं । व ? सामर्थ्याद् गमने ।
सर्वत्राप्रतिहृतगतितिर्यर्थं Sk.

८ शत्रुणां प्रेरयिता, युद्धेषु प्रेरयितव्यो
वा Sy

९ V Mādhava ignores पशुव ।

Sy explains it as follows.—
पेशो सम्बन्धी पतनशीलं क्षीघ्रगामी
वा ।

† कारोतरात् । शफात् । PP

१० नेतारावश्विनो ! Sy
मनुष्याकारो ! Sk.

११ प्रहाकुलाय D

पश्चा इत्यङ्गिरसामाश्व्या । शेषां कुले
जाताय Sy

पाम इत्यस्यनाम । तेषां हविर्संश्रजेन
तद्वान् पश्च । पश्च एव पश्चियं
हविर्संश्रजेनाश्रेनाभवते । स्तुवते यजते
श्वेत्यर्थः । अथवा पश्चा अङ्गिरस उच्यन्ते ।
तेषामपत्यभूत् पश्चियं । पौराणिका हि
कक्षीवन्तमाङ्गिरसं स्मरन्ति । एव
माङ्गिरसामपत्यं त्रयस्त्रिंशत्तमं कक्षी
वान् । तस्मै कक्षीवते मह्यमेवेत्यर्थः Sk.

१२ कक्ष्या रञ्जुरश्चस्य । तद्वते तत्सञ्जाय Sy

१३ प्रयच्छभा P प्रभूताम् Sy

१४ बह्वर्षविययां प्रभूताम् Sk.
प्रभनतममथस्वैत्यर्थः Sk.

शस्त्रेणेव । अरदत्तम् । “कक्षीवन्त स्तोतारम्” इति कुत्स । कूपसदृशात् । वर्पितु । अश्वस्य ।
शाफात् । सुराया । शतम् । कुम्भान् । क्रमेण पूरितवन्ती कस्मैचन याचमानाय ।

हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथां पितुमतीमूर्जमस्मा अधत्तम् ।
ऋवीसे अत्रिमश्विनावनीतमुन्निन्यथुः सर्वगणं स्वस्ति ॥८॥

हिमेनाग्निम् । हिमवर्षेण । अग्निम् । क्षरद्दीप्तिम् । अवारयेथाम् । अन्नवन्तम् । रस च

१. शा० M.

२. अह० M.

व्यलिखतम् । यथा सर्वार्थगोचरा भवति
तथा कृतवन्तावित्यर्थः Sy.

रद विलेखनेऽन्यत्र । इह तु सम्प्रदान-
चतुर्थीश्रुतेर्दानार्थः । दत्तवन्तौ स्थः ।
... अथवा रदतिविलेखनार्थ एव ।
चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । कक्षीवतो बह्वर्थ-
विषयां प्रज्ञां विलिखितवन्तौ जडा सतीं
तीक्ष्णीकृतवन्तौ । अतीतानागतवर्त-
मानसमर्थां सर्वार्थग्रहणसमर्थां च
कक्षीवतः प्रज्ञां कृतवन्तौ स्थ
इत्यर्थः Sk.

३. RV. I. 112. 11^c.

४. कारोतरो नाम वैदलश्चर्मवेष्टितो
भाजनविशेषो यस्मिन् सुरायाः स्त्रावणं
क्रियते । लुप्तोपममेतत् । कारोतराद्
यथा सुरायाः सम्पादकास्ता स्त्रावयन्ति,
एवमेव युवां वृष्णः सेचनसमर्थस्य
युष्मदीयस्याश्वस्य ... खुरात् सुरायाः
शतं कुम्भानसङ्ख्यातान् सुराघटा-
नसिञ्चतमक्षारयतम् । यद्वा ...
असिञ्चतमपूरयतम् । ये जनाः
सौत्रामण्यादिकर्मणि युष्मद्द्यागाय
सुरां याचन्ते तेषामित्यर्थः Sy.
वर्तुलत्वादिना सादृश्येन कूपसदृशाच्छ-
फात् Sk.

५. णापू० M.

६. तस्मै M.

मत्तवालकेभ्यो दत्तवन्तावित्यर्थः Sk

* अस्मै । PP.

† अश्विना । अवञ्जीतम् । PP.

७. ऋवीसमपगतभासम् । अपहृतभासम् ।
अन्तर्हितभासम् । गतभासं वा
... हिमेनोदकेन ग्रीष्मान्तेऽग्निं
घ्रंसमहरवारयेथाम् । अन्नवर्ती चास्मा
ऊर्जमधत्तमग्नये । योऽयमृवीसे पृथिव्या-
मग्निरन्तरौषधिवनस्पतिष्वप्सु तमुन्नि-
न्यथुः । सर्वगणं सर्वनामानम् । गणो
गणनात् । गुणश्च । यद्वृष्ट ओषधय
उद्यन्ति प्राणिनश्च पृथिव्या तदश्विनो
रूपं तेनैनी स्तौति स्तौति N. 6.
35, 36.

८. हिमवच्छीतेनोदकेन Sy.

वृष्टिलक्षणेनोदकेन Sk.

९. अत्रेर्वाधिनार्थमसुरैः प्रक्षिप्तं तुषाग्निम्
Sy. यत्रासुरैरग्निः प्रक्षिप्तस्त-
मग्निम् Sk

१०. रक्षदीप्ति P. क्षरदी० M.

११. शीतीकृतवन्तावित्यर्थः Sy.

निशमितवन्तौ स्थः Sk

१२. बलप्रदं रसात्मकं क्षीरादिकम् Sy.

ऊर्कशब्दोऽत्र, ऊर्ज बलप्राणनयोरित्यस्य
बलवचनः । अन्नसहितमसुरप्रतिबन्ध-
समर्थं बलम् Sk.

१३. रथं च D. सञ्चर P.

तत्र । अस्मा अत्रये । अघतम् । अपगतमास्के गतमास्के वाग्नावसुरे । प्रक्षिप्तम् । अत्रिम् । अश्विनो ।
उद्विन्यपु । अधिकरसर्वोद्भयगणम् । अविनाशेन । यद्वात्रि पुत्रपौत्रे सह प्रक्षिप्तम् ।

* परावृतं नासत्यानुदेथामुच्चावृध् चक्रधुञ्जिह्वारम् ।

चरुन्नापो न पायनाय राये सहस्राय तृप्यते गोतमस्य ॥६॥

परावृतम् । पराणुदेथाम् । कूपम् । अश्विनो । तमुच्चै स्थितमूलम् । नीचीनद्वारम् ।
चक्रम् । तस्मात् कूपादुच्चावृध् । इय । विपासोगोतमस्य पानाय घनानि च । अक्षरन् । सहस्राय ।

१ पुष्पपर्यं प्रायच्छन्म् Sy

२ पीडाय अगृहे Sy

श्रद्धीसेज्जिनकूटे Sk.

३ Omitted by M.

४ अवाङ्मुषतयाञ्जुर प्रापितम् Sy

५ अस्तिम् M.

६ तस्माद् गृहादुद्गमस्य युवां स्वगृहं
प्रापितवन्तो Sy

७ सर्वेषामिन्द्रियाणां पुत्रादीनां वा गणेने-
पेतम् । यद्वा हिमेन शीतेन धृष्टपुत्र
केनाग्निमग्निवत्तीक्ष्णम् । अतम् ।
अहर्नामतत् । सामर्ष्याग्निवायकाकीन
महुरवारयेषाम् । तस्याङ्गस्तकस्य निवा
रितवन्तो । अयि चास्मा भग्नये पितुमतीं
चरुपुरोद्वाशादिलक्षणप्रोपेतमूर्जं धन
करं रसात्मकमुपस्तरयामिघारणात्मकं
धृतमधसम् । धृष्टपुत्र्यादनेनाग्नेर्विगार्यं
हवींयि निव्यादितवन्तावित्ययम् । श्रद्धी-
सेज्जिनकूटेज्जिनकूटे पृथिवीश्रद्धेज्जिनकूटेमो
यधीनामृत्पादनायावस्ताप्रीतम् । पार्थि-
वाग्निना परिपक्वा उबकेन क्लिप्ता
ह्योषधिवनस्पतयो विरोहन्ति । अत्रि
हृत्विषामत्तारमोषधिवनस्पत्यादीनां वैवं
विषमग्निं सर्वगणं व्रीह्याद्योषधिगणोपेतं
हे अश्विनी युवां स्वस्ति, अविनाशाय
यथा मन्वति तद्योषिन्यपु । व्रीह्या
द्योषधिवनस्पतिक्रमेण भूतेष्वपरिष्वासी

तवन्तो । कारणात्मना पार्थिव्याग्नी
वत्तमानं सवमोपधिवनस्पत्यादि
कमशियनो प्रवर्यणेन व्यक्तीकृतवन्ता
वित्ययम् Sy

८ स वा P

* परा । अयतम् । नासत्या । अनुदेथाम् ।
उच्चावृध्न्म् । PP

९ पशपत्तम् M

१० ए M. गोतमस्य श्रद्धे सतीपे
प्रेरियायाम् Sy
पराङ्मुखं गोतमं प्रति प्रेरितवन्तो
स्य Sk.

११ सत्यस्वभावी सत्यस्य गेतारौ नासिका-
प्रभवो वैतस्त्वञ्जो Sy

१२ जिह्वामशस्ताद् धतमानतया वशं द्वारं
यस्य स तथोक्त Sy उपरिबुध्न्म
धोमुखं च कृतवन्तो स्य Sk.

१३ M adds च before चक्रम्

१४ अघोमुक्ताञ्च तस्मात् करन् सुतवस्य
आय Sk.

१५ अयं नक्षत्रवर्षार्थः । आपो न
आपश्च Sy

१६ आक्षरन् P D M

प्रवाहक्रमेण निरगमम् Sy

१७ हनशीलाय । यद्वा सहस्रसङ्ख्याकाम्,
राये घनायैतत्साङ्ख्यधनलामार्थम् Sy

घनाय । तृष्यते । गोतमाय । “ऊर्ध्वं नुनुद्रेऽवृत त ओजसा” इति गोतम ।

जुजुरुषो नासत्योत वृत्रिं प्रामुञ्चतं द्रापिमिव च्यवानात् ।
प्रातिरतं जहितस्यायुर्दुस्त्रादित्पतिमकृणुतं कनीनाम् ॥१०॥

जुजुरुषः । जीर्णात् । च्यवानात् । नासत्यी । अपिच । जराम् “प्र वृत्रेर्वृत्रिश्चिकेत” इति मन्त्र । ताञ्जरा निद्रामिवानायासेन प्रामुञ्चतम् “द्रापे अर्धसस्पते” इत्यत्र वाजसनेयके निष्पा-
पयतीति द्रापिरिति प्रतिपादितम् । कवचमिवेत्यन्ये वदन्ति । तथा पुत्रे सरस्वत्यास्तीरे त्यक्तस्य । आयुश्च । अवर्धयतम् । अनन्तर चैनम् । युवतीनाम् । पतिम् । अकृणुत युवानमिति ।

अत्र शाठ्यायनकम्—च्यवनो वै भार्गवो वास्तुहस्य ब्राह्मणमवेत् । स पुत्रानब्रवीद् वास्तुहस्य वै ब्राह्मण वेद । त मा वास्तौ निध्याय त्रि पुन प्रयाण प्रयातेति । तेऽब्रुवन्—न सक्ष्या-
म । आक्रोशनवन्तो भविष्याम । पितरमहासिपुरिति । नेति होवाच । तेन वै यूय वसीयासो भविष्यथ । तेनो एव मम पुनर्युवताया आशा । हित्वैव मा प्रयातेति तानज्ञापयत् त सरस्वत्यै शैशवे निधाय त्रि पुन प्रयाण प्रायन् । सोऽकामयत-वास्तुहीन पुनर्युवा स्या कुमारी जाया विन्देय सहस्रेण यजेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । त तुष्टुवास शर्यातो मानवो ग्रामेणाध्य-
वास्यत् । त कुमारो गोपाला अविपाला मृदा शकृत्पिण्डैरासवाणुभिरदिहन् । सोऽसञ्जा शर्या-

१. हवींषि दत्तवतः Sy.

घनानीव सहस्रसङ्ख्यानि । यथा कूपकल-
शादधोमुखात् सहस्रसङ्ख्याका रूपकाः
क्षरन्ति तद्वदित्यर्थः Sk

२. तृष्यते M.

तृष्यत इति षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तृषा
बाध्यमानस्य गोतमस्य पानायैति Sk.

३. ०द्रेपतन्त P. D.

४. RV. I 85 10^a

* दुस्त्रा । आत् । इत् । PP.

५. जीर्ण P. जीर्णा D.

अत्रेदमाख्यानम् । वलीपलित्तादि-
भिरुपेतो जीर्णाङ्गः पुत्रादिभिः परित्य-
क्तश्च्यवनाख्य ऋषिरश्विनौ तुष्टाव ।
स्तुतावश्विनौ तस्मा ऋषये जराम-
पगमथ्य पुनर्यौवनमकुरुतामिति । तदेत-
दाह । हे नासत्या अश्विनौ Sy.

६. च्यवानात् P च्यावनात् M.

७. प्रवन्नव० P

०व्रेर्वृत्रिश्च० M.

८. वृत्रिं कृत्स्नं शरीरमावृत्यावस्थिताम् Sy

९. RV. V. 19. 1^b.

१०. प्रकर्षेणामोचयतम् Sy.

अपनीतवन्तौ स्थ इत्यर्थः Sk

११. VS. 16 47.

१२. निष्पा० M. ०यन्ती० P.

१३. द्रावि० M.

द्रापिरिति कवचस्याख्या । यथा कश्चित्
कवचं कृत्स्नशरीरव्यापक धृत्वा पश्चा-
च्छरीरात् पृथक्करोति तद्वत् Sy

कवचमिव योद्धुः शरीरात् Sk

१४. इत्यन्ये वदन्ति missing M

१५. क्षीणप्रायायुषः Sk.

१६. पुत्र M.

तेभ्योऽकरोत् । तत्र माता पुत्रमजानात् पुत्रो मातरमित्यक्त्वा तत्परिहारार्थं क्षयतिक्न्यायां सुक्न्यायां याचितायां नेति होवाधान्यद् घनं षुणीष्वेति । ऋषिश्च नेति होवाच । कन्या तस्मै ददी । सा ह तदेव निर्विघ्नोपविशेत्स्युक्त्वाहासिनो वरिहोमिणो निपज्यन्ताषिर्दं धेरसुरमपिसोमी । तौ हूनामेत्योचतु—कुमारि स्वधरो वा अममसर्वो, नालं पतित्वनाय । आवयो जयिधीति । नेति होवाच यस्मा एव मा पिताऽऽत् तस्य जाया भविष्यामीत्युक्तम् । अय तयोर्गतयो सुक्न्या मृषि—कुमारि, को न्वेप घोपोऽभूदिति पप्रच्छ । सा तु तस्मै यथावृत्तमुवाच । तौ त्वेतेषां गत्य एवो वक्तारौ । तौ त्वं वृताद् युवां धाऽसर्वो स्यो यौ देवौ सन्तावसोमपी स्य । सर्वो धे मम पति यं सोमप इति । तौ धे वक्तारौ कस्तस्येशे यदावामपि सोमी स्यावेति । अयमेव पतिरिति श्रु ताद् । तेनो एव मे पुनर्युवताया आधाति । तथा तया कथितावृचतु—ऋषेर्ऽपि सोमी धौ भगव कुर्वीत । तयेति होवाच । तं हूनां मा युवं पुनर्युवान कृस्तमिति । तं ह सरस्वत्यै धैशवमभ्याच कपतु । स होवाच—कुमारि सर्वे धे सदृशा उदेप्यामोऽनेन मा लक्ष्मकेण जानीतादिति । ते ह सर्वे एव सदृशा उदेयुयत् कल्याणतमं रूपाणा तेन रूपेण । तं ह्येयं ज्ञात्वा वाहावमिपधे—अयं मम पतिरिति ।

तद्वा नरा शस्य राघ्यं चाभिष्टिमन्नासत्या वरुथम् ।

यद्विद्वांसां निधिमिवापगूळहृद्भृद्शतादुपयुर्वन्दनाय ॥११॥

तद्वां नरा । तत् । युवयो । नरौ । स्तोतव्यम् । राघनीय लालनीयम् । ष । अन्वेपणं वच्नाम्यष्टव्यम् । वग्नीयं ष । यद् युवां पतिं जानन्ती । विरोहितम् । निधिमिव रूपे पतितम् । वन्दनम् । प्रयत्नेन दधानीयावगाधात् कृपात् । उदूपयु । छन्दोऽनुविधानाय विभक्तिव्यत्यम ऋगन्तेषु भवति ।

१ B Ghosh, *op cit* pp 25-29

* य । अभिष्टिमत् । नासत्या । PP

२ वत्तनं P अत्रेदमाह्वयानम् । धम्बनो नाम कश्चिद्वृषि । स चासुरे कूपे निपातित उत्तरीतुमशाकनुवस्रदिवना वस्तोत् । तमश्विनो कृपादुभिन्यतुरिति Sy ३ कर्म एवं यवेतत् कृपादुद्वरणं तदित्यर्थं Sy कर्म Sk.

४ धारोग्यस्य नेतारौ । Sy

मनुष्याकारौ । Sk

५ आराधनीयम् Sk.

६ अन्वेपणयुक्तमाभिमुख्येन प्राप्तव्यम्

अभिपूर्वात् 'इय गतो' इत्यस्मात्

Sy अभिष्टिर्ऋच्छा प्रार्थना, तद्वच्च । प्रार्थनीयं वेत्यर्थं Sk.

७ कामयितव्यम् Sy सम्मननीयं ष Sk.

८ अरुष्ये निजने बेशे कृपामध्येऽसुरीनिगूढम्

Sy ९ निक्षिप्तं धनमिव Sy

यथा कौबिद्विद्वांसौ पुरुषौ निधिम

आच्छाषितमुत्सनेताम् Sk.

१० वन्दनमूयिम् Sy, Sk.

११ अश्विनो पियासुभिर्दृष्टव्यात् Sy

१२ ऊचतु M उवाहार्थम् Sy

उत्स्रातवन्ती स्व । उत्सारितवन्तावि

त्यर्थं Sk.

१३ V Mādhava ignores नासत्या

तद्वां नरा सनये दंसं उग्रमाविष्कृणोमि तन्न्यतुर्न वृष्टिम् ।

दध्यङ् ह यन्मध्वाथर्वणो वामश्वस्य शीर्ष्णां प्र यदीमुवाच ॥१२॥

तद्वां नरा सनये । “अयं च्यवन उवाच—^१कुरुक्षेत्रेऽपशीर्ष्णां यजेन^२ यजमानां न काम-^३माप्नुवन्ति । दध्यङ् ह वाऽऽथर्वणो यज्ञस्य यथा शिर प्रतिनिधीयते यथैष कृत्स्नो भवति^४ तथा वेद । ततो ज्ञात्वा देवेभ्यो यजमानेभ्यो यज्ञस्य शिर मन्वत्तमिति । अथ तमेत्योचतु — उग्र-^५त्वा यावेति । कस्मै^६ कामायेति । यथैतद्यज्ञस्य शिर प्रतिनिधीयत इति । स होवाचेन्द्रेण वो-^७क्तोऽस्मि यदि वेदमन्यस्मै ब्रूया गिरस्ते छिन्द्यामिति ।

तस्माद्विभेमीति ।^{१२} तौ होचतुरावा त्वा तस्माज्ज्ञास्यावह इति । यदा नावुपनेष्यमेऽयं^{१३} ते शिरश्छित्त्वान्यत्रोपधास्यावोऽथाश्वस्य शिर आहत्य तत् ते प्रतिनिधास्यावस्तेन नावनु-^{१४}वक्ष्यसीति । एवमुक्त्वाश्वस्य शिर प्रतिनिधीयत इति । स होवाचेन्द्रेण वोक्तोऽस्मि सन्वाय^{१५} तेन ह स्म सवदमानावासाते साम गायमानावृच यजुरभिव्याहरन्ती ताभ्या ह श्रद्धाय तेनाश्वस्य^{१६} शीर्ष्णांऽनुवाच । तदिन्द्रोऽन्ववबुध्यत प्रहाभ्यामवोचदिति तस्याद्रुत्य शिर प्राच्छिनत् ।^{१७} इदमश्वशीर्षमथ यदस्य स्व शिर आसीत् तदिमी मनीषिणी^{१८} प्रतिसमघत्तामिति वाजसनेयकया-

१. अथा P. D. M.

२. च्यवान P. D.

३. स्वशीक्षणा M. वशी कृष्णा P. D.

४. यज्ञे P.

५. याजनामानन M याजमानाननं P. D.

६. अ० P. D.

७. Omitted by Ghosh.

८. तथैव P.

९. ०यामेति P.

१०. तस्मै P. D. M.

११. The passage beginning with प्रतिनिधीयते and ending with शिरः is omitted by M.

१२. ता M. १३. ०त्वं M.

१४. ज्ञास्या मह M.

१५. तेम P. M. Ghosh adds स्वं after ते

१६. ०त्वान्यतोऽवधा० M.

१७. ०श्वस्य P. ०श्वस्य M

१८. The words सहोवाच...ऽस्मि is omitted by Ghosh.

१९. हस्म omitted by Ghosh

२०. The passage beginning with शिरः and ending with साम is omitted by M.

२१. ०नाच P.

२२. यर्जुभिः ध्या० P.

२३. भ्यां P. D. M.

२४. दुद्धाया P. २५. तेनाश्वस्य P.

२६. ०नूपाप M.

२७. प्राहा० P. २८. ०भ्याववो D

२९. प्रच्छ० P. प्रच्छि० D.

३०. P. adds प्रतिनिधास्यावस्तेन नावनु-वक्ष्यसीत्येवमुक्त्वाश्वस्य after मनीषिणी

३१. ०समा० M.

ट्पायनययोग्नमिति ।

तत् । मुक्वयो । उद्गुणम् । कर्महम् । लामाय । आविष्कणोमि । स्तनयित् । इव ।
वृष्टिम् । दमिनि पूज्ज ।

अजोहवीन्नासत्या कुरा वां मुहे यामन्पुरुमुजा पुरंधिः ।

श्रुत तच्छामुरिच वध्रिमुत्या हिरण्यहस्तमश्विनावदत्तम् ॥१३॥

अजोह्वीन् । आजुराय । वाम् । नासत्यो ! कर्मणामादभ्यासां कर्तारो ! महति । यजे ।

१ B Ghosh, *op cit* pp 33 35

२ इति omitted by P and D

३ मु र् P D

४ उत गुण M ०र्णं P

अन्पर्वुजावम् Sy

अमसह्यम् Sk

५ वामर्ह P संसः । कर्मनामैतत् Sy

६ संभाय P धनलाभार्थम् यणुदाने

Sy अभिप्रेतलामाय St

७ प्रकानीकरोमि Sk.

८ यथा मेघस्य शब्दो वृष्टिं मेघान्तर्यतमा

भमुदरं प्रपणनेन सपत्र प्रकटयति तद्वत्

हृत्पतु । तनु विस्तारे यद्वा

स्तन शब्दे Sy

९ वृष्यते सिध्यतेऽनेनेति वृष्टिं Sy

१० इति D ईम् is omitted by M

ईम्, इमां मधुविद्यां यदा क्षतु

प्रोक्तवान् । तदानीमाशयस्य गिरस्त

सम्पानलक्षणं पुनर्मानुषस्य गिरस्त

प्रतिसम्पानलक्षणं च यद् भवदीयं कर्म

तदाविष्कणोमीत्यर्थः Sy

११ V Mādhava ignores वध्यम् ।

हृ etc except ईम्

अधेयमाश्यायिका । इन्द्रो इषीषे

प्रवर्ग्यविद्यां मधुविद्यां षोडशिय यदी

मामन्यस्मै वक्ष्यति गिरस्ते छेस्त्यामी

शुधाव । ततोऽश्विनायश्वस्य गिर

द्विष्टवा इषीषे गिरः प्रच्छिद्यास्यप्र

निषाय तत्राश्व्यं गिरः प्रत्यधत्ताम् ।

तेन च वध्यदृष्टश्च सामानि यजुषि

च प्रवर्ग्यविषयाणि मधुविद्याप्रति

पादकं प्राप्तुं वाश्विनावध्यापया

मास । तद्विद्मो मात्स्या यद्येन तच्छिरो

ऽद्विष्टतत् । अपाश्विनो तस्य स्वकीयं

मानुष गिरः प्रत्यधत्तामिति शादयामन

वाजसनेययोः प्रपञ्चेनोक्तम् Sy

* अश्विनो । अबत्तम् । PP

१२ अजोयहीन् M

यध्रिमती नाम कस्मचिद्राज्यं पुत्री

नर्पसकभतुका । सा पुत्रलाभार्थमश्वि

नावागुहाव । तवाह्वानं धुस्वाश्वि

नावागत्य तस्य हिरण्यहस्ताश्व्यं पुत्रं

वदतु Sy

१३ पुन पुन स्तुत्या पुत्रलाभार्थमाहृतवती

Sy १४ ०मश्वर्यां M

१५ अमिमतकलस्य कर्तारो Sy

करा । पूर्वपवलोपोऽत्र द्वन्द्व्य । छिन्नकरा

शत्रुमिद्विष्टप्रहस्ता । अपवा स्तुतीनां

कर्त्री करा Sk

१६ महनीये पूजनीये Sy

१७ याति गच्छतीति माम स्तोत्रम् । तस्मिन्

सति Sy

यान्ति योद्धारो यस्मिन् स याम् ?

(मा) तद्ग्राम इहामिप्रेतस्तत्र Sk.

बहूना हविषा भोक्तारौ । स्त्री । वधीमती । तच्चाह्वानम् । भवद्भ्या श्रुतमादरेण । यथा शासि-
तुराचार्यस्य शासनम् । अथास्यै । हिरण्यहस्त नाम पुत्रम् । अदत्तम् ।

आस्नो वृकस्य वर्तिकामभीके युवं नरा नासत्यामुमुक्तम् ।

उतो कविं पुरुभुजा युवं ह कृपमाणमकृणुतं विचर्त्ते ॥१४॥

आस्नो वृकस्य । वृकेण सह वर्तिकाया । सङ्ग्रामे ता वृको जग्राहाथ वृकस्य । आस्यात् ।
ताम् । मोचितवन्ताविति । अपिच । कविमुशनस पितरमन्य वैत्वनामानम् । स्तुवन्तम् । दर्शनाय ।
अकृणुतमिति ।

चरित्रं हि वेरिवाच्छेदि पृणमाजा खेलस्य परितकम्यायाम् ।

सद्यो जङ्घामायसीं विष्पलायै धने हिते सतीवे प्रत्यंधत्तम् ॥१५॥

चरित्रं हि । खेलनाम्नो राज्ञ । युद्धे । गच्छन्त्या विष्पलाया तस्या । चरित्र जघनप्रदेशे ।

१. बहूनां पालकौ प्रभूतहस्तौ वा Sy.
अभ्यवहर्तारौ पालयितारौ वाऽऽर्तनाम्
Sk २. बहुधीः Sy. बहुप्रज्ञा
Sk ३. ०मिति P वद्धीमति M.
पुत्रोत्पादनाशक्तः पण्डकः । तद्वत्येत-
त्सञ्ज्ञा राजपुत्री Sy
४. श० P यथा शासितुराचार्यस्य वचनं
शिष्योऽवहितः सन्नैकाग्र्येण शृणोति
तद्वत् Sy पितुराचार्यस्य वा Sk
५. सुवर्णमयपाणिं हितरमणीयपाणिं वै-
तत्सञ्ज्ञं पुत्रम् Sy हिरण्यमयौ हस्तौ
यस्मिन् स हिरण्यहस्तो बाहुस्तम् Sk
६. V. Mādhava ignores अश्विनौ
* उतो इति । PP
७. वृकस्य विकर्तकस्य शुनः Sy
८. वर्तिका चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्री Sy
९. वृकेण ग्रस्यमानां सतीमित्यर्थः Sk.
१०. त P
११. तामरण्ये वर्तमानेन शुना ग्रस्ता पुरा
किलाश्विनावमोचयताम्...यास्कस्त्वाह
—पुनः पुनर्वर्तते प्रतिदिवसमावर्तत
इति वर्तिका, उषाः । तां वृकेणावरकेण

- सर्वजगत्प्रकाशेनाच्छादयित्रा सूर्येण ग्रस्तां
तदीयमुखादश्विनावमुञ्चतामिति Sy.
१२. एतत्सञ्ज्ञमन्धमृषिम् Sy मेधाविनं
कण्वम् Sk.
१३. वैवं ना० P. D. दैवना० M.
१४. अन्धं सन्तं चक्षुःप्रदानेन दर्शनसमर्थं
कृतवन्तावित्यर्थः Sk.
१५. V. Mādhava ignores युवम् ।
नरा । नासत्या । पुरुभुजा युवम् । ह ।
† वेःऽइव । अच्छेदि । PP.
१६. लेख० P. D
१७. परितकम्यायाम् । परितकम्या रात्रिः ।
'परित एनां तकति' (N II. 25)
इति यास्कः । एनामुभयतः सूर्यो गच्छतीति
तस्यार्थः । रात्रावागत्य...तदानीमेव
हिते शत्रुषु निहिते धने जेतव्ये विषयभूते
सति Sy. परितकम्यायां सेनायां
वर्तमानायाम् Sk. १८. विइव० M
१९. ०प्रदेशः is suggested for ०प्रदेशे ।
चरणम् Sy. चरति गच्छति येन
तच्चरित्रं जङ्घेहाभिप्रेता । ... गमन-
साधनं जङ्घालक्षणम् Sk.

पक्षिण । पणमिब व्याधं धनुभि । अच्छदि । अथ तस्यां । हितम् । धनम् । प्रतिसरणाय । आयसीम् ।
जङ्घां तस्यै । विदपलायै । तदानीमेव । प्रत्यघत्तमिति ।

शुत मेपान्चुक्ये चक्षदानमृञ्जाश्च त पितान्ध चकार ।

तस्मां अची नासत्या विचक्षु आघत्तं दक्षा मिपजावनर्वन् ॥१६॥

घत्तं मयान् । पीराणां मेपान् गृहीत्वा लीलायम् । चुक्ये । विशासन्तम् । अष्टाश्वम् ।
तम् । पिता पीरहितार्यम् । अघम् । चकार । तस्मै । दक्षानाय । अनवणी अप्रस्यते धीघ्रगमने सूक्ष्म
दर्शने । अक्षिणी । आघत्तमिति ।

आ वा रथे दुहिता सूर्यस्य कार्ष्णेवातिष्ठुर्वता जयन्ती ।

विश्वे देवा अन्वमन्यन्त दृद्धिः सगुं श्रिया नासत्या सचैवे ॥१७॥

आ वा रथम् । कार्ष्णदानं काष्ठावचनो यथाऽऽजि धावच्छीघ्रं काष्ठामातिष्ठस्येव

१ पतत्रमिव Sy विष्टम् Sk.

२ ०धे P D अतपस्या P

४ घनाय हिताय Sk. ५ गन्तुम् । हितं
घनं प्राप्तुं योजनया प्रफ्रान्तं सङ्ग्राम
स्तस्य गमनस्य व्याघातार्थमित्यर्थः Sk.

६ विदप० M ७ ०त्ता M
सम्पानमेकीकरणं कृतयन्तावित्यर्थः Sy
प्रतिनिहितयन्ती स्य । कृतवन्तावि
त्यर्थः Sk.

८ V Mādhava ignores हि

* तस्मै । अक्षी इति । PP

† आ । अघत्तम् । PP

९ पं युययो स्वभूता कशा वृकी भूत्यो
पतस्ये तम् । शतं मेयाम् । एकं चेति
याक्यशेषः । कृत एतत् ? "अष्टाश्व
शतमेकं च मेयान्" (अ० ११७ १८)
इति सत्रान्तरे दर्शनात् Sk.

१० लीना० P ११ युयया आहारार्थम् Sk.
वृद्धवाशिम्यपि बुक्युष्यते N 5 21

१२ शकसीकृत्य वसवस्तम् Sy

१३ अन्वाश्वं D ०६ M.

रानपुत्रम् Sk १४ शापेन Sk.

१५ विविधं द्रष्टुं समर्थं Sy

१६ द्रष्टव्यं प्रति पितृशापाद् गमनरहिते Sy
अन्यं प्रत्याधिततया यो न गतः सो
ऽनर्वा । व्यत्ययेन चाग्रैकवचनम् ।
अनयणि ? (जी) अनन्याधिते स्वायत्ते ।
पित्रा शापेनापनेतुमशक्ये इत्यर्थः Sk.

१७ अप्रा० M १८ अक्षी M

१९ अ० P D

२० V Madhava ignores शतम् ।
मासत्या । दक्षा । मिपनी

‡ कार्ष्णेऽश्व । अतिष्ठत् । अर्वाता । PP

§ तम् । ऊं इति । PP

७ सचैवे इति । PP

२१ काष्ठ० M क्रियते त्विति कार्ष्णं

शुभाशुमस्तत्रां कम । सघषा कर्तारमा
तिष्ठस्येवमासिष्ठशस्वितवती । आरु-
हेत्यर्थः Sk २२ जीबन् P D
यथा काष्ठमाग्निधावमस्यावधितया
निबिष्टं स्तव्यमाशुगामी कश्चिन् सर्वेभ्यो
धावद्भ्यः पूर्वं प्राप्नोति Sy

भवद्भ्यां शीघ्रैरश्वै^१ स्वयवरे । जीयमाना । आजि^२ घावद्भिः । सूर्यस्य । दुहिता । युवयो । रथम् ।
आतिष्ठत् । तच्च भवतोर्बल^३ दृष्ट्वा स्वयवरार्थमागता । विश्वे । देवाः^४ । हृदयैरेव । अन्वमन्यन्त^५
तदानीम् । जयश्रिया सह । सयुक्तौ भवथ इति ।^६

यदयातं दिवोदासाय वृतिर्भरद्वाजायाश्चिना ह्यन्ता ।

रेवदुवाह सचनो रथो वां वृषभश्च शिशुमारश्च युक्ता ॥१८॥

१० यदयातम् । ११ यदा युवाम् । १२ दिवोदास रक्षितुम् । १३ मार्गगमनाय । १४ अयातम् । १५ भरद्वाजकुलजाय ।
१६ आहूयमानौ तदानी युवयो । १७ सचन सेव्य । १८ रथ । १९ धनयुक्तम् । २० वाम् । २१ उवाह । २२ तदानी तस्मिन् रथे
वाहार्थम् । २३ ऋषभ । २४ च । २५ शिशुमार । २६ च । २७ युक्ताविति ।

रथि सुक्षत्रं स्वपत्यमायुः सुवीर्यं नासत्या वहन्ता ।

आ जह्वावीं समनसोप वाजैस्त्रिरहो भागं दधतीमयातम् ॥१९॥

रथि सुक्षत्रम् । रथिम् । २३ शोभनबलम् । २४ शोभनापत्यम् । २५ अन्नम् । २६ सुवीर्यं च । २७ नासत्यौ !

१. अर्वेत्यश्वनाम सामर्थ्याच्चेहान्तर्णीतमत्व-
र्थम् । अश्ववता रथेन Sk.
२. एवमेव सर्वेभ्यो देवेभ्यः पूर्वमर्वता शीघ्र-
मर्वाधि प्राप्नुवता युष्मदीयेनाश्वेन करण-
भूतेन युवाभ्यां जयन्ती जीयमाना सूर्यस्य
... दुहिता ... आरूढवती Sy
जिता सती Sk.
३. ०तो ब० P. D M.
४. एतदारोहणस्थानम् Sy.
५. अन्वजानन् Sy अनुसोदितवन्तः Sk.
६. दानीं P.
७. ऋक्सहस्रलाभरूपया सम्पदा कान्त्या वा
Sy. ८. ०क्तो M.
९. V Mādhava ignores उ
१०. यद्व० D. ११. यया Sk.
यद्विवोदासीयेभ्यो योद्धृभ्यो भरद्वाजाय च
वास्यते भनं तेन सह युवामूढवानित्यर्थः
Sk. १२. युवं P. D.
१३. दिवोदासायैतत्सञ्ज्ञाय राजर्षयेऽभीष्ट

- फल दातुं वर्तिस्तदीय गूह यत् ... अग-
च्छतम् Sy. शम्बरवधे दिवोदासस्य
साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sk.
१४. ०तुर्मा० D. मार्गेण Sk.
१५. ०जा M सम्भिन्नयमाणहविलक्षणाज्ञाय
यजमानाय Sy भरद्वाजाय धनका-
माय स्तुवते धनं दातुमित्यर्थः Sk.
१६. आभूय० P. तद्धयन्ता । गतिकर्मा-
यम् । गच्छन्तौ युवाम् Sk.
१७. सचतः M. १८. सव्यः D.
१९. अन्नं...तस्मै दिवोदासाय प्रापयामास Sy.
२०. बलीवर्दः Sk. २१. शिशुमारो नामो-
दकचरो ग्राहविशेषः । तौ तस्मिन्
रथे युवाभ्या नियुक्तावास्ताम् Sk
- २२ V Mādhava ignores अश्विना
२३. शोभनेनासुरादिदुष्टजननिरासपटुना बले-
न सहितमित्यर्थः Sk
२४. अथवा जीवितं च Sk
२५. शोभनवीर्योपेतम् Sy.

प्रयच्छन्ती । जह्नीरपत्यमूर्ता प्रजाम् । बलाकावकुशिकविवरामित्रभृतिम् । एकचित्ती । अक्षी
सह । उपागच्छतम् । अह्ण । निर्मुवाभ्याम् । हवि । प्रयच्छन्तीमिति ।

परिविष्ट जाह्वय विश्वतः सीं सुगोभिर्नक्तमूह्यु रजोमिः ।

विभिन्दुना नासत्या रयेन वि पर्वतां अजरयू अयातम् ॥२०॥

परिविष्टम् । विश्वतः । परिगृह्णावष्टभ्यासुरे पर्वते परिवृतम् । जाह्वयं नाम देवानां
यजमानम् । सुगमं । मार्गं । नक्तम् । ऊह्युः । सदानां पर्वतानां विभेदा । रयेन । पर्वतानां मध्ये ।
जरारहितावजीर्णो सती । गतवन्ताविति ।

एकस्या वस्तोरावत रणाय वशमश्विना सनये सहस्रा ।

निरहत दुच्छुना इन्द्रवन्ता पृथुधवसो वृषणावरातीः ॥२१॥

एवस्या वस्तो । एकस्य । अह्ण कृतो यो रणस्तस्य यथा । यदो राजा । सहस्रं धनम् ।

- १ धारयन्ती Sy २ जह्नीरर्मायां जाह्व-
यी । अथवा जह्नीरपत्यं जाह्वयी । तस्य
प्रजा जाह्वयी सती जह्नीवीत्युच्यते Sk.
३ ०शावकु० P M.
४ ०सापद्रे M हविराख्यनिमित्तमूर्ते Sk.
५ उपा० D ०गच्छन्तम् P
६ अग्राहशब्देन तत्रानुष्ठेयं सोमयागो
सम्भते । तस्य Sy
७ त्रिधा विभक्तम् अंशं विभ्रतीम् ।
अनुसयनं हविर्भियसमानामित्यर्थं Sy
एकेस्यैवाह्णं प्रातःसवने माध्यन्दिने सवने
तृतीयसवने च Sk. ८ ०स्ता० M.
* ऊह्युः । PP † अजरयू इति । PP
९ ०व्यस्ता० D M १० शमुनि Sy
११ परिशब्दोऽत्र विश्वत इत्येतेन पौनःकृत्य
प्रसङ्गाद् घात्वर्थानुवाची । विधिर्भ्या
प्यर्थे । भ्यार्त्तं जरया Sk.
१२ जाह्वयं नामविं विश्वतः सर्वतः स्वतः पुषतो
शारतश्च । सपुत्रदारं वृद्धमित्यर्थः Sk.
१३ सुगमनेरद्वै Sk. १४ रजशब्दोऽत्र

- तेजोवचनः, अन्तर्णीतमत्वर्थश्च । तेन
स्त्विति । शोघ्रगामिभिरित्यर्थः Sk.
१५ तस्माच्छत्रुसमूहान्निरगमयतम् Sy
१६ विशोषेण सर्वस्य मेवकेनास्मीयेन रयेन Sy
१७ निगतेन तेन सह पर्वताच्छत्रुभिरारो
धुमशाखायां शिलोष्चयान् विशोषेणा
गच्छतम् Sy सुज्ञानपि पर्वतान् Sk.
१८ नित्यतरुणो Sy १९ विगमितवस्ती
युवाम् । अतिक्रामितवस्तावित्यर्थः Sk.
२० V Mādhava ignores सीम् । वि
‡ दुच्छुना । PP २१ सप्तम्यर्थे च
पठ्यते । एकस्मिन् वस्तोरहिः । यस्मिन्ने-
वाहृतो स्य स्तस्मिन्नेवाहनीत्यर्थः Sk.
२२ रणाय रमणीयाय सहस्रसङ्ख्याकाय
धनछाभाय । स ष्वि प्रत्यहं यथा
सहस्रसङ्ख्यं धनं लभते तथा रक्षित-
वस्तावित्यर्थः Sy रणाय । सङ्गतमार्थम् ।
सङ्गामेऽस्य साहाय्यं कर्तुमित्यर्थः Sk.
२३ ष्विः Sy धर्मं नाम रामानं प्रति Sk.
२४ सहस्रसङ्ख्याकानां धनानाम् Sk.

लभत एव त ररक्षतुरिति सहस्रेति चतुर्थ्यैकवचनस्याकार । किञ्च । पृथुश्रवसस्तस्य । निरहतवन्ती ।
 उपद्रवकारिण । शत्रून् । हे वर्षितारौ ! कामानाम् । इन्द्रसहितावित्यथवा पृथुश्रवाश्च नामापरस्तस्य
 शत्रूश्च निरहतमिति ।

शरस्य चिदाचर्त्कस्यावतादा नीचादुच्चा चक्रथुः पातवे वाः ।

शयवे विनासत्या शचीभिर्जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गाम् ॥२२॥

शरस्य चित् । तृषितस्य ऋषीकपुत्रस्य । शराख्यस्य । नीचोदकात् । क्पात् । पानाय ।
 जलम् । उच्चम् । आचक्रतुरश्विनौ । तथा । शयवे । हे नासत्यौ । कर्मभिः । उपक्षीणाय क्षुधिताय ।
 निवृत्तप्रसवाम् । गाम् । आप्यायितवन्ताविति ।

१. लाभाय Sk.

२. अवतिर्गत्यर्थः । गतवन्ती युवाम् Sk

३. दुच्छुना दुष्टसुखान् दुःखस्य कर्तृन् पृथु-
 श्रवसो विस्तीर्णयशसो रातीः शत्रून् ।
 ... यद्वा कानीनस्य पृथुश्रवःसञ्ज्ञस्य
 राज्ञः शत्रूनिति योज्यम् Sy.

४. नर्हं P. निहं M.

५. दुच्छुना दुर्भिक्षा उच्यन्ते ताः Sk.

६. अरातीर्दानवर्जिताः । यासु कश्चित्
 कस्मैचित् किञ्चिदपि दातुं न
 शक्नोतीत्यर्थः Sk.

७. इन्द्रेण सह वृष्टिं प्रदायेत्यर्थः Sk.

८. ०वश्चना० M.

०वाश्चना० D.

९. निहरत० P.

१०. V. Mādhava ignores दुच्छुनाः

* चित् । आर्चत्कस्य । अवतात् ।
 आ । PP.

† वारिति वाः । PP.

११. ऋचत्कपुत्रस्य Sy.

ऋचत्कनाम्न ऋषेः पुत्रस्य Sk.

१२. निचो० M.

नीचीनाद् अवतात् क्पाद् उच्चा उच्चं-

रुपरिष्ठाद् वा Sy.

नीचात् । द्वितीयैकवचनस्यायं "सुपा
 सुलुक्" (पा० ७.१.३६) इति लुगादेशः ।
 नीचम् । सुद्वर्वात्त्वाद् ग्रहीतुमशक्य-
 मित्यर्थः Sk.

१३. सप्तम्यर्थे चात्र पञ्चमी । कूपे Sk.

१४. जवम् P. D.

१५. उच्चा । ... द्वितीयैकवचनस्याकारः ।
 उच्चम् । हस्तग्राह्यमित्यर्थः Sk

१६. यव M.

शयुनाम्न ऋषये Sy. राज्ञे Sk.

१७. हा P.

१८. D. adds निष्टमिव पशुं विनष्टिः
 after कर्मभिः

युष्मदीयैः कर्मभिः परिचरणैः Sy.

प्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा Sk.

१९. श्रान्ताय Sy.

ताडयित्रे शत्रूणाम् । ताडिताय वा Sk.

२०. गम् M.

अग्निहोत्रार्थस्य पयसो दोग्धीम् Sy.

२१. पयसा युवामापूरितवन्ती Sy.

धेनुकां कृतवन्तावित्यर्थः Sk.

२२. V. Mādhava ignores चित्

अवस्यते स्तुवते कृष्णियाय ऋजूयते नासत्या शचीमिः ।

पशु न नष्टमिव दर्शनाय विष्णाप्यं ददधुर्विश्वकाय ॥२३॥

अवस्यते । रक्षणमिच्छते । स्तुयते । कृष्णपुत्राय । आर्जुनमिच्छते विष्णु (एव) कनाम्ने । नासत्यो । कर्मभिः । नष्टमिव । पशुं दिनष्टम् । विष्णाप्यं नाम पुत्रम् । दर्शनाय । ददधुरिति । इवेति पूरणो नेत्यनन पौनरुक्त्याविति ।

दश रात्रीरशिवेना नव धूनवन्द्य श्रथितमप्स्वन्तः ।

विश्रुत रेममुदनि प्रवृक्तमुनिन्ययुः सोममिव स्रुवेण ॥२४॥

दश रात्रीः । दश । रात्री । नयं च । अहानि । अशिवेन निगडेन बद्धम् । अप्सु । अन्तः । अवनद्धम् । निगूढम् । विष्णुतचित्तम् । रेमनामानम् । उदके । असुरैरित्यं प्रवृक्तम्, वृश्चतिसछेवन कर्महे तु हिंसायं । तमुनिन्ययुः । सोममिव । स्रुवेण । सोमोऽप्यग्निहोत्रहविर्मथति ।

१ ऋजू भ्याप्यम् । तद्विच्छते । साधुवृत्ताये स्वयं Sk

२ विष्णवः M ऋपये Sy

३ दाघीभि स्याभिः ? (अतिशयवतीभिः प्रज्ञाभिः) कर्मभिर्या Sk

४ यथा कश्चिद् दिनष्टं पशुं स्वामिनो बृष्टिपर्यं प्रापयति तद्वत् Sy
यथा पशुं नष्टं कश्चिद्वातीय कस्मचिद्दश माय दद्यादेवम् Sk

५ विष्णाप्यं P विष्णाप्यं M

६ पुत्रस्य P दिनष्टं पुत्रम् Sy

७ विश्वकाय ऋपये Sk.

८ वेति P ९ ०क्त्यं स्यादि० M

* रात्रीः । अशिवेन । PP

† मुप्यु । अन्तरिति । PP १० न P

११ कुक्षहेतुना Sy शिवं सुक्षम् । ततोऽप्यवशिवं सुक्षम् । तत्करत्वावत्रामुरा अशिवा उच्यन्ते । समूहानिप्राप्यन्वे कवचनम् । कुक्षकरेणामुरसमूहेन Sk.

१२ ०क्तेन P D M.

१३ कृपान्तर्वर्तमानासु Sy

१४ मध्येऽपुरं पातितम् Sy

१५ अवम् P १६ शत्रुनिर्हंसितम् Sy
द्वन्धितं साहितम् Sk.

१७ भ्याक्षिप्तसर्वाङ्गम् Sy विगतम् ।
रहितमित्ययम् । केन ? कर्मभिः ।
निदधेत् सन्तम् । मृतकल्पमित्यर्थः Sk.

१८ ०नामनेम् M ऋयिम् Sk.

१९ ०त्तं D M ०त्तं P स्रुप्तोपममेतत् ।
प्रवृञ्जनेन सन्तर्प्यं धममिव भ्ययथा
सन्तप्यमानम् Sy वृत्ती चञ्चनेऽन्यत्र,
इह तु सामर्थ्याक्षिमञ्जने । निमग्नम् Sk.

२० सत्कृपाद् उत्तीर्षं कृतवन्तौ Sy
उत्तारितवन्तादित्यर्थः Sk.

२१ यथाऽग्निहोत्रहोमार्यमभियुतं सोमरसं
कृपसद्वृषोऽग्निहोत्रत्यासीमध्वे वर्तमानं
स्रुवेणाध्वयुक्त्वं नयति तद्वत् Sy
यथा कश्चित् स्रुवेण सोममुत्तपति तद्वत् ।
स्रुवेण च सोमस्योन्नयनाविधानात् स्रुव
शब्देन कृतद्विचत् साधुव्याप्यमसादि
सोमपात्रमुच्यते । अथवा कठानामानि
होत्रहोमं सोमेन ब्रह्मवर्चसकामस्य विधी
यते । तदभिनप्रापमेतदुपमानम् Sk.

२२ P adds आह्वता स्तुति after स्रुवेण

प्र वां दंसांसि^१श्विनाववोचमस्य^२ पतिः^३ स्यां सुगवः^४ सुवीरः^५ ।

उत^६ पश्यन्नश्रुवन्दीर्घमायुरस्तमिवेज्जरिमाणं^७ जगम्याम् ॥२५॥

प्र वां दंसांसि^१ । इत्थ प्रावोचम्^२ । युवयो^३ । कर्माणि सोऽहम्^४ । शोभनगोयुक्त^५ । शोभन-
वीरश्च सन्^६ । अस्योभयस्य^७ । स्वामी^८ । स्याम्^९ । अपिच चक्षुषाऽनन्ध^{१०} सन्^{११} । पश्यन्^{१२} । दीर्घञ्च^{१३} ।
आयु^{१४} । प्राश्नुवन्^{१५} । स्वगृहमिव^{१६} । अनुद्विग्नहृदय^{१७} । सन् क्रमेण जराम्^{१८} । गच्छेयमिति^{१९} ।

I.117

मध्वः^{*} सोमस्याश्विना मदाय प्रत्नो होता विवासते वाम् ।

बर्हिष्मती रातिर्विश्रिता गीरिषा यातं नासत्योप वाजैः ॥१॥

मध्वः सोमस्य । अश्विनौ । मधुसदृशेन । सोमेन युवाम् । मादयितुम् । पुराण । आह्वाना-
स्तुतिभिः । वाम् । परिचरति किञ्च स्तीर्णेन । बर्हिषा तद्वत्यस्माकम् । राति सोमस्य दानमेवम् ।
विश्रिता विस्तीर्णा । स्तुतिश्च तौ युवामस्मान् । अन्नेन । बलैश्च सह । उपागच्छतमिति ।

१. ०सांसि P. D.
२. अवोचं P. D. प्रवोचं M.
३. शोभनैर्वीरैः पुत्रैः पौत्रैश्चोपेतः Sk.
४. युष्मत्प्रसादेनास्य । बुद्धिस्थस्याभिप्रेतस्य
घनादेरयं प्रतिनिर्देशः । यदिदमस्मदभि-
लषितं घनादि, अस्य Sk.
५. ०नद्धः D.
६. अक्षिभ्यां पश्यन् । उपलक्षणमेतत् । सर्व-
रिन्द्रियैः स्वस्वविषयदर्शनसमर्थैः Sy.
७. वर्षशतरूपेणायतम् Sy.
८. प्राहुवन् M. ९. यथा गृहं स्वामी
निष्कण्टकं प्रविशत्येवम् Sy.
१०. कण्टकराहित्येन प्राप्नुयाम् । वृद्धः सन्
चिरकालं निवसेयमित्यर्थः Sy
११. V. Mādhava ignores अश्विनौ ।
इत् ।
Ms D. puts the figure
॥११६॥ here to indicate the
end of one hundred and
sixteenth hymn. No such
number is given in P. and M.

- * होता । आ । PP. १२. मधुस्वादं सोम
पीत्वा मदिष्यथ इत्येवमर्थमित्यर्थः Sk
१३. ऋत्विक् । अथवा कक्षीवान्नामर्षिः ।
आत्मानमेव ? (आत्मन एव) परोक्षरूपेण
प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk १४. अपिच
रातिर्दातव्यं हविर्बर्हिष्मती, आस्तीर्णेन
बर्हिषा युक्तम् । युष्मदर्थं बर्हिष्यासा-
दितमित्यर्थः Sy. १५. तद्वत्य० D.
दानं सवनीयपुरोडाशादेः Sk.
बर्हिषि सादितहविष्केत्यर्थः Sk
१६. रात्रिः M. १७. ऋत्विक्षु समवेता ।
तैः स्तुतिरपि क्रियत इत्यर्थः Sy.
विविधमाश्रिता । मनसा चिकीर्षितेत्यर्थः
Sk १८. सोमाख्येन निमित्तेन ।
सोमं पातुमित्यर्थः Sk.
१९. अन्नैश्चरुपुरोडाशादिभिः । चरुपुरोडाशा-
दीनि भक्षयितुमित्यर्थः । अथवा, इषा
वाजैरिति सहयोगलक्षणा तृतीया । अस्म-
भ्यं यद्देयमन्नं बलानि च तैः सह । तानि
गृहीत्वोपगच्छतमित्यर्थः Sk
२०. V Mādhava ignores नासत्या ।

यो वाम्बिना मनसो जर्वायात्रयः स्वधो विश आजिगाति ।

येन गच्छथः सुकृत्वो दुरोण तेन नरा वृतिरुस्मभ्यं यावत् ॥२॥

यो वामदिवता । अदिवती ! य । युषयो । मनसोऽपि । वेगवत्सर । रय । शोमनास्व
युक्त । मनुष्यान् । प्रतिगच्छति । येन च । यजमानस्य । गृहम् । गच्छथ । तेन । अस्मदर्थम् ।
गमनमार्गम् । प्रत्यागच्छतामिति ।

ऋषिं नरावंहंसः पाञ्चजन्यमृचीसादत्रिं मृञ्चयो गुणेन ।

मिनन्ता दस्योरशिवस्य माया अनुपूर्वं वृषया चोदयन्ता ॥३॥

ऋषिं मरी । ऋषिम् । नतारी ! पञ्चजनहितम् । अत्रिंहि सूर्यमरोचयसम् । ऋचीसा
दग्ने । अहंस उपद्रवाद् यया मुक्तो भवत्येवम् । सपुत्रपोत्र सेन्द्रियं वा । अमुञ्चतमिति । हिंसन्ती ।
दस्योरश्वसपितु । अमुरवर्गस्य । नानाविधा माया । अनुक्रमेण तास्तास्तं कृता ।
प्रेरयन्ताविति ।

१ युषाम् D

२ ०क्तान् M

३ शोभनं यागं कृतं Sy

४ वेधयजनलक्षणम् Sy

५ ०ष P

६ अस्मान् प्रतीत्यर्थं Sk.

७ वर्तनाधिकरणं गृहम् Sy

८ V Mādhava ignores नरा

९ ऋषीन् P

१० ०जनाहित M

निपावपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्च
जना । तेषु भवन् । स्वर्मानुना गृहीतममुं
सूर्यं भोचमप्रधि सर्वेषां हिंसाचरणात्
तत्रभव इत्युच्यते Sy
पञ्चम्योऽपि जनेभ्यो गन्धर्वाः पितरो
देवा असुरा रक्षातीत्येतेभ्यो निपावपञ्च
मेभ्यो वा ऋषीभ्यो वर्णभ्यो हितम् ।
पञ्चानां हि जनानां स्थितिकरी वृष्टिः ।
तस्या हेतुभूतो यज्ञः । तस्य कर्ता अत्रि
रित्येवमस्य हितत्वम् Sk.

११ ०ह P D

१२ शतद्वारे यत्रगृहेऽत्रे पीडार्थमसुरं
प्रक्षिप्तात्तुपाग्ने सकाशात् Sy
अग्निकूटात् Sk.

१३ ०सावभग्नरंहस P ०चपत् कर्मपीडाव
वपरं हंस D ०सावभग्नरंहस M
पापरूपात् Sy

पापादाहकत्वात् । विनाशकत्वावि
त्यर्थं Sk.

१४ उद्धृतवन्तावित्यर्थं Sk.

१५ ०स्ता P

१६ वस्युशब्दोऽज्ञार्थवचनः । समूहाभिप्राय
शब्देकवचनम् । येनासावग्निक्ले
प्रक्षिप्तस्तस्यानार्यस्यामुररत्तमूहस्य Sk

१७ शठप्रज्ञा Sk

१८ आनुपूर्व्येण यथायोम्यमित्यर्थं Sk

१९ निवारयन्ती Sy

तासु तास्वभिप्रेतफलास्वार्त्रि चोदयन्ता,
उपदेशाविना प्रेरयन्ती Sk.

२० V Mādhava ignores वृषया ।

अश्वं न गूळहमश्विना दरेवैर्ऋषिं नरा वृषणा रेभमप्सु ।
सं तं रिंणीथो विप्रुतं दसोभिर्न वां जूर्यन्ति पूर्व्या कृतानि ॥४॥

अश्वं न गूळहम् । अश्वम् । इव । अप्सु । गूळहम् । पापागमनैरसुरैः । नेतारो, अश्विनो ।
रेभमृषिम् । सम् । तम् । सह गतवन्तौ युवाम् । असुरकर्मभिः । विप्लुतम् । न । युवयो । कर्माणि ।
पूर्वकालकृतानि कदाचन । जीर्यन्ति न विनश्यन्त्याश्चर्यभूतान्यृषिभिर्घार्यमाणानीति ।

* सुषुप्वांसं न निरृतेरुपस्थे सूर्यं न दस्त्रा तमसि क्षियन्तम् ।
शुभे रुक्मं न दर्शतं निखातमुदूपथुरश्विना वन्दनाय ॥५॥

सुषुप्वांसम् । यथा कञ्चन । भूम्या । उपस्थे । शयान ? सुप्त हस्तेन प्रबोध्यो-
त्थापयति । यथा वा । दर्शनीयौ । नैशे तमसि । वसन्तम् । सूर्यं काल उत्थापयति । यथा
वा कञ्चन भूम्या निखातम् । रुक्माभरणम् । अलङ्करणार्थमुदूपत्येवम् । वन्दनम् । उदूपथु
कूपादसुरनिहितमिति ।

१. व्याधितमश्वमिव Sy
अश्वमिवात्यन्तशोभनं चौरापहृतम् Sk
२. संवृतम् । अदृश्यतामापादितमित्यर्थः Sk.
३. दुष्प्रापैः Sy.
४. यो युवामाजुहाव तम् Sk.
५. समघत्तम् । सर्वैरवयवैरुपेतमकुस्तमित्यर्थः
Sy. सम्यग्गतौ स्थः Sk.
६. सुक० M.
- आत्मीयैर्भेषज्यरूपैः कर्मभिः Sy.
७. विश्लिष्टावयवम् Sy.
विगतम् । रहितमित्यर्थः । दसोभिः । नि-
श्चेष्टं सन्तम् । मृतकल्पमित्यर्थः Sk.
८. दीर्यन्ति P. D. M
९. V. Mādhava ignores वृषणा
† सुषुप्वांसम् । PP.
१०. स्थाने । भूम्यामित्यर्थः Sk.
११. दर्शनीयौ । नैशे missing in M.
१२. कूपान्तर्गतान्वकारे Sy.
१३. कवा पुनः सूर्यस्तमसि न्युषितवान् येनैव-

- मुच्यते सूर्यमिव तमसि क्षियन्तमिति ।
उच्यते यदा वृत्रो महत्तमस्ततान तञ्च
हत्वेन्द्रः सूर्यं दिव्यारोहयाञ्चकारेति Sk.
१४. केचन is suggested for कञ्चन
१५. भूम्यां कं चन D
१६. निखितम् P निखिलातम् M.
एवंगुणविशिष्टं कूपेऽसुरैर्निखातं
वन्दनमृषिम् Sy
१७. ंत्ये० M.
१८. ंवथुः P. M.
यथा भूमौ सुप्तं कञ्चित् कश्चिद्धस्तेन
गृहीत्वोत्थापयेद् यथा च वृत्रततेन
तमसाऽवष्टब्धं सूर्यं दिव्यारोहणार्थमिन्द्र
उद्धृतवान् यथा चात्मनः शोभार्थं रुक्मं
निखातं सन्तं कश्चिदुद्धरेदेवं युवां
वन्दनं कूपे निपतितं तत उद्धृतवन्ताविति
समस्तार्थः Sk.
१९. V. Mādhava ignores दर्शतम् ।
अश्विना

तद्वा नरा शस्यं पञ्जियेण कक्षीवता नासत्या परिज्मन् ।

शुफादश्वस्य वाजिनो जनाय शतं कुम्भो अशिष्वत् मधूनाम् ॥६॥

तद्वा नरा । तत् । युवयो । नेतारो । क्षसनीयम् । पञ्चाणां पुत्रेण ।

कक्षीवता मया । नासत्यो ! परितो यत्र मां जना गन्तारो भवन्ति तत्र तत्र यद्
युवाम् । बलवत् । अश्वस्य । शुफात् । जनार्थम् । मधूनाम् । शतम् । कुम्भान् ।
आभूरयवमिति ।

युवं नरा स्तुवते कृष्णियाय विष्णाप्वं ददथुर्विशकाय ।

घोपायै चित्पितृपदे कुरोगे पतिं जूर्यन्त्या अश्विनावदत्तम् ॥७॥

युवं नरा । युवाम् । नरो ! स्तुवते । कृष्णानाम् पुत्राय विश्वकनाम्ने ।

विनष्टं विष्णाप्वं नाम पुत्रम् । ददथुः । घोपा नाम काचन स्त्री । पिता यत्र सीदति
तस्मिन् । पितृगृहे दौर्भाग्यादलम्बपतिकैव जीर्णासीत् तस्यै सीभाग्यं प्रदाय । पतिम् ।
अदत्तमिति ।

१ नरा M.

२ कर्म Sy, Sk

३ वखा० P D M.

अङ्गिरसां कुले जातेन Sy

पायोऽन्नं हविर्भक्षणम् । तद्वता । अथवा

पखा अङ्गिरसः । तदपत्यभूतेन मया

कक्षीवता Sk.

४ परिगमनेऽभीष्टस्य प्रापणे निमित्तभूते

सति Sy

सर्वतो गच्छन्ति देवा यत्र स परिज्मन्

यसस्तस्मिन् Sk

५ यत्कर्म Sk.

६ ०वस्त M वेगवत् Sy

वेगवतो बलवतो वा Sk.

७ शफान् M

८ अपेक्षमाप्ताय पुत्राय Sy

९ मधुस्वान्नो सुराणाम् Sk.

१० कुम्भानां पु० M.

कारितवन्ती स्प Sk.

* जूर्यन्त्ये । PP

११ नरा M.

१२ कुनाम् M

१३ विष्णाप्वं P

विष्णाप्वम् M

१४ घोपा घोपा P

घोपा नाम ब्रह्मवादिनी कक्षीवतो

बुहिता । सा कृष्िनी सती कस्मैचिद्

वरायावता पितृगृहे नियन्ता जीर्णा-

ऽसीत् । साऽश्विनोरनुग्रहासत्कृष्णा

सती पतिं सेने Sy

घोपा नाम कक्षीवतो बुहिता Sk

१५ कृष्णरोगेण भर्तारमप्राप्य Sy

१६ रोगोपशमनेन Sy

१७. प्रबापयतिम् M.

१८ V Mādhava ignores चित् ।

अश्विनो ।

युवं श्यावाय रुशतीमदत्तं महः क्षोणस्याश्विना कण्वाय ।
प्रवाच्यं तद्वृषणा कृतं वां यन्नार्षदाय श्रवो अध्यधत्तम् ॥८॥

युवं श्यावाय । श्यावाय कुण्ठने^१ । दीप्ता^२ त्वचम् । अदत्तम् । प्रस्कण्वायान्यस्मै वा । किञ्च
अश्विनी । नार्षदाय कण्वाय । महतो वाद्यस्य । शब्दमन्वकारे प्रक्षिप्ताय । यद् युवाम् । अदत्तम् ।
तत् । युवयो । कृतम् । प्रकर्षेण वाच्यम् । क्षीति^{११} शब्दकर्मा शब्दकरणाद्वीणा धोण^{१२} ।

अत्र शाट्यायनकम्—कण्वो वै नार्षदो वकस्यासुरस्य दुहितरमविन्दत । तस्या हास्य
त्रिशोकनभाकौ जज्ञाते । सा ह क्रुद्धा ज्ञातीनाययी । ता हान्वाजगाम । त हासुरा अवलेपेना-
वलिम्पन्त ऊचु -अत्र व्युष्टा विजानीहि यदि ब्राह्मणोऽसीति । तदु हाश्विनावनुवुधुघाते । अश्विनी
हि देवाना बद्धमुचौ । तौ हैनमदृश्यमाना उपेत्योचतुर्यदैव त्वाव वीणा समाघ्नन्ता उपर्युपर्यति-
पतावो? (०रि पतावा०) ऽथ व्युष्टा विजानीतादित्युक्त्वाहाय हैती वीणा समाघ्नन्तावुपय-
र्युपर्यतिपेततु । स होवाचापहरतेदम् । एतर्हि यावद् युङ्ग्व्व सीराणीति । ते होचु -ब्राह्मणो

१. Omitted by M

कुष्ठरोगेण श्यामवर्णाय Sy.

२. कुण्ठने P. कुण्ठने D.

कुण्ठितत्वाच्छचाववर्णायग्नेः पुत्रस्य
घोरस्य ज्येष्ठपुत्राय । . . . तं हि युवा
विकृत्य छित्वा च जङ्घयोर्मध्ये शिरसि
च पुनश्च सन्धाय हिरण्यत्वचं पुनरु-
ज्जीवयाञ्चक्रथुः Sk.

३. दीप्तत्वचं स्त्रियम् Sy.

४. अपिच क्षोणस्य क्षोणाय यो दृष्टिरा-
हित्येन गन्तुमशक्तः सन्नेकस्मिन्नेव
स्थाने निवसति तस्मै कण्वाय ऋषये
महस्तेजस्तैजसं चक्षुरिन्द्रियमदत्तमिति
शेषः Sy. क्षोणस्य । . . . चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ।
शब्दयित्रे । आह्वात्रे स्तोत्रे वेत्यर्थः Sk.

५. नार्ष P. D. नृषदः पुत्राय बधिराय
ऋषये Sy.

ऋषये बधिराय Sk.

६. Omitted by D.

७. वान्यस्य D. M.

८. श्रवः श्रवणेन्द्रियम् Sy

श्रवः श्रोत्रम् Sk.

९. अदत्तम् P. उपर्यसक्तम् M.

दत्तवन्तौ स्य इति यत् तदित्यर्थः Sy.

दत्तवन्तौ स्यः Sk.

१०. कर्म Sy.

११. प्रशंसनीयम् Sy.

१२. ऽति P.

अपर आह । ब्राह्मण्यस्य परीक्षार्थमसुराः
कण्वमृषि गूढे तमसि निदधुः । अत्रैव
स्थितः सन् व्युष्टामुषसं विजानीहि यदि
त्वं ब्राह्मणोऽसीति । तमश्विनावागत्यो-
चतुः । व्युष्टायां हर्म्यस्योपरि वीणां
वादयन्तावावामागमिष्यावः । तं शब्दं
श्रुत्वा व्युष्टामुषसं ब्रूहि । तदेतत्प्रति-
पाद्यते । हे वृषणा कामाना वर्षितारा-
वश्विनी वा युवयोस्तत्कृतं कर्म, प्रवाच्यं
प्रशंसनीयं यन्नार्षदाय नृषदः पुत्राय
कण्वाय, क्षोणस्य । क्षोणः शब्दकारी
वीणाविशेषः । महः, महतः क्षोणस्य
श्रवः शब्दमध्यधत्तमुषसो विज्ञानार्थ-
मधिकमकुरुतम् Sy

१३. (क्षोणस्य क्षयणस्य . . .) N. 6.6

१४. क्षोणात्र P.

वायमृपिरास, उप ह वास्य जाया । हुन्तास्मा इमां वदामेति । तां हास्मै वदु ॥

पूरु वपांस्यश्विना दधाना नि पेदेवं ऊह्युराशुमश्वम् ।

सहस्रसा वाजिनमप्रतीतमद्विहने श्रवस्यः वरुत्रम् ॥६॥

पूरु वपांसि । पूरुणि । कर्मरूपाणि । अश्विनो । पेदेवे राज्ञे । शीघ्रगन्तारम् । अश्वम् ।
न्यूह्यु । सहस्रस्य घनस्य । सम्मक्तारम् । बलवन्तं शत्रुभिरप्रविगतम् । आह्वयुणां शत्रूणां
हन्तारम् । कीर्तिहेतुम् । तारकम् ॥

एतानि वा श्रवस्या सुदानु ब्रह्माङ्गुप सदेन रोदस्योः ।

यद्वा पुञ्जासौ अश्विना हवन्ते यातमिषा च विदुषे च वाजम् ॥१०॥

एतानि याम् । हे क्षोभनदानो ! अश्विनो ! एतानि । युवयो । श्रोत्रहितानि सर्वेषां
तात्पर्येण श्रवणीयानि कर्माणि । वृहन्व । स्तोत्रमेतदि महद्दयदनासत्याभ्यामित्यादिकम् ।

१ B Ghosh, *op cit* pp 36-38
V Mādhava ignores युवम्

* पेदेवे । PP

† अप्रतिश्रुतम् । PP

२ घहृति Sk.

३ आत्मोयं कर्मभि कृतानि रूपाणि Sy
रूपाणि । वषामा धारयन्ती ।

आत्मनो देवतामाहात्म्याज्ञानारूपता
प्रतिपद्यमानावित्यर्थः Sk.

४ पेदेवे M

५ नितरां प्रापितवन्ती वत्तवन्तावित्यर्थः
Sy नियमेन प्रापितवन्ती स्य ।
वत्तवन्तावित्यर्थः Sk.

६ सहस्र M.

सहस्रासहस्राणां तन्निमित्तभूतघन
सहस्राणां वा Sk.

७ वेगवन्तं वा Sk.

८. ऽगतं माह D

अहान्तुणां P

अगन्ता अनष्टा अहि । बलावसेपेना
मष्टुरपि शत्रोर्हन्तारमहितान्तो वाऽ-
सुरस्य Sk.

९ श्रवणीयं स्तोत्रम् । तत्रभवम् । स्तुति
विषयमित्यर्थः Sy
कीर्तिमन्तम् Sk.

१० गन्तारं शत्रून् प्रति Sk.

११ V Mādhava ignores वषामा
‡ सुदानु इति सुज्जाम् । ब्रह्म । आह्वयु-
यम् । PP

१२ ऽगमनो D

१३ श्व इत्यश्वनाम । अश्वानि हृविर्लक्ष
णानि Sk.

१४ तात्पर्ये P

१५ आघोषणीयम् Sy

१६ शास्त्रलक्षणम् Sk

१७ मत् P D

येन स्तोता द्यावापृथिव्योरुभयोरपि सीदति । यदा । युवाम् । पञ्चकुलजाता हवन्ते तदा । अन्नेन सह । गच्छतम् । अथ तत् । अन्नम् । विदुषे कक्षीवते दत्त चेति ।

सूनोर्मनिनाश्विना गृणाना वाजं विप्राय भुरणा रदन्ता ।

अगस्त्ये ब्रह्मणा वावृधाना सं विश्पला नासत्यारिणीतम् ॥११॥

सूनोर्मनिने । भरद्वाजपुत्रस्य । स्तोत्रेण । अश्विनो । स्तूयमानो युवाम् । अन्नम् । विप्राय भरद्वाजाय । भरणशीलौ । रदतिर्दानकर्मा प्रयच्छन्ती । एतच्च कृतवन्तावित्याहागस्त्य इति । खेलपुरोहितेऽगस्त्ये । स्तोत्रेण । वर्धमानो । खेलस्य योद्धी स्त्री शत्रुभिश्छिन्नजङ्घा तत्प्रतिसन्धानार्थम् । सह गतवन्ताविति ।

कुह यान्ता सुष्टुतिं काव्यस्य दिवो नपाता वृषणा शयुत्रा ।

हिरण्यस्येव कलशं निखातमुदूपथुर्दशमे अश्विनाहन् ॥१२॥

कुह यान्ता । शयशब्द शयनवचन इह त्वसुरनिवासवचन । आदित्यपुत्री । अश्विनो ।

१. रोदस्योर्द्यावापृथिव्यात्मना वर्तमानयोर्युवयोः...सदन स्तोतृसमीपे निवेशन प्रसादनहेतुभूतं वा Sy.

सीदतो यस्मिंस्तत्सदनम् । ... द्यावापृथिव्यौ यच्छ्रोतुं निषीदत इत्यर्थः Sk

२. वज्र० P. पुत्र० M.

पञ्चासः पाजसान्नेन हविलक्षणो तद्वन्त ऋत्विजः । अथवा पितृशब्देनेदं सोयमित्यभिसम्बन्धादपत्यस्याभिधानम् ।

पञ्चाणामङ्गिरसामपत्यभूता मत्प्रभृतयः Sk. ३. वहते P.

स्तुतिभिरात्मरक्षणार्थमाह्वयन्ति Sy.

४. चतुर्थ्यर्थे तृतीया । अन्नाय च Sk.

५. नच्छतम् M.

६. अस्मदीयं हविलक्षणम् Sk.

* नासत्या । अरिणीतम् । PP.

७. कुम्भात्प्रसूतस्यागस्त्यस्य खेलपुरोहितस्य Sy. सूनुरित्यपत्यनाम । मीयतेऽनेनेति मानः कुम्भः । षष्ठीतृतीये च व्यत्यासेन योजयितव्ये । सूनुनापत्य-

भूतेन कुम्भस्य । अगस्त्यो ह्युर्वशीदर्शान्मित्रावरुणयोः स्कन्नाद्रेतसः कुम्भे जातः । . . . एवं कुम्भस्यापत्यभूतोऽगस्त्यः खेलस्य च पुरोहितः Sk.

८. वलमन्नं वा Sk.

९. भुरण्यतीति गतिकर्मा । गन्तारो शत्रून् यज्ञान् वा प्रति Sk.

१०. दरतिर्दारकर्मा P.

११. विलिखन्ती निष्पादयन्ती Sy.

१२. खलु पु० M. अगस्त्य इति खेलपुरोहिते is omitted by P.

१३. ०स्त्यस्य ०स्त्य P. षष्ठ्यर्थेऽत्र सप्तमी । अगस्त्यस्य स्वभूतेन Sk

१४. खेलस्य P. १५. गोर्ध्री D.

योग्धी M १६. ०भिच्छि० D.

१७. तं प्र० M. १८. आयस्या जङ्घन्या समयोजयतम् Sy. आयसो जङ्घा तस्यै दातुं सम्यगगच्छतम् Sk.

१९. V. Mādhava ignores नासत्या

२०. शयु० is suggested for शय०

काव्यस्योशनसः । सुस्तोत्रं प्रति तच्छ्रवणेच्छया । कस्मिन् । असुरनिलये । गन्तारौ युवामसुरैर्जले
निस्रातं रेभं तस्मिन्नसुरपुरे । दशमे । अहनि जलात् । उदूपयुः । यथा हिरण्यस्य पूर्णम् । कलसम् ।
निस्रातं तद्वत् ।

उत्तरा व्याख्यातप्राया

युव च्यवानमधिना जरन्तु पुनर्युवानं चक्रथुः शचीमिः ।

युवो रथं दुहित्वा सूर्यस्य सह श्रिया नासत्यावृणीत ॥१३॥

युवं च्यवानम् इति श्रिया कान्त्या सहितेति ।

युवं तुप्राय पूर्येभिरेवैः पुनर्मुन्यावंमवतं युवाना ।

युवं मुज्युमर्गसो निः समुद्राद्विभिरुहयुर्ध्वजेमिरसैः ॥१४॥

युवं तुप्राय । युवम् । तुप्राय मुज्यो पित्रे । प्रत्नैर्भवतोगमने । पुन पुन स्तोतव्यौ ।

प्रभवतम् । युवानो ! युवं तत्पुत्रम् । मुज्युं समुद्रमध्ये विपन्ननौकम् । समुद्रस्यात् । उदकात् ।

१ सु is omitted by P and D

२ यद्वा । शयुत्रा इत्येतद्विक्रान्तोविशेषणम् ।

शयुनाम्नस्त्रायफो मुवाम् Sy

शयुत्रा शयने Sk.

३ अन्यत्रापि क्वापि गच्छन्तादित्यर्थः Sk.

४ रेफम् P रयम् M

५ यस्मिन्नेव स्तुति श्रुता ततो बलमे Sk

६ उदूपयु P

उत्स्रापोपयुः । धपि प्रकिरणार्थः ।

विकीर्णवन्तो स्य Sk.

७ यथा हिरण्यपुरितं कलशं भूम्यां निकृष्टं
सर्वैर्बुधैर्नितं कश्चिन्नवमित्त उद्धरति Sy

८ इवशाब्दोऽत्र पदपूरणः । हिरण्यस्य
कलशं निस्रातं सप्तम् Sk.

९ V Mādhava ignores कृपणा ।

अदिवना

१० ऋत्सहस्रकल्पया सम्पदा कान्त्या वा
सह Sy

* समुद्रात् । विभ्रमिः । उदूपयुः PP

११ युवाम् Sy

१२ पितृशाब्दोऽयं सोऽयमित्यनिसम्बन्धात्
पुत्रे प्रयुज्यते । षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । तुप
पुत्रस्य मुज्यो Sk.

१३ Omitted by M.

मुज्योर्भक्तस्य सम्बन्धिनः Sy

१४ Omitted by D भवतो P

१५ स्तुत्यं प्रति गन्तुमि स्तोत्रं Sy

पात्ननं कामैर्वा । यस्मात्पूर्वं पाप्मि
वन्तो कामान् वा सम्पादितवन्तो तस्मा
दित्यर्थः Sk.

१६ ०भ्या M

यथा मुज्योः समुद्रगमनात्पूर्वं युवां स्तोत
व्यौ तथा पुनरपीशानीं स्तोतव्या-
वभवतम् Sy

काम्यौ वा Sk.

१७. दुःखानां यावदितारौ Sy

१८ ०षं नौ० P

१९ प्रौढोवकमुक्तात्समुद्रात् Sy.

गन्तृभिः^१ । ऋजुगामिभिः^२ । अश्वैस्ततः^३ । उदूहयुः^४ ।

अजोहवीदश्विना तौग्र्यो वां प्रोळहः^५ समुद्रमन्व्यथिर्जगन्वान् ।

निष्टमूहयुः^{*} सुयुजा रथेन मनोजवसा वृषणा स्वस्ति ॥१५॥

अजोहवीत् । आहूतवान् । अश्विनौ । तुग्रपुत्रः । वाम् । समुद्रमन्व्यस्थम् ? (०मध्यम्) ।
प्रापितः^५ । विपन्नायामपि^६ भवदाश्रयाद् यथा गतस्ततः । तम् । निरूहयुः^७ । सुयुक्तेन । रथेन ।
मनोवेगेन^८ । वर्षितारौ^९ । अविनाशम्^{१०} ।

अजोहवीदश्विना वर्तिका वामास्नो यत्सीममुञ्चतं वृकस्य ।

वि जयुषा ययथुः सान्वद्रैर्जातं विष्वाचो अहतं विषेण ॥१६॥

अजोहवीत्^{११} । आह्वयत्^{१२} । अश्विनौ । दूत्यर्थं गच्छन्ती^{१३} । वर्तिका । वाम् । यदा युवाम् ।
आदित्यस्य वृकभूतस्य^{१४} । आस्यात्^{१५} । हस्तेन ताममुञ्चतम्^{१६} । जयशीलेन रथेन^{१७} । पर्वतस्य^{१८} । सानु ।

१. वयः पक्षिणः । तत्सदृशः Sk.

२. शीघ्रगतियुक्तैः Sy.

३. निरूहयुर्निर्गमय्य पितृसमीपं प्रापित-
वन्तौ । तदानीं पुनरप्यतिशयेन स्तोतव्यौ
जातावित्यर्थः Sy. प्रापितवन्तौ ।
तदमुत्तारितवन्तावित्यर्थः Sk.

* निः । तम् । ऊहयुः । PP.

४. पित्रा प्रापितः समुद्रमन्विं जगन्वान् Sy.
समुद्रं जगन्वान् गतः । समुद्रे निमग्न
इत्यर्थः Sk

५. प्रापितः P. D.

विपन्नया नावा प्रक्षिप्त इत्यर्थः Sk.

६. नावि is suggested to be after
विपन्नायामपि
उदके निमग्नोऽपि. . . व्यथां पीडामप्राप्त
एव सन् Sy.

७. जलाभिर्निर्गमय्य युवां पितृगृहं प्रापितवन्तौ
Sy.

८. मनोवद् वेगयुक्तौ Sy.

९. अन्तर्णीतमत्वर्थमिदम् । स्वस्तिमन्तम् ।
अविनष्टजीवितमित्यर्थः Sk

१०. This stanza is omitted
by M

V. Mādhava ignores अव्यथिः

११. आदित्यो ऽपि वृक उच्यते । यदा वृङ्क्ते
... आह्वयदुषा अश्विनावादित्येनाभि-
प्रस्ता । तामश्विनौ प्रमुमुचतुः । इत्या-
ख्यानम् N. 5.21.

१२. अह्व० P M

१३. ऽन्ति P. M.

१४. चटकसदृशस्य पक्षिणः स्त्री Sy.
चटका Sk

१५. व P वा D

१६. वृकस्य Sy.

१७. वृकस्यावयवभूतात् । वृकेण प्रस्यमाना
सतीमित्यर्थः Sk.

१८. ऽशीलौ D.

१९. मेघस्य वा Sk.

शुनमन्धाय भरमहयत्सा वृकीरश्विना वृषणा नरेति ।

जारः कनीनइव चक्षदान ऋज्राश्वः शतमेकं च मेषान् ॥१८॥

शुनमन्धाय । सुखम् । अन्धाय । परिपूर्णम् । आजुहाव । सा । वृकी । अश्विना । वृषणा ।
नरेति परिदेवना सूक्तमामन्त्रितमुच्चैर्लौकिका वदन्ति तत्कृतोऽनिघात इत्युक्तम् । कन्याया
कुमार्या । पतिरिवान्धीभावात् प्राग् यस्यै स वृक्यै । शतम् । एकम् । च । मेषान् भक्षणाय । शकली-
चकार तस्या वृक्या प्रीत्यर्थं चक्षुराघत्तमिति ।

मही वामतिरश्विना मयोभूरुत स्रामं धिष्यया सं रिणीथः ।

अथा युवामिदहयत्पुरंधिरागच्छतं सीं वृषणाववोभिः ॥१९॥

मही वामूतिः । महती । युवयो । ऊति । अश्विनौ । सुखस्य भावयित्री । किञ्च मया ।

* नरा । इति । PP.

१. शत्रुजयलक्षणम् Sk

२. दृष्टिहीनाय तस्मा ऋज्राश्वयेच्छन्ती
सा वृकी Sy मह्यम् Sk

३. पोषणहेतुभूतं चक्षुरिन्द्रियेण निष्पाद्य
सुखम् Sy. भरम् । सप्तम्यर्थे
द्वितीया । भरे सङ्ग्रामे Sk.

४. अह्वयत् । आह्वानं सर्वत्र प्रापणार्थम् ।
अतस्तेन हेतुभूतेन फलमत्र प्रापणं लक्ष्यते ।
भविष्यति च काले लङ् । ... प्रापयि-
ष्यति । करिष्यतीत्यर्थः Sk.

५. अश्वयुक्तौ कृत्स्नं जगद् व्याप्नुवन्तौ
वा Sy.

६. कामानां वर्षितारावित्येवं सम्बोध्य Sy

७. नेताराश्विनौ ... आहूतवती Sy.

८. ०नासूत्तमामन्त्रिकमु० M

९. निपात P D. M.

१०. कनीनशब्दोऽत्र न कन्यावचनः कन्याया
जारत्वासम्भवात् । नच स कन्याया
सम्भवति भर्तुरभावात् । कन्यावचनत्वे
च नेदमाह्वानस्योपमानं सम्भवति । न
वक्ष्यमाणस्य क्षदनस्य । कन्याया जारेणा-

ह्वानस्य क्षदनस्य वाऽसम्भवात् । अत
इदं कनतेः कान्तिकर्मणो रूपम् । कनतीति
कनः कामयिता । कन एव कनीनः । ...
यथा जारः कामयिता कस्याञ्चित्
कमनीयायां सक्तस्तां नियमेनाह्वयति
तद्वदित्यर्थः । ऋज्राश्वो हि योगेश्वर्यात्
पूर्वमेव ज्ञातवान् । इयं वृकी अश्विनोः
कशा । सा ममान्धीभूतस्य मृते पितरि
शत्रुभी रुद्धस्य शत्रुजय करिष्यतीति Sk.

११. यथा प्राप्तयौवनः कामुको जारः
पारदारिकः सन् परस्त्रियै सर्वं धनं
प्रयच्छति Sy.

१२. तेनेदृशीं दुर्दशां प्राप्त इति Sy.

चक्षदानः । ... क्षद्विशसनार्थः ।
एतस्माद्धेतोर्विशसमान ऋज्राश्वः ।
शतमेकं च मेषान् । वृक्या आहारार्थं
ददाविति वाक्यशेषः Sk.

१३. क्षुरा० M.

† पुरंमूऽधिः । आ । अगच्छतम् । PP.

१४. महि P.

१५. युवयोः missing M.

१६. किञ्चा M.

स्तुत्यो । सह । विनाशाय । अय । युवाम् । इदम् । अह्वयत् । बहुधीर्वृकी युवामपि । रक्षणस्ताम् ।
आगच्छतम् ।

अधेनु दस्त्रा स्तुर्ये विपक्तामपिन्वत शयवे अश्विना गाम्
युवं शचीभिर्विमदाय जायां न्यूहयुः पुरुमित्रस्य योषाम् ॥२०॥

अधेनुं वरा । निवृत्तप्रसवाम् । दसंनीयी । चिरकालं तयामूर्ता स्थिताम् । गाम् । युवाम्
यवे । शयवे । अपिन्वतम् । प्रजाभि । विमदाय च । जायाम् । न्यूहयुः । पुरुमित्रस्य । दुहितरम् ।

१ अपिच हे विष्णवा । विष्णवा स्तुतिसङ्गणा
वाच सत्या स्तोतव्यो Sy
विष्णवा पाव । सत्या पुत्री । अयवा
धी प्रजा । एते वेष्टने । प्रजा वेष्टयित्री
सर्वायग्रहणसमर्था ययोस्तौ विष्णवो ।
अत्यन्तप्रशायित्वर्यं Sk

२ किञ्चानया स्तुत्या P D

३ स्वामं ध्यायितं पुरयं विदित्वाङ्गमभ्या
विकं सं रिणीय सङ्गतायवयं बुद्धय Sy
सङ्गन्मयय । केन ? सामर्थ्याद् द्वितीये
नाङ्गना । ऋणमप्यपाणं शक्नुय कर्तुं
मित्यर्थं Sk

४ अयत् P M

५ एय Sy

६ घोषा विदपसा वा रोगोपशमनार्थं
माहृतवती Sy
अथवा कसोयानपि हि पुरन्धि Sk.
पुरन्धि घट्टप्रज्ञा । कासी ? वधिमती ।
कृत एतत् ? सत्या अनौहवीसासत्या
Rv I 116 13 इति पुरन्ध्रस्य
वर्शमात् ।

७ ०भि वृकी M

८ वा० M

९ आगतवन्तो युवाम् । वधिमतीं
हिरण्यमहस्तप्रदानेन कवीवन्तं
वा त्रिकारुविययत्तर्वापंविषयज्ञानप्रदानेन

पालयन्तावित्यर्थं Sk.

१० V Mādhava ignores स्वामम् ।
सोम् । युष्णी ।

* स्तुर्यम् । विप्रसक्तम् । PP

११ ०नीयो ऽच० M.

१२ विशेषेण सक्तायवयां कृशावयवामित्यर्थं
Sy विविधं चायत्तन्नाम् । युवंसां
युद्धां चेत्यर्थं Sk.

१३ रयये P ऊयये M

१४ ०पियतम् P D

पयसाऽपूरयतम् Sy सेचितवन्तौ च ।
धेनुकां कृतवन्तावित्यर्थं Sk.

१५ आत्मीये कर्मिन् Sy

कर्मभिर्या Sk

१६ शत्रुनि सह मोदुमशक्ताय Sy

पठ्ठपथं चात्र घतुर्षी । विमवस्य
श्वये Sk.

१७ जाया P M adds गृह after जायाम् ।

१८ विमवस्य गृहं प्रापितवन्तो Sy

परिणीतमात्रां सेनापरिधुतेन तद्गृहं
प्रयुद्धवन्तौ Sk.

१९ मित्रग्रहणमत्र प्रवर्त्तनार्थम् । बहुमित्र
स्वजनस्य Sk

२० स्त्रियम् Sk.

२१ V Mādhava ignores अधेनुम्

यवं वृकेणाश्विना वपन्तेपं दुहन्ता मनुषाय दत्त्वा ।

अभि दस्युं वकुरेणा धमन्तोरु ज्योतिश्चक्रथुरार्याय ॥२१॥

यवं^१ वृकेण । अश्विनी । विकर्तनेन^२ लाङ्गलेन^३ भूमिं^४ कृपन्ती । यवं च सरस्वतीतीरे ।
वपन्ती । वृष्टिं चास्मै^५ । दुहन्ती । दस्युञ्च^६ । भयङ्कुरेणा^{१०}युधेन । धमन्ती । दुर्भिक्षापनयनेन^{११} विस्तीर्णम् ।
ज्योति^{१३} । चक्रथु^{१४} । मनवे^{१५} ।

* वकुरेण । PP.

१. युवं P.

वकुरो भास्करः । भयङ्कुरः । भासमानो
द्रवतीति वा . . . (यवमिव वृकेणाश्विनी
निवपन्ती) वृको लाङ्गलं भवति ।
विकर्तनात् । लाङ्गलं लगतेः । लाङ्
गूलवद्वा । लाङ्गूल लगतेः । लङ्गतेः ।
लम्बतेर्वा । अन्नं दुहन्ती मनुष्याय दर्श-
नीयी । अभिधमन्ती । दस्युं वकुरेण
ज्योतिषा वोदकेन वा । अर्यं ईश्वरपुत्रः
N. 6.25. 26.

२. कर्षकैः Sy.

३. भूमिं M.

४. कृषवन्तो M.

प्रकिरन्ती । . . . अथवा वपिरन्तर्णीतण्यर्थः ।
मनुष्यायेत्यपि मनुष्यपर्यायः । यवादि-
धान्यं कर्षकैर्वपन्ती वृष्ट्युदकं च क्षार-
यन्ती मनुष्यस्यार्याय Sk

५. यवयं M.

यवाद्युपलक्षितं सर्वं धान्यजातम् Sy.

यवग्रहणमत्र प्रदर्शनार्थम् । यवादिधा-
न्यम् Sk.

६. कृष्टदेशे Sy.

७. इषम् । अन्ननामैतत् । तत्कारणभूत
वृष्ट्युदकम् Sy.

अन्नहेतुभूतं च वृष्ट्युदकम् Sk.

८. मेघात्क्षारयन्ती Sy.

क्षारयन्ती Sk.

९. दस्युञ्च D. M

उपक्षयकारिणमसुरपिशाचादिकम् Sy.

अनार्यं रक्षःपिशाचादिकम् Sk.

१०. वकुरो भासमानो वज्रः । तेन Sy.

ज्योतिषा वा Sk

११. धूमन्ती P. D.

अभिघ्नन्ती Sy.

अभिघ्नन्तः Sk.

१२. विकीर्ण P. D.

१३. त्वकीयं तेजो माहात्म्यम् Sy.

प्रभालक्षणम् । . . . वपनवृष्टिदोहनदस्यु-
हननैस्त्रिभिः कर्मभिर्महाप्रभावी युवा
जाती साधूनामनुग्रहार्थमित्यर्थः । अथवा
अभिदस्युमिति दस्युशब्देनोपलक्षणत्वाद्
दुर्भिक्ष उच्यते । वकुरशब्देनापि महान्
वृष्ट्युदकसमूहः । ज्योतिशब्देनापि
सुभिक्षमिति । महत्त्वाद् भयङ्कुरेण
वृष्ट्युदकसमूहेनाभिघ्नन्ती विस्तीर्ण
सुभिक्षं कृतवन्ती कुरुथो युवामार्यस्यार्या-
येत्यर्थः Sk.

१४. दर्शितवन्तावित्यर्थः Sy.

यद्वा । त्रिविधकर्माचरणेनार्याय विदुषे
मनवे विस्तीर्णं सूर्याख्यं ज्योतिश्चक्रथुः
कृतवन्ती । जीवन् हि सूर्यं पश्यति ।
तद्धेतुभूतानि त्रीणि कर्माणि युवाभ्या
कृतानीति भावः Sy.

१५. V. Mādhava ignores मनुषाय ।

दत्त्वा । अभि

आथर्वणायाश्चिना दधीचेऽर्घ्यं शिरः प्रत्यैरयतम् ।

स वां मधु प्र वीचदृतायन्त्वाष्ट्रं यदस्रावपिकृष्यं चाम् ॥२२॥

आथर्वणाय । अथर्वण पुत्राय । अश्विनौ । दधीचे । अश्वस्य । शिरसिष्ठत्वा । प्रत्ययसप्तम् ।
अथ तेन शिरसा स । युवाभ्याम् । मध्वाऽर्घ्यं परं ब्रह्म । प्रावोचत् । यज्ञमिच्छन् संहितमपिवा प्रतिज्ञां
सत्यां कर्तुमिच्छन् । त्वष्टा शिल्पविद् भवति स च नूनमेतद्देव यदश्विन्यामसौ प्रोवाच । कस्य
शिरसोरप्ययोऽपिकृष्यस्तस्य विदिरुष्टस्य यत् स घाननिमित्तं तदपिकृष्यं छिन्नस्य शिरसः प्रति
सन्धानोपायभूतं मध्विति ।

सदा कवी सुमतिमा चके वां विश्वा धियो अश्विना प्रावतं मे ।

अस्मे रुधि नासत्या बृहन्तमपत्यसाचं श्रुत्यै रराथाम् ॥२३॥

सदा कवी । सदा । मघाश्विनौ । युवयोरहम् । प्रमतिम् । कामये । सर्वाणि । कर्माणि ।

* वोजत् । अतःप्यनु । PP

१ वृष्टघर्षे अनुधी । अथर्वण पुत्रस्य Sk.

२ तदीयं मानुषं शिरः प्रच्छिद्यान्यत्र
विभाषाशब्देन शिरसा तनुषि समयो
जयतमित्यर्थं Sy

उपगमितवस्तौ युवाम् । आहितवस्ता
वित्यर्थं Sk.

३ मध्वा० M

युवाभ्यां प्रवर्ग्यविद्यां मधुविद्याञ्च
वक्ष्यामीति पुरा कृतां प्रतिज्ञाम्
सत्यामात्मन इच्छन् मधुविद्याम् Sy

४ प्रवो० P D

५ अतः सत्यम् । तदेव ब्रह्म तदुच्यते
रिच्छन् Sk

६ सत्या P ७ त्वाष्ट्रा P

त्वष्टुरिन्द्रास्तम्भम् Sy

त्वष्ट्रा वृष्टत्वात् त्वाष्ट्रम् । त्वष्ट्रा
ज्ञातमेव यवित्यर्थः । अथवा
त्वाष्ट्रं यवित्यश्वशिरसो विज्ञेयं न
ब्रह्मण्यम् । त्वष्ट्रेत्यत्रेन्द्र उच्यते दाम्नां
तनुकृतत्वात् । युवाभ्यां धार्यणावति

मिहितं दाम्नां तनुकृतत्वेन वृष्टं
यच्छिरो गुह्यमपि युवयोरित्यर्थः Sk.

८. Omitted by P

९ ०तद्व D १० यश्वि० P

११ ०रसौरभ्ययो० P D M.

१२ वां युवयोः सन्धान्य यवपिकृष्यं
छिन्नस्य यज्ञशिरसः कस्यप्रवेशेन पुनः
सन्धानभूतं प्रवर्ग्यविद्यास्यं एह्यं तदपि
वां युवाभ्यां प्रावोचवित्यर्थः Sy
गुह्यम् । वां युवयोः । युवां न कस्मैचिद्
ब्रूयमित्यर्थः Sk.

१३ छन्नस्य P

१४ V Mādhava ignores बहो ।
चाम्

† कवी इति । PP

‡ अस्मे इति । PP

१५ कत्याणीमनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् Sy
भक्तानुग्रहात्मिकां शोभनां बुद्धिम् Sk

१६ युवयोरनुग्रहो भवेयमित्यर्थः कामय
इत्यर्थः Sk.

१७ प्रता कर्माणि वा Sk

अश्विनी । प्रावत्म् । मे । अस्मभ्यम् । घनम् । नासत्यी । महत् । अपत्याना सम्भर्तृ^१ । श्रवणनिमि-^२
त्तम् । प्रयच्छत्^३म् ।

हिरण्यहस्तमश्विना रराणा पुत्रं नरा वधिमत्या अदत्तम् ।
त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तमुज्जीवस ऐरयतं सुदानू ॥२४॥

हिरण्यहस्तम् । हिरण्यहस्त नाम । अश्विनी । रममाणी ! पुत्रम् । नेतारी । वधि-^४
मत्या । अदत्तम् । श्यावञ्च कुष्ठिनमृषि कुब्जम् । अश्विनी । त्रिधा । छिन्न सन्वाय । जीवनार्थं^५
पुनरपि । उत्थापितवन्ती । शोभनदानौ ।

एतानि वामश्विना वीर्याणि प्र पूर्याण्यायवोऽवोचन् ।
ब्रह्म कृण्वन्तो वृषणा युवभ्यां सुवीरासो विदथमा वदेम ॥२५॥

एतानि वाम् । एतानि । युवयो । अश्विनी । वीर्याणि । पूर्वकालकृतानि । सम्प्रतितना ।^६
प्रावोचन् । स्तोत्रम् । कृण्वन्त । वर्षितारौ ! युवाभ्याम् । अथाभिलषितमाशास्ते । सपुत्रा वयम् ।

१. अपत्यैः पुत्रादिभिः समवेतम् Sy.

अपत्यसहितमित्यर्थः Sk. .

२. ०भक्तृ M.

३. प्रशंसनीयमुत्कृष्टम् Sy.

श्रुतं प्रख्यात लोके Sk.

४. V. Mādhava ignores आ ।

* सुदानू इति सुदानू । PP.

५. दातारौ वा Sy. ददतौ Sk.

६. एतत्सञ्ज्ञायै ब्रह्मवादिभ्यै Sy.

७. कस्मै ? प्रकृतत्वाद् वधिमत्यै । तस्या
एवात्र वधिमत्यायव्यवहितदानसम्बन्धे
सम्भवति नरापदव्यवहितपुत्रकस्य सम्ब-
न्धस्यान्याय ? (०य्य०)त्वाद् दान-
सम्बन्धे चतुर्थ्या न्याय ? (०य्य०)त्वात्
संहितायाश्च तुल्यत्वाद् वधिमत्या इति
चतुर्थ्यन्ते पदे कर्तव्ये यत्पदकारेण
षष्ठ्यन्तं पदं कृतं तत्र तस्याभिप्रायः
पर्येष्यः Sk.

८. Omitted by D.

९. ०मृषि D.D. adds न after ऋषिम् ।

अग्नेः पुत्रस्य घोरस्य ज्येष्ठपुत्रम् Sk.

१०. विकस्तिरत्रच्छेदनार्थः । विविधं
छिन्नम् Sk.

११. त्रिभिः प्रकारैः । जङ्घयोर्मध्ये शिरसि च
... श्यावम् Sk.

१२. छन्नं M.

१३. बद्धाय P.

१४. असुरैस्त्रेधा खण्डितं शरीरं पुनरेकी-
कृत्योदगमयतमित्यर्थः Sy.

पुनरुज्जीवितवन्ती युवामित्यर्थः Sk.

१५. वा P.

१६. वीरकर्माणि Sy; Sk.

१७. ०कालौक्यं P.

१८. मनुष्या मदीयाः पित्रादयः Sy.

मनुष्याः सर्वे स्तोतारः Sk.

१९. वर्षितारो P. वर्षितारो M.

गृहं प्राप्य पुत्रादीन् । आश्वमेमेति सूक्तंऽस्मिन् प्रकारान्तरेणापदानान्यदशिवनोरुक्तानीति ।

L. 118

आ वां रथौ अश्विना श्येनपत्वा सुमृळीकः स्ववां यात्वर्वाह ।
यो मर्त्यस्य मनसो जवीयान्त्रिवन्धुरो वृषणा वातरंहाः ॥१॥

आ वां रथः । अश्विनौ ! श्येनैरस्वैः पतन् । युवयो । रथः । सुसयिता । धनपूर्णा । अस्म
दभिमुखः । आगच्छतु । यः । मर्त्यस्य मनसोऽपि वेगवत्तरो मनुष्यो यदाश्विनौ चिन्तयित्वा विरत-
मतिर्मवति सतः प्रागेवागच्छति मनसो जवीयान् । त्रिवन्धुरः । वपितारो ! वातवेगः ।

त्रिवन्धुरेण त्रिवृता रथेन त्रिचक्रेण सुवृता यातमर्वाक् ।
पिन्वतु गा जिन्वतुमर्वतो नो वर्धयतमश्विना वीरमस्मे ॥२॥

त्रिवन्धुरेण । त्रिसन्धानेन । प्रउगाकारेण । त्रिचक्रेण । क्षोभनवर्तनेन । आगच्छतम् ।

१ यज्ञम् Sy सप्तम्यर्थे द्वितीया । यज्ञे Sk.

२ आभिमुख्येन स्तुतीरुच्चारयाम । यद्वा
विषयं वेद्यन्तमतिपि तदपेक्षित
प्रदानेनावदेमाभिमुख्येन त्रिपपूर्विकां
वाचमुच्चारयाम Sy

३ ०नेत्रि M. ४ सूत्रे ० P

५ ०रेण वदानाद्यश्वि ० P ०णोपा०
०रेणोपादानादश्वि M.

६ इति omitted by M.

७ Ms D puts the figure
॥११७॥ here to indicate the
end of one hundred and
seventeenth hymn No such
number is given in P and M.

८ श्येनेत्यश्वनाम । क्षन्तनीयगमनैरश्व-
पतन् । यद्वा श्येनः पत्नी । स इव प्रीत्य
पतन् Sy श्येनसवृत्तौ अश्वीयं
पतति गच्छति स श्येनपत्वा Sk.

९ अस्मभ्यं यद्द्वयं धनं तेन सहैत्यर्थः Sk.

१० ०क्तम् D

११ तद्यथा वेगेन कृत्स्नं जगद् व्याप्नोति

ततोऽप्यतिसायेन क्षणमाघ्रायेव सर्वं
जगत्पर्यटतीत्यर्थः Sy

१२ मनोऽपि M.

१३ Omitted by P

१४ ०ति स० P

१५ वन्धुरं वेष्टितं सारथेः स्थानम् । त्रिप्र-
कारेण वन्धुरेण युक्तः Sy
त्रिसारथिस्थानम् Sk.

१६ कामानाम् Sy

१७. अनेनाप्रतिहतगतित्वमुष्यते । स रथ इति
पूर्वब्रह्मण्यः Sy

* सुवृता । आ । यातम् । PP

† अस्मे इति । PP

१८ वन्धुरं सारथिस्थानम् । त्रिप्रकार
वन्धुरोपेतेन Sy त्रिसारथिस्थानेन Sk.

१९ उगा० P त्रिधा वर्तमानेन Sy
त्रिभिश्चक्रेवर्तते गच्छतीति त्रिवृत् । तेन
त्रिवृता स्थेन रथेन Sk.

२० त्रिय० M २१ ०नाय० P M
क्षोभनं गच्छता Sy सुगमनेन Sk.

अभिमुखम् । निर्गमयतम्^१ । अस्मभ्यम्^२ । पगून्^३ । प्रयच्छतम् । अश्वान् । वर्धयत च । अश्विनौ ।
पुत्रम्^४ । अस्माकम्^५ ।

* प्रवद्यामना सुवृता रथेन दस्त्राविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।

किमङ्ग वां प्रत्यवर्तिं गमिष्टाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥३॥

प्रवद्यामना । शीघ्रगमनेन । सुवृता । रथेनागत्य । इमम् । स्तोत्रम् । शृणुतम् । आद्रिय-
माणस्य । किम् । अङ्ग । युवाम्^{११} । मनुष्याणाम्^{१२} । दारिद्र्यम्^{१३} । प्रति । गन्तारी । वदन्ति । अश्विनौ ।
पुरा जाता । मेधाविनस्तथा सत्यागच्छतमिति^{१४} ।

आ वां श्येनासौ अश्विना वहन्तु रथे युक्तास आश्वः पतुङ्गाः ।

ये अप्तुरो दिव्यासो न गृध्रा अभि प्रयो नासत्या वहन्ति ॥४॥

आ वा श्येनासः । आवहन्तु । वाम्^{१५} । अश्वा । अश्विनौ । अश्वाना^{१६} । पतनशीला ।

१. पयसा पूरयतम् Sy.
- सेचयतम् । घेनुकाः कुरुतमित्यर्थः Sk.
२. अस्मदीया गाः Sy गाः Sk
३. प्रीणयतम् Sy; Sk
४. पुत्रपौत्रादिम् Sk.
५. V Mādhava ignores रथेन ।
- * प्रवत्स्यामना । PP.
६. प्रपद्यमाना P. प्रपद्या०D. प्रवद्या०M. प्रवत् इति गतिकर्मा । यान्ति देवता यस्मिन् स यामा यज्ञः । यज्ञानां गन्ता प्रवद्यामा Sk.
७. शोभनवर्तनेन Sy.
८. ०त्य मं P.
९. स्तुतिलक्षणामिमां वाचम् Sy शब्दम् Sk.
१०. अद्रेरभिषवप्राणः Sk.
११. किंशब्दः प्रदर्शनफलप्रश्ने वर्तते । किं न कथयन्ति ? कथयन्त्येव सर्वे । तथा सत्यागन्तव्यमिति Sy.

१२. क्षिप्रम् Sk
१३. स्तोत्रणाम् Sy.
१४. तत्परिहर्तुं...गन्तूतमौ. कथयन्ति Sy अवर्तिम् । तृतीयार्थे द्वितीया । अवर्तन्या-ष्मार्गेणापि Sk.
१५. प्रतीत्येष उपेत्येतस्य स्थाने । अतिशये-नोपगन्तारौ यज्ञान् Sk. नैव हि युवां क्षिप्रमुपगन्तारौ यज्ञाना यावदस्मद्यज्ञमुक्तमात्रेण नागच्छथ इत्यर्थः Sk.
१६. V. Mādhava ignores दस्त्रौ
१७. श्यो० P.
१८. अस्मान् प्रति Sk.
१९. युवाम् Sy.
२०. शंसनीयगमनाः Sy. श्येनसदृशाः Sk
२१. क्षिप्राः Sk.
२२. ०न्तु भावश्वा अश्रुवा अश्विनाः प० P. ०ना प० D. अश्वनामैतत् । अश्वाः Sk.

रये । युक्ता । ये । उदनेस्य प्रेरयितार । अन्तरिक्षास्याः । गुद्रा इव । युवां हविलक्षणमक्षम् ।
प्रति । नासत्यो । वहन्ति ।

आ वां रथं युवतिस्तिष्ठदत्र जुष्ट्वी नरा दुहिता सूर्यस्य ।

परि वामश्चा वपुषः पतद्ग्रा वयो वहन्त्वरुपा ध्रुमीके ॥५॥

आ वां रथम् । सूपदुहिता स्वयंवरे । युवयो । रथम् । नरो । अतिष्ठत् ।
पर्यावहन्तु । याम् । अरवा । उदवात् समुद्रात् । गमनशीला । पतनशीला । आरोषमाना ।
अन्तिवै ।

उत्तग निगदसिदेति ।

उद्वन्दनमैरत दसनाभिरुद्रेम दंसा वृषणा शर्चीभिः ।

निष्टोऽय पारयथः समुद्रात्पृन्ध्यवान चक्रथुर्वुवानम् ॥६॥

- १ सारथिना वहनप्रवेने घोजिता Sy
२ आप इय स्वरोपेता Sy
आपोऽन्तरिक्षम् । सत्र स्वरितारो (र)
स्वारयितारो (रो) वा मेघस्य । अथवा
आप उदकानि । सत्र स्वरितारो (र) Sk
३ शीघ्र गच्छन्तः Sy
४ प्रापयन्ति । तावुशा इति पूषत्र
सम्बन्धः Sy
५ सूपप्रीत्या P D M
६ नो M
मेतारो ! Sy मनुष्याकारो ! Sk
७ ०च्छन् P
आरुद्धवती Sy
आजो जिता सती, आरुद्धेत्यर्थः Sk
८ परिप्रापयन्तु Sy, Sk.
९ युवाम् Sy; Sk
१० अद्यु भ्यास्तौ । भ्यान्तारः Sk.
११ वपुषिरिति रूपस्य शरीरस्य वा नाम
धेयम् । तद्वन्तः Sy
वपुषिरिति रूपनाम, इह चान्तर्णीत

- मत्त्रयम् । वपुष्मन्तो रूपवन्तः Sk
According to Nig L 12
वपु is a Synonym of उदक
१२ यय पक्षितवुशा शीघ्रा Sk.
१३ उत्पतनसमर्षा Sy
पतद्ग्रा । अश्वनामतत् । अरवा Sk.
according to the order of
the text V M Should have
explained the words पतद्ग्रा
वय 25 पतनशीला । गमनशीला ।
He however reverses the
order
१४ हिसकरहिता वा Sy
अरुपतीति पतिकर्मा । गमनशीला Sk
१५ ०च्छन् P
गुह्यसमीपे Sy अस्तमे यागकाले Sk.
१६ V Mādhava ignores युषति ।
अत्र । जुष्ट्वी ।
* नि । तौष्यम् । PP
† पुषरिति । PP

युव श्वेत पेदव इन्द्रज्वृतमहिहर्नमश्विनादचमश्वम् ।

जोहूर्त्रमर्थो अभिभूतिमुग्र सहस्रसां धृषण वीळ्वर्ङ्गम् ॥६॥

युव श्वेतम् । युवाम् । श्वेतवर्णम् । पेदवे राज्ञे । इन्द्रेण । इन्द्रेण प्रेरितम् । धृषणां हन्तारम् । अपवम् । अश्विनो ! अवतम् । अरेरर्थं सङ्ग्रामेषु । आह्लातव्यम् । अभिभूतिवारम् । अप्रसह्यम् । सहस्रस्य घनस्य सम्भक्तारम् । कामानां धर्षितारम् । दृडाङ्गम् ।

ता वा नरा स्ववसे सुजाता हवामहे अश्विना नाधमानाः ।

आ न उप वसुमता रथेन गिरौ जुपाया सुविताय यातम् ॥१०॥

ता वा नरा । ताः । वाम । रक्षणार्थम् । घोभनजातो ! सुष्टु । हवामहे । अश्विनो ! याचमाना । आगच्छतम् । अस्मान् । घनवता । रथेन । स्तुती । सेवमानो । अभ्युदयार्थम् ।

आ श्वेनस्य जवसा नूतनेनास्मे यात नासत्या सजोषाः ।

हवे हि वामश्विना रातहच्यः शश्वत्माया उपसो व्युष्टौ ॥११॥

आ श्वेनस्य । आयातम् । श्वेनस्य । वेगेन । नूतनेन । अस्मान् प्रति । नासत्यो । सहिषो ।

* वीळ्वर्ङ्गम् । PP

१ इन्द्रेण is redundant

२ इन्द्रेण युवाभ्यां गमितं बलमित्यर्थः Sy
इन्द्रमित्य गन्तारं धातून् प्रति Sk.

३ हि गतो । धीर्याप ? (व) सेपावगन्तुरपि
शश्वोरहिनाभ्यो धातुरस्य हन्तारम् Sk.

४ Omitted by P and D

५ अतिशयेन सङ्ग्रामेष्वह्लातारम् Sy

६ अप्रसंगह्यम् P

उद्युर्णम् । धीर्यवन्तमित्यर्थः Sy

७ सहस्रस्य P

सङ्ग्रामसहस्राणां तन्निमित्तभूतघन
सहस्राणां वा Sk.

८ वातारं वा Sy

९ सेक्तारं युवानमित्यर्थः Sy रेतस्तेष्वन
समर्थं तदर्थं बलवन्तं धेत्यर्थः Sk.

१० यौ सुजातो सुजग्मानो तौ युवाम् Sk.

११ द्वितीयार्थं चतुर्थी घोभनमव
स्तर्यं पालनं वा Sk.

१२ घनं याजमाना वयं स्तोतारः Sy

१३ स्वां M. १४ धवता P
अस्मभ्यं विस्तितेन घनेन तद्वता श्वेन Sk

१५ सुष्टु प्राप्तव्याय घनाय सुशाय वा Sy
सुविताय सुगताय यागकर्मणे प्रजायै
वाग्माकम् Sk.

१६ V Mādhava ignores नरा । उप ।

† अस्मे इति । PP

१७ वृत्तनीयं गच्छतोऽवस्य Sy

१८ प्रत्ययेण वेगेन सहितौ Sy

यावृषः प्रथमोऽभ्यान्तस्य श्वेनस्य वेग
स्तावृषेण वेगेनेत्यर्थः Sk

१९ अस्मानित्यर्थः N 6 7

२० समानप्रीतिपुक्तौ Sy

सन्धोयाः सम्प्रीयमानावित्यर्थः Sk.

ह्वयामि । हि । वाम् । अश्विनौ । दत्तहविष्क । नित्याया । उपस । व्युच्छने ।

I.119.

आ वां रथं पुरुमायं मनोजुवं जीराश्वं यज्ञियं जीवसे हुवे ।

सहस्रकेतुं वनिनं शतद्वंसुं श्रुष्टीवानं वरिवोधामभि प्रयः ॥१॥

आ वां रथम् । युवयो । रथम् । बहुप्रकारनिर्माणम् । मनोवेगम् । क्षिप्राश्वम् । यजाहम् ।
जीवनायाहम् । अहमाहुवे । अनेककेतुमालाकृतानेकक्षुद्रकेतुम् । भजनवन्तम् । बहुवनम् ।
क्षिप्रवन्त क्षिप्रमेव स्तोतृणामभिगन्तारम् । धनस्य दातारम् । हविलक्षणमन्नम् । प्रति ।

ऊर्ध्वा धीतिः प्रत्यस्य प्रयामन्यधायि शस्मन्त्समयन्त आ दिशः ।

खदामि धर्मं प्रति यन्त्यूतय आ वामूर्जानी रथमश्विनारुहत् ॥२॥

ऊर्ध्वा धीतिः । भवतोरस्य रथस्य । गमने । मदीया वाक् । ऊर्ध्वा ।

१. P. and D. repeat ह्वयामि
२. हिर्हेतौ । हि यस्मादेवं तस्मादायात-
मित्यर्थः Sy. ३. ०विस्कः P.
युवाभ्यां दातव्येन हविषा युक्तः Sy.
४. नित्यो य P. कालात्मकतया
नित्यायाः Sy. ५. ०से M.
६. विवासनसमये Sy.
उपस उदयवेलायामित्यर्थः Sk.
७. Ms. D. puts the figure ॥११८॥
here to indicate the end of
one hundred and eighteenth
hymn. No such number is
given in P. and M.
- * शतद्वंसुम् । श्रुष्टीश्वानम् । वरिवः
श्वाम् । PP.
८. युवयोः । रथम् । omitted by
P. and D
९. ०रैनि० D. बहुविधाश्चर्यम्,
बहुविधकर्माणं वा Sy बहुप्रज्ञम् Sk.
१०. मन इव शीघ्रं गच्छन्तम् Sy.
११. यज्ञेष्वाम्हातुमहम् Sy.

१२. आहतो मां जीवयिष्यतीत्येवमर्थमि-
त्यर्थः Sk.
१३. ०वा M.
१४. अनेकध्वजम् । सहस्रस्य धनस्य केत-
यितारं ज्ञापयितारं वा Sy
सहस्रपताकम् Sk.
१५. सम्भजनवन्तम् is suggested for
भजनवन्तम् ।
वनमित्युदकनाम । तद्वन्तम् Sy वनमु-
दकम् । तद्वन्तम् । सम्भजनवन्तं वा Sk.
१६. क्षिप्रं सम्भजमानम् । यद्वा सुखवन्तम् Sy.
१७. अभिलक्ष्य Sy.
- † प्रति । अस्य । प्रयामनि । अधायि ।
शस्मन् । सम् । अयन्ते । PP
१८. ०स्याग० P. D.
१९. अस्मदीया बुद्धिः Sy. धीतिः स्तुत्येषु
धीयमानत्वात् स्तुतिरुच्यते Sk.
२०. उन्मुखा Sy. ऊर्ध्वत्वेनात्र व्यापाराभि-
मुख्यं लक्ष्यते । स्तुतेश्च व्यापारो
युवाभ्यां सम्बन्धः । तवभिमुखी Sk.

प्रत्यधायन्तरिसे निहितेत्यर्थस्तथा गते सति मया । दांसने त्रिममाणे । सर्वा दिधास्तच्छयणार्थम् । सङ्गता आसस्तप्राहमादिवनम् । धर्मास्यं हृषि । स्तोत्रे स्वदयामि । मस्तद्वच तच्छयणार्थम् । प्रतिपन्ति । तमिमं भवतो । रयम् । ऊर्जाती नाम सूर्यस्य दुहितो । पुराऽऽस्तवती ।

स यन्मिथः पस्पृधानासो अगमंत शुभे मखा अमिता जायवो रथो ।

युवोरहं प्रवृणो चैकित्ते रथो यदाश्विना वहथः सूरिमा वरम् ॥३॥

सं यन्मिथः । यदा । कल्याणे । युवे । परस्परं स्पर्धमानां दातारः । बहवो यज्ञशीला यजमानाः । जयशीलाः । मिथः । सममत । तदानीं युवयो । एव । रथः । युवाये ।

१ प्रतिपन्तेऽत्र पाठ्यर्थानुवाची । दधाति धारणार्थे । पापंते । स्तोत्रमि त्रिव्यत इत्यर्थः Sk.

२ ०धायन्त० M प्रत्यस्पायि Sy

३ प्र इत्येय आ इत्येतस्य स्थाने । आगमने सति । आगतेऽस्मिन् रय इत्यर्थः Sk.

४ दा० P स्तयने Sy

५ दास्मङ्गासतनम् । चतुर्ध्यादिघाप्र लुक् । आत्ताये च Sk.

६ तदनन्तरं विदो देष्टव्याः स्तुतयोऽपि समयन्ते इदियम्यां सङ्गच्छन्ते Sy

७ सर्वा आशाद्वच प्रतिप्रहीतुं सर्वत आगच्छन्तीत्यर्थः Sk.

८ धर्मं महावीरस्यं, यद्वा क्षरणशीला ष्यादिकं हृषिः स्वावूकरोमि Sy धर्ममिति यज्ञनाम । यज्ञम् Sk.

९ धर्मास्यं हृषिः स्तोत्रेः missing M यज्ञस्य धास्यवनासम्भयात् स्वविः करोत्यर्थः । करोमि Sk.

१० अदितारो रक्षका ऋत्विजश्च प्रतिपन्ति । धर्मं प्रति गच्छन्ति संस्कारार्थम् Sy

ऊतपस्तर्पणानि । सोमेन युवां तर्प्येय इत्यर्थः Sk

११ प्रति । कर्मप्रवचनीयोऽयम् । युवां प्रति Sk.

१२ ऊर्जाति P ऊर्जाती M अस्तवती Sk.

१३ आजो जिता सती Sk.

१४ V Mādhava ignores आ

१५ संयान्मथः P संयमीषः D

१६ P and D add यत् before यदा ।

१७ शुभे शोभनाय धनाय Sy

शुभ उवकार्यम् Sk.

१८ स्पर्धमाना इव । युष्मदीया अश्वाः सममत रथे युक्तास्तन्तो मेघं प्रति सम्भयगच्छन्ति Sk.

१९ बहुवचः P अथवा धलेनापरिमिताः । महाबला इत्यर्थः Sk.

२० यज्ञस्य युष्मदानयनेन वृष्टिद्वारेण वा कर्तारः Sk.

२१ यज्ञशीला M.

२२ अथवा यद् रणे, इति समानाधिकरणे । मिथः पस्पृधानास इत्यादिभिरपि योद्धार उच्यन्ते नादवाः । यस्मिन् सङ्ग्रामे परस्परं स्पर्धमाना योद्धारः सङ्गच्छन्ते । शुभे शोभायम् । जयार्थमित्यर्थः । मजा अमिता जायवश्च Sk.

२३ मथः P च M.

२४ ०धतम् D

२५ प्रकथ्येण सम्भजनीये भूतमे Sy मिन्ने वेद्ये Sk.

बद्धे । गच्छन् । अस्य । शर्पेन प्राप्तव्यं काष्ठमित्यर्थं । युवयो । पतित्वम् । युवाभ्यां सख्यसिद्धयर्थम् । जग्मुपी । सूर्यस्य दुहिता । अवृणीत । युवाम् । पती । स्वयंभवे जेतासी ।

युवं रेमं परिपूतेरुरुष्यथो हिमेन धर्मं परित्तममत्रये ।

युच शयोरवसं पिंप्यथुर्गवि प्र दीर्घेण वन्दनस्तार्यायुपा ॥६॥

युवं रेमम् । युवाम् । रेमम् । उदकेन परिष्कृतम् । सखी रक्षितवन्ती । तथा सर्वतस्तप्तम् । अग्निम् । अत्रये । शीतेन वृष्टपुदकेन क्षमितवन्ती । युवाम् । शंपोऽश्रुपे । गवि । पयोरुक्षणमवसमन्नम् । आप्यायितवन्ती । कूपे पतितो वन्दनः । दीर्घेण आयुषा दत्तेन कूपाद् युवाभ्याम् । उत्तारितः ।

- १ ०षेव P ०षेव D
 २ सर्वेभ्यो बेवेभ्यः पूष प्रापयामासतुः Sy
 यमु बन्धने । सुवर्णेन बद्धवत्यो Sk.
 ३ भाजिषावनसमयेऽस्य रषस्य यच्छष्य
 प्राप्यमादित्यास्यमवधिभूतं स्फयम् Sy
 शर्षं हति बलनाम । शर्षं एव शर्ष्यम् ।
 बलं च बद्धवत्यो । बलवस्तं चैनं
 हृतवत्यादित्यर्थः Sk
 ४ काष्ठमित्यात्यर्थं P
 ५ पतित्वम् । क्षतुष्पर्ये द्वितीया । पतित्वाय ।
 सख्याय च । एतो मे पती च सखायो च
 त्यातामित्येवमर्थमित्यर्थः Sk.
 ६ द्वाभ्यां P
 ७ ध्य० P D
 ८ धाजो जिता युवां प्रत्यागता सतीत्यर्थः
 Sk ९ सुता D
 १० ०णीता युवाती P
 ११ V Mādhava ignores आ
 * परिष्कृते । उरुष्यथ । PP
 † तारि आशुषा । PP
 १२ ऋषिम् Sy
 १३ परित्तं प्रेरकाशुषायात् कूपपतना
 हा Sy
 परिष्कृतेः । यू प्रेरणे । असुरैरुदके सर्वत-

- प्रेरणात् । निमग्जनादित्यर्थः Sk.
 १४ ०त P D
 १५ ०तस्ततम् P ०तं ततम् D
 ०र्षतस्तम् M.
 १६ अशुरः पीडार्यं प्रक्षिप्तं बीष्यमानं तुपा-
 ग्निम् Sy अग्निकूटम् Sk.
 १७ शीतेनोदकेन । यद्वा हविषामत्रये
 भक्षामिन्नेऽनये परित्तपत् सूर्यकिरणै-
 सस्तपत् धर्मम् । अहर्नामितत् । अहर्हिमेन
 वृष्टपुदकेन हविःसम्पादकत्रोह्याद्युत्प-
 ल्यर्थमवारयेयाम् Sy
 १८ शयो० M. P शयो D
 शयोः, एतत्सञ्ज्ञस्य ऋषेः Sy
 शयो राशः Sk.
 १९ निवृत्तप्रसवत्यां भेनी Sy
 २० अवसं पथ्योबनमुष्यते । पयोरुक्षणं
 पथ्योबनम् Sk.
 २१ अबसन्नम् M.
 अवसं रक्षाकं पयः Sy
 २२ पतित्तं D
 २३ वन्दन P
 २४ ०शवायु० D
 २५ प्रवर्धितः । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः Sy
 प्रवर्धितः Sk.

युवं वन्दनं निर्गतं जरण्यया रथं न दंसा करणा समिन्वथः ।

क्षेत्रादा विप्रं जनथो विपन्यया प्र वामत्र विधते दंसना भुवत् ॥७॥

युवं वन्दनम् । युवम् । वन्दनम् । निर्गतम् । जरया युवत्वात् पुनरपि जीर्णम् । रथम् ।
इव । दर्शनीया । चक्षुरादिभि । सम्पूरितवन्ती । तस्य ऋषेः पुत्रमिच्छतो भार्याया पुत्रम् । मेघा-
विन्तम् । आजनथो यौवनप्रदानेन । तस्य स्तुत्या प्रीतो । युवयो । कर्म । परिचरते वन्दनाय । अस्मि-
न्नभ्युदये । प्राभवत् ।

अगच्छतं कृपमाणं परावति पितुः स्वस्य त्यजसा निवाधितम् ।

स्वर्वतीरित ऊतीर्युवोरहं चित्रा अभीके अभवन्नभिष्टयः ॥८॥

अगच्छतम् । अगच्छतम् । स्तुवन्तम् । दूरे स्थितम् । पितुः । आत्मीयस्य । त्यागेन । निवा-

१. युवाम् Sy.

२. ०न P.

३. निःशेषेण प्राप्तम् Sy.

निश्चयेन गतं प्राप्तम् । व्याप्त-
मित्यर्थः Sk.

४. यथा कश्चिच्छल्पी जीर्णं रथं पुनर-
प्यभिनवं करोति । तद्वत् Sy.

यथा कश्चित् तक्षा पुराणं रथं पुनर्नवं
कुर्यात् Sk.

५. ०या M.

६. कर्मणां कर्तारौ Sy.

करणा करणेन पुनर्यौवनस्य Sk.

७. पू० P.

समघत्तं, पुनर्युवानमकुरुतम् Sy.

सम्यग्व्याप्तवन्ती Sk.

८. तस्यर्षेः M.

कश्चिदृषिर्मृतभार्यो वृद्धश्च पुत्रकामो-
ऽश्विनौ तुष्टाव । तस्याश्विनावयो-
निजं क्षेत्रात् पुत्रं जनयाञ्चक्रतुरिति ।
तदेतद्विहोच्यते Sk.

९. क्षेत्राद् आ । आकारः समुच्चये । मातु-

स्वरलक्षणाज्जन्मस्थानात् Sy.

कृष्ठा भूमिः क्षेत्रमुच्यते । ततः Sk.

१०. ०थ M.

जनयथश्च Sy.

जनितवन्तौ युवाम् Sk.

११. स्तुत्या गर्भस्थेन वामदेवेन स्तुतो
सन्तौ Sy.

स्तुतो सन्तावित्यर्थः Sk.

१२. प्रवामत्र । प्रेत्युपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रिया-
पदाध्याहारः । अत्रेत्यपि प्रथमार्थं
सप्तमी । प्रवृत्तिर्युवयोरेषा Sk.

१३. रक्षणात्मकं कर्म Sy.

प्रवृत्तिर्युवयोरेषा क्षेत्रजननलक्षणा
... दंसना दर्शनीया । ... युवां मुक्त्वा
नान्यस्य कस्यचिदीदृशी प्रवृत्ति-
रित्यर्थः Sk.

१४. रक्षितुं समर्थं भवतु Sy.

१५. युवां रक्षणार्थं गतवन्तौ Sy.

चक्षुःप्रदानार्थं गतवन्तौ युवाम् Sk.

१६. दूरदेशे समुद्रमध्ये Sy.

१७. श्रोत्रेण Sk.

वित्तमुच्चारवम । अम्युदयवत्स्य । ऊतय । युवयो । एव । अत्र ? (इत) भवन्ति । चित्राणि च ।
अम्येषणानि । अन्तिके । भवन्ति ।

उत स्या वां मधुमन्मधिकारपुन्मदे सोमस्यौशिजो हुवन्यति ।

युवं दधीचो मन आ विवासयोऽथ्या शिरः प्रति वामश्वं वदत् ॥६॥

उत स्या वाम् । अपिच । सा । वाम् । मक्षिकाजाति । रसवन्मधु । याचितवती युवयो ।
सोमस्य । मदे सति । औशिजश्च । वामाङ्गयति कक्षीवान् । दधीच ऋषेर्मधुप्रदानार्थम् । मन ।
आराधितवन्तौ । तत । मधु-रूपां प्रतिहितमस्य अपव्यम् । तत् शिरः । ब्रह्म प्रत्यवदत् ।

- १ पीडितं मुग्धुम् Sy
शापजनितेनाल्पेनात्यस्तपीडितम् Sk
२ ०च्चाइवम् M
३ शोभनगमनमुक्ता Sy
सर्वे परिचारकैस्तद्वत्स्य । सहेत्यर्थः Sk.
४ यत्नान् प्रति गतय Sk.
५ अहशब्दस्तु पदपूरण Sk.
६ चित्राणि P D चित्रा M.
चापनीया Sy विचित्रा पूष्या वा Sk.
७ सर्वे प्राणिभिरभ्येवपीया Sy
अभियागाश्च Sk.
८ आसन्ने यागकाले । सर्वे परिचारकै
सहेतुः स्वानाद्यत्नान् प्रत्यासन्ने यागकाले
युवां गच्छथ । तत्र चाभीज्येपे इत्यर्थः ।
अथवाऽभीक इति सङ्ग्रामनाम ।
अभिष्टिशाब्बोऽपि द्वेपेर्गत्पर्यस्य । सर्वे
स्वैर्येदुभिः सह गच्छथो युवां सङ्ग्रामे ।
गत्वा चाभिगच्छथ शत्रुनित्यर्थः Sk
* स्या । PP † हुवन्यति । PP
९ यस्य मधु वत्तवन्ती स्य सा Sk.
१० वा D युवाम् Sy ११ सरथा
मयुकामा Sy १२ मधुमन्ती Sy
मधुसंयुक्तम् Sk. १३ अस्तीत् Sy
मधु मह्यं वत्तमित्येतद् व्यक्तमुक्त
वतीत्यर्थः । अथवा मक्षिकाशब्देनात्र

- कृतविषममक्षिकासावृष्याद् दधीच-
उच्यते । सा युवाभ्यां मधुशब्दसंयुक्तं
परं ब्रह्म व्यक्तमुक्तवती Sk.
१४ सो मदे M सोमस्य पात्रेन युवयो-
ह्वं निमित्तभूते सति Sy
निमित्त एवा सप्तमी । प्रयोजनस्य
चात्र निमित्तत्वेन विवक्षा । सोमजस्यो
यो मरुस्तवर्षमित्यर्थः Sk.
१५ युवामाभयति । आत्मन एवायं परोक्ष
रूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः । अह
मुक्षिनः प्रप्रीत्रः कक्षीवानाङ्गयामी
त्यर्थः । अथवा उशिजः पुत्र औशिजो
वीर्यधवा । स युवामाहृतवान् Sk.
१६ ०र्ष P १७ वां युवां प्रति ।
युवाभ्यामित्यर्थः Sk. १८ इव्यं M
तृतीयायं द्वितीया । अथवस्यावपवभूतेन
Sk. १९ शीः D स ष्टिपिराश्वेण
शिरसोपरिष्ठेनानित्यर्थः Sy
तृतीयायं द्वितीया । शिरसा । अथवा
शिरोऽप्यभ्यमिति स्वाथ एव प्रथमा ।
शिरस एव धनं प्रति कर्तव्यम् ।
शिर उचितवदिति Sk.
२० मध्वाश्वम् Sk. २१ प्रत्यपत् P
२२ V Mādhava ignores युवम् ।
वाम् ।

युवं पेदवे^१ पुरुवारंमश्विना स्पृधां श्वेतं तरुतारं^२ दुवस्यथः ।
शैर्यंरभिद्युं^३ पृतनासु दुष्टरं^४ चर्कृत्यमिन्द्रमिव चर्षणीसहम् ॥१०॥

युवं पेदवे । युवाम् । पेदवे । बहुभिर्वरणीयम् । अश्विनी । शत्रूणाम् । तारकम् । श्वेतम-
श्वमदत्तम् । विशरणकुशलं । सङ्ग्रामेषु । तरितुमशक्यम् । अभिगतदीप्तिम् । सङ्ग्रामेषु पुनः
पुनः प्रयोज्यम् । इन्द्रमिव । शत्रूणामभिभवितारम् ।

I.120.

का राधद्वोत्राश्विना वां को वां जोषं उभयोः । कथा विधात्यप्रचेताः ॥१॥

का राधत् । कीदृशी । वाक् । वाम् । आराधयति । अश्विनी । क । वा स्तोता । युवयो
उभयो । पर्याप्त्यर्थं भवति । केन वा प्रकारेण वाम् । अज्ञः । परिचरति ।

विद्वांसविदुरः पृच्छेदविद्वानित्थापरो अचेताः । नू चिन्नु मते अक्रौ ॥२॥

विद्वांसवित् । विद्वांसौ । एव । द्वाराणि । प्रष्टुमर्हति । अविद्वान् । इत्यम् ।

- * दुस्तरम् । PP. १. युवं D
२. पेदुनास्ने राज्ञे Sy. राज्ञे Sk.
३. बहुना वरणीयं वारयितारं वा शत्रूणाम् Sk. ४. सङ्ग्रामे स्पर्धमानानाम् Sy. स्पृधां सङ्ग्रामाणाम् Sk.
५. इन्द्राल्लब्धम् Sy. ६. शीर्यन्त इति शर्या योद्धारस्तैः Sy. शर्या इषवस्तैः Sk.
७. ति? (त०) रतिर्हन्तार्यः । . . . दुर्हणम् Sk
८. अभिगच्छतदी० M. दीप्तिमित्यर्थः Sk
९. सर्वेषु कार्येषु Sy. १०. इदमपि कृन्ते-
र्वधकर्मणो रूपम् । अत्यर्थं हन्तारम् Sk.
११. मनुष्याणां शत्रुभूतानाम् Sk.
१२. M. D. puts the figure ॥११९॥
here to indicate the end of
one hundred and nineteenth
hymn. No such number is
given in P. and M.
† जोषे । PP. ‡ अप्रचेताः । PP.
१३. M. adds होत्रा after राधत्

१४. स्तुतिलक्षणा Sy. होत्रा । ह्यतेऽसाविति
होत्राऽऽहुतिः । यज्ञनाम वा होत्राशब्दः ।
आहुतिरिज्या वा Sk.
१५. आर० M. प्रीतौ करोति । युवयोर्मा-
हात्म्यानुरूपा स्तुतिर्नास्तीत्यर्थः Sy.
१६. युष्मद्गुणाभिज्ञः कश्चिदपि नास्तीत्यर्थः
Sy. यजमानः स्तोता वा Sk.
१७. किंप्रकारस्य यजमानस्य स्तोतुर्वा युवा-
मुभावपि प्रीयेथे इत्यर्थः Sk.
१८. Omitted by P.
१९. युवयोर्माहात्म्यमजानंश्च । . . . युष्मद्विषयं
परिचरणमपि न कर्तुं शक्यमित्यर्थः Sy.
§ विद्वांसौ । इत् । दुरः । PP.
२०. सर्वज्ञौ Sy. यो . . . जानन्तौ Sk.
२१. इच्छब्दः पदपूरणः Sk.
२२. द्वाराणि स्तुतिपरिचरणयोरुपायभूतान्
मार्गान् Sy. दुरः स्तुतेद्वाराणि,
उपाया इत्यर्थः Sk. २३. पृच्छति सर्वं
स्तोता Sk. २४. अजानन् Sk.
२५. इत्येति सत्यनाम । सत्यमेव Sk.

अन्यः । भेतोविवाजितः । क्षिप्रम् । एव । मर्त्येषु । अनाश्रन्ती ।

ता विद्वांसां हवामहे वां ता नो विद्वांसां भन्मं वोचेतमद्य ।

* प्राचर्द्धमानो युवाकुः ॥३॥

ता विद्वांसाः । ताः । विद्वांसाः । हवामहे । धाम् । ताः । अस्माकम् । विद्वांसी । अग्नि
रुपितम् । वाचा वोचेतम् । अद्य । स्तोति । हवीषि ददत् । युष्मत्काम वक्षीवान् ।

वि पृच्छामि पान्या न देवान्वर्षदकृतस्याद्भुतस्य दत्ता ।

पात च सद्यसो युर्व च रम्यसो नः ॥४॥

वि पृच्छामि । पञ्चम्यप्रश्नो विद्वांनहं मूत्वा । वर्षदकृतस्य । महत् सोमस्य पानार्थम् ।

- १ अशिवभ्यामस्य Sy न्यूनशक्ति Sk
२ ०तोवर्जि० M
शेतसा ज्ञानेन रहितः । तस्मादशिवना
वेव पृच्छेदित्यर्थः Sy
ज्ञातुमसमर्थः Sk.
३ नु इति पवपूरणः Sk
४ मर्ते मनुष्ये स्तोतरि भक्तानुप्राहकृतया
सनि घस इति वाक्यशेषः Sy
वष्टवर्षेऽत्र सप्तमी । मर्त्यस्य मनुष्यस्य
Sk. ५ शत्रुभिः Sy
आफमितारो । वक्षीकर्तारवित्यर्थः Sk
६ V Mādhava ignores nu
* प्र । आर्चत् । PP
७ ता P
८ सर्वसो Sy
९ तावाहूती विद्वांसा अभिज्ञो युवाम् Sy
१० अस्मभ्यम् Sy
११ भवनीयं ज्ञातव्यं स्तोत्रम् Sy
भननं मम्म स्तुतिः Sk.
१२ जुवाणो भूमास्तम् Sy
यथा युवामेव स्तुमस्तां वोचेतं कथयत
मित्याशास्महे Sk.

- १३ अर्घतिरयं शुद्धोऽपि सन्नतो ब्रह्मव्यः ।
उत्तमपुरुषस्य स्थाने प्रथमपुरुषः ।
प्रकर्षेणार्घिघियामि । स्तोतुमिच्छा
मीत्यर्थः Sk.
१४ स्तुत्या सयोनयन् वा Sy
१५ Omitted by P
† पात्र्याः । PP
१६ वक्त० P M.
पक्तभ्यप्रश्नान् स्वपरिपक्वमतीगन्याम्
वेवान् न पृच्छामि । किन्तु युवामेव
सर्वसो पृच्छामीत्यर्थः Sy
प्रज्ञामादय यस्परिपक्वत्वं तदशिवतो
रेवापविश्यते । परिपक्वप्रश्नो युवाम् Sk.
१७ विद्वान्० P १८ ०वद्भु० P
वषट्कारेणामौ हुतस्य Sy
१९ आश्वयंभुतस्य महत् सद्यसोऽग्नीशयेन
बलवतो बल्लोत्पादकस्य सोमस्य
स्वांशरुक्षणमेकवेशं पातं च Sy
वषट्कारणं होमः । तुतीयार्थे शोभयत्र
वष्टी । वषट्कारण्युक्तेन सोमेन महता-
स्मदीयेन । साकाङ्क्षात्वात्पुष्यतमिति
वाक्यशेषः Sk.

न । अन्धान् देवान् । विपृच्छामि । युवामेव । मदीय नोम सहीयागम् । पितृत कृणुतम् । च ।
अस्मान् । वेगवत् ।

प्र या घोषे भृगवाणे न शोभे यया वाचा यजति पत्रियो वाम् ।
इषयुर्न विद्वान् ॥५॥

प्र या घोषे । घोषो नाम ऋषिस्तस्मिन् । या वाक् । भृगो । न । प्राप्तेण । शुभं युष्मत्स्तु-
तिभूता । यया च तादृश्या । वाचा । पञ्चकुले जातः कक्षीवान् । अयुना । वाम् । यजति । न तथा
स्तुत्या कक्षीवानिदानीम् । प्रभवतु ।

श्रुतं गायत्रं तर्कवानस्याहं चिद्धि रिरेभाश्विना वाम् ।
आची शुभस्पती दन् ॥६॥

श्रुत गायत्रम् । आश्रुणुतम् । गायत्र साम । अन्वत्वात् स्वलित गच्छत नञ्चाष्वस्य । न

१. विविधं स्तुत्युपायान् पृच्छामि Sk.
२. सहस्रसः सहीयसोऽतिशयेनाभिभविषुः शत्रुबलात् Sk.
३. रक्षतं च Sk
४. अतिशयेन रभस्विनः प्रीढोद्यमान् Sy वेगवत्तराच्च Sk.
५. V Mādhava ignores दत्ता । च * प्र । इषयुः । PP.
६. घोषाख्यायाः पुत्रे सुहस्त्याख्य ऋषौ । ...घोषा नाम काचिद् ब्रह्मवादिनी कक्षीवतः पुत्री । अत्रोपचारात्तद्वाचकं प्रातिपदिकं पुत्रे वर्तते Sy. घोष्यमाणत्वाद् घोषस्तोमः, तस्मिन् । सप्तमीश्रुतेः साकाङ्क्षत्वात् स्थितेति वाक्यशेषः Sk
७. वा P. द. शृगौ P. षष्ठ्यर्थे च सप्तमी । भृगोरिव Sk
८. शोभते Sk
१०. सापि शोभत इत्यर्थः Sy.
११. वज्र० P. M.

- पाजो हविलक्षणमन्नम् । तद्वान् पत्रियः । अयवा पञ्चा अङ्गिरसः । तेषामपत्यभूतः पत्रियः । ... आत्मन एवायं परोक्ष-रूपेण प्रथमपुरुषेण निर्देशः Sk.
१२. इषयुर्न । इषमन्नमात्मनः कामयमानश्च विद्वान् स्तुत्यभिज्ञः कक्षीवानृषिः प्रभवतु । युष्मदनुग्रहात् सम्पूर्णकामो भवत्वित्यर्थः Sy. इषयुर्न अन्नकाम इव कश्चित् Sk
१३. V. Mādhava ignores इषयुः । विद्वान् † आ । अक्षी इति । शुभः । पती इति । PP.
१४. अ० P. M. लड्ये लोड् । शृणुयः Sk.
१५. गायत्र्यं गायत्रीयुक्त गायत्रसाम्ना निष्पाद्यं वा स्तोत्रम् Sy. गीयतेऽनेनेति गायत्रं स्तोत्रम् Sk.
१६. उपगच्छतस्तोतुः Sk.
१७. ऋचास्य M.

ह्यहम् । इव । वाम । अदिवनी । सुष्टान् । अक्षी । आववानो भवजूषाम् । शुम् । पती ।

युव ह्यास्तं महो रन्युव वा यन्निरतंसतम् ।

ता नो वसु सुगोपा स्यात् पातं नो वृकादघायोः ॥७॥

युवं ह्यास्तम् । युवम् । हि । आस्तम् । आढ्यस्य महतो धनस्य । दातारी । युवाम् । एव ।
यदि कञ्चन । निरतंसतं तद्विरुपक्षयकर्मः ऽऽर्षं दद्विं च पुरुषं कुस्त । ती । न । वासयितारी !
सुगोपतारी । भवतम् । रक्षतं च । अस्मान् । स्तेनात् । अयमिच्छत ।

मा कस्मै घातमभ्यभित्रिये नो माकुत्रा नो गृहेभ्यो घेनवो गुः ।

स्तनासृजो अशिश्वीः ॥८॥

मा कस्म । मा । अस्मान् । कस्मै चित् । मैत्रीवजिताय । अभिदत्तम् । मा च । अस्मद्
गृहेभ्य । घेनव । अप्रशस्ते देशे । अगमन् । स्तनं वस्मान् भोजयन्त्य स्तनैर्घास्मान् रक्षन्त्य ।

- १ हिशब्दस्तु पक्षपूरण Sk २ अहंश्चिद्
हमपि Sk ३ स्तुतवान् स्तोमि वा Sk
४ अक्षिणी Sk ५ भूतफालेऽत्र दातृप्रत्ययो
द्रष्टव्यः । व्यत्ययेन चैक्यञ्चनम् । मर्यादया
वत्तवन्तो युवामुच्चादवाप Sk
६ शोभनस्य कमणः पालयितारी असस्य
वा स्वामिनी । तस्माद्भव मह्यमप्य
भिमतफलं प्रयच्छतमिति भावः Sy
वृट्सिद्धलक्षणस्योवकस्यापि पती Sk
* यत् । निः ऽ अतंसतम् । PP
† वृकात् । अघृष्यो । PP
‡ युवाम् Sy यो युवाम् Sk
७ हिशब्दस्तु पक्षपूरण Sk
८ आन्ध्यमा ० P
सङ्घर्षे चात्र सङ्घः । भवय Sk
१० वा यत् । वाशब्दप्रचशाब्दस्वापे । यच्छ-
ब्दस्तु ससु पुं द्वितीयाविभक्तिकः । यो
च युवाम् Sk ११ किं M
१२ धनानि निरगमयतम् । रक्षकौ विनाश
कावपि युवामेवेत्यर्थः Sy
अत्यर्थमुपक्षयवा । यस्मै हेयं तस्मै च
पत्नं वत्तं य उपक्षयि ? (क्षे)तव्य

- स्तमुपक्षयय इत्यर्थः Sk.
१३ प्रशस्यो वसुमन्तो वा Sk.
१४ रक्षणं M. १५ प्राणिविशेषात् Sk.
१६ पापपक्षमस्माकमिच्छत Sy
मक्षयितुमिच्छत इत्यर्थः । अयदा
वृकाशब्द आवास्तुवचन । आवास्तुवचोरावे-
पापकामात् Sk.
‡ घातम् । अभि । अभिभिये । न । मा ।
अकुत्र । PP § स्तनानुब । PP
१७ नोऽस्माकम् Sk.
१८ आभिमुख्येन मा स्थापयतम् Sy
किम् ? द्वितीये पात्रे घेनुनामुपादानात्
स्तासिष्पाद् घेनुर्वा धनं वा Sk.
१९ वृहान्ते वा गावस्ता Sk.
२० अस्माभिरगम्ये प्रवेशे Sy यम ज्ञायते
किन्तविति तर्कचोरस्यानम् । तत्राकुत्र ।
अज्ञेये चौरस्थान इत्यर्थः Sk.
२१ Omitted by M.
२२ Omitted by P and D
गच्छन्तु Sy चौरैर्मापहरितेत्यर्थः Sk.
२३ ० न स्तन M.
स्तनैर्घास्मान् मनुष्यादत्र पाप्मस्यः Sy

शिशुवर्जिता वत्सानपहाय मागमयन्निति ।

दुहीयन्मित्रधितये युवाकुं राये च नो मिमीतं वाजवत्यै ।
इषे च नो मिमीतं धेनुमत्यै ॥६॥

दुहीयन् । युष्मत्कामा । मित्रधारणार्थं कामात् । युवा दुहीयन् । तथा मति घनाय ।
बलवते । अस्मान् । कुरुतम् । तथा धेनुयुक्ताय च । अन्नाय । कुरुतमिति ।

अश्विनोरसनं रथमनश्वं वाजिनीवतोः । तेनाहं भूरिं चाक्रन ॥१०॥

अश्विनोरसनम् । अश्विनो । अभजम् । रथम् । अश्वरहितम् । अन्नवतो । तेन । अहम् ।
वहु । कामये ।

अयं समह मा तनुह्याते जनां अनु । सोमपेयं सुखो रथः ॥११॥

अयं समह । अय त्वम् । स्तुतियुक्त । रथ । मा । विस्तीर्णं कुरु । सो-

१. शिशुना वत्सेन विरहिताऽस्मदीये गृहेऽशयाना वा सत्यः Sy गृहेषु बद्धवत्सका इत्यर्थः । युष्मत्प्रसादेनेति शेषः Sk.
२. मागमन्निति is suggested.
३. यष्टुं का० M युष्मान् का० P. स्तुतिभिर्यावयितारः संयोजयितारो वा स्तोतारः Sy. युवाकु । यु मिश्रणे । मिश्रणीयं पयः । पानार्हमित्यर्थः । युष्मत्कामं वा युवाकु । युवयोर्गयोग्यमित्यर्थः Sk.
४. मित्रधितये । धेद् पान इत्यस्य दधातेर्वा दानार्थस्येदं रूपम् । मित्राणां पानार्थं मित्रेभ्यो वा दानार्थम् Sk.
५. युष्मत्सकाशाद्धनानि दुहन्ति प्राप्नुवन्ति Sy. दुह्यताम् Sk.
६. सर्वत्रात्र द्वितीयार्थं चतुर्थी । यञ्च नोऽस्मभ्यं मिमीतम् । मिमीतिर्याञ्जाकर्मा । याञ्जयाऽत्र तत्पूर्वकं दानं लक्ष्यते । दत्तम् । वाजवत्यै बलवतीम् । बलसहितं धनं न केवलमित्यर्थः Sk.
७. धेनुमतीम् । धेनुभिस्सहितमन्नं न केवलमित्यर्थः Sk द. अन्नं च Sk.
८. अस्मभ्यं स्तोतृभ्यो बलयुक्तं धनं गोयुक्तमन्नञ्च प्रयच्छतमित्यर्थः Sy.

१०. अहं स्तोता Sy. स्तुतवानित्यर्थः Sk.
११. वाजोऽन्नं बलं वा । तद्वत्क्रियावतोः Sy रथेन Sy. वाजो बलम् । तद्वती सेना वाजिनी । अन्नं वा हविलक्षणं वाजम् । तद्वती । सत्राहीनादियागसन्ततिर्वाजिनी । तद्वतोः । स्वार्थिको वैको मत्वर्थीयः । बलवतोरन्नवतोर्वा Sk.
१२. स्तुतेन हेतुना Sk.
१३. प्रभूतं श्रेयः Sy. १४. यस्मात् तं रथं स्तुतवांस्तस्माद् बहु यद्यदभिप्रेतं तत्सर्वमश्विनौ याच इत्यर्थः Sk.
- * तनु । ऊह्याते । PP.
- † सुखः । PP. १५. पुरोवर्ती Sy.
१६. धनेन सहित Sy मह उत्सवः पूजा वा । सहितो महेन समहो नित्योत्सवयुक्तः पूज्यो वा । व्यत्ययेन चात्रैकवचनम् । हे समहौ । नित्योत्सवयुक्तौ पूज्यौ वा Sk.
१७. मा माम् Sy. १८. पिणं P. पुत्रपौत्रधनादिभिः समृद्धं कुरु । यद्वाऽयम्, अयमानं त्वां प्राप्नुवन्तं मामिति योज्यम् Sy. तनु । लडर्थेऽयं लोट् । प्रथमपुरुषस्य स्थाने मध्यमपुरुषः । तनुते । सर्वकाम-समृद्ध्या विस्तारयतीत्यर्थः Sk.

अमूर्हतेऽश्विन्याम् । जनैषु । सोमपेयम् । प्रति । सुदार । रथ ।

अथ स्वप्नस्य निर्विदेऽमुञ्जतश्च रेवतः । उमा ता वसि नश्यतः ॥१२॥

अथ स्वप्नस्य । निष्कमाण कक्षीवानलममानो घनं कदर्यं निन्दति—

अथ । स्वप्नस्याहं रात्रौ दृष्टस्य प्रातरदृश्यमानार्थस्य । आश्रितानरक्षत कदर्यतया वाऽमुञ्जानस्य । घनवत । च । निर्विदे । तौ । उमावपि । क्षिप्रम् । नश्यत इति निर्वेव ।

I 121

* कदित्या नूः पात्रं देवयुतां श्रवद्गिरो अङ्गिरसां तुरगयन् ।

प्र यदानुद्विश् आ हर्म्यस्योरु क्रंसते अघ्वरे यजत्रः ॥१॥

कदित्या नून् । देवानिच्छताम् । अङ्गिरसामस्माकम् । इत्यं प्रवृत्ता । स्तुती । इन्द्र ।

१ अश्विन्यां मीयते, अतोऽश्विन्यां यही यते, तत्सर्वं रथ एव वधातीति रथं सम्बोध्य प्रार्थना Sy प्राप्यते Sk.

२ स्तोत्रुजनेषु Sy मनुष्याम्छनुमूतान् प्रति Sk ३ सोमपात्रम् Sy

४ शोभनावकाशः, सुखहेतुर्वा Sy

५ अथ M ६ इदानीं प्रभातसमये Sy अथशब्दोऽथ पदपूरण एतस्मादित्य स्यार्थं वा । एतस्मात् पञ्चभिः सूक्तै रश्विनो स्तुते कारणात् Sk

७ स्वप्नं प्रति निर्विण्णोऽस्मि Sy स्वप्नशब्देनात्र य शयितुर्नु स्वप्न इष्यते स उच्यते ? (०वुं स्वप्न उच्यते स इष्यते) न स्वप्नमात्रम् । द्वितीयार्थं च यच्छी । वु स्वप्नम् Sk.

८ असममानो विशात्मस्विजः प्रकषेण व्या प्नोति ततो स्मादिन्द्र तस्य यज्ञे गंतुं विस्तीर्णमवकाशं क्रमयेत् यज्ञेषु य रात्री P

९ परानरक्षत घनवतश्च पुरुषस्य, एवममूर्तं पुरुषं प्रत्यपि निर्विण्णोऽस्मि Sy इयमपि द्वितीयार्थं एव यच्छी । अमुञ्जानं

च । भोक्तुं चासमर्थमित्यर्थः । कम् ? सामर्थ्याज्जाठराग्निम् । सति भोष्ये या भोजन ? (मा) शक्तिस्तां चेत्यर्थः Sk १० निर्वेवयामि मिस्तत्तां करोमि । नात्र यामीत्यर्थः Sk.

११ अश्विनो प्रसावेन मतो नश्यताम् Sk

१२ स्वप्नदृष्टः पदार्थः प्रातर्नोपलभ्यते, कदर्यत्वेन घनमभुक्तमवर्त्तं सत् क्षिप्रमेव नश्यति । तदुभयविषयो निर्वेवो मां प्रापत इत्यर्थः Sy

१३ Ms D puts the figure ॥१२०॥ here to indicate the end of one hundred and twentieth hymn No such number is given in P and M

* कत् । वृत्ता । नुम् । PP

† यत् । आर्गद । विशः । PP

१४ न् M १५ वेवं द्योतमानं वानादि गुणयुक्तं वेन्द्रमात्मन इच्छताम् Sy

१६ अङ्गिरसोऽपत्यभूतानाम् Sk

१७ इत्या सत्यम् Sk.

१८ प्रवृत्ता M. १९ ०तिरि० P D

कदा । शृणोति । आश्रितान् वा तान् नृन् । क्षिप्रकारी । यदा । कामानामाहरणगीलस्येन्द्रस्य
यजमानः । विश ऋत्विजः । प्रकर्षेण । व्याप्नोति । ततोऽसाविन्द्रस्तस्य यज्ञे गन्तुम् । विस्तीर्णमव-
काशम् । क्रमते । यज्ञेषु यष्टव्यः ।

स्तम्भीद्ध द्यां स धरुणं प्रुषायद्भुर्वाजायु द्रविणं नरो गोः ।

अनु स्वजां महिषश्चतु व्रां मेनामश्वस्य परि मातरं गोः ॥२॥

स्तम्भीद्ध द्याम् । द्याम् । तस्तम्भः । उदकम् । च । स । वर्षार्थं रश्मिभिर्दहति । महान् ।
हविष इन्द्रवत् स्तोतुर्भवति । नेता । गोरुदकस्य रश्मेर्वा । स्वजाताम् । उपसम् । महान् ।

१. शृणुयात् Sk.

२. नृन् पाता नृणां स्तुतेर्नेतृणा पुरुषाणा
रक्षणशीलः Sy.

षष्ठ्यर्थेऽत्र च द्वितीया । मनुष्याणा-
मस्माकं स्वभूत पात्रं गृहचम-
सादि Sk.

३. Omitted by D.

४. गोरूपधनं प्रेरयन् Sy.
त्वरमाण इन्द्रः । पिबेदिति वाक्य-
शेषः Sk.

५. यदा स इन्द्रो हर्म्यस्य हर्म्योपलक्षितेन
गृहेण युक्तस्य यजमानस्य सम्बन्धिनो
विश ऋत्विग्लक्षणान् मनुष्यान्...आ-
भिमुख्येन... प्राप्नोति । तदानीम्...
अस्मदीये यज्ञे... यष्टव्यः सन्नुरु
बहुलं क्रंसते क्रमते स्वयमेवोत्सहत
इत्यर्थः Sy.

हर्तुः शत्रुघनानाम् । ... अथवा हर्म्य-
मिति गृहनाम् । सप्तम्यर्थेऽत्र षष्ठी ।
अध्वरे, इत्येतेन चास्य सम्बन्धः । ...
यज्ञगृहे योऽध्वरस्तस्मिन् Sk.

६. ०नोऽपि M.

७. विशात्मत्विजः P.

८. ततो ततो D.

९. करोतेरयम् । ... क्रमेर्वा करोतेरर्थे ।
करोति । ... क्रामतीन्द्रः । पुनः पुनः

गच्छतीत्यर्थः Sk.

१०. V. Mādhava ignores आ

११. स्तम्भद्वि P.

१२. तैस्तरूपकारैः प्रतिबद्धवान् Sk.

१३. सर्वस्य धारकं वृष्ट्युदकम् Sy.

१४. प्रुष्णाति सिञ्चति प्रवर्षतीत्यर्थः Sy
क्षारयति मेघान् ? (त्) Sk

१५. सूर्यात्मना, उरु विस्तीर्णं भासमानः Sy
ऋभुः । मेघाविनामैतत् । मेघावी Sk.

१६. अन्नार्थं बलार्थं वा Sy.

अन्नाय सत्यलक्षणाय Sk.

१७. ०षेन्द्र० P. D

१८. नैका M

मनुष्याकारः Sk.

१९. पणिभिरपहतस्य गौसमूहस्य वज्रस्य,
उदकस्य किरणसमूहस्य वा Sy.

माध्यमिकाया वाचः Sk.

२०. स्वत एव प्रजापतेर्या जाता सा स्वजा ।
ताम् Sk

२१. वृणोति तमसा सर्वमाच्छादयतीति व्रा
रात्रिः । यद्वा । प्रकाशेन वृणोतीति
व्रा उषाः Sy.

व्रां वरणीयां मेनां स्त्रियम् । भार्या-
मित्यर्थः Sk.

२२. महान् सूर्यरूपी इन्द्रः Sy.
इन्द्रः Sk.

अनुपश्यति । प्रेत्युपोनाम शाकपूणिपठितम् । अश्वस्य । निर्मात्रीं जनयित्रीमुपस स्त्रियम् ।
रस्मे । मातरम् । पर्यं करोत् ।

ननुद्धवंमरुणीः पूच्यं राट् तुरो विशामङ्गिरसामनु धून् ।

तच्चद्धञ्जं नियुतं तस्तम्मदुधां चतुष्पदे नर्याय द्विपादे ॥३॥

ननुद्धवम् । उपस । राजा । यद् मुख्यम् । स्तोत्रम् । व्याप्नोति । किप्र । अङ्गिरसाम् ।
विद्यां स्वभूतम् । दिवसेषु । करोति च । वषम् । नितरां पृथग्भावमितारम् । तथा मनुष्यहिताय ।
गवादिभ्यः । घामुपरि । अस्तम्नात् । द्विपदे च यथासुखं स्यातुम् ।

- १ अनु पश्चात् पश्यति प्रकाशते । स्वयं
प्रौढप्रकाशोऽपि स्वगत्या निष्पादिताया
राशेरुपसदश पश्चाद्बुधेतीत्यर्थः Sy
आनुपूर्व्येण सचतः पश्यति । आनातीत्यर्थं
Sk २ प्रेत्यु० P प्रत्यु० M.
३ ० पूरणि० P
४ अपि चोदमपरमादचर्यं प्रवयमदवस्य
स्त्रियं चडवां गोर्मातरं अननीम् ।
परिवेपरीत्ये । विपरीतमकरोत् । कवा
चिदिन्द्रो लीलयाऽशवायां गामुत्पाद
यामास Sy
अशु व्याप्ती । व्याप्तुः प्रजापतेः Sk.
५ गो । गस्तुत्वादिद्रोऽत्र गौदध्यते ।
आत्मन एवेत्यर्थः । अथवा वा, इति रात्रि
नाम । स्वत्वा वासो स्वयमेव जाय
मानत्वात् । स्वयं जनयित्री ? (जनित्री)
महाविन्द्रो आनाति रात्रि नाम स्त्रिय
मश्वस्य मातरम् । अश्वप्रह्वमप्रो
पसक्तपार्थम् । अशवावे प्राणिमाप्रस्य ।
सम्यग्गाहारपरिणामादिकरणेन मातृभूता
गोरुपसदश्च Sk.
६ V Mādhava ignores द्रविणम्
७ अरुणवर्णा आरोहमाना बोपसः Sy
यवा अरुणवदणोपा Sk.
८ राज M राजयन् प्रकाशयन् Sy
राट् । आख्यातमेतत् । राजते बीप्यते

- उपस्युवितमात्रायामित्यर्थः Sk.
६ य P
१० पूर्वैर्द्विभिः प्रयुक्तम् Sy
११ इदानीमस्मानिः क्रियमाणमाह्वानम् Sy
आह्वानं प्रति Sk
१२ शृणोतु Sy गच्छतीन् Sk.
१३ धनस्य प्रेरयिता Sy
तुर्विता वा शत्रूणाम् Sk
१४ ऋषीणां स्तोत्रेषाम् Sy
अङ्गिरसामुपीणां तवपत्यमृतानां वाऽ-
स्माकम् Sk.
१५ अनुद्विवसम् Sy
अनुशब्दोऽत्र वीप्सार्था कर्मप्रबच
नीयः । अहाम्यहानीत्यर्थः Sk.
१६ शुद्धोऽपि सोपसर्गो द्रष्टव्यः । संस्करो
ति Sk.
१७ हन्तव्येन सह नितरां युक्तम् Sy
प्रकर्षेण शत्रुभिः सहात्मनो मिषयिता
रम् । शत्रुक्षरीरेषु प्रवेष्टारमित्यर्थः Sk.
१८ नरेषु सर्वं नर्यम् । मनुष्येषु सर्वं यच्च
क्षमुष्यात् यच्च द्विपात्तस्य सर्वस्या
र्याय Sk
१९ अन्नात् M. यथाऽथो न पतति तथाऽ-
करोदित्यर्थः Sy
अत्यर्थं स्तम्नाति तैस्तैरुपायैः Sk.
२० बिप० M

अस्य मदे^१ स्व^२र्यं दा ऋ^३तायापीवृतमु^४स्त्रियाणा^५मनीकम् ।

यद्ध^६ प्रसर्गे^७ त्रिकु^८म्निवर्त^९दप^{१०} द्रुहो^{११} मानुषस्य^{१२} दुरो^{१३} वः ॥४॥

अस्य मदे । अस्य साक्षात्स्य । मदे । स्वकरणकुशल शब्दायन्ते हि गावो वत्सदर्शने
स्वर्यम् । दा । परिवृतम् । गवाम् । अनीकम् । यदि । हि । मानुषस्योद्योगे । युद्धप्रारम्भे । त्रिष्वभि-
जनविद्याशौर्येषु त्रिषु वा लोकेषुच्छ्रित इन्द्र । निवर्तते । ततोऽस्मि द्रोग्धुणि । द्वाराणि । अपवृणोति ।

तुभ्यं^१ पयो^२ यत्पित^३रावनीतां^४ राधः^५ सुरेत^६स्तुरणो^७ भुरण्यू^८ ।

शुचि^९ यत्त^{१०} रेक्ण^{११} आर्यजन्त^{१२} सबर्दु^{१३}घायाः^{१४} पयं^{१५} उस्त्रियायाः^{१६} ॥५॥

तुभ्यं पयः । त्वदर्थमात्मीयम् । सारम् । यदा । द्यावापृथिवी । नयत । शोभनवर्षादिरेत-

* त्रिऽकुप् । निऽवर्तत् । अप । PP.

† वरिति वः । PP.

१. सोमस्य पानेन मदे हर्षे सति Sy
सोमस्य Sk. २. मदे प्राप्त एतेन
सोमेन मत्तस्सन्नित्यर्थः Sk

३. स्वरकरण० is suggested.

४. ऋताय यज्ञार्थं... स्तुत्यम् Sy
शब्दकारि Sk. ५. अङ्गिरोभ्यो
दत्तवानसि Sy. व्यत्ययेनात्र मध्यमः ।
यष्ट्रे ददातीन्द्रः Sk

६. पणिभिर्गुहासु निगूढम् Sy घटितम् । स्व-
गोष्ठे द्वारं निरुध्य स्थापितमित्यर्थः Sk

७. सङ्घम् Sy समूहम् Sk

८. यदा खलु Sy. यदा Sk

९. हशब्दस्तु पदपूरणः Sk.

१०. प्रकर्षेण सृज्यन्ते विमुच्यन्तेऽस्मिन्निषव
इति प्रसर्गः Sy प्रसर्गे । प्रसृज्यते य-
स्मिन् स प्रसर्गे दानकालः । तस्मिन् Sk

११. ०द्यां शौ० P D. त्रिकुप् । त्रीणि,
अभिजन शौर्यं यशश्च, ककुभः सदृशानि
समुच्छ्रितानि यस्य स त्रिकुप् Sk.

१२. यष्टारं प्रति निवर्तते । दानार्थं यष्टु-
रभिमुखो भवतीत्यर्थः Sk.

१३. तदानीं सः... द्रोग्धुः... मनोः सम्ब-
न्धिनोऽसुरस्य पणेः सम्बन्धीनि...
द्वाराणि गवामनिर्गमनाय पिहितानि...
अपवृणोत्युद्घाटयति Sy.

१४. देग्धु० P दोग्धु० D दोग्धीणि M
द्रोग्धुर्मेघस्य । कस्य द्रोग्धुः ? उच्यते ।
मानुषस्य मनुष्यजातस्य सर्वस्य । मेघो
ह्युदकं निरुधन् सर्वं मनुष्यजातं द्रोग्धि
Sk. १५. उदकनिर्गमनद्वाराणि Sk

१६. V Mādhava ignores ऋताय
‡ भुरण्यू इति । PP.

§ आ । अर्यजन्त । PP.

१७. सांनाय्यलक्षण हविः Sy. उदकम् ।
त्वं वर्षसीत्येवमर्थं तदुदकमित्यर्थः Sk.

१८. उत्पादयन्त्यौ द्यावापृथिव्यौ Sy.

१९. गोष्वनयतां न्यधिषातामित्यर्थः Sy.
आदित्यं प्रति नीतवत्यौ । यच्च द्यावा-
पृथिवीभ्यामाहृत्य रश्मयो नीतवन्त-
स्तद्धेतुत्वप्रतिपत्त्या द्यावापृथिव्यावेव
नीतवत्यावित्युच्यते Sk

२०. कृत्स्नजगदुत्पादनशक्तमित्यर्थः Sy.
शोभनमुदकम् । पय इत्यनेन चोदकत्व-
मुक्तम् । सुरेत इत्यनेन तु तस्य शोभन-
त्वमुच्यत इति नास्ति पौनरुक्त्यम् Sk.

स्वाम् । धनम् । क्षिप्रनोरिणे तुभ्यम् । भरणदीले । यदा च । तद् गोपु पयोऽन्वेषेण परिणतं यजमाना
अमृतदुषाया । उखियाया गो । पयोलक्षणम् । धुचि । धनं तदा । आयञ्जन्त प्रायच्छन्नस्य मात्राम्यस्य
मद इति ।

अथ प्र जज्ञे तरणिर्ममत्तु प्र रौच्यस्या उपसो न सूरः ।

इन्द्रुर्थेभिराष्ट स्वेदुह्व्यैः सुवेण सिञ्ज्जरणामि धामं ॥६॥

अथ प्र जज्ञे । अय । प्रादुरभूत् । सं तरणि । अस्मान् ममत्तु । सांश्या । उपस । तय ।
इय तेजसा । प्रकपेण । दीप्यते । सोम । य । पीत । स्वभूतसमिद्धह्व्य सतिभिवंजमान । यद्

१ ०रेतस्तद्धनं P

रामकं समृद्धिकरम् Sy

धनभूतं सर्वस्य Sk.

२ सुवित्रे वा द्यद्रूणाम् Sk.

३ कृत्स्नं जगत्सोपयन्त्यो Sy

क्षिप्रे Sk.

४ क्षीरस्य दोग्ध्या Sy

५ वयो० P

तवपि सुभ्यं तव पानार्थमित्यथ Sk

६ धनवदतिप्रियम् । यद्वाऽतिरक्तं

प्रवृद्धम् Sy

७ ०न्तं P आयञ्जन्त M

कृतवन्त इत्यर्थः । के ? सामर्थ्यात्

प्रजापतिप्रभृतयः सर्वे देवाः । अय

धवम यथाऽस्या ष्टचोऽर्थयोगना ।

तुभ्य पय इत्यत्र बभ्युद्यते । पितरावपि

स्वेषामपत्यानां पितृत्यात् पालयितृत्या

द्वा बभ्यती यजमाना । अनीतामित्यपि

लट्थे लट् । द्यद्रूणमासयोर्दृषि

यजमानो वेदिं प्रति नयतस्तत्तवार्थाय ।

यच्छ धनं पुरोडाशात्थं सुरेतः । दाम्नं

प्रणीतालक्षणं सत्स्वारापमुदकं यस्य

तत्सुरेतः । यच्च ते सुभ्यमायञ्जन्त मर्या

दया ददत्स्विर्ब? (स्पृत्वि) ज पय उरि

याया स्वभूतं तवपि तद्वैवार्थाय Sk.

८ तदानीं इहो मानुषस्य द्वाराध्यपवणोनीति

पूर्वया सम्बन्धः Sy

९ V Mādhava ignores te

* स्वइन्द्रुह्व्य । PP

† जरणो । अभि । PP

१० इबानीमयमिद्रः Sy

अपराधोऽत्र पवपूरणः Sk

११ यो धुप्रवयादियु प्रजते तरणिर्वगता

दोर्वेष च परियुदोऽभूत् Sk

१२ सं D

१३ द्यद्रूणां तारकः Sy

१४ ०णियत्स्मान् M

१५ ममर्तु P मारपतु Sy

यच्च प्रवर्षणामाद्यद् अथवा तच्छ

श्वसप्याहृत्य स्वाप एवायं योग्यो लोट्

प्रत्ययः । ममर्तु तुभ्यस्त्विति S।

१६ सोसो M

१७ यथायमस्या उपसः सम्बन्धी मूपस्तद्धम् ।

मूर्धस्वोपसः पुत्रत्वेन सम्बन्धः S।

१८ पीत P D M

आगत आर्त्तम् । तानस्मान्मास्य

त्वित्यथ S; देवागृह प्राप्तम् S।

१९ स्वदुह्व्यैः स्वेन्दुह्व्यैः । प्रजापतेन

दद्यात्तदा । स्वा इन्द्रुह्व्या धनं न

स्वेन्दुह्व्याः । स्वं गोमर्द्वेभानां पत्याः ।

न पुनस्तैः इन्द्रस्य मत्तचोर्द्विह्व्यः ।

तैः Sk

चमसादिना स्रुवेण साधनेन । स्तुत्या सह । आहवनीयाख्ये स्थाने । सिच्यमान । तान् ममत्त्विति ।

* स्विध्मा यद्वनधितिरपस्यात्सूरो अध्वरे परि रोधना गोः ।

यद्वा प्रभासि कृत्व्याँ अनु धूननविंशे पश्विषे तुराय ॥७॥

स्विध्मा यद्वनधितिः । यथा पशुविशसनाय तीक्ष्णा स्वधितिमपश्यन् यज्ञे न पशु बध्ना-
त्येवमनुदिते त्वयि न प्रवर्तत इति समुदायार्थः ।

सुष्ठु दीप्ता । यदि तीक्ष्णधारा । स्वधिति । पशुविशसनार्थं कर्म कर्तुमिच्छति । अथ
प्राज्ञोऽध्वर्यु । यज्ञे । गो । परि । रोधनायै भवति । यदि । कर्मयोग्येषु । दिवसेषु । त्व प्रभासि । अनसा

१. जरणा स्तुतिश्च । यो यैर्देवैस्सह सोमं
पिबति स्तूयते चेत्यर्थः । यच्छब्द-
श्रुतेः साकाङ्क्षत्वाच्च तैः स्वसखैरङ्गि
रोभिस्सह तृप्यत्विति वाक्यशेषः Sk.

२. धाम स्थानं तेजो वाऽऽहवनीयाख्यं
प्रति । आहवनीये ह्यमान इत्यर्थः Sk.

३. ०स्तन् D.

४. ०त्वि० P. D. M.

* सुऽइध्मा । यत् । वनधितिः । PP.

५. सिध्मा P. D.

६. यद्वनधिति M.

७. वने छेत्तव्ये वृक्षसमूहे निधातव्या
शस्त्री Sy.

८. बध्नोत्ये० P.

९. यद्वा । स्विध्मा सूर्यकिरणैः सुदीप्ता ।
वनधितिः । वनमुदकमस्यां धीयत
इति वनधितिर्मेघमाला । सा यद्
यदाऽपस्याद् अपः प्रवर्षणलक्षणं
कर्म करोति तदानीं सूरः प्रेरक इन्द्रो-
ध्वरे यज्ञस्य निमित्तभूतेऽध्वर्तव्ये
हिंसितव्येऽन्तरिक्षे वर्तमानः सन्
गोर्वृष्ट्युदकस्य ... रोधनान्यावरणानि
...परितो निवारयतीति शेषः Sy.
सुनिश्चितेत्यर्थः Sk

१०. ०ति P.

११. विशसनाख्यम् Sk

१२. पशुं विशसतीत्यर्थः Sk.

१३. सूरः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । सूर्यस्य सम्ब-
न्धिनि । ... उदिते ह्यादित्ये यज्ञः क्रियत
इत्ययं सूर्यस्य यज्ञेन सम्बन्धः Sk.

१४. गोप्रहणमत्रोपलक्षणार्थम् । गवादेः पशोः
Sk.

१५. यूपे नियोजनाय ... समर्थो भवति Sy
सर्वतो निरोध्री । मारयित्रीत्यर्थः Sk.

१६. यै भ० P. D. M.

१७. यदा च Sk.

१८. यागकर्माहान् Sk.

१९. दिवसान् । यागदिवसानित्यर्थः Sk.

२०. प्रभवासि P.

भा दीप्तावन्यत्र । इह तु गत्यर्थः । यज्ञं
प्रति गच्छसि Sk

२१. अनसा शकटेनेन्धनाद्याहरणायारण्यं
प्रविशते । यद्वा गन्तव्यं स्थलं प्रति
गन्तुमशक्ताय पुरुषाय पश्विषे पशून्
प्रेरयते तुराय त्वरमाणाय गोपालाय च
सिध्येद् अभिमत्तमिति वाक्यशेषः Sy.
अगता विशो यस्य सोऽनवित् ? (ट्) ।
कोऽसौ ? यस्य मित्रादयो वा मनुष्या
यष्टृत्वात्परकं न गताः । परिचारका वा
सर्वे Sk.

यं कार्येषु विशति । यो वा पशुमिच्छति । क्षिप्रकारी तयोः कार्यकरणाय भासि चेद् यज्ञे पशु
बध्नातीति ।

अष्टा महो दिव आदो हरीं इह धुम्नासाहममि योधान उत्सम् ।

हरिं यत्तं मन्दिनें दुष्मन्वृषे गोरमसुमाद्रिमिर्वाताप्यम् ॥८॥

अष्टा महः । अन्नवर्धनमुदकम् । उद्दिष्य । भेषम् । योषमानस्त्वम् । महस्य । धीपत्स्य
सोमस्य । पाता । सोऽश्वौ । यजमाने । पाययसि । यदा । तब । वर्षनाय । हरितवर्णम् । मवकरम् ।
प्राप्तवेगम् । अमिषवन्नावमि । ब्रुहन्ति । पातय्यं सोमं वाताप्यमित्युदकनामेति ।

त्वमायुस प्रतिं वर्तयो गोर्दिवो अश्मानसुपनीतमृन्वा ।

कुत्सायु यत्रं पुरुहूत वुन्वञ्छुष्यामनन्तैः परियासिं वृषैः ॥९॥

त्वमायसम् । त्वम् । अयसा निर्मितम् । प्रेरितवानसि । गन्तुं । शुष्णस्यं वधार्थम् । स्वर्गात् ।

१ य P

२ बेवान् परिचरितुं यस्त्वरते स सुर-
अगतमनुष्यस्य पशुकामस्य स्वर(मा)-
णस्य च यजमानस्यार्थाय । यज्ञमस्या
विष्णेन सनापयितुमित्यर्थः Sk.

३ भासी P

४ V Mādhava ignores ह

* आब । हरी इति । इह । धुम्नासाहम् ।
PP † शुक्तम् । PP

५ मह M ६ धुम्नासाहं धुम्नस्या
स्वधीयस्य धनस्याभिभयितारम् । उत्सम्
उत्सावयितारं शत्रुम् Sy धुम्नमर्षं
मांसमण्डादि । तद्यत् स्वाहुत्वेनामिमत्तं
मस्तत्सर्वमेवाभिभवति । स धुम्नासाहं ।
तम् Sk. ७ वर्षमित्यर्थः Sk.

८ योषनायानस्त्वम् P योषनायानस्त्वम्
D योषयानस्त्वम् D

९ मवकरस्य Sy विबो धुलोकस्य Sk

१० भोक्तारो पातारो Sy

११ स्वकीयावशवाधिहास्तिनकार्मण्याव पीत

शेषं सोमं पायय Sy हरी इति
सुतीयार्थं प्रथमा । हरिभ्याम् Sk.

१२ इन्द्रस्य तवात्मनो वा Sk.

१३ हरिय० P

ममाहरम् मवकरं गोरमसम् । अन्न
गोशब्दः पपति वर्तते । पयोबलम् ।
तद्वद् वेगवत्सं धीयवन्तमित्यर्थः Sy

१४ स्तुतिमन्तं भोवयितारं वा Sk.

१५ गोरमसम् । गावः स्तुतय आपो वा ।
रजत इति महेश्वरम् । गावो रज
(स) यिष्यो यस्य स गोरमसः । गोभिर
द्विर्वा महच्छत (महान् हत) इत्यर्थः ।
तं गोरमसम् Sk. १६ बहति P

ब्रुहन्ति अस्त्विजोऽग्निपुष्वन्ति Sy ब्रुघ
वन्तः Sk. १७ पातय्यमि० P M
वाततुष्येन शीघ्रकारिणा स्वया पातय्य
मित्यर्थः Sy अथवा वातं प्राणः ।
तस्याप्यायितारम् । प्राणकरमित्यर्थः Sk.

१८ व्यसुजः Sy वक्ष्रे प्रोतवानतीत्यर्थः Sk

१९ गुभु M गोः सर्वगताया अवि विषः Sk

२० अघुरस्य Sy

शिलासदृशम् । भूमिष्ठा^२य तुभ्य त्वष्ट्रा^३ प्रहितेन सुधन्वनः पुत्रेण त्वष्टुः शिष्येण ऋभुवा^४ । उपनीतम् ।
यदा । कुत्सप्रीत्यर्थम् । युद्ध भजन् । तच्छत्रु^५ शुष्णासुरम् । अपरिमितैः । प्रहारैः । परिहसि^६ ।

पुरा यत्सूरस्तमसो^१ अपीते^२स्तमद्रिवः^३ फलिगं^४ हेतिमस्य^५ ।
शुष्णास्य^६ चित्परिहितं^७ यदोजो^८ दिवस्परि^९ सुग्रथितं^{१०} तदादः^{११} ॥१०॥

पुरा यत्सूरः । पुरा । यदा । अयं सूर्यः । तमस । सङ्ग्रामान्मुक्तोऽभूत् तदानीम् ।
तम् । अस्य सूरस्य । अद्रिव । मेघम् । आहन्तारम् । आदरिति सम्बन्धस्तदेवोच्यते । शुष्णा-
सुरस्य । सूर्यनिरोधार्थं परिहितम् । मेघरूपं यत् । ओज । तत् । आदित्यत । सुग्रथितम् ।

१. शीघ्रं शत्रोर्व्यापकम् Sy.
अश्मानं व्याप्तारं शुष्णं नामासुरम् Sk.
२. ०मिस्था० P. D. M.
३. दीप्तेन Sy.
ऋभुरिति मेधाविनाम । मेधाविना ।
केन ? सामर्थ्यात्त्वयैव Sk.
४. प्रापितम् । . . . सामर्थ्याद् युद्धभूमिम् Sk.
५. वन्वन् याचमानः । यत्कुत्सस्याभिप्रेतं
तत्प्रार्थयमान इत्यर्थः Sk.
६. तं श० D.
७. ०हन्सि M.
हिसन् . . . परितो गच्छसि । तदानी
तद्वधार्थं वज्रं प्रत्यवर्तय इत्यर्थः Sy.
८. V. Mādhava ignores पुरुहूत
* अपिऽइतेः । तम् । अद्रिऽवः ।
† तत् । आ । अदरित्यदः ।
९. यदित्येतस्य तमित्येतेन सामानाधि-
करण्याद् व्यत्ययेन नपुंसकता । . . . यस्त-
मस्तन्वतो वृत्रस्य सहायो बभूव तं पुरा
प्राक् Sk.
१०. सूरः । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । सूर्यस्य सम्ब-
न्धिनः । सूर्यनिरोधसमर्थस्येत्यर्थः Sk.
११. सङ्गमा० P. D.
अपीत्येषोऽपेत्यस्य स्थाने । अपगतेः ।

- यावत् तत्कृतं सूर्यनिरोधसमर्थं तमो
नापा ? (प) गच्छति तावदित्यर्थः Sk.
१२. शुष्णमसुरमस्य निरसितवानसि । यद्वा ।
अस्य शुष्णस्यासुरस्य हेति हननसाधन-
मायुधं फलिगं मेघलक्षणं प्राभाङ्क्षी-
रिति शेषः Sy.
अस्य । भूते काले लोडयं द्रष्टव्य । क्षिप्त-
वानसि । वज्रेण फलिगं हतवानसी-
त्यर्थः Sk.
१३. सूर्यस्य M.
१४. अद्रिवः P. M. दिवः D.
वज्रोऽत्राद्रिवाचकत्वादादरणाद्वाऽद्रिरुच्य-
ते । तद्वन् ! Sk.
१५. फलिगं नामासुरं प्रति Sk.
१६. हेति वज्रम् Sk. १७. न्तादादिरिति P.
आदृणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः । तद्वन्निन्द्र !
Sy. १८. तदेवो० P. D.
१९. शोषयितुरसुरस्य Sy.
२०. आच्छादितम् Sy.
२१. आच्छादकं बलम् Sy.
सेनालक्षणं बलम् Sk.
२२. ०त् P. D.
२३. सुष्ठु सूर्ये सक्तम् Sy.
चुलोकस्योपरि . . . युद्धयोग्येन सूची-
मुखादिना व्यूहेन व्यवस्थापितम् Sk.

आवरितवानिति ।

अनु त्वा मही पाजसी अचक्रे धावात्त्वामा मदतामिन्द्र कर्मन् ।

त्व वृत्रमाशयानं सिरासु मही वज्रेण सिध्वपो वराहम् ॥११॥

मनु स्या मही । इन्द्र । त्वाम् । वृत्रवध उद्युक्तम् । महती । बलवती च । क्रमणवर्जिते ।
धावापूषिवी । अन्वमदताम् । अय त्वम् । वृत्रम् । आभिमुख्येन शयानम् । उदकस्य निर्गमनद्वारेषु ।
महता । वज्रेण । निष्वापितवानिति । वराहम् ।

त्वमिन्द्र नर्यो यौ अबो नृन्तिष्ठा वातस्य सुयुजो षड्द्विष्टान् ।

यं ते काव्य उशना मन्दिनं दावृष्ट्रहृणं पायं ततश्च वज्रम् ॥१२॥

त्वमिन्द्र मर्यः । त्वम् । इन्द्र । मनुष्यहित । यान् । रक्षसि । नतन् अस्वान् । सान् ।
अभितिष्ठ । वातस्युशवेगान् । सुष्ठु मुज्यमानान् । यञ्च । ते । कविपुत्रः । उशनाः ।

१ हतवानित्यर्थः । अपवैद्यमप्यथास्या
श्रुचोऽर्षयोजना । फलिग इति मेघनाम ।
य उदकं निरुध्य स्थितस्तं मेघं प्रति
पुरा तत्कृतस्य सूर्यनिरोधसमर्पस्य
तमसोऽपगतेश्वर्यं क्षिप । क्षुण्णस्य च
शोधयितुरावित्यस्य स्वमूर्त रश्मिभिराह
तस्य ? (राहस्य) सूर्यसो निहितं यदोमः ।
ओज इत्युदकनाम । उदकं सुप्रथितम् ।
तच्छाबारय Sk

२ ०यानसि M
आवृणा विदिलिष्यं कृतवानसीत्यर्थः Sy

३ V Mādhava ignores चित् ।
परि

* मही इति । पाजसी इति । अचक्रे इति ।
PP

† सिस्वपः । PP

४ महि P ५ स्या P M

६ महत्यौ बलवत्यौ Sy

७ Omitted by P

८ ०सी अचक्रमः M

अचक्रमने सर्वत्र ध्याप्य वर्तमाने Sy
अचक्रमने स्थिरे Sk.

९ अनुम० M हृष्टमकुस्ताम् ।
अन्वमप्येतो वा Sy १० समन्ताद्
ध्याप्य वर्तमानम् Sy तिष्ठन्तम् Sk.

११ सरणशीलास्वप्नु Sy मरीयुः । मरी
निदध तबीया आपो सक्रयन्ते । अस्तरिक्षे
या नद्यस्तस्वप्नु गृहितमित्यर्थः Sk.

१२ महा M

१३ वज्रेण हृत्वा पातितवानित्यर्थः Sy
आत्यन्तिकेन मरणसंज्ञनेन स्वापेन
स्वापितवान् । मारितवानित्यर्थः Sk.

१४ वराह(हा) रम् M.

वराहाकारम् Sk.

१५ नुम्यो हितः, नुपु वा साम् Sk.

१६ ०नक्ष० M

१७ मनुष्यानस्मान् Sk.

१८ आरोहेत्यर्थः Sy, Sk.

१९ ०शा० D

भ्रातस्य सकाशाद् बोद्धव्यम् Sk

१ मदयितारम् । अदात् त चादत्स्व काव्य इन्द्राय । शत्रूणा हन्तारम् । युद्धपारगमनहेतुभूतम् ।
२ ३
४ अकरोत् । वज्रमिति ।

त्वं सूर्यो हरितो रामयो नृन्भरं चक्रमेतंशो नायमिन्द्र ।

प्रास्यं पारं नवतिं नान्व्यानामपि कर्तमवर्तयोऽयं ज्युन् ॥१३॥

त्वं सूर । त्वम् । इन्द्र । सूर्यस्य अश्वान् । हरित । नेतृन् । उपारमय । एतश । च ।
१३ जयार्थमभरत् । चक्र सूर्यरथस्य । नैकशोऽयम् । इन्द्र । बलेन त्व तदाहृतवान् । अथ तस्य शत्रून्
१४ अयजमानानाम् (०मानान्) । नवतिसख्याकानाम् । नदीनाम् । पार प्रत्युत्क्षिप्य । तत्र तान्
१५ अवटम् । अपि । नीतवानसि ।

त्वं नो अस्या इन्द्र दुर्हणायाः पाहि वज्रिवो दुरितादभीके ।

प्र नो वाजात्रथ्यो अश्वं बुध्यानिषे यन्धि श्रवसे सूनृतायै ॥१४॥

त्वं नो अस्याः । त्वम् । अस्मान् । अस्या सेनाया । दुर्भरणाया । पाहि ।

१. दमयि० M.

२. त्वष्ट्रा कृतं सन्तमानीय दत्तवान् Sk.

३. तं वज्रं ... वृत्रस्थासुरस्य घातकं ...
शत्रूणां पारणेऽतिक्रमणे समर्थं च ...
कृतवानसि Sy.

४. वृत्रस्य हन्तारम् Sk.

५. हेतुम् M. पालयितारं स्तोतृणाम् Sk.

६. लोडर्थे लिट् । अद्यमपुरुषस्य स्थाने
प्रथमपुरुषः । अस्मदीयशत्रुवधार्थं
संस्कुरु Sk.

७. V. Mādhava ignores वहिष्ठान्

* रमयः । PP. † नान्व्यानाम् । PP.

८. सूर्यात्मना वर्तमानस्त्वम् Sy.

९. हरिद्वर्णान् । ... यद्वा रसहरणशीलान्
रश्मीन् Sy. हरितवर्णान् Sk.

१०. नृन् । चतुर्थ्यर्थे द्वितीया । नृभ्यो मनुष्या-
णामनुग्रहार्थं सूर्याश्वान् रथे रतिं कारित-
वानित्यर्थः Sk. ११. एतश इति सूर्या-
श्वस्याख्या । ... एतशश्च रथस्य चक्रं

... प्रावहत् Sy. १२. ० एतशस्य P.D.

१३. भरत् P. D. असुरैर्भज्यमानं

धारयन् । रक्षन्तित्यर्थः Sk.

१४. नेतशो P.D. एतशो न । द्वितीयार्थे
प्रथमा । नशब्दः ... पदपूरणः । अश्वं
चासुरैरपह्नियमाणम् Sk.

१५. अयजमानान् यज्ञविहीनान् असुरादीन्
Sy. अयज्युन् अयजनशीलान् Sk.

१६. नवतिसङ्ख्यामतीत्य वर्तमानं पारम् Sy.

१७. नावा तार्याणां नदीनाम् Sy. नौभिस्ता-
र्याणाम् । अगाधापगानामित्यर्थः Sk.

१८. तीरदेशम् । सप्तम्यर्थे द्वितीया Sy.

१९. कर्तव्यमपि कृत्वा Sy. कर्तं गर्तम् Sk.

२०. तानयजमानानवर्तयः प्रापयः Sy.
प्रावर्तयः । कूपे प्रक्षिपेत्यर्थः Sk.

‡ दुःश्वनायाः । PP.

§ दुःश्वतात् । PP. ¶ रथ्यः । PP.

२१. अवृत्तेर्दारिद्र्यात् Sy.

२२. दुःखेन हन्तव्यायाः Sy.

क्लेशेन या हन्ति सा दुर्हणा । तस्याः ।
कस्याः? स्त्रीलिङ्गनिर्देशाद् दुर्ह? (हं)-
णायाः । अस्माद्भिक्तादित्यर्थः Sk.

यच्चिन् ! तुलिगन्ध । संप्रामे । प्रचीय च । अस्मभ्यम् । यलानि । रथ्यस्त्वम् । अश्वैर्वोद्व्यानि ।
अप्राप्त । याम च । गत्यामाहमान् प्रेरयेति ।

मा सा ते अस्मत्सुमतिविं दसुद्वाजग्रमहः समिपौ वरन्त ।

आ नो भज मधवुन्गोष्वुर्यो महिष्टास्ते सधुमादः स्याम ॥१५॥

मा सा ते । मा । सा । तव । मोतुगिवा गुमति । अन्मागु । गुप्यतु । अतिशयेन पूजनी
याप्र । अमानप्राति । गयान्तु । आमज च । मधवन् ! गापु । अम्मान् । ईदवर । दातुतमा यं
सुम्यम् । गोभि पुत्रत्व मधमात् स्यामति ।

नागपत्नीपिता गर्व प्रपमदगायमष्टय ।

यथा श्रीगोशुभार्यस्य सनयो माययाह्य ॥

- १ पश्योन्मात्तीति पश्यी हस्तास्ताद्वाङ्
पश्यिषान् S; पश्या पतिव्रतति
स पश्यी, शापुष्यमत् । सङ्गन् S।
- २ शभिप्राप्ते सर्वापर्वनिनि सप्रामे S;
- ३ षड् P M प्रवृत्त S; S।
- ४ पनानि S; सेनाङ्गापानि S।
- ५ रथ्यपुत्रान् S;
- ६ शरम वा० P शयानां वापवान् ।
शान्ना वाचद्विन्मन्ते तावदि (०षद्भि
रि०)त्यर्थ । यद्वा ! अथवपुत्रान् ।
छात्रयो पानिनात् । अथमूनात् ।
अथप्रमत्तानित्यर्थ । गर्व हि पनगन्त्रमूलं
बाताय (०सप्र०) धर्मम् S;
- ७ षड् P M = श्रवः शीनिधनं वा S।
- ८ तास्या वरमात् M मनुता प्रियतात्वा
स्मिन्ना वाय तदर्थश्च S;
- १० प्रेरयति P
- ११ V Mādhyava ignores इदं
- १२ गोभनापुष्ट्या वृद्धिः S; S।
- १३ विवत्तद् अविच्छिन्ना । तययवास्त्वित्यर्थः
S। १४ पाजपन प्रमहनीयेद् S;
हे पाजप्रमह । यां यत् प्रवर्षेण मह
षत्व स पाजप्रमह । तस्य सम्प्रोपनं
हे पाजप्रमह S।
- १५ अस्मदीयहृदिलक्षणानि S।
- १६ सम्यक् स्वा सम्मजग्ते यस्मात् स्वां
यनाम इत्यर्थः S। १७ प्रापय S;

- १८ सप्तमीनियोगान् स्थित इति यास्य
शेषः । गवां स्थिता इत्यप S।
- १९ पनपति S; अथवा अथगन्त्रोऽत्र
पठ्यत । अरे स्वभूतासु गोषु
स्थितान् । शत्रोर्यां गावस्ता अस्मभ्यं
दत्वाऽम्मान् भजत्यप S।
- २० अतिशयेन स्तुतिनि प्रययवितारो धयम्
S; सोमस्वेत्यर्थ S।
- २१ षड् P D M पुत्रप्रादिभि सह
गायन्तो नयेम S; सह सोमस्य
पातार इत्यर्थ S। २२ शेष D
- २३ Missing in M
- २४ V Mādhyava ignores यि ।
After माययाह्यः D adds
अस्मत्सुभ्यो नमः । अक्षरं यत्परिच्छेदं
माप्राहीनं तु यद् भवेत् । शन्तुमहन्ति
विद्वंसः यस्य नास्ति व्यतिक्रमः ।
P adds अस्मत्सुभ्यो नमः ।
श्रीगणपतये नमः । M adds इति
प्रयमाष्टके अष्टमोऽध्यायः समाप्तः ।
प्रयमाष्टकः समाप्तः ।
After व्यतिक्रमः and स्यामेति D
puts the figure ॥१२१॥ to
indicate the end of one
hundred and twentyfirst
hymn No such number is
given in P and M

CORRECTIONS

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
१	१६	१ १७	१ १४
१०	२१	कृयती	कृवन्ती
२८	१८	०ध्यग्यमानं कृयन्	०ध्यग्यमानम्
३५	१७	०युगम	०युगम
६३	३२	व्याप्नुतम्	व्याप्नुत
७३	५	ह्यो	हंवा
७३	२६	०प्रगत्या	०प्रगत्या
८४	१६	Kau	Kan
१२५	७	गीमिर्लस०	गीमिर्लस०
१३०	१३	स मप	स मप
१३१	२८	०षट्पिा	०षट्पिा
१३३	२	०निऋत्तिय०	०निऋत्तिय०
१३४	१८	अप्रे	अने
१३६	६	इममर्ष्यान्	इमर्ष्यान्
१४६	२	युत्रस्य	प्रस्य
१४६	२	धि	य
१५४	४	०रपहता०	०रपहता०
१५५	१६	इन्द्रात् विञ्चि०	इन्द्राद् विञ्चि०
१५६	१२	०स्तात्	०स्तात्
१६०	१	गुण्यासु	गुण्यासु
१६३	५	Put fullstop after स्वे and not after भवतः	
१६८	१	आहायस्त्रेष्वा	आहायस्त्रेषा
१७०	१	देवमि०	देवमि०
१८२	२५	०स्ताव्यता	०स्ताव्यन्त
१८८	२८	गजन्ति	गजयन्ति
२१३	२०	अलङ्कुर्यंती	अलङ्कुर्यन्ती
२१३	२१	स्वलङ्कुर्यंती	स्वलङ्कुर्यन्ती
२१३	२४	पतमाना इत्यर्थं	वर्तमानैत्यर्थं
२२७	१७	०दुष्टम्	०दुष्टम्
२३३	१३	युयाम्	युनाम्
२३४	७	प्रति	प्रति
२५१	३०	१२ हिंसां प्रापय	हिंसां प्रापय
२५५	२	अदधादीन्	अदधादीन्
२५५	foot-note ३	आङ्गिरसा	अङ्गिरस

Page	Line	Read (शुद्धम्)	For (अशुद्धम्)
२५६	७	हन्वोरसि ।	हन्वोरसि ।
२६०	११	०दुक्थ्य॑ म॒कृ॒ण्वत	०दुक्थ्य॑ म॒कृ॒ण्वत
२६०	१४	प्रावर्तय॑ इत्यध्याहार	प्रावर्तयेत्यध्याहार.
२६७	१६	पू शब्द.	पुरशब्द.
२६८	२५	०नैत्स०	०नैत्स०
२७६	६	पृथिवी	थिवी
२७६	१०	महत्त्वेन	महत्त्वेव
२९७	५	स्वर्यं॑ म॒ रणा॑य	स्वर्यं॑ म॒ रणा॑य
२९८	६	ते म॒हि॒मान्	म॒हि॒मान्
३२५	२४	घ्नन्ति	घनन्ति
३५२	४	दुत्य॑ म॒	दुत्य॑ म॒
३६६	३	त्वा	त्वा
३८३	२	०निरोद्घ्रीम्	०निरोद्घ्रीम्
३८८	८	स्वराज्यम्	स्वराज्यम्
३९९	२१	स सङ्गृभाय	ससङ्गृभाय
४००	२६	विलम्बिष्ठा	विळम्बिष्ठा
४२६	२४	परिचरत॑ इत्यर्थः	परिचरतेत्यर्थः.
४२८	१५	अवितृतमा वा	अवितृततमा वा
४३२	२	वर्षिष्ठया	वर्षिष्ठया
४३४	१४	०दुत्कृष्ट	०दुत्कृष्ट
४३५	७	दंष्ट्रा	द्रष्ट्रा
४५४	३०	०स्वभाविकाः	०स्वाभाविका.
४५६	१२	उषा अनक्ति	उषाऽनक्ति
४५७	२	Delete the sign (?)	
४५८	७	चक्षुषी	चक्षुषो
४६०	२१	रसाना वा	रसाना
५०२	२३	रोदसी	रोवसी
५१३	२१	प्र। अ॒व॒ ।	प्र। अ॒व॒
५२८	३१	रोदसी	रोदसी
५३४	८	Delete (?)	
५५०	१०	स्वधया॑	स्वधया॑
५५४	११	सङ्ग्रामे	सङ्ग्रामे
५६१	३१	भ्रात्रा	भर्त्रा
५६४	२१	ॐ इति॑ ।	ॐ इति॑ ।
५७८	११	यदा न तं	यदा न॒ तं
५७९	१	द्युम्निन्तम	द्युम्निन्तम॑

Page	Line	Read (सुद्धम्)	For (असुद्धम्)
५८१	२६	०स्थानीयोऽपत्यत्वात्	०स्थानीयो पत्यत्वात्
५८१	३०	अरेक ।	अरेक ।
५८८	३१	समो	समो
६१४	१७	शासितु०	शासतु०
६२२	२६	सुसुप्त्वांसुम् ।	सुसुप्त्वासुम् ।
६२७	११	अमघतम्	प्रभवतम्
६३१	२५	अजोह्वी०	अजोह्वी०
६५६	१६	युनऽधिति ।	युनधिति ।

ADDITIONS

Footnote no १ on page १ should read —

“The standard form of the last four syllables of *padas a* and *c* is not iambic but $u—u$ The form of *pāda a*, $—u—uuu—$, is used by standard writers of *Kavya*, but that of *pāda c*, $—u—, —u—$, is not used by strict writers though it is common enough in the Epics and the *Purāṇas*

The standard form of the last four syllables in *a*, *b*, *c*, and *d* is laid down in the following stanza of *Srutabodha*, attributed to a Kālidāsa —

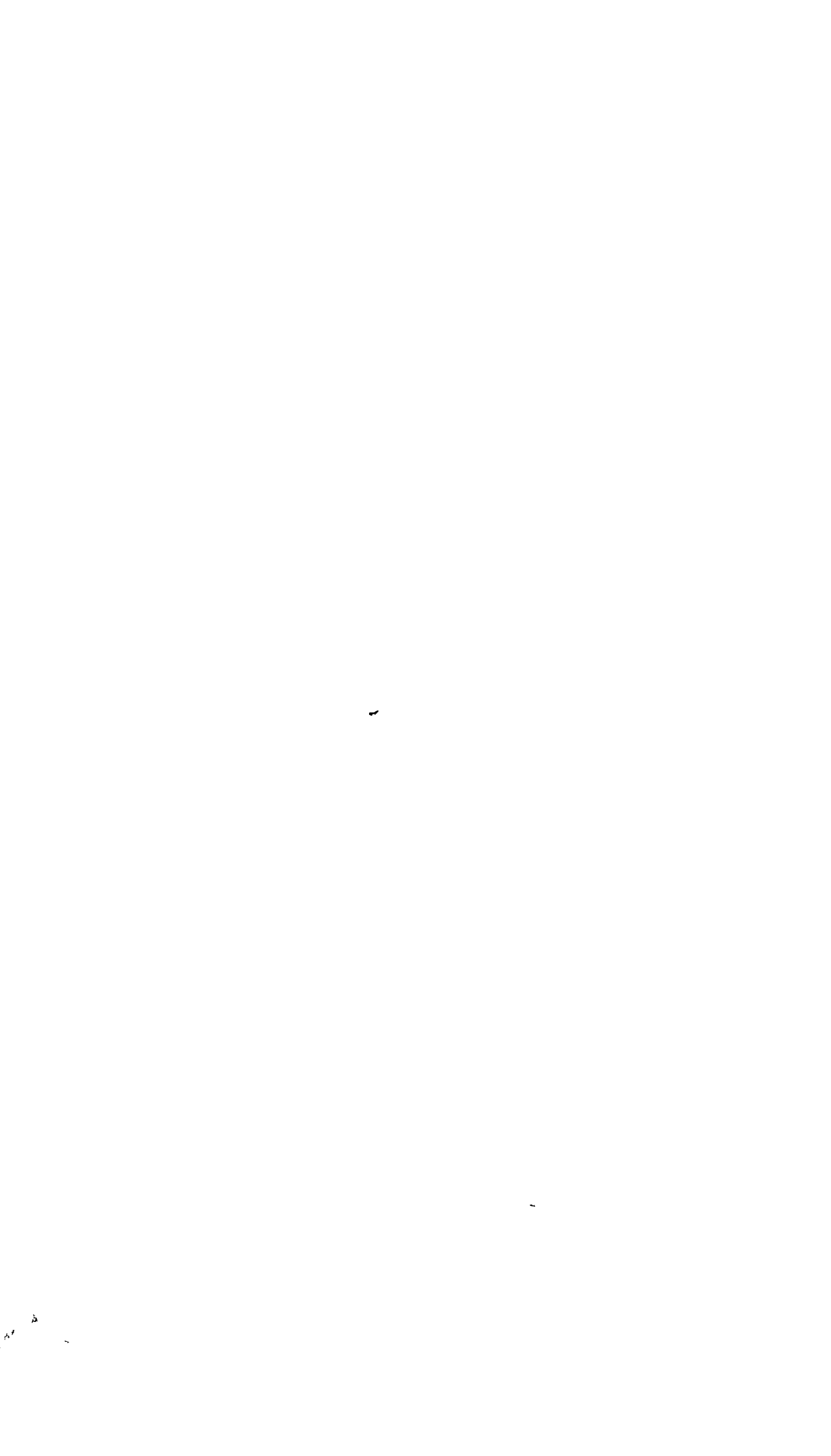
दलोके पठं गुरु श्रेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।

द्वित्रितुपादयोह्रस्वं सप्तमं वीर्षमन्ययो ॥१०॥

But, as a matter of fact the *śloka* metre has not been satisfactorily dealt with, by treatises on prosody Really speaking, Footnote no १ is unnecessary

मुद्रक—पी० टोपा, इलाहाबाद लाँ जर्नल प्रेस, इलाहाबाद
प्रकाशक—मोतीलाल बनारसीदास, पञ्जाव सस्कृत बुक डिपो, लाहौर

PADAPĀṬHA

Padapāṭha.

I 1

अग्निम् । ई॒च्छे । पु॒रःऽर्हितम् । य॒ज्ञस्य॑ । दे॒वम् । ऋ॒त्विज॑म् ।
 हो॒तार॑म् । र॒त्नऽधा॑र्त॒मम् ॥१॥ अ॒ग्निः । पू॒र्वेभिः॑ । ऋ॒षिऽभिः॑ । ई॒र्ष्यः ।
 नू॒त॒नैः । उ॒त । सः । दे॒वान् । आ । इ॒ह । व॒च॒ति॒ ॥२॥ अ॒ग्नि॒ना । र॒यिम् ।
 अ॒श्व॒वत् । पो॒षम् । ए॒व । दि॒वेऽर्दि॑वे । य॒ज्ञस॑म् । वी॒र॒वत्ऽत॑मम् ॥३॥
 अ॒ग्ने॑ । यम् । य॒ज्ञम् । अ॒ध्व॒रम् । वि॒श्व॒तः । परि॒ऽभूः । अ॒सि॑ । सः । इत् ।
 दे॒वेषु॑ । ग॒च्छ॒ति ॥४॥ अ॒ग्निः । हो॒ता । क॒विऽकृ॑तुः । स॒त्यः । चि॒त्रश्र॑-
 वःऽत॑मः । दे॒वः । दे॒वेभिः॑ । आ । ग॒मत् ॥५॥ यत् । अ॒ङ्ग । दा॒शुपे॑ । त्वम् ।
 अ॒ग्ने॑ । म॒द्रम् । क॒रि॒ष्य॒सि॑ । त्वं । इत् । तत् । स॒त्यम् । अ॒ङ्गि॒रः ॥६॥
 उ॒प॑ । त्वा । अ॒ग्ने॑ । दि॒वेऽर्दि॑वे । दो॒षाऽव॑स्तः । धि॒या । व॒यम् । नमः॑ ।
 म॒र॒न्तः । आ । इ॒म॒सि॒ ॥७॥ रा॒ज॒न्त॑म् । अ॒ध्व॒राणा॑म् । गो॒पाम् । ऋ॒त॒स्य॑
 दी॒र्दि॒विम् । वर्ध॑मानम् । स्वे । द॒मे॑ ॥८॥ सः । नः । पि॒ताऽइ॑व । स॒न॒वे॑ ।
 अ॒ग्ने॑ । सु॒ऽउ॒पा॒य॒नः । म॒व । स॒र्व॒स्व । नः । स्व॒स्तये॑ ॥९॥

I 2

वा॒यो इ॒ति॑ । आ । या॒हि । दर्श॑त । इ॒मे । सो॒माः । अ॒रं॑ऽकृ॒ताः ।
 ते॒षाम् । पा॒हि । श्रु॒धि । ह॒र्वम् ॥१॥ वा॒यो इ॒ति॑ । उ॒क्थे॑भिः । ज॒र॒न्ते॑ । त्वा॒म् ।
 अ॒च्छ॑ । ज॒रि॒तारः॑ । सु॒तऽसो॑माः । अ॒हःऽवि॑द॒ ॥२॥ वा॒यो इ॒ति॑ । त्वं ।

प्र॒ऽपृ॒ञ्च॒ती । धे॒ना । जि॒गा॒ति । दा॒शु॒षे । उ॒रू॒ची । सोमं॒ऽपी॒तये ॥३॥
 इन्द्रं॑वा॒यु इति॑ । इ॒मे । सु॒ताः । उप॑ । प्र॒यः॑ऽभिः । आ । ग॒तम् । इन्द्र॑वः ।
 वा॒म् । उ॒श॒न्ति॑ । हि॥४॥ वा॒यो इति॑ । इन्द्रः॑ । च । चे॒त॒थः । सु॒ता॒ना॒म् ।
 वा॒जि॒नी॒व॒सू इति॑ वा॒जि॒नी॒ऽव॒सू । तौ । आ । या॒तम् । उप॑ । द्र॒वत् ॥५॥ वा॒यो
 इति॑ । इन्द्रः॑ । च । सु॒न्व॒तः । आ । या॒तम् । उप॑ । निः॒ऽकृ॒तम् । म॒क्षु । इ॒त्था ।
 धि॒या । न॒रा ॥६॥ मि॒त्रम् । हु॒वे । पू॒त॒ऽद॒क्षम् । व॒रु॒णम् । च । रि॒शा॒द॒सम् ।
 धि॒यम् । घृ॒ता॒ची॒म् । सा॒ध॒न्ता ॥७॥ ऋ॒ते॒न । मि॒त्रा॒व॒रु॒णौ । ऋ॒त॒ऽवृ॒धौ ।
 ऋ॒त॒ऽस्पृ॒शा । ऋ॒तु॒म् । वृ॒ह॒न्त॒म् । आ॒शा॒थे इति॑ ॥८॥ क॒वी इति॑ । नः । मि॒त्रा॒
 व॒रु॒णा । तु॒वि॒ऽजा॒तौ । उ॒रु॒ऽक्ष॒या । द॒क्षम् । द॒धा॒ते इति॑ । अ॒प॒स॒म् ॥९॥

I. 3.

अ॒श्वि॒ना । य॒ज्व॒रीः । इ॒षः । द्र॒व॒त्पा॒णी इति॑ द्र॒व॒त्ऽपा॒णी । शु॒भः । प॒ती
 इति॑ । पु॒रु॒ऽभु॒जा । च॒न॒स्य॑तम् ॥१॥ अ॒श्वि॒ना । पु॒रु॒ऽद॒स॒सा । न॒रा । श॒वी॒र॒या ।
 धि॒या । धि॒ष्ण्या । व॒न॑तम् । गि॒रः ॥२॥ द॒सा । यु॒वा॒क॒वः । सु॒ताः । ना॒स॒त्या ।
 वृ॒क्त्वा॒र्हि॒षः । आ । या॒तम् । रु॒द्र॒व॒र्त॒नी इति॑ रु॒द्र॒व॒र्त॒नी ॥३॥ इन्द्रः॑ । आ ।
 या॒हि । चि॒त्र॒भा॒नो इति॑ चि॒त्र॒ऽभा॒नो । सु॒ताः । इ॒मे । त्वा॒ऽय॒वः । अ॒ण्वी॑भिः ।
 त॒ना । पू॒ता॒सः ॥४॥ इन्द्रः॑ । आ । या॒हि । धि॒या । इ॒षि॒तः । वि॒प्र॒ऽजू॒तः ।
 सु॒त॒ऽव॒तः । उप॑ । ब्र॒ह्मा॑णि । वा॒घ॒तः ॥५॥ इन्द्रः॑ । आ । या॒हि । तू॒तु॑जानः ।
 उप॑ । ब्र॒ह्मा॑णि । ह॒रि॒ऽवः । सु॒ते । द॒धि॒ष्व । नः । च॒नः ॥६॥ ओ॒मा॒सः ।
 च॒र्ष॒णि॒ऽधृ॒तः । वि॒श्वे॑ । दे॒वा॒सः । आ । ग॒त । दा॒श्वा॑सः । दा॒शु॒षः । सु॒तम् ॥७॥
 वि॒श्वे॑ । दे॒वा॒सः । अ॒प्॒स्तु॒रः । सु॒तम् । आ । ग॒न्ता॑ तू॒र्ण॑यः । उ॒स्राः॑ऽइ॒व ।
 स्व॒स॒रा॑णि ॥८॥ वि॒श्वे॑ । दे॒वा॒सः । अ॒सि॒धः । ए॒हि॑ऽमा॒या॒सः । अ॒द्रु॑हः ।
 मे॒ध॒म् । जु॒ष॒न्त । व॒ह्न॑यः ॥९॥ पा॒व॒का । नः । स॒र॒स्व॒ती । वा॒जे॑भिः ।

वाजिनींऽवती । यज्ञम् । वृष्टु । धियाऽर्वसुः ॥१०॥ चोदयित्री । स्रुतानाम् ।
चेतन्ती । सुऽमतीनाम् । यज्ञम् । दधे । सरस्वती ॥११॥ महः । अर्णः ।
सरस्वती । प्र । चेतयति । केतुर्ना । धिर्यः । विश्वाः । वि । राजति ॥१२॥

I 4

सुरूपऽकृत्तुम् । ऊतये । सुदुर्घाम्ऽइव । गोऽदुर्हे । जुहुमसि । धवि-
ऽद्यवि ॥१॥ उर्प । नः । सर्वना । आ । गहि । सोमस्य । सोमऽपा ।
पिव । गोऽदाः । इत् । रेवतः । मदः ॥२॥ अर्थ । ते । अन्तमानाम् ।
विधाम् । सुऽमतीनाम् । मा । नः । अति । ख्यः । आ । गहि ॥३॥
परा । इहि । विग्रम् । अस्तुतम् । इन्द्रम् । पृच्छ । विपऽचितम् । य ।
ते । सखिऽभ्यः । आ । वरम् ॥४॥ उत व्रुवन्तु । न । निर्दः । निः ।
अन्यतः । चित् । आरत । दधानाः । इन्द्रै । इत् । दुर्व ॥५॥ उत । नः ।
सुऽमगान् । अरिः । वोचेयुः । दस । कृष्टयः । स्वाम् । इत् । इन्द्रस्य ।
शर्मणि ॥६॥ आ । ईम् । आशुम् । आशवे । भर । यज्ञऽश्रियम् ।
नृऽमादनम् । पतयत् । मन्दयत्ऽसखम् ॥७॥ अस्य । पीत्वा । शतऽक्रतो
इति शतऽक्रतो । घनः । वृत्राणाम् । अमवः । प्र । आवः । वाजेषु ।
वाजिनम् ॥८॥ तम् । त्वा । वाजेषु । वाजिनम् । घाजयामः । शतऽक्रतो
इति शतऽक्रतो । धर्नानाम् । इन्द्र । सातये ॥९॥ य । रायः । अवर्निः ।
महान् । सुऽपारः । सुन्वतः । सखा । तसै । इन्द्राय । गायत ॥१०॥

I 5

आ । तु । आ । इत् । नि । सीदत् । इन्द्रम् । अभि । प्र । गायत ।
सखायः । स्तोमऽवाहसः ॥१॥ पुरुऽवर्मम् । पुरुणाम् । ईशानम् ।
वार्याणाम् । इन्द्रम् । सोमे । सचा । सुते ॥२॥ स । घ । न । योगे ।

आ । भुवत् । सः । राये । सः । पुरम्ऽध्याम् । गर्मत् । वाजैभिः । आ ।
 सः । नः ॥३॥ यस्य । सम्ऽस्थे । न । वृणवते । हरी इति । समत्ऽसु ।
 शत्रवः । तस्मै । इन्द्राय । गायत ॥४॥ सुतऽपावने । सुताः । इमे । शुचयः ।
 यन्ति । वीतये । सोमासः । दधिऽआशिरः ॥५॥ त्वम् । सुतस्य ।
 पीतये । सद्यः । वृद्धः । अजायथाः । इन्द्र । ज्यैष्ठ्याय । सुक्रतो इति
 सुऽक्रतो ॥६॥ आ । त्वा । विशन्तु । आशवः । सोमासः । इन्द्र ।
 गिर्वणः । शम् । ते । सन्तु । प्रऽचेतसे ॥७॥ त्वाम् । स्तोमाः । अवीवृधन् ।
 त्वाम् । उक्था । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । त्वाम् । वर्धन्तु । नः । गिरः
 ॥८॥ अर्चितऽऊतिः । सनेत् । इमम् । वाजम् । इन्द्रः । सहस्रिणम् ।
 यस्मिन् । विश्वानि । पौस्या ॥९॥ मा । नः । मर्ताः । अभि । द्रुहन् ।
 तनूनाम् । इन्द्र । गिर्वणः । ईशानः । यवय । वधम् ॥१०॥

I. 6.

युञ्जन्ति । ब्रधम् । अरुषम् । चरन्तम् । परि । तस्थुषः । रोचन्ते ।
 रोचना । दिवि ॥१॥ युञ्जन्ति । अस्य । काम्या । हरी इति । विऽयक्षसा ।
 रथे । शोणा । धृष्णू इति । नृऽवाहसा ॥२॥ केतुम् । कृण्वन् । अकेतवे ।
 पेशः । मर्याः । अपेशसे । सम् । उषत्ऽभिः । अजायथाः ॥३॥ आत् ।
 अह । स्वधाम् । अनु । पुनः । गर्भऽत्वम् । आऽईरिरे । दधानाः । नाम ।
 यज्ञियम् ॥४॥ वीळु । चित् । आरुजत्नुऽभिः । गुहा । चित् । इन्द्र ।
 वह्निऽभिः । अविन्दः । उस्त्रियाः । अनु ॥५॥ देवऽयन्तः । यथा ।
 मतिम् । अच्छ । विदत्ऽवसुम् । गिरः । महाम् । अनूषत् । श्रुतम् ॥६॥
 इन्द्रेण । सम् । हि । दक्षसे । सम्ऽजग्मानः । अविभ्युषा । मन्दू इति ।
 समानऽवर्चसा ॥७॥ अनवद्यैः । अभिद्युऽभिः । मखः । सहस्वत् ।

अ॒र्च॒ति । ग॒णैः । इन्द्र॑स्य । काम्यैः ॥८॥ अ॒र्त॑ । प॒रि॒ञ्ज॒न् । आ ।
ग॒हि । दि॒वः । वा । रो॒च॒नात् । अ॒र्धि । स॒म् । अ॒सि॒न् । ऋ॒क्ष॒ते । गि॒रः
॥९॥ इ॒त् । वा । सा॒तिम् । ई॒र्महे । दि॒व॑ । वा । पा॒र्था॒नात् । अ॒र्धि ।
इन्द्र॑म् । म॒ह॑ । वा । र॒ज॒सः ॥१०॥

I 7

इन्द्र॑म् । इ॒त् । गा॒थि॒नः । गृ॒हत् । इन्द्र॑म् । अ॒र्को॒र्मिः । अ॒र्कि॒र्ण॑ ।
इन्द्र॑म् । वा॒णी॑ । अ॒नू॒प॒त् ॥१॥ इन्द्र॑ । इ॒त् । ह॒र्यो॑ । स॒र्चा । स॒म् । अ॒र्भिः॒रु ।
आ । व॒चः॒ऽयु॒जा । इन्द्र॑ । व॒ज्री । हि॒र॒ण्य॒य॑ ॥२॥ इन्द्रः॑ । दी॒र्घा॒य॑ ।
च॒र्व॒से । आ । सूर्य॑म् । रो॒ह॒य॒त् । दि॒वि । वि । गो॒र्भिः । अ॒र्द्रि॒म् ।
ऐ॒र॒य॒त् ॥३॥ इन्द्र॑ । वा॒ज॑ेषु । नः । अ॒व । स॒ह॒स्र॑ऽप्र॒घ॒नेषु । च । उ॒ग्रः ।
उ॒ग्रा॒भिः । ऊ॒ति॒ऽर्भिः ॥४॥ इन्द्र॑म् । व॒य॒म् । म॒हा॒ऽघ॒ने । इन्द्र॑म् । अ॒र्भ॑ ।
ह॒वा॒महे । यु॒ज॑म् । वृ॒त्रे॒र्षु । व॒ज्रि॒र्ण॑म् ॥५॥ स॒ । नः । वृ॒ष॒न् । अ॒ष्ट॒म् ।
च॒रु॒म् । स॒त्रा॑ऽदा॒व॒न् । अ॒प॑ । वृ॒धि । अ॒सा॒भ्य॑म् । अ॒प्र॒ति॒ऽस्कु॒तः ॥६॥
तु॒ञ्जे॒ऽतु॒ञ्जे । ये । उ॒त् । अ॒त॒रे । स्तो॒मा॑ । इन्द्र॑स्य । व॒ज्रि॒र्ण॑ । न । वि॒न्धे ।
अ॒स्य । सु॒ऽस्तु॒ति॒म् ॥७॥ वृ॒षा । यु॒था॒ऽइ॒व । व॒स॒गः । कृ॒ष्टी॑ । इ॒य॒र्ति॑ ।
ओ॒ज॒सा । ई॒शा॒नः । अ॒प्र॒ति॒ऽस्कु॒तः ॥८॥ यः । ए॒कः । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।
व॒स॒ना॒म् । इ॒र॒ज्य॑ति । इन्द्रः॑ । प॒ञ्च॑ । सि॒ती॒नाम् ॥९॥ इन्द्र॑म् । वः ।
वि॒श्व॒तः । परि॑ । ह॒वा॒महे । ज॒ने॒भ्यः । अ॒स्मा॒क॑म् । अ॒स्तु । के॒वलः ॥१०॥

I 8

आ । इन्द्र॑ । सा॒न॒सि॒म् । रा॒यि॒म् । स॒ऽजि॒त्वा॒न॒म् । स॒दा॒ऽस॒ह॑म् ।
व॒र्षि॑ष्ठम् । ऊ॒त॒ये॑ । म॒र ॥१॥ नि । ये॒न॑ । मु॒ष्टि॒ऽह॒त्य॑या । नि । वृ॒त्रा ।
रु॒ण॒घा॒महे॑ । त्वा॒ऽऊ॒ता॒सः । नि । अ॒र्व॒ता ॥२॥ इन्द्र॑ । त्वा॒ऽऊ॒ता॒स॑ ।

आ । व॒यम् । व॒ज्रम् । व॒ना । द॒दी॒म॒हि । ज॒ये॒म । स॒म् । यु॒धि । स्पृ॒धः
 ॥३॥ व॒यम् । शू॒रो॒भिः । अ॒स्तृ॒ऽभिः । इ॒न्द्र । त्व॒या । यु॒जा । व॒यम् ।
 स॒स॒ह्या॒म । पृ॒त॒न्य॒तः ॥४॥ स॒हान् । इ॒न्द्रः । प॒रः । च॒ । नु । म॒हि॒ऽ-
 त्व॒म् । अ॒स्तु । व॒ज्रि॒णौ । द्यौः । न । प्र॒थि॒ना । श॒र्वः ॥५॥ स॒म्ऽओ॒हे ।
 वा । ये । आ॒श॒त । न॒रः । तो॒क॒स्य॑ । स॒नि॒तौ । वि॒प्रा॒सः । वा । धि॒या-
 ऽय॒वः ॥६॥ यः । कु॒क्षिः । सो॒म॒ऽपा॒त॒मः । स॒मु॒द्रःऽइ॒व । पि॒न्व॑ते ।
 उ॒र्वीः । आ॒पः । न । का॒कु॒दः ॥७॥ ए॒व । हि । अ॒स्य॑ । स॒नृ॒ता ।
 वि॒ऽर॒प्शी । गो॒ऽम॒ती । म॒ही । प॒क्वा । शा॒खा । न । दा॒शु॒पे ॥८॥ ए॒व ।
 हि । ते । वि॒ऽभू॑तयः । उ॒त॒र्यः॑ । इ॒न्द्र । मा॒ऽव॑ते । स॒द्यः । चि॒त् ।
 स॒न्ति॑ । दा॒शु॒पे ॥९॥ ए॒व । हि । अ॒स्य॑ । का॒म्या॑ । स्तो॒मः । उ॒क्थ॑म् । च॒ ।
 शं॒स्या । इ॒न्द्राय॑ । सो॒म॒ऽपी॑तये ॥१०॥

I. 9.

इ॒न्द्र । आ । इ॒हि । म॒त्सि॑ । अ॒न्ध्र॑सः । वि॒श्वे॑भिः । सो॒म॒प॒र्वे॑ऽभिः ।
 स॒हान् । अ॒भि॒ष्टिः । ओ॒र्ज॑सा ॥१॥ आ । ई॒म् । ए॒न॒म् । सृ॒ज॒त । सु॒ते ।
 म॒न्दि॑म् । इ॒न्द्राय॑ । म॒न्दि॒ने॑ । च॒क्रि॑म् । वि॒श्वानि॑ । च॒क्र॑ये ॥२॥ म॒त्स्व॑ ।
 सु॒ऽशि॒प्र । म॒न्दि॑ऽभिः । स्तो॒मे॑भिः । वि॒श्व॑ऽच॒र्ष॒णे । स॒चा॑ । ए॒षु । स॒र्व॑नेषु ।
 आ ॥३॥ अ॒सृ॒ग्र॒म् । इ॒न्द्र । ते । गि॒रः॑ । प्र॒ति॑ । त्वा॒म् । उ॒त् । अ॒हा॒स॒त ।
 अ॒र्जो॑षाः । वृ॒ष॒भ॒म् । प॒ति॑म् ॥४॥ स॒म् । चो॒द॒य॑ । चि॒त्र॒म् । अ॒र्वा॒क् ।
 रा॒धः । इ॒न्द्र । व॒रे॑ण्यम् । अ॒स॒त् । इ॒त् । ते । वि॒ऽभु॑ । प्र॒ऽभु॑ ॥५॥
 अ॒स्मान् । सु । त॒त्र । चो॒द॒य॑ । इ॒न्द्र । रा॒ये । र॒भ॑स्वतः । तु॒र्वि॑ऽद्यु॒म्न ।
 य॒श॑स्वतः ॥६॥ स॒म् । गो॒ऽम॒त् । इ॒न्द्र । वा॒र्ज॑ऽव॒त् । अ॒से॒ इति॑ । पृ॒थु ।
 श्र॒वः । वृ॒ह॒त् । वि॒श्व॑ऽआ॒युः । धे॒हि । अ॒र्क्षि॑तम् ॥७॥ अ॒से॒ इति॑ ।

धेहि । अयं । बृहत् । घृन्नम् । सहस्रऽसार्तमम् । इन्द्र । ता । रथिनी ।
 र्षः ॥८॥ वसो । इन्द्रम् । वसुऽपतिम् । गीऽमिः । गृणन्त ।
 श्रग्मिर्यम् । होम । गन्तारम् । ऊतये ॥९॥ सुतेऽसुते । निऽश्रोकसे ।
 बृहत् । बृहते । आ । इत् । अरिः । इन्द्राय । शूपम् । अर्चति ॥१०॥

I 10

गार्यन्ति । त्वा । गायत्रिण । अर्चन्ति । अर्कम् । अर्किणः ।
 ब्रह्माण । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । उत् । वशम्ऽइव ।
 येमिरे ॥१॥ यत् । सानो । सानुम् । आ । अरुहत् । भूरि । अस्पष्ट ।
 कर्त्तव्यम् । तत् । इन्द्र । अर्थम् । चेतति । यूथेन । वृष्णि । एजति ॥२॥
 युक्त्व । हि । केशिना । हरी इति । घृषणा । कक्ष्यऽप्रा । अर्थ । न ।
 इन्द्र । सोमऽपा । गिराम् । उपऽश्रुतिम् । चर ॥३॥ आ । इहि । स्तोमान् ।
 अभि । स्वर । अभि । गृणीहि । आ । रुव । ब्रह्म । च । नः । षसो
 इति । सचा । इन्द्र । यज्ञम् । च । वर्धय ॥४॥ उक्थम् । इन्द्राय ।
 शस्यम् । वर्धनम् । पुरुनि ऽसिधे । शक्र । यथा । सुतेषु । न ।
 ररणत । सख्येषु । च ॥५॥ तम् । इत् । सखिऽत्वे । ईमहे । तम् ।
 राये । तम् । सुऽवीर्ये । स । शक्रः । उत । न । शकत् । इन्द्र । वसु ।
 दयमान ॥६॥ सुऽविष्टतम् । सुनिऽअजम् । इन्द्र । त्वाऽदातम् । इत् ।
 यश । गवाम् । अप । व्रजम् । वृधि । कृणुष्व । राधे । अद्रिऽव ॥७॥
 नहि । त्वा । रोदसी इति । उभे इति । ऋघायमाणम् । इन्वत । जेयं ।
 स्वऽवती । अप । सम् । गा । असन्ध्यम् । धनुहि ॥८॥ आश्रुत्ऽकर्ण ।
 श्रुधि । हवम् । नु । चित् । दधिष्व । मे । गिर । इन्द्र । स्तोमम् । इमम् ।
 सम । कृष्व । युज । चित् । अन्तरम् ॥९॥ विष । हि । त्वा । घृषन्ऽवमम् ।

वाजेषु । हवनऽश्रुतम् । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे । ऊतिम् । सहस्रऽसातमाम्
 ॥१०॥ आ । तु । नः । इन्द्र । कौशिक । मन्दसानः । सुतम् । पिव ।
 नव्यम् । आयुः । प्र । सु । तिर । कृधि । सहस्रऽसाम् । ऋषिम् ॥११॥
 परि । त्वा । गिर्वणः । गिरः । इमाः । भवन्तु । विश्वतः । वृद्धऽआयुम् ।
 अनु । वृद्धयः । जुष्टाः । भवन्तु । जुष्टयः ॥१२॥

I. 11.

इन्द्रम् । विश्वाः । अवीवृधन् । समुद्रऽव्यचसम् । गिरः । रथिऽतमम् ।
 रथिनाम् । वाजानाम् । सत्ऽपतिम् । पतिम् ॥१॥ सख्ये । ते । इन्द्र ।
 वाजिनः । मा । भेम । शवसः । पते । त्वाम् । अभि । प्र । नोनुमः ।
 जेतारम् । अपराऽजितम् ॥२॥ पूर्वीः । इन्द्रस्य । रातर्यः । न । वि ।
 दस्यन्ति । ऊतर्यः । यदि । वाजस्य । गोऽमतः । स्तोतृऽभ्यः । मंहते ।
 मघम् ॥३॥ पुराम् । भिन्दुः । युवा । कविः । अमितऽओजाः । अजायत ।
 इन्द्रः । विश्वस्य । कर्मणः । धर्ता । वज्री । पुरुऽस्तुतः ॥४॥
 त्वम् । वलस्य । गोऽमतः । अप । अवः । अद्रिऽवः । विलम् । त्वाम् ।
 देवाः । अविभ्युषः । तुज्यमानासः । आविषुः ॥५॥ तव । अहम् । शूर ।
 रातिऽभिः । प्रति । आयम् । सिन्धुम् । आऽवदन् । उप । अतिष्ठन्त ।
 गिर्वणः । विदुः । ते । तस्य । कारवः ॥६॥ मायाभिः । इन्द्र । मायि-
 नम् । त्वम् । शुष्णाम् । अव । अतिरः । विदुः । ते । तस्य । मेधिराः ।
 तेषाम् । श्रवांसि । उत् । तिर ॥७॥ इन्द्रम् । ईशानम् । ओजसा । अभि ।
 स्तोमाः । अनपत । सहस्रम् । यस्य । रातर्यः । उत । वा । सन्ति ।
 भूर्यसीः ॥८॥

I 12

अग्निम् । दूतम् । वृणीमहे । होतारम् । विश्वज्वेदसम् । अस्य ।
 यज्ञस्य । सुऽक्रतुम् ॥१॥ अग्निम्ऽअग्निम् । हवीमऽभिः । सदा । हवन्त ।
 विश्वपतिम् । हव्यऽवाहम् । पुरुऽप्रियम् ॥२॥ अग्ने । देवान् । इह । आ ।
 वह । जज्ञान् । वृक्तऽर्हिषे । असि । होता । न । ईक्ष्य ॥३॥ तान् ।
 उशत । वि । बोधय । यत् । अग्ने । यासि । दूत्यम् । देवै । आ ।
 सत्सि । वर्हिषि ॥४॥ घृतऽआहवन । दीदिऽव । प्रति । स । रिपतः ।
 दह । अग्ने । त्वम् । रक्षस्विनः ॥५॥ अग्निना । अग्नि । सम् । इष्यते ।
 कवि । गृहऽपति । युवा । हव्यऽवाद् । जुहुऽआस्यः ॥६॥ कविम् ।
 अग्निम् । उप । स्तुहि । सत्यऽधर्माणम् । अध्वरे । देवम् । अमीवऽ-
 चार्तनम् ॥७॥ यः । त्वाम् । अग्ने । हविऽपतिः । दूतम् । देव ।
 सपर्यति । तस्य । म् । प्रऽअविता । मव ॥८॥ य । अग्निम् । देवऽ-
 वीतये । हविष्मान् । आऽविवांसति । तस्यै । पावक । मृळ्य ॥९॥ स ।
 नः । पावक । दीदिऽव । अग्ने । देवान् । इह । आ । वह । उप ।
 यज्ञम् । हविः । च । नः ॥१०॥ सः । नः । स्तवान् । आ । मर ।
 गायत्रेण । नवीयसा । रयिम् । वीरऽवतीम् । इपम् ॥११॥ अग्ने ।
 शुक्रेण । शोचिषा । विश्वाभिः । देवहूतिऽभिः । इमम् । स्तोमम् ।
 जुपस्व । न ॥१२॥

I 13

सुऽसमिद्ध । न । आ । वह । देवान् । अग्ने । हविष्मते । होत
 रिति । पावक । यज्ञि । च ॥१॥ मधुऽमन्तम् । तनुऽनपात् । यज्ञम् ।
 देवेषु । न । कवे । अद्य । कृणहि । वीतये ॥२॥ नराशसम् । इह ।

प्रियम् । अस्मिन् । यज्ञे । उप । ह्वये । मधुऽजिह्वम् । हविःऽकृतम् ॥३॥
 अग्ने । सुखऽर्तमे । रथे । देवान् । ईळितः । आ । वह । अस्मि । होता ।
 मनुःऽहितः ॥४॥ स्तृणीत । वहिः । आनुपर्क । घृतऽपृष्टम् । मनीषिणः ।
 यत्र । अमृतस्य । चक्षणम् ॥५॥ वि । श्रयन्ताम् । ऋतऽवृधः । द्वारः ।
 देवीः । असश्चतः । अद्य । नूनम् । च । यष्टवे ॥६॥ नक्तोपसा ।
 सुऽपेशसा । अस्मिन् । यज्ञे । उप । ह्वये । इदम् । नः । वहिः ।
 आऽसदे ॥७॥ ता । सुऽजिह्वौ । उप । ह्वये । होतारा । दैव्या । कवी
 इति । यज्ञम् । नः । यत्ताम् । इमम् ॥८॥ इळा । सरस्वती । मही ।
 तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । वहिः । सीदन्तु । अस्त्रिधः ॥९॥ इह ।
 त्वष्टारम् । अग्रियम् । विश्वऽरूपम् । उप । ह्वये । अस्माकम् । अस्तु ।
 केवलः ॥१०॥ अव । सृज । वनस्पते । देव । देवेभ्यः । हविः । प्र ।
 दातुः । अस्तु । चेतनम् ॥११॥ स्वाहा । यज्ञम् । कृणोतन । इन्द्राय ।
 यज्वनः । गृहे । तत्र । देवान् । उप । ह्वये ॥१२॥

I. 14.

आ । एभिः । अग्ने । दुवः । गिरः । विश्वेभिः । सोमऽपीतये ।
 देवेभिः । याहि । यन्ति । च ॥१॥ आ । त्वा । कर्णाः । अहूपत ।
 गृणन्ति । विप्र । ते । धियः । देवेभिः । अग्ने । आ । गहि ॥२॥
 इन्द्रवायू इति । बृहस्पतिम् । मित्रा । अग्निम् । पूषणम् । भगम् ।
 आदित्यान् । मारुतम् । गणम् ॥३॥ प्र । वः । प्रियन्ते । इन्द्रवः ।
 मत्सराः । मादयिष्णवः । द्रप्साः । मध्वः । चमूऽसदः ॥४॥ ईळते ।
 त्वाम् । अवस्यवः । कण्वांसः । वृक्तऽवर्हिषः । हविष्मन्तः । अरम्-
 ऽकृतः ॥५॥ घृतऽपृष्ठाः । मनःऽयुजः । ये । त्वा । वहन्ति । वह्यः ।

आ । देवान् । सोमंऽपीतये ॥६॥ तान् । यजत्रान् । ऋतऽऽवृषः । अग्ने ।
 पत्नींऽमत । कृधि । मघ्नं । सुऽजिह्व । पायय ॥७॥ ये । यजत्रां ।
 ये । ईद्व्याः । ते । ते । पित्रन्तु । जिह्वया । मघ्नौ । अग्ने । वपेत्-
 कृति ॥८॥ आकीम् । सूर्यस्य । रोचनात् । विश्वान् । देवान् । उप-
 ऽऽवृषं । विप्रं । होता । इह । वचति ॥९॥ विश्वेभिः । सोम्यम् ।
 मधुं । अग्ने । इन्द्रेण । वायुना । पित्रं । मित्रस्य । धामंऽभिः ॥१०॥
 त्वम् । होता । मनुंऽहित । अग्ने । यज्ञेषु । सीदसि । सः । इमम् ।
 नः । अध्वरम् । यज ॥११॥ युक्त्वा । हि । अरुपी । रथे । हरितः ।
 देव । रोहितः । तामिं । देवान् । इह । आ । वह ॥१२॥

I 15

इन्द्रं । सोमम् । पित्रं । ऋतुना । आ । त्वा । विशन्तु । इन्द्रं ।
 मत्सरासं । तत्ऽओकम ॥१॥ मरुतं । पित्रं । ऋतुना । पोत्रात् ।
 यज्ञम् । पुनीतन । युयम् । हि । स्थ । सुऽदानवः ॥२॥ अमि । यज्ञम् ।
 गृणीहि । न । ग्नावं । नेष्टरितिं । पित्रं । ऋतुना । त्वम् । हि ।
 रत्नऽधा । असिं ॥३॥ अग्ने । देवान् । इह । आ । वह । सादय ।
 योनिषु । त्रिषु । परिं । भूप । पित्रं । ऋतुना ॥४॥ ब्राह्मणात् । इन्द्र ।
 रावंसः । पित्रं । सोमम् । ऋतून् । अनुं । तवं । इत् । हि । सख्यम् ।
 अस्तंत्तम् ॥५॥ युवम् । दक्षम् । धृतऽम्रता । मित्रावरुणा । दुऽदमम् ।
 ऋतुना । यज्ञम् । आशाथे इति ॥६॥ द्रविणऽदा । द्रविणसं ।
 प्रार्वंऽहस्तास । अध्वरे । यज्ञेषु । देवम् । ईद्वते ॥७॥ द्रविणऽदा ।
 ददातु । नः । वसनि । यानि । ऋषिरे । देवेषु । ता । वनामहे ॥८॥
 द्रविणऽदा । पिपीपति । जुहोतं । प्र । च । तिष्ठत । नेष्ट्रात् । ऋतु-

ऽभिः । इ॒ष्य॒त ॥९॥ यत् । त्वा । तुरी॒यम् । ऋ॒तुऽभिः । द्र॒विणःऽदः ।
 य॒जा॒महे । अ॒र्ध । स॒ । नः । द॒दिः । भ॒व ॥१०॥ अ॒श्वि॒ना । पि॒व॒तम् ।
 म॒धु । दी॒र्घ॒ग्नी इति । दी॒र्दिऽअ॒ग्नी । शु॒चिऽव्र॒ता । ऋ॒तु॒ना । य॒ज्ञऽवा॒-
 ह॒सा ॥११॥ गा॒र्हिऽप॒त्येन । स॒न्त्य । ऋ॒तु॒ना । य॒ज्ञऽनीः । आ॒सि ।
 दे॒वान् । दे॒वऽय॒ते । य॒ज ॥१२॥

I. 16.

आ । त्वा । व॒ह॒न्तु । ह॒र॒यः । वृ॒ष॒णम् । सोम॑ऽपी॒तये । इन्द्र॑ ।
 त्वा । सूर॑ऽच॒क्षसः ॥१॥ इ॒माः । धा॒नाः । वृ॒तऽस्नु॒वः । ह॒री इति॑ ।
 इ॒ह । उ॒प । व॒क्ष॒तः । इन्द्र॑म् । सु॒खऽत॑मे । रथे॑ ॥२॥ इन्द्र॑म् । प्रा॒तः ।
 ह॒वा॒महे । इन्द्र॑म् । प्र॒य॒ति । अ॒ध्व॒रे । इन्द्र॑म् । सोम॑स्य । पी॒तये॑ ॥३॥
 उ॒प । नः । सु॒तम् । आ । ग॒हि । ह॒रिऽभिः । इन्द्र॑ । के॒शिऽभिः ।
 सु॒ते । हि । त्वा । ह॒वा॒महे ॥४॥ सः । इ॒मम् । नः । स्तोम॑म् । आ ।
 ग॒हि । उ॒प । इ॒दम् । स॒र्व॒नम् । सु॒तम् । गौ॒रः । न । तृ॒पि॒तः । पि॒व ॥५॥
 इ॒मे । सोमा॑सः । इन्द्र॑वः । सु॒ता॑सः । अ॒र्धि । व॒र्हि॑षि । तान् । इन्द्र॑ ।
 स॒ह॒से । पि॒व ॥६॥ अ॒यम् । ते । स्तोम॑ः । अ॒ग्रि॒यः । हृ॒दिऽस्पृ॒क् ।
 अ॒स्तु । श॒मऽत॑मः । अ॒र्थ । सोम॑म् । सु॒तम् । पि॒व ॥७॥ वि॒श्व॑म् । इत् ।
 स॒र्व॒नम् । सु॒तम् । इन्द्र॑ः । म॒दा॒य । ग॒च्छ॒ति । वृ॒त्रऽहा । सोम॑ऽपी॒तये
 ॥८॥ सः । इ॒मम् । नः । का॒मम् । आ । पृ॒ण । गो॒भिः । अ॒श्वैः ।
 श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । स्त॒वा॒म । त्वा । सु॒ऽआ॒ध्वः ॥९॥

I 17.

इन्द्रा॒वरु॑णयोः । अ॒हम् । स॒मऽरा॒जोः । अ॒वः । आ । वृ॒णे । ता ।
 नः । मृ॒ळा॒तः । ई॒दृशे॑ ॥१॥ ग॒न्ता॑रा । हि । स्थः । अ॒व॒से । ह॒वम् ।

विप्रस्य । माऽर्वतः । घर्तारा । चर्पणीनाम् ॥२॥ अनुऽकामम् । तर्पये-
 थाम् । इन्द्रावरुणा । रायः । आ । ता । वाम् । नेदिष्ठम् । ईमहे ॥३॥
 युवाक् । हि । शचीनाम् । युवाक् । सुऽमतीनाम् । भूयाम् । वाज-
 ऽदानाम् ॥४॥ इन्द्रः । सहस्रऽदानाम् । वरुणः । शस्यानाम् । ऋतुः ।
 मवति । उक्थ्यः ॥५॥ तयोः । इत् । अवसा । वयम् । सनेम । नि ।
 च । घीमहि । स्यात् । उत । प्रऽरेचनम् ॥६॥ इन्द्रावरुणा । वाम् ।
 अहम् । हुवे । चित्राय । राषसे । अस्मान् । सु । जिग्युषः । कृतम् ॥७॥
 इन्द्रावरुणा । नु । नु । वाम् । सिसासन्तीषु । घीषु । आ । असम्यम् ।
 शर्म । यच्छतम् ॥८॥ प्र । वाम् । अश्नोतु । सुऽस्तुतिः । इन्द्रावरुणा ।
 याम् । हुवे । याम् । ऋघाथे इति । सघऽस्तुतिम् ॥९॥

I 18

सोमानम् । स्वरणम् । कृणुहि । ब्रह्मणः । पते । कचीर्वन्तम् । य ।
 औशिजः ॥१॥ यः । रेवान् । यः । अमीवऽहा । वसुऽवित् । पुष्टि-
 ऽवर्धनः । स । नः । सिसक्त । य । तुरः ॥२॥ मा । नः । शसः ।
 अररुपः । धूर्तिः । प्रणक् । मर्त्यस्य । रक्ष । नः । ब्रह्मणः । पते ॥३॥
 सः । घ । वीर । न । रिष्यति । यम् । इन्द्रः । ब्रह्मणः । पतिः ।
 सोमः । हिनोति । मर्त्यम् ॥४॥ त्वम् । तम् । ब्रह्मणः । पते ।
 सोमः । इन्द्रः । च । मर्त्यम् । दक्षिणा । पातु । अहंसः ॥५॥ सदंस ।
 पतिम् । अद्भुतम् । प्रियम् । इन्द्रस्य । काम्यम् । सनिम् । मेघाम् ।
 अयासिपम् ॥६॥ यस्मात् । ऋते । न । सिष्यति । यद्भ । विपऽचित् ।
 चन । स । घीनाम् । योगम् । इन्वति ॥७॥ आत् । ऋध्नोति । हविः-
 ऽकृतिम् । प्राञ्चम् । कृणोति । अञ्चरम् । होत्रा । देवेषु । गच्छति ॥८॥

न॒रा॒शंस॑म् । सु॒ऽधृष्ट॑मम् । अ॒प॒श्य॑म् । स॒प्रथः॑ऽतमम् । दि॒वः न ।
सर्व॑ऽमखसम् ॥९॥

I. 19.

प्रति॑ । त्यम् । चारु॑म् । अ॒ध्व॒रम् । गो॒ऽपी॒थाय॑ । ग्र । हू॒य॒से ।
म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥१॥ न॒हि । दे॒वः । न । म॒र्त्यः ।
म॒हः । तव॑ । क्र॒तुम् । प॒रः । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥२॥ ये ।
म॒हः । रज॑सः । वि॒दुः । वि॒श्वे । दे॒वासः॑ । अ॒द्रुहः॑ । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने ।
आ । ग॒हि ॥३॥ ये । उ॒ग्राः । अ॒र्कम् । आ॒नृ॒चुः । अ॒ना॒धृ॒ष्टासः॑ ।
ओज॑सा । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥४॥ ये । शु॒भ्राः । घोर॑-
ऽव॑र्षसः । सु॒ऽक्ष॒त्रासः॑ । रि॒शा॒द॑सः । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि
॥५॥ ये । ना॒क॑स्य । अ॒धि । रो॒च॒ने । दि॒वि । दे॒वासः॑ । आ॒स॒ते ।
म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥६॥ ये । ई॒ह्व॒य॒न्ति । प॒र्व॒तान् ।
ति॒रः । स॒मु॒द्रम् । अ॒र्ण॒वम् । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥७॥
आ । ये । त॒न्व॒न्ति । र॒श्मि॑ऽभिः । ति॒रः । स॒मु॒द्रम् । ओज॑सा ।
म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥८॥ अ॒भि । त्वा । पू॒र्व॒ऽपी॒तये॑ ।
सृ॒जा॒मि । सो॒म्य॑म् । म॒धु । म॒रुत्ऽभिः॑ । अ॒ग्ने । आ । ग॒हि ॥९॥

I. 20.

अ॒यम् । दे॒वाय॑ । ज॒न्म॑ने । स्तो॒मः । वि॒प्रे॑भिः । आ॒स॒या । अ॒का॒रि ।
रत्न॑ऽधा॒तमः॑ ॥१॥ ये । इन्द्रा॑य । व॒चः॑ऽयुजा । त॒त॒क्षुः । म॒न॒सा । ह॒री
इति॑ । श॒मी॑भिः । य॒ज्ञम् । आ॒श॒त ॥२॥ त॒क्षन् । ना॒स॒त्या॒भ्याम् ।
परि॑ऽज्मानम् । सु॒ऽख॑म् । रथ॑म् । त॒क्षन् । धे॒नुम् । स॒वः॑ऽदु॒घाम् ॥३॥
यु॒वा॒ना । पि॒तरा॑ । पु॒न॒रि॒ति । स॒त्य॑ऽम॒न्त्राः । ऋ॒जु॑ऽय॒वः । ऋ॒भ॒वः ।

विष्टी । अ॒कृत ॥४॥ सम् । वः । मदा॑सः । अ॒ग॒म॒त । इन्द्रे॑ण । च ।
 म॒रु॒त्व॒ता । आ॒दि॒त्येभिः॑ । च । राज॑ऽभिः ॥५॥ उ॒त । त्यम् ।
 च॒म॒सम् । न॒वम् । त्वष्टु॑ । दे॒वस्य॑ । नि॒ऽऽकृतम् । अ॒कर्त॑ । च॒तुर॑ ।
 पु॒न॒रि॒ति ॥६॥ ते । नः । रत्ना॑नि । घ॒त्त॒न । त्रिः । आ । सा॒प्तानि॑ ।
 सु॒न्व॒ते । एक॑म्ऽएकम् । सु॒श॒स्तिऽभिः॑ ॥७॥ अघा॑रयन्त । व॒ह्य॑ ।
 अ॒म॒ज॒न्त । सु॒ऽकृ॒न्त्या । भा॒गम् । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञि॒र्यम् ॥८॥

I 21

इ॒ह । इन्द्रा॑ग्नी इति । उ॒प॑ । ह्ये॒ । तयो॑ । इत् । स्तो॑मम् ।
 उ॒श्म॒सि । ता । सो॑मम् । सो॒म॒ऽपा॒र्त॒मा ॥१॥ ता । य॒ज्ञेषु॑ । प्र । श्र॒स॒त ।
 इन्द्रा॑ग्नी इति । शु॒म्भ॒त । न॒र॑ । ता । गा॒य॒त्रेषु॑ । गा॒य॒त ॥२॥ ता ।
 मि॒त्रस्य॑ । प्र॒श॒स्तये॑ । इन्द्रा॑ग्नी इति । ता । ह॒वाम॑हे । सो॒म॒ऽपा॒ ।
 सो॒म॒ऽपी॒तये ॥३॥ उ॒ग्रा । स॒न्ता । ह॒वाम॑हे । उ॒प॑ । इ॒दम् । स॒र्व॒नम् ।
 सु॒तम् । इन्द्रा॑ग्नी इति । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒ताम् ॥४॥ ता । म॒हान्ता॑ ।
 स॒द॒स्प॒ती इति॑ । इन्द्रा॑ग्नी इति । र॒चः । उ॒ञ्ज॒तम् । अ॒प्र॒जाः । स॒न्तु॑ ।
 आ॒त्रि॒णः ॥५॥ ते॒न॑ । स॒त्ये॒न॑ । जा॒गृ॒तम् । अ॒धि॑ । प्र॒ऽचे॒तु॒ने॑ । प॒दे॑ ।
 इन्द्रा॑ग्नी इति । श॒र्मे॑ । य॒च्छ॒ताम् ॥६॥

I 22

प्रा॒त॒ ऽयु॒जा॑ । वि । वो॒घ॒य॑ । अ॒श्वि॒नौ॑ । आ । इ॒ह । ग॒च्छ॒ताम् ।
 अ॒स्य॑ । सो॒म॒स्य॑ । पी॒तये॑ ॥१॥ या । सु॒ऽर॒था॑ । र॒थि॒ऽर्त॒मा । उ॒मा॑ ।
 दे॒वा । दि॒वि॒ऽस्पृ॒शा॑ । अ॒श्वि॒ना॑ । ता । ह॒वाम॑हे ॥२॥ या । वा॒म् ।
 क॒शा॑ । म॒धु॒ऽम॒ती॑ । अ॒श्वि॒ना॑ । सु॒नृ॒ता॑ऽव॒ती । त॒या॑ । य॒ज्ञम् । मि॒मि॒च॒-
 तम् ॥३॥ न॒हि॑ । वा॒म् । अ॒स्ति॑ । दूर॑के । य॒त्र॑ । रथे॑न । ग॒च्छ॒थ॑ ।

अ॒श्वि॒ना । सो॒मि॒नः । गृ॒हम् ॥४॥ हि॒र॒ण्य॒ऽपा॒णिम् । ऊ॒त॒र्ये । स॒वि॒ता॒र॒म् ।
 उ॒प॒ । ह॒व्ये । सः । चे॒त्ता । दे॒व॒ता । प॒दम् ॥५॥ अ॒पाम् । न॒पा॒त॒म् ।
 अ॒व॒से । स॒वि॒ता॒र॒म् । उ॒प॒ । स्तु॒हि । त॒स्य॒ । व्र॒ता॒नि॒ । उ॒श्म॒सि ॥६॥
 वि॒ऽभ॒क्ता॒र॒म् । ह॒वाम॒हे । व॒सोः । चि॒त्र॒स्य॒ । रा॒ध॒सः । स॒वि॒ता॒र॒म् ।
 नृ॒ऽच॒क्ष॒सम् ॥७॥ स॒खा॒यः । आ । नि । सी॒द॒त । स॒वि॒ता । स्तो॒म्यः ।
 नु । नः । दा॒ता । रा॒धा॑सि । शु॒भ॒ति ॥८॥ अ॒ग्ने॒ । प॒त्नीः । इ॒ह ।
 आ । व॒ह । दे॒वा॒ना॒म् । उ॒श॒तीः । उ॒प॒ । त्व॒ष्टा॒र॒म् । सो॒म॑ऽपी॒त॒ये ॥९॥
 आ । ग्नाः । अ॒ग्ने॒ । इ॒ह । अ॒व॒से । हो॒त्रा॑म् । य॒वि॒ष्ट॒ । भा॒र॑ती॒म् ।
 व॒रू॒त्री॒म् । धि॒ष॒णा॑म् । व॒ह ॥१०॥ अ॒भि । नः । दे॒वीः । अ॒व॒सा ।
 म॒हः । श॒र्म॑णा । नृ॒ऽप॒त्नीः । अ॒च्छि॒न्न॒ऽप॒त्राः । स॒च॒न्ता॒म् ॥११॥
 इ॒ह । इ॒न्द्रा॑णी॒म् । उ॒प॒ । ह॒व्ये । व॒रु॒णा॒नी॒म् । स्व॒स्त॒र्ये । अ॒ग्ना॒यी॑म् ।
 सो॒म॑ऽपी॒त॒ये ॥१२॥ म॒ही । द्यौः । पृ॒थि॒वी । च । नः । इ॒मम् ।
 य॒ज्ञ॒म् । मि॒मि॒क्ष॒ता॒म् । पि॒पृ॒ता॒म् । नः । भ॒री॑म॒ऽभिः ॥१३॥ त॒योः ।
 इ॒त् । घृ॒त॒ऽव॒त् । प॒यः । वि॒प्राः । रि॒ह॒न्ति॒ । धी॒ति॒ऽभिः । ग॒न्ध॒र्व॒स्य॒ ।
 ध्रु॒वे । प॒दे ॥१४॥ स्यो॒ना । पृ॒थि॒वि । भ॒व । अ॒नृ॒क्ष॒रा । नि॒ऽव॑ेश॒नी ।
 य॒च्छ॒ । नः । श॒र्म॑ । स॒ऽप्र॒थः ॥१५॥ अ॒तः । दे॒वाः । अ॒व॒न्तु॒ ।
 नः । य॒तः । वि॒ष्णुः । वि॒ऽच॒क्र॒मे । पृ॒थि॒व्याः । स॒प्त । धा॒र्म॑ऽभिः ॥१६॥
 इ॒दम् । वि॒ष्णुः । वि । च॒क्र॒मे । त्रे॒धा । नि । द॒धे । प॒दम् । स॒म्ऽऊ॒-
 ळ॒हम् । अ॒स्य॒ । पा॒ंसु॒रे ॥१७॥ त्री॒णि॒ । प॒दा । वि । च॒क्र॒मे । वि॒ष्णुः ।
 गो॒पाः । अ॒दा॑भ्यः । अ॒तः । ध॒र्मा॑णि । धा॒र॒य॒न् ॥१८॥ वि॒ष्णोः ।
 क॒र्मा॑णि । प॒श्य॒त॒ । य॒तः । व्र॒ता॒नि॒ । प॒स्प॒शे । इ॒न्द्र॑स्य । यु॒ज्यः ।
 स॒खा ॥१९॥ तत् । वि॒ष्णोः । प॒र॒म॒म् । प॒दम् । स॒दा । प॒श्य॒न्ति॒ ।

सूर्यः । दिविऽइव । चक्षुः । आऽततम् ॥२०॥ तत् । विप्रांस ।
विपन्यव । जागुऽवांसः । सम् । इन्धते । विष्णोः । यत् । परमम् ।
पदम् ॥२१॥

I 23

तीव्रा । सोमांसः । आ । गहि । आशीऽवन्त । सुता । इमे ।
वायो इति । तान् । प्रऽस्थितान् । पिव ॥१॥ उमा । देवा । दिविऽस्पृशा ।
इन्द्रवायू इति । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥२॥ इन्द्रवायू
इति । मनऽजुवा । विप्रा । हवन्ते । उतये । सहस्रऽअथा । धिय ।
पती इति ॥३॥ मित्रम् । वयम् । हवामहे । वरुणम् । सोमऽपीतये ।
जज्ञाना । पूतऽदक्षसा ॥४॥ ऋतेन । यौ । ऋतऽवृधौ । ऋतस्य ।
ज्योतिष । पती इति । ता । मित्रावरुणा । हुवे ॥५॥ वरुणः । प्रऽ-
अविता । भुवत् । मित्रः । विश्वाभिः । ऊतिऽमिः । करताम् । नः ।
सुऽराघस । ॥६॥ मरुत्वन्तम् । हवामहे । इन्द्रम् । आ । सोमऽपीतये ।
सऽजू । गणेन । तृम्पतु ॥७॥ इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुतऽगणाः । देवास ।
पूर्यऽरातयः । विश्वे । ममे । श्रुत् । हवम् ॥८॥ हत् । वृत्रम् । सुऽदानवः ।
इन्द्रेण । सहसा । युजा । मा । नः । दुऽशस । ईशत् ॥९॥ विश्वान् ।
देवान् । हवामहे । मरुत । सोमऽपीतये । उग्राः । हि । पृक्षि-
ऽमातरः ॥१०॥ जयेताम्ऽइव । तन्यतु । मरुताम् । एति । घृष्णुऽया ।
यत् । शुर्मम् । याथन । नरः ॥११॥ हस्कारात् । विऽद्युतः । परि ।
अतः । जाता । अवन्तु । न । मरुत । मृळयन्तु । न ॥१२॥ आ ।
पूपन् । चित्रऽर्चिषम् । आर्षणे । घरुणम् । दिव । आ । अज ।
नष्टम् । यथा । पशुम् ॥१३॥ पूपा । राजानम् । आर्षणि । अप-

ऽगूळहम् । गुहा । हितम् । अविन्दत् । चित्रऽवर्हिपम् ॥१४॥ उतो
 इति । सः । मद्यम् । इन्दुऽभिः । षट् । युक्तान् । अनुऽसेसिधत् ।
 गोभिः । यवम् । न । चर्कुषत् ॥१५॥ अम्बयः । यन्ति । अर्ध्वऽभिः ।
 जामयः । अर्ध्वरिऽयताम् । पृश्चतीः । सधुना । पर्यः ॥१६॥ अम् ।
 याः । उप । सूर्ये । यारिः । वा । सूर्येः । सह । ताः । नः । हिन्वन्तु ।
 अर्ध्वरम् ॥१७॥ अपः । देवीः । उप । ह्वये । यत्र । गार्वः ।
 पिबन्ति । नः । सिन्धुऽभ्यः । कर्त्वम् । हविः ॥१८॥ अप्ऽसु । अन्तः ।
 अमृतम् । अप्ऽसु । भेषजम् । अपाम् । उत । प्रऽशस्तये । देवाः ।
 भवत । वाजिनः ॥१९॥ अप्ऽसु । मे । सोमः । अब्रवीत् । अन्तः ।
 विश्वानि । भेषजा । अग्निम् । च । विश्वऽशंभुवम् । आपः । च ।
 विश्वऽभेषजीः ॥२०॥ आपः । पृणीत । भेषजम् । वरुथम् । तन्वे ।
 मम । ज्योक् । च । सूर्यम् । दृशे ॥२१॥ इदम् । आपः । प्र । वहत ।
 यत् । किम् । च । दुःऽइतम् । मयि । यत् । वा । अहम् । अभिऽदुद्रोह ।
 यत् । वा । शेषे । उत । अनृतम् ॥२२॥ आपः । अद्य । अनु । अचा-
 रिषम् । रसेन । सम् । अगस्सहि । पर्यस्वान् । अग्ने । आ । गहि । तम् ।
 मा । सम् । सृज । वर्चसा ॥२३॥ सम् । मा । अग्ने । वर्चसा । सृज ।
 सम् । प्रऽजर्या । सम् । आयुषा । विद्युः । मे । अस्य । देवाः । इन्द्रः ।
 विद्यात् । सह । ऋषिऽभिः ॥२४॥

. I 24

कस्य । नूनम् । कृतमस्य । अमृतानाम् । मनामहे । चारु । देवस्य ।
 नाम । कः । नः । मद्यै । अदितये । पुनः । दात् । पितरम् । च ।
 दृशेर्यम् । मातरम् । च ॥१॥ अग्नेः । वयम् । प्रथमस्य । अमृतानाम् ।

मनामहे । चारु । देवस्य । नाम । स । नः । मक्षै । अदितये । पुनः ।
 दात् । पितरम् । च । दृशेयम् । मातरम् । च ॥२॥ अमि । त्वा ।
 देव । सवितः । ईशानम् । वार्याणाम् । सदा । अवन् । मागम् ।
 ईमहे ॥३॥ य । चित् । हि । ते । इत्या । मर्गः । शशमानः । पुरा ।
 निद । अद्वेपः । हस्तयोः । दधे ॥४॥ मर्गऽमक्तस्य । ते । वयम् ।
 उत् । अगेम । तव । अवसा । मूर्धानम् । राय । आऽरमे ॥५॥ नहि ।
 ते । क्षत्रम् । न । सहः । न । मन्युम् । वयः । चन । अमी इति ।
 पतर्यन्त । आपु । न । इमा । आपः । अनिऽमिपम् । चरन्ती ।
 न । ये । वारस्य । ग्रऽमिनन्ति । अम्ब्रम् ॥६॥ अवुम्ने । राजा । वरुणः ।
 वनस्य । ऊर्ध्वम् । स्तूपम् । ददते । पूतऽदच्च । नीचीनाः । स्युः ।
 उपरि । बुध्न । एयाम् । अस्मे इति । अन्त । निऽहिताः । केतव ।
 स्युरिति स्यु ॥७॥ उरुम् । हि । राजा । वरुण । चकार । स्युर्यय ।
 पन्थाम् । अनुऽएतवै । ऊम् इति । अपदे । पादा । प्रतिऽघातवे ।
 अक । उत् । अपऽप्रक्ता । हृदयऽविर्घ । चित् ॥८॥ शत्रम् । ते ।
 राजन् । मिपज । सहस्रम् । उर्वी । गमीरा । सुऽमति । ते । अस्तु ।
 वार्धस्व । दूरे । निऽऽकृतिम् । पराचैः । कृतम् । चित् । एनः । प्र ।
 मुमुग्धि । अस्त ॥९॥ अमी इति । ये । ऋक्षाः । निऽहितासः । उधा ।
 नक्तम् । ददृशे । कुह । चित् । दिवा । ईयुः । अदब्धानि । वरुणस्य ।
 व्रतानि । विऽचाकशत् । चन्द्रमा । नक्तम् । एति ॥१०॥ तत् । त्वा ।
 यामि । ब्रह्मणा । वन्दमान । तत् । आ । शास्ते । यजमान । हवि -
 ऽमि । अहेऽमान । वरुण । इह । बोधि । उरुऽशस । मा । न ।
 आयु । प्र । मोषी ॥११॥ तत् । इत् । नक्तम् । तत् । दिवा । मक्षम् ।

आहुः । तत् । अयम् । केतः । हृदः । आ । वि । च॒ष्टे । शुनःशेपः ।
 यम् । अ॒ह्वत् । गृ॒भीतः । सः । अ॒स्मान् । राजा । वरुणः । मु॒मोक्तु ॥१२॥
 शुनःशेपः । हि । अ॒ह्वत् । गृ॒भीतः । त्रि॒ष्टु । आ॒दित्यम् । द्रु॒पदे॒षु ।
 व॒द्धः । अव । ए॒नम् । राजा । वरुणः । स॒सृज्यात् । वि॒द्वान् । अ॒द॒व्यः ।
 वि । मु॒मोक्तु । पा॒शान् ॥१३॥ अ॒व । ते । हे॒ळः । व॒रुण । न॒मःऽभिः ।
 अ॒व । य॒ज्ञेभिः । ई॒महे । ह॒विःऽभिः । क्ष॒यन् । अ॒स॒भ्यम् । अ॒सुर ।
 प्र॒चेत इति॑ प्र॒चेतः । राज॑न् । ए॒नांसि । शि॒श्रथः । कृ॒तानि ॥१४॥ उत् ।
 उत्॒स्त॒मम् । व॒रुण । पा॒शम् । अ॒सत् । अ॒व । अ॒ध॒मम् । वि । म॒ध्य॒मम् ।
 श्र॒थय । अ॒र्थ । व॒यम् । आ॒दित्य । व्र॒ते । त॒व । अ॒ना॒गसः । अ॒दित॒ये ।
 स्या॒म ॥१५॥

I. 25.

यत् । चि॒त् । हि । ते । वि॒शः । य॒था । प्र । दे॒व । व॒रुण ।
 व्र॒तम् । मि॒नी॒मसि॑ । द्य॒वि॒ऽद्य॒वि ॥१॥ मा । नः । व॒धाय॑ । ह॒त्न॒वे ।
 जि॒ही॒ळान॒स्य॑ । री॒रधः॑ । मा । ह॒णान॒स्य॑ । म॒न्य॒वे ॥२॥ वि । मृ॒ळी॒काय॑ ।
 ते । म॒नः । र॒थीः । अ॒श्वम् । न । स॒म्ऽदि॒तम् । गीःऽभिः । व॒रुण ।
 सी॒महि ॥३॥ परा॑ । हि । मे । वि॒ऽम॒न्य॒वः । प॒त॒न्ति । व॒स्यःऽइ॒ष्टये॑ ।
 व॒यः । न । व॒सतीः॑ । उ॒प ॥४॥ क॒दा । क्ष॒त्र॒ऽश्रि॒यम् । न॒रम् । आ ।
 व॒रुण॑म् । क॒राम॒हे । मृ॒ळी॒काय॑ । उ॒रु॒ऽच॒क्ष॒सम् ॥५॥ तत् । इत् । स॒मान॑म् ।
 आ॒शा॒ते इति॑ । वे॒न॒न्ता । न । प्र । यु॒च्छ॒तः । धृ॒त॒ऽव्र॒ताय॑ । दा॒शु॒षे ॥६॥
 वे॒द । यः । वी॒नाम् । प॒दम् । अ॒न्त॒रि॒क्षेण॑ । प॒त॒ताम् । वे॒द । ना॒वः ।
 स॒मु॒द्रि॒यः ॥७॥ वे॒द । मा॒सः । धृ॒त॒ऽव्र॒तः । द्वा॒द॒श । प्र॒जा॒ऽव्र॒तः ।
 वे॒द । यः । उ॒प॒ऽजा॒य॒ते ॥८॥ वे॒द । वा॒त॒स्य॑ । व॒र्त॒निम् । उ॒रोः ।

ऋष्वस्य । वृहत । वेद । ये । अधिऽध्नासते ॥९॥ नि । ससाद ।
 धृतऽव्रत । वरुणः । पस्त्यासु । आ । साम्ऽराज्याय । सुऽकृतुः ॥१०॥
 अत । विश्वानि । अर्नुता । चिकित्वान् । अभि । पश्यति । कृतानि ।
 या । च । कर्त्वी ॥११॥ स । नः । विश्वाहा । सुऽकृतुः । आदित्यः ।
 सुऽपथा । करत् । प्र । न । आयुषि । तारिपत् ॥१२॥ विम्रत् ।
 द्रापिम् । हिरण्यम् । वरुणः । वस्त । निऽनिजम् । परि । स्पशः ।
 नि । सेदिरे ॥१३॥ न । यम् । दिप्सन्ति । दिप्सर्वः । न । द्रुहणः ।
 जनानाम् । न । देवम् । अभिऽमातय ॥१४॥ उत । यः । मानुषेषु ।
 आ । यशः । चक्रे । अर्तामि । आ । असाकम् । उदरेषु । आ ॥१५॥
 परा । मे । यन्ति । धीतर्य । गाव । न । गव्यूतीः । अनु ।
 इच्छन्तीः । उरुऽचर्चसम् ॥१६॥ सम् । नु । वोचावहै । पुनः । यतः ।
 मे । मधु । आऽमृतम् । होताऽइव । क्षदसे । प्रियम् ॥१७॥ दर्शम् ।
 नु । विश्वऽदर्शतम् । दर्शम् । रयम् । अर्धि । क्षमि । एताः । जुपत् ।
 मे । गिरं ॥१८॥ इमम् । मे । वरुण । श्रुधि । हवम् । अघ । च ।
 मृळ्य । त्वाम् । अवस्यु । आ । चके ॥१९॥ त्वम् । विश्वस्य । मेधिर ।
 दिवः । च । ग्म । च । राजसि । स । यामनि । प्रति । श्रुधि ॥२०॥
 उत् । उत्ऽतमम् । मुमुग्धि । न । वि । पाशम् । मध्यमम् । चृत ।
 अर्च । अधमानि । जीवसे ॥२१॥

वसिष्व । हि । मियेध्य । वस्त्राणि । ऊर्जाम् । पते । सः । इमम् ।
 न । अध्वरम् । यज ॥१॥ नि । न । होता । वरेण्य । सदा ।
 यविष्ट । मन्मऽभि । अग्ने । दिवित्मेता । वच । ॥२॥ आ । हि । स ।

सू॒नवे॑ । पि॒ता । आ॒पिः । य॒जति॑ । आ॒पये॑ । स॒खा । स॒ख्ये॑ । व॒रे॒ण्यः ॥३॥
 आ । नः । ब॒र्हिः । रि॒शाद॑सः । व॒रु॒णः । सि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । सीद॑न्तु ।
 स॒न्नुषः॑ । य॒था ॥४॥ पू॒र्व्ये॑ । हो॒तः । अ॒स्य । नः । म॒न्द॒स्व । स॒ख्यस्य॑ ।
 च । इ॒माः । ऊँ इति॑ । सु । श्रु॒धि । गि॒रः ॥५॥ यत् । चि॒त् । हि ।
 श॒श्व॒ता । त॒ना । दे॒वम्ऽदे॑वम् । य॒जामे॑हे । त्वे इति॑ । इत् । हृ॒य॒ते ।
 ह॒विः ॥६॥ प्रि॒यः । नः । अ॒स्तु । वि॒रु॒प॒तिः । हो॒ता । म॒न्द्रः । व॒रे॒ण्यः ।
 प्रि॒याः । सु॒ऽअ॒ग्नयः॑ । व॒यम् ॥७॥ सु॒ऽअ॒ग्नयः॑ । हि । वा॒र्य॑म् । दे॒वासः॑ ।
 द॒धिरे॑ । च । नः । सु॒ऽअ॒ग्नयः॑ । स॒नाम॑हे ॥८॥ अथ॑ । नः । उ॒भये॑पाम् ।
 अ॒मृत॑ । म॒र्त्या॑नाम् । मि॒थः । स॒न्तु । प्र॒ऽश॑स्तयः ॥९॥ वि॒श्वे॑भिः ।
 अ॒ग्ने । अ॒ग्निऽभिः॑ । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । इ॒दम् । व॒चः । च॒नः । धाः ।
 स॒हसः॑ । य॒हो इति॑ ॥१०॥

I. 27.

अ॒श्व॑म् । न । त्वा । वा॒रऽव॑न्तम् । व॒न्द॒ध्वै॑ । अ॒ग्नि॑म् । न॒मःऽभिः॑ ।
 स॒म्ऽरा॑जन्तम् । अ॒ध्व॒राणा॑म् ॥१॥ सः । घ । नः । सू॒नुः । श॒र्व॒सा ।
 पृ॒थुऽप्र॑गामा । सु॒ऽशे॑वः । मी॒ढ्वान् । अ॒स्माक॑म् । व॒भू॒यात् ॥२॥ सः ।
 नः । दू॒रात् । च । आ॒सात् । च । नि । म॒र्त्या॑त् । अ॒घ॒ऽयोः । पा॒हि ।
 स॒द॑म् । इत् । वि॒श्वऽआ॑युः ॥३॥ इ॒मम् । ऊँ इति॑ । सु । त्वम् ।
 अ॒स्माक॑म् । स॒निम् । गा॒य॒त्रम् । न॒व्या॑सम् । अ॒ग्ने । दे॒वेषु॑ । प्र । वो॒चः
 ॥४॥ आ । नः । भ॒ज । प॒र॒मेषु॑ । आ । वा॒जे॑षु । म॒ध्य॒मेषु॑ । शि॒क्ष ।
 व॒स्त्रः । अ॒न्त॑मस्य ॥५॥ वि॒ऽभ॒क्ता । अ॒सि । चि॒त्र॒भा॒नो इति॑ चि॒त्रऽभा॑नो ।
 सि॒न्धोः । उ॒मौ । उ॒पा॒के । आ । स॒द्यः । दा॒शुषे॑ । क्ष॒र॒सि ॥६॥ यम् ।
 अ॒ग्ने । पृ॒त्ऽसु॑ । म॒र्त्य॑म् । अ॒वाः । वा॒जे॑षु । यम् । जु॒नाः । सः । य॒न्ता॑ ।

शश्वतीः । इपः ॥७॥ नार्कैः । अस्य । सहन्त्य । परिऽपृता । कयस्य ।
 चित् । वार्जः । अस्ति । श्रवाय्यः ॥८॥ सः । वार्जम् । विश्वऽचर्षणि० ।
 अर्वत्ऽमि० । अस्तु । तरुता । विप्रैभिः । अस्तु । सर्निता ॥९॥
 जराऽगोघ । तत् । विविद्धि । विशेऽविशे । यञ्जिमाय । स्तोमम् ।
 रुद्राय । दृशीकम् ॥१०॥ स० । नः । महान् । अनिऽमानः । धूमऽकेतुः ।
 पुरुऽचन्द्रः । धिये । वाजाय । हिन्वतु ॥११॥ सः । रेवान्ऽईव ।
 विश्वपति० । दैन्यः । केतुः । शृणोतु । नः । उक्थैः । अमिः । वृहत्-
 ऽमानुः ॥१२॥ नर्मः । महत्ऽर्म्यः । नर्मः । अर्मकेर्म्य० । नर्मः ।
 युवऽभ्यः । नर्मः । आशिनेर्म्यः । यजाम । देवान् । यदि । शक्रवाम ।
 मा । ज्यायसः । शंसम् । आ । वृत्ति । देवाः ॥१३॥

I 28

यत्र । ग्रावा । पृथुऽयुम् । ऊर्च्य० । भवति । सोत्तवे । उल्लखल-
 ऽसुतानाम् । अर्व । इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्युलः ॥१॥ यत्र ।
 द्वौऽईव । जघना । अधिऽसवन्या । कृता । उल्लखलऽसुतानाम् । अर्व ।
 इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्युलः ॥२॥ यत्र । नारी । अपऽच्यवम् ।
 उपऽच्यवम् । च । शिर्षते । उल्लखलऽसुतानाम् । अर्व । इत् । ऊँ इति ।
 इन्द्र । जल्युलः ॥३॥ यत्र । मन्याम् । विश्वघ्नते । रश्मीन् । यमितवै-
 ऽईव । उल्लखलऽसुतानाम् । अर्व । इत् । ऊँ इति । इन्द्र । जल्युलः ॥४॥
 यत् । चित् । हि । त्वम् । गृहेऽगृहे । उल्लखलक । युज्यते । इह ।
 धूमत्ऽवमम् । वद् । जर्मताम्ऽईव । दुन्दुभिः ॥५॥ उत । स । ते ।
 वनस्पते । वार्त० । वि । वाति । अग्रम् । इत् । अथो इति । इन्द्राय ।
 पार्तवे । सुनु । सोमम् । उल्लखल ॥६॥ आयजी इत्याऽयजी । वाज-

ऽसात॑मा । ता । हि । उ॒च्चा । वि॒ऽज॒र्भृ॑तः । ह॒री इ॒वेति॑ ह॒रीऽइ॒व ।
 अ॒न्धांसि॑ । व॒र्ष॑ता ॥७॥ ता । नः । अ॒द्य । व॒न॒स्प॒ती इति॑ । ऋ॒ण्वौ ।
 ऋ॒ष्ट्वेभिः॑ । सो॒तृऽभिः॑ । इन्द्रा॑य । म॒धु॒ऽमत् । सु॒तम् ॥८॥ उत् ।
 शि॒ष्टम् । च॒म्बोः । भ॒र । सोम॑म् । प॒वित्रे॑ । आ । सृ॒ज । नि । धे॒हि ।
 गोः । अ॒धि । त्व॒चि ॥९॥

I. 29.

यत् । चि॒त् । हि । स॒त्य । सोम॑ऽपाः । अ॒ना॒श॒स्ताऽइ॒व । स्रा॑सि ।
 आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु ।
 तु॒वि॒ऽम॒घ ॥१॥ शि॒प्रिन् । वा॒जा॒नाम् । प॒ते । श॒ची॑ऽवः । तव॑ । दंस॑ना ।
 आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु ।
 तु॒वि॒ऽम॒घ ॥२॥ नि । स्वा॒प॒य । मि॒थु॒ऽदृशा॑ । स॒स्ताम् । अ॒नु॒ध्य॒माने॑
 इति॑ । आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ ।
 स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥३॥ स॒स॒न्तु । त्याः । अ॒रा॑तयः । बो॒ध॒न्तु ।
 शूर॑ । रा॒त॒यः । आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ ।
 शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥४॥ सम् । इन्द्र॑ । गर्द॑भम् । मृ॒ण । नु॒व॒न्त॑म् ।
 पा॒प॒या । अ॒मु॒या । आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु । अ॒श्वेषु॑ ।
 शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥५॥ प॒ता॑ति । कु॒ण्ड॒णा॒च्या । दूर॑म् ।
 वा॒तः । व॒ना॑त् । अ॒धि । आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु ।
 अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥६॥ सर्व॑म् । प॒रि॒ऽक्रो॒शम् ।
 ज॒हि । ज॒म्भ॑य । कृ॒क॒दा॒श्व॑म् । आ । तु । नः । इन्द्र॑ । शंस॑य । गो॒षु ।
 अ॒श्वेषु॑ । शु॒भ्रिषु॑ । स॒हस्रे॑षु । तु॒वि॒ऽम॒घ ॥७॥

आ । व । इन्द्रम् । क्रिविम् । यथा । वाजस्यन्तः । शतऽऽकृतुम् ।
 महिष्ठम् । सिञ्चे । इन्दुऽभिः ॥१॥ शतम् । वा । यः । शुचीनाम् ।
 सहस्रम् । वा । सम्ऽआशिराम् । आ । इत् । ऊँ इति । निम्नम् । न ।
 रीयते ॥२॥ सम् । यत् । मदाय । शुष्मिणौ । एना । हि । अस्य ।
 उदरैः । समुद्रः । न । व्यचः । दधे ॥३॥ अयम् । ऊँ इति । ते ।
 सम् । अतसि । कपोतःऽइव । गर्भऽधिम् । वचः । तत् । चित् । नः ।
 ओहसे ॥४॥ स्तोत्रम् । राधानाम् । पते । गिर्वीहः । वीर । यस्य । ते ।
 विऽभूतिः । अस्तु । सूनृता ॥५॥ ऊर्ध्वः । तिष्ठ । नः । ऊतये ।
 अस्मिन् । वाजे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सम् । अन्येषु । ब्रवावहै
 ॥६॥ योगेऽयोगे । तवःऽतरम् । वाजेऽवाजे । हवामहे । सखायः ।
 इन्द्रम् । ऊतये ॥७॥ आ । घ । गमत् । यदि । श्रवत् । सहस्रिणीभिः ।
 ऊतिऽभिः । वाजेभिः । उप । नः । हवम् ॥८॥ अनु । प्रत्स्य । ओकस ।
 हुवे । तुविऽप्रतिम् । नरम् । यम् । ते । पूर्वम् । पिता । हुवे ॥९॥
 तम् । त्वा । वयम् । विश्वऽवार । आ । शासहे । पुरुऽहूत । सखे ।
 वसो इति । जरित्ऽम्यः ॥१०॥ असाकम् । शिप्रिणीनाम् । सोमऽपाः ।
 सोमऽपान्नाम् । सखे । वज्रिन् । सखीनाम् ॥११॥ तथा । तत् । अस्तु ।
 सोमऽपा । सखे । वज्रिन् । तथा । कृणु । यथा । ते । उश्मसि ।
 इष्टये ॥१२॥ रेवती । न । सघऽमादे । इन्द्रे । सन्तु । तुविऽवाजा ।
 धुऽमन्तः । यामिः । मदेम ॥१३॥ आ । घ । त्वाऽवान् । त्मना ।
 आप्तः । स्तोत्रऽम्यः । घृष्णो इति । इयान । ऋणो । अर्षम् । न ।
 चक्रयोः ॥१४॥ आ । यत् । दुव । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या ।

कासम् । ज॒रितृ॒णाम् । ऋ॒णोः । अ॒क्षम् । न । श॒चीभिः ॥१५॥ श॒थत् ।
 इन्द्रः । पो॒ग्रुथत्॑ऽभिः । जि॒गाय॑ । ना॒नदत्॑ऽभिः । शा॒श्वसत्॑ऽभिः ।
 ध॒नानि॑ । सः । नः । हि॒र॒ण्य॒ऽरथ॑म् । दं॒सना॑ऽवान् । सः । नः ।
 स॒निता॑ । स॒नये॑ । सः । नः । अ॒दात् ॥१६॥ आ । अ॒श्विनौ॑ । अ॒श्व-
 ऽव॒त्या । इ॒षा । या॒तम् । श॒वीर॑या । गो॒ऽमत् । द॒स्रा । हि॒र॒ण्य॒ऽवत्
 ॥१७॥ स॒मान॑ऽयोजनः । हि । वा॒म् । रथः । द॒स्रा । अ॒मर्त्यः॑ ।
 स॒मुद्रे॑ । अ॒श्विना॑ । ई॒यते ॥१८॥ नि । अ॒घ्न्य॒स्य । मूर्ध॑नि । च॒क्रम् ।
 रथ॑स्य । ये॒मथुः॑ । परि॑ । द्या॒म् । अ॒न्यत् । ई॒यते ॥१९॥ कः । ते । उ॒पः ।
 क॒धऽप्रि॒ये । भु॒जे । म॒र्तः । अ॒मर्त्ये॑ । कम् । न॒क्षसे॑ । वि॒भाऽव॒रि ॥२०॥
 व॒यम् । हि । ते । अ॒म॒न्महि॑ । आ । अ॒न्तात् । आ । प॒राका॑त् । अ॒श्वे ।
 न । चि॒त्रे । अ॒रुषि॑ ॥२१॥ त्वम् । त्येभिः । आ । ग॒हि । वा॒जेभिः॑ ।
 दु॒हितः॑ । दि॒वः । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । नि । धा॒रय॑ ॥२२॥

I. 31.

त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थमः॑ । अ॒ङ्गिराः॑ । ऋ॒षिः । दे॒वः । दे॒वानाम्॑ ।
 अ॒भवः॑ । शि॒वः । स॒खा । तव॑ । व्र॒ते । क॒वयः॑ । वि॒द्वना॑ऽअ॒पसः॑ ।
 अजा॑यन्त । म॒रुतः॑ । भ्रा॒जत्॑ऽऋ॒ष्टयः॑ ॥१॥ त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थमः॑ ।
 अ॒ङ्गिरः॑ऽतमः । क॒विः । दे॒वानाम्॑ । परि॑ । भू॒पसि॑ । व्र॒तम् । वि॒ऽभुः॑ ।
 विश्व॑सै । भु॒व॒नाय॑ । भे॒र्धिरः॑ । द्वि॒ऽमा॒ता । श॒युः । क॒ति॒धा । चि॒त् ।
 आ॒यवे॑ ॥२॥ त्वम् । अ॒ग्ने । प्र॒थमः॑ । मा॒तरि॑श्व॒ने । आ॒विः । भ॒व ।
 सु॒क्र॒तु॒ऽया । वि॒वस्व॑ते । अ॒रे॒जेता॑म् । रो॒द॒सी इति॑ । हो॒तृ॒ऽवृ॒यै । अ॒स॒घ्नोः॑ ।
 भा॒रम् । अ॒य॒जः । म॒हः । व॒सो इति॑ ॥३॥ त्वम् । अ॒ग्ने । म॒न॒वे ।
 द्या॒म् । अ॒वा॒शयः॑ । पु॒रुर॑वसे । सु॒ऽकृ॒ते । सु॒कृ॒त्ऽतरः॑ । श्वा॒त्रेण॑ । यत् ।

पित्रोः । मुच्यसे । परि । आ । त्या । पूर्वम् । अनयन् । आ ।
 अपरम् । पुनरिति ॥४॥ त्वम् । अग्ने । वृषम् । पुष्टिर्धनः । उद्यत-
 स्सुचे । मवसि । श्रवाग्यः । य । आऽहुतिम् । परि । वेद । वपद्-
 ऽकृतिम् । एकऽध्यायुः । अग्ने । विश । आऽविवांससि ॥५॥ त्वम् ।
 अग्ने । वृजिनर्ध्वनिम् । नरम् । सकर्मन् । पिपि । विदथे । विऽचर्षणे ।
 य । शूरऽसाता । परिऽतकम्पे । धने । दग्नेभिः । चित् । समऽश्रता ।
 हसि । भूर्यसः ॥६॥ त्वम् । तम् । अग्ने । अमृतस्त्वे । उत्तमे ।
 मर्तम् । दधासि । श्रवसे । दिवेऽदिवे । यः । तनुपाणः । उमयाय ।
 जन्मने । मय । ऋणोपि । प्रय । आ । च । सूर्ये ॥७॥ त्वम् । न ।
 अग्ने । सनये । धनानाम् । यशसम् । कारुम् । कुणुहि । स्तवानः ।
 ऋध्याम् । कर्म । अपसा । नवेन । देवैः । द्यावापृथिवी इति । प्र ।
 अचतम् । न । ॥८॥ त्वम् । न । अग्ने । पित्रोः । उपऽस्ये । आ ।
 देवः । देवेषु । अनयद्य । जागृविः । तनुऽकृत् । बोधि । प्रऽमतिः । च ।
 कारवे । त्वम् । कल्याण । वसु । विश्वम् । आ । ऊपिये ॥९॥ त्वम् ।
 अग्ने । प्रऽमतिः । त्वम् । पिता । असि । न । त्वम् । वयऽकृत् ।
 तव । जामय । वयम् । सम् । त्वा । रायः । छतिर्न । सम् ।
 सहस्रिण । सुऽवीरम् । यन्ति । व्रतऽपाम् । अदाम्य ॥१०॥ त्वाम् ।
 अग्ने । प्रथमम् । आयुम् । आयवे । देवाः । अकृण्वन् । नहुपस्य ।
 विश्वपतिम् । इकाम् । अकृण्वन् । मनुपस्य । शासनीम् । पितु । यत् ।
 पुत्रः । ममकस्य । जायते ॥११॥ त्वम् । न । अग्ने । तव । देव ।
 पायुऽभिः । मघोनः । रत्न । तन्व । च । वन्य । त्राता । तोकस्य ।
 तनये । गवाम् । असि । अनिऽमेपम् । रक्षमाण । तव । व्रते ॥१२॥

त्वम् । अग्ने । यज्यवे । पायुः । अन्तरः । अनिपङ्गार्य । चतुःऽअक्षः ।
 इध्यसे । यः । रातऽहव्यः । अवृकार्य । धार्यसे । कीरेः । चित् ।
 मन्त्रम् । मनसा । वनोषि । तम् ॥१३॥ त्वम् । अग्ने । उरुऽशंसाय ।
 वाघते । स्पार्हम् । यत् । रेकर्णः । परमम् । वनोषि । तत् । आध्रस्य ।
 चित् । प्रऽमतिः । उच्यसे । पिता । प्र । पार्कम् । शास्ति । प्र ।
 दिशः । विदुःऽतरः ॥१४॥ त्वम् । अग्ने । प्रयतऽदक्षिणम् । नरम् ।
 वर्मऽइव । स्यूतम् । परि । पासि । विश्वतः । स्वादुऽक्षत्रा । यः ।
 वसतौ । स्योनऽकृत् । जीवऽयाजम् । यजते । सः । उपऽमा । दिवः
 ॥१५॥ इमाम् । अग्ने । शरणिम् । मीमृषः । नः । इमम् । अध्वानम् ।
 यम् । अगांस । दूरात् । आपिः । पिता । प्रऽमतिः । सोम्यानाम् ।
 भूमिः । असि । ऋषिऽकृत् । मर्त्यानाम् ॥१६॥ मनुष्वत् । अग्ने ।
 अङ्गिरस्वत् । अङ्गिरः । ययातिऽवत् । सदाने । पूर्वऽवत् । शुचे ।
 अच्छ । याहि । आ । वह । दैव्यम् । जनम् । आ । सादय ।
 बर्हिषि । यक्षि । च । प्रियम् ॥१७॥ एतेन । अग्ने । ब्रह्मणा । ववृधस्व ।
 शक्ती । वा । यत् । ते । चकृम । विदा । वा । उत । प्र । नेषि ।
 अभि । वस्यः । अस्मान् । सम् । नः । सृज । सुऽमत्या ।
 वार्जऽवत्या ॥१८॥

I. 32.

इन्द्रस्य । नु । वीर्याणि । प्र । वोचम् । यानि । चकार । प्रथमानि ।
 वज्री । अहन् । अहिम् । अनु । अपः । ततर्द । प्र । वक्षणाः ।
 अभिनत् । पर्वतानाम् ॥१॥ अहन् । अहिम् । पर्वते । शिश्रियाणम् ।
 त्वष्टा । असे । वज्रम् । स्वयम् । ततन्न । वाश्राऽइव । धेनवः ।

स्पन्दमानाः । अञ्जं । समुद्रम् । अर्चं । जग्मुः । आपः ॥२॥ वृषड्य-
 माणं । अत्रुणीत् । सोमम् । त्रिऽकद्रुकेषु । अपिन्त् । सुतस्यं । आ ।
 सार्यकम् । मघडां । अदत्त । वज्रम् । अहन् । एनम् । प्रथमञ्जाम् ।
 अहीनाम् ॥३॥ यत् । इन्द्र । अहन् । प्रथमञ्जाम् । अहीनाम् । आत् ।
 मायिनाम् । अर्मिना । प्र । उत । माया । आत् । सूर्यम् । जनयन् ।
 घाम् । उपसम् । तादीत्ना । गत्रुम् । न । किल । विविक्ते ॥४॥
 अहन् । वृत्रम् । वृत्रस्तरम् । विऽअसम् । इन्द्रः । वज्रेण । महता ।
 वधेन । स्कन्धांसिऽइव । कुलिशेन । विऽवृक्णा । अहिः । शयते ।
 उपऽपृक् । पृथिव्या । ॥५॥ अयोद्वाऽइव । दुऽमदः । आ । हि । जुह्वे ।
 महाऽनीरम् । तुऽत्रिऽनाधम् । ऋजीपम् । न । अतारीत् । अस्य । सम्-
 ऽऋतिम् । वधानाम् । सम् । रुजानां । पिपिपे । इन्द्रऽशत्रुः ॥६॥
 अपात् । अहस्तं । अपृतन्यत् । इन्द्रम् । आ । अस्य । वज्रम् । अर्धि ।
 सानां । जघान । वृष्णां । वधिः । प्रतिऽमानम् । बुभूयन् । पुरुऽत्रा । वृत्रः ।
 अशयत् । विऽअस्तः ॥७॥ नदम् । न । भिन्नम् । अमुया । शयानम् ।
 मनः । रुहाणाः । अति । यन्ति । आपः । या । चित् । वृषः ।
 महिना । परिऽअतिष्ठत् । तासाम् । अहिः । पत्सुतऽशीः । वभूव ॥८॥
 नीचाऽर्वया । अमवत् । वृत्रऽपुत्रा । इन्द्रः । अस्याः । अर्चं । वधं ।
 जमार । उत्स्तेरा । स्र् । अघरः । पुत्रः । आसीत् । दातुं । शये ।
 सहऽर्वत्सा । न । धेनु ॥९॥ अतिष्ठन्तीनाम् । अनिऽवेशनानाम् ।
 काष्ठानाम् । मर्च्ये । निऽहितम् । शरीरम् । वृत्रस्यं । निष्पम् । वि ।
 घरन्ति । आपः । दीर्घम् । तमः । आ । अशयत् । इन्द्रऽशत्रुः ॥१०॥
 दासऽर्पत्नीः । अहिऽगोपाः । अतिष्ठन् । निऽरुद्धाः । आपः । पणिना-

ऽइव । गावः । अपाम् । विलम् । अपिऽहितम् । यत् । आसीत् ।
 वृत्रम् । जघन्वान् । अप । तत् । ववार ॥११॥ अञ्ज्यः । वारः । अभवः ।
 तत् । इन्द्र । सृके । यत् । त्वा । प्रतिऽअहन् । देवः । एकः ।
 अजयः । गाः । अजयः । शूर । सोमम् । अव । असृजः । सर्तवे ।
 सप्त । सिन्धून् ॥१२॥ न । अस्यै । विऽद्युत् । न । तन्यतुः । सिसेध ।
 न । याम् । मिहम् । अकिरत् । ह्रादुनिम् । च । इन्द्रः । च । यत् ।
 युयुधाते इति । अहिः । च । उत । अपरीभ्यः । मघऽवा । वि ।
 जिग्ये ॥१३॥ अहेः । यातारम् । कम् । अपश्यः । इन्द्र । हृदि । यत् ।
 ते । जघुषः । भीः । अगच्छत् । नव । च । यत् । नवतिम् । च ।
 स्रवन्तीः । श्येनः । न । भीतः । अतरः । रजांसि ॥१४॥ इन्द्रः ।
 यातः । अवऽसितस्य । राजा । शमस्य । च । शृङ्गिणः । वज्रऽवाहुः ।
 सः । इत् । ऊँ इति । राजा । क्षयति । चर्षणीनाम् । अरान् । न ।
 नेमिः । परि । ता । वभूव ॥१५॥

I. 33.

आ । इत् । अयाम् । उप । गव्यन्तः । इन्द्रम् । असाकम् ।
 सु । प्रऽमतिम् । ववृधाति । अनामृणः । कुवित् । आत् । अस्य ।
 रायः । गवाम् । केतम् । परम् । आऽवर्जते । नः ॥१॥ उप । इत् ।
 अहम् । धनऽदाम् । अप्रतिऽइतम् । जुष्टाम् । न । श्येनः । वसतिम् ।
 पतामि । इन्द्रम् । नमस्यन् । उपऽमेभिः । अकैः । यः । स्तोतृ-
 ऽभ्यः । हव्यः । अस्ति । यामन् ॥२॥ नि । सर्वऽसेनः । इषुऽधीन् ।
 असक्त । सम् । अर्यः । गाः । अजति । यस्य । वष्टि । चोष्कूयमाणः ।
 इन्द्र । भूरि । वामम् । मा । पणिः । भूः । असत् । अधि ।

प्र॒ऽवृ॒द् ॥३॥ व॒धी॑ । हि । द॒स्यु॒म् । ध॒नि॒न॒म् । घ॒ने॒न॑ । ए॒क॑ ।
 च॒र॒न् । उ॒प॒ऽग॒ा॒के॒भि॑ । इ॒न्द्र॒ । ध॒नो॑ । अ॒र्धि॑ । वि॒पु॒ण॒क् । ते॑ । वि ।
 आ॒य॒न् । अ॒र्य॒ज्वा॒न॑ । स॒न॒काः॑ । प्र॒ऽइ॒ति॒म् । ई॒युः॑ ॥४॥ प॒रो । चि॒त् ।
 शी॒र्षा॑ । य॒ष्टु॒जु॑ । ते॑ । इ॒न्द्र॒ । अ॒र्य॒ज्वा॒नः॑ । य॒ज्व॑ऽभि॑ । स्पर्ध॑मानाः ।
 प्र । यत् । दि॒व॒ । ह॒रि॒ऽय॒ । स्या॒तः॑ । उ॒ग्र॒ । निः॑ । अ॒त्र॒ता॒न् ।
 अ॒घ॒म् । रो॒द॑स्यो ॥५॥ अ॒यु॒यु॒त्स॒न् । अ॒न॒व॒द्य॒स्य॑ । से॒ना॒म् । अ॒या॒त॒य॒न्त॑ ।
 चि॒त॒र्य॑ । न॒व॑ऽग॒वा॒ । वृ॒प॒ऽयु॒र्ध॑ । न । व॒ध्र॒य॑ । नि॒ऽअ॒ष्टाः॑ । प्र॒व॒त्-
 ऽभि॑ । इ॒न्द्रा॑त् । चि॒त॒र्य॑न्त॑ । आ॒य॒न् ॥६॥ त्व॒म् । ए॒ता॒न् । रु॒द॒त॑ ।
 ज॒क्ष॒त॑ । च॒ । अ॒यो॑घय॒ । र॒ज॑स॒ । इ॒न्द्र॒ । पा॒रे॑ । अ॒व॑ । अ॒द॒हः॑ ।
 दि॒व॒ । आ॒ । द॒स्यु॒म् । उ॒च्चा॑ । प्र । सु॒न्व॒तः॑ । स्तु॒व॒त॑ । श॒स॑म् ।
 आ॒व॑ ॥७॥ च॒क्रा॒णा॒स॑ । प॒रि॒ऽन॒ह॑म् । पृ॒थि॒व्याः॑ । हि॒र॑ण्येन॒ । म॒णि॒ना॑ ।
 शु॒भ॑माना॒ । न । हि॒न्वा॒ना॒स॑ । ति॒ति॒रु॑ । ते॑ । इ॒न्द्र॑म् । प॒रि॑ ।
 स्पर्श॑ । अ॒द॒घा॑त् । सूर्य॑ण ॥८॥ प॒रि॑ । यत् । इ॒न्द्र॒ । रो॒द॑सी इति॑ ।
 उ॒मे॑ इति॑ । अ॒तु॑भोजी॒ । म॒हि॒ना॑ । वि॒श्व॑तः॒ । सी॒म् । अ॒म॑न्यमानान् ।
 अ॒भि॑ । म॒न्य॑मानै॒ । नि॒ । व॒क्ष॑ऽभि॑ । अ॒घ॒म् । द॒स्यु॒म् । इ॒न्द्र॒ ॥९॥
 न । ये॑ । दि॒व॒ । पृ॒थि॒व्या॑ । अ॒न्त॑म् । आ॒पुः॑ । न । मा॒या॒भि॑ ।
 घ॒न॒ऽदा॒म् । प॒रि॒ऽअ॒भू॑वन् । यु॒ज॑म् । व॒ज्र॑म् । वृ॒प॒म् । च॒क्रे॑ । इ॒न्द्र॑ ।
 नि॒ । ज्यो॒ति॑षा । त॒म॑स॒ । गा॑ । अ॒धु॑चत् ॥१०॥ अ॒नु॑ । स्व॒घा॒म् ।
 अ॒क्ष॒र॒न् । आ॒र्य॑ । अ॒स्य॑ । अ॒व॑र्धत॒ । म॒र्च्ये॑ । आ॒ । ना॒व्या॒ना॒म् ।
 स॒ध्री॒ची॒ने॒न॑ । म॒ने॒सा॑ । त॒म् । इ॒न्द्र॑ । अ॒ोर्जि॑ष्टेन॒ । ह॒न्म॑ना॒ । अ॒ह॒न् ।
 अ॒भि॑ । घू॒न् ॥११॥ नि॒ । अ॒वि॒द्य॑त् । इ॒ली॒षि॑शस्य॒ । दृ॒ब्धा॑ । वि॒ ।
 शृ॒ङ्गि॑णाम् । अ॒मि॒न॒त् । शु॒ष्णा॑म् । इ॒न्द्र॑ । या॒व॑त् । त॒र॑ । म॒घ॒ऽव॒न् ।

यावत् । ओजः । वज्रेण । शत्रुम् । अवधीः । पृतन्युम् ॥१२॥
 अभि । सिध्मः । अजिगात् । अस्य । शत्रून् । वि । तिग्मेन ।
 वृषभेण । पुरः । अभेत् । सम् । वज्रेण । असृजत् । वृत्रम् । इन्द्रः ।
 प्र । स्वाम् । मतिम् । अतिरत् । शाशदानः ॥१३॥ आवः । कुत्सम् ।
 इन्द्र । यस्मिन् । चाकन् । प्र । आवः । युध्यन्तम् । वृपभम् ।
 दशऽद्युम् । शफऽच्युतः । रेणुः । नक्षत । द्याम् । उत् । श्वेयेयः ।
 नृसहाय । तस्थौ ॥१४॥ आवः । शमम् । वृपभम् । तुग्र्यासु ।
 क्षेत्रऽजेषे । मघऽवन् । श्वित्र्यम् । गाम् । ज्योक् । चित् । अत्र ।
 तस्थिऽवांसः । अक्रन् । शत्रुऽयताम् । अधरा । वेदना । अक-
 रित्यकः ॥ १५ ॥

I. 34.

त्रिः । चित् । नः । अद्य । भवतम् । नवेदसा । विऽभुः । वाम् ।
 यामः । उत् । रातिः । अश्विना । युवोः । हि । यन्त्रम् । हिम्याऽइव ।
 वाससः । अभिऽआयंसेन्या । भवतम् । मनीषिऽभिः ॥१॥ त्रयः ।
 पवयः । मधुऽवाहने । रथे । सोमस्य । वेनाम् । अनु । विश्वे । इत् ।
 विदुः । त्रयः । स्कम्भासः । स्कमितासः । आऽरभे । त्रिः । नक्तम् ।
 याथः । त्रिः । ॐ इति । अश्विना । दिवा ॥२॥ समाने । अहन् ।
 त्रिः । अवद्यऽगोहना । त्रिः । अद्य । यज्ञम् । मधुना । मिमिक्षतम् ।
 त्रिः । वाजऽवतीः । इषः । अश्विना । युवम् । दोषाः । अस्मभ्यम् ।
 उषसः । च । पिन्वतम् ॥३॥ त्रिः । वर्तिः । यातम् । त्रिः । अनुऽव्रते ।
 जने । त्रिः । सुप्रऽअव्ये । त्रेधाऽइव । शिक्षतम् । त्रिः । नान्द्यम् ।
 वहतम् । अश्विना । युवम् । त्रिः । पृक्षः । असे इति । अक्षराऽइव ।

पिन्वतम् ॥४॥ त्रिः । न । रयिम् । वहतम् । अश्विना । युवम् । त्रिः ।
 देवस्ताता । त्रि । उत । अवतम् । धियं । त्रिः । सौमगस्त्वम् ।
 त्रि । उत । श्रवांसि । न । त्रिःस्यम् । वाम् । सूरै । दुहिता । आ ।
 रहत् । रथम् ॥५॥ त्रि । न । अश्विना । दिव्यानि । भेषजा । त्रिः ।
 पार्थिवानि । त्रि । ऊँ इति । दत्तम् । अत्सम्यः । ओमानम् ।
 शम्स्यो । मर्मकाय । सुनये । त्रिःघातु । शर्म । वहतम् । शुभः ।
 पती इति ॥६॥ त्रिः । न । अश्विना । यजता । दिवेऽदिवे । परि ।
 त्रिःघातु । पृथिवीम् । अगायतम् । तिस्रः । नासत्या । रथ्या । परा-
 स्वतः । आत्माऽऽव । वार्त । स्वसराणि । गच्छतम् ॥७॥ त्रिः ।
 अश्विना । सिन्धुऽभिः । सप्तमातृऽभि । त्रयः । आऽहावाः । त्रेधा ।
 हविः । कृतम् । तिस्र । पृथिवी । उपरि । प्रवा । दिवः । नार्कम् ।
 रनेथे इति । घुऽभिः । अक्तुऽभिः । हितम् ॥८॥ क । त्री । चक्रा ।
 त्रिःघृतं । रथस्य । क । त्रयः । वन्धुरः । ये । सऽनीळाः । कदा ।
 योगः । वाजिनं । रासंभस्य । येन । यज्ञम् । नासत्या । उपऽयाथः
 ॥९॥ आ । नासत्या । गच्छतम् । ह्यते । हविः । मध्वः । पिवतम् ।
 मधुऽपेभिः । आसऽभिः । युवोः । हि । पूर्वम् । सविता । उपसः ।
 रथम् । ऋतार्यं । चित्रम् । घृतऽवन्तम् । इष्यति ॥१०॥ आ ।
 नासत्या । त्रिऽभिः । एकादशै । इह । देवेभिः । यातम् । मधु-
 ऽपेयम् । अश्विना । प्र । आयुः । तारिष्टम् । निः । रयांसि । मृषतम् ।
 सेधतम् । द्वेषं । मर्वतम् । सचाऽसुवा ॥११॥ आ । नः । अश्विना ।
 त्रिःघृता । रथेन । अर्वाञ्चम् । रयिम् । वहतम् । सुऽवीरम् । शृण्वन्ता ।

वा॒म् । अ॒व॒से । जो॒ह॒वी॒मि । वृ॒धे । च॒ । नः॒ । भ॒व॒त॒म् । वा॒ज॒-
ऽसा॒तौ १२॥

I. 35.

ह॒या॒मि । अ॒ग्नि॒म् । प्र॒थ॒म॒म् । स्व॒स्त॒र्ये॑ । ह॒या॒मि । मि॒त्रा॒वरु॑णौ ।
इ॒ह । अ॒व॒से । ह॒या॒मि । रा॒त्री॒म् । ज॒ग॒तः॑ । नि॒ऽवे॒श॒नी॒म् । ह॒या॒मि ।
दे॒व॒म् । स॒वि॒ता॒र॒म् । ऊ॒त॒र्ये॑ ॥१॥ आ । कृ॒ष्णे॒न॑ । र॒ज॒सा । वर्त॑मानः ।
नि॒ऽवे॒श॒य॒न् । अ॒मृ॒त॒म् । म॒र्त्ये॑म् । च॒ । हि॒र॒ण्य॒र्ये॑न । स॒वि॒ता । रथे॑न ।
आ । दे॒वः । या॒ति॒ । भु॒व॒ना॒नि । प॒श्य॒न् ॥२॥ या॒ति॑ । दे॒वः । प्र॒ऽव॒ता॑ ।
या॒ति॑ । उ॒त्॒ऽव॒ता॑ । या॒ति॑ । शु॒भ्रा॒भ्या॒म् । य॒ज॒तः॑ । हरि॑ऽभ्याम् ।
आ । दे॒वः । या॒ति॒ । स॒वि॒ता । प॒रा॒ऽव॒तः॑ । अ॒प॒ । वि॒श्वो॑ । दुः॒ऽइ॒ता ।
बा॒ध॒मानः॑ ॥ ३ ॥ अ॒भि॒ऽवृ॒त॒म् । कृ॒श॒नैः॑ । वि॒श्व॒ऽरू॒प॒म् । हि॒र॒ण्य॒-
ऽश॒म्य॒म् । य॒ज॒तः॑ । बृ॒ह॒न्त॑म् । आ । अ॒स्था॒त् । रथ॑म् । स॒वि॒ता ।
चि॒त्र॒ऽभा॒नुः॑ । कृ॒ष्णा । र॒जांसि॑ । त॒वि॒षी॒म् । द॒धानः॑ ॥४॥ वि ।
ज॒ना॒न् । श्या॒वाः । शि॒ति॒ऽपा॒दः॑ । अ॒ख्य॒न् । रथ॑म् । हि॒र॒ण्य॒ऽप्र॒उ॒ग॒म् ।
व॒ह॒न्तः॑ । श॒श्व॒त् । वि॒शः॑ । स॒वि॒तुः॑ । दै॒व्य॒स्य॑ । उ॒प॒ऽस्थे॑ । वि॒श्वो॑ ।
भु॒व॒ना॒नि । त॒स्थुः॑ ॥५॥ ति॒स्रः॑ । द्या॒वः॑ । स॒वि॒तुः॑ । द्वौ । उ॒प॒ऽस्था॑ ।
एका॑ । य॒मस्य॑ । भु॒व॒ने । वि॒रा॒षा॒ट् । आ॒णि॒म् । न । रथ्य॑म् । अ॒मृ॒ता॑ ।
अ॒धि॑ । त॒स्थुः॑ । इ॒ह । ब्र॒वी॒तु॒ । यः॑ । ऊँ इति॑ । तत् । चि॒क्रे॑तत् ॥६॥
वि । सु॒ऽप॒र्णः॑ । अ॒न्त॒रि॒क्षा॒णि । अ॒ख्य॒त् । ग॒भी॒र॒ऽवे॒पाः॑ । अ॒सु॒रः॑ ।
सु॒ऽनी॒थः॑ । क॒ । इ॒दा॒नी॒म् । सूर्ये॑ । कः॑ । चि॒क्रे॑त । क॒त॒मा॒म् । द्या॒म् ।
र॒श्मिः॑ । अ॒स्य॑ । आ । त॒ता॒न ॥७॥ अ॒ष्टौ । वि । अ॒ख्य॒त् । क॒कु॒भः॑ ।
पृ॒थि॒व्याः॑ । त्री॑ । ध॒न्व॑ । यो॒र्ज॒ना॑ । स॒प्त॑ । सि॒न्धू॒न् । हि॒र॒ण्य॒ऽअ॒क्षः॑ ।

म॒वि॒ता । दे॒व॑ । आ । अ॒गात् । द॒र्घत् । रत्ना॑ । दा॒शुपे॑ । वा॒यीणि॑ ॥८॥
 हि॒र॒ण्य॒ऽपाणि॑ । म॒वि॒ता । पि॒ऽर्च॒र्षणि॑ । उ॒भे इति॑ । धा॒वापृ॒थिवी॑ इति॑ ।
 अ॒न्तः । ई॒यते॑ । अ॒र्ष । अ॒मी॒षाम् । मा॒र्घते॑ । वेति॑ । सूर्य॑म् । अ॒भि ।
 कृ॒ष्णेन॑ । रज॑सा । धाम् । ऋ॒णो॒ति ॥९॥ हि॒र॒ण्य॒ऽहस्तः॑ । अ॒सुर॑ ।
 सु॒ऽनी॒य॑ । सु॒ऽमृ॒च्छी॒क । स्व॒ऽपान् । या॒तु । अ॒वा॒ह् । अ॒प॒से॒र्घन् ।
 र॒क्षसं॑ । या॒तु॒ऽधानान्॑ । अ॒भ्यात् । दे॒वः । प्र॒ति॒ऽदो॒षम् । गृ॒णान॑ ॥१०॥
 ये । ते । प॒न्या॑ । स॒वि॒तरि॑ति । पृ॒न्यासं॑ । अ॒रेण॑वः । सु॒ऽकृ॒ताः ।
 अ॒न्तरि॑चे । ते॒भि॑ । न॒ । अ॒द्य । प॒धि॒ऽभि॑ । सु॒ऽजो॒भि॑ । रक्षं॑ । च ।
 न॑ । अ॒धि॑ । च । त्रि॒हि॑ । दे॒व ॥११॥

I 36

प्र । व॒ । य॒ह्वम् । पु॒रू॒णाम् । वि॒शाम् । दे॒व॒ऽय॒तीना॑म् । अ॒ग्निम् ।
 सु॒ऽउ॒क्ते॒भि॑ । व॒र्च॑.ऽभि॑ । ई॒महे॑ । यम् । सी॒म् । इत् । अ॒न्ये ।
 ई॒ळते॑ ॥१॥ जना॑स॑ । अ॒ग्निम् । द॒धिरे॑ । स॒ह॑.ऽऽष्ट॑धम् । ह॒विष्म॑न्त॑ ।
 वि॒धेम॑ । ते । स॑ । त्वम् । नः । अ॒द्य । सु॒ऽमना॑ । इह॑ । अ॒वि॒ता ।
 म॒व॑ । वा॒जैषु॑ । स॒न्त्य ॥२॥ प्र । त्वा॑ । दू॒तम् । षृ॒णी॒महे॑ । हो॒तार॑म् ।
 वि॒श्व॒ऽवे॒दस॑म् । मह॑ । ते । स॒त॑ । वि । च॒रन्ति॑ । अ॒र्चय॑ । दि॒वि ।
 स्पृ॒शन्ति॑ । मान॑व॑ ॥३॥ दे॒वासं॑ । त्वा॑ । व॒रु॒ण॑ । मि॒त्र॑ । अ॒र्य॒मा ।
 स॑म् । दू॒तम् । प्र॒त्न॑म् । इ॒न्ध॒ते । वि॒श्व॑म् । स॑ । अ॒ग्ने । ज॒यति॑ । त्वया॑ ।
 ध॒न॑म् । यः । ते । द॒दा॒श॑ । म॒र्त्य ॥४॥ म॒न्द्र॑ । हो॒ता । गृ॒ह॒ऽर्प॑ति ।
 अ॒ग्ने॑ । दू॒तः । वि॒शाम् । अ॒सि॑ । त्वे इति॑ । वि॒शा॑ । स॒म॒ऽर्गतानि॑ ।
 व॒ता । त्र॒या॑ । या॒नि॑ । दे॒वा । अ॒कृ॒ष्वत॑ ॥५॥ त्वे इति॑ । इत् । अ॒ग्ने ।
 सु॒ऽम॒गे॑ । य॒वि॒ष्टय॑ । वि॒श्व॑म् । आ । हू॒य॒ते । ह॒वि॑ । स॑ । त्वम् । न॒ ।

अ॒द्य । सु॒ऽम॒नाः । उ॒त । अ॒प॒र॒म् । य॒क्षि॑ । दे॒वान् । सु॒ऽवी॒र्या॑ ॥६॥
 त॒म् । घ॒ । ई॒म् । इ॒त्था । न॒म॒स्वि॒नः॑ । उ॒प॑ । स्व॒ऽरा॒ज॒म् । आ॒स॒ते ।
 हो॒त्रा॒भिः । अ॒ग्नि॒म् । म॒नु॒षः॑ । स॒म् । इ॒न्ध॒ते । ति॒ति॒र्वा॒सः॑ । अ॒र्ति॑ ।
 स्त्रि॒धः॑ ॥७॥ घ॒न्तः॑ । वृ॒त्र॒म् । अ॒त॒र॒न् । रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒पः॑ । उ॒रु॑ ।
 क्ष॒या॒य । च॒क्रि॒रे । भु॒व॒त् । क॒र्ण॑ । वृ॒षा॑ । द्यु॒म्नी॑ । आ॒ऽहु॒तः॑ । क्र॒न्द॒त् ।
 अ॒श्वः॑ । गो॒ऽई॒ष्टि॒षु ॥८॥ स॒म् । सी॒द॒स्व॒ । म॒हान्॑ । अ॒सि॑ । शो॒च॒स्व॒ ।
 दे॒व॒ऽवी॒त॒मः॑ । वि॑ । धू॒म॒म् । अ॒ग्ने॑ । अ॒रु॒ष॒म् । मि॒ये॒ध्य॒ । सृ॒ज॑ । प्र॒ऽश॒स्त॒ ।
 दर्श॑त॒म् ॥९॥ य॒म् । त्वा॑ । दे॒वा॒सः॑ । म॒न॒वे॑ । द॒धुः॑ । इ॒ह॒ । य॒जि॑ष्ठ॒म् ।
 ह॒व्य॒ऽवा॒ह॒न॒ । य॒म् । क॒र्ण॑ः । मे॒ध्य॒ऽअ॒ति॒थिः॑ । ध॒न॒ऽस्पृ॑त॒म् । य॒म् ।
 वृ॒षा॑ । य॒म् । उ॒प॒ऽस्तु॑तः ॥१०॥ य॒म् । अ॒ग्नि॒म् । मे॒ध्य॒ऽअ॒ति॒थिः॑ ।
 क॒र्ण॑ः । ई॒धे॑ । ऋ॒ता॒त् । अ॒धि॑ । त॒स्य॑ । प्र॑ । इ॒षः॑ । दी॒दि॒युः॑ ।
 त॒म् । इ॒माः॑ । ऋ॒चः॑ । त॒म् । अ॒ग्नि॒म् । व॒र्ध॒या॒म॒सि॑ ॥ ११ ॥
 रा॒यः॑ । पू॒र्धि॑ । स्व॒धा॒ऽवः॑ । अ॒स्ति॑ । हि॒ । ते॒ । अ॒ग्ने॑ । दे॒वेषु॑ । आ॒प्य॒म् ।
 त्व॒म् । वा॒ज॒स्य॑ । श्रु॒त्य॑स्य । रा॒ज॒सि॑ । सः॑ । नः॑ । मृ॒ळ॑ । म॒हान्॑ ।
 अ॒सि॑ ॥१२॥ ऊ॒र्ध्वः॑ । ऊँ॒ इति॑ । सु॑ । नः॑ । ऊ॒त॒ये॑ । तिष्ठ॑ । दे॒वः॑ ।
 न॑ । स॒वि॒ता॑ । ऊ॒र्ध्वः॑ । वा॒ज॒स्य॑ । स॒नि॒ता॑ । यत् । अ॒ञ्जि॒ऽभिः॑ ।
 वा॒घ॒त्ऽभिः॑ । वि॒ऽह्व॒या॒म॒हे ॥१३॥ ऊ॒र्ध्वः॑ । नः॑ । पा॒हि॑ । अ॒ह॒सः॑ ।
 नि॑ । के॒तु॒ना॑ । वि॒श्व॒म् । स॒म् । अ॒त्रि॒ण॒म् । द॒ह॑ । कृ॒धि॑ । नः॑ । ऊ॒र्ध्वान्॑ ।
 च॒र॒था॒य॑ । जी॒व॒से॑ । वि॒दाः॑ । दे॒वेषु॑ । नः॑ । दु॒र्वः॑ ॥१४॥ पा॒हि॑ । नः॑ ।
 अ॒ग्ने॑ । र॒क्ष॑सः । पा॒हि॑ । धूर्तेः॑ । अ॒रा॑व्णः । पा॒हि॑ । रि॒ष॑तः । उ॒त॑ ।
 वा॑ । जि॒घा॑सतः । बृ॒ह॒द्भानो॑ इति॒ बृ॒ह॒त्ऽभानो॑ । य॒र्वि॑ष्ठ॒य ॥१५॥
 घ॒ना॒ऽइ॒व॑ । वि॒ष्व॑क् । वि॑ । ज॒हि॑ । अ॒रा॑व्णः । त॒पुः॑ऽज॒म्भ॑ । यः॑ ।

अ॒स॒ऽध्रुक् । यः । म॒र्त्यः । शि॒शी॒ते । अ॒ति॒ । अ॒क्तु॒ऽर्मिः । मा । नः ।
 सः । रि॒पुः । ई॒श॒त ॥१६॥ अ॒ग्निः । व॒ध्ने । सु॒ऽवी॒र्यम् । अ॒ग्निः ।
 क॒र्णा॒य । सौ॒म॒गम् । अ॒ग्निः । प्र । आ॒व॒त् । मि॒त्रा । उ॒त् । भे॒र्घ्य-
 ऽअ॒ति॒थि॒म् । अ॒ग्निः । सा॒तौ । उ॒प॒ऽस्तु॒तम् ॥१७॥ अ॒ग्नि॒ना ।
 तु॒र्व॒शम् । य॒दु॒म् । प॒रा॒ऽव॒तः । उ॒ग्र॒ऽद॒ैवम् । ह॒वा॒म॒हे । अ॒ग्निः ।
 न॒य॒त् । न॒व॒ऽवा॒स्त्वम् । वृ॒ह॒त्ऽर॒थम् । तु॒र्वी॒ति॒म् । द॒स्य॒वे । स॒ह॑ ॥१८॥
 नि । त्वा॒म् । अ॒ग्ने । म॒नु॑ । द॒धे । ज्यो॒तिः । ज॒ना॒य । श॒ध॒ते ।
 दी॒दे॒थ॑ । क॒र्षे॑ । ऋ॒त॒ऽजा॒त॑ । उ॒चि॒तः । यम् । न॒म॒स्य॒न्ति॒ । कृ॒ष्ट्यः
 ॥१९॥ त्वे॒पा॒स॑ । अ॒ग्ने॑ । अ॒म॒ऽव॒न्तः । अ॒र्च॒य॑ । मी॒मा॒स॑ । न । प्र॒ति-
 ऽऽत॒ये । र॒क्ष॒स्वि॒नः । स॒द॒म् । इ॒त् । या॒तु॒ऽमा॒व॒तः । वि॒श्व॒म् । स॒म् ।
 अ॒त्रि॒ण॒म् । द॒ह ॥२०॥

I 37

क्री॒ळम् । व॑ । श॒र्धे॑ । मा॒रु॒तम् । अ॒न॒र्वा॒णम् । र॒थे॒ऽश्रु॒मम् ।
 क॒र्णाः । अ॒भि । प्र । गा॒य॒त ॥१॥ ये । पृ॒ष॒ती॒भिः । ऋ॒ष्टि॒ऽर्मि॑ ।
 सा॒कम् । वा॒शी॒मि॑ । अ॒ञ्जि॒ऽर्मि॑ । अ॒जा॒य॒न्त॑ । स्व॒ऽमा॒न॒व॑ ॥२॥
 इ॒ह॒ऽइ॒व । श्रृ॒ण्वे॑ । ए॒पाम् । क॒शाः । ह॒स्ते॒षु । यत् । व॒दान् । नि ।
 या॒म॒न् । चि॒त्रम् । ऋ॒ञ्ज॒ते ॥३॥ प्र । व॑ । श॒र्धी॒य॑ । वृ॒ध्व॒ये । त्वे॒प-
 ऽद्यु॒न्ना॒य॑ । शु॒ष्मि॒णे॑ । दे॒व॒त्त॒म् । ब्र॒ह्म॑ । गा॒य॒त ॥४॥ प्र । श्र॒स॑ । गो॒षु॑ ।
 अ॒घ्न्य॒म् । क्री॒ळम् । यत् । श॒र्धे॑ । मा॒रु॒तम् । ज॒म्ने॑ । र॒स॒स्य॑ ।
 व॒ष्ट॒वे ॥५॥ क । व॑ । व॒र्षि॒ष्ठ॑ । आ । न॒र॑ । दि॒व । च॒ । ग्म॑ ।
 च॒ । धृ॒त॒य॑ । यत् । सी॒म् । अ॒न्त॒म् । न । धु॒नु॒थ ॥६॥ नि । व॑ ।
 या॒मा॒य॑ । मा॒नु॒प॑ । द॒ध्रे॑ । उ॒ग्रा॒य॑ । म॒न्य॒वे॑ । जि॒ही॒त॑ । प॒र्व॒त॑ । गि॒रि॑

॥७॥ येषाम् । अज्मेषु । पृथिवी । जुजुर्वान्ऽइव । विश्पतिः । भिया ।
 यामेषु । रेजते ॥८॥ स्थिरम् । हि । जानम् । एपाम् । वयः । मातुः ।
 निःऽएतवे । यत् । सीम् । अनु । द्विता । शर्वः ॥९॥ उत् । ऊँ इति ।
 त्ये । सूनवः । गिरः । काष्ठाः । अज्मेषु । अन्नत । वाश्राः । अभिऽनु ।
 यातवे ॥१०॥ त्यम् । चित् । घ । दीर्घम् । पृथुम् । मिहः । नयातम् ।
 अमृध्रम् । प्र । च्यवयन्ति । यामऽभिः ॥११॥ मरुतः । यत् । ह । वः ।
 बलम् । जनान् । अचुच्यवीतन । गिरीन् । अचुच्यवीतन ॥१२॥ यत् ।
 ह । यान्ति । मरुतः । सम् । ह । ब्रवते । अध्वन् । आ । शृणोति ।
 कः । चित् । एषाम् ॥१३॥ प्र । यात् । शीमम् । आशुऽभिः । सन्ति ।
 कर्णेषु । वः । दुर्वः । तत्रो इति । सु । मादयाध्वै ॥१४॥ अस्ति ।
 हि । स्स । मदाय । वः । स्ससि । स्स । वयम् । एषाम् । विश्वम् । चित् ।
 आयुः । जीवसे ॥१५॥

I. 38.

कत् । ह । नूनम् । कधऽप्रियः । पिता । पुत्रम् । न । हस्तयोः ।
 दधिध्वे । वृक्तऽबर्हिषः ॥१॥ क् । नूनम् । कत् । वः । अर्थम् । गन्त ।
 दिवः । न । पृथिव्याः । क् । वः । गावः । न । रणयन्ति ॥२॥ क् ।
 वः । सुम्ना । नव्यांसि । मरुतः । क् । सुविता । कोऽइति । विश्वानि ।
 सौमगा ॥३॥ यत् । धूयम् । पृश्निऽमातरः । मर्त्तसिः । स्यातन ।
 स्तोता । वः । अमृतः । स्यात् ॥४॥ मा । वः । मृगः । न । यवसे ।
 जरिता । भूत् । अजौष्यः । पथा । यमस्य । गात् । उप ॥५॥ मो
 इति । सु । नः । पराऽपरा । निःऽकृतिः । दुःऽहना । वधीत् । पदीष्ट ।
 तृष्णाया । सह ॥६॥ सत्यम् । त्वेषाः । अमऽवन्तः । धन्वन् । चित् ।

आ । रुद्रियांसः । मिहम् । कृण्वन्ति । अवाताम् ॥७॥ वाश्राऽइव ।
 विऽघुत् । मिमाति । वत्सम् । न । माता । सिसक्ति । यत् । एपाम् ।
 वृष्टिः । अर्सर्जि ॥८॥ दिवा । चित् । तमः । कृण्वन्ति । पर्जन्येन ।
 उदऽवाहेन । यत् । पृथिवीम् । विऽउन्दन्ति ॥९॥ अर्ध । स्वनात् ।
 मरुताम् । विश्वम् । आ । सन्न । पार्थिवम् । अरेजन्त । प्र । मानुपाः
 ॥१०॥ मरुतः । वीळपाणिऽभिः । चित्राः । रोधस्वतीः । अनु । यात् ।
 ईम् । अर्खिद्रयामऽभि ॥११॥ स्थिराः । वः । सन्तु । नेमयः । रथाः ।
 अर्थासः । एपाम् । सुऽसंस्कृता । अमीशवः ॥१२॥ अच्छ । वद् ।
 तना । गिरा । जरायै । ब्रह्मणः । पतिम् । अग्निम् । मित्रम् । न ।
 दर्शतम् ॥१३॥ मिमीहि । श्लोकम् । आस्ये । पर्जन्यऽइव । ततनः ।
 गाय । गायत्रम् । उक्थ्यम् ॥१४॥ वन्देस्व । मारुतम् । गणम् ।
 त्वेपम् । पनस्युम् । अर्किणम् । असे इति । वृद्धाः । असन् । इह ॥१५॥

I 39

प्र । यत् । इत्था । पराऽवर्तः । शोचिः । न । मानम् । अस्यथ ।
 कस्य । ऋत्वा । मरुतः । कस्य । वर्षसा । कम् । याथ । कम् । ह ।
 धृतयः ॥१॥ स्थिरा । वः । सन्तु । आयुषा । पराऽनुदै । वीळ । उत ।
 प्रतिऽस्कर्मे । युष्मार्कम् । अस्तु । तविपी । पनीयसी । मा । मर्त्यस्य ।
 मायिनः ॥२॥ परा । ह । यत् । स्थिरम् । ह्यथ । नरः । वर्तयथ ।
 गुरु । वि । यायन । वनिनः । पृथिव्याः । वि । आशा । पर्वतानाम्
 ॥३॥ नहि । वः । शत्रुः । विविदे । अर्धि । धर्वि । न । भूम्याम् ।
 रिशादसः । युष्मार्कम् । अस्तु । तविपी । तना । युजा । रुद्रासः । तु ।
 चित् । आऽष्टपै ॥४॥ प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । वि । विञ्चन्ति ।

वनस्पतीन् । प्रो इति । आरत । मरुतः । दुर्मदाःऽइव । देवासः ।
 सर्वया । विशा ॥५॥ उपो इति । रथेषु । पृषतीः । अयुग्ध्वम् । प्रष्टिः ।
 वहति । रोहितः । आ । वः । यामाय । पृथिवी । चित् । अश्रोत् ।
 अवीभयन्त । मानुषाः ॥६॥ आ । वः । मक्षु । तनाय । कम् । रुद्राः ।
 अवः । वृणीमहे । गन्त । नूनम् । नः । अवंसा । यथा । पुरा ।
 इत्था । कर्णाय । विभ्युषे ॥७॥ युष्माऽइपितः । मरुतः । मर्त्यऽइपितः ।
 आ । यः । नः । अभ्रवः । ईषते । वि । तम् । युयोत् । शर्वसा । वि ।
 ओजसा । वि । युष्माकाभिः । ऊतिऽभिः ॥८॥ असामि । हि ।
 प्रऽयज्यवः । कर्णम् । दद । प्रऽचेतसः । असामिऽभिः । मरुतः ।
 आ । नः । ऊतिऽभिः । गन्त । वृष्टिम् । न । विऽद्युतः ॥९॥
 असामि । ओजः । विभृथ । सुऽदानवः । असामि । धूतयः । शर्वः ।
 ऋषिऽद्विषे । मरुतः । परिऽमन्यवे । इपुम् । न । सृजत । द्विपम् ॥१०॥

I. 40.

उत् । तिष्ठ । ब्रह्मणः । पते । देवऽयन्तः । त्वा । ईमहे । उप ।
 प्र । यन्तु । मरुतः । सुऽदानवः । इन्द्र । प्राशूः । भव । सर्चा ॥१॥
 त्वाम् । इत् । हि । सहसः । पुत्र । मर्त्यः । उपऽव्रते । धने । हिते ।
 सुऽवीर्यम् । मरुतः । आ । सुऽअश्व्यम् । दधीत । यः । वः ।
 आऽचके ॥२॥ प्र । एतु । ब्रह्मणः । पतिः । प्र । देवी । एतु । सूनृता ।
 अच्छ । वीरम् । नर्यम् । पङ्क्तिऽराधसम् । देवाः । यज्ञम् । नयन्तु ।
 नः ॥३॥ यः । वाघते । ददाति । सूनरम् । वसु । सः । धत्ते ।
 अक्षिति । श्रवः । तसै । इळाम् । सुऽवीराम् । आ । यजामहे ।
 सुऽप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥४॥ प्र । नूनम् । ब्रह्मणः । पतिः । मन्त्रम् ।

वदति । उक्थ्यम् । यस्मिन् । इन्द्रः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
 देवाः । ओकांसि । चक्रिरे ॥५॥ तम् । इत् । वोचेम । विदयेषु ।
 शम्भुर्वम् । मन्त्रम् । देवाः । अनेहसम् । इमाम् । च । वाचम् ।
 प्रतिऽहर्यथ । नरः । विश्वा । इत् । वामा । वः । अश्वत् ॥६॥ कः ।
 देवऽयन्तम् । अश्वत् । जनम् । कः । वृक्तऽर्हिपम् । प्रऽप्र । दाश्वान् ।
 पस्त्यामिः । अस्थित । अन्तःऽवावत् । क्षयम् । दधे ॥७॥ उप । क्षत्रम् ।
 पृथ्वीत् । हन्ति । राजऽमिः । मये । चित् । सुऽघितिम् । दधे । न ।
 अस्य । वर्ता । न । तरुता । महाऽघने । न । अर्मे । अस्ति ।
 वज्रिणः ॥८॥

I 41

यम् । रघन्ति । प्रऽचेतसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । नु । चित् ।
 सः । दभ्यते । जनः ॥१॥ यम् । बाहुताऽइव । पिप्रति । पान्ति । मर्त्यम् ।
 रिपः । अरिष्टः । सर्वे । एघते ॥२॥ वि । दुःऽगा । वि । द्विपः ।
 पुरः । घ्नन्ति । राजानः । एपाम् । नयन्ति । दुःऽश्ता । तिरः ॥३॥
 सुऽगः । पन्थाः । अनुक्षरः । आदित्यासः । ऋतम् । यते । न । अत्र ।
 अवऽत्वाद्दः । अस्ति । वः ॥४॥ यम् । यज्ञम् । नयथ । नरः ।
 आदित्याः । ऋजुना । पथा । प्र । वः । सः । धीतये । नशत् ॥५॥
 सः । रत्नम् । मर्त्यः । वसु । विश्वम् । तोकम् । उत । त्मना ।
 अच्छ । गच्छति । अस्तुत ॥६॥ कथा । राधाम । सखायः । स्तोमम् ।
 मित्रस्य । अर्यम्णः । महि । प्सरः । वरुणस्य ॥७॥ मा । व ।
 घ्नन्तम् । मा । शपन्तम् । प्रति । वोचे । देवऽयन्तम् । सुम्नैः । इत् ।

वः । आ । वि॒वा॒से ॥८॥ च॒तुरः । चि॒त् । द॒द॒मा॒नात् । वि॒भी॒यात् ।
आ । नि॒ऽधा॒तोः । न । दुः॒ऽउ॒क्ताय॑ । स्पृ॒ह॒येत् ॥९॥

I. 42.

सम् । पू॒षन् । अ॒ध्व॒नः । ति॒र । वि । अ॒हः । वि॒ऽमु॒चः ।
न॒पात् । स॒क्ष्व । दे॒व । प्र । नः । पु॒रः ॥१॥ यः । नः । पू॒षन् ।
अ॒घः । वृ॒कः । दुः॒शे॒वः । आ॒ऽदि॒देश॑ति । अ॒प । स्र । तम् । प॒थः ।
ज॒हि ॥२॥ अ॒प । त्यम् । प॒रि॒ऽप॒न्थि॑नम् । मु॒षी॒वा॒णम् । हु॒रः॒ऽचि॑तम् ।
दू॒रम् । अ॒धि । स्र॒तेः । अ॒ज ॥३॥ त्वम् । तस्य॑ । द्वा॒या॒वि॒नः । अ॒घ-
ऽशं॑सस्य । क॒स्य॑ । चि॒त् । प॒दा । अ॒भि । ति॒ष्ठ । त॒पु॒षि॑म् ॥४॥
आ । तत् । ते । द॒स्र । म॒न्तु॒ऽमः । पू॒षन् । अ॒वः । वृ॒णी॒म॒हे । ये॒न ।
पि॒तृन् । । अ॒चो॑दयः ॥५॥ अ॒ध । नः । वि॒श्व॒ऽसौ॒भ॒ग । हि॒र॒ण्य॒वा॒शी॒मि॒त्-
ऽत॑म । ध॒ना॒नि । सु॒ऽस॒ना । कृ॒धि ॥६॥ अ॒ति । नः । स॒श्र॑तः । न॒य ।
सु॒ऽघा । नः । सु॒ऽप॒था । कृ॒णु । पू॒षन् । इ॒ह । क्र॑तुम् । वि॒दः ॥७॥
अ॒भि । सु॒ऽय॒व॑सम् । न॒य । न । न॒व॒ऽज्वा॒रः । अ॒ध्व॒ने । पू॒षन् । इ॒ह ।
क्र॑तुम् । वि॒दः ॥८॥ श॒ग्धि । पू॒धि । प्र । यं॒सि । च । शि॒शी॒हि ।
प्रा॒सि । उ॒दर॑म् । पू॒षन् । इ॒ह । क्र॑तुम् । वि॒दः ॥९॥ न । पू॒षण॑म् ।
मे॒था॒भ॒सि । सु॒ऽउ॒क्तैः । अ॒भि । गृ॒णी॒म॒सि । व॒स॒नि । द॒स्मम् । ई॒म॒हे ॥१०॥

I. 43.

क॒त् । रु॒द्राय॑ । प्र॒ऽचै॑तसे । मी॒ळुः॒ऽत॑माय । तव्य॑से । वो॒चे॒म ।
श॒म्ऽत॑मम् । ह॒दे ॥१॥ यथा॑ । नः । अ॒दि॑तिः । क॒र॑त् । प॒श्वे । नृ॒ऽभ्यः ।
यथा॑ । ग॒वे । यथा॑ । तो॒काय॑ । रु॒द्रि॒यम् ॥२॥ यथा॑ । नः । मि॒त्रः ।
व॒रु॑णः । यथा॑ । रु॒द्रः । चि॒क्रे॑तति । यथा॑ । वि॒श्वे । स॒ऽजो॑षसः ॥३॥

गाय॑ऽर्प॑तिम् । मे॒घऽर्प॑तिम् । रु॒द्रम् । ज॒ला॑प॒ऽमे॒प॒जम् । तत् । श॒म्ऽयो॑ ।
 सु॒म्नम् । ई॒महे ॥४॥ यः । शु॒क्रःऽइ॒व । सूर्यः॑ । हि॒र॑ण्य॒म्ऽइ॒व । रो॒च॑ते ।
 श्रे॒ष्ठ॑ । दे॒वाना॑म् । व॒सुः ॥५॥ शम् । नः । क॒र॒ति । अ॒र्व॑ते । सु॒ऽगम् ।
 मे॒पा॒य॑ । मे॒ष्ये॑ । नृ॒ऽभ्यः॑ । ना॒रि॑ऽभ्यः । ग॒वे ॥६॥ अ॒स्मे इति॑ ।
 सो॒म । श्रि॒यम् । ज॒धि॑ । नि । धे॒हि । श॒त॒स्य॑ । नृ॒णाम् । म॒हि॑ । श्र॒वः ।
 तु॒वि॒ऽनु॒म्याम् ॥७॥ मा । नः । सो॒मऽप॑रि॒वाध॑ । मा । अ॒रा॑तयः ।
 जु॒हुर॑न्त । आ । नः । इ॒न्दो इति॑ । वा॒जे । भ॒ज ॥८॥ याः । ते ।
 प्र॒ऽजा॑ । अ॒मृ॑त॒स्य॑ । प॒रा॑सिन् । धा॒मन् । अ॒त॒स्य॑ । मूर्॒धा । ना॒मा ।
 सो॒म । वे॒नः । आ॒ऽभृ॑प॒न्ती॑ । सो॒म । वे॒द॑ ॥९॥

I 44

अ॒ग्ने॑ । वि॒व॑स्वत् । उ॒प॒सः॑ । चि॒त्रम् । रा॒घ॑ । अ॒म॒र्त्य॑ । आ ।
 दा॒शु॒पे॑ । जा॒त॒ऽवे॒द॑ । व॒ह॑ । त्वम् । अ॒घ॑ । दे॒वान् । उ॒पःऽवु॑घः ॥१॥
 जु॒ष्ट॑ । हि । दू॒त॑ । अ॒सि॑ । ह॒व्य॒ऽवा॒हन॑ । अ॒ग्ने॑ । र॒थी॑ । अ॒ध्व॒-
 रा॒णा॑म् । स॒ऽजू॑ । अ॒श्वि॑ऽभ्याम् । उ॒प॒सा॑ । सु॒ऽवी॒र्य॑म् । अ॒स्मे इति॑ ।
 धे॒हि॑ । श्र॒व॑ । वृ॒हत् ॥२॥ अ॒घ॑ । दू॒तम् । वृ॒णी॒महे॑ । व॒सु॑म् । अ॒ग्नि॑म् ।
 पु॒रु॑ऽप्रि॒यम् । धु॒मऽके॑तुम् । माःऽऋ॑जी॒कम् । वि॒ऽउ॑टि॒पु॑ । य॒ज्ञा॑नाम् ।
 अ॒ध्व॒र॒ऽश्रि॒यम् ॥३॥ श्रे॒ष्ठ॑म् । य॒वि॑ष्ठम् । अ॒ति॒थि॑म् । सु॒ऽआ॑हु॒तम् ।
 जु॒ष्ट॑म् । ज॒ना॑य । दा॒शु॒पे॑ । दे॒वान् । अ॒च्छ॑ । या॒त॒वे॑ । जा॒त॒ऽवे॒द॑सम् ।
 अ॒ग्नि॑म् । ई॒ळे॑ । वि॒ऽउ॑टि॒पु॑ ॥४॥ स्त॒वि॒ष्या॑मि । त्वा॒म् । अ॒हम् ।
 वि॒श्व॑स्य । अ॒मृ॑त । भो॒ज॒न॑ । अ॒ग्ने॑ । त्रा॒ता॒रम् । अ॒मृ॑तम् । मि॒ये॒ष्य॑ ।
 य॒जि॑ष्ठम् । ह॒व्य॒ऽवा॒हन॑ ॥५॥ सु॒ऽश॑स॒ । वो॒धि॑ । गृ॒ण॑ते । य॒वि॑ष्ठ॒य॑ ।
 म॒घु॑ऽजि॒ह्वः । सु॒ऽआ॑हु॒तः । प्र॒स्के॑ष्वस्य । प्र॒ऽति॒र॑न् । आ॒यु॑ । जी॒व॑से॒ ।

नमस्य । दैव्यम् । जनम् ॥६॥ होतारम् । विश्वऽर्वेदसम् । सम् । हि ।
 त्वा । विशः । इन्धते । सः । आ । वह । पुरुऽहूत । प्रऽचेतसः ।
 अग्ने । देवान् । इह । द्रवत् ॥७॥ सवितारम् । उषसम् । अश्विना ।
 भगम् । अग्निम् । विऽउत्पिषु । क्षपः । कण्वासः । त्वा । सुतऽसौ-
 मासः । इन्धते । हव्यऽवाहम् । सुऽअध्वर ॥८॥ पतिः । हि ।
 अध्वराणां । अग्ने । दूतः । विशाम् । असि । उषऽबुधः । आ ।
 वह । सोमऽपीतये । देवान् । अद्य । स्वऽदृशः ॥९॥ अग्ने । पूर्वाः ।
 अनु । उषसः । विभावसो इति विभाऽवसो । दीदैथ । विश्वऽदर्शतः ।
 असि । ग्रामेषु । अविता । पुरऽहितः । असि । यज्ञेषु । मानुषः ॥१०॥
 नि । त्वा । यज्ञस्य । सार्धनम् । अग्ने । होतारम् । ऋत्विजम् ।
 मनुष्वत् । देव । धीमहि । प्रऽचेतसम् । जीरम् । दूतम् । अमर्त्यम् ॥११॥
 यत् । देवानाम् । मित्रऽमहः । पुरऽहितः । अन्तरः । यासि । दूत्यम् ।
 सिन्धोऽइव । प्रऽस्वनितासः । उर्मयः । अग्नेः । आजन्ते । अर्चयः
 ॥१२॥ श्रुधि । श्रुत्ऽकर्ण । वह्निऽभिः । देवैः । अग्ने । सयार्वऽभिः ।
 आ । सीदन्तु । वह्निषि । मित्रः । अर्यमा । प्रातऽयावानः । अध्वरम्
 ॥१३॥ शृण्वन्तु । स्तोमम् । मरुतः । सुऽदानवः । अग्निऽजिह्वाः ।
 ऋतऽवृधः । पिवतु । सोमम् । वरुणः । धृतऽव्रतः । अश्विऽभ्याम् ।
 उपसा । सऽजूः ॥१४॥

I. 45.

त्वम् । अग्ने । वहन् । इह । रुद्रान् । आदित्यान् । उत । यज ।
 सुऽअध्वरम् । जनम् । मनुऽजातम् । घृतऽप्रुषम् ॥१॥ श्रुष्टीऽवानः ।
 हि । दाशुषे । देवाः । अग्ने । विऽचेतसः । तान् । रोहितऽअश्व ।

गिर्वणः । त्रयःऽत्रिंशत् । आ । वह ॥२॥ प्रियमेघऽवत् । अत्रिऽवत् ।
 जातस्वेदः । विरूपऽवत् । अङ्गिरस्वत् । महिऽवत् । प्रस्कण्वस्य । श्रुधि ।
 हवम् ॥३॥ महिऽकेरवः । ऊतये । प्रियऽमेघाः । अहूपत् । राजन्तम् ।
 अञ्चराणाम् । अग्निम् । शुक्रेण । शोचिर्पा ॥४॥ घृतऽआहवन । सन्त्य ।
 इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः । याभिः । कण्वस्य । सूनवः ।
 हवन्ते । अवसे । त्वा ॥५॥ त्वाम् । चित्रश्रवःऽतम् । हवन्ते । विष्णु ।
 जन्तवः । शोचिऽर्केशम् । पुरुऽप्रिय । अग्ने । हव्याय । वोळ्हेवे ॥६॥
 नि । त्वा । होतारम् । ऋत्विजम् । दधिरे । वसुवित्ऽतम् । श्रुत्-
 ऽकर्णम् । सप्रथऽतम् । विप्रा । अग्ने । दिर्विष्टिषु ॥७॥ आ ।
 त्वा । विप्राः । अञ्चुच्युः । सुतऽसोमा । अभि । प्रयः । वृहत् ।
 माः । विभ्रतः । हविः । अग्ने । मर्ताय । दाशुपे ॥८॥ प्रातऽज्यान्नः ।
 सहऽकृत । सोमऽपेर्याय । सन्त्य । इह । अघ । दैव्यम् । जनम् ।
 वहिः । आ । सादय । वसो इति ॥९॥ अर्वाञ्चम् । दैव्यम् । जनम् ।
 अग्ने । यक्ष्व । सहतिऽभिः । अयम् । सोमः । सुऽदानवः । तम् ।
 पात । तिरऽअह्वयम् ॥१०॥

I 46

एपो इति । उपाः । अपूर्व्या । वि । उच्छति । प्रिया । दिवः ।
 स्तुपे । वाम् । अश्विना । वृहत् ॥१॥ या । दस्ता । सिन्धुऽमातरा ।
 मनोतरा । रयीणाम् । धिया । देवा । वसुऽविदा ॥२॥ वच्यन्ते ।
 वाम् । ककुहासः । जूर्णार्याम् । अधि । विष्टिपि । यत् । वाम् । रथः ।
 विऽभिः । पतात् ॥३॥ हविर्पा । जार । अपाम् । पिपति । पपुः ।
 नरा । पिता । कुटस्य । चर्पणिः ॥४॥ आऽदार । वाम् । मतीनाम् ।

नासत्या । म॒त॒स्व॒च॒सा । पा॒त॒म् । सो॒म॒स्य । धृ॒ष्णु॒ऽया ॥५॥ या ।
 नः । पी॒प॒रत् । अ॒श्वि॒ना । ज्यो॒ति॒ष्म॒ती । त॒र्मः । ति॒रः । ता॒म् । अ॒स्मे ।
 इति॑ । रा॒सा॒था॒म् । इ॒ष॒म् ॥६॥ आ । नः । ना॒वा । म॒ती॒ना॒म् ।
 या॒त॒म् । पा॒रा॒य॑ । ग॒न्त॒वे । यु॒ञ्जा॒था॒म् । अ॒श्वि॒ना । रथ॑म् ॥७॥
 अ॒रि॒त्र॑म् । वा॒म् । दि॒वः । पृथु॑ । ती॒र्थे । सि॒न्धू॒ना॒म् । रथः॑ । धि॒या ।
 यु॒यु॒ज्जे । इ॒न्द्र॒वः ॥८॥ दि॒वः । क॒ण्वा॒सः । इ॒न्द्र॒वः । वसु॑ । सि॒न्धू॒ना॒म् ।
 प॒दे । स्व॒म् । व॒त्रि॒म् । कु॒ह॑ । धि॒त्स॒थः ॥९॥ अ॒भू॒त् । ऊँ इति॑ । भाः ।
 ऊँ इति॑ । अं॒श॒वे॑ । हि॒र॒ण्य॒म् । प्र॒ति॑ । सूर्यः॑ । वि । अ॒ख्य॒त् ।
 जि॒ह्वा॒या । अ॒सि॒तः ॥१०॥ अ॒भू॒त् । ऊँ इति॑ । पा॒र॒म् । ए॒त॒वे । प॒न्थाः॑ ।
 ऋ॒त॒स्य॑ । सा॒धु॒ऽया । अ॒द॒शि॑ । वि । स्र॒तिः । दि॒वः ॥११॥ तत्॒ऽत॑त् ।
 इत् । अ॒श्वि॒नोः । अ॒वः । ज॒रि॒ता । प्र॒ति॑ । भू॒प॒ति॑ । म॒दे॑ । सो॒म॒स्य ।
 पि॒प्र॒तोः ॥१२॥ व॒व॒सा॒ना । वि॒व॒स्व॒ति॑ । सो॒म॒स्य । पी॒त्या । गि॒रा ।
 म॒नु॒ष्व॒त् । शं॒भू इति॑ श॒म्॒ऽभू॑ । आ । ग॒त॒म् ॥१३॥ यु॒वोः । उ॒षाः ।
 अ॒नु॑ । श्रि॒य॒म् । परि॑ऽज्म॒नोः । उ॒प॒ऽआ॒च॒रत् । ऋ॒ता । व॒न॒थः॑ ।
 अ॒क्तु॒ऽभिः॑ ॥१४॥ उ॒भा । पि॒व॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना । उ॒भा । नः । श॒र्म॑ ।
 य॒च्छ॒त॒म् । अ॒वि॒द्रि॒या॒भिः॑ । ऊ॒ति॒ऽभिः॑ ॥१५॥

I. 47.

अ॒य॒म् । वा॒म् । म॒धु॒म॒त्॒ऽत॒मः॑ । सु॒तः॑ । सो॒मः॑ । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा । त॒म् ।
 अ॒श्वि॒ना । पि॒व॒त॒म् । ति॒रः॒ऽअ॒ह्व॒य॒म् । ध॒त्त॒म् । रत्ना॑नि । दा॒शु॒षे ॥१॥
 त्रि॒ऽव॒न्धु॒रेण॑ । त्रि॒ऽवृ॒ता॑ । सु॒ऽपे॒शा॒सा । रथे॑न । आ । या॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना ।
 क॒ण्वा॒सः । वा॒म् । ब्र॒ह्म॑ । कृ॒ण्व॒न्ति॑ । अ॒ध्व॒रे । तेषा॑म् । सु । श्रृ॒णु॒त॒म् ।
 ह॒व॑म् ॥२॥ अ॒श्वि॒ना । म॒धु॒म॒त्॒ऽत॒म॒म् । पा॒त॒म् । सो॒म॒म् । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा ।

अथ । अघ । दस्रा । वसु । निम्रता । रथे । दाश्वासम् । उप ।
 गच्छतम् ॥ ३ ॥ त्रिऽसघस्थे । वहिर्पि । विश्वऽवेदसा । मघ्वा । यज्ञम् ।
 मिमिचतम् । कर्णासः । वाम् । सुतऽसोमाः । अमिऽधवः । युवाम् ।
 हवन्ते । अश्विना ॥ ४ ॥ यार्मिः । कर्णम् । अमिऽष्टिऽभिः । प्र । आ-
 वतम् । युवम् । अश्विना । तार्मिः । सु । अस्मान् । अश्वतम् । शुम् ।
 पती इति । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ ५ ॥ सुऽदासे । दस्रा ।
 वसु । विम्रता । रथे । पृचः । वहतम् । अश्विना । रयिम् । समुद्रात् ।
 उत । वा । दिवः । परि । अस्मे इति । घत्तम् । पुरुऽस्पृहम् ॥ ६ ॥ यत् ।
 नासत्या । पराऽवति । यत् । वा । स्यः । अधि । तुर्वशे । अतः । रथेन ।
 सुऽवृता । नः । आ । गतम् । साकम् । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः ॥ ७ ॥ अ-
 र्वाञ्चा । वाम् । सप्तयः । अध्वरऽश्रियः । वहन्तु । सर्वना । इत् । उप ।
 हर्षम् । पृञ्चन्ता । सुऽकृते । सुऽदानवे । आ । वहिः । सीदतम् । नरा
 ॥ ८ ॥ तेन । नासत्या । आ । गतम् । रथेन । सूर्यऽत्वचा । येन । श-
 श्वत् । उहयुः । दाशुपे । वसु । मघ्वः । सोमस्य । पीतये ॥ ९ ॥ उक्थे-
 मिः । अर्वाक् । अवसे । पुरुवसु इति पुरुऽवसु । अर्कः । च । नि । ह-
 यामहे । शश्वत् । कर्णानाम् । सदासि । प्रिये । हि । कम् । सोमम् । प-
 पयुः । अश्विना ॥ १० ॥

सह । वामेन । नः । उपः । वि । उच्छ । दुहित । दिव । सह ।
 धमेन । चहता । विमाऽवरि । राया । देवि । दास्यती ॥ १ ॥ अश्वऽवती ।
 गोऽमतीः । विश्वऽसुविदः । भूरि । च्यवन्त । वस्तवे । उत् । ईरय । प्रति ।
 मा । स्रुताः । उप । चोद । राध । मघोनाम् ॥ २ ॥ उवास । उपा ।

उच्छ्रात् । च । नु । दे॒वी । जी॒रा । रथा॑नाम् । ये । अ॒स्याः । आ॒श्चर॑-
 णेषु । द॒ग्धि॒रे । स॒मु॒द्रे । न । श्र॒व॒स्य॑वः ॥३॥ उ॒र्षः । ये । ते । प्र । यामै॑षु ।
 यु॒ञ्जते॑ । म॒नः । दा॒नाय॑ । स॒र॒यः । अ॒त्र । अ॒ह । तत् । क॒ण्वः । ए॒पाम् ।
 क॒ण्व॑ऽतमः । ना॒म । गृ॒णा॒ति । नृ॒णाम् ॥४॥ आ । व । यो॒पा॑ऽइव । स॒न॒री॑ ।
 उ॒षाः । या॒ति । प्र॒ऽभु॒ञ्ज॒ती । ज॒र॒य॑न्ती । वृ॒ज॑नम् । प॒त्स्व॑त् । ई॒यते॑ । उ॒त् ।
 पा॒त॒य॒ति । प॒क्षि॑णः ॥५॥ वि । या । स॒ज॒ति॑ । स॒म॒न॑म् । वि । अ॒र्थि॑नः ।
 प॒द॑म् । न । वे॒ति । ओ॒द॑ती । व॒यः । न॒र्कः॑ । ते । प॒प्ति॑स्वांसः । आ॒स॒ते ।
 वि॒ऽउ॒ष्टौ । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति ॥६॥ ए॒षा । अ॒य॒क्त॑ । प॒रा॒ऽव॒तः॑ । सूर्य॑स्य । उ॒त्-
 ऽअ॒य॑नात् । अ॒धि॑ । श॒त॑म् । रथे॑भिः । स॒ऽभ॒गा॑ । उ॒षाः । इ॒य॑म् । वि ।
 या॒ति । आ॒भि । मा॒नु॒षान् ॥७॥ वि॒श्व॑म् । अ॒स्याः । न॒ना॒म । च॒क्ष॑से । ज॒ग॑त् ।
 ज्यो॒तिः॑ । कृ॒णो॒ति । स॒न॒री॑ । अ॒र्ष॑ । द्वे॒षः । म॒घो॒नी॑ । दु॒हि॒ता । दि॒वः । उ॒षाः ।
 उ॒च्छ॒त् । अ॒र्ष॑ । स्त्रि॒धः ॥८॥ उ॒र्षः । आ । भा॒हि॒ । भा॒नु॒ना॑ । च॒न्द्रे॑ण ।
 दु॒हि॒तः॑ । दि॒वः । आ॒ऽव॒ह॑न्ती । भू॒रि॑ । अ॒स्म॒भ्य॑म् । सौ॒भ॒ग॑म् । वि॒ऽउ॒-
 च्छ॑न्ती । दि॒वि॒ष्टि॑षु ॥९॥ वि॒श्व॑स्य । हि । प्रा॒ण॑नम् । जी॒व॑नम् । त्वे इति॑ ।
 वि । यत् । उ॒च्छ॑सि । स॒न॒रि॑ । सा । नः । रथे॑न । वृ॒ह॒ता । वि॒भा॒ऽव॒रि॑ ।
 श्रु॒धि॑ । चि॒त्र॑ऽम॒घे । ह॒व॑म् ॥१०॥ उ॒र्षः । वा॒ज॑म् । हि । व॑स्व । यः । चि॒त्रः ।
 मा॒नु॒षे । ज॒ने॑ । ते॒न॑ । आ । व॒ह॑ । सु॒ऽकृ॑तः । अ॒ध्व॒रान् । उ॒र्ष॑ । ये । त्वा ।
 गृ॒ण॑न्ति । व॒ह॑यः ॥११॥ वि॒श्वान् । दे॒वान् । आ । व॒ह॑ । सोम॑ऽपी॒तये॑ ।
 अ॒न्त॒रि॑क्षात् । उ॒षः । त्व॑म् । सा । अ॒स्मा॑सु । धाः । गो॒ऽम॑त् । अ॒श्व॑ऽव॒त् ।
 उ॒क्थ॑र्यम् । उ॒र्षः । वा॒ज॑म् । सु॒ऽवी॒र्य॑म् ॥१२॥ य॒स्याः । रु॒श॑न्तः । अ॒र्च॑यः ।
 प्र॒ति॑ । भ॒द्राः । अ॒द॑त्त । सा । नः । र॒यि॑म् । वि॒श्व॑ऽवा॒रम् । सु॒ऽपे॑श॒सम् ।
 उ॒षाः । द॒दा॒तु॑ । सु॒ग्म॑र्यम् ॥१३॥ ये । चि॒त् । हि । त्वा॑म् । ऋ॒ष॑यः । पूर्वे॑ ।

उ॒तये॑ । जु॒हुरे॑ । अ॒वसे॑ । म॒हि । सा । नः॑ । स्तो॒मान् । अ॒भि । गु॒णी॒हि । राघ॑-
सा । उ॒पः । शु॒क्रेण॑ । शो॒चिपा॑ ॥१४॥ उ॒पः । यत् । अ॒द्य । मा॒नुना॑ । वि ।
द्वा॒रौ । अ॒णवः॑ । दि॒वः । प्र । नः॑ । य॒च्छता॑त् । अ॒वृक्त्म् । पृ॒थु । छ॒र्दिः ।
प्र । दे॒वि । गो॒ऽमतीः॑ । इ॒पः ॥१५॥ स॒म् । नः॑ । रा॒या । वृ॒हता॑ । वि॒श्व-
ऽपे॑शासा । मि॒मि॒ह्व । स॒म् । इ॒ळाभिः॑ । आ । स॒म् । द्यु॒मे॒न । वि॒श्व॒स्तुरा॑ ।
उ॒पः । म॒हि । स॒म् । वा॒जैः । वा॒जिनी॑ऽव॒ति ॥१६॥

I 49

उ॒पः । म॒द्रेभिः॑ । आ । ग॒हि । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चना॑त् । अ॒धि । व॒हन्तु॑ ।
अ॒रुण॑ऽप्सवः । उ॒प । त्वा । सो॒मिनः॑ । गृ॒हम् ॥१॥ सु॒ऽपे॑शास॒म् । सु॒ऽख॒म् ।
रथ॑म् । य॒म् । अ॒धिऽअ॒स्थाः । उ॒पः । त्व॒म् । ते॒न । सु॒ऽश्र॑व॒सम् । ज॒नम् । प्र ।
अ॒व । अ॒द्य । दु॒हितः॑ । दि॒वः ॥२॥ व॒यः । चि॒त् । ते । प॒त॒त्रिणः॑ । द्विऽप॒त् ।
च॒तुःऽप॒त् । अ॒र्जु॒नि । उ॒प । प्र । आ॒रन् । ऋ॒तून् । अ॒नु । दि॒वः । अ॒न्ते॑म्यः ।
परि॑ ॥३॥ वि॒ऽउ॒च्छ॒न्ती॑ । हि । र॒श्मिऽमि॑ । वि॒श्व॒म् । आ॒ऽमा॒सि । रो॒च॒नम् ।
ता॒म् । त्वा॒म् । उ॒पः । व॒सु॒ऽयव॑ । गीःऽमिः॑ । क॒ष्वाः । अ॒हू॒पत् ॥४॥

I 50

उत् । ऊँ॒ इति॑ । त्य॒म् । जा॒त॒ऽवै॑द॒सम् । दे॒वम् । व॒हन्ति॑ । के॒तव॑ । दृ॒शे ।
वि॒श्वाय॑ । सूर्य॑म् ॥१॥ अ॒प । त्ये । ता॒यवः॑ । य॒था । न॒च॒त्रा । य॒न्ति ।
अ॒क्तु॑ऽमिः । स॒राय॑ । वि॒श्व॒ऽच॑क्ष॒से ॥२॥ अ॒ह॒भम् । अ॒स्य । के॒तवः॑ । वि ।
र॒श्मयः॑ । ज॒नान् । अ॒नु । आ॒ज॒न्त॑ । अ॒ग्रयः॑ । य॒था ॥३॥ त॒र॒णिः । वि॒श्व-
ऽदर्श॑त । ज्यो॒तिःऽकृ॑त् । अ॒सि । सूर्य॑ । वि॒श्व॒म् । आ । मा॒सि । रो॒च॒नम् ।
॥४॥ प्र॒त्य॒ङ् । दे॒वाना॑म् । वि॒श्वः । प्र॒त्य॒ङ् । उ॒त् । ए॒पि । मा॒नु॒पान् ।
प्र॒त्य॒ङ् । वि॒श्व॒म् । स्व॑ । दृ॒शे ॥५॥ ये॒न । पा॒व॒क॑ । च॒क्ष॑सा । स॒र॒ण्य॒न्त॑म् ।

ज॒नान् । अ॒नु॒ । त्व॒म् । व॒रु॒ण॒ । प॒श्य॒सि ॥६॥ वि॒ । द्या॒म् । ए॒षि॒ । रजः॑ ।
 पृ॒थु॒ । अ॒हा॒ । मि॒मानः॑ । अ॒क्तुऽभिः॑ । प॒श्यन् । ज॒न्मानि॑ । सूर्य॑ ॥७॥ स॒प्त॒ । त्वा॒ ।
 ह॒रि॒तः॑ । रथे॑ । व॒ह॒न्ति॒ । दे॒व॒ । सूर्य॑ । शो॒चिःऽकेश॑म् । वि॒ऽच॒क्षण॑ ॥८॥
 अ॒यु॒क्त॒ । स॒प्त॒ । शु॒न्ध्यु॒वः॑ । सूरः॑ । रथ॑स्य । न॒प्त्यः॑ । ता॒भिः॑ । या॒ति॒ । स्व॒-
 यु॒क्तिऽभिः॑ ॥९॥ उ॒त् । व॒य॒म् । त॒म॒सः॑ । परि॑ । ज्यो॒तिः॑ । प॒श्यन्तः॑ । उ॒त्ऽत॒र॒म् ।
 दे॒व॒म् । दे॒वऽत्रा॑ । सूर्य॑म् । अ॒ग॒न्म॑ । ज्यो॒तिः॑ । उ॒त्ऽत॒म॒म् ॥१०॥ उ॒त्ऽय॒न् ।
 अ॒द्य॒ । मि॒त्रऽम॒हः॑ । आ॒ऽरो॒ह॒न् । उ॒त्ऽत॒राम् । दि॒व॒म् । ह॒त्ऽरो॒ग॒म् । म॒म॑ ।
 सूर्य॑ । ह॒रि॒माण॑म् । च॒ । ना॒श॒य ॥११॥ शु॒कै॒षु॒ । मे॒ । ह॒रि॒माण॑म् । रो॒प॒णा॒-
 का॒सु॒ । द॒ध्म॒सि॒ । अ॒थो॒ इति॑ । हा॒रि॒द्र॒वेषु॑ । मे॒ । ह॒रि॒माण॑म् । नि॒ । द॒ध्म॒सि॒ ।
 ॥१२॥ उ॒त् । अ॒गा॒त् । अ॒य॒म् । आ॒दि॒त्यः॑ । वि॒श्वे॑न । स॒ह॒सा॒ । स॒ह॒ ।
 द्वि॒षन्त॑म् । म॒ह्य॑म् । र॒न्ध॒र्यन् । मो॒ इति॑ । अ॒ह॒म् । द्वि॒ष॒ते॒ । र॒ध॒म् ॥१३॥

I. 51.

अ॒भि॒ । त्य॒म् । मे॒ष॒म् । पु॒रुऽहू॑तम् । ऋ॒ग्मि॒र्य॑म् । इ॒न्द्र॑म् । गीःऽभिः॑ ।
 म॒द॒त॒ । व॒स्वः॑ । अ॒र्ण॒व॒म् । य॒स्य॑ । द्या॒वः॑ । न॒ । वि॒ऽच॒र॑न्ति । मा॒नु॒षा॒ ।
 भु॒जे॒ । मं॒हि॒ष्ठ॑म् । अ॒भि॒ । वि॒प्र॑म् । अ॒र्च॒त ॥१॥ अ॒भि॒ । ई॒म् । अ॒व॒न्व॒न् ।
 सु॒ऽअ॒भि॒ष्टि॑म् । उ॒त॒यः॑ । अ॒न्त॒रि॒क्षऽप्रा॑म् । त॒वि॒षी॑भिः । आ॒ऽवृ॑तम् । इ॒न्द्र॑म् ।
 द॒क्षा॑सः । ऋ॒भ॒वः॑ । म॒दऽच्यु॑तम् । श॒तऽक॑तुम् । ज॒व॒नी॒ । स॒नृ॑ता । आ॒ ।
 अ॒रु॒ह॒त् ॥२॥ त्व॒म् । गो॒त्र॑म् । अ॒ङ्गि॒रःऽभ्यः॑ । अ॒वृ॒णोः॑ । अ॒प॑ । उ॒त॒ ।
 अ॒त्र॑ये । श॒तऽदु॑रेषु । गा॒तुऽवि॑त् । स॒से॒न॑ । चि॒त् । वि॒ऽम॒दा॒य॑ । अ॒व॒हः॑ ।
 व॒सु॑ । आ॒जौ॑ । अ॒द्रि॑म् । व॒व॒सा॒न॒स्य॑ । न॒र्त॒यन् ॥३॥ त्व॒म् । अ॒पा॒म् । अ॒-
 पि॒ऽधा॒ना॑ । अ॒वृ॒णोः॑ । अ॒प॑ । अ॒धा॒र॒यः॑ । प॒र्व॒ते॒ । दा॒नु॑ऽमत् । व॒सु॑ । वृ॒त्र॑म् ।
 य॒त् । इ॒न्द्र॑ । श॒र्व॒सा॑ । अ॒व॒धीः॑ । अ॒हि॑म् । आ॒त् । इ॒त् । सूर्य॑म् । दि॒वि॒ ।

आ । अ॒रो॒ह॒यः । दृ॒शे ॥४॥ त्वम् । मा॒या॒भिः । अप॑ । मा॒यि॒नः । अ॒घ॒म॑ ।
 स्व॒घा॒भिः । ये । अ॒धि॑ । शु॒प्तौ । अ॒शु॒द्ध॒त । त्वम् । पि॒त्रौ॑ । नृ॒ऽम॒नः । प्र ।
 अ॒रु॒ज॒ । पुरः॑ । प्र । ऋ॒जि॒श्वान॑म् । द॒स्यु॒ऽह॒त्ये॒षु । आ॒वि॒थ ॥५॥ त्वम् ।
 कु॒त्स॑म् । शु॒ष्णा॒ऽह॒त्ये॒षु । आ॒वि॒थ । अ॒र॒न्ध॒यः । अ॒ति॒थि॒ऽग्वा॒य । श॒म्भ॒र॑म् ।
 म॒हान्त॑म् । चि॒त् । अ॒र्बु॒द॑म् । नि । क्र॒मीः । प॒दा । स॒नात् । ए॒व । द॒स्यु॒-
 ऽह॒त्या॒य । ज॒घ्नि॒षे ॥६॥ त्वे इति॑ । वि॒श्व॑ । त॒वि॒पी । स॒ध॒र्ष॒क् । हि॒ता ।
 त॒व । रा॒धः । सो॒म॒ऽपी॒था॒य । ह॒र्ष॒ते । त॒व । व॒ज्र॑ । चि॒किते॑ । बा॒ह्वो॑ ।
 हि॒तः । घृ॒श्च । श॒त्रोः॑ । अ॒व॑ । वि॒श्व॑नि । वृ॒ष्ण्या॑ ॥७॥ वि । जा॒नी॒हि॒ ।
 आ॒र्या॑न् । ये । च । द॒स्य॑वः । ब॒र्हि॒ष्म॒ते । र॒न्ध॒य॒ । शा॒स॒त् । अ॒व॒तान् ।
 शा॒की॑ । भ॒व॒ । य॒ज॑मानस्य । चो॒दि॒ता । वि॒श्व॑ । इत् । ता । ते । स॒घ॒ऽमा-
 दे॒षु । चा॒क॒न ॥८॥ अ॒नु॒ऽव॒ता॒य । र॒न्ध॒य॑न् । अ॒प॑ऽव॒तान् । आ॒ऽभू॑भि॒ ।
 इ॒न्द्रः॑ । अ॒थ॒य॑न् । अ॒ना॑शु॒वः । घृ॒द्ध॒स्य॑ । चि॒त् । व॒र्ष॑तः । धा॒म् । इ॒न-
 क्ष॒तः । स्त॒वानः॑ । व॒ज्रः॑ । वि । ज॒घान॑ । स॒म्ऽदि॒ह॑ । ॥९॥ त॒क्ष॑त् । यत् ।
 ते । उ॒श॒ना॑ । स॒ह॒सा॑ । स॒हः॑ । वि । रो॒द॒सी॑ इति॑ । म॒ज्म॒ना॑ । बा॒ध॒ते॑ । श॒र्व॑ ।
 आ । त्वा । वा॒र्त॒स्य॑ । नृ॒ऽम॒न॑ । म॒न॑ऽयु॒ज॑ । आ । पू॒र्य॑माणम् । अ॒व॒ह॒न् ।
 अ॒भि॒ । अ॒व॑ ॥१०॥ म॒न्दि॒ष्ट॑ । यत् । उ॒श॒ने॑ । का॒न्ये॑ । स॒र्चा॑ । इ॒न्द्रः॑ । व॒ङ्कू॑
 इति॑ । व॒ङ्कू॑ऽव॒रा॑ । अ॒धि॑ । ति॒ष्ठ॒ति॑ । उ॒ग्रः॑ । य॒यि॑म् । नि । अ॒पः॑ । स्रो॒त॒सा॑ ।
 अ॒सृ॒ज॒त् । वि । शु॒ष्णा॒स्य॑ । दृ॒हि॒ता॑ । ऐ॒र॒य॒त् । पुरः॑ ॥११॥ आ । स्म ।
 रथ॑म् । वृ॒ष॒ऽपाने॑षु । ति॒ष्ठ॒सि॑ । शा॒र्या॒त॒स्य॑ । प्र॒ऽमृ॒ता॑ । येषु॑ । म॒न्द॒से॑ । इ॒न्द्र॑ ।
 यथा॑ । सु॒त॒ऽस्तौ॑मेषु । चा॒क॒न॑ । अ॒न॒र्वा॑णम् । श्लो॒क॑म् । आ । रो॒ह॒से॑ ।
 दि॒वि ॥१२॥ अ॒द॒दा॑ । अ॒भी॑म् । म॒ह॒ते॑ । व॒च॒स्य॑वै । क॒ची॑वते । वृ॒च॒-
 या॑म् । इ॒न्द्र॑ । सु॒न्व॒ते॑ । मे॒ना॑ । अ॒म॒व॑ । वृ॒ष॒ण॒श्च॒स्य॑ । सु॒क्र॒तो॑ इति॑ सु॒ऽ-

क्रतो । विश्वा । इत् । ता । ते । सर्वनेषु । प्रऽवाच्या ॥१३॥ इन्द्रः ।
 अश्रायि । सुऽध्यः । निरेके । पज्रेषु । स्तोमः । दुर्यः । न । यूपः । अ-
 श्वऽयुः । गव्युः । रथऽयुः । वसुऽयुः । इन्द्रः । इत् । रायः । क्षयति ।
 प्रऽयन्ता ॥१४॥ इदम् । नमः । वृषभार्य । स्वऽराजे । सत्यऽशुष्माय ।
 तवसे । अवाचि । अस्मिन् । इन्द्र । वृजनै । सर्वऽवीराः । स्मत् । सूरिऽ-
 भिः । तव । शर्मन् । स्याम ॥१५॥

I. 52.

त्यम् । सु । मेषम् । महय । स्वऽविदम् । शतम् । यस्य । सुऽभ्वः ।
 साकम् । ईरते । अत्यम् । न । वाजम् । हवनऽस्यदम् । रथम् । आ ।
 इन्द्रम् । ववृत्याम् । अर्वसे । सुवृक्लिऽभिः ॥१॥ सः । पर्वतः । न ।
 धरुणेषु । अच्युतः । सहस्रम्ऽऊतिः । तविषीषु । ववृधे । इन्द्रः । यत् ।
 वृत्रम् । अवधीत् । नदीऽवृतम् । उब्जन् । अर्णासि । जर्हषाणः । अन्धसा
 ॥२॥ सः । हि । द्वरः । द्वरिषु । वत्रः । ऊर्धनि । चन्द्रऽबुध्नः । मदऽ-
 वृद्धः । मनीषिऽभिः । इन्द्रम् । तम् । अह्वे । सुऽअपस्यया । धिया ।
 मंहिष्ठऽरातिम् । सः । हि । परिः । अन्धसः ॥३॥ आ । यम् । पृणन्ति ।
 दिवि । सवऽवर्हिषः । समुद्रम् । न । सुऽभ्वः । स्वाः । अभिष्टयः । तम् ।
 वृत्रऽहत्ये । अनु । तस्थुः । ऊतयः । शुष्माः । इन्द्रम् । अवाताः । अहु-
 तऽप्सवः ॥४॥ अभि । स्वऽवृष्टिम् । मदे । अस्य । युध्यतः । रघ्वीऽ-
 इव । प्रवणे । सस्रुः । ऊतयः । इन्द्रः । यत् । वज्री । धृषमाणः । अन्ध-
 सा । भिनत् । वलस्य । परिधीन्ऽइव । त्रितः ॥५॥ परि । ईम् । घृणा ।
 चरति । तित्विषे । शर्वः । अपः । वृत्वी । रजसः । बुध्नम् । आ । अ-
 शयत् । वृत्रस्य । यत् । प्रवणे । दुऽगृभिश्चनः । निऽजघन्थ । हन्वोः ।

इन्द्र । तन्यतुम् ॥६॥ हृदम् । न । हि । त्वा । निऽञ्चपन्ति । उर्मयः ।
 ब्रह्माणि । इन्द्र । तव । यानि । वर्षना । त्वष्टा । चित् । ते । युज्यम् ।
 वष्टे । शर्वः । ततश्च । वज्रम् । अभिभूतिऽओजसम् ॥७॥ जघन्वान् ।
 ऊँ इति । हरिऽमिः । समृतक्रतो इति समृतऽक्रतो । इन्द्र । वृत्रम् ।
 मनुषे । गातुऽयन् । अपः । अयच्छथाः । बाहोः । वज्रम् । आयसम् ।
 अघारयः । दिवि । आ । सूर्यम् । दृशे ॥८॥ बृहत् । स्वऽचन्द्रम् । अ-
 मऽवत् । यत् । उक्थ्यम् । अकृण्वत् । मियसा । रोहणम् । दिवः । यत् ।
 मानुषप्रघनाः । इन्द्रम् । उतयः । स्वः । नृऽसाचं । मरुतं । अमदन् ।
 अतु ॥९॥ धौः । चित् । अस्य । अमऽवान् । अहेः । स्वनात् । अयो-
 यवीत् । मियसा । वज्रः । इन्द्र । ते । वृत्रस्य । यत् । घृघानस्य ।
 रोदसी इति । मदे । सुतस्य । शर्वसा । अभिनत् । शिरः ॥१०॥ यत् ।
 इत् । नु । इन्द्र । पृथिवी । दशऽसृजिः । अहानि । विश्वा । ततनन्त ।
 कृप्यः । अत्र । अह । ते । मघऽवन् । विऽश्रुतम् । सहः । घाम् । अतुं ।
 शर्वसा । वर्हणा । भुवत् ॥११॥ त्वम् । अस्य । पारे । रजसः । विऽओमनः ।
 स्वभूतिऽओजाः । अवसे । घृपत्ऽमनं । चकृपे । भूमिम् । प्रतिऽमानम् ।
 ओजसः । अपः । स्वऽरिति स्वः । परिऽमूः । एपि । आ । दिवम् ॥१२॥
 त्वम् । सुवः । प्रतिऽमानं । पृथिव्याः । ऋष्वऽवीरस्य । घृहत् । पतिं ।
 मूः । विश्वम् । आ । अप्रां । अन्तरिक्षम् । महिऽत्वा । सत्यम् । अद्वा ।
 नकिः । अन्यं । त्वाऽवान् ॥१३॥ न । यस्य । धावापृथिवी इति । अतुं ।
 व्यचं । न । सिन्धवः । रजसं । अन्तम् । आनशु । न । उत । स्वऽवृ-
 षिम् । मदे । अस्य । युष्यतः । एकं । अन्यत् । चकृपे । विश्वम् । आनु-
 पक् ॥१४॥ आर्चन् । अत्रं । मरुतः । सस्मिन् । आजौ । विश्वे । देवासा ।

अमदन् । अनु । त्वा । वृत्रस्य । यत् । भृष्टिऽमता । वधेन । नि । त्वम् ।
इन्द्र । प्रति । आनम् । जघन्थ ॥१५॥

I. 53.

नि । ऊँ इति । सु । वाचम् । प्र । महे । भरामहे । गिरः । इन्द्राय ।
सदने । विवस्वतः । नु । चित् । हि । रत्नम् । ससताम्ऽइव । अविदत् ।
न । दुःऽस्तुतिः । द्रविणःऽदेषु । शस्यते ॥१॥ दुरः । अश्वस्य । दुरः ।
इन्द्र । गोः । असि । दुरः । यवस्य । वसुनः । इनः । पतिः । शिक्षाऽनरः ।
प्रऽदिवः । अकामऽकर्शनः । सखा । सखिऽभ्यः । तम् । इदम् । गृणी-
मसि ॥२॥ शचीऽवः । इन्द्र । पुरुऽकृत् । द्युमत्ऽतम । तव । इत् । इदम् ।
अभितः । चेकिते । वसु । अतः । सम्ऽगृभ्य । अभिऽभूते । आ । भर ।
मा । त्वाऽयतः । जरितुः । कामम् । ऊनयीः ॥३॥ एभिः । द्युऽभिः ।
सुऽमनाः । एभिः । इन्दुऽभिः । निऽरुन्धानः । अमतिम् । गोभिः । अश्विना ।
इन्द्रेण । दस्युम् । दरयन्तः । इन्दुऽभिः । युतऽद्वेषसः । सम् । इषा । रभे-
महि ॥४॥ सम् । इन्द्र । राया । सम् । इषा । रभेमहि । सम् । वाजेऽभिः ।
पुरुऽचन्द्रैः । अभिद्युऽभिः । सम् । देव्या । प्रऽमत्या । वीरऽशुष्मया । गो-
ऽअग्रया । अश्वऽवत्या । रभेमहि ॥५॥ ते । त्वा । मदाः । अमदन् ।
तानि । वृष्ण्या । ते । सोमासः । वृत्रऽहत्येषु । सत्ऽपते । यत् । कारवे ।
दश । वृत्राणि । अप्रति । बर्हिष्मते । नि । सहस्राणि । बर्हयः ॥६॥ युधा ।
युधम् । उप । घ । इत् । एषि । धृष्णुऽया । पुरा । पुरम् । सम् । इदम् । हंसि ।
ओजसा । नम्या । यत् । इन्द्र । सख्या । पराऽवति । निऽवर्हयः । नमुचिम् ।
नाम । मायिनम् ॥७॥ त्वम् । करञ्जम् । उत । पर्णयम् । वधीः । तेजिष्ठया ।
अतिथिऽग्वस्य । वर्तनी । त्वम् । शता । वङ्गदस्य । अभिनत् । पुरः ।

अनुदः । परिद्वताः । ऋजिर्वना ॥८॥ त्वम् । एतान् । जनस्राङ्गः ।
द्विः । दश । अन्धुना । सुश्रवसा । उपजगृपः । पष्टिम् । सहस्रा ।
नवतिम् । नव । श्रुतः । नि । चक्रेण । रथ्या । दुःस्पदा । अष्टणक्
॥९॥ त्वम् । आविथ । सुश्रवसम् । तव । ऊतिग्भिः । तव । ग्राम-
ग्भिः । इन्द्र । तूर्वयाणम् । त्वम् । असौ । कुत्सम् । अतिथिग्भवम् ।
आयुम् । महे । राज्ञे । यूने । अरन्धनायः ॥१०॥ ये । उत्श्रुचि ।
इन्द्र । देवस्रोपाः । सखायः । ते । शिवस्तमाः । असाम । त्वाम् ।
स्तोपाम् । त्वया । सुस्वीराः । द्राघीयः । आयुः । प्रस्तरम् ।
दधानाः ॥११॥

I 54.

मा । नः । अस्मिन् । मध्वन् । पृत्सु । अहसि । नहि । ते ।
अन्तः । शर्वसः । परिजनशे । अक्रन्दयः । नद्यः । रोर्षवत् । वना ।
कथा । न । क्षोणीः । भियसा । सम् । आरत ॥१॥ अर्च । शक्राय ।
शाकिने । शचींस्वते । शृण्वन्तम् । इन्द्रम् । महयन् । अमि । स्तुहि ।
यः । धृष्णुना । शर्वसा । रोदसी इति । उमे इति । वृषा । वृपस्त्वा ।
वृपमः । निश्रुञ्जते ॥२॥ अर्च । दिवे । वृहते । शूर्यम् । वच । स्व-
क्षत्रम् । यस्य । वृपत । वृपत् । मनः । वृहत्श्रवाः । असुरः । वर्हणा ।
कृतः । पुरः । हरिंस्म्याम् । वृपमः । रथ । हि । सः ॥३॥ त्वम् ।
दिवः । वृहतः । सानु । कोपय । अर्च । तमना । वृपता । शम्बरम् ।
भिनत् । यत् । मायिनः । व्रन्दिन । मन्दिना । वृपत् । शिताम् । गर्म-
स्तिम् । अशानिम् । पृत्न्यासि ॥४॥ नि । यत् । वृणचि । शसनस्य ।
मूर्धनि । शृष्णस्य । चित् । व्रन्दिन । रोर्षवन् । वना । प्राचीनेन । मन-

सा । ब॒र्हणा॑ऽवता । यत् । अ॒द्य । चि॒त् । कृ॒णवः॑ । कः । त्वा । परि॑ ॥५॥
 त्वस्मू । आ॒वि॒थ । न॒र्यम् । तु॒र्वश॑म् । यदु॑म् । त्वम् । तु॒र्वीति॑म् । व॒य्यम् ।
 श॒त॒क्र॒तो इति॑ श॒तऽक्र॒तो । त्वम् । रथ॑म् । ए॒त॒शम् । कृ॒त्व्ये । धने॑ । त्वम् ।
 पु॒रः । न॒व॒तिम् । द॒म्भ॒यः । न॒व ॥६॥ सः । घ । राजा॑ । स॒त्ऽप॒तिः ।
 शू॒शु॒वत् । ज॒नः । रा॒तऽह॑व्यः । प्र॒ति । यः । शा॒स॒म् । इ॒न्व॒ति । उ॒क्था ।
 वा । यः । अ॒भिऽगृ॒णाति॑ । रा॒ध॒सा । दा॒नुः । अ॒स्मै । उ॒प॒रा । पि॒न्व॒ते ।
 दि॒वः ॥७॥ अ॒स॒म॒म् । क्ष॒त्रम् । अ॒स॒मा । स॒नी॒षा । प्र । सो॒मऽपाः॑ । अ॒प॒-
 सा । स॒न्तु । ने॒मे । ये । ते । इ॒न्द्र । द॒दु॒षः । व॒र्ध॒र्य॒न्ति । म॒हि । क्ष॒त्रम् ।
 स्थ॒वि॒रम् । वृ॒ष्ण्य॑म् । च ॥८॥ तु॒भ्य । इत् । ए॒ते । ब॒हु॒लाः । अ॒द्रिऽ-
 दु॒ग्धाः । च॒मूऽस॑दः । च॒म॒साः । इ॒न्द्रऽपा॑नाः । वि । अ॒र॒नु॒हि । त॒र्प॒य ।
 का॒म॒म् । ए॒षाम् । अथ॑ । स॒नः । व॒सुऽदे॒याय॑ । कृ॒ष्व ॥९॥ अ॒पाम् ।
 अ॒ति॒ष्ठत् । ध॒रु॒णऽह्व॑रम् । त॒मः । अ॒न्तः । वृ॒त्रस्य॑ । ज॒ठ॒रेषु॑ । प॒र्वतः॑ ।
 अ॒भि । ई॒म् । इ॒न्द्रः । न॒द्यः । व॒त्रिणा॑ । हि॒ताः । वि॒श्वाः । अ॒नुऽस्थाः॑ ।
 प्र॒व॒णेषु॑ । जि॒घ्र॒ते ॥१०॥ सः । शेऽवृ॑धम् । अ॒धि । धाः । द्यु॒म॒म् ।
 अ॒स्मे इति॑ । म॒हि । क्ष॒त्रम् । ज॒ना॒षाट् । इ॒न्द्र । त॒व्यम् । र॒क्ष । च ।
 नः । स॒घो॒नः । पा॒हि । सू॒रीन् । रा॒ये । च । नः । सुऽअ॒प॒त्यै । इ॒षे ।
 धाः ॥ ११ ॥

I. 55.

दि॒वः । चि॒त् । अ॒स्य । व॒रि॒मा । वि । प॒प्र॒थे । इ॒न्द्र॑म् । न ।
 स॒ह्वा । पृ॒थि॒वी । च॒न । प्र॒ति । भी॒मः । तु॒र्विष्मा॑न् । च॒र्ष॒णिऽभ्यः॑ ।
 आऽत॒पः । शि॒शी॒ति । व॒ज्र॑म् । ते॒ज॒से । न । वं॒स॒गः ॥१॥ सः । अ॒र्ण॒वः ।
 न । न॒द्यः । स॒मु॒द्रि॒यः । प्र॒ति । गृ॒ष्णा॒ति । विऽश्रि॑ताः । व॒री॒मऽभिः॑ ।

इन्द्रः । सोमस्य । पीतये । वृषस्यते । सनात् । सः । युष्मः । ओजसा ।
 पनस्यते ॥२॥ त्वम् । तम् । इन्द्र । पर्वतम् । न । मोजसे । महः ।
 नृम्णास्य । घर्मणाम् । इरज्यसि । प्र । वीर्येण । देवता । अति ।
 चेकिते । विश्वसै । उग्रः । कर्मणे । पुरःऽर्हितः ॥३॥ सः । इत् ।
 वने । नमस्युऽभिः । वचस्यते । चारु । जनेषु । प्रऽन्नवाणः । इन्द्रियम् ।
 वृषा । छन्दुः । भवति । हर्यतः । वृषा । क्षेमेण । घेनाम् । मघऽवा ।
 यत् । इन्वति ॥४॥ सः । इत् । महानि । समुऽइथानि । मज्मना ।
 कृणोति । युष्मः । ओजसा । जनैभ्यः । अर्घ । चन । श्रत् । दधति ।
 त्विपिऽमते । इन्द्राय । वज्रम् । निऽघनिघ्नते । वघम् ॥५॥ सः । हि ।
 श्रवस्युः । सदनानि । कृत्रिमा । क्षमया । वृघानः । ओजसा । विऽना-
 शयन् । ज्योतीपि । कृष्वन् । अवृकार्णि । यज्यवे । अव । सुऽकर्तुः ।
 सर्वै । अपः । सृजत् ॥६॥ दानाय । मनः । सोमऽपावन् । अस्तु ।
 ते । अर्वाञ्चा । हरी इति । वन्दनऽश्रुत् । आ । कृधि । यमिष्ठासः ।
 सारथयः । ये । इन्द्र । ते । न । त्वा । केताः । आ । दम्नुवन्ति ।
 भूर्णयः ॥७॥ अप्रऽक्षितम् । वसु । विमपि । हस्तयोः । अपाळहम् ।
 सहः । तन्वि । श्रुतः । दधे । आऽवृतासः । अवतासः । न । कर्तुऽभिः ।
 तनूषु । ते । ऋतवः । इन्द्र । भूरयः ॥८॥

एषः । प्र । पूर्वी । अव । तस्य । चम्रिपः । अत्य । न । योषाम् ।
 उत् । अयस्त । मुर्वणिः । दक्षम् । महे । पाययते । हिरण्यम् । रथम् ।
 आऽवृत्त्य । हरिऽयोगम् । ऋम्बसम् ॥१॥ तम् । गूर्तय । नेमन्ऽइष ।
 परीणस । समुद्रम् । न । समुऽचरणे । सनिष्यव । पतिम् । दधस्य ।

वि॒दथ्स्य॑ । नु । सहः॑ । गि॒रिस् । न । वे॒नाः । अ॒धि । रो॒ह ।
 तेज॑सा ॥२॥ सः । तु॒र्वणिः॑ । म॒हान् । अ॒रेणु॑ । पौ॒स्यै । गि॒रेः । भृ॒ष्टिः ।
 न । आ॒ज॒ते । तु॒जा । श॒वः । ये॒न । शु॒ष्णम् । मा॒यि॒नम् । आ॒य॒सः ।
 म॒दे । दु॒ध्नः । आ॒भूषु॑ । र॒मय॑त् । नि । दा॒स॒नि ॥३॥ दे॒वी । य॒दि ।
 त॒विषी॑ । त्वाऽवृ॑धा । ऊ॒तये॑ । इ॒न्द्रम् । सि॒स॒क्ति । उ॒ष॒सम् । न । सूर्यः॑ ।
 यः । धृ॒ष्णु॒ना । श॒वसा॑ । बा॒धते॑ । त॒मः । इ॒य॒ति । रे॒णुम् । वृ॒हत् ।
 अ॒र्ह॒रिऽस्व॒निः ॥४॥ वि । यत् । ति॒रः । ध॒रु॒णम् । अ॒च्यु॒तम् । र॒जः ।
 अ॒ति॒स्थि॒पः । दि॒वः । आ॒ता॒सु । ब॒र्ह॒णा । स्वःऽमी॑ळेहे । यत् । म॒दे ।
 इ॒न्द्र । ह॒र्ष्या । अ॒ह॒न् । वृ॒त्रम् । निः । अ॒पाम् । औ॒ञ्जः । अ॒र्ण॒वम् ॥५॥
 त्वम् । दि॒वः । ध॒रु॒णम् । धि॒षे । ओ॒ज॒सा । पृ॒थि॒व्याः । इ॒न्द्र । स॒द॒नेषु॑ ।
 मा॒हि॒नः । त्वम् । सु॒त॒स्य॑ । म॒दे । अ॒रि॒णाः । अ॒पः । वि । वृ॒त्र॒स्य॑ ।
 स॒मया॑ । पा॒प्या । अ॒रु॒जः ॥६॥

I. 57.

प्र । मं॒हि॒ष्ठाय॑ । वृ॒ह॒ते । वृ॒ह॒त्ऽर॑ये । स॒त्यऽशु॑ष्माय । त॒व॒से ।
 म॒तिम् । भ॒रे । अ॒पाम्ऽइ॑व । प्र॒व॒णे । य॒स्य॑ । दुःऽध॑रम् । रा॒धः ।
 वि॒श्वऽआ॑यु । श॒व॒से । अ॒पऽवृ॑तम् ॥१॥ अ॒ध । ते । वि॒श्वम् । अ॒नु ।
 ह । अ॒स॒त् । इ॒ष्टये॑ । आ॒पः । नि॒म्नाऽइ॑व । स॒व॒ना । ह॒वि॒ष्म॒तः ।
 यत् । प॒र्व॒ते । न । स॒म्ऽअ॑शीत । ह॒र्य॒तः । इ॒न्द्र॒स्य॑ । व॒ज्रः । श्र॒थि॒ता ।
 हि॒र॒ण्य॒यः ॥२॥ अ॒सै । भी॒मा॒य॑ । न॒म॒सा । स॒म् । अ॒ध्व॒रे । उ॒षः ।
 न । शु॒भ्रे । आ । भ॒र । प॒नी॒य॒से । य॒स्य॑ । धा॒म । श्र॒व॒से । ना॒म ।
 इ॒न्द्र॒य॒म् । ज्यो॒तिः । अ॒का॒रि । ह॒रि॒तः । न । अ॒र्य॑से ॥३॥ इ॒मे । ते ।
 इ॒न्द्र । ते । व॒य॒म् । पु॒रु॒ऽस्तु॒त । ये । त्वा । आ॒ऽर॒भ्य॑ । च॒रा॒म॒सि ।

प्र॒भु॒व॒सो इति॑ प्र॒भु॒ऽव॒सो । न॒हि । त्वत् । अ॒न्यः । गि॒र्व॒णः । गि॒रः ।
 स॒र्घत् । क्षो॒णीःऽई॒व । प्र॒ति । नः । ह॒र्य॑ । तत् । व॒चः ॥४॥ भू॒रि॑ ।
 ते । इ॒न्द्र॒ । वी॒र्य॑म् । त॒व । सा॒सि॑ । अ॒स्य । स्तो॒तुः । म॒घ॒ऽव॒न् ।
 का॒मम् । आ । पृ॒ण॒ । अ॒नु॒ । ते । धौः । वृ॒ह॒ती । वी॒र्य॑म् । म॒मे॒ ।
 ह्य॒म् । च॒ । ते॒ । पृ॒थि॒वी । ने॒मे॒ । ओ॒र्ज॑से ॥५॥ त्वम् । तम् । इ॒न्द्र॒ ।
 प॒र्व॑तम् । म॒हाम् । उ॒रुम् । व॒ज्रे॑ण । व॒ज्रि॒न् । प॒र्व॑ऽशः । च॒क॒र्ति॒थ॒ ।
 अ॒व॑ । अ॒सृ॒जः । निऽवृ॒ताः । स॒र्व॑वै । अ॒पः । स॒त्रा॒ । वि॒श्व॑म् । द॒धि॒पे॒ ।
 के॒व॑लम् । स॒हः ॥६॥

I 58

नु । चि॒त् । स॒हःऽजाः । अ॒मृतः॑ । नि । तु॒न्द॒ते॒ । हो॒ता॑ । च॒त् ।
 दू॒तः । अ॒म॑वत् । वि॒व॒स्व॑तः । वि । सा॒धि॑ष्ठेभिः । प॒थि॑ऽभिः । र॒जः॑ ।
 म॒मे॒ । आ । दे॒व॒ऽता॒ता॒ । ह॒वि॒पा॑ । वि॒वा॒स॒ति॑ ॥१॥ आ । स्व॒म् । अ॒र्घ॑ ।
 यु॒व॒मा॑नः । अ॒जरः॑ । तृ॒पु॒ । अ॒वि॒ष्य॑न् । अ॒त॒से॒पु॑ । ति॒ष्ठ॒ति॑ । अ॒त्यः॑ ।
 न । पृ॒ष्ठम् । प्रु॒पि॒त॒स्य॑ । रो॒च॒ते॒ । दि॒वः॑ । न । सा॒नु॑ । स्त॒न॒य॑न् ।
 अ॒चि॒क्र॒दत् ॥२॥ क्रा॒णा॒ । रु॒द्रे॑भिः । व॒सु॑ऽभिः । पुर॑ऽर्हित॑ । हो॒ता॑ ।
 निऽस॑त्तः । र॒यि॒पाद् । अ॒म॑र्त्यः । रथः । न । वि॒ष्णु॑ । अ॒ञ्ज॑सान॑ ।
 आ॒यु॒षु॑ । वि । आ॒नु॒प॒क् । वा॒र्या॑ । दे॒वः । अ॒श्व॑ति॑ ॥३॥ वि ।
 वा॒त॑ऽजुतः । अ॒त॒से॒पु॑ । ति॒ष्ठ॒ते॒ । वृ॒था॑ । जु॒ह॒भिः॑ । सृ॒ण्या॑ । तु॒वि॑ऽ-
 स्व॒निः॑ । तृ॒पु॒ । यत् । अ॒ग्ने॑ । व॒नि॑न॑ । वृ॒ष॒ऽय॑से॑ । कृ॒ष्ण॑म् । ते॒ । ए॒म॑ ।
 रु॒श॑त्ऽऽर्मे॑ । अ॒जर॑ ॥४॥ त॒पुःऽज॑म्मः । व॒ने॑ । आ । वा॒त॑ऽचो॒दित॑ ।
 यू॒थे॒ । न । स॒ह्या॑न् । अ॒व॑ । वा॒ति॑ । व॒स॑ग॑ । अ॒भि॑ऽव्र॒जन् । अ॒क्षि॑तम् ।
 पा॒ज॑सा । र॒ज॑ । स्या॒तु॑ । च॒र॑थम् । म॒य॒ते॒ । प॒त॒त्रि॑ण॑ ॥५॥ द॒धु॑ ।

त्वा । भृ॒गवः । मा॒नुषेषु । आ । श॒यिम् । न । चा॒रुम् । सु॒ऽहवम् ।
 जने॑स्यः । हो॒तारम् । अ॒ग्ने । अ॒तिथि॑म् । वरे॑ण्यम् । मि॒त्रम् । न ।
 शे॒वम् । दि॒व्याय॑ । जन्म॑ने ॥६॥ हो॒तारम् । स॒प्त । जु॒ह्वः । यजि॑ष्ठम् ।
 यम् । वा॒घतः॑ । वृ॒णते॑ । अ॒ध्वरेषु॑ । अ॒ग्निम् । वि॒श्वेषाम् । अ॒रति॑म् ।
 वसू॑नाम् । स॒पर्या॑मि । प्र॒यसा॑ । या॒मि । रत्न॑म् ॥७॥ अ॒र्च्छ॒द्रा । सू॒नो
 इति॑ । स॒हसः॑ । नः । अ॒द्य । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मि॒त्रऽम॒हः । श॒र्म । य॒च्छ ।
 अ॒ग्ने । गृ॒णन्त॑म् । अ॒हंसः॑ । उ॒रु॒ण्य । ऊ॒र्जः । न॒पात् । पूःऽभिः॑ ।
 आ॒र्यसी॑भिः ॥८॥ भ॒व । वरू॑थम् । गृ॒णते॑ । वि॒भाऽवः॑ । भ॒व । म॒घऽवन् ।
 म॒घव॑त्ऽभ्यः । श॒र्म । उ॒रु॒ण्य । अ॒ग्ने । अ॒हंसः॑ । गृ॒णन्त॑म् । प्रा॒तः । म॒क्षु ।
 धि॒याऽव॑सुः । ज॒ग॒म्यात् ॥९॥

I. 59.

व॒याः । इत् । अ॒ग्ने । अ॒ग्रयः॑ । ते । अ॒न्ये । त्वे इति॑ । वि॒श्वे ।
 अ॒मृताः॑ । मा॒द॒यन्ते॑ । वैश्वान॑र । नाभिः॑ । अ॒सि । द्वि॒ती॒नाम् । स्थू॒णा-
 ऽइ॒व । जना॑न् । उ॒पऽमि॑त् । य॒यन्थ॑ ॥१॥ मूर्धा॑ । दि॒वः । नाभिः॑ । अ॒ग्निः ।
 पृ॒थि॒व्याः । अथ॑ । अ॒भवत् । अ॒रतिः॑ । रो॒द॒स्योः । तम् । त्वा । दे॒वासः॑ ।
 अ॒ज॒न॒यन्त॑ । दे॒वम् । वैश्वान॑र । ज्योतिः॑ । इत् । आ॒र्याय॑ ॥२॥ आ ।
 सू॒र्ये । न । र॒श्मयः॑ । ध्र॒वासः॑ । वैश्वान॑रे । द॒धिरे॑ । अ॒ग्ना । वसू॑नि ।
 या । पर्व॑तेषु । ओष॑धीषु । अ॒प्ऽसु । या । मा॒नुषेषु॑ । अ॒सि । तस्य॑ ।
 राजा॑ ॥३॥ बृ॒हती॑ इ॒वेति॑ बृ॒हती॑ऽइ॒व । सू॒नवे॑ । रो॒द॒सी इति॑ । गि॒रः ।
 हो॒ता । म॒नु॒ष्यः॑ । न । द॒क्षः॑ । स्वःऽव॑ते । स॒त्यऽशु॑ष्माय । पू॒र्वीः ।
 वैश्वान॑राय । नृ॒ऽत॑माय । य॒ह्वीः ॥४॥ दि॒वः । चि॒त् । ते । बृ॒हतः॑ ।
 जा॒तऽवे॑दः । वैश्वान॑र । प्र । रि॒रि॒चे । म॒हिऽत्व॑म् । राजा॑ । कृ॒ष्टी॒नाम् ।

अ॒सि । मा॒नु॒पी॒णाम् । यु॒धा । दे॒वे॒र्म्यः । वरि॑वः । च॒क॒र्य ॥५॥ प्र ।
 नु । म॒हि॒ऽत्वम् । धृ॒प॒म॒स्य । वो॒चम् । यम् । पू॒र्वः । धृ॒त्र॒ऽह॒नेम् ।
 स॒च॒न्ते । वै॒श्वान॑रः । द॒स्यु॒म् । अ॒ग्निः । ज॒घ॒न्वान् । अ॒धू॒नोत् । का॒ष्ठाः ।
 अ॒व । श॒म्ब॑रम् । मे॒त् ॥६॥ वै॒श्वान॑रः । म॒हि॒म्ना । वि॒श्व॒ऽऽकृ॒ष्टिः । म॒रु॒त्-
 स्व॒जि॒षु । य॒ज॒तः । वि॒मा॒ऽर्वा । शा॒त॒ऽव॒ने॒ये । श॒ति॒नी॒मिः । अ॒ग्निः ।
 पु॒रु॒ऽनी॒ये । ज॒र॒ते । सू॒नु॒ता॒ऽवान् ॥७॥

1 60

व॒ह्निम् । य॒श॑सम् । वि॒द॒र्य॑स्य । के॒तुम् । सु॒प्र॒ऽअ॒व्यम् । दू॒तम् ।
 स॒धः॒ऽऽर्ज्यम् । द्वि॒ऽज॒न्मा॑नम् । र॒यि॒म्ऽई॒व । प्र॒ऽश॒स्तम् । रा॒तिम् । म॒रु॒त् ।
 मृ॒ग॒वे । मा॒तरि॑र्वा ॥१॥ अ॒स्य । शा॒सुः । उ॒म॒या॑सः । स॒च॒न्ते । ह॒वि॒र्ष॑न्तः ।
 उ॒शि॒जः । ये । च । म॒तीः । दि॒वः । चि॒त् । पू॒र्वैः । नि । अ॒सा॒दि ।
 हो॒ता । आ॒ऽपृ॒च्छ॒र्यः । वि॒श॒प॒तिः । वि॒श्रु॒ । वे॒षाः ॥२॥ तम् । न॒व्य॑सी ।
 हृ॒दः । आ । जा॒र्य॑मानम् । अ॒स्मत् । सु॒ऽकी॑र्तिः । म॒धु॒ऽजि॒ह्वम् । अ॒श्या॑ ।
 यम् । श्र॒त्वि॒जः । धृ॒ज॒ने । मा॒नु॒पा॑सः । प्र॒य॑स्वन्तः । आ॒य॒वः । जी॒ज॒-
 न॒न्त ॥३॥ उ॒शि॒क् । पा॒व॒कः । व॒सुः । मा॒नु॒पे॒पु । व॑रै॒ष्य । हो॒ता ।
 अ॒घा॒यि । वि॒श्रु॒ । द॒र्म॒नाः । गृ॒ह॒ऽर्प॑तिः । द॒र्मै । आ । अ॒ग्निः । भु॒वत् ।
 र॒यि॒ऽप॑तिः । र॒यी॒णाम् ॥४॥ तम् । त्वा । व॒यम् । प॑तिम् । अ॒ग्ने ।
 र॒यी॒णाम् । प्र । श॒सा॒मः । म॒ति॒ऽर्भि । गो॒र्त॑मासः । आ॒श्रु॒म् । न ।
 वा॒ज॒म्ऽम॑रम् । म॒र्ज॑र्यन्तः । प्रा॒तः । म॒द्भु॒ । धि॒या॒ऽव॑सुः । ज॒ग॒म्या॑त् ॥५॥

1 61

अ॒स्मै । इत् । ऊँ इति॑ । प्र । त॒व॑से । तु॒रा॒र्य । प्र॒यः । न । ह॒र्मि ।
 स्तो॒मम् । मा॒हि॒ना॒य । श्र॒ची॑प॒माय । अ॒ग्नि॑ऽग॒वे । ओ॒हम् । इन्द्रा॑य । म-

ह्याणि । रातऽतमा ॥१॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । प्रयःऽइव । प्र । यंसि ।
 भरांसि । आङ्गपम् । चार्धे । सुऽवृक्ति । इन्द्राय । हृदा । मनसा । मनीषा ।
 प्रत्तार्य । पत्ये । धियः । मर्जयन्त ॥२॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । त्यम् ।
 उपऽमम् । स्वःऽसाम् । भरांसि । आङ्गपम् । आस्येन । मंहिष्ठम् । अ-
 च्छोक्तिऽभिः । मतीनाम् । सुवृक्तिऽभिः । सूरिम् । ववृध्ध्वै ॥३॥
 अस्मै । इत् । ऊँ इति । स्तोमम् । सम् । हिनोमि । रथम् । न । तष्टाऽ
 इव । तत्ऽसिनाय । गिरः । च । गिर्वाहसे । सुऽवृक्ति । इन्द्राय । वि-
 श्वम्ऽइन्वम् । मेधिराय ॥४॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । सप्तिसुऽइव । श्र-
 वस्या । इन्द्राय । अर्कम् । जुह्वा । सम् । अञ्जे । वीरम् । दानऽओकसम् ।
 वन्दध्वै । पुराम् । गूर्तऽश्रवसम् । दर्माणम् ॥५॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति ।
 त्वष्टा । तक्षत् । वज्रम् । स्वपःऽतमम् । स्वर्यम् । रणाय । वृत्रस्य ।
 चित् । विदत् । येन । मर्म । तुजन् । ईशानः । तुजता । कियेधाः ॥६॥
 अस्य । इत् । ऊँ इति । मातुः । सवनेषु । सद्यः । महः । पितुम् । पपिऽ-
 वान् । चारु । अन्ना । मुषायत् । विष्णुः । पचतम् । सहीयान् । विध्यत् ।
 वराहम् । तिरः । अद्रिम् । अस्ता ॥७॥ अस्मै । इत् । ऊँ इति । प्राः ।
 चित् । देवऽपत्नीः । इन्द्राय । अर्कम् । अहिऽहत्ये । ऊचुरित्यूबुः । परि ।
 द्यावापृथिवी इति । जभ्रे । उर्वी इति । न । अस्य । ते इति । महिमानम् ।
 परि । स्त इति स्तः ॥८॥ अस्य । इत् । एव । प्र । रिरिचे । महिऽत्वम् ।
 दिवः । पृथिव्याः । परि । अन्तरिक्षात् । स्वऽराट् । इन्द्रः । दमे । आ ।
 विश्वऽगूर्तः । सुऽअरिः । अमत्रः । ववक्षे । रणाय ॥९॥ अस्य । इत् ।
 एव । शर्वसा । शुषन्तम् । वि । वृश्चत् । वज्रेण । वृत्रम् । इन्द्रः । गाः । न ।
 व्राणाः । अवनीः । अमुञ्चत् । अभि । श्रवः । दावने । सऽचेताः ॥१०॥

अस्य । इत् । ऊँ इति । त्वेपसा । रन्त् । सिन्धवः । परि । यत् । वज्रैण ।
 सीम् । अर्यच्छत् । ईशानऽकृत् । दाशुपे । दशस्यन् । तुर्वीतये । गाघम् ।
 तुर्वणिः । करिति कः ॥११॥ असौ । इत् । ऊँ इति । प्र । मर ।
 त्तुजानः । घृत्राय । वज्रम् । ईशानः । कियेधाः । गोः । न । पर्व ।
 वि । रद् । तिरश्चा । इष्यन् । अर्णासि । अपाम् । चरघ्यै ॥१२॥ अस्य ।
 इत् । ऊँ इति । प्र । ब्रहि । पुन्याणि । तुरस्य । कर्माणि । नव्यः ।
 उक्यैः । युधे । यत् । इष्णानः । आयुधानि । ऋघायमाण । निऽरि-
 णाति । शत्रून् ॥१३॥ अस्य । इत् । ऊँ इति । मिया । गिरयः । च ।
 दृह्वाः । घावा । च । भूम । जनुपः । तुजेते इति । उपो इति । वेनस्य ।
 जोगुवानः । ओणिम् । सद्यः । भुवत् । वीर्याय । नोधाः ॥१४॥ असौ ।
 इत् । ऊँ इति । त्यत् । अनु । दायि । एपाम् । एकः । यत् । वने ।
 भूरैः । ईशानः । प्र । एतशम् । सूर्ये । पस्पृधानम् । सौवदन्ये । सुखिम् ।
 आवत् । इन्द्र ॥१५॥ एव । ते । हारिऽयोजन । सुऽवृक्ति । इन्द्र ।
 मक्षाणि । गोतमासः । अक्रन् । आ । एपु । विश्वऽपेशसम् । धियम् ।
 धाः । प्रातः । मधु । धियाऽर्वसुः । जगम्यात् ॥१६॥

प्र । मन्महे । शवसानाय । शूपम् । आङ्ग्यम् । गिर्विणसे । अङ्गिरस्वत् ।
 सुवृक्तिऽमिः । स्तुवते । ऋग्मियाय । अर्चाम् । अर्कम् । नरे । विऽश्रु-
 ताय ॥१॥ प्र । घः । महे । महि । नमः । मरध्वम् । आङ्ग्यम् ।
 शवसानाय । साम् । येन । नः । पूर्वे । पितरं । पदऽज्ञा । अर्चन्त ।
 अङ्गिरसः । गाः । अर्विन्दन् ॥२॥ इन्द्रस्य । अङ्गिरसाम् । च । इष्टौ ।
 विदत् । सरमा । तनयाय । घासिम् । घृहस्पतिः । भिनत् । अर्द्रिम् ।

वि॒दत् । गाः । सम् । उ॒स्रिया॑भिः । वा॒व॒श॒न्त । नरः ॥३॥ सः ।
 सु॒ऽस्तु॒भा । सः । स्तु॒भा । सप्त । वि॒प्रैः । ख॒रेण॑ । अ॒द्रि॒म् । स्व॒र्यैः ।
 नव॑ऽग्वैः । स॒र॒ण्यु॒ऽभिः । फ॒लि॒ऽग॒म् । इ॒न्द्र । श॒क्र । व॒ल॒म् । र॒वेण॑ ।
 द॒र॒यः । द॒र्श॑ऽग्वैः ॥४॥ गृ॒णा॒नः । अ॒ङ्गि॒रः॑ऽभिः । द॒स॒ । वि । वः ।
 उ॒ष॒सा । सूर्ये॑ण । गो॒भिः । अ॒न्धः । वि । भू॒म्याः । अ॒प्र॒थ॒यः । इ॒न्द्र ।
 सा॒नु॒ । दि॒वः । र॒जः । उ॒पर॑म् । अ॒स्त॒भा॒यः ॥५॥ तत् । ऊँ इति॑ ।
 प्र॒य॒त्न॑ऽत॒म॒म् । अ॒स्य॑ । क॒र्म॑ । द॒स्य॑ । चा॒रु॑ऽत॒म॒म् । अ॒स्ति॑ । दंसः ।
 उ॒प॒ऽह्व॑रे । यत् । उ॒प॒राः । अ॒पि॒न्वत् । म॒धु॑ऽअ॒र्ण॒सः । न॒द्यः । च॒त॒स्रः
 ॥६॥ द्वि॒ता । वि । व॒त्रे । स॒न॑ऽजा । स॒नी॒ळे इति॑ स॒नी॒ळे । अ॒या॒स्यः ।
 स्त॒व॒मा॒ने॒भिः । अ॒कैः॑ । भ॒र्गः । न । मे॒ने इति॑ । प॒र॒मे । वि॒ऽओ॑म॒न् ।
 अ॒धा॒र॒यत् । रो॒द॒सी इति॑ । सु॒ऽदं॒साः ॥७॥ स॒नात् । दि॒व॒म् । परि॑ ।
 भू॒म॑ । वि॒रू॒पे इति॑ वि॒ऽरू॒पे । पु॒नः॑ऽभु॒वा । यु॒व॒ती इति॑ । स्वे॒भिः । ए॒वैः ।
 कृ॒ष्णे॑भिः । अ॒क्ता । उ॒षाः । रु॒श॒त्ऽभिः । व॒पुः॑ऽभिः । आ । च॒र॒तः ।
 अ॒न्या॑ऽअ॒न्या ॥८॥ स॒ने॑मि । स॒ख॒य॒म् । सु॒ऽअ॒प॒स्य॑मानः । स॒नुः ।
 दा॒धा॒र । श॒व॒सा । सु॒ऽदं॒साः । आ॒मा॒सु॑ । चि॒त् । दा॒धि॒षे । प॒क्व॒म् ।
 अ॒न्त॒रि॒ति॑ । प॒यः । कृ॒ष्णा॒सु॑ । रु॒श॒त् । रोहि॑णीषु ॥९॥ स॒नात् ।
 स॒नी॒ळाः । अ॒व॒नीः । अ॒वा॒ताः । व॒ता । र॒क्ष॒न्ते॑ । अ॒मृ॒ताः । स॒हैः॑ऽभिः ।
 पु॒रु । स॒ह॒स्रा॑ । ज॒न॒यः । न । प॒त्नीः । दु॒व॒स्य॑न्ति । स्व॒सा॒रः । अ॒हू॒या॒
 ण॑म् ॥१०॥ स॒ना॑ऽयु॒वः । न॒म॒सा । न॒व्यः । अ॒कैः॑ । व॒सु॑ऽयु॒वः ।
 म॒त॒यः । द॒स॒ । द॒द्रुः॑ । प॒ति॒म् । न । प॒त्नीः । उ॒श॒तीः । उ॒श॒न्त॑म् ।
 स्पृ॒श॒न्ति॑ । त्वा । श॒व॒सा॑ऽव॒न् । म॒नी॒षाः ॥११॥ स॒नात् । ए॒व । त॒व ।
 रा॒यः । ग॒भ॑स्तौ । न । क्षी॒र्य॑न्ते । न । उ॒प॑ । द॒स्य॑न्ति । द॒स॒ । द्यु॑ऽमा॒न् ।

अ॒सि । ऋ॒तु॒ऽमा॒न् । इ॒न्द्र । धी॒रः । शि॒चं । श॒ची॒ऽवः । त्वं । नः ।
 श॒ची॒मिः ॥१२॥ स॒ना॒ऽय॒ते । गो॒त॒मः । इ॒न्द्र । न॒व्य॒म् । अ॒त॒क्ष॒त् ।
 ब्र॒ह्म । ह॒रि॒ऽयो॒र्ज॒नाय॑ । सु॒ऽजी॒थाय॑ । नः । श॒व॒सा॒न । नो॒घाः । प्रा॒त॒ ।
 म॒क्षु । धि॒या॒ऽव॒सु॒ । ज॒ग॒म्या॒त् ॥१३॥

I 63

त्वम् । म॒हान् । इ॒न्द्र । य॒ । ह॒ । शु॒ष्मैः । धा॒त्रा॑ । ज॒ज्ञान॑ ।
 पृ॒थि॒वी इति॑ । अ॒मै । घाः । यत् । ह॒ । ते । वि॒ष्वा । गि॒र्यः । चि॒त् ।
 अ॒म्वा॑ । मि॒या । दृ॒ब्हासः॑ । कि॒रणा॑ । न । ऐ॒र्जन् ॥१॥ आ । यत् ।
 ह॒री इति॑ । इ॒न्द्र । वि॒ऽऽता॑ । वेः । आ । ते । व॒ज्र॒म् । ज॒रि॒ता । वा॒होः ।
 घा॒त् । येन॑ । अ॒वि॒ह॒र्य॒त॒ऽक्र॒तो इत्य॑वि॒ह॒र्य॒त॒ऽक्र॒तो । अ॒मि॒त्रान् । पु॒रः ।
 इ॒ष्णासि॑ । पु॒रु॒ऽह॒त् । पू॒र्वीः ॥२॥ त्वम् । स॒त्यः । इ॒न्द्र । वृ॒ष्णुः ।
 ए॒तान् । त्वम् । ऋ॒भृ॒चाः । न॒र्यः । त्वम् । पा॒द् । त्वम् । शु॒ष्णम् । वृ॒जने॑ ।
 पृ॒थे । आ॒णौ । यू॒ने । कु॒त्सा॑य । यु॒ऽम॒ते । स॒चा॑ । अ॒हन् ॥३॥ त्वम् ।
 ह॒ । त्यत् । इ॒न्द्र । चो॒दीः । स॒खा । वृ॒त्र॒म् । यत् । वा॒जि॒न् । वृ॒प॒ऽक॒र्म॒न् ।
 उ॒भाः । यत् । ह॒ । शू॒र । वृ॒प॒ऽम॒नः । प॒रा॒चैः । वि । द॒स्यु॑न् । यो॒नौ ।
 अ॒कृतः॑ । वृ॒था॒पा॒द् ॥४॥ त्वम् । ह॒ । त्यत् । इ॒न्द्र । अ॒रि॒ष्यन् ।
 दृ॒ब्ह॒स्य॑ । चि॒त् । म॒र्ती॒नाम् । अ॒जु॒ष्टौ । वि । अ॒स्मत् । आ । का॒ष्ठा॑ ।
 अ॒र्वते॑ । वः । घ॒ना॒ऽइ॒व । व॒जि॒न् । अ॒थि॒हि । अ॒मि॒त्रान् ॥५॥ त्वाम् ।
 ह॒ । त्यत् । इ॒न्द्र । अ॒र्णो॒ऽसा॒तौ । स्व॑ऽऽमी॒ब्धे । न॒र॑ । आ॒जा । ह॒व॒न्ते॑ ।
 त्वं । स्व॒घा॒ऽवः । इ॒यम् । आ । स॒ऽम॒र्ये॑ । ऊ॒ति॒ । वा॒जे॑षु । अ॒त॒सा॒र्या॑ ।
 भू॒त् ॥६॥ त्वम् । ह॒ । त्यत् । इ॒न्द्र । स॒त् । यु॒ध्यन् । पु॒र॑ । व॒जि॒न् ।
 पु॒रु॒ऽकु॒त्सा॑य । द॒र्द॒रि॒ति॑ द॒र्दः । व॒र्हिः । न । यत् । सु॒ऽदा॒से॑ । वृ॒था॑ ।

वर्कं । अंहोः । राजन् । वरिवः । पूरवे । करिति कः ॥७॥ त्वम् । त्याम् ।
 नः । इन्द्र । देव । चित्राम् । इषम् । आपः । न । पीपयः । परिऽज्मन् ।
 यया । शूर । प्रति । अस्मभ्यम् । यंसि । त्मनम् । ऊर्जम् । न । विश्वध्र ।
 क्षरध्वै ॥८॥ अकारि । ते । इन्द्र । गोतमेभिः । ब्रह्माणि । आऽउक्ता ।
 नमसा । हरिऽभ्याम् । सुऽपेशसम् । वाजम् । आ । भर । नः । प्रातः ।
 मनु । धियाऽवसुः । जगम्यात् ॥९॥

I. 64.

वृष्णे । शर्धीय । सुऽमखाय । वेधसे । नोधः । सुऽवृक्तिम् । प्र ।
 भर । मरुत्ऽभ्यः । अपः । न । धीरः । मनसा । सुऽहस्त्यः । गिरः ।
 सम् । अञ्जे । विदथेषु । आऽभुवः ॥१॥ ते । जज्ञिरे । दिवः । ऋष्वा-
 सः । उक्षणः । रुद्रस्य । मर्याः । असुराः । अरेपसः । पावकासः । शुच-
 यः । सूर्याऽइव । सत्वानः । न । द्रप्सिनः । घोरऽवर्पसः ॥२॥
 युवानः । रुद्राः । अजराः । अभोक्ऽहनः । ववक्षुः । अधिऽगावः । पर्व-
 ताऽइव । दृळा । चित् । विश्वा । भुवनानि । पार्थिवा । प्र । च्यवयन्ति ।
 दिव्यानि । मज्मना ॥३॥ चित्रैः । अञ्जिभिः । वपुषे । वि । अञ्जते । वक्षः-
 ऽसु । रुक्मान् । अर्धे । येतिरे । शुभे । अंसेषु । एषाम् । नि । मिमृक्षुः ।
 ऋष्टयः । साकम् । जज्ञिरे । स्वधया । दिवः । नरः ॥४॥ ईशानऽकृतः ।
 धुनयः । रिशादसः । वातान् । विऽद्युतः । तविषीभिः । अक्रत । दुहन्ति ।
 ऊर्धः । दिव्यानि । धूतयः । भूमिम् । पिन्वन्ति । पर्यसा । परिऽज्रयः ॥५॥
 पिन्वन्ति । अपः । मरुतः । सुऽदानवः । पर्यः । घृतऽवत् । विदथेषु ।
 आऽभुवः । अत्यम् । न । मिहे । वि । नयन्ति । वाजिनम् । उत्सम् । दु-
 हन्ति । स्तनयन्तम् । अक्षितम् ॥६॥ महिषासः । मायिनः । चित्रऽभा-

नवः । गिरयं । न । स्वऽर्तवसः । रघुऽस्यदः । मृगाऽईव । हस्तिनः ।
 खादथ । वना । यत् । आरुणीषु । तर्विपीः । अयुग्ध्वम् ॥७॥ सिंहाऽ-
 ईव । नानदति । प्रऽचैतसः । पिशाऽईव । सुऽपिशः । विश्वऽवैदसः ।
 चर्षः । जिन्वन्त । पृपतीभिः । ऋष्टिऽभिः । सम् । इत् । सऽबाधः ।
 शर्वसा । अहिऽमन्यवः ॥८॥ रोदसी इति । आ । वदत । गणऽश्रिय ।
 नृऽसाचः । शूरा । शर्वसा । अहिऽमन्यव । आ । वन्धुरेषु । अमतिः । न ।
 दर्शता । विऽद्युत् । न । तस्यौ । मरुत् । रथेषु । वः ॥९॥ विश्वऽवैदसः ।
 रथिऽभिः । सम्ऽयोक्तसः । सम्ऽमिश्लासः । तर्विपीभिः । विऽरप्शिनः ।
 अस्तारः । इष्टुम् । दधिरे । गर्मस्त्यो । अनन्तऽशुष्माः । वृषऽखादयः ।
 नरः ॥१०॥ हिरण्ययेभिः । पविऽभिः । पयःवृषं । उत् । जिन्नन्ते ।
 आऽपथ्यः । न । पर्वतान् । मखा । अयासं । स्वऽसुतः । ध्रुवऽच्युतः ।
 दुधऽकृतं । मरुतः । आर्जत्ऽऋष्टयः ॥११॥ घृष्टुम् । पावकम् । वनि-
 नम् । विऽर्चर्षणिम् । रुद्रस्यं । सनुम् । हवसा । गृणीमसि । रजऽतुरम् ।
 तवसम् । मारुतम् । गणम् । ऋजीपिणम् । वृषणम् । सञ्चत । श्रियो ॥१२॥
 प्र । नु । सः । मर्ते । शर्वसा । जनान् । अति । तस्यौ । वः । उतीः ।
 मरुतः । यम् । आवत । अर्वत्ऽभिः । वाजम् । मरते । घना । नृऽभिः ।
 आऽपृच्छयम् । ऋतुम् । आ । धेति । पुष्यति ॥१३॥ चर्कृत्यम् । मरुत् ।
 पृत्ऽसु । दुस्तरम् । द्युऽमन्तम् । शुष्मम् । मधवत्ऽसु । घत्तन । घनऽ-
 स्पृत्म् । उक्थ्यम् । विश्वऽर्चर्षणिम् । तोकम् । पुष्येम् । तनयम् । शतम् ।
 हिमाः ॥१४॥ नु । स्थिरम् । मरुत् । वीरऽवन्तम् । ऋतिऽसहम् ।
 रयिम् । अस्मासु । घत्त । सहस्रिणम् । शतिनम् । शशुऽवांसम् । प्रात ।
 मक्षु । धियाऽवसु । जगम्यात् ॥ १५ ॥

I. 65.

ष॒श्वा । न । ता॒यु॒म् । गु॒हा । च॒त॒न्त॒म् । न॒मः । यु॒जा॒न॒म् । न॒मः ।
 व॒ह॒न्त॒म् । स॒ऽजो॒षाः । धी॒राः । ष॒दैः । अ॒नु । ग्म॒न् । उ॒प । त्वा ।
 सी॒द॒न् । वि॒श्वे । य॒ज॒त्राः ॥१॥२॥ ऋ॒त॒स्य॑ । दे॒वाः । अ॒नु । व्र॒ता ।
 गुः । भु॒वत् । परि॒ष्टिः । द्यौः । न । भू॒मं । वर्ध॑न्ति । ई॒म् । आ॒पः ।
 प॒न्वा । सु॒ऽशि॒श्वि॒म् । ऋ॒त॒स्य॑ । यो॒नां । गर्भे॑ । सु॒ऽजा॒त॒म् ॥३॥४॥
 पु॒ष्टिः । न । र॒ण्वा । क्षि॒तिः । न । पृ॒थ्वी । गि॒रिः । न । भु॒ज्मं ।
 क्षो॒दः । न । श॒म्ऽभु॑ । अ॒त्यः । न । अ॒ज्म॒न् । सर्ग॑ऽप्र॒त॒क्तः । सि॒न्धुः । न ।
 क्षो॒दः । कः । ई॒म् । व॒रा॒ते ॥५॥६॥ जा॒मिः । सि॒न्धू॒ना॒म् । आ॒ता॑ऽइ॒व ।
 स्व॒स्रा॒म् । इ॒भ्या॒न् । न । रा॒जा । व॒ना॒नि । अ॒त्ति । यत् । वा॒त॑ऽज्जू॒तः ।
 व॒ना । वि । अ॒स्था॒त् । अ॒ग्निः । ह॒ । दा॒ति । रो॒मं । पृ॒थि॒व्याः ॥७॥८॥
 श्व॒सि॑ति । अ॒प्ऽसु॑ । हंसः । न । सी॒द॒न् । ऋ॒त्वा । चे॒ति॒ष्ठः । वि॒शाम् ।
 उ॒षःऽभु॑त् । सो॒मः । न । वे॒धाः । ऋ॒त॑ऽप्र॒जा॒तः । प॒शुः । न । शि॒श्वी ।
 वि॒ऽभुः । दू॒रेऽभाः ॥९॥१०॥

I. 66.

र॒यिः । न । चि॒त्रा । सूरः॑ । न । स॒म्ऽदृ॒क् । आ॒युः । न । प्रा॒णः ।
 नि॒त्यः । न । सू॒नुः । त॒क्वा । न । भूर्णिः॑ । व॒ना । सि॒स॒क्ति॒ । प॒यः ।
 न । धे॒नुः । शु॒चिः । वि॒भा॑ऽर्वा ॥१॥२॥ दा॒धारं । क्षे॒म॒म् । ओ॒कः ।
 न । र॒ण्वः । य॒वः । न । प॒क्कः । जे॒ता । ज॒ना॒ना॒म् । ऋ॒षिः । न । स्तु॒भ्वा ।
 वि॒न्तु । प्र॒ऽश॒स्तः । वा॒जी । न । प्री॒तः । व॒यः । द॒धा॒ति ॥३॥४॥
 दू॒रो॒क॑ऽशो॒चिः । ऋ॒तुः । न । नि॒त्यः । जा॒या॑ऽइ॒व । यो॒नौ । अ॒र॒म् ।
 वि॒श्व॑सै । चि॒त्रः । यत् । अ॒भ्रा॑ट् । श्वे॒तः । न । वि॒क्षु । रथः॑ । न । रु॒क्मी ।

त्वेपः । समत्सु ॥५॥६॥ सेनांस्य । सृष्टा । अमम् । दधाति ।
 अस्तुः । न । दिद्युत् । त्वेपःप्रतीका । यमः । ह । जातः । यम । जर्नि-
 त्वम् । जारः । कनीनाम् । पतिः । जनीनाम् ॥७॥८॥ तम् । व ।
 चरार्था । वयम् । वसत्या । अस्तम् । न । गार्धः । नक्षन्ते । इद्रम् ।
 सिन्धुः । न । क्षोदः । प्र । नीचीः । ऐनोत् । नरन्त । गार्धः । म्व ।
 दशीके ॥९॥१०॥

I 67

वनेषु । जायुः । मर्तेषु । मित्रः । वृणीते । श्रुष्टिम् । राजांस्य ।
 अजुर्यम् । क्षेमः । न । साधुः । क्रतुः । न । मद्रः । भुवत् । सुऽआधीः ।
 होता । हव्यऽवाट् ॥१॥२॥ हस्ते । दधानः । नृम्णा । विश्वानि । अमे ।
 देवान् । धात् । गुहा । निऽसीदन् । विदन्ति । ईम् । अत्रे । नर ।
 धियम्ऽधाः । हृदा । यत् । तष्टान् । मन्त्रान् । अगंसन् ॥३॥४॥
 अजः । न । क्षाम् । दाधार । पृथिवीम् । तस्तम्म । धाम् । मन्त्रेभि ।
 सत्यैः । प्रिया । पदानि । पश्वः । नि । पाहि । विश्वऽआयु । जप्ते ।
 गुहा । गुहम् । गाः ॥५॥६॥ यः । ईम् । चिकेत । गुहा । मरन्तम् ।
 आ । यः । ससाद । धाराम् । क्रतस्य । वि । ये । चृतन्ति । घृता ।
 सर्पन्तः । आत् । इत् । वृनि । प्र । ववाच । अस्मै ॥७॥८॥ पि ।
 यः । वीरुत्सु । रोषत् । महिऽत्वा । उत । प्रऽना । उत । प्रऽयु ।
 अन्तरिति । चिति । अपाम् । दमे । विश्वऽआयु । मद्रऽय । धीर्ग ।
 सम्ऽमाय । चक्रः ॥९॥१०॥

I 68

श्रीणन् । उप । स्यात् । दिवम् । शुरप्यु । व्यातु । चग्धम् ।
 अकून् । वि । उणोत् । परि । यन् । एषाम् । एव । रिभेताम् ।

भुवत् । देवः । देवानाम् । महिस्त्वा ॥१॥२॥ आत् । इत् । ते । विश्वे ।
 ऋतुम् । जुषन्त । शुष्कात् । यत् । देव । जीवः । जनिष्ठाः । भजन्त ।
 विश्वे । देवस्त्वम् । नाम । ऋतम् । सपन्तः । अमृतम् । एवैः ॥३॥४॥
 ऋतस्य । प्रेषाः । ऋतस्य । धीतिः । विश्वऽत्रायुः । विश्वे । अपांसि ।
 चक्रः । यः । तुभ्यम् । दाशात् । यः । वा । ते । शिक्षात् । तस्यै ।
 चिकित्वात् । रयिम् । दयस्व ॥५॥६॥ होता । निऽसत्तः । मनोः ।
 अपत्ये । सः । चित् । नु । आसाम् । पतिः । रयीणाम् । इच्छन्त ।
 रेतः । मिथः । तनूषु । सम् । जानत । स्वैः । दक्षैः । असूराः ॥७॥८॥
 पितुः । न । पुत्राः । ऋतुम् । जुषन्त । श्रोषन् । ये अस्य । शासम् ।
 तुरासः । वि । रायः । और्णोत् । दुरः । पुरुऽक्षुः । पिपेश । नाकम् ।
 स्तुऽभिः । दसूनाः ॥९॥१०॥

I. 69.

शुक्रः । शुशुक्नान् । उषः । न । जारः । प्रा । समीची इति सम्ऽ-
 ईची । दिवः । न । ज्योतिः । परि । प्रऽजातः । ऋत्वा । बभूथ । भुवः ।
 देवानाम् । पिता । पुत्रः । सन् ॥१॥२॥ वेधाः । अदृप्तः । अग्निः । विऽ-
 जानन् । ऊर्ध्वः । न । गोनाम् । स्वाङ्ग । पितूनाम् । जने । न । शैवः ।
 आऽहूर्यः । सन् । मध्ये । निऽसत्तः । रण्वः । दुरोणे ॥३॥४॥
 पुत्रः । न । जातः । रण्वः । दुरोणे । वाजी । न प्रीतः । विशः । वि । ता-
 रीत् । विशः । यत् । अह्ने । नृऽभिः । सऽनीलाः । अग्निः । देवस्त्वा ।
 विश्वानि । अश्याः ॥५॥६॥ नकिः । ते । एता । व्रता । मिनन्ति । नृऽ-
 भ्यः । यत् । एभ्यः । श्रुष्टिम् । चकर्थ । तत् । तु । ते । दंसः । यत् । अहन् ।
 समानैः । नृऽभिः । यत् । युक्तः । विवेः । रपांसि ॥७॥८॥ उषः । न ।

जा॒र॑ । वि॒मा॒ञ्चा॑ । उ॒त्त॑ । स॒न्ना॒त॒ऽरू॒पः॑ । चि॒कै॒तत् । अ॒स्रै॑ । त्म॒ना॑ ।
व॒ह॒न्त॑ । दु॒रं॑ । वि । ऋ॒ण्व॒न् । न॒व॒न्त॑ । वि॒श्वे॑ । स्वः । दृ॒शी॒के ॥९॥१०॥

I 70

व॒ने॒म॑ । पू॒र्वीः॑ । अ॒र्य॑ । म॒नी॒पा । अ॒ग्नि॑ । सु॒ऽशो॒कः॑ । वि॒श्वानि॑ ।
अ॒श्याः॑ । आ । दै॒व्या॒नि । प्र॒ता । चि॒कि॒त्वान् । आ । मा॒नु॒प॒स्य । ज॒न॒-
स्य॑ । ज॒न्म॑ ॥१॥२॥ गर्भेः । यः । अ॒पाम् । गर्भेः । व॒ना॒ना॒म् । गर्भेः॑ ।
च । स्या॒ता॒म् । गर्भेः॑ । च॒र॒या॒म् । अ॒र्द्रा॑ । चि॒त् । अ॒स्रै॑ । अ॒न्तः॑ ।
दु॒रो॒णे । वि॒शाम् । न । वि॒श्वं॑ । अ॒मृतं॑ । सु॒ऽआ॒घी॑ ॥३॥४॥ सः ।
हि । क्ष॒पा॒ञ्चान् । अ॒ग्निः । र॒यी॒याम् । दा॒शात् । यः । अ॒स्रै॑ । अ॒रम् । सु॒ऽ-
उ॒क्तैः॑ । ए॒ता । चि॒कि॒त्वः॑ । भूर्म॑ । नि । पा॒हि॒ । दे॒वाना॑म् । ज॒न्म॑ ।
म॒र्ता॒न् । च । वि॒द्वान् ॥५॥६॥ व॒र्धा॒न् । यम् । पू॒र्वीः॑ । क्ष॒पः । वि॒ऽरू॒-
पाः । स्या॒तुः॑ । च । रथ॑म् । ऋ॒त॒ऽप्र॒वी॒तम् । अ॒रा॒धि॑ । हो॒ता॑ । स्वः ।
नि॒ऽस॒त्तः॑ । कृ॒ण्व॒न् । वि॒श्वानि॑ । अ॒पा॒सि॑ । स॒त्या ॥७॥८॥ गो॒पु॑ । प्र॒ऽश॒-
स्ति॒म् । व॒ने॒पु॑ । धि॒पे॑ । म॒र॒न्त॑ । वि॒श्वे॑ । व॒लि॒म् । स्वः । नः॑ । वि ।
त्वा॑ । न॒रः । पु॒रु॒ऽआ॑ । स॒पर्य॑न् । पि॒तुः॑ । न । जि॒त्रेः॑ । वि । वे॒दः॑ । म॒र॒न्त॑
॥९॥१०॥ सा॒धु॑ । न । गृ॒ध्नः॑ । अ॒स्ता॒ऽइ॒व । शू॒रः॑ । या॒ता॒ऽइ॒व । मी॒मः॑ ।
त्वे॒पः॑ । स॒मत्॒ऽसु॑ ॥११॥

I 71

उ॒प॑ । प्र । जि॒न्व॒न् । उ॒श॒तीः॑ । उ॒श॒न्त॑म् । प॒ति॒म् । न । नि॒त्यम्॑ ।
ज॒न॒यः॑ । स॒ऽनी॒ळाः॑ । स्व॒सा॒रं॑ । श्या॒वी॒म् । अ॒रु॒षी॒म् । अ॒जु॒पू॒न् । चि॒त्रम्॑ ।
उ॒च्छ॒न्ती॑म् । उ॒प॒स॑म् । न । गा॒वः॑ ॥१॥वी॒डु॑ । चि॒त् । दृ॒ष्ठा॑ । पि॒तरं॑ ।
न॑ । उ॒क्थैः॑ । अ॒द्रि॑म् । रु॒ज्ज॒न् । अ॒ङ्गि॒र॒सः॑ । र॒वे॒ण॑ । च॒क्रुः॑ । दि॒व॑ ।

बृ॒हतः । गा॒तुम् । अ॒स्मे इति॑ । अ॒हरि॒ति । स्वः । वि॒वि॒दुः । के॒तुम् ।
 उ॒ज्जाः ॥२॥ द॒धन् । ऋ॒तम् । ध॒न॒यन् । अ॒स्य । धी॒तिम् । आत् । इत् ।
 अ॒र्यः । दि॒धि॒ष्वः । वि॒ऽभृ॒त्राः । अ॒तृ॒ष्यन्तीः । अ॒पसः । य॒न्ति । अ॒च्छ ।
 दे॒वान् । ज॒न्म । प्र॒यसा । व॒र्ध॒यन्तीः ॥३॥ स॒धीत् । यत् । ई॒म् । वि॒ऽ-
 भृ॒तः । मा॒तरि॒श्वा । गृ॒हेऽगृ॒हे । श्ये॒तः । जे॒न्यः । भृत् । आत् । ई॒म् । रा॒त्रे ।
 न । स॒ही॒यसे । स॒चा । सन् । आ । दू॒त्यम् । भृ॒ग॒वाणः । वि॒वा॒य ॥४॥
 म॒हे । यत् । पि॒त्रे । ई॒म् । रस॑म् । दि॒वे । कः । अ॒व । त्स॒रत् । पृ॒श-
 न्यः । चि॒कि॒त्वान् । सृ॒जत् । अ॒स्ता । धृ॒ता । दि॒द्युम् । अ॒स्मै । स्वा-
 या॑म् । दे॒वः । दु॒हि॒तरि॑ । त्वि॒पि॑म् । धा॒त् ॥५॥ स्वे । आ । यः ।
 तु॒भ्यम् । द॒ध्ने । आ । वि॒ऽभा॒ति । नमः॑ । वा । दा॒शात् । उ॒श॒तः । अनु॑ ।
 द्यून् । व॒धो इति॑ । अ॒ग्ने । व॒यः । अ॒स्य । द्वि॒ऽव॒र्हाः । या॒सत् । रा॒या ।
 स॒ऽरथ॑म् । यम् । जु॒नासि॑ ॥६॥ अ॒ग्निम् । वि॒श्वाः । अ॒भि । पृ॒क्षः । स-
 च॒न्ते । स॒मु॒द्रम् । न । स॒व॒तः । स॒प्त । य॒ह्वीः । न । जा॒मि॒ऽभिः । वि ।
 चि॒कि॒ते । व॒यः । नः । वि॒दाः । दे॒वेषु॑ । प्र॒ऽम॒तिम् । चि॒कि॒त्वान् ॥७॥
 आ । यत् । इ॒षे । नृ॒ऽष॒तिम् । तेजः॑ । आ॒न॒ट् । शु॒चि॑ । रे॒तः । नि॒ऽसि॑-
 क्कम् । द्यौः । अ॒भी॒के । अ॒ग्निः । श॒र्धम् । अ॒न॒व॒द्यम् । यु॒वा॒नम् । सु॒ऽआ-
 ध्य॑म् । ज॒न॒यत् । सू॒द॒यत् । च ॥८॥ म॒नः । न । यः । अ॒ध्व॒नः । स॒द्यः ।
 ए॒ति । ए॒कः । स॒त्रा । सूरः॑ । व॒स्वः । ई॒शे । रा॒जा॒ना । मि॒त्रा॒वरु॑णा ।
 सु॒पा॒णी इति॑ सु॒ऽपा॒णी । गो॒षु । प्रि॒यम् । अ॒मृ॒तम् । र॒क्ष॑माणा ॥९॥
 मा । नः । अ॒ग्ने । स॒ख्या । पि॒त्र्या॑णि । प्र । म॒र्षि॒ष्ठाः । अ॒भि । वि॒दुः ।
 क॒विः । सन् । नमः॑ । न । रू॒पम् । ज॒रि॒मा । मि॒ना॒ति । पु॒रा । त॒स्याः ।
 अ॒भिऽश॑स्तेः । अ॒धि । इ॒हि ॥१०॥

नि । काव्या । वेघसः । शर्वतः । कः । हस्तै । दर्धानः । नयी ।
 पुरुणि । अग्निः । भुवत् । रयिऽपतिः । रयीणाम् । सत्रा । चक्राणः ।
 अमृतानि । विश्वा ॥१॥ अस्मे इति । वत्सम् । परि । सन्तम् । न । वि-
 न्दन् । इच्छन्तः । विश्वै । अमृताः । अमूराः । अमऽयुवः । पदऽव्यः ।
 धियम्ऽघाः । तस्युः । पदे । परमे । चार्क । अग्नेः ॥२॥ तिस्रः । यत् ।
 अग्ने । शरदः । त्वाम् । इत् । शुचिम् । घृतेन । शुचयः । सपर्यान् । ना-
 मानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । अमृदयन्त । तन्वः । सुऽजाताः ॥३॥
 आ । रोदसी । इति । बृहती इति । वेविदानाः । प्र । रुद्रिया । जग्निरे । य-
 ज्ञियासः । विदत् । मर्तः । नेमऽर्घिता । चिकित्वान् । अग्निम् । पदे । पर-
 मे । तस्यिऽवांसम् ॥४॥ सम्ऽजानानाः । उप । सीदन् । अभिऽष्टु । पत्नीऽ-
 वन्तः । नमस्यम् । नमस्यभिति नमस्यन् । रिरिक्वांसः । तन्वः । कृष्वत् ।
 स्वाः । सखा । सख्युः । निऽमिषि । रक्षमाणा ॥५॥ त्रिः । सप्त । यत् ।
 गुह्यानि । त्वे इति । इत् । पदा । अविदन् । निऽर्हिता । यज्ञियासः ।
 तेभिः । रक्षन्ते । अमृतम् । सऽजोपाः । पशन् । च । स्यातृन् । चरथम् ।
 च । पाहि ॥६॥ विद्वान् । अग्ने । वयुनानि । द्वितीनाम् । वि । आनु-
 पक् । शुरुषः । जीवसे । घाः । अन्तःऽविद्वान् । अर्ध्वनः । देवऽयानान् ।
 अतन्द्रः । दूतः । अमवः । हविःऽवात् ॥७॥ सुऽआर्घ्यः । दिवः । आ ।
 सप्त । यद्हीः । रायः । दुरः । वि । ऋतऽज्ञाः । अजानन् । विदत् ।
 गव्यम् । सरमा । दृळ्हम् । ऊर्वम् । येन । नु । कम् । मानुपी । मोजते ।
 विट् ॥८॥ आ । ये । विश्वा । सुऽअपत्यानि । तस्युः । कृष्वानाम् ।
 अमृतऽत्वार्य । गातुम् । मद्हा । महत्ऽभि । पृथिवी । वि । तस्ये । माता ।

पुत्रैः । अदितिः । धारसे । वेरिति वेः ॥९॥ अर्धि । श्रियम् । नि । दधुः ।
 चारुम् । अस्मिन् । दिवः । यत् । अक्षी इति । अमृताः । अकृण्वन् ।
 अर्ध । क्षरन्ति । सिन्धवः । न । सृष्टाः । प्र । नीचीः । अग्ने । अरुपीः ।
 अजानन् ॥१०॥

I. 73.

रयिः । न । यः । पितृऽवित्तः । वयःऽधाः । सुऽप्रनीतिः । चि-
 कितुषः । न । शासुः । स्योनऽशीः । अतिथिः । न प्रीणानः । होताऽ-
 इव । सङ्ग । विधत्तः । वि । तारीत् ॥१॥ देवः । न । यः । सविता । सत्यऽ-
 सन्मा । क्रत्वा । निऽपार्ति । वृजनानि । विश्वा । पुरुऽप्रशस्तः । अमर्तिः ।
 न । सत्यः । आत्माऽइव । शेवः । दिधिषाय्यः । भूत् ॥२॥ देवः । न ।
 यः । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उपऽक्षेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।
 पुरऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । अनवघा । पतिजुष्टाऽइव । नारी
 ॥३॥ तम् । त्वा । नरः । दमे । आ । नित्यम् । इद्धम् । अग्ने । सचन्त ।
 क्षितिषु । ध्रुवासु । अर्धि । द्युम्नम् । नि । दधुः । भूरि । अस्मिन् । भव ।
 विश्वऽआयुः । धरुणः । रयीणाम् ॥४॥ वि । पृक्षः । अग्ने । मघऽवानः ।
 अशुः । वि । सूरयः । ददतः । विश्वम् । आयुः । सनेम । वाजम् । सम्-
 इथेषु । अर्यः । भागम् । देवेषु । श्रवसे । दधानाः ॥५॥ ऋतस्य । हि ।
 धेनवः । वावशानाः । स्मत्ऽऊधीः । पीपर्यन्त । द्युऽभक्ताः । पराऽवतः ।
 सुऽमतिम् । भिक्षमाणाः । वि । सिन्धवः । समया । सस्रः । अद्रिम् ॥६॥
 त्वे इति । अग्ने । सुऽमतिम् । भिक्षमाणाः । दिवि । श्रवः । दधिरे । य-
 ज्ञियासः । नक्ता । च । चक्रुः । उषसा । विरूपे इति विऽरूपे । कृष्णम् ।
 च । वर्णम् । अरुणम् । च । सम् । धुरिति धुः ॥७॥ यान् । राये ।

मर्तान् । सुस्रदः । अग्ने । ते । स्याम् । मघस्वानः । वयम् । च । छायाऽ-
 इव । विश्वम् । सुवर्नम् । सिसक्षि । आपप्रिऽवान् । रोदसी इति । अन्त-
 रिचम् ॥८॥ अर्वत्ऽमिः । अग्ने । अर्वतः । नृऽमिः । नृन् । वीरैः । वीरान् ।
 वनुयाम । त्वाऽऽऽता । ईगानासः । पितृऽविचस्य । रायः । वि । सुरयः ।
 शतऽर्हिमाः । नः । अश्रुः ॥९॥ एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः ।
 जुष्टानि । सन्तु । मनसे । हृदे । च । शक्रे । रायः । सुऽधुरः । यमम् ।
 ते । अधि । श्रवं । देवऽमक्तम् । दर्धानाः ॥१०॥

I 74

उपऽप्रयन्त । अध्वरम् । मन्त्रम् । वोचम् । अग्नये । आरे ।
 अस्मे इति । च । शृण्वते ॥१॥ यः । स्नीहितीषु । पर्व्य । सम्ऽजग्मा-
 नासु । कृष्टिषु । अरचत् । दाशुपे । गर्गम् ॥२॥ उत । भ्रवन्तु ।
 जन्तव । उत् । अग्निः । घृत्रऽहा । अजनि । घनम्ऽजयः । रणेऽरणे ॥३॥
 यस्य । द्रुतः । असि । क्षये । वेपि । ह्वयानि । वीतये । दस्मत् ।
 कृणोपि । अध्वरम् ॥४॥ तम् । इत् । सुऽह्वयम् । अङ्गिर । सुऽदेवम् ।
 सहसः । यहो इति । जना । आहुः । सुऽवर्हिषम् ॥५॥ आ । च ।
 वहासि । तान् । इह । देवान् । उपे । प्रऽशस्तये । ह्वया । सुऽचन्द्र ।
 वीतये ॥६॥ न । योः । उपब्दिः । अश्व्य । शृण्वे । रथस्य । क्व । चन ।
 यत् । अग्ने । यासि । दृत्यम् ॥७॥ त्वाऽऽऽत । वाजी । अर्हयः । अग्नि ।
 पूर्वस्मात् । अपर । प्र । दाश्वान् । अग्ने । अस्थात् ॥८॥ उत । घुऽमत् ।
 सुऽवीर्यम् । शृहत् । अग्ने । विवाससि । देवेर्म्य । देव । दाशुपे ॥९॥

I 75

जुपस्व । सप्रथऽवमम् । वच । देवप्सरऽवमम् । ह्वया । जुह्वान ।

आ॒स॒नि ॥१॥ अ॒थ । ते । अ॒ङ्गि॒रः॒ऽत॒म । अ॒ग्ने । वे॒धः॒ऽत॒म । प्रि॒यम् ।
 वो॒चे॒र्ष । ब्र॒ह्म । सा॒न॒सि ॥२॥ कः । ते । जा॒मिः । ज॒ना॒नाम् । अ॒ग्ने । कः ।
 दा॒शु॒ऽअ॒ध्व॒रः । कः । ह । क॒स्मि॒न् । अ॒सि । श्रि॒तः ॥३॥ त्वम् ।
 जा॒मिः । ज॒ना॒नाम् । अ॒ग्ने । मि॒त्रः । अ॒सि । प्रि॒यः । सखा । सखि॒-
 ऽभ्यः । ई॒ड्यः ॥४॥ य॒ज । नः । मि॒त्रा॒वरु॒णा । य॒ज । दे॒वान् ।
 ऋ॒तम् । बृ॒हत् । अ॒ग्ने । य॒क्षि । स्व॒म् । द॒मम् ॥५॥

I. 76.

का । ते । उ॒प॒ऽइ॒तिः । म॒न॒सः । व॒रा॒य । भु॒वत् । अ॒ग्ने । श॒म्-
 ऽत॒मा । का । म॒नी॒षा । कः । वा । य॒ज्ञैः । परि । द॒क्षम् । ते । आ॒प ।
 के॒न । वा । ते । म॒न॒सा । दा॒शे॒म ॥१॥ आ । इ॒हि । अ॒ग्ने । इ॒ह ।
 हो॒ता । नि । सी॒द । अ॒द॒ब्धः । सु । पु॒रः॒ऽए॒ता । भ॒व । नः । अ॒व-
 ता॒म् । त्वा । रो॒द॒सी इति । वि॒श्व॒मि॒न्वे इति वि॒श्वम्॒ऽइ॒न्वे । य॒ज । म॒हे ।
 सौ॒म॒न॒साय॑ । दे॒वान् ॥२॥ प्र । सु । वि॒श्वान् । र॒क्ष॒सः । ध॒र्त्ति । अ॒ग्ने ।
 भ॒व । य॒ज्ञा॒नाम् । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽपा॒वा । अथ । आ । व॒ह । सो॒म॒ऽप॒तिम् ।
 हरि॑ऽभ्याम् । आ॒ति॒थ्यम् । अ॒स्मै । च॒कृ॒म । सु॒दा॒नै ॥३॥ प्र॒जा॒ऽव॒ता ।
 व॒च॒सा । वा॒हिः । आ॒सा । आ । च । हु॒वे । नि । च । स॒त्सि । इ॒ह ।
 दे॒वैः । वे॒षि । हो॒त्रम् । उ॒त । पो॒त्रम् । य॒ज॒त्र । बो॒धि । प्र॒ऽय॒न्तः ।
 ज॒नि॒तः । व॒सू॒नाम् ॥४॥ यथा । वि॒प्र॒स्य । म॒नु॒षः । ह॒विः॒ऽभिः ।
 दे॒वान् । अ॒य॒जः । क॒वि॒ऽभिः । क॒विः । सन् । ए॒व । हो॒त॒रि॒ति । स॒त्य-
 ऽत॒र । त्वम् । अ॒द्य । अ॒ग्ने । म॒न्द्र॒या । जु॒ह्वा । य॒ज॒स्व ॥५॥

I. 77.

क॒था । दा॒शे॒म । अ॒ग्नये॑ । का । अ॒स्मै । दे॒व॒ऽजु॒ष्टा । उ॒च्य॒ते ।

मामिने । गीः । यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतस्वा । होता । यज्ञिष्ठः ।
 इत् । कृणोति । देवान् ॥१॥ यः । अघ्वरेषु । शम्स्तमः । ऋतस्वा ।
 होता । तम् । ऊँ इति । नमःऽभिः । आ । कृणुध्वम् । अग्निः । यत् ।
 वेः । मर्तीय । देवान् । सः । च । घोषाति । मनसा । यजाति ॥२॥
 सः । हि । क्रतुः । सः । मर्यः । सः । साधुः । मित्रः । न । भूत् ।
 अङ्गतस्य । रथीः । तम् । मेघेषु । प्रथमम् । देवऽयन्तीः । विशः ।
 उप । ब्रवते । दस्मम् । आरीः ॥३॥ सः । नः । नृणाम् । नृस्तमः ।
 रिशार्दाः । अग्निः । गिरः । अवसा । वेतु । धीतिम् । तना । च ।
 ये । मघऽवानः । शर्विष्ठाः । वाजऽप्रसृताः । इपयन्त । मन्म ॥४॥
 एव । अग्निः । गोतमेभिः । ऋतस्वा । वित्रेभिः । अस्तोष्ट । जात-
 स्वेदाः । सः । एषु । द्युम्नम् । पीपयत् । सः । वाजम् । सः । पुष्टिम् ।
 याति । जोषम् । आ । चिकित्वान् ॥५॥

I 78

अग्नि । त्वा । गोतमाः । गिरा । जातऽश्वेदः । विऽर्चर्षणे । द्युम्नैः ।
 अग्नि । प्र । नोनुमः ॥१॥ तम् । ऊँ इति । त्वा । गोतमः । गिरा । रायः-
 ऽकामः । दुवस्यति । द्युम्नैः । अग्नि । प्र । नोनुमः ॥२॥ तम् । ऊँ
 इति । त्वा । वाजऽसार्तमम् । अङ्गिरस्वत् । हवामहे । द्युम्नैः । अग्नि ।
 प्र । नोनुमः ॥३॥ तम् । ऊँ इति । त्वा । वृत्रहन्ऽस्तमम् । यः । दस्यन् ।
 अवऽधुनुपे । द्युम्नैः । अग्नि । प्र । नोनुमः ॥४॥ अर्वाचाम । रङ्गणा ।
 अग्नये । मधुऽमत् । वचः । द्युम्नैः । अग्नि । प्र । नोनुमः ॥५॥

I 79

हिरण्यऽकेशः । रजसः । विऽस्तारे । अहिः । धुनिः । वातऽश्व ।

भ्रजीमान् । शुचिऽभ्राजाः । उषसः । नवेदाः । यशस्वतीः । अपस्युवः ।
 न । सत्याः ॥१॥ आ । ते । सुऽपर्णाः । अमिनन्त । एवैः । कृष्णः ।
 नोनाव । वृषभः । यदि । इदम् । शिवाभिः । न । स्मयमानाभिः ।
 आ । अगात् । पतन्ति । मिहः । स्तनयन्ति । अत्रा ॥२॥ यत् । ईम् ।
 ऋतस्य । पर्यसा । पियानः । नयन् । ऋतस्य । पथिऽभिः । रजिष्ठैः ।
 अर्यमा । मित्रः । वरुणः । परिऽज्मा । त्वचम् । पृश्नन्ति । उपरस्य ।
 योनौ ॥३॥ अग्ने । वाजस्य । गोऽमतः । ईशानः । सहसः । यहो इति ।
 अस्ते इति । धेहि । जातऽवेदः । महि । श्रवः ॥४॥ सः । इधानः ।
 वसुः । कविः । अग्निः । ईळैन्यः । गिरा । रेवत् । अस्मभ्यम् । पुरुऽअ-
 नीक । दीदिहि ॥५॥ क्षपः । राजन् । उत । तमना । अग्ने । वस्तोः ।
 उत । उषसः । सः । तिग्मऽजम्भ । रक्षसः । दह । प्रति ॥६॥ अत्र ।
 नः । अग्ने । ऊतिऽभिः । गायत्रस्य । प्रऽभर्मणि । विश्वांसु । धीषु ।
 वन्द्य ॥७॥ आ । नः । अग्ने । रयिम् । भर । सत्राऽसहम् । वरेण्यम् ।
 विश्वांसु । पृत्ऽसु । दुस्तरम् ॥८॥ आ । नः । अग्ने । सुऽचेतुना ।
 रयिम् । विश्वायुऽपोषसम् । मर्डीकम् । धेहि । जीवसे ॥९॥ प्र । पूताः ।
 तिग्मऽशौचिषे । वाचः । गोतम । अग्नये । भरस्व । सुम्नऽयुः । गिरः
 ॥१०॥ यः । नः । अग्ने । अभिऽदासति । अन्ति । दूरे । पदीष्ट । सः ।
 अस्मार्कम् । इत् । वृधे । भव ॥११॥ सहस्रऽअक्षः । विऽचर्षणिः । अ-
 ग्निः । रक्षांसि । सेधति । होता । गृणीति । उक्थ्यः ॥१२॥

I. 80.

इत्था । हि । सोमे । इत् । मदे । ब्रह्मा । चकार । वर्धनम् । शर्विष्ठ ।
 वज्रिन् । ओजसा । पृथिव्याः । निः । शशाः । अहिम् । अर्चन् । अनु ।

स्वऽराज्यम् ॥१॥ सः । त्वा । अमदत् । वृषा । मर्दः । सोमः । श्येन-
 ऽआमृतः । सुतः । येन । वृत्रम् । निः । अत्ऽभ्य । जघन्थ । वज्रिन् ।
 ओजसा । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥२॥ प्र । इहि । अमि । इहि ।
 वृष्णुहि । न । ते । वज्रः । निः । यंसते । इन्द्र । नृम्णम् । हि । ते । श्वः ।
 हनः । वृत्रम् । जयाः । अपः । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥३॥ नि ।
 इन्द्र । भूम्याः । अधि । वृत्रम् । जघन्थ । निः । दिवः । सृज । मरुत्व-
 तीः । अव । जीवऽघ्न्याः । इमाः । अपः । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम्
 ॥४॥ इन्द्रः । वृत्रस्य । दोषतः । सानुम् । वज्रेण । हीळितः । अभिऽक्र-
 म्य । अव । जिघ्रते । अपः । समीय । चोदयन् । अर्चन् । अनु । स्वऽरा-
 ज्यम् ॥५॥ अधि । सानौ । नि । जिघ्रते । वज्रेण । शतऽपर्वणा । मन्दा-
 नः । इन्द्रः । अन्वसः । सखिऽभ्यः । गातुम् । इच्छति । अर्चन् । अनु ।
 स्वऽराज्यम् ॥६॥ इन्द्र । तुम्यम् । इत् । अद्रिऽव । अनुत्तम् । वज्रिन् ।
 वीर्यम् । यत् । ह । त्यम् । मायिनम् । मृगम् । तम् । ऊँ इति । त्वम् ।
 मायया । अवधीः । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥७॥ वि । ते । वज्रास ।
 अस्तिरन् । नवतिम् । नाव्याः । अनु । महत् । ते । इन्द्र । वीर्यम् । बाहो ।
 ते । बलम् । हितम् । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥८॥ सहस्रम् । साकम् ।
 अर्चत । परि । स्तोमत् । विशतिः । शता । एनम् । अनु । अनोनयुः । इन्द्राय ।
 ब्रह्म । उत्स्यतम् । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥९॥ इन्द्रः । वृत्रस्य ।
 तविपीम् । नि । अहन् । सहसा । सहः । महत् । तत् । अस्य । पंस्यम् ।
 वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१०॥ हमे इति ।
 चित् । तव । मन्यवे । वेपेते इति । मियसा । मही इति । यत् । इन्द्र ।
 वज्रिन् । ओजसा । वृत्रम् । मरुत्वान् । अवधी । अर्चन् । अनु । स्वऽरा-

ज्यम् ॥११॥ न । वेपसा । न । तन्यता । इन्द्रम् । वृत्रः । वि । वीभयत् ।
 अभि । एनम् । वज्रः । आयसः । सहस्रभृष्टिः । आयत । अर्चन् । अनु ।
 स्वऽराज्यम् ॥१२॥ यत् । वृत्रम् । तव । च । अशनिम् । वज्रेण । सम्-
 अयोधयः । अहिम् । इन्द्र । जिघांसतः । दिवि । ते । वद्धधे । शवः ।
 अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१३॥ अभिऽस्तने । ते । अद्रिऽवः । यत् ।
 स्थाः । जगत् । च । रेजते । त्वष्टा । चित् । तव । मन्यवे । इन्द्र । वेवि-
 ज्यते । भिया । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१४॥ नहि । नु । यात् ।
 अधिऽइमसि । इन्द्रम् । कः । वीर्या । परः । तस्मिन् । नृम्णम् । उत । क्र-
 तुम् । देवाः । ओजांसि । सम् । दधुः । अर्चन् । अनु । स्वऽराज्यम् ॥१५॥
 याम् । अथर्वा । मनुः । पिता । दध्यङ् । धियम् । अत्तत । तस्मिन् ।
 ब्रह्माणि । पूर्वऽथा । इन्द्रै । उक्था । सम् । अगमत । अर्चन् । अनु । स्वऽ-
 राज्यम् ॥१६॥

I. 81.

इन्द्रः । मदाय । ववृधे । शवसे । वृत्रऽहा । नृऽभिः । तम् । इत् ।
 महत्ऽसु । आजिषु । उत । ईम् । अर्भे । हवामहे । सः । वाजेषु । प्र । नः ।
 अविषत् ॥१॥ असि । हि । वीर । सेन्यः । असि । भूरि । पराऽददिः ।
 असि । दभ्रस्य । चित् । वृधः । यजमानाय । शिक्तसि । सुन्वते । भूरि ।
 ते । वसु ॥२॥ यत् । उत्ऽईरते । आजयः । धृष्णवे । धीयते । धना ।
 युक्ष्व । मदऽच्युता । हरी इति । कम् । हनः । कम् । वसौ । दधः । अस्मान् ।
 इन्द्र । वसौ । दधः ॥३॥ क्रत्वा । महान् । अनुऽस्वधम् । भीमः । आ ।
 ववृधे । शवः । श्रिये । ऋष्वः । उपाकयोः । नि । शिप्री । हरिऽवान् ।
 दधे । हस्तयोः । वज्रम् । आयसम् ॥४॥ आ । पप्रौ । पार्थिवम् । रजः ।

ब॒द्ध॒धे । रो॒च॒ना । दि॒वि । न । त्वा॒ऽऽवा॒न् । इ॒न्द्र । कः । च॒न । न ।
 जा॒तः । न । ज॒नि॒ष्य॒ते । अ॒ति । वि॒श्व॒म् । व॒व॒चि॒थ ॥५॥ यः । अ॒र्यः । म॒र्त॒ऽ-
 मो॒र्ज॒न॒म् । प॒रा॒ऽऽद॒दा॒ति । दा॒शु॒षे । इ॒न्द्रः । अ॒स॒म्य॒म् । शि॒क्ष॒तु । वि ।
 म॒ज । भू॒रि । ते । व॒सु । म॒क्षी॒य । त॒व । रा॒घ॒सः ॥६॥ म॒दे॒ऽम॒दे । हि । न ।
 द॒दिः । यू॒था । ग॒वा॒म् । ऋ॒जु॒ऽऽक॒तुः । स॒म् । शृ॒मा॒य । पु॒रु । श॒ता । उ॒म॒-
 या॒ह॒स्त्वा । व॒सु । शि॒शी॒हि । रा॒यः । आ । म॒र ॥७॥ मा॒द॒र्य॒स्व । सु॒ते ।
 स॒चा । श॒व॒से । शू॒र । रा॒घ॒से । वि॒द्म । हि । त्वा । पु॒रु॒ऽऽसु॒म् । उ॒प ।
 का॒मा॒न् । स॒सृ॒ज्म॒हे । अ॒र्य । नः । अ॒वि॒ता । म॒व ॥८॥ ए॒ते । ते । इ॒न्द्र ।
 ज॒न्त॒वः । वि॒श्व॒म् । पु॒ष्य॒न्ति । वा॒र्य॒म् । अ॒न्तः । हि । ख्यः । ज॒ना॒ना॒म् ।
 अ॒र्यः । वे॒दः । अ॒दा॒शु॒पा॒म् । ते॒पा॒म् । नः । वे॒दः । आ । म॒र ॥९॥

I 82

उ॒पो इ॒ति । सु । शृ॒णु॒हि । गि॒रः । म॒घ॒ऽऽव॒न् । मा । अ॒र्त॒था॒ऽऽइ॒व ।
 य॒दा । नः । स॒नृ॒ता॒ऽऽव॒तः । क॒रः । आ॒त् । अ॒र्य॒या॒से । इ॒त् । यो॒ज ।
 नु । इ॒न्द्र । ते । ह॒री इ॒ति ॥१॥ अ॒च॒न् । अ॒मी॒म॒द॒न्त । हि । अ॒व ।
 प्रि॒याः । अ॒धू॒प॒त । अ॒स्तो॒प॒त । स्व॒ऽमा॒न॒वः । वि॒प्राः । न॒वि॒ष्ट॒या ।
 म॒ती । यो॒ज । नु । इ॒न्द्र । ते । ह॒री इ॒ति ॥२॥ सु॒ऽस॒दृ॒श॒म् । त्वा ।
 व॒य॒म् । म॒घ॒ऽऽव॒न् । व॒न्दि॒पी॒म॒हि । प्र । नू॒न॒म् । पू॒र्य॒ऽऽव॒न्धु॒र । स्तु॒त ।
 या॒हि । व॒शान् । अ॒नु । यो॒ज । नु । इ॒न्द्र । ते । ह॒री इ॒ति ॥३॥
 स॒ । घ । त॒म् । धृ॒ष॒ण॒म् । र्य॒म् । अ॒धि । ति॒ष्ठा॒ति । गो॒ऽवि॒द॒म् । य ।
 पा॒त्र॒म् । हा॒रि॒ऽयो॒ज॒न॒म् । पू॒र्ण॒म् । इ॒न्द्र । चि॒के॒त॒ति । यो॒ज । नु । इ॒न्द्र ।
 ते । ह॒री इ॒ति ॥४॥ यु॒क्त्वा । ते । अ॒स्तु । द॒क्षि॒ण । उ॒त । म॒व्य ।
 श॒त॒क्र॒तो इ॒ति श॒त॒ऽऽक॒तो । ते॒न । जा॒या॒म् । उ॒प । प्रि॒या॒म् । म॒न्दा॒न ।

याहि । अन्धसः । योज । नु । इन्द्र । ते । हरी इति ॥५॥ युनज्मि ।
 ते । ब्रह्मणा । केशिना । हरी इति । उप । प्र । याहि । दधिषे ।
 गभस्तयोः । उत् । त्वा । सुतासः । रभसाः । अमन्दिपुः । पूषण्डवान् ।
 वज्रिन् । सम् । ऊँ इति । पत्न्या । अमदः ॥६॥

I. 83.

अश्वऽवति । प्रथमः । गोपु । गच्छति । सुप्रऽअवीः । इन्द्र ।
 मर्त्यैः । तव । ऊतिऽभिः । तम् । इत् । पृणक्षि । वसुना । भवीयसा ।
 सिन्धुम् । आपः । यथा । अभितः । विऽचेतसः ॥१॥ आपः । न ।
 देवीः । उप । यन्ति । होत्रियम् । अवः । पश्यन्ति । विऽततम् ।
 यथा । रजः । प्राचैः । देवासः । प्र । नयन्ति । देवऽयुम् । ब्रह्म-
 ऽप्रियम् । जोषयन्ते । वराऽइव ॥२॥ अधि । द्वयोः । अदधाः ।
 उक्थ्यम् । वचः । यतऽसुचा । मिथुना । या । सपर्यतः । असम्ऽयत्तः ।
 व्रते । ते । क्षेति । पुष्यति । भद्रा । शक्तिः । यजमानाय । सुन्वते ॥३॥
 आत् । अङ्गिराः । प्रथमम् । दधिरे । वयः । इद्वऽअग्नयः । शम्या ।
 ये । सुऽकृत्यया । सर्वम् । पणेः । सम् । अविन्दन्त । भोजनम् । अश्व-
 ऽवन्तम् । गोऽमन्तम् । आ । पशुम् । नरः ॥४॥ यज्ञैः । अथर्वा ।
 प्रथमः । पथः । तते । ततः । सूर्यः । व्रतऽपाः । वेनः । आ ।
 अजनि । आ । गाः । आजत् । उशना । काव्यः । सर्वा । यमस्य ।
 जातम् । अमृतम् । यजामहे ॥५॥ बर्हिः । वा । यत् । सुऽअपत्याय ।
 वृज्यते । अर्कः । वा । श्लोकम् । आऽघोषते । दिवि । प्रावा ।
 यत्र । वदति । कारुः । उक्थ्यः । तस्य । इत् । इन्द्रः । अभिऽपि-
 त्वेषु । रण्यति ॥६॥

असावि । सोमः । इन्द्र । ते । गर्विष्ठ । घृष्णो इति । आ । गहि ।
 आ । त्वा । पृणक्तु । इन्द्रियम् । रजः । सूर्यः । न । रश्मिः ॥१॥
 इन्द्रम् । इत् । हरी इति । वहतः । अप्रतिघृष्टशवसम् । ऋषीणाम् ।
 च । स्तुतीः । उप । यज्ञम् । च । मानुषाणाम् ॥२॥ आ । तिष्ठ ।
 घृत्रः । रथम् । युक्ता । ते । ब्रह्मणा । हरी इति । अर्वाचीनम् । सु ।
 ते । मनः । ग्रावा । कृणोतु । वग्नुरा ॥३॥ इमम् । इन्द्र । सुतम् । पिच ।
 ज्येष्ठम् । अमर्त्यम् । मदम् । शुक्रस्य । त्वा । अमि । अक्षरन् । घाराः ।
 ऋतस्य । सदाने ॥४॥ इन्द्राय । नूनम् । अर्चत । उक्थानि । च । ब्रवी-
 तन । सुताः । अमत्सुः । इन्द्रैवः । ज्येष्ठम् । नमस्यत । सहः ॥५॥ नर्किः ।
 त्वत् । रथिस्तरः । हरी इति । यत् । इन्द्र । यच्छसे । नर्किः । त्वा ।
 अनु । मज्मना । नर्किः । सुअश्वः । आनशे ॥६॥ यः । एकः ।
 इत् । विदर्यते । वसु । मतीय । दाशुपे । ईशानः । अप्रतिः ।
 इन्द्रः । अङ्ग ॥७॥ कदा । मर्तम् । अराघसम् । पदा । क्षुम्पम् ।
 स्फुरत् । फदा । नः । शुश्रवत् । गिरः । इन्द्रः । अङ्ग ॥८॥ यः ।
 चित् । हि । त्वा । बहुः । आ । सुतवान् । आविषासति ।
 उग्रम् । तत् । पत्यते । शर्वः । इन्द्रः । अङ्ग ॥९॥ स्वादोः । इत्या ।
 विपुः । मध्वः । पिचन्ति । गौर्यः । याः । इन्द्रैः । स्यावरीः ।
 घृष्णा । मदन्ति । शोमसे । वस्वीः । अनु । स्वराज्यम् ॥१०॥
 ताः । अस्य । पृशानः । श्रीणन्ति । पृशयः । प्रियाः ।
 इन्द्रस्य । घेनवः । वज्रम् । हिन्वन्ति । सार्यकम् । वस्वीः । अनु ।
 स्वराज्यम् ॥११॥ ताः । अस्य । नमसा । सहः । सपर्यन्ति । प्रञ्चेतसः ।

व्रतानि । अस्य । सश्विरे । पुरूणि । पूर्वऽर्चित्तये । वस्वीः । अनु । स्व-
 ऽराज्यम् ॥१२॥ इन्द्रः । दधीचः । अस्थऽभिः । वृत्राणि । अप्रति-
 ऽस्कृतः । जघान । नवतीः । नव ॥१३॥ इच्छन् । अश्वस्य । यत् ।
 शिरः । पर्वतेषु । अपऽश्रितम् । तत् । विदत् । शर्यणाऽवति ॥१४॥
 अत्र । अह । गोः । अमन्वत । नाम । त्वष्टुः । अपीच्यम् । इत्था ।
 चन्द्रमसः । गृहे ॥१५॥ कः । अद्य । युङ्क्ते । धुरि । गाः । ऋतस्य ।
 शिमीऽवतः । भामिनः । दुःऽहृणायून् । आसन्ऽइपून् । हत्सुऽअसः ।
 मयःऽभून् । यः । एषाम् । भृत्याम् । ऋणधत् । सः । जीवात् ॥१६॥
 कः । ईषते । तुज्यते । कः । विभाय । कः । मंसते । सन्तम् ।
 इन्द्रम् । कः । अन्ति । कः । तोकाय । कः । इभाय । उत । राये ।
 अधि । ब्रवत् । तन्वे । कः । जनाय ॥१७॥ कः । अग्निम् । ईद्रे ।
 हविषा । घृतेन । स्रचा । यजाते । ऋतुऽभिः । ध्रुवेभिः । कस्मै ।
 देवाः । आ । वहान् । आशु । होम । कः । मंसते । वीतिऽहोत्रः ।
 सुऽदेवः ॥१८॥ त्वम् । अङ्ग । प्र । शंसिषः । देवः । शविष्ठ । मर्त्यम् ।
 न । त्वत् । अन्यः । मघऽवन् । अस्ति । मर्दिता । इन्द्र । ब्रवीमि ।
 ते । वचः ॥१९॥ मा । ते । राधांसि । मा । ते । ऊतयः । वसो इति ।
 अस्मान् । कदा । चन । दभन् । विश्वा । च । नः । उपऽमिमीहि ।
 मानुष । वसूनि । चर्षणिऽभ्यः । आ ॥२०॥

I 85.

प्र । ये । शुम्भन्ते । जनयः । न । सप्तयः । यामन् । रुद्रस्य । सून-
 वः । सुऽदंससः । रोदसी इति । हि । मरुतः । चक्रिरे । वृधे । मरुन्ति ।
 वीराः । विदथेषु । घृष्वयः ॥१॥ ते । उक्षितासः । महिमानम् । आशत ।

दिवि । रुद्रासः । अर्धि । चक्रिरे । सदेः । अर्चन्तः । अर्कम् । जनय-
 न्तः । इन्द्रियम् । अर्धि । थियं । दधिरे । पृश्निष्मातरः ॥२॥ गोऽ-
 मातरः । यत् । शुभयन्ते । अञ्जिऽभिः । तनूपु । शुभाः । दधिरे । वि-
 रुक्तमतः । वार्धन्ते । विश्वम् । अमिऽमातिनम् । अप । वत्मानि । एषाम् ।
 अनु । रीयते । घृतम् ॥३॥ वि । ये । भ्राजन्ते । सुऽमेखासः । ऋष्टिऽ-
 मिः । प्रऽच्यवयन्तः । अच्युता । चित् । ओजसा । मनऽञ्जुवः । यत् ।
 मरुतः । रथेषु । आ । घृषऽवातासः । घृषतीः । अयुग्धम् ॥४॥ प्र ।
 यत् । रथेषु । घृषतीः । अयुग्धम् । वार्जे । अद्रिम् । मरुतः । रंहयन्तः ।
 उत । अरुपस्य । वि । स्यन्ति । घाराः । चर्मैऽह्व । उदऽभिः । वि ।
 उन्दन्ति । भूर्म ॥५॥ आ । वः । वहन्तु । सप्तयः । रघुऽस्यदः । रघुऽ-
 पत्वानः । प्र । जिगात् । बाहुऽभिः । सीदत् । आ । वहिः । उरु । वः ।
 सदेः । कृतम् । मादयध्वम् । मरुतः । मध्वेः । अन्धस ॥६॥ ते ।
 अवर्धन्तु । स्वऽर्तवस । महिऽत्वना । आ । नाकम् । तस्थुः । उरु ।
 चक्रिरे । सदेः । विष्णुः । यत् । ह । आवत् । घृषणम् । मदऽच्युतम् ।
 वयः । न । सीदन् । अर्धि । चर्हिषि । प्रिये ॥७॥ शूराऽह्व । इत् ।
 युयुधयः । न । जग्मयः । श्रवस्यधः । न । पृर्तनासु । येतिरे । मयन्ते ।
 विश्वा । सुवना । मरुत्ऽम्यः । राजानऽह्व । त्वेषऽसैद्यश्च । नर ॥८॥
 त्वष्टा । यत् । वज्रम् । सुऽकृतम् । हिरण्ययम् । सहस्रऽभृष्टिम् । सुऽअपाः ।
 अवर्तयत् । घत्ते । इन्द्र । नरि । अपासि । कर्त्तवे । अहन् । घृत्रम् ।
 निः । अपाम् । औञ्जत् । अर्णवम् ॥९॥ ऊर्ध्वम् । नुनुद्रे । अवतम् ।
 ते । ओजसा । दृह्वाणम् । चित् । विभिदुः । वि । पर्वतम् । घमन्त ।
 वाणम् । मरुतः । सुऽदानवः । मदै । सोमस्य । रयानि । चक्रिरे ॥१०॥

जिह्वम् । नुनुद्रे । अवतम् । तया । दिशा । अशिञ्चन् । उत्सम् । गोत-
 माय । तृष्णाऽर्जे । आ । गच्छन्ति । ईम् । अवसा । चित्रऽभानवः ।
 कामम् । विप्रस्य । तर्पयन्त । धामऽभिः ॥११॥ या । वः । शर्म ।
 शशमानाय । सन्ति । त्रिऽधातूनि । दाशुषे । यच्छत । अधि । अस्म-
 श्यम् । तानि । मरुतः । वि । यन्त । रयिम् । नः । धत्त । वृषणः ।
 सुऽवीरम् ॥१२॥

I. 86.

मरुतः । यस्य । हि । क्षये । पाथ । दिवः । विऽमहसः । सः ।
 सुऽगोपातमः । जनः ॥१॥ यज्ञैः । वा । यज्ञऽवाहसः । विप्रस्य । वा ।
 मतीनाम् । मरुतः । शृणुत । हवम् ॥२॥ उत्त । वा । यस्य । वाजिनः ।
 अनु । विप्रम् । अतक्षत । सः । गन्ता । गोऽमति । व्रजे ॥३॥
 अस्य । वीरस्य । बर्हिषि । सुतः । सोमः । दिर्विष्टिषु । उक्थम् ।
 मदः । च । शस्यते ॥४॥ अस्य । श्रोषन्तु । आ । भुवः । विश्वाः ।
 यः । चर्षणीः । अभि । सूरम् । चित् । सस्रुषीः । इषः ॥५॥ पूर्वीभिः ।
 हि । ददाशिम । शरत्ऽभिः । मरुतः । वयम् । अवऽभिः । चर्षणी-
 नाम् ॥६॥ सुऽभर्गः । सः । प्रऽयज्यवः । मरुतः । अस्तु । मर्त्यः । यस्य ।
 प्रयीसि । पर्षथ ॥७॥ शशमानस्य । वा । नरः । स्वेदस्य । सत्यऽशवसः ।
 विद् । कामस्य । वेनतः ॥८॥ यूयम् । तत् । सत्यऽशवसः । आविः । कर्त ।
 महिऽत्वना । विध्यत । विऽद्यता । रक्षः ॥९॥ गूहत । गुह्यम् । तमः ।
 वि । यात् । विश्वम् । अत्रिणम् । ज्योतिः । कर्त । यत् । उश्मसि ॥१०॥

I. 87.

प्रऽत्वंक्षसः । प्रऽतवसः । विऽरप्शिनः । अनानताः । अविथुराः ।

ऋजीपिण्यः । जुष्टमासः । नृष्टमासः । जङ्घिर्भिः । वि । आनजे ।
 के । चित् । उन्नाःऽईव । स्तुर्भिः ॥१॥ उपऽह्वरेषु । यत् । अर्चि-
 ध्वम् । ययिम् । वयःऽइत् । मरुतः । केन । चित् । पथा । श्रोतन्ति ।
 कोशाः । उर्ष । वः । रथेषु । आ । घृतम् । उक्षत । मधुऽवर्णम् ।
 अर्चते ॥२॥ प्र । एयाम् । अज्मेपु । विधुराऽईव । रेजते । भूमिः ।
 यामेषु । यत् । ह । युज्जते । शुभे । ते । श्रीळ्यः । धुनयः । आज्रत्-
 ऽऋष्टयः । स्वयम् । महिऽत्त्वम् । पनयन्त । धृतयः ॥३॥ सः । हि ।
 स्वऽसृत् । पृषत्ऽअश्वः । युवा । गणः । अया । ईशानः । तर्विपीभिः ।
 आऽर्धृतः । अर्षि । सत्यः । ऋणऽयार्वा । अनेद्यः । अस्याः । धियः ।
 प्रऽअविता । अर्थ । घृषा । गणः ॥४॥ पितुः । प्रत्नस्य । जन्मना ।
 वदामसि । सोमस्य । जिह्वा । प्र । जिगाति । चक्षसा । यत् । ईम् ।
 इन्द्रम् । शर्मि । ऋक्काणः । आशत । आत् । इत् । नामानि । यञ्चि-
 यानि । दधिरे ॥५॥ भ्रियसे । कम् । मानुर्भिः । सम् । मिमिधिरे ।
 ते । ऋर्कऽभिः । सुऽस्त्रादयः । ते । वाशीऽमन्तः । इष्मिणः । अमी-
 रवः । विद्रे । प्रियस्य । मारुतस्य । धाम्नः ॥६॥

आ । विद्युन्मत्ऽभिः । मरुतः । सुऽअर्कैः । रथेऽभिः । यात् ।
 ऋष्टिमत्ऽभिः । अर्षऽपणैः । आ । वषिष्ठया । नः । इया । वयः । न ।
 पत्तत् । सुऽमायाः ॥१॥ ते । अरुणोर्भिः । वरम् । आ । पिशङ्गैः ।
 शुभे । कम् । यान्ति । रथतूऽभिः । अर्षैः । रुक्म । न । चित्रः ।
 स्वर्धित्तिऽवान् । पन्था । रथस्य । जर्घनन्त । भूर्म ॥२॥ ध्रिये ।
 कम् । वः । अर्धि । तनूपु । वाशीः । मेधा । वना । न । कृणवन्ते ।

ऊर्ध्वा । युष्मभ्यम् । कम् । मरुतः । सुञ्जाताः । तुविद्युन्नासः । धन-
यन्ते । अद्रिम् ॥३॥ अहानि । गृध्राः । परि । आ । वः । आ । अगुः ।
इमास् । धियम् । वाकार्याम् । च । देवीम् । ब्रह्म । कृण्वन्तः । गोत-
मासः । अकैः । ऊर्ध्वम् । नुनुद्रे । उत्सधिम् । पिबध्वै ॥४॥
एतत् । त्यत् । न । योजनम् । अचेति । सस्वः । ह । यत् । मरुतः । गोतमः ।
वः । पश्यन् । हिरण्यच्चक्रान् । अयःऽदंष्ट्रान् । विधावतः । वराहून् ॥५॥
एषा । स्या । वः । मरुतः । अनुभर्त्री । प्रति । स्तोभति । वाघतः ।
न । वाणी । अस्तौभयत् । वृथा । आसाम् । अनु । स्वधाम् । गर्भ-
स्त्योः ॥६॥

I. 89.

आ । नः । भद्राः । क्रतवः । यन्तु । विश्वतः । अदब्धासः । अ-
परिऽइतासः । उत्ऽभिर्दः । देवाः । नः । यथा । सदम् । इत् । वृधे ।
असन् । अप्रऽआयुवः । रक्षितारः । दिवेऽदिवे ॥१॥ देवानाम् । भद्रा ।
सुऽमतिः । ऋजुऽयताम् । देवानाम् । रातिः । अभि । नः । नि । वर्त-
ताम् । देवानाम् । सख्यम् । उप । सेदिम् । वयम् । देवाः । नः । आ-
युः । प्र । तिरन्तु । जीवसे ॥२॥ तान् । पूर्वया । निऽविदा । हूमहे ।
वयम् । भर्गम् । मित्रम् । अदितिम् । दक्षम् । अस्त्रिधम् । अर्यमणम् ।
वरुणम् । सोमम् । अश्विना । सरस्वती । नः । सुऽभगा । मयः । क-
रत् ॥३॥ तत् । नः । वातः । मयःऽभु । वातु । भेषजम् । तत् ।
माता । पृथिवी । तत् । पिता । द्यौः । तत् । ग्रावाणः । सोमऽसुतः ।
मयःऽभुवः । तत् । अश्विना । शृणुतम् । धिष्ण्या । युवम् ॥४॥ तम् ।
ईशानम् । जगतः । तस्थुपः । पतिम् । धियम्ऽजिन्वम् । अर्वसे । हूमहे ।

वयम् । पूषा । नः । यथा । वेदमाम् । असत् । वृषे । रक्षिता । पायुः ।
 अदन्वः । स्वस्तये ॥५॥ स्वस्ति । नः । इन्द्रः । वृद्धश्रवाः । स्वस्ति ।
 नः । पूषा । विश्ववेदाः । स्वस्ति । नः । तार्क्ष्यः । अरिष्टनेमिः ।
 स्वस्ति । नः । घृहस्पतिः । दधातु ॥६॥ पृषत्सअथाः । मरुतः । पृश्नि-
 जमातरः । शुभम्श्यामानः । विदधेषु । जग्मयः । अग्निजिह्वाः । मन्वः ।
 सूरश्चक्षसः । विश्वे । नः । देवाः । अर्चसा । आ । गमन् । इह ॥७॥ मद्रम् ।
 कर्णोभिः । शृणुयाम । देवाः । मद्रम् । पश्येम । अक्षसभिः । यजत्राः ।
 स्थिरैः । अङ्गैः । तुस्तुश्वांसः । तनूभिः । वि । अशेम । देवदहितम् । यत् ।
 आयुः ॥८॥ शतम् । इत् । नु । शरदः । अन्ति । देवाः । यत्र । नः ।
 चक्र । जरसम् । तनूनाम् । पुत्रासः । यत्र । पितरः । भवन्ति । मा ।
 नः । मध्या । रिरिपत् । आयुः । गन्तोः ॥९॥ अदितिः । द्यौः । अदितिः ।
 अन्तरिक्षम् । अदितिः । माता । सः । पिता । सः । पुत्रः । विश्वे ।
 देवाः । अदितिः । पञ्च । जना । अदितिः । जातम् । अदितिः ।
 जनिस्त्वम् ॥१०॥

I 90

ऋजुजनीती । नः । वरुणः । मित्रः । नयतु । विद्वान् । अर्यमा । देवैः ।
 सज्जोषाः ॥१॥ ते । हि । वस्वः । वर्सवाना । ते । अप्रस्यूराः । महःस-
 भिः । व्रता । रचन्ते । विश्वाहा ॥२॥ ते । अस्मभ्यम् । शर्म । यसन् । अ-
 मृताः । मर्त्येभ्यः । वार्धमानाः । अप । द्विषः ॥३॥ वि । नः । पथः ।
 सुविदार्य । चियन्तु । इन्द्रः । मरुतः । पूषा । भगः । वन्द्यासः ॥४॥
 उत । नः । धियः । गोश्रमाः । पूर्षन् । विष्णो इति । एवंश्यावः ।
 कर्त । नः । स्वस्तिजमतः ॥५॥ मधु । वाताः । श्रतस्यते । मधु । क्षरन्ति ।

सिन्धवः । माध्वीः । नः । सन्तु । ओषधीः ॥६॥ मधु । नक्तम् । उत ।
 उषसः । मधुऽमत् । पार्थिवम् । रजः । मधु । द्यौः । अस्तु । नः । पिता
 ॥७॥ मधुऽमान् । नः । वनस्पतिः । मधुऽमान् । अस्तु । सूर्यः । माध्वीः ।
 गावः । भवन्तु । नः ॥८॥ शम् । नः । मित्रः । शम् । वरुणः । शम् ।
 नः । भवतु । अर्यसा । शम् । नः । इन्द्रः । बृहस्पतिः । शम् । नः ।
 विष्णुः । उरुऽक्रमः ॥९॥

I. 91.

त्वम् । सोम । प्र । चिकितः । मनीषा । त्वम् । रजिष्ठम् । अनु ।
 नेषि । पन्थाम् । तव । प्रऽनीती । पितरः । नः । इन्दो इति । देवेषु ।
 रत्नम् । अभजन्त । धीराः ॥१॥ त्वम् । सोम । ऋतुऽभिः । सुऽऋतुः ।
 भूः । त्वम् । दक्षैः । सुऽदक्षैः । विश्वऽवेदाः । त्वम् । वृषा । वृषऽत्वेभिः ।
 महिऽत्वा । द्युम्नेभिः । द्युम्नी । अभवः । नृऽचक्षाः ॥२॥ राज्ञः । नु । ते ।
 वरुणस्य । व्रतानि । बृहत् । गभीरम् । तव । सोम । धाम । शुचिः । त्वम् ।
 असि । प्रियः । न । मित्रः । दक्षार्यः । अर्यमाऽइव । असि । सोम
 ॥३॥ या । ते । धामानि । दिवि । या । पृथिव्याम् । या । पर्वतेषु ।
 ओषधीषु । अप्सु । तेभिः । नः । विश्वैः । सुऽमनाः । अहेळन् । रा-
 जन् । सोम । प्रति । हव्या । गृभाय ॥४॥ त्वम् । सोम । असि । सत्-
 स्पतिः । त्वम् । राजा । उत । वृत्रऽहा । त्वम् । भद्रः । असि । ऋतुः
 ॥५॥ त्वम् । च । सोम । नः । वशः । जीवातुम् । न । मरामहे । प्रियऽ-
 स्तौत्रः । वनस्पतिः ॥६॥ त्वम् । सोम । महे । भगम् । त्वम् । युने ।
 ऋतऽयते । दक्षम् । दधासि । जीवसे ॥७॥ त्वम् । नः । सोम । विश्व-
 तः । रक्ष । राजन् । अघऽयतः । न । रिष्येत् । त्वाऽवतः । सखा ॥८॥

सोमं । याः । ते । मयःऽभुनः । ऊतर्यः । सन्ति । दाशुपै । तामिः ।
 नः । अविता । भव ॥९॥ इमम् । यज्ञम् । इदम् । बचः । जुजुपायः ।
 उयऽआर्गहि । सोमं । त्वम् । नः । वृधे । भव ॥१०॥ सोमं । गीऽमिः ।
 त्वा । वयम् । वर्धयामः । वचःऽविदं । सुऽमृलीकः । नः । आ । विश
 ॥११॥ गयऽस्फानः । अमीवऽहा । वसुऽवित् । पुष्टिऽवर्धनः । सुऽमित्रः ।
 सोम । नः । भव ॥१२॥ सोमं । ररन्धि । नः । हृदि । गावः । न ।
 यवसेषु । आ । मर्येऽइव । स्वे । ओक्वै ॥१३॥ यः । सोम । सख्ये ।
 तव । ररणत् । देव । मर्त्यः । तम् । दधः । सचते । कविः ॥१४॥
 उरुप्य । नः । अभिऽशस्तेः । सोमं । नि । पाहि । अहंसः । सखा ।
 सुऽशेर्वं । एधि । नः ॥१५॥ आ । प्यायस्व । सम् । एतु । ते । वि-
 श्वतं । सोम । वृष्ण्यम् । भवं । वाजस्य । सम्ऽजाये ॥१६॥ आ । प्या-
 यस्व । मदिन्ऽत्तम । मोमं । विश्वेभिः । अशुऽमिः । भवं । नः । सुभ्रवःऽ-
 तमः । सखा । वृधे ॥१७॥ सम् । ते । पर्यासि । सम् । ऊँ इति । य-
 न्तु । वाजाः । सम् । वृष्ण्यानि । अभिमात्तिऽसहः । आऽप्यार्यमानं ।
 अमृताय । सोम । दिवि । श्रवांसि । उत्ऽवतमानि । धिष्व ॥१८॥ या ।
 ते । घामानि । हविषा । यजन्ति । ता । ते । विश्वा । परिऽभूः । अस्तु ।
 यज्ञम् । गयऽस्फानः । प्रऽतरणः । सुऽवीरः । अवीरऽहा । प्र । चर ।
 सोम । दुर्यान् ॥१९॥ सोमः । घेनुम् । सोमः । अर्वन्तम् । आशुम् ।
 सोमः । वीरम् । कर्मण्यम् । ददाति । सदन्यम् । विदध्यम् । समेयम् ।
 पितुऽश्रवणम् । यः । ददाशत् । असौ ॥२०॥ अपाऽहळम् । युवऽसु ।
 पृतनासु । परिम् । स्वऽसाम् । अप्ताम् । वृजनस्य । गोपाम् । मरेपुऽजाम् ।
 सुऽश्रित्विम् । सुऽभ्रवसम् । जयन्तम् । त्वाम् । अर्तु । मदेम । सोम ॥२१॥

त्वम् । इ॒माः । ओ॒ष॒धीः । सो॒म । वि॒श्व॑ः । त्वम् । अ॒पः । अ॒ज॒न॒यः ।
 त्वम् । गाः । त्वम् । आ । त॒त॒न्थ । उ॒रु । अ॒न्त॒रि॒क्षम् । त्वम् । ज्यो॒ति॒षा ।
 वि । त॒मः । व॒व॒र्थ ॥२२॥ दे॒वे॒न । नः । म॒न॒सा । दे॒व । सो॒म । रा॒यः ।
 भा॒गम् । स॒ह॒सा॒ऽव॒न् । अ॒भि । यु॒ष्य । मा । त्वा । आ । त॒न॒त् । ई॒शि॒षे ।
 वी॒र्य॑स्य । उ॒भ॒ये॑भ्यः । प्र । चि॒क्कि॒त्स । गो॒ऽई॒ष्टौ ॥२३॥

I. 92.

ए॒ताः । ऊँ इति॑ । त्याः । उ॒ष॒सः । के॒तु॒म् । अ॒क्र॒त । पू॒र्वे । अ॒र्धे ।
 र॒ज॒सः । भा॒नु॒म् । अ॒ञ्ज॒ते । निः॒ऽकृ॒ण्व॒नाः । आ॒यु॒धा॒नि॒ऽइ॒व । धृ॒ष्ण॒वः ।
 प्र॒ति । गा॒वः । अ॒रु॒षीः । य॒न्ति॑ । मा॒तरः॑ ॥१॥ उ॒त् । अ॒प॒स॒न् । अ॒रु॒णाः ।
 भा॒न॒वः । वृ॒था । सु॒ऽआ॒यु॒जः । अ॒रु॒षीः । गाः । अ॒यु॒क्ष॒त । अ॒क्र॒न् । उ॒ष॒सः ।
 व॒यु॒ना॒नि । पू॒र्व॒ऽथा । रु॒श॒न्त॒म् । भा॒नु॒म् । अ॒रु॒षीः । अ॒शि॒श्रु॒युः ॥२॥
 अ॒र्च॑न्ति । ना॒रीः । अ॒प॒सः । न । वि॒ष्टि॒ऽभिः । स॒मा॒ने॒न । यो॒ज॒ने॒न । आ ।
 प॒रा॒ऽव॒तः । इ॒ष॒म् । व॒ह॒न्तीः । सु॒ऽकृ॒ते । सु॒ऽदा॒न॒वे । वि॒श्वा । इ॒त् । अ॒ह ।
 य॒ज॑मानाय । सु॒न्व॒ते ॥३॥ अ॒धि । पे॒शा॑सि । व॒प॒ते । नृ॒तूः॒ऽइ॒व । अ॒प ।
 ऊ॒र्ण॒ते । व॒क्षः । उ॒स्रा॒ऽइ॒व । ब॒र्ज॑हम् । ज्यो॒तिः । वि॒श्व॑स्मै । भु॒व॑नाय ।
 कृ॒ण्व॒ती । गा॒वः । न । व॒ज॒म् । वि । उ॒षाः । आ॒व॒रि॒त्या॒वः । त॒मः ॥४॥
 प्र॒ति । अ॒र्चिः । रु॒श॑त् । अ॒स्याः । अ॒द॒शि॑ । वि । ति॒ष्ठ॒ते । बा॒ध॒ते ।
 कृ॒ष्ण॒म् । अ॒भ्व॑म् । स्व॒रु॑म् । न । पे॒शः । वि॒द॒थे॑षु । अ॒ञ्ज॒न् । चि॒त्र॒म् ।
 दि॒वः । दु॒हि॒ता । भा॒नु॒म् । अ॒श्रे॒त् ॥५॥ अ॒ता॒रि॒ष्म । त॒म॑सः । पा॒र॒म् ।
 अ॒स्य । उ॒षाः । उ॒च्छ॒न्ती॑ । व॒यु॒ना । कृ॒णो॒ति । श्रि॒ये । छ॒न्दः । न ।
 स्म॒य॒ते । वि॒ऽभा॒ती । सु॒ऽप्र॒ती॒का । सौ॒म॒न॒सा॒य । अ॒जी॒ग॒रि॒ति ॥६॥
 भा॒स्व॑ती । ने॒त्री । स॒नृ॒ता॑नाम् । दि॒वः । स्त॒वे । दु॒हि॒ता । गो॒त॑मेभिः ।

प्रजाऽवतः । नृऽवतः । अश्वऽनुष्यान् । उपः । गोऽअग्रान् । उप ।
 मासि । वाजान् ॥७॥ उपः । तम् । अश्याम् । यशसम् । सुऽवीरम् ।
 दासऽप्रवर्गम् । रथिम् । अश्वऽनुष्यम् । सुऽदंससा । श्रवसा । या ।
 विऽमासि । वाजऽप्रसूता । सुऽभगे । बृहन्तम् ॥८॥ विश्वानि । देवी ।
 श्रवना । अमिऽचक्ष्य । प्रतीची । चक्षुः । उर्विया । वि । माति ।
 विश्वम् । जीवम् । चरसे । बोधयन्ती । विश्वस्य । वाचम् । अविदत् ।
 मनायोः ॥९॥ पुनऽपुनः । जायमाना । पुराणी । समानम् । वर्षम् ।
 अमि । शुम्भमाना । श्वघ्नीऽईव । कृत्नुः । विजः । आऽमिनाना । मर्व-
 स्य । देवी । जरयन्ती । आयुः ॥१०॥ विऽऊर्ष्वती । दिवः । अन्तान् ।
 अबोधि । अप । स्वसारम् । सनुतः । युयोति । प्रऽमिनती । मनुष्या ।
 युगानि । योषा । जारस्य । चर्चसा । वि । माति ॥११॥ पशून् । न ।
 चित्रा । सुऽभगा । प्रधाना । सिन्धुः । न । शोदः । उर्विया । वि ।
 अश्वत् । अमिनती । दैव्यानि । व्रतानि । सूर्यस्य । चेति । रश्मिऽभिः ।
 दशाना ॥१२॥ उपः । तत् । चित्रम् । आ । मर । अस्मर्यम् ।
 वाजिनीऽवति । येन । तोकम् । च । तनयम् । च । घामहे ॥१३॥
 उपः । अद्य । इह । गोऽमति । अश्वऽवति । विमाऽवरि । रेवत् ।
 अस्मे हति । वि । उच्छ । स्रुताऽवति ॥१४॥ युक्ष्व । हि । वाजिनी-
 ऽवति । अश्वान् । अद्य । अरुष्यान् । उपः । अर्थ । नः । विश्वा ।
 सौमगानि । आ । वह ॥१५॥ अश्विना । वतिः । अस्मत् । आ ।
 गोऽमत् । दस्त्रा । हिरण्यऽवत् । अर्वाक् । रथम् । सऽमनसा । नि ।
 यच्छतम् ॥१६॥ यौ । इत्या । श्लोकम् । आ । दिवः । ज्योतिः ।
 जनाय । चक्रयुः । आ । नः । ऊर्जम् । वहतम् । अश्विना । युवम्

॥१७॥ आ । इह । देवा । मयःऽभुवा । दसा । हिरण्यवर्तनी इति
हिरण्यऽवर्तनी । उपःऽबुधः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥१८॥

I. 93.

अग्नीषोमौ । इमम् । सु । मे । शृणुतम् । वृषणा । हवम् । प्रति ।
सुऽउक्कानि । हर्यतम् । भवतम् । दाशुषे । मयः ॥१॥ अग्नीषोमा । यः ।
अद्य । वाम् । इदम् । वचः । सपर्यति । तस्मै । धत्तम् । सुऽवीर्यम् ।
गवाम् । षोषम् । सुऽअश्व्यम् ॥२॥ अग्नीषोमा । यः । आऽहुतिम् ।
यः । वाम् । दाशात् । हविःऽकृतिम् । सः । प्रऽजया । सुऽवीर्यम् ।
विश्वम् । आयुः । विः । अश्ववत् ॥३॥ अग्नीषोमा । चेति । तत् ।
वीर्यम् । वाम् । यत् । अमुष्णीतम् । अवसम् । पणिम् । गाः । अव ।
अतिरतम् । वृस्यस्य । शेषः । अविन्दतम् । ज्योतिः । एकम् । बहु-
भ्यः ॥४॥ युवम् । एतानि । दिवि । रोचनानि । अग्निः । च । सोम ।
सकृत् इति सऽकृत् । अधत्तम् । युवम् । सिन्धून् । अभिऽशस्तेः । अव-
घात् । अग्नीषोमौ । अमुञ्चतम् । गृभीतान् ॥५॥ आ । अन्यम् । दिवः ।
मातरिश्वा । जभार । अमथनात् । अन्यम् । परि । श्येनः । अद्रेः ।
अग्नीषोमा । ब्रह्मणा । ववृधाना । उरुम् । यज्ञाय । चक्रथुः । ऊँ इति ।
लोकम् ॥६॥ अग्नीषोमा । हविषः । प्रऽस्थितस्य । वीतम् । हर्यतम् ।
वृषणा । जुषेथाम् । सुऽशर्माणा । सुऽअवसा । हि । भूतम् । अथ । धत्तम् ।
यजमानाय । शम् । योः ॥७॥ यः । अग्नीषोमा । हविषा । सपर्यात् । देवद्रीचा ।
मनसा । यः । घृतेन । तस्य । व्रतम् । रक्षतम् । पातम् । अंहसः । विशे ।
जनाय । महि । शर्म । यच्छतम् ॥८॥ अग्नीषोमा । सऽवेदसा । सहृती
इति । सऽहृती । वनतम् । गिरः । सम् । देवऽत्रा । बभूवथुः ॥९॥ अग्नी-

पोमौ । अनेन । वाम् । यः । वाम् । घृतेन । दाशति । तस्मै । दीदयत्म् ।
 घृहत् ॥१०॥ अग्नीपोमौ । इमानि । नः । युवम् । हव्या । जुजोपत्म् । आ ।
 यात्म् । उप । नः । सत्वा ॥११॥ अग्नीपोमा । पिपृत्म् । अर्वतः । नः ।
 आ । प्यायन्ताम् । उस्त्रियाः । हव्यऽसृदः । असे इति । बलानि । मघ-
 वत्ऽसु । घचम् । कृणुत्म् । नः । अष्वरम् । श्रुष्टिऽमन्तम् ॥१२॥

I 94

इमम् । स्तोमम् । अर्हते । जातऽवेदसे । रथम्ऽइव । सम् । महेम ।
 मनीषया । मद्रा । हि । नः । प्रऽमतिः । अस्य । सम्ऽसदि । अग्ने ।
 सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । त्वं ॥१॥ यस्मै । त्वम् । आऽप्यजसे ।
 सः । साधति । अनर्वा । क्षेति । दधते । सुऽवीर्यम् । सः । तूताव । न ।
 एनम् । अश्नोति । अहतिः । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । त्वं
 ॥२॥ शुक्रेम । त्वा । सम्ऽइधम् । साधय । धियः । त्वे इति । देवा ।
 हविः । अदन्ति । आऽहुतम् । त्वम् । आदित्यान् । आ । वह । तान् ।
 हि । उश्मसि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । त्वं ॥३॥ म-
 राम । इधम् । कृण्वाम । हवीषि । ते । चितर्यन्त । पर्वणाऽपर्वणा ।
 वयम् । जीवातवे । प्रऽतरम् । साधय । धियः । अग्ने । सख्ये । मा ।
 रिपाम् । वयम् । त्वं ॥४॥ विशाम् । गोपाः । अस्य । चरन्ति । जन्त-
 वः । द्विऽपत् । च । यत् । उत । चतुऽपत् । अक्तुऽमि । चित्र ।
 प्रऽकेत । उपम । महान् । असि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । व-
 यम् । त्वं ॥५॥ त्वम् । अघ्वर्यु । उत । होता । असि । पूर्य । प्रऽ-
 शास्ता । पोता । जनुपा । पुरऽहित । विश्वा । विद्वान् । आत्विज्या ।
 धीर । पुष्यसि । अग्ने । सख्ये । मा । रिपाम् । वयम् । त्वं ॥६॥ य ।

वि॒श्व॒तः । सु॒ऽप्र॒ती॒कः । स॒ऽदृ॒ङ् । अ॒सि॒ । दू॒रे । चि॒त् । सन् । त॒ळि॒त्-
 इ॒व । अ॒ति॒ । रो॒च॒से । रा॒त्र्याः । चि॒त् । अ॒न्धः । अ॒ति॒ । दे॒व । प॒श्य॒सि॒ ।
 अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥७॥ पू॒र्वः । दे॒वाः । भ॒व-
 तु॒ । सु॒न्व॒तः । रथे॑ । अ॒स्माक॑म् । शं॒सः । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । दुः॒ऽध्व्यः ।
 तत् । आ । जा॒नी॒त । उ॒त । पु॒ष्य॒त । व॒चः । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा ।
 रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥८॥ व॒धैः । दुः॒ऽशं॑सान् । अप॑ । दुः॒ऽध्व्यः ।
 ज॒हि॒ । दू॒रे । वा । ये । अ॒न्ति॒ । वा । के॒ । चि॒त् । अ॒त्रि॒णः । अथ॑ । य॒ज्ञा-
 र्य॑ । गृ॒ण॒ते । सु॒ऽग॒म् । कृ॒धि॒ । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा । रि॒षाम् । व॒यम् ।
 तव॑ ॥९॥ यत् । अ॒यु॒क्थाः । अ॒रु॒षा । रो॒हि॒ता । रथे॑ । वा॒त॑ऽजू॒ता ।
 वृ॒ष॒भ॒स्य॑ऽइ॒व । ते । र॒वः । आ॒त् । इ॒न्व॒सि॒ । व॒नि॒नः । धू॒म॑ऽके॒तु॒ना ।
 अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥१०॥ अ॒ध॒ । स्व॒ना॒त् ।
 उ॒त । वि॒भ्युः । प॒त॒त्रि॒णः । द्र॒प्साः । यत् । ते । य॒व॒स॑ऽअ॒दः । वि॒ । अ-
 स्थि॒रन् । सु॒ऽग॒म् । तत् । ते । ता॒व॒के॒भ्यः । रथे॑भ्यः । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ ।
 मा । रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥११॥ अ॒यम् । मि॒त्र॒स्य॑ । व॒रु॑ण॒स्य॑ । धा॒र्य॑से ।
 अ॒व॒ऽया॒ताम् । म॒रु॒ता॑म् । हे॒ळः । अ॒द्भु॑तः । मृ॒ळ । सु॒ । नः । भू॒तु॑ । ए-
 षाम् । म॒नः । पु॒नः । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥१२॥
 दे॒वः । दे॒वा॒ना॑म् । अ॒सि॒ । मि॒त्रः । अ॒द्भु॑तः । व॒सुः । व॒सू॑नाम् । अ॒सि॒ ।
 चा॒रुः । अ॒ध्व॒रे । श॒र्म॑न् । स्या॒म् । तव॑ । स॒प्र॒थः॑ऽत॒मे । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा ।
 रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥१३॥ तत् । ते । भ॒द्रम् । यत् । स॒म्॑ऽइ॒द्धः । स्वे ।
 द॒मै॑ । सो॒म॑ऽआ॒हु॒तः । ज॒र॑से । मृ॒ळ॒य॒त्॑ऽत॒मः । द॒धा॑सि॒ । र॒त्न॑म् । द्र॒वि॒णम् ।
 च । दा॒शु॒षे॑ । अ॒ग्ने॒ । स॒ख्ये॒ । मा । रि॒षाम् । व॒यम् । तव॑ ॥१४॥ य-
 सै॑ । त्वम् । सु॒ऽद्र॒वि॒णः । द॒दा॑शः । अ॒ना॒गाः॑ऽत्वम् । अ॒दि॒ते॒ । स॒र्व॑ऽता-

ता । यम् । म॒द्रेण॑ । शर्वसा । चो॒दया॑सि । प्र॒जाऽर्व॑ता । रा॒घसा॑ । ते ।
 स्या॒म ॥१५॥ सः । त्वम् । अ॒ग्ने । सौ॒म॒गऽत्व॑स्य । वि॒द्वान् । अ॒सा॒र्कम् ।
 आ॒र्युः । प्र । ति॒र । इ॒ह । दे॒व । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्ता॑म् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त् । द्यौः ॥१६॥

I 95

द्वे इति । विरूपे इति विरूपे । चरतः । स्वर्णे इति सुऽअर्थे । अन्या-
 ऽअन्या । वत्सम् । उप । घापयेते इति । हरिः । अन्यस्याम् । भवति ।
 स्वघाऽवान् । शुक्रः । अन्यस्याम् । दृशे । सुऽवर्चीः ॥१॥ दश । इमम् ।
 त्वष्टुः । जनयन्त । गर्भम् । अतन्द्रास । युवतयः । विऽमृत्रम् । तिग्मऽ-
 अनीकम् । स्वऽयशसम् । जनेषु । विऽरोचमानम् । परि । सीम् । नय-
 न्ति ॥२॥ ग्रीणि । जाना । परि । भूयन्ति । अस्व । समुद्रे । एकम् । दिवि ।
 एकम् । अप्सु । पूर्वाम् । अनु । प्र । दिशम् । पार्थिवानाम् । ऋत्न ।
 प्रऽशासत् । वि । द्यौ । अनुष्टु ॥३॥ कः । इमम् । वः । निप्यम् । आ ।
 चिकेत । वत्सः । मातृः । जनयत । स्वधर्मिः । बह्वीनाम् । गर्भः । अप-
 साम् । उपऽस्यात् । महान् । कविः । निः । चरति । स्वघाऽवान् ॥४॥
 आविऽत्यः । वर्धते । चारुः । आसु । जिज्ञानाम् । ऊर्ध्वः । स्वऽयशाः ।
 उपऽस्ये । उमे इति । त्वष्टुः । वि॒म्य॒तुः । जा॒र्य॑मानात् । प्र॒ती॒ची इति ।
 सि॒हम् । प्रति । जो॒प॒ये॒ते इति ॥५॥ उमे इति । म॒द्रे इति । जो॒प॒ये॒ते
 इति । न । मेने इति । गावः । न । वा॒श्वाः । उप । त॒स्युः । ए॒वै ।
 सः । द॒द्या॑णाम् । द॒क्षे॑ऽपतिः । ब॒भू॒व । अ॒ञ्ज॒न्ति । यम् । द॒क्षि॒ण॒त॒ ।
 ह॒विः॑ऽर्भिः ॥६॥ उ॒त् । य॒य॒मी॒ति । स॒षि॒ता॑ऽव । घा॒ह इति । उ॒मे इति ।
 सि॒चौ । य॒त॒ते । मी॒मः । अ॒ञ्ज॒न् । उ॒त् । शु॒क्रम् । अ॒र्कम् । अ॒ज॒ते ।

सि॒म॒सात् । न॒वा । मा॒तृ॒ऽभ्यः । व॒स॒ना । ज॒हा॒ति ॥७॥ त्वे॒ष॒म् । रू॒प॒म् ।
 कृ॒णु॒ते । उ॒त्॒ऽर्त्तर॒म् । यत् । स॒म्॒ऽपृ॒श्चानः । स॒र्द॒ने । गो॒भिः । अ॒त्॒ऽभिः ।
 क॒विः । बु॒ध॒म् । परि॑ । म॒मृ॒ज्य॒ते । धीः । सा । दे॒व॒ऽता॒ता । स॒म्॒ऽइ॒तिः ।
 व॒धू॒व ॥८॥ उ॒रु । ते । ज॒यः । परि॑ । ए॒ति । बु॒ध॒म् । वि॒ऽरो॒च॒मान॒म् ।
 म॒हि॒ष॒स्य॑ । धाम॑ । वि॒श्वे॑भिः । अ॒ग्ने । स्व॒य॑शः॒ऽभिः । इ॒द्धः । अ॒द॒ब्धे-
 भिः । पा॒यु॒ऽभिः । पा॒हि । अ॒स्मान् ॥९॥ ध॒न्व॒न् । स्रो॑तः । कृ॒णु॒ते ।
 गा॒तु॒म् । ऊ॒र्मि॒म् । शु॒क्रैः । ऊ॒र्मि॑ऽभिः । अ॒भि । न॒क्ष॒ति । क्षा॒म् । वि॒श्वा ।
 स॒ना॒नि । ज॒ठ॒रे॑षु । ध॒त्ते । अ॒न्तः । न॒वा॒सु । च॒र॒ति । प्र॒ऽसू॒षु ॥१०॥
 ए॒व । नः । अ॒ग्ने । स॒म्॒ऽइ॒धा । वृ॒धा॒नः । रे॒वत् । पा॒व॒क । श्र॒व॒से । वि ।
 आ॒हि । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॑णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः ।
 पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥११॥

I. 96.

सः । प्र॒त्न॑ऽथा । स॒ह॒सा । जा॒य॒मा॒नः । स॒द्यः । का॒व्या॑नि । व॒ट् ।
 अ॒ध॒त्त । वि॒श्वा । आ॒पः । च । मि॒त्र॒म् । धि॒ष॒णा । च । सा॒ध॒न् । दे॒वाः ।
 अ॒ग्नि॒म् । धा॒र॒य॒न् । द्र॒वि॒णः॒ऽदाम् ॥१॥ सः । पू॒र्व॒या । नि॒ऽवि॒दा ।
 क॒व्य॒ता । आ॒योः । इ॒माः । प्र॒जाः । अ॒ज॒न॒यत् । म॒नू॒ना॒म् । वि॒व-
 स्व॑ता । च॒क्ष॑सा । द्या॒म् । अ॒पः । च । दे॒वाः । अ॒ग्नि॒म् । धा॒र॒य॒न् ।
 द्र॒वि॒णः॒ऽदाम् ॥२॥ त॒म् । ई॒ळ॒त । प्र॒थ॒म॒म् । य॒ज्ञ॒ऽसा॒ध॒म् । वि॒शः ।
 आ॒रीः । आ॒ऽहु॑त॒म् । ऋ॒ञ्ज॒सा॒न॒म् । ऊ॒र्जः । पु॒त्र॒म् । भ॒र॒त॒म् । सृ॒प्र॒ऽ-
 दा॑नु॒म् । दे॒वाः । अ॒ग्नि॒म् । धा॒र॒य॒न् । द्र॒वि॒णः॒ऽदाम् ॥३॥ सः । मा॒त-
 रि॒श्वा । पु॒रु॒वा॒र॑ऽपु॒ष्टिः । वि॒दत् । गा॒तु॒म् । त॒न॒या॒य । स्वः॒ऽवि॒त् ।
 वि॒शाम् । गो॒पाः । ज॒नि॒ता । रो॒द॑स्योः । दे॒वाः । अ॒ग्नि॒म् । धा॒र॒य॒न् ।

द्रविणःऽदाम् ॥४॥ नक्तोपसा । वर्णम् । आमेम्यानि इत्याऽमेम्यानि । घापयैते
 इति । शिशुम् । एकम् । समीची इति सम्ऽईची । घावाघामा । रुक्म* ।
 अन्तः । वि । माति । देवाः । अभिम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥५॥
 रायः । बुधः । सम्ऽगमनः । वसूनाम् । यज्ञस्य । केतुः । मन्मऽसा-
 धनः । धेरिति वेः । अमृतऽत्वम् । रक्षमाणासः । एनम् । देवाः ।
 अभिम् । धारयन् । द्रविणःऽदाम् ॥६॥ नु । च । पुरा । च । सदनम् ।
 रयीणाम् । जातस्य । च । जायमानस्य । च । क्षाम् । सतः । च ।
 गोपाम् । भवतः । च । भूरैः । देवाः । अभिम् । धारयन् । द्रविणः-
 ऽदाम् ॥७॥ द्रविणःऽदाः । द्रविणसः । तुरस्य । द्रविणःऽदाः । सर्न-
 रस्य । प्र । यसत् । द्रविणःऽदाः । वीरऽर्वतीम् । हर्षम् । नः । द्रविणः-
 ऽदाः । रासते । दीर्घम् । आयुः ॥८॥ एव । नः । अग्ने । सम्ऽर्घा ।
 घृघानः । रेवत् । पावक । श्रवसे । वि । माहि । तत् । नः । मित्र* ।
 वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौ* ॥९॥

अर्प । नः । शोशुचत् । अघम् । अग्ने । शुशुग्धि । आ । रयिम् ।
 अर्प । नः । शोशुचत् । अघम् ॥१॥ सुऽचेत्रिया । सुगातुऽया । वसु-
 ऽया । च । यजामहे । अर्प । नः । शोशुचत् । अघम् ॥२॥ प्र । यत् ।
 मन्दिष्ठः । एपाम् । प्र । अस्माकास* । च । सूर्य* । अर्प । न ।
 शोशुचत् । अघम् ॥३॥ प्र । यत् । ते । अग्ने । सूर्य* । जायैमहि । प्र ।
 ते । वयम् । अर्प । न* । शोशुचत् । अघम् ॥४॥ प्र । यत् । अग्ने ।
 सहस्वतः । विश्वतः । यन्ति । मानवः । अर्प । न* । शोशुचत् ।
 अघम् ॥५॥ त्वम् । हि । विश्वतःऽष्टुस्र । विश्वत* । परिऽभू* । अस्ति ।

अ॒स्ति॒ । अ॒र्ष॒ । नः॒ । शो॒शु॒चत् । अ॒वम् ॥६॥ द्वि॒षः॒ । नः॒ । वि॒श्व॒तः॒ऽमु॒ख॒ ।
 अ॒ति॒ । ना॒वाऽइ॒व । पा॒र॒य॒ । अ॒र्ष॒ । नः॒ । शो॒शु॒चत् । अ॒वम् ॥७॥ सः॒ । नः॒ ।
 सि॒न्धु॒म्ऽइ॒व । ना॒व॒या॒ । अ॒ति॒ । प॒र्ष॒ । स्व॒स्त॒र्ये॒ । अ॒र्ष॒ । नः॒ । शो॒शु॒चत् ।
 अ॒वम् ॥८॥

I. 98.

वै॒श्वान॒र॒स्य॒ । सु॒ऽस॒तौ । स्या॒म॒ । रा॒जा॒ । हि॒ । क॒म् । भु॒व॒ना॒ना॒म् ।
 अ॒भिऽश्रीः॒ । इ॒तः॒ । जा॒तः॒ । वि॒श्व॒म् । इ॒दम् । वि॒ । च॒ष्टे॒ । वै॒श्वान॒रः॒ । य॒त॒ते॒ ।
 सूर्ये॒ण ॥१॥ पृ॒ष्टः॒ । दि॒वि॒ । पृ॒ष्टः॒ । अ॒ग्निः॒ । पृ॒थि॒व्या॒म् । पृ॒ष्टः॒ । वि॒श्वाः॒ ।
 औ॒ष॒धीः॒ । आ॒ । वि॒वेश॒ । वै॒श्वान॒रः॒ । स॒ह॒सा॒ । पृ॒ष्टः॒ । अ॒ग्निः॒ । सः॒ ।
 नः॒ । दि॒वा॒ । सः॒ । रि॒षः॒ । पा॒तु॒ । न॒क्त॒म् ॥२॥ वै॒श्वान॒र॒ । त॒र्व॒ । तत् ।
 स॒त्य॒म् । अ॒स्तु॒ । अ॒स्मान् । रा॒यः॒ । म॒घऽवा॒नः॒ । स॒च॒न्ता॒म् । तत् । नः॒ ।
 मि॒त्रः॒ । व॒रु॒णः॒ । म॒म॒ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः॒ । सि॒न्धुः॒ । पृ॒थि॒वी॒ । उ॒त् । द्यौः ॥३॥

I. 99.

जा॒तऽवे॒द॒से॒ । सु॒न॒वा॒म् । सो॒म॒म् । अ॒रा॒ति॒ऽय॒तः॒ । नि॒ । द॒हा॒ति॒ ।
 वे॒दः॒ । सः॒ । नः॒ । प॒र्ष॒त् । अ॒ति॒ । दुः॒गा॒नि॒ । वि॒श्वा॒ । ना॒वाऽइ॒व ।
 सि॒न्धु॒म् । दुः॒ऽइ॒ता॒ । अ॒ति॒ । अ॒ग्निः॒ ॥१॥

I. 100.

सः॒ । यः॒ । वृ॒षा॒ । वृ॒ष्ण॒र्ये॒भिः॒ । स॒म्ऽऔ॒काः॒ । म॒हः॒ । दि॒वः॒ ।
 पृ॒थि॒व्याः॒ । च॒ । स॒म्ऽरा॒ट् । स॒ती॒न॒ऽस॒त्वा॒ । ह॒व्यः॒ । भ॒रे॒षु॒ । म॒रु॒त्वान् ।
 नः॒ । भ॒व॒तु॒ । इ॒न्द्रः॒ । ऊ॒ती ॥१॥ य॒स्य॒ । अ॒ना॒प्तः॒ । सूर्ये॒स्य॒ऽइ॒व । या॒मः॒ ।
 भ॒रे॒ऽभ॒रे॒ । वृ॒त्र॒ऽहा॒ । शु॒ष्मः॒ । अ॒स्ति॒ । वृ॒ष॒न्ऽत॒सः॒ । स॒खि॒ऽभिः॒ ।
 स्वे॒भिः॒ । ए॒वैः॒ । म॒रु॒त्वान् । नः॒ । भ॒व॒तु॒ । इ॒न्द्रः॒ । ऊ॒ती ॥२॥ दि॒वः॒ ।

नः । यस्य । रेतसः । दुर्घानाः । पन्थासः । यन्ति । श्वसा । अर्परिऽहताः ।
 त्रत्ऽद्वैपाः । ससहिः । पौंस्येभिः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः ।
 ऊती ॥३॥ सः । अङ्गिरःऽभिः । अङ्गिरःऽतमः । भूत् । घृपा । घृप-
 ऽभिः । सखिऽभिः । सखा । सन् । अग्निऽभिः । अग्नी । गातुऽभिः ।
 ज्येष्ठः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥४॥ सः । सूनु-
 ऽभिः । न । रुद्रेभिः । ऋम्वा । नृऽसक्षे । ससहान् । अमित्रान् ।
 सऽनीळेभिः । श्रवस्यानि । तूर्वेन् । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः ।
 ऊती ॥५॥ सः । मनुऽमीः । सऽमर्दनस्य । कर्ता । अस्माकैभिः ।
 नृऽभिः । सूर्यम् । सन्त् । अस्मिन् । अहन् । सत्ऽर्पतिः । पुरुऽहृतः ।
 मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥६॥ तम् । ऊतय । रणयन् । शूर-
 ऽसातौ । तम् । क्षेमस्य । क्षितयः । कृण्वत् । त्राम् । सः । विश्वस्य । करुणस्य ।
 ईशे । एकः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥७॥ तम् ।
 अप्सन्त । श्वसः । उत्ऽसवेपु । नरः । नरम् । अवंसे । तम् । घनाय ।
 सः । अन्धे । चित् । तमासि । ज्योतिः । विदत् । मरुत्वान् । नः । भवतु ।
 इन्द्रः । ऊती ॥८॥ सः । सव्येन । यमति । वार्षतः । चित् । सः ।
 दक्षिणे । सम्ऽगृमीता । कृतानि । सः । कीरिणा । चित् । सनिता ।
 घनानि । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥९॥ सः । ग्रामेभिः ।
 सनिता । सः । रथेभिः । विदे । विश्वामिः । कृष्टिऽभिः । नु । अद्य ।
 सः । पौंस्येभिः । अमिऽभूः । अशस्तीः । मरुत्वान् । नः । भवतु ।
 इन्द्रः । ऊती ॥१०॥ सः । जामिऽभिः । यत् । सम्ऽअजाति । मीळ्हे ।
 अजामिऽभिः । वा । पुरुऽहृतः । एवै । अपाम् । तोकस्य । तर्नयस्य ।
 जेपे । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥११॥ स । वज्रऽभृत् ।

दस्युऽहा । भीमः । उग्रः । सहस्रऽचेताः । शतऽनीथः । ऋभ्वा । चम्रीपः ।
 नः । शर्वसा । पाञ्चऽजन्यः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१२॥
 तस्य । वज्रः । क्रन्दति । स्मत् । स्वऽसाः । दिवः । न । त्वेषः । स्वथः ।
 शिमीऽवान् । तम् । सचन्ते । सनयः । तम् । धनानि । मरुत्वान् । नः ।
 भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१३॥ यस्य । अजस्रम् । शर्वसा । मानम् ।
 उक्थम् । परिऽभुजत् । रोदसी इति । विश्वतः । सीम् । सः । पारिषत् ।
 क्रतुऽभिः । मन्दसानः । मरुत्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१४॥
 न । यस्य । देवाः । देवता । न । मर्ताः । आपः । चन । शर्वसः ।
 अन्तम् । आपुः । सः । प्रऽरिक्ता । त्वक्षसा । क्षमः । दिवः । च । मरु-
 त्वान् । नः । भवतु । इन्द्रः । ऊती ॥१५॥ रोहित् । श्यावा । सुमत्ऽअंशुः ।
 ललामीः । द्यक्षा । राये । ऋज्रऽअश्वस्य । वृषण्ऽवन्तम् । विभ्रती । धूऽसु ।
 रथम् । मन्द्रा । चिकेत । नाहुषीषु । विन्तु ॥१६॥ एतत् । त्यत् । ते । इन्द्र ।
 वृष्णै । उक्थम् । वार्षागिराः । अभि । गृणन्ति । राधः । ऋज्रऽअश्वः ।
 प्रष्टिऽभिः । अम्बरीषः । सहऽदेवः । भयमानः । सुऽराधाः ॥१७॥
 दस्युन् । शिम्युन् । च । पुरुऽहूतः । एवैः । हत्वा । पृथिव्याम् । शर्वा ।
 नि । बर्हीत् । सनत् । क्षेत्रम् । सखिऽभिः । श्वित्नेभिः । सनत् । सूर्यम् ।
 सनत् । अपः । सुऽवज्रः ॥१८॥ विश्वाहा । इन्द्रः । अधिऽवक्ता । नः ।
 अस्तु । अपरिऽहृताः । सनुयाम् । वाजम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः ।
 ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥१९॥

प्र । मन्दिने । पितुऽमत् । अर्चत । वचः । यः । कृष्णऽगर्भाः ।
 निऽअहन् । ऋजिश्चना । अवसर्वः । वृषणम् । वज्रऽदक्षिणम् । मरु-

त्वन्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥१॥ यः । वि॒ऽअ॒सम् । ज॒हृ॒पा॒णे॒न॑ । म॒न्यु-
 ना॑ । यः । ग॒म्भ॒रम् । यः । अ॒ह॒न् । पि॒पु॒म् । अ॒व॒तम् । इ॒न्द्रः । यः । शु-
 ष्ण॑म् । अ॒शु॒षम् । नि । अ॒घृ॒णक् । म॒रु॒त्त्व॒न्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥२॥
 य॒स्य॑ । धा॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । पो॒स्य॑म् । म॒हत् । य॒स्य॑ । व्र॒ते । व॒रु॒णः । य॒स्य॑ ।
 सूर्यः॑ । य॒स्य॑ । इ॒न्द्र॒स्य॑ । सि॒न्ध॒वः । स॒ञ्च॒ति॑ । व्र॒तम् । म॒रु॒त्त्व॒न्तम् । स॒-
 र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥३॥ यः । अ॒श्व॒ाना॑म् । यः । ग॒वा॑म् । गो॒ऽप॒ति॑ ।
 व॒गी । य॑ । आ॒रि॒त॑ । क॒र्म॒णि॒ऽक॒र्म॒णि॑ । स्थि॒रः । वी॒लोः । चि॒त् । इ॒न्द्रः ।
 य॑ । अ॒सु॒न्व॒तः । व॒ध॑ । म॒रु॒त्त्व॒न्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥४॥ यः ।
 वि॒श्व॒स्य॑ । ज॒र्ग॒त॑ । ग्रा॒ण॒तः । प॒ति॑ । यः । वृ॒ह॒णै॑ । प्र॒थ॒मः । गाः ।
 अ॒वि॒न्द॒त् । इ॒न्द्रः । यः । द॒स्य॑न् । अ॒ध॒रान् । अ॒व॒ऽअ॒ति॒र॒त् । म॒रु॒त्त्व॒-
 न्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥५॥ यः । शू॒र॑भिः । ह॒व्यः । यः । च । मी॒-
 रु॒ऽभिः॑ । यः । धा॒र्व॒त्ऽभिः॑ । ह॒य॒तै॑ । यः । च । जि॒ग्यु॒ऽभिः॑ । इ॒न्द्र॑म् ।
 यम् । वि॒श्व॒ा । भु॒व॒ना । अ॒भि । स॒म्ऽद॒धु॑ । म॒रु॒त्त्व॒न्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ ।
 ह॒वाम॒हे ॥६॥ रु॒द्रा॒णा॑म् । ए॒ति॑ । प्र॒ऽदि॒शा॑ । वि॒ऽच॒क्ष॒णः । रु॒द्रे॑भिः ।
 यो॒पा॑ । त॒नु॒ते॑ । पृ॒थु॑ । अ॒र्यः॑ । इ॒न्द्र॑म् । म॒नी॒पा॑ । अ॒भि । अ॒र्च॒ति॑ ।
 श्रु॒तम् । म॒रु॒त्त्व॒न्तम् । स॒र॒न्या॒र्य॑ । ह॒वाम॒हे ॥७॥ यत् । वा । म॒रु॒त्वः॑ । प॒र॒मे॑ ।
 स॒घ॒ऽस्ये॑ । यत् । वा । अ॒व॒मे॑ । शृ॒ज॒ने॑ । मा॒द॒य॒सि॑ । अ॒र्तः । आ । या॒हि॑ ।
 अ॒ध्व॒रम् । नः॑ । अ॒च्छ॑ । त्वा॒ऽया॑ । ह॒विः॑ । च॒क्र॒म॑ । स॒त्य॒ऽप्रा॒घः ॥८॥
 त्वा॒ऽया॑ । इ॒न्द्र॑ । सो॒म॑म् । सु॒सु॒म॑ । सु॒ऽद॒ध॑ । त्वा॒ऽया॑ । ह॒विः॑ । च॒क्र॒म॑ ।
 वृ॒क्ष॒ऽवा॒ह॑ । अ॒र्घ॑ । नि॒यु॒त्वः॑ । स॒ऽर्ग॒ण॑ । म॒रु॒त्ऽभिः॑ । अ॒सि॒न् । य॒ज्ञे॑ ।
 च॒र्हि॒षि॑ । मा॒द॒य॒स्व ॥९॥ मा॒द॒य॒स्व॑ । हरि॑ऽभिः । ये । ते॒ इ॒न्द्र॑ । वि॑ ।
 स्य॒स्व॑ । शि॒घ्रे॑ इति॑ । वि॑ । सु॒ज॒स्व॑ । घे॒ने॑ इति॑ । आ । त्वा॑ । सु॒ऽशि॒प्र॑ ।

हरयः । वहन्तु । उशन् । हव्यानि । प्रति । नः । जुपस्व ॥१०॥ मरुत्-
 ऽस्तौत्रस्य । वृजनस्य । गोपाः । वयम् । इन्द्रेण । सनुयाम् । वार्जम् ।
 तत् । नः । मित्रः । वरुणः । समहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी ।
 उत । द्यौः ॥११॥

I. 102.

इमाम् । ते । धियम् । प्र । भरे । महः । महीम् । अस्य । स्तोत्रे ।
 धिषणा । यत् । ते । आनजे । तम् । उत्सवे । च । प्रसवे । च । स-
 सहिम् । इन्द्रम् । देवासः । शर्वसा । अमदन् । अनु ॥१॥ अस्य । श्रवः ।
 नद्यः । सप्त । विभ्रति । द्यावाक्षामा । पृथिवी । दर्शतम् । वपुः । अस्मे
 इति । सूर्याचन्द्रमसा । अभिचक्षे । श्रद्धे । कम् । इन्द्र । चरतः । वि-
 तर्तुस्म ॥२॥ तम् । स्म । रथम् । मघवन् । प्र । अव । सातये । जै-
 त्रम् । यम् । ते । अनुसमदाम । समुगमे । आजा । नः । इन्द्र । मनसा ।
 पुरुस्तुत । त्वायत्सभ्यः । मघवन् । शर्म । यच्छ । नः ॥३॥ वयम् ।
 जयेम । त्वया । युजा । वृत्तम् । अस्माकम् । अंशम् । उत् । अव । भरेभरे ।
 अस्मभ्यम् । इन्द्र । वरिवः । सुगम् । कृधि । प्र । शत्रूणाम् । मघवन् ।
 वृष्ण्या । रुज ॥४॥ नाना । हि । त्वा । हवमानाः । जनाः । इमे । धना-
 नाम् । धर्तः । अर्वसा । विपन्यवः । अस्माकम् । स्म । रथम् । आ । तिष्ठ ।
 सातये । जैत्रम् । हि । इन्द्र । निभृतम् । मनः । तव ॥५॥ गोऽजिता ।
 बाहू इति । अमितऽक्रतुः । सिमः । कर्मन्ऽकर्मन् । शतम्ऽरुतिः । खजम्ऽ-
 करः । अकल्पः । इन्द्रः । प्रतिऽमानम् । ओजसा । अर्थ । जनाः ।
 वि । ह्वयन्ते । निसासवः ॥६॥ उत् । ते । शतात् । मघवन् ।
 उत् । च । भूर्यसः । उत् । सहस्रात् । रिरिचे । कृष्टिषु । श्रवः ।

अ॒मा॒त्रम् । त्वा । धि॒प॒णा । ति॒त्वि॒पे । म॒ही । अ॒र्घ । घृ॒त्राणि । जि॒घ्र॒से ।
 पु॒रम्॒ऽद॒र ॥७॥ जि॒वि॒ष्टि॒ऽघा॒तु । प्र॒ति॒ऽमा॒नम् । ओ॒र्ज॒सः । ति॒स्रः । भू॒मीः ।
 नृ॒ऽप॒ते । त्री॒णि । रो॒च॒ना । अ॒र्ति । इ॒दम् । वि॒श्वम् । सु॒र्व॒नम् । घ॒व॒क्षि॒थ ।
 अ॒श॒नुः । इ॒न्द्र । ज॒नु॒षा । स॒नात् । अ॒सि ॥८॥ त्वा॒म् । दे॒वे॒षु । प्र॒थ॒मम् ।
 ह॒वा॒म॒हे । त्वम् । व॒भू॒थ । पृ॒त॒ना॒सु । स॒स॒हिः । सः । इ॒मम् । नः । का॒रु॒म् ।
 उ॒प॒ऽम॒न्यु॒म् । उ॒त्॒ऽमि॒दम् । इ॒न्द्रः । कृ॒णो॒तु । प्र॒ऽस॒वे । रथ॑म् । पु॒रः ॥९॥
 त्वम् । जि॒गे॒थ । न । घ॒ना । रु॒रो॒धि॒थ । अ॒र्मे॒षु । आ॒जा । म॒घ॒ऽव॒न् ।
 म॒ह॒त्॒ऽसु॑ । च । त्वा॒म् । उ॒ग्रम् । अ॒र्व॒से । स॒म् । शि॒शी॒म॒सि । अ॒र्थ । नः ।
 इ॒न्द्र । ह॒र्ष॒ने॒षु । चो॒द॒य ॥१०॥ वि॒श्वार्हा॑ । इ॒न्द्रः । अ॒धि॒ऽव॒क्ता । नः ।
 अ॒स्तु । अ॒र्परि॑ऽहृ॒ता । स॒नु॒या॒म । वा॒ज॒म् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः ।
 म॒म॒ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । धौः ॥११॥

I 103

तत् । ते । इ॒न्द्रि॒यम् । प॒र॒मम् । प॒रा॒चैः । अ॒घा॒र॒य॒न्त । क॒व॒र्यः । पु॒रा ।
 इ॒दम् । क्ष॒मा । इ॒दम् । अ॒न्य॒त् । दि॒वि । अ॒न्य॒त् । अ॒स्य । स॒म् । ई॒मि॒ति॑ ।
 पृ॒च्य॒ते । स॒म॒ना॒ऽई॒व । के॒तुः ॥१॥ सः । घा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वी॒म् । प॒प्र॒थ॒त् ।
 च । व॒ज्रे॑ण । ह॒त्वा । निः । अ॒पः । स॒स॒र्ज॑ । अ॒ह॒न् । अ॒हि॒म् । अ॒भि॒न॒त् ।
 रौ॒हि॒ण॒म् । वि । अ॒ह॒न् । वि॒ऽअ॑स॒म् । म॒घ॒ऽवा॑ । श॒ची॑भिः ॥२॥ सः । जा॒-
 त्॒ऽम॒र्मा । अ॒त्॒ऽद॒घा॑नः । ओ॒र्ज॑ । पु॒रः । वि॒ऽमि॒न्द॒न् । अ॒च॒र॒त् । वि ।
 दा॒सीः । वि॒द्वान् । व॒ज्रि॒न् । द॒स्य॑वे । हे॒ति॒म् । अ॒स्य । आ॒र्य॑म् । स॒हः ।
 व॒र्ष॒य । घृ॒त्रम् । इ॒न्द्र ॥३॥ तत् । ऊ॒चु॒पे॑ । मा॒तु॒षा । इ॒मा । यु॒गा॒नि ।
 की॒र्त॑न्य॒म् । म॒घ॒ऽवा॑ । ना॒म । वि॒भ्र॑त् । उ॒प॒ऽप्र॒य॒न् । द॒स्यु॑ऽह॒त्या॒य । व॒ज्री ।
 यत् । इ । सु॒नुः । अ॒र्व॒से । ना॒म । द॒धे ॥४॥ तत् । अ॒स्य । इ॒दम् ।

पृथ॒यत् । भूर्नि॑ । पु॒ष्टम् । श्र॒त् । इन्द्र॑स्य । ध॒त्त॒न् । वी॒र्या॑य । सः । गाः ।
 अ॒वि॒न्द॒त् । सः । अ॒वि॒न्द॒त् । अ॒श्वान् । सः । ओष॑धीः । सः । अ॒पः ।
 सः । व॒नानि॑ ॥५॥ भूर्नि॑ऽकर्मणे । वृ॒षभा॑य । वृ॒ष्णे । स॒त्यऽशु॑ष्माय ।
 सु॒न॒वाम॑ । सोम॑म् । यः । आऽदृ॒त्य । प॒रि॒प॒न्थी॑ऽइव । शूरः॑ । अ॒य॒ज्व॒नः ।
 वि॒ऽभ॒ज॒न् । ए॒ति । वेदः॑ ॥६॥ तत् । इन्द्र॑ । प्रऽइ॒व । वी॒र्य॑म् । च॒क॒र्त्थ॑ ।
 यत् । स॒स॒न्त॑म् । व॒ज्रेण॑ । अ॒वो॑धयः । अ॒हि॑म् । अ॒नु । त्वा । प॒त्नीः ।
 हृ॒षि॒त॑म् । व॒यः । च । वि॒श्वे॑ । दे॒वासः॑ । अ॒म॒द॒न् । अ॒नु । त्वा ॥७॥ शु॒-
 ष्णा॑म् । पि॒त्रु॑म् । कु॒र्य॑वम् । वृ॒त्रम् । इन्द्र॑ । य॒दा । अ॒व॑धीः । वि । पु॒रः ।
 श॒म्भ॑रस्य । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॑णः । म॒म॒ह॒न्ता॑म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः ।
 पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥८॥

I. 104.

यो॒निः । ते । इन्द्र॑ । नि॒ऽस॒दे॑ । अ॒का॒रि॑ । तम् । आ । नि । सी॒द् ।
 खानः॑ । न । अ॒र्वा । वि॒ऽमु॒च्य॑ । व॒यः । अ॒व॒ऽसा॑य । अ॒श्वान् । दो॒षा ।
 व॒स्तोः । व॒ही॑यसः । प्रऽपि॒त्वे ॥१॥ ओ इति॑ । त्ये । नरः॑ । इन्द्र॑म् । ऊ॒-
 त॒ये । गुः । नु । चि॒त् । तान् । स॒द्यः । अ॒ध्व॒नः । ज॒ग॒म्या॑त् । दे॒वासः॑ । म॒न्यु॑म् ।
 दा॒स॑स्य । श्र॒म॒न् । ते । नः । आ । व॒क्ष॑न् । सु॒वि॒ता॑य । व॒र्णी॑म् ॥२॥ अ॒व । त्म॒ना ।
 भ॒र॒ते । के॒त॑ऽवेदाः । अ॒व । त्म॒ना । भ॒र॒ते । फे॒न॑म् । उ॒द॒न् । क्षी॒रेण॑ ।
 स्ना॒तः । कु॒र्य॑वस्य । योषे॑ इति॑ । ह॒ते इति॑ । ते इति॑ । स्या॒ता॑म् । प्र॒व॒णे ।
 शि॒फा॑याः ॥३॥ यु॒योष॑ । नाभिः॑ । उ॒पर॑स्य । आ॒योः । प्र । पूर्वा॑भिः ।
 ति॒र॒ते । रा॒ष्टि॑ । शूरः॑ । अ॒ञ्ज॒सी । कु॒लि॒शी । वी॒र॑ऽप॒त्नी । प॒र्शुः । हि॒न्वा॒-
 नाः । उ॒द॑ऽभिः । भ॒र॒न्ते ॥४॥ प्र॒ति॑ । यत् । स्या । नी॒था । अ॒दर्शि॑ ।
 द॒स्योः । ओ॒कः । न । अ॒च्छ॑ । स॒द॑नम् । जा॒न॒ती । गा॒त् । अ॒र्ध॑ । स्म । नः ।

मघऽवन् । चकृतात् । इत् । मा । नः । मघाऽईव । निष्पपी । परा । दाः ॥५॥
 सः । त्वम् । नः । इन्द्र । सूर्ये । सः । अप्सु । अनागाऽस्त्वे । आ ।
 मज । जीवऽशंसे । मा । अन्तराम् । मुजम् । आ । रिरिपः । नः ।
 श्रद्धितम् । ते । महते । इन्द्रियाय ॥६॥ अघ । मन्ये । अत् । ते ।
 अस्मै । अघायि । घृषी । चोदस्व । महते । घनाय । मा । नः । अकृते ।
 पुरुऽहृत । योनी । इन्द्र । धुष्यत्ऽम्यः । वयः । आऽसुतिम् । दाः ।
 ॥७॥ मा । नः । वधीः । इन्द्र । मा । परा । दाः । मा । नः । प्रिया ।
 भोजनानि । प्र । मोपीः । आण्डा । मा । नः । मघऽवन् । छक्क । निः ।
 भेत् । मा । नः । पात्रा । भेत् । सहऽजातुपाणि ॥८॥ अर्वाह । आ ।
 इहि । सोमऽकामम् । त्वा । आहुः । अयम् । सुतः । तस्य । पिब ।
 मदाय । उरुऽव्यचाः । जठरे । आ । घृपस्व । पिताऽईव । नः । मृणुहि ।
 ह्यमानः ॥९॥

I 105

चन्द्रमाः । अप्सु । अन्तः । आ । सुऽपर्शः । घावते । दिवि ।
 न । वः । हिरण्यऽनेमयः । पदम् । विन्दन्ति । विऽधुतः । विचम् ।
 मे । अस्य । रोदसी इति ॥१॥ अर्थम् । इत् । वै । ऊँ इति । अर्थिनः ।
 आ । जाया । युवते । पतिम् । तुञ्जाते इति । घृण्यम् । पर्यः । परि-
 ऽदार्य । रसम् । दुहे । विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥२॥ मो
 इति । सु । देवाः । अदः । स्वः । अर्ब । पादि । दिवः । परि । मा ।
 सोम्यस्य । शम्ऽश्वः । शने । भूम । कदा । चन । विचम् । मे ।
 अस्य । रोदसी इति ॥३॥ यज्ञम् । पृच्छामि । अवमम् । सः । तत् ।
 दूतः । वि । वोचति । क । श्रतम् । पूर्यम् । गतम् । कः । तत् ।

वि॒भ॒र्ति॑ । नृ॒त॒नः॑ । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥४॥ अ॒मी॑ इति॑ ।
 ये । दे॒वाः॑ । स्थ॒न॑ । त्रि॒षु॑ । आ । रो॒च॒ने॑ । दि॒वः॑ । क॒त् । वः॑ । ऋ॒त॒म् ।
 क॒त् । अ॒नृ॒त॒म् । क॑ । प्र॒त्ता॑ । वः॑ । आऽहु॑तिः । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ ।
 रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥५॥ क॒त् । वः॑ । ऋ॒त॒स्य॑ । ध॒र्ण॑सि । क॒त् । व॒रु॑णस्य । च॒क्ष॑-
 णम् । क॒त् । अ॒र्य॑म्णः । म॒हः॑ । प॒था॑ । अ॒ति॑ । क्रा॒मे॒म॑ । दुः॒ऽध॑र्यः ।
 वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥६॥ अ॒ह॒म् । सः॑ । अ॒स्मि॑ । यः ।
 पु॒रा॑ । सु॒ते॑ । व॒दा॑मि । का॒नि॑ । चि॒त् । त॒म् । मा॑ । व्य॒न्ति॑ । आऽध॑र्यः ।
 वृ॒कः॑ । न । तृ॒ष्ण॑ऽर्जम् । मृ॒ग॒म् । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑
 ॥७॥ स॒म् । मा॑ । त॒प॒न्ति॑ । अ॒भि॒तः॑ । स॒प॒त्नीः॑ऽइव । प॒र्श॑वः । मू॒षः॑ ।
 न । शि॒श्ना॑ । वि॒ । अ॒द॒न्ति॑ । मा॑ । आऽध॑र्यः । स्तो॒तार॑म् । ते । श॒त॒-
 ऋ॒तो॑ इति॑ श॒त॑ऽऋ॒तो॑ । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥८॥ अ॒मी॑
 इति॑ । ये । स॒प्त॑ । र॒श्म॑र्यः । त॒त्र॑ । मे॒ । ना॒भिः॑ । आऽर्त॑ता । त्रि॒तः॑ ।
 त॒त् । वे॒द॑ । आ॒प्त्यः॑ । सः॑ । जा॒मि॑ऽत्वाय॑ । रे॒भ॒ति॑ । वि॒त्त॒म् । मे॒ ।
 अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥९॥ अ॒मी॑ इति॑ । ये । प॒ञ्च॑ । उ॒क्ष॑र्णः । म॒ध्ये॑ ।
 त॒स्थुः॑ । म॒हः॑ । दि॒वः॑ । दे॒व॑ऽत्रा । नु॑ । प्र॒ऽवा॒च्य॑म् । स॒ध्री॑ची॒नाः॑ ।
 नि॑ । व॒वृ॒तुः॑ । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥१०॥ सु॒ऽप॒र्णाः॑ ।
 ए॒ते॑ । आ॒स॒ते॑ । म॒ध्ये॑ । आऽरो॑र्धने । दि॒वः॑ । ते । से॒ध॒न्ति॑ । प॒थः॑ ।
 वृ॒क॑म् । त॒र॑न्तम् । य॒ह्व॑तीः । अ॒पः॑ । वि॒त्त॒म् । मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑
 इति॑ ॥११॥ न॒व्य॑म् । त॒त् । उ॒क्थ॑र्यम् । हि॒त॒म् । दे॒वा॑सः । सु॒ऽप्र॒वा॒च॒-
 न॑म् । ऋ॒त॒म् । अ॒र्ष॑न्ति । सि॒न्ध॑वः । स॒त्य॑म् । त॒ता॒न॑ । सूर्यः॑ । वि॒त्त॒म् ।
 मे॒ । अ॒स्य॑ । रो॒द॒सी॑ इति॑ ॥१२॥ अ॒ग्ने॑ । त॒व॑ । त्य॒त् । उ॒क्थ॑र्यम् । दे॒वेषु॑ ।
 अ॒स्ति॑ । आ॒प्य॑म् । सः॑ । नः॑ । स॒त्तः॑ । म॒नु॑ष्वत् । आ । दे॒वान् । य॒क्षि॑ ।

विदुःस्तरः । विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥१३॥ सत्तः । होता ।
 मनुष्वत् । आ । देवान् । अर्च्छ । विदुःस्तरः । अग्निः । हव्या । सुसुदति ।
 देवः । देवेषु । मेधिरः । विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥१४॥ नक्ष ।
 कृणोति । वरुणः । गातुऽविदम् । तम् । ईमहे । वि । ऊर्णोति । हृदा ।
 मतिम् । नव्यः । जायताम् । ऋतम् । विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति
 ॥१५॥ असौ । यः । पन्थाः । आदित्यः । दिवि । प्रऽवाच्यम् । कृतः ।
 न । सः । देवाः । अतिऽक्रमे । तम् । मर्तासः । न । पश्यथ । विचम् ।
 मे । अस्य । रोदसी इति ॥१६॥ त्रितः । कूपे । अर्बऽहितः । देवान् ।
 हवते । ऊतये । तत् । शुश्राव । घृहस्पतिः । कृष्वन् । अहरणात् । उरु ।
 विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥१७॥ अरुणः । मा । सकृत् । षुर्कः ।
 पथा । यन्तम् । ददर्श । हि । उत् । जिहीति । निऽचार्ये । तष्टोऽश्व ।
 पृष्टिऽआमयी । विचम् । मे । अस्य । रोदसी इति ॥१८॥ एना । आङ्ग-
 पेण । वयम् । इन्द्रऽवन्तः । अभि । स्याम । बृजने । सर्वेऽवीराः । तत् ।
 नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत ।
 धौः ॥१९॥

इन्द्रम् । मित्रम् । वरुणम् । अग्निम् । ऊतये । मारुतम् । शर्धेः ।
 अदितिम् । हवामहे । रथम् । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानव ।
 विश्वस्मात् । नः । अहंसः । निः । पिपर्त्न ॥१॥ ते । आदित्याः ।
 आ । गत । सर्वऽतातये । भूत । देवाः । वृत्रऽतुर्येषु । शम्ऽसुवः ।
 रथम् । न । दुःऽगात् । वसवः । सुऽदानव । विश्वस्मात् । नः ।
 अहंसः । निः । पिपर्त्न ॥२॥ अर्वन्तु । नः । पितरः । सुऽप्रवाचनाः ।

उ॒त । दे॒वी इति॑ । दे॒वपु॒त्रे इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । ऋ॒तऽवृ॒धा । रथ॑म् । न । दुःऽ-
 गा॒त् । व॒सवः॑ । सु॒ऽदा॒नवः॑ । विश्व॑स्मात् । नः । अ॒हंसः॑ । निः । पि॒प॒र्त॒न
 ॥३॥ न॒रा॒शंस॑म् । वा॒जिन॑म् । वा॒जय॑न् । इ॒ह । क्ष॒यत्ऽवी॑रम् । पू॒षण॑म् ।
 सु॒धैः । ई॒महे॑ । रथ॑म् । न । दुःऽगा॒त् । व॒सवः॑ । सु॒ऽदा॒नवः॑ । विश्व॑स्मात् ।
 नः । अ॒हंसः॑ । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥४॥ वृ॒हस्प॑ते । स॒दम् । इत् । नः । सु॒-
 ऽग॑म् । कृ॒धि । श॑म् । योः । यत् । ते । म॒नुःऽहि॑तम् । तत् । ई॒महे॑ ।
 रथ॑म् । न । दुःऽगा॒त् । व॒सवः॑ । सु॒ऽदा॒नवः॑ । विश्व॑स्मात् । नः ।
 अ॒हंसः॑ । निः । पि॒प॒र्त॒न ॥५॥ इन्द्र॑म् । कु॒त्सः॑ । वृ॒त्रऽह॑नम् । श॒चीऽ-
 प॑र्तिम् । का॒टे । निऽवा॑ळ्हः । ऋ॒षिः । अ॒हत् । ऊ॒तये॑ । रथ॑म् । न ।
 दुःऽगा॒त् । व॒सवः॑ । सु॒ऽदा॒नवः॑ । विश्व॑स्मात् । नः । अ॒हंसः॑ । निः ।
 पि॒प॒र्त॒न ॥६॥ दे॒वैः । नः । दे॒वी । अ॒दि॒तिः । नि । पा॒तु । दे॒वः । त्रा॒ता ।
 त्रा॒य॒ताम् । अ॒प्र॑ऽयु॒च्छन् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॑णः । म॒मह॑न्ताम् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥७॥

I. 107.

य॒ज्ञः । दे॒वाना॑म् । प्र॒ति । ए॒ति । सु॒म्न॑म् । आ॒दि॒त्यासः॑ । भ॒वत॑ ।
 मृ॒ळ्यन्तः॑ । आ । वः । अ॒र्वा॒ची । सु॒ऽम॒तिः । व॒वृ॒त्यात् । अ॒होः । चि॒त् ।
 या । व॒रि॒वो॒वित्ऽत॑रा । अ॒सत् ॥१॥ उ॒प । नः । दे॒वाः । अ॒र्वसा॑ ।
 आ । ग॒म॒न्तु । अ॒ङ्गि॑रसाम् । सा॒मऽभिः॑ । स्तू॒यमा॑नाः । इन्द्रः । इन्द्रि॒यैः ।
 म॒रु॒तः । म॒रुत्ऽभिः॑ । आ॒दि॒त्यैः । नः । अ॒दि॒तिः । श॒र्म । यंस॑त् ॥२॥
 तत् । नः । इन्द्रः । तत् । व॒रु॑णः । तत् । अ॒ग्निः । तत् । अ॒र्य॑मा । तत् ।
 स॒वि॒ता । च॒नः । धा॒त् । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॑णः । म॒मह॑न्ताम् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥३॥

यः । इन्द्राग्नी इति । चित्रस्तमः । रथः । वाम् । अमि । विश्वानि ।
 सुवनानि । चष्टे । तेन । आ । यातम् । सऽरथम् । तस्थिऽवांसा । अर्थ ।
 सोमस्य । पिबतम् । सुतस्य ॥१॥ यावत् । इदम् । भुवनम् । विश्वम् । अस्ति ।
 उरुऽव्यर्चा । वरिमता । गभीरम् । तावान् । अयम् । पातेवे । सोमः ।
 अस्तु । अरम् । इन्द्राग्नी इति । मनसे । युवऽस्याम् ॥२॥ चक्राथे इति ।
 हि । सध्रथक् । नाम । मद्रम् । सग्नीचीना । वृत्रऽहनौ । उत । स्यः । तौ ।
 इन्द्राग्नी इति । सध्रथञ्चा । निऽसद्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ ।
 वृषेथाम् ॥३॥ समुऽइद्वेषु । अग्निषु । आनजाना । यतऽस्रुचा । वहिः ।
 ऊँ इति । तिस्तिराणा । तीव्रैः । सोमैः । परिऽसिक्तेभिः । अर्वाक् । आ ।
 इन्द्राग्नी इति । सौमनसाय । यातम् ॥४॥ यानि । इन्द्राग्नी इति ।
 चक्रथुः । वीर्याणि । यानि । रूपाणि । उत । वृष्ण्यानि । या । वाम् ।
 प्रत्नानि । सख्या । शिवानि । तेभिः । सोमस्य । पिबतम् । सुतस्य ॥५॥
 यत् । अब्रवम् । प्रथमम् । वाम् । वृणानः । अयम् । सोमः । असुरैः ।
 नः । विऽहर्व्यः । ताम् । सत्याम् । अद्वाम् । अमि । आ । हि । यातम् ।
 अर्थ । सोमस्य । पिबतम् । सुतस्य ॥६॥ यत् । इन्द्राग्नी इति । मर्दथः ।
 खे । दुरोणे । यत् । ब्रह्मणि । राजनि । वा । यजत्रा । अतः । परि ।
 वृषयौ । आ । हि । यातम् । अर्थ । सोमस्य । पिबतम् । सुतस्य ॥७॥
 यत् । इन्द्राग्नी इति । यदुषु । तुर्वशेषु । यत् । दुष्पु । अतुषु । पूरुषु ।
 स्यः । अतः । परि । वृषणौ । आ । हि । यातम् । अर्थ । सोमस्य ।
 पिबतम् । सुतस्य ॥८॥ यत् । इन्द्राग्नी इति । अवमस्याम् । पृथिव्याम् ।
 मध्यमस्याम् । परमस्याम् । उत । स्यः । अतः । परि । वृषणौ । आ ।

हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒त॒म् । सु॒त॒स्य ॥९॥ यत् । इन्द्रा॑ग्नी
 इति॑ । पर॒म॒स्याम् । पृथि॑व्याम् । म॒ध्य॒म॒स्याम् । अ॒व॒म॒स्याम् । उ॒त । स्थः ।
 अ॒तः । परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒त॒म् ।
 सु॒त॒स्य ॥१०॥ यत् । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ । दि॒वि । स्थः । यत् । पृथि॑व्याम् ।
 यत् । पर्व॑तेषु । ओष॑धीषु । अ॒प्सु । अ॒तः । परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि ।
 या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒त॒म् । सु॒त॒स्य ॥११॥ यत् । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ ।
 उ॒त॒ऽइ॒ता । सूर्य॑स्य । म॒ध्ये । दि॒वः । स्व॒ध॒या । मा॒द॒ये॒थे इति॑ । अ॒तः ।
 परि॑ । वृष॒णौ । आ । हि । या॒तम् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । पि॒व॒त॒म् । सु॒त॒स्य
 ॥१२॥ ए॒व । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ । प॒पि॒ऽवां॒सा । सु॒त॒स्य । वि॒श्वा । अ॒स॒भ्य॑म् ।
 स॒म् । ज॒य॒त॒म् । ध॒ना॒नि । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्ता॒म् ।
 अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृथि॑वी । उ॒त । द्यौः ॥१३॥

I. 109.

वि । हि । अ॒ख्य॑म् । म॒न॑सा । व॒स्यः । इ॒च्छन् । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ ।
 ज्ञा॒सः । उ॒त । वा । स॒ऽजा॒तान् । न । अ॒न्या । यु॒वत् । प्र॒ऽम॒तिः । अ॒-
 स्ति । म॒ह्य॑म् । सः । वा॒म् । धि॒र्य॑म् । वा॒ज॒ऽय॒न्ती॑म् । अ॒त॒क्ष॑म् ॥१॥ अ॒श्र॑-
 वम् । हि । भूरि॑दा॒व॒त्ऽतरा । वा॒म् । वि॒ऽजा॑मातुः । उ॒त । वा । घ । स्या॒-
 लात् । अ॒र्थ । सोम॑स्य । प्र॒ऽर्य॑ती । यु॒व॒ऽभ्या॑म् । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ । स्तो॒म॑म् ।
 ज॒न॒या॒मि । न॒व्य॑म् ॥२॥ मा । छे॒न्न । र॒श्मी॑न् । इति॑ । ना॒र्ध॑मानाः । पि॒तृ॒-
 णा॒म् । श॒क्तीः । अ॒नु॒ऽय॒च्छ॑मानाः । इन्द्रा॑ग्नि॒ऽभ्या॑म् । क॒म् । वृष॑णः । म॒-
 द॒न्ति । ता । हि । अ॒द्री इति॑ । धि॒प॒णा॑याः । उ॒प॒ऽस्थे ॥३॥ यु॒वा॒भ्या॑म् ।
 दे॒वी । धि॒प॒णा । म॒दा॑य । इन्द्रा॑ग्नी इति॑ । सोम॑म् । उ॒श॒ती । सु॒नो॒ति । तौ ।
 अ॒श्वि॒ना । भ॒द्र॒ऽह॒स्ता । सु॒पा॒णी इति॑ सु॒ऽपा॒णी । आ । धा॒व॒त॒म् । म॒धु॑ना ।

पृ॒क्तम् । अ॒प्सु ॥४॥ यु॒वाम् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । वसु॑नः । वि॒ऽमा॒गे ।
 तवः॑ऽर्त॒मा । शु॒श्र॒व । वृ॒त्र॒ऽह॒त्ये । तौ । आ॒ऽस॒द्यं । व॒र्हिषि॑ । य॒ज्ञे । अ॒सिन् ।
 प्र । च॒र्प॒णी इति॑ । मा॒द॒ये॒थाम् । सु॒तस्य॑ ॥५॥ प्र । च॒र्प॒णिऽभ्यः॑ । पृ॒त॒-
 ना॒ऽह॒र्वेषु॑ । प्र । पृ॒थि॒च्याः । रि॒रि॒चा॒थे इति॑ । दि॒वः । च । प्र । सि॒न्धुऽ-
 भ्यः । प्र । गि॒रिऽभ्यः॑ । म॒हि॒ऽत्वा । प्र । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । वि॒श्वा । मृ॒-
 र्व॒ना । अ॒ति । अ॒न्या ॥६॥ आ । म॒र॒तम् । शि॒ष॒तम् । व॒ज्र॒वा॒ह इति॑
 व॒ज्र॒ऽवा॒ह । अ॒सान् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । अ॒व॒तम् । श॒ची॒भिः । इ॒मे । नु ।
 ते । र॒श्म॒यः । सूर्य॑स्य । ये॒भिः । स॒ऽपि॒त्वम् । पि॒तरः॑ । नः । आ॒सन् ॥७॥
 पु॒रं॒ऽद॒रा । शि॒ष॒तम् । व॒ज्र॒ऽह॒स्ता । अ॒सान् । इन्द्रा॒ग्नी इति॑ । अ॒व॒तम् ।
 म॒रु॑षु । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒ह॒न्ताम् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः ।
 पृ॒थि॒वी । उ॒त । धौः ॥८॥

I 110

त॒तम् । मे । अ॒पः । तत् । ऊँ इति॑ । ता॒य॒ते । पु॒न॒रि॒ति । स्वा॒दि॒ष्टा ।
 धी॒तिः । उ॒च॒था॒य । अ॒स्य॒ते । अ॒यम् । स॒मु॒द्रः । इ॒ह । वि॒श्व॒ऽदे॒व्यः ।
 स्वा॒हा॒ऽकृ॒तस्य॑ । सम् । ऊँ इति॑ । तृ॒ष्णु॒त । ऋ॒म॒वः ॥१॥ आ॒ऽमो॒ग॒यम् ।
 प्र । यत् । इ॒च्छ॒न्तः । ऐ॒त॒न । अ॒पा॒काः । प्रा॒र्ष॒ः । म॒र्म । के । चि॒त् ।
 आ॒प॒यः । सौ॒ध॒न्व॒नासः॑ । च॒रि॒तस्य॑ । भू॒म॒ना । अ॒ग॒च्छ॒त । स॒वि॒तुः । दा॒-
 शु॒पः । गृ॒हम् ॥२॥ तत् । स॒वि॒ता । वः । अ॒मृ॒त॒ऽत्वम् । आ । अ॒सु॒वत् ।
 अ॒गो॑ऽहम् । यत् । अ॒व॒य॒न्तः । ऐ॒त॒न । त्यम् । चि॒त् । च॒म॒सम् । अ॒सु॒रस्य॑ ।
 म॒घ॒णम् । एक॑म् । स॒न्तम् । अ॒कृ॒शु॒त । च॒तुः॑ऽव॒यम् ॥३॥ वि॒ष्टी । श॒मी ।
 त॒र॒णि॒ऽत्वे॒न । वा॒घ॒तः । म॒ती॒सः । स॒न्तम् । अ॒मृ॒त॒ऽत्वम् । आ॒न॒शु । सौ॒-
 ध॒न्व॒नाः । ऋ॒म॒वः । सूर॑ऽऽव॒सः । स॒व॒त्स॒रे । सम् । अ॒पृ॒च्य॒न्त । धी॒तिऽ-

भिः ॥४॥ क्षेत्रस्र्इव । वि । म॒मुः । ते॒र्जने॑न । ए॒कम् । पा॒त्रम् । ऋ॒भ॒वः । जे॒ह॒मान॑स्र् । उ॒प॒ऽस्तु॒ताः । उ॒प॒ऽम॑स्र् । ना॒ध॒मा॒नाः । अ॒म॒र्त्ये॑षु । श्र॒वः । इ॒च्छ॒मा॒नाः ॥५॥ आ । म॒नी॒षाम् । अ॒न्त॒रि॒क्ष॒स्य । नृ॒ऽभ्यः । स्र्चा॒ऽइ॒व । वृ॒त॑स्र् । जु॒ह॒वा॒स । वि॒द्वर्ना॑ । त॒र॒णि॒ऽत्वा । ये । पि॒तुः । अ॒स्य । सा॒श्वि॒रे । ऋ॒भ॒वः । वा॒ज॑स्र् । अ॒रु॒ह॒न् । दि॒वः । र॒जः ॥६॥ ऋ॒भुः । नः । इन्द्रः । श॒र्व॒सा । न॒वी॒या॒न् । ऋ॒भुः । वा॒जे॑भिः । व॒सु॑ऽभिः । व॒सुः । द॒दिः । यु॒ष्मा॒कम् । दे॒वाः । अ॒र्व॒सा । अ॒ह॒नि । प्रि॒ये । अ॒भि । ति॒ष्ठे॒म । पृ॒त्सु॒तीः । अ॒सु॒न्व॒ताम् ॥७॥ निः । च॒र्म॑णः । ऋ॒भ॒वः । गा॒म् । अ॒पि॑श॒त । स॒म् । व॒त्से॑न । अ॒सृ॒ज॒त । मा॒तर॑स्र् । पु॒न॒रि॒ति । सौ॒ध॒न्व॒ना॒सः । सु॒ऽअ॒प॒स्य॒या । न॒रः । जि॒त्री इ॒ति । यु॒वा॒ना । पि॒तरा॑ । अ॒कृ॒णो॒त॒न ॥८॥ वा॒जे॑भिः । नः । वा॒ज॑ऽसा॒तौ । अ॒वि॒ड्ढि । ऋ॒भु॑ऽमा॒न् । इन्द्र । चि॒त्रम् । आ । द॒र्षि॑ । रा॒धः । तत् । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः । म॒स॒ह॒न्ता॑म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त । द्यौः ॥९॥

I. 111.

त॒क्षन् । रथ॑स्र् । सु॒ऽवृ॒त॑स्र् । वि॒द्व॒ना॒ऽअ॒प॒सः । त॒क्षन् । ह॒री इ॒ति । इन्द्र॑ऽवा॒र्हा । वृ॒ष॒ण्व॒स्र् इति॑ वृ॒ष॒ण्व॒स्र् । त॒क्षन् । पि॒तृ॑ऽभ्या॒म् । ऋ॒भ॒वः । यु॒व॑त् । व॒यः । त॒क्षन् । व॒त्सा॑य । मा॒तर॑स्र् । स॒चा॒ऽभु॑व॒म् ॥१॥ आ । नः । य॒ज्ञाय॑ । त॒क्षन् । ऋ॒भु॑ऽम॒त् । व॒यः । क्र॒त्वे । द॒क्षाय॑ । सु॒ऽप्र॒जा॒व॒ती॑म् । इ॒ष॑म् । य॒था । क्ष॒या॑म् । स॒र्वे॑ऽवी॒र॒या । वि॒शा । तत् । नः । श॒र्धाय॑ । धा॒स॒थ । सु । इन्द्रि॑य॒म् ॥२॥ आ । त॒क्षन् । सा॒ति॑म् । अ॒स्म॒भ्य॑म् । ऋ॒भ॒वः । ना॒ति॑म् । रथा॑य । सा॒ति॑म् । अ॒र्व॑ते । न॒रः । सा॒ति॑म् । नः । जै॒त्री॑म् । स॒म् । म॒हे॒त । वि॒श्व॒र्हा । जा॒मि॑म् । अ॒जा॑मि॒म् । पृ॒त॑ना॒सु । स॒क्ष॑णि॒म् ॥३॥ ऋ॒भु॑क्ष॒णम् । इन्द्र॑म् । आ । हु॒वे । उ॒त॒ये । ऋ॒भू॑न् । वा॒जा॑न् । म॒रु॑तः ।

सोमंऽपीतये । उभा । मित्रावरुणा । नूनम् । अश्विना । ते । नः । हिन्व-
 न्तु । सातये । धिये । जिपे ॥४॥ ऋभुः । भराय । सम् । शिक्षातु ।
 सातिम् । समर्यंऽजित् । वार्जः । अस्मान् । अविष्टु । तत् । नः । मित्रः ।
 वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥५॥

I 112

ईळे । द्यावापृथिवी इति । पूर्वञ्चित्तये । अग्निम् । धर्मम् । सुऽ-
 रुचम् । यामन् । इष्टये । यामिः । भरे । कारम् । भ्राशाय । जिन्वथ ।
 तामिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥१॥
 युवोः । दानाय । सुऽमराः । असश्चतः । रथम् । आ । तस्युः । वच-
 सम् । न । मन्तवे । यामिः । धियः । अवथः । कर्मन् । इष्टये । तामिः ।
 ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥२॥ युवम् । ता-
 साम् । दिव्यस्य । प्रऽशामने । विशाम् । क्षयथः । अमृतस्य । मज्जना ।
 यामिः । धेनुम् । अस्वम् । पिन्वथः । नरा । तामिः । ऊँ इति । सु ।
 ऊतिऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥३॥ यामिः । परिऽज्मा । तनय-
 स्य । मज्जना । द्विऽमाता । तर्षु । तरणिः । विऽभूपति । यामिः ।
 त्रिऽमन्तुः । भ्रमवत् । विऽचक्षणः । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-
 ऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥४॥ यामिः । रेमम् । निऽष्टम् ।
 सितम् । अत्ऽन्यः । उत । वन्दनम् । ऐरयतम् । स्वः । हशे । यामिः ।
 कण्वम् । प्र । सिसामन्वम् । आर्कतम् । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-
 ऽमिः । अश्विना । आ । गतम् ॥५॥ यामिः । अन्तकम् । जसमानम् ।
 आऽअरणे । मुज्युम् । यामिः । अव्यथिऽमिः । जिजिन्वथु । यामिः ।
 कर्कन्धुम् । वर्यम् । च । जिन्वथः । तामिः । ऊँ इति । सु । ऊति-

ऽभिः । अश्विना । आ । गतम् ॥६॥ याभिः । शुचन्तिम् । धनऽसाम् ।
 सुऽसंसदम् । तप्तम् । घर्मम् । ओम्याऽर्वन्तम् । अत्रये । याभिः । पृश्नि-
 ऽगुम् । पुरुऽकुत्सम् । आर्वतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः ।
 अश्विना । आ । गतम् ॥७॥ याभिः । शचीभिः । वृषणा । पराऽवृ-
 जम् । प्र । अन्धम् । श्रोणम् । चक्षसे । एतवे । कृथः । याभिः ।
 वर्तिकाम् । ग्रसिताम् । अमुञ्चतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः ।
 अश्विना । आ । गतम् ॥८॥ याभिः । सिन्धुम् । मधुऽमन्तम् । अस-
 श्वतम् । वसिष्ठम् । याभिः । अजरौ । अजिन्वतम् । याभिः । कुत्सम् ।
 श्रुतर्यम् । नर्यम् । आर्वतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः ।
 अश्विना । आ । गतम् ॥९॥ याभिः । विश्पलाम् । धनऽसाम् । अथ-
 र्व्यम् । सहस्रऽमीळहे । आजौ । अजिन्वतम् । याभिः । वशम् । अश्व्य-
 म् । त्रेणिम् । आर्वतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना ।
 आ । गतम् ॥१०॥ याभिः । सुदानू इति सुऽदानू । औशिजाय । व-
 णिजे । दीर्घऽश्रवसे । मधु । कोशः । अक्षरत् । कक्षीवन्तम् । स्तोता-
 रम् । याभिः । आर्वतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना ।
 आ । गतम् ॥११॥ याभिः । रसाम् । क्षोदसा । उद्रः । पिपिन्वथुः ।
 अनश्वम् । याभिः । रथम् । आर्वतम् । जिषे । याभिः । त्रिऽशोकः ।
 उस्त्रियाः । उत्ऽआर्जत । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना ।
 आ । गतम् ॥१२॥ याभिः । सूर्यम् । परिऽयाथः । पराऽवर्ति । मन्धा-
 दारम् । चैत्रऽपत्येषु । आर्वतम् । याभिः । विप्रम् । प्र । भरत्ऽवाजम् ।
 आर्वतम् । ताभिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽभिः । अश्विना । आ । गतम्
 ॥१३॥ याभिः । महाम् । अतिथिऽग्वम् । कशऽजुवम् । दिवऽदासम् ।

श्म्वरऽहृत्ये । आवतम् । यामिः । पूःऽभिधे । व्रसदस्युम् । आवतम् ।
 तामिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१४॥ यामिः ।
 वन्नम् । विऽपिपानम् । उपऽस्तुतम् । कलिम् । यामिः । विचऽजानिम् ।
 दुवस्यथः । यामिः । विऽअधम् । उत । पृथिम् । आवतम् । तामिः ।
 ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१५॥ यामिः ।
 नरा । श्यवे । यामिः । अत्रये । यामिः । पुरा । मनवे । गातुम् ।
 र्शपुः । यामिः । शारीः । आजतम् । स्युमंऽरमये । तामिः । ऊँ
 इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१६॥ यामिः । प-
 ठर्वा । जठरस्य । मज्मना । अमिः । न । अदीदेत् । चितः । इद्द ।
 अज्मन् । आ । यामिः । शयीतम् । अवथः । महाऽघने । तामिः ।
 ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१७॥ यामिः ।
 अङ्गिरः । मनसा । निऽरण्यथः । अग्रम् । गच्छथ । विऽयरे । गोऽ-
 अर्णसः । यामिः । मनुम् । शरम् । ह्या । समुऽआवतम् । तामिः ।
 ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१८॥ यामिः ।
 पत्नीः । विऽमदार्य । निऽऊहयुः । आ । ष । वा । यामिः । अरुणी ।
 अशिषतम् । यामिः । सुऽदासे । ऊहयुः । सुऽदेच्यम् । तामिः । ऊँ
 इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥१९॥ यामिः । श-
 ताती इति अमुऽताती । मवथः । ददाशुपे । सुज्युम् । यामिः । अवथ ।
 यामिः । अग्निऽगुम् । ओम्याऽवतीम् । सुऽमराम् । ऋतऽस्तुमम् ।
 तामिः । ऊँ इति । सु । ऊतिऽमिः । अश्चिना । आ । गतम् ॥२०॥
 यामिः । कृशानुम् । असने । दुवस्यथ । जवे । यामिः । यूने । अर्वे-
 न्तम् । आवतम् । मधु । प्रियम् । मरथः । यद् । सरट्ऽस्यम् । तामिः ।

ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२१॥ याभिः ।
 नरम् । गो॒षुऽयु॒धम् । नृ॒ऽस॒द्ये । क्षेत्र॑स्य । सा॒ता । तन॑यस्य । जिन्व॑थः ।
 याभिः । रथान् । अ॒व॒थः । याभिः । अ॒व॒तः । ताभिः । ॐ इति । सु ।
 ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२२॥ याभिः । कु॒त्स॑म् । आ॒र्जु॒-
 ने॒यम् । श॒त॒क्र॒तू इति॑ शत॒क्र॒तू । प्र । तु॒र्वी॒तिम् । प्र । च । द॒भी॒तिम् ।
 आ॒व॒तम् । याभिः । ध्व॒स॒न्ति॑म् । पु॒रु॒ऽस॒न्ति॑म् । आ॒व॒तम् । ताभिः ।
 ॐ इति । सु । ऊ॒तिऽभिः । अ॒श्वि॒ना । आ । ग॒तम् ॥२३॥ अ॒म॒स्व॒-
 तीम् । अ॒श्वि॒ना । वा॒च॒म् । अ॒स्मे इति॑ । कृ॒तम् । नः । द॒स्रा । वृ॒ष॒णा ।
 म॒नी॒षाम् । अ॒द्यु॒त्यै । अ॒व॒से । नि । ह॒ये । वा॒म् । वृ॒धे । च । नः । भ॒व॒तम् ।
 वा॒ज॒ऽसा॒तौ ॥२४॥ द्यु॒ऽभिः । अ॒क्तु॒ऽभिः । परि॑ । पा॒तम् । अ॒स्मान् ।
 अ॒रि॒ष्टेभिः । अ॒श्वि॒ना । सौ॒भ॒गोभिः । तत् । नः । मि॒त्रः । व॒रु॒णः । म॒म॒-
 ह॒न्ता॒म् । अ॒दि॒तिः । सि॒न्धुः । पृ॒थि॒वी । उ॒त् । द्यौः ॥२५॥

I. 113.

इ॒दम् । श्रे॒ष्ठम् । ज्यो॒ति॒षाम् । ज्यो॒तिः । आ । अ॒गात् । चि॒त्रः ।
 प्र॒ऽके॒तः । अ॒ज॒नि॒ष्ट । वि॒ऽभ्वा । यथा॑ । प्र॒ऽसू॒ता । स॒वि॒तुः । स॒वा॒य ।
 ए॒व । रा॒त्री । उ॒व॒से । यो॒नि॒म् । अ॒रैक् ॥१॥ रु॒श॒त्ऽव॒त्सा । रु॒श॒ती । श्वे॒त्या ।
 आ । अ॒गात् । अ॒रैक् । ॐ इति॑ । कृ॒ष्णा । स॒द॒ना॒नि । अ॒स्याः । स॒मा॒न॒ऽव॒न्धू
 इति॑ स॒मा॒न॒ऽव॒न्धू । अ॒मृ॒ते इति॑ । अ॒नू॒ची इति॑ । द्या॒वा । वर्ण॑म् । च॒र॒तः । आ॒मि॒-
 ना॒ने इ॒त्या॒ऽमि॒ना॒ने ॥२॥ स॒मा॒नः । अ॒ध्वा । स्व॒स्रोः । अ॒न॒न्तः । तम् ।
 अ॒न्या॒ऽअ॒न्या । च॒र॒तः । दे॒व॒शि॒ष्टे इति॑ दे॒व॒ऽशि॒ष्टे । न । मे॒थे॒ते इति॑ । न ।
 त॒स्थ॒तुः । सु॒मे॒के इति॑ सु॒ऽमे॒के । न॒क्तो॒षसा॑ । स॒ऽम॒न॒सा । वि॒रू॒पे इति॑
 वि॒ऽरू॒पे ॥३॥ भा॒स्व॒ती । ने॒त्री । स॒नृ॒ता॒नाम् । अ॒चे॒ति । चि॒त्रा । वि ।

दुरः । नः । आवरित्यावः । प्रऽअर्ष्ये । जगत् । वि । ऊँ इति । नः ।
 रायः । अरुयत् । उपाः । अजीगः । भुवनानि । विश्वा ॥४॥ जिह्मऽश्ये ।
 चरित्वे । मघोनीं । आऽमोगये । इष्ट्ये । राये । ऊँ इति । त्वम् । दम् ।
 पश्यत्ऽम्यः । उर्विया । विऽचक्षे । उपाः । अजीगः । भुवनानि । विश्वा
 ॥५॥ क्षत्राय । त्वम् । श्रवसे । त्वम् । महीये । इष्ट्ये । त्वम् । अर्धम्-
 ऽइव । त्वम् । इत्यै । विऽसदृशा । जीविता । अमिऽप्रचक्षे । उपाः ।
 अजीगः । भुवनानि । विश्वा ॥६॥ एषा । दिवः । दुहिता । प्रति । अदाशि ।
 विऽउच्छन्ती । युवति । शुक्रऽवासाः । विश्वस्य । ईशाना । पार्थिवस्य ।
 वस्त्रं । उपं । अद्य । इह । सुऽमगे । वि । उच्छ ॥७॥ पराऽय-
 तीनाम् । अनु । एति । पार्यः । आऽयतीनाम् । प्रथमा । शश्वतीनाम् ।
 विऽउच्छन्ती । जीवम् । उत्ऽईरयन्ती । उपाः । मृतम् । कम् । चन ।
 घोषयन्ती ॥८॥ उपं । यत् । अमिम् । सम्ऽइक्षे । वक्ष्ये । वि । यत् ।
 आवः । चक्षसा । सूर्यस्य । यत् । मानुषान् । यक्ष्यमाणान् । अजीगरिति ।
 तत् । देवेषु । चक्षुषे । मद्रम् । अमः ॥९॥ किर्यति । आ । यत् । सम-
 या । मवाति । याः । विऽउष्टुः । याः । च । नूतम् । विऽउच्छान् ।
 अनु । पूर्वाः । कृपते । वावशाना । प्रऽदीर्घ्याना । जोषम् । अन्याभिः ।
 एति ॥१०॥ इयुः । ते । ये । पूर्वऽतराम् । अपश्यन् । विऽउच्छन्तीम् ।
 उपसम् । मर्त्यासः । अस्माभिः । ऊँ इति । नु । प्रतिऽचक्ष्या । अभूत् ।
 ओ इति । ते । यन्ति । ये । अपरीषु । पश्यान् ॥११॥ यवयत्ऽक्षेपाः ।
 ऋतऽपाः । ऋतेऽजाः । सुम्नऽवरी । स्रुताः । ईरयन्ती । सुम्नऽग्लीः ।
 विभ्रती । देवऽवीतिम् । इह । अद्य । उपं । श्रेष्ठऽतमा । वि । उच्छ ॥१२॥
 शश्वत् । पुरा । उपाः । वि । उवात् । देवी । अथो इति । अद्य । इदम् ।

वि । आवः । मघोनीं । अथो इति । वि । उच्छात् । उत्स्तरान् । अनु ।
 घ्नन् । अजरा । अमृता । चरति । स्वधाभिः ॥१३॥ वि । अञ्जिऽभिः ।
 दिवः । आतासु । अघौत् । अर्प । कृष्णाम् । निऽनिजम् । देवी । आवरि-
 त्यावः । प्रऽबोधयन्ती । अरुणेभिः । अश्वैः । आ । उपाः । याति । सुऽ-
 युजा । रथेन ॥१४॥ आऽवहन्ती । पोष्या । वार्याणि । चित्रम् । केतुम् ।
 कृणुते । चेकिताना । ईयुषीणाम् । उपऽमा । शश्वतीनाम् । विऽभातीनाम् ।
 प्रथमा । उपाः । वि । अश्वैत् ॥१५॥ उत् । ईर्ध्वम् । जीवः । असुः । नः ।
 आ । अगात् । अर्प । प्र । अगात् । तमः । आ । ज्योतिः । एति ।
 अरैक् । पन्थाम् । यातवे । सूर्याय । अगन्म । यत्र । प्रऽतिरन्ते । आयुः
 ॥१६॥ स्यूमना । वाचः । उत् । इयति । वह्निः । स्तवानः । रेभः ।
 उपसः । विऽभातीः । अघ । तत् । उच्छ । गृणते । मघोनि । अस्मे इति ।
 आयुः । नि । दिदीहि । प्रजाऽवत् ॥१७॥ याः । गोऽमतीः । उपसः ।
 सर्वऽवीराः । विऽउच्छन्ति । दाशुषे । मर्त्याय । वायोऽईव । स्रुतानाम् ।
 उत्ऽअर्के । ताः । अश्वऽदाः । अश्ववत् । सोमऽसुत्वा ॥१८॥ माता ।
 देवानाम् । अदितेः । अनीकम् । यज्ञस्य । केतुः । बृहती । वि । भाहि ।
 प्रशस्तिऽकृत् । ब्रह्मणे । नः । वि । उच्छ । आ । नः । जनै । जनय । वि-
 श्वऽवारे ॥१९॥ यत् । चित्रम् । अम्रः । उपसः । वहन्ति । ईजानाय ।
 शशमानाय । भद्रम् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदि-
 तिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत् । द्यौः ॥२०॥

इमाः । रुद्राय । तवसे । कपर्दिने । क्षयत्ऽवीराय । प्र । भरामहे ।
 मतीः । यथा । शम् । असत् । द्विऽपदे । चतुऽपदे । विश्वम् । पुष्टम् । ग्रामे ।

अ॒सिन् । अ॒ना॒त॒रम् ॥१॥ मृ॒ळ । नः । रु॒द्र । उ॒त । नः । म॒र्यः । कृ॒धि ।
 क्ष॒यत्स्वी॒राय । न॒र्मसा । वि॒धेम । ते । यत् । श॒म् । च । योः । च ।
 म॒नुः । आ॒ऽये॒जे । पि॒ता । तत् । अ॒श्या॒म । त॒र्व । रु॒द्र । प्र॒ञ्नी॒त्ति॒पु ॥२॥
 अ॒श्या॒म । ते । सु॒ऽम॒तिम् । दे॒व॒ऽय॒ज्य॒र्या । क्ष॒यत्स्वी॒रस्य । त॒र्व । रु॒द्र ।
 मी॒द्वः । सु॒भ्र॒ऽयन् । इत् । वि॒शः । अ॒साक॑म् । आ । च॒र । अ॒रि॑ष्ट॒ऽवी॒राः ।
 जु॒ह॒वाम् । ते । ह॒विः ॥३॥ त्वे॒पम् । व॒यम् । रु॒द्रम् । य॒ज्ञ॒ऽसा॒घम् । व॒ङ्कु॒म् ।
 क॒विम् । अ॒व॒से । नि । ह॒याम॑हे । आ॒रे । अ॒सात् । दै॒व्यम् । हे॒ळः । अ॒-
 स्य॒तु । सु॒ऽम॒तिम् । इत् । व॒यम् । अ॒स्य । आ । वृ॒णी॒म॒हे ॥४॥ दि॒वः । व॒रा॒-
 ह॒म् । अ॒रु॒पम् । क॒प॒र्दि॒नम् । त्वे॒पम् । रू॒पम् । न॒र्मसा । नि । ह॒याम॑हे ।
 ह॒स्ते । वि॒भ्र॑त् । मे॒प॒जा । वा॒र्या॑णि । श॒र्म । व॒र्म । छ॒र्दिः । अ॒स॒म्य॑म् ।
 य॑सत् ॥५॥ इ॒दम् । पि॒त्रे । म॒रु॒ताम् । उ॒च्य॑ते । व॒चः । स्वा॒दोः । स्वा॒-
 दी॒यः । रु॒द्राय॑ । व॒र्ध॑नम् । रा॒ख । च । नः । अ॒मृत॑ । म॒र्त॑ऽभो॒ज॒नम् । त्म॒ने ।
 तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । मृ॒ळ ॥६॥ मा । नः । म॒हान्त॑म् । उ॒त । मा । नः ।
 अ॒र्म॒कम् । मा । नः । उ॒र्च॑न्तम् । उ॒त । मा । नः । उ॒च्चि॑तम् । मा । नः ।
 व॒धीः । पि॒तर॑म् । मा । उ॒त । मा॒तर॑म् । मा । नः । प्रि॒याः । त॒न्वः ।
 रु॒द्र । रि॒रि॒पः ॥७॥ मा । नः । तो॒के । त॒न॒ये । मा । नः । आ॒थौ । मा ।
 नः । गो॒र्षु । मा । नः । अ॒श्वै॑षु । रि॒रि॒पः । वी॒रान् । मा । नः । रु॒द्र ।
 मा॒मि॒तः । व॒धीः । ह॒विष्म॑न्तः । स॒दम् । इत् । त्वा । ह॒याम॑हे ॥८॥
 उ॒प । ते । स्तो॒मान् । प॒शु॒पाःऽइ॒व । आ । अ॒कर॑म् । रा॒ख । पि॒त॑ ।
 म॒रु॒ताम् । सु॒भ्रम् । अ॒से इ॒ति । म॒द्रा । हि । ते । सु॒ऽम॒ति । मृ॒ळ्य॑त्स्-
 र्त॒मा । अ॒र्थ । व॒यम् । अ॒व॒ । इत् । ते । वृ॒णी॒म॒हे ॥९॥ आ॒रे । ते ।
 गो॒ऽभ्र॑म् । उ॒त । पु॒रु॒ष॒ऽभ्र॑म् । क्ष॒यत्स्वी॒र । सु॒भ्रम् । अ॒से इ॒ति । ते ।

अस्तु । सृळ । च । नः । अधि । च । ब्रहि । देव । अध । च । नः ।
 शर्म । यच्छ । द्विऽग्रहीः ॥१०॥ अर्वाचास । नमः । अस्मै । अवस्यवः ।
 शृणोतु । नः । हवस् । रुद्रः । मरुत्वान् । तत् । नः । मित्रः । वरुणः ।
 ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी । उत । द्यौः ॥११॥

I. 115.

चित्रम् । देवानाम् । उत । अगात् । अनीकम् । चक्षुः । मित्रस्य ।
 वरुणस्य । अग्नेः । आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । सूर्यः ।
 आत्मा । जगतः । तस्थुषः । च ॥१॥ सूर्यः । देवीम् । उपसम् । रोच-
 मानाम् । मर्यः । न । योषाम् । अभि । एति । पथात् । यत्र । नरः । देव-
 स्यन्तः । युगानि । विऽतन्वते । प्रति । मद्राय । मद्रम् ॥२॥ भद्राः ।
 अश्वाः । हरितः । सूर्यस्य । चित्राः । एतऽग्वाः । अनुऽमाघासः । नम-
 स्यन्तः । दिवः । आ । पृष्ठम् । अस्थुः । परि । द्यावापृथिवी इति । यन्ति ।
 सद्यः ॥३॥ तत् । सूर्यस्य । देवऽत्वम् । तत् । महिऽत्वम् । मध्या । कर्तोः ।
 विऽततम् । सम् । जभार । यदा । इत् । अयुक् । हरितः । सद्यऽस्थात् ।
 आत् । रात्री । वासः । तनुते । सिमसै ॥४॥ तत् । मित्रस्य । वरुणस्य ।
 अभिऽचक्षे । सूर्यः । रूपम् । कृणुते । द्यौः । उपऽस्थे । अनन्तम् । अन्यत् ।
 रुशत् । अस्य । पाजः । कृष्णम् । अन्यत् । हरितः । सम् । भरन्ति ॥५॥
 अध । देवाः । उत्ऽइता । सूर्यस्य । निः । अंहसः । पिपृत । निः । अवघात् ।
 तत् । नः । मित्रः । वरुणः । ममहन्ताम् । अदितिः । सिन्धुः । पृथिवी ।
 उत । द्यौः ॥६॥

I. 116.

नासत्याभ्याम् । बर्हिऽइव । प्र । वृञ्जे । स्तोमान् । इयमि ।

अग्रियांश्च । वार्तः । यौ । अर्मगाय । विष्मदाय । जायाम् । सेना-
 ऽजुवा । निऽऽहृतुः । रथेन ॥१॥ वीहृपत्समिः । आशुहेमसमिः । वा ।
 देवानाम् । वा । जूतिऽमिः । शाशदाना । तत् । रासमः । नासत्या ।
 सहस्रम् । आजा । यमस्य । प्रऽघने । जिगाय ॥२॥ तुग्रं । ह । मृ-
 ज्युम् । अश्विना । उदऽमेघे । रयिम् । न । फः । चित् । मसृज्वान् । अर्वा ।
 अहा । तम् । उह्युः । नौभिः । आत्मन्ऽवतीभिः । अन्तरिक्षप्रतुऽमिः ।
 अर्पऽउदकामिः ॥३॥ तिस्रः । क्षपः । त्रिः । अहा । अतिव्रजत्समिः ।
 नासत्या । मृज्युम् । ऊह्युः । पतङ्गैः । समुद्रस्य । घर्त्वन् । आर्द्रस्य ।
 पारे । त्रिऽमिः । रथैः । शतपत्समिः । पट्ऽअश्वैः ॥४॥ अनारम्मणे ।
 तत् । अवीरयेथाम् । अनास्थाने । अग्रमणे । समुद्रे । यत् । अश्विनौ ।
 उह्युः । मृज्युम् । अस्तम् । शतऽअरित्राम् । नावम् । आतस्थिऽवां-
 संम् ॥५॥ यम् । अश्विना । ददयुः । श्वेतम् । अश्वम् । अघऽअश्वाय ।
 शश्वत् । इत् । स्वस्ति । तत् । वाम् । दात्रम् । महि । कीर्तेन्यम् ।
 भूत् । पैद्वः । वाजी । सदम् । इत् । हन्यः । अर्यः ॥६॥ युवम् ।
 नरा । स्तुवते । पञ्चियाय । कधीवते । अरदत्म् । पुरम्ऽधिम् । कारो-
 वरात् । शफात् । अश्वस्य । घृष्णः । शतम् । कुम्भान् । असिञ्चत्म् ।
 सुरायाः ॥७॥ हिमेन । अग्निम् । ग्रंसम् । अवारयेथाम् । पितुऽमतीम् ।
 ऊर्जम् । अस्मै । अघत्तम् । ऋषीसै । अत्रिम् । अश्विना । अवंऽनीतम् ।
 उत् । निन्ययुः । सर्वऽगणम् । स्वस्ति ॥८॥ परा । अवत्तम् । नासत्या ।
 अनुदेथाम् । उधाऽयुत्तम् । चक्रयुः । जिह्मऽवारम् । चरन् । आप् ।
 न । पायनाय । राये । सहस्राय । तुष्यते । गोतमस्य ॥९॥ जुजुर्यः ।
 नासत्या । उत । वधिम् । प्र । अमुञ्चत्म् । द्रापिम्ऽश्च । च्यवानात् ।

प्र । अतिरतम् । जहितस्य । आयुः । दस्त्रा । आत् । इत् । पतिम् । अकृ-
 णुतम् । कनीनाम् ॥१०॥ तत् । वास् । नरा । शंस्यम् । राध्यम् ।
 च । अभिष्टिसत् । नासत्या । वरुथम् । यत् । विद्वांसा । निधिम्ऽइव ।
 अर्षऽगूळहम् । उत् । दर्शतात् । ऊपथुः । वन्दनाय ॥११॥ तत् । वाम् ।
 नरा । सनये । दंसः । उग्रम् । आविः । कृणोमि । तन्यतुः । न । वृष्टिम् ।
 दध्यङ् । ह । यत् । सधु । आथर्वणः । वास् । अथ्वस्य । शीष्णा । प्र ।
 यत् । ईम् । उवाच ॥१२॥ अजोहवीत् । नासत्या । करा । वाम् । महे ।
 यामन् । पुरुऽभुजा । पुरम्ऽधिः । श्रुतम् । तत् । शासुऽइव । वधिऽ-
 मत्याः । हिरण्यऽहस्तम् । अश्विनौ । अदत्तम् ॥१३॥ आस्नः । वृकस्य ।
 वर्तिकाम् । अभीके । युवम् । नरा । नासत्या । अमुमुक्तम् । उतो इति ।
 कविम् । पुरुऽभुजा । युवम् । ह । कृपमाणम् । अकृणुतम् । विऽचक्षे
 ॥१४॥ चरित्रम् । हि । वेऽइव । अच्छेदि । पर्णम् । आजा । खेलस्य ।
 परिऽतकस्यायाम् । सद्यः । जङ्गाम् । आयसीम् । विऽपलायै । धने ।
 हिते । सर्तवे । प्रति । अधत्तम् ॥१५॥ शतम् । मेषान् । वृक्ये । चक्ष-
 दानम् । ऋज्जऽअश्वम् । तम् । पिता । अन्धम् । चकार । तस्मै । अक्षी
 इति । नासत्या । विऽचक्षे । आ । अधत्तम् । दस्त्रा । भिषजौ । अन-
 र्वन् ॥१६॥ आ । वाम् । रथम् । दुहिता । सूर्यस्य । कार्ष्मऽइव । अति-
 ष्टत् । अर्वता । जयन्ती । विश्वे । देवाः । अनु । अमन्यन्त । हृत्ऽभिः ।
 सम् । ऊँ इति । श्रिया । नासत्या । सचेथे इति ॥१७॥ यत् । अया-
 तम् । दिवऽदासाय । वर्तिः । भरत्ऽवाजाय । अश्विना । हर्यन्ता ।
 रेवत् । उवाह । सचनः । रथः । वाम् । वृषभः । च । शिशुमारः ।
 च । युक्ता ॥१८॥ रयिम् । सुऽक्षत्रम् । सुऽअपत्यम् । आयुः । सुऽवी-

र्यम् । नासत्या । वहन्ता । आ । जह्वावीम् । सऽमनसा । उप । वाजैः ।
 त्रिः । अर्द्धः । भागम् । दर्शतीम् । अयातम् ॥१९॥ परिऽविष्टम् ।
 जाह्नुपम् । विश्वर्तः । सीम् । सुऽगेमिः । नक्तम् । ऊह्युः । रजऽमिः ।
 पिऽभिन्दुना । नासत्या । रथेन । वि । पर्वतान् । अजरयु इति । अया-
 तम् ॥२०॥ एकस्याः । वस्तोः । आवतम् । रणाय । वशम् । अश्विना ।
 सनये । सहस्रा । निः । अहतम् । दुच्छुनाः । इन्द्रऽवन्ता । पृथुऽध-
 वंसः । धृपणौ । अरातीः ॥२१॥ शरस्य । चित् । आर्षत्ऽकस्य । अ-
 तात् । आ । नीचात् । उच्चा । चक्रयुः । पातवे । वारिति वाः । शमवे ।
 चित् । नासत्या । शचीमिः । जसुरये । स्तर्यम् । पिप्यधुः । गाम् ॥२२॥
 अवस्यते । स्तुवते । कृष्णियाय । क्रजुज्यते । नासत्या । शचीमिः ।
 पशुम् । न । नष्टम्ऽइव । दर्शनाय । विष्णाप्वम् । ददयुः । विश्वकाय
 ॥२३॥ दर्श । रात्रीः । अश्विनेन । नव । दून् । अवंऽनद्वम् । अथि-
 तम् । अप्सु । अन्तरिति । विऽप्रुतम् । रेभम् । उदनि । प्रऽवृक्तम् ।
 उत् । निन्ययुः । सोमम्ऽइव । स्रवेण ॥२४॥ प्र । वाम् । दंसोसि ।
 अश्विनौ । अवोचम् । अस्य । पतिः । स्याम् । सुऽगर्वः । सुऽवीरः ।
 उत । पश्यन् । अश्वन् । दीर्घम् । आयुः । अस्तम्ऽइव । इत् । जरिमा-
 णम् । जगम्याम् ॥२५॥

मर्ध्वः । सोमस्य । अश्विना । मदाय । प्रलः । होता । आ । विवा-
 सते । वाम् । धर्हिष्मती । रातिः । विऽश्रिता । गी । ह्पा । यातम् । नास-
 त्या । उप । वाजैः ॥१॥ यः । वाम् । अश्विना । मर्नस । जर्वायान् ।
 रथः । सुऽअश्व । विशः । आऽजिगाति । येन । गच्छथः । सुऽकर्तः ।

दुरोणम् । तेन । नरा । वर्तिः । अस्मभ्यम् । यातम् ॥२॥ ऋषिम् ।
 नरौ । अंहसः । पार्श्वज्जन्यम् । ऋवीसात् । अत्रिम् । सुञ्चथः । गणेन ।
 मिनन्ता । दस्योः । अशिवस्य । मायाः । अनुऽपूर्वम् । वृषणा । चोद-
 यन्ता ॥३॥ अश्वम् । न । गूळहम् । अश्विना । दुःऽएवैः । ऋषिम् । नरा ।
 वृषणा । रेभम् । अप्ऽसु । सम् । तम् । रिणीथः । विऽग्रुतम् । दंसःऽभिः ।
 न । वाम् । जूर्यन्ति । पूर्व्या । कृतानि ॥४॥ सुसुप्वांसम् । न । निःऽकृतेः ।
 उपऽस्थे । सूर्यम् । न । दस्त्रा । तमसि । दियन्तम् । शुभे । रुक्मम् ।
 न । दर्शतम् । निऽस्त्रातम् । उत् । उपथुः । अश्विना । वन्दनाय ॥५॥
 तत् । वाम् । नरा । शंस्यम् । पञ्जियेण । कृचीवता । नासत्या ।
 परिऽज्भन् । शफात् । अश्वस्य । वाजिनः । जनाय । शतम् । कुम्भान् ।
 असिञ्चतम् । मधूनाम् ॥६॥ युवम् । नरा । स्तुवते । कृष्णियाय ।
 विष्णाप्त्रम् । द्दथुः । विश्वकाय । घोषायै । चित् । पितृऽसदे ।
 दुरोणे । वर्तिम् । जूर्यन्त्यै । अश्विनौ । अदत्तम् ॥७॥ युवम् ।
 श्यावाय । रुशतीम् । अदत्तम् । महः । क्षोणस्य । अश्विना । क-
 रवाय । प्रऽवाच्यम् । तत् । वृषणा । कृतम् । वाम् । यत् । नार्सदाय ।
 श्रवः । अधिऽअर्धत्तम् ॥८॥ पुरु । वर्षासि । अश्विना । दधाना । नि ।
 पेदेवै । ऊहथुः । आशुम् । अश्वम् । सहस्रऽसाम् । वाजिनम् । अप्रतिऽइतम् ।
 अहिऽहनम् । श्रवस्यम् । तरुत्रम् ॥९॥ एतानि । वाम् । श्रवस्या । सु-
 दानू इति सुऽदानू । ब्रह्म । आङ्गषम् । सदनम् । रोदस्योः । यत् । वाम् ।
 पञ्चासः । अश्विना । हवन्ते । यातम् । इषा । च । विदुषै । च । वाजम् ।
 ॥१०॥ सूनोः । मानेन । अश्विना । गृणाना । वाजम् । विप्राय । भुरणा ।
 रदन्ता । अगस्त्ये । ब्रह्मणा । ववृधाना । सम् । विश्पलाम् । नासत्या ।

अरिणीतम् ॥११॥ कृह । यान्ता । सुऽस्तुतिम् । काव्यस्य । दिवः । नपा-
 ता । घृपणा । शयुऽत्रा । हिरण्यस्यऽइव । कलशम् । निऽस्तातम् । उत ।
 ऊपयुः । दशमे । अश्विना । अहन् ॥१२॥ युवम् । च्यवानम् । अश्विना ।
 जरन्तम् । पुनः । युवानम् । चक्रयुः । क्षचीमिः । युवोः । रथम् । बुहि-
 ता । सूर्यस्य । सह । धिया । नासत्या । अष्टणीत ॥१३॥ युवम् । तुप्राय ।
 पूर्व्येभिः । एवैः । पुनःऽमन्यौ । अमवतम् । युवाना । युवम् । भुज्युम् ।
 अर्णसः । निः । समुद्रात् । विऽभिः । ऊहयुः । ऋजेभिः । अश्वैः ॥१४॥
 अजोहवीत् । अश्विना । तौग्रथः । वाम् । प्रऽर्कः । समुद्रम् । अव्ययिः । जग-
 न्वान् । निः । तम् । ऊहयुः । सुऽयुजा । रथेन । मनःऽजवसा । घृपणा । स्वस्ति
 ॥१५॥ अजोहवीत् । अश्विना । वर्तिका । वाम् । आस्नः । यत् । सीम् ।
 अमुञ्चतम् । घृफस्य । वि । जयुपा । यययुः । सानु । अद्रैः । जातम् ।
 विष्वाचः । अहतम् । विपेर्ण ॥१६॥ शतम् । मेपान् । घृक्ये । ममहानम् ।
 तमः । प्रऽनीतम् । अश्विनेन । पित्रा । आ । अक्षी इति । ऋजऽअश्वे ।
 अश्विनौ । अघत्तम् । ज्योतिः । अन्धाय । चक्रयुः । विऽचक्षे ॥१७॥
 शुनम् । अन्धाय । मरम् । अहयत् । सा । घृकीः । अश्विना । घृपणा ।
 नरा । इति । जारः । कनीनःऽइव । चक्षदानः । ऋजऽअश्वः । शतम् । ए-
 कम् । च । मेपान् ॥१८॥ मही । वाम् । ऊतिः । अश्विना । मयऽभूः ।
 उत । स्नामम् । धिष्ण्या । सम् । रिणीथः । अर्थ । युवाम् । इत् । अहयत् ।
 पुरम्ऽधिः । आ । अगच्छतम् । सीम् । घृपणौ । अर्चऽभिः ॥१९॥ अ-
 धेनुम् । दसा । स्तर्यम् । विऽसक्ताम् । अर्पिन्वतम् । क्षयवे । अश्विना । गाम् ।
 युवम् । क्षचीमिः । विऽमदार्य । जायाम् । नि । ऊहयुः । पुरुऽमित्रस्य ।
 योषाम् ॥२०॥ यवम् । घृकेण । अश्विना । वपन्ता । इपम् । दुहन्ता ।

मनुषाय । दस्त्रा । अ॒भि । द॒स्यु॒म् । ब॒कुरेण । ध॒म॒न्ता । उ॒रु । ज्योतिः ।
 च॒क्रु॒थुः । आ॒र्या॒य ॥२१॥ आ॒थ॒र्व॒णाय । अ॒श्वि॒ना । द॒ध॒चि । अ॒श्व्य॒म् ।
 शि॒रः । प्र॒ति । ऐ॒र॒य॒त॒म् । सः । वा॒म् । स॒धु । प्र । वो॒च॒त् । ऋ॒त॒स्य॒न् ।
 त्वा॒ष्ट्र॒म् । यत् । द॒स्रौ । अ॒पि॒ऽक॒क्ष्य॒म् । वा॒म् ॥२२॥ सदा । क॒वी इति ।
 सु॒ऽम॒ति॒म् । आ । च॒के । वा॒म् । वि॒श्वाः । धि॒र्यः । अ॒श्वि॒ना । प्र । अ॒व॒-
 त॒म् । मे । अ॒स्मे इति । र॒यि॒म् । ना॒स॒त्या । वृ॒ह॒न्त॒म् । अ॒प॒त्य॒ऽसा॒च॒म् ।
 श्रु॒त्य॒म् । र॒रा॒था॒म् ॥२३॥ हि॒र॒ण्य॒ऽह॒स्त॒म् । अ॒श्वि॒ना । र॒रा॒णा । पु॒त्र॒म् ।
 न॒रा । व॒धि॒ऽम॒त्याः । अ॒द॒त्त॒म् । त्रि॒धा । ह । श्या॒व॒म् । अ॒श्वि॒ना । वि॒ऽ-
 क॒त्त॒म् । उ॒त् । जी॒व॒से । ऐ॒र॒य॒त॒म् । सु॒दा॒न् इति सु॒दा॒न् ॥२४॥ ए॒ता॒नि ।
 वा॒म् । अ॒श्वि॒ना । वी॒र्या॒णि । प्र । पू॒र्या॒णि । आ॒य॒वः । अ॒वो॒च॒न् । ब्र॒ह्म ।
 कृ॒ण्व॒न्तः । वृ॒ष॒णा । यु॒व॒ऽभ्या॒म् । सु॒वी॒रा॒सः । वि॒द॒थ॒म् । आ । व॒दे॒म ॥२५॥

I. 118.

आ । वा॒म् । रथः । अ॒श्वि॒ना । श्ये॒न॒ऽप॒त्वा । सु॒ऽमृ॒ली॒कः । स्व॒ऽ-
 वा॒न् । या॒तु । अ॒र्वा॒ङ् । यः । म॒र्त्य॒स्य । म॒न॒सः । ज॒वी॒यान् । त्रि॒ऽव॒न्धु॒रः ।
 वृ॒ष॒णा । वा॒त॒ऽर॒हाः ॥१॥ त्रि॒ऽव॒न्धु॒रेण । त्रि॒ऽवृ॒ता । रथे॒न । त्रि॒ऽच॒क्रेण ।
 सु॒ऽवृ॒ता । आ । या॒त॒म् । अ॒र्वा॒क् । पि॒न्व॒त॒म् । गाः । जि॒न्व॒त॒म् । अ॒र्व॒तः ।
 नः । व॒र्ध॒य॒त॒म् । अ॒श्वि॒ना । वी॒र॒म् । अ॒स्मे इति ॥२॥ प्र॒व॒त्॒ऽया॒म॒ना । सु॒ऽ-
 वृ॒ता । रथे॒न । द॒स्रौ । इ॒भ॒म् । शृ॒णु॒त॒म् । श्लो॒क॒म् । अ॒द्रैः । कि॒म् । अ॒ङ्ग ।
 वा॒म् । प्र॒ति । अ॒व॒र्ति॒म् । ग॒मि॒ष्ठा । आ॒हुः । वि॒प्रा॒सः । अ॒श्वि॒ना । पु॒रा॒ऽ-
 जाः ॥३॥ आ । वा॒म् । श्ये॒ना॒सः । अ॒श्वि॒ना । व॒ह॒न्तु । रथे । यु॒क्ता॒सः ।
 आ॒श॒वः । प॒त॒ङ्गाः । ये । अ॒प्॒ऽतु॒रः । दि॒व्या॒सः । न । गृ॒धाः । आ॒भि ।
 प्र॒यः । ना॒स॒त्या । व॒ह॒न्ति ॥४॥ आ । वा॒म् । रथ॒म् । यु॒व॒तिः । ति॒ष्ठ॒त् ।

अत्र । जुष्टी । नरा । दुहिता । सूर्यस्य । परि । वाम् । अर्थाः । वपुष । पत-
 ङ्गाः । वयः । वहन्तु । अरुपाः । अमीके ॥५॥ उत् । वन्दनम् । ऐरतम् ।
 दसनाभिः । उत् । रेमम् । दस्ता । वृषणा । शचीभिः । नि । तौग्रघम् ।
 पारययः । समुद्रात् । पुनरिति । च्यवानम् । चक्रयुः । युवानम् ॥६॥
 युवम् । अत्रये । अर्वऽनीताय । तप्तम् । ऊर्जम् । ओमानम् । अधिनौ ।
 अघत्तम् । युवम् । कर्षाय । अपिऽरिप्ताय । चक्षुः । प्रति । अघत्तम् ।
 सुऽस्तुतिम् । जुजुपाणा ॥७॥ युवम् । धेनुम् । शयवे । नाधितार्य । अपि-
 न्वतम् । अधिना । पूर्यार्य । अमृश्चतम् । वर्तिकाम् । अहसः । निः । प्रति ।
 जङ्गाम् । विश्पलायाः । अघत्तम् ॥८॥ युवम् । श्वेतम् । पेदेव । इन्द्र-
 जूतम् । अहिऽहनम् । अधिना । अदत्तम् । अश्वम् । जोहत्रम् । अर्यः ।
 अमिऽभूतिम् । उग्रम् । सहस्रऽसाम् । वृषणम् । वीळऽअङ्गम् ॥९॥ ता ।
 धाम् । नरा । सु । अर्वसे । सुऽजाता । हवामहे । अधिना । नाधमानाः ।
 आ । नः । उप । वसुऽमता । रथेन । गिरः । जुपाणा । सुवितार्य ।
 यातम् ॥१०॥ आ । श्येनस्य । जर्वसा । नूतनेन । असे इति । यातम् ।
 नासत्या । सऽजोपाः । हवे । हि । वाम् । अधिना । रातऽहव्यः । ग-
 श्वत्ऽतमार्याः । उपसः । विऽउष्टौ ॥११॥

I 119

आ । वाम् । रथम् । पुरुऽमायम् । मनऽजुर्वम् । जीरऽअश्वम् ।
 यज्ञिर्यम् । जीवसे । हुवे । सहस्रऽकेतुम् । वनिनम् । श्वत्ऽवसुम् ।
 श्रुष्टीऽवानम् । वरिवऽधाम् । अमि । प्रयः ॥१॥ ऊर्घ्वा । धीति ।
 प्रति । अस्य । प्रऽयोमनि । अधायि । शस्मन् । सम् । अयन्ते । आ ।
 दिश । स्वदामि । धर्मम् । प्रति । यन्ति । ऊतय । आ । वाम् ।

ऊर्जानी । रथम् । अश्विना । अरुहत् ॥२॥ सम् । यत् । मिथः ।
 परुधानासः । अग्मत । शुभे । मखाः । अमिताः । जायवः । रणे ।
 युवोः । अह । प्रवणे । चेकिते । रथः । यत् । अश्विना । वहथः ।
 स्वरिम् । आ । वरम् ॥३॥ युवम् । भुज्युम् । भुरमाणम् । विऽभिः ।
 घतम् । स्वयुक्तिऽभिः । निऽवहन्ता । पितृऽभ्यः । आ । यासिष्टम् ।
 वर्तिः । वृषणा । विऽजेन्यम् । दिवःऽदासाय । महि । चेति । वाम् ।
 अर्वः ॥४॥ युवोः । अश्विना । वपुषे । युवाऽयुजम् । रथम् । वाणी
 इति । येमतुः । अस्य । शर्ष्यम् । आ । वाम् । पतिऽत्वम् । सख्याय ।
 जग्मुषी । योषा । अवृणति । जेन्या । युवाम् । पती इति ॥५॥ युवम् ।
 रेभम् । परिऽसूतेः । उरुष्यथः । हिमेन । धर्मम् । परिऽतप्तम् । अत्रये ।
 युवम् । शयोः । अवसम् । पिप्यथुः । गर्वि । प्र । दीर्घेण । वन्दनः ।
 तारि । आयुषा ॥६॥ युवम् । वन्दनम् । निऽऽकृतम् । जरण्यया । रथम् ।
 न । दस्त्रा । करणा । सम् । इन्वथः । क्षेत्रात् । आ । विप्रम् । जनथः ।
 विपन्यया । प्र । वाम् । अत्र । विधते । दंसना । भुवत् ॥७॥ अगच्छ-
 तम् । कृपमाणम् । पराऽवर्ति । पितुः । स्वस्य । त्यजसा । निऽबाधि-
 तम् । स्वःऽवतीः । इतः । ऊतीः । युवोः । अह । चित्राः । अभीके ।
 अभवन् । अभिष्टयः ॥८॥ उत । स्या । वाम् । मधुऽमत् । मक्षिका ।
 अरपत् । सदे । सोमस्य । औशिजः । हुवन्यति । युवम् । दधीचः ।
 सनः । आ । विवासथः । अथ । शिरः । प्रति । वाम् । अश्व्यम् ।
 वदत् ॥९॥ युवम् । पेदवे । पुरुऽवारम् । अश्विना । स्पृधाम् । श्वेतम् ।
 तरुतारम् । दुवस्यथः । शयैः । अभिऽद्युम् । पृतनासु । दुस्तरम् । चर्क-
 त्यम् । इन्द्रम्ऽइव । चर्पाणिऽसहम् ॥१०॥

का । राघत् । होत्रा । अधिना । वाम् । कः । वाम् । जोषे ।
 उमर्योः । कथा । विघाति । अप्रचेताः ॥१॥ विद्वांसौ । इत् । दुरः ।
 पृच्छेत् । अविद्वान् । इत्या । अपरः । अचेताः । तु । चित् । तु । मते ।
 अक्रौ ॥२॥ ता । विद्वासा । हवामहे । वाम् । ता । नः । विद्वांसौ ।
 मन्म । वोचेतम् । अद्य । प्र । आर्चत् । दर्यमानः । युवाकः ॥३॥
 वि । पृच्छामि । पाक्या । न । देवान् । पपदकृतस्य । अद्भुतस्य ।
 दस्ता । पातम् । च । सदासः । युवम् । च । रम्यसः । नः ॥४॥ प्र ।
 या । घोषे । भृगवाणे । न । शोभे । यया । वाचा । यजति । पञ्चियः ।
 वाम् । प्र । इपद्युः । न । विद्वान् ॥५॥ श्रुतम् । गायत्रम् । तर्कवानस्य ।
 अहम् । चित् । हि । रिरेम । अधिना । वाम् । आ । अची इति । शुमः ।
 पती इति । दन् ॥६॥ युवम् । हि । आस्तम् । महः । रन् । युवम् । वा ।
 यत् । निःऽअततसतम् । ता । नः । वसू इति । सुजोषा । स्यातम् । पातम् ।
 नः । वृकात् । अघस्योः ॥७॥ मा । कस्मै । घातम् । अमि । अमित्रिणे ।
 नः । मा । अकुर्व । नः । गृहेर्म्यः । धेनवः । गुः । स्तनस्यजः । अशिथीः ।
 ॥८॥ दुहीयन् । मित्रधितये । युवाकः । राये । च । नः । मिमीतम् ।
 वाजसवत्यै । इषे । च । नः । मिमीतम् । धेनुस्मत्यै ॥९॥ अश्विनोः । अस-
 नम् । रथम् । अनश्वम् । वाजिनीश्वतोः । तेन । अहम् । मूरि । चाकन
 ॥१०॥ अयम् । समह । मा । तनु । उजाते । जनान् । अरु । सोमस्ये-
 र्यम् । सुखः । रथः ॥११॥ अघ । स्वप्नस्य । निः । विदे । अश्वजतः । च ।
 रेवतः । उमा । ता । वसिः । नश्यतः ॥१२॥

कत् । इत्या । नन् । पात्रम् । देवस्यताम् । भवत् । गिरः ।

अङ्गिरसाम् । तुरण्यन् । प्र । यत् । आनट् । विशः । आ । हर्म्यस्य ।
 उरु । क्रंसते । अध्वरे । यजत्रः ॥१॥ स्तम्भीत् । ह । घाम् । सः ।
 धरुणाम् । प्रषायत् । ऋभुः । वाजाय । द्रविणम् । नरः । गोः । अनु ।
 स्वऽजाम् । महिषः । चक्षत् । त्राम् । मेनाम् । अश्वस्य । परि । मात-
 रम् । गोः ॥२॥ नक्षत् । हवम् । अरुणीः । पूर्व्यम् । राट् । तुरः ।
 विशाम् । अङ्गिरसाम् । अनु । द्यून् । तक्षत् । वज्रम् । निऽयुतम् ।
 तस्तम्भत् । घाम् । चतुऽपदे । नर्याय । द्विऽपादे ॥३॥ अस्य । मदे ।
 स्वर्थम् । दाः । ऋताय । अर्पिऽवृतम् । उस्त्रियाणाम् । अनीकम् । यत् ।
 ह । प्रऽसर्गे । त्रिऽककुप् । निऽवर्तत् । अर्प । द्रुहः । मानुषस्य । दुरः ।
 वरिति वः ॥४॥ तुभ्यम् । पर्यः । यत् । पितरौ । अनीताम् । राधः ।
 सुऽरेतः । तुरणौ । भुरण्यू इति । शुचि । यत् । ते । रेकर्णः । आ । अय-
 जन्त । सबऽदुघायाः । पर्यः । उस्त्रियायाः ॥५॥ अर्ध । प्र । जज्ञे ।
 तरणिः समत्तु । प्र । रोचि । अस्याः । उषसः । न । सूरः । इन्दुः । थेभिः ।
 आष्ट । स्वऽइदुह्व्यैः । स्रवेण । सिञ्चन् । जरणा । अभि । धाम ॥६॥
 सुऽइध्मा । यत् । वनऽधितिः । अपस्यात् । सूरः । अध्वरे । परि ।
 रोधना । गोः । यत् । ह । प्रऽभासि । कृत्व्यान् । अनु । द्यून् । अन-
 विशे । पशुऽइषे । तुराय ॥७॥ अष्टा । महः । दिवः । आदः । हरी
 इति । इह । द्युम्नऽसहम् । अभि । योधानः । उत्सम् । हरिम् । यत् । ते । मन्दि-
 नम् । धुक्त्तन् । वृधे । गोऽरभसम् । अद्रिऽभिः । वाताप्यम् ॥८॥ त्वम् । आय-
 सम् । प्रति । वर्तयः । गोः । दिवः । अश्मानम् । उपऽनीतम् । ऋभ्वा ।
 कृत्साय । यत्र । पुरुऽहूत् । वन्वन् । शुष्णाम् । अनन्तैः । परिऽयासि । वधैः ॥९॥
 पुरा । यत् । सूरः । तमसः । अर्पिऽइतेः । तम् । अद्रिऽवः । फलिऽगम् ।

हे॒तिम् । अ॒स्य । शु॒ष्णस्य । चि॒त् । परि॑ऽहितम् । यत् । ओजः॑ । दि॒वः ।
 परि॑ । सु॒ऽग्रथितम् । तत् । आ । अ॒द॒रि॒त्येदः ॥१०॥ अनु॑ । त्वा॒ । म॒ही
 इति॑ । पा॒र्ज॒सी इति॑ । अ॒च॒क्रे इति॑ । द्या॒वा॒चा॒र्मा । म॒द॒ताम् । इ॒न्द्र । क॒-
 र्मेन् । त्वम् । वृ॒त्रम् । आ॒ऽश॒यानम् । सि॒रा॒सुं । महः॑ । व॒ज्रेण॑ । सि॒स्त्र-
 पः । व॒रा॒ह्णम् ॥११॥ त्वम् । इ॒न्द्र । न॒र्यः॑ । यान् । अ॒वः । नृन् । तिष्ठ॑ ।
 वा॒त॒स्य । सु॒ऽयु॒जः । व॒हि॒ष्ठान् । यम् । ते । का॒व्यः । उ॒न्नता॑ । स॒न्दि॒नम् ।
 दात् । पृ॒त्र॒ऽह॒नम् । पा॒र्यम् । त॒त॒च्च । व॒ज्रम् ॥१२॥ त्वम् । स्र॑रः । ह॒-
 रि॒तः । र॒म॒यः । नृन् । भ॒र॒त् । च॒क्रम् । ए॒त॒शः । न । अ॒यम् । इ॒न्द्र ।
 प्र॒ऽअ॒स्य । पा॒रम् । न॒व॒तिम् । ना॒व्या॒नाम् । अ॒पि । क॒र्त॒म् । अ॒व॒र्ष॒यः ।
 अ॒र्य॒ज्युन् ॥१३॥ त्वम् । नः । अ॒स्याः । इ॒न्द्र । दुः॒ऽह॒ना॒याः । पा॒हि ।
 व॒ज्रि॒ऽवः । दुः॒ऽह॒तात् । अ॒मी॒के । प्र । नः । वा॒जा॒न् । र॒थ्यः । अ॒श्व॒ऽ-
 यु॒घ्यान् । इ॒पे । य॒न्धि । श्र॒व॒से । स्र॒नृ॒त॒यि ॥१४॥ मा । सा । ते । अ॒-
 स॒त् । सु॒ऽम॒तिः । वि । द॒स॒त् । वा॒ज॒ऽप्र॒महः॑ । स॒म् । इ॒षः । व॒र॒न्त ।
 आ । नः । भ॒ज । म॒घ॒ऽव॒न् । गो॒षुं । अ॒र्यः । म॒हि॒ष्ठाः । ते । स॒घ॒ऽमा॒दः ।
 स्या॒म ॥१५॥

A few opinions on Venkata Mādhava's commentary on the R̥gveda.

Dr L Renou Professor of Sanskrit at the University of Paris —
'Please convey my thanks to M Lakshman Sarup for his amiable thought of sending me a few specimen pages of his new work, Venkaṭa Mādhava's commentary on the R̥gveda.

I consider that a complete and critical edition of this text is a desideratum of Vedic studies. From the specimens which have been sent to me, I believe that the commentary of Venkaṭa Mādhava will enrich our knowledge of the text of the R̥gveda and will help us to go further than Śāyana. In presence of a text as important and obscure as the R̥gveda no means which facilitate its study and help in its understanding should be neglected.

No one appears to me to be better qualified than M. Lakshman Sarup to undertake this edition. The monumental edition of the Nirukta which we owe to him is one of the best which Indian scholarship has given to us. We also know that he works quickly and therefore we can hope that this new monumental edition will not be left in a deplorable state of incompleteness.

Whatever it may be, I salute the importance, the enterprise and the courage of the Editor.

Dr Jules Bloch Professor of comparative Philology at the University of Paris — Please accept my thanks for the specimen of Dr Lakshman Sarup's edition of Venkaṭa Mādhava. I am pleased that that indefatigable worker has decided to publish that commentary on which he already had attracted attention apropos of the Nirukta, nearly ten years ago and of which I suppose the mass he possesses will enable him to give a standard edition. The publication will honour him and give a new proof of his spirit of enterprise. I have nothing to object or to add to the plan which seems very comprehensive. I cordially wish that the expected six volumes will come out soon enough.

Dr F Edgerton Professor of Sanskrit at the Yale University New Haven U S A — I beg to thank you heartily for sending me sample pages of Dr Lakshman Sarup's edition of the R̥gveda with Venkaṭa Mādhava's commentary. I have examined them and am glad to say that I recognise the

importance of the work, which will be of very great value to Vedic Scholars I congratulate Dr Sarup on it. Such examination as I have given the work does not suggest any general improvements as needed."

Dr Sten Konow, Professor of Sanskrit at the U of Oslo, Sweden — "Many thanks for kindly sending me some pages of the edition of the Ṛgveda with Mādhava's commentary. So far as I can judge, the arrangement of the text is clear and well suited to show how Mādhava explains individual words. The addition of footnotes giving the explanation of other commentaries is a welcome feature and, on the whole, this new edition of the Ṛgveda will be very useful and almost indispensable to the Vedic student."

Dr Johnstone, Boden Professor of Sanskrit at the University of Oxford — "Your letter of Feb 14th (1938) forwarding specimen proofs of Professor Lakshman Sarup's edition of Mādhava's commentary on the Ṛgveda. The commentary will be a valuable addition to our knowledge, and the additional matter contained in the footnotes will be extremely useful. I have really no comments to make on the plan, which seems to be well thought out."

Dr A Bernadale Keith, Prof of comparative Philology and Sanskrit at the University of Edinburgh — "In reply to your letter no 1959 of Feb 14 (1938) I consider that the plan of editing the Ṛgveda with Venkata Mādhava's commentary and with notes of renderings from Sāyana, and Skandasvāmin and other sources is sound in principle and I do not desire to make any suggestion of a fundamental character."

Dr O Stein, Professor of Sanskrit at the German University of Prague — "I have received the specimen of the new Ṛgveda edition by Prof Lakshman Sarup. The standard commentary by Sāyana has not always satisfied the interpreters of the Ṛgveda. This most important religious and literary product of Ancient India forces any one to welcome every new help for the elucidation of difficult passages, plenty of which there still exist, in spite of the efforts of many generations of scholars. Thus the full edition of a new commentary means nothing else than a new era in the interpretation of the Ṛgveda. By this undertaking Dr Sarup has put the interested circles under great obligation."

The edition offers the full text of the commentary along with extracts of other commentaries and works which are apt to give more help in some passages or in explanation of words. You have rendered by this work a great service to the study of the Ṛgveda and Dr Sarup may be congratulated on the edition he is undertaking."

Mahāmahopādhyāya Dr Gangānāth Jhā, Ex-Vice-Chancellor of the University of Allahabad — "I congratulate you on this Bhāṣya and in

the excellent manner in which it is being done. I hope you will be able to carry the book through in accordance with the plan you have adopted and thus help us to understand the text of the Ṛgveda in a simple manner. I congratulate you on the success so far attained.

Dr V Bhāṣṭāchārya Professor of Sanskrit at the University of Calcutta — I am glad to receive your letter together with the specimen copy of Venkaṭa Mādhava's commentary of the Ṛgveda which is being edited by Dr L Sarup. Scholars will remain thankful to him for his editing the said commentary for the first time. The notes from different commentaries are indeed very helpful and the labour done in their preparation will be appreciated.

V V Mirashi Esq Head of the Sanskrit department of the Nagpur University — I have gone carefully through the pages sent for my opinion. I am glad to say that the work is being very carefully done. The commentary of Venkaṭa Mādhava is very laconic. The Editor has therefore done a great service to the students of Vedic Literature by supplying relevant extracts from the commentaries of Śāyana and Skandasvāmīn as well as explanations from Yāska and the Brāhmanas.

R B Dr S K Belvalkar I E S (Retd) Deputy President of All India Oriental Conference — You are doing a real service.

Dr M Patel Professor of Sanskrit and comparative Philology and translator of Ṛgveda into English being published in parts by the Calcutta Institute of Oriental Research — A few days back I received a forme of Editio Princeps of Venkaṭa Mādhava's commentary on the Ṛgveda, edited and annotated by Prof. Lakshman Sarup.

I have gone through the forme of Venkaṭa Mādhava's commentary on the Ṛgveda very carefully and am glad to tell you that I have nothing but high admiration and praise for Prof. Sarup's method of editing and annotating. This publication of Ṛgvedasamhitā with the commentary of Venkaṭa Mādhava and with so many useful notes is bound to be when complete a glorious landmark in the march of Vedic exegesis and will no doubt enhance the reputation of the learned Editor.

The fact that this edition is entirely critical and scholarly and scientifically accurate that the notes are fully comparative quoting parallel passages from other Bhāṣyas on the Ṛgveda and from other Vedic texts—all this bids fair to make it indispensable for Indologists. I have no doubt that this monumental work by Prof. L. Sarup will substantially facilitate further Vedic research.

Dr S K Chatterjee Professor of Philology at the University of Calcutta — I received from you the specimen forme of your Ṛgvedasamhitā with the

commentary of Venkata Mādhava I am afraid I have no constructive suggestions to offer but I think your manner of editing for the first time this unpublished commentary is excellent, and we all thank you for initiating the thing and carrying it into execution. It is certainly the result of great labour based on a thorough knowledge of the subject that you are putting before the public, and your edition of Venkata Mādhava will remain a work of paramount interest in Vedic studies.

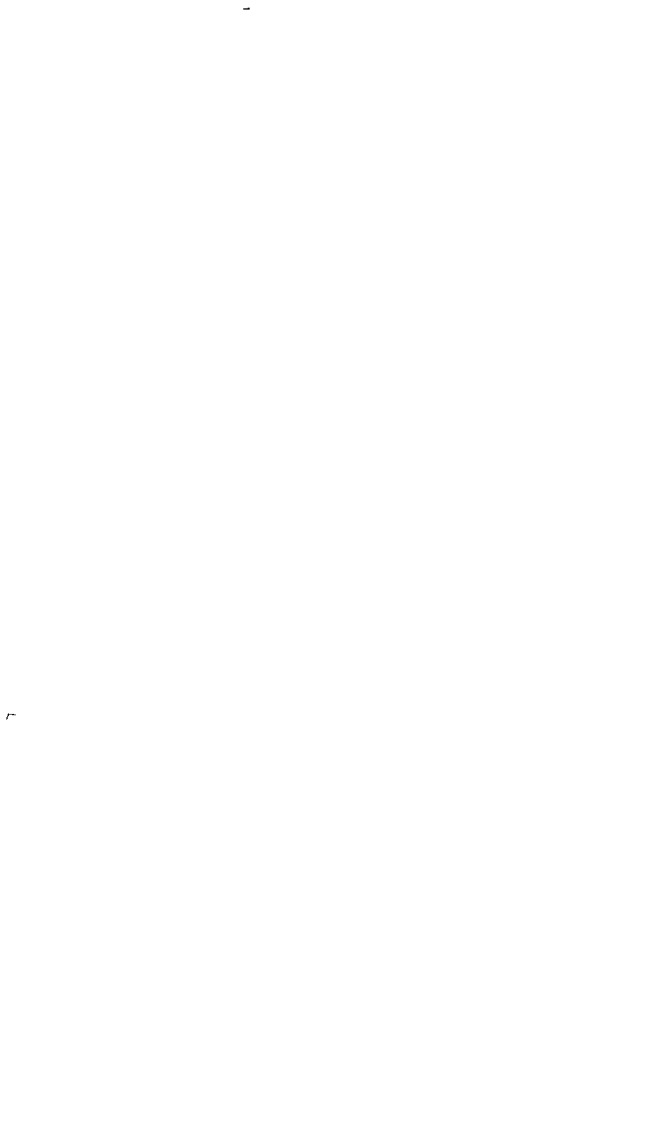
Wishing you a speedy termination of your labour which will be another lasting testimony to your scholarship gratefully acknowledged by interested scholarly world everywhere "

Dr W Wist, Professor of Sanskrit and the Dean of the Faculty of Philosophy at the University of Munich, Germany.—Your letter of the 1st of June 1938 has been received with great pleasure, also the specimen copy of Ṛgveda edition by Professor Dr Sarup. After careful examination I must say that the new edition makes an excellent impression. It makes a great contribution to Vedic research. In any case that which Dr Lakshman Sarup presents is essentially better than that which Mr. Satis Chander has brought out.

With best thanks for your kindness and friendly appreciation"

MOTI LAL BANARSI DASS

Publishers & Booksellers,
Said Mitha Street, Post Box No 71,
LAHORE.

स्तोत्रभिश्च सह। तव। सुखे। कल्याणम्। स्याम।

I.52.

त्यं सु मेषं महया स्वविदं शतं यस्य सुभ्वः साकमीरते ।

अत्यं न वाजं हवनस्यदं रथमेन्द्रं ववृत्यामवसे सुवृत्तिभिः ॥१॥

त्य सु मेषम्। तम्। सुष्ठु। पूजय। सर्वज्ञ। मेघातिथे। मेषम्। शतम्। यस्य। प्राज्ञा।
सह। उत्तिष्ठन्ति। वेगवन्तम्। इव। अश्वम्। रथ प्रति। हवन प्रति गन्तारम्। आवर्तयामि।
इन्द्रम्। रक्षणाय। स्तोत्रे।

१. विद्वद्भिः पुत्रादिभिः सह... भवेम निवसे-
मत्यर्थः। यद् वा त्वत्सम्बन्धिनि शोभने
यज्ञगृहे सूरिभिर्विद्वद्भिर्ऋत्विग्भि
सह स्याम। शर्मेति गृहनाम। 'शर्म
वर्म' (निघ० ३. ४. २१.) इति पठित-
त्वात् Sy.
२. त्वया दत्ते शोभने गृहे Sy.
३. सुखं P. D.
शरणे वा गृहे वा सुखे वा स्याम। त्वया
दत्तं शरणं गृहं सुखं वा प्राप्नुयामे-
त्यर्थः Sk.
४. स्यामः D M.
५. Ms. D. puts the figure ॥५१॥
here to indicate the end of
the fiftyfirst hymn. No such
number is given in P. and M
६. सुमहया। अर्चतिकर्मायम्। आत्मन एव
चायमन्तरात्मनः प्रेष ऋत्विगन्तरस्य
वा। सुष्ठु स्तुहि हे अन्तरात्मन्
ऋत्विग्वा Sk.
७. स्वरादित्यो द्यौर्वा। तस्य वेदितारं
लब्धारं वा। यद् वा। स्वः सुष्ट्व-
रणीयं धनं तस्य लम्भयितारम् Sy.
सर्वस्य ज्ञातारं लब्धारं वा Sk.
८. शत्रुभि सह स्पर्धमानम् Sy.
मेषरूपम् Sk.

९. बहुनामैतत्। बहवो यस्य Sk.
१०. प्रज्ञाः P. स्तोतारः Sy
अपठितमपि महानामैतत्। महान्तः। के
ते? सामर्थ्यात् स्तोतारः Sk.
११. स्तुती प्रवर्तन्ते। यद्वा यस्येन्द्रस्य रथ
...शतसण्याका अश्वाः...सह...गमयन्ति
Sy. ईरते प्रेरयन्ति। उच्चारयन्तीत्यर्थः।
किं तत्? सामर्थ्यात् स्तुती। बहवो
महान्तश्च स्तोतारो यं सह स्तुवन्ती-
त्यर्थः। अथवा सुभ्व इति स्त्रीलिङ्ग-
मेतत्। शत यस्य स्वभूताः सुभवो महत्यः।
कास्ताः? मरुदादिसेनाः। साकमीरते
सह गच्छन्ति शत्रूणामुपरि Sk.
१२. गमनसाधनम् Sy.
अत्यं न अश्वमिव। यथा कश्चिदश्व-
मावर्तयेत्तद्वत् Sk.
१३. सोमलक्षणमन्नं प्रति। अथवा वाजमित्य-
पठितमपि बलनाम। सामर्थ्याच्चान्त-
र्णीतमत्वर्थम्। बलवन्तम् Sk.
१४. तृतीयार्थे द्वितीयैषा। रथेन Sk.
१५. वहनं P. D. आह्वानं यागं वा Sy.
१६. ० र मं वर्तं ० P. अत्यर्थं पुनः पुन-
र्व्यावर्तयेयमित्याशासे Sk.
१७. तर्पणाय Sk.
१८. सुष्ठु वजितदोषाभिः स्तुतिभिः Sk.

स पर्वतो न घुरुष्वच्युतः सुहस्रमृतिस्तविपीपु वाधुषे ।

इन्द्रो यद्वृत्रमवधीक्षदीवृतमुञ्जभयांसि जर्हपाणो अन्धसा ॥२॥

स पर्वतो म । स । शिलोन्चय । इव । उदकधारामु । अक्षीण । बहुरक्षण । शत्रुबलेषु प्रविष्टः । वधुषे । इन्द्रः । यत् । वृत्रम् । अवधीत् । नदीनामावरीतारं वृत्रनिघ्नानि । उदकानि सेजोभिः । विष्यन् । हृष्यन् । सोमेन ।

स हि द्वरो द्वरिपुं वत्र ऊर्धनि चन्द्रबुधो मददृद्धो मनीषिभिः ।

इन्द्र तमह्वे स्वपस्यया धिया मंहिष्ठराति स हि पप्रिरन्धसः ॥३॥

स हि द्वरः । स । हीन्द्रः । धारयिता । धारयितृणां मध्ये । वरणीयः । यद्वेयेष्यसे ।

- १ सवतो P २ न M.
 ३ सलीशस P पर्वत इति मेघनाम ।
 मेघ इव Sk.
 ४ इवोदक ० P
 सर्वस्य धारकेषुकेषु Sy
 तृतीयायै धिया सप्तमी । उदके ।
 मेघोऽप्यन्तबहुभोदकेन वधतेऽप्यन्तं
 महान् भवति Sk.
 ५ ० ण P घननराहित्येन स्थितः Sy
 एवमभ्युतो यत्र स्थितस्तस्मात्स्थानाव
 प्रच्युतः । तत्रैव स्थितस्तन्नित्यर्थः Sk.
 ६ स्वर ० P
 बहुसेनो बहुपालनो वा Sk.
 ७ तृतीयायै चात्र सप्तमी । शारीरे सामभ्य
 सप्तमैर्बलैः Sk.
 ८ यवा Sk
 ९ अर्वापिष्ट वधते धा । अथवा स पर्वतो
 नेति पर्वतः शिलोन्चय एवामिप्रेतः ।
 अभ्युत इत्येतस्य त्विबभुपमानम् । यथा
 पर्वतोऽभ्युतः स्थिरस्तावद्यथाऽभ्युत इति ।
 घट्येऽपीत्यपि 'यस्य च भावेन' इत्येवं
 सप्तमी । तच्छ्रुतेश्च सप्तमभूतयोग्य
 क्रियापवाप्याहारः । उदकेषु प्राप्तभ्येषु ।
 उदकार्थमित्यर्थः । किं करोति ? उच्यते ।

- सहस्रमृतिस्तविपीपु वाधुषे Sk
 हतवान हन्ति वा Sk
 १० मद्यः शब्दकारिष्य आपः । तासाम् Sk.
 ११ ० वरि ० P M
 नवनामद्य आपस्तासाम् Sy
 १२ मेघस्यानि Sk.
 १३ अयः पातयन् Sy
 ऋजुनि कुर्वन् । भूमिपातान्निमुलानि
 कुर्वन्मित्यर्थः Sk.
 १४ सोमलक्षणैनाग्नेन Sk.
 १५ हिषाब्धः पशुपूरणः Sk.
 १६ स हीव धारयीव M अतिशयेन-
 वरीता Sy
 १७ आवरीतृषु शत्रुषु Sy आवरितृणां मध्ये
 यावस्त केवनावरितारस्तेषां सर्वेषां
 मध्येऽतिशयेनावरितेत्यर्थः Sk.
 १८ वरणीय P D सम्भक्तो ध्याप्य
 वर्तते Sy अत्यर्थं च वरणीयो
 याचितव्यः । किम् ? सामर्थ्याद्यद्य-
 विष्टम् Sk
 १९ अद्वये ० P उच्यतेऽस्मत्स्य
 स्तरिक्षे Sy ऊर्धनि सोमलक्षणे ।
 रसानुप्रदानसामान्याद्यशोऽत्र ऊया
 उच्यते । तत्र Sk.